Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1934/1935

11962002808

COBISS O

Rp. II-102/IX-1-4

Народна и универзитетска
библиотека — Скопје
ЧС II 71/1933
37

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IX, КН. 1.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IX, FASC. 1.

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1934

ИЗДАНИЯ

НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

I. ОТДѢЛНИ КНИГИ.

Зора Здравева, Съчинения на Р. Жинзифовъ. 1927, стр. 133, ц. 50 л.

Хр. Силяновъ, Писма и изповѣди на единъ четникъ. 1927, стр. 211, цена 50 лева.

Л. Милетичъ, Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 г., 293 стр. 1929. Цена 100 лева.

L. Milétitch, Documents relatifs aux actions antibulgares des pouvoirs serbes et grecs en Macédoine au cours de l'année 1912—1913, p. 300. 1929. Prix 130 leva.

Проф. А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии (С этнографическою картой Полога). 1929, стр. 439. Цена 150 лева.

Мария Милетичъ-Букурещлиева, Македония въ българската поезия. 1929, стр. 227, ц. 60 лева.

Г. Ст. Кандиларовъ, Българскитѣ гимназии и основни училища въ Солунъ. 1930, стр. 200+VIII. Цена 60 лева.

D. Iaranoff, La Macédoine Économique. Avec une carte. p. 211. Prix 100 leva.

Проф. А. М. Селищев, Славянское население в Албании (С илюстрациями в тексте и с картою Албании). 1931, стр. 352, ц. 120 лв.

Добри Христовъ, 66 народни пѣсни на македонскитѣ българи. Събрани и разработени съ съпроводъ на пияно. — (Dobri Christov, 66 chansons populaires des Bulgares macédoniens. Recueillies et transcrits avec accompagnement de piano). — 1931, стр. 172, цена 150 лева.

Димитъръ Ивановъ, Гевгелийскиятъ говоръ. 1932, стр. 132, цена 60 лева.

Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия (отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение). 1932, стр. 615, цена 250 лева.

Дим. Ярановъ, Карта на Македония въ географскитѣ ѝ граници въ мѣрка 1:300,000. Изработена и печатана подъ ржководството на Капитанъ Д-ръ Д. Стояновъ. Съ 10 факсимилета въ текста. 1933, fol. 43+6 листа отъ картата, цена 300 лева (французко издание на сжщата карта — 20 francs suisses).

Сборникъ въ честь на Проф. Л. Милетичъ. За седъмдесетгодишнината отъ рождението му (1863—1933). стр. XXX+687, цена 500 лева (20 francs suisses).

Проф. А. М. Селищев, Македонские кодики XVI—XVIII веков. Очерки по исторической этнографии и диалектологии Македонии. 1933, стр. 256, цена 100 лева.

II. „МАТЕРИЯЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ".

Кн. I—IX. Съобщава Л. Милетичъ:

Книга I. Въстаническото движение въ югозападна Македония По спомени на Славейко Арсовъ, 1925, стр. 136, цена 20 лева.

Книга II. Освободителната борба въ Костурско. По спомени на Пандо Кляшевъ, 1925, стр. 136, ц. 25 л.

Книга III. Борбата въ Костурско и Охридско (до 1904 г.). По спомени на Иванъ Поповъ, Смиле Войдановъ, Деянъ Димитровъ и Никола Митревъ, 1925, стр. 155, ц. 30 л.

ГС II 71/1933
Инв. бр. Д 2808/62
стр. –

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

РС II 102/1934/1935

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IX, КН. 1.

2808/62

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IX, FASC. 1.

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1933

Table des matières

page

Ivan Snégarov, Un important document bulgare de Kortcha (Albanie) 1

L. Milétitch, Une lettre de Bobochtchitza (région de Kortcha) adressée à l'exarque Antime I (1873). Aport à la dialectologie bulgare 17

Dim. Iaranov, La question de l'éthnogénèse de Bulgares de la Bulgarie Occidentale et de la Macédoine pendant les 10 dernières années 31

A. M. Selichtchev, La dialectologie macédonienne et les linguistes serbes A. Belitch et ses disciples 53

Ivan Hadjov, Notes critiques sur quelques informations relatives aux frères Miladinov 89

Comptes rendus et nouvelles litéraires

A. M. Selichtchev, Obituaires macédoniens du XVI—XVIII-e siècle. Aperçu sur l'ethnographie et la dialectologie de la Macédoine. Sofia, 1933, p. 258 (Edition de l'Institut Scientifique Macédonien). — Compte rendu de L. Milétitch 115

Christo Silianov, Les luttes pour la libération de la Macédoine. Tome I. L'insurrection de la Saint-Elie. Sofia, 1933, p. 454. — C. r. de V. Ionova 118

N. Hartvig sur la Macédoine dans le recueil de documents „Les relations internationales à l'époque de l'impérialisme" (Tome I, Moscou, 1931, doc. № 415). — C. r. de A. S. 123

Henri Pozzi, La guerre revient. Paris, 1933, p. 362 (Edition Paul Berger). — C. r. de L. Milétitch 125

Friedrich Papenhusen, Das Vardargebiet. Ein Beitrag zur Landeskunde Mazedoniens. Dresden, 1931, p. 182.—C. r. de D. Iaranov. 129

Walter Jacob, Die makedonische Frage Ein politisch-geographischer Versuch. Langensaiza-Berlin-Laipzig, 1931, p. IV+57. — C. r. de D. Iranov 135

N. P. Philipov, Iakorouda (région du Razlog). Sofia, 1933, p. 160. — C. r. de L. Milétitch 138

Todor Borévitch, Kratovo. Belgrad, 1931, p. 38.—C. r. de D. Iaranov. 140

Recueil pour l'etnographie et le folklore de la Serbie du Sud et des régions voisins. Tome I. Skopié, 1931, p. VI+231. — C. r. de D. Iaranov 142

Richard Busch-Zantner, Zur Siedlungsgeographie Südwestalbaniens (dans „Mitteilungen der Deogr. Gesellschaft in München, Bd. XXIV, 1931, H. 2, p. 309—316). — C. r. de D. Iaranov . 144

Les articles de la Revue en résumé en français . . . . . 145—177

ЕДИНЪ ВАЖЕНЪ БЪЛГАРСКИ ДОКУМЕНТЪ ОТЪ КОРЧАНСКО.

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Презъ време на преселението си въ Балканския полуостровъ гжсти славянски маси се заселили и въ днешна Албания, особено въ южната ѝ половина, на югъ отъ р. Шкумба. Тѣ сж били еднородни съ заселилитѣ се славяни въ областитѣ Мизия, Тракия, Македония, Епиръ, Тесалия, Атика и Пелопонесъ, сир. съ ония славянски племена, отъ които се е образувалъ българскиятъ народъ. Мощната балканска държава Славиния ще да е обхващала и албанскитѣ славяни. Последнитѣ сж имали числено надмощие. Затова старитѣ областни названия Илирия и Стари Епиръ сж престанали да се употрѣбяватъ и сж били замѣнени съ славянски. Презъ IX вѣкъ голѣми части отъ тѣзи области сж образували едно географско цѣло съ българско име Кутмичевица — область, която е станала люлка на старобългарската просвѣта чрезъ дейностьта на даровититѣ Кирилометодиеви ученици Климентъ и Наумъ въ нейнитѣ центрове Охридъ, Деволъ и Главиница (близо до днешна Авлона). Множеството славянски имена на селища и рѣки въ Албания явно свидетелствуватъ за послявянчването на тази часть отъ римската область Илирия. Старитѣ ѝ жители, прадѣди на днешния албански народъ, били изтласкани къмъ северноалбанскитѣ планини, въ чиито лабиринти дълги вѣкове сж били притискани и отъ други славянски порои — сърбохървати отъ северъ и българи отъ истокъ. Това племе било тъй малобройно, че съвсемъ се е губѣло между огромната славянска маса въ Албания. Въ хрисовулитѣ, дадени на българския духовенъ началникъ Иоанъ отъ византийския императоръ Василий Българоубиецъ, то не се споменава, когато власитѣ напротивъ се посочватъ като отдѣлна етнична единица, пръсната въ диоцеза на автокефалната Българска църква, сир. въ предѣлитѣ

на България. Обаче, вследствие на несполучливитѣ голѣми български възстания въ 1040 и 1073 г., както и поради опустошителнитѣ нашествия на кръстоносцитѣ, българското население въ Кутмичевица е започнало да намалява, а пръснатитѣ изъ планинитѣ албанци сж взели да слизатъ въ по-голѣмъ брой въ долинитѣ. Въ началото на XIII в. въ долината на р. Шкумба, въ срѣдата на днешна Албания, при днешния градъ Елбасанъ, се явява вече единъ тѣхенъ центъръ, който византийскитѣ писатели наричатъ Ἀλβανὸν, а латинцитѣ Albanum. Малко на северозападъ отъ тоя градъ, въ това време албанцитѣ сж имали опоренъ пунктъ въ Кроя. Отъ тѣзи мѣста тѣ постепено се спущали и разширявали на югъ въ долинитѣ на Деволъ, Семени и Воюса, въ Епиръ и надолу; на западъ къмъ Адриатическия брѣгъ; на северъ къмъ шкодранската котловина и Стара Сърбия; на истокъ къмъ долината на Дримъ и брѣговетѣ на Охридското и Прѣспанското езера.[1] Така въ края на XIV в. албанцитѣ се явяватъ господствуващъ народъ въ повечето отъ завзетитѣ славянски области, на които е било наложено тѣхното етнично име подъ форма Шкиперия или Албания (Ἀλβανία, Albania) по името на гр. Αλβανὸν, или Арнаутлукъ у турцитѣ подъ влияние на простонародното гръцко название ἀρβανίτης (вм. ἀλβανίτης). Съ това е изчезнало и името Кутмичевица.

Останки отъ старото българско население въ южна Албания сж жителитѣ на селата Бобощица и Дрѣново, които се намиратъ въ Корчанската долина, първото $1^1/_2$—2 часа далечъ на ю. з., а второто 1 часъ на югъ отъ гр. Корча, чието име[2] показва, че въ старо време и това мѣсто било населено отъ българи. Бобощица е старо село. Още въ 1503 г. тамъ била построена

[1] За движението на албанскитѣ племена срв. В. Кжнчовъ, Македония, София 1900 г., стр. 86-87; Селищевъ, Славянское население в Албании, София 1931, стр. 65 сл.; моя трудъ „Погледъ къмъ изворитѣ за Св. Никола Софийски", Годишникъ на Богосл. ф-тъ, т. IX, стр. 40 сл.

[2] То е албанско изопачение на старото българско име Горица. Поради това на гръцки е Κορυτζά, на турски Гьорча. Произволно е тълкуването на албанския писатель T. Selenica, че думата Гьорча произлиза отъ албанския изразъ „shih e shko" (погледни и върви си) (Shqipria, описание за 1927 г., Tirane 1928, стр. 316). Сжщо и единъ гръцки авторъ безъ сериозно основание предполага, че названието Корча е произлѣзло или отъ думата Коджа — по титлата Коджа мирахоръ, дадена на основателя и владетеля на тоя градъ, потурчения албанецъ Илиасъ бей, отъ султана Мухамедъ II за неговитѣ военни подвизи —, или отъ Еордея, древното название на тази покрайнина (География на Корча и околностьта й. Преводъ отъ гръцки. „Книжици за прочитъ", Солунъ 1891, кн. X, стр. 181).

нова църква на намиращия се при самото село манастиръ „Св. Никола“. Въ 1709 г. тоя манастиръ е станалъ ставропигиаленъ на Охридската патриаршия. Въ 1728 г., между други корчански села, и Бобощица била обявена за владение (вакъфъ) на Корчанската митрополия. Въ сжщата година тукъ е билъ свиканъ епархийски смѣсенъ съборъ отъ бележития корчански митрополитъ и охридски патриархъ Иоасафъ. Членоветѣ на събора си дали честна дума да действуватъ като единъ човѣкъ противъ доносчицитѣ на турската власть. Изглежда, че това село било лѣтна резиденция на речения патриархъ. Нѣкои бобощичани ще да сж имали връзки съ Русия, та, както съобщава П. Н. Милюковъ, въ църквата на манастира „Св. Никола“ е имало иконостасни икони на И. Христа и Св. Богородица, московско издѣлие отъ XVIII в. съ славянски надписи. И това село, както други християнски села въ южна Албания, не е могло да избѣгне гръцкото влияние, но последното е било повече книжно: въ споменатата манастирска църква, на западната ѝ стена има гръцки надписъ, но имената на споменаванитѣ дарители (Богданъ, Челко, Вълчо, Телче) сж чисто български.[1]

И следъ унищожението на Охридската патриаршия, когато се е засилилъ елинизаторскиятъ процесъ въ Македония и Албания, селата Бобощица и Дрѣново сж пазѣли своя български характеръ. Макаръ и да сж живѣли откжснато отъ масата на своитѣ еднородци и сж представлявали островчета срѣдъ албанско море, тѣ не сж останали чужди на всебългарското движение за духовна свобода. Тѣхното народностно чувство се е усилвало, сжщо така и копнежътъ имъ да участвуватъ и тѣ въ общия животъ на българския народъ. Жителитѣ на с. Бобощица сж дали ясенъ изразъ на тѣзи свои чувства въ една своя обща писмена молба отъ 26 октомврий 1873 г. до българския екзархъ Антимъ I, комуто я изпратили чрезъ особено лице — свой съселянинъ. Тѣ се обръщатъ до началника на новоучредената Българска църква не съ стереотипна официална титла, а съ една своя волна словесна форма, която въ момента на родолюбивъ възторгъ имъ се видѣла най-точенъ и най-хубавъ изразъ на тѣхното чувство на синовна любовь и почитъ къмъ българския духовенъ вождъ. Тѣго наричатъ „Пресвятний татко нашъ“, виждатъ въ българския екзархъ всена-

[1] Вж. моя трудъ „История на Охридската архиепископия-патриаршия“, София 1932 г., стр. 288.

роденъ покровитель и защитникъ. Затова, ако и да сѫ били едно незначително малцинство въ Корчанската епархия, чиято принадлежность къмъ Цариградската патриаршия тогава никой не е оспорвалъ, тѣ не се страхували отъ фенерското проклятие, произнесено преди една година върху Българската църква, и не сѫ дирили помощьта на „вселенския“ патриархъ. Чувствувайки се едно тѣло и една душа съ току що освободения отъ духовно иго български народъ, тѣ сѫ смѣтнали за най-естествено да се обърнатъ съ позивъ за помощь до свещеноначалника на своя „голѣмъ милетъ“, искрено вѣрвайки, че той като истински баща търси своитѣ чеда да ги вземе подъ своето спасително крило. И не само миряните влизатъ въ духовно общение съ смъртно ненавиждания отъ Фенеръ български екзархъ и колѣнопреклонно му цѣлуватъ ржка, но и тѣхнитѣ духовни пастири: игуменитѣ на близкитѣ манастири „Св. Никола“ и „Св. Богородица“, иеромонаситѣ Игнатий и Тимотей, и енорийскитѣ свещеници сакеларий Наумъ и попъ Теодоръ Коцовъ, които, както се вижда отъ гръцкитѣ имъ подписи въ писмото, сѫ имали гръцко образование и сѫ си служели съ гръцкия езикъ въ писменитѣ си сношения, а сигурно и въ богослужението. Тѣ първи сѫ подписали общоселското заявление. Въ документа се казва, че монаситѣ на двата манастири сѫ били „селяни“, сир. отъ околнитѣ села (Бобощица, Дрѣново) и следователно тѣ не сѫ били гърци, Свещеникъ Теодоръ Коцовъ дори явно издава своето българско съзнание, като е подписалъ фамилното си име съ оконч. *оф*, както сѫ сторили почти всичкитѣ просители-миряни. Просбата е подписана отъ 17 миряни, по всѣка вѣроятность, по-важни жители на Бобощица: Никола П. Цапарѝвъ, Христо Германовъ, Никола Коцовъ, Димко Мельовъ, Иованъ Дамковъ, Начо Стерьовъ, Иосифъ Вангеловъ, Танасъ (?) Вельовъ, Сульо С. Кунесковъ, Иованъ Робо, Стефанъ Вангеловъ, Тъпко (или Димко?) Кърпачовъ, Христо Грековъ, Никола Германовъ, Динка Гельѝвъ, Сотири Несто́ровъ, Мито Цанчовъ.

Писмото е написано съ гръцки букви на бобощичко наречие: просителитѣ сами твърдятъ, че въ тѣхното село и въ „Дрѣновяне“ (=Дрѣново) се говори сѫщия този езикъ, на който пишатъ това заявление. Съставительтъ билъ краснописецъ, добре е владѣелъ гръцкото писмо. Той се стреми да предаде точно бълг. звукове: *б* съ *μπ*, рѣдко — *π*; *г* — *γκ* и *γ*;

д — *нт*, рѣдко *т*; *ц* и *ч* — *тс*; *ш* — *сс*, *я* — *еа*, *иа*. Мислитѣ сж изложени ясно и стройно. Просителитѣ първенъ даватъ кратко описание за с. Бобощица, като подчертаватъ съ скръбь, че се намиратъ всрѣдъ арнаутлука, отдѣлени *ѡт γόλεμ νάσσ μήλετ*, както изгубената евангелска овца. Бобощица е село съ хубаво мѣстоположение, вижда се отдалече. То има 150 кжщи[1] съ 5 махали: Попсище, Челковяне, Братско, Бунаръ и Долни Бунаръ. Манастиръть „Св. Богородица“ се намира на гористъ хълмъ при самото село, а манастиръть „Св. Никола“ — на изтокъ отъ селото. Селото е разположено въ гора и е потънало въ черничеви дървета, посадени отъ незапомнени времена. Презъ Бобощица течатъ три рѣки: Голѣма рѣка, Мала рѣка и Поврокъ и две рѣкички. Тамъ има 3-4 чешми съ много хубава вода[2]. Следъ това се даватъ сведения за стопанското положение на селото. Презъ време на янинския властелинъ Али паша Тепелени то е станало царски имотъ (имлякъ)[3]. Отъ тогава половината жители на Бобощица сж из-

[1] Споредъ гръцкото описание, то е имало 891 жители, всичкитѣ християни българи (цит. ст., стр. 187 и 193), а споредъ статистиката на T. Selenica, въ 1923 г. — 228 кжщи съ 1179 православни жители (Shqipria, № 1 за 1923 г., Tirane), а въ 1927 год. 1060 жители, всички православни (Shqipria за 1927 год., Tirane 1928, стр. 500).

[2] Споредъ споменатото гръцко описание, въ селото се влиза презъ черници и много градини. Презъ селото тече р. Мала рѣка, която се влива въ р. Дунавецъ, извираща отъ западнитѣ склонове на планина Грамосъ и вливаща се презъ корчанското поле въ Совянското езеро (пос. ст., стр. 183). Презъ градинитѣ тече р. Голѣма рѣка, на чийто мостъ се намирала една воденица на Хр. Спасовъ, притежатель на градина съ хубава чешма и водоскокъ. Другъ водоскокъ има при мѣстностьта Бунаръ (с. стр.). По-важни махали сж: Попсище (sic) съ манастиръ „Св. Никола“, Челковеане — оттатъкъ моста при манастира „Св. Богородица“, Чигермала въ долната часть на селото, Братско въ срѣдата на селото (стр. 187).

[3] До тогава, както по-горе споменахъ, селото било църковенъ имотъ. По предание Бобощица нѣкога е била доста голѣмъ градецъ. При основателя на Корча Коджа-мирахоръ—отъ 1487 г., когато той е построилъ (споредъ Selenica, Песштъпи джамия въ с. Епископи или днешна Корча)— въ Бобощица е имало 450 семейства, чиито имена сж били записани въ единъ списъкъ, запазенъ въ цариградскитѣ турски архиви. Когато Коджа-ирахоръ се заселилъ въ Корча, бобощичани сж го помолили да освободи двата имъ манастира отъ всѣкакъвъ данъкъ. Той ги освободилъ, но съ условие да даватъ всѣка година по 14 оки масло и 14 оки медъ (пос. ст., стр. 188). Споредъ сжщия гръцки авторъ, въ 1817 г. Али паша е направилъ имлякъ, освенъ Бобощица, и с. Дрѣново (с. стр.).

бѣгали въ Влашко. Султанъ Абдулъ Азисъ преди малко време е взелъ да продава имляцитѣ. Насърдчено отъ това, селото Бобощица е подало заявление, за да се откупи. Обаче то е нѣмало нужднитѣ срѣдства, понеже е било бедно. Селянитѣ едвамъ сж успѣли да събератъ около 1000 л. т., които сж дали на своя съселянинъ Григоръ Кунесковъ, за да ги вржчи на букурещкия първенецъ Николаки Иованъ Гераси, синъ на бобощичани, но роденъ и израстналъ въ Букурещъ. Гераси е обещалъ да даде свои 500 златни минца за откупване на с. Бобощица. Бобощичани се надѣватъ на материалното съдействие на своитѣ съселяни, пръснати низъ Влашко, но още по-голѣма подкрепа очакватъ отъ българския екзархъ. Тѣ го молятъ да имъ отпустне една парична сума и да покани съ окржжно цѣлия български народъ да имъ се притече на помощь. Тѣ колѣнопреклонно отправятъ тази своя молба, та името му да бжде вѣчно въ селото имъ и предъ Бога.

На края просителитѣ даватъ сведения за съседното село Дрѣновяне *(Δρενοβεάνε)*. То се намира $^1/_4$ ч. далече отъ Бобощица и е *σέλω μπολγάρτσκω* съ 100 кжщи.[1] Дветѣ села си живѣели братски. Толкова сж били свързани съ бракове, че половината отъ момитѣ на Бобощица сж били женени въ Дрѣновяне.

Не ми е известно, дали се отзовала Екзархията на тази молба, но, споредъ посочения гръцки авторъ, Бобощица и Дрѣново се освободили отъ имляка въ 1874 г. съ откупъ 6555 т. л.[2], обаче откжснати отъ македонскитѣ българи, тѣ сж останали да теглятъ фенерското духовно владичество заедно съ православнитѣ албанци. Въ 1887 г. българитѣ въ Корча (въ две махали), съ съдействието на албанцитѣ-мохамедани, сж отворили бълг. училище съ 40 ученици и 1 учитель, но тѣхниятъ примѣръ не е повлиялъ на тѣзи села. Къмъ това време въ с. Бобощица е имало две гръцки училища: 1 първоначално съ 110 момчета и момичета, 1 учитель и 1 помощникъ и 1 забавачница съ 50 деца; въ с. Дрѣново — 1 първоначално гръцко училище до църквата

[1] Споредъ гръцкото описание, с. Дрѣново е имало 471 ж., всички християни, говорещи български езикъ, и съ 5 църкви: Св. Константинъ, Св. Богородица, Св. Илия, Св. Иванъ Златоустъ и Св. Никола (пос. ст., стр. 186 и 193). T. Selenica посочва за 1923 г. 175 кжщи съ 851 жители всички православни, за 1927 г. — 789 жители всички православни (пос. съч., стр. 506).

[2] Пос. ст., стр. 188.

„Св. Никола“ съ 70 момчета и момичета, 1 учитель и 1 помощникъ. Дрѣновското училище било подържано отъ лихвитѣ на паритѣ, оставени отъ дрѣновчанеца Ефтимъ Христовъ, умрѣлъ въ Букурещъ[1].

* * *

Разглежданиятъ документъ има и филоложка стойность. Говоритъ на бобощичани има общи особености на българското западномакедонско наречие: *щ* се изговаря *шч*, минало неопр. време се образува съ глагола и м а м ъ. Сжщо и по лексиченъ материалъ тоя говоръ представя една разновидность на това наречие. Сходенъ е съ говора въ костурската мѣстность К о р е щ а, съседна съ Девольъ: *есми* (3 л. ед. ч. отъ *съмъ*) вм. *е*; ударение на предпоследната сричка; само единъ членъ: *о* (*τσάρο, ὠτ ἠμιλιάκιο*), *та, то, тѣ, ти* (*νασσίτοι μπράκια, Ἰμλατσίτοι*)[2]; изяснение на *ъ* въ *о* (*βὸ, σο, Μπολγάροι*). Обаче въ бобощичкия говоръ има и фонетични особености на източното българско наречие: *ѣ* подъ ударение и твърда сричка се изговаря като е͡а[3], както въ Лагадинското поле между Солунъ и Бешикъ дагъ: *Τσελκοβεάνε, Δρενοβεάνε, βρεάμε, ποσεάνε, γολεάμα ῥεάκα* (но *γόλεμ, ποδελένει*), *τεάμνο* (=*τεάχνο*), *κολεάνα, νὲ οὐμρεάνο, σεάζη τβεὰ σέλα*. Сжщия изговоръ има понѣкога и старобълг. ѧ, който, както въ костурския и др. говори, има и носовъ изговоръ[4]: *πεάτ* (пѧть), *νελομεάτνο, τσεάντο, τσεάντα*[5], *πρεσβεάτνιοι, πρεσβεάτοι* (покрай *σφέτη*), *ἰμεάτο, γεάζικ*[6], но възвр. мѣст. *σὲ* (сѧ) наредъ съ *σὰ* (*ὅτι σὰ γήμνα*). Подъ това звуково влияние се явява турската дума *τσεάρεκ* вм. *τσέρεκ*, сжщо и членуванитѣ сжществителни ж. р. мн. ч.: *κασστσεάτε, τσουπεάτε*. Срещу ѫ и ъ стои гръцката буква *α*, която предава звукъ *а*, ако се сжди по примѣритѣ на Новаковичъ: *πάτ, τζαρνήτσκε τσάρνε, μακάτα, ῥάτσε, ῥάκα, κάσστσε,*

---

[1] Пос. ст. за Корча, стр. 187.

[2] Л ю д и-т и (вж. St. Novaković, Beiträge zur Erforschung der macedonischen Dialecte, Archiv für slavische Philologie, XV, S. 46).

[3] Съ рѣдки изключения: *νέκοϊ, ντέσνα*.

[4] Отъ примѣритѣ, дадени отъ Новаковичъ, излиза, че ѧ се изговаря и *ен, еан* (зент, говенда, чендо, пеанда, прêанда). По технически причини не посочвамъ тоничниятъ знакъ ˋ.

[5] Тая дума се изговаря носово (вж. у Новаковичъ, п. ст., стр. 44), но въ нашето писмо стои ч е а н д а, ако само тази форма не е църковнославянската чѧда.

[6] Срв. примѣритѣ за ѧ у Новаковичъ, п. ст., стр. 44—46; сжщо проф. А. М. Селищевъ, п. съч., стр. 291 и 295.

σάλτσε, κάρφτα; веднажъ ѧ съ *εα*: *σεὰ* (срещу *сѫ*);[1] ъ — и съ *ε*: *Ἀρναουτλέκω, κρέστο*[2].

И въ бобощичкия говоръ, както въ други бълг. говори, се срѣща редукция на гласни и съгласни: *е* вм. *о* — *τέλκα, κέλκο*; *и* (*ι*) вм. *х* въ оконч. мин. време *хме* — *ἰξβατήϊμε, στοκμήϊμε, ντατόϊμε*, покрай *στορήχμε*; *и* вм. *х* въ мѣстоименията — *οὐ νίϊ* (=у нихъ); *й* вм. коренно *г* — *ποπεϊνάτοι* (=побѣгнати). Виждаме сѫщо елизия на съгл. *г*: *и* (*η*) вм. ги, *καλουέρη, Ληγόρου*; на *х*: *Ῥιστόσοφ*; на *д*: *γκέτο, ἔνο* (=едно);[3] на *н*: *σάλτσε*; на цѣла сричка: *μάλιε* вм. махалье. Има и прехвърляне на мекость: *ὦτκουπέϊνε, μετάϊνε, οὐμιλβάΐνω*. Бобощ. говоръ познава общия македонобълг. вториченъ звукъ *к'* отъ ст. бълг. ѭ (*ποβέκε*) и отъ *mj* (*μπράκια*[4], но *λιούντει* вм. смекченото *люге* въ други бълг. говори); сѫщо и съчетанието *стр*: *βὸ στρετ*; метатеза на *с*: *σφήτσκοι, σβάτα*.

Документътъ съдържа падежни форми: род. п. ед. ч. *ὦτ κάμω γιούγκα*; простъ и членуванъ дателенъ притежателенъ падежъ — *βὸ ῥάτσε Ληγόρου Κουνεσκοβέμου, βὸ ῥάτσε Ἀρχοντινουτόμου Νικολάκιου Γιωβάνου, ὦτ τσουπεάτε σελουτόμου*. Нечленувани сѫществителни ж. р. на *а*, прилагателни и мѣстоимения ж. р. окончаватъ въ имен., вин. и косв. п. мн. ч. на *е*[5] срещу ст. бълг. ѧ и ѣ: *κάσστσε, ῥεὰκε, τσούπε, ῥάτσε, ἰλγεάντε, ῥίτσε, τβεὰ ῥετσίτσε, τσέσμε, τζαρνήτσκε τσάρνε, μάλιε, ποσεάνε, πάρε, λίρε, τούρτσκε, ῥίτσε νάσσε, ὦτ τσουπεάτε νάσσε, ὦτ κόγιε*. Сѫщо и мѣстоим. ср. р. мн. ч.: *βάσσε τσεάντα*[6]. Членувани пъкъ сѫществителни ж. р. на *а* окончаватъ въ им. и косв. п. мн. ч. на еа: *κασστσεάτε, γοντινεάτε, ὦτ τσουπεάτε*, сѫщо и *ποβεκεάτε* — форма, която се е явила

---

[1] Отъ примѣритѣ у Новаковичъ (п. ст., стр. 45) се вижда, че ѧ се изговаря въ нѣкои думи и *ам, ан* (дамп, голамп, замп, желанд, канделя, самбота, ланк, лангови), *еа* (жнêа, бâндеа) (п. ст., стр. 45), ъ (вънтри) (стр. 46).

[2] У Новаковичъ *а, о*: четвâрток, пêаток, голанби, чепêрок, варца, дâрва, дошч (с. стр.)

[3] У Новаковичъ: грозје (п. ст., стр. 46).

[4] Отъ *mj* има и *шч*: свешча, вреашча (Новаковичъ, п. ст., стр. 45).

[5] Това окончание, свойствено на два говора, пространствено твърде отдалечени — бобощички и трънски, не може да се смѣта за сръбско влияние, както се е допускало у насъ (срв. А. Теодоровъ, Западнитѣ български говори, Период. списание, кн. XIX и XX, Срѣдецъ 1886 г., стр. 174 и 198). По-вѣроятно е, че то се дължи на ст. бъл. оконч. ѧ въ мекитѣ сѫществителни ж. р. на *а*.

[6] У Новаковичъ, п. ст., стр. 45: овошчије, вреашче, бузе.

подъ влияние на широко употрѣбявания дифтонгъ ea (срещу ѣ и ѧ). На сжщото влияние ще да се дължи 1 л. мн. ч. *смеа* (срещу *сме* въ др. бълг. говори). Несъмнено старо-бълг. остатъкъ е глаголната форма *есми* (срещу ѥсть).

Бобощичкиятъ говоръ различава две показателни мѣстоимения — отъ тъ и съ: *ξὰ τόξι, τόϊ σένετ, κάϊ τὰς ὀφτσάτα, σόξι τσεάντο μποποβίτσκω, σάξη κνίγα, σεάξ(ει) τβεὰ σέλα, σόϊ γεάξικ.* Относителното мѣстоимение е нечленувано: *στσὸ* (=което), *ὦτ κόϊ* (=отъ които), *ὦτ κόγιε* (=отъ които).

Документътъ дава примѣри за малко глаголни времена и форми. Въ 3 л. ед. ч. сегашно време I и II спр. по-често се явява оконч. *и*, отколкото *е*, което господствува въ костурския говоръ: *σὲ μπρόϊ, τέτσει, σὲ ποῦλε, σὲ στόρει, ξὰ δὰ ἡ ξανέση, ντὰ νη ντάτε, τὶ τσίνει, σὲ νάϊτβει, μπάντεϊ*[1], *ῥέτσει, βέλει*[2], въ 2 л. ед. ч. сег. вр. — *ш*: *ντὰ μοῦ η τσούβησσ*; 3 л. мн. ч. сег. вр. — на *е*: *βάρβε, σὲ νάϊτβε*[3]. Бждеще време се образува съ частицата *жа* вм. съ общомакед. *ке*: *ξιὰ μπάντει, ξὰ τὴ ῥέτσει, ξὰ οὐστανῆμε, νὲ ξια ξαποραβῆμε ντοπρινάτα βάσσα*[4].

Както и въ други макед. бълг. говори[5], въ с. Бобощица предаватъ минало неопр. време действ. залогъ чрезъ съчетание: 1) на глагола *имамъ* и страд. причастие, което се образува съ оконч. *енъ, ена, ено* или *анъ-а-о*: *ἠμάμε ντατένο, ἤμα ταξάνω*; 2) на глаг. *съмъ* и сжщото причастие: *(ε) ποραστένω, σεὰ πολεϊνάτοι.*

Въ писмото има доста чужди думи, повечето турски: арнаутлъко, малье, бунаръ, орманъ, чешма, имлякъ, сенетъ, риджа, борчлии. чеарекъ, сатъ, милетъ; гръцки: калуери, омартиа (?), метайне (поклони), накатосáни (смѣсени); латински: сума, флорини.

Особени бълг. думи: бацвиме (цѣлуваме), вели (казва), са гимна (се заблуди), се найдви, да се умилвите или да ни омилвите, (да ни окажете милость), сборвиме (говоримъ), осве-

---

[1] Новаковичъ привежда примѣри, въ които този глаголъ има носово *â*: бâндеа, бâндиш, бâндеаше (п. ст. стр. 45).

[2] Сжщитѣ окончания и споредъ Новаковичъ: вали, тече.

[3] И у Новаковичъ: грεаде... патници (п. ст., стр. 46).

[4] У Новаковичъ: жа ода, но и: ће ти зборва (п. ст., стр. 46). Грежовъ бившъ чиновникъ въ бълг. легация въ Тирана, твърди, че въ с. Бобощица бждеще време се образува съ частица *ва*. — За нѣкои отъ посоченитѣ особености срв. Селищевъ, п. съч., стр. 313—314.

[5] Срв. Л. Милетичъ, Къмъ особеноститѣ на гевгел. говоръ, Македонски прегледъ, год. VIII, кн. 2, стр. 65—66.

теното (светото), умилвано (любезно), чини (прави), сборъ (дума), гето (кѫдето), токо (обаче), кай (като, както), отъ камо (откъмъ), шчо (че), околу вколу (околовръстъ), еште (?) (още), тро (малко), кве (презъ); изрази: отъ камо удира салце (откъмъ изтокъ), половината му (на с. Дрѣновяне) имаме свеато (половината отъ селото сѫ ни сватове).

За голѣмо съжаление, чисто българското село Бобощица, което преди 60 години тъй открито е изказало своя български копнежъ да живѣе въ духовно единство съ цѣлия български народъ, днесъ е подложено на бързо поалбанчване. По увѣрението на лица, които преди нѣколко години сѫ посетили това село, младитѣ вече приказватъ само албански, и бълг. говоръ съ своитѣ интересни старинни форми се слуша само въ домоветѣ и то само отъ устата на старитѣ хора. Тъй е чезнѣлъ и сега чезне българскиятъ родъ...

Прошението на с. Бобощица.

До Пресвеатни Тáтка нáш Ексáрха Антúма

Во Стáмбол[1]

Пресвеáтнии тáтко нáш Ексархе.

Нашéто сéло Бобошчúца[2] шчо се найдви во стрет Арнаутлъко от 150 кáшче се брой от пеат мáлйе: Попчúшче, Челковеáне, Брáтско, Бýнар и Дóлни бýнар. Е'сти éден и пол сат далéку от Кóрча, от кáмо юга úма два манайстúри· éден пречúста на рит и во óрман блúзу при кашчеáте, и éден от кáмо удúра сáлце свéти Никóла со калуéри селяни. Тимоθéа во пречúста, и Игнатúа во свéти Никóла. Селóто окóлу фкóлу éсти каї скриéно во без брóй чарнúчке чарне, посеáне от непомеáтно вреáме, кве селóто вáрве три реáке: Голеáма реáка и Мáла реáка и Пóврок и нéкой двеа речúце. Úма и 3-4 четúри чéшме, от кóйе тéчи мнóго дóбра вóда, от далéку и

[1] Съчетанието *εa*, *εa* отъ ѣ и ѧ предавамъ *eа*; *а* отъ етимол. ѫ, ъ — съ *а*, като се основавамъ на примѣритѣ на Новаковичъ; *ε* срещу етимол. ъ — съ ъ по примѣра грчко (Новак., п. ст, стр. 46), сърце въ Костурско. Отъ ударенията посочвамъ съ ' само периспомени и оксия, освенъ въ съюза *и* (ѝ), когато стои предъ дума или сричка съ едно отъ тия ударения. За ясность поставямъ нѣкои препинателни знаци и главни букви въ собст. имена и следъ точка.

[2] Въ ркп. *Μποποστίτζα*. Ще да е изпустната ζ въ съчетанието στ.

от блúзу се пýле селóто нáше é(д)на голеáма работа мáсно(?).[1] Тóко от вреáме Али пашóво (Тепеленúа) се стóри úмляк. Цáро наш сéга,[2] да мý се мнóго годинеáте, от тро вреáме úма шчо и продáва имляцúти, и нúе селóто имáме дадéно сéнет от 400 блúзу илúде[3], за да се откупúме от имлúкьо, дóбре имáме дадéно тóй сéнет, тóко макáта голеáма éсти шчо немáме пáре, óти смеа сиромáси лю́ди. За тóзи дéнес сторúхме кръ́сто *(хрéсто)* Ристóсоф и извадúйме свúчки от потта и от кáрфта наш пáре и стокмúйме сýма блúзу до хилúда лúре тýрцке, и мý и дадóйме во рáце Лигóру Θ(.) Кунесковéму, за да и занéси во Влáшко во рáце Архонтинутóму Николáкю Йовáну Герáси, чеáндо Бобовúчко (вм. Бобошчúчко), а родéно и порастéно во Букýрешт, шчо úма таксáно за откупéйне селóто 500 флорúни минцóви. Половинáта от нашúти селúни сеа побейнáти, от вреáме шчо се стóри úмляк[4] селóто, во Влáшко, от кóй свáта омартúа úме[5] селúни нáши, óти со рамóто теáмно и повéке со Вашéто, за да се умилвúте да ни дáде рáмо и со пáре кéлко свéти Дýх Ви пресвеáти, и со збор от блáга ýста Вáша, и со умилвáно пúсмо Вáше до нашúти брáкя гéто[6] да се Болгáри. Со метáйне со сфиéна колеáна голеáма рúджа ти чúни селóто нáше, Татко наш, да ни омилвúте вáше чеáнда шчо се найдве сáми во стрéт люди арнаýти, та имеáто вáше жа бáнди неумреáно во селóто нáше и прет Бóга. Сóзи чеáндо бобовúчко, шчо ти дáва сáзи книúга, жа ти рéчи со ýста повекеáте рúдже нáше, и ти[7] се молúме мнóго да мý и чýвиш, и жа устанúме тéлка мнóго борч-

---

[1] Въ ркп. *μάσνο*. Навѣрно, погрѣшно е предадено наречието м о ш н е (=твърде).

[2] Въ ркп. *σέγγα*. Ако първото *γ* не е белегъ за усиленъ звукъ *г*, както въ *γκολέαμα* и *γιωβάνου*, а има гръцки произносъ, то трѣбва да се чете с е н г а.

[3] Въ ркп. *Ἴλγέαντε*. По смисълъ тази дума е цифра: селото е дало задължително (полица) за около 400,000 гр. откупъ. Буквата *γ* е вмъкната случайно отъ съставителя на писмото. По-доле той пише това число безъ тази буква. Трѣбва да изтъкна, че той не бележи известенъ звукъ винаги съ едни и сжщи букви и знаци.

[4] Въ ркп. *ἤμλιακί*.

[5] Въ ркп. *ἤμε*.

[6] Въ ркп. *γκέτο*.

[7] Въ ркп. погрѣшно *σί*.

ли́и, шчо́ нико́й пат не жа заборави́ме добрина́та ва́ша, ни ни́е, ни челет на́ше.

Е́ден чеа́рек от сат дале́ку от село́то на́ше се найдви е́сте (или еште, ешче?) е́(д)но се́ло болга́рцко Дреновеа́не со сто ка́шче, и́ смеа ка́ї два бра́кя мно́го бли́зу, земе́ме и дава́ме чу́пе у нии. Те́лка мно́го смеа накатоса́ни, шчо полови́на от чупеа́те селуто́му на́ше има́ме даде́но та́мо, и половина́та му има́ме свеа́то. Сеа́зи двеа се́ла се найдви́ме во стрет арнаутлъ́ко, и подели́ени от го́лем наш ми́лет, ка́й тас офца́та, шчо ве́ли осфетено́то еванге́лье, о́ти са ги́мна от стадото. И́ во сеаз(и) двеа се́ла сборви́ме со́й я́зик, шчо[1] ти пиши́ме. И́ ви бацви́ме васа́та де́сна ра́ка.

26 октовриу 1873 Бобошчи́ца се́ло.

„ὁ ἡγόυμενος τοῦ ἁγίου Νικολάου Ἰγνάτιος Ἱερομόναχος.
„ὁ ἡγούμενος τῆς Παναγίας Τιμόθεος Ἱερομόναχος
„Ναοὺμ Ἱερεὺς σακελλάριος
„Θεόδωρος Ἱερεὺς κώτσοφ

Подписитѣ на мирянитѣ предаваме съ бълг. писмо погоре, стр. 4.

---

[1] Въ ркп. погрѣшно *στο* вм. *στσο*, както е въ другитѣ случаи.

Δο προτοβιά'ιτη Γά'ιια νάου
Ἐξάρχα Ἀντίμα

Βὸ Σλάμιοδ.

Προυβιάτνιοι τάτιω νάου Ἔξαρχι

Νασίτο σήω Μοσοσγίτσα σγσό οὶ ναὶτνι βὸ σγρι Ἀρναγγίω ωτι 150 κάσοτοι, οὶ μοροὶ ωτι σιαι κάμι· ποσ τοίοτοι, τσγμοβιάκι, Μορέτσιο, Μύναρ, ἢ Δόλτσι μυνάρ. Ἐὄτι ἴδιι ἢ σὸγ σαι νταλίτσοι ωτ Κόρτσα, ωτ κάμω γιτσμα, ἢ. μα τβα μανατσμρι· ἔντιι· ορτσοίσα νὰ ριτ ἢ βὸ ὤρμοι μοσήγ ορὶ κασοτσοάτι, ἢ ἔτιι ωτ κάμω ντιμρα σάγτσοτ σβέτη νιμσα σὸ κατσμρη σγσάνοτ. Γιμσδία βὸ ορτσοίσα, ἢ Ὑγκατιά βὸ σβέτη Νιμσα· σγσὸβ σήσγ φιάγ ἤγι καὶ σιμριίτιο βὸ μσὶγ μοροὶ τσαρνήτσοιι τσάμι, σοσκαι ωτ νιτσορμιάτσο βρκάμι, ιιβὶ σγσὸβ βάρβι τρὶ ρκάιι ζοσγάμα ρὶ. ακα, ἢ μάγα ρκάτα, ἢ σόβροι· ἢ νίιοὶ τβὰ ριτσοίτσα. ἢμα ἢ 3—4 τσιτσμρη τσίορι, ωτιιὸ. γιτ τέτσοτ μνόγω ντόορα βόττα, ωτ νταλκιιοτ, ἢ ωτ μοσήγ οὶ σούγι σγσότιο νάσοτ τβα γιοσιά μα ραμοότα μάσνο. Τόιιω ωτ βρκάμι Αγη σασούβο (τσουγνία) οὶ σγόρη Ὑρμγιαι. τσέρο νάσὸ σήγγα, νκα. μόσ μνόγω ζοντιιμάτκι, ωὶ τσοβρισμι ἤμα σγσὸ ἢ. ωροντάβα Ὑρμγατσοὶτσοι, ἢ νὶι σγσοτο ἤμάμι νταντίιο σίιτ ωτ 400 μοσήγ Ὑζιάντι βὰ νταὶ ωτιιοίμι ωτ ἤρμιάιιο, ντόορι ἤμάμι νταντίιω τσοὶ. σίιτ, τσίιο μαιάτα γιοσκάμα ἔγι σγσὸ νιμάμι

бáри, ὅτι σηὰ σπρομάδη λίτ̀ντοι. Ἀὰ τὸ̀ι ντίνη γο-
ρήχμι πρίοτο ριστόσ ἡ' Ἰβανητὶ́μι ορήτοιοι ὠ
δόττα ἡ' ὠ παρφτα νὰδο δάρι ἡ' στομητὶ́μι δούμα
μολὶ́γ ντο χιλιάτα λίρι Τρ̀τοιι, ἡ μὲ πὶντα
ντόϊμι βὸ'ράτοι Λητόρ θ ιτητοσεβέμου, Ἀὰ ντὰ
ἠμπόη βὸ'βλάδοιο βὸ'ράτοι Ἀρχοντὶνου τόμου Νικολά-
ιτ γιωβάντ Τεράοη, τοιάντο Μοδοβὶ́τοιο, α ρουτὶ́-
ντο ἡ' θορατέω βὸ' μοτητρεοβ, στοὰ ἤμα τάζάω Ἀὰ
ὠ ιτδοΐϊτ δηλόντο 500 φλορὶ́νο. μιντοόβοι. Πολοβι-
νάτα ὠ νασοΐ́τοι σηιάνοι, σε̲α δοδοϊνάτοι ὠ βρτά-
μι στοὸ δὶ' οβόρ ἤμη̲αιὶ δηλόντο βὸ' Βλαδοτιο, ὠ
ηοΐ̈ οβάβα ὠμαρτία ἤμι σηιάνοι νάδοι, ὅἢι δὸ'ρᾶμό-
ντο τη̲άμνο ἡ' ωοβίϊτ δὸ Βαδοΐ́τὸ, Ἀὰ ντὰ δὶ' ὰ-
μητβὴ̈ὰ ντὰ τη ντάΐ̈ράμιο ἡ' δὸ δάρι μὲμο σρὶ́ἢ ντόχ
Βἡ σριεβιά́τοι, ἡ δὸ Ἰδόρ ὠ μη̲άγα ὰ̈τα Βάδοα,
ἡ δὸ ὰ̈ηηβάϊω δτόρμω Βάδοι ντὸ νασοΐ́τοι μορι-
ντα γιὶ́τὸ Βὰ δὶ Μοηγάροι. Σὸ μιτάϊ τι δὸ σρϊένα
ποηιὰ̈ Ἀοδτάρμαὶ ρὶ́τοα τι ποΐ́τη δηλόντο νάδοι Ἀαὶ-
ιτω νάδ ντὰ νι ὁμητβὴ̈ὰ βάδοι τοιάντα στοὸ δὶ ναὶ
Ἰβε δάμι βὸ' σρὶ́ἢ μὶ́ντζη ὰρνατὶ́τη. Ἀὰ Ὑμιάτο βάδοι
Ἀὰ μεάντη τὶ ὰ̈μρεάτω βὸ' δηλόντο νάδοι ἡ' σρεη Μοὸ̈α.
Σὸἢ τοιάντο μοδοβὶ́τοιο στοὸ τη ντάβα δάἢ τιτὶ́α
Ἀὰ Τὶ ρὶ́τοη δὸ ὰ̈τα δοβεηὶ́τα ρὶ́τη νάδοι, ἡ τι ὸ

μολήμε μιόγω νὰ μή πνοΐσου, ἢ γὰ ἀγαπήμε τέχ-
να μιόγω σορβατήμοι στὸ νησί σου ! νὰ ἔμε ἀσοράβ
με νταορινάλε βάσα, νὰ νίε νὰ τοῦμε κάσα.
Ἐντάν τσιάσι ὦ σὰ νταξίσου ὦ σιχόγο κάσι σὶ ναί-
βη ἔσι τὸ σχὶ μοσχάρτσιν Θριλοβεάν σὸ στὸ κάσ-
τσι, ἢ σμὰ σαὶ νὰ Μορέτσα μιόγο σιήτ, ἐμέμε
ἢ νταβάμε τσόσι χνίι, τέχνα μιόγω σμὰ νασιοσά-
σιγ, στὸ σοροβίνα ὦ τσοσάτσι σιχτόμου κάσι ἠμέμ-
νασθίν τάμο, ἢ σοροβινάλα μὲ ἠμέμ σβιάτο. Στάσ
βιὲ σήα σὶ ναίβὴμε βὸ στρὲ αρνασχάτσιν, ἢ σοθε-
λέγ ὦ χόλιμε νάσο μήλὲ, ναὶ τὰς ὀρνοάτα, στὸ βέ-
λι ωοφτενόγο ἐναχχήμε, ὅλι σα χήμα ὦ σλαθο-
τσο. ἢ βὸ σιάσ βια σήα σορβὴμε σὸϊ χιάσμι στὸ
ἠσιοσὴμε. ἢ βὴ φατσοβὴμε βασάλα νλόνα χάϊα

26 Ὀκτωβρίτ 1873 Μοσμοστοίτσα σήχο

,, ὀπρεμένος Ἰβ αὐτὸ Λιπολόν Ἰγνάβος Σαροσοβέχ.
,, ὁ πήχ Ἰνὶ Πετκάρι Ἠμιόδιος Δγαροφώνσκι
,, Ἰωάν Ἰβελὸς σαπιμάρτος
,, Φεόδορ Ὑσρένος τσιλορ-
,, Δημήταν Π. Τοσκαρόφ
,, Χρῆστο σχρένοφ
,, Ἠλιόγα τσιλορ-
,, Ἠρκό μήδιορ.
,, Γιόβαν Βαρένορ
,, Νάσο Γρόρ
,, γιοσὸφ βαγλιόφ
,, Χρῆστο Ἐλχορ

Σούηδ Σ. Ἀντόνοφ.
,, Νυβαὶ χόρνο
,, Πλάτσαν βαγλίγ
,, Θρόμσο παρκάτσορ
,, Χρῆστο ψρένορ
,, Νίκλα χιρένος
,, Γιάνε Γαλιόφ.
,, πτοδάρι νηβέφ
,, Μῆλο τοσάντσορ

ЕДНО ПИСМО ОТЪ БОБОШЧѝЦА (Корчанско) ДО ЕКСАРХА АНТИМЪ I (1873 г.)

Новъ приносъ къмъ българската диялектология

отъ Л. Милетичъ.

Знаеше се, че близу до гр. Корча (старо „Горица“, сега подъ Албания), южно отъ езерото Маликъ, има въ две села — Бобошчѝца и Дрѣново — старовремски българи, запазили своя роденъ говоръ и българско народно съзнание, ако и да сѫ отвредъ заобиколени отъ албанци. Сѫщо така бѣше известно, че въ тѣхния говоръ има значителни следи отъ старобългарския назализъмъ (носовость), каквито ги има и въ говора по селата на съседния Костурски край. За жалость, малкото данни, съ които разполагахме за жителитѣ и езика на казанитѣ две български села, си останаха и до сега все тъй оскѫдни. Това се дължеше главно на твърде несгоднитѣ, да не кажемъ невъзможни условия за едно обстойно филоложко изследване отъ наша страна въ тая албанска область, именно поради крайно враждебното и подозрително отнасяне на властитѣ въ турско време спрямо всѣки починъ на български учени лично да посетятъ и изучватъ езика и бита на българитѣ въ Македония. Стига тукъ да си припомнимъ за мѫчнотиитѣ, които срещна дори покойниятъ словенецъ В. Облакъ, въпрѣки покровителството, съ което се ползуваше предъ турскитѣ власти като австриецъ, въ своето изследване на българскитѣ говори въ Солунско, за да се разбере рискътъ, на който би се изложилъ единъ български ученъ тогава, въ оная крайна область на югозападна Македония, гдето противобългарското влияние и на гръцкото духовенство предъ турцитѣ бѣше много силно. Все така мѫчно достѫпна за българската наука си остана тая область и следъ Балканската война до последно време, докато да се избистрятъ до негде отношенията между България и Албания.

Къмъ края на миналия вѣкъ можа известниятъ германски ученъ Гелзеръ (Heinrich Gelzer), авторътъ на съчинението „Das Patriarcat von Ochrida“ (Охридската патриаршия, издадено въ 1902 г.), да пропѫтува Македония, като следъ Св. Гора редомъ споходи Битоля, Ресенъ, Охридъ, Корча и Костуръ. Въ съчинението му „Vom heiligen Berge und aus Makedonien“, изд. 1904 г.), въ което авторътъ излага свои бележки и пѫтни впечатления подъ заглавие „Im bulgarischen Makedonien“ (Въ българска Македония, стр. 137—181), Гелзеръ говори и за българитѣ въ селата Бобошчица и Дрѣново (у него неточно предадени — Бобошница, Дренково), за които казва, че сѫ „български острови всрѣдъ албанщината около Корица“ (сир. Корча) и че сѫ останки отъ старото словенско население тукъ, което следъ нахлуването на албанцитѣ въ XIV и XV в., съ голѣма мѫка е оцѣлѣло въ подножието на планинитѣ. „Умнитѣ българи въ Бобошница — казва Гелзеръ — по причина на своята изолираность (осамотеность) не сѫ се поставили подъ ведомството на Ексархията, а си останали, както и съседитѣ имъ албанци, подъ гръцката митрополия въ Корица“ (вж. стр. 212, 216)[1]. Не щѣше да бѫде чудно, ако при тия условия българитѣ въ Бобошчица наистина да бѣха надъхани съ гъркомански духъ, обаче сега става надъ всѣко съмнение ясно, че у тѣзи наши еднородци българското съзнание и тогава, когато се основаваше българската народна църква въ 70-тѣ години на миналия вѣкъ, е било живо и будно. Това се вижда отъ новооткритото писмо отъ 1873 год., изпратено отъ жителитѣ на село Бобошчица до първия български ексархъ Антимъ, за което г. проф. Ив. Снѣгаровъ, намѣрилъ го между оцѣлѣлитѣ книжа отъ изгорѣлата ексархийска архива, подробно съобщава въ статията си „Единъ важенъ български документъ отъ Корчанско“ въ тази книга на Мак. Прегледъ.

Молбата си до ексарха бобошчичани сѫ съчинили на простонародния си говоръ, никакъ неповлияни отъ книжовния български езикъ, за който не сѫ имали понятие, като не сѫ знаяли дори да пишатъ съ кирилица та си служили съ обиходното у тѣхъ гръцко писмо, нагодено отъ часть чрезъ диякритични знаци къмъ фонетиката на тѣхния мѣстенъ говоръ,

[1] За тѣзи бележки у Гелзера азъ споменахъ и въ съчинението си „Les Bulgares Macédoniens et les Serbes“, София, 1923, с. р. 41—43.

както се вижда на приложеното факсимиле на оригинала и прибавената кирилска транскрипция на сжщия отъ г. Снѣгаровъ. Отъ съдържанието на писмото, адресувано „До пресвеáтни Тáтка нáш Ексáрха Антúма вò Стàмбол“, се вижда, че нашитѣ бобошчичани не сж били толкова „умни“, сир. практични, както ги смѣта Гелзеръ, щото поради користни съображения да се теглятъ настрана отъ новосъздадената българска църква и да се потайватъ като гъркомани, а напротивъ тѣ, сподѣляйки общата радость на българщината въ Македония, сами сж пожелали да се приобщатъ подъ вѣдомството на ексархията. Обаче не по своя вина тѣ тогава не сж успѣли въ това. Въ статията си г. Снѣгаровъ подробно говори върху тази страна на въпроса съ огледъ и къмъ миналото на селото Бобошчица, а така сжщо и върху мѣстния говоръ, та азъ тукъ ще се спра главно върху други важни, общобългарски езикови въпроси, които нѣкои отъ особеноститѣ на говора на бобошчичани възбуждатъ и по-добре освѣтляватъ.

I.

Десетина години преди споменатитѣ съобщения на проф. Гелзеръ известниятъ сръбски ученъ Стоянъ Новаковичъ, тогава посланикъ на Сърбия въ Цариградъ, обнародва въ Ягичевия „Archiv für slavische Philologie“ между друго и кратки данни за говора на Бобошчица въ статията си „Приноси къмъ изследването на македонскитѣ диалекти“ (Beiträge zur Erforschung der makdonischen Dialekte, с. 37—46). Сведенията си Новаковичъ дължи на единъ простъ българинъ, Търпо Тимковъ, тогава слуга въ една простонародна гостилница въ Цариградъ и родомъ отъ селото Бобошчица (Новаковичъ предава „Бобоштица“). Интересни бѣха изнесенитѣ отъ Н. езикови особености, понеже бѣха новъ приносъ къмъ въпроса за оцѣлѣлитѣ носовки въ македонскитѣ български говори, какъвто е и говорътъ въ Бобошчица. Че и тукъ се указаха прями останки отъ староб. носовки ѧ и ѫ, не бѣ голѣма изненада, защото по мѣстоположение селата Бобошчица и съседното Дрѣново се падатъ близки до костурскитѣ села, отъ говора на които бѣха тогава известни многобройни примѣри съ запазени рефлексии на ѫ и ѧ, произнасяни като *ън* resp. *он* и *ен*. Можеше споредъ това да се очаква да има пълно съгласие касателно замѣнитѣ на старо-

българскитѣ носовки между костурския и бобошчичанския говоръ, обаче таково съгласие нѣма: напротивъ се указа различие въ произношението и на дветѣ носовки, върху което заслужава сега да се спремъ тукъ по-обстойно.

Отъ съобщението на Новаковичъ, което до сега не бѣ отъ никого провѣрено на самото мѣсто, излизаше, че въ Бобошчица вмѣсто ѧ се произнася не просто *ен* или *е*, а широко *ä* заедно съ *н*, сир. *äн* или само *ä* — вокалъ, който гласи между *е* и *а*, близъкъ до палатално *а*, та би можелъ да се означи и чрезъ *ᵉa*. Новаковичъ казва, че той се чува ту като *е* ту близко до *а* („bald rein, bald mit *a* getrübt“) и затова го предава чрезъ е, нпр. пѐнда, прѐнда (стб. прѧдж). Сжщото *ä* се чува и безъ *н* вмѣсто староб. ѧ: јѐзик, мѐсо, пета, свет (свѧтъ) и др. Въ Костурския говоръ въ тоя родъ думи се чува просто *ен* или *е*.

И относително рефлекса на *ж*, който въ Костурско се чува *ън* или само *ъ*, нѣма съгласие — въ Бобошчица се произнася *ан (ам)* или *а*, за което Новаковичъ даде примѣри като: дàмп мн. ч. дàмбје (дѫбъ); гòламп мн. ч. 'голàнби; гламбòко, зàмп' зàмби, маш (мѫжь), рàка (рѫка) и пр. ор. (с. 44—45).

Отъ нашия документъ отъ 1873 год. сега се потвърдяватъ въпроснитѣ данни у Новаковича. Въ писмото на бобошчичани широкото произношение на *ä* е предадено чрезъ еа съ *н* или безъ *н* като рефлексъ на стб. ѧ: чеа̀ндо, чеа̀нда, ⌣ iеа̀зик, пеа̀т, пресвеа̀ти и пр.

Докато въ Костурско стб. ж се произнася *ън* или *он* resp. *ъ-о*, нпр. рънка, ронка, resp. ръка, рока, въ писмото отъ Бобошчица съгласно и съ даннитѣ у Новаковича се произнася *а*: рàка, кàшча. Колкото се отнася до ударението, което и тукъ е фиксирано на предпоследния слогъ, има пълно единство съ костурския говоръ.

Преди тридесетина години, когато открихъ, че въ селото Айдемиръ, близко до гр. Силистра, има стари македонски заселници, наричани „арнаути“, въ езика на които сж спазени и следи отъ носовки и ударение на предпоследния слогъ на думитѣ, бѣше за мене сигурно, че тѣзи наши македонци произхождатъ отъ Костурско, каквито сж и известнитѣ сродни тѣмъ преселници въ Брацигово, наричани съ сжщото име „арнаути“. Още тогава обаче, като изучвахъ говора на айдемирци, ми обърна вниманието особеното произношение на стб.

ѧ като *'ан* и *ен,* регулирано споредъ следващия слогъ, гърленъ или небенъ, досущъ споредъ източнобългарското двояко произношение на стб. ѣ като *'а* или *е*, което и въ айдемирския говоръ правилно така се чува. Въ студията си: „Арнаутитѣ въ Силистренско и следи отъ носовки въ тѣхния езикъ“ (печ. въ „Периодич. Списание, кн. LXI, 1901 год.) изтъкнахъ, че произношението на айдемирци: м'àнсŏ (стб. мѧсо), мѐнси (стб. мѧситъ, 3. л. ед. ч. сег. вр.), п'àнда — мн. ч. пѐнди (пѧда), пр'àнда, 2. л. прѐндиш (стб. прѧдѣ), тр'*àн*ска ма утрѐнсе и пр. ще да се основава върху по-старо широко произношение на носовката ѧ сир. като носово *а͡н*, и че това носово *ä* сетне, както и рефлексътъ на стб. ѣ, сѫщо такова широко *ä*, по регресивна асимилация споредъ следващия слогъ се е раздвоило въ *'а* и *е*, така че въ Айдемиръ сега произнасятъ: ц'ал, б'ал, — цѐли, бѐли; вид'àл — видѐли и пр. Въ сѫщата статия върху „Арнаутитѣ въ Силистренско“ и пр. по въпроса за особеното произношение на ѧ въ тѣхния говоръ азъ въ подкрепа на мнението си относително старинската основа на това произношение, а именно че носовката ѧ е гласѣла *а͡н* още въ старобългарско време па дори и въ праславянския езикъ, цитувахъ и даннитѣ отъ статията на Новаковичъ — примѣритѣ съ ä вм. ѧ отъ говора на село Бобошчица. Между тѣзи примѣри има и думи, въ които стб. ѣ има сѫщо такъвъ гласежъ *ä* (желäзо, прòлät). Всичко туй потвърдяваше, че рефлекситѣ на ѧ и ѣ се доближили, а следъ изчезването на назалността у нѣкои думи тѣ и напълно се изравнили (вж. „Арнаутитѣ“ и пр. 27). И отъ писмото отъ Бобошчица сега се доказва пакъ казаното тамъ относно ѧ и ѣ, защото и тукъ въ думи съ ѣ последното е предадено чрезъ *'а* и *е*: голеа͡ма реа͡ка, мàла реа͡ка; двеа͡ ре͡чйце; голеа͡ма рабòта; отъ трò' вреа͡ме; отъ вреа͡ме Али'пашòво. Широкото *ä*, което въ писмото се предава чрезъ е͡а, е повлияло, щото и етимологично *'а* да се смѣси съ последното, та е писано и „селеа͡не“, (покрай „сел'àни“) па дори и неакцентувано *е* е преда͡дено съ е͡а: оти смеа͡ сиромàси люди“ и др. — досущъ както е станало и въ нашитѣ родопски и въ други говори по Сѣрско и Солунско. Това бѣ забележилъ още В. Облакъ въ говора на Сухо, сир. въ югоизточна Македония, гдето вм. ѧ се чува *ä* и *е* както и вм. ѣ („Daneben erscheint auch 'ä und mit Verlust der Weichheit des vorausgehenden Con-

sonanten ä, so dass der Reflex des ѧ in solchen Beispielen mit ѣ zusammenfiel", вж. „Macedonische Studien", 20). По-подробно по този въпросъ вж. въ статията ми за езика на айдемирскитѣ арнаути, гдето напомнямъ въ свръзка съ речения рефлексъ *ä* и за други явления въ българската и славянската фонетика (за *ä* въ родопскитѣ и изобщо въ източнитѣ български говори, за срѣднобългарското смѣсване на носовкитѣ, за сжщия старински вокалъ и въ други славянски езици и пр.).

Специялно за нашитѣ македонски колонисти въ Силистренско заключихъ въ сжщата си статия, че безъ съмнение тѣ произхождатъ отъ кжде Костурско, но че не може по-точно да се опредѣли отъ коя мѣстность главно поради казанитѣ различия въ рефлекситѣ на носовкитѣ. Сега, възъ основа и на нашия новъ документъ можемъ да приемемъ, че айдемирчани, които първомъ сж били заселени въ с. Караарнаутъ (Разградско), недалечъ отъ с. Бейарнаутъ, нѣкога заселено отъ сжщински албанци, произхождатъ отъ область западно отъ Костурско, — по-близка до Корчанско, гдето се намиратъ и нашитѣ две села, Бобошчѝца и Дрѣново. А че въ по-старо време населението по цѣлата Корчанска область е било все такъво — българско, доказва и топонимията, спазена тамъ и до сега, като напр.: Беловода (сир. Б'ѣла вода), Божиград, Треска, Слимница. Пол не, Пловища, Звезда, Крушово и др. Отъ това население, което сега е поалбанчено, сигурно една часть ще да е търсила спасение и по-сносенъ поминъкъ и чрезъ изселване въ посока къмъ северъ и северо-истокъ (вж. по тази тема и студията на Д. Ярановъ, „Преселническо движение на българи отъ Македония и Албания къмъ южнитѣ български земи презъ XV до XIX вѣкъ" (печ. въ Мак. прегледъ год. VII, кн. 2 и 3, стр. 63—119, год. 1932). Между тѣхъ вѣроятно ще да сж били и прадѣдитѣ на нашитѣ айдемирски македонци. Тѣ въ говора си сж донесли въ основата на произношението на ѧ и ѣ въпросното широко *ä*.

Понеже сега въ Костурско вмѣсто ѣ се чува *е*, а рефлексътъ на ѧ е *ен* или *е*[1], затова е най-вѣроятно, че македонцитѣ

[1] Назалниятъ елементъ *н* постепенно се е губилъ главно предъ следваща беззвучна съгласна, така че най-добре още се подържа произношение *ън, он, ен* предъ съгласнитѣ *б, г, д, s (дз)*. Вж. за това въ статията на Ар. Кузовъ за костурския говоръ, печ. въ Известия на Слав. Семинарь кн. IV, стр. 88—126.

въ Брацигово, чийто говоръ има сѫщитѣ фонетични черти, сѫ изселени тъкмо отъ Костурско и то сигурно въ значително по-късно време следъ изселването на айдемирци отъ Корчанско. При все това нѣма съмнение, че въ по-старо време *ѣ* и ѧ и въ костурския говоръ се произнасяли *'ӓн* и *ӓ*. Стѣснението на *ѣ* въ *е*, както е известно, е по-ново явление въ македонскитѣ говори; то е проникнало най-напредъ въ срѣдно-македонскитѣ говори отъ северъ, а сѫщо така се е разпространѣло и къмъ западно-българскитѣ говори. Споредно съ това е вървѣло и стѣснението на рефлекса на ѧ въ *е*.

За да приемемъ, че айдемирци произхождатъ отъ Корчанско, на гледъ се противи фактътъ, че стб. ѫ гласи въ говора на Бобошчица *ан, а:* дамб, рàка и пр., докато въ Айдемиръ сѫщиятъ стб. вокалъ се произнася *ън, ъ,* нпр. зъмб, пънт., грънди, рънка,кънде.Така сега се произнася стб. ѫ и въ Костурско,и то само въ Пòполе и Корешча. Не може да има съмнение, че и въ Корчанско развитието на носовката ѫ е вървѣло, както и въ всички български говори, отъ носово *о* къмъ носово *ъ*, а че сетне, следъ изчезването на носовостьта, се развило чисто *ъ,* или *ън,* въ които ерътъ е можело по-нататъкъ да се изяснява въ чистъ вокалъ по разнитѣ български говори различно — въ *о* или широко *о*, въ *а*, па дори и въ *ӓ* и пр., както се знае отъ българската диялектология. Така и въ часть отъ Костурско, именно въ областьта Нестрамъ (Костенарията), намираща се пò на западъ, сега вече рефлексътъ *ън* или *ъ* се произнася *он* или *о*, нпр. зомб, рока. Подобно изяснение на еровия вокалъ е станало и въ говора на Бобошчица и Дрѣново, които сѫ западно отъ Нестрамъ, обаче не въ *о*, а въ *а*, нпр. зàмб, рàка и пр.. Това последното, види се, се дължи тукъ и на влияние на консервативното подържане на вокала *ӓ* въ рефлекситѣ на ѧ и ѣ, както се обясни по-горе. Споредъ казаното ще заключимъ, че айдемирскитѣ македонци сѫ търгнали отъ своята родина, когато въ Корчанско още се е произнасяло *ън, ъ* вм. ѫ, и че, докато говорътъ на айдемирци е останалъ консервативенъ по тая фонетична черта, говорътъ въ Бобошчѝца е еволуиралъ, като еровиятъ вокалъ се е изяснилъ въ *а,* както е станало и въ други македонски, тъй нареч. *а*-говори (въ Битолско, Прилепско, Велешко и пр.).

Между айдемирския и бобошчичкия говоръ има още едно различие — въ рефлекситѣ на *tj, dj:* въ първия се подържа по-старата замѣна *шт, жд* нпр. свешта, маштеха, вежда, ръжда

и пр., а въ втория се произнася *шч, ждж:* (свешча, прежджа, ръжджа и др.) па и само *ж,* нпр. вежа, чуж, чужа и пр. Че и по този въпросъ айдемирскиятъ говоръ е по-консервативенъ, за това свидетелствува и топонимията въ Костурско (вж. за това въ ц. ст. „Арнаутитѣ“ и пр.).

II.

Членната форма безспорно е единъ отъ най-характеристичнитѣ морфоложки белези на българския езикъ по всичкитѣ му наречия. Историческиятъ развой на члена тъй сѫщо еднакво е вървѣлъ по цѣлия обсегъ на българския езикъ, като се е почнало съ напълно склоняванъ членъ, сир. съ сложно склонение на членната форма, докато най-сетне се е достигнало до членна несклонявана, генерална падежна форма. Паралелно съ това развитие е ставало изчезването на флексията и на нечленуванитѣ именни форми. Следитѣ на тази постепенна еволюция, извършила се самостоятелно и спонтанно въ българския езикъ, се установяватъ въ запазенитѣ многобройни преживѣлици респективно и въ нѣкои живи още форми отъ склоняванъ членъ въ българскитѣ говори по всички посоки, каквито сѫ и запазенитѣ многобройни падежни форми на нечленувани сѫществителни и прилагателни имена. (Вж. за това подробности въ статията ми Старото склонение въ днешнитѣ български наречия, Мин. Сбор. II, 1890 г. стр. 226-269, сѫщо и въ статията ми „Единството на българския езикъ въ неговитѣ наречия“ печ. въ “Български прегледъ“, ред. Ст. Романски, год. I, кн. 1, стр. 1-21, 1929 г.).

Най-много още живи форми отъ склоняванъ членъ досега сѫ се запазили въ по-осамотенитѣ планински области — въ Родопитѣ, въ западно-българския ч-дж. — говоръ (Трънско и пр.) и по Македония до крайнитѣ ѝ югозападни предѣли. Последнато бѣ забележилъ и пок. Шапкаревъ, а именно че се срѣщатъ падежни членни форми не само въ пѣснитѣ, но и въ живия говоръ на „македонското наречие, особено по западнитѣ страни“, отъ гдето Ш. цитува примѣри като: „в р а г о т вяхнал в л а х а̀ - т о г о и фа̀тил да си пѐит п ѐ с м а н а; в р а̀ г о т пак го о̀питал в л а х а̀ - т о г о; така вла̀от го на̀долил в р а г а̀ т о г о (отъ Охридъ Мин. сборн. II, стр. 187). Такива примѣри има и за дателенъ падежъ като: дал ч о в ѐ к у т о м у, рѐкол ц а р о̀ т о м у, з ѐ т о - т о м у сестра и пр. Има такива примѣри и отъ Кай-

лярско, Емборе и Костурско напр.: Колѐтому двòря три сòлнца грѐе; Колѐтом' роднѝни и пр.

Бележитъ приносъ къмъ тоя родъ флексивни преживѣлици представятъ и нѣколко такива членни и нечленни падежни форми и въ писмото отъ Бобошчица: „и мỳ дадòйме во рàце Лигỳру (вм. Глигỳру?) Кунесковѐму за да и зàнеси во Влàшко во рáце Архонтѝну-тому Николàкю Йовàну Герасѝму; . . . половѝна отъ чупеàте селỳ-тòму нàше имàме дадѐно тàмо".

Интересно е, че паралелизмътъ въ постепенното изчезване на падежната флексия у членнитѣ и нечленнитѣ форми, за който по-горе казахъ, се потвърдява отъ цитуванитѣ дателни падежи отъ писмото: Лигỳру, Кунесковѐму, Николàкю, Йовану, Герасѝму. Това сжщото срѣщаме и въ родопскитѣ говори, гдето има най-много още такива живи нечленни падежни форми покрай форми на склоняванъ членъ, напр.: сà кòшта іе стрѝкуму стàрему Рàдку; Караджòму измрàли врю офцѐт'ä; тѐтюму сą пąднàло до рàкана, а стрѝкому до другото; Мѝтюму си думаха и пр. и пр., а покрай това се употрѣбяватъ и подобни членувани дателни форми: дай д'ätетуму, пóпутому, царѝютому и пр. (вж. у мене подобни примѣри въ съч. ми Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache).

Следователно по-горе приведенитѣ примѣри отъ говора на Бобошчица съ склонявани членни и нечленни форми потвърдяватъ единството въ развоя на българския езикъ относително члена и въ тоя най-южнъ край на западна Македония.

Въ студията си „Къмъ историята на тройния членъ въ българския езикъ" (печ. въ „Български прегледъ", изд. Ст Романски, год. II, кн. 1, стр. 1-16, 1933) установихъ, че още въ старобългарския езикъ е сжществувалъ напълно развитъ склоняванъ членъ, образуванъ отъ показателното мѣстоимение *сь, си, се,* покрай сжщо такъвъ членъ, образувалъ се отъ показателното мѣстоимение *тъ, та, то*. Отъ цитуванитѣ тамъ многочислени примѣри изъ старобългарскитѣ писмени паметници се вижда, че членътъ сь, си, се, еднакво често се срѣща въ кирилскитѣ и въ глаголическитѣ паметници. Споредъ това можеше да се очаква, че въ Македония, гдето имаме, както и въ централнитѣ родопски говори, троенъ членъ, да се е спазилъ силно показателниятъ членъ -ъс, -са, -со (образувалъ се

отъ сь, си, се) по подобие на родопския членъ, като напр.: вòл-ъс, крàва-са, тѐле-со. Обаче вмѣсто този членъ въ Македония се явява съ сѫщото значение членъ *ов, ва, во* напр.: вол-ов, крава-ва, теле-во, покрай другитѣ два члена: вол-он, крава-на, теле-но, вòл-от, крàва-та, тѐле-то, каквито ги има и въ родопското наречие. Понеже въ старобългарскитѣ паметници открихъ началата и на члена *нъ, на, но,* сир. и на тритѣ члена спазили се въ родопското наречие (волъс, волът, волън и пр.), налага се да заключимъ. че членътъ *сь* въ македонскитѣ говори, както и въ северозападния ч-дж.-говоръ (въ Трънско, Царибродско и пр.), постепенно е билъ замѣненъ отъ по-новия членъ (съ сѫщото значение) -ов, -ва, -во.

Въ споменатата своя студия за тройния членъ установихъ още, че прототипътъ на именния членъ въ българския езикъ, водещъ началото си дори отъ праславянско време, е членътъ, образувалъ се отъ мѣст. *сь* (стороб. рабъ-сь, образъ-сь, народо-сь, чаша-си, гыбѣль-си, слово-се, и пр. и пр.), сир. тъкмо този членъ, който въ другитѣ български говори освенъ родопскитѣ е изчезналъ. Въ последнитѣ виждаме, че и тритѣ показателни мѣстоимения, влѣзли въ състава на членнитѣ форми, живѣятъ и като самостоятелни форми: сой или сози, сая (сази), сова; той (този), тая (тази), това; ной (нози), ная (нази), н'ва. И тъй въ родопскитѣ говори и сега сѫществува самостоятелно и показателното мѣстоимение *сь, си, се* въ формитѣ сой, сòзи, сàя и др. Види се, за това не е можало мѣстоимението *сь* въ членната форма да бѫде измѣстено отъ мѣстоимението (о)въ, (о)ва, (о)во, както е станало въ другитѣ български говори, притежаващи троенъ членъ обаче изгубили мѣстоимението *сь* въ самостоятелна показателна служба вънъ отъ членната форма. И действително, въ Македония, гдето казватъ напр. човеков, женава; човекон, женана; човекот и жената—съ три различни оттенъка на показателното значение на члена, паралелно се употрѣбяватъ и самостоятелни показателни мѣстоимения: вой, ва'а, вое; ной, ная, нова; той, тая, това — показателно мѣстоимение *сой, сая, сое* обаче въ сѫщитѣ говори сега нѣма. При все това не можеше да се съмняваме, че това мѣстоимение е сѫществувало и въ Македония, както и по цѣла България. Забележително е, че и въ всичкитѣ наши говори, гдето е завладѣлъ само единъ членъ, образувалъ се отъ мѣст. *тъ, та, то,* сѫщо така сѫ се изгубили и показателнитѣ мѣстоимения *сь*

и (о)*въ*, сир. не се казва вече напр. сой или вой човек, сая или вая жена, а само *тоя* или *този* човек, тая или тази жена и пр. Явно е, че членътъ по асоциация до известно време се е крепѣлъ и отъ досежното показателно мѣстоимение, сир. докато последното самостоятелно е живѣло.

Ето защо твърде интересенъ фактъ по този въпросъ е, че въ писмото отъ Бобошчица се указватъ като важенъ архаизъмъ оцѣлѣли показателни мѣстоимения: *сой* м. р., *сеа́-зи* (=*с'ази*) множ. число; *сози* (срѣд. р.), а именно въ фразитѣ: въ сеа́зи двеа сѐла се найдвѝме во стрет арнаутлико; во сеа̀зи двеа сѐла зборвѝме *сой* язик. Въ сжщия говоръ на Бобошчица сжществува и показ. мѣстоимение той, този: тѐзи ден сторѝхме кръсто; дадѐно той сенет. Въ говора на Бобошчица, както и въ костурския говоръ, сега има само единъ членъ — *о(т), та, то*. Разбира се споредъ гореказаното, че би било чудно, ако не се употрѣбяваше показ. мѣст. той, този. Необикновено е че още сжществуватъ и посоченитѣ показателни мѣстоимѣния (по произходъ отъ стб. *сь, си, се*), ако и да не се употрѣбява вече членна форма, съдържаща сжщото мѣстоимение, както е случаятъ въ родопското наречие. Но че такава членна форма и въ Македония ще да е сжществувала до известно време следъ старобългарския периодъ на езика ни, това е съвсемъ сигурно. Посочениятъ архаизъмъ въ говора на Бобошчица иде още по-силно да подкрепи тая ми хипотеза. Отъ мѣстоимението *сь* и въ другитѣ български говори, освенъ родопскитѣ, сега вече нѣма следи съ изключение на архаични членни форми: днес, лѣтос, зимъс, пролѣтос, есенес, останали отъ общославянско време, запазили се и въ други славянски езици. Въ Македония има отъ мѣстом. *си* следа въ наречието сѝнок' (Велешко и пр.), а таково е и източнобългарското снощи (си нощи).

III.

Изчезването на членната форма, образувала се отъ показ. мѣст. *сь*, ни напомня подобенъ развой въ историята на члена въ руския езикъ, въ който постепенно е завладѣлъ само единъ членъ *от, та, то*, досущъ първоначално тъй склоняванъ, както и членътъ въ българския езикъ (вж. у мене „Членътъ въ българския и въ руския езикъ“, печ. въ Мин. Сбор. т. XVIII. 1—67,

1901 г.). Хипотетично можеше да се приеме, съ огледъ на старинността на члена сь, си, се, като преславянски прототипъ, че и този членъ е сжществувалъ нѣкога въ руския езикъ, а именно въ великоруското наречие, но че въ последствие е изчезналъ. Отъ типа на члена *сь* въ руския езикъ диалектично се е задържала само формата ночесь (вж. за това и въ моята студия „Прилагателни членни форми въ старобългарския езикъ", печ. въ Мак. Прегледъ, год. VIII, кн. 2, стр. 1—8). Сега дойде да потвърди реченото предположение едно ново, твърде важно доказателство, което изнесе проф. Валерий Погорѣловъ въ статията си „Употребленіе грамматического члена въ говорѣ Кіевскои Руси домонголскаго періода" (печатана въ „Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ" 1933 г., стр. 169—180). Тукъ Погорѣловъ, подтикнатъ отъ установения вече фактъ, че е сжществувалъ въ великоруското наречие задпоставенъ членъ, идентиченъ, по форма и значение, съ българския членъ, образуванъ отъ мѣстоим. *тъ, та, то,* е намѣрилъ въ староруски паметници отъ XI и XII в., главно по произходъ отъ Киевска Русия, покрай много примѣри съ склоняванъ членъ тъ, та, то, каквито посочихъ и азъ въ споменатата си студия за члена въ българския и руския езикъ, още и немалко примѣри и съ членъ *сь, си, се,* все тъй склоняванъ както и въ старобългарския езикъ. Проф. Погорѣловъ цитува такива примѣри изъ Несторовата лѣтопись (по Лаврентиевския преписъ) като: градо-сь, съвѣто-сь, отрокъ-сь, горы-сеѭ, цръкви-сеи и пр.; изъ Житието на преп. Ѳеодосіа печ., написано отъ прп. Несторъ (XI в.): странѣ-сеи, слово-се, дѣтища-сего, пещерусию, житии-семь, въ манастыри-семь и др.; въ Сказание о свв. Борисѣ и Глѣбѣ, ппр. въ свѣтѣ-семь. Отъ факта, сега установенъ отъ проф. Погорѣловъ, че въ староруския езикъ, именно въ великоруското му наречие е сжществувалъ въ доста широка употрѣба и членъ *сь,* който сетне съвсемъ е отстжпилъ мѣстото си на единствения членъ *тъ,* който и до сега въ значително атрофиранъ видъ още частично се държи главно по народнитѣ говори, може да заключимъ, че такава е била сждбата и на члена *-сь* въ българскитѣ народни говори, притежаващи сега само члена *тъ,* до колкото той не е билъ замѣненъ съ членъ *ов* въ говоритѣ съ троенъ членъ, за които погоре се каза. По изключение само въ родопското наречие и

до сега е още въ жива употрѣба членътъ *съ* въ видъ *ъс* resp. *ос, са, со*.

По въпроса за по-тѣсното сродство и съседство между българскитѣ и рускитѣ славяни още въ праславянската имъ родина, което можа да се установи само съ помощьта на езикови данни, е интересно, че въ малоруското наречие нѣма следи отъ членъ, та по туй може да се заключава, че малоруситѣ не сж били въ славянската прародина въ непосрѣдствено съседство съ българскитѣ „словѣне". Отъ друга страна приведенитѣ примѣри у Погорѣлова съ множество членни форми отъ двата вида, сир. чл. *съ* и чл. *тъ*, въ староруски писмени паметници отъ Киевска Русия, сир. отъ Малорусия, даватъ поводъ на Погорѣловъ да прави възъ основа на тоя фактъ и по-далечни заключения въ свръзка съ тъмния още исторически въпросъ за старото руско население въ Поднѣпровието презъ дотатарския периодъ — именно по въпроса, да ли сегашнитѣ малоруси сж прями продължители на древнитѣ Поляне въ сжщата область, или сж дошли тукъ сетне, когато старото руско население е било отчасть унищожено, а отчасть се отдръпнало на северъ къмъ Москва. Както се знае, този важенъ въпросъ на историческата руска етнография е свързанъ и съ въпроса за рускитѣ былини, въ които се възпѣватъ събития отъ тъй наречения Киевски цикълъ, отъ който сега има традиция само по̀ на северъ, у великоруситѣ, но не и у малоруситѣ. Този родъ исторически проблеми могатъ днесь само съ помощьта на езикознанието да получатъ освѣтление, та е правъ проф. Погорѣловъ като предъ видъ на липсата на членни форми въ малоруското наречие, сега и въ миналото му, клони къмъ хипотезата за по-сетнешното заселение на малоруското племе въ Киевската область, дошло, вѣроятно, откъмъ Волынь и Галичь (Галиция). Подобно освѣтление на предисторически въпроси отъ тоя родъ хвърля историята на членнитѣ форми и въ българския езикъ, именно по въпроса за географичното положение на жилищата на българскитѣ словѣне въ праславянската родина и въ особеность за прастарото езиково и етнично сродство на българскитѣ съ рускитѣ славяни въ праславянско време. Нека тукъ да засегна въ тоя ходъ на мисли и другъ любопитенъ фактъ: докато въ всички наши северозападни и югозападни (македонски) говори се явява отъ най-старо време дори троенъ склоняванъ членъ и докато и въ руския

езикъ сѫществуватъ сѫщо такива членни форми, па има отъ тѣхъ следи и въ полския и въ ческия езикъ, напротивъ въ съседнитѣ намъ югославянски езици, сърбохърватския и словенския, нѣма ни поменъ отъ членни форми. Тази липса на членъ не ще да е случайность, и затова заслужава да се има предъ видъ въ бѫдещи изследвания, засѣгащи въпроса за праславянското сродство на т. нар. югославянски езици. (Вж. по този въпросъ и въ моята статия „Показателнитѣ мѣстоимения въ постпозитивна служба“, печат. въ Сборника въ честь на проф. J. Rozwadowski, т. II. Краковъ 1928, стр. 115—126).[1]

---

[1] Нека, завършвайки тая си статия, поводъ на която дадоха цитуванитѣ езикови данни, съдържащи се въ писмото отъ Бобошчица, да отбележа, че по частенъ редъ съ радость узнахъ, че многоуважаемиятъ професоръ Андрé Мазонъ въ Парижъ, който неотколѣ можа за по-дълго време да посети южна Македония съ научна цель, е билъ и въ селото Бобошчица и че тамъ е билъ щастливъ да намѣри стари писменни документи, ценни, безъ съмнение, и за българската диалектология. Съ нетърпение ще чакаме проф. Мазонъ да публикува намѣренитѣ материали по говора на село Бобошчица, които, сигурно, ще хвърлятъ пълна свѣтлина върху този твърде интересенъ, но слабо изученъ южномакедонски говоръ.

1934 II.

ВЪПРОСЪТЪ ЗА ЕТНИЧЕСКОТО ПОТЕКЛО (ЕТНОГЕНЕЗИСА) НА БЪЛГАРИТѢ ОТЪ ЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ И МАКЕДОНИЯ ПРЕЗЪ ПОСЛѢДНИТѢ 10 ГОДИНИ.

Отъ Димитъръ Ярановъ.

Въпроситѣ, свързани съ създаването и развоя на единъ народъ, се разрешаватъ извънредно трудно, понеже въ повечето случаи е потрѣбно да се търси помощьта на четири съвсемъ различни науки: езикознание, етнография, история и антропология. И тъй като е трудно, почти невъзможно, единъ ученъ да владѣе тѣзи четири науки, често пѫти езиковеди, етнографи, историци и антрополози правятъ етногенетични изводи изключително възъ основа на своята научна область, пренебрегвайки изводитѣ отъ другитѣ три науки. Не рѣдко сериозни учени забравятъ, че народитѣ се състоятъ преди всичко отъ хора отъ кръвь и плъть, наследени отъ всички, които сѫ влѣзли въ състава на този или онзи народъ, и че, следователно, антроположкото изучване на единъ народъ може да даде ценни данни за неговитѣ съставни части. Други учени, особено специалиститѣ антрополози, отиватъ въ друга крайность — разглеждатъ само соматичнитѣ (тѣлеснитѣ) белези на хората, съставящи единъ народъ или часть отъ народъ, като забравятъ, че последнитѣ не сѫ само обикновени физически тѣла, които ще се класифициратъ толкова по-лесно, колкото повече физически белези се вематъ подъ внимание, а одухотворени сѫщества. Най-после трети, — за щастие — малцина, забравятъ, че веднажъ създаденията народъ претърпява значителни промѣни въ течение на своя развой, промѣни, за които историята и историческата етнография ни осведомяватъ.

До скоро всички изводи върху етногенезиса на българитѣ отъ Западна България и Македония се правѣха изключително възъ основа на езикови, етнографски и исторически данни Споредъ такива данни преди 10 години Вайгандъ[1] си

[1] Вж. G. Weigand, Ethnographie von Makedonien, Leipzig, 1924, passim.

представяше българитѣ отъ Западна България и Македония като смѣсь отъ славяни, славизирани траки, славизирани прабългари, печенеги, кумани и на всичко това отгоре — и съ не малко турска кръвь[1]. Ако Вайгандъ не използува и антропометрични данни, то е не защото такива липсваха, а защото тѣзи, които ги бѣха събрали и обработили, съзнателно се отказваха да правятъ етногенетични заключения, смѣтайки материала за недостатъченъ[2]. Сравнена съ тази сдържаность, сигурностьта, съ която проф. Чекановски установява, че „при образуването на днешното българско население примѣсътъ отъ неславянскитѣ завоеватели (т. е. прабългаритѣ) е игралъ много по-голѣма роля, отколкото се мисли“[3] и че присжтствието на северенъ типъ между жителитѣ на западна България и източна Македония представяло „следа отъ старото гръцко преселване“,[4] кара да се мисли, че презъ последнитѣ години е събранъ много новъ материалъ върху антропологията на българитѣ. Следниятъ прегледъ на излѣзлитѣ презъ последнитѣ десетина години работи върху антропологията на българитѣ отъ Македония и Западна България ще посочи ясно, че, за нещастие, следъ цитиранитѣ две работи на Дрончиловъ много малко новъ материалъ е събранъ.

Презъ свѣтовната война въ селото Dąbie при Краковъ е билъ образуванъ пленнически лагеръ, въ който били настанени пленници отъ руската, ромънската и сръбската армия. Между

---

[1] Цит. съч. стр. 23-24: . . . durch die so überaus gewöhnliche Erscheinung der Notzucht der türkischen Soldateska gegenüber den Christenmädchen ist viel türkisches Blut unter die christliche Bevölkerung in Makedonien, Thrakien und Bulgarien gekommen.

[2] Вж. K. Drontschilow, Beiträge zur Anthropologie der Bulgaren, Braunschweig, 1914, стр. 31: Grosse Vorsicht braucht man aber, um die Ergebnisse dieser Arbeit ethnogenetisch zu deuten. Solche Deutung scheint mir noch als sehr verfrüht, so weit man nicht die anthropologische Erforschung wenigstens über ganz Bulgarien oder über die ganze Halbinsel erstreckt hat. Вж. и К. Дрончиловъ, Материали за антропологията на българитѣ. I. Македонскитѣ българи, въ Год. Соф. унив., Истор.-фил. фак., XVII, 1920/1921, стр. 137: При сегашното състояние на нашитѣ знания въ областьта на тая проблема (етногенетично обяснение на антроположкитѣ типове) трѣбва да се стжпва съ голѣма предпазливость.

[3] Вж. Jan Czekanowski, Zum Problem der anthropologischen Struktur von Bulgarien, въ Сборникъ въ честь на Милетичъ, София, 1933, стр. 623.

[4] Цит. с., стр. 624.

пленницитѣ отъ последната е имало и 144 души българи отъ Македония, мобилизирани отъ сърбитѣ въ 1914 г. Полскитѣ антрополози решаватъ да използуватъ този случай и предприематъ на 1915-1918 г. антропометрично изучване на тѣзи пленници. Olga Willerowa изследвала цвѣта на очитѣ, коситѣ и кожата на тѣзи пленници, а Adam Wrzosek направилъ върху 106 отъ 144-тѣ пленника подробни измѣрвания. Работитѣ на двамата изследвачи излѣзоха последователно на 1926 и 1931 год.[1]

Олга Вилерова, следъ като разглежда въ статията си разни други народи, достига и до „македонцитѣ". Представени сж като нѣкакъвъ съвсемъ отдѣленъ народъ. Отъ 144-та наблюдавани 67 д. (46.5%) имали кафяви очи, 28 д. (19.4%) — кафяво-зелени, 17 д. (11.8%) — небесно зелени, 1 ч. (0.7%) — сиви и 31 д. (21.5%) — сини.

Косата била брюнетна у 83 д. (57.6%), шатенъ — у 44 д. (30.5%) и тъмно руса у 17 д. (11.8%).

Кожата била розово-бѣла у 11 д. (6.9%), матово-бѣла у 84 д. (58.3%), ясно-брюнетна у 10 д. (6.9%) и тъмно-брюнетна у 40 д. (27.8%).

Отъ даденитѣ цифри на пръвъ погледъ изглежда доста голѣмъ процентътъ на руситѣ, покрай преобладаващитѣ брюнети. Въ сжщность отъ дадената корелационна табличка между цвѣта на очитѣ и косата личи, че само 8 д. (5.5%) сж били истински блондини, а 63.1% — чисти брюнети.

Резултатътъ, до който достига Вилерова, се отличава отъ даннитѣ, които ни дава Дрончиловъ[2] по това, че последниятъ дава по-голѣмъ процентъ преходни типове, докато отъ табличката на Вилерова би могло да се заключава за рѣзка граница между брюнети и блондини. Повече съмъ склоненъ да вѣрвамъ на даннитѣ на Дрончиловъ, понеже сж основани на наблюдения върху $3^1/_2$ пжти по-голѣмъ материалъ — 491 души.

Отъ по-голѣмо значение сж измѣрванията на Адамъ Вжосекъ, който после, при обработването на материала, билъ подпомогнатъ отъ Михалъ Цвирко-Годицки.

---

[1] Olga Willerowa, Sprostrzeżenia nad barwą oczów, włosów i skóry u tatarów, ormian, gruzinów, mołdawjan, serbów v macedończyków, въ Przegląd Antropologiczny, T. I, стр. 84-91. Poznań, 1926.

Adam Wrzosek i Michał Ćwirko-Godycki, Macedończycy, Materjały Antropologiezne. Wydawnictwa polskiego tow. antropologicznego № 1. Poznań, 1931.

[1] Дрончиловъ, ц. с стр. 145 (13).

Споредъ Вжосекъ, той публикувалъ за първи пѫть материалъ за антропологията на македонцитѣ. До сега (1931 г.) имало материалъ само за македонскитѣ българи, напечатанъ на 1921 г. Подъ линия е посочена по-горе цитираната работа на Дрончиловъ върху македонскитѣ българи. Споредъ Вжосекъ „отъ работата на Дрончиловъ е трудно да се разбере, дали авторътъ отъждествява македонцитѣ съ македонскитѣ българи, или не“. Въ сѫщность работата на Дрончиловъ е съвсемъ ясна: за него въ Македония има само македонски българи, никакви „македонци“, като отдѣлна народность. Ако той на нѣколко мѣста пише: македонци, източни македонци, западни македонци, то е явно за да съкрати изразитѣ: македонски българи, западно-македонски българи, източно-македонски българи. Начинътъ, по който Вжосекъ използува тѣзи съкратени изрази за да заключи, че даже българитѣ отдѣлятъ населението на Македония въ особена народность, не е много препоръчителенъ за единъ ученъ. И въ Домбие, продължава Вжосекъ, бѣше мѫчно да се отдѣлятъ македонцитѣ отъ българитѣ. „Много често се случваше, че самото изследвано лице единъ пѫть заявяваше, че езикътъ му е македонски, другъ пѫть български, не правѣше разлика между единия и другия. Въ материалитѣ, които послужиха за настоящата работа, е отбелязано, че срѣдъ наблюдаванитѣ въ Домбие македонци 65 души показали като говоримъ езикъ македонски, а 39 — български“. Всички били православни, 40 души били грамотни. Отъ тѣхъ могли да четатъ: само български — 29 д.; само сръбски 1 човѣкъ, български и сръбски — 8, български и турски — 1, български, турски и сръбски — сѫщо 1 човѣкъ.

Въпрѣки че, споредъ самия авторъ, 39 отъ 106 д. сѫ се показали направо българи, а повето отъ останалитѣ не правили разлика между български и македонски езикъ, Вжосекъ навсѣкѫде резко отдѣля „македонцитѣ“, като отдѣленъ народъ, като ги сравнява ту съ македонскитѣ българи на Крумъ Дрончиловъ, ту съ сърбитѣ, за да ги изкара, въ края на краищата, макаръ и по много съмнителенъ пѫть, по-близки до последнитѣ. Предубедеността на Вжосекъ е явна.

Следъ тѣзи встѫпителни думи, отъ които между другото научаваме, че 14 отъ наблюдаванитѣ лица сѫ били непълнолѣтни (отъ 18 до 20 год.), авторътъ ни дава първо срѣдния ръстъ на 105 мѣрени лица. Той билъ 1650.8 мм. $\pm$ 4.31 съ

срѣдно отклонение (σ) 65.68$\pm$3.06, при варационна ширина 1500—1829 мм. Следъ това дава ръста на „македонцитѣ“ по околии, като ги сравнява съ македонскитѣ българи на Дрончиловъ отъ сжщитѣ околии. И понеже, споредъ последния, срѣдниятъ ръстъ на македонскитѣ българи е 1680 мм., Вжосекъ съ видима радость бърза да съобщи на читателя, че открилъ вече една разлика въ физическия типъ на „македонцитѣ“ и македонскитѣ българи — първитѣ били по-низки. Той не иска да даде голѣмо значение на факта, че въ серията му влизатъ 14 души непълнолѣтни, недорасли хора. Тѣ могли да покачатъ срѣдния ръстъ на македонцитѣ най-много съ 3, а не съ 30 мм. А пъкъ за факта, че въ серията на Дрончиловъ влизатъ и хора отъ източна и южна Македоня, кждето населението е по-високо и отъ които мѣста Вжосекъ не е мѣрилъ нито единъ човѣкъ, съвсемъ не се споменава. И тъй, съ премълчавания и неоснователни омаловажавания, Вжосекъ успѣва да „константира“, че неговитѣ „македонци“ се отличавали отъ македонскитѣ българи.

Когато идва редъ да се говори за размѣритѣ на главата, авторътъ не може да скрие, че „ясно изпъква голѣмото подобие на индекситѣ у „македонцитѣ“ и „македонскитѣ българи“. Все пакъ не забравя да изтъкне, че въ „окржзитѣ“ кочански и кумановски изпъквала значителна разлика. Особено въ първия разликата била въ цѣли 6.44 пункта. Премълчава, обаче да каже, че той сжди за „македонцитѣ“ отъ Кочанско по индекса на единъ единственъ човѣкъ, а Дрончиловъ за македонскитѣ българи отъ сжщото мѣсто по срѣдния индексъ на 11 души, единъ отъ които съ индексъ 83·6 е много близу до 84.44, какъвто е индексътъ на Вжосековия „македонецъ“ отъ Кочани. Вжосекъ сигурно знае закона за голѣмитѣ числа, но въ случая не му се е искало да си го припомня.

У наблюдаванитѣ 106 души „македонци“ Вжосекъ констатиралъ:

1. Срѣдна дължина на главата (M)=184,16$\pm$0.46 при срѣдно отклонение (σ)=6.94$\pm$0.32 и вариационна ширина 169 до 200 м. м.

2. Срѣдна ширина на главата (M)=150.60$\pm$0.34 при срѣдно отклонение (σ)=5.21$\pm$0.24 и при вариационна ширина 140 до 168 м. м.

3. Срѣдна обиколка на главата (M)=541.28$\pm$0.82 при срѣдно отклонение (σ)=12.46$\pm$0.58 и при вариационна ширина 513 до 578 м. м.

4. Срѣденъ дължинно-широчиненъ индексъ (M)=81.92±0.30 при срѣдно отклонение (σ)=4.61±0.21 и вариационна ширина отъ 72.96 до 96.55.

При това дългоглави (x—75.9) били 8 д.— 7.54%
срѣдноглави (76.0—80.9) — 48 д.—45.28%
кжсоглави (81.0—85.9) — 31 д.—29.24%
свръхкжсоглави (86.0—x) — 19 д.—17.92%.

Кжсоглавитѣ и свръхкжсоглавитѣ сж въ Западна Македония, гдето срѣдниятъ индексъ е 85.64, а дългоглавитѣ и срѣдноглавитѣ сж въ Източна Македония, гдето срѣдниятъ индексъ е 80.31.

За голѣмо съжаление върху лицето е взета само една мѣрка — бизигоматичната ширина, та за последното отъ даннитѣ на Вжосекъ не може да се сжди нищо. Срѣдно казаната ширина у наблюдаванитѣ 106 „македонци“ е била 138.45±0.31 при срѣдно отклонение (σ) 4.74±0.22 и при вариационна ширина 123—149 м. м,

Въ замѣна, направени сж били подробни измѣрвания върху размѣритѣ на носа, очитѣ, вежditѣ, устата и ушитѣ. Нѣма да изреждамъ добititѣ резултати, понеже не представятъ типични белези. Ще се спра малко повече на заключителнитѣ думи.

„Срѣдъ македонцитѣ, пише Вжосекъ, изпъкватъ много различни смѣсени типове, имащи доста често нѣкои черти на динарския типъ. Чисто динарски типъ можеше да се наблюдава у 7 души“.

Къмъ работата на Вжосекъ е приложенъ списъкъ на изслѣдванитѣ лица,[1] като сж дадени и всички взети върху тѣхъ мѣрки. Отъ тѣзи таблици може да се заключи, като се има на умъ опредѣлението, което даватъ за динарската раса добри нейни познавачи,[2] че само 2 отъ измѣренитѣ 106 души иматъ динарски типъ. Но какво разбира Вжосекъ подъ „черти на динарския типъ“? Раситѣ и разнитѣ типове въ една раса[3] се

[1] Забележителенъ е този списъкъ и по това, че отъ 106 изследвани само двама сж показали името си съ оконч. ичъ, всички останали — съ овъ.

[2] Вж. B. Skerlj, Kako naj razumemo Dinarsko raso? въ Geografski Vestnik, Ljubljana, 1928; V. Lebzelter, Beiträge zur physischen Anthropologie der Balkanhalbinsel I, въ Mitteil. d. Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1923, Bd. 53, стр. 47.

[3] Терминитѣ, за съжаление, още не сж добре дефинирани и се употрѣбяватъ единъ вмѣсто другъ много често.

опредѣлятъ не отъ единъ единственъ белегъ, а отъ една константна комбинация отъ белези. Нима Вжосекъ взима брахикефалията за „черта на динарския типъ“? Та въ такъвъ случай ще излезне, че цѣла Предна Азия, Североизточна Европа и Алпитѣ сѫ населени отъ този типъ. Или пъкъ брюнетностьта на македонското население е „черта на динарския типъ“? Та въ такъвъ случай ще излезне, че цѣла южна Европа е населена отъ този типъ.

Тенденцията на Вжосекъ е явна. Понеже днесъ сърбитѣ и хърватитѣ сѫ главниятъ (не и единственъ!) носитель на този типъ, ако Вжосекъ може да изкара, че и „македонцитѣ“ сѫ отъ сѫщия типъ, по-лесно ще му бѫде да каже, че „македонцитѣ“ приличатъ повече на сърбитѣ, отколкото на българитѣ.

„При сравяването на цвѣтния комплексъ и размѣритѣ у македонцитѣ, българитѣ и сърбитѣ, продължава Вжосекъ, става явно, че македонцитѣ, по отношение на ръста, се приближаватъ повече до българитѣ, отколкото до сърбитѣ, а напротивъ, по отношение на носовия индексъ, цвѣтъ на кожата, косата и очитѣ — до сърбитѣ. По отношение на дължинно-широчинния индексъ на главата се приближаватъ и до българитѣ и до сърбитѣ, и то — източнитѣ македонци — до първитѣ, а западнитѣ — до вторитѣ.“

Ако цельта на Вжосекъ е била да покаже по отношение на кои белези „македонцитѣ“ приличатъ на сърбитѣ и по кои — на българитѣ, ще трѣбва съ съжаление да констатираме, че работата му е била съвсемъ напразна, защото динарскиятъ типъ е присѫщъ не само на сърбитѣ, а и не всички сърби сѫ отъ динарския типъ. А пъкъ за българитѣ, както ще видимъ, не може да се каже, че именно единствено този и този типъ е присѫщъ. Явно е, че щомъ предпоставкитѣ, възъ основа на които Вжосекъ вади заключенията си, не сѫ още опредѣлени, и самитѣ му заключения не могатъ да бѫдатъ вѣрни. Впрочемъ, едва ли ще да е била цельта му да дойде до вѣрни заключения. Какво е целѣлъ Вжосекъ, се вижда отъ заключението на френското резюме на работата му, гдето се казва: „Сравняването на македонцитѣ съ други групи отъ южнитѣ славяни показа, че отъ антроположка гледна точка тѣ сѫ по-близки до сърбитѣ отколкото до българитѣ, особено въ западнитѣ части на Македония“.

Въ сжщность, като сравнимъ даннитѣ, които ни дава Вжосекъ за „македонцитѣ“ — (даже като оставимъ безъ внимание много по-богатия приносъ на К. Дрончиловъ,[1] понеже се отнася за македонски българи, които споредъ Вжосекъ, се отличавали отъ сжщинскитѣ „македонци“) — съ даннитѣ, които имаме за българи отъ Западна България и Тракия, за сърби, албанци и гърци, става явно, че въ Източна Македония населението въ антроположко отношение прилича на населението отъ Горна Тракия. И тукъ и тамъ срещаме предимно така наречения курганенъ, сарматски типъ, отъ Deniker опредѣленъ като атланто-медитерански: високъ, брюнетенъ долихокефалъ. Присжтствието му едновременно въ дветѣ споменати земи азъ се опитахъ да обясня на друго мѣсто[2] съ това, че славянитѣ въ Източна и Южна Македония сж дошли презъ Тракия. Отъ даннитѣ, които ни дава Вжосекъ, обаче, излиза на яве нѣщо още по-интересно: че сжщиятъ този типъ се среща и въ Западна Македония. № 7, отъ Тетовско е съ д.-ш. индексъ само 78.76 и ръстъ 1668 м. м. — 15 м. м. по-високъ отколкото е срѣдната височина на западнитѣ „македонци“, № 12, отъ Охридъ, има индексъ 79.79, високъ е 1677 м. м. и е брюнетъ (коса № 4, кожа № 13), но съ свѣтли очи № 13 — небесно-сиви. Трѣбва да се отбележи, обаче, че и брюнетностьта на курганния типъ въ Тракия и Източна Македония рѣдко е пълна. Особено чести сж зелени очи (въ Разлогъ 25,91%!), които обикновено вървятъ заедно съ тъмнокестенява коса.[3] №№ 16 и 22, отъ Прилепско, сж съ индексъ 77.89. Ако вземемъ подъ внимание и цитираната работа на Дрончиловъ и работата на Lebzelter, за която следъ малко ще бжде дума, става явно, че, макаръ и рѣдко, курганниятъ типъ е застжпенъ и въ Западна Македония. Ако се запитаме, какъ е попадналъ тукъ, ще трѣбва да приемемъ (при предпоставката, че този типъ е билъ носенъ отъ славянитѣ въ южна Русия и долнодунавската низина),[4] че това е станало при засел-

[1] Вж. Дрончиловъ, Материяли за антропологията на българитѣ и пр.

[2] Вж. Д. Ярановъ, Антропометрични изучвания на населението въ Разлогъ, въ Мак. прегледъ, год. VII, кн. 4, стр. 44.

[3] Вж. Д. Ярановъ, ц. с. стр. 28.

[4] Това е възгледътъ на Дрончиловъ (вж. Beiträge usw., стр. 32). Той се потвърдява блестяще отъ най-новитѣ изучвания на V. Bunak, The craniological Types of the East Slavic Kurgans, въ Anthropologie, Praha, 1932, Vol. X, стр. 273—309. Споредъ J. B. Loritz (Über die

ването на славянитѣ, защото по-късно сж ставали преселвания отъ Западна Македония на изтокъ, но не и въ обратна посока,[1] Отъ даннитѣ, които ни дава Вжосекъ, става явно, по-нататъкъ, че между западнитѣ „македонци“ е застжпенъ най-много единъ нисъкъ, брюнетенъ типъ, присжщъ почти изключително на албанцитѣ и наречень отъ Haberlandt и Lebzelter „Kthela-Typus“.[2] Споредъ Lebzelter това е недвосмислено указание, че родината на този кжсоглавъ типъ е въ албанскитѣ планини. Въ нашия случай е по-важно, че този своеобразенъ типъ е първиченъ албански.

Отъ всичко казано следва, че въ населението на Западна Македония, възъ основа на даннитѣ на Вжосекъ, участвуватъ два типа: курганенъ, донесенъ къмъ 7 в. отъ славянитѣ, и то отъ тѣзи, които се заселватъ и въ Тракия и Източна Македония; и ктелатипъ, по-старъ, заваренъ тукъ отъ новитѣ пришелци. Последнитѣ несъмнено сж били по-многобройни за да наложатъ

Herkunft des südbulgarischen Dolichocephalus, въ Korrespondenz-Blatt der Deutschen Ges. f. Anthrop., Ethnol. u. Urgesch., 46 Jg., № 5/8, 1915, страница 26) произходътъ на южнобългарскитѣ долихокефали трѣбва да се търси на югъ, защото въ северна България днесъ населението срѣдно взето, било по-брахикефално и че по-рано, въ 4 в. пр. Хр. било още по-брахикефално. На тѣзи два довода би могло да се възрази по следния начинъ: Населението на Северна България въ 4 в. сл. Хр. не бива да се сравнява съ днешното, защото това би значило да оставимъ съвсемъ безъ внимание известнитѣ, възъ основа на исторически документи, преселвания следъ казания 4 в. Срѣдната цифра за дълж.-широчинния индексъ на главата въ Сев. България е съвсемъ абстрактна величина, която не отговаря на действителностьта. Цифрата 81.33 дадена отъ Loritz е добита отъ поставянето подъ единъ знаменатель на два съвсемъ разнородни типа, които се срѣщатъ въ Сев. България. Първо, единъ субдолихокефаленъ (инд. 76-77), брюнетенъ високъ типъ, подобенъ на южнобългарския и източномакедонския; и второ, единъ срѣдно високъ, брюнетенъ и брахикефаленъ широколицъ типъ, за който ще стане дума по-нататъкъ, и който е по-новъ, отколкото дохаждането на долихокефалитѣ въ Северна и Южна България, която заедно съ Македония на първо време следъ заселването на славянитѣ е представяла въ антроположко отношение едно цѣло.

[1] Вж. Д. Ярановъ, Преселнически движения на българи отъ Македония и Албания къмъ източнитѣ български земи презъ XV до XIX в. въ Мак. прегледъ, VII, кн. 2-3.

[2] Вж. A. Haberlandt und V. Lebzelter, Zur physishen Anthropologie der Albanesen, въ Archiv f. Anthrop., N. Folge, Bd. XVII, H. 3, u. 4, 1919, стр. 137.

въ кѫсо време езика си. Въ края на 7 в. сл. Хр. и въ Западна Македония, както навредъ на истокъ отъ нея, сѫ преобладавали високитѣ брюнетни долихокефали. Какъ е станало тъй, че днесъ последнитѣ сѫ едно съвсемъ незначително малцинство? На този, труденъ на пръвъ погледъ, въпросъ е лесно да се отговори. Преди всичко трѣбва да се държи смѣтка за преселванията. Ставали сѫ много изселвания отъ Западна Македония къмъ Истокъ, като мѣстата имъ сѫ били заемани отъ хора изъ Албания. Вториятъ, не по-малко важенъ фактъ, за който трѣбва да се държи смѣтка, е и това, че между двата типа е настѫпило смѣсване, при което белезитѣ на единия и другия не сѫ били наследявани еднакво, нито сѫ се образували смѣсени типове. И тъй като отъ многобройнитѣ изучвания на Frets[1] и Roest[2] е вече абсолютно установено, че брахикефалията е силно доминантенъ белегъ, който при смѣсени бракове се наследява въ ущрѣбъ на доликефалията, явно е, че смѣсването на двата типа, както преселванията, сѫ били винаги въ полза на по-стария ктела-типъ, който именно по тѣзи два пѫтя е могълъ да добие днешното си широко разпространение въ Западна Македония. Съ динарския типъ той нѣма нищо общо. Съ този последния типъ нѣматъ нищо общо и малцината високи брюнетни брахикефали въ Западна Македония, първо защото тѣ нѣматъ, както се вижда отъ даденитѣ въ работата на Вжосекъ сведения, дескриптивнитѣ соматични белези на сѫщинския динарски типъ (напр. орловъ носъ); второ, защото този типъ може лесно да се обясни като резултатъ отъ смѣсването на курганния и ктела-типъ. И тритѣ негови белега се наследяватъ доминантно, така че той е могълъ да получи брюнетностьта отъ двата първоначални типа, високия ръстъ — отъ курганния типъ,[3] а брахикефалията — отъ ктела-типъ.

---

[1] G. P. Frets, Über die Dominanz des brachycephalen Kopfindex, въ Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, Bd. XXIX, 1931, стр. 512-517; сѫщо Heredity of head form of Man, въ Genetica, Bd. III, 1921; сѫщо The cephalic Index and its Heredity, The Hague, 1925 г., сѫщо Nouvelles observations sur l'hérédité de l'indice céphalique, въ Compt. Rend. de la III-e Session de l'Inst. intern. d'anthropol., Amsterdam, Sept. 1927.

[2] P. K. Roest, Raskruising op Iava. Geneesk. Tijdschr. voor Ned. Indie, Deel 70. Aflevering 9, 1930, стр. 897 сл.

[3] Вж. Casimir Stolyhwo, Le problème de l'hérédité da la taille въ Anthropologie. Praha, 1930, Vol. X. стр. 253-258.

До сжщитѣ изводи, направени по-горе изключително възъ основа на даннитѣ на Вжосекъ, довеждатъ и даннитѣ на Дрончиловъ, Lebzelter, Loritz, както и моитѣ публикувани и непубликувани материяли за българитѣ отъ Източна Македония. Явно е, че цифренитѣ данни, които дава Вжосекъ, сж вѣрни. И ако той дохажда до съвсемъ други изводи, то е защото си служи съ единъ съвсемъ остарѣлъ методъ: да се сравняватъ отдѣлни белези, а не хората, като носители на единъ константенъ комплексъ отъ белези.

Една година следъ работата на Вжосекъ излѣзе моята работа върху антропометричнитѣ белези на населението въ Разлогъ, основана на 301 измѣрвания, а още една година покъсно, на 1933 г., продължението на работата на Lebzelter върху антропологията на южнитѣ славяни.[1] Въ тази втора статия Лебцелтеръ, използувайки чужди и свои материяли [на стр. 251 дава цифрени данни за наблюдавани отъ него 28 българи отъ Македония (Bulgaren aus Macedonien): 5 д. отъ Кавадарско, 6 души отъ Кумановско, 6 д. отъ Щипско, 4 д. отъ Тетовско, 3 д. отъ Битолско, 2 отъ Кочанско и 2 отъ Скопско], се опитва да направи типова анализа на населението на Полуострова, при което дохажда до следния резултатъ. У българитѣ отъ Пловдивски, Софийски и Кюстендилски окржгъ и отъ Македония преобладава медитеранскиятъ и атлантомедитерански типъ. Подъ тѣзи две имена Лебцелтеръ схваща курганния долихокефаленъ високъ брюнетенъ типъ, за който по-горе се каза, че лежи въ основата на днешния български народъ. Следъ него по количество идва ктела-типъ, който се среща все почесто, колкото се върви пó на западъ. Най-малко е въ Пловдивския окржгъ (5—9%), повече е въ Софийския и Кюстендилския окржгъ (10—14%), още повече въ Македония (15—19%), а между албанцитѣ напълно преобладава. Лебцелтеръ отбелязва присжтствие и на динарски типъ между българитѣ, и то само 3% въ Пловдивския окржгъ, 5—9% въ Кюстендилския толкова и въ Македония и 10—14% въ Софийския окржгъ. При класирането Лебцелтеръ е взималъ подъ внимание само три цифрено установени белези: ръстъ, цвѣтенъ комплексъ и дълж.-широчиненъ индексъ на главата, не и дескриптивни белези,

---

[1] V. Lebzelter, Beiträge zur physischen Anthropologie der Balkanhalbinsel II, въ Mitt. Anthropol. Gesellschaft in Wien, 1933, Bd. 63, H. III-IV.

та това, което казахъ за Вжосековитѣ „динарски типове“ въ Македония, важи и за Лебцелтеровитѣ. Споредъ Лебцелтеръ северниятъ типъ е много слабо застжпенъ между българитѣ. Въ Софийския и Пловдивския окржгъ само 3%, въ Кюстендилския окржгъ — 5—9%, а въ Македония съвсемъ липсва.

Отъ всичко казано става явно, че въ края на миналата 1933 година въпросътъ за етногенезиса на българитѣ въ Югозападна България и Македония, и изобщо за българитѣ, накратко може да се схване така: славянска основа, донесена презъ 7 в. и представяна отъ субдолихокефаленъ, срѣдно високъ, не много тъмно-брюнетенъ типъ и тракийски примѣсъ въ западнитѣ части на българскитѣ земи, представянъ отъ брахикефаленъ до хипербрахикефаленъ, нисъкъ, брюнетенъ типъ[1]. Интересно е, че той се среща най-много по мѣстата, гдето тъкмо се предполага, че романизиранитѣ траки, по-късно ромъни, сж се задържали най-дълго — въ Софийско; и въ Западна Македония, гдето бързо разлѣлата се върху Балк. п-въ славянско-българска вълнà е застигнала изселващитѣ се къмъ западъ подъ нейния натискъ албанци и гдето впоследствие последнитѣ сж упражнили най-силно своята експанзивна мощь. Резултатъ на неминуемото кръстосване на тѣзи два типа е на нѣколко пжти споменатиятъ вече високъ брахикефаленъ брюнетенъ типъ, който дава поводъ на почти всички автори да говорятъ за присжтствие на динарски типове между българитѣ. Отъ находката при Würben въ Силезия[2], отъ предисторични находки въ областьта населявана отъ илиритѣ[3]

---

[1] Приемемъ ли, че не въ цѣлия български народъ, а само въ малки части отъ него може да се докаже така често априорно приеманиятъ тракийски субстратъ, теорията за подобенъ развой на български, румънски и албански езици, поради една обща тракийска основа, губи друга важна опора, следъ като проф. Л. Милетичъ (Показателнитѣ мѣстоимения въ постпозитивна служба, въ сборникъ in honorem Joannis Rozwadowski, Vol. II, Cracoviae, 1927, стр. 115—126) събори най-важната опора. Подобието, обаче, остава, и би могло да се обясни съ това, че и румънскиятъ и албанскиятъ сж се развили подъ прѣкото влияние на българския езикъ.

[2] Отъ нея става явно, че носителитѣ на лужичката култура, за които по лингвистиченъ пжть се доказа, че сж били илири, сж имали динарски типъ. Вж. W. Jankowsky, Waren die Glockenbecherleute dinarischer Rasse? въ Anthropologischer Anzeiger, 1931, Bd. VIII, стр. 104—115.

[3] Вж. N. Županić, Etnogeneza Jugoslovena, въ Rad. jugosl. akad., 222 knj., 1920, стр. 158—159.

и отъ разпространението и белезитѣ на динарската раса[1] се налага заключението, че нейни носители сж били илиритѣ.[2] Не трѣбва да ни се вижда никакъ чудно, че, противно на тракитѣ, илиритѣ живѣятъ и до днесъ, отъ соматична гледна точка, почти навсѣкжде по своитѣ стари жилища, въпрѣки най-различнитѣ народностни вълни, разлѣли се по илирийскитѣ земи. Сърбитѣ и хърватитѣ, дохаждайки отъ северъ, сж могли да наложатъ на завареното население своя езикъ, но не и своя долихокефаленъ типъ[3], защото всички три най-важни белези на илирския динарски типъ сж доминантни.

Явно е, че разгледанитѣ до тукъ четири единствени работи върху антропологията на българитѣ отъ Македония, излѣзли презъ последнитѣ 10 години, не сж могли да бждатъ използувани за работата на D-r Klara Beller, възъ основа на която е написана цитираната въ началото статия на проф. Чекановски. И затова, както е отбелязано и въ статията, тя се основава на студията на Дрончиловъ отъ 1914 год.: Beiträge zur Anthropologie der Bulgaren. Новото въ статията е, че Дрончиловиятъ материялъ е обработенъ по методитѣ на проф. Чекановски. Вследствие тази нова обработка на стария материялъ, се указало, че въ Софийски окржгъ процентно петь „раси“ били застжпени по следния начинъ:

Арменоидна раса	28.8%
Медитеранска „	25.7%
Лапоноидна „	21.7%
Северна „	10.9%
Палеоазиатски типъ	13.3%
Всичко	100.4%

За да разберемъ, какъ се е дошло до този своеобразенъ резултатъ, за да разберемъ, какъ съ методитѣ на Чекановски,

[1] Вж. Skerlj, ц. с.

[2] Споредъ Lebzelter, Beiträge, II, динарскиятъ типъ е билъ донесенъ на Балк. п-въ отъ славянитѣ, респ. сърбитѣ и хърватитѣ. Той е могълъ да дойде до това заключение по две причини. Първо, не е използувалъ цѣлата литература по въпроса за този типъ и за антропологията на сръбско-хърватскитѣ земи. Второ, понеже динарскиятъ типъ се срѣща и въ нѣкои карпатски земи, особено въ Буковина. Струва ми се, че не отъ тукъ този типъ е билъ пренесенъ на югозападъ, а обратно, така наричанитѣ черни власи, мавровласи или Морлаци, романизувани илири, една часть отъ които влѣзли въ състава на по-сетнешния ромънски народъ, сж пренесли този типъ отъ динарскитѣ въ карпатскитѣ земи.

[3] Вж. Županić, ц. с., стр. 168—169.

се е установило, че тъкмо 28.8% отъ населението на софийския окржгъ било отъ „арменоидната раса", макаръ нито единъ корененъ житель на окржга да нѣма арменски черти; че тъкмо 25.7% били отъ „медитеранската раса", макаръ нито единъ човѣкъ отъ окржга да не прилича на испанцитѣ, португалцитѣ, южнитѣ италианци и гърцитѣ; че тъкмо 10.9% били отъ „северната раса", макаръ че е извънредно мжчно да се намѣри въ окржга човѣкъ, чиито черти да напомнятъ на скандинавскитѣ народи, типични носители на северния типъ; че тъкмо 35% отъ населението на окржга (21.7% лапоноидна раса и 13.3% палеоазиатски типъ) е отъ монголската раса, макаръ само въ нѣкои села на Софийска околия да се виждатъ монголски лица (и то предимно между женитѣ, които не сж били мѣрени!). За да разберемъ всичко това, ще трѣбва да направимъ кратъкъ прегледъ на методитѣ на Чекановски и предпоставкитѣ, отъ които той и неговитѣ ученици изхождатъ при всѣка работа.

Четири били първичнитѣ расови елементи, които влизали въ състава на европейското население: северенъ типъ (a, A)[1], иберо-инсуларенъ или медитерански (ε, E), лапоноиденъ (λ, L) и арменоиденъ (χ, H). Отъ смѣсването имъ се получили впоследствие следнитѣ вторични типове: северозападенъ (ι) отъ a и ε; субнордски (γ) отъ a и λ; алпийски (ω) отъ a и χ; праславянски (сжщо Pfahlbautypus) ($\mathfrak{z}$) отъ ε и λ; литораленъ (ϱ) отъ ε и χ; динарски (δ) отъ χ и λ.[2] Първата работа на Dr. Klara Beller е била да установи съ какъвъ процентъ всѣки единъ отъ тѣзи 10 типа е застжпенъ всрѣдъ разглежданото население. Това е станало по така наречената подобенствена метода, която си служи съ корелационни коефициенти, като подобието между два индивида се пресмѣта съ помощьта на формулата:

$$\varrho_{xy}=1-\frac{6}{n}\cdot\frac{\Sigma(l_i-l'_i)^2}{(n^2-1)} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (1)$$

при което x и y означаватъ двата сравнявани индивида, n е числото на взетитѣ подъ внимание белези, l_i и l'_i сж редовитѣ числа на отклоненията отъ срѣднитѣ стойности на цѣлата група

[1] Това сж буквитѣ, съ които Чекановски за краткость бележи четирита типа.

[2] Вж. Jan Czekanowski, Das Typenfrequenzgesetz, въ Anthropologischer Anzeiger, Bd. V, 1928, стр. 339.

за белега i на двата индивида. Голѣмината на корелационния коефициентъ на подобие (ϱ) варира отъ $+1$ до -1. Индивидитѣ съ знакъ $+$ сж подобни, като подобието е толкова по-голѣмо, колкото числото е по-голѣмо. Индивидитѣ съ знакъ $-$ сж различни, и то различието е толкова по-голѣмо, колкото съответниятъ корелационенъ коефициентъ е по-близъкъ до -1.[1]

Тъй както е дадена тази формула може да се употрѣби само при условието, че всички белези n сж еднакво характерни расови белези. Това важно условие, обаче, не се съблюдава отъ Чекановски и неговитѣ ученици. За да стане явно, до какви резултати може да доведе тази формула, когато се употрѣби не на мѣсто, ще разгледамъ единъ случай отъ работата на Григлашевска, една отъ най-добритѣ ученици на Чекановски, на чиято работа последниятъ често се позовава.[2] Григлашевска установила, че подобието между арменоидния и динарския типъ било само $+ 0.32$. Този твърде низъкъ коефициентъ за тѣзи толкова подобни типове е билъ полученъ единствено, защото е билъ взетъ подъ внимание и единъ не толкова типиченъ расовъ белегъ — орбитниятъ индексъ[3], който е билъ поставенъ наравно съ другитѣ белези при употрѣбяване на формулата (1). Ако Григлашевска го бѣше оставила безъ внимание, подобието щѣше да се укаже много по-голѣмо — $+0.75$. И този резултатъ щѣше да бжде въ пълно съгласие съ изследванията на Бунакъ,[4] които показватъ, че подобието между динарския и арменския типъ е много голѣмо.

Несъмнено най-правилно би се постжпило, ако би могло да се класиратъ различнитѣ белези споредъ тѣхното значение за типовото характеризиране на единъ индивидъ. Тогава квадратътъ отъ разликата на редовитѣ числа за всѣки белегъ поотдѣлно ще може да се умножава съ единъ коефициентъ k

---

[1] Вж. Boleslaw Rosinski, Anthropogenetische Auslese, въ Anthropologischer Anzeiger, Bd. VI, 1929, стр. 50.

[2] Вж. M. Gryglaszewska, Typy kranjologiczne Szwajcarji, 1929 г.

[3] Че този индексъ, поне за типовете, за които е дума, не е толкова типиченъ, личи отъ обстоятелството, че различни автори даватъ най-различни цифри. Напр. споредъ V. V. Bunak, Crania armenica, Eine Untersuchung über die Anthropologie Vorderasiens, Москва, 1927, срѣдно този индексъ у 106 изучени арменски черепи е 85·0. Подобенъ индексъ Григлашевска намѣрила за своитѣ динарски черепи (84·2), а за арменоидните черепи — много по-високъ — 93·1.

[4] Вж. въ цит. негово съчинение.

който за най-важния расовъ белегъ ще бѫде 1, а за белезитѣ, които нѣматъ никакво расово или типово значение, ще бѫде 0. За второстепеннитѣ белези той ще варира отъ 1 до 0, като ще бѫде толкова по-малъкъ, колкото белегътъ е по-незначителенъ. Тогава формулата (1) ще трѣбва да се видоизмѣни така:

$$\varrho_{xy}=1-\frac{6}{n}\cdot\frac{k_a(l_{ai}-l'_{ai})^2+k_b(l_{bi}-l'_{bi})^2+\ldots k_m(l_{mi}-l'_{mi})^2}{n^2-1} \quad \ldots\ldots (2)$$

при което a, $b\ldots$ m сѫ различнитѣ белези, а k_a, $k_b\ldots$ k_m — сѫответнитѣ тѣхни коефициенти.

Тъй като е невъзможно едно абсолютно точно математическо опредѣление на този коефициентъ, формулата (2) би могла да се опрости, като всички белези се класиратъ въ 10 или дори само въ 5 групи, при което ще се получи:

$$\varrho_{xy}=1-\frac{6}{n}\cdot\frac{0{\cdot}9\sum_{k=0{\cdot}8}^{k=1{\cdot}0}(l_{ai}-l'_{ai})^2+0{\cdot}7\sum_{k=0{\cdot}6}^{k=0{\cdot}8}(l_{bi}-l'_{bi})^2+\ldots 0{\cdot}1\sum_{k=0}^{k=0{\cdot}2}(l_{mi}-l'_{m})^2}{n^2-1} \quad \ldots (3)$$

при което въ a влизатъ всички белези съ коефициенти $k=1{\cdot}0$ до $0{\cdot}8$, въ $b-$ $k=0{\cdot}8$ до $0{\cdot}6$ и т. н.

Тъй като за сега липсва, каквато и да било класификация на расовитѣ и типовитѣ белези, явно е, че и моята формула (3), която поправя недостатъцитѣ на формулата (1), е неприложима. Следователно, сега за сега, подобенствената метода е неприложима въ антропологията. Казвамъ „сега за сега“ безъ да отивамъ въ крайността, въ която изпада Ивановичъ, който, възъ основа на единъ фрапантенъ случай, при който формула (1) довежда до обратни резултати, заключава, че „не е потрѣбно повече да се доказва, че подобни резултати, получени съ помощьта на подобенствената метода на Чекановски, достигатъ до абсурди. Въ сѫщността на самата метода се крие логическа грѣшка. Дали подобенствената метода е употрѣбима за други цели? Може би. За расова диагноза, обаче, подобенствената метода на Чекановски е изобщо неупотрѣбима“.[1] Ивановичъ не се опитва да потърси логическата грѣшка, която, видѣхме по-горе, се състои въ това, че се дава еднакво значение на нееднакво характерни расови и типови белези. И,

[1] Вж. Wladimir Iwanowicz, Die Anwendung der Ähnlichkeitsmethode in der Rassenbestimmung, въ Anthropologischer Anzeiger, Bd. X, 1933, стр. 228.

пакъ ще подчертая, сега за сега тази метода е неупотрѣбима по изтъкнатата по-горе причина.

И тъй въз основа на формула (1), въ която се крие логическа грѣшка, Dr. Klara Beller е достигнала до резултата, че въ Софийския окржгъ толкова °/₀ отъ населението е отъ α-типъ, толкова °/₀ отъ сжщото население — отъ β-типъ и т. н. за всѣки отъ десетѣхъ типа. Нека да видимъ, какво е правила понататъкъ съ така добититѣ, неотговарящи на действителността числа.

При това второ действие Beller е изхождала отъ друга една предпоставка, така наречения „законъ за честотата на типоветѣ“ (Typenfrequenzgesetz) на учителя ѝ Чекановски. Този „законъ“ накратко се състои въ следното:[1]

Ако едно население е съставено отъ

$$a+e+h+l=1 \quad . \quad . \quad . \quad . \quad . \quad . \quad . \quad . \quad . \quad . \quad (4)$$

то следъ кръстосване ще има:

$$(a+e+h+l)^2=a^2+2ae+e^2+2ah+2eh+h^2+2al+2el+2hl+l^2=1 \quad . \quad . \quad . \quad . \quad . \quad (4a)$$

Тъй като всичкитѣ десеть члена отъ втората часть на равенството (4a) сж известни на Beller (защото споредъ Чекановски $a^2=\alpha$, $e^2=\varepsilon$, $h^2=\chi$, $l^2=\lambda$, $2ae=\iota$, $2ah=\omega$, $2eh+\varrho$, $2al=\gamma$, $2el=\beta$, $2hl=\delta$), тя е могла лесно да опредѣли процентуалното отношение на първичнитѣ типове a, e, h и l.

Равенството (4a) отъ математична гледна точка е напълно вѣрно. То обаче не е въ състояние да изрази резултата отъ кръстосването на четири типа, понеже, както вече стана дума по-горе, има доминантни и рецесивни белези. Поради това при кръстосването напр. на h и l ще се получи не само $2hl$, сиречъ δ,[2] но и нѣколко чисти h, и то не само поради това, че белезитѣ на h сж доминантни, но и въз основа на Менделевия законъ за кръстосване на видоветѣ. Освенъ това, като се работи по начина, по който е работила Dr. Klara Beller, съвсемъ се отминава въпросътъ, какво се е получило отъ по-нататъшното кръстосване на новитѣ десеть типа, което сигурно е настжпило. Дали δ и β сж дали единъ съвсемъ новъ типъ $2\delta\beta$ или пъкъ въ повечето случаи сж се формирали δ типове, поради това

[1] Вж. Czekanowski, ц. с., стр. 342.

[2] Ако изобщо е вѣрно предположението за произхода на шесттѣ „вторични“ типа отъ четири „първични“!

че последния типъ е носитель на изключително доминантни белези?

Явно е отъ всичко казано до тукъ, че даннитѣ дадени отъ Dr. Klara Beller за процентуалното отношение между различнитѣ „първични“ типове, застжпени въ населението на Софийския окржгъ, не могатъ да бждатъ вѣрни и да служатъ за етногенетични изводи, понеже сж получени съ не на мѣсто употрѣбенитѣ формули (1) и (4a).

Основавайки се на цифритѣ на Beller, Чекановски пише, че „особеностьта на малката антроположка область, която обхваща западнитѣ краища на България, изглежда да се състои въ силния примѣсъ на северенъ елементъ, който е особено силенъ въ Македония“[1]. Въ сжщность, както видѣхме по-горе, въ Македония северниятъ типъ съвсемъ липсва, а пъкъ въ западна България е много по-малко и би могълъ да се обясни съ много по-скорошни преселвания на нѣмци — рудари презъ XII—XIII в. Тѣ, обаче, не сж били известни на Чекановски, който поради това мисли, че „тукъ (въ Западна България) се намира следа отъ северния расовъ елементъ, който заема срѣдата на Балканския полуостровъ въ северо-южна посока и представя, повидимому, следа отъ старото гръцко преселване“. Трѣбва човѣкъ да напрегне много въображението си, за да може да си представи, че когато гърцитѣ, около 2000—1400 г. пр. Хр., сж се преселвали отъ северъ къмъ днешнитѣ си жилища въ Балканския полуостровъ, сж останали следи отъ тѣхъ и, че тѣзи следи сж се запазили и до день днешенъ, въпрѣки всички последвали събития, съ които тази часть на Полуострова изобилствува.

„Влиянието на неславянскитѣ българи личи въ примѣса отъ палеоазиятски типъ, който въ Софийския окржгъ е застжпенъ съ 13%“. На това твърдение на Чекановски ще се спра малко по-подробно, защото не сж малко тѣзи, които сж склонни всѣка монголска черта въ часть отъ населението на единъ или другъ български край да отдадатъ на неславянскитѣ българи.

Палеоазиятскиятъ типъ, характеренъ за палеосибирската група и за източнитѣ фини, не може да бжде свидетель за пра-

---

[1]) Вж. Czekanowski, Zur Problem der anthropologischen Struktur von Bulgarien, стр. 624.

български примѣсъ, тъй като отдавна, възъ основа на лингвистични данни, е установено, че прабългаритѣ сж били клонъ отъ тюркскитѣ народи, за които е характеренъ централноазиятскиятъ типъ[1]). Присжтствието на фински типове срѣдъ населението на софийски окржгъ отбелязва още Дрончиловъ[2]. Предполагамъ този типъ да е билъ донесенъ отъ българскитѣ славяни, които въ прародината си сж били въ непосрѣдственъ допиръ съ фински племена, отъ които ще да сж го приели. Това се потвърдява и отъ присжтствието на фински типове между старото славянско-курганно население[3].

Между населението на софийски окржгъ, обаче, се среща и характерниятъ за тюркскитѣ народи срѣдноазиятски типъ, който, вѣроятно поради подобието му съ лапоноидния[4]), е отбелязанъ отъ Klara Beller, като лапонски. Дали на прабългаритѣ трѣбва да се отдаде присжтствието му, или на другъ нѣкой тюркски народъ? Най-много сж гѣзи, които мислятъ, че този типъ е билъ донесенъ отъ печенезитѣ, позовавайки се на едно известие на византийския историкъ Кедринъ[5]), споредъ което византийцитѣ заселили въ срѣдата на XI в. нѣколко печенежки орди въ областьта между София, Нишъ и Скопье[6]). Тѣзи автори, обаче, сж отминали безъ внимание известието, че сжщитѣ тѣзи печенеги по-късно били преселени съ жени и деца въ Мала-Азия. Имената Печенско бърдо между София и Берковица и Печенци при Кратово, приведени отъ Дрончиловъ (ц. мѣсто), като доказателство, сжщо тъй сж малко убедителни, защото едва ли иматъ нѣщо общо съ името на печенегитѣ. Тия две имена могатъ да иматъ съвсемъ друга етимология.

Много по-правдоподобно би било, струва ми се, ако се приеме, че срѣдноазиятскиятъ типъ е билъ донесенъ отъ куманитѣ. Имената Куманова чука, Куманица, Алдомировци въ софийско сж тъкмо по тѣзи мѣста, кждето и срѣдноазиятскиятъ

---

[1]) Вж. Klimek, Kraniologische Beiträge zur Systematik der gelben Rasse въ Verhnadlungen d. Gesellsch. f. phys. Anthropologie, Bd. IV für 1929 Stuttgart, 1930, стр. 58.

[2]) Drontschilow, Beiträge usw., стр. 32.

[3] Вж. V. Bunak, The craniological Types of the East slavic Kurgans.

[4]) Klimek, ц. с., стр. 59.

[5]) Cedrenos, Bonnae, t. II, стр. 587_{14}.

[5]) Така мислятъ, напр. Йорд. Ивановъ, Северна Македония, София, 1906, стр. 41; Drontschilow, Beiträge zur Anthrop. d. Bulg., стр. 8; Weigand, Ethnogr. von Makedonien, стр. 22.

типъ се среща най-често. Срещу това предположение се изправя една на пръвъ погледъ мжчно преодолима прѣчка. Тъкмо по тѣзи мѣста, кждето срѣдноазиятскиятъ типъ се среща най-често, у шопитѣ въ софийското и сливнишко поле, цѣлото население е долихокефално[1]). А пъкъ се знае, че тюрко-татарскитѣ народи, клонъ отъ които сж били и куманитѣ, сж брахикефали[2], а и за самитѣ кумани, поне за тѣзи, които сж се засилили въ Унгария, се знае, че сж били хипербрахикафали.[3] Но дали непременно трѣбва да си представяме цѣлия кумански народъ като хапербрахикефаленъ? Трѣбва ли да смѣтаме за изключена възможностьта и въ него да е имало нѣколко типа съ различно голѣмъ дължинно-широчиненъ индексъ, така както днесъ почти нѣма въ Европа народъ, въ който да е застжпенъ само единъ типъ? За присжтствието на долихокефаленъ типъ между куманитѣ говорятъ и 4 отъ 78-тѣ черепа измѣрени отъ Бартучъ. Че не е изключено сжществуването на долихокефаленъ типъ у единъ турко-татарски народъ говори долихокефалията на туркменитѣ, клонъ отъ тази народностна група[4]. Азъ, обаче, имамъ още единъ поводъ за да смѣтамъ, че заселилитѣ се въ софийско кумани сж били долихокефали, и че именно на тѣхъ трѣбва да се отдаде присжтствието на срѣдноазиятски типъ у населението въ тази область. Този поводъ е присжтствието на долихокефаленъ монголоиденъ типъ въ с. Куманичъ и околнитѣ му села, въ Зърновско, между Драма и Неврокопъ Въ тѣзи села до скоро населението, макаръ да е християнско „отъ памти вѣка“, е говорило турски, така както до Свѣтовната война имаше такива християни-„турци“ въ Зиляхово и

[1]) Отъ измѣренитѣ отъ Дрончиловъ (Beiträge, стр. 48—52 и 70—72) 51 брахикефали въ Софийска околия само 5 сж отъ западната ѝ часть (на западъ отъ Искъръ) и то единъ отъ София, другъ отъ Симеоново, и двамата не коренни жители, единъ отъ Бистрица отъ юи. жгълъ на полето, единъ суббрахикефалъ отъ Клисура и само единъ брахикефалъ, отъ с. Сливница. Обратно, отъ измѣренитѣ доликокефали, 17 сж отъ тази часть на околията. Една линия минаваща източно отъ селата Драгалевци—Бутунецъ—Курило отдѣля на западъ една изключително долихокефална область, докато въ областьта на истокъ долихокефалитѣ представятъ само 23% отъ населението.

[2] Вж. Klimek, ц. с. ц. мѣсто.

[3] Вж. L. Bartucz, Les premiers crânes et squelettes coumains authentiques, въ Anthropologia Hungarica, Vol. I, 1924, кн. 4—6, стр. 97—100 и особено Der Längen-Breiten Index in Ungarn, въ Sitzungsberichte d. Anthrop. Gesellsch., Wien, Jahrg. 1926-1927, стр. 127—128.

[4] Вж. Л. В. Ошанин, Тысячилетная древность долихокефалии туркмен и вопрос об ее произхождение, въ Руский антропологический журнал, т. 14, 1925, кн. 1—2, стр. 64—69.

селата наоколо му (между Драма и Сѣръ). За тѣхъ проф. Йорд. Ивановъ мисли, че произхождатъ отчасти отъ така наричанитѣ „туркопули“, турски военни наемници на византийска служба презъ XIII в., отчасти отъ тѣзи турски орди, които презъ XIII и началото на XIV в. плячкосвали тракийското и македонското бѣломорско крайбрѣжие[1]. Противъ това предположение говори присѫтствието на срѣдноазиятски типъ между тѣзи християни-„турци“, защото, доказано е, нито единъ истински османски турчинъ, нѣма каквато и да било монголска черта.[2] (Нарочно наблягамъ на израза „истински османски турчинъ“, защото въ България и другитѣ балкански страни за турци минаваха, пъкъ и сега минаватъ, кѫдето ги има, повечето мохамедани, между които се срещатъ и доста татари, дошли следъ кримската война, а нѣкои и много по-отдавна). Отъ друга страна името на с. Куманичъ направо подсеща за произхода на срещащия се въ него и въ околнитѣ му села срѣдноазиатски типъ. Нѣколко думи и за него.

Между 659-тѣ лица, произхождащи отъ Разлогъ, Неврокопско, Драмско и Сѣрско, измѣрени отъ мене презъ последнитѣ две години, има и 33 души отъ с. Куманичъ и съседнитѣ му села Ловча, Кара-кьой, Търлисъ, Долно Броди, Калапотъ и Зърново. Отъ тѣхъ 27 сѫ долихокефали и мезокефали, 3 — суббрахикефали и 3 — брахикефали. Отъ първитѣ 30 души, общо казано, отъ долихокефалитѣ, $^1/_3$ иматъ повече или помалко монголски белези. Всичкитѣ 10 души иматъ извънредно плоско и широко лице съ много силно изпъкнали скули. Подредени по голѣмината на абсолютния размѣръ на бизигоматичната ширина, отъ 33-тѣ лица първитѣ 5, съ най-голѣма такава ширина, сѫ монголоидни типове. У тримата отъ въпроснитѣ 10 души очитѣ сѫ косо разположени, а у 6-ма се наблюдава върху миглитѣ така наречената „монголска гънка“. 7 души иматъ нормаленъ правъ носъ, но у двама е конкавенъ, а у едного силно сплесканъ и съ типична монголоидна форма на ноздритѣ. Срѣдниятъ ръстъ на тѣзи 10 души е 1687 м.м., само нѣколко милиметра по-низъкъ отъ срѣдния ръстъ на източномакедонскитѣ българи общо. По отношение на цвѣтния комп-

[1] Вж. I. Ivanoff La région de Cavalla, Berne, 1918 стр. 16.

[2] Вж. F. von Luschan, Reisen in Kleinasien, въ Verhandlungen d. Ges. f. Erdkunde zu Berlin, Bd. XV, 1888, стр. 47—60 и особено M. W Hauschild und F. Wagenseil, Anthropologische Untersuchungen an anatolischen Türken, herausg. v. F. Wagenseil, въ Zeitschr. f. Morphologie u. Anthropologie, Bd. 29, 1931, H. $^2/_3$, стр. 193—260. Не намѣрихъ каквато и да било монголоидна черта и въ турцитѣ отъ Неврокопско, отъ които можахъ да измѣря всестранно 60-тина души.

лексъ 6 сж свѣтлокестеняви, 4 — тъмно кестеняви. У повечето — 6 души, макаръ и пълнолѣтни, брадата и мустацитѣ сж извънредно редки.

Отъ това описание за всѣкиго е ясно, че въ околностьта на с. Куманичъ преди време се е заселила група хора съ типични срѣдноазиятски белези. Тази група въ околностьта на Зиляхово сжществуваше до войната и говорѣше турски езикъ, а въ Куманичъ и нѣкои отъ околнитѣ села е говорела до преди 50-тина години, като отъ тогава насамъ повечето сж двуезични. Името на с. Куманичъ дава пълно право да приемемъ, че тази група е била отпръска отъ куманитѣ, които презъ XI и XII в. масово нахлуватъ въ България. Понеже и въ Софийско се среща сжщиятъ долихокефаленъ монголоиденъ типъ съвмѣстно съ топографски имена Куманска чука, Куманица, Алдомировци и пр., смѣтамъ, че е много по-правдоподобно, ако приемемъ, че и въ Софийско този типъ е билъ донесенъ отъ куманитѣ, а не отъ прабългаритѣ, както мисли проф. Чекановски.

Едновременно съ разгледаната статия на проф. Чекановски излезна и статията на проф. Ст. Ватевъ за българскитѣ типове въ антроположко отношение.[1] И тя завършва съ единъ опитъ за етногенетично тълкуване на известнитѣ до днесъ резултати отъ антропометричното изучване на прабългаритѣ, за което г. проф. Ватевъ има толкова голѣми заслуги. Споредъ него въ Търновско и изобщо въ срѣдната часть на Северна България основата на населението трѣбвало да се дири въ прабългаритѣ. Населението на Тракия и Източна Македония чакъ до Солунъ ще да е имало за основа старитѣ траки. Въ Северозападна и Югозаладна България и Северна Македония населението е имало славянска основа, а въ Западна Македония — илирска. Г. проф. Ватевъ не дава никакви доводи въ полза на тѣзи свои предположения, но личи, че се е ржководилъ отъ нѣкогашното географско разпространение на траки и илири. Обаче, като се иматъ на умъ непрестаннитѣ опустошения, на които е била подложена Тракия отъ варварскитѣ нашествия презъ първи до шести вѣкъ сл. Хр., и оттеглилитѣ се къмъ западъ траки, които успѣли да се запазятъ въ планинитѣ (думата е за албанцитѣ), би трѣбвало да се търси тракийски субстратъ въ по-западнитѣ български земи, което и бѣ сторено по-горе, а следи отъ илиритѣ въ антроположко отношение ще трѣбва да се търсятъ, както се каза пакъ по-горе, съвсемъ вънъ отъ българската говорна область.

---

[1] Ст. Ватевъ Български типове въ антропологическо отношение въ сборникъ въ честь на проф. А. Иширковъ, 1933, стр. 139-147.

МАКЕДОНСКАЯ ДИАЛЕКТОЛОГИЯ И СЕРБСКИЕ ЛИНГВИСТЫ.

А. Белич и его последователи.

отъ А. М. Селищева.

I.

Среди диалектологических работ проф. А. Белича нет пока ни одной, которая представляла бы результат его непосредственных наблюдений над говорами Македонии. Летом 1914 года проф. Белич совершил поездку в Македонию с диалектологической целью. Тем же летом и я проник туда, желая собрать материал для работы, которой я занимался уже несколько лет до того, — о языке населения Полога и района Скопья. Мне было отрадно узнать в Тетове, что за несколько дней до моего прибытия сюда (во 2-ой половине июня), здесь проездом был проф. Белич и производил диалектологический опрос (— приём, сильно отличающийся от тех предписаний, которые находятся в его статье, напечатаной в „Известиях Отдел. рус. яз. и слов. Ак. Наук", том XVIII, кн. 1, 1913 г. и в журнале „Iужнословенски Филолог", VI, 1926—1927). Я всё время с нетерпением ждал появления македонской диалектологической работы проф. Белича, но так и не дождал до сих пор (начало 1933 г.).

Между тем, проф. Белич часто выступает в категорическом и высокомерном тоне по вопросам македонской диалектологии, — выступает в кратких общих рецензиях, статьях и книгах. Эти выступления получили особенно резкие формы с 1913 г. Таковы его книги „сербы и Болгары въ балканскомъ союзѣ" (СПб. 1913; сербское издание в том же году) и „La Macédoine. Études ethnographiques et politiques" (Paris—Barcelone, 1919). Эти книги Белградского профессора и академика не относятся ни к области этнографии, ни к области лингвистики. Цель этих книг иная: пропаганда политического сербизма, — пропаганда, не считающаяся ни с какими протестами македонской реальности в современном и в прошлом. По характеру своего содер-

жания, по приемам и по цели эти работы проф. Белича ничем не отличаются от книги его коллеги, проф. Тих. Ђорђевића „Македонија“ (2-е изд. в Белграде, 1929; раньше была издана на английском языке в Лондоне, в 1919 г., и на французском языке в Париже, в 1919 г.). Цель этих книг одинакова: дать историческое, этнографическое и лингвистическое обоснование господства Сербии в Македонии, — дать посредством приемов, нередко не имеющих некакого отношения к науке. Надменность стиля, ирония над болгарским народом — другая общая черта произведений белградских профессоров Белича и Джьорджевича. У последнего эта ирония доходит до грубости. Зато всё сербское идеализируется. Вот 2-3 цитаты из книги Джьорджевича: „Срби и Македонци были су један исти народ и по пореклу, и по крви, и по култури. Срби у Македонији [в средние века] нису били завојевачи, већ ослободиоци. Срби у Македонији нису представљали господарећи слој, већ браћу, која су доносила слободу. Они нису у Македонији тражили ни богатства, ни плена, већ су уносили у њу имућност и благостање (52)... Док је бугарска владавина у Македонији била у пуном јеку бугарског варварства, дотле је српска била у пуном напону српске културе. Улазећи у Македонију, Срби у њој нису ништа порушили и упропастили, већ на против[1] (53). „Сви покушаји понеког свесног Бугарина [в новое время] да му се сународници дигну из овога страшнога стања остали су без успеха. Покушај бугарског калуђера Пајсија, који је, 1762 године, да би свој народ освестио, написао једну „Историју бугарског народа“, остао је међ Бугарима неопажен“ [2] (100). „Што су Бугари, у

[1] Но сравн. свидетельство жития св. Симеона: „светы сумеѡнъ [Стефан Неманя] . . . иде сь силою своєю на градь перьникь, тьь скроушивь силою своєю и вь ѡпоустѣние сьтвори и, и градь стобь, и градь землнь, и градь вельблоуждь, и градь житомитьскь, и градь скьпьль, и градь лѣшьскь оу дольнем полозѣ, и градь градьць, и градь призрѣнь [и др.], тѣхь градовь съкроушь и доконьца ѡснованиа ихь искорѣнии, не ѡста бо ками на камени . . ., и земліе ихь и богатьствиа ихь и славоу ихь прѣложи вь богатьство и вь славоу ѡтьчьствиа своєго, и вь славоу вельможь и людеи своихь...“ (P. I. Šafařík, Památky dřevního písemnictví jihoslovanů. Praha. 1873. Стр. 8).

[2] В 1765 год. Котленский молодой священник Стойко Владиславов, позднѣе Софроний епископ Врачанский, сделал список с этой „Историй“ и положил в церков для пользования народного. В конце XVIII-го в. и в начале XIX-го было сделано и много других списковъ. Приписки, сделан-

XXI веку, устали из гроба, у који су их Турци били положили још на крају XIV века, имају да благодаре само сентименталности славенофилске Русије. Без тога они, још и данас, тешко да би знали да постоје као народ ...“ (98). „Бугарске васкрсење дошло је са стране. Младоме Рутену, Ђорђу Венелину (1802-1839), родом из Лавова, било је суђено да створи [!] бугарски народ“ (101). — Так пишет профессор университета в Белграде Др. Т. Джьорджевич. По своему содержанию и стилю к книге Д-ра Джьорджевича близка и „La Macédoine“ акад. Белича. Минуем эту книгу.

Наше внимание останавливают статьи проф. Белича, напечатаннные в солидном издании — справочника „Народна Енциклопедија српско-хрватско-словеначка“ проф. Ст. Станоевича, — статьи: „Јужнословенски језици“ (том II, стр. 189-190), „Старословенски језик“ (IV, 434-435), „Српскохрватски језик“ (IV, 392-405), „Штокавски дијалекат“ (IV, 1064-1077).

Македонские говоры представляются А. Беличем в этих статьях как говори с е р б с к и е. Но приемы, какими пользуется он для того, чтоби втиснуть эти говори в отдел сербских, поразительны по своему отклонению от требований, которым должна удовлетворять хотябы самая элементарная лингвистическая работа. Изложены же эти статьи совсем не елементарно, а расчитаны, повидимому, на читателя-специалиста. Македония — одна из излюбленных областей моих многолетних лингвистических и этнографических изучений, и мне больно наблюдать эти вопиющие отклонения, но представляемые акад. Беличем как обсолютные утверждения истины.

Мы представим подробный разбор названных статей сербского академика. Сначала представим в извлечениях и в изложении части статей, заключающие в себе указания, относящиеся к Македонии. Затем сделаем критический анализ этих указаний.

1. „Ј у ж н о с л о в е н с к и ј е з и ц и“. На основании разной судьбы праславянских *tj, *dj в словинской и сербохорватской группах с одной стороны и в болгарской и в „старославянской“ группах — с другой, а также на основнии других черт, особенно в си-

---

ные в некоторых списках, определенно свидетельствуют о национальном значении и воздействии „Истории“ Паисия. „на пѡлзѣ рѡдѣ бѡлгарскомѣ“. См. в издании Й. Иванова „История Славѣноболгарская собрана и нарѣждана Паисіемъ іером.“ София. 1914, стр. IX-XI, LIV-LIX.

стеме местоименных и глагольных форм, „можно говорить о двух диалектических группах южнославянских языков", — о восточной, которая позднѣе развилась в болгарский и давнишний старославянский язык, и о западной, которая развилась в сербскохорватский и словинский". Указано, что „в народных диалектах южной Македонии до сих пор сохраняются остатки" старославянского языка. Сделана при этом ссылка на „Мак. дијалекти". Но такой статьи в Энциклопедии я не нашел. О диалектах западной Македонии сделано такое замечание: „в некотором отношении они представляют особенности одинаковые с болгарскими диалектами, хотя в своей основе они остаются и далее сербско-хорватскими". Никаких лингвистических конкретных указаний тут не дано.

2. „Старословенски језик". В этой статейке дано определение старославянского языка, указаны ст.-славянские памятники и отмечено общее значение изучения этого языка. „Вероятно, в нем отражается народный говор славян около Солуня (юговосточный или южный македонский диалект). По своей основной особенности, по звукам *шт* и *жд* вместо праславянских *tj, *dj *(свешта, междa*=прасл. *свѣтја* и *медја)* принадлежит той же группе восточных южнославянских диалектов, к какой относится и болгарский язык" (— ссылка на статью „Јужнословенски језици").

И так, южномакедонские говоры относятся к одной группе с болгарскими говорами.

В отмеченныс двух статьях делаются ссылки на болгарский язык. Но статьи об этом языке Энциклопедия не нашла возможным или нужным поместить. В статье „Бугари" (I-й том) отмечены только политические судьбы в истории Болгарии, Отсутсвие статьи о болгарском языке не лишено значения.

3. „Српскохрватски језик". А. Белич предполагает что ранее поселения на Балканском полуострове предки южных славян представляли 2 группы: восточноюжнославянскую и западноюжнославянскую. Границею между этими группами служил может быть средний Дунай в районе Пешта. Представители первой группы позднѣе спустились вдол Дуная на Балканский полуостров, а представители второй группы заняли области к северозападу отъ Балканского полуострова и западную часть его. Первая группа легла в основу языков „старославянского" и „болгарского", вторая группа легла в основу языков сербо-

хорватского и словинского. Ранее возникновения отдельных черт в сербохорватском и словинском диалектах, предки этих языковых групп „жили одною жизнью и вместе развили много черт языкового единства", Черты этого предполагаемого единства: 1) ť—ď вместо *tj—*dj; 2) šť—žď вм. *stj, *skj, *zdj, *zgj; 3) различное образование редуцированных гласных *ъ*, *ь*; 4) изменение в ударении; 5) окончание *-га* в форме местоимения родит. ед. муж. рода; 6) окончание *-мо* в 1 л. множ. ч. глаголов; 7) форма 3 л. ед. и множ. без -ть или -тъ.

„К периоду водворения этих говоров на Балканском полуострове относится и колонизация Албании, Фессалии и разных частей Греции представителями штокавского говора, под именем сербов и хорватов, которые в более поздние века дадут языковый материал староштокавского говора в Македонии (они имели в своем языке тогда, кроме прочих черт, ћ, ђ, шч, жђ)". По отношению к вопросу о славянской колонизации Албании сделана ссылка на статью „Штокавски дијалекат". Далее говорится о формировании диалектических групп, об областях, занимаемых ими. По отношению к штокавскому диалекту сделано такое замечание. Шток. диалект на новых местах поселений на Балканском полуострове дал также два диалекта: старейший штокавский, которые кроме ћ и ђ сохранил шћ и жђ (из stj и zdj) и некоторые другие старые особенности. Он находился некогда в Славонии, в западной Босне и в Далмации, к востоку от чакавского диалекта (такого типа и штокавский говор Албании Эпира и Греции); затем младший штокавский, котириый, хотя и сохранял ћ и ђ, изменил шћ в шт, а жђ в жд. Старейший штокавский говор растворился в кайкавском хорватском, в разних поздних штокавских икавских говорах и в старом штокавском в Македонии". В дальнейшем указан ряд языковых черт в области исторической фонетики и морфологии сербохорватского языка.

4. „Штокавски дијалекат". Прежде всего определены границы штокавского диалекта в настоящее время и в прошлом. На востоке и юговостоке охвачены области западной Болгарии и Македонии. „На юге, в Македонии, граница штокав. диалекта идет нашей южной государственной границей, где именно сербохорватские говоры смешиваются с южномакедонскими говорами". Некогда область штоков. диалекта была не такая. Она в течение времени увеличилась. Увеличение произошло вследствие

переселения сербов и хорватов. Так, в дазнее время сербохорватское население было и в Албании, в Эпире, в Фессалии и в Греции. Отсюда под давлением албанцев и турок, а также вследствие более ранних византийских войн славянское население перешло в Македонию.

В раннее время, при появлении на Балканском полуострове, штокавцы движутся в южном направлаени, к морю, к линии от устья Бояны на север до устья Цетины (VII в. и позднѐе). С начала XII-го века штокавцы направляются к востоку, — к центральной Сербии, позднѐе на юго-восток, — к Македонии. Наконец, после XIV в. и главным образом в более позднее время происходит сильное движение на север, сев.-запад и сев.-восток.

Непосредственно за водворением сербов и хорватов на Балканском полуострове стали развиваться 2 штоковских диалекта: „самый архаичный" на западе и „менее архаичный" к востоку от него. „Самый архаичный" диалект находился в западной Славонии, в западной Босне и в Далмации, между Цетиной и Неретвой (ближе к Цетине). Одной из главных особенностей этого диалекта были ћ, ђ вместо праславянских *tj, *dj, и шћ, жђ вместо *stj, *zdj. „Следует упомянуть, что к этому диалекту принадлежали и представители тех сербохорватских колоний, которые поселились в Албании, Эпире, Фессалии и Греции и которые позднѐе образовали главное ядро сербохорватских македонских диалектов". В виду того что их поселение в Албании, Эпире, Фессалии и Греции и которые позднѐе образовали главное ядро сербохорватских македонских диалектов". В виду того что их поселение в Албании, Эпире, Фессалии и Греции относится к VI—VII векам, следует полагать, что уже в то время „архаичнейший штокавский диалект" существовал.

В дальнейшем А. Белич представляет группировку штокавских говоров, как частей „единого штокавского диалекта". Штокавские говоры представлены в виде 3 групп: 1) группа „староштокавская", 2) группа „среднештокавская", 3) группа „новоштокавская". Что касается критерия этой группировки, то это — „давность и значение языковых черт, которые являются характерными для каждой из этих групп". Для оценки учения А. Белича важно обратить внимание, как он пользуется этим критерием, делая то или иное замечание о чертах в каждой из этих групп. Ниже мы приведем полностью его замеча-

ния о македонских говорах при обозрении конкретной характеристики „штокавских" диалектов. А пока продолжим изложение замечаний А. Белича о формировании диалектов и обих распространении. Наше внимание привлекает „староштокавский диалект". Его границы „в общих чертах представляют наши государственные граници в Южной Сербии на востоке по отношению к Болгарии, на юге по отношению к Греции, на западе по отношению к Албании, на севере линия, проходящая южнее Тетова идущая по направлению к Скопью (в котором, как во всех значительных центрах, говор смешанный) и затем между Кратовом и Кочане". „На восточной и на южной границе староштокавский говор смешивается с южномакедонским, который окружает его с этих сторон". В основе же южномакедонского диалекта лежит „прежний старославянский (старословенски) диалект". Как формирался „староштокавский" диалект? А. Белич утверждает, что сербско-штоковская основа этого диалекта возникнала не тогда, когда происходило проникновение Неманичей в Македонию, с конца XII-го века, в XIII-XIV вв.: в это время могли появиться только некоторые отдельные сербские языковые черты; сербская основа этого диалекта — не „среднештокавская" (Поморавье-Призренский край), а „староштокавская". „Эту языковую основу представители сербов и хорватов могли принести только в наиболее древние периоды водворения в Албании, Эпире, Фессалии и Греции в VI-VII в.". А. Белич напоминает, что в этих областях находятся многочисленные славянские топографические названия, свидетелствующие о славянских поселениях там. Это славянское население после борьбы с Византией подчинилось ей и разним династам. Наконец турки и „их штићеници Арнаути" усилили своим гнетом и разбоем переселение славян на север: „из Эпира и Албании, через Дрин в западную Македонию, оттуда в среднюю и далее, а из Фессалии и южной Македонии — на север и восток — до Салоник и других мест в Болгарии". А. Белич склонен предполагать, что в Греции и Албании было 2 славянских диалекта: на востоке, в Фессалии и может бить в самых восточных частях Эпира находился архаический старославянский, отличавшийся древностью от старославянского диалекта, на котором говорили около Солуня; отсуда [из южной Македония и Фессалии] он распространился по остальной Македонии. В западнем Эпире и в южной Албании, в непосредственном соседстве с упомянутым

архаичным старославянскимъ говором находился сербохорватский говор, в основе которого лежал самый архаичный штокавский диалект. Основной чертой перваго было: вместо праславянских *tj и *dj он имел *ш'ч'* и *ж'ц'*, а не как старославянский *шт* и *жд*; точно также вместо праславянских *stj, *skj и *zdj, *zgj он имел *ш'ч'* и *ж'ц'*, о не как старославянский *шт* и *жд (свѣш'ч'а* и *меж'ц'а, двориш'ч'е, пуш'ч'а, дъж'ц'ь)*. Основной чертой другого, сербохорватского, было то, что вместо праславянских *tj и *dj он имел *ћ* и *ђ* (*к'* и *г'*), как и другие штокавские говоры; а вместо *stj, *skj и *zdj — *ш'ч'* и *ж'ц'*, как это имел самый архаический штокавский диалект, лежащий в основе всех прочих штокавских диалектов". Представители „архаичного старославянского" диалекта, переселившись в южную Македонию, образовали смешанный южномакедонский диалект, с чертами преимущественно старославянской основы на востоке около Солуня, и с чертами преимущественно „архаичногостаославянского" диалекта в говорих на западе, около Костура и Корчи. Конкретных указаний на языковые черты не дано. (Вероятно, имеются в виду замены *tj, *dj: *шт, жд* и *шч, ждж*). Тепер о судьбах „сербохорватского" диалекта Македонии. „Старошток авский сербохорватский диалект из Эпира и Албании перекинулся (вероятно, это происходило постепенно, начавшиев с конца XII в. и позднѣе в разное время и в разной мере) через Черный Дрин и наполнил почти всю Македонию в отмеченных границах. Славянский элемент, который тут мог [!] быть, он совсем (потпуно) ассимилировал, так что смешанные черты являются только там, где он соприкасается с южномакедонским на юге или на востоке (ср. выше). Он представляет тепер компактную массу, которая в диалектическом отношении несколько раз подновлялась под влиянием всё новых колоний того же свойства из Албании и Эпира. Этот диалект я назову настоящим македонским или македонским староштоковским".

Далее следует характеристика этого диалекта. Мы сообщим и проанализируем ее ниже. Теперь же на основании материалов исторических и лингвистических, которыми располагает наука в настоящее время, рассмотрим ближе все сообщенные выше утверждения А. Белича.

Не ясно представлены проф. Беличем отношения южнославянских групп при колонизации Балканского полуострова. Ранее водворения здесь предки восточноюжнославянской группы

(позднéе „болгарская“ и „старославянская“ группы) сидели к востоку и югу от среднего Дуная. В конце V-го века они подошли к нижнему Дунаю и затем поселились на Балканском полуострове. Предки западноюжнославянской группы (позднéе „сербохорватская“ и „словинская“ группы) ранее водворения на Балканском полуострове находились к западу от области, которую занимала восточноюжнославянская группа. Находясь у северных границ Балканского полуострова, западноюжнославяская группа была в подчинении у авар. Затем эти славяне заняли области не только на северозападе от Балканского полуострова, но и западную часть полуострова. Так представлено А. Беличем (IV, 394). Но он же утверждает, что славяне, появившиеся в Греции, Феесалии, Эпире, Албании, были штокавцы — сербы и хорваты. Их появление здесь относится к VI—VII векам. В каком же направлении шли сюда эти „штокавцы“? Как они ушли в таком случае из-под варварской власти? Не показаны исторические связи феесалийско-эпирских и греческо-албанских „штокавцев“ с той основной штокавской группой, которая находилась, по определению А. Белича, севернее линии от устья Бояны до устья Цетины: сюда, к югу, и шло самое раннее движение штокавцев по их появлении на Балканском полуострове. Движение сюда обусловило близкие связи с чакавцами (VII—XIV вв.). С начала XII в. происходило движение штокавцев к центральной Сербии, и п о з д н é е они направлялись на юго-восток, к Македонии. Вот основные направления штокавцев, как это представлено проф. Беличем. Среди них не видно „штокавцев“, направлявшихся в Фессалию, в Эпир, в Грецию и Албанию. Не видно, когда они оторвались от „самого архаичного штокавского диалекта“, находившегося в западной Славонии, в западной Босне, в Далмации, где-то между Цетиной и Неретвой. А в VI—VII в. они находились уже в Эпире — Албании.

Итак, в отношении колонизации проф. Белич совсем не попытался представить связь движения славян в Грецию и Албанию с движением сербохорватских групп. Его „сербо-хорваты“ в Эпире, Фессалии и Албании издавна совсем изолированы от сербо-хорватских групп, и совсем темно, как они попали на этот юг Балканского полуострова. Проф. Белич не смог показать этой связи в миграционном движении потому, что н е т д а н н ы х для утверждения связи славянских групп Греции, Фесса-

лии, Эпира и южной и средней Албании с группами сербо-хорватскими. Всё то, что говорит А. Белич об этой связи *совершенно произвольно:* ни в географических условиях, ни в колонизационном движении славян на юг, ни в славянской топонимии Греции Фессалии, Эпира и Албании (южной и средней), ни в славянских заимствованных словах, находящихся в новогреческом и албанском языках, ни в этнографии Албании, ни в исторических документах невозможно найти указания на связи славянских групп Греции — Албании с сербо-хорватами.

Не выяснено А. Беличем направление движения славян в Грецию — Албанию. Произвольно его заявление, что в языке этих славян были черты, свойственные „архаичнейшему штокавскому" диалекту: *ћ, ђ (к', г')* вместо *tj, *dj *(шч' жʻц')* вместо *stj, *skj, *zdj, *zgj — не показательно).

Проф. Белич повидимому не обратил внимания на топонимическую карту Албании, не заметил того, что̀ обязательно должен был видеть: области, где находится славянская топонимия. Следует подчеркнут, что в Албании, Эпире, Фессалии сидели не отдельные славянские группы — „колонии", (по выраженню А. Белича), как-то случайно пробравшиеся сюда, не зависимо от общего колонизационного движения тех или иных славянских групп, нет, — тут находилось многочисленное славянско население, как свидетельствуют пункты славянских поселении в этих областях; это население шло сюда в связи с общим колонизационним движением славян к югу и юговостоку. Если бы движение славян в среднюю и южную Албанию, в Эпир, в Фессалию, в Грецию шло с северо-запада, то должны быть соответствующие топонимические следы. В действительности нет следов такого направления в движении славян в Албанию—Эпир—Фессалию. Области, где находятся славянские топографические названия, совершенно ясно указывают, откуда шло движение славян в Албанию, Эпир, Фессалию. Прошу обратить внимание на карту славянских топографических названий в Албании, составленую мною на основании всех доступных материалов. Обозрение и изучение славянской топонимии в Албании обнаруживает следующее: многочисленные славянские топографические названия находятся в Фессалии, в Эпире и в бассейнах Воюсы, Осума—Девола—Се-

мени, верхнего Шкумби. В особенности же густо представлена славянская топонимия в бассейнах названных рек. Далее к северо-востоку славянские топографические названия почти сплошь находятся только в бассейне Черного Дрина, преимущественно верхнего и среднего течения его. Около правого притока Дрина, — притока, названного славянами „Быстрица", славянская топонимия не многочисленна. Тут рано славяне встречались с албанцами, как показывает албанская передача названия этой речки, — передача в виде „Pušterícë": u вместо у (*ы*), št вместо st свидетельствуют о ранних встречах славян и албанцев в этом и в соседних на западе и югозападе районах. К северу от нижнего Шкумби, в бассейнах Арзена, Ишми, Мати и соединенного Дрина славянская топонимия представлена весьма немногими, отдельными пунктами. Во многих обширных районах этих областей совсем нет славянских названий. Эти названия пестрят только на северо-западе, в бассейне Скадрского озера. Но в бассейне соединенного Дрина славянские названия хотя и есть, но их очень мало.

Итак, если бы движение славян в Албанию шло с северо-запада, из областей сербохорватских, то группы этих славян остались бы не только в районе Скадрского озера и кое-где у соединенного Дрина, но и в обширных областях северной и северо-западной Албании, между соединенным Дрином и Шкумби. Между тем, эта область почти свободна от топонимических следов славянства. Движение с северо-запада, из областей сербохорватских были, но это движение ограничивалось небольшим районом на сев.-западе, в районе Скадрского озера. Происходило движение с сев.-запада, из сербских областей, и к соединенному Дрину: но это движение было совсем не интенсивно. На движение в Скадрский район и к соединенному Дрину населения из сербских областей указывает не только присутствие славянских топографических названий там, но и звуковой вид их: в них отражаются черты сербохорватской языковой группы. Такое же указание представляют и фамильные имена давних жителей-славян в Скадрском районе и славянские заимствованные слова, находящиеся в албанских говорах северо-западной (но не средней и не южной) Албании:

ћ вместо *tj, *ђ* вм. *dj: *Драговићи* (1 a), *Дргоћи* (1 b), *Красниħ[и]* (1 c), Stoici (местность, по указанию Скадрского кадастра 1416 г.). Patronymica, по указанию Скадрского кадастра:

Novach Grichinich, Ivan Sudia overo Sudichi, Boghichi. Заимствованное слово в албанском говоре Скадрского района: még'ë — „граница, предел".

у вмѣсто *ǫ*: Луг (2 в). Patronymica: Иван *Судья* или *Судиѣ* (по кадастру 1416 г.) Appellativa в северо-западных албанских говорах: tugë, gúsë, drugë.

По отношению к заменам гласных *ъ, ь,* славянская топонимия северо-западной окраины Албании не представляет указаний на совпадение их в одном гласном. По отношению к корню мы не располагаем примерами. А в суффиксе топографические названия Скадрского района представляют *е: -ец: Градец, Штербец > Стербец, Калец* (1 а). Из аппеллативных славянских слов, вошедших в албанские говоры, отметим — *opangë* — в северной полосе гегских говоров. Заимствование этого имени в виде „opangë", с гласным *а* (вм. *ь,* относится к позднему времени. И по звуковому виду и по основе (-рап- из -рьп-) это слово взято в позднее времо от сербских групп. В прочих областях Албании это слово имеет иной вид: opingë, — с основой -pin-, как в болгарских группах. Необходимо отметить, что и изготовление албанских опинок является таким же, как в областях Македонии и далее к востоку до Адрианополя и Старой Загоры.[1]

В Скадрском районе были представители и иной славянской группы, пришедшей с юго-востока, — группы болгарской. Но эти представители в районе Скадра были в меньшинстве. Следы присутствия тут болгарских семей см. в моей книге: Славянское население в Албании, стр. 279—280, 285, 318.

Огромные пространства отделяют Скадрское гнездо с славянскими топографическими названиями от обширных областей с густой славянской топонимикой в средней и южной Албании и на востоке ее. При решении вопроса о передвижении тех или иных этнических групп совершенно недопустимо игнорировать географическую карту, указывающую на определенные пункты поселений тех или иных этнических групп. Редь отмеченные факты — области нахождения славянских топографических названий в Албании — ясно свидетельствуют, что движение славян в среднюю и южную Албанию и Эпир было не с северо-

[1] Fr. Nopcsa, Albanien. Berlin und Leipzig, 1925. Стр. 206—207, 236. Селищев, Славянское население в Албании. Стр. 175—176.

запада, а с востока: области со славянской топонимией являются непосредственным продолжением областей со славянской топонимией в южной и западной Македонии.

Нельзя также забывать о топографических условиях той или иной местности. И это необходимое требование проф. Белич совсем отбросил.

Движение в области южной Быстрицы, Воюсы, Семени (Осум, Девол), Шкумби шло преимущественно с юго-востока, через Костурский и Охридо-ресенский края. В своем движении на запад славяне заняли Семени-Девол, водворились в Музакье, поселились в верхнем Шкумби. Но в области нижнего Шкумби было немного славянских поселений: эта область, в противоположность более отлогому руслу верхнего Шкумби с его речными долинами, неблагоприятна для поселения, тем более для земледельцев. В особенности значительной преградой для продвижения к северу служила южная гористая область по левую сторону Шкумби: горы здесь более обривисты, чем по правую сторону; долины весьма узки и заняты горнымы отрогами серпентина и известняка. Только в весьма немногих местах в выси холмов имеются небольшие площадки с почвой, удобной для посева. Теперь там виднеются не многие деревушки и отдельные постройки албанцев. Верхний же Шкумби с его речными долинами и покатыми холмами был густо заселен славянами. Предел их дальнейшему продвижению на север в этом районе представляла горная цепь, названная славянами Черменикой, по цвету ее геологических элементов: над серпентином возвышаются красные песчаные пласты.[1] Высокими обрывистыми склонами отграничивается этот горный кряж от соседних областей. Черменика — естественная крепость, препятствующая продвижению на север с юга и на юг — с севера. Таким образом, ни из верхнего Шкумби, ни от Охридского озера, ни от Голо-брдо, ни от Дрина (через проход Булчицы) не подходили сюда славянские группы.

Изучение топонимии и топографии восточной Албании указывает также на направление движения славян в Албанию через северо-западную Македонию, из

[1] Селищев, Слав. население в Алб., стр. 206—207.

Дебрского края в бассейн черного Дрина и далее к бассейну Мати. Многочисленные пункты славянских посселений тут были только по обе стороны Дрина. Но Далее на запад зашли немногие славянские группы. За Вракой, в бассейне Смени (Smenja), находится горный кряж, служащий водоразделом между Фани и Мати. Служил он когда-то и пределом славянского продвижения далее на северо-запад, этот кряж славяне назвали так, как привыкли называть пограничные лесистые местности — *Просек (Просѣка)*. Тут был расчищен лес и разбиты поля. И до сих пор местность около Просека со своими полями является оазисом в обширном лесу мелкого дубняка.[1] Совсем небольшое количество славянских пунктов между соединенным Дрином и Шкумби, полное отсутствие этих пунктов во многих обширных районах этой области зависела от природних условий этих гористых местностей, неблагоприятных для земледелия (— славянские пункты в Албании находятся преимущественно в долинах, у рек, террасах, удобных для земледелия; см. карту). Но горная обстановка не была главной причиной водворения славян в бассейне Мати, Ишми, Арзена: в этих краях, преимуществено в бассейне Мати, много и плодородных для земледелия местностей. Главная причина, препятствовавшая продвижению славянских групп сюда, заключалась в том, что эта область еще раньше была занята другими племенами, албанскими, занимавшимися преимущественно скотоводством. Здесь были сосредоточены предки албанцев в VI—VII веках по Р. Х. (— отставляем в стороне вопрос об областях более ранних поселений предков албанцев). На то, что бассейны Мати, Ишми, Арзена, Шкумби представляли собою область давних поселений албанцев, указывают и исторические данныя, и топонимия этой области, и словарь албанцев, богатый терминами (незаимствованными) для горного ландшафта.

Итак, ни с северо-запада, ни с востока не продвигались сюда славянские группы. Следовательно, в басейн верхнего Шкумби и в басейн Семени-Девола и далее на юго-восток сербо-хорватские группы попасть не могли. Вот результат изучения материалов и фактов по отношению к вопросо о славянских

[1] K. Steinmetz, Von der Adria zum Schwarzen Drin. Sarajevo, 1908, стр. 72.

поселениях в Албании. (Подробнее см. II-ю главу моей книги „Слав. население въ Алб.“).

Гипотеза проф. Белича об архаичнейших штокавцах сербохорватах в Албании, — гипотеза, категорически утверждаемая им как неподлежащий сомнению тезис (догмат), не имеет ничего общего с этими фактами. Эта гипотеза обнаруживает, что автор ее игнорирует те элементы, на которых она должна строиться: географию, топографию, этническия отношения, историю, быт Албании.

Славяне, поселившиеся в басейне Черного Дрина, верхнего Шкумби, Семени-Девола, Воюсы, южной Быстрицы, были связани в этническом и языковом отношениях со славянами Македонии, Фракии, Мизии, т. е. со славянами болгарскими. Об этом свидетельствуют не только данныя топографии и топонимии, но и данныя этнографические и лингвистические. Они представлены во II—V главах моей книги о слав. населении в Албании. Обратим внимание, наприм., на вид и устройство частей дома и его принадлежностей, на домашнюю утварь: их терминология и реальное содержание представляют общие черты с населением Македонии (албан. gražd, carą или carǫ вместо более ранего čaran — слав. čarěnъ—čerěnъ, čaranik; čegep, kotel, kobel и др.). Посмотрим на вид обуви, на опинки: она одинакова по своему изготовлению у албанцев средней и южной Албании, у болгар Македонии, Фракии и Прибалканья одинакова и название ее: алб. opingë, болг. *опинъкъ—опинок*, множ. *опинци, опинки*. Отметимъ давный традиционный способ погонять вола или осла — тыкать его острым концом палки. Тот же давний способ погонки знает и население Македонии и Болгарии. Одинаково и название орудия погонки: албан. osten, болг. *остен*, алб. bodec, болг. *бодец*. Вспомним один из видов плуга в Албании, названный Фр. Нопчей „староболгарским плугом“, — вид, распространенный в большей части территории Болгарии. Из топонимии отметим имена „Голѣм“, „Извор“, „Въртоп“, — имена, свойственные областям болгарским. Отметим еще пункты Bulgaree (4 d) — Bulgari (в Драчской епархии) — Bulgeri (2 b) на окраинах областей славянских поселений в Албании, где было население не только славянское, но и греческое (на юговостоке) или албанское (на западе). В числе выходцев из Албании, поселившихся в южной Италии в XII—XIV веках, было не мало болгар: итальянски регистры

нередко упоминают по какому-нибудь делу того или иного болгарина (bulgarus). Минуем другие многочисленные указания, с сылаясь на обозрение ил в моей книге о слав. населении в Албании.

Проф. Белич не обратил никакого внимания на все эти этнографические и исторические показания. Он совсем не изучил и лингвистических показаний, представляемых славянской топонимией въ Албании и славянскими словами, находящимися в языке албанцев. Этот источник указывает вне всяких сомнений на ряд главнейших черт языка славян, находившихся в средней и южной Албании. А черты эти свойственны группам болгарским.

Совершенно не известно, откуда узнал проф. Белич о том, что славяне Эпира и Албании имели в своем языке *ћ*, *ђ* вместо *tj, *dj. Нет ни одного топографического названия в Эпире и в южной и средней и в восточной Албании, которое указывало бы на такие замены праславянских *tj, dj. Отмеченные А. Беличем примеры топографических названий не могут служить основанием для утверждения *ћ*, *ђ* в славянских говорах Албании. Проф. Белич забыл произвести необходимый предварительный анализ по отношению к указанным им немногим примерам. Он не показал области распространения их, не принял во внимание той языковой среды, в области которой находятся эти названия, не позаботился о точной транскрипции их. В своей книге я показал, что *Κρυοκούκκ[ι]*, *Χουντοκούκκ[ι]*, *Μηλικούκκια* и др. не относятся к именам славянским. Это типичные для албанской среды топонимические образования, элементы которых часто представлены в албанских топографических именах: kuk' — „красный“ — имя, весьма продуктивное в албанской топонимии; имена с „kuk'“ (членная форма на -i: kuk'i) находятся весьма часто и в таких районах северо-западной Албании, где нет никаких славянских следов в топонимии; „kuk'“ входит часто и в фамильные имена албанцев; krüe-krie — „голова“ также весьма часто встречается в топонимии Албании, — встречается и там, где никогда славян не было. О других именах см. стр. 281—284 в моей книге. Проф. Белич, ничуть не позаботившись о необходимой критической осторожности, с любительской простотой и доверчивостью взял несколько названий и стал исходить из них для своих утверждений о „самом архаичном“ сербском штокавском

диалекте в Греции, Эпире и Албании. Сделаем несколько кратких замечаний о топографических названиях, указанных А. Беличем.

„Gardiki=Гардиħи=Градиħи". Следует обратит внимание на то, что пункты с именем *Γαρδίκι* находятся во многих местах в Греции, в Фессалии и в Эпире. Нельзя забывать и другой вид этих названий, — с суффиксом *ίκιον: Γαρδίκιον* (напр., в Аркадии, в Мессении). Это — не славянские, а греческие образования отъ имени *γαρδ-* (от славянского „grad-"), — образования с греческим суффиксом *-ίκι, -ίκιον*, — с суффиксами уменьшительного значения.[2] Ближе к славянским образованиям топографические имена с суффиксом *-ιτσα* вместо славянского -ьц[ь], — с греческим элементом *-α* аугментативного значения[1], или вернее этот суффикс (*-ιτσα*) был славянского происхождения (-ica), продуктивный в греческих новообразованиях. Значение этого суффикса — уменшительное. Конкурентом этому суффиксу является суффикс *-οῦλλα*, тоже иноезычного происхождения (лат. -ullus). *νυφίτσα* и *νυφοῦλλα*, *πορτίτσα* и *πορτοῦλλα* („дверца"), *τρυπίτσα* („ложечка") и многие другие. Итак, этимологическое значение имен „*Γαρδίτσα*" было также уменьшительное: название обусловлено было нахождением в данном пункте небольшой крепости, „градца". На продуктивность этого суффикса в греческой топонимии может указывать следующий пример: на острове Корфу одно небольшое укрепление называлось так: *Παλαιοκαστρίτσα*; позднѣе это име перешло на находившийся там монастырь. Как видно, значение суффиксов *-ίκι, -ίκιον, -ίτσα* было одинаково. Ясно теперь, как неосторожно поторопился проф. Белич, объявив греческий суффикс *-ίκι* славянским, — заменителем славянского патронимического суффикса *-itj (с окончанием множ. числа муж. рода -i). Проф. Белич следует в этом отношении за А. Гильфердингом, извлекшем в 50-х годах прошлого столетия ряд топографических названий из „Хронографии Эпира" Аравантино[3]). Гильфер-

[4] A. N. Jannaris, An historical greec grammar. London. 1897. § 1040, стр. 293—294; K. Dieterich, Die Suffixbildung im Neugriechischen. (Balkanarchiv, IV, стр. 148—149).

[2] M. Vasmer, Zu den slavischen Ortsnamen in Griechenland (Symbolae grammaticae in honorem Joan Rozwadowski. II, стр. 154).

[3] Старинныя поселенія славянъ на греческой землѣ. (Русская Бесѣда, IV, 1859 г.; затем в 1-м томе Сочиненій. СПб. 1858, стр. 283—289).

динг извлек те из топографических имен в Эпире, в которых он усмотрел славянское происхождение. Но далеко не все отмеченные Гильфердингом имена были такого происхождения. Многим из них он дал ошибочное этимологическое значение. Напр., имена на *-κουκκ[ι]* он сопоставил с сербским словом -кући, *Γαρδίκι=Градићи* и др. Объяснениями Гильфердинга воспользовался П. А. Лавров[1], а теперь пользуется ими и акад. Белич. Простительно для Гильфердинга, не разполагавшего строгой лингвистической подготовкой в 50-х г. г. минувшего века, простительно и для филолога П. А. Лаврова такое некритическое отношение к топонимии. Но совсем не простительно для проф. Белича, постоянно высокомерно подчеркивающего свой лингвистический авторитет, — не простительно итти по стопам Гильфердинга, оставившего 70 лет тому назад, не осторожный след в изучении Эпирской топонимии.

Dobroniki. Повидимому, и этот пример проф. Белич взял из списка Гильфердинга, где дано такое объяснение: „Добронићи *Τομαροvίκη*". Как видно, и в данном случае проф. Белич усвоил объяснение, данное 70 лет тому назад, — данное случайно — вне лингвистической критики. Это объяснение не состоятельно. Пункт, к которому относится такое название, находится не далеко от Берата, к югу от него. Известно и точное название его: Dobronik, — с твердим *к;* в членной форме — Dobroniku (— членный элемент u находится после задненебного согласного). Повидиому, передача в виде „*Τομαροvίκη*", указанная Аравантино, представляет собою или огреченную форму (с суффиксом *-ίκι*) или вариант албанской членной формы на -i. На личие формы на -ik (-iku в членной форме), с твердым *к*, ясно указывает, что тут не отражается замена славянского патронимического суффикса -*itj-, замена с палатальным ћ (-ћi).

Славянская топонимия в Албании, славянские заимствованные слова в албанском языке определенно свидетельствуют что в языке славян, живших в бассейнах Воюсы—Осума—Девола—Семени — верхнего Шкумби, были сочетания с šč (šť), žďž (žď) вместо *tj (*kť), *dj. Несколько примеров.

Пешт'ани (Пешчани) (5d, 5c, 4c—2 пункта, 4b — местность и село). *Пешчера* — у морского берега на север от Воюсы (4a). Эти названия пошли не от *pěsk-, а от *pekť. Мы знаем вид

[1] Журналъ Мин. Нар. Просв. 1901 г., август.

Пештян в Малакастре: это — местность пористого известняка, характеризующаяся углублениями — нишами. Песку здесь не видно. Следовательно не по песку названа эта местность, а по углублениям — печищам. Такого вида места у славян издавна назывались именами, образованными от *pekt'-: болгар. *пещ- (пешт'-)*, серб. *пећ-*, рус. *печ-*, зап.-слав. рес. Сравн. старо-сербскую передачу „село Пекiани" — в хрисовуле Стеф. Душана архангельскому монастырю у Призрена, сравн. современные сербские названия *Пећ, Пећане, Пећина*.

Лешта[й] (3b). *Хоштова* (5c), *Хоштица* (5c). На корень *хот-* указывает название *Хотиште* (4d).

Граждани (4c, 6c), *Саждени* (4c), *Бърждан* (4c; восходит к давнему *bьrd-jan). *Желевижда* в Бератском крае), *Радовижда* (в Парамифийском крае), *Гождаражде* (5d), *Либражд* < *Любораждь* (на востоке; сравн. польск. Luboradz).

Из заимствованных слов: gražd[i], ždoj — „итти последу" (слав. *важд-)*.

Итак, славяне южной и средней Албании представляли в своем языке сочетания с *шч (шт')* — *жд'* вместо *tj (*kt')-*dj.

Сочетания с *шч (шт')-жд'* представлены были и вместо давних праславянских *stj, *skj, *sk перед гласным переднего ряда и *zdj, *zgj, zg перед гласным переднего ряда: *Брештани* (4b, 4d-2 пункта), *Велагошти* (4b), *Весочиште* (4d), *Градишт[а]* 4b,-2 пункта, 4c), *Берагожда* (4d), *Гождаражде* (5d), — *гожд-* < *gvoždz- < *gvozdj-. Не точно заявление проф. Белича, утверждающего, что у славян Албании было только *шч-ждж* вместо давних *stj, *zdj.... Впрочем нет основания придавать сочитаниям с *шч-ждж* вместо *stj, *zdj и т. д. такое значение, какое видит в них проф. Белич, *шч-ждж* — это черта прежнего, общеславянского фонда, а не результат процесса, пережитого этими славянскими группами.

У славян Албании *шч-ждж* (разного происхождения) или сохранялись, как показывает говор Корчанского села Бобошчица и топонимия в некоторых пунктах южной Албании, или по говорам далее к западу и северу *шч-ждж* изменились в *шт'-жд'*, как свидетельствуют сообщенные выше данныя.

Проф. Белич, классифицируя давние языковые группы, ограничивается только двумя чертами: заменой *tj-*dj (-мнимой по отношению к славянам средней, южной и восточной Албании) и заменами весьма давних, ранне-праславянских *stj,

*skj, *zdj, *zgj. О несостоятельности для классификации последней черты (šč-ždž) для лингвистической классификации сказано выше. Невозможно удовлетвориться и одною только чертой — заменами „tj-*dj. Если даже и удовлетвориться ею одною, то, как показано выше, мы не смеем относить славянские говоры Эпира, южной и средней Албании к группам сербо-хорватским: по заменам *tj-*dj они принадлежали к тем же славянским группам, которые находились и далее к востоку, — в Фессалии, в Греции, в Македонии, во Фракии, в Мизии, в Дакии — к группам славян болгарских, к болгарским. Исторические указания, направления колонизационного движения славян в Албании, черты этнографические потверждают эту связь.

Другие черты славянских говоров Албании проф. Белич не отмечает. Но он должен был бы отметить, выступая с тезисом о смене славянского населения Македонии: оно будто-бы „совсем“ („потпуно“) ассимилировалось среди „штокавских“ сербских масс, пришедших из Албании. Об отсутствии и малейшего обоснования этого тезиса я буду говорить еще ниже, в анализе характеристики македонских говоров, представленной проф. Беличем. А теперь в дополнение к заменам *tj-*dj отмечу еще несколько черт славянских говоров Албании. — черт, отразившихся в славянской топонимии в средней и южной Албании и в славянских словах, вошедших в албанские говоры. Приводить эти данныя я не буду: они все сообщены и проанализированы мною в V-ой главе моей книги о слав. населении в Албании.

1) *ъ, ь. ъ > о, ь > е* в сильном положении, — т. е. те же замены давних редуцированных гласных, какие представляют и говоры Македонии и нынешней юго-западной Болгарии.

2) *ж, ѧ.* а) Вместо *ж* перед затворным согласным находится *ън (ъм)* или *ан* или *он* в топонимии на юго-востоке *(Дъмбрас, Лънгарица, Гомбочари < Гиомбочани)*. Севернее Шкумби такие сочетания не встречаются. Appellativa с *ън, ъм* (албан. ëm, ën, on, um, un), ën слав. *ен* (rëmbuem, orëndí, lëndinë, dumbré — джбрава.[1])

b) *ъ* вместо *ж*. В разных местностях находится дальнейшее изменение *ъ* из *ж*: *а, о*. — *Капинова* (4с); *Дъброва* или *Доб-*

[1]) О судьбе последнего слова („джбрава“) у албанцев см. замечания д-ра N. Jokl'a в его статье „Zur Geschichte des alb. Diphtongs -ua-, -ue- (Indogermanische Forsch., IL, стр. 278, 288).

ѫова (4c); *Положани* (2c), *Ложани* (4d); podar, łog[ë], topan.

Замены *ѫ*, представляемые этими даннымии, указывают, что в раннее время у этих славян образование гласного *ѫ* было как носовое *ъ̨*. В дальнейшем развились или сочетания *ън, ъм* перед затворным согласным на юго-востоке, или *ъ̨* > *ъ*. По говорам происходило изменение *ъ* в *а, о*. Стадию *ъ̨* и *ъ* переживали и все другие болгарские группы. Это характерная черта их фонетики.

3) *ѣ*. Славянская топонимия, прошедшая иноязычную среду в Албании, и ранние заимствованные славянские слова в албанском языке свидетельствуют об открытом образовании *ѣ* в языке тамошних славян: 'ä или e͡a. В иноязычной среде этот гласный передан посредством *а*: *Γουλάμος* (слав. *Голѣм[ъ]* — имя одного знатного албанца в XIII-м в.; zan[ë] — слав. *сѣно, Лясковик* (5d), *Дряново* (5d), *Санова* (5d), *Страдиница* < *Стрѣдиница* (6c), *Браг[ас]* < *Брѣг* (4c), *Красник* и *Бресник* < *Брѣстник* (4c), и др. Передачи более позднего времени указывают на изменение 'ä (e͡a) в *е: Речани* (3c), *Дренова, -о* (4b, 5c, 4d), *Сеница* (5c), *Голем* (4c, 5p) и др. Указание на открытое образование *ѣ* представляют памятники письменности XI—XIII вв. разных болгарских областей, в Македонии и в восточной Болгарии. Гласный ä вм. *ѣ* до сих пор находится в говорах на юго-востоке и на северо-востоке Болгарии.

4) Развитие вторичного гласного *е* между č и r. — a) *Череништи* (4 c, — *черен-* < *чрѣн-*), *Черешник* (4 d), *Черемо* (2 c, вм. *„чрѣмо“*). čегер — „глиняное блюдо“. b) *Червен[и]* (4 a, 4 b, — вм. *чрвен), Черменика* (3 c) и др. Сочетаний с *цр-* ни славянская топонимия Албании, ни славянские заитствования в албанском языке не представляют. Процессе же развития вторичного гласного между č и r — процесс, пережитый всеми болгарскими группами (Об этом см. еще ниже).

5) В славянских говорах Албании были плавные r твердый и r мягкий. Последний представлял собою продолжателя давнего r'. — *Горян* (4 b), *Подгоряни* (5 c, 6 d), *Сиряни* (5), *Куряни* (4 b).

6) В то время, когда славянская речь держалась в обиходе, место акцента сохранялось прежнее. — Нова́н[и] (4 c). Ляскови́к (5 b), Води́ца (4 c), Го́рица (4 d), Ни́вица (5 b) и др,

Позднѣе, в албанской среде, произошло закрепление акцента на предпоследнем слоге в именах муж. рода.

И так, нет ни одной языковой черты, которая указывала бы, что славянски говоры южной и средней Албании имели основу сербохорватскую. Все черты, которые можем восстановить на основании изучения топонимии и заимствованных слов, определенно характеризуют эти говоры, как одну из групп болгарских. Утверждая свой тезие об „архаичнейшем штокавском" диалекте Албании и Эпира, проф. Белич или не знает относящегося сюда материала или вопреки ему утверждает свой догмат сербизма.

Из всего сказанното вкратце о славянах в Албании следует по отношению к теории проф. Белича такой печальный вывод: проф. Белич не всмотрелся в карту Албании и Эпира, не дал себе отчета об областях с славянскими топографическими названиями, не обнаружил необходимых сведений о топографии Албании, о местных географических условиях, прошел мимо истории славян в Албании и их взаимоотношений с албанцами, не изучил лингвистической показательности славянской топонимии в Албании и славянских слов в албанском языке или отвернулся от этой показательности, ограничившись своим категорическим заявлением о согласных ћ—ђ в этой топонимии, в действительности не существующих.

Исходный пункт теории проф. Белича о сербских говорах в средней и южной Албании и в Эпире не имеет ни малейшего основания. Тем самим должна быть отвергнута гипотеза — тезис, что славян Македонии „совсем" ассимилировали сербы, — архаичнейшие штокавцы, пришедшие сюда из Албании, изменили до основания лингвистически облик Македонии, сделав его будто-бы сербско-штокавским.

Но все-таки мы проанализируем его замечания о говорах Македонии: еще ярче вскроется вся несостоятельность и несомненная тенденциозность учения Белградского профессора и академика; обнаружится также и недостаточная осведомленность его в македонском лингвистическом материале (— этнографии общественных отношений он не кассается).

Проф. Белич полагает, что на востоке Балканского полуострова были 2 ближайше родственные языковые группы, выделившиеся из „восточноюжнославянской“: группы „болгарская“ и „старославянская“. „Вероятно [!] старославянская группа находилась на юго-востоке Македонии“. А. Белич указал на одну общую черту „болгарской“ и „старославянской“ групп — на *шт* и *жд*. Нельзя ограничиться только таким грубым мазком. Проф. Белич отделяет принципиально *шч -ждже* от *шт -жд*. Вероятно, для придания бо̀льшей выразительности он снабжает шч — жц значками мягкости (ш′ч′ — ж′ц′), а шт — жд не снабжает ими. В этих согласных он видит основные признаки разных диалектических групп давнего времени. Но для давнего времени эта языковая черта не имеет такого значения. Следует напомнить проф. Беличу всем известный факт: в старославянских памятниках знаки ш, жд передавали палатальные согласные *шт′*, *жд′*. Между тем, проф. Белич повсюду ставя значки мягкости при шч-жц, опускает их при шт-жд. Не забудем фонетического явления в образовании этих палатальных согласных: по славянским диалектам мягкие šť, žd′ развили легкую фрикацию при ť, d′: $\widehat{\text{šť}^{\check{s}}}$, $\widehat{\text{žd}'^{\check{z}}}$. Знаки щ(шт) -жд старославянских памятников выражали или šť-žd′ или $\text{šť}^{\check{s}}$-$\text{žd}'^{\check{z}}$.

Процесс появления šť-žd′ вместо *tj-*dj указывает на štš-ždž для всех болгарских групп. Вследствие фонетической тенденции к ассимиляции согласного с следовавшим за ним j, — тенденции, пережитой в доисторическое время славянами, появились палатальные согласные фрикативные (длительные), палатальные аффрикаты и палатальные затворные согласные с длительным затвором (долгие затворные согласные): sj > š, zj > ž, xj > š, kj > č, tj > $\bar{\text{ť}}$, dj > $\bar{\text{d}}'$ и др. Долгота затвора была необычна для славянской фонетической системы: эта долгота утрачивалась, — утрачивалась посредством развития палатальной артикулации: 1) $\bar{\text{ť}} > \widehat{\text{ť}^{\check{s}}}$, d′ > $\widehat{\text{d}'^{\check{z}}}$ или 2) $\bar{\text{ť}} > \widehat{\text{ť}^{\check{s}}}$ ($\widehat{\text{ť}^{\check{s}}}$ — ć), $\bar{\text{d}}' > \widehat{\text{d}'}$ У предков болгарских групп фрикация появилась также в начале артикуляции: $\bar{\text{ť}} > \widehat{\text{ť}^{\check{s}}} > \widehat{{}^{\check{s}}\text{ť}^{\check{s}}} > \widehat{\text{šť}\check{\text{s}}}$, $\bar{\text{d}}' > \widehat{\text{d}'^{\check{z}}} > \widehat{{}^{\check{z}}\text{d}'^{\check{z}}} > \widehat{\text{žd}'\check{\text{z}}}$ Позднѐе второй шипящий элемент ослабевал и утрачивался: $\widehat{\text{šť}\check{\text{s}}} > \widehat{\text{šť}^{\check{s}}}$ или $\widehat{\text{šť}}$. Значительнее утратата второго шипящего элемента представлена в $\widehat{\text{žd}\check{\text{z}}}$: по говорам в Македонии и юго-западной Болгарии при $\widehat{\text{šť}\check{\text{s}}}$ ($\widehat{\text{š}\check{\text{c}}}$) находится žd′.

И так, процесс в изменении сочетаний *tj — *dj связывал все славянские группы, которые занимали позднѣе Дакию, Мизию, Фракию, Македонию, Албанию (среднюю и южную) части Эпира, Фессалии, Греции.

Проф. Белич представляет „болгарскую“ и „старославянскую“ группы как отдельные группы давнего времени, не в меньшей степени различные, чем сербо-хорватская и словинская. Но эта давность образования „болгарской“ и „старославянской“ групп не предшествовала водворению этих славян на Балканском полуострове, т. е. не ранне VII-го века. Какие же отдельные процессы обусловили такое значительное различие этих двух групп, „болгарской“ и „старославянской“? Не понятны и наименования этих групп, данные А. Беличем. Он не указал, а обязан был указать, давние процессы, обособившие эти две группы в два диалекта (языка), значительно будто бы отличные один от другого. Эту обособленность проф. Белич старательно подчеркивает во всех своих статьях. Но в чем она выражалась, он не говорит. Не мотивирует он и данных им наименований „болгарская“ и „старославянская“ группы (диалекты, языки).

Разумеется, болгарские группы переживали явления областные, как это бывало и теперь происходит и по областям других языков. Не мало таких областных явлений пережито, напр., сербо-хорватскими группами. Напр., в судьбе замен *tj—*dj, — т. е. в отношении того явления, которае проф. Белич кладет в основу группировки отдельных языков (*dj>d, j; *tj>ć, č, č). Мы не можем конкретно указать давних областных явлений в болгарских группах: они или утратились в течение времени или претерпели значительное изменение в своем виде и территориальном распространении. Диалектические различия, которые мы наблюдаем в болгарских группах, — более позднего происхождения. Обозревая историю болгарских языковых групп и пережитых ими процессов, констатируем: при диалектических различиях, как много пережито было существеннейших общих процесов в этих группах, — пережито в разное время. Славяно-болгарские группы и в отдельных краях, в отдельных районах Греции, Фессалии, Эпира, Албании переживали процессы, общие с группами в Македонии, во Фракии, в Мизии. Одинаковость этих процес-

сов была вызвана не только общением соседних болгарских групп, тяготением их к одинаковым общественно-языковым центрам, но чаще тем, что языковая система этих групп была издавна одинакова; этой системе были свойственны те одинаковые тенденции, которые обнаруживаются в отдельной жизни этих групп. Длинный ряд общих языковых явлений иллюстрирует это положение. Обозрение этих явлений мною сделано в „Очерках по македонской диалектологии" (I, 1918). Некоторые из них отмечены также в книге „Слав. население в Албании". Об этих явлениях будут сделаны замечания в предлагаемом критическом очерке (см. ниже).

Проф. Белич не дал ни одного указания на давние различия „болгарской" и „старославянской" групп. Повторяю общее положение славянской лингвистики: основа языка кирилло-мефодиевских переводов и последующих памятников (XI в.) представляет собою черты болгарской языковой группы.

Какая славянская группа занимала центральную и западную Македонию (кроме Солунского района, где находилась „старославянская" группа)? А. Белич на этот вопрос отвечает очень неопределенно: „словенски живаљ, кога је раније [конца XII-го века] могло ту бити, он [„староштокавски српскохрватски дијалекат из Епира и Албаније"] је потпуно асимилирао" (IV стр. 1068). Итак, проф. Белич не совсем уверен, был ли в Македонии ранее конца XII-го века даже „славянский элемент": „могло ту бити"! Если он был, то к какой славянской группе он находился в ближайшем отношении? Проф. Белич отходит молчанием этот пункт. Он предпочитает всячески подчеркнуть свой тезис: если и жили в центральной и западной Македонии славяне в VII—XIII веках, то они затем „совершенно" („потпуно") ассимилировались со сербами-штокавцами, пришедшими из Албании. Переселение „штокавцев" из Албании в Македонию началось, по определению А. Белича, не ранее XII-го века. Происходило и позднѣе. Оно было вызвано албанцами и турками, а в более раннее время византийскими войнами.

Всё это совершенно не соответствует тем обьективным данным, историческим и лингвистическим, которыми располагает наука.

1) Во-первых, массового выселениея славян из Албании в Македонию не происходило. Переходили из Албании в Маке-

донию отдельные славянские группы и семьи. Они не только не подчиняли себе в общественно-языковом отношении македонское славянское население, но наоборот, сами ассимилировались в близкой к ним языковой среде. Эта среда сохраняла свой прежний, традиционный языковый фонд с теми изменениями его, которые происходили в зависимости от иных условий, а не от ассимилирующего воздействия языковых и этнических родственников, пришедших из Албании. Нет ни одной языковой черты в говорах, наприм., Прилепского края, которая возникла бы в связи с воздействием албанских славян. При тем сильном воздействии их на македонское население, как это полагает проф. Белич, следовало бы ожидать, что произойдет смена слов, напр., с местной заменой прежнего гласного *ѫ*: вместо слов с *ъ* или *а* появятся слова с *о*, как в Дебрских и соседних с ним на западе местностях (в восточной Албании). В действительности, нет ни таких следов в замене *ѫ* в Прилепском крае или в Тиквеше или в Битольском районе. Взаимоотношения славян и албанцев в Албании были в течение долгого времени весьма значительны. Многочисленные славянские словарные заимствования, находящиеся в албанском языке, свидетельствуют об этом. (См. III главу в моей книге о слав. населении в Албании). Несомненно, славяне во многих местах Албании пользовались албанскою речью. Некоторые албанские слова они вносили и в славянскую речь, как это можно наблюдать в познейшез время в тех пунктах, где происходил процесс албанизации. Так, напр., в некоторых сёлах Горнего Полога[1]. Но в славянских говорах Македонии нет следов албанских ни в ликсике, ни в фонетике. Только на западных и юго-западных окраинах Македонии, в некоторых пунктах Дебрского, Охридского и Ресенского районов славянские переселенцы из Албании были многочисленны и могли воздействовать на местную славянскую речь, — воздействовать в отношении не многих отдельных явлений, — отдельных слов. Так можно полагать на основании показания звукового вида отдельных топографических названий: в некоторых пунктах она сменила свой звуковой вид, но сменила совсем недавно, в последние полтора века или только в последние десятилетия, как свидетельствуют документальные данныя. Так в Охридском крае, к северо-востоку

[1] Селищев, Полог и его болгарское население, стр. 44.

от Струги, находятся сёла *Ложани, Локочере[в]и.* В этих названиях представлен гласной *о* вместо *ъ* из *ж*. Но в обыденной речи тамошнего населения заменою *ж* является *ъ*: *път, рѣка.* Раньше, в XVI-м веке, и в названиях этих сёл был гласный *ъ,* как свидетельствуют записи XVI века в Слепченском помяннике (собр. Григоровича в Одессе, № 40): сéло лькоче^{р} охри^{ц}, лъ̀коче^{р}; се^{л} лъжа^{н}. Повидимому, когда-то после XVI-го века в этих пунктах появились поселенцы с запада, в речи которых было *о* вместо *ъ* из *ж*. Их произношение и утвердилось за позднейшими названиями сёл, — произношение с гласным *о: Локочереви, Ложани.* В обыденной же своей речи это пришлое население усвоило в течение времени произношение соседей — местных македонцев, — слова̀ с гласным *ъ: рѣка*... (См. в моей работе Македонские кодики XVI—XVIII вв. София, 1933 г., стр. 68).

2) Во-вторых, совершенно нет указаний на переселение славян в XII-XIV веках из Албании и Эпира в Македонию. Проф. Белич повидиму совсем не работал по вопросу об этнических отношениях в Албании. Приходится констатировать, что все построение проф. Белича—надуманная голая схема, лишенная основания. Он заявляет, что выселение из Албании в Македонию было вызвано византийскими войнами. Но войны были не только в Албании, но и в Македонии. Иногда византийские военные отряды не только разоряли население долин, — население преимущественно славянское, но и благоприятствовали им, укрощая горцев-албанцев, как об этом имеются документальнюе указания (— при Андронике III, † 1341). В период турецких походов в Албанию страдало все население этой страны, не только славянское, но и албанское и греческое и влашское. В особенности тяжело разплачивались за свою непокорность албанцы, как об этом свидетелствуют исторические документы. В 1423 году Иса-бег был официально назначен грабить Арнаутлук: „Арнауд диарени ягма ве гарет итмэ мемур олду", — по словам Истории Мюнеджжим баши[1]. „Вь лѣто 6974 (1466) воева царь на ар'банасе и плѣни ихь и множьства многа из'сѣче оть нихь и Скен'дера из'земле изьгна и сьзда тамо градь рекоми Конюхь" (Эльбасан), — отметил ле-

[1] Hahn, Reise, стр. 112.

тописец-славянинъ[1]. Условия для массового переселения в Македонию были в то время неблагоприятны. Наоборот, турецкая власть переселяла болгарские семьи из Македонии в Албанию. Так, в 1467 г. турки пригнали в построенный има в Албании городъ Конюх 15 семей из Скопья. „Вь лѣ҃т ѕ҃ц҃о҃є . сіѐ лѣ҃т прѣселѝше о҃ скопа гра҃ є҃і кѫкь православны хрїстиа҃ ... оу гра҃ѫ рекомомоу конѭхѫ о҃ арбана҃скыє земли ... (запись в трефологии XIV в., Хлудов. собр., № 162). Население Албании, не желая подчиняться туркам и спасаясь от их насилий, переселялось в Италию. Среди переселенцев были жители разных местностей на западе и на востоке. На выходцев из восточных местностей указыват название некоторых из них „голобрдцы“ — „galabardhenej“. Среди албанских переселенцев находились и славяне из Албании. Иногда во главе славянской группы стоял албанец. Так, в 1461 г. в районе Отранто поселилось 60 славян (Schiavoni), „которых привел предводитель-албанец“[1]. Переселение отдельных славянских семей в Македонию происходило позднѐе, в XVII-XVIII веках, когда условия жизни в Албании, преимущественно в восточной ее части, стали слишкомъ тяжелы при буйных набегах и разбое албанцев. Эти разбои въ тоже время стали разрушительно отзываться и на западной Македонии. Тут стали появляться не только славянские семьи, но и албанские группы, насильнически осядая в ряде пунктов западной Микедонии. Данныя указывают, что переселявшихся сюда албанцев было больше, чем славянских семей, приходивших из Албании. В XVI-м веке условия жизни в Албании, в районах Эльбасана, Берата, были сравнительно спокойны. Оттуда много жителей, славян и албанцев, шло в Македонию, — шло не грабить или искать убежища, а направлялось по делам экономическим, торговым и бытовым. Бывая в Битоле, эти жители Албании ходили в Слепченский монастырь Продром и вписывали свои имена в монастырский помянник. (См. об этом в моей работе „Македонские кодики XVI-XVIII веков“). С другой стороны, македонцы бывали в Албании по торговым и другим делам. Резьба по дереву в некоторых значительных зданиях в Албании производилась дебрскими мастерами. Мало-

[1] H. Ruvarac, Kleinigkeiten zur Geschichte der Balkanhalbinsel (Archiv für sl. Phil., XVII, 568).

[2] В. Макушевъ, Итальянские архивы (Сборн. Отд. рус. яз. и слов. Ак. Н., т. VIII, 73).

реканские скотоводы спускались со своими стадами на зиму в равнинную Музакью. — Усиливались грабежи и разбои в Албании. Усиливались и тяга славяно-христианского населения, а также и албанского из Албании в Македонию. Многие славянские семьи, осевши в Македонии, долго помнили о своих родственниках, оставшихся в Албании, и поддерживали с ними родственные связи. Но съ теченіемъ времени славяне, остававшиеся въ Албании, стали совсем арнаутами и связи с родственниками переселенцами в Македонии прерывались. По сохраняющейся въ Македонии традиции, переселение отдельных семей из Албании происходило в XVII-XVIII вв. в начале XIX-го века[1].

3) Проф. Белич, как лингвист-формалист, ни чуть не коснулся вопроса об условиях экономической, общественной и этнической жизни славян в Албании. А он должен был бы уяснить по возможности этот вопрос, выставляя тезис такого значительного выселения славян из Албании и их глубочайшего воздействия на македонцев. Обстоятельства экономической и общественной жизни XII-XVII веков отражались весьма значичительно на населении Албании. При этих обстоятелствах окреп албанский элемент и получил преимущественное значение сравнительно со славянским. Славянское население, — население побольшей част долин, ослабленное предшествующими событиями в общественно-политической жизни страны, стало в подчиненное положение по отношению к албанцам: на стороне последних была объединявшая их родовая, общественная сила; из их среды были феодалы, но в культурно-бытовом отношении славяне внесли многое в албанскую среду. При обстоятельствах общественной, экономической и этнической жизни в Албании славяне вынуждены были пользоваться не только своею традиционной славянской речью, но и албанской. В течение времени славянская речь утрачивала свое житейское значение: преимущество получила речь албанская. Затем она совсем заменяла славянскую. Процесс албанизации был весьма длителен. Об этом свидетельствуют исторические и лингвинистические данныя. Из последних отметим следующее явленее: на названиях ряда пунктов, где жили славяне, не отражаются фо-

[1] См. в работах В. Радовановића, „Тиквеш и Рајец“ (Насеља и порекло становништва, књ. 17), Д. Яранова, „Преселническо движение на българи отъ Македония и Албания“ (Македон. прегледъ, VII, кн. 2-3).

нетические албанские процессы. Так, сохраняется сочетание gl, kl (а не g', k'): gława (5b), glina (2b, 5d, 6c), Klisura (5c). Не произошло изменения sl в skl: Słanica (4b), Słatina (2c, 3c, 5d), Słovjen (4b). Сохранилось сочетание rn (а не rn>r̄): Gërnee (5b), Tërnova (5b), Velitërna (4d), Černe (4d) и др. Есть и имена с r̄. Напр. Tomor̄ica (4c). Но важно заметить, что изменение rn в r̄ в этом названии произошло позднѣе XVI-го века. В этом веке эта местность называлась „Tomornica"[1].

Часть славян, отдельны группы и семьи, ранее своего полного обалбанения, покинула свои давние места поселений и ушла в Македонию и далее в Болгарию. Это переселение не было массовым. Происходило оно преимущественно в XVII—XVIII в начале XIX-го в. Можно полагать, что отдельные семьи ушли из Албании в Македонию и раньше. Но следов их в Македонии мы не знаем.

Эти переселенцы не могли „оштокавить", — „оштакавить совершенно" („потпуно") местное македонское население. Во-первых, эти переселенцы не имели в своем языке ни одной языковой черты, характерной для сербо-хорватских групп, как это было показано выше. Во-вторых, эти переселенцы, попадая в близкую языковую среду, ассамилировались в ней. Только, может быть, в некоторых пунктах в Ресенском, Охридском и Дебрском краях они внесли в обиход некоторые слова со своими диалектическими чертами.

Проф. Белича, утверждающего обратную ассимиляцию, сильнейшее воздействие со стороны пришельцев, мы спрашиваем: откуда Вы знаете, что языковы тип населении Македонии был совсем иной сравнительно с типом славянской речи Албании? Утверждая коренное изменение языка славянского населения Македонии, которое произошло под влиянием славян Албании, проф. Белич обязан сопоставить хотя бы несколько речи того и другого типа. Такого конкретного указания он не дал да и не мог дать.

Лингвист располагает конкретными указаниями, относящимися к Македонии в 2-ой половине IX-го века, в X—XI вв., в XII—XIII вв. Эти указания извлекаем из памятников старославянских (староболгарских) и средноболгарских. Писцы памятников XI в. (глаголических) были из разных местностей Маке-

[1] Селищев, Слав. население, 308-309.

донии. Черты языка эти памятников представляют те же явления, о которых свидетельствуют и современные говоры Македонии: одни из черт, отразившихся в памятниках XI—XIII вв., представлены без изменения, другие подверглись изменению, пережитому в XIV—XIX вв., как это вскрывается при историческом изучении говоров Македонии и памятников писменности, вышедших из-под пера македонцев. Многие из этих изменений — процессов, ранних и поздних, являются общими с процессами других болгарских групп. Относительно памятников македонской письменности XIV—XVI вв. следует иметь в виду новое общественно-политическое и церковно-культурное воздействие, которое тогда переживалось в городских и церковно-монастирских центрах, — воздействие сербское. В XIV-м веке это воздействие было обусловлено сербской властью, сербской администрацией в Македонии, — значением сербских элементов, господствовавших в общественной, церковной и отчасти бытовой жизни того времени. Из города и из монастырей отдельные слова с сербскими чертами проникали и в македонские села. Памятники македонской письменности со 2-ой половины XIV в. списываются с оригиналов, принесенних из сербских областей. Тип языка сербской письменности усваивается македонскими книжниками вообще для письменного обихода. Языковые македонизмы-болгаризмы, проникшие в текст македонских списков, свидетельствуют о том, что в бытовом обиходе языком списателей македонских рукописей был не сербский язык, а язык типа болгарского. В особенности значительны болгаризмы в записях, которые делали македонские книжники в рукописях по какому-нибудь случаю. Связи церковных людей с сербскими областями были весьма значительны и позднеѣ в XVI-м веке, когда сербские епархии били подчинени Охридскому диоцезу, и в период со 2-ой половины XVI-го в до 2-ой половины XVIII-го, в период зависимости северной Македонии от Печьской патриаршии.

В конце XVII-го в. и в XVIII в. в связи с значительным понижением грамотности среди церковных лиц в Македонии и в соседних краях, сербизиы в писаниях македонцев представлены в очень слабой степени. Зато свободнее выступают черты их обыденной речи, — болгарской.

При таких обстоятелствах в Македонии ряд слов традиционного языка заменяется словами с чертами сербского языка.

Именно, распространяются слова с *к'—г'* вместо традиционных слов с *шч (шт')* — *ждж (жд')*, с *цр- (цър-) (църна)* вм. *чер- (черна)*, с *у* вм. *ъ (из ж)*. Показателен состав слов с *у* вм. *ж*. Это — 1) термины административного значения: *суд. судија*; сравн. окончание *-ија*, — окончание книжнвго происхождения; 2) название оружия: *оружје*; срав. на северо-востоке Македонии и на западе Болгарии *сабл'а-сабла*, — слово, зашедшее из иной языковой среды; по говорам Дебрского края — *орожје* (в этой области *ж* > *ъ* > *о: рока, пот;* 3) немного слов бытового значения: *кук'а;* иноязычние названия дома часто находятся в тех или иных языках, в том числе и славянских; больше слов церковного, книжного происхождения: *блуд, лукав, сопруг, недугав, утроба, мудро* но и: *мъдро, мадро), мука* (в Прилепе напр. слово „*мука*" находится только в сочетании „*вечна-мука*"; в обиходной же речи — „*мака), мучение* (— сравн. окончание *-ие*, указывающее на книжный источник этого слова). Так же ясно обнаруживается заимствования и слов с *к'—г'*, как это будет отмечено ниже.

Из памятников македонской письменности XIV—XVI вв. видно, в какой среде обнаруживается стремление вводить в свой язык элементы сербские, церковно-книжные: это среда — церковная, книжная, торговая, цеховая. (Об этом см. указания в моей работе о македонских кодиках XVI—XVIII вв.).

Кроме указаний памятников письменности и современных говоров Македонии, мы не должны забывать об ином еще важном источнике: о топонимии в ее современном состоянии и в ее отражении в исторических документах. И этот источник протестует против безосновательности схеми проф. Белича. Славянские топографические названия в Македонии идут издавна: исторические документы утверждают это. Сопоставляя передачу топографических названий в памятниках письменности с звуковым видом и с формами таких имен в настоящее время, приходим к неизбежному выводу: славянская языковая среда, давшая эти названия, была одна и та же в IX—XIX веках: языковые черты названий, как они представлены в позднейшее время, являются такими же, что и в названиях, находящихся в исторических документах *(щ, жд, о* вм. *ъ, е* вм. *ь* и др.) или некотврые из черт появились в результате дальнейшего изменения, пережитого говорами Маке-

донии (Сьлнѣ в районе Скопья — по грамоте Милутина — *Солне—Соўне* в позднейшее время и др.). Некоторые топографические названия отстают от результатов изменения, отражающихся в обыденной речи местного населения: то или иное название, изолированное от значения соответствующих слов обыденной речи, сохраняет прежний вид языкового состояния. Напр., имена *Чернец, Черна* в некоторых местностях центральной Македонии (— в обыденной речи — *църна . . .*). Македонская топонимия, в исторических документах и в современном состоянии утверждает: основная славянская масса Македонского населения никуда не переселялась, ни ассимилировалась; топографические названия по традиции переходили издавна, с первых столетий водворения здесь славян, — переходили от одного поколения к другому и воспринимали, хотя и не всегда, те или другие фонетические и морфологические черты в связи с языковыми процессами, переживавшимися этими поколениями. Лингвистическим показаниям македонской топонимии посвящена мною отдельная работа (в Сборнике в честь проф. Милетича). Там сообщены данныя исторические и современнодиалектические. Ссылаясь на эту работу, я здесь ограничусь только указанием на немногие языковые явления и не буду приводить того материала, который предложен в вышеназванной работе.

1) *шч (шт) — ждж (жд)* вместо *tj (*kt') - *dj.: *Драгощь, Маловища, Кривогащани, Пешт, Пещера, Пещерница, Радохожда, Граждане, Бърждани, Саждово, Побужда* и др. (на западе, в центре, на севере).

2) *чер-* вместо *чр-* перед согласным, *черѣ- (чере-)* вместо *чрѣ-: Чернец, Червеник, Локочереви, Черепец, Черешнова* (на западе, в центре). „Черешнево“ — к северу от Скопья, по указанию помянника монастыря Матка XVI в. (Софийская Нар. Б-ка, № 141). Позднѣе это село стали называть „Црешово“.

3) *о* вместо *ъ, е* вм. *е* в сильном положении. — *Бозец, Бозовци, Добърце. Песок, Дренок, Дебър, Дебрище, Песја, Горица* (в Малой Реке) — „на *Песимь Брьдѣ*“ (у Прилепа — в грамоте Ст. Душана, *Лениште, Орел, Равен, Лисец* и многие другие повсюду в Македонии.

4) *ъ* вместо *ж*, *ъ* позднѣе изменился в *а* (в центральной, северо-западной и восточной Македонии), в *о* (в Дебрском крае, к северу от Струги, на юго-западе Преспанского и Костурского

краев, в соседних районах Албании), в *о*ª (открытое *о*, по говорам Нижней Преспы), в *ä* (к западу от Охридского езера): *Чеши-Гъс* (*гжзъ*, — Енидже-Вардар), *Дуй-Гас* (Мариово), *Дабница* (Тиквеш, Прилеп), *Капиново* (Велес), *Воденички Пат, Падарница* (Скопье) и др.

5) *л̥>ол (оў)* — на западе и северо-западе Македонии *(волк—воўк): Волкоо сеао, Волковия, Солн'е. . .*

л̥>ъ на востоке Македонии (в Штипе-Малешове-Пиянце) и в соседной части центральной Македонии (в Велесе-Тиквеше — в северной полосе Мариова): *жът, вък* — *Моминска съза* (горный проход), *Дъги Дол, Въчко камен'е. . .*

6) Из форм.

a) Имена в форме множ. числа с окончанием *-овци: Бардовци, Гърдапоеци, Ериновци, Единаковци* и многие другие,

b) Имена в форме множ. числа с окончанием *-ишча (-ишта)* — *Долища.*

c) Форма множ. числа жен. род с окончанием *-и.* — *Кошари, Пештери, Огради, Долни Лаки* и др.

d) Членные формы в названиях незначительных пунктов, — в названиях, которые в прошлом или и в настоящее время были близки к аппеллятивным именам: *Градот, Кърстот, Ножот, Золиот Осой, Главите* (в Тиквеше) и др.

7) В лексическом отношении: *Порой, Поройница, Извор Голем, Голема* и др.

Итак, топонимия Македонии, связанная с судьбою славянских говоров ее, представляет определенное указание, что в языковой традиции тут не было какогото прорыва, замены одного языкового типа (болгарского) другим (сербским), как это утверждает проф. Белич. Македонская топонимия — языковый материал, принадлежащий болгарской группе в ее истории в VII—XIX веках. Ни в одном источнике проф. Белич не может найти подкрепление для своей схемы: она не основана на том, на чем основывается всякое научное построение.

К такому неизбежному выводу приходим не только на осиовании всех указанных выше данных, но и на основании анализа характеристики македонских говоров, представленной в статьях А. Белича. Переходим к этому анализу. Белич утверждает будто-бы говоры Македонии, до политической границы Югославии на юге, представляют тип „староштокавских“ сербских

говоров, а на юге, за политической границей, говоры представляют иной тип, — близкий к „старославянскому". Некоторые черты в южномакедонские говоры внесены славянами, переселившимися в южную Македонию из Фессалии и восточного Эпира. Эти особенности распространились даже в восточную Болгарию („чак у источну Бугарску", IV, 1067). В основе „староштокавского говора" Македонии лежат говоры „сербов", которые стали переселяться сюда из Албании и из Эпира е конца XII в. „В основе староштокавского лежат самые старые штокавские особенности, именно те, которы вынесли все штокавские диалекты из эпохи штокавского единства" (V, 1066).

Прежде чем приступить к обозрению „штокавской" основы македонских говоров и ее дальнейшего изменения „в штокавском духе" (как говорит А. Белич), мы подчеркнем полную безосновательность общей концепции проф. Белича, как это достаточно ясно показано выше. 1) Массового переселения славян из Албании в Македонию не было. 2) Переселялись отдельные семьи преимущественно в XVII—XVIII вв. — в начале XXI-го в. 3) Переселенцы по большей части ассимилировались в местной славянской среде. 4) В средней и южной Албании и в Эпире жили не сербо-хорваты, а славяне по языку и по бытовым чертам болгарского типа. 5) Основа их говоров была та же, что и в славянских группах Македонии, Фракии, Мизии, — основа болгарская. 6) Славянские говоры Македонии и до XII века представляли много таких же черт, которые в них находятся и позднѣе; замены традиционного языкового типа, общего с другими болгарскими группами, языковым типом сербским „староштокавским" не происходило; ряд процессов, пережитых в Македонии в XIII—XIX вв., не был вызван предполагаемой проф. Беличем языковой сменой; многие из этих процессов, чуждые системе сербских говоров, являются по своему содержанию такими же, как и в говорах западной и восточной Болгарии; со второй половины XIV-го века распространяются по Македонии, всреде книжной, городской, и затем и сельской, отдельные слова с чертами сербскими.

Переходя к анализу характеристики македонских говоров в освещении проф. Белича, укажем прежде всего на несостоятельность его классификации этих говоров. Несостоятельна она и по своей основе и по представленной границе между „староштокавской" и „южномакедонской" группой. Основа всех

македонских говоров одна и та же, — основа одной из болгарскик групп. Многочисленные общие черты объединяют эти говоры в давнее и позднее время. См. в моих „Очерках по македонской диалектологии", I (1918), стр. 262-265. В отдельных районах происходили процесси местного значения. По диалектическим чертам говоры Македонии представляют действительно 2 группы. Но, определяя эти группы, я не имел в виду какие-либо политические границы. С политической границей Югославии на юге они не совпадают. Я указывал (Очерки по макед. диалект., 265-266), что вся область Македонии в диалектическом отношении разделяется на 2 группи: 1) область к западу от Вардара и Черны: между южной излучиной Черны, Преспанским и Охридским озерами на юге и югозападе, западные предели Дебрского края и Шар-планины — на сев.-западе, Полог, Скопье — на севере, Вардар до Черны, Черна — на востоке; 2) области юговосточных пределов Македонии, к югу от южной излучины Черны, между Преспанским и Островским озерами (Кайляр, Лерин), область к востоку от Черны и затем область между Вардаром и Струмой, включнтельно с южною частью Кратовского района. К второй группе относитси и область Костура: говоры этого края представляют явления, общие с говорами западной и восточной групп; но большее значение для костурской области имеют восточно-македонские черты. Характеристику этих групп см. на стр. 265-274. Профессор же Белич никаких лингвистических указаний, которые обосновивали бы его классификацию, н е д а л, Поэтому нет возможности на конкретном материале отвергнут их.

(Ще следва).

Условные обозначения

Западная граница болгарской языковой области в настоящее время

Южная граница сербо-болгарских говоров

Южная граница албанской языковой области в настоящее время

Масштаб 1:500000

М. Селищев

КРИТИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ НѢКОИ ОТЪ ВЕСТИТѢ ЗА БР. МИЛАДИНОВИ.

Отъ Ив. Хаджовъ.

Жизненото дѣло на двамата братя, и особено тѣхната мжченишка кончина, сж предизвикали твърде рано живъ интересъ. Тоя интересъ се е изграждалъ върху убеждението и съзнанието за голѣмината на жертвата въ лицето на двамата братя. Защото еднички тѣ и Неофитъ Бозвели отъ Котелъ сж между дейцитѣ въ черковната борба, които завършиха мжченишки живота си, на който противникътъ въ лицето на Фенеръ тури безъ време край. Познаващи ги, съвременници, изследувачи всѣкакъ — съ спомени, съ чуто и научено, съ изследвания — сж се стремѣли да уяснатъ нѣкои моменти отъ тѣхния животъ и тѣхното дѣло. Така за различни моменти отъ живота и дѣлото на братята сж се натрупали много сведения и свидетелства, които нерѣдко си противоречатъ, изключватъ се. Или пъкъ нѣкои моменти сж само загатнати, макаръ и въ документи, и възбуждатъ въпроси, които изискватъ правилно освѣтяване и разрешение.

Въ следващитѣ редове ще се опитаме да уяснимъ нѣкои отъ тѣзи моменти, да установимъ истината всрѣдъ противоречивитѣ свидетелства и сведения.

1. Връзки на двамата братя съ руси.

Тѣзи връзки у Д. М. датуватъ отъ твърде рано: още отъ времето, когато Викторъ Григоровичъ, чутниятъ професоръ-славистъ въ казанския университетъ, по време на пжтуването си изъ Европейска Турция въ 1844—1845 г. миналъ презъ Охридъ и Струга. Тогава той се запозналъ и сближилъ съ Д. М., както личи отъ свидетелството на последния: „Като преподавахъ Тукидида въ Охридъ, (Григоровичъ) въкликна съ възторжено удивление: „Нели наши братъ сте?“ И по-нататъкъ: „Като стигнахме и двамата въ татковината ми Струга на вечерьта, заповѣда на старата ми майка да пѣе („богарска песма“),

която и записа. И настоятелно ме помоли да напиша на тукашния говоримъ (язикъ) българска граматика и я очаква въ Виена . . .“[1] Отъ това свидетелство е явно, че отъ Григоровича идва внушението Д. М. да записва и събира народни пѣсни. Защото, следъ като Григоровичъ записалъ пѣсеньта, що му изпѣла майката на Миладиновцитѣ, сигурно е разговарялъ съ Д. М. върху народнитѣ пѣсни и тѣхната важность, за да го „помоли настоятелно“ да напише граматиката на говорния езикъ отъ ония мѣста. Сжщо така въ връзка съ тази граматика между Д. М. и Григоровича се е развила преписка, въ която Григоровичъ все повече е внушавалъ Миладинову съзнанието за ценностьта и важностьта на исторически паметници, народни умотворения и т. н. — изобщо на всичко, що е стояло въ връзка съ неговитѣ научни занимания като титуляръ-професоръ на катедрата по славянскитѣ езици изпърво въ казанския университетъ, а по-късно и въ други руски университети.

Тая ранна среща на Д. М. съ Григоровича съвпада съ времето, когато интересътъ на руското общество къмъ насъ почва да нараства и когато заедно съ него у насъ се засилва и установява ясно тегнене (гравитация) къмъ Русия. Това двостранно тегнене добива свой изразъ и въ единъ моментъ отъ идейния миръ на Д. М.: неговата месиянистична вѣра въ Русия, „всесияйната северна звезда, предназначена отъ Бога“, както се изразява той за нея въ сжщото си писмо (п. т., с. 17). Окриленъ отъ тая вѣра, той почва да насочва вече свои ученици за повисоко учение не къмъ Атина, а къмъ Русия. Така той е насочилъ нататъкъ Партения Зографски, отъ с. Галичникъ, а и по-късно, когато братъ му Константинъ завършилъ елинска филология въ Атина, Д. М. издава своето „намѣрение да го склони да продължи (да учи) словенската филология въ Русия“ (п. т., с. 19). Тоя родъ дейность на Д. М. стои въ връзка съ събудилото се у него презъ 40-тѣ години славянско съзнание, презъ което миналъ, за да се сложи то вече, особено следъ 1856 г., въ фанатично българско съзнание и убеждение. За да подготви ратници за него, Д. М. осжществява споменатото по-горе свое намѣрение петь години по-късно пакъ чрезъ нови връзки съ

[1] Писмо отъ 20 авг. 1852 г., Битоля — отъ Д. М. до Александра Екзархъ въ Цариградъ. — Братя Миладинови. Притурка на научното списание „Минало“, с. 19, София, 1912 г. — Въ самото сп. „Минало“ кн. I 1909 г., с. 44.

руси. Както свидетелствува Р. Жинзифовъ,[1] презъ 1856 г., на пжть отъ Нови Садъ и Карловци за Бѣлградъ, Д. М. се запозналъ въ парахода съ единъ руски търговецъ отъ Одеса, който го канилъ да иде въ Одеса, гдето щѣлъ да му намѣри мѣсто за учитель тамъ. Д. М. по лични съображения не можалъ да приеме поканата, но обещалъ на русина да изпрати брата си въ Русия и го помолилъ да го има подъ своята закрила.

Това тегнене на Д. М. къмъ Русия е изразъ на рано съзнатата отъ него необходимость да се вематъ „силни мѣрки", за да се заприщи и отбие пороятъ на гръцкия езикъ въ Македония, който вече ставалъ неудържимъ и опасенъ за бжде-щето на нашия народъ тамъ. Наблюдения върху самата действителность сж навели Д. М. на следното заключение: „Мно-зина словѣнобългари сж се учили и се учатъ въ Атина, и съ време съ езика се сформируватъ и нравитѣ, а следователно и народностьта се смѣсва съ чув-ствата" (подч. мое) (писмото до Ал. Екзархъ, с. 19). Съ такова изработено убеждение, отъ погледа на Д. М. и на брата му не е избѣгнало настроението на македонскитѣ българи въ връзка съ Кримската война. За него свидетелствува отъ личенъ опитъ самъ Жинзифовъ: „Если бы вы находились въ Македоніи во время Восточной войны, то вы увидѣли бы и горожанъ и се-лянъ окружающихъ учителя, который читаетъ имъ газету съ извѣстіями объ успѣхахъ и неудачахъ Рускихъ: „Что, еще ли Московцы не перешли Балканъ?" страшивали одни. „Взята ли Силистрія?" освѣдомлялись другіе. „Скоро ли они будутъ къ намъ?" . . .[2]

Изтъкнатото заключение-убеждение на Д. М. за гръц-кото учение и свързаното съ него изработваще се народностно съзнание у македонски българчета въ едно време, когато въ въ Македония не е имало още случаи отъ българчета — гръцки възпитаници, съ кристализирано ярко лично народностно съ-нание и съ работа за правото на своята народность, каквито наскоро се очертаватъ сами двамата братя; настроението и

---

[1] Велешанинъ, Димитрій и Константинъ Миладиновы. Двѣ пись-ма къ П. И. Бартеневу". Писмата сж отъ 30 окт. и 8 ноем. 1862 г. и сж помѣстени въ сп. День № 46 (с. 14—18) отъ 17. XI. с. г. и № 48 (с. 7—10) отъ 1 дек. 1862 г. — День № 46, с. 15, стълб. 1 и 2.

[2] Письмо одного изъ учащихся въ Москвѣ Болгаръ къ редактору. (По прочтеніи 1 № газеты „День") — сп. День № 3 28 окт. 1861 г., с. 14.

очакванията на македонскитѣ българи въ връзка съ Кримската война накарватъ Д. М. да се заеме да осѫществи отдавнашната своя мисъль: да изпрати Константина въ Русия. Това той сторва, следъ като къмъ края на 1856 г. се завръща въ Струга отъ пѫтуването си въ Босна и Херцеговина, между австрийскитѣ сърби и въ Бѣлградъ. Той се възползувалъ отъ поканата на оня русинъ въ парахода, а използувалъ сигурно и връзкитѣ си съ Григоровича, за да нареди, щото на 13 ноем. 1856 г. Константинъ да се намѣри въ Одеса и да моли Одеското българско настоятелство за помощь „двесте рубли стребро на година".[1]

Стигането на Константина въ Русия съвпада съ единъ важенъ моментъ въ развитието на славянската идея тамъ: тогава тя отбелязва мощенъ тласъкъ и подскокъ въ лицето на редъ свои лични изразители: Аксаковцитѣ, Ю. Ф. Самарина, Кирѣевски, П. И. Бартенева, М. П. Погодина и др.[2]

Съ отиването на К. М. и съ постѫпването му въ московския университетъ се установяватъ твърде широки и яки връзки на двамата братя съ руси. К. М. и останалитѣ българи-студенти въ Москва завързватъ живи връзки съ хората отъ Московския благотворителенъ комитетъ, на грижитѣ на едного отъ тѣхъ — на Рачински — той бива повѣренъ още съ стѫпването си на руска земя въ Одеса. Нататъкъ вече К. М. установява съ Рачински задушевно приятелство[3]. Чрезъ Константина Д. М. установява такива писмени връзки съ хора отъ Московския благотворителенъ комитетъ, а съ Рачински и Южакова — и лични връзки, когато последнитѣ презъ 1858 г. обикаляли съ мисия Македония и отишли въ Солунъ и Кукушъ[4]. Тѣзи връзки братята сѫ използували твърде за народното въздигане въ Македония; благодарение и на тѣхъ Московскиятъ славянски благотворителенъ комитетъ е далъ „на основаніе Болгарскаго училища въ городѣ Кукушъ (или Калкичѣ, въ Македоніи, до 3 т(ысячь) р(у-

---

[1] Проф. д-ръ Ив. А. Георговъ. Документи по българското възраждане. Псп., кн. 63, с. 575.

[2] Малко по-подробно вж. у Ив. Хаджовъ. Александъръ Викторовичъ Рачински за бр. Миладинови. — Сп. Учил. прегл., 1932 год. № 1, с. 107—110.

[3] П. т., с. 110—111. Срв. сѫщо проф. д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, Значение и заслуги на братя Миладинови. Сп. Б. Ак. Н., кн. 3. с. 56—58.

[4] Рачински за братя Миладинови, с. 111—112, 116—117.

блей) с(еребрянныхъ)“[1], били сж изпратени да се учатъ въ Москва още 5 македонски българчета, синове на дейци въ народното възраждане[2].

Направо такива живи връзки на Д. М. съ предни люде отъ московския Славянски благотворителенъ комитетъ сж засвидетелствувани въ единъ официаленъ документъ на сжщия комитетъ. Смъртьта на двамата братя е била почетена въ заседанието отъ 13 февр. 1862 г. на сжщия комитетъ, както следва: „Секретарь сообщилъ Обществу грустное извѣстіе о внезапной смерти. . . братьевъ Миладиновыхъ. . . Членъ Я. Орелъ-Ошмянцевъ представилъ нѣкоторыя данныя о сношеніяхъ своихъ съ Миладиновымъ старшимъ, по поводу собиранія географическихъ и этнографическихъ свѣдѣній о южной Македоніи, для составляемой имъ нынѣ „Этнографической карты Юго-Славянъ“ въ большомъ масштабѣ“. . .[3] По онова време — къмъ 1860 год. — руски вицеконсулъ въ Битоля е билъ М. Хитрово, другарь на Рачински и човѣкъ отъ кржга на людетѣ на московския Славянски благотворителенъ комитетъ. Самиятъ Хитрово въ единъ свой рапортъ (№ 256 отъ 6 септ. 1864 г.) до азиатския департаментъ споменува, че Д. М. „е станалъ известенъ на императорското правителство . . . и по онѣзи услуги, които не веднажъ еималъ лучай да указва на нѣкои отъ нашитѣ (=рускитѣ) правителствени агенти на Истокъ“[4]. Д. М. е използувалъ това вицеконсулство, за да препраща по-сигурно своитѣ сведения и материали на брата си въ Русия или пъкъ на руси, съ които е билъ въ връзка. За услуги отъ подобно естество, се е обръ-

[1] Отчетъ Славянскаго общества или Благотворительнаго Комитета, читанный въ засѣданіи 1862 года, января 25 — сп. День № 17/3 февр. 1862 г., с. 13, стълб. 2.

[2] Рачински за бр. Миладинови, с. 115; срв. сжщо Конст Миладиновъ и Раковски, сп. Мак. прегл., II, 4, с. 66.

[3] Протоколъ засѣданія Славянскаго общества или благотворительнаго комитета, февраля 13 дня 1862 года. День № 43/27 окт. 1862 г., с. 15. — Орелъ-Ошмянцевъ заедно съ Петра И. Бартеневъ и П. А. Безсоновъ сж образували „постоянна комисия“ на сжщия комитетъ — День № 17/3.II, 1862., с. 13.

[4] А. М. Селищевъ. Семья Д. Миладинова — сп. Мак. прегл., V, 3, с. 65. — Между тѣзи „нѣкои“ отъ рускитѣ агенти сж и Ал. В. Рачински и Е. П. Южаковъ (срв. А. М. Селищевъ. — В Кукуше в 50-х годах XIX века — Мак. прегл., VIII, 3, 1—13).

щалъ къмъ рускитѣ вицеконсулства въ турско самиятъ Московски славянски комитетъ[1].

2. Връзкитѣ съ руси въ сждбата на двамата братя.

Тѣзи връзки съ руси, съ Русия и нейни представители сж били инкриминирани изпърво срещу Д. М. следъ обиска и арестуването му въ Струга на 16 февр. 1861 г. Когато веднага го отвели въ Охридъ, тукъ гръцкиятъ митрополитъ Мелетий „го обвинилъ предъ турцитѣ въ тайни сношения съ рускитѣ агенти“.[2] Тъй формулираното срещу Д. М. обвинение още въ началото на неговото запиране по-нататъкъ образува основа на обвинението срещу двамата братя, което накрай се е сложило въ следния окончателенъ видъ: „Д. П(аскалъ) Миладиновъ. . . пжтувалъ изъ Македония (der in Rumelien von Ort zu Ort wanderte), за да възбужда у българитѣ руски симпатии. . . При обиска му въ кжщата между другитѣ книжа била намѣрена кореспонденция съ брата му Константина, намиращъ се въ Москва; въ нея се говорѣло за сжщото“[3] — т. е. за възбуждане руски симпатии. Какво престжпно се е намирало и влагало въ това възбуждане у българитѣ руски симпатии разкрива тогавашниятъ австроунгарски посланикъ въ Цариградъ баронъ Остенъ-Прокешъ. Въ своя докладъ до външното министерство въ Виена между другото посланикътъ пишелъ: „Пропагандаторскитѣ стремежи на Д. М., въ които изглежда че е замѣсенъ (компрометиранъ) и по-младиятъ му братъ, споредъ съобщението на г. министра (турския — б. Ив. Х.) на вжтрешнитѣ работи, се състоели въ това, че прѣчелъ на българитѣ да минаватъ въ лоното на католическата църква и че агитиралъ за масово изселване на българитѣ вѣ Крим“[4].

Отъ тълкуването, което цариградскиятъ австроунгарски посланикъ дава на буденето руски симпатии всрѣдъ македонскитѣ българи, става явно, че двамата братя колкото сж жертва на клеветата и кознитѣ на гръцкитѣ фанариоти, толкова

[1] Архивъ на Найденъ Геровъ, Документи по българската история, I № 445.

[2] Ив. Хаджовъ, Ал. В. Рачински за братя Миладинови, 117.

[3] Рапортъ отъ 27.XI. 1861 г. на турския министъръ на полицията — у С. Юриничъ, Йосифъ Юрай Щросмайеръ. Сб. н. у. н. кн. XXII—XXIII, с. 56.

[4] С. Юриничъ, Йос. Юрай Щросмайеръ, 55.

сж жертва и на тогавашната официална турска политика, която въ борещитѣ се течения въ черковната борба е търсѣла и виждала агенти на чужди държави — приятели или неприятели на държавата. Тая политика правилно е схващала черковната борба като политическа; и въ нея тя е долавяла не оня основенъ смисълъ — народностенъ, който борбата е имала за борещитѣ се българи, за които всѣка стжпка въ борбата е имала повече тактическо значение: да се добератъ по-скоро и по-лесно до желаната цель — отдѣлянето и признаването на нашия народъ като отдѣлна народностна индивидуалность въ сборното означение „румъ милетъ“. Цариградската гръцка патриаршия и нейнитѣ агенти въ своето противопоставяне на българскитѣ народностни тежнения сж представяли водачитѣ на борбата въ свѣтлината на борещитѣ се въ Цариградъ две влияния — западно и руско.

Западното влияние, представяно отъ тъй мощни приятели на Турция, като Франция, Англия, Австро-Унгария, е имало въ своя услуга и разположение забулената религиозна частна и обществена благотворителность на дветѣ пропаганди — католишката и протестантската. Православната сжщо забулена благотворителность всрѣдъ славянитѣ тогава едва се е организирала въ Русия[1]. И макаръ официална Русия и нейнитѣ представители въ Цариградъ до 1864 г. — П. И. Бутеневъ и князъ Лобановъ-Ростовски — да не сж криели своето неодобрение къмъ българскитѣ народни тежнения и агитации за самостойна народна църква и да сж държали за цѣлостьта на вселенската църква и за нѣкакви дребни отстжпки отъ нейна страна въ лоното на единната църква, туй не е прѣчело на цариградската гръцка патриаршия да представи Д. и К. Миладинови като политически опасни за Турция, понеже имали връзки съ агенти на Русия — на оная държава, която е стоела задъ патриаршията. И въ влагания смисълъ на обвинението да имъ се приписва като вина това, че сж прѣчели на македонскитѣ българи да минаватъ въ католичество. Когато борбата съ католичеството отъ вѣрско (канонично) гледище и отъ гледище на положението на цариградската патриаршия всрѣдъ другитѣ църкви е била борба за православие, монополъ за чието представяне на Балкана е искала

[1] Срв. Ал. Викт. Рачински за братя Миладинови, с. 107—109.

да има реченатa вселенска патриаршия. А основата на обвинението е била поставена отъ Мелетия и Венедикта — охридския и битолския гръцки митрополити. Митрополитѣ на закрилянатa отъ официална Русия цариградска гръцка патриаршия представятъ предъ турското правителство като престѫпници онѣзи, които иматъ връзки съ агенти и хора на своята покровителка. . . За цариградската гръцка патриаршия е било важно да убие нашето народно движение като народностно; затова тя е гледала да го представи като движение, служещо на чужди цели, политически опасни за държавата.

Престѫпното въ дейностьта на Д. М. въ очитѣ на турцитѣ сѫ били „будене руски симпатии у населението“ (турския министъръ на вѫтр. работи) и връзкитѣ на двамата братя съ руси; всичко това въ очитѣ на враждебно настроенитѣ къмъ Русия турци е било особено опасно. Тѣхната престѫпность е особено нараствала, когато тѣзи връзки сѫ били представяни като „тайни сношения съ руски агенти“ (Рачински).

Турцитѣ сѫ се тревожели и плашели повече отъ „съчувствието и преданностьта“[1] на македонскитѣ българи къмъ Русия, тѣхъ тѣ сѫ особено преследвали, тѣхъ сѫ инкриминирали. Отъ изселването на македонскитѣ българи въ Кримъ, както обяснява баронъ Остенъ Прокешъ че се е разбирало обвинението срещу Д. М. — сѫ се плашели българскитѣ родолюбци начело съ Раковски. Официална Русия е поощрявала преселването на българитѣ; на своитѣ представители тя е давала наставления въ тоя смисълъ[2]. Турция, отъ своя страна, изпърво сѫщо така го е желаела; но когато заселенитѣ черкези и татари отъ Кримъ, вмѣсто на миренъ трудъ, се отдали на грабежи и изстѫпления, самата турска власть е почувствувала и видѣла лошитѣ сетнини за държавата отъ тая политика: нѣмало кой да работи земята, приходитѣ намалявали, а немирнитѣ черкези и татари посѣгали и върху самитѣ турци, буйствували и предъ самата власть. Тогава турското правителство издава едно тайно окрѫжно отъ 15 Джемази-юлъ-Евелъ 1278 (=7 ноем. 1861 г.), въ което нарича „размирници“ онѣзи, които „разпространяватъ лъжи и размѫтватъ умоветѣ на българския народъ въ Румелия, че ще

[1] Донесение № 73/24 авг. 1861 г. отъ М. Хитровъ, руски вицеконсулъ въ Битоля. — сп. „Мак. прегледъ“, V, 4, стр. 32.

[2] Донесение № 143/16. XI. 1861 г. отъ М. Хитрово, сп. Мак. прегл. V, 4, стр. 33-36.

отидатъ на мѣстото на мухаджиритѣ, които дохождатъ отъ Русия". Свиканиятъ нарочно по тоя случай министерски съветъ е намѣрилъ за необходимо да се яви „на българитѣ, които искатъ да се изселватъ, че турската държава не е канила и не е поощрявала идването на мохаджири"; че „последнитѣ се преселватъ по собствено желание и съ позволението на Русия"; че правителството нѣмало „абсолютно никакъвъ договоръ съ Русия за отправянето на българи отъ Румелия на мѣстата, изпразнени отъ мухаджири отъ Русия"[1]. — Въ загрижеността си да задържи българитѣ, турското правителство внушава на подведомственитѣ власти не само добро отнасяне къмъ населението, за чието успокояване препоржчва да се прибѣгне до съдействието на неговитѣ духовни началници и първенци, но отива и по-нататъкъ: то нарежда „ако нѣкои, въ желанието си да напустнатъ страната, сж продали имотитѣ си, ще се отнематъ (имотитѣ) отъ купувачитѣ и ще се възвърнатъ на собственицитѣ" (п. т.). Пасажътъ завършва съ следното: „Най-нуждното е да ги успокоите напълно". А това, споредъ изразеното въ окржжното убеждение, можело да стане, само като „населението никакъ... не се измжчва и преследва", като се отнасятъ къмъ него „добре и справедливо" (п. т.). — Споредъ това, отъ турска страна въ много случаи дори се е прѣчело на изселването, докато рускитѣ представители сж действували противъ тѣзи действия на турскитѣ власти. Така, ето какво съобщава Филаретовъ на Найдена Геровъ: „Другы троица, що имаше отъ Едренско и Търновско за прѣселеніе затворены, едвамъ тыя дни наши-тѣ гы освободихж и гы пращатъ въ Одессж"[2].

Обвинението на Мелетия, охридския митрополитъ, че Д. М. е агитиралъ всрѣдъ македонскитѣ българи да се изселватъ въ Русия, се свързва съ обиколката на последния низъ Македония да събира, по поржка на Цариградската българска община помощи, за изграждането на българския храмъ въ Цариградъ. Тоя смисълъ иматъ думитѣ на турския министъръ на полицията въ рапорта му отъ 27 ноем. 1861 г., преписъ отъ който е препратилъ на цариградския австроунгарски посланикъ: „... der (=Д. М.) in Rumelien von Ort zu Ort wanderte". Това е било

[1] Панчо Доревъ, Изъ турскитѣ архиви, в. Зора № 3091.
[2] Изъ Архивата на Найдена Геровъ, II № 2625, стр. 596.

презъ 1860 год. Веднага следъ завръщането си въ Струга отъ тая обиколка Д. М. е билъ арестуванъ, за да завърши мжченишки своя животъ. Въ това време Раковски отъ Бѣлградъ водѣше най-ожесточена борба срещу наричаната отъ него „убийствена“ руска политика за преселване. Тая борба на Раковски упражни своето въздействие върху българитѣ. Сжщо така и вести за страданията на преселилитѣ се не можеха да не стигнатъ до българитѣ въ Турско, въ това число и до македонскитѣ българи. Тъкмо по това време К. М. влиза въ писмени връзки съ Раковски. Отношението на последния къмъ Русия е било известно на всички учещи се българчета вънъ България; то е било известно и на К. М. И не само известно; както се вижда отъ признания на младежи отъ онова време, такова е било отношението и на българскитѣ младежи, следващи въ руски учебни заведения[2]. Безспорно, К. М. е сподѣлялъ своитѣ разбирания и съ брата си; а последниятъ не е могълъ да изработи своето разбиране и убеждение и по тоя въпросъ независимо отъ разбиранията на тъй горещо обичания си братъ. Сжщо така отношението на Д. М. и на другитѣ събудени българи въ Македония къмъ изселването на македонскитѣ българи не е могло да се изработва вънъ отъ разбиранията на цариградскитѣ българи, съ които Д. М. е билъ въ живи връзки. Поради всичко това, изявеното отначало въ Битоля желание на нѣкои българи да се изселятъ[1] се изпарило и отъ оня край никой не се е изселвалъ, макаръ че въ Битолско е билъ прочетенъ ферманъ въ тоя смисълъ[3]. Не само не се изселвалъ, но за турското правителство не е сжществувала подобна опасность въ онѣзи мѣста; ето защо между висшитѣ административни лица, до които е било изпратено споменатото тайно окржжно, не се срѣщатъ нито валията, нито мютесарифитѣ, нито каймакамитѣ на Битоля и на градоветѣ отъ виляета.

Би могло да се говори за склонность на Д. М. да се подаде на мисъльта за изселване, когато въ Солунъ и Кукушъ го е споходилъ Рачински. То е въ края на 1858 год. когато

---

[1] А. Селищев, О переселенни македонских болгар в Россию... сп. Мак. прегл., V, 4, стр. 27-36 и нат.

[2] Срв. Сборникъ Климентъ Търновски, стр. 74 — писмото отъ Одеса отъ Вас. Друмевъ до Йос. Дайнеловъ въ Цариградъ.

[3] Георги С. Раковски. Автобиография и мемоари № 6 отъ библиотека „Българска книжнина“, стр. 109.

К. М. е билъ още твърде увлѣченъ въ Русия; но не и по-късно, когато е въ единъ кржгъ съ Любена Каравеловъ, съ Вас. Чолаковъ и др., които сж били твърде огорчени и недоволни отъ политиката на официална Русия и нейни представители. А преселването бѣше политика тъкмо на официална Русия.

И така, двамата братя сж първа жертва на македонскитѣ българи въ борбата на борещитѣ се влияния въ Цариградъ: руското и западноевропейското. Първото е било подъ подозрение и опасно. И тъкмо за връзки съ руси и представители на Русия, за будене и подържане у населението „руски симпатии“ тѣхната смърть е била нуждна и на турското правителство. Конкретизирането на тѣхната вина е довело до опредѣлянето на обвинението, както го дава австроунгарскиятъ посланикъ въ Цариградъ: Д. М. прѣчелъ на българитѣ да ставатъ католици и агитиралъ да се преселватъ въ Русия. Първото обвинение не е могло да бжде изтъкнато отъ гръцка страна; само другото: връзка съ руси и представители на Русия, работа за нея. Турското правителство използувало повода, даденъ отъ гръцкото обвинение, за да измѣсти гърцитѣ и да ги замѣсти въ обвинението. И отъ епизодъ въ българогръцката църковна разпря, обвинението срещу двамата братя се разраства, минава въ ржцетѣ на турцитѣ и се превръща въ политическо обвинение за работа противъ самата държава. Двамата братя сж първа политическа жертва на българитѣ отъ Македония по време на църковната борба.

3. Препиря около вината за смъртьта на двамата братя.

Сждбата на двамата братя следъ запирането имъ е била следена съ нарастваща тревога отъ страна на многобройнитѣ имъ приятели вжтре въ Турция и вънъ отъ нея. Сжщитѣ сж полагали неимовѣрни усилия да ги спасятъ (Щросмайеръ, руски приятели, цариградски и други българи). И когато до приятелитѣ имъ вънъ стига вестьта за тѣхната кончина, тѣ съ топло съчувствие и дълбока скръбь почетватъ паметьта имъ. Въ поменитѣ за двамата братя се формулиратъ обвинения, сочатъ се виновници. Тогава се разразява интересна препирня между Загребъ и Москва — два славянски центра, представляващи дветѣ борещи се влияния въ Цариградъ, които всѣкакъ сж гледали да използуватъ нашата борба съ Фенеръ.

Авторътъ на Българскый народенъ сборникъ Вас. Чолаковъ, другарь на Константина, наблюдавалъ известно време Димитра въ работата му въ Кукушъ и изпълненъ съ безгранично благоговение къмъ него, пръвъ обнародва въ хърватския в. Pozor № 88 отъ 28 апр. 1862 г. уводница — поменъ, озаглавенъ Tužan glas jednoga bugarina. Чолаковъ поставя смъртьта на двамата братя върху широката площь на общото отрицателно отношение на тогавашна официална Русия къмъ българското народно движение. За него той пише: „Ovaj faktor jest ruska dopotopna vlada (tako ju zovu sami liberalni Rusi), kojoj se svejednako kao što i fanariotom nedopada pokret u Bugarskoj“[1] Следъ това авторътъ обвинява руското правителство, че е изпратило презъ 1858 г. въ Кукушъ своя агентъ Рачински „da kompromitira bugarski pokret“ (с. 57), говори за нѣкакви 50 рубли, които, докато стигнали до Д. М., цѣла година пжтували по Парижъ, Виена, Цариградъ и всички по-важни градове на Македония, та за тѣхъ узнали не само всички турски чиновници и фанариоти, но и всички европейски консули въ Солунъ и Битоля“ (о. 58). И заключава Чолаковъ: „Dimitrij Miladinov pao je žrtvom fanariotskih i ruskih intriguah...“ (п. т.).

На това обвинение сж отговорили отъ руска страна московскитѣ славянофили, съ много предни хора отъ които двамата братя — особено Конст. — сж имали живи връзки. Списанието День, органътъ на Ивана Сергеевича Аксаковъ, се занимава съ реченатa статия на Чолакова. Следъ като отбелязва, че Д. М. свършилъ „мжченически“, защото предпочелъ „смъртьта предъ отричането отъ черквата“[2] (с. 11), редакцията отбелязва, че „имало различни слухове за тайнитѣ виновници (разр. Ив. Х.), които довели двамата Миладинови братя до турската тъмница и до смъртьта“. „Разумѣется, подозревали во всемъ фанаріотовъ“, добавя редакцията.[3] Следъ това бележката се спира на Чолаковото обвинение, което редакцията схваща така: „А Болгаринъ Чолаковъ утверждаетъ, что агенты Русскаго Правительства нарочно (курс. ред. на „День“)

[1] С. Юриничъ, Йосифъ Юрай Щрасмайеръ, Мсб. XXII—XXIII, с. 56.

[2] Авторътъ има на умъ п̀равославната черква бел. Ив. Х.

[3] Тѣзи думи на редакцията като че ли искатъ да подѣлятъ вината на фанариотитѣ съ нѣкого; въ такъвъ случай тя естествено ще стане по-малка.

компрометировали несчастныхъ Миладиновыхъ передъ Турецкимъ правительствомъ, съ намѣреніемъ дѣйствовали неосторожно сами, для того только, чтобы погубить несчастныхъ Болгаръ . . . .“[1] Въ своето обвинение Чолаковъ особено се позовава на една брошура, издадена презъ 1858 г. при руския свети синодъ въ Петербургъ и озаглавена „Отвѣтъ Русскому Вѣстнику по Болгарскимъ дѣламъ“. По поводъ на тая брошура и за нея редакцията бележи следното: „Въ самомъ дѣлѣ тогда, воспользовавшись тѣмъ, что Синоду и вообще Россіи, неизвѣстны были истинныя отношенія Цареградской іерархіи къ Болгарамъ, какойто ревнитель написалъ нѣчто въ родѣ доноса на г-на Даскалова,[2] обличавшаго злоупотрѣбленіе фанаріотовъ. Этотъ же ревнитель принялъ особаго рода мѣры, чтобы отнять у г-на Даскалова возможность опровергать печатно обвиненія, которыми осыпалъ официальный его противникъ“. И възмутена редакцията продължава: „Что за дѣло до того, что мрачная книжонка встрѣчена единодушнымъ отвращеніемъ всей Русской публикой, — что это случилось четыре года тому назадъ, — что съ тѣхъ поръ Русскіе путешественники въ печатныхъ сочиненіяхъ раскрыли на счетъ фанаріотовъ глаза Русскаго общества (которое прежде могло и не знать злоупотребленій Фанара, и въ самомъ дѣлѣ и не знало до появленія статей Даскалова)? Что за дѣло всего этого? Можно пожалуй и черезъ 44 года подозрѣвать, что всѣ наши теперешнія и будущія мнѣнія о Болгарахъ не искренни, а что настоящій нашъ взглядъ на нихъ выразился въ книжонкѣ всѣмъ ненавистной, которой вѣроятно стыдится теперь и самъ ея сочинитель!“ Но редакцията подозира възражението, що може да ѝ се направи, та сама бърза да се разправи съ него; веднага тя додава: „Она напечатана при Св. Синодѣ и одоб-

[1] Славянскій отдѣлъ, Австрійско-хорватская газета „Pozor“ въ Загребѣ. — День № 29/28. IV. 1862 г., с. 11.

[2] Д-ръ Христо Даскаловъ отъ Трѣвна, роденъ въ 1820 или 1821 г., високо образованъ българинъ, следъ като арестуванъ прекаралъ въ болница въ Русия, билъ изгоненъ отъ тамъ. Следъ Кримската война завършилъ медицина въ Петербургъ. Дейно участвувалъ въ черковната борба съ слово и перо въ руски вестници и списания, за да спечели Русия на страната на своя народъ противъ патриаршията. Билъ секретарь на руския генералeнъ консулъ въ Бѣлградъ, следъ това билъ лѣкарь въ Бруса и Бейрутъ, дето и починалъ презъ 1861—1862 год. (Т. Н. Шишковъ Д-ръ Хр. Даскаловъ — Мсб., VIII, 347—388).

рена цензурой — стало быть можно подозрѣвать наше Правительство, что оно раздѣляетъ мнѣніе изувѣрнаго сочинителя, можно насъ обвинять въ тайномъ единомыслiи съ Фанаромъ, въ умышленномъ компрометированiи Болгарскаго возрождения!" (п. т.). За редакцията това обвинение не е само дръзка клевета противъ руското правителство, но то е „нуждно" („надобно"— к. ред. „День") на една „тънка политика", чрезъ която „южные Славяне спасаются отъ Русскихъ происковъ, и за которую получаютъ поддержку Австрiйскаго правительства, столь для нихъ благодѣтельную; это тѣ благородные разсчеты, вслѣдствiе которыхъ они пріобрѣтаютъ такихъ надежныхъ защитниковъ, каковъ Австрiйски посолъ въ Царыградѣ, баронъ Прокешъ, и Латинский епископъ въ Загребѣ, г. Щросмайеръ" (п. т.). За редакцията „добросъвѣстният обвинитель българинътъ Чолаковъ, безъ съмнение, принадлежи къмъ новопокръстенитѣ (новообращеннымъ) чеда на хърватския латински епископъ Щросмайеръ" (разр. на „День") (п. z.). Тя има убеждението, че авторътъ на Tužan glas..." е, г. Чолаковъ, воспитывавшiйся въ Москвѣ и который знаетъ (курс. на „День") что онъ говоритъ, когда обвиняетъ насъ, Русскихъ, въ смерти Миладиновыхъ ...." За нея той е въ услуга на Щросмайера и на редакцията на „националния" хърватски, станалъ вече „австрийски" вестникъ „Pozor", които „преди всичко сж длъжни да запазятъ своя народъ и православнитѣ сърби и българи отъ влиянието на руситѣ". А пъкъ „влиянието на австрийското посолство и на английското, особено пъкъ дейнитѣ грижи на латинския епископъ въ Загребъ, ще предпазятъ добродушнитѣ сърби и българи, и изобщо славянитѣ отъ ядовития допиръ... съ севернитѣ фанариоти — тайни привърженици на противославянското влияние! Затова трѣбва да се клевети руското правителство. И това може да става въ хърватския вестникъ „Pozor", на който сж по-скжпи интереситѣ на славянитѣ, а не на Щросмайеровата черква" (п. т.), завършва „День" своята бележка, изпълнена съ толкова огорчение и ядъ.

Московскитѣ славянофили не сж се ограничили само да отбиватъ нападкитѣ и съ общи само обвинения и подозрения. Отъ тѣхна страна направо се е формулирало обвинение за прѣка виновность на Щросмайера въ смъртьта на Миладиновцитѣ. Въ заседанието отъ 13 февр. 1862 г. на Славянския бла-

готворителенъ комитетъ въ Москва, следъ като неговиятъ секретарь съобщилъ за „внезапната“ смърть на двамата братя Я. Орелъ — Ошмянцевъ, членъ отъ „Постоянната комисия“[1] на комитета, докладвалъ за своитѣ сношения съ Д. М. „по поводу собиранія географическихъ и этнографическихъ свѣдѣній о южной Македоніи, для составляемой имъ нынѣ „Этнографической карты Югославянъ въ большомъ масштабѣ“. Следъ него другъ единъ членъ отъ сѫщата комисия — „П. Бартеневъ упомянулъ о Сборникѣ пѣсень, изданномъ Миладиновымъ младшимъ въ Загребѣ, сдѣлалъ догадку о причинѣ гоненія: одинъ католическій епископъ требовалъ отъ Турецкаго правительства вознагражденія за напечатаніе упомянутаго Сборника; изъ чего заключить можно, что онъ надѣялся сначала имѣть въ Миладиновѣ 2-мъ прозелита, а обманувшись въ своихъ ожиданіяхъ сталъ обвинять его“.[2]

Другъ пъкъ русинъ[3] отъ сѫщия комитетъ претендира да знае и сумата—60,000 пиастра, която ужъ се искала отъ К. М.

Обвиненията, що си подхвърлятъ дветѣ страни, изразяватъ страстностьта, съ която сѫ се борѣли чуждитѣ политически влияния въ нашата черковна борба. И за Чолакова, и за московскитѣ славянофили двамата братя сѫ ценность; тѣхната смърть е тежка загуба. Докато за Чолакова тѣхната смърть е такава загуба за народното б ъ л г а р с к о дѣло, за рускитѣ приятели на двамата братя тѣхната смърть се преценява повече и отъ гледището на това засилва ли се западното влияние или руското, като се турятъ първото задъ католицизма, второто — задъ православието.

Обвиненията отъ дветѣ страни сѫ безспорно пресилени. Колкото и да е било „допотопно“ руското тогавашно правителство, все пакъ ще е имало толкова умъ, за да разбере, съзнае, че трѣбва да брани своитѣ агенти, за каквито обвиненията е представяло двамата братя. Защо рускитѣ представители ще действуватъ н а р о ч н о за погубването на братята, когато имъ е била известна борбата на Д. М. въ Кукушъ за парализуване успѣха на унията, нѣщо желано и отъ Русия, която въ успѣха на унията виждаше, че се заплашва нейното влияние всрѣдъ българитѣ? Услугитѣ на Д. М. къмъ руситѣ

[1] Срв. День № 17 отъ 3 февр. 1862 г., с. 13.

[2] День № 43/27 окт. 1862 г., с. 15.

[3] Ал. В. Р а ч и н с к и — срв., сп. Учил. прегл. 1931 г. № 1, с. 118.

сѫ били признавани и отъ официални лица.[1] И както се вижда отъ свидетелствата отъ много страни[2] и отъ документи[3], отъ руска страна твърде се е залѣгало за освобождението на братята. Настойчивостьта и енергичностьта на постѫпкитѣ отъ страна на официалнитѣ руски представители ще е бивала въздържана отъ обстоятелството, че, както свидетелствува официално тогавашниятъ австроунгарски посланикъ въ Цариградъ, постѫпкитѣ на руския посланикъ предъ Портата сѫ засилвали у последната съмнението въ двамата братя.[4] Това обстоятелство не ще е било безъ значение за настойчивостьта, за енергичностьта на постѫпкитѣ на тогавашния руски посланикъ въ Цариградъ кн. Лобановъ-Ростовски, който не криелъ своето неодобрение[5] къмъ българскитѣ агитации. Затова по-късно рускиятъ вицеконсулъ въ Битоля М. Хитрово ще прецени усилията на руския официаленъ представитель по следния начинъ: „Не могли или не хотѣли имъ помочь тогда Миссія наша въ Константинополѣ и приснопамятный Кн. Лобановъ — тому Богъ судья“[6].

Обвинението на руситѣ срещу Щросмайера носи характеръ на сѫщо такава пресиленость, каквато носи и обвинението на Чолакова срещу руското правителство, че ужъ то умишлено действувало за тѣхното погубване. Че Щр. е издалъ сборника на двамата братя съ умисълъ да подпомогне борбата на македонскитѣ българи срещу гърцитѣ, личи отъ признанието на самия голѣмъ хърватски патриотъ: той е далъ своето съгласие да издаде пѣснитѣ само при изричното условие тѣ да бѫдѣли напечатани съ славянски букви, а не съ гръцки. На К. М. той е казалъ: „znaj me Miladinovu, ako mislіš, da ti ja do izdanja tvojih pjesama doprimognem, odreći se moraš za vazda tudjih grčkih pismena. — Grci su Vama Bugarima dosta jada i nevolja nanieli, ostavi se dakle njihovih pismena pa

---

[1] А. М. Селищевъ, Семья Д. Миладинова — Мак. прегл., V, 3. с. 65, 67, 69.

[2] Срв. веститѣ, изнесени въ връзка съ това въ сп. День № 22/10.III. 1862 г., с. 16, стълб. 2; № 3/28. 10. 1862 г., с. 14 (подтекстова бележка) и др.

[3] Срв. особено документитѣ, изнесени у Юринича — Йос. Юрай Шросмайеръ, Мсб. XXII—XXIII, с. 54—58.

[4] С. Юриничъ, Йосифъ Юрай Щросмайеръ 55 (най-доле).

[5] Проф. Г. П. Геновъ, Славянското население на Македония. — Сп. Отецъ Паисий, год. IV, №№ 15—16 отъ 31 авг. 1931 г, с. 199.

[6] А. М. Селищев, Семья Д. Миладинова. Писмо отъ Битоля отъ 10. IX. 1864 г. отъ М. Дурново до П. Н. Стремоуховъ, Мак. прегл., V, 3, 67.

prigrli pismena slavjanska".[1] Това е казалъ Щр. на К. М., когато сж се срещнали въ Виена, и К. М. за „пръвъ пжть" тамъ му е подарилъ народнитѣ си пѣсни, написани съ гръцки букви. Въ своята постжпка Щр. е билъ движенъ отъ чувствата си къмъ единъ южненъ славянски народъ, борещъ се за своето национално духовно освобождение, както и отъ своята идея за културно сближение и обединение на южнитѣ славяни, което, споредъ неговитѣ разбирания, е могло да бжде подпомогнато и постигнато чрезъ католичеството.[2]

Щросмайеръ е направилъ своитѣ постжпки за освобождението на К. М., движенъ не толкова отъ нѣкакви материални смѣтки, а просто отъ очарованието, що е упражнилъ върху него той—отъ чувство на човѣщина да се помогне на изпадналъ въ нещастие младъ човѣкъ, който е могълъ да бжде така полезенъ на народа си. Затова трѣбва да се отхвърли руското обвинение, че Щр. е предявилъ срещу турското правителство искъ отъ 60,000 пиастра за смѣтка на К. М. — Съ какво турското правителство е могло да бжде задължавано за смѣтка на напълно частни и свободни задължения—ако е имало такива—между Щр. и К. М.? Но той се измамилъ, казва обвинительтъ-русинъ, въ своитѣ очаквания да има въ лицето на К. М. прозелитъ; и, като се измамилъ, почналъ да го обвинява. — Може да се допустне, че Щр. е могълъ да има подобна надежда; но е абсолютно неприемливо и недопустимо да е отекчилъ нещастието на К. М. и на брата му съ предявенъ искъ за 60,000 пиастра. Всички документи отъ Щр. за К. М. — постжпкитѣ му до австрийското министерство на външнитѣ работи по поводъ затварянето на К. М., писмото му отъ 15. V. 1885 г. до „Славянска беседа" — излжчватъ само голѣмата любовь на Щр., очарованъ отъ К. М. Това негово чувство не е могло да допустне подобна постжпка.

Забележително е, че въ така подхвърлянитѣ обвинения около смъртьта на братята не се изтъква вината на друга една страна — на турското правителство и неговитѣ органи. Защото, ако гръцкитѣ владици и Фенеръ сж ско-

[1] Щросмайерово писмо отъ 15 май 1885 г. по поводъ избирането му за почетенъ членъ на „Славянска беседа" въ София. — срв. Юриничъ, п. т., с. 66.

[2] П. т., с.

вали обвинението-клевета срещу Д. М., за да бѫдѣлъ той запрѣнъ и хвърленъ въ затвора, тогавашното турско правителство е подхванало и приело това обвинение, попълнило го е съ свое съдържание, за да получи обвинението политически смисълъ; по тоя начинъ то го е задълбочило, за да можело да представи вече братята като опасни за държавата престѫпници. Та по тоя начинъ да гнете македонскитѣ българи, да забавя тѣхното вливане въ общата борба, да ги държи далече отъ нея. Така турското превителство е заставало на страната на Фенеръ противъ българитѣ. То е гнетѣло последнитѣ и съ това, че е протакало дѣлото на обвиненитѣ, безъ да ги изважда предъ сѫдъ, дето е могла да се разкрие истината въ приписанитѣ имъ обвинения.

Обяснимо е, дето Чолаковъ не е излизалъ съ подобно обвинение срещу турското правителство: чрезъ него той би си отнелъ възможността да се върне въ България. Не такова е било положението на руситѣ. И тѣ използуватъ смъртьта на двамата братя като срѣдство въ борбата за своето политическо надмощие.

4. Знаялъ ли е Константинъ Миладиновъ за нещастието на своя братъ и где е научилъ за него?

Поставяме тоя въпросъ въ връзка съ най-новото свидетелство на отца Фавериала за пребиваването на двамата братя въ цариградскитѣ тъмници, изнесено отъ г. Ник. Табаковъ въ неговата статия „Вести за биографията на братя Миладинови“ (сп. Учил. прегл., 1931 г., кн. , с. 745—771). Отецъ Фавериалъ е билъ католишки мисионеръ въ Цариградъ; споредъ П. П. Карапетровъ.[1] билъ главенъ редакторъ на Драганъ Цанковия вестникъ Българія. Въ единъ свой рапортъ, писанъ 3 години следъ смъртьта на двамата братя, отецъ Фавериалъ съобщава: „Константинъ не знаеше до тогава за арестуването на брата си (разр. на Х.); той даже само за това дойде (слѣзе) въ Цариградъ, защото никакъ не срещна при Дарданелитѣ солунския параходъ“. По-нататъкъ Константинъ случайно узналъ за нещастието на брата си: „научилъ за арестуването на брата си отъ единъ свой съотечественикъ, той

[1] Спомени за унията, Сб.н.ум. кн., XI (1894), с. 341, заб. 10.

поиска на всѣка цена да го види: тогава, именно, се запознахъ съ него“ (Н. Табаковъ, все с. 751 — превода).

Сѫщо така и авторътъ на дописката отъ 23 ян. 1862 год. „Македония“, писана на Дойранското езеро и обнародвана въ сръбския вестникъ Световид, бр. 10 отъ 4 февр. 1862 год., дава следнитѣ сведения за поставения отъ насъ въпросъ: „... Он (Константинъ) дакле по издању речених песама дође у Цариград, незнајући ништа за велику несрећу која је снашла његовог вредног брата ...“ (разр. Ив. Х.) (Таб., с. 746).

Категоричността на тѣзи две съобщения — „не знаеше до тогава за арестуването на брата си“ — от. Фавериалъ; „...не знајући ништа ...“ дописникътъ въ „Световид“ — е привидна. Дветѣ съобщения съдържатъ известна неясность: отъ тѣхъ не се разбира, 1) дали К. М. изобщо не е знаелъ, че братъ му е билъ арестуванъ и затворенъ, или пъкъ 2) само не е знаелъ, че е доведенъ и затворенъ въ Цариградъ. На първото допущане противоречатъ редъ неподлежащи на никакво съмнение свидетелства. Така, още въ брой 103 отъ 8 мартъ 1861 г. въ в. Българія на Цанкова „Единъ Моріовчанинъ“ въ дописка отъ Битоля съобщава:

„Овая недѣлиж кога бѣхъ на пазаротъ чухъ отъ Охричанци че вързали даскалъ Димитра Миладиновича и други още единъ даскалъ на име Георги (=Икономовъ — по-сетне зеть на Д. М. — б. Ив. Х.) и двамата овіа сѫ въ синджири въ Охридъ“ (с. 781, стълб. 1). По това време К. М. е билъ при Щросмайера и въ Загребъ, както личи отъ писмото му отъ 12 февр. 1861 г. до Раковски.[1] А тамъ „Българія“ е била получавана, като се има предъ видъ интересътъ на Щросмайера къмъ нашата уния.[2] Пъкъ и самъ Д. М., както свидетелствува В. Манчевъ, неговъ съзатворникъ въ битолския затворъ, се погрижилъ да извести брата си за постигналото го нещастие; в. Манчевъ пише: „Той (=Д. М.) ме помоли да пиша на брата му Константина, който се намираше въ Загребъ при Щросмайера, което азъ изпълнихъ“ (Н. Табаковъ — п. т., 762). Но независимо отъ това, за станалото съ брата му въ Струга още и нататъкъ К. М. се е научилъ и отъ

[1] Ив. Хаджовъ, Константинъ Миладиновъ и Г. С. Раковски — сп. Мак. прегл. II, 4, с. 75.

[2] Срв. С. Юриничъ, Йосифъ Юрай Щросмайеръ, 35—40.

Дунавскый Лебедъ, въ „Извѣстыѧ отъ Македониѫ на чийто бр. 30 отъ 18 апр. 1861 г., с. 129, стълб. 2 е прочелъ следното съобщение:

„Битольскыв владыка Венедиктъ и Охридскый Мелетый, остатка отъ фенерскаѩ заразѫ по тѣхъ мѣста, заузѣли сѧ сѫ да изгонѩть Българскы учители клеветающи гы за Рускы агенты и за бунтовницы! Г-нъ Димитрый Миладиновъ, учитель въ Стругѫ, отведенъ е желѣзовьрзанъ въ Бытольскы тьмницы!“ Тая весть може да му е била допратена отъ „Михаила Георг. Кара-феизискы“ — представитель на вестника въ Битоля.

А К. М. още съ писмото си отъ 12 февр. 1861 г. до Раковски се билъ абониралъ за 3 м. на „Дун. лебедъ“.[1] Така, чрезъ Раковски К. М. е могълъ да следи просто, така да се каже, всѣко предвижване на брата си отъ затворъ въ затворъ. Защото Раковски е билъ осведомяванъ за това отъ многобройни приятели и заинтересуваници въ Македония и Цариградъ отъ сѫдбата на Д. М. Тъй, Константинъ Държиловичъ, другарь и съратникъ на Д. М., агентъ на Раковски въ Солунъ, когато Д. М. бива прекаранъ презъ Солунъ за Цариградъ, бърза да съобщи на Раковски:

„Нашия сънародникъ, Димитра Миладиновъ, прѣди нѣколко дена изпратиха подъ военна стража въ Цариградъ. Не се знае сѫдбата на тоя нещастенъ мѫжъ. Дано сънародницитѣ българи въ Цариградъ се постараятъ да го избавятъ отъ поголѣми напасти“.[2]

Отъ друга страна, К. А. Шапкаревъ, зеть на Д. М., като съобщава на Раковски чрезъ него по нароченъ човѣкъ е изпратилъ писмо Константину въ което му обаждалъ за нещастието на брата му, съмнявайки се да не би писмото да не го е намѣрило, отново съобщава на Раковски за нещастието на дѣда си, моли го той да съобщи това Константину, та заедно да направятъ постѫпки за неговото спасение: „. . . Заради това, молиме Васъ, ако Вы іе возможно, тому (= К. Миладинову) да извѣстите, що почтеннійотъ му братець, достоуважаемый учитель, Г-инъ Димитрія Хр. Миладиновъ уще предъ два месеца (на 8-го Мая) ношя се крена одъ Битолскыте темници и се отведе во Солунските, а по десетина дни, се отведе во Цариградъ на заптіе —

[1] К. Миладиновъ и Г. С. Раковски, с. 75.

[2] Проф. Ив. Шишмановъ. Значение и заслуги, с.

Мушури, и отъ тамо незнайме къде се прондзури. до сега бьргу (15 цьрвеника=Іунія) беше уште во Царыградскыте подземни темници, а отъ тога вамо незнайме къде іе, или тука уще, или во долапыте, или некъде другадѣ го прондзурія?! или іе живъ или умренъ?! известите му, ѵе молямъ, К. Миладинову за да баратъ некой лекъ бедному си брату, кой за никаква си вина, освенъ заради народа, страдатъ и той и окаянното му домочадіе. . .

въ Охридъ, Козманъ А. Паскаловъ.
на 3=го дена месеца Жетвара (Юлія) 1861 г.

И въ сѫщото писмо продължава:

Приписъ 19 Іулія . . . Реченній бѣдній Д. Х. Миладиновъ ради родните заслуги конъ народа ны, а особито ради дирното му прошетвейнье по Македонія за да собиратъ милостиня за новата народна ны цьрква во Цариградъ, заради многутѣ, велямъ, заслуги кой заслужилъ народу бѣдній Д. Хр. Миладиновъ іе достоенъ за особито вниманіе на българскытѣ во Цариградъ Представителы, кои требитъ да се заузѣли, белкы за освобожденіето му, но не ѥ излишно, мислямъ, и да се подбудатъ на това чрезъ вѣстника вы, или чрезъ некоѥ друго прилично средство.

(сѫщій)".[1]

Споредъ всичко това, пада подозрението-обвинение на Наума, третия братъ отъ Миладиновцитѣ, който приема и допуща правокация: „Нѣкои неприятелы (подч. Ив. Х.) отъ Цариградъ му (=на Константина) писали скоро да пристигне да отърве брата си..."[2]

И така, Конст. Мил. още въ Загребъ е научилъ за нещастието на брата си. И затова още повече се усилила тѫгата му по родината, за която тѫга говори Щросмайеръ въ писмото си до „Славянска беседа".

Въ връзка съ разглеждания въпросъ стои и следниятъ: За кѫде е потеглилъ К. М. отъ Загребъ: за Македония ли или направо за Цариградъ и где е билъ арестуванъ: въ Македония ли и отъ тамъ отведенъ

[1] Архива на Раковски, — Архивенъ отдѣлъ на Народната библиотека, старъ № 8228.

[2] Наумови записки, помѣстени въ края на статията отъ А. Теодоровъ — Миладиновскитѣ пѣсни и Щросмайеръ, Псп. XVI, стр. 95.

въ Цариградъ или направо въ Цариградъ? За това проф. Юриничъ пише: „Като се научилъ за участьта на брата си Димитра, К. не билъ спокоенъ, не му се стояло въ Дяково а му се искало да се върне у дома си въ Македония, за да се срещне съ него и да му помогне. Щросмаеръ го увещавалъ да не ходи тамъ, защото злобнитѣ гърци щѣли да напакостятъ и нему... Презъ юлия 1861 г. той заминалъ за Македония и като стигналъ въ Кукушъ, билъ хванатъ отъ турската властъ, откаранъ въ Цариградъ и хвърленъ въ затворъ“ (подч. Ив. Х.)[1]. Сжщото твърди и Василъ Чолаковъ въ своя поменъ за двамата братя — „Tužan glas jednoga bulgarina“: „Kad se je i njegov mirni brat, kako već rekosmo, povrati iz Zagreba u Maćedoniju bude odmah uhvaćen i odveden u Carigrad...“ (подч. Ив. Х.)[2]. Подобно нѣщо сж знаели и въ Виена, както личи отъ писмото на Теофана Райновъ до Раковски, въ което Р. пише: „Научихмы ся че Г. Миладиновъ издателтъ на Бълг. пѣсны го уловили турцыты и отвѣли въ Цариградъ, ако знайте нѣчто извѣстете ны“.[3] Всички останали: и Рачински (стр. 117), и Жинзифовъ[4], и дописникътъ отъ Дойранското езеро въ Световид, и Шапкаревъ,[5] пъкъ и самъ Наумъ Миладиновъ[6], и Василъ Манчевъ[7], съзатворникътъ на Д. М. въ Битоля, и всички останали, които се ползуватъ отъ тѣхъ, подържатъ, че К. М. отъ Загребъ е отишелъ не въ Македония, а въ Цариградъ, — тукъ е билъ заловенъ и хвърленъ въ затвора. Това потвърждава и рапортътъ отъ 23 джемази-юл-евел 1278 (= 27 ноем. 1861 г.) на министра на полицията до великия везиръ. Въ ал. 3 на този рапортъ стои: „Докато тукъ Димитъръ бѣше подхвърленъ на изисквания разпитъ, отъ само себе си (vonselbst) дойде К. въ Цариградъ (подч. Ив. Х.), за

---

[1] Йосифъ Юрай Щросмайеръ.

[2] П. т., стр. 57 и 58.

[3] Писмо отъ 7 окт. 1861 г. — Архива на Раковски № 7249.

[4] День № 48, стр. 10.

[5] Материали за животоописанието на братя Х. Миладинови Димитрия и Константина. Пловдивъ, 1884, стр. 39.

[6] Посоченитѣ записки, стр. 95.

[7] У Н. Табаковъ. Вести и пр., стр. 762

да се срещне както може съ своя братъ, който се намираше въ затвора“[1].

Твърдението на проф. Юринича предполага, че въ Загребъ К. М. не знаелъ, какво братъ му е отведенъ въ Цариградъ; последното е научилъ по пѫтя въ Бѣлградъ отъ Раковски. Защото съобщението на Държиловича е стигнало до Р., когато е било вече излишно да пише Константину, очаквайки го да дойде въ Бѣлградъ, както самъ К. М. му пише въ писмото си отъ 18. VI. 1861 г., че скоро ще го стори на връщане у дома[2]. Шапкаревото писмо Раковски ще е получилъ, следъ като вече К. М. е билъ тръгналъ за Цариградъ да спасява брата си. Излишно е, губене на време К. М. да отиде въ Македония, като знае, где е затворенъ братъ му. Защо ще отива тамъ? А и бързото действие, нетърпеливостьта, що го била обхванала, когато е узналъ за участьта на брата си, сѫ му посочвали още по вече необходимостьта да не губи време, а да върви право въ Цариградъ. Това ще сѫ решили може би заедно съ Раковски, който въ такъвъ случай го е насочилъ и къмъ свои люде, като Йосифа Дайнеловъ, по-рано неговъ представитель тамъ, Д. Добровичъ, тогава представитель на „Дун. лебедъ“ които сѫ могли да бѫдатъ съ нѣщо полезни Константину. Отъ своитѣ люде Раковски ще е билъ уведоменъ за постѫпкитѣ на цариградскитѣ българи, къмъ нѣкои отъ които К. М. сѫщо ще е билъ насоченъ. Това е било толкова по-лесно за Константина, понеже последниятъ още отъ Русия бѣше завързалъ връзки съ тѣхъ: въ сп. „Български книжици“ отъ 1859 год. сѫ били обнародвани негови произведения.

Както личи и отъ официалния рапортъ на турското министерство на вѫтрешнитѣ работи, К. М. не е билъ докаранъ въ Цариградъ, а е отишелъ тамъ самоволно съ опрѣделена цель: да се срещне както може съ своя братъ. Това приема и самъ Щросмайеръ, който въ писмото си до „Славянска беседа“ пише: „Slavni pokojnik. . . kad je čuo da mu brat u tamnici čami, u Carigrad pohrlio, da bratu jadniku pomogne. . .“.

Тази своя весть за К. М. Щросмайеръ предава съ резервата „kako čujem“ (п. т.) — „както научавамъ“. Въ връзка съ това пада свидетелството на Манчева, споредъ което К. М.

[1] Йосифъ Юрай Щросмайеръ, стр. 56.
[2] К. Миладиновъ и Г. С. Раковски, стр. 77.

отишелъ въ Цариградъ съ „препоржчителни отъ Щросмайера до австрийското посолство“ (вж. у Табакова, 763). Ако имаше такива препоржчителни писма, нѣма Щр. да пише „както научавамъ“. Сжщо така ще падне и по-нататъшната часть отъ свидетелството на Вас. Манчевъ, а именно: „Като отишелъ въ Цариградъ. . . той (=К. М.) нѣмалъ търпение да поиска съдействието на посланика (австрийския) или не е знаялъ, че тъй трѣбва да постжпи“. . . Ако Щросмайеръ е снабдилъ К. М. съ препоржка до австрийския посланикъ въ Цариградъ, сигурно не ще е забравилъ и отминалъ да даде устни наставления и напжтвания на К. М., какъ да постжпи и да действува въ Цариградъ, като на първо мѣсто се възползува отъ високата помощь и закрила на посланика. Въ такъвъ случай не е оставало мѣсто за К. М. „да не знае какъ да постжпи“.

Фавериаловото свидетелство противоречи на толкова свидетелства, които изхождатъ отъ времето, когато сж се разигравали тѣзи събития, докато то е писано три години следъ тѣхъ, и нѣкои тѣхни подробности сж могли да бждатъ забравени или, смѣтнати за несжществени, не се е залегнало да бждатъ напълно обдирени и точно предадени.

Тая Щросмайерова резерва сжщо така дава основания да се заключи, че отъ Дяково Щр. не е изпратилѣ К. М. за Цариградъ, а за Македония. Така на 29 окт. 861 г. самъ Щр. пише на австрийския министъръ на външнитѣ работи и на австрийския посланикъ въ Цариградъ: „Nach der Drucklegung dieser Lieder kehrte der obererwähnte junger Mann (т. е. К. М.) in seine Heimat zurück . . .“[1] Нѣщо повече: споредъ както го е изпратилъ отъ Загребъ, той все още знае, че К. М. е отпжтувалъ за родината си, че е запрѣнъ вънъ отъ Цариградъ и отведенъ тамъ: „. . . die türkische Regierung . . . . hat . . . den unschuldigen Miladinov arretieren und nach Constantinopel bringen lassen“[2]. Отъ това е явно, какво въ Загребъ, К. М. още не е знаелъ, че братъ му е въ Цариградъ, че това е научилъ по пжтя и че решението да тегли право за Цариградъ е взелъ не въ Загребъ, а по пжтя — въ Бѣлградъ при Раковски. Тръгналъ е за Цариградъ, безъ

[1] Иосифъ Юрай Щросмайеръ, 54.
[2] П. т., 55.

да се обади на Щросмайера, който късно се научава отъ вестницитѣ [1] за постигналата К. М. участь.

Отъ Загребъ К. М. е ималъ намѣрение да се насочи презъ Бѣлградъ къмъ Солунъ. Когато въ Бѣлградъ е решилъ да тегли за Цариградъ, той е поелъ най-оживения тогава пѫть: презъ Нишъ, София, Пловдивъ, Одринъ. Така е могълъ той, тръгвайки отъ Бѣлградъ къмъ срѣдата на юний, къмъ края на сѫщия месецъ да бѫде въ Цариградъ. Споредъ веститѣ, К. М. е билъ арестуванъ въ последния градъ тъкмо къмъ края на юний 1861 год..

Отъ где взима вестьта, че К. М. е билъ заловенъ въ Кукушъ, проф. Юриничъ не казва. Въ документитѣ, що е обнародвалъ отъ архивата на Щросмайера, както и въ благородственото писмо отъ 15/27 май 1885 г. на послдния до „Славянска беседа“ въ София по случай избирането му неинъ почетенъ членъ, въ което писмо има толкова ценни сведения за К. М., нищо не се споменува за Македония и за Кукушъ. Напротивъ, въ последното писмо, както изтъкнахме вече, стои: „Slavni bi pokojnik. . ., kad je čuo da mu brat u tamnici čami, u Carigrad pohrlio (подч. Ив. Х.), da bratu jadniku pomogne i da ga utješi. . .“ [2]

Следъ всичко изложено до тукъ ценното инакъ въ нѣкои отношения свидетелство на отца Фавериала въ разглежданата точка търпи следнитѣ бележки. То полага всичко върху случайността а. Излиза, че К. М. е миналъ транзитъ презъ Цариградъ и отишелъ чакъ на Дарданелитѣ да търси парахода за Солунъ. И понеже случайно не го сварва тамъ, бива заставенъ отъ тая случайность да дойде въ Цариградъ. Защо К. М. ще ходи на Дарданелитѣ да търси парахода за Солунъ, когато Цариградъ е главната параходна станция за параходитѣ отъ Черно море и къмъ Одеса и другитѣ черноморски пристанища? И тукъ съвсемъ случайно К. М. узнава за брата си, че е въ Цариградъ.

5. Веститѣ за обстоятелствата, при които К. М. е билъ хванатъ въ Цариградъ и затворенъ, сѫ скѫдни и несъгласни помежду си. Мнозина отъ онѣзи, които сѫ писали за братята, отминаватъ тоя мигъ, а се ограничаватъ само съ

[1] П. т., 52.

[2] Йосифъ Юрай Щросмайеръ, 66.

съобщението, че К. М. билъ заловенъ (въ Македония или Цариградъ) и хвърленъ въ тъмницата.

Най-ранна весть — отъ 1865 год. по интересуващия ни въпросъ дава свидетелството на отца Фавриала. Той се запозналъ съ К. М., следъ като последниятъ ужъ „случайно" се „научилъ за арестуването на брата си отъ единъ свой съотечественикъ" и поискалъ „на всѣка цена да го види". Отецъ Фавриалъ добре разбралъ основателностьта на Константиновото желание, но сжщо така добре схващалъ „неудобства"-та и „опасности"-тѣ за неговото осжществяване. Той не скрилъ отъ К. М. своитѣ страхове. Но следъ като последниятъ му отвърналъ, че „въ живота си нищо не е сторилъ противъ императорското правителство", от. Фавриалъ се успокоилъ въ своитѣ страхове и услужилъ на К.: „На кжсо, той тръгна придруженъ отъ лицето, което му посочихъ: но той не се върна; или, поскоро, на връщане той бѣ арестуванъ близо до моста; отведенъ отъ полицията и сжщо поставенъ въ карцера, изолиранъ въ тъмницата".[1]

Д. М. не знаелъ за затварянето на брата си. Съ него той се срѣща по-късно сжщо случайно, когато заболѣлъ отъ тифъ, билъ пренесенъ въ болницата, въ която билъ вече пренесенъ по-рано заболѣлиятъ сжщо отъ тифъ К. М. Едва можалъ да го познае: К. М. билъ на умиране.

Другото свидетелство — на Васила Манчевъ, съзатворникъ на Д. М. въ Битоля — предава тоя моментъ по-по-дробно. Въ нетърпението си и незнанието си какъ да постжпи съ препоржчителнитѣ, що божемъималъ отъ Щросмайера, К. М. „скроилъ да се отнесе до миносърднитѣ сестри отъ Санъ Бенедето,[2] преоблѣкълъ се като тѣхенъ слуга и влѣзълъ заедно съ тѣхъ въ затвора, като разпитвали за Миладинова.

Тамъ единъ шпионинъ отъ патриаршията го съгледалъ и усѣтилъ, че той търсилъ брата си Димитра Миладиновъ, завчасъ доложилъ на миралая на затвора, който го хваналъ начаса и хвърлилъ и него въ затвора на особенъ казематъ".[3]

(Ще се свърши)

---

[1] Табаковъ — Вести, 751.

[2] Католически институтъ въ Цариградъ.

[3] Вести, с. 763.

Рецензии и книжовни вести.

Проф. А. М. Селищев, Македонские Кодики XVI—XVIII веков. Очерки по исторической этнографии и диалектологии Македонии. София, 1933, 8⁰ 258 стр. (Издание Македонского Научного Института). Ц. 100 лева.

Манастирскитѣ поменици, наричани и кодики, въ които се вписватъ за вѣчно поменуване имената на дарители, посетили манастира при нѣкой случай — обикновено на манастирския праздникъ, — представятъ значителенъ интересъ за езиковеда, етнографа и историка, понеже освенъ собственитѣ имена на дарителитѣ въ поменицитѣ се вписватъ и подаренитѣ предмети, селото или градътъ, отъ гдето дарителитѣ произхождатъ, а често пѫти е отбелязана и датата. Обикновено въ уводната часть на кодикитѣ се разказва нѣщо изъ историята на манастира, кога е основанъ, кога и отъ кого е съградена манастирската черква, какви по-забележителни събития се случили съ нѣкакво значение за манастира, кои сѫ били игуменитѣ и пр. Водимъ отъ научень интересъ къмъ съдържанието на тоя родъ манастирски паметници, можахъ презъ време на свѣтовната война (1916 г.) да посетя два славни български манастира въ Македония — дебърския Св. Иванъ Бигоръ, близу до Галичникъ, и Св. Богородица Пречиста при гр. Кичево и да се занимая съ поменицитѣ имъ. Върху това свое изучване сърбщихъ въ съч. си „Исторически и художествени паметници въ манастира Св. Иванъ Бигоръ“ (1918 г.) и „Изъ единъ поменикъ на манастира Пречиста“, 1919 г. печ. въ Списаиие на Бълг. Акад. на наукитѣ, кн. XVI и XVIII). Отъ поменика на манастира Св. Ив. Бигоръ се установи, че между поклонницитѣ на манастира, разбира се, православни християни, сѫ дохаждали и отъ села, които сега сѫ вече потурчени (помашки) или поалбанчени. Между другитѣ любопитни данни, които извлѣкохъ отъ поменицитѣ на двата манастира, не малъкъ интересъ представятъ, сами по себе си, и собственитѣ имена на поклонницитѣ.

Съ огледъ на важностьта, която иматъ за науката манастирскитѣ кодики, щастлива е била идеята и на професоръ А. Селищевъ да използува богатия историко-етнографски и езиковъ материалъ въ кодикитѣ на македонскитѣ български манастири — Матка (при Скопье), Слѣпченския манастиръ (Битолско) и Трескавецкия (до Прилепъ). Резултата отъ своитѣ изучвания проф. Селищевъ обнародва ссга въ току-що излѣзлото си съчинение подъ указаното по-горе заглавие. Съ благодарность посрѣщаме този най-новъ трудъ на бележития руски професоръ, който и преди това даде толкова многоценни научни трудове върху Македония.

Особена научна заслуга на автора и този пѫть е, че сѫ използувани оригиналитѣ на споменатитѣ три македонски кодики.

Северо-западно отъ Битоля, въ мѣстностьта Железнецъ или Демиръ-Хисаръ, на гориста височина се намира манастиръть Продромъ (въ честь на Св. Иоанъ Предтеча), нареченъ и Слепченски споредъ близкото село Слепче. Манастиръть въ XVI вѣкъ е билъ богатъ и много посещаванъ отъ околното население. Между другитѣ рѫкописи въ манастирската архива бѣ намѣренъ и поменикъ (кодика), започнатъ къмъ 1540 г. и съдържащъ 190 листа. Въ него има записи и отъ по-старо време. Когато рускиятъ славистъ В. И. Григоровичъ на 1845 г. е посетилъ манастира, заедно съ други рѫкописи задигналъ и поменика, та сега той се съхранява между рѫкописитѣ на Григоровича въ Одеса. Проф. Селищевъ е ималъ възможность за своя трудъ да използува самия този оригиналъ.

На два часа пѫть отъ Прилепъ, на високъ скалистъ хълмъ се намира известниятъ манастиръ Трескавецъ, срѣдъ двора на който е черквата, датуваща отъ XIV вѣкъ. Въ този манастиръ сѫ писани много рѫкописи, отъ които съвсемъ малко се запазили до сега. Между тѣхъ твърде важенъ е манастирскиятъ поменикъ отъ XVII-XVIII в., рѫкописъ съ 138 листа, който Хилфердингъ е взелъ отъ манастира въ 60-тѣ години на миналия вѣкъ, а сега се намира въ неговата сбирка рѫкописи въ Ленинградъ (Петроградъ). И този поменикъ въ оригиналъ е ималъ на рѫка проф. Селищевъ.

Между манастиритѣ около Скопье единъ отъ най-старитѣ, чието основание възлиза къмъ половината на XIII вѣкъ, е манастиръть Успение на св. Богородица, южно отъ Скопье, въ прохода на рѣката долня Треска, познатъ и подъ името Матка, така нареченъ по близкото село Матка. Поменикътъ въ първата си основна часть съдържа имена на дарители — презъ втората половина на XVI в. Презъ XVIII в. поменикътъ се е съхранявалъ въ близкия манастиръ Св. Николай до селото Шишево до края на XIX в., отъ гдето е билъ пренесенъ въ Дебърския манастиръ Св. Йоанъ Бигоръ отъ игумена му Харитонъ, а сега се намира въ Софийската народна библиотека, гдето г. Селищевъ е можалъ да го използува, като се е снабдилъ и съ фотографски снимки отъ него.

И тритѣ поменика сѫ богати по съдържание, имаще важно значение между друго и съ многото данни отъ мѣстната топонимия за историческата етнография и география, за историята на економическия животъ и за диалектологията на Македония. Проф. Селищевъ отлично се е справилъ съ задачата си изчерпателно да ги проучи съ много ценни допълнения и обяснения възъ основа на цѣлата досежна литература, засѣгаща паметници отъ тоя родъ както и живия говоръ на българското население отъ централната македонска область, гдето се падатъ тритѣ манастира, именно Битолско, Ресенско, Прилепско, Велешко и Скопско, — областьта на тъй наречените македонски а-говори (имащи рефлексъ *а* вмѣсто стб. *ѫ*) и на фиксираното троесрично ударение. Особено, що се отнася до езика, коментариитѣ и тънкиятъ усѣтъ на г. Селищевъ, известенъ добъръ познавачъ на македонската диалектология, не малко сѫ допринесли, че е е можалъ чрезъ щателния анализъ, на който той е подложилъ досежния историченъ и езиковъ материалъ на кодикитѣ, да начертае вѣрна картина на българщината въ речения край на Македония.

Разглеждайки по отдѣлно тритѣ кодики, авторътъ почва съ кодиката на манастира Матка, а въ свръзка съ последния говори и за другитѣ манастири въ Скопско, за селата и градоветѣ, отъ които сѫ идвали поклонници, засѣга историята на етническитѣ отношения въ областьта, за албанския елементъ въ западна Македония, а сѫщо така и за економическия, общественъ и битовъ животъ, привежда данни за града Скопье, като търговски пазаръ презъ XV—XVII в, за еснафитѣ въ него, за селата и тѣхната организация и най-сетне заключава, че „основното славянско население въ Скопье и селата му е македоно-българско“ и че специално такъвъ, български, е и езикъгъ на разнитѣ записи въ кодиката. Най-сетне авторътъ се спира и върху собственитѣ имена на манастирскитѣ поклонници.

По сѫщия планъ сѫ изследвани и другитѣ две кодики и се идва до сѫщото окончателно заключение. Слепченската кодика се указва побогата съ историченъ материалъ. Тукъ се указватъ и географски названия, сега вече несѫществуващи вследствие на поалбанчвания и потурчвания; указватъ се дарителни записи отъ поклонници, дошли изъ Албания — отъ села и градове; изтъкватъ се данни за засилващето се влашко население въ селата Магарево, Гопешъ, Маловища, Невеска и Търново, гдето по-рано населението е било българско и още презъ XVI—XVIII в. отъ часть е сѫществувало и посещавало манастира, що се вижда и по собственитѣ имена на поклонницитѣ отъ тѣзи села. Засилването на влашката емиграция презъ XVIII в. е въ връзка съ влашката емиграция изъ югоизточна Албания. И езиковиятъ материалъ въ Слепченската кодика и по-богатъ та е послужилъ на автора за по-пълна характеристика на българския характеръ на мѣстния говоръ.

Най-сетне се разглежда кодиката на манастира Трескавецъ, която представлява още по-интересенъ източникъ за нашия авторъ поради разнообразието на съдържащитѣ се въ нея исторични и езикови данни. И тукъ той не е пренебрѣгналъ нищо по-важно, изнесено и въ доста многобройната досежна литература. Особено се изтъква малочисленостьта на записи въ кодиката изъ западна Македония поради постоянни арнаутски насилия, които сѫ пречили на населението свободно да се движи. При това и тежкитѣ економични условия на живота, а особено арамиитѣ отъ Арнаутско сѫ карали населението отъ Прилеско и Тиквешко отъ часть далечъ да се изселва, та къмъ края на XVIII в. нѣкои села съвсемъ сѫ опустѣли. Поради това сѫ ослабвали връзкитѣ на Прилепъ не само съ Албания, но и съ Дебъръ, Охридъ и Ресенския край. Всичко това се е отразило презъ втората половина на XVII и въ XVIII вѣкъ и върху живота на манастиритѣ — посещенията на населението ставали все по-рѣдки и по-мѫчни. При все това прилепчани ежегодно масово се стичали на празника на манастира Трескавецъ. За своя праздникъ манастиритѣ пращали и особени покани. Селищевъ цитува една такава покана отъ Дебърския манастиръ Св. Бигоръ до селото Макелари (сега запазена въ народната библиотека въ Пловдивъ): „. . . вы чиниме зѧхметъ, кѡй любитъ монастиротъ и светого Ѡана, да повéлате да дóйдите нá гости и да прáзноваме прáзникъ светому Ѡáну, вїе що стé хрїсїáнска дýша во селѡ Макéлари, велúкїй и мáли, да дóйдите нá гости да се вúдиме и разговóриме éдинъ

со дрýги . . ." Това сѫ били наистина народни праздници, отъ които въ кодиката и на манастира Трескавецъ има много спомени, — дарителни записи, особено отъ прилепчани. Въ кодиката има данни и за прилепскитѣ власи. Има записани дарения отъ посетители отъ Битолско, Охридъ, Велесъ, Струма и др. По даннитѣ на кодиката и тукъ авторътъ следи икономическото състояние на селското население, на занаятитѣ, имуществения неравенство срѣдъ селянитѣ и др. Споменаватъ се и обредитѣ служба и курбанъ. Авторътъ завършва съ характеристика на народния говоръ — изцѣло досущъ български по цѣлата Прилепска область. На края се изброяватъ и семейни имена, прѣкори и лични имена.

Дадени сѫ и фототипични репредукции на цѣли страници отъ оригиналнитѣ ржкописи на тритѣ кодики. По поводъ на названието „Струги", което се срѣща въ Слепченската кодика съ значение на риболовни канали (рѣчни ржкави) на Дринъ, авторътъ се спира по-подробно върху етимологията на думата „струги" и въ връзка съ това е възпроизвелъ и една рисунка на „даляни при гр. Струга" (дадена въ Мин. Сбор. кн. IV, стр. 76-77). За сѫщото име „струги", съ сѫщото значение отбелязано още у Анна Комнена (XI в.), споменува и А. Мушмовъ въ статията си „Отъ миналото на градъ Струга", печ. въ Мак. прегледъ, год. VIII, кн. 3 стр. 65-66.

Въ заключение не мога да не повторя, че г. Селищевъ въ това си съчинение, основано на най-подробно вникване въ на гледъ дребнитѣ, незначителни и разхвърлени данни на тритѣ кодики, е успѣлъ да ни даде интерестна историко-етнографска и езикова характеристика на българското население въ срѣдна Македония.

Л. Милетичъ.

Хр. Силяновъ, Освободителнитѣ борби на Македония. Томъ I. **Илинденското въстание.** (Издание на Илинденската организация), София, 1933 г., 8⁰, 450 стр.

По случай на тридесетгодишнината отъ Илинденското въстание, Илинденската организация, състоеща се отъ борцитѣ, преживѣли великата епопея, е решила да публикува една история на борбитѣ за национална независимость, водени отъ македонскитѣ българи. Настоящиятъ трудъ, озаглавенъ „Освободителнитѣ борби на Македония", чийто първи томъ, „Илинденското въстание" вече излѣзе, е преди всичко дань на почить къмъ загиналитѣ въ борбата, а сѫщо тъй и къмъ населението, което съ твърдостьта и себеотрицанието си изнесе тази борба. Освенъ това, тази книга е, както го отбелязва въ предисловието председательтъ на Илинд. организация, едно свѣтло назидание за младитѣ български поколѣния и красноречиво доказателство предъ чуждия свѣтъ, „на какво е способенъ българинътъ, когато се бори за свобода и независимость".

Едва ли по-добре отъ Хр. Силяновъ нѣкой би могълъ да изпълни сложната задача да напише тази книга, която изисква упорития трудъ на историческото изследване; лично познаване на страната, фактитѣ и хората; най-голѣмата възможна обективность при излагането на такива близки събития, и най-сетне пламъка на вѣрата въ светостьта на дѣлото и дълбоко състрадание къмъ измѫчения народъ. Хр. Силяновъ даде всичко това. Но той е вложилъ въ тази книга и всички качества на своята пи-

сателска дарба: яснота въ изложението, изкуство да изтъкне типичнитѣ сцени, да обрисува посрѣдствомъ нѣкой епизодъ цѣлостния образъ на една личность, и да може, като че безъ усилия, съ много прости думи да предаде на читателя треската на борбата, трепета на надеждата, ужаса и състраданието ... Трудътъ на историка се е състоялъ въ изучване на многобройни източници, едни отъ които вече сѫ обнародвани, докато други сѫ останали неизползувани до сега. Между последнитѣ ще отбележимъ тайната архива на българското Външно министерство, която съдържа, между друго, докладитѣ на българскитѣ дипломатически агенти и консули въ Турция. Авторътъ на нѣколко мѣста въ своята книга изтъква съвестностьта, патриотизма и умѣнието, показани отъ тѣзи български представители въ най-тревожнитѣ моменти на турско-българскитѣ отношения.

Между публикуванитѣ книги и документи, най-използувани отъ автора сѫ „Мемуари на Вѫтрешната организация“ отъ 1904 г. и особено „Материали за историята на македонското освободително движение“, единъ видъ автобиографии на нѣкои отъ най-виднитѣ македонски революционери, записани и обнародвани отъ професоръ Л. Милетичъ.

Трудна задача ще е било съставянето на тази обширна книга, подбирането и разпредѣлението на изобилния и сложенъ материалъ. Авторътъ е взелъ за изходна точка Берлинския договоръ отъ 1878 г., който, както е известно, създаде македонския въпросъ като жестоко разкѫса българскитѣ земи: дари на еднитѣ свободата, а другитѣ остави въ робство и отчаяние. Авторътъ се спира на Берлинския договоръ, неговитѣ последствия, съперничеството на Великитѣ сили спрямо тази нещастна страна, на която бѣ обещано покровителство. Следъ това той навлиза въ самата си тема. Описва мрачната картина на социално робство и административна анархия, която представлява Македония подъ Абдулъ Хамида. Но, докато привидно примирение и апатия потискатъ страната (първиятъ въоръженъ протестъ, веднага следъ Берлинскиятъ договоръ, е билъ жестоко потушенъ), екзархията предпазливо, упорито разтила своята мрежа отъ български училища, разсадници на националенъ духъ, единъ отъ които, солунската гимназия, се указа за турското владичество по-опасенъ отъ барутенъ складъ въ основитѣ на неприятелска крепость.

Ноември, 1893 г. отбелязва основаването на „Революционенъ комитетъ“, събитие, което въ началото си изглежда незначително. Но оттамъ изхожда това движение, което въ нѣколко години само се разраства, организира, засилва, разклаща турската империя, смущава съвестьта на Европа, предизвиква намѣсата на Великитѣ сили, изиграва въ балканскитѣ събития роля, чиито последствия и до днесъ не могатъ да се предвидятъ.

Трѣбва да се чете кникага на Силяновъ, за да се види, съ каква грижа за истината и съ какво умѣние да подържа интереса на читателя авторътъ следи и описва различнитѣ фази, презъ които минава Вѫтрешната македонска организация: посвещаване малцина избрани, предимно отъ интелигенцията, въвеждане конспиративни срѣдства, разпространяване революционна литература, замисляне наивни планове, неосѫществими мечти ... Това е, което авторътъ нарича „идиличния периодъ“ на революционното движение.

Отъ 1896 г., когато въ Солунския конгресъ се опредѣля ясно цельта на Организацията — „да сплоти всички недоволни елементи въ Македония и Одринско, безъ разлика на народность, за извоюване чрезъ революция пълна политическа автономия за тия две области", започва, тъй да се каже, административниятъ и организаторски периодъ: раздѣляне страната на революционни окржзи; революционизиране както селата тъй и градоветѣ; снабдяване Организацията съ срѣдства чрезъ събиране вноски, облози и откупи; доставяне оржжие; организиране постоянни чети; пропаганда въ чужбина.

Авторътъ не пропуща факторъ или събитие, които сж имали прѣко или косвено влияние върху вжтрешното македонско революционно движение. Едни отъ най-драматичнитѣ страници сж тѣзи, въ които той описва арменскитѣ вълнения отъ 1896 г., последвани отъ страшни кланета. А на първия македонски комитетъ, образуванъ въ България, авторътъ посвещава цѣла глава. Този комитетъ изпраща въ Македония четири въоржжени чети, водени отъ войводи, а командувани отъ офицери, дотогава на служба въ българската армия. Тѣхната акция, а сжщо и политическитѣ последствия не отговарятъ на надеждитѣ, които македонската емиграция и българското общество сж възлагали на тѣхъ. Войводитѣ, бивши харамии, не се подчиняватъ на наставленията на офицеритѣ; населението, което не е организирано, не може да даде никаква материална подкрепа, ако и да съчувствува на четницитѣ, изпитва преди всичко страхъ отъ турското отмъщение; Вжтрешната организация, оставена въ неведение презъ време на приготовленията въ Княжеството, не взима никакво участие въ въстаническата акция. Тя е познавала твърде добре положението въ Македония, за да си прави илюзии за благополучния изходъ на подобни опити; отъ друга страна, тази акция, организирана отвънъ, безъ участието на самото македонско население, е представена отъ Портата предъ чуждия свѣтъ като плодъ на политиката на българското княжество. Най-сетне тази акция, скжпо платена отъ населението, донася политически придобивки само за страната, въ която е замислена. Този прецедентъ е ималъ тежки последствия за македонското освободително дѣло... Тукъ трѣбва особено да се подчертае заслугата на Хр. Силяновъ, че той ясно е изложилъ различията между двете идеологии — отъ една страна тази на дейцитѣ, които сж работили отвънъ, безъ връзка съ македонското население, безъ вѣра въ неговитѣ възможности за въстание, въ способноститѣ на неговитѣ водители, повлияни отъ различни фактори, разчитащи на интервенцията на България или на Великитѣ сили, а отъ друга страна идеологията на вжтрешнитѣ дейци, които сж познавали отлично условията въ Македония и срѣдствата, съ които сж разполагали. Тѣ сж искали въстанието да се подйеме отъ самото население и то само въ онзи моментъ, когато водителитѣ ще сж увѣрени, че великата жертва не ще бжде дадена напразно; тѣхниятъ принципъ е билъ принципътъ на еволюцията въ революционния процесъ и на самостойността и суверенността на В. М. Р. О. Всички, които желаятъ да разбератъ печалнитѣ борби между македонскитѣ фракции, трѣбва да четатъ главитѣ „Върховизъмъ и централизъмъ" и „Разколътъ въ вжтрешността", гдето авторътъ показва безпристрастие и уважение къмъ всѣко искрено убеждение,

чувство толкова по-ценно, че, като активенъ дѣецъ, той не е билъ безъ ясно опредѣлено становище. Това становище той запазва и като историкъ, тъй като фактитѣ сж доказали, че успѣхътъ на освободителното движение е зависѣлъ преди всичко отъ вжтрешностьта и че намѣсата на външнитѣ фактори е можела да бжде само вредна.

Петьтѣ години, които предшествуватъ Илинденското въстание, сж периодъ на интензивно приготовление. Това е сжщо време на непрестанни изпитания, въ които се калява борческото съзнание на населението и се разкриватъ у потиснатата рая смѣлость и твърдость, които предизвикватъ удивлението на самитѣ турци. Съ свойствения си талантъ авторътъ описва драматичнитѣ сцени и възкръсява образитѣ на загиналитѣ борци. Въ „Писма и изповѣди на единъ четникъ", автобиографиченъ дневникъ, Хр. Силяновъ ни бѣше вече описалъ епизоди, въ които изпъкватъ нѣколко внушителни образи на голѣми революционери като Гоце Дѣлчевъ, любимецътъ на македонския народъ или като войводата Марко Леринski, който, роденъ въ сърдцето на независима България, се отказа отъ свободния животъ за да се бори и умре за свободата на своитѣ братя македонци. Но въ настоящата книга не се развиватъ само нѣколко отдѣлни епизоди — тукъ е цѣлата драма съ безбройнитѣ трагични сцени, които окървавиха и осветиха всички кжтища на македонската земя: откриване оржжие у населението; страшни репресалии; мжчения за изтръгване признания, понасяни съ упорито мълчание; самоубийства на съзаклетници; кървави схватки; екзекуции на села; подвизи като този на Дине Абдурамана; сражението, въ което загинва Гоце Дѣлчевъ; и най-сетне — Солунскитѣ атентати отъ априлъ 1903 г. На Солунскитѣ атентати авторътъ посвещава отдѣлна глава. Преди да пристжпи къмъ описание на самитѣ събития, той изяснява произхода на анархистичната идеология на солунскитѣ динамитари и предисторията на тѣхната акция; излага отношенията имъ съ известни водители на В. М. Р. О., които сж се опитвали да спратъ изпълнението на страховития имъ планъ, или поне да го забавятъ до избухването на въстанието. Следъ това се описватъ драматичнитѣ събития: подкопаване Отоманската банка, подпалване французкия параходъ „Гвадалквивиръ", потопяване града въ мракъ чрезъ динамитенъ взривъ, хвърляне Отоманската банка въ въздуха, бомбени атентати низъ града, изпълнение смъртния заветъ на атентаторитѣ — „да загинатъ въ тресъка на собственитѣ си бомби". Хр. Силяновъ се прекланя предъ тѣхната „воля за титаническа работа въ подземието и воля за смъртъ презъ време на акцията". Той не може да скрие, че тази акция е нанесла жестокъ ударъ на дѣлото, което е трѣбвало да се продължи при много по-лоши условия. Турската власть е на щрекъ, ставатъ масови интернирания, много видни дейци сж арестувани, унищожаватъ се села, предани на В. М. Р. О., завързватъ се сражения, които разнебитватъ нѣкои чети, солунската область престава да бжде революционенъ центъръ и каналъ за доставяне оржжия. Не малка вина за това иматъ Солунскитѣ атентати, идващи следъ частичнитѣ въстания, предприети отъ върховиститѣ, противъ волята на В. М. Р. О. И, въпрѣки обективностьта, която си налагалъ авторътъ, чувствува се между редоветѣ болката на онѣзи, които бѣха бдѣли съ трепетъ върху дѣлото, подхранвано отъ на-

деждитѣ, усилията, кръвьта на македонскитѣ синове, и които искаха да го запазятъ до като закрепне достатъчно, за да оправдае въ борбата гордия имъ девизъ: свобода или смърть.

Въ тази си книга Хр. Силяновъ показва още веднажъ дарбата си на психологъ, която разкри и въ други свои произведения. Какъ умѣло описва той терзанията на водителитѣ, когато трѣбва да решатъ, дали населението и четитѣ сж готови за голѣмото въстание, и когато трѣбва да опредѣлятъ сждбоносния часъ. Тѣ не могатъ да си правятъ илюзии. Нищо не е още готово. Еднитѣ, малцинството, се изказватъ за обявяване на въстанието, другитѣ — решително сж противъ. Но събитията ускоряватъ развръзката, сломяватъ последнитѣ съпротивления. И всрѣдъ тоя низъ отъ драми, съставляващи Илинденското въстание, най-патетичната драма е тази, която се разиграва въ душата на водителитѣ. Тѣ знаятъ, че въстанието, тъй величествено въ мечтитѣ имъ, ще бжде, споредъ горчивия изразъ на единъ отъ тѣхъ „недоносче": Собствения си животъ тѣ сж прежалили, но съ болка предвиждатъ страданията на населението; въ последния моментъ и смутнитѣ имъ надежди въ въоржжена намѣса на България се разклащатъ. И все пакъ, късно е за оттегляне. Какъ да се оттеглятъ, когато турската власть обискира селата, конфискува оржжията, затваря най-дейнитѣ, когато се завързватъ сражения и четитѣ даватъ скжпи жертви?! И какъ биха могли да спратъ самото население, възбудено отъ последнитѣ турски своеволия и трептещо отъ нетърпение? И нѣма ли, безъ да се направи какъвто и да е опитъ да се загубятъ всички придобивки, плодъ на дългогодишни усилия, и да се остави населението да изпадне, следъ краткия подемъ, въ безвѣрие и апатия, пострашни отъ самата смърть?

На 20 юлий, 1903 г. сигналътъ за голѣмото въстание е даденъ.

Съ дълбоко вълнение Хр. Силяновъ преживява отново и описва тѣзи дни на героичното и страдалческо минало на своя народъ. Виждаме, какъ въ различни краища на страната и на различни дати прозвучава сигналътъ за бунтъ: пушечни изстрели, камбаненъ звънъ, огнени стълбове по височинитѣ; присжтствуваме на всички перипетии на борбата въ битолския, охридския и други окржзи: слизане на четитѣ отъ планинитѣ, настжплението имъ къмъ селата и градоветѣ, нападения на турскитѣ гарнизони, опожаряване бейскитѣ кули и чифлици, масови въстания, разрушение на мостове, сражения на четитѣ съ башибузуци и аскеръ.

И ето краятъ: страшното настжпление на многохилядната турска армия; отчаяната отбрана на въстаницитѣ; многобройнитѣ сражения, въ които мнозина загиватъ отъ вражески или собственъ куршумъ; оттеглянето на четитѣ и складиране на оржжието.

И най-сетне страшното турско отмъщение: опожаряване, опустошаване, звѣрства. За тѣхъ достатъчно говорятъ цифритѣ: 201 села изцѣло или отчасти опожарени, 12440 кжщи обърнати на пепелъ, 4694 души избити, изклани, живи изгорѣни, 3122 жени и моми обезчестени, 30000 души избѣгнали въ България.

Да, за могжщата Турска империя не бѣ трудно да потуши въстание, неподкрепено отвънъ, и да смаже население, изоставено на произволитѣ ѝ. Но никаква човѣшка сила не можеше да заличи спомена за бор-

цитѣ, устояли чрезъ прекрасната си смърть на клетвата къмъ родината, нито спомена за днитѣ, когато всички, до най-скромния, до най-унизения, сж се чувствували издигнати надъ мрачната робска действителность, издигнати надъ себе си. Въ всѣко македонско сърдце продължава да ехти камбанниятъ звънъ на черквитѣ отъ Крушево—българска, влашка и гръцка — възвестявайки миръ и свобода за всички, безъ разлика на вѣра и народность. Автономната, миниатюрна Крушевска държава бѣше дала плътъ и кръвь на една мечта, отъ която македонцитѣ не можеха вече да се откажатъ.

Какъ македонцитѣ продължиха да се борятъ за осжществяването на тази мечта, съ какво себеотрицание и съ цената на какви жертви — това вещиятъ историкъ и отзивчивиятъ свидетель на тѣзи борби ще ни предаде въ следващия томъ на своя трудъ.

В. Ионова.

Н. Хартвигъ за Македония въ сборника документи: **„Международные отношения в эпоху империализма“.** (Том I. Москва, 1931, док. № 415).

Въ 1931 год. въ Москва излѣзе първиятъ томъ документи по международни отношения: „Международные отношения в эпоху империализма“. Въ този томъ сж обнародвани документи, отнасящи се къмъ времето отъ 14 януарий до 13 мартъ 1914 година. Нашето внимание особено привлича докладътъ на руския посланикъ въ Бѣлградъ Н. Хартвигъ до министра на външнитѣ работи Сазоновъ, отъ 10 мартъ (25. II. по старъ стилъ) 1914 г. Този докладъ е отговоръ на едно предложение, направено отъ руския посланикъ въ София А. Савински относително Македония. Руското правителство трѣбвало да укаже отъ своя страна известно застжпничество въ полза на българитѣ въ Македония. Въ България „разумнитѣ хора съзнаватъ невъзможностьта да разчитватъ въ скоро време да се измѣни положението, установено чрезъ Букурещкия миръ. При тѣзи условия надеждитѣ на България се обръщатъ къмъ Русия, отъ която тя иска макаръ и слабо доказателство, че не я е съвсемъ напуснала. За такова доказателство България би счела, ако Русия би се явила предъ Сърбия като представителка на българскитѣ интереси въ Македония. За да се подигне духътъ на българитѣ и да имъ се даде явно доказателство, че Русия не ги изоставя, не бихте ли Ваше Високо превъзходителство намѣрили за възможно да предпишете на Хартвигъ да поговори съ Пашичъ въ гореказания смисълъ“ (вж. документъ № 198, стр. 240). А. Савински все тукъ посочва и користно-политическа цель на това „представителство (ходатайство): това е, по неговитѣ думи „жестъ“, който може да предизвика у българитѣ симпатии къмъ Русия, да подигне руския престижъ и да повлияе за поражението на русофобскитѣ елементи презъ време на изборитѣ за Народното Събрание: „Такой жест съ нашей стороны произвел бы здесь самое лучшее впечатление, поднял бы наш престиж и повлиял бы, может быть, на исход предстоящих выборов.“

Обаче този дипломатически жестъ решително билъ отклоненъ отъ Н. Харвига. Като го отклонява, представительтъ на руското правителсво въ Бѣлградъ свидетелствува и за етническия характеръ на славянското население въ Македония и разкрива съдържанието и мотивитѣ

на своята политика, а сжщо и на политиката на Пашича по отношение на Македония.

Н. Хартвигъ не отрича, че славянското население на Македония е българско („болгарский элемент"). Обаче той решително отрича целесъобразността да се подчертава този етнически характеръ на населението въ официално дипломатическо застжпничество и да се препоржча на сръбското правителство по-меко отнасяне къмъ българския елементъ въ Македония („боле мягкое отношение к болгарсому элементу въ Македонии"). Мотивътъ е следниятъ: Това застжпничество не е нуждно, е излишно поради това, че сръбското правителство и безъ това ужъ се отнася грижливо къмъ населението на Македония. Наистина, тукъ е премълчано, съ какво се изразява тази грижливость въ отношенията къмъ българитѣ въ Македония. Опредѣлено върху това М. Хартвигъ, разбира се, не е можалъ да каже даже въ умишлено-съчинена дипломатическа форма, лъжлива въ сжщность: действителностьта премного би противоречила на едно такова изявление. Показателенъ за руския посланикъ въ Бѣлградъ е и страхътъ му да заяви въ официяленъ документъ за истинския етнически характеръ на славянското населението въ Македония. Възможно е само помежду си, въ тишината на дипломатическия кабинетъ, да се каже, че въ Македония живѣятъ не сърби, а българи. Но официално да се каже това не бива: ще се нанесе ущърбъ на сръбската политика за сърбизация на Македония . . .

Ето извлѣчение изъ доклада на Хартвига, споредъ обнародвания оригиналъ:

„ . . . Что касается примирительных предложений, исходивших из болгарских, так называемых руссофильских кругов, то, к сожалению, предложения эти большею частью обставляются такими условиями, которые вызывают здесь [в Белграде] лишь раздражение и, несомненно, вредят делу возможного сближения. К числу подобных выступлений, заранее обреченных на новый неуспех, нельзя не отнести и тот проект „посредничества" о коем говорится в секретной телеграмме нашего посланика в Софии от (7 февраля) — 25 января, № 19, полученный мною в последних литографиях. Некоторые из тамошних политических деятелей, желая будьтобы иметь новое доказателство (неужели таких свидетельств было недостаточно!) благоволения императорского правительства к болгарам, выразили желание, чтобы Россия явилась пред Сербией представительницей болгарских интересов в Македонии! Ваше высокопревосходительство имели случай близко ознакомиться с политическими взглядами Пашича; убеждать его в необходимости более мягкого отношения к болгарскому элементу в Македонии — значило бы по французскому выражению prêcher un converti. Сербским правительством в последнее время много сделано, чтобы по возможности примирить интересы различных национальностей в завоеванных [!] краях, и положение в Македонии на самом деле вовсе не таково, каким оно изображается болгарскою революционною [!] печатью." (вж. Документъ № 415, стр. 543—544).

А. С.

Henri Pozzi, La guerre revient (Анри Поци, Войната се върща). Paris, 1933, малка 8⁰, стр. 362 (Edition Paul Berger).

Не сме пропускали на това мѣсто да се отзовемъ върху по-забележителнитѣ съчинения отъ чужбина, които прямо засѣгатъ македонския въпросъ. И посоченията по-горе трудъ на Поци е такъвъ и даже нѣщо по-вече, понеже въ никой другъ до сега не се говори толкова много и съ такава необикновена откровеность върху истинското сегашно положение на македонскитѣ българи, поробени отъ Сърбия, както въ книгата на Поци. Авторътъ е французинъ, споходилъ е нѣколко пѫти Македония подъ сръбска власть и тъкмо, защото е пѫтувалъ съ французки паспортъ, е можалъ да види всичко, което е искалъ да види, и да узнае за много жестокости, вършени отъ сръбската администрация надъ беззащитното българско население тамъ, за каквито още никой чужденецъ съ такива подробности и съ посочване на имена не е съобщавалъ до сега, та откъмъ тая страна книгата на Поци се указва най-въпиеще французко свидетелство противъ славянската поробителка на Македония. Поци е писалъ главно за французитѣ, ржководенъ отъ родолюбива идея, да отвори очитѣ на своитѣ сънародници, за да видятъ ò време, че Югославия, която е създадена съ кръвьта на стотицата хиляди загинали французки войници и е подържана до сега главно съ французки срѣдства, така безчовѣчно постѫпва съ своитѣ несърбски поданици, особено съ македонскитѣ българи, не само срами съ това „свободолюбивата си и хуманна“ покровителка, но че свърхъ всичко отгоре тя съ своитѣ предизвикателства сигурно единъ день, който може да не е далечъ, ще я въвлѣче въ нова човѣшка касапница, за да гинатъ наново децата на падналитѣ презъ 1914—1918 французи, умрѣли не за свободата на потиснатитѣ народи, както имъ се е внушавало, а за да вкаратъ последнитѣ въ ново, нечуто робство. Поци посвещава книгата си на своитѣ два сина, Паулъ и Навилъ, и на „всичкитѣ млади хора въ Франция, тѣхни другари, които утре, ако тя не поиска да разбере истината и остави да си вършатъ работата онѣзи, поради които войната ще се възобнови, сѫщо ще загинатъ“.

Казвайки истината, авторътъ знае, че книгата ще му докара не само въ Франция, но и въ чужбина много неприятности. При все това той се осмѣлява да я каже, претегляйки думитѣ си и следъ като всичко казано е провѣрилъ на самото мѣсто, презъ време на многократнитѣ си пѫтувания, — петнадесеть следъ войната! — които сѫ го довели отъ Загребъ до Скопье, отъ София до Бѣлградъ, отъ Солунъ до Будапеща, отъ революционни организации до министерски кабинети на сръбската диктатура. Всичко, що е съобщено въ книгата, авторътъ самъ лично е видѣлъ, провѣрилъ и установилъ. „Добре зная, — казва той — че ще ме укоряватъ тъкмо, защото съмъ се осмѣлилъ всичко така явно да го разкажа“. Но не е можелъ, като французинъ, да мълчи, когато вижда, че голѣмитѣ хуманни принципи на Франция — чистата правда, абсолютното право — сѫ стѫпкани, че пострадалитѣ народи основателно правятъ нея отговорна за сполетѣлитѣ ги грозни нещастия и че най-сетне въ края на всичко и войната ще се повтори. . . И това ще стане главно по вината на тѣзи, които дължатъ своето освобождение на чузда помощь. Сега е ясно на

автора, че нѣмало нищо по-омразно отъ това, когато угнетениятъ се превърне въ угнетитель. . .

А какво излѣзе отъ покровителството на етническитѣ малцинства, предвидено въ мирнитѣ договори? — „Сърбия го преобърна на мъртва буква, особено що се касае до българитѣ въ Македония, спрямо които не признавайки народностьта имъ, тя отказва да изпълни задълженията, наложени ѝ отъ досежнитѣ клаузи на мирния договоръ въ Ньойи".

Следъ интересния си предговоръ, авторътъ, подъ заглавие „Хърватската проблема" (3—61 стр.), подробно говори върху тежката орисия, що сполетѣ нещастнитѣ хървати, които въ края на свѣтовната война се полъгаха да се присъединятъ къмъ Сърбия. Знае се у насъ тая злочеста история на хърватитѣ и за грозното разочарование, което следъ това тѣ изпитватъ та сега дори съ умиление си спомнятъ за времената преди войната, когато се наслаждаваха на своя политическа автономия въ съюзъ съ Унгария.

Въ единъ дълъгъ разговоръ, който авторътъ е ималъ съ хърватския водитель и бившъ министъръ Д-ръ Трумбичъ, последниятъ е заявилъ, че хърватитѣ сж се убедили окончателно въ невъзможностьта да подържатъ политически съюзъ съ сърбитѣ та сега работятъ за освобождение въ смисълъ да се отдѣлятъ отъ Югославия като се образува единъ съюзъ отъ католически държави отъ Адриатическото море до Полша — една голѣма федеративна република, която би обемала Унгария, Хърватско, Далмация и Словенско и би се облѣгала върху Полша (39). Повторно връщащъ се на сжщия въпросъ, Трумбичъ пакъ се е изказалъ въ сжщия смисълъ — че помирение съ Бѣлградъ е невъзможно, че хърватитѣ дълбоко вѣрватъ въ възможностьта да се образува отъ Адриатическото море дори до Полша голѣма католическа съюзна държава, въ която най-сетне ще можелъ и хърватския народъ да си бжде свой у дома си („ou nous aurons enfin la possibilité d'être nous-mêmes"). „Нека сърбитѣ никого не обвиняватъ за това, което ще стане", прибавилъ Трумбичъ. „Това, което Ви казахъ, съобщете го въ Франция. . . Азъ си играя безъ съмнение съ живота си, сигурно съ личната си свобода. Това го зная. . . но какво значи туй, ако благодарение на Васъ вашитѣ сънародници узнаятъ истината и разбератъ, че е крайно време да се съвзематъ". Всички хървати, увѣрява Поци, и всички словенци които той е разпитвалъ въ Загребъ, Любляна, въ Бѣлградъ, Скопье, въ Земунъ — свещеници, професори, лѣкари, търговци, прости селяни, сжщо и офицери — всички сж му говорили както Д-ръ Трумбичъ, всички мислѣли като него. И всички съ еднакво негодование питали автора, защо републиканска Франция, земята на правдата и свободата, подържа сърбската диктатура противъ тѣхъ (42).

Въ следващето духовито изложение „За работитѣ и хората въ Сърбия" (61-161 стр.) се рисува сегашната, следвоенна Сърбия — новиятъ Бѣлградъ, въ който още не сж съвсемъ отрезнѣли отъ опиянението отъ победата, донесла имъ отъ невидѣлица несънувани облаги — пари, разкошенъ животъ, тлъсти служби, военно могжщество. Отъ друга пъкъ страна авторътъ умѣло характеризува живота подъ наложената на сърбския народъ диктатура, която и последния лиши отъ елементарнитѣ политически права —

свободата на личността и свободата на словото. Нѣма да следимъ подробноститѣ, които изрежда авторътъ, описвайки живота подъ режима на кралската диктатура съ хитритѣ ѝ похвати, какъ да се справи съ народното негодование, и рисковетѣ, на които е тя способна въ случай, че положението стане неудържимо, сир. ако се наложи дилемата: вѫтрешна революция или, за да се предвари последната, — в о й н а. Тъкмо поради възможността да се хвърлятъ сегашнитѣ безотговорни управители на Югославия въ военна авантюра, която може да повлѣче и самата Франция, Поци, като французинъ, който милѣе за интереситѣ на отечеството си и се смѣта длъженъ да го предпази отъ такава крайно опасна евентуалность, привежда много любопитни доводи, които е събралъ чрезъ предприетата отъ него самия лична анкета. Особено голѣмо значение отдава Поци поради казанитѣ съображения на извънредно мощно развилата се военна организация на Югославия, главно благодарение на безграничнитѣ материални срѣдства, които до сега е получавала все отъ Франция. Като изброява ефективитѣ на югославянската армия въ марно и военно време, допълнени съ други военни организации подъ име „соколи“ и „четници“, Поци счита югославянската войска сравнително за една отъ най-силнитѣ и най-добре подготвени въ Европа. И тъкмо въ тази войска Поци съзира главната причина, че единъ день бѣлградскитѣ управници, и безъ това съвсемъ се самозабравили, наистина биха били въ състояние да докаратъ казаната голѣма беда и на самата Франция. А тая сръбска ексалтация не малко се дължи, споредъ Поци, и на пансърбизма (вж. глава „Le panserbisme“, стр. 117), на шовинистичната мегаломания, която е обзела сърбския народъ и която е коренътъ на неговитѣ досегашни неимовѣрни успѣхи, но и зародишътъ на близкото му сгромолясване. Върху тая сърбска народна психоза авторътъ подробно се простира въ главата „Луди мечти“ (Le rêve fou) — на стр. 117—157. Нашето обществено мнение до сега е предостатъчно уведомено и за тѣзи грандомански идеи, отъ които се ржководятъ сърбскитѣ управници та постѫпватъ така безогледно жестоко и съ нашитѣ македонски българи. Затова смѣтамъ за излишно тукъ да цитувамъ отъ многото доводи за това изъ книгата на Поци. Тѣ сѫ обаче инакъ така убедителни, че нѣма да минатъ безъ да упражнятъ надлежния отрезвителенъ ефектъ върху французкитѣ читатели. Нека се забележи, че Поци точно указва и имена на видни сърбски управници, отъ които той прямо е черпилъ своитѣ особени сведения.

Насъ тукъ главно ни интересува съдържанието въ книгата, което прямо се отнася до България и специално до Македония, изложено подъ заглавие: „Работитѣ и хората въ България“ (Choses et Gens de Bulgarie, стр. 161—293). За Поци не сѫществува въпросъ, какви сѫ по народность македонцитѣ: той стои здраво на почвата, възприета и отъ науката, че македонскитѣ славяни сѫ българи, и затова подъ цитуваното общо заглавие той говори не само за България, но и за Македония, спирайки се особено подробно върху македонския въпросъ, македонската борба — „Свобода или смъртъ“, „Теленитѣ мрежи“ и адския режимъ, който сега владѣе въ долината на Вардаръ. Върху разказаното отъ Поци касателно Македония би трѣбвало най-подробно да се спра, но не мога стори това, —толкова сѫ страшни и покъртителни изнесенитѣ отъ автора данни относи-

телно ужаснитѣ инквизиторски изтезания, на които се подлагатъ македонскитѣ българи, за да се държатъ въ робска покорность и да се откажатъ отъ народностьта си! Да цитувамъ тукъ покъртителния разказъ на автора, би означавало все едно дълбоко съ остъръ ножъ да човъркамъ още отворената македонска рана и да предизвикамъ у читателитѣ ни неудържими сълзи на състрадание и буря отъ негодование. Поци посочва и имената на инквизиторитѣ. Ние и безъ това знаемъ тоя родъ злодеяния, изтъквани и доказани стотина пѫти отъ други очевидци, отъ македонски беглеци, сами изпитали такива страдания. Стига ни, че чужденцитѣ ще ги узнаятъ, защото книгата е писана на французки. За истината на изнесенитѣ страшни факти Поци пакъ изрично увѣрява, че не е казалъ нито една дума, която да не е истина: „Преди да отида на самото мѣсто, преди да съмъ видѣлъ съ очитѣ си, азъ се отказвахъ да повѣрвамъ, въпрѣки тѣхната точность, въ реалностьта на обвиненията, изнасяни чрезъ македонскитѣ организации отъ България противъ сърбската администрация въ Македония. Сега признавамъ, че обвиненията не съдържатъ ни една неистинска дума. Всичкитѣ случаи на жестокости, изнасилвания, своеволия, безнравственость, които можахъ да провѣря, азъ ги намѣрихъ точни — безъ ни едно изключение. Материално и морално, завладѣнитѣ сѫ съсипани, ограбени, изтезавани надъ всѣко изказване (les annexés sont écrasés, spoliés, martyrisés au-dela de toute expression 267). Тѣ нѣматъ никаква възможность да получатъ справедливость, никаква помощь за тѣхъ отъ никѫде, никакво покровителство да очакватъ отъ нѣкого, каквито и да сѫ тѣхното обществено положение, полътъ и възрастьта имъ. Въ Македония конфискуватъ, арестуватъ, изтезаватъ, изнасилватъ, убиватъ легално, безпрекѫснато, спокойно, отвратително“ (267). Пакъ ще изтъкна, че Поци посочва лицата съ тѣхнитѣ имена и официалната служба, която заематъ и които сѫ му признавали истиностьта на гореказаното като очевидци или даже сами като активни инквизитори.

Авторътъ има твърде правиленъ възгледъ върху началата, развитието и сегашното състояние на македонския въпросъ — като го схваща за легитимна борба на българитѣ въ Македония за освобождение — порано отъ турското робство, а сетне отъ сърбското и гръцкото. За автора тая борба, водена на чело съ Вѫтрешната македонска революционна организация (ВМРО), е героична, освободителна борба отъ името на единъ милионъ българско население, останало въ Македония. Единствената причина, че ВМРО продължава борбата и сега, авторътъ съ право съзира у сърбитѣ (194 стр.). Осѫжда съ крайно негодование варварскитѣ способи, съ които сърбскитѣ власти искатъ да задушатъ българското народностно съзнание у македонцитѣ, отиващи до най-брутални жестокости, които не сѫ за описване, както се каза вече. Авторътъ вѣрно и симпатично описва македонскитѣ революционери, а напротивъ рисува представителитѣ на сърбската администрация на чело съ Жика Лазичъ въ най-черни бои. Прави се надлежна разлика между легалната борба на македонската емиграция въ България, организирана въ съюза на благотворителнитѣ братства — Националния комитетъ на братствата — отъ една страна, и нелегалнитѣ действия на ВМРО. Авторътъ се е срѣщалъ въ София и съ бившия председатель на Националния комитетъ, Д-ръ К. Станишевъ. Съоб-

щава и нѣкои отъ разговоритѣ си съ последния. Добре уведоменъ отъ всѣка страна, Поци характеризува македонската борба като „агония на единъ народъ, когото изтезаватъ и който не иска да умре“, поради което се обяснява и оправдава девизътъ на ВМРО „свобода или смъртъ“. Подъ това заглавие (стр. 213—240) Поци изнася правдива историческа характеристика на ВМРО и на нейнитѣ героически подвизи. Добре е осведоменъ авторътъ и върху ролята на външни фактори, които съдействуватъ съ непозволени срѣдства да се подържатъ въ София и въ България въобще тъй нареченитѣ „братоубийства“, чрезъ които постепенно да се подравя престижътъ на македонския Националенъ комитетъ и на ВМРО предъ българското общество и предъ свѣта изобщо, да се очерни тѣхното добро име на защитници на поробенитѣ македонски българи. Поци именува и убититѣ по-видни македонски дейци, представители на легалната македонска емиграция.

Подъ заглавие „Предъ теленитѣ мрежи“ авторътъ предава впечатленията си, когато е посетилъ сръбско-българската граница, гдето е видѣлъ и прословутитѣ телени мрежи, вълчи ями и безогледната строгость на силната сръбска гранична охрана. И това, което авторътъ тукъ разказва, напълно се схожда съ виденото и описаното до сега отъ други чужденци. Най-страшнитѣ примѣри, характеризуващи сръбския режимъ въ Македония, за които се отказвамъ да говоря, сж изложени въ отдѣла подъ заглавие „Въ долината на Вардаръ“ (Dans la Vallée du Vardar). . . Книгата завършва съ отдѣла „Драмата въ централна Европа“, гдето се говори за унгарския ревизионизъмъ, за сръбския режимъ въ Банатъ и най-сетне се критикува изпълнението на задълженията спрямо малцинствата, които Чехословашко е поело споредъ мирнитѣ договори. Изглежда, че информацията на автора относително работитѣ, третирани въ тази глава, е послаба, дължима на сведения черпени отъ втора и трета ржка. Всѣкакъ, що се отнася особено до Чехословашко, мнкедонскитѣ българи, тъй зле третирани отъ Сърбия, биха били доволни, ако да можеха да се наслаждаватъ поне съ правата, които тамъ се признаватъ на инороднитѣ малцинства.

Л. Милетичъ.

Friedrich Papenhusen, Das Vardargebiet. Ein Beitrag zur Landeskunde Mazedoniens. (Mit 3 Kartenbeilagen und 11 Karten im Text). Dresden, 1931, in 8⁰, 182 стр. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ Mitteilungen des Vereins für Erdkunde zu Dresden. Jahrheft 1930. Neue Folge).

Като вземе въ ржка обемистата книга на Д-ръ Фридрихъ Папенхузенъ, който съ нея се е хабилитиралъ за преподаватель по география въ висшето техническо училище въ Дрезденъ, и като се знае, че е напечатана въ добре ценените „Известия на дружеството за география въ Дрезденъ“, читателътъ предварително е наклоненъ да заключава, че се касае за новъ, важенъ и главно научен приносъ къмъ географията на Македония и специално на Вардарската область. Това предварително заключение се оправда само отчасти.

Отъ предговора научаваме, че авторътъ е обходилъ Вардарската область (безъ долното течение на Вардаръ) презъ октомврий 1917 г. до

августъ 1918 г. като германски офицеръ. Собственитѣ си наблюдения и впечатления той допълнилъ съ изучване на съответната литература. Както ще видимъ следъ малко, слабата страна въ работата на Папенхузенъ е именно тамъ, че не е използувалъ цѣлата литература, която е трѣбвало да бѫде използувана, и че даже и тази литература, която е била употрѣбена, не е била използувана достатъчно критично. Но, трѣбва да отбележимъ, въ такава грѣшка изпадатъ често и добри географи, когато работятъ извънъ своята родина. Доста е да си спомнимъ за работата на проф. Maull върху Южна Европа, която работа, въ нѣкои свои части, по посочената причина, е просто невъзможна.

Уводътъ на работата (обща характеристика на Македония и граници на вардарската область) е сбито но много хубаво написанъ. За автора Македония е сърдцето на Балканския полуостровъ и е една единна область, простираща се отъ Бѣло море до Шаръ и между Динаридитѣ (т. е. Албанскитѣ планини) и Родопитѣ. Въ нея вардарската область заема централно мѣсто. Граничнтѣ на тази область, обаче, не съвпадатъ съ хидрографскитѣ граници на порѣчието на р. Вардаръ. Отъ него трѣбва да се изключатъ, споредъ Папенхузенъ, горнитѣ течения на самия Вардаръ (т. е. Пологъ), Пчиня и Крива рѣка (т. е. Козякъ и Славище), Брѣгалница (т. е. Малешево), Треска (т. е. Кичево) и Черна (т. е. Желѣзникъ и прилѣпското и битолско поле). Споредъ П. тѣзи области били включени въ вардарската область по-късно, поради измѣстване на рѣчнитѣ вододѣли. За течението на Черна р. това може да се смѣта за доказано. За другитѣ случаи може само да се предполага, но не и да се твърди съ положителность, както прави П., който не дава нито едно доказателство за това приемливо предположение.

Първата глава (повърхность и повършенъ видъ) представлява чисто морфографско описание на областьта, като се изтъкватъ сполучливо различията на отдѣлнитѣ ѝ части.

Следната глава върху геоложкия строежъ на областьта е написана сбито но прегледно и то главно възъ основа на работата на проф. Franz Kossmat, Geologie der zentralen Balkanhalbinsel (Berlin, 1924, Heft 12 отъ „Die Kriegschauplätze 1914-1918 geologisch dargestelt). Дадени сж и нѣкои геотектонски бележки, за съжеление много кратки и пръснати, та не сж въ състояние да дадатъ на читателя ясна представа за много интересната тектоника на нашата область.

Следва една много хубава глава върху морфогенезиса на вардарската область, изложенъ пакъ възъ основа на Kossmat, като е взето много нѣщо и отъ J. Cvijić, Grundlinien der Geographie und Geologie von Mazedonien und Altserbien (Gotha, 1908, Ergenzungsheft zu Peterm. Mitteilungen). Споредъ Папенхузенъ при образуването на проломитѣ на Вардаръ и неговитѣ притоци голѣма роля е играла регресивната ерозия. Това предположение е твърде приемливо, като знаемъ, че ерозионниятъ базисъ на областьта е претърпѣлъ двократно значително снишаване.

Следната глава, разглеждаща морфологията на нашата область, е написана почти изключително възъ основа на статията на K. Östreich, Die Oberfläche Mazedoniens (въ Geographische Zeitschrift, 1910, стр. 560-572). И възъ основа на последния П. твърди, че олиго-миоценската дену-

дационна повърхнина, която образувала билото на планинитѣ, ограждащи Малешево, била най-старата по-крупна черта въ морфологията на Вардарската область. Покрай тази денудационна повърхнина най-важно мѣсто заемала по-низката и по-нова плиоценска денудационна повърхнина, която била разположена срѣдно на около 800 м. височина. Въ сжщность повърхнината, която образува билото на планинитѣ, ограждащи Малешево, е идентична съ повърхнината, която образува билото на Доспатъ и която поради това нарекохъ доспатска (вж. въ моята работа: Разлогъ, областно географско изучване, въ Македонски прегледъ, год. VIII, кн. 2 и кн. 3). А последната е предолигоценска и постларамийска, сиречъ кредноеоценска. Повърхнината, която на повечето мѣста въ вардарската долина е на около 800 м., наистина може да се смѣта за плиоценска. Между двѣтѣ повърхнини, обаче, почти навсѣкжде може да се наблюдава друга една, сжщинска олигоценска денудационна повърхнина, която е отбегнала отъ погледа на Ostrech и на Цвијић, отъ когото първиятъ се е ползувалъ изобилно при написването на цитираната негова статия.

При писането на тази глава П. не е използувалъ работитѣ на D. Faucher,[1] може би защото не сж отбелязани въ споменатата работа на F. Kossmat,[2] която е служила Папенхузену между другото и като библиографски показалецъ. Ако казанитѣ четири статии бѣха били използувани, и ако статията на K. Östreih би била използувана по-критично, авторътъ на разглежданата книга сигурно щѣше да даде по-пълна и по-правдоподобна морфоложка характеристика. Въ такъвъ случай работата му щѣше да спечели несъмнено много, тъй като една вѣрна и не съвсемъ повърхностна морфоложка характеристика е необходима предпоставка за правилно обясняване и схващане вторичнитѣ елементи въ външния видъ на съответната область: биогеографскитѣ и антропогеографскитѣ явления.

Пишейки за морфологията на областьта, П. е могълъ да използува, но не е използувалъ новитѣ гръцки и сръбски топографски карти, въ мѣрка 1: 100,000. Тѣхнитѣ листове, засѣгащи вардарската область, излезнаха между 1925 и 1929 г., а пъкъ работата на П. е била завършена въ края на 1929 г. Отъ тѣзи карти, ако ги бѣше разучилъ внимателно, той щѣше да може да извади много ценни морфоложки данни и не щѣше да дава котитѣ споредъ австрийската карта 1: 200,000, споредъ която

---

[1] D. Faucher, Le Tikvèš, въ La géographie. t. XXXII, № 4, стр. 226 ff., 1918; Contribution à la détermination des niveaux lacustres de la basse vallée du Vardar, въ C. rend. da l'Ac. des Sciences, Paris, t. CLXVIII, 3 mars, 1919, стр. 462—464; Contribution à l'étude des niveaux lacustres et des niveaux fluviatiles de la basse vallée du Vardar, въ C. rend. de l'Ac. des Seinces Paris, t. CLXIX, 11 aût, 1919, стр. 276—279; En Macédoine. — Le Gandač, въ Annales de Géographie, t. XXVIII, 1919, стр. 471—475.

[2] Интересно е, че краткитѣ, но пълни съ ценни наблюдения върху морфологията на вардарската долина статии на D. Faucher сж останали изобщо неизвестни на всички, които сж писали следъ него. Така напримѣръ първата отъ казанитѣ четири статии не е била използувана отъ Војислав С. Радовановић, който се е занимавалъ специално съ Тиквешъ дълго време (вж. работата му Тиквеш и Рајец, въ Насеља и порекло становништва, књ. 18, стр. 129—567, Београд, 1924).

най-високата точка на Плачковица въ разглежданата книга е показана 1,360 м., когато тя е 1,754 м.

Въ особена глава сѫ описани хидрографскитѣ елементи въ областьта: рѣкитѣ и тѣхното водно съдържание и езерата. И еднитѣ и другитѣ сѫ описани споредъ цитираната Цвийић-ева работа, като само тукъ-таме сѫ дадени генетични бележки.

Макаръ да е написана изключително по сѫществуващата литература, следната глава върху климата на областьта е написана много хубаво и при това обстойно (заема 25 стр. — стр. 65—90). И понеже е засегнатъ климатътъ на почти цѣла Македония, тази глава отъ книгата може да се смѣта за най-цѣлостното за сега сѫществуващо изложение върху климата на тази страна. По-накѫсо и не така добре е изложенъ въ следната глава растителниятъ и животински свѣтъ на областьта.

Въ следната глава за населението на областьта, следъ като се изтъкватъ причинитѣ, поради което то е така пъстро, се казва, че главниятъ елементъ сѫ „македонцитѣ", като атъ контекста се разбира, че е дума за македонското население отъ славянски произходъ. За автора, който е използувалъ работа на G. Weigand, Ethnographie von Makedonien (Leipzig, 1924), тѣ сѫ несъмнено българи и по национално съзнание и по езикъ и по физически типъ. Ако първитѣ два белега наистина сѫ характерни за македонското славянско население, последниятъ, по начина, по който ни го поставя П., не може да се вземе за етниченъ белегъ. П. смѣта, че въ полза на българщината на македонскитѣ славяни говори обстоятелството, че между тѣхъ се среща много често монголоиденъ типъ. А този типъ споредъ него билъ внесенъ въ македонското население отъ хунобългаритѣ, които на 678 г. били преминали на Балканския полуостровъ. Въ сѫщность присѫтствието на монголоиденъ типъ между българитѣ се дължи въ повечето случаи, особено въ Македония, на куманското нахлуване въ Полуострова презъ XI—XII вѣкъ. Поне за Източна Македония, гдето самъ съмъ правилъ инструментални антропометрични изучвания, ще се опитамъ да докажа това въ специална работа.

Краткиятъ исторически уводъ въ тази глава на разглежданата работа, както често се случва, когато нѣкой се занимава съ предметъ извънъ неговата специалность, е пъленъ съ грѣшки. Това се вижда и отъ указаната вече дата за преминаването на Исперихитѣ българи въ Полуострова. П. нарича династията на Самуилъ Шишманиди, а пъкъ отъ отдавна се знае, по намѣрения при с. Германъ надписъ, че бащата на Самуилъ се наричалъ не Шишманъ, а Никола. Споредъ П. Македония била подъ римска власть до 106 год. сл. Хр. Въ сѫщность това е годината, когато започва окончателното покоряване на дакитѣ отъ Римъ, следователно — най-силно въздействие на римската власть въ Македония, която си остана римска (респ. византийска) до дохаждането на славянитѣ. Споредъ П. това дохаждане станало между 520 и 650 г. Умѣстно е да се отбележи, че не бива да се датира съ такава положителность началото на едно преселване, което, за съжаление, още не е изучено достатъчно добре.

Следъ населението авторътъ разглежда неговитѣ жилища и селища. Изброявайки различнитѣ типове села, той съ право се отказва да даде

обяснение за образуването на единъ или другъ отъ тѣхъ. За едно сполучливо, приемливо обяснение на селищнитѣ типове се искатъ основни познания върху преселническитѣ движения въ разглежданата область, каквито авторътъ нѣма.

Въ следващата глава за селищата авторътъ се мжчи да докаже, че положението на селата е обусловено отъ възможноститѣ за изкуствено напояване, а положението на градоветѣ и на нѣкои села — отъ възможноститѣ за отбрана. Въ сжщность за всички почти селища на областьта важи правилото, че по стопански причини тѣ се разполагатъ между две морфоложки повърхнини. Това кара понѣкога да се мисли, че дадено селище е избрало склона на една планина по стратегически причини.

По-нататъкъ, при разглеждане гжстотата на населението, авторътъ добре изтъква голѣмото значение на последната война за обезлюдяването на областьта отъ дветѣ страни на сръбско-гръцката граница.

Последната глава въ работата на П. третира народното стопанство на разглежданата область. Въ уводната часть на тази глава, изтъква, че въ стопанско отношение областьта е изостанала много. Това трѣбвало да се отдаде не само на дълготрайното турско владичество, но и на самото население, което било неспособно само да издигне страната въ това отношение. Споредъ автора, когато чужбинаритѣ се връщали по домоветѣ си, никакъ не се и опитвали да приложатъ знанията, добити въ чужбина. Присждата на П. е много несправедлива и трѣбва да си я обяснимъ съ това, че той е правилъ наблюденията си презъ войната, едно ненормално време, презъ което населението не е можело да развие всичкитѣ си стопански спопобности. Че присждата на П. е несправедлива, личи отъ факта, че въпрѣки опустошителнитѣ войни, които се водиха въ страната почти непрекжснато отъ 1912 до 1918 г., тя се задържа стопански. И ако тя не може да се съвземе напълно, то е защото е подложена на единъ режимъ, който систематически се стреми да я съсипе стопански, за да може отпосле да я пороби и национално.

Съ по нѣколко думи сж описани различнитѣ земледѣлски култури и домашни животни, отглеждани въ областьта, а като става въпросъ за горитѣ, съ право се изтъква, че за тѣхното изтрѣбване е допринесло много немарливото турско управление. Дадени сж кратки бележки и за лова, риболова, рударството и индустрията въ областьта. Казани сж нѣколко думи и за занаятчийството, а по-подробно е разгледана търговията и съобщенията. Споредъ П. опиумътъ билъ най-важниятъ износенъ артикулъ измежду продуктитѣ, добивани отъ индустриалнитѣ растения. Следъ това следвали тютюнътъ и пашкулитѣ. Въ сжщность опиумътъ е най-специфичниятъ артикулъ на Македония, както розовото масло — на България. Тютюнътъ обаче по количество и по стойность, е на първо мѣсто не само между продуктитѣ, добивани отъ индустриялнитѣ растения, но изобщо между продуктитѣ, които изнася вардарската долина. Споредъ П. единствената желѣзопжтна линия, построена въ Македония следъ войнитѣ, била линията Велесъ—Прилепъ—Битоля. Той не е ималъ сведения за линилта Велесъ—Щипъ—Кочани, открита на 1926 год. (вж. D. Iaranoff, La Macédoine Economique, Sofia, 1931, стр. 24). Като оставимъ на страна тѣзи две опущения, тази часть отъ последната глава на разглежданата

книга е написана хубаво, а на мѣста и доста картинно. Главата завършва съ единъ погледъ върху „Пѫтищата на бѫдеще стопанско развитие“ (стр. 164-167). Въ тѣзи страници авторътъ изказва много правдиви мисли, поради което ще предамъ нѣкои отъ тѣхъ изцѣло.

„Въвеждането на модерно стопанство би могло да издигне народното стопанство на областьта до висота, която би направило отъ Вардарската область важенъ факторъ на свѣтовния пазарь. Не е обаче за препоржчване безрезервно да се пренесатъ въ народното стопанство на страната срѣдноевропейскитѣ методи за използуване на земята. Отъ опититѣ на нѣмскитѣ окупационни войски презъ свѣтовната война, които на етапи опитаха да въведатъ машинно обработване на земята, се указа, че дълбоката орань не е приложима навсѣкѫде. Тя изкарва на повръхностьта не добре извѣтрѣла подпочва. По този начинъ вмѣсто да се дадатъ на почвата нови хранителни вещества, тя се прави за дълги години по-малодоходна. Главно внимание трѣбва да се обърне не на зърненитѣ храни, а на индустриалнитѣ растения. Тютюнъ, макъ, конопъ и памукъ, благодарение на климата и почвата, вирѣятъ добре. Дали обаче е желателно увеличаване на тютюневото производство, е въпросъ. Изглежда, че свѣтовниятъ пазаръ не би могълъ да погълне по-голѣмо количество първокачественъ македонски тютюнъ. Не е така съ мака. Тази култура е за препоржчване, поради двойния доходъ: отъ маково семе и опиумъ. Производството на конопъ се засилва, но би могло да се усили още повече, защото би могло да се използуватъ още нѣкои отъ полупресъхналитѣ блата, чиято хумозна почва е много добра за тази култура. Тази култура трѣбва да се препоржча и заради това, че дава работа на цѣлото семейство и бързъ и сигуренъ доходъ.[1] Не навсѣкѫде е такъвъ случаятъ съ памука. Той изисква почва, която иоже да се напоява, но отъ друга страна иска за узрѣването си сухъ месецъ октомврий. Поради това преди войнитѣ производството му постоянно е спадало, но сега, съ дохаждането на гръцкитѣ бежанци, отново се повдига. Тази култура заслужава поголѣмо внимание, понеже предачницитѣ въ Македония могатъ да обработятъ почти три пѫти повече памукъ, отколкото се произвежда днесъ“.[2]

Папенхузенъ изтъква, че опититѣ презъ време на войната сѫ показали, че чужди конски раси не живѣятъ добре въ страната. Поради това трѣбва да се пристѫпи къмъ подобряване на мѣстнитѣ породи. Смѣта, че е нежелателно засилването на бубарството, поради наситеностьта на свѣтовния пазарь на естествена коприна, конкурирана силно отъ изкуствената коприна.

За автора на разглежданата книга Македония е страна съ голѣми стопански възможности.

---

[1] Въ цитираната моя „La Macédoine Economique“, писана и печатана едновременно съ разглежданата работа, азъ изтъкнахъ, основавайки се на официялнртѣ гръцки, сръбски и български статистики, че следъ тютюна най-голѣмъ доходъ отъ единъ обработенъ хектаръ се получава, когато последниятъ се засѣе съ конопъ или ленъ. Поради това отбелязахъ, че е желателно засилването на тѣзи две култури. Това се подчертава и отъ Паненхузенъ и не трѣбва да отбѣгне отъ вниманието на практическитѣ дейци въ областьта на народното стопанство на Македония.

[2] Сѫщото изтъкнахъ и азъ въ статията си „Памукътъ въ Македония“ (въ сп. „Родина“).

Папенхузенъ завършва книгата си съ едно кратко изложение върху геополитическото значение на вардарската область. То представя извлѣчение отъ втората часть на статията му Dâs politische Problem der Balkanhalbinsel, печатана въ Zeitschrift für Geopolitik, 1925 г. Споредъ П. Македония представя едно закржглено географско и стопанско цѣло. Каквито граници да се прокаратъ презъ него, тѣ ще го увредятъ. Тѣ ще увредятъ и околнитѣ земи. Но, продължава авторътъ, сжщо тъй неудобно е разрешаването на македонския въпросъ съ създаването на една независима държава, за каквато сж на лице всички необходими условия. Защото страната въ културно отношение била изостанала и едно внезапно добиване на независимость ще доведе до пълно присъединяване на цѣлата страна къмъ една отъ сега сжществуващитѣ балкански държави: Югославия, Българияи ли Гърция. Македонското население нѣмало да бжде въ състояние да запази независимостьта си. Нѣма да е излишно въ отговоръ на това твърдение да се напомни Папенхузену, че сжщото се е мислѣло и при създаването, въ 1878 г., на Българското княжество. Предвижданията обаче не се сбжднаха. Въстанията, които предшествуваха освобождението на България, бѣха свидетелство, че българитѣ ще могатъ сами да се управляватъ. Въ сжщия смисълъ свидетелствува и половинвѣковната борба на македонското население.

За Папенхузенъ разрешението на македонския въпросъ ще се постигне съ създаването на балканска федерация, чиято ось щѣла да бжде вардарската долина, тъй както Дунавъ билъ оста на бившата австро-унгарска монархия. Авторътъ обаче избѣгва да продължи паралела, защото той неминуемо ще го доведе до заключението, че една подобна федерация не ще бжде дълготрайна, още повече, че въ новата държава ще липсва много отъ онова, което обединяваше земитѣ на бившата австро-унгарска монархия подъ скиптъра на Хабсбургитѣ. Презъ XX вѣкъ, когато се създадоха толкова нови национални държави, осжществяването на предлаганата не само отъ Папенхузенъ „балканска федерация“ изглежда много въпросително.

Дим. Ярановъ.

Walter Jacob, Die makedonische Frage. Ein politisch-geographischer Versuch. Книга V отъ Veröffentlichungen des Geographischen Seminars der Universität Leipzig. Издание на Julius Beltz, Langensalza-Berlin-Leipzig, 1931, in — 8⁰, IV+57 стр.

Докато въ току що разгледаната книга на F. Papenhusen македонскиятъ въпросъ е засегнатъ въ края съвсемъ мимоходомъ, въ книгата на W. Jacob той е главниятъ обектъ. Тя се състои отъ три части и кратка заключителна бележка. Първата часть има за обектъ „македонската земя.“ Втората часть разглежда „Македония като етнографски проблемъ“, третата — „Македония като въпросъ за земя“ (по-точно би било да се каже „като обектъ за териториално разширяване“).

Въ първата часть, съобразно съ възгледа, че политическитѣ проблеми сж обусловени отъ земята, въ която се развиватъ, е даденъ географски и стопански прегледъ на страната. Той е направенъ възъ основа на книгата Makedonien, Landschafts- und Kulturbilder (Jena, 1927) отъ

Leonhardt Schultze-Jena.[1] Последната просто е съкратена, при това не така задоволително. Както личи и отъ заглавието на книгата на L. Schultze-Jena, тя дава скици изъ Македония, но не представя цѣла Македония. Jacob, като не е взелъ това подъ внимание, съкратилъ я е, смѣтайки, че по този начинъ ще даде обща представа за Македония. Поради това незначителни географски елементи въ нея се разглеждатъ на цѣли страници и обратно, значителни географски елементи съвсемъ не сж споменати. Освенъ това неравномѣрно и съвсемъ повърхно разглеждане на географията на страната, правятъ лошо впечатление и нѣкои груби фактически грѣшки. Говори се за езера Ventrok и Svirina въ десаретската езерна область (т. е. областьта на голѣмитѣ езера въ западна Македония). Такива езера нѣма. (При езерото Маликъ има село Svirinä. Дали по него не е кръстено и езерото!). Бѣласица е показана само 1350 м. висока, а въ сжщность достига 2030 м. Като се е ползувалъ отъ австрийскитѣ карти 1: 200,000 и не е можалъ да разбере, какво значи буквата г следъ името на рѣкитѣ Jakob пише Patiskar, Markovar, Kadinar (стр. 11). Имена, които отначало поставятъ читателя въ недоумение.

Малко по-хубаво е написана последната глава отъ първата часть — „Стопанското и търговско значение на Македония". Особено силно е подчертано централното мѣсто, което Солунъ заема въ страната и значението му за всички балкански държави.

Втората часть на разглежданата книга започва съ единъ погледъ върху положението на Македония срѣдъ другитѣ земи. Авторътъ наблѣга върху обстоятелството, че отъ всѣкжде сж могли да навлизатъ различни народи и че, поради разпокжсаностьта на самата страна на малки затворени области, тѣзи различни народи, дошли отъ различни страни, не сж имали възможность да се слѣятъ въ едно. Съ това трѣбвало да се обясни голѣмата етнична смѣсица въ страната.

Втората глава на втората часть е озаглавена „Народитѣ на Македония". Гърцитѣ следъ преселванията презъ 1922—1924 г. се били увеличили много. Въ Македония подъ гръцка власть „споредъ статистиката на Обществото на народитѣ отъ 1926 година" (печатана въ книгата L'Etablissement des réfugiés en Grèce, Genève, 1926) тѣ били 1,340,000. Jacob приема цифритѣ, дадени въ казаната книга, за абсолютно вѣрни и продължава: гърцитѣ съставятъ 90% отъ населението, българитѣ около 5% и 5% сж отъ друга народность; докато преди войнитѣ, на 1912 г., е имало 40% гърци, 40% турци, 10% българи и 10% други различни. Jacob, изглежда, съвсемъ не се е интересувалъ, кой е далъ цифритѣ за въпросната книга, издадена отъ Обществото на народитѣ, и дали е възможно гърцитѣ да броятъ въ Македония днесъ 1,340,000 души, когато преди войнитѣ, споредъ преценката на мнозина автори сж били само 250,000, а при преселването следъ 1922 г. сж се заселили още 639,000 души.

Албанцитѣ, споредъ „собствени пресмѣтания на автора" възлизали на около 100,000 души. Цифра, която не изглежда много далече отъ истината. Власитѣ били около 50,000 души.

---

[1] За тази книга вж. рецензия отъ проф. Л. Милетичъ въ Македон. Прегледъ год. III. кн. 2, стр, 121—138.

Идва редъ да се каже броя на славянитѣ. Jacob, повлиянъ отъ авторитета на Цвиичъ въ областьта на физическата география, вѣрва и на неговитѣ етнографски писания, вѣрва на неговата теория, че Македония била заселена първоначално съ „славяни", които не били нито отъ сръбския, нито отъ българския клонъ на южнитѣ славяни и че поради това било най-добре да се говори неутрално за „македонски славяни". И то макаръ, споредъ самия Jacob, „новитѣ изучвания да показватъ, че македонскиятъ езикъ въ основата си е български, въпрѣки многото сръбски белези". При това е цитирана книгата на G. Weigand, Etnographie von Makedonien, Leipzig, 1924, стр. 57. J. оценява броя на тѣзи „славяни" на 350,000. На северъ и западъ отъ линията Скопье—Охридско езеро живѣели сжщински сърби, които вѣроятно били около 100,000. Сжщински българи живѣели между Струма и Места. Тѣ не били много повече отъ 90,000 души. (Трѣбва да отбележимъ, че Jacob, следвайки L. Schultze-Jena, причислява Разлогъ и Неврокопско къмъ Тракия).

Описвайки народноститѣ на Македония по реда, по който сж се заселили въ Македония, Jacob достига до турцитѣ. Тѣ били 80,000. Имало и около 100,000 д. евреи и около 20,000 отъ друга народность, или общо въ Македония живѣели презъ последнитѣ години 2,260,000 души. Ако авторътъ на разглежданата книга, много хубаво издадена, но много повърхностно написана, бѣше използувалъ официалнитѣ сръбски, гръцки и български статистики за броя на населението, щѣше да види, че въ Македония, въ границитѣ, които той й дава, сж живѣели къмъ 1926—1928 г. 2,515,000 души. Тая цифра щѣше да го накара да се позамисли върху своитѣ „изчисления", той може би щѣше да се попита, какви сж останалитѣ 255,000 души. И, ако бѣше използувалъ статистиката на проф. Meillet, сигурно щѣше да ги турне въ числото на „македонскитѣ славяни", които по този начинъ щѣха да станатъ 605 х. — цифра много близа до цифрата на Meillet: 625,000.

Третата глава на втората часть отъ книгата се занимава съ „религиитѣ и изповеданията на Македония" (по-правилно би било да се каже само „Религиитѣ въ Македония"). До 1870 г. имало само мюсюлмани и патрияршисти, следъ тази година и екзархисти, които били носители на българската пропаганда. Т. е. повтаря се теорията на сръбскитѣ автори за ролята на Екзархията. Като говори по-нататъкъ за мохамеданитѣ, Jacob пише: Ausser den eigentlichen Türken und ihren Stammverwandten, den Tataren und Tscherkessen, sind fast alle makedonischen Albaner Mohammedaner" и т. н. Фактътъ, че Jacob причислява черкезитѣ къмъ турскитѣ народи, показва най-нагледно твърде ограниченитѣ му познания върху етнографията на Източна Европа и обяснява сжщевременно, какъ е могълъ така лесно да се подаде на тенденциознитѣ твърдения на Цвиича.

Въ четвъртата глава на втората часть отъ книгата Jacob се занимава още единъ пжть и то специално съ „Въпроса за македонославянитѣ". Езиковитѣ изучвания били показали, повтаря той, че македонскитѣ славяни били българи. Лингвистичната карта обаче не била етнографска карта. Още повече, че сръбски и български езикъ били толкове близки, че навсѣкжде, гдето се допирали, при Тимокъ, при Искъръ (чакъ до Искъръ сръбски езикъ! б. рец.) и въ Македония — навсѣкжде възниквалъ

споръ. Нищо не значело и националното съзнание при силнитѣ национални пропаганди. И затова Цвиичъ билъ правъ като казвалъ, че македонскитѣ славяни били „тѣсто, отъ което всѣки могълъ да си прави, каквото си ще".

Още отъ първитѣ редове на третата часть отъ книгата се разбира лесно, защо толкова повърхностно се е отнесълъ Jacob къмъ въпроса за етничния съставъ на македонското население. Споредъ автора етнополитичниятъ въпросъ е на съвсемъ заденъ планъ въ оня комплексъ отъ въпроси, които съставятъ сложния и парливъ македонски въпросъ. Последниятъ билъ повече резултатъ на стремежа на Гърция, България и Югославия да обхванатъ въ границитѣ си цѣла Македония, поради естествения стремежъ на всѣка държава да разширява територията си и да владѣе изходнитѣ точки на своитѣ по-важни провинции. Поради това Jacob, повлиянъ отъ статията на F. Papenhusen въ Zeitschrift für Geopolitik, за която стана дума въ предходната рецензия, идва по отношение на македонския въпросъ до сѫщитѣ заключения, които намираме изказани и въ току що рецензираната книга на F. Papenhusen: Das Vardargebiet. Ето защо бележкитѣ, които направихъ върху заключението на тази книга важатъ и за книгата на Jacob.

Дим. Ярановъ.

Н. п. Филиповъ, Якоруда (Разложко), София, 8⁰, 160 стр.

Къмъ изнесенитѣ въ нашето списание студии, които освѣтляватъ възраждането на българщината въ Разложко и Неврокопско, географията на тая область, етническия типъ на населението и мѣстния говоръ,[1] сега се прибавя и едно кратко популярно описание на с. Якоруда отъ Н. п. Филиповъ въ едно прилично издание на самия авторъ, снабдено и съ доста фотографски снимки на Якоруда, на околната природа, на по-видни мѣстни заслужили дейци, на мѣстното домостроителство — позабележителни кѫщи, типове отъ населението въ народна носия, на мѣстни пейсажи и пр. Авторътъ познава поминъчнитѣ условия въ Якоруда, близкото минало на населението, културното му състояние, семейния животъ на якорудчани, та е можалъ, използувайки и нѣкои печатани източници, да стъкми едно кѫсо, разбира се непълно описание на малко изучения Якорудски край. Книгата е полезенъ приносъ къмъ зачестилата въ последно време литература, въ която се описва сегашното и миналото на отдѣлни български градове.

Най-напредъ въ „Географския отдѣлъ" се описва мѣстностьта, гдето се е настанило „голѣмото селище Якоруда" — въ най-горното течение на

[1] Вж. студиитѣ на: Никола Алексиевъ, Разложкиятъ говоръ (печ. въ Македон. прегледъ, год. VI, кн. 3); Ангелъ Даскаловъ, Изъ миналото на Неврокопско и близкитѣ му покрайнини (Мак. прегледъ, год. VII, кн, 1, 2 и 3); Лазаръ Томовъ, Едно интересно писмо отъ българскитѣ народни първенци въ Цариградъ до „Разложската община" 1870 г. (Мак. прегледъ, год. VII, кн. 2-3); Дим. Ярановъ, Антропометрични изучвания на населението въ Разлогъ (Мак. прегледъ, год. VII, кн. 4); Дим. Ярановъ, Разлогъ. Областно географско изучване (Мак. прегледъ, год. VIII, кн. 2-4); Кост. Г. Молеровъ, Изъ културното и обществено минало на българитѣ въ Банско (Мак. прегледъ, год. VIII, кн. 4).

Мѣста, подъ гористия родопски масивъ „Бунтишка“. Авторътъ нарича Якоруда село, сега разположено на 886 метра надъ морското равнище. Землището на селото обхваща цѣлата югоизточна половина на пл. Рила и Рило-родопския мостъ. Възъ основа главно на съч. на П. Делирадевъ, Рила, I т., се дава подробно географско описание съ огледъ къмъ историята, поминъка и културата на Якоруда.

Въ „Исторически отдѣлъ“ (31-38) авторътъ съобщава наивни тълкувания — народни етимологии — на името „Якоруда“. Не може да опредѣли, отъ кога сѫществува селището, но приема, че то ще да е било първоначално въ нѣкаква подчиненость на Рилския манастиръ. Въ единъ фермань на султанъ Баязидъ отъ 1508 г. се споменува Якоруда: „Якоридѐ яйласи“. Селото преди турското завоевание и следъ него е било на друго мѣсто, вѣроятно на „Рудището“ при Якорущица. По интересния въпросъ, кога е станало турченето въ тая область, поради което и сега тукъ има значително помашко население, авторътъ може да съобщи само едно предание, споредъ което то се е наложило съ сила следъ потурчването на Чепинско, когато се потурчили и помацитѣ въ Бабякъ. Потурчили се планинцитѣ по политѣ отлѣво на рѣкитѣ Дрещеница и Места, та и сега сѫ тамъ, докато другитѣ, отъ горнитѣ и дѣсни ридища на Места, си запазили вѣрата, но затова пъкъ били задигнати и далечъ пръснати по други области. Понеже отъ миналото се знае, че жителитѣ въ Якоруда по на половина сѫ християни и мохамедани (помаци), вѣроятно е, че само половината село се е потурчило. При все това коренна промѣна въ отношенията между еднитѣ и другитѣ не е настанала. Въ семейния си животъ, въ стопанскитѣ работи и пр. помацитѣ си запазили приятелски връзки съ българитѣ християни; тѣ взаимно си помагали въ полскитѣ и общински работи, въ тлъки, па дори и роднинскитѣ връзки помежду имъ не сѫ забравени. И днесъ още за нѣкои помашки семейства се знае, отъ кои християнски родове произхождатъ. Следъ потурчването сѫ настѫпили други, тежки изпитания за населението — кърджалийското време, последвано по-късно, къмъ срѣдата на миналия вѣкъ отъ нападения на организирани разбойнишки банди, отъ които е страдалъ и цѣлиятъ Разлогъ, за каквото и Молеровъ разказва въ цитуваната по-горе статия върху миналото на Банско. Въ „Хюсни-пашовото време“, сир. къмъ 1857 год. разбойничеството е било изкоренено.

Преминавайки къмъ „Освободителното движение“ авторътъ казва, че отъ всички селища въ Разлога Якоруда най-мѫчно се е подавала на събудилия се у българския народъ стремежъ къмъ освобождение отъ турцитѣ, което, разбира се, се обяснява съ мночисления помашки елементъ въ областьта. При все това нѣкои родолюбиви якорудчани съ голѣмъ рискъ за живота си се отдали на това народно дѣло и тайно сѫ работили за освободителната идея. Между първитѣ отъ тѣхъ е билъ напр. свещеникъ Филипъ Стояновъ. Якорудскитѣ помаци, заедно съ башибозуци отъ околията, като се е узнало, че се правятъ въстанически приготовления, масово се дигнали, заградили селото, изловили най-виднитѣ българи и извършили жестокости надъ тѣхъ, за които авторътъ разказва нѣкои подробности (57 стр. нат.). Понеже турско-българската граница следъ Берлинския конгресъ е минала близу до Якоруда, която останала подъ Турция,

отчаяното българско население въ Разложко подигна известното безуспѣшно въстание. Последвало е нахлуване отъ харамии, отъ които и авторътъ Филиповъ презъ 1881 год. е билъ задигнатъ въ плѣнъ. Къмъ 1882 година и съ харамийството е било свършено, но къмъ 1887 година пакъ се появило и пакъ зачестили кървави нападения и обири. Несносното положение и несигурностьта изобщо сж създали сгодна почва за общо недоволство та къмъ 1897 год. и въ Разлога се турятъ основи на Македонската вжтрешна революционна организация. Пълномощникъ на Гоце Дѣлчевъ е пристигналъ въ Банско презъ есеньта на сжщата година и е съставилъ революц. организация, на която основателитѣ членове се изброяватъ.

Въ третия — „Етнографически отдѣлъ" се описва якорудската кжща. Авторътъ нищо не казва за много интересната старина, запазена по старитѣ Якорудски кжщи, именно за домашната пещь на горния катъ на кжщата, издадена въ полукржгъ къмъ улицата (за това може да се види и снимка въ албума „Македония въ образи"). Даденъ е и планъ на якорудска кжща.

Презъ 1926 год. въ Якоруда е имало до 900 български домакинства — по наполовина християни и мохамедани. Съобщаватъ се и други характеристични черти отъ домашния животъ на якорудчани, изтъква се хубостьта на якорудчанката, нейната привързаность къмъ затворенъ животъ въ кжщи, поради което тя по-мжчно се подава на училищното образование. Изобщо сж слаби сведенията, които авторътъ съобщава за помацитѣ, а пъкъ тъкмо тѣ представятъ голѣмъ интересъ. Въ поминъчния отдѣлъ (114 нат.) главно се говори за скотовъдството, като най-важенъ източникъ на поминъка на населението, чийто упадъкъ отъ 1878 година насамъ туря край на предишното благосъстояние, досущъ както е станало изобщо по Родопитѣ. А пъкъ земедѣлието въ Якоруда винаги е било много слабо поради планинската почва. И горитѣ сж систематично опустошавани още отъ турско време, та и отъ тѣхъ ползата за населението, което не знае да ги цени и да ги подържа, не е голѣма. Най-сетне сс говори за черковнатѣ и училищни работи въ Якоруда. Изброяватъ се и по-образованитѣ лица, родомъ отъ Якоруда, — главно учители, а сжщо и мнозина получили висше вбразование въ чужбина и въ страната, като се даватъ и фотографии.

Л. Милетичъ.

Тодор Ђорђевић, Кратово. Въ „Прилози за познавање градова у нашој земљи", свезка 11 от „Посебна издања Географског Друштва", Београд, 1931 г., стр. 5—38.

Работата започва съ единъ кратъкъ погледъ върху разположението и основаването на Кратово, при което се изтъква, че това толкова несгодно положение, което градътъ има (далечъ отъ пжтищата, срѣдъ остатъцитѣ отъ старъ вулкански кратеръ), може да се обясни само като се иматъ на умъ руднитѣ богатства въ непосрѣдната околность на града. И тъй като тѣзи богатства днесъ не се използуватъ, за да разберемъ града, трѣбва да разгледаме неговото минало. Авторътъ на разглежданата работа не го казва, но сигурно по тѣзи причини е обърналъ голѣмо внимание

на миналото на града, поради което съ него се занимава доста нашироко — повече, отколкото бихме очаквали въ една антропогеографска работа.

Градътъ е сжществувалъ още въ римско време. Дали, обаче, бива да се идентифицира съ гр. Tranupara, отбелязанъ въ Tabula Peutingeriana, както прави Ђорђевић по подобие на J. Драгановић (вж. Гласник српског ученог д-ва, кн. 45, стр. 119), е мжчно да се реши. Пжтьтъ между Stopis (дн. Щипъ) и Peutalia (вм. Pautalia, дн. Кюстендилъ) е могълъ да минава както презъ Кратово така и по срѣдното течение на Брѣгалница. Презъ XIII вѣкъ, когато започва усилено използуване на руднитѣ богатства въ цѣла Европа, настжпва най-цвѣтущиятъ периодъ на града. Монетарницитѣ, които били основани, останали да сжществуватъ и следъ подпадането на града подъ турска власть. Презъ XV в. градътъ е билъ посещаванъ отъ много дубровнишки търговци. По това време, споредъ автора, „у Кратова било срба, саса и Дубровчана још и турака". По какво заключава той, че е имало и сърби, не казва; пъкъ и не би могълъ да каже, защото нѣма никакви свидетелства за това. Обратно, Велко Поповичъ, за когото се споменава въ разглежданата работа, изрично отбелязва, на 1704 год., че е „wтьчьствомъ же ѿ Блъгарскїѣ земли, ѿ места Кратова".[1] Разбира се, това свидетелство за родината на Поповичь въ книгата на Ђорђевић е избѣгнато старателно. Следъ войната отъ 1690 год. сакситѣ и дубровчанитѣ, които живѣели въ града, го напуснали и той значително упадналъ. Новъ разцвѣтъ настжпилъ въ началото на миналия вѣкъ, когато била подновена работата въ кратовскитѣ рудници. По това време учителствувалъ въ града Хаджи Иоакимъ Кърчовски, Споредъ автора „књиге је штампао у Будиму, потпором неких кратовца". Избѣгва обаче да отбележи, че въ тѣзи книги Кратово е писанъ между българскитѣ градове. Най-много упадналъ града следъ последната война. Отъ 4500 мюсюлмани останали въ града само 120 души, които сжщо щѣли да напуснатъ Кратово.

Въ отдѣлна глава е разгледано топографското развитие на града, при което се изтъква, че сакситѣ, като рудари, сж живѣели въ махали извънъ града, поради което последниятъ до изселването имъ еималъ пръснатъ типъ, следъ изселването — сбитъ типъ.

Въ една кратка глава е разгледана физиономията на града.[2] Тя въ основата си все още е турско-ориенталска, но запазенитѣ единосводни каменни мостове и високи каменни кули му даватъ срѣдновѣковенъ изгледъ. Описани сж една такава кула и една обикновена кжща.

Следъ това описание на града е разгледано населението и неговия произходъ. Кратово сега (1930 год.) броело 172 рода, живѣещи въ кржгло 350 кжщи. Отъ тѣхъ 146 рода (310 к.) били „срби", 17 р. (29 к.) турци и 9 р. (11 к.) цигани. Отъ тѣзи 172 рода (135 кжщи) сж староседелци и 123 р. (215 к.) пришълци. Изброени сж всички стари родове. Почти половината отъ тѣхъ (Чукчукци, Бидици, Томчевци и др.) иматъ представители и въ София. „Све су ове породице срби православне вере" казва

[1] Вж. въ Љуба Стојановић, Стари српски записи и натписи, № 2128, 2129, 2147.

[2] Ђорђевић смѣсва понятията типъ и физиономия, като употрѣбява и за двѣтѣ думата тип.

Ђорђевић. Отъ което трѣбва да заключа, че две години ми е билъ учитель въ София „сърбинътъ“ г. Чукчуковъ. Разбира се, не бихме могли, при днешното положение въ Югославия, да искаме авторътъ да говори само истината, защото въ такъвъ случай книгата му не би видѣла бѣлъ свѣтъ. Между пришелцитѣ личатъ освенъ тѣзи отъ околнитѣ села и такива отъ Дебърско, Тетовско и Прилепско — следи отъ преселническото движение отъ западнитѣ къмъ източнитѣ български земи. На 1878 г. въ Кратово били настанени и 20 семейства турци, бѣжанци отъ България. Следъ преставането на рударскитѣ работи презъ втората половина на миналия вѣкъ „кратовци су почели да се исељавају мораво-вардарском долином и задржавали су се у Лесковцу, Нишу, Крагујевцу, Београду и другимъ варошима“. Въ сѫщность кратовци сѫ се изселвали къмъ българскитѣ градове, и само случайно тукъ таме може да е останалъ нѣкой отъ тѣхъ по градоветѣ на Сърбия.

Разглеждайки града въ стопанско отношение, Ђорђевић изтъква. че Кратово като локаленъ търговски центъръ е упадналъ особено много следъ прокарването на линията Солунъ—Нишъ.

Кратово нѣма добри изгледи и за въ бждеще, защото, ако копаенето и преработването на рудата започне отново (въ това е заинтересувана една голѣма английска компания), ще възмогне Злетово, което отстои само на 12 км. отъ желѣзнопѫтната линия Велесъ—Кочани и до което ще бжде навѣрно прокарана индустриялна желѣзница.

Дим. Ярановъ.

Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних области. Уредник Д-р Војслав С. Радовановић. Књига I, Скопље, 1931, in-8⁰, VI+231. Много илюстрации извънъ текста. (Издава „Скопско Научно Друштво“).

Къмъ нѣколкото редици книги, издавани отъ скопското научно дружество, отъ 1931 г. се прибави още една — „Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних области“, уреждань отъ професора по география въ Скопския университетъ В. С. Радовановичъ, който самъ е изпълнилъ почти цѣлата първа книга, която тукъ съвсемъ на кратко ще разгледамъ.

Следъ една кратка статия отъ Глиша Елезовић „О именима и пореклу старијих муслиманских породица у Скопљу“ (стр. 1—22) и друга отъ Станко Караман за „Рибарство на Катлановском језеру“ (стр. 23—26), въ която сѫ описани риболовнитѣ уреди, следва статия отъ Митре С. Влаховић върху „Средачка Жупа“ (стр. 27—52). Тя е разположена по горното течение на р. Призренска Бистрица, въ съседство съ областьта Гора, населена съ тъй наречените „горалии“, „торбеши“, мохамедани, говорещи български диалектъ съ слабо сръбско влияние. Това обстоятелство кара да очакваме подобно нѣщо и за Средечката жупа. Въ статията не е даденъ фолклоренъ материалъ, а само черти отъ обичаитѣ на населението, като въ кавички се даватъ диалектичнитѣ думи употрѣбени отъ населението при разпитването му върху обичаитѣ. И виждаме, че в Средечка жупа се казва „играт и појат“ (стр. 46), а не „играју и певају“, както би било, ако диалектътъ бѣше сръбски. Ѫ е

застжпено отъ а, както на много мѣста въ Западна България, а не отъ у, както е въ сръбски езикъ. Отъ стр. 51 виждаме, че ь се изяснява въ е, а не въ а, както е въ сръбски: казва се „јазовец“ а не „јазавац“.[1]

Не по-малко интересна е, пакъ поради изнесенитѣ диалектични думи, статията на Стојана К. Ристић върху „Обичаји приликом рођена код православних Срба у Скопљу“ (стр. 53—64). Стойна Христова, скопянка, която учила въ Скопския сръбски университетъ, съ доста подробности, повечето известни отъ други български области, ни описва обичаитѣ при раждане, като редовно дава въ кавички „диалектичнитѣ думи“, употрѣбявани отъ скопскитѣ „сърби“. И на стр. 55 четемъ като дума „добиток“; на стр. 58 — „железо“. „Дошол крши керамиди!“ (сиречь, родило се момче, което, хвърляйки камъни, ще троши керамидитѣ по покривитѣ); на стр. 59 — „пита со витка“; на стр. 60 — „Немај страв, Петро, не го кри детето“, и пр. Всичко това е, разбира се, чистъ български езикъ, а не сръбски „диалектъ“, за какъвто Стойна Христова ще не ще е трѣбвало да го провъзгласи. Иначе едва ли щѣше да свърши университета, въ който, за да се запише, е трѣбвало да промѣни и името си.

Най-голѣмъ дѣлъ отъ сборника заема работата на В. С. Радовановић, „Марijовци у песми, причи и шали“ (стр. 65—231). Изучавайки презъ последнитѣ години Мариово въ антропогеографско отношение, той си записалъ и 122 пѣсни, приказки и шеги, които изнася въ споменатата статия. Радовановичъ не е филологъ, та не е записвалъ по начина, приетъ при записване на народни умотворения. Не е поставялъ нито ударения, нито пъкъ е употрѣбилъ толкова знаци и комбинации отъ знаци, колкото звукове има въ говора на Мариовци. Не употрѣбява особенъ знакъ за звука ъ, защото нѣма такъвъ въ сръбската азбука, поради което вмѣсто него пише ту апострофъ ту е. На стр. 99—103 постоянно четемъ за „добер јунак“, форма, която не се среща нито въ български нито въ сръбски езикъ и която е измислена отъ Радовановичъ за да не бжде употрѣбена чисто българската форма „добър“, употрѣбявана и отъ Мариовци. Последниятъ употрѣбява безразборно за всѣко „ч“ и „к“ сръбския знакъ ћ, та четемъ за „киќени сватове“ вмѣсто „кичени сватове“. На много мѣста вмѣсто „г“ и „дж“ е употрѣбенъ сръбскиятъ знакъ „ђ“. Употрѣбяването на ћ и ђ и избѣгването на ъ е сторено явно умишлено и то съ цель да се даде сръбски характеръ на записания материялъ. Въпрѣки това, даже тъй както е записанъ, материялътъ почти изцѣло представя образецъ отъ чистъ български езикъ. Напримѣръ:

„Ами шега, шега не се прави,
Не се прави со самовилите:
Кога духна Ђурђа самовила,
Кога духна силните ветрове,
Го јодвеја Краљевића Марка
Го јодвеја во сињото море!“ (стр. 68)

или: „Во нашето место, во Маријово, старците прикажуват, оти на Висока имало некој пат езеро. Во Висоцко Езеро живејал змео; са капил во него. Тој змео бил од Пелистер, од кај Битоља; за тоа на песна се пеје: Змејче Пелистерче. Iеден ден ја бендисал змео бела Неда, нашето момиче

[1] За българския езикъ на т. нареч. торбеши въ „Гора“, а сжщо и за езика на населението въ близката „Средечка жупа“, който има значителни български примѣси, вж. у А. М. Селищев, Полог, стр. 405 нат. и 410 нат.

од Маријово, и на трите години ја зел на Велигден од средсело, и ја занесол Висоцко Езеро" (стр. 169).
или пъкъ: „ . . . Шарпланина сум ја чул оти е кај Скопје некаде, . . ."

Трѣбва човѣкъ да бѫде обладанъ отъ непоправима морална слѣпота и глухота за да пише, подобно на Радовановичъ, че „La région de Marijovo d'où proviennent ces créations populaires serbes, se trouve tout à fait à l'extrémité méridionale de la Serbie du Sud etc." (стр. 231, въ французкото резюме). Радовановичъ пише, че „Сваку сам умотворину забележио дословице како је гласила од самог певача или приповедача" (стр. 191). Въ сѫщность той се е старалъ, но понеже не знае езика на мѣстното население, не знае български, тургалъ е членъ и кѫдето трѣбва и кѫдето не трѣбва. Така напримѣръ въ фразата „Од Велигден на Велигден си купуваше од град по једна валаница. Ама, да ли имаше Пејо главата, да ли немаше, не го знајем!" (стр. 184) думата град е оставена неправилно безъ членъ, а къмъ думата глава е прибавенъ безъ нужда. Р. дѣли постоянно думата „дали" и всички числителни, свършващи на -мина, на две. А ето какъ, все поради това че Р. е сърбинъ, който не знае езика на мѣстното българско население, е накѫсалъ думитѣ въ следнитѣ два стиха:

„Со таја капа на страна
Со тије гаћи по страни" (стр. 171)

Последнитѣ думи на всѣки единъ отъ тѣзи два стиха трѣбва да се четатъ наедно. Тѣ значатъ по-друго отъ това, което е разбралъ Радовановичъ. Характерно е, че той не смѣе да накара населението да се нарече сръбско, не му позволява да се нарича и българско, поради което го кара да се нарича съ име, което никога не се е употрѣбявало отъ населението на Македония. На стр. 174 четемъ въ разказа на единъ мариовецъ следното: „Тој бил поп Апсика од Дуње (село въ Мариово, бел. рец.)... Славянин бил, славјанско писмо знајел". Фалшификацията е очевидна. Тя се среща на всѣка страница и прави цѣлия „приносъ" на Р. не само безполезенъ, но и вреденъ за науката. Защото да се доказва българщината на населението въ Мариово възъ основа на даденитѣ отъ Р. текстове би било много лесно, но съвсемъ излишно. Дим. Ярановъ

Richard Busch-Zantner, Zur Siedlungsgeographie Südwestalbaniens, въ Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in München, Bd. XXIV, 1931, H. 2, стр. 309—316.

Кратката статия на Busch-Zantner, която той представя като единъ малъкъ приносъ къмъ поселищната география на Югозападна Албания, разглежда между другото и твърде интересния въпросъ за измѣстването на албанската народностна граница къмъ истокъ за смѣтка на българитѣ. Това е станало възможно, смѣта авторътъ, едва въ последно време, когато албанцитѣ заели корчанската котловина. Че тя е заселена отъ скоро съ албанци, личи между другото и отъ обстоятелството, че гр. Корча е новъ градъ, който отскоро нарастна до степень да е най-голѣмиятъ албански градъ. Освенъ това цѣлата котловина показва белези, по които може да се сѫди за скорошното ѝ заселване съ албанци. Настанили се веднъжъ тукъ, за албанцитѣ е било лесно да се прехвърлятъ и въ Охридската котловина и въ Преспа и въ Костурско, понеже и тритѣ тѣзи области могатъ лесно да се сношаватъ съ Костурско. Но, отбелязва Zantner, не само албанцитѣ сѫ използували въ последно време това удобство. Чакъ презъ 19. в. сѫ ставали преселвания на българи отъ Преспанско въ Корчанско. Тукъ тѣ основали чифлика Bujgarec (стр. 312) (вѣроятно Българецъ б. рец). Последното сведение е интересно поради това, че до сега ни бѣха известни отъ 19. в. само изселвания на българи отъ Албания и Западна Македония къмъ източнитѣ български земи. (Вж. Мак. Пр., год. VII, кн. 2—3, стр. 63—115, моята статия подъ горното заглавие).

Дим. Ярановъ.

Résumés des articles de la revue.

Ivan Snégarov, Un important document bulgare de Kortcha (Albanie).

A l'époque de l'immigration slave dans la péninsule Balkanique de grandes masses compactes s'établirent aussi dans l'Albanie actuelle, plus particulièrement dans sa partie méridionale, au sud du fleuve Chkoumba. Ces Slaves étaient de la même famille que ceux qui s'étaient fixés dans les régions de la Misie, de la Thrace, de la Macédoine, de l'Epire, de la Thessalie, de l'Attique et du Péloponèse, c. a. d. de la même famille que les tribus slaves qui ont formé le peuple bulgare. Le puissant Etat balkanique Slavinia a probablement aussi englobé les Slaves albanais. Ces derniers avaient la prépondérance numérique. C'est pourquoi les anciennes désignations Illyrie et Ancien Epire cessèrent d'être employées et furent remplacées par des désignations slaves. Au IX-e siècle de grandes parties de ces contrées ont formé un tout géographique portant le nom bulgare de Koutmitchévitza — région qui devint le berceau de la culture vieux-bulgare grâce à l'œuvre des éminents disciples de Cyrille, Clément et Naoum, dans les centres d'Ohrida, de Dévol et de Glavinitza (près de l'actuel Avlona). Un très grand nombre de noms slaves des localités et des rivières en Albanie témoignent de la slavisation de cette partie de la contrée romaine l'Illyrie.

Les vestiges de l'ancienne population bulgare dans l'Albanie du Sud sont les habitants des villages de Bobochtitza et Drénovo, qui se trouvent dans la vallée de Kortchana, le premier à $1^1/_2$—2 heures de distance au sud-ouest de Kortcha, le second à 1 heure de distance au sud de cette ville. Le nom „Kortcha" prouve que dans le passé cet endroit aussi a été peuplé par des Bulgares. Bobochtitza est un ancien village. Encore en 1503 a été construit là une nouvelle église pour le monastère „Saint-Nicolas" qui se trouvait près du village même. En 1709 ce monastère tomba sous la dépendance du patriarcat d'Ohrida. En 1728 Bobochtitza fut déclaré, en même temps que d'autres villages de la région de Kortcha, propriété de la métropolie de Kortcha.

Même après la suppression du patriarcat d'Ohrida, alors qu'en Macédoine et en Albanie se renforçait le processus d'hellénisation, les villages de Bobochtitza et Drénovo conservèrent leur caractère bulgare. Quoiqu'ils fussent détachés de la masse de leurs frères de race et qu'ils reprséentassent des îlots au sein de l'élément albanais, ils ne restèrent pas étrangers au mouvement général du peuple bulgare pour l'indépendance de son Eglise. Leur sentiment national et leur désir de participer dans la vie culturelle du peuple bulgare se développèrent rapidement. Les habitants du village de

Bobochtitza manifestèrent leurs sentiments dans une pétition qu'ils adressèrent le 26 octobre 1873 à l'exarque bulgare Antime I et qu'ils lui firent remettre par un habitant de leur village. Ils emploient pour s'adresser au chef de l'Eglise bulgare nouvellement instituée non pas la formule officielle en usage mais une expression originale qui, dans leur enthousiasme national, leur semble exprimer le mieux leur amour filial et leur vénération pour le chef spirituel bulgare; ils l'appellent donc „Notre Père Très-Saint" car ils voient dans l'exarque bulgare le protecteur et le défenseur du peuple entier. Se sentant, corps et âme, partie intégrante du peuple bulgare qui vient de se libérer du joug spirituel grec, ils considèrent comme tout naturel de chercher aide auprès du chef ecclésiastique de leur peuple, croyant sincèrement que tel un vrai père il appelle ses enfants pour les abriter sous son aile tutélaire. Et ce ne sont pas seulement les laïques qui entrent en communion spirituelle avec l'exarque bulgare, mortellement haï du Phanar, mais aussi leurs pasteurs — les supérieurs des monastères voisins „Saint Nicolas" et „La Sainte Vierge", les moines-prêtres Ignatï et Thimotheï, et les prêtres de paroisse Sakelarï Naoum et le pope Théodor Kotzov, qui, comme le montre leurs signatures grecques dans la lettre, avaient reçu une instruction grecque et se servaient du grec dans leur correspondance et sûrement aussi pour le service divin. Les habitants de Bobochtitza ont été les premiers qui ont signé une pétition émanant de tout un village. Il est dit dans le document que les moines des deux monastères sont des „paysans" c. a. d. des originaires des villages voisins (Bobochtitza et Drénovo) et que par conséquent ce ne sont pas des Grecs. Le prêtre Théodor Kotzov affirme d'ailleurs sa nationalité slave en écrivant son nom de famille avec la désinence *ov*, comme l'ont fait presque tous les signataires laïques de la pétition. Celle-ci porte les noms de 17 laïques, probablement des notables de Bobochtitza.

La pétition est écrite en caractères grecs dans le dialecte de Bobochtitza. Les signataires déclarent d'ailleurs eux-mêmes que dans leur village et à Drénoviane (Drénovo) on parle la langue qu'ils emploient dans leur pétition. Il est à remarquer que le rédacteur était un calligraphe et connaissait parfaitement les caractères grecs. Les idées sont exposées avec ordre et clarté. Les pétitionnaires donnent d'abord une brève description du village de Bobochtitza qui, disent-ils, a une très belle situation et se remarque de loin. Le village a 150 maisons et 5 quartiers. Le monastère de la „Sainte-Vierge" s'élève sur une colline boisée près du village même; le monastère „Saint-Nicolas" est à l'est du village. Après quoi sont données des informations sur la situation économique du village. Celui-ci à l'époque du gouverneur de Janina Ali pacha Tépéléni devint possession du sultan (imlek). Depuis lors, la moitié des habitants de Bobochtitza se sont enfuis en Valachie. Mais, disent les pétitionnaires, récemment le sultan Abdul Asis a commencé à vendre les „imlek". Encouragés par ce fait, le village de Bobochtitza a demandé à se racheter. Mais il ne possède pas les moyens nécessaires étant très pauvre. Les villageois ont à grand'peine réussi à ramasser environ 1000 livres turques qu'ils ont données à leur concitoyen Grigor Kouneskov pour qu'il les remette au notable de Bucarest Nicolaki Iovan Guérassi, issu d'une famille de Bobochtitza mais né et vivant à Bucarest. Celui-ci a, de son côté, promis 500 ducats d'or pour le rachat du village. Les Boboch-

titziens comptent sur l'aide pécuniaire de leurs compatriotes disséminés en Valachie, mais encore plus sur l'appui de l'exarque bulgare. Ils le prient de leur donner une certaine somme et d'inviter par une circulaire tout le peuple bulgare à leur venir en aide.

A la fin les pétitionnaires donnent des renseignements sur le village voisin Drénoviané (*Δρενοβεάνε*). Celui-ci se trouve à $^1/_4$ d'heure de Bobochtitza et il est *σέλο μπολγάρτσκω* avec 100 maisons. Des liens fraternels unissent les deux villages. La moitié des filles de Bobochtitza sont mariées à Drénoviané.

On ignore si l'exarque répondit à cette pétition. Quoi qu'il en soit les habitants de Bohochtitsa, séparés des autres Bulgares macédoniens, continuèrent, de même que les Albanais orthodoxes, à subir la domination spirituelle du Phanar.

Le document en question a aussi une valeur philologique. Le parler des Bobochtitziens a des particularités communes au dialecte macédonien de l'Ouest: *щ* se prononce *шч*, le passé indéfini se forme avec le verbe i m a m. En outre, au point de vue du lexique aussi ce parler représente une variété de ce dialecte. Il est analogue avec le parler de Korechta, localité de la région de Kostour voisine de Dévol. Cependant dans le parler de Bobochtitza existent des particularités phonétiques du dialecte bulgare de l'Est.

Plus loin, l'auteur s'arrête plus en détail sur les particularités phonétiques et morphologiques du parler du village de Bobochtitza et relève surtout les particularités de l'accentuation, des traces de nasalisme, des déclinaisons de l'article, des vestiges de formes de déclinaison vieux-bulgares.

Malheureusement, le village purement bulgare de Bobochtitza, qui il y a 60 ans a si manifestement exprimé son désir de vivre dans une communauté spirituelle avec le peuple bulgare, est aujourd'hui soumis à une rapide albanisation. Selon l'affirmation de personnes qui ont visité il y a quelques années ce village, les jeunes gens ne parlent plus que l'albanais, et le parler bulgare avec ces curieuses formes anciennes ne s'entend plus que dans les maisons et cela de la bouche des vieilles gens. C'est ainsi que s'efface et continue à s'effacer le bulgarisme dans certains milieux autrefois purement bulgares.

L'auteur annexe en transcription critique le texte de la pétition adressée en 1873 à l'exarque bulgare Antime I et ensuite en fac-similé la pétition elle-même écrite en caractères grecs.

L. Milétitch, Une lettre de Bobochtchitza (région de Kortcha) adressée à l'exarque Antime I (1873). Apport à la dialectologie bulgare.

L'auteur rappelle les informations que la dialectologie possède jusqu'aujourd'hui sur le village de Bobochtchitza et le village voisin Drénovo, et, d'autre part, les difficultés soulevées par les autorités turques et le clergé grec sous le juridiction duquel se trouvaient les Bulgares de ces deux villages — difficultés qui ont empêché les savants bulgares d'aller sur les lieux mêmes pour étudier, entre autre, le parler local aux archaïsmes si intéressants. M-r Milétitch rapporte ensuite les renseignements donnés sur Bobochtchitza par le savant allemand Heinrich Gelzer qui en 1902, voyageant en Macé-

doine, a visité ce village bulgare, maintenant en Albanie. Gelzer, parlant des Bulgares des villages de Bobochtchitza et Drénovo, dit qu'ils forment „des îlots bulgares au sein de l'élément albanais autour de Koritza" (c. à d. de Kortcha) et qu'ils représentent des vestiges de l'ancienne population slovène qui, après l'invasion des Albanais au XIVe et au XVe siècle, s'est à grand'peine maintenue au pied des montagnes. „Les avisés Bulgares de Bobochtchitza, dit Gelzer, par suite de leur isolement ne se placèrent pas sous la juridiction de l'exarchat, mais restèrent, de même que leurs voisins Albanais, sous celle de la métropolie grecque de Koritza". Il n'aurait pas été étonnant que dans ces conditions les Bulgares de Bobochtchitza soient réellement restés sous l'influence de l'esprit grécomane, mais maintenant il devient évident que ceux-ci avaient une forte conscience nationale, déjà à l'époque où fut fondée l'Eglise bulgare c. à d. dans les années soixante-dix du siècle dernier. Ceci ressort de la lettre datée de 1873 et envoyée par les habitants du village de Bobochtchitza au premier exarque bulgare Antime, lettre que le professeur Snégarov a récemment trouvée parmi les documents des archives de l'exarchat qui n'ont pas été brûlés. Dans le présent numéro de la Revue Macédonienne, M-r Snégarov communique cette lettre sous le titre. „Un important document bulgare de la région de Kortcha".

Les Bobochtitziens ont écrit leur pétition dans leur parler populaire sans être, aussi peu que ce soit, influencés par la langue bulgare littéraire dont ils n'avaient aucune notion; ils ne connaissaient même pas les caractères cyrilliques et pour cette raison ils se sont servis des caractères grecs en les adaptant en partie par des signes diacritiques à la phonétique de leur parler local, comme le montrent le fac-similé de l'original et la transcription en caractrères cyrilliques faite par M-r Snégarov, tous deux annexés ici. M-r Snégarov ayant parlé en détail du passé du village de Bobochtchitza et aussi de son parler local, M-r Milétitch s'arrête principalement sur quelques autres questions linguistiques importantes que soulèvent et mettent en lumière certaines particularités de ce parler.

En examinant le parler de certains anciens colons macédoniens établis dans le village Aïdémir, prés de Silistra (au bord du Danube), et en le comparant au parler de Bobochtchitza, M-r Milétitch découvre des particularités identiques dans les deux parlers et arrive à la conclusion que les habitants d'Aïdemir proviennent non pas de la région de Kostour, mais d'une région proche de Kortcha où se trouvent actuellement les villages bulgares de Bobochtchitza et Drénovo. Les particularités linguistiques les plus importantes sur lesquelles M-r Milétitch base son opinion sont la large prononciation du ѣ comme 'ä — 'a et la même espèce de prononciation de la nasale 'än — 'an (au lieu du ѧ vieux-bulgare). La ressemblance entre le parler d'Aïdémir et celui de Bobochtchitza a été indiquée par M-r Milétitch dans son ouvrage „Les Arnaoutes dans la région de Silistra et les traces de nasales dans leur langue" (1901). Sous le nom d'„Arnaoutes" on désigne les colons venus de la Macédoine. Dans son étude, M-r Milétitch donne aussi des exemples empruntés à d'autres parlers bulgares de l'Ouest et de l'Est, qui prouvent la large diffusion et l'ancienneté de la voyelle 'ä dans la langue bulgare en général; ceci constitue une des particularités phonétiques les plus caractéristiques de cette langue. Plus loin M-r Milétitch s'arrête à

quelques différences d'ordre secondaire entre le parler d'Aïdémir et celui de Bobochtchitza, notamment en ce qui concerne la prononciation de tj—dj et de la nasale vieux-bulgare ѫ, différences qui se sont probablement développées après l'émigration de la Macédoine des habitants d'Aïdémir.

La forme de l'article est indubitablement un des traits morphologiques les plus importants de la langue bulgare dans tous ses dialectes et l'évolution historique de l'article s'est faite de la même façon dans tout le domaine de la langue bulgare en commençant par la déclinaison complexe de la forme de l'article pour aboutir à la forme générale sans déclinaison de l'article. C'est pourquoi Mr Milétitch s'arrête plus particulièrement aux quelques exemples d'article décliné dans la lettre de Bobochtchitza, en les comparant à des exemples analogues empruntés à d'autres parlers bulgares, afin de pouvoir confirmer dans ce cas aussi leur importance comme preuves de l'unité dans l'évolution de la langue bulgare dans tous ses dialectes. Une importance du même genre ont les anciennes formes déclinatives conservées dans le document en question et que Mr Milétitch cite en les comparant à des formes analogues empruntées à d'autres parlers bulgares.

En connexion avec le développement des trois articles qui aujourd'hui encore s'emploient dans les parlers des Rhodopes, dans la Bulgarie du nord-ouest et dans celle du sud-ouest, Mr Milétitch s'arrête en détail sur l'article formé au moyen du pronom démonstratif vieux-bulgare sь, si, se, dont jusqu'à présent même ont été conservées dans le parler de Bobochtchitza des formes vivantes avec une signification démonstrative, par ex. s o j jazik. Ceci est une forme ancienne très rare dans les parlers macédoniens, à laquelle Mr Milétitch attribue une grande importance comme preuve que dans les régions de Kostour et de Kortcha, où maintenant on emploie un seul article (-ot, -ta, -to), il y a eu dans le passé également trois différentes formes d'articles dont l'une a eu un article formé au moyen du pronom mentionné plus haut sь et qui existe encore dans les parlers bulgares des Rhodopes.

Enfin, en se basant sur l'ancienne parenté entre la langue bulgare et la langue russe, dans laquelle peu à peu a acquis la prédominance un seul article (-ot, -ta, -to) et pour prouver qu'il y a eu dans la langue russe un second article encore, notamment l'article formé par le pronom sь, Mr Milétitch attire l'attention sur les nouvelles données relatives à cette question exposées par le professeur V. Pogorélov dans son article „L'emploi de l'article grammatical dans le parler de la Russie de Kiev avant la période mongole" (publié dans le Recueil en l'honneur du professeur L. Milétitch, 1933, p. 169-180). Pogorélov a trouvé dans des monuments vieux-russes du XIe et du XIIe siècles provenant de la Russie de Kiev des exemples avec l'article décliné non seulement du type de -ot, -ta, -to, mais aussi l'article -ъs (os), -sa, se, comme: otrokъsь, grados, slovose. etc. Vu que dans le dialecte petit-russien actuel il n'y a pas de traces d'article, Mr Milétitch partage l'opinion du professeur Pogorèlov que les faits relevés par lui établissant l'existence même d'un double article dans la Russie de Kiev ont une grande importance au point de vue de la question historique relative à la plus ancienne population russe dans la Petite-Russie de Kiev, à savoir

si à l'origine vivaient ici des Petits-Russiens ou des Grands-Russiens. Cette question est en connexion avec une autre encore: pourquoi les chansons épiques russes („bylini") dites du „Cycle de Kiev" ne se sont pas conservées dans la tradition populaire orale des Petits Russiens.

Dim. Iaranov, La question de l'ethnogénèse des Bulgares de la Bulgarie Occidentale et de la Macédoine pendant les 10 dernières années.

Jusqu'à ces derniers temps toutes les conclusions faites sur l'ethnogénèse des Bulgares de la Bulgarie Occidentale et de la Macédoine étaient fondées sur des données linguistiques, ethnographiques et historiques. Sur de telles données il y a 10 ans G. Weigand se représentait les Bulgares des dites régions comme un mélange de Slaves, de Thraces slavisés, de Protobulgares slavisés, de Pétzénègues, de Coumains et de Turcs. Si Weigand n'a pas employé des données anthropométriques, ce n'est pas parce qu'elles manquaient, mais parce que ceux mêmes qui les avaient relevés et analysées se refusaient à tirer des conclusions ethnogénétiques, considérant ces données comme insuffisantes. Comparée à cette abstention l'assurance avec laquelle Mr le prof. Jan Czekanowski établit qu' „à la formation de la population bulgare d'aujour'hui les Protobulgares ont joué un rôle beaucoup plus important qu'on ne l'admet" et que la présence du type nordique parmi la population de la Bulgarie Occidentale et de la Macédoine Orientale présente „une trace de l'ancienne migration grecque", nous fait croire que pendant les dernières années ont été rassemblées beaucoup de données nouvelles sur l'anthropologie des Bulgares. Une revue des ouvrages parus pendant les dernières années sur l'anthropologie des Bulgares de la Macédoine et de la Bulgarie Occidentale nous fera voir cependant qu'il n'en est rien.

Après l'article d'Olga Willerowa: Sprostrzeżenia nad barwą sczów, włosów i skóry u tatarów, ormian, gruzinów, moldowjan, serbów i macedończyków (Observations sur la couleur des yeux, des cheveux et de la peau chez les Tatares, Ormiens, Grousines, Moldaves, Serbes et Macédoniens), publié dans le „Przegląd Antropologiczny", t. I, p. 84-91 (Poznań, 1926), c'est l'étude d'Adam Wrzosek et Michał Ćwirko-Godycki: Macedończycy (Poznań, 1931), qui attire beaucoup plus notre attention.

D'après Mr Wrzosek, 39 des 106 personnes étudiées dans le camp de captifs à Dąbie près de Cracovie se sont déclarées comme Bulgares, la plus grande partie du reste ne faisant pas de différence entre langue bulgare et „langue macédonienne". Au mépris de ces faits, Mr Wrzosek parle de ces 106 personnes comme si elles appartenaient à un peuple „macédonien" distinct et les compare parfois au Bulgares macédoniens de Krum Drontschilow, parfois aux Serbes, pour venir enfin à la conclusion, qu'elles sont plus proches de ces derniers. D'après lui, „on trouve entre les Macédoniens différents types mixtes ayant parfois des traits du type dinarique. Ce type pur a pu être constaté chez 7 des 106 personnes étudiées".

En effet, en comparant les données de Wrzosek sur les „Macédoniens" avec les données que nous avons sur les Bulgares de la Bulgarie

Occidentale et de la Thrace, sur les Serbes, les Albanais et les Grecs, il devient évident que dans la Macédoine Orientale la population, au point de vue anthropologique, ressemble à la population de la Thrace. Ici et là on trouve principalement un type,défini par Deniker comme atlanto-méditerranéen avec une taille presque haute, dolichocéphale et brunet. Sa présence dans les deux régions simultanément peut être expliquée par le fait que les Slaves en Macédoine Orientale et Méridionale sont venus en passant par la Thrace septentrionale. Mais les données que publie Mr Wrzosek font apparaître un fait encore plus intéressant: que ce type, quoique très rarement, se trouve aussi en Macédoine Occidentale. Pour comprendre sa présence dans cette partie de la Macédoine il est nécessaire d'admettre qu'il a été apporté pendant le 7-ème Siècle par les Slaves, parce que plus tard ont eu lieu des migrations de la Macédoine Occidentale vers l'Est, mais non pas en sens inverse. Des données que publie Mr Wrzosek il devient d'autre part évident qu'entre les „Macédoniens" occidentaux le type le plus répandu est un type court brachycéphale et brunet, propre presque exclusivement aux Albanais et nommé par Haberland et Lebzelter „kthela-typus". D'après Lebzelter c'est un indice sûr que le foyer de ce type brachycéphal est dans les montagnes albanaises. C'est donc un type proprement albanais.

De tout ce qui a été dit on peut tirer la conclusion que la population de la Macédoine Occidentale ,d'après les données de Wrzosek, est constituée par des représentants de deux types: l'atlanto-méditerranéen (ou kourganique d'après Drontschilow) apporté ici vers le 7-ième siècle par les Slaves, notament par ceux qui se sont établis en Thrace et en Macédoine Orientale et le kthela-type, plus ancien, trouvé ici par les nouveaux-venus. Et comme il a été constaté, que la brachycéphalie est un indice dominant, il est évident que le croisement de ces deux types, ainsi que les migrations, ont été toujours en faveur du type plus ancien — le kthela-type. Ce type n'a rien à faire avec le type dinarique.

Aux mêmes conclusion conduisent aussi les données de Drontschilow, Lebzelter, Loritz ainsi que mes propres études anthropologiques, publiées et non publiées, sur les Bulgares de la Macédoine Orientale. Il est évident que les données de Mr. Wrzosek sont exactes, mais s'il en tire des conclusions toutes différentes, c'est parce qu'il se sert d'une méthode vieillie, qui consiste à comparer des indices séparés et non pas des hommes comme porteurs d'un ensemble constant d'indices anthropométriqes.

L'année suivante, après l'étude de Wrzosek, a paru mon article „Étude anthropométrique sur la population du Razlog" (en Macédoine Orientale) dans la Revue Macédonienne, vol. VII, livr. 4, et un an plus tard la suite et la fin de l'étude de Lebzelter „Beiträge zur physischen Anthropologie der Balkanhalbinsel" dans les Mitteilungen d. Anthrop. Gesellschaft in Wien, 1933. Dans ce second article, Lebzelter, en utilisant des données différentes [il a lui-même mesuré 28 Bulgares de la Macédoine — „Bulgaren aus Macedonien")], fait une analyse typologique de la population de la péninsule Balkanique et arrive à la conclusion suivante: Chez les Bulgares des départements de Plovdiv, de Sofia et de Kustendil, ainsi que de la Macédoine c'est le type méditerranéen qui l'a emporté. Après lui vient le kthela-

type, que l'on trouve dans un plus grand pourcentage dans les régions plus occidentales et qui chez les Albanais est prédominant. D'après Lebzelter le type nordique est très rare chez les Bulgares. Dans les départements de Sofia et de Plovdiv — seulement 3%, dans le département de Kustendil — 5—9%, en Macédoine il manque totalement.

De tout ce qui précède il résulte qu'à la fin de l'année passée la question de l'ethnogénèse des Bulgares de la Bulgarie Sudoccidentale et de la Macédoine, des Bulgares en général, peut être brièvement résumée comme il suit: b a s e s l a v e, apportée pendant le 7-ème siècle et représentée par un type subdolichocéphale, de taille presque haute, brunet et s u b s t r a t u m t h r a c e dans les régions occidentales des terres bulgares, représenté par un type brachycéphal, même hyperbrachycéphale, brunet, de taille courte.

Il est évident que les quatre uniques études sur l'anthropologie des Bulgares mantionnées plus haut qui ont paru pendant ces dix dernières années, n'ont pas pu être utilisées pour l'étude de Klara Beller qui a servi comme base à l'article de M. le prof. I. Czekanowski, Zum Problem der anthropologischen Struktur von Bulgarien, publié dans le Recueil Miletič (1933). L'étude de Beller est basé sur les données de Drontschilow, publiées en 1914 sous le titre: „Beitrâge zur Anthropologie der Bulgaren". Ce qu'il y a de nouveau dans l'étude de Beller c'est que les données de Drontschilow sont analysées d'après les méthodes du prof. Czekanowski. D'après cette analyse, dans le département de Sofia cinq „races" participent à la composition de la population avec les pourcents suivants: 28.8% — race arménoïde; 25.7% — race méditerranéenne; 21.7% — race lapponoïde; 10.9% — race nordique; 13.3% — type paleoasiatique. Pour comprendre comment on est venu jusqu'à ces chiffres l'auteur trouve nécessaire de faire une brève revue des méthodes de Czekanowski et des prépositions qui servent de base à chaque étude de ses élèves.

Les races primaires qui entrent comme base dans la composition de la population européenne seraient au nombre de quatre: race nordique (α, a) ibéro-insulaire ou méditerranéenne (ε, e), lapponoïde (λ, l) et arménoide (χ, h). Leur croisement a donné six races secondaires: race nordouest (ι) de α et ε; subnordique (γ) de α et λ; alpine (ω) de α et χ; préslave (aussi Pfahlbautypus) (β) de ε et λ; littorale (ϱ) de ε et χ; dinarique (δ) de χ et λ. Beller a dû tout d'abord constater le pourcentage, avec lequel chacune de ces 10 races est représentée chez la population du département de Sofia. Elle a fait cela en se servant de la méthode dite de ressemblance qui se sert de coefficients correlatifs, en calculant la similitude entre deux individus à l'aide de la formule:

$$\varrho_{xy}=1-\frac{6}{n}\cdot\frac{\Sigma(l_i-l'_i)^2}{(n^2-1)} \quad \cdots\cdots\cdots\cdots \quad (1)$$

Telle qu'elle est donnée, cette formule peut être utilisée seulement à la condition que tous les signalements soient des indices de race également caractéristiques. Mais cette importante condition n'est pas prise en considération par Czekanowski et ses élèves. Pour qu'il devienne évident jusqu'à quel résultat peut conduire cette formule, quand on l'employe sans avoir égard à la dite condition, il nous suffirait d'examiner un cas de l'étude de Gryglaszewska, une élève de Czekanowski: Typy kranjologiczne

Szwajcarji. Gryglaszewska a constaté que la similitude entre les types arménoïde et dinarique est seulement + 0·32. Ce coefficient trop bas pour ces types aussi similaires n'a été obtenu que parce qu'il a été pris dans le calcul, entre autre, un signe moins typique — l'indice orbitaire. Si Gryglaszewska l'avait laissé à part, la similitude aurait été encore beaucoup plus grande — +0.75. Et ce résultat serait en plein accord avec les recherches de Bounak qui ont montré la grande similitude entre ces deux types.

On aurait procédé mieux s'il était possible de classer les différents signes d'après leur rôle pour la classification typologique. Dans ce cas le carré de la différence des nombres ordinaires pour chaque signe séparément pourra être multiplié par un coefficient k qui pour le signe le plus marquant sera 1, pour les signes qui n'ont aucune importance comme signes da race — 0. Pour les signes secondaires il variéra de 1 à 0. Dans ce cas la formule (1) devra être modifiée comme il suit:

$$\varrho_{xy}=1-\frac{6}{n}\cdot\frac{k_a(l_{ai}-l'_{ai})^2+k_b(l_{bi}-l'_{bi})^2+\ldots k_m(l_{mi}-l'_{mi})^2}{n^2-1} \quad \ldots\ldots (2$$

$a, b \ldots m$ sont les différents signes, $k_a\ k_b \ldots k_m$ — leurs coefficients correspondants.

Mais comme il est impossible d'avoir une définition mathématique absolue de ce coefficient, la formule (2) pourrait être simplifiée, en classant tous les signes en 10 et même seulement en 5 groupes. Dans ce cas nous aurons:

$$\varrho_{xy}=1-\frac{6}{n}\cdot\frac{0{\cdot}9\sum\limits_{k=0{\cdot}8}^{k=1{\cdot}0}(l_{ai}-l'_{ai})^2+0{\cdot}7\sum\limits_{k=0{\cdot}6}^{k=0{\cdot}8}(l_{bi}-l'_{b})^2+\ldots 0{\cdot}1\sum\limits_{k=0}^{k=0{\cdot}2}(l_{mi}-l'_{mi})^2}{n^2-1} \quad \ldots (3)$$

Dans ce cas en a entrent tous les signes à coefficients $k=1{\cdot}0$ à 0·8, en $b-k=0{\cdot}8$ à 0·6 etc.

Mais comme pour le moment il nous manque une classification quelconque des signes de race, il est évident que même ma formule (3), qui corrige les défauts de la formule (1), est inapplicable. C'est à dire que pour le moment la méthode de ressemblance est inapplicable dans l'anthropologie.

Ainsi d'après la formule (1), dans laquelle il y a une faute logique, Beller est arrivée au résultat que dans le département de Sofia un tel pourcent de la population est de α-type, un autre pourcent de la même population — de β-type etc. pour chacun des dix types. Voyons maintenant comment a procédé ensuite Beller avec les chiffres ainsi obtenus qui ne correspondent pas à la réalité. Cette fois elle s'est servi de la règle dite loi de fréquence des types de Czekanowski. Cette loi brièvement exposée nous dit que si une population est composée de

$$a+e+h+l=1 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots (4)$$

après le croisement nous aurons:

$$(a+e+h+l)^2=a^2+2ae+e^2+2ah+2eh+h^2+2al+2el+2hl+l^2=1 \quad \ldots\ldots (4a)$$

L'équation (4a) du point de vue mathématique est tout à fait exacte. Mais elle ne peut pas exprimer le résultat du croisement de quatre types parce que, comme il a été déjà dit, il y a des signes dominants et des signes récésifs.

Il est évident que les chiffres de Beller pour les rapports pourcentuels entre les divers types „primaires", représentés dans la population du département de Sofia, ne peuvent pas être considérés comme exacts. Ces chiffres ne peuvent nous servir pour tirer des conclusions ethnogénétiques, parce qu'ils sont obtenus au moyen des formules (1) et (4a), inapplicables dans l'anthropologie.

En se basant sur les chiffres de Beller, Czekanowski écrit que „ce qu'il y a de particulier dans la petite région anthropologique qui comprend les territoires occidentaux de la Bulgarie c'est le grand nombre de personnes du type nordique, qui est particulierement bien répandu en Macédoine". Tout au contraire, comme il a été noté plus haut, le type nordique est totalement absent en Macédoine, et il n'est pas si répandu non plus en Bulgarie occidentale. Ici il peut être expliqué par l'immigration plus récente des Allemands mineurs venus aux XIII-e—XIV-e siècles. Mais cette immigration a été ignorée par M-r le prof. Czekanowski qui voit dans les types nordiques en Bulgarie „une trace de l'ancienne migration grecque".

„L'influence des Protobulgares, nous dit plus loin Czekanowski, s'exprime par la présence du type paléoasiatique, qui fait dans le département de Sofia 13% de la population". Le type paléoasiatique caractéristique pour le groupe paléosibirien et pour les Finnois orientaux, ne peut être pris comme témoin pour un substratum protobulgare. Les Protobulgares sont une branche du groupe turque, pour lequel le type central-asiatique est caractéristique. La présence de types finnois parmi la population du département de Sofia a éte notée en son temps par Drontschilow. Je crois que ces types ont été apportés ici par les Slaves-bulgares, qui ont été dans leur ancienne patrie en contact immédiat avec des tribus finnoises.

Mais dans la population du département de Sofia se trouve répresenté même le type caractéristique pour les peuples turcs—le type central-asiatique qui probablement pour sa similitude avec le type lapponoïde est noté par Beller comme type lapponoïde. Il est très probable que ce type turc a été apporté ici par les Coumains. Les noms Coumanowa-tschouca, Coumanitza, Aldomirovtzi dans le département de Sofia se trouvent justement dans ces lieux, où ledit type est plus fréquent. Contre cette supposition s'élève un obstacle, à première vue insurmontable: dans les régions où le type central-asiatique est plus fréquent, chez les „Chops" dans là région de Sofia à l'ouest de l'Iskar, prédomine presque exclusivement la dolichocéphalie. Mais que la dolichocéphalie n'est pas exclue chez un peuple turc la preuve en est la dolichocéphalie chez les Turcmains, une branche du groupe turc. Mais j'ai une autre raison encore pour croire que les Coumains, qui se sont établis dans le département de Sofia, ont été dolichocéphales et que c'est à eux qu'on doit attribuer la présence du type central-asiatique, dans cette région. Cette raison c'est la présence du type central-asiatique mais dolichoïde dans le village de Koumanitch et ses environs, dans la région de Zarnovo, entre Drama et Névrokope. Dans ces villages jusqu'à une époque très proche

de nous la population, quoique chrétienne depuis longtemps, parlait un dialect turc, de même que jusqu'à la guerre mondiale les „turcs"— chrétiens, dans le village de Ziliachovo et ces environs (entre Drama et Seres). Le nom du village de Koumanitch nous indique clairement l'appartenance ethnique de ces tribus qui ont apporté ici ledit type. Et comme le même type central-asiatique dolichocéphale se trouve aussi dans le département de Sofia, je crois que nous avons le droit de conclure qu'ici aussi il a été apporté par les Coumains et non pas par les Protobulgares, comme le croit le prof. Czekanowski.

A. M. Sélichtchev, La dialectologie macédonienne et les linguistes serbes. A. Bélitch et ses disciples.

Parmi les ouvrages dialectologiques du professeur A. Bélitch il n'y en a pas un seul qui pourrait représenter le résultat de ses études directes sur les parlers de la Macédoine. Au cours de l'été 1914, le professeur Bélitch a parcouru la Macédoine dans un but dialectologique. Durant ce même été le prof. Sélichtchev est allé là pour recueillir des matériaux pour son ouvrage sur la langue de la population dans le Polog (les régions de Tétovo et de Gostivar) et les environs de Skopié. M-r Sélichtchev apprit encore à Tétovo que le professeur Bélitch avait passé par ces endroits, qu'il s'y était arrêté quelques jours et qu'il avait posé des questions ayant trait à la dialectologie. Depuis lors jusqu'à maintenant (1933), M-r Bélitch n'a pas publié les résultats de son enquête dialectologique en Macédoine. Mais cela n'empêche pas M-r Bélitch de parler souvent et catégoriquement sur des questions relatives à la dialectologie macédonienne. Depuis 1913 il ne cesse de se prononcer d'une façon tranchante sur ce thème, notamment dans ces ouvrages „Les Serbes et les Bulgares dans l'alliance balkanique" (Saint Pétersbourg, en russe, et dans l'édition serbe de la même année) et „La Macédoine. Etudes ethnographiques et politiques" (Paris—Barcelone, 1919). Ces livres du professeur et académicien de Belgrade ne se rapportent ni à l'ethnographie ni à la linguistique. Le but de ces livres est la propagande en faveur du serbisme—propagande qui ne tient aucun compte de la situation réelle en Macédoine dans le passé et dans les temps présents. De par leur caractère, leur conception et leur but ces ouvrages de Bélitch ne se distinguent en rien du livre de son collègue le professeur Tihomir Djordjévitch „La Macédoine" (la seconde édition a été faite à Belgrade en 1929; ce livre a été publié auparavant en anglais à Londres en 1919 et en français à Paris en 1919). Le but de ces livres est toujours le même—justifier au point de vue historique, ethnographique et linguistique la domination de la Serbie sur la Macédoine en se servant d'arguments qui souvent n'ont rien de commun avec la science. Le ton hautain et l'ironie à l'égard du peuple bulgare, est le second trait qui est commun aux ouvrages des professeurs de Belgrade Bélitch et Djordjévitch. Chez ce dernier l'ironie va jusqu'à l'arrogance. Par contre, tout ce qui est serbe est idéalisé. M-r Sélichtchev cite à ce propos plusieurs passages du livre de Djordjévitch. Au point de vue du contenu et du style, le livre du professeur Bélitch „La Macédoine" est du même genre. Le professeur Sélichtchev ne s'arrête pas à cet ouvrage mais examine de plus près les ar-

ticles du professeur Bélitch publiés dans l'„Encyclopédie populaire serbo-croate-slovène", publiée par le professeur St. Stanoévitch, notamment les articles. „Les langues yougoslaves" (tome II, p. 187—190), „La langue vieux-slovène" (IV, 434—435), „La langue serbo-croate" (IV, 392—405) et „Le dialecte chtokavsky" (IV, 1064—1077).

Dans ces articles, le professeur Bélitch représente les parlers macédoniens comme des parlers serbes, en négligeant dans son étude les méthodes les plus élémentaires de la linguistique. „La Macédoine étant l'objet de prédilection de mes études ethnographiques et linguistiques poursuivies pendant de longues années, dit M-r Sélichtchev, je souffre en constatant ces falsifications flagrantes des faits établis par la science, falsifications que l'académicien Bélitch représente comme des vérités absolues". C'est pourquoi M-r Sélichtchev a entrepris dans cette étude critique de faire une analyse détaillée des articles en question de Bélitch. M-r Sélichtchev expose d'abord en abrégé certaines parties des articles où l'auteur donne des informations sur la Macédoine, après quoi il analyse ces informations.

Dans son article „Les langues yougoslaves", Bélitch soutient que les langues yougoslaves se divisent en deux groupes — le groupe occidental (serbo-croate et slovène), et le groupe oriental dans lequel se serait développées la langue bulgare et indépendamment d'elle „la langue vieux slave", en dépit du fait que la science considère le vieux slave comme langue bulgare et le nomme par suite „le vieux-bulgare". Mr Bélitch dit que dans les parlers populaires de la Macédoine du Sud se sont conservés des vestiges de cette langue „vieux-slave" qui selon lui ne serait pas bulgare. Dans l'Encyclopédie plus haut mentionnée, Bélitch n'a nulle part donné des preuves sur lesquelles il pourrait appuyer cette affirmation. Cependant Bélitch dit dans son article „Le vieux-slave" que „le parler des slaves des environs de Salonique appartient à ce même groupe de dialectes slaves du sud-est, auquel appartient aussi la langue bulgare". Et ainsi Mr Bélitch reconnaît que les parlers macédoniens du sud appartiennent au même groupe que les parlers bulgares. De ceci Mr Bélitch ne donne également aucune preuve dans l'Encyclopédie. L'étude indiquée par Bélitch „La langue bulgare" ne se trouve pas dans l'Encyclopédie; il y a là seulement un article „Les Bulgares" (I tome) où il est uniquement parlé des événements politiques dans l'histoire de la Bulgarie. Cette absence dans l'Encyclopédie de l'étude sur la langue bulgare indiquée par le prof. Bélitch n'est pas sans avoir quelque signification, dit Mr Sélichtchev.

Dans son article „La langue serbo-croate" Mr Bélitch soutient que lors de leur première immigration dans la péninsule Balkanique, les slaves du sud, établis, selon lui, ensemble au bord du Danube moyen, dans la région autour de Pechta, auraient représenté deux groupes — un groupe slave sud-est et un groupe slave sud-ouest. D'ici les représentants du premier groupe seraient entrés, en suivant le Danube, dans la péninsule Balkanique et dans ce groupe se seraient développées deux langues — le bulgare et le „vieux slave", tandis que dans le second groupe, qui aurait occupé les régions nord-ouest de la peninsule Balkanique, se serait développée la langue des Serbo-Croates et des Slovènes. Mais ceci n'étant pas suffisant pour atteindre le but que l'académicien Bélitch poursuit par ces affirmations ar-

bitraires, dans son article „Le dialecte chtokavsky" il cherche à prouver que déjà au VI-e et au VII-e siècles des Serbo-Croates se seraint répandus dans toute la Macédoine: „De l'Epire et de l'Albanie par le Drin et la Macédoine occidentale et par là dans la Macédoine du Centre et plus loin, et de la Thessalie et de la Macédoine du Sud ils sont parvenus au nord et à l'est jusqu'à Salonique et jusqu'à d'autres régions de la Bulgarie". La langue de ces Serbes qui seraient venus par l'Albanie en Macédoine aurait été „le dialecte vieux chtokavsky" qui se trouverait à la base des parlers macédoniens. Bélitch n'appuye ces affirmations sur aucun argument historique ou linguistique. Il dit seulement en passant que dans la toponymie locale la langue des Serbes „starochtokavtzi" aurait laissé des traces. Cependant le professeur Sélichtchev rejette ceci aussi catégoriquement: „Tout ce que dit le prof. Bélitch est absolument arbitraire, parce que ni dans les conditions géographiques, ni dans la toponymie slave de la Grèce, de la Thessalie, de l'Epire et de l'Albanie (du Sud et du Centre), ni dans les mots slaves empruntés par le grec moderne et l'albanais, ni dans l'ethnographie de l'Albanie, ni dans les documents historiques il n'est possible de trouver des preuves de quelque lien que ce soit entre les immigrations slaves en Grèce et en Albanie et les Serbo-Croates" (voir plus haut p. 62).

Le professeur Sélichtchev argumente sa conclusion en se basant sur la carte toponymique de l'Albanie, sur laquelle Mr Bélitch, à ce qu'il semble, n'a pas arrêté son attention. L'immigration des slaves dans l'Albanie du Sud, l'Epire, la Thessalie et la Grèce ne s'est pas faite par le nord, par l'Albanie, et non pas par groupes distincts de colons, comme le dit Bélitch, mais en masse, en connexion avec la colonisation slave générale de la péninsule Balkanique. Il n'existe en réalité aucune trace d'un pareil mouvement. Les régions dans lesquelles se trouvent des désignations topographiques slaves montrent clairement d'où est venu le mouvement slave vers l'Albanie, l'Epire et la Thessalie. Le professeur Sélichtchev attire l'attention sur la carte avec les désignations locales slaves qu'il a élaborée et qui est annexée à son article dans ce même numéro de la Revue Macédonienne. Mr Sélichtchev donne beaucoup d'exemples empruntés à la toponymie de l'Albanie de l'Est et arrive à la conclusion que ni du nord-ouest ni de l'est n'ont pénétré ici des groupes slaves. Par conséquent, ici, dans le bassin de la Gorna Chkoumba et de Séméni-Dévol et plus loin au sud-est des groupes serbo-croates n'ont pu s'introduire (66). Sélichtchev indique en outre pour les détails son ouvrage „La population slave en Albanie", chapitre II.

Quant à l'hypothèse du professeur Bélitch concernant les plus anciens Serbo-Croates „Chtokavtzi" en Albanie, hypothèse que Bélitch présente comme un dogme qui ne peut être mis en doute, Mr Sélichtchev trouve qu'elle n'a rien de commun avec les faits mentionnés. Mr Bélitch n'a prêté aucune attention aux témoignages ethnographiques et historiques qui réfutent catégoriquement sa thèse. Mr Bélitch n'a également pas étudié les données linguistiques que présentent la toponymie en Albanie et les mots slaves dans la langue albanaise. Ces sources indiquent une série de traits importants de la langue des slaves qui se trouvent dans l'Albanie du Centre et du Sud. Or ces traits sont particuliers aux slaves bulgares (68).

Plus loin, Sélichtchev réfute l'affirmation du prof. Bélitch que les slaves en Epire et en Albanie auraient dans leur langue ћ, ђ (prononcés au lieu de tj, dj communs à tous les slaves); Mr Sélichtchev donne beaucoup d'exemples de désignations topographiques slaves de l'Epire et de l'Albanie du Sud et du Centre (p. 68-72). D'autre part, Mr Sélichtchev, en se basant sur les données dont il dispose, arrive à la conclusion que celles-ci prouvent que les slaves de ces régions appartenaient à des tribus bulgares, les mêmes qui se sont aussi répandues encore plus à l'est — en Thessalie, en Grèce, en Macédoine, en Thrace, en Misie et en Dacie.

Le professeur Sélichtchev montre, avec beaucoup de preuves à l'appui, que le prof. Bélitch passe sous silence encore d'autres traits bulgares de la langue des slaves établis en Albanie, notamment la prononciation des voyelles ъ, ь de ѣ etc. Or, ces traits sont des particularités caractéristiques de la langue bulgare. „Le point de départ de la théorie de Bélitch pour les parlers serbes dans l'Albanie du Centre et du Sud et en Epire, dit Mr Sélichtchev, ne repose sur aucun fondement (74). En ce qui concerne aussi le trait le plus caractéristique de la langue bulgare — le groupement des consonnes žd, št respectivement ždž, šč, Mr Sélichtchev trouve que l'interprétation donnée par Mr Bélitch est également sans fondement (p. 75-76). Mr Sélichtchev passe plus loin à la critique de l'affirmation de Bélitch selon laquelle il y aurait deux groupes „bulgare" et „vieux slave", distincts l'un de l'autre depuis les temps les plus reculés et qui différeraient entre eux non moins que le groupe serbo-croate du groupe slovène. Mr Sélichtchev établit que Mr Bélitch n'a pas donné une seule preuve de l'existence de cette lointaine différence entre des groupes linguistiques „bulgare" et „vieux slave". Par contre, toutes les données que présente Mr Sélichtchev témoignent contre cette hypothèse. „Nous devons constater, dit-il, que tout l'échafaudage du professeur Bélitch est un schéma inventé en tous points et dénué de tout fondement" (p. 79).

D'autre part, Mr Sélichtchev fournit des preuves empruntées entre autre à l'histoire qui réfutent l'affirmation de Mr Bélitch que l'émigration d'un élément „serbo-croate" d'Albanie en Macédoine aurait été provoquée par les guerres byzantines (97-81).

Le professeur Bélitch n'a même pas touché à la question des conditions économiques, sociales et ethniques dans lesquelles se trouvaient les slaves en Albanie; or, dit Mr Sélichtev, il était obligé de le faire du moment qu'il présentait une thèse sur une émigration considérable des slaves en Albanie. Sur ce point aussi, Mr Sélichtchef réfute les affirmations de Mr Bélitch, en expliquant en détail le processus de l'albanisation des slaves.

Enfin Mr Sélichtchev s'appuie sur les monuments écrits du XIVe au XVIe siècle, sur les parlers macédoniens actuels et les désignations locales actuelles pour prouver le caractère bulgare de la population, caractère que celle-ci a conservé depuis les temps les plus anciens jusqu'aujourd'hui. Aucune espèce de „pénétration" de l'élément serbe ne s'est produite en Macédoine. „La toponymie macédonienne est un matériel linguistique qui appartient au groupe bulgare sans interruption dans son histoire du VIIe au XIXe siècle. Dans aucune source le professeur Bélitch n'a pu trouver un appui à son

schéma; celui-ci n'est pas fondé sur ce qui constitue la base de toute oeuvre scientifique" (p. 86). Mr Sélichtchev passe ensuite à l'analyse de la caractéristique des parlers macédoniens donnée par Bélitch. L'étude de Mr Sélichtchev continuera dans le numéro suivant de la Revue Macédonienne.

Ivan Hadjov, Notes critiques sur quelques informations relatives aux frères Miladinov.

L'œuvre culturelle et patriotique des frères Miladinov et leur fin tragique sont depuis longtemps l'objet d'un vif intérêt. Ceux qui les ont connus personnellement, leurs contemporains, leurs historiens, tous ont tâché de jeter la lumière sur quelque partie de leur vie ou de leur œuvre. De sorte que beaucoup d'informations et de témoignages, souvent contradictoires, se sont ainsi amassés. D'autre part certains points n'ont été qu'effleurés et font naître des questions qui demandent à être éclaircies et résolues. C'est ce que Mr Hadjov s'efforce de faire en rétablissant la vérité en dépit de tous les témoignages et renseignements contradictoires.

On connait les relations des deux frères avec les Russes. Celles-ci en ce qui concerne Dimiter Miladinov datent de très loin, du temps où Victor Grigorovitch, au cours de son voyage en Turquie d'Europe, en 1844—1845, est passé par Andrinople et Strouga. C'est alors qu'il fit la connaissance de Dimitre et le prit en amitié. C'est Grigorovitch qui suggéra à D. Miladinov l'idée de noter et de recueiller des chansons populaires. Il le pria en outre d'écrire une grammaire de la langue populaire locale. A propos de cette grammaire entre Dimitre Miladinov et Grigorovitch commença une correspondance, dans laquelle ce dernier révéla à Dimitre la valeur et l'importance des monuments historiques et du folklore.

Cette rencontre de D. Miladinov et de Grigorovitch a lieu au moment où l'intérêt de la société russe pour les Bulgares s'éveille et où chez les Bulgares se renforce l'attraction vers la Russie. Ce double courant trouve son expression dans une période de la vie intellectuelle de D. Miladinov: c'est celle de sa foi dans le rôle messianique de la Russie. Inspiré par cette foi, il commence à diriger ses élèves désireux d'une instruction supérieure non plus vers Athènes mais vers la Russie. Cette sorte d'activité prend sa source dans la conscience slave qui s'éveille chez Dimiter au cours des années quarante.

D. Miladinov se tourne vers la Russie parce qu'il voit qu'il est nécessaire de prendre de „fortes mesures pour repousser le flot de la langue grecque en Macedoine devenu menaçant pour l'avenir du bulgarisme". Des observations faites sur le vif ont amené D. Miladinov à la conclusion suivante: „Beaucoup de bulgarophones ont fait et font leurs études à Athènes et avec le temps la langue contribue à former les mœurs, et, par conséquent, la nationalité se mêle aux sentiments". Les sympathies des Bulgares macédoniens pour les Russes au cours de la guerre de Crimée dont ils suivaient les péripéties avec un intérêt frémissant n'échappèrent pas aux yeux des Miladinov. En 1856, Dimitri envoie son frère Constantin en Russie; il peut le faire probablement grâce à ses relations avec Grigorovitch.

Le 13 novembre 1856, Constantin se trouve à Odessa. Son arrivée en Russie coïncide avec un mouvement important dans le développement de l'idée slave à laquelle se consacrent les disciples d'Aksakov.

Constantin Miladinov et les autres étudiants bulgares de Moscou nouent des relations étroites avec les membres du Comité de Bienfaisance de Moscou; dès son arrivée sur la terre de Russie, encore à Odessa, Constantin a été confié aux bons soins de l'un d'eux — Ratchinsky. Une grande amitié s'établit entre eux. Par l'entremise de Constantin, Dimiter entre en correspondance avec les membres du Comité de Bienfaisance de Moscou; plus tard, il lie des relations personnelles avec Ratchinsky et Ioujnakov, quand ces derniers en 1858 parcourent, en mission, la Macédoine et viennent aussi à Salonique et à Koukouch. Ces relations les frères les ont fait servir à l'œuvre culturelle en Macédoine.

Cependant ces relations avec les Russes devaient avoir de fatales conséquences pour les Miladinov. On en fit d'abord un crime à Dimitre, après la perquisition dans son domicile et son arrestation à Strouga le 16 février 1861. Quand on l'amena à Ohrida, le métropolite grec Milétï l'accusa auprès des Turcs d'être en relations secrètes avec des agents russes et de voyager en Macédoine pour éveiller chez les Bulgares des sympathies à l'égard des Russes. Au cours de la perquisition de sa maison on découvrit entre autre sa correspondance avec son frère Constantin qui se trouvait à ce moment à Moscou. Celle-ci fut interprêtée comme poursuivant le même but — „provoquer les sympathies pour la Russie". Il devient évident que les Miladinov ont été d'une part les victimes des calomnies et des intrigues des phanariotes grecs et de l'autre de la politique turque de l'époque qui voyait dans les représentants des différents courants de la lutte des Eglises des agents des pays étrangers — amis ou ennemis de l'Etat ottoman. Cette politique considérait avec raison la lutte pour l'Eglise nationale bulgare comme une lutte politique.

Quoique la Russie officielle par l'entremise de ses représentants à Constantinople jusqu'à 1864 ne cachât pas sa désapprobation des aspirations nationales des Bulgares et de leurs agitations pour l'obtention d'une Eglise nationale indépendante, le patriarcat grec de Constantinople représenta les Miladinov comme des militants politiques en relations avec les agents de la Russie et par conséquent dangereux pour la Turquie. Dans l'accusation contre les deux frerès il est dit qu'ils empêchent les Bulgares macédoniens de passer dans l'Eglise catholique. Et cela alors que la lutte contre le catholicisme était menée au nom de la religion orthodoxe, dont le patriarcat grec prétendait être le représentant dans les Balkans. La base de l'accusation a été donnée par Milétï et les métropolites grecs d'Ohrida et de Bitolé. Pour le patriacat grec de Constantinople ce qui importait c'était de supprimer le mouvement populaire bulgare comme mouvement nationaliste.

Aux yeux des Turcs ce qui était criminel dan l'activité des Miladinov c'était „l'éveil des sympathies pour la Russie au sein de la population" (déclaration du ministre des Affaires étrangères turques) et les relations personnelles des deux frères avec des Russes, relations qui avaient été représentées comme „des rapports secrets avec des agents russes" (selon les mots de Ratchinsky). Les Turcs s'inquiétaient surtout des sentiments de

„sympathie et de dévouement" des Bulgares macédoniens à l'égard de la Russie. La Russie officielle encourageait l'émigration des Bulgares et donnait à ses représentants des instructions dans ce sens. Le 7 novembre 1861, le gouvernement turc envoie une circulaire secrète dans laquelle il nomme „émeutiers" tous ceux qui „répandent des mensonges et troublent les esprits des Bulgares en disant qu'ils iront à la place des émigrés qui arrivent de la Russie" et décrète que „si certains, dans leur désir de quitter le pays, ont vendu leurs biens, ceux-ci seront enlevés aux acheteurs et seront rendus à leurs propriétaires".

A ce moment-là Rakovsky, qui se trouvait à Belgrade, menait une lutte acharnée contre ce qu'il appelait la „néfaste politique russe d'émigration". Cette lutte exerça une forte infeuence sur les Bulgares. Il en résulta que le désir d'émigrer manifesté auparavent par plusiers Bulgares de Bitolé s'évanouit et que personne de cette région n'émigra.

Les deux frères Miladinov sont les premiers parmi les Bulgares macédoniens tombés victimes de la lutte à Constantinople entre les deux influences — russe et occidentale. Selon l'accusation, telle que la rapporte le ministre d'Autriche-Hongrie à Constantinople „Dimitre Miladinov empêche les Bulgares de se convertir au catholicisme et agite pour les faire émigrer en Russie". La première accusation ne pouvait être soutenue du côté grec; il restait la seconde: les relations avec des Russes et des représentants de la Russie et l'activité déployée en faveur de cet Etat.

Le sort des deux frères après leur emprisonnement suscita l'inquiétude de leurs nombreux amis en Turquie et hors de Turquie. Ils firent tout leur possible pour sauver les Miladinov (Strosmayer, des amis russes, des Bulgares de Constantinople et d'ailleurs). Et quand arriva jusqu'à eux la nouvelle du tragique dénouement c'est avec une douleur profonde qu'ils honorèrent la mémoire des deux frères. Des accusations sont formulées, des coupables sont désignés. C'est alors que commence une polémique fort, intéressante entre Zagreb et Moscou, les centres slaves d'où partent les deux courants opposés qui à Constantinople tâchent, chacun de son côté de tirer profit de la lutte des Bulgares contre le Phanar.

Vassil Tcholakov, l'ami de Constantin, dans un article publié dans le journal croate Pozor le 28 avril 1862, attribue, le premier, la mort des Miladinov à l'attitude malveillante de la Russie officielle à l'égard du mouvement national bulgare, et arrive à la conclusion que „Dimitre Miladinov est tombé victime des intrigues phanariotes et russes". Les slavophiles ne se contentèrent pas de réfuter les accusations de Tcholakov. Ils formulèrent de leur côté des accusations qui désignaient Strosmayer comme directement coupable de la mort des Miladinov.

Les accusations des Russes contre Strosmayer portent le même caractère d'exagération que celles de Tcholakov contre le gouvernement russe qui, selon ce dernier, aurait agi sciemment pour la perte des Miladinov. Strosmayer a fait des démarches pour obtenir la libération de Constantin poussé non pas par quelque calcul matériel comme le prétend l'accusation russe, mais par son admiration pour Constantin et ses sentiments d'humanité qui lui dictaient de vernir en aide à un jeune homme tombé dans le malheur et qui pouvait servir efficacement son peuple.

Il est à remarquer que dans ces accusations provoquées par la mort des Miladinov et dirigées de différents côtés la culpabilité du gouvernement turc et de ses organes n'est pas mise en lumière. Cependant le gouvernement turc avait pris avec empressement le parti du Phanar contre les Bulgares. Il avait laissé traîner le procès sans les faire comparaître devant le tribunal où ils auraient pu se disculper. On peut facilement s'expliquer les raisons pour lesquelles Tcholakov n'a pas osé formuler une pareille accusation contre les Turcs. La situation des Russes était différente. Mais ils se servirent de la mort des deux frères comme d'une arme dans leur lutte pour la prééminence politique.

Une question intéressante est la suivante: A quel moment Constantin Miladinov a-t-il appris le malheur de son frère? Nicolas Tabakov dans son article „Apport à la biographie des frères Miladinov" (Revue Scolaire 1931) rapporte que le père Favérial, missionnaire catholique à Constantinople et rédacteur en chef du journal de Dragan Tzankov „Balgaria", a dit dans un rapport écrit trois ans après la mort des Miladinov: „Constantin ne savait pas jusqu'alors que son frère était arrêté". Et plus loin: „Ayant appris cela de la bouche d'un de ses compatriotes, il voulut à tout prix voir son frère; c'est alors que je fis sa connaissance". La même chose est confirmée par l'auteur de la notice écrite le 23 janvier 1862 et publiée dans le journal serbe „Svétovid" № 10 du 4 février 1862. Mr Hadjov examine plus loin les opinions qui ont été exprimées à cette époque et entre autre celle, très répandue, que Constantin après avoir appris l'arrestation de son frère, arriva à Ohrida et que là il fut arrêté et emmené à Constantinople chargé de chaînes.

Cependant c'est un fait confirmé par le rapport officiel du Ministère des Affaires Etrangères de Turquie que Constantin ne fut pas emmené à Constantinople mais qu'il s'y rendit de son plein gré et dans un but déterminé: à tout prix avoir une entrevue avec son frère.

Constantin Miladinov avait eu l'intention de se diriger de Zagreb vers Salonique en passant par Belgrade. Quand arrivé à Belgrade, il résolut de partir pour Constantinople il choisit la route la plus fréquentée à ce moment: Nich, Sofia, Phillipopoli, Andrinople. De cette façon, il pouvait, en partant de Belgrade vers le milieu de juin, arriver à la fin du même mois à Constantinople. Selon les informations dont on dispose, Constantin Miladinov fut arrêté dans cette ville vers la fin de juin 1861.

(L'étude de Mr Hadjov continuera dans le prochain numéro).

Comptes rendus et nouvelles littéraires

A. M. Sélichtchev, Obituaires macédoniens du XVI-e au XVIII-e siècle. Aperçu sur l'ethnographie et la dialectologie de la Macédoine. Sofia, 1933, p. 258. (Edition de l'Institut Scientifique Macédonien). — Compte rendu de L. Milétitch.

Le professeur A. Sélichtchev a eu l'heureuse idée de mettre à profit le riche matériel historico-ethnographique et linguistique qui se trouve dans les obituaires des monastères bulgares en Macédoine — Matka (près de Skopié), le monastère de Sleptché (région de Bitolé) et le monastère de Treskavetz (près de Prilèpe). Les résultats de ces études, le prof. Sélich-

tchev vient de les publier dans l'ouvrage qui porte le titre ci-dessus. Ceci est un nouveau et précieux apport à l'étude de la Macédoine à laquelle l'éminent savant russe a déjà consacré tant d'ouvrages remarquables.

Au nord-onest de Bitolé, sur une hanteur boisée se trouve le monastère Prodrom, désigné aussi sous le nom de monastère de Sleptché d'après le nom du village voisin Sleptché. Au XVI-e siècle ce monastère était riche et très fréquenté par la population des environs. Dans les archives du monastère a été trouvé, entre autre, un obituaire, commencé vers 1540 et contenant 190 feuilles. On y trouve aussi des écrits de date plus ancienne. Maintenant cet obituaire est conservé parmi les manuscrits de Grigorovitch à Odessa.

A deux heures de Prilèpe sur une colline rocheuse est situé le fameux monastère de Treskavetz, dans la cour duquel se trouve une église datant du XVI-e siècle. De grande importance est l'obituaire du XVII-e—XVIII-e siècle, manuscrit contenant 138 feuilles que Hilferding a emporté du monastère dans les années soixante du siècle passé et qui se trouve aujourd'hui dans sa collection de manuscrits à Léningrad (Saint Petersbourg).

Parmi les monastères des environs de Skopié un des plus anciens est celui qui est connu sous le nom de Matka, d'après le nom du village le plus proche. Ce monastère a été fondé vers le milieu du XIII-e siècle. Son obituaire se trouve maintenant dans la Bibliothèque Nationale de Sofia.

Les nombreuses données sur la toponomie locale contenues dans les trois obituaires leur confèrent, entre autre, une grande importance pour l'étude de l'ethnographie et de la géographie historiques, du passé économique et de la dialectologie en Macédoine. Le professeur Sélichtchev examine en détail ces données, les complète et les explique en se basant sur toute la littérature relative aux monuments de ce genre et sur la langue vivante de la population macédonienne des régions centrales macédoniennes où se trouvent ces trois monastères, notamment celles de Bitolé, Ressen, Prilèpe, Vélesse et Skopié. Par une analyse minutieuse du matériel historique et linguistique des obituaires, Mr Sélichtchev a pu tracer une carte exacte du bulgarisme de cette partie de la Macédoine.

L'auteur commence par l'étude de l'obituaire du monastère Matka et, à propos de ce dernier, parle aussi des autres monastères de la région de Skopié, des villages et des villes d'où venaient les pélerins, de l'histoire des rapports ethniques dans cette région, de l'élément albanais dans la Macédoine de l'Ouest, des mœurs et de la vie économique et sociale; il fournit des renseignements sur la ville de Skopié comme centre commercial du XV-e au XVII-e siècle, sur ses commerçants, sur les villages environnants et leur organisation et conclut que „l'ancienne population slave de Skopié et de ses villages est macédono-bulgare" (p. 41—43 et suiv.) et que la langue des différents écrits de l'obtuaire est la langue bulgare.

Les deux autres obituaires sont étudiés de la même manière et leur examen aboutit à la même conclusion. L'obituaire de Sleptché est plus riche que les autres sous le rapport historique. Ici se trouvent aussi des désignatlons géographiques qui aujourd'hui ont disparu par suite de l'albanisation et de la turquisation; des inscriptions de dons faits par des pélerins venus de l'Albanie, des villages et des villes; des précisions sont

données sur l'accroissement de la population valaque dans les villages de Magarévo, Gopech, Malovichta, Néveska et Ternovo où vivait plus anciennement une population bulgare qui existait encore en partie au cours du XVI-e, XVII-e et XVIII-e siècle et visitait le monastère comme le prouvent les noms des pélerins venus de ces villages.

L'obituaire du monastère Treskavetz représente une source d'informations encore plus intéressantes. On remarque le petit nombre d'inscriptions de la Macédoine de l'Ouest ce qui est dû aux incessantes agressions des Albanais qui empêchaient la population de circuler librement. C'est une des raisons de l'affaiblissement des liens qui unissaient autrefois Prilèpe non seulement avec l'Albanie mais aussi avec Débère, Ohrida et la région de Ressen. Toutes ces conditions se sont reflétées dans la seconde moitié du XVII-e et au commencement du XVIII-e siècle sur la vie des monastères — les pélérinages de la population devenaient de plus en plus rares et étaient accompagnés de grandes difficultés. Dans cet obituaire se trouvent aussi des renseignements sur les Valaques de Prilèpe. D'après les données fournies par l'obituaire l'auteur étudie la situation économique de la population rurale et celle des artisans ainsi que l'inégalité de la répartition des terres chez les paysans. L'auteur termine par une caractéristique du parler populaire, qui est purement bulgare dans toute la région de Prilèpe.

L'auteur donne en outre des reproductions phototypiques de pages entières des manuscrits originaux des trois obituaires.

Christo Silianov, Les luttes pour la libération de la Macédoine. Tome I. L'insurrection de la Saint-Elie. Sofia, 1933. 454 p. — Compte rendu de V. Ionova.

A l'occasion du 30-ième anniversaire de la grande insurrection de la Saint-Elie, l'organisation „Elinden", formée par les survivants de cette épopée sanglante, a décidé de publier une histoire des luttes menées par les Bulgares de la Macédoine pour acquérir leur indépendance nationale.

Nul n'était mieux désigné que Ch. Silianov pour mener à bien cette œuvre qui exigeait un patient travail de recherches historiques et d'enquêtes rétrospectives, une connaissance personnelle du pays, des faits et des gens, le maximum d'impartialité qu'on puisse exiger dans l'examen d'événements aussi proches et enfin une ardente conviction dans la grandeur de la cause et une immense pitié pour le peuple martyr.

Ch. Silianov y a appliqué en outre toutes les ressources de son beau talent d'écrivain: la clarté de l'exposition, l'art de faire ressortir les scènes typiques; de dessiner, à l'aide de quelque épisode ou en rapportant quelques paroles, tout un personnage; celui de pouvoir, sans recherche semble-t-il, à l'aide de mots très simples, faire passer chez le lecteur la fièvre de la lutte, le frisson de l'angoisse, l'horreur et la pitié. . .

La travail d'historien de Silianov a consisté dans la compulsion de nombreuses sources d'informations dont les unes ont été déjà publiées, tandis que les autres étaient restées inédites jusqu'aujourd'hui. Parmi les ouvrages et documents déja publiés ceux qui ont été le plus largementt utilisés par Silianov sont le Mémoire de l'Organisation Intérieure de 1904 et

surtout les Matériaux pour l'Histoire du Mouvement libérateur macédonien", sortes d'autobiographies des principaux chefs révolutionnaires, recueillis et communiqués par le professeur L. Milétitch.

Silianov a pris pour point de départ le traité de Berlin (1878), qui, comme on le sait, a créé la question macédonienne en partageant brutalement les terres bulgares, octroyant aux unes la liberté, abandonnant les autres à la domination étrangère et à un désespoir qui fatalement devait se transformer en révolte.

L'auteur ne s'arrête à l'examen du traité de Berlin, à ses conséquences, aux rivalités des puissances, à l'action des reformes, toutes choses très connues, qu'autant que cela est indispensable pour faire comprendre la situation de la Macédoine dans l'empire turc, et, d'autre part, la situation de ce malheureux pays par rapport aux grandes puissances qui lui avaient promis protection.

Après quoi, Silianov entre directement dans son sujet. En deux chapitres très détaillés il dépeint ce sombre tableau de servitude sociale et d'anarchie administrative que représente la Macedoine sous la régne d'Abdul-Hamid.

Novembre 1893 marque un événement — l'institution d'un „Comité Révolutionnaire" — qui à son début paraît de peu d'importance. C'est pourtant de là que partira ce mouvement révolutionnaire qui en une dizaine d'années s'étendra, se fortifiera, s'organisera si bien qu'il pourra ébranler l'Empire ottoman, secouer l'indifférence de l'Europe, provoquer l'intervention des grandes puissances et enfin jouer dans les événements balkaniques un rôle dont la portée sera immense.

A partir de l'été 1896, au cours duquel le Congrès de Salonique a clairement défini le but de l'ORIM „grouper tous les éléments mécontents en Macédoine et dans le vilayet d'Andrinople, sans distinction de nationalité, dans le but d'acquérir par la révolution une autonomie absolue pour les deux régions", s'ouvre une nouvelle période qu'on pourrait nommer une péride d'organisation administrative.

Silianov n'omet aucun facteur, aucun événement qui a eu une influence directe ou indirecte sur le mouvement révolutionnaire. Ainsi un de ses chapitres les plus dramatiques est celui où il décrit les troubles arméniens de 1896 et les massacres qui suivirent; il indique les relations entre révolutionnaires arméniens et macédoniens et certaines procédés que ces derniers empruntèrent à leurs aînés en conspirations.

Un autre chapitre est consacré à la constitution en Bulgarie du premier Comité Macédonien. Ce Comité envoya en Macédoine 4 bandes révolutionnaires. Leur action ne répondit pas aux espoirs que l'émigration macédonienne et l'opinion publique en Bulgarie avaient fondés sur elle. l'ORIM laissée dans l'ignorance des préparatifs de l'incursion armée resta absolument passive durant l'action — elle connaissait trop la situation intérieure pour se faire des illusions sur l'issue de ces expériences.

L'auteur expose avec beaucoup de clarté les divergences entre les deux idéologies — celle des révolutionnaires qui travaillent de l'extérieur, n'ont aucun lien avec la population macédonienne, comptent sur l'intervention armée de la Bulgarie et même des grandes puissances, et, d'autre

part, celle des révolutionnaires de l'intérieur, qui connaissent parfaitement les conditions dans lesquelles se trouve le pays et les moyens dont ils disposent, qui veulent que le grand mouvement révolutionnaire jaillisse du sein de la population même, et que l'insurrection générale n'éclate qu'à l'instant précis où eux, les chefs conscients et responsables, jugeront que le sanglant sacrifice ne sera pas fait en vain; leurs principes sont: l'évolution dans le processus révolutionnaire et l'indépendance et la souveraineté de l'ORIM.

Les cinq années qui précédent l'insurection de la Saint-Elie sont une période d'intense préparation en vue d'un soulèvement général.

C'est avec une profonde émotion que Silianov, participant actif, décrit les épisodes dramatiques et évoque les grandes ombres disparues dans la tourmente. C'est le vaste drame aux scènes innombrables et tragiques qui ensanglantèrent et sanctifièrent tous les coins de la terre de Macédoine: découvertes d'armes chez les habitants, représailles atroces, tortures pour faire avouer ou dénoncer les complices et auxquelles hommes, femmes, vieillards opposent un silence farouche; suicides de conspirateurs, combats isolés de bandes surprises par les troupes turques; exécutions de malfaiteurs turcs et de traîtres de quelque nationalité qu'ils soient; c'est la mort de Gotzé Deltchev; ce sont enfin les attentats de Salonique.

Dans ce livre, de même que dans ses autres œuvres, Silianov fait preuve de belles qualités de psychologue. Par exemple quand il décrit les angoisses des chefs révolutionnaires au moment où ils doivent décider si la population et les bandes sont prêtes pour le soulèvement général et où, le coeur déchiré d'inquiétude, ils fixent la date fatale.

Le 20 juillet 1903 le premier signal de la grande insurrection est donné.

Silianov revit et ressuscite pour nous ces journées de l'héroïque et douloureux passé de son peuple. Voilà dans différents points du pays et à des dates différentes le signal du soulèvement: salves de fusils, cloches sonnant à toute volée, colonnes de feu jaillissant sur les hauteurs. Voilà ensuite toutes les péripéties de la lutte dans les districts de Bitolé, Andrinople et quelques autres.

Et puis c'est l'offensive des forces turques.

Et enfin les terribles représailles des Turcs, les incendies, les dévastations, les atrocités. Voici les chiffres: 201 villages en partie ou totalement détruits par l'incendie, 4,694 personnes massacrées ou brûlées vives, 3,122 femmes et jeunes filles violées, 176 femmes ou jeunes filles emmenées en captivité. Trente mille personnes s'enfuirent en Bulgarie.

Oui, pour le puissant empire turc cela n'avait pas été difficile de réprimer une insurrection non soutenue du dehors, d'écraser une population abandonnée à sa vengeance et de répandre la ruine et la terreur sur tout le pays. Mais nulle force humaine ne pouvait plus effacer le souvenir de ceux qui par leur mort splendide avaient rempli le serment fait à la patrie, ni le souvenir des journées incomparables où chacun, jusqu'au plus humble, jusqu'au plus humilié, s'était senti élevé au-dessus de la morne réalité, élevé au-dessus de soi-même. Dans tout coeur macédonien allaient retentir à jamais les cloches des églises de Krouchévo — bulgare, valaque, grecque — proclamant la liberté et la paix pour tous, sans distinction de foi ni de

nationalité. Ce rêve qui dix jours durant avait été réalisé à Krouchévo, dans cette miniature d'Etat autonome, les Macédoniens ne pouvaient plus l'abandonner.

Comment ils continuèrent à en poursuivre la réalisation, avec quelle abnégation, au prix de quels sacrifices, c'est ce que Chr. Silianov, le fidèle historien et le témoin émouvant de ces luttes, nous montrera dans le second volume de son ouvrage.

N. Hartvig sur la Macédoine dans le recueil de documents **„Les relations internationales à l'époque de l'impérialisme"** (Tome I Moscou, 1931, doc. № 415). — Compte rendu de A. S.

En 1931 a paru à Moscou le premier tome de documents concernant les relations internationales, „Les relations internationales à l'époque de l'impérialisme". Dans ce tome sont publiés des documents qui se rapportent à la période comprise entre le 14 janvier et le 13 mars 1914. L'attention est surtout arrêtée par le rapport du ministre plénipotentiaire russe à Belgrade N. Hartvig adressé au ministre des Affaires Etrangères Sazonov le 10 mars (25 février, vieux style) 1914. Ce rapport est une réponse à une proposition faite par le ministre plénipotentaire de Russie à Sophia, A. Savinsky, au sujet de la Macédoine. Celui-ci dit que la Russie devrait intervenir en faveur des Bulgares en Macédoine. En Bulgarie „les gens raisonnables reconnaissent qu'il est impossible de compter sur un proche changement de la situation créée par le traité de Bucarest. Dans ces conditions les espoirs de la Bulgarie sont dirigés vers la Russie, dont elle attend une preuve qui montre qu'elle ne l'a pas abandonnée. La Bulgarie considére qu'une telle preuve lui serait donnée par la Russie si celle-ci consentait à représenter auprès de la Serbie les intérêts des Bulgares en Macédoine". Afin de relever les esprits et de donner aux Bulgares une preuve manifeste que la Russie ne les a pas abandonnés, Savinsky propose à Sazonov, s'il le juge possible, de charger Hartvig de parler à Pachitch dans ce sens.

Ce geste diplomatique fut catégoriquement déconseillé par N. Hartvig. En le déconseillant, le représentant du gouvernement russe à Belgrade, témoigne cependant du caractère ethnique bulgare de la population slave de la Macédoine et révèle le fond et les motifs de sa politique et de celle de Pachitch à l'égard de la Macédoine.

N. Hartvig ne nie pas que la population slave de la Macédoine est bulgare. Mais il trouve tout à fait inopportun de souligner ce caractère ethnique de la population par une intercession diplomatique officielle et de recommander au gouvernement serbe un traitement plus doux de l'élément bulgare en Macédoine. Ce qui est significatif pour le représentant de la Russie à Belgrade c'est sa crainte que dans un document officiel le caractère ethnique bulgare de la Macédoine pourrait être reconnu.

On cite plus loin des extraits du rapport de Hartvig d'après l'original.

Henri Pozzi, La guerre revient. Paris, 1933, 8°, 362 p. (Edition Paul Berger.) — Compte rendu de L. Milétitch.

Ce livre de H. Pozzi est l'un des ouvrages remarquables écrits par des étrangers et qui touchent directement à la question macédonienne. Mais aucun auteur n'avait encore parlé avec une telle franchise de la situation actuelle des Bulgares macédoniens asservis par la Serbie comme H. Pozzi. Comme Français et muni d'un passeport français, il a pu visiter à plusieurs reprises la Serbie, voir tout ce qu'il désirait y voir et apprendre les cruautés commises par l'administration serbe sur la population bulgare abandonnée à sa merci, cruautés qu'aucun étranger n'a jusqu'ici rapportées avec de tels détails et en indiquant scrupuleusement les noms des personnes dont il s'agit. Par là le livre de H. Pozzi représente le plus éloquent réquisitoire français contre les asservisseurs de la Macédoine. L'auteur écrit principalement pour les Français; inspiré par son patriotisme, il veut ouvrir les yeux à ses compatriotes afin qu'ils comprennent à temps que la Yougoslavie, qui a été créée au prix du sang de centaines de mille de soldats français et qui est entretenue principalement par l'argent français, traite d'une façon si inhumaine ses sujets non serbes, principalement les Bulgares macédoniens, que de ce fait non seulement elle couvre de honte sa protectrice, mais qu'elle l'entraînera dans une nouvelle boucherie humaine où périront les enfants des Français qui en 1914—1918 sont allés à la mort non pour la liberté des peuples opprimés, comme ils le pensaient, mais pour faire passer ceux-ci sous le plus pesant de tous les jougs. H. Pozzi dédie son livre à ses deux fils et „à tous les jeunes hommes de France, leurs camarades, qui, demain, si notre pays ne veut pas voir la vérité et laisse agir ceux par qui revient la guerre mourront".

Pozzi n'ignore pas qu'en révélant la vérité il s'attirera non seulement en France mais aussi à l'étranger d'implacables inimitiés. Cependant cette vérité il la déclare hautement après avoir tout vérifié sur les lieux mêmes, au cours de ces nombreux voyages — quinze depuis la guerre! — qui l'ont mené de Zagreb à Skopié, de Sofia à Belgrade, de Salonique à Budapest, des sièges des organisations révolutionnaires aux cabinets ministriels de la dictature serbe.

L'avant-propos, extrêmement intéressant, est suivi du chapitre „Le Problème Croate" (p. 3—61) où l'auteur parle en détail du triste sort des Croates qui à la fin de la guerre mondiale ont fait l'erreur de se réunir à la Serbie. Dans une longue conversation que Pozzi a eue avec le chef croate et ancien ministre le Dr Trumbitch, celui-ci a déclaré que les Croates, définitivement convaincus de l'impossibilité de maintenir une alliance politique avec les Serbes travaillent maintenant pour leur libération c. à d. à se détacher de la Yougoslavie. Dans le chapitre suivant „Choses et Gens de Serbie" (p. 61—161) Pozzi décrit la Serbie actuelle, la Serbie d'après-guerre, la nouvelle Belgrade enivrée encore de la victoire qui lui a apporté des biens inestimables — de l'argent, une vie luxueuse, des postes largement rétribués, la puissance militaire. D'autre part, Pozzi caractérise de façon saisissante la vie du peuple serbe sous la dictature qui lui a été imposée et les procédés du régime en face des mécontentements. Placée de-

vant le dilemme; la révolution intéireure ou, pour prévenir cette dernière, la guerre, la dictature est capable de se jeter dans une aventure militaire. H. Pozzi attribue une grande importance à la puissance militaire de la Yougoslavie qui est due principalement à l'aide financière de la France. Enumérant les effectifs de paix et de guerre de l'armée yougoslave, renforcés par les autres organisations militaires „Sokoli" et „Tchetnizi", Pozzi arrive à la conclusion que, toutes proportions gardées, l'armée yougoslave est une des plus fortes et des mieux instruites en Europe. La puissance de cette armée est justement une des causes principales qui amèneront un jour les dirigeants insensés de Belgrade à jeter la France elle-même dans une conflagration. Cette exaltation serbe est entretenue, selon Pozzi, par le panserbisme (dont il parle dans le chapitre sous ce nom, p. 117—137) — mégalomanie chauvinine qui s'est emparée du peuple serbe et qui lui a valu jusqu'ici des succès inouïs mais qui est aussi le germe de son futur effondrement.

Pour Pozzi, il n'existe pas de question relative à la nationalité des Macédoniens: il s'en tient aux faits établis également par la science, notamment que les slaves macédoniens sont des Bulgares. Aussi, sous le titre „Choses et Gens de Bulgarie" il parle non seulement de la Bulgarie, mais aussi de la Macédoine, et plus particulièrement de la question macédonienne, de la lutte macédonienne et du régime infernal qui pèse actuellement sur la vallée du Vardar. L'auteur du compte rendu dit qu'il ne peut s'arrêter aux détails terrifiants donnés par Pozzi sur les tortures qui sont infligées aux Bulgares macédoniens. „Citer ici les scènes décrites par Pozzi ce serait élargir avec un poignard la plaie toujours saignante au cœur macédonien et provoquer chez les lecteurs des larmes de pitié et une tempête d'indignation". H. Pozzi donne les noms des inquisiteurs. Et il déclare: „Tous les cas d'atrocités, de violence, d'arbitraire, d'immoralité que j'ai pu vérifier, je les ai reconnus exacts — sans une seule exception. Matériellement et moralement, les annexés sont écrasés, spoliés, martyrisés au-delà de toute expression. On confisque, on emprisonne, on torture, on viole, on assassine légalemment en Macédoine, continuellement, tranquillement, abominalement..." (p. 277). H. Pozzi dit le nom et précise les fonctions officielles des personnes qui lui ont confirmé, en tant que témoins occulaires et souvent comme inquisiteurs mêmes, les faits concrets qu'il rapporte.

H. Pozzi a des vues très justes sur l'origine, le développement et la situation du mouvement macédonien qu'il considère comme une lutte légitime des Bulgares en Macédoine pour la libération de la domination turque dans le passé, et aujourd'hui de la domination serbe et grecque. Pour lui, cette lutte, dirigée par l'Organisation Révolutionnaire Intérieure Macédonienne (ORIM) est une lutte héroïque menée au nom d'un million de Bulgares restés en Macédoine. Si l'ORIM continue cette lutte il faut en chercher la cause uniquement chez les Serbes. Pozzi s'indigne des procédés barbares par lesquels les autorités serbes cherchent à étouffer la conscience nationale des Bulgares Macédoniens. Il dépeint plus loin avec sympathie les révolutionnaires macédoniens, tandis qu'il fait un tableau des plus sombres des représentants de l'administration serbe, avec en tête Jika Lazitch. D'autre part, il distingue la lutte légale des émigrants macédonins en Bulgarie, organisés en confréries sous la présidence du Comité National, de la lutte illé-

gale de l'ORIM. Après s'être renseigné avec soin sur les différents aspects de la lutte macédonienne, Pozzi la caractérise comme „l'agonie d'un peuple qu'on martyrise et qui ne veut pas mourir". Sous le titre „La Liberté ou la Mort" devise de l'ORIM, Pozzi expose l'histoire de cette organisation et parle de ses glorieux exploits. Dans le chapitre „Devant les Barbelés" Pozzi rapporte les impressions de son excursion jusqu'à la frontière serbo-bulgare où il a vu les fameuses murailles de barbelés, les trous à loup, le chapelet des blockhaus, et où il a constaté personnellement la sévérité des sentinelles serbes. Tout ce que l'auteur raconte ici coïncide parfaitement avec ce qui a été décrit par les autres étrangers qui ont visité la frontière. Les exemples les plus terrifiants du régime de violence exercé par les Serbes sont donnés dans le chapitre „Dans la vallée du Vardar".

Friedrich Papenhusen, Das Vardargebiet. Ein Betrag zur Landeskunde Mazedonies. (Mit 3 Kartenbeilagen und 11 Karten im Text). Dresden, 1931, 182 p. — Compte rendu de D. Iaranov.

L'auteur de cette étude a parcouru la région du Vardar (à l'exception du cours inférieur du Vardar) du mois d'octobre 1917 au mois d'août 1918, en qualité d'officier allemand. Il a complété ses observations et impressions par l'étude de la littérature relative à cette région.

L'introduction (une caractéristique générale de la Macédoine et des frontières de la région du Vardar), est succincte mais très bien écrite. Pour l'auteur, la Macédoine représente le cœur de la péninsule Balkanique et une unité géographique qui s'étend de la Mer Egée au Char et entre les Dinarides (c. à d. les montagnes ablanaises) et les Rhodopes. La région du Vardar y occupe la place centrale.

L'auteur du compte rendu regrette que M-r Papenhusen n'ait pas mis à profit les œuvres de quelques-uns de ses prédécesseurs en vue tels que Faucher, ni fait un examen suffisamment critique de certaines autres et enfin qu'il n'ait pas utilisé les cartes topographiques grecques et serbes. Pour ces raisons, M-r Papenhusen n'a pu éviter plusieurs fautes que M-r Iaranov fait ressortir.

Dans le chapitre concernant la population de la région du Vardar, M-r Papenhusen, après avoir expliqué pourquoi celle-ci est si peu homogène dit que l'élément principal est formé pas les „Macédoniens"; on comprend d'après le contexte qu'il s'agit ici de la population macédonienne d'origine slave. Pour l'auteur, qui a utilisé l'ouvrage de G. Weigand „Etnographie von Makedonien" (Leipzig, 1924), ce sont indubitablement des Bulgares de par leur conscience nationale, leur langue et leur type physique. Ce dernier indice tel que le présente Papenhusen ne peut être pris comme indice ethnique. Papenhusen considère que le fait que parmi les slaves macédoniens se rencontre très fréquemment le type mongoloïde témoigne en faveur de leur caractère bulgare. Selon lui, ce type a été introduit au sein de la population macédonienne par les Huno-Bulgares qui en l'an 678 ont passé dans la péninsule Balkanique. Mais selon M-r Iaranov, la présence de ce type mongoloïde parmi les Bulgares est due, dans la plupart des cas, surtout en Macédoine, à l'invasion koumane dans la Péninsule au cours du XI—XII siècle.

En outre, M-r Iaranov relève beaucoup d'erreurs et d'inexactitudes dans les données historiques présentées par M-r Papenhusen. En ce qui concerne les différents types de villages, M-r Papenhusen renonce à en expliquer la formation, ceci exigeant une parfaite connaissance des mouvements migrateurs dans la région examinée.

M-r Iaranov s'arrête plus longmement à l'exposé de l'auteur sur la situation économique dans cette région. M-r Papenhusen dit qu'au point de vue économique la région est très arriérée. Selon lui, cela serait dû non seulement à la longue servitude sous les Turcs mais aussi à la population elle-même qui serait incapable de relever le pays sous ce point. Ceux qui vont travailler à l'étranger, ne font aucun effort en rentrant dans leurs foyers pour appliquer les connaissances acquises au dehors. Ce jugement de l'auteur, dit M-r Iaranov, est injuste, mais peut être expliqué par la circonstance que Papenhusen a fait ses observations au cours de la guerre, dans une époque anormale quand la population ne pouvait montrer ses capacités. Que celles-ci existent réellement est prouvé par le fait que, en dépit des guerres dévastatrices et presques incessantes de 1912 à 1918, cette population a maintenu sa situation économique. Et si elle ne peut encore se relever complètement il faut attribuer cela au régime qui s'efforce systématiquement de la ruiner économiquement pour pouvoir ensuite l'asservir aussi au point de vue national.

Le dernier chapitre du livre de M-r Papenhusen est, selon M-r Iaranov, fort bien écrit. Il se termine par un coup d'œil jeté sur „les voies du futur développement économique" où l'auteur exprime des idées très justes que M-r Iaranov reproduit dans son compte rendu.

Selon Papenhusen, la Macédoine est un pays qui offre de grandes possibilités économiques

L'auteur termine son livre par un bref exposé sur l'importance géopolitique de la région du Vardar. Selon lui, la Macédoine représente une unité géographique et économique. Quelles que soient les frontières qui la traverseront elles ne pourront que lui être nuisibles. Elles seront nuisibles aussi aux terres voisines. Mais, continue l'auteur, également inapplicable est la solution de la question macédonienne par la création d'un Etat indépendant, quoique toutes les conditions indispensables existent. Le pays étant arriéré au point de vue culturel, une subite obtention de son indépendance amènerait son annexion totale à un des Etats balkaniques existants: la Yougoslavie, la Bulgarie ou la Grèce. La population macédonienne ne sera pas en état de conserver son indépendance. A cela M-r Iaranov objecte qu'on a pensé de même lors de la création en 1878 de la principauté de Bulgarie. Cependant les prévisions ne se sont pas réalisées. Les insurrections qui avaient précédé la libération de la Bulgarie témoignaient que les Bulgares pourraient se gouverner eux-mêmes. Dans le même sens témoigne la lutte longue d'un demi siècle menée par la population macédonienne pour son indépendance.

Selon Papenhusen, la question macédonienne sera résolue par la création d'une fédération balkanique, dont l'axe sera la vallée du Vardar, de même que le Danube a été l'axe de l'ancien empire austro-hongrois. L'auteur évite cependant de poursuivre ce parallèle qui le conduirait fatalement à la conclusion qu'une pareille fédération ne pourrait être durable,

d'autant plus que dans le nouvel Etat manquerait beaucoup de ce qui unissait les terres de l'ancienne monarchie austro-hongroise sous le sceptre des Habsbourg. Au XX-e siècle, alors que tant d'Etats nationalistes ont été créés, la réalisation de la „fédération balkanique", préconisée par Papenhusen et bien d'autres, semble très problématique.

Walter Jacob, Die makedonische Frage. Ein politisch-geographischer Versuch. Tome XV de „Verröffentlichungen des geographischen Seminars der Universität Leipzig", 1931, p. IV+57. — Compte rendu de D. Iaranov.

L'ouvrage de W. Jacob, dont l'objet principal est la question macédonienne, comprend trois parties: „La terre de Macédoine", „La Macédoine comme problème ethnographique" et „La Macédoine comme question territoriale".

Partant du point de vue que les problèmes politiques son conditionnés par la situation du pays dans lequel ils se développent, l'auteur donne un exposé géographique et économique sur la Macédoine. Cet exposé est fait sur la base du livre „Makedonien, Landschafts und Kulturbilder" (Iena 1927) de Leonhardt Schultze-Iena; c'est à vrai dire un resumé de ce livre. Comme le montre le titre du livre de L. Schultze-Iena, celui-ci donne des esquisses de la Macédoine, mais ne présente pas toute la Macédoine. M-r Jacob, n'a pas pris cela en considération et tout en abrégeant encore ce livre il a cru donner une notion générale de la Macédoine. C'est pourquoi des éléments géographiques insignifiants sont examinés le long de plusieurs pages, alors que des éléments géographiques très importants ne sont même pas mentionnés. En plus de cet examen superficiel et inégal de la géographie du pays, quelques erreurs grossières font également mauvaise impression. L'auteur parle par exemple des lacs de Ventrok et Svirina dans la région des lacs de Dessaret (c. à d. la région des grands lacs dans la Macédoine de l'Ouest). Or des lacs portant ces noms n'existent pas. Bélassitza est indiquée comme ayant une hauteur de 1350 m. alors que celle-ci atteint 2030 m. En se servant des cartes autrichiennes 1:200,000, W. Jacob n'a pu comprendre ce que désignait la lettre *r* placée après le nom des rivières, aussi écrit-il Patiskar, Markovar, Kadinar (p. 11) noms qui, au début, laissent le lecteur perplexe.

Le chapitre II de la seconde partie du livre est intitulé „Les peuples de la Macédoine" („Die Volker Makedoniens") W. Jacob admet que la population grecque après l'immigration de 1922—1924 s'est fortement accrue. Dans la Macédoine sous domination grecque, „selon la statisque de la Société des Nations de 1926" elle aurait atteint le chiffre de 1,340,000. Il semble que W. Jacob ne s'est pas demandé qui a donné les chiffres pour cette publication de la Société des Nations, ni s'il est possible que les Grecs comptent aujourd'hui en Macédoine 1,340,000 âmes, alors qu'avant les guerres, selon beaucoup d'auteurs, ils étaient au nombre de 250,000 et qu'au cours de l'immigration après 1922 se sont nouvellement établis 639,000 Grecs.

En ce qui concerne la population slave de la Macédoine, W. Jacob, influencé par l'autorité de T. Cvijič dans le domaine de la géographie phy-

sique, prête également foi à ses écrits ethnographiques et par suite à sa théorie que la Macédoine aurait été à l'origine peuplée par des „slaves" qui n'appartenaient ni au rameau serbe ni au rameau bulgare des slaves du sud, et que, pour cette raison, il vaut mieux parler d'une façon neutre des „slaves macédoniens". Et cela, en dépit du fait que, selon W. Jacob lui-même, „les nouvelles investigations prouvent que la langue macédonienne est dans son fond bulgare, malgré les nombreuses traces serbes". W. Jacob cite l'ouvrage de Weigand „Ethnographie von Makedonien". Leipzig, 1924, p. 57. W. Jacob estime le nombre de ces „slaves" 350,000. Au nord et à l'ouest de la ligne Skopié — lac d'Ohrida vivraient d'après lui de vrais Serbes au nombre d'environ 100,000. De vrais Bulgares vivraient entre la Strouma et la Mesta. Ils ne seraient pas beaucoup plus de 90,000. (Il faut noter que W. Jacob, suivant en cela L. Schultze-Iena, rattache le Razlog et la région de Névrokope à la Thrace).

La population totale de la Macédoine dans les dernières années serait de 2,260,000 âmes. Si l'auteur avait utilisé les statistiques officielles serbes, grecques et bulgares, il aurait vu qu'en Macédoine dans les frontières qu'il assigne à ce pays vivaient entre 1926—1928—2,515,000 âmes. Ce chiffre aurait fait réfléchir M-r Jacob sur ses „calculs"; il se serait peut-être demandé de quelle nationalité sont les autres 255,000 personnes. Et s'il s'était servi de la statistique du professeur Meillet il aurait sûrement placé dans ce nombre les „slaves macédoniens", qui de la sorte auraient atteint le nombre 605,000 — chiffre très proche de celui de Meillet: 625,000.

Le troisième chapitre de la seconde partie traite des „religions et confessions en Macédoine" (il aurait été plus exact de dire seulement „Les religions en Macédoine"). Jusqu'en 1870, dit W. Jacob, il y avait en Macédoine seulement des mahométans et des patriarchistes, après cette date aussi des exarchistes qui étaient les organes de la propagande bulgare; W. Jacob ne fait ainsi que répéter la théorie des auteurs serbes sur le rôle de l'exarchat. Ceci et d'autres inexactitudes encore prouvent l'indigence des connaissances de W. Jacobsur l'ethnographie de l'Europe Orientale et explique en même temps comment il a pu aussi facilement se laisser persuader par les affirmations tendancieuses de Cvijič.

Dans le quatrième chapitre de la seconde partie de son livre, W. Jacob s'occupe encore une fois et plus spécialement de „la question des slaves macédoniens". Les recherches linguistiques ont démontré, répète-t-il que les slaves macédoniens sont des Bulgares. Cependant, dit-il, la carte linguistique ne peut être considérée comme une carte ethnographique. D'autant plus que les langues bulgare et serbe sont si proches que partout où elles se touchent, près du Timok, près de l'Isker (jusqu'à l'Isker la langue serbe! s'écrie l'auteur du compte rendu) et en Macédoine — partout s'élèvent des contestations. La conscience nationale n'aurait également aucune signification par suite des fortes propagandes nationalistes. C'est pourquoi Cvijič aurait raison quand il dit que „les slaves macédoniens sont une pâte dont chacun peut faire ce qu'il veut".

Selon l'auteur la question ethnopolitique serait tout à fait au second plan dans ce complexe de questions qui constituent la brûlante question macédonienne. Cette dernière, toujours selon l'auteur, serait surtout le résultat

des aspirations de la Grèce, de la Bulgarie et de la Yougoslavie, qui chacune cherche à englober dans ses frontières la Macédoine toute entière, afin d'étendre son territoire et de régner sur les débouchés de ses plus importantes provinces.

N. P. Philipov, Iakorouda (région du Razlog). Sofia, 1933, p. 160. — Compte rendu de L. Milétitch.

Le livre de N. Phillipov est une brève description du village de Iakorouda accompagnée d'un assez grand nombre de reproductions photographiques. L'auteur connaît bien les conditions économiques de ce village, le passé de sa population, sa culture, ses mœurs familliales, de sorte qu'il a réussi, en utilisant en outre quelques sources déjà publiées, à donner une brève description de la région de Iakorouda peu étudiée jusqu'ici.

L'auteur décrit d'abord l'endroit où s'est établi le grand village de Iacorouda — dans le plus haut cours de la Mesta, au pied du Bountichka, massif rhodopéen couvert de forêts. Iakorouda est situé à 886 mètres au-dessus du niveau de la mer. L'auteur fait un exposé géographique en connexion avec l'histoire, la vie économique et la développement culturel de Iakorouda.

Dans la „Partie historique" (31—38) l'auteur rapporte des interprétations naïves — données par l'étymologie populaire — du mot „Iakorouda". N. Phillipov ne peut établir avec certitude depuis combien de temps ce village existe; il admet, cependant, qu'il a dû au commencement se trouver dans une certaine dépendance du monastère du Rila.

L'auteur dit ensuite que de toutes les localltés du Razlog, Iakorouda s'est le plus difficilement laissé entraîner dans le mouvement national pour l'affranchissement de la domination turque, ce qui s'explique par l'importance de l'élément pomak dans la région. Cependant quelques patriotes de Iakorouda, au risque de leur vie, se sont consacrés à la cause nationale et y ont secrètement travaillé. Les pomaks de Iakorouda et les bachibozouks des environs, ayant surpris des préparatifs en vue d'une insurrection, se rassemblèrent en masse, cernèrent le village, s'emparèrent des Bulgares plus notables et les soumirent à de cruelles tortures; Phillipov donne des détails là-dessus (p. 57 et suiv.) Le traité de Berlin ayant fait passer la frontière turco-bulgare près de Iakorouda, en laissant ce village en Turquie, la population bulgare du Razlog, désespérée, souleva une insurrection, malheureusement sans succès. Ensuite ce furent les „haramï" (hors la loi s'occupant de brigandage) qui envahirent la région. Vers 1882 il fut mis fin à leurs actions, mais en 1887 ils apparurent de nouveau, et les agressions et les pillages se multiplièrent. La situation intenable, l'insécurité générale créèrent un terrain favorable à un mécontentement croissant qui aboutit à ce qu'en 1897 l'Organisation Intérieure Révolutionnaire Macédonienne put enfin s'établir aussi dans le Razlog.

Dans la troisième partie du livre „Partie ethnographique" l'auteur décrit le type et donne le plan des maisons de Iakorouda.

En 1926 il y avait à Iakorouda environ 900 familles bulgares — dont une moitié était chrétienne et l'autre mahométane. En général, l'auteur ne

donne que peu de renseignements sur les Pomaks; or ce sont justement ceux-ci qui présentent un grand intérêt. Dans la partie traitant de la situation économique du village (p. 114 et suiv.), l'auteur parle principalement de l'élevage comme de la principale ressource de la population, dont la décadence à partir de 1878 a mis fin à la prospérité précédente — ce qui, d'ailleurs, a eu lieu partout dans les Rhodopes. Quant à l'agriculture, celle-ci a toujours été trés peu développée à cause du caractère montagneux de la région. Les forêts ont été systématiquement dévastées encore du temps des Turcs, de sorte que la population, qui d'ailleurs ne sait pas les apprécier et les conserver, n'en tire pas grand profit.

L'auteur parle plus loin des églises et de l'oeuvre scolaire à Iakorouda

Todor Borévitch, Kratovo. Belgrad. 1931, p. 38. — Compte rendu de D. Iaranov.

L'auteur jette d'abord un bref coup d'œil sur l'histoire de la fondation de Kratovo, et dit que la situation si défavorable de la ville (loin des routes et parmi les vestiges d'un ancien cratère volcanique) ne peut être expliquée que par les richesses minières dans les environs de la ville. Et étant donné que ces richesses ne s'exploitent pas aujourd'hui, il faut, pour comprendre la ville, examiner son passé. Il semble que c'est pour cette raison que l'auteur de cette étude a consacré au passé de Kratovo tant de pages — plus que n'en comporte un ouvrage anthropogéographique.

Dans un bref chapitre, l'auteur décrit la physionomie de la ville. (Borévitch confond les notions type et physionomie et emploie pour les deux le mot type). Cette physionomie est encore dans son fond turque-orientale, mais les anciens ponts de pierre à arche unique lui donnent un aspect médiéval. L'auteur décrit une des tours et une maison ordinaire.

Après cette description de la ville, l'auteur passe à l'étude de la population et de son origine. Selon lui, Kratovo compterait aujourd'hui (1930) 172 familles vivant dans 350 maisons. 146 familles (310 maisdns) seraient „serbes", 17 familles (29 m.) turques, 9 familles (11 m.) tziganes. De ces 172 familles 49 (135 maisons) sont des autochtones et 123 (215 maisons) des immigrés. Toutes les vieilles familles sont énumérées. Presque la moitié de celles-ci ont des représentants aussi à Sophia. „Elles sont toutes d'origine serbe et de religion orthodoxe" selon Bortchévitch. „Bien entendu, dit M-r Iaranov, on ne peut exiger, sous le régime qui règne actuellement en Yougoslavie, que l'auteur s'en tienne à la vérité, car dans ce cas son livre n'aurait jamais vu le jour".

Examinant la ville au point de vue économique, Bortchévitch remarque qu'elle a beauconp perdu de son activité comme centre commercial local surtout depuis la construction de la ligne Salonique—Nich.

Kratovo ne présente pas de belles perspectives d'avenir. Si l'exploitation de la mine voisine est reprise (une grande compagnie anglaise y est intéressée) Kratovo sera évincée par Zlétovo, car cette localité se trouve à 12 klm seulement de la ligne de chemin-de-fer Véless—Kotchani et on construira probablement jusque là une ligne industrielle.

Recueil pour l'ethnographie et le folklore de la Serbie du Sud et des régions voisines. Rédigé par le D-r Voïslav S. Radovanovitch. Tome I, Skopié, 1931, VI+231. — Compte rendu de D. Iaranov.

A la série d'ouvrages publiés depuis 1931 par la Société Scientifique de Skôpié vient de s'ajouter un nouveau livre „Recueil pour l'ethnographie et le folklore de la Serbie du Sud et des régions voisines" rédigé par V. S. Radovanovitch, professeur de géographie à l'Université de Skopié, qui a lui-même écrit presque tout le premier tome.

D. Iaranov s'arrête d'abord à l'article de Mitré S. Vlahov sur la région „Srédatchki". Celle-ci est située sur le cours supérieur de la rivière „Prizrenska Bistritza" et a pour voisine la région „Gora", peuplée par les „Torbéchi", des mahométans qui parlent un dialecte bulgare légèrement influencé par le serbe. Cette circonstance fait que nous nous attendons à quelque chose de pareil aussi pour l'arrondissement Sredatchki. Ceci est maintenant établi par la linguistique; les expressions citées par M-r Radovanovitch le font également ressortir.

Non moins intéressante est, également par suite des phrases dialectiques bulgares, l'article de Stoyana K. Ristitch sur „Les coutumes à l'occasion des naissances chez les Serbes orthodoxes à Skopié" (p. 53—64). Stoïna Christova, native de Skopié, qui a fait ses études à l'Université serbe de cette ville, décrit avec beaucoup de détails les coutumes à l'occasion des naissances — qui d'ailleurs sont connues aussi dans d'autres régions bulgares — en donnant entre parenthèses les „mots dialectiques" employés par les „Serbes" de Skopié. Ces mots purement bulgares prouvent qu'il s'agit ici de la langue bulgare et non pas d'un „dialecte serbe" comme l'a déclareé, de bon gré ou non, Stoïna Christova. Autrement elle n'aurait sans doute pas terminé l'université, dans laquelle elle a pu entrer à condition de changer jusqu'à son nom.

La plus grande partie du recueil est occupée par une étude folklorique de V. S. Radovanovitch (p. 65—231). En étudiant durant ces dernières années la région macédonienne „Marïovo" au point de vue anthropogéographique, Radovanovitch a en outre noté 122 chansons, contes et plaisanteries qu'il rapporte dans son présent article. N'étant pas un philologue, il n'a pas employé la méthode généralement admise pour la notation des œuvres folkloriques. Il n'a pas marqué l'accentuation et il ne s'est pas servi d'autant de signes et de combinaisons de signes qu'il y a de sons dans le parler de Marïovo. Il n'emploie pas un signe spécial pour le son *ъ*, parce qu'il n'y en a pas de pareil dans l'alphabet serbe, et met à sa place tantôt une apostrophe tantôt un *е*. C'est pourquoi les textes qu'il a transcrits sont souvent inexacts. Et cependant, même tel qu'il est donné, le matériel linguistique représente, presque partout, un modèle de pure langue bulgare.

Il faut être aveugle et sourd pour pouvoir déclarer comme le fait Radanovitch „La région de Marijovo, d'où proviennent ces créations populaires serbes, se trouve tout à fait à l'extrêmité méridionale de la Serbie du Sud. . ." (p. 231, dans le résumé français).

Radanovitch s'est donné beaucoup de peine pour son ouvrage, mais

ne sachant pas la langue de la population locale, c. à d. le bulgare, il a mis l'article à tout hasard, a séparé inexactement les mots, a mal compris la signification de certains mots et parfois même il s'est servi de falsifications. C'est ce qui rend cet „apport" de Radovanovitch non seulement inutile mais même nuisible au point de vue de la science. Car prouver le caractère bulgare de la population de Marïovo en se basant sur les textes donnés par Radanovitch serait chose facile mais tout à fait vaine.

Richard Busch-Zantner, Zur Siedlungsgeographie Südwestalbaniens (dans Mitteilungen der Geographischen Gesselschaft in München, Bd. XXIV, 1931, H. 2, p. 309—316). — Compte rendu de D. Iaranov.

Le bref article de Busch-Zantner examine la question du déplacement de la frontière ethnique albanaise à l'est au préjudice des Bulgares. Ceci a eu lieu tout dernièrement quand les Albanais ont occupé la vallée de Kortcha. Que celle-ci est peuplée depuis peu par des Albanais, ressort entre autre du fait que la ville de Kortcha est une nouvelle ville qui dans les derniers temps s'est accrue au point de devenir la plus grande ville albanaise. Une fois établis ici, il a été facile pour les Albanais de passer dans la vallée d'Ohrida, à Prespa et dans la région de Kostour. Mais remarque Zartner ce ne sont pas seulement les Albanais qui ont mis à profit dans les derniers temps ces facilités. Jusqu'au 19e siècle même il y a eu des migrations de Bulgares de la région de Prespa dans celle de Kortcha. Ce dernier renseignement, dit Mr Iaranov, est intéressant pour nous, car jusqu'à présent nous n'avions connaissance pour le 19-e siècle que de migrations de Bulgares de l'Albanie et de la Macédoine de l'Ouest vers les terres bulgares de l'Est.

Книга IV. Къмъ борбитѣ на югозападна Македония (Кичевско. Битолско, Леринско, Преспанско, Дебърско). По спомени на Лука Джеровъ, Георги Попъ Христовъ, Ангелъ Андреевъ, Георги Папанчевъ и Лазаръ Димитровъ. 1926, стр. XIV+146, ц. 30 л,

Книга V. Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Ив. Гарвановъ, 1927, стр. XII+136, ц. 30 л

Книга VI. Солунскиятъ атентатъ и заточеницитѣ въ Фезанъ По спомени на Павелъ П. Шатевъ, 1927, стр. 155, ц. 30 л.

Книга VII. Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховиститѣ. По спомени на Яне Сандански, Черньо Пѣевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслевъ, Ив. Анастасовъ Гърчето, Петъръ Хр. Юруковъ и Никола Пушкаровъ, 1927, стр. 193, ц. 35 л.

Книга VIII. Спомени на Гьорчо Петровъ, 1927, стр. 208, ц. 35 л.

Книга IX. I. Въ Македония и Одринско. Спомени на Михаилъ Герджиковъ. — II. Първиятъ Централенъ комитетъ на ВМРО. Спомени на Д-ръ Христо Татарчевъ, 1928, стр. 198, ц. 25 л.

Книга X. Ст. Аврамовъ, Революционни борби въ Азотъ (Велешко) и Порѣчието. 1929, стр. 201, ц. 30 л.

Книга XI. Революционната дейность въ Демирхисаръ (Битолско) По спомени на Алексо Стефановъ съобщава Боянъ Мирчевъ. 1931 стр. 107, цена 20 лева.

III. „МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА".

№ 1. Македония и македонскитѣ българи. Културноисторически погледъ. Отъ Л. Милетичъ. III изд. 1925, 64 стр. ц. 5 л.

№ 2. Македонскиятъ въпросъ вчера и днесъ. Отъ Г. Баждаровъ. 1925, 96 стр., ц. 8 л.

№ 3. Днешното положение въ Македония подъ сръбска и гръцка власть и Обществото на народитѣ. Отъ Ив. Ал. Георговъ. 1925 стр. 88 цена 8 л.

№ 4. България и македонскиятъ въпросъ. Причинитѣ на балканскитѣ войни. Отъ полковникъ К. Соларовъ, 1925 год., стр. 180, ц. 15 л.

№ 5. Балканскиятъ съюзъ и освободителнитѣ войни презъ 1912 и 1913 г. Отъ полковникъ К. Соларовъ, 1926 г., стр. 258, ц. 15 л.

№ 6. Изъ македонската земя (Впечатления и бележки). Отъ Г. Баждаровъ. 1926, 175 стр., ц. 15 л.

№ 7, 8 и 9. Македония и българското възраждане въ XIX в. Отъ С. Радевъ, Часть I. 177 стр., ц. 15 л.; часть II, 177—208 стр., ц. 15 л.; часть III, стр. 209—525, ц. 20 л.

№ 10. Отъ ранно детство. Спомени. Отъ Йорд. Бадевъ, стр. 144 цена 15 лева.

№ 11. Моитѣ стари съседи. Битови разкази отъ П. Завоевъ, 1929. стр. 160. Цена 15 лева.

№ 12 и 13. Победени и победители. Отъ Чезаре Спеланцонъ (Преводъ отъ италянски). 1930, стр. 448, ц. 30 л.

№ 14. Въ гръцки пленъ. Отъ Георги Савчевъ. 1931, стр. 111, цена 10 лева.

№ 15. Бѣгли спомени. Отъ А. Тошевъ. 1931, стр. 193, цена 15 лева.

№ 16. Нѣкога въ Македония (1886 г. — 1912 г.). Отъ Василъ Узуновъ. 1931, стр. 295, цена 20 лева.

Всички поржчки се адресаратъ до „Македонския научен институтъ", София, ул. Ангелъ Кънчевъ № 7.

Отваря се подписка за ДЕВЕТАТА годишнина на списанието.

Годишнината на списанието състои отъ четири книги, всѣка една отъ 10—12 печатни коли. Обикновениятъ годишенъ абонаментъ е 200 лева; за странство — 300 лева; за Америка — $2^1/_2$ долара.

Абонаментната стойность, както и други суми се изпращатъ до Македонския научен институтъ, София, ул. Ангелъ Кънчевъ № 7.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IX, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IX, FASC. 2.

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1934

ИЗДАНИЯ

НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

I. ОТДѢЛНИ КНИГИ.

Зора Здравева, Съчинения на Р. Жинзифовъ. 1927, стр. 133, ц. 50 л.

Хр. Силяновъ, Писма и изповѣди на единъ четникъ. 1927, стр. 211, цена 50 лева.

Л. Милетичъ, Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 г., 293 стр. 1929. Цена 100 лева.

L. Milétitch, Documents relatifs aux actions antibulgares des pouvoirs serbes et grecs en Macédoine au cours de l'année 1912—1913, p. 300. 1929. Prix 130 leva.

Проф. А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии (С этнографическою картой Полога). 1929, стр. 439. Цена 150 лева.

Мария Милетичъ-Букурещлиева, Македония въ българската поезия. 1929, стр. 227, ц. 60 лева.

Г. Ст. Кандиларовъ, Българскитѣ гимназии и основни училища въ Солунъ. 1930, стр. 200+VIII. Цена 60 лева

D. Iaranoff, La Macédoine Économique. Avec une carte. p. 211. Prix 100 leva.

Проф. А. М. Селищев, Славянское население в Албании (С илюстрациями в тексте и с картою Албании). 1931, стр. 352, ц 120 лв.

Добри Христовъ, 66 народни пѣсни на македонскитѣ българи. Събрани и разработени съ съпроводъ на пияно. — (Dobri Christov, 66 chansons populaires des Bulgares macédoniens. Recueillies et transcrits avec accompagnement de piano). — 1931, стр. 172, цена 150 лева.

Димитъръ Ивановъ, Гевгелийскиятъ говоръ. 1932, стр. 132, цена 60 лева.

Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия (отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение). 1932, стр. 615, цена 250 лева.

Дим. Ярановъ, Карта на Македония въ географскитѣ ѝ граници въ мѣрка 1: 300,000. Изработена и печатана подъ ржководството на Капитанъ Д-ръ Д. Стояновъ. Съ 10 факсимилета въ текста. 1933, fol. 43+6 листа отъ картата, цена 300 лева (французко издание на сжщата карта — 20 francs suisses).

Сборникъ въ честь на Проф. Л. Милетичъ. За седъмдесетгодишнината отъ рождението му (1863—1933). стр. XXX+687, цена 500 лева (20 francs suisses).

Проф. А. М. Селищев, Македонские кодики XVI—XVIII веков. Очерки по исторической этнографии и диалектологии Македонии. 1933, стр. 256, цена 100 лева.

II. „МАТЕРИЯЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ".

Кн. I—IX. Съобщава Л. Милетичъ:

Книга I. Въстаническото движение въ югозападна Македония По спомени на Славейко Арсовъ, 1925, стр. 136, цена 20 лева.

Книга II Освободителната борба въ Костурско. По спомени на Пандо Кляшевъ, 1925, стр. 136, ц. 25 л.

Книга III. Борбата въ Костурско и Охридско (до 1904 г.). По спомени на Иванъ Поповъ, Смиле Войдановъ, Деянъ Димитровъ и Никола Митревъ, 1925, стр. 155, ц. 30 л.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IX, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IX, FASC. 2.

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1934

Съдържание

Стр.

Л. Милетичъ, Къмъ историята на инфинитивъ въ българския езикъ 1
А. М. Селищев, Завет Первой Юстиниянии 9
Д. Ярановъ, Името на градъ Ямболъ 17
Петъръ Динековъ, Писма на Кузманъ Шапкаревъ до проф. Маринъ Дриновъ 25
А. М. Селищев, Македонская диалектология и сербские лингвисты 57
Ив. Хаджовъ, Критически бележки върху нѣкои отъ веститѣ за Братия Миладинови 88
Кирилъ Мирчевъ, Изяснение на коренно *ъ* въ Неврокопския говоръ 111

Рецензии и книжовни вести

Ernest Pezet et St. Simondet, La Yougoslavie en péril? Paris, 1933, 283 стр. — Рецензия отъ Л. Милетичъ. 123
Aleksander Brückner, Cyrillo-Methodiana (печ. въ Kwartalnik historiczny, rocz. XLVII, t. 1, стр. 529-552). Lwów, 1931. — Рец. отъ Ив. Лековъ. 132
Karl Kadlec, Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves. Paris, 1933, стр. 328 (Издание на „Collection de manuels publiée par l'Institut d'Études Slaves, III)... — Рец. отъ Владиславъ Алексиевъ 136
К. Мирчевъ, Мнимитѣ сърбизми въ езика на южномакедонскитѣ приказки, издадени отъ проф. П. А. Лавровъ и проф. Й. Поливка 141
P. Vujèvić, Parallèle entre les climats des bassins d'Ohrid et de Bitoli-Prilep. Paris, 1933. (печ. въ Comptes rendus du Congrès internat. de géographie, t. II, 1 fasc. 319-332). — Рец. отъ Д. Ярановъ. 144
Гласник географског дружства. Свеска XVII. Београд, 1931, стр. IV+174; св. XVIII, 1932, стр. 168. — Рец. отъ Д. Ярановъ. 145
C. Kassner, Die Seespiegelschwankungen des Ostrovsees in Makedonien (печ. въ Beiträge zur Geophysik, Bd. 35, Heft ³/₄, 1932, стр. 357-369). — Рец. отъ Д. Ярановъ . . . . . .
Хр. Силяновъ, Спомени отъ Странджа. Бележки по Преображенското възстание въ Одринско, 1903 г. София, 1934 г. стр. 148. Рец. отъ Виолета Йонова 149
Французко резюме на съдържанието на книгата . . . 153—170

Table des matières

Pages

L. Miletitch, Apport à l'histoire de l'infinitif dans la langue bulgare 1
Prof. A. M. Selichtchev, Le legs fait à la Première Justinienne . 9
D. Iaranov, Le nom de la ville de Iambol 17
Peter Dinekov, Lettres de Cousman Chapkarev adressées au professeur Marin Drinov 25
Prof. A. M. Selichtchev, La dialectologie macédonienne et les linguistes serbes 57
Iv. Hadjov, Remarques critiques sur quelques informations relatives aux frères Miladinov 88
K. Mirtchev, La vocalisation complète du *ъ* radical dans le parler de Nevrokope 111

Comptes rendus et nouvelles litteraires.

Ernest Pezet et St. Simondet, La Yougoslavie en peril? Paris, 1933, 183 p. — Compte rendu de L. Miletitch 123
Alexander Brückner, Cirillo-Methodiana (Publié dans le Kwartalnik historyczny, XVII, t. 1, p. 529-552). Lwów, 1931. — Compte rendu d'Iv. Lékov 132
Karl Kadlec, Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves. Paris, 1933, p. 328 (Edition de la „Collection de Manuels publiée par l'Institut d'Études Slaves). — C. r. de Vl. Alexiev. 136
Les prétendus serbismes dans la langue de contes de la Macédoine du sud publiés par le prof. P. A. Lavrov et le prof. J. Polívka. — C. r. de K. Mirtchev 141
P. Vujević, Parallèle entre les climats des bassins d'Ohrid et de Bitolj-Prilep. Etude du climat local publié dans les Comptes rendus du Congrès International de Géographie, Paris, t. II, fasc. 1, Paris, 1933, p. 319-322. — C. r. de D. Iaranov 144
Communications de la Société de Géographie. t. XVII. Belgrade, 1931, t. XVIII, 1932. — C. r. de D. Iaranov 145
C. Kassner, Die Seespiegelschwankungen des Ostrovosees in Makedonien, publié dans „Gerlands Beiträge zur Geophisik" Bd. 35. Heft. $^3/_4$, 1932. — C. r. D. Iaranov. 149
Christo Silianov, Souvenirs de la Strandja. (Notes sur l'Insurrection de la Transfiguration en 1903 dans le vilayet d'Andrinople). Sofia, 1934, p. 148. — C. r. de V. Ionova 149
Resumé des articles de la revue en français . . . . . 153—170

КЪМЪ ИСТОРИЯТА НА ИНФИНИТИВЪ ВЪ БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ

Отъ Л. Милетичъ.

Освенъ аналитичното склонение и задпоставения членъ има още една трета характеристична особеность, по която българскиятъ езикъ се отличава отъ другитѣ славянски езици, — това е липсата на инфинитивъ (неопредѣлително наклонение). Затова и въпросътъ за изчезването на инфинитивъ заема важно мѣсто въ историята на българския езикъ. По този въпросъ следъ нѣколко несъстоятелни догадки най-сетне въ науката се установява вече, и то главно благодарение на българското езикознание, че загубата на инфинитивъ, която е ставала постепенно отъ старобългарско време насамъ, е самостоятелно синтактично явление, извършило се независимо отъ предполагаеми външни езикови влияния, че е последица отъ почналъ се още въ старобългарския езикъ синтактиченъ процесъ да се предпочита вмѣсто инфинитивъ една друга, санонимна синтактична форма, именно тъй нареч. да-изречение. Колебанието въ употрѣбата на дветѣ форми, завършило се най-сетне съ изчезването на инфинитивъ, предполага дълготраенъ развой, който можеше да се следи само по българскитѣ писменни паметници отъ най-старо време насамъ, а отъ часть и по старинскитѣ останки отъ инфинитивъ въ нашитѣ народни говори.

Въ своитѣ студии, посветени на историята на българския езикъ, непрекжснато следѣхъ по казанитѣ два източника постепенната пълна замѣна на инфинитивъ чрезъ опредѣлена глаголна форма. Както е ставало и става въ този родъ синтактични процеси, и въ случая съ инфинитивъ се указватъ любопитни преживѣлици въ народнитѣ говори, сир. спазени и до день днешенъ инфинитиви, и то не само въ изхабенъ видъ — безъ окончанието *-ти*, но и пълни старобългарски инфинитивни форми. Върху известнитѣ до сега такива остатъци, къмъ които ще посоча и нови отъ единъ нашъ родопски говоръ, ще говоря въ тази си статия.

I.

Чуздо влияние за изчезването на инфинитивъ, за което първоначално се заговори въ науката па дори още се подържа отъ нѣкои, не е вѣроятно, защото то е можело да последва само отъ значителна чузда примѣсь въ българския езикъ, а такава досега не се доказа. За да се повлияе синтактично единъ езикъ отъ другъ, трѣбваше отъ последния да се укажатъ значителни заемки преди всичко и въ словаря, каквито въ българския езикъ нѣма. И своеобразниятъ развой на българското склонение, както и членътъ, научно можа да се обясни само като спонтанна проява на развъдили се синтактични типове, сжществуващи въ самия старобългарски езикъ, а сжщо тъй и на развилата се въ последствие особена срѣднобългарска фонетика.[1]

По въпроса за загубата на инфинитивъ и Миклошичъ сетне застана на почвата на самостойната еволюция въпрѣки факта, че инфинитивъ е изчезналъ и въ съседнитѣ намъ чузди езици — новогръцкия, албанския и ромънския (вж. въ Verlg. Syntax der slav. Sprachen, стр. 873, § 29). Още въ своята студия „Единъ важенъ недостатъкъ въ нашия книжовенъ стилъ“ (печ. въ спис. Бълг. Прегледъ, г. I, кн. 2, 1893 г.) приемахъ, че и въ новогръцкия езикъ изчезването на инфинитивъ е станало независимо отъ външно влияние, като цитувахъ и мнение на A. Leskien, а именно че то е „синтактична замѣна, която се корени въ естественото

[1] Миклошичъ най-напредъ допускаше, че такава примѣсь е последвала поради побългаряването на значително множество тракийски елементъ, заварень отъ славянобългаритѣ при заселението имъ на Балканския полуостровъ: „Отъ сливането на тѣзи два народа — тракийския и славянския — се е образувалъ българскиятъ народъ, а отъ смѣсването на езицитѣ имъ — българскиятъ езикъ“ — (вж. Miklosich, Vergl. Gramm. d. slav. Sprachen, III, 178, 188). И въ съчинението си върху славянскитѣ елементи въ ромънския езикъ (Die slavischen Elemente im Rumunischen) Миклошичъ пакъ възъ основа на предполагаемото тракийско етнично влияние обяснява между друго и изчезването на инфинитивъ въ българския езикъ, а сжщо и въ албанския, новогръцкия и ромънския (вж. повече за това въ съчинен. ми „Д-ръ Фр. Миклошичъ и слав. филология“, МСб. V. 469). Тази мисъль на Миклошичъ се повтаря и сетне отъ други учени главно заради иеждуособното сходство, което у споменатитѣ намъ съседни езици се указва между друго по липсата на инфинитивъ. Вж. и съч. на K. Sanfeld Iensen, Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und den Balkansprachen (печ. въ IX. Jahresbericht des Insti. f. d. rumänische Sprache, 1902). Вж. и W. Vondrák, Vergl. sl. Grammatik, II, 421.

развитие на езика“ и още мнение на Jolly, споредъ който изчезването на инфинитивъ въ гръцкия езикъ е „развитие, което се стреми да задоволи нуждата отъ прозаична яснота, що става все по-голѣма въ противоположность на постигната неясна краткость, свойствена на по-старитѣ езици“ (ц. стат. стр. 97). И азъ все тамъ доказвамъ, че и въ българския езикъ отъ край време е било обикнато да се употрѣбява вмѣсто инфинитивъ цѣло приставено изречение, както тъй сѫщо се предпочита глаголъ вмѣсто едно отвлѣчено деятелно сѫществително (nomen actionis), поради което глаголътъ (verbum finitum) въ българския синтаксисъ е заелъ особено господствуващо мѣсто та и морфологично той се е доразвилъ както въ никой другъ славянски езикъ.

И тъй, изхождайки отъ старобългарския езикъ, можеше още въ самия него да се посочи началото на речения процесъ въ ущърбъ на инфинитивъ. И действително, въ старобългарскитѣ текстове често се предпочита опредѣленъ глаголъ, като напр. вмѣсто изреч. „исплъниша сѧ дьнье родити и“ се срѣща и: — „да родитъ“; семоу задѣша понести кръстъ его (Зогр., Сав. и Мар. ев.), — семоу задѣша да понесетъ кръстъ его (Асем. ев.); повелѣ емоу господь продати сѧ (Сав. ев.), — повелѣ господь его да продадѧтъ и (Асем., Зогр. и Мар. ев.); съвѣтъ сътвориша архиереи и старьци на исоуса, ѩко оубити и (Зогр., Мар. ев.), — съвѣтъ сътвориша на исоуса ѩко да оубиѭтъ и (Сав. ев.) и др. Въ една, зададена отъ мене тема на бившия ми студентъ Йонко Илиевъ, да събере повече такива паралелни примѣри по старобългарскитѣ паметници, той посочи такива примѣри въ статията си „Изчезването на инфинитивъ и остатъци отъ него въ българския езикъ“ (печатана въ „Известия на Семинара по слав. филология, кн. IV, 126—127 г.), като бѣ използувалъ и дотогавашни мои работи по сѫщата тема.[1]

По въпроса за изчезването на инфинитивъ азъ дадохъ и по-сетне допълнителни осветления[2] съ особено внимание и върху старинскитѣ остатъци отъ инфинитивъ въ нашитѣ народни го-

[1] Вж. моята критика върху „Сборникъ за народ. умотворения и пр.“ отъ Ат. Илиевъ (печ. въ Минист. Сб. кн. II с. 199—228, год. 1890); „Дакоромънитѣ и тѣхната славянска писменость“, т. I. 1893 и т. II. 1896 (печ. въ Минист. Сбор. т. IX и XIII); „Коприщенски дамаскинъ“ (1908 г.) и др.

[2] „Свищовски дамаскинъ“ (1923), „Два български ржкописа съ гръцко писмо“ (1920) и др.

вори. Въ говоримия езикъ и до сега сѫ доста употребителни многочислени щърби инфинитивни форми — безъ оконч. *-ти*, като напр. ако е рекъл господ, отѝ ща; аз ви ща̀ ка̀за; който ще доброто, намѐри го ще; вѝде-щем; недей прика̀зва, не дей вѝка; не мога ти ка̀за; *да*-ще господ и пр. Сѫщитѣ непълни инфинитиви и въ нашия книжовенъ езикъ не сѫ необикновени.

Обаче пълни инфинитиви съ окончание -ти сѫ се запазили въ народнитѣ говори само като рѣдки преживѣлици (архаизми), и то главно въ народни пѣсни, благословии (стананикания), пословици и др. Още въ споменатата по-горе своя критика върху Илиевия Сборникъ посочихъ такива старински инфинитивни форми: одуйти, очува́ти (Софийско), узе́ти (с. Рила), подати (Дупница), довести (Радомирско), дига́ти (Дебърско), навест(и) (Велесъ), пращати, бити стоити, летити (Сѣрско). Срав. още разбива̀ти, обира̀ти, да̀ти (Софийско, печ. въ Минист. Сб. III, с. 7 нат.). По изключение тукъ-таме по източнитѣ български говори се чуватъ запазени въ типични фрази инфинитивни форми съ оканч. *-ти* или *-т* нпр. не ѥ узна̀ти вѐще; ѥ зна̀ти, дето тъй сѫ правѝли; не ни бя̈ше позна̀ти, таквъс нусѝѩ то бя̈ше; нòсѩт чѐрна̀ пръстѝлка̀ за позна̀т, че жа̀ли; ще върже нѣкъф бя̈л'ӓк да ѥ позна̀т; нѐ мòгът сма̀гат; не ѥ чу̀т; не ѥ вѝд'ӓт; не гò-й вѝд'ӓт. Особено любопитни сѫ пълни инфинитиви въ изрази като: тос (в)òл ѥ за кла̀ти; т'к има мя̈сто за спа̀ти; тъс (в)удъ й за пѝти и др. (вж. въ съч. ми „Das Ostbulgarische, стр. 140—141).

Освенъ посоченитѣ архаизми въ народната поезия и проза, не се знаеше ни за единъ български народенъ говоръ, въ който и сега редовно въ говоримия езикъ да се употрѣбяватъ пълни инфинитиви съ оконч. *-ти*. Затова особено бѣхъ изненаданъ, когато още преди години случайно попаднахъ на единъ български говоръ по произходъ отъ Родопитѣ, въ който въ обикновенъ разговоръ дочухъ да се употрѣбява, ако и въ синтактично ограничени фрази, пъленъ инфинитивъ. То бѣ въ говора на българитѣ отъ бившето село Булгаркьой въ Кешанско, за което по-долу ще съобща по-подробно.

II

Известна е тѫжната история на българитѣ въ Кешанско, заселени до 1913 година въ селото Булгаркьой, Теслимъ, Лез-

гаръ, Кадъкьой, Пишманъ. Когато турскитѣ войски къмъ 2. VII. 1913 год. следъ нещастната за България междусъюзнишка война внезапно нахлуха въ Одринско, тѣ се нахвърлиха най-напредъ върху беззащитното българско население въ реченитѣ села и то първомъ нападнаха богатото село Булгаркьой, избиха мѫжетѣ, изгориха кѫщитѣ, а по-голѣмата часть жени, мѫчени и изнасилвани, завлѣкоха въ робство презъ Дарданелитѣ въ Мала Азия, отъ гдето сетне следъ дълги, нечовѣшки страдания можаха да се прибератъ въ България. Патилата на булгаркьойци подробно описахъ въ книгата си „Разорението на тракийскитѣ българи презъ 1913 година“ (София, 1918, стр. 335. Издание на Бълг. Акад. на Наукитѣ, стр. 24—43). Къмъ края на ноември 1913 год., тръгналъ да обиколя нещастнитѣ наши бѣжанци отъ Тракия, намѣрили отъ часть подслонъ и въ Дедеагачско (тогава още подъ българска власть), можахъ да се срещна въ самия Дедеагачъ съ булгаркьойци, които тогава бѣха временно настанени въ близкото, опразднено бивше турско село Шахинларъ. Отъ тѣхъ разбрахъ подробно, какъ ги е сполетѣла ужасната участь, и си записахъ и разказитѣ имъ, които сетне обнародвахъ въ книгата си. По говора имъ веднага разбрахъ, че булгаркьойци произхождатъ отъ родопската область и то вѣроятно отъ южнитѣ склонове на Родопитѣ. Тѣ самитѣ не помнятъ, отъ где сѫ дошли въ Кешанско и кога е било то. Отъ названието на селото Булгаркьой — „българско село“ личи, че то е било дадено отъ турското околно население, а самитѣ българи отначало си го наричали „Ново село“ — (у турцитѣ „Нуселкьой“); подъ това име до най-последно време Булгаркьой минавало и въ околнитѣ български села. Че заселването на булгаркьойци датува най-малко отъ преди два-три вѣка, насигурно може да се каже възъ основа на многото фонетични и морфологични старини въ говора имъ. Родопскиятъ имъ произходъ издаватъ склоняванн падежни форми на члена, напр. род. и вин. п. чила̀катог, по̀па-тог, мъже-тог; дат. п. чил'а̀кутому, по̀путому, мъжетому, вълкѐтому; мн. ч. дат. п. ту̀рци-т'ӓм, сна̀и-т'ӓм, говеда̀ре-т'ӓм. Забележихъ членна форма за дат. п. ед. ч. ж. родъ к р а в а̀ - т о и, която е напълно правилна и по-стара отъ сега употрѣбяваната форма въ централнитѣ Родопи крав'а̀-тухи (*у* вм. неударено *о*, вмъкнало се поради зѣва). И нечленувани падежни форми се употрѣбяватъ въ старинския си видъ: чил'ӓка,

бра̀та, юна̀ка, уфчӑра, челӑку, брату, майци, баби; сѫщо и прилагателни пад. форми: ста̀рог д'ӑвера, ста̀рой баби, мла̀дог юна̀ка, ста̀ром челӑку, ста̀ром сва̀ту. Още по-любопитно е, че се говорятъ и мѣстоименни форми съ склоняванъ членъ: мо̀ӣат син, мо̀й-т о г сӣна, мо̀й-т о м у сӣну, мо̀й-т'ӑ м братя и др. И глаголнитѣ форми за сег. време сѫ напълно рупски: 1. л. ед. ч. мо̀гѧм, но и безъ -м: да̨ по̀да̨, да̨ вӣкна̨. Важенъ белегъ, който доказва че изселването на булгаркьойци отъ Родопитѣ е старовременско, съзирамъ въ това, че *ъ*-ровиятъ вокалъ (отъ стб. ѫ, ѣ, ѧ) не се е изяснилъ въ *о*, както е сега въ Срѣднородопско, отъ гдето произхождатъ булгаркьойчани, та се произнася по старовременски неизясненъ, нпр. ръка, път, кл'ътва, р ъ т, л'ъка (стб. ржка, пѫть, клѧтва, рѧдъ, льгъко), както и до сега още се говори въ областьта на Ропката (вж. за това подробно въ съч. ми върху родопскитѣ говори „Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache", 29). И рефлексътъ на стб. *ѣ* е архаиченъ въ говора на булгаркьойци, сир. се произнася като *ӓ*.

Покрай всичко това, една друга важна старина въ говора на булгаркьойци ми направи силно впечатление, а именно, както казахъ по-горе, че въ него още живѣе, ако и въ ограничена употрѣба, старобългарскиятъ инфинитивъ, отъ който въ други български говори има само слаби следи. Въ Булгаркьой чухъ да казватъ: нъмо̀й (немой) д а в а̀ т и; нъмо́й си игра́ т и с' тва̀ н'ӑщу"; ни кѐ ти п р о с т и́ т и (вж. въ цит. ми съч. Разорението на трак. българи, 25). Слушайки така да говорятъ съ инфинитивъ, почти не вѣрвахъ на ушитѣ си, и взехъ да разпитвамъ, дали така всички въ селото говорятъ, дали нѣма нѣкои да се оженили за жени отъ недалечното село Байрамичъ, гдето има колонисти помаци отъ Босна, но се увѣрихъ, че нѣма таково нѣщо и че досущъ така се говори и въ близкитѣ до Булгаркьой български села — Теслимъ, Лезгаръ и др. Нѣмахъ тогава време да направя по този въпросъ по-обстойно изследване, та оставихъ това за по-сетне. Но между туй булгаркьойци имаха нещастието пакъ принудително да се изселятъ въ старитѣ предѣли на България, понеже Западна Тракия биде следъ свѣтовната война отстѫпена на Гърция. Ако и заетъ съ много други залиси, все си имахъ на умъ, че единъ день трѣбва да потърся булгаркьойци въ Южна България, гдето, пръснати въ нѣколко мѣста сѫ настанени, именно въ селото Константиново (бивше Мандра) между

Бургазъ и Карабунаръ, въ Каваклий и др. Въ края на априлъ т. г. азъ можахъ да отида въ Константиново, гдето половината село е заселено отъ булгаркьойци. Мѣстото е маларично, всички страдатъ отъ малария. Кжщитѣ имъ повече отъ плетъ и търстика. Посѣтихъ две семейства, гдето отново се наслушахъ сърцераздирателни описания на преживѣнитѣ отъ тѣхъ ужаси (въ 1913 г.) и следѣхъ пакъ говора, който потвърди всичко отъ по-рано забелязано. Инфинитивъ се чува най-често пакъ въ повелителни изречения, напр. следъ немой или мѝ (гръц. $\mu\acute{\eta}$ = не мой): мѝ такà прàвити; мѝ са̨ кàрати; ми такà гълчàти; „не мой сино отѝвати милному царю на помощ“ (въ пѣсень) и пр.

Миналата есень посетихъ с. Студена (Свищовско), понеже бѣхъ чулъ, че и тамъ има нѣколко семейства отъ Булгаркьой. Искахъ да провѣря говора имъ по сжщия въпросъ. Обаче се указа, че въ Студена сж настанени преселенци отъ недалечното отъ Булгаркьой узункюприйско село Търново. И тукъ се потвърди, че се говори пъленъ инфинитивъ, а именно въ фрази като: не мòга̨ ходѝти по т'ăс мăстà; не мòга̨ казàти по това нѝщо. Говоръ̀тъ и тукъ е отъ сжщия рупски типъ, както и въ Булгаркьой.

Става все по-приемливо, че по-старото българско население по Кешанско, Узункюприйско и Малгарско трѣбва да е било заселено въ поотколешно време, види се поради нѣкои злочести събития, настжпили въ Родопската область. Вѣроятно това ще да е станало поради усилената турска колонизация въ Родопитѣ презъ 16 вѣкъ, когато постепенно тукъ сж се настанявали тъй нареч. юруци или коняри, въ по-старо време доста многочислени. И сега още източнитѣ Родопи — областитѣ Султанери, Кърджали, Ери-дере, сж по население повече турски. Иречекъ добре изтъкна това, че по цѣла европейска Турция нѣма область толкова турска по типа, езика и обичаитѣ на населението, както Кърджалийската по долна Арда (Jireček, Cesty). Нека имаме предъ видъ въ връзка съ това и последвалото масово приемане мохамеданската вѣра отъ българското родопско население пакъ по това време. Сигурно часть отъ него тогава, до колкото е можело, се е разбѣгало по разни посоки въ по-голѣми и по-малки купчинки. Вж. за това и въ съчин. ми „Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache“ стр. 5 нат.

Инфинитивната форма скоро ще изчезне. По-старитѣ хора

още я употрѣбяватъ, но и тѣ, когато човѣкъ ги запита, повечето криво я разбиратъ, именно окончанието *-ти* смѣсватъ съ личното мѣстоимение дат. п. *ти* или съ окончанието *-те* (произнасяно *ти*, понеже е безъ ударение) на глагола въ второ лице множествено число. Това смѣсване на инфинитивната форма съ второ лице сегашно време на глагола очевидно сжществува и въ други, близки до южнородопскитѣ говори, каквито сж по Неврокопско, Сѣрско, Лагадинско и др. Отъ издаденитѣ народни словесни материали отъ тѣзи краища се вижда, че и тукъ до неотколе е продължавалъ да сжществува въ ограниченъ размѣръ инфинитивъ, отъ който последни остатъци още тукъ-таме се долавятъ, като напр.: „не мòй сѐдиш тука; вйа йдити да ми докàрати парите, що длъгòвати, а за онòва грйжа не мòй йматй“ и др. (вж. стр. 20 въ Сборникъ народ. приказки отъ сбирката на Ст. Верковичъ, издаденъ отъ П. А. Лавровъ и J. Поливка, — издание на ческата Акад. на наукитѣ).[1] Че формата йматй се схваща като сегашно време, се виждъ отъ много други примѣри, гдето следъ „не мòй“ се е вмъкнала глаголната форма 2-ро лице на сегашно време, напр.: а бре сйнку, не мой йматй грйжа (ib. 26); немой остáнуваш тука (ib. 28); немой хòждаш (ib. 21); стани, не мòй спйеш (30); ей, немой ми глéдиш мени тйнака така (12). Има и въ старата ни писменость доста примѣри отъ тоя видъ смѣсване на изчезващата инфинитивна форма съ сегашно време, срав. напр.: и тоу речеть ти сж (=сѧ), что подобаетъ ты твориши (вж. въ Апостолъ Томича, въ съч. на Щепкинъ, Болонская псалтырь, 259).

---

[1]) За този сборникъ по-подробно вж. въ моята рецензия, печатана въ Македон. Прегледъ год. VIII, кн. 3, стр. 129—138, год. 1933.

ЗАВЕТ ПЕРВОЙ ЮСТИНИАНИИ.

Проф. А. М. Селищев.

В рукописном собрании библиотеки Румянцевского Музея (ныне Ленинской библиотеки) в Москве находятся под № 3070 четыре листа из какой-то большой рукописи XV века. Формат — $27^1/_2 \times 19^3/_4$. Листы плохой сохранности. По краям бумага истлела и обгрызана. Попортило их и то обстоятельство, что они где-то в течение долгого времени лежали, небрежно перегнутые поперек. Чернила побледнели. Красною краской написанные буквы совсем почти выцвели и видны только слабые желтые следы. Рукопись исполнена была в XV-м веке и писана скорописью. В конце 1-го листа находятся две записи с такими датами: 1) лѣтѡ текоущїи лѣ, е девето сьтнаѳ и шестые тисѫще [6935—1427): — 2) В лѣ ѕцма [6941—1433) помрьче слѣнце їоуѳ зѣ.

Содержание текста сохранившихся отрывков такое. В начале первого листа находятся 5 строчек с изречениями, не сохранившимися полно: ..... ѡлѝ лоунà что мѝ слѣнце не заиде что мѝ звѣздѣ и нбѳнаа | ..... отà. Вѣ всѣ ѣлúкаж сѣи славàишїи, влчствющїиѣ вѣнць | ..... ѣ вьсхóдещїй. Дрúгыи дрѳ лáзарь иж гнь, блгочѳтїа и | .... елюѣ прѣстатеѣ. Нѝльмѡре млтѳыніе ѳблаѳ иже ѳ | .... ѣ кáе не ёгуѳта тькмо. Дьжѣ не .... | .

На обороте 1-го листа начинается „Завѣт данны пръвѣй їоустинiании цкви охриѣ“. Это заглавие было написано красными чернилами. Но они так выцвели, что едва-едва видны слабые желтоватые следы букв. „Завет“ занимает лл. 1 об. — 3 об. 4-й лист взят из другого места той же рукописи и содержит окончание какой-то исторической статьи. „ . . . дльжни éсмы вь нш̀аа врѣменà съдѣáнnаа сúщаа писáнїю прѣдати äще лѣто писáнїи не сúщиѣ, кóею лѣствицéю вьспомѣнéѣ, тѣмже ѣакож рамцà вь винѡградѣ гѳни йзьѳстáвшаа вь послѣкь, потьщàхѡѣ се сьбрáти вь точїлїа гнѣ йтотьщúмсе. Нъ оўбо вь пристáнище ѣако пришъ̀ше и ѳ оўнынїа печáлеи ѣако вьзникнѵвше

кь сéмоу вьзьпие. раоуйсе, бжтвены повелѣнїи добрѣ йспльнѧе, раоуйсе земльныйми свѣтловлчтвѧе. раоуйсе непокорйвыи страшно ѻбразнаа мльнiина стрѣло . . . . . слáсьврьшáющомоу велйкаа и дйвнаа боу ншмъ и ѿ рода вь рω свѣтилà мнω ѻбразнаа възсїавáюща. ѣлйко и вь послѣнѧйшее рóды ѧвйтисе неизрéнаа и дйвнаа дѣлà бга ншго. ѣмоу слáв вь вѣкы вѣкω. âмин.

Далее следует несколько строчек со стихами. Каждый стих начинается в письме красною буквой (— передаем её жирным шрифтом): Словесь слакы йж пáда мéда и сытá точещїй йз запечата[на] йстóчника ѧко рáвно оуханїе оубо и пúща, аще мѣра почрьпáющи вмѣщáе. . .

Указание на эти отрывки находится в „Отчете Московск. Публичнаго и Румянцевскаго Музеев" за 1886—1888 г.г. (М. 1889. Стр. 110—111). Но напечатанные там извлечения представляют ряд неточностей.

Отрывки представляют собою, как вероятно и остальные части рукописи, перевод с греческого. На это указывает дословный прозаический перевод греческих стихов, находящийся в конце 4-го отрывка. С греческого переведен и „Завет Первой Юстиниании".

Черты языка и правописания отрывков указывают на то, что тот славянский сборник, откуда взяты они, написан правописанием с елиментами сербской редакции. Такое правописание стало утверждаться всреде македонских книжников со второй половины XIV-го века в связи с общественно-культурными условиями того времени.[1] Повидимому, этот сборник представлял собою перевод, сделанный в первой половине XV-го века. Изготовлен он был в области Охридской архиепископии, вероятно поблизости к Охриду, если не в самом Охриде. На связь сборника с Охридской архиепископией может указывать нахождение в нем „Завета Первой Юстиниании". Один из многих конфликтов Охридской архиепископии с Константинопольской патриархией имел место в начале XV-го века. Охридский архиеп. Матвей присоединил к своему диоцезу Видинскую и Софийскую епархии. В 1410 году он посетил Константинополь и, ссылаясь на грамоты византийских императоров, исходатайствовал у императора

[1] Подробнее по вопросу о правописании македонских памятников письменности XIV—XVI вв. и о церковно-книжной среде говорится в моей работе „Македонские кодики XVI—XVIII веков". София. 1933.

Мануила Палеолога и синода разрешение на управление не только Видинскою и Софийскою епархиями, но и другими, показанными в тех документах, на которые сеылался Матвей. Но вскоре против домоганий Охридской архиепископии выступил Константинопольский патриарх Евфимий, как свидетельствует его резкое письмо к преемнику Матвея. Преемник Матвея ответил внушительным письмом. Кроме того, он обратился к Мануилу Палеологу с просьбой о защите от притязаний Константинопольского патриарха.[1] Имя Охридского архиепископа, преемника Матвея, не названо. Следующий архиепископ был Никодим, упоминаемый в одной записи 1452 г.[2] Возможно полагать, что при преемнике Матвея и был сделан перевод греческого сборника на славянский язык. В этом сборнике „Завет Первой Юстиниании" занимал видное место. Ощущалась потребность в распространении этого „завета" не только на греческом, но и на славянском языке. Наличие такой тенденции ясно обнаруживает, что в это время представители церковной власти в Охридском диоцезе не стремились к безоглядной грецизации культуры среди местного болгарского населения. Они уделяли внимание и распространению письменности на славянском языке. По бо̀льшей части, в составе ее были книги церковно-служебного обихода. Но наличие такого сборника, из которого сохранились описываемые нами отрывки, свидетельствует и о рукописях иного содержания — исторического и поэтического.

Перевод был выполнен неудовлетворительно. Переводчик не владел свободно греческим языком; он был поставлен в большое затруднение сложным, многословесным, реторическим греческим текстом, в особенности текстом „Завета". Поэтому перевод получился мало вразумительным. Для его понимания необходимы справки с греческим оригиналом.

Итак, указанные отрывки представляют значение в культурно-историческом отношении.

Важни их и палеографическая показательность. Их скоропись является значительным палеографическим документом.

---

[1] H. Gelzer, Der wiederaufgefundene Kodex des hl. Klemens und andere auf den Patriarchat Achrida bezügliche Urkundensammlungen (Berichte der Phil.-hist. Klasse d. K. Sächs. Gesellsch. der Wissensch zu Leipzig. 1903. Стр. 97—102); Г. Баласчевъ, Кореспонденция между Цариградския патриархъ и Охридския архиепископъ отъ XV вѣкъ (Минало, I, кн. 1, стр. 6—13; кн. 2, стр. 123—127).

[2] Ив. Снѣгаровъ, История на Охрид. архиепископия. II. Стр. 183.

Отметим написания для *е* (два вида), для *в* (два вида), для *м*, для *т* (два вида), для *ч*, для *ж* (два вида), лигатуры *тр*, *тв* (см. снимок).

Обращаемся к „Завету". Это — перевод грамоты императора Михаила Палеолога Охридскому архиепископу в 1272 году[1] Имя архиепископа не названо. В славянском переводе не названо и имени императора, издавшего эту грамоту: его подпись, находящаяся в конце, не внесена в перевод. Не совпадает и дата. Но тут переводчик обнаружил недосмотр: он спутал „700" и „80", рядом находящиеся в греческом тексте (см. текст славянский и греческий). Михаил Палеолог по ходатайству Охридского архиепископа утверждает за ним все епархии, какие показаны в грамотах Василия Болгаробойца. Списки с этих грамот включены в хрисовул Михаила. Но в славянский перевод эти грамоты не вошли. Нет и тех строчек грамоты Михаила, которы относятся к грамотам Василия.

В начале грамоты вспоминаются щедрые дары и многие привилегии, полученные Первой Юстинианой от императора Юстиниана. (— Фиктивное отожествление Первой Юстиниании с Охридской архиепископией считалось в это время, как и несколко раньше, а также позднёе, несомненным историческим фактом). Затем грамота упоминает о „разрушении великих благ" Первой Юстиниании в последующее время, — время „волнений" и „коварных нападений врагов": в бурном потоке событий некоторые районы диоцеза Первой Юстиниании стали совсем неизвестными, другие были захвачены ромейскими митрополиями, которые „ввели таким способом в свой состав чуждое достояние, а скоро затем при подходящем случае отпускали самостоятельными, и так бывало и тем более, что время, идя вперед, казалось им безопасным залогом [безнаказанности], а тем автономия нравилась. Но имп. Василий, „приобретший себе прозвище Болгаробойца, так как как много истребил из рода мизийцев", возвратил Охридской архиепископии многие из утраченных частей ее и подчинил ей тех, „у которых обнаружилось преувеличенное мнение о себе". Следуют 3 грамоты Василия. Области и права Охридской архиепископии, утвержденные грамотами Василия, не оставались не порушенными: „взяло верх время и

[1] Греческий текст см. в издании В. Н. Бенешевича: „Описаніе греческихъ рукописей монастыря святой Екатерины на Синаѣ". I. СПб. 1911. Стр. 542—554.

вместе так или иначе происходящее разрушение". Многие из охридских архиепископов старалисть вернуть утраченное их диоцезом, но безуспешно. Только усилия нынешнего архиепископа нашли себе наиболее благосклонный отклик, — отклик у Михаила Палеолога, как он сам заявляет в своей грамоте. Далее следует постановление Михаила относительно ходатайства Охридского архиепископа.

Чтобы показать качество перевода грамоты, сообщим небольшие извлечения из нее:

... Поне^{ж}, о҃у́бо бл҃же́н'нѣишїа сїа и҆́стинїанїа пр҃ьваа и҆ бльгаро^{мъ} всѣ^{мъ} а҆рхіе́п^{с}пїа сё о҃у́бо къ н҃шмъ цр^{с}твїю сло́^{в} по^{с}ви́же и҆ сь бл^{с}ве́нїемь пра́ве^{с}но́е к^{с}пно пр҃ьва бы́ти и҃мже о҃ нїе́и се́и с҃тѣишѣи а҆рхіе́п^{с}пїи досеза́ти ѭ^{ж} о҃ нїе́и ре́^{ч}нный с҃щенные ц҃рквы о҃ мно́гыи^{хъ} лѣ^{т} о҃ и҃же о҃ на́^{с} а҆рхіе́рѣи о҃непра́вдисе, ꙗ҆ко^{ж} ви́ше сло́^{в} про́ꙗви. о҃ б҃а цр^{с}твїе́ ми оу҃ми́лисе да́ти то҆ кь мл҃е́нїю и҃мже и҆ ходата́иствѹеть а҃бїе настоеща^{с} хрисов^{ч}ла́ сло́^{в}..

сё ѹ҆бо҆ настоещее повелѣва́ет бл҃гоч^{с}тива́а н҃ша дрьжа́ва и҆ повелѣва́еть и заповелѣва́е^{т}. да о҃бла^{с} и҃мать бл҃же́н'нѣишїи сѣ а҆рхіе́п^{с}пь вь е́^{ж} о҃ нѥ^{м} с҃тѣише́ю а҆рхіе́п^{с}пїею досеза́ти всѐ а҆рхіе́рѣиски́е ц҃рквы е҆ли́кы и҆зло́жише^{с} сви́тко^{мъ} о҃ста́вши^{мъ} о҃ багрѣнорѡ́^{с} нааго^{же} и҆ пр^{с}нопо́мнима́го ц҃ра васи́лїа бльгаро^{ч}бїице о҃ста́вшаа. да ни о҃ ко́его о҃ ва́^{с} а҆рхіе́рѣи и о҃ тѣ^{хъ} ре́^{ч}нныи^{хъ} о҃бразь ко́и лихоймствѹе́те и҆ и҃же древны́ми о҆нѣ́ми лѣ́ты на се́ и сьбра́вшомъ временю послѣди и҆зри́нѹтѣ о҃ свое^{с} наче́лствова́ти наче́лства се́и о҆ себѣ҆ вьзлю́би па́^{ч} паки́ о҃ се́е поставле́н'ныи^{мъ} и҆ а҆рхіе́рѣиствѹеи се́и прилѹча́еи се д҃хо́внѣ да покара́етсе бл҃же́н'нѣи́шемоу се́моу а҆рхіе́п^{с}пъ и҆ вса^{с} дль^{с} да вьзда́^{с} ꙗ҆ко по^{с} си́мь покара́е^{мъ}. кто же и҆ вь свое́^{мъ} сьви́ше оу҃ставле́н'нѣ^{мъ} наче́л'ствѣ и҆ли́ и҃нако ка́ко сьвр҃ьшивь и҆ непо^{с}лежеще́ю се́ю ст҃ѣише́ю а҆рхіе́п^{с}пїею е҆ди́но^{с} ко́го и҆ли́ и҆ два҆ и҆ ве́щшїи^{хъ} и҆ вь е҆ли́ко оу҃бо҆ про́сто своѐ мѣ́ры по^{с} ю́же а҆рхіе́рѣиско́ю ц҃ркві́ю вр҃ѣме сьложе́н'ное кь само́и пр҃ѣ́ти и҆ сі́ю и҆ли́ си́^{хъ} а҃бїе погы́бнѹти по^{с} ст҃ѣише́ю а҆рхіе́п^{с}пїею и҆ а҃бїе ѕстрата́ти се. о҃ба^{с} а҆ще кто си́ и҆ли́ о҆нѣ́^{хъ} и҃ма^{т} пр҃ѣ^{с} вьло́жити пра́в^{с}ѹ не о҃ пи́сан'наго повелѣ́нїа нѣ́кое^{с} с҃ты^{хъ} ц҃ре́и, е҆ли́ци по бл҃же́ннѣ^{мъ} вь ц҃ре^{хъ} багрѣнорѡ́^{с} нааго бльгароу҃бі́ице васи́лїа, во́ж^{с}а гр҃ьчьска́^{с} наче́ и҆ пр҃ѣ́ємши^{мъ} и҆ и҆справля́ющи^{мъ} сьвр҃ьше́н'но пр^{с}нопо́мнимыи^{мъ} багрѣнорѡ́^{с}ныи^{мъ} ц҃ремь комнино́^{мъ} маноуи́ло^{мъ}. и҃бо сы́ си́цева пр҃ьвос҃ще́нника пре^{с} оу҃готовля́е вь н҃ше цр^{с}твїе, и҆ и҆зыѧвля́е цр^{с}коую о҆ноу҆ пра́в^{с}ѹ, пр҃ѣбы́вати по своѐмоу чиноу о҃ нико́го^{ж} о҆скрьбля́емь...

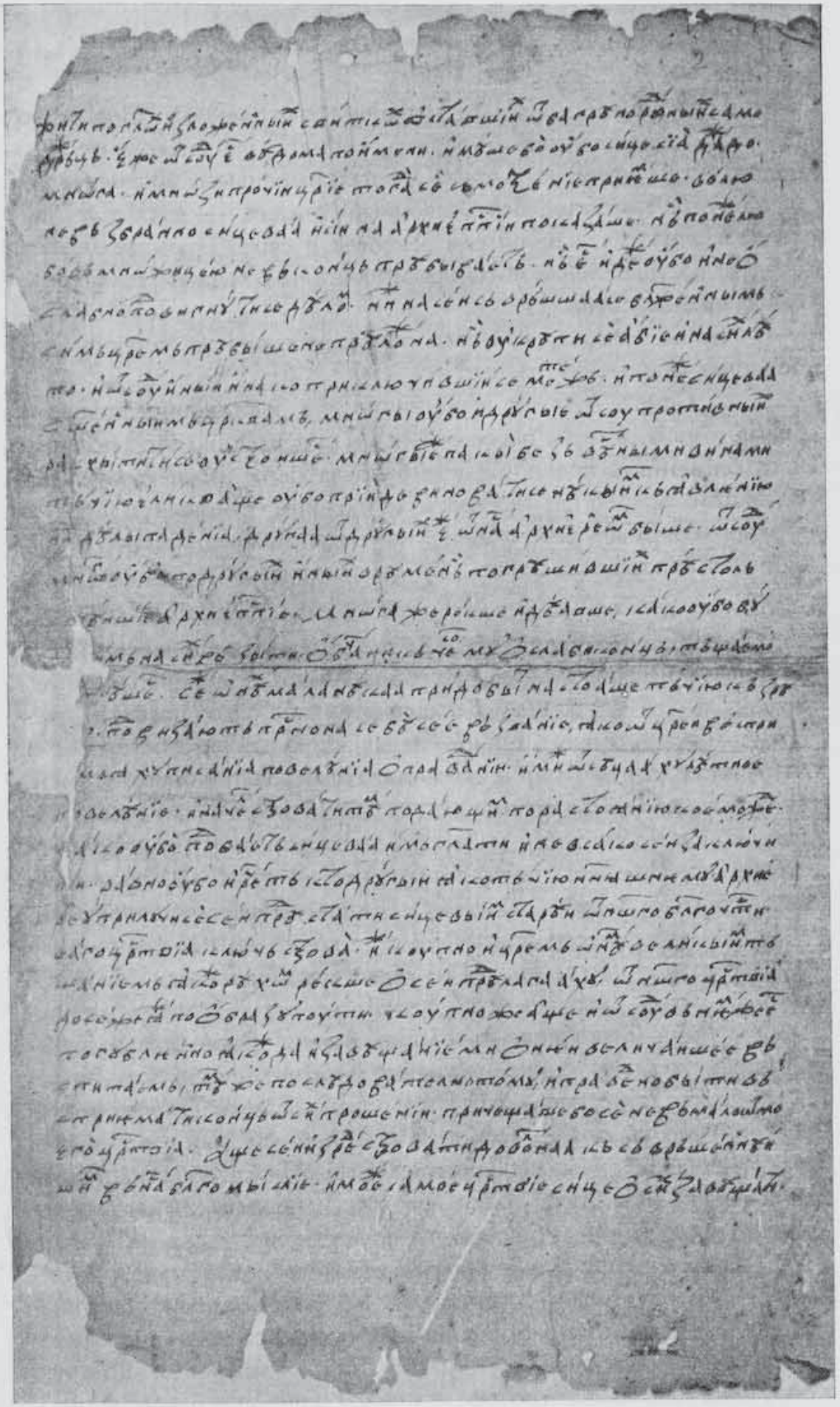

Завет. данный Первой Юстиниании. Л. 2.

... нъ поне^{ж} чл҃ко́любць с҃ь на$^{\circ}$ вьзве́деⷭ на ѿчьскыи сѣи цр$^{\circ}$кыи прѣстолъ, ... и̂ сами е̂ликоу по н҃шеи си́лѣ приоу́тврьжа́емь вы́шнюю бл$^{\circ}$тїю ст҃ѣише́и се́и а̂рхиеп$^{\circ}$пїи по ѡнѣ^{ж} сьлага́е$^{\circ}$ словесе́^{ж} и̂ ста́ры$^{\circ}$ ли́цѡ$^{\circ}$ да́емь ѡбразь сѣщь, настоещи́$^{\circ}$ хрисовоу́лѥ$^{\circ}$ сло́^{в} и̂злагае$^{\circ}$ ...

... Полага́етсе настоещїи хрисов҃$^{\circ}$ сло$^{\circ}$мь цр$^{\circ}$твїа мое$^{\circ}$ ст҃ѣише́и се́и а̂рхиеп$^{\circ}$пїи всѣ$^{\circ}$ бльгаро$^{\circ}$ и̂ прьвѣи і̂оу́стнїанїи вь дово́$^{\circ}$ство ре́$^{\circ}$ннаго оу́тврьжа́$^{\circ}$ёнїа и́^{ж} и̂ ѡпⷭсти по м$^{\circ}$цⷭ сего̀ і̂оу́лїа настоеща́го прьваго и̂ндиктїѡна ... ѱ҃ мⷭ ѳсмсьтномⷭ прьвое лѣто. вь ни́е^{ж} и̂ н҃ше бл҃гоч ... наре́$^{\circ}$ннаа назна́мена дрьжа́ва.

... *Ἐπεὶ οὖν ὁ μακαριώτατος οὗτος τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ Βουλγαρίας πάσης ἀρχιεπίσκοπος ἤδη πρὸς τὴν ἡμετέραν βασιλείαν καὶ τὸν περὶ τούτων λόγον κεκοινώνηκε καὶ σὺν τῷ εὐλόγῳ δικαίαν ἅμα προύτεινεν αἴτησιν πρὸς τὴν κατ' αὐτὸν δὴ ταύτην ἁγιωτάτην ἀρχιεπισκοπὴν ἐπανασωθῆναι τας ἐφ' αἷς τῶν εἰρημένων ἀρχιερατικῶν ἐκκλησιῶν ἀπὸ πολλοῦ τοῦ χρόνου παρὰ τῶν παρ' ἡμῖν ἀρχιερέων, ἠδίκηται ὡς ἄνω διϊὼν ὁ λόγος ἐδήλωσεν, ἡ ἐκ θεοῦ βασιλεία μου ἐπικλινὲς παρέσχε τούτῳ πρὸς τὴν δέησιν οὗς καὶ ἐπιβραβεύει παραυτίκα τὸν παρόντα χρυσόβουλλον αὐτῆς...*

... τὸ δ' οὖν παρὸν θεσπίζει τὸ εὐσεβὲς ἡμῶν κράτος καὶ προστάσσει καὶ διατάττεται, ἵν' ἄδειαν ἔχει τοιαποτοῦδε ὁ μακαριώτατος οὗτος ἀρχιεπίσκοπος πρὸς τὴν κατ' αὐτὸν ἁγιωτάτην ἀρχιπισκοπὴν ἐπανασώσασθαι πάσας τὰς ἀρχιερατικὰς ἐκκλησίας, ὅσαι τοῖς προεκτεθεῖσι σιγιλλίοις τοῦ διαληφθέντος πορφυρογεννοῦς καὶ ἀοιδίμου βασιλέως Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου διειλημμέναι παρ' οἱουδήτινος τῶν παρ' ἡμῖν ἀρχιερέων οἱῳδήτινι τῶν εἰρημένων τρόπων πεπλεονέκτηνται· καὶ ἥτις μὲν τοῖς παλαιοῖς ἐκείνοις χρόνοις ὑπ' αὐτὴν συνετάττετο, καιρῷ δὲ ὕστερον ἀποσεισαμένη τὸ ὑπ αὐτῆς ἄρχεσθαι ἄρχειν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἠγάπησε μᾶλλον, πάλιν ὕπ' αὐτῆν κατασταίη καὶ ὁ ἀρχιερατεύειν τῆς τοιαύτης λαχὼν πνευματικῶς ὑποταγείη τῷ μακαρίῳ τούτῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ ἅπαν τὸ κατ' ὀφειλήν ἀποδώσει, ὡς ὑπὸ τούτῳ ταττόμενος. εἴ τις δὲ καὶ εἰς ἰδίαν ἄνωθεν καθισταμένη ἀρχὴν ἢ ἄλλως πως διατελοῦσα καὶ μὴ ὑποκειμένη τῇ ἁγιωτάτῃ ταύτῃ ἀρχιεπισκοπῇ μίαν τινὰ ἢ καὶ δύο καὶ πλείους καὶ εἰς ὅσον ἂν ἁπλῶς ἥκοιεν μέτρου τῶν ὑπ' αὐτὴν ἀρχιερατικῶν ἐκκλησιῶν τῷ καιρῷ ξυνεπιτεθεῖσα πρὸς ἑαυτὴν μεθειλκύσατο καὶ ταύτην ἢ καὶ ταύτας παρευθὺς ἀπολύσῃ ὑπὸ τὴν ἁγιωτάτην ἀρχιεπισκοπὴν καὶ αὖθις

καθίστασθαι, πλὴν εἰ μή τις τοὐτων τε κἀκείνων ἔχει προβαλέσθαι δικαίωσιν ἐξ ἐπιγράφου διαταγῆς τινὸς τῶν ἀοιδίμων βασιλέων ὅσοι μετὰ τὸν μακαριστὸν ἐν βασιλεῦσι τὸν πορφυρογεννῆ Βουλγαροκτόνον Βασίλειον τὴν ἡγεμόνα τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν καὶ κατεδέξαντο καὶ διῆθυνον, σὺν τελευταίῳ δὴ τῷ ἀειμνήστῳ πορφυρογεννεῖ βασιλεῖ τῷ Κομνηνῷ Μανουήλ· ὁ γάρ τοι τοιοῦτος ἀρχιερεὺς προσκοήιζων εἰς τὴν ἡμετέραν βασιλείαν καὶ διεμφανίζων τὴν βασιλικήν ἐκείνην δικαίωσιν διαμενεῖ κατὰ τὴν οἰκείαν τάξιν παρὰ μηδενὸς διοχλούμενος· . . .

. . . ἀλλ' ἐπειδήγε φιλανθρώπως θεὸς ἡμᾶς ἐπανήγαγεν εἰς τὸ πατρῷον τοῦτο καὶ βασίλειον ἔδαφος, τί μὴ καὶ αὐτοί, ὅσον εἰς τὴν ἡμετέραν δύναμιν ἥκει διά τῆς ἄνωθεν χάριτος, τῇ ἁγιωτάτῃ ταύτῃ ἀρχιεπισκοπῇ κατὰ τὸν τοῦ εἰκότος συμβαλλοί μεθα λόγου, καὶ τὰ πρεσβεῖα προσαποδοίημεν τρόπον, ὃν διὰ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου διεξεθέμεθα . . .

. . . προσέσται τοίνυν ὁ παρὼν χρυσόβουλλος τῆς βασιλείας ἡμῶν τῇ ἁγιωτάτῃ ταύτῃ ἀρχιεπισκοπῇ πάσης Βουλγαρίας τῃ καὶ Πρώτῃ Ἰουστινιανῇ εἰς διαρκοῦσαν τῶν εἰρημένων βεβαίωσιν, ὁ καὶ ἀπολυθεὶς κατὰ μῆνα τοῦτον τῆς ἐνισταμένης ἰνδικτιῶνος τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ἑπτακοσιοστοῦ ὀγδοηκοστοῦ ἔτους ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόβλητον ὑπεσημήνατο κράτος:

[Μιχαὴλ ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καί αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων Δοῦκας Ἄγγελος Κομνηνὸς ὁ Παλαιολόγος:—],

ИМЕТО НА ГРАДЪ ЯМБОЛЪ.

Отъ Д. Ярановъ.

Като разглежда географията на Идризи, доколкото тя засѣга Балканския полуостровъ, Томашекъ мимоходомъ споменава и за Ямболъ[1]. Споредъ него най-старото име на този градъ е Кабиле[2], въ началото на срѣднитѣ вѣкове се наричалъ Диосполисъ,[2] а отпосле — Диамполисъ.[3]

Още сжщата година Иречекъ засегна въпроса за старото име на градъ Ямболъ по-подробно и изказа предположението, че Ямболъ се споменава едва отъ 10—14 в., отъ когато започва да се среща името Диамполисъ и Дамполисъ[4]. Споредъ Иречекъ

[1] W. Tomaschek, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel, II, Die Handelswege im 12 Jahrh. nach der Erkundigung des Iebûsî. Въ Stzungsber. d Phil.-Hist. Classe d. Akademie, Wien, 1886, Bd. 113, стр. 322. Вѣроятно споредъ Atlas antiquus на Kiepert-a.

[2] Вж. Itinerarium Antonini Augusti, ed. Porthey et Pinder, Berlin, 1848, стр. 77: Cabile; Claudii Ptolemaei Geographia, ed. Car, Muelleri, Paris, 1883, стр. 485: *καβύλη*; и други извори.

[3] Вж. Hierocles, Synecdemus, ed. Parthey, Berlin, 1866, стр. 5; *Διόσπολις*; Въ notitiae episcopatuum (издадени заедно съ Synecdemus-a), стр. 72, 160, 179 и 195: *Διόσπολις*. Все по сжщото време, срѣдата на първата половина на VI вѣкъ, този градъ се споменава като епископско седалище и отъ хрониста Малала (вж. Joannis Malalae Chronographia. Bonnae, стр. 436_7: *Διὸς πόλεως τῆς Θρᾴκης=Διόσπολις*) Три вѣка по-късно хронистътъ Теофанъ споменава пакъ за *Διόσπολις* (Theophanis Chronographia, Bonnae, t. I, стр. 271_{16}), но пакъ като седалище на епископъ презъ първата половина на VI в.

[4] Georgius Cedrenus, Hist., Bonnae, t. II, стр. 596_{20}: *Δάμπολις*; Annae Comnenae Alexiadis, Bonnae, t. I, стр. 333_9 (lib. VIII, 2): *Δάμπολις* (въ нѣкои ржкописи — *Διαμπύας*); Georgii Pachymeris, De Michaele et Andronico Palaeologis, Bonnae, t. II, стр. 559_4 (lib. VI, 35 отъ De Andronico Palaelogo): *Ὑάμπολις*; Joannis Cantacusemi Hist. Bonnae, t. I, стр. 294_{16}, 324_{10}, 431_6, $463_{15,21}$, 464_7: *Διάμπολις*; Ив. Сакжзовъ, Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи отъ Македония, продавани като роби, въ Македонски прегледъ, год. VII. кн. 2-3, стр. 48: Diamboli.

[5] Const. Jireček, Archäologische Fragmente aus Bulgarien, въ Archäolog.-epigr. Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn, 1886, t. X, стр. 135,

Кабиле не може да се отъждествява съ Ямболъ поради това, че първиятъ градъ споредъ итинерара на Антонинъ е билъ разположенъ на 79 римски мили отъ Одринъ, а Ямболъ е отдаленъ отъ последния градъ само на 68 римски мили[1]. Споредъ Иречекъ, Кабиле се е намиралъ при Таушанъ-тепе[2]. Сжщо тъй и Диосполисъ не можелъ да се отъждествява съ Диамполисъ—Ямболъ, защото споредъ Синекдемуса на Hierocles-a Диосполисъ е спадалъ въ областьта Тракия, а пъкъ Диамполисъ изглеждало да е спадалъ въ областьта Хемимонтъ съ главенъ градъ Одринъ[3].

Докато твърдението, че Кабиле не може да се отъждествява съ Ямболъ, е напълно приемливо, другото твърдение, съ което се отхвърля идентификацията на *Διοσπολις* съ *Διάμπολις* е мжчно да се подържа, защото нѣмаме никакво свидетелство, което да решава съ положителность, дали Ямболската область е влизала въ областьта Хемимонтъ или въ сжщинска Тракия. И Амианъ Марцелинъ, и Хиероклесъ и Константинъ Порфирогенетъ поставятъ въ Хемимонтъ градове, разположени на югъ, изтокъ и североизтокъ отъ Одринъ, но не и градове на северъ или северозападъ отъ последния[4]. Важно е въ нашия случай и обстоятелството, че пловдивската епархия, както отбелязва и самъ Иречекъ, въ началото на срѣднитѣ вѣкове е допирала почти до самия Одринъ[5], значи вѣроятно източната ѝ граница е вървѣла по Тунджа, а пъкъ не е изключено на мѣста и да е прехвърляла тази рѣка, значи да е обхващала и мѣстото на днешния Ямболъ[6]. Известно е, отъ друга страна, че епархиял-

Накратко за сжщото вж. и въ неговитѣ Cesty po Bulharsku, Praha, 1888, стр. 497-498 (Бълг. преводъ на Ст. Аргировъ, Княжество България, часть втора, Пжтувания по България, Пловдивъ, 1899, стр. 676).

[1] Jtiner. August. loc. cit.

[2] Jireček, op. cit., стр. 134.

[3] Jireček, op. cit., стр. 135.

[4] Ammianus Marcellinus, ed. Car. Clark, Berlin, 1915, t. III, стр. 427$_{10-13}$: Thracia . . . quam Filippolis (sić!) Eumolpias vetus, et Beroa amplae civitates exornant. post hanc Haemimontus Hadrianopolim habet . . . et Anchialon. Hieroelés Synecdemus et notitiae graecae episcopatuum, ed. Parthey, стр. 4-5, 72-73, 160-162, 179-180, 195-196. Constantini Porphyrogeniti, De thematibus, Bonnae, t. III, стр. 47$_{8-12}$.

[5] Jireček, op. cit., стр. 135; Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel, Prag, 1878, стр. 73.

[6] До разрушаването на Кабиле на 378 год. последниятъ билъ седалище на епископъ, зависещъ, по всѣка вѣроятность, отъ пловдивския ми-

нитѣ и административнитѣ граници по онова време сж се съвпадали. Следователно, можемъ да приемемъ твърдението на Томашекъ, че *Διόσπολις* е старото име на *Διάμπολις*—Ямболъ, за напълно вѣроятно, да считаме, значи, че за Ямболъ се споменава още въ началото на VI в.

При изучване на преселническитѣ движения, които сж ставали въ Източна Тракия презъ последнитѣ два вѣка, става явно, че около $^4/_5$ отъ днешнитѣ селища датиратъ едва отъ XVIII и XIX вѣкъ, и че и другитѣ не сж много по-стари. Изключение правятъ само градоветѣ, разположени на мѣста предопредѣлени отъ географскитѣ условия за градски центрове. По тѣзи мѣста сж възникнали градове още въ времето, когато се формиралъ градски животъ въ тази часть на Тракия: VII—VI в. пр. Хр. Достатъчно е за примѣръ да се спомене за Цариградъ и Одринъ. Едно такова мѣсто, удобно за основаване и развиване на голѣмъ градъ, е и мѣстото на днешния Ямболѣ, близу до завоя на Тунджа, гдето се събиратъ пжтища отъ всички посоки. Ето защо a priori трѣбва да се заключава, че Ямболъ ще да е сжществувалъ още преди VI вѣкъ и то като значителенъ градъ. За да се намѣрятъ доказателства за тови априорно предположение доста е да се обърнемъ къмъ изворитѣ за географията на Тракия преди VI в. сл. Хр., като спремъ вниманието си главно върху сведенията на Птолемея за тракийскитѣ градове, които той старателно изброява. Спирайки се върху всѣки единъ отъ тѣхъ, ще стигнемъ и до *Καρλούδαιμον*[1], споменаванъ единствено у Птолемея, мѣстоположението на който градъ до сега никой не се е опиталъ да фиксира точно. Споредъ Птолемей този градъ се е намиралъ близу до *Τονζος*, градъ, наричанъ така по името на рѣка Тунджа, намиращъ се нѣкжде по срѣдното ѝ течение, и близу до *Καβύλη*. Дали този

трополитъ, тъй като Кабиле е билъ на дѣсния брѣгъ на Тунджа. Следъ разтурянето на Кабиле епископското седалище е било премѣстено въ съседния Диосполъ, като епископътъ е продължилъ да е подъ юрисдикцията на пловдивския митрополитъ, макаръ седалището му да е било вече на лѣвия брѣгъ на Тунджа. Че ще да се е случило подобно нѣщо, може да се заключава и отъ факта, че къмъ пловдивската митрополия се е числѣлъ и епископътъ на Маклели, която крепость е била на изтокъ отъ днешния Ямболъ. Вж. П. Мутафчиевъ, Къмъ църковно-историческата география на Пловдивско. (Въ Сборникъ въ честь на Пловдивския митрополитъ Максимъ, 1931, отд. гин., стр. 10).

[1] Ptolemaeus, ed. cit., t. I, стр. 482_5 (lib. III, cap. $11,_7$).

градъ *Καρπούδαιμον* не е *Διόσπολις* на Hierocles-a, Malala и Theophanes? Най-сигуренъ отговоръ на този въпросъ ни дава името *Καρπούδαιμον*. То значи буквално „богъ на плода, на плодородието[1]. Такъвъ е билъ у траки и гърци богътъ Дионисии. Ето защо съ сигурность можемъ да предположимъ, че *Καρπούδαιμον* е описателно предаденото име на градъ *Διονυσόπολις*. Въ птолемеевата география имаме и други случаи, когато едно географско име се предава описателно. Така, напримѣръ, на северъ отъ Карпатитѣ и на северъ отъ сарматскитѣ планини Птолемей поставя между „малкитѣ“ народи *Ἀρσιῆται* на северъ и *Πιενγίται* на югъ народа *Σαβῶκοι*, което име отговаря на забоци, сиречъ хора отъ другата страна на планината (Карпатитѣ — въ случая) или загорци[2]. На северъ отъ планината Певке, клонъ отъ Карпатитѣ, Птолемей поставя народа *Τρανσμοντανοί*[3]. Не може да има никакво съмнение, че съ това име е отбелязанъ народъ, или племе по-право, което се е наричало загорци[4]. Та именно този примѣръ съ описателно предаденото име на загорцитѣ ни позволява да мислимъ, че не е изключено и нѣкой градъ *Διονυσόπολις*[5] въ Тракия да е предаденъ въ птолемеевата *Γεωγραφικὴ ὑφήγησις* не като „Дионисовъ градъ“, а описателно, като „градъ на бога на плодородието“, по-кратко „богъ на плодородието“, „богъ на плода“ — *καρπουδαίμων*, отъ което следъ затъмняване на етимологията се е получило у преписвачитѣ *καρπούδαιμον*.

И така, твърде вѣроятно е, Ямболъ да е сѫществувалъ

---

[1] Не трѣбва да ни смущава, че е писано *καρπούδαιμον* вмѣсто *Καρπουδαίμων*, като знаемъ, че когато етимологията на една дума се затъмни, нейниятъ правописъ мѫчно се спазва. Ср. по-горе цитата отъ Amm. Marcellinus, гдето е писано Filippolis вмѣсто Philippopolis.

[2] Ptolem., ed. cit., t. I, стр. 425 (lib. III, 5_8).

[3] Ptolem., ee. cit., t. I, стр. 426 (lib. II, 5_9).

[4] Вж. Karl Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde, Berlin, 1887, t. II, стр. 84—86. Макаръ у Птолемей да имаме случай, при който единъ народъ се споменава на две различни мѣста (напр. *Ἰάζυγες* при Азовското море и *Ἰάζυγες Μετανάσται* между Дунавъ и Тиса (Ptolem. ed. cit., t. I, стр. 440—441), не трѣбва да считаме съ положителность, че имената *Σαβῶκοι* и *Τρανσμοντανοί* се отнасятъ до едно и сѫщо славянско племе, тъй като тъкмо между славянскитѣ племена имаме нѣколко случая, при които племена, нѣмащи нищо общо помежоу си, носятъ еднакви имена.

[5] Сѫществуването на градъ *Διονυσόπλις* въ Мизия (днешниятъ Балчикъ) не бива да ни смущава, като имаме на умъ, че има много други случаи, когато градове даже въ една и сѫща область носятъ еднакви имена.

още въ времето на императора Марка Аврелия (161—180 г. сл. Хр.), когато Птолемей е писалъ географията си, а може-би и по-рано [1], и се наричалъ *Διονυσόπολις*. По-късно въ християнско време, поради неразбиране значението на първата часть на името и поради постоянния стремежъ за съкращаване на думитѣ това име добило формата *Διόσπολις* [2]. Така го споменаватъ въ срѣдата на първата половина на VI вѣкъ едновременно Hierocles [3] и хронистътъ Malala [4]. Описвайки събитията отъ сжщото време, три вѣка по-късно, въ началото на IX в. хронистътъ Теофанъ споменава града съ сжщото име [5]. Доста по-късно, въ края на 11 в. — началото на 12 в. хронистътъ Кедринъ споменава отново нашия градъ подъ името *Δάμπολις* [6]. Ще да се е употрѣбявала обаче и формата *Διάμπολις*, защото презъ първота половина на сжщия 12 в. у историчката Ана Комнина четемъ ту *Δάμπολις*, ту *Διάμπολις* [7]. Доста по-късно нашиятъ градъ се споменава у историка Пахимеръ (отъ края на 13 в. — началото на 14 в.) съ още по-съкратено име *Ὑάμπολις* [8]. По-старото име обаче се задържало още известно време, защото се споменава и въ срѣдата и въ края на 14 в. [9]. Съ настаняването на турцитѣ съкратената форма *Ἰάμπολις* се затвърдява, и вече въ 17 в. Хаджи-Калфа пише Jaṁboli [10]. Отъ

[1] Така би трѣбвало да смѣтаме, ако приемемъ предположението на Ludwig Schmidt (Gesch. d. deutschen Stämme bis zum Ausgange der Völkerwanderung, t. I, стр. 20), че Птолемей е преписалъ всичко отъ Марина Тирски.

[2] Братя Шкорпилови (въ статията: Материали по археологията и античеката география на България, въ Пер. сп., кн. 21—22, стр. 524—525) тълкуватъ това име като „градъ на Зевса". Това тълкуване е малко вѣроятно, защото ако съвременницитѣ бѣха схващали това име тъкмо въ този смисълъ, то едва ли е щѣло да се запази непромѣнено. Въ случая трѣбва да си спомнимъ за Аполония, преименувана на Созополъ.

[3] Hierocles, ed. cit., стр. 5 и пр. Вж. по-горе заб. 3.

[4] Вж. заб. 3 по-горе на стр. 17.

[5] Вж. заб. 3 (с. 17).

[6] Вж. заб. 4 (ib.).

[7] Вж. заб. 4 (ib.).

[8] Вж. заб. 4 (ib.) Предположението на Иречека (Archaeol. Epigr. Mitteil. t. X, стр. 135), че Пахимеръ е писалъ името на града по този начинъ, понеже го е идентифициралъ съ споменавания въ Илиадата едноименен градъ въ Фокида, се опровергава отъ обстоятелството, че малко по-късно то става обикновеното име на града.

[9] Вж. заб. 4 (ib.).

[10] Mustafa Ben Abdalla Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna

тази турска форма на името е днешната българска Ямболъ.

Обстоятелството, че у Кедрина четемъ само за *Δάμπολις*, а у Ана Комнина покрай *Διάμπολις* сжщо тъй и *Δάμπολις*, показва, че въ началото на 12 в. това име ще да се е употрѣбявало редовно. И тъкмо името на Ямболъ въ този му видъ е дало основание да се създаде и българска вариация, като първата часть на думата — *Δαμπ* е била уподобена на българската дума **джбк** (чети: дъ̑п). Останалата часть на името — *ολιν*[1] е била схваната като именно окончание и заменена съ илин, по подобие на окончанието на други поселищни имона: Пловд-инъ (Пловдивъ)[2], Одринъ и др. По този начинъ се получила формата **джбилин**, която срещаме на надписа, намѣренъ отъ братя Шкорпилови въ 1885 год. въ турскитѣ гробища на градъ Ямболъ и датиращъ отъ срѣдата на 14 в. — 1357 г,[3]. По-късно, следъ 74 години Константинъ Филисофъ, описвайки живота на сръбския деспотъ Стефанъ Лазаревичъ, разправя, че Муса, отивайки отъ Влашко за Одринъ, спрѣлъ при „Доубоулинѣ“[4] (имен. падежъ Доубоулин). Това име явно е руска редакция на името **Джбилинъ**.

Тритѣ обстоятелства: 1) Съвпадането на имената *Δάμπολος* и Джбилинъ; 2) Намирането на споменатия надписъ въ ямбол-

---

gdographisch beschrieben. Aus dem Türkischen übersetzt J. Hammer. Wien 1812, стр. 53.

[1] Селищнитѣ имена и сега и по-рано сж се употрѣбявали по-често въ винителенъ, отколкото въ именителенъ падежъ, та смѣтамъ че имамъ основание да взема въ случая тъкмо акузативното окончание.

[2] За името му вж. Jireček, Cesty, стр. 95, Пжтувания, стр. 133—134 и Zum Namen Plovdin oder Plovdiv (въ Archiv f. slav. Philologie, Bd. XVI, 1894, стр. 594—600). По-старото българско име несъмнено е Пловдивъ (чрезъ Пльпьдивъ отъ Pulpudeva). Впоследствие, обаче, подъ влияние на окончанието на гръцкото име *Φιλιππούπολιν*, се е получила струва ми се, българската форма Пловдинъ, тъй както отъ *Δάμπολιν* се получило Джбилинъ и отъ *Ἀδριανούπολιν* — Одринъ. Дали това разрешение на въпроса за името Пловдинъ е по-правилно отъ разрешението, което Иречекъ търси (Пжтувания, стр. 133), могатъ да кажатъ езиковедитѣ.

[3] Шкорпилови въ цит. статия погрѣшно четатъ на надписа Дабилин, вмѣсто Джбилин, както е въ сжщность. (Надписътъ е въ Нар. музей инв. № 555).

[4] Вж. у В. Јагић, Константин Философ и његов живот Стефана Лазаревића, деспота српскога (въ Гласник срп. научног друштва, кн. XLII,, 1875, стр. 293). Вж. сжщо и у Ј. Шафарик, Живот деспота Стефана Лазаревића, великог кнеза српског (въ Гласник, кн. XI (XXVIII), 1870,, стр. 412).

скитѣ гробища и 3) Споменаването на Джбилинъ на пжтя отъ Влашко за Одринъ, говорятъ достатъчно убедително, че българското име на днешния Ямболъ е било Джбилинъ. Интересенъ е обаче въпросътъ, защо турцитѣ сж възприели гръцкото, а не българското име на този градъ. Обяснението донѣкжде може да се търси въ това, че Ямболско, както и по-голѣма часть отъ Източна Тракия, сж били обезлюдени, още поточно обезбългарени следъ жестокитѣ татарски и турски набѣги презъ 13 и 14 в.[1]. Следователно турцитѣ сж научили и възприели мѣстнитѣ имена отъ малкото, останало по мѣстата си мѣстно градско инородно, главно гръцко население, каквото винаги е имало по голѣмитѣ градове на Тракия.

Накратко, казаното до тукъ би могло да се резюмира въ следната схема за развоя на името на града Ямболъ:

$$Διονυσόπολις \rightarrow Διόσπολις \begin{cases} Διάμπολις \rightarrow Δάμπολις \rightarrow \text{Jamboli} \rightarrow \text{Ямболъ} \\ Δάμπολις \rightarrow \textbf{Джбилинъ.} \end{cases}$$

Съ възприемането на тази схема се разрешава и въпросътъ за града *Καρπούδαιμον*, споменаванъ единствено отъ Птолемея. Mannert[2], Forbiger[3] и Kiepert[4] най-старателно сж избѣгнали да се занимаватъ съ този градъ, а Müller, издателътъ на Птолемея, спирайки се ще не ще на този въпросъ, съ голѣма резерва се опитва да идентифицира *Καρπούδαιμον* съ Castra Rubra на певтингеровата карта, Castozobra на Ерусалимския итинераръ, съ Subzugara и Castra Jarba на Антониновия итинераръ и *Καστρα Ζαρβα* на Прокопия[5]. Тази идентификация, придружена отъ самия ѝ авторъ съ нѣколко въпросителни, разбира се, никого не може да задоволи. Явно е, че тѣзи сж име-

[1] Една часть отъ българското население е избѣгала въ Балкана, вж. у Lj. Miletič, Das Ostbulgarische, Wien, 1903, стр. 10; — Старото българско население въ Сѣвероизточна България, София, 1902, стр. 35; друга часть била отвлѣчена и изтрѣбена. Вж. у Д. Ярановъ, Преселническо движение на българи отъ Македония и Албания къмъ източнитѣ български земи презъ XV до XIX вѣкъ (вж. Мак. Прегледъ, год. VII, кн. 2—3, стр. 98—99). Часть отъ българитѣ, жители на самия Яиболъ били заробени и продадени като роби чакъ въ Критъ (Вж. у Сакжзовъ, loc. cit.).

[2] Konrad Mannert, Geographie der Griechen und Römer. Landshut, 1812, t. VII.

[3] Albert Forbiger, Handbuch der alten Geographie. Lelpzig, 1848, t. III. Europa.

[4] Heinrich Kiepert, Lehrbuch der alten Geographie. Berlin, 1878, стр. 329—330.

[5] Ptolem. ed. cit., t. I, стр. 482.

ната на нѣкоя „Червена крепость“, която нѣма нищо общо съ Птолемеевия *Καρλούδαμον*.

Lubor Niederle, като говори за нападението на карпитѣ въ Балканския полуостровъ, казва, че свидетели за заселвани на Полуострова карпи ще да сж Vicus Carporum на Амиана Марцелинъ, *Κάρλος* на Константина Порфирогенетъ и *Καρλούδαμον* на Птолемея.[1] Струва ми се, че е изключено сжществуването на каквато и да било връзка между последния споменатъ градъ и преселенитѣ на Полуострова карпи, защото споредъ самия Niederle карпитѣ за първи пжть сж се прехвърлили на Балканския полуостровъ и то въ Мизия, едва на 214 год.[2], а пъкъ Птолемеевата георграфия е писана, както е известно, презъ времето отъ 161—180 година сл. Хр.

[1] Lubor Niederle, Slovanské Starožitnosti. Praha, 1910, t. II_2, стр. 325.

[2] Niederle, цит. съч. t. II., стр. 107.

ПИСМА НА КУЗМАНЪ ШАПКАРЕВЪ ДО ПРОФ. МАРИНЪ ДРИНОВЪ

Съобщава Петъръ Динековъ.

Презъ пролѣтьта на 1934 г. се навършиха 100 години отъ рождението и 25 години отъ смъртьта на единъ отъ виднитѣ дейци за възраждането на Македония — Кузманъ Шапкаревъ, неуморимъ фолклористъ, ревностенъ и преданъ на своята народность етнографъ. Излѣзълъ отъ срѣда, която не е могла да му даде никакво по-високо образование, свършилъ едва трикласно гръцко училище, той е трѣбвало самъ да полага усилия да постигне една по-висока наука и най-важното — самъ да се осъзнава като българинъ, да обиква роденъ езикъ и родна страна. И въпрѣки неблагоприятнитѣ условия, неговото национално чувство не се притжпява, а расте и става все по-силно, за да направи отъ Шапкарева голѣмъ патриотъ, неуморимъ деецъ за възраждането на Македония, смѣлъ борецъ срещу асимилаторскитѣ домогвания на гръцкото духовенство. Въ характера му има нѣщо отъ твърдостьта и упоритостьта на трагично загиналитѣ братя Миладинови. Съ тѣхъ го свързватъ както време така и дѣла. Защото Шапкаревъ не е само тѣхенъ съвременникъ, но и енергиченъ сратникъ и най-близъкъ, особено на Димитрия, съ когото го сближава и по-тѣсно родство (Шапкаревъ се оженва за неговата дъщеря Елисавета). За двамата братя той говори винаги съ най-голѣма почить, споменува съ признателность онова, което имъ дължи, и рисува като най-хубави часове на живота си моментитѣ, които е прекаралъ съ тѣхъ. На своята признателность той дава и реаленъ изразъ — обнародва ценни материали за тѣхнитѣ биографии и по такъвъ начинъ допринася за изясняване обстоятелствата на тѣхния животъ и за по-правилна преценка на дѣлото имъ.[1] Ето

[1] К. А. Шапкаревъ, Материали за животоописание-то на братя Х. Миладинови Димитрия и Константина. Съ прибавление нѣщо и за живота на Нака С. Станишевъ. Написалъ и издава —. Пловдивъ 1884; К. А. Шапкаревъ, По поводъ на статията на А. Теодоровъ: „Миладиновскитѣ пѣсни и Штросмайеръ", Псп. кн. XXI и XXII, Срѣдецъ 1887, с. 561—571.

защо, когато разглеждаме дейността на Кузманъ Шапкаревъ, неминуемо ни се налага да я свържемъ съ жизнения подвигъ на двамата братя, на които той не е само съвременникъ и сратникъ, но въ много отношения продължитель на културното имъ дѣло.

Следъ освобождението на България Шапкаревъ не прекъсва своята народополезна дейность. Той продължава да работи за своята нещастна родина, съ още по-голѣмъ жаръ я брани отъ зложелатели и врагове, оставайки винаги вѣренъ и съзнателенъ синъ на поробена Македония. Точно тая страна отъ неговата дейность идатъ да освѣтлятъ писмата му до проф. Маринъ Дриновъ. Една часть отъ тая ценна кореспонденция между двамата, колкото различни по образование, обществено положение, културни интереси, толкова и сродни по духъ, национално чувство, преданость къмъ общото отечество, българи бѣше вече публикувана въ страницитѣ на Македонски прегледъ.[1] Но онова, което проф. Ив. Д. Шишмановъ не можа да намѣри и дори не предполагаше да е запазено, намъ се удаде да го откриемъ. Ние публикуваме днесъ писмата на Шапкаревъ до Дринова, за да принесемъ дань на почитъ къмъ паметьта, както на единия, така и на другия, но сжщевременно хранимъ и надежда, че тѣ ще напомнятъ на всички, които ценятъ дѣлото на Шапкарева, за наближаващата важна годишнина отъ датитѣ на неговото рождение и смърть, когато поколѣнията ще трѣбва да засвидетелствуватъ една заслужена признателность къмъ неуморимия народенъ деецъ.

Кога Шапкаревъ се е запозналъ съ Дринова, не знаемъ. По всичко личи, че тѣхното познанство е само писмено, но не и лично. Обаче тая дружба е така сърдечна и изпълнена съ чувства на дълбоко уважение и искрено преклонение и отъ двете страни, че непремѣнно бихме предположили едно житейско, лично, а не основано само на научно-литературни интереси приятелство. Но за такова данни нѣмаме. Тѣхната кореспонденция почва презъ 1885 г. и продължава до 1900 г. Дали преди 1885 г. Дриновъ е знаелъ за Шапкарева, нищо не ни е известно. Но все пакъ може да се направи едно предположение

[1] И. Д. Шишмановъ, Кузманъ Шапкаревъ и Маринъ Дриновъ, сп. Македонски прегледъ, г. I, кн. 3, с. 51—80. Статията е придружена съ 13 Дринови писма до Шапкаревъ.

въ положителенъ смисълъ, защото Шапкаревъ се проявява като книжовенъ работникъ още въ края на 60-тѣ и началото на 70-тѣ години. Така презъ 1868—1874 г. той издава съ псевдонимъ и име 7 училищни помагала[1], а презъ 1871—1872 г. е вече сътрудникъ на Цариградското списание „Читалище“[2]. А че Шапкаревъ добре ще е познавалъ дѣлото на Дринова и преди 1885 г., не ще и съмнение. Още преди освобождението последниятъ се радва на голѣма популярность. Презъ 1866—7 г. Дриновъ обнародва вече първитѣ си статии[3], въ 1869 г. се появяватъ неговитѣ книги „Погледъ врьхъ произхожданье-то на Блъгарскій народъ и началото на Блъгарска-та исторія“ и „Исторически прегледъ на Блъгарска-та црьква отъ самото ѝ начало и до днесь“, които добиватъ широко разпространение и затвърдяватъ името на автора си като пръвъ истински български ученъ и историкъ. Популярностьта на Дриновъ нараства и съ основаването презъ 1869 г. на Браилското книжовно дружество, въ чийто органъ Периодическо списание той взима живо участие съ статии и изследвания, които подигатъ голѣмъ шумъ и неспирни препирни. Презъ следващитѣ години Дриновъ развива усилена научна дейность, въ резултатъ на което въ 1873 г. бива избранъ за доцентъ въ Харковския университетъ на катедрата по славяноведение. А когато Русия почва освободителната война срещу Турция, той бива зачисленъ въ канцеларията на князъ В. А. Черкаски. На 20. XII. 1877 г. Алабинъ става губернаторъ на София, а Дриновъ — вицегубернаторъ. Следъ смъртьта на Черкаски, въ България дохожда кн. Дондуковъ-Корсаковъ, който образува привременното правителство, въ което Дриновъ управлява отдѣла на народното просвѣщение и духовнитѣ дѣла. Тукъ той проявява своитѣ дарби и голѣмата си начетеность, които се оказватъ особено нужни при уредбата на новоосвободената държава. Дриновъ взима участие при из-

[1] Вж. №№ 966, 967, 968, 969, 1073, 1166, 1510 у В. Погорелов, Опис на старите печатани български книги, София 1923.

[2] К. А. П. Шапкаревъ, Описаніе на учебнытѣ заведенія въ Кукушко — Полянскѫѫ Епархіѭ, Читалище, г. I (1871), кн. 10, с. 300—306, кн. 13, с. 407—412, кн. 15, с. 475—480; Описаніе на градъ Прилѣпъ, г. III (1872), кн. 2, с. 167—176, кн. 5, с. 427—433.

[3] „Страшны ли сѫ за народностьтѫ ни фанаріотитѣ и іезуититѣ?“, в. Врѣмя, Цариградъ, г. II (1866), бр. 12 и 14. Тая статия е подписана съ псевдонима М. Бошковъ; „За сегашното Всемірно Изложеніе въ Парижъ. Писмо I“, в. Македонія, Цариградъ, г. I (1876), бр. 27.

работване на Органическия уставъ, устройва училища, грижи се за подготвяне на учители, урежда българската черква, обръща Народната библиотека въ държавно учреждение и се грижи за нейния напредъкъ, посочва София за столица на младата държава и т. н. Предъ учредителното събрание въ Търново той прочита отъ името на Императорския комисарь изложение за дейностьта на окупационното правителство. По силата на Берлинския договоръ, презъ 1879 г. Дриновъ напуска България, заедно съ рускитѣ чиновници.

Всички тия факти, които създаватъ огромна популярность на Дринова въ България, не могатъ да останатъ неизвестни на Шапкаревъ. Още презъ 30-тѣ години той ще е срѣщалъ Дриновото име изъ нашия периодиченъ печатъ. Силата на тая личность, умътъ на българския ученъ, авторитетътъ на тоя българинъ-професоръ въ руски университетъ непремѣнно сѫ се налагали на съзнанието на Шапкарева и сѫ изпълвали душата му съ чувства на възторгъ и почитъ къмъ Дринова. Съ последния единъ отъ Шапкаревитѣ братя кореспондира още презъ 1878 г. Петъръ А. Шапкаревъ отправя до Дринова едно писмо отъ гр. Солунъ, което е характерно, както съ засвидетелствуването на уважение къмъ голѣмия българинъ, така и съ описанието на положението въ Македония веднага следъ освобождението. Второто обстоятелство му придава особена важность, затова ние ще го приведемъ изцѣло:

Ваше Високоблагородие!

Втори пѫть имамь честь да се явамь писменно предъ Ваше В/благородие. Азъ бѣхъ желалъ да не дотегвамь приятелитѣ съ нашитѣ оплаквания, нъ сѫдбата така го искала, счастието ни така било предопредѣлено, да останимъ въ ноктитѣ на нашитѣ врази; мѫчени, згазени и смазани веке, не сме въ състояние да дишиме чистъ въздухъ.

Ваше В/благородие! Мѣстата, кѫдѣто сме имали злочестината да се родимъ, станали днесъ дѣйствителнийтъ адъ; не ѥ возможно да се живить; лошявинитѣ на постаритѣ съжители и особно на многобройнитѣ бѣгалци, които се натрупаха отъ сѣвернитѣ стрьни като сгань отъ диви оси, таквива рани нанесоха що не можимь да опишимь трудното положение на Вашитѣ братья, Българитѣ по Македония. Убивачкитѣ, колячкитѣ, тепачкитѣ, кражбитѣ и всекой видъ злодѣяния достигнали веке

на върха. А отъ друга стрьна, скжпията стигнала до такъва степень, щото не ѥ чюдно сжщата гладия, коящо миналитѣ години вьрлуваше по Индийскитѣ и днесъ по много Азиатски стрьни, да посѣтить и той бичь нашитѣ мѣста. Кайме да играе, страшна скжпия да ѥть, вънъ да не може човѣкъ по работата да излѣзить, въображите си, какъвъ бичь може да бжде пóлошь? Ако била минута, въ кояшчо най силно страдалъ човѣкъ въ всекое отношение у Отечеството ни, тая не ѥ била другождь никогаждь, ами само въ днешнитѣ обстоятелства.

Невозможно бидвещи да дишимъ свободенъ дихъ по това многострадално мѣсто, искаме прибѣжище; рѣшявами да се преселимь въ другата чясть, въ освободеното ни отечество, кждѣто се надѣваме да поминимъ поне останалата чясть на животътъ ни пó-счастливо и като човѣци.

Дьрзаѭ прочее, да се отправамь предварителнɔ до Ваше В/благородие, да ви поискамъ съвѣтитѣ и вашитѣ благоразумни наставления; а пакъ ние сме готови да послушяме вашитѣ заповѣди, ако ѥть нуждно да бидиме малу-многу полезни на отечеството ни.

Ако прочее, имамь честь да земамь отговорьть Ви, ще сьмь най счастливийтъ; като благоволите, можеть да ни се испратить чрезъ негово благородие Г. Иосифа Ковачева. Като ве поздравлявамъ най почтително, останувамъ готовъ

на Вашѥ заповѣди,

Солунъ, 23 юврий 878. Вашийтъ най-покорний

П. А. П. Шапкаревъ

Това писмо, което намѣрихме въ Дриновия архивъ,[1] се отличава съ доста езиково-стилни и правописно-графични особености, които наподобяватъ такива на Шапкарева. Не е чудно, следователно, писмото да е писано отъ самия Кузманъ Шапкаревъ по поржка на неговия братъ. Както и да е, то свидетелствува, че още презъ 1878 г. личностьта на Дринова се ползува съ едно изключително обаяние въ Шапкаревото семейство. А това, безъ съмнение, хвърля свѣтлина върху обстоятелството, че ревностниятъ фолклористъ избира тъкмо Дринова за свой покровитель. Последниятъ е най-ярката звезда на нашия тогавашенъ наученъ небосклонъ, и Шапкаревъ не може да не се

[1] Архивенъ отдѣлъ при Народната библиотека въ София, папка 141.

плени отъ нейния блѣсъкъ. Къмъ Дринова той се обръща за съвети, за помощь, за подкрепа. Въ негово лице той открива единъ искренъ почитатель и възторженъ доброжелатель, който не жали никакви сили и срѣдства за Шапкаревото дѣло. Шапкаревъ не може да не бѫде възхитенъ. Къмъ предишното преклонение сега се прибавя и една дълбока признателность. Тя личи въ всѣки редъ на неговитѣ писма до Дринова. А че не е едно фалшиво притворство, едно неискрено ласкателство, гонещо да постигне лични интереси, а че е резултатъ на едно чисто чувство, на едно сърдечно уважение, личи отъ думитѣ на Шапкарева следъ смъртьта на Дринова: „Съ съкрушено сърдце тие дни се поучихь, че многозаслужившій нашъ сънародникъ, многоуважаемий нашь историкъ, славата на народа ни, М. С. Дриновъ, се е прѣселилъ въ вѣчностьта".[1]

Преписката между Дриновъ и Шапкаревъ почва въ 1885 г., когато презъ лѣтото Шапкаревъ изпраща на нашия ученъ тритѣ свои книги: „Руссаллии. Древенъ и твьрде интересенъ български обичай запазенъ и до днесъ въ Южна Македония", „Материали за животоописание-то на Братя Х. Миладиновн Димитрия и Константина" и „Сборникъ отъ народни старини. Книжка III. Български Народни Приказки и Вѣрования", издадени въ Пловдивъ презъ 1884—1885 г. Главната тема на тая преписка съставятъ два въпроса: сждбата на Шапкаревия сборникъ отъ народни умотворения и сръбскитѣ асимилаторски домогвания въ Македония, изразени главно въ нѣколко новопоявили се руски и сръбски книги, които отричатъ българската национална принадлежность на македонското население. Публикуванитѣ тукъ писма на Шапкаревъ до Дринова внасятъ много нови освѣтления въ тия въпроси и допълнятъ онова, което установяватъ Дриновитѣ писма до Шапкаревъ.

Онова, което най-много занимава Шапкарева въ писмата му до Дринова, е неговиятъ сборникъ. Шапкаревъ е единъ отъ най-типичнитѣ български фолклористи. Почналъ да събира народни пѣсни подъ влияние на своя вуйчо и учитель Янаки Стрезовъ, неговиятъ фолклоренъ романтизъмъ закрепва главно въ дружбата му съ братя Миладинови, чийто сборникъ, а донейде и сборникътъ на Ст. Верковичъ отъ 1860 г. „Народне песме македонски бугара", изиграва ролята на силенъ потикъ и му

[1] Сп. Мак. прегледъ, г. I, кн. 3, с. 63.

служи за примѣръ презъ цѣлия му животъ. Следъ дългогодишна работа Шапкаревъ натрупва грамадно количество материали и следъ освобождението вече се замисля за тѣхното издаване. Първи опити въ това отношение той прави презъ 1884 год., когато отива въ Пловдивъ да поиска помощь отъ румелийското правителство. Обаче едва следъ десетмесечно чакане той успява съ получените 20 лири отъ тогавашния директоръ на народното просвѣщение К. Величковъ да издаде презъ 1885 год. една книга приказки[1]. Несполучилъ да постигне цельта си, Шапкаревъ се връща въ княжеството, гдето отново прави опити да напечата сборника. Следъ дългогодишни усилия най-сетне той може да види осѫществена своята заветна мечта — презъ 1891—1892 г. излиза неговиятъ сборникъ. Преписката му съ Дриновъ почва тъкмо въ 1885 г., когато Шапкаревъ прави първитѣ постѫпки въ София. И тя е особено важна, именно поради това обстоятелство, че отразява съ много подробности всички перипетии — тѫжни, трагични, трогателни — на неговитѣ страшни и безкрайни усилия да види завършено дѣлото си. Рѣдко може да се срещне такава упоритость, такава неизчерпаема енергия, такова постоянство при преследване на единъ идеалъ. Отъ всѣкѫде се изправятъ прѣчки, прегради го препъватъ на всѣка крачка, всѣки день му носи нови разочарования, но Шапкаревъ е непоколебимъ. Каквито и мѫчнотии да се изпрѣчватъ на пѫтя му, той не отстѫпва отъ предначертаната насока. Въ душата му понѣкога се промъква униние, затрептяватъ струни на тѫга и болка, сякашъ настѫпва моментно отчаяние, вие изтръпвате да не би най-сетне неуморимиятъ борецъ срещу сѫдбата да се поддаде, но напразно се боите. Това е било само за мигъ — единъ мигъ, когато животътъ наистина е показалъ жестоко лице, навѣялъ страхъ и ужасъ, но смущението на Шапкарева е само временно, скоро той се свестява и отново подема своитѣ усилия. У него има нѣщо отъ енергията, упоритостьта, всеотдайностьта на възрожденцитѣ — та нали самъ той е възродитель? —, отъ възторга на романтицитѣ въ началото на 19 вѣкъ, отъ готовностьта на най-голѣмитѣ патриоти да служатъ на родината. Защото за него сборникътъ е олицетворение — олицетворение на творческата мощь на цѣлъ народъ. Съ народнитѣ умотворения той гони преди всичко

[1] Вж. Македонски прегледъ, г. I, кн. 3, с. 54.

национално-патриотични цели, а сетне фолклорно-научни. Горещъ защитникъ на българщината на Македония, съ сборника си той цели да изтъкне най-вече нейния истински етнографски ликъ. Затова съ такава неповторима енергия той се стреми цѣлъ животъ къмъ една крайна цель: да напечата обширнитѣ си сбирки отъ фолклорни материали.

За да поличатъ по-ясно неговото постоянство, безграничната му твърдость и непоколебимиятъ му стремежъ, ще отбележимъ най-важнитѣ моменти отъ неговитѣ усилия да напечата сборника. Перипетиитѣ на тая рѣдка борба съ постояннитѣ прѣчки и жестоката действителность сѫ обрисувани съ най-голѣми подробности въ Шапкаревитѣ писма. Ние ще се задоволимъ съ най-характерното и най-интересното.

Шапкаревъ се обръща за подкрепа и помощь най-напредъ къмъ Книжовното дружество и Министерството на народното просвѣщение. Първото не го удостоява съ отговоръ, а второто му съобщава, че е нуждно да представи за прегледъ самия материалъ. Бързането си да издаде сборника той оправдава така: „Найглавната причина, за която въ сегашне време наймного желаехъ да се издаде сборникътъ ми, е тая, че появлѣнието му щеше да освѣтли учений слав. свѣтъ поосязателно въ неоспоримостьта на правото ни, по отношение на народонаселението, върху оние македонски страни, върху които наймного прѣтендирать съсѣднитѣ ни народности, Сърбитѣ и Гръцатѣ“ (писмо отъ 10. X. 1885 г.). Но срещналъ прѣчки още въ самото начало, Шапкаревъ съ болка забелязва: „За жалость, обаче, вижда се, че у насъ твьрдѣ малцина сѫ оние рѣдки личности, които да зиматъ въ съображение този мотивъ и така да подпомогнѫтъ на укрѣплѣнието правото ни върху самото ни бащино огнище. Други народи, мислѭ, не щадятъ лептата си за да създадѫтъ несѫществуеми подобни документи и обнародватъ фалшиви, когато се касае до държавната имъ и народна полза, а ние готовитѣ и подлинни удостояваме ги съ непростимото ни прѣзрѣние!..“ (пакъ тамъ).

За сборника обаче се заинтересуватъ и нѣкои руски учени, които предлагатъ на Шапкарева да го изпрати на Руската академия за обнародване. Шапкаревъ не се съгласява, опасявайки се, че, като не ще има възможность лично да прави коректуритѣ, ще се допустнатъ грѣшки. Той се надѣва да получи помощи отъ Министерството на просвѣщението, други

учреждения и частни лица и така да издаде поне първата книга отъ сборника. Наистина, подобни помощи се получаватъ отъ Русия, но тѣ сѫ съвсемъ недостатъчни, а Министерството бави своя отговоръ цѣли две години. Става нужда дори, следъ като е подалъ нѣколко прошения, да се яви лично предъ министъръ Живковъ (1888 г.). Последниятъ поисква материала за прегледъ. Една комисия отъ специалисти-филолози се произнася благоприятно и препоржчва на правителството да отпустне нуждната сума за изданието на сборника. По тоя случай Шапкаревъ радостно възкликва: „Ако ме сполети такава нечакано счастие, азъ, вѣрвайте ме, поч. Г-не, ще хвьркнъ отъ радость, не толко че ще се отпусне количеството, колкото за това, че ще ми се даде възможность да прѣдставѭ трудоветѣ си на свѣта сега именно, когато сѫ най-нуждни“ (писмо отъ 6. V. 1888 г.). Но още съ следното си писмо Шапкаревъ съобщава, че радостьта му е била преждевременна, и се оплаква, че вече цѣла година моли да му се даде нѣкаква служба, защото нѣма дори най-необходимитѣ срѣдства за препитание, а на него чакатъ деца, майка, жена, но напраздно. „... нито поземнитѣ ми кланяния и целивания краката имъ бидоха въ състояние да омегчатъ сърцата имъ“ (25. V. 1888). И той завършва съ болка: „Тази си горесть исповѣдвамъ Ви, поч. Г-не, съ сълзи въ очитѣ си, които едва ли ще могѫ да прѣдпазѫ отъ да не капнѫтъ и на самото ми писмо!..“ (пакъ тамъ). Още на нѣколко пѫти Шапкаревъ прави такива интимни изповѣди на своя приятель, оплаква се, че нѣма срѣдства, че е забравенъ и пренебрегнатъ, въпрѣки заслугитѣ му за възраждането на Македония, но у него надеждата никога не угасва и волята за работа е все така силна. „Иска ми се да работѫ до когато у грьдитѣ ми душа кълка, а особито въ тѣзи дни и по тѣзи въпроси, когато и по които се касае за мило-то ни отечество и за мила-та ни народность, за които повече отъ 35-годишенъ животъ сьмъ изнурилъ! Трофеитѣ на Миладинови, на Караджича, на Кухача и на други тѣмъ подобни дѣйци не ме оставатъ да спѫ! Ако би да проживѣѭ нѣколко още години и ако бихъималъ срѣдства да извадѫ на свѣтъ произведенията си, както казваше Архимедъ: „дадѣте ми дѣ да опрѫ лоста си, та да ви помьрднѫ цѣлата земя“, ще дойдѫ до убеждението че могѫ единъ день да викнѫ велегласно на гориитѣ: „Стойте! Стигнѫхъ ви! Ако ли прѣждеврѣменно ме покрие цьрната земя, тя отъ жалбата ми, не ще

и да ме приима, че не съмъ извършилъ, което съмъ сърдечно желалъ, и не съмъ стигнѫлъ гореспоменѫтитѣ народни дѣйци! Какво прочее да правѫ, когато „и азъ могѫ и конь може, а Господь не поможе?“ Ахъ! майко! Защо не се родихъ въ нѣкой малу-много имотенъ домъ, та за прѣхраната си поне да се не стѣснявахъ толко? Защо да нѣмамъ единъ какъвъ годѣ наслѣденъ имотъ, та да го продадехъ и чрезъ стойностьта му да можехъ да свършѫ което ми душа желае?..“ (1. VI. 1888).

Най-сетне Шапкаревъ получава служба — нотариусъ при Сливенския окрѫженъ сѫдъ, но сборникътъ стои все на сѫщото мѣсто. Министерството окончателно му отказва предварителна помощь, като му препорѫчва да раздѣли цѣлия материалъ на по-малки книги и, следъ отпечатването на всѣка, то ще отпустне известна помощь. Съ това още повече се затруднява изданието. Шапкаревъ правилно забелязва: „Кой отъ печатаритѣ биималъ тази добрина да ме повѣрва и да ми печати на юначка вересия макаръ и една кола, догдѣто людіето на Министерството благоволять да ми отпуснѫть една извѣстна (нъ за мене и печатаря неизвѣстна) помощь?“ (10.VIII. 1888).

Къмъ прѣчкитѣ се прибавятъ и нѣкои доноси на Шапкареви сънародници, че той билъ богатъ, та не трѣбвало да му се отпуска помощь. Това възмущава Шапкарева и той съ болка се оплаква на Дринова, когото моли за съвети. Принуденъ е да употрѣби едно последно срѣдство: да се обърне къмъ Нар. събрание за помощь. „Щомъ и отъ тамъ ме посрѣщне отказъ, както не се съмнѣвамь, исчьрпани сѫ вече всичкитѣ срѣдства до едно: тога отчаянието ми е найпълно и менѣ неостава друго, освѣнъ, като намокрено куче, да си завиѫ опашката и да се скриѫ подъ стрѣха, та да си мълчѫ като виновенъ!“ (10.IX. 1888). Но скоро Шапкаревъ се отказва и отъ тая постѫпка, защото го увѣряватъ, че опитътъ му ще бѫде безуспѣшенъ. Министерството, следъ като не се съгласява съ предложенията му за помощь, съ която да отпечата само първата книга, му предлага да напечата избрани кѫсове отъ материала въ тукущо основания Министерски сборникъ. Шапкаревъ се съгласява твърде неохотно, защото смѣта, че по такъвъ начинъ ще осакати сборника си — „да го направѫ на пачавра и парцали“ (25.IX. 1889), но все пакъ дава такива кѫсове.[1]

[1] Мин. сборникъ, кн. 2 (1890) с. 107, 110—114, 126, 168, 185—187, 201, 203, 213—215; кн. 3 (1890), с. 180, 217; кн. 4 (1891), с. 130.

Минаватъ близо две години безъ нито едно Шапкарево писмо до Дринова. Най-сетне на 2.II. 1891 г. той съобщава: „Много време се минѫло отъ какъ не сьмь Ви писалъ. Причината е била че, срамъ ме е било да се явявамь предъ Васъ, макаръ и писменно, когато не сьмь могълъ да испълня задълженията си, както предъ Васъ, така и предъ други родолюбиви, които сте имали добрината да ме подкрѣпите въ цѣльта ми предварително и въ обще предъ всички любители на народната ни книжнина. Сега вече честитъ сьмь че съ благородната и щедра Ваша помощь, както и на извѣстнитѣ Вамъ родолюбци, и още на свой рискъ, сполучихъ да издамь една книжка отъ Сборника си.“ Следователно, сборникътъ излиза. Една мечта е осѫществена, една висока цель е постигната. Но нови нещастия постигатъ Шапкарева. Следъ като го мѣстятъ отъ градъ на градъ, най-сетне го уволняватъ и той остава безъ срѣдства за препитание. На молбитѣ му въ Министерството да му дадатъ нѣкаква служба отговарятъ съ отказъ. Книжкитѣ печата на почекъ, съ надежда, че надлежнитѣ мѣста ще му отпустнатъ обещанитѣ помощи. Наистина, помощи се получаватъ, но тѣ не сѫ достатъчни да заплатятъ дълга къмъ печатаря. Той се бои, че книгитѣ му ще бѫдатъ продадени на търгъ, ако не бѫдатъ изплатени скоро. За лошата му оскѫдица говорятъ и следнитѣ редове: „ . . . ето четири мѣсеци живѣѭ на хотелъ и се храниѭ „на юначка вересия“, а семейството си оставилъ сьмь го въ Орхание безъ скършена половница. А пакъ слѣдъ нѣкой день мислѭ да си отидѫ; нъ съдьржателя на хотела едвай ли ще рачи да ме пусне додѣто не му се изплатѫ. Отъ нигдѣ петь пари приходецъ нѣкакъвъ нѣмамь нито пакъ имамь отъ кѫдѣ да се надѣѭ! . . . Ето състоянието ми, окаяно и плачевно. . .“ (23.VI. 1891).

Колко прости, но силни думи! Сякашъ въ тѣхъ е отразена сѫдбата на книжовния работникъ изобщо, който твори за другитѣ, но изтощава себе, създава животъ, дава плътъ на велики образи и идеи, а унищожава и убива собствения си животъ. Шапкаревъ изпива горчивата чаша до дъно. Дѣлото е завършено, единъ блѣнъ е осѫщественъ, но съ цената на какви жертви, съ волята за какви усилия!

Втора главна тема на Шапкаревитѣ писма до Дринова представя въпросътъ за сръбскитѣ претенции и пропаганда за Македония. Появяватъ се нѣколко статии и съчинения върху

етнографията на Шапкаревата родина. За тѣхъ нашиятъ фолклористъ научава най-вече отъ Дриновитѣ писма. Дриновъ е възмутенъ отъ изопачаванията и невѣрноститѣ, съ които сж пълни тия публикации, и самъ се запретва да брани Македония отъ домогванията на недобросъвѣстни учени, които преднамѣрено скриватъ истината. Така, презъ 1887 г. той публикува изследването „Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ".[1] Тукъ Дриновъ отхвърля и изобличава твърденията на руския консулъ въ Солунъ Ястребовъ, авторъ на сборника „Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ".[2] Сжщата година Дриновъ пише „По поводу замѣчаній г. Сретковича на мою статью о говорѣ и обычаяхъ Дебрянъ".[3] Следъ като отбива изопаченията на Ястребова и Сретковича, явяватъ се нови — тѣзи на П. Драгановъ, който печата етнографски очеркъ на Македония [4] и „Македонско-славянскій сборникъ. Съ приложеніемъ словаря. Выпускъ I".[5] За да изобличи нѣкои погрѣшни твърдения на етнографския очеркъ, Дриновъ публикува статията „Нѣсколько поправокъ къ этнографическому очерку г. Драганова".[6] По сетне той написва изследването „Мѣдно (бакърно) гумно, мѣденъ токъ въ словѣнскитѣ и гръчки умотворения".[7] И тая статия цели да отбие нѣкои удари на сръбската пропаганда. „Нѣкои пропагандисти, пише Дриновъ, дигали голѣма врѣва за това бакърно гумно [така се нарича едно равнище, което се намира въ Прилепското поле], придавали му политическо значение, проповѣдвайки, види се, че то било направено отъ старитѣ сърби" (с. 502).

---

[1] Извѣстія С.-Петербургскаго Слав. Благ. Общества за 1887, №: 1, 4, 7—8; М. Дриновъ, Съчинения, т. III, с. 366—424. Презъ 1888 г. изследването излиза въ отдѣлна брощура. Сжщата година бива преведено и на български отъ Д. Мариновъ въ сп. Трудъ, г. II, с. 600—616, 749—757, 852—877.

[2] Спб. 1886, с. 498+VII..

[3] Бележкитѣ на Сретковичь сж печатани въ Извѣстія Спб. Слав. Благ. Общества за 1887, № 9, с. 400—449; статията на Дриновъ пакъ тамъ № 11—12, с. 553—557; Съчинения, т. II, с. 314—324.

[4] Извѣстія Слав. Благ. Общества за 1888 г. № 1 и 2, с. 31-36, 89-98.

[6] Спб. 1894. За него отзивъ дава Д. Матовъ, Мсб. 11, с. 13—23.

[6] М. Дриновъ, Съчинения т. III, с. 321—324; Извѣстія С.-Петербургскаго Славянскаго Благотворительнаго Общества, г. V, 1886, № 6—7.

[7] Сборниче за юбилея на професора Маринъ С. Дриновъ, 1869—1889. Нареди и издаде Българското книжовно дружество въ София, 1900, с. 81—127; Съчинения, т. II, с. 502—529.

Най-виденъ български ученъ по това време, — ако и далечъ отъ родината, проф. Маринъ Дриновъ следи всички чужди домогвания по отношение на Македония, сякашъ предвижда гибелнитѣ последици на усилената пропаганда на сърбитѣ и съ цѣлия си научен авторитетъ, съ всичкитѣ сили на своя умъ и обширна начетеность ѝ се противопоставя. Както видѣхме, той написва редица статии. Но неговата дейность не спира до тукъ. Дриновъ вижда голѣмата опасность и съзнава, че само неговитѣ усилия не сѫ достатъчни. Затова той се обръща къмъ македонскитѣ патриоти и етнографии ги подканя да се заематъ здраво съ борбата срещу чуждитѣ пропаганди. Видно мѣсто между тѣхъ заема Кузманъ Шапкаревъ, комуто Дриновъ още презъ 1888 г. пише: „Азъ бѣхъ намислилъ ..... да взема и да извадя на яве неговитѣ (на П. Драгановъ) шарлатании, но ако се запретнете Вие за тая работа, то ще бѫде много по̀ добрѣ“[1]. И следъ това: „Много добрѣ бихте направили, ако се вземете да изобличите публично тие безнравственни сѫщества, като опишете тѣхнитѣ позорни работи“.[2]

Шапкаревъ сякашъ това и чака. Веднага се заема за работа и написва нѣколко не само твърде добре аргументирани статии, но много силни и остри, надъхани съ горещо патриотическо чувство. Такива сѫ отзивитѣ, бележкитѣ и статиитѣ: „Сръбскитѣ великоидейни напряжения и нашитѣ учени“;[3] „Нѣколко думи върху статиитѣ на г. П. Драганова въ Извѣстія Санъ-Петерб. Слав. Благотвор. Общества“;[4] „Нѣколко бѣлѣжки върху Македонско-Славянския сборникъ на П. Драгановъ“.[5] Особено характерна е първата статия, въ която се хвърлятъ укори не само къмъ чужденцитѣ, но и къмъ българскитѣ учени, чието бездействие изобличава съ горчиви думи. Въ нея той пише: „Питаме прочее, прѣдъ видъ на загрозающата ни и прѣдстояща опасность, какво сме направили ние и какво правимъ въ това отношение и за тази цель? Отзовали ли сме се съ две думички, излѣзли ли сме предъ публиката да оборимъ прѣтенциитѣ на посѣгателитѣ или си мълчимъ мъртвечко мълчение,

[1] Мак. прегледъ, г. I, кн. 3, с. 74.

[2] Пакъ тамъ, с. 75.

[3] Псп. кн. XXV—XXVI, 1888, с. 153—163.

[4] Мсб. кн. II, с. 326—352; часть отъ сѫщата статия въ Извѣстія Слав. Благ. Общества за 1888. кн. 6—7, с. 308.

[5] Мсб. кн. 12, 1895, с. 51—53.

като виновни? Казали ли сме предъ свѣта че сме живи и че притежаваме неотемленитѣ си права? А незнаеме ли, забряваме ли че, споредъ турското изрѣчение: „сукютъ, икраръ", което, току рѣчи, е общеприето, мълчението значи: признание? Кждѣ сж нашитѣ учени филолози, специялисти етнографи и толкова доктори на правото, на философията, на географията, на историята и прч. и пр.? Обѣлили сж зжбъ, осмѣлили сж се да кажатъ двѣ думи поне въ опровѣржение на многоглаголититѣ брошури и специални списания на противницитѣ ни, които по цѣлъ свѣтъ ги сѣкжтъ като плева? Азъ поне до колкото знаѭ, всичката борба оставили сме за сега на единъ само българинъ тракиецъ, и той далечь отъ отечеството си, а ние почиваме си прѣспокойно на чиновническитѣ си крѣсла или на мегкитѣ си шалътета. Многоуважаемий и многозаслужившій г. М. Дриновъ, единствений, туку-рѣчи, днесь за днесь незибленъ стълпъ на българската народность, отъ нѣкое врѣме насамъ, самъ самичъкъ храбро се бори срѣщу безбройнитѣ ни посѣгатели и ни стжпка не отстжпва назадъ отъ борното поприще. Да не се зло види нѣкому, че говоримъ и исповѣдаме си откровенно истината; то си е така: всичкитѣ отъ една вода пиемъ, всички еднакво сме си виновни. А какво би могълъ да направи единъ едничъкъ, колкото храбъръ борецъ и би билъ той, противъ толкова исполини? Нѣма ли нужда за подпомаганье, подкрѣпѣние?" Укоритѣ сж твърде тежки, но заслужени. А че Шапкаревъ е съзнавалъ опасността и е полагалъ всички усилия да предварди отечеството отъ нея, че е развилъ една трескава дейность въ защита на Македония, личи най-добре отъ неговитѣ писма до Дринова. Ние нищо нѣма да цитуваме отъ тѣхъ. Предоставяме на читателя самъ да проследи и прецени начинанията, проектитѣ, усърдието и ревностьта на Шапкаревъ. Въ тая преписка е намѣрила изразъ една рѣдка воля, една неизчерпаема енергия, която не се колебае предъ никакви прѣчки. Точно тия писма охарактеризуватъ нашия фолклористъ като голѣмъ патриотъ, преданъ на истината до самозабрава, и неуморенъ македонски деецъ. Но тѣ сж ценни и съ многото сведения, нѣкои не изгубили значението си и до днесъ, върху бита, езика, обичаитѣ на македонскитѣ българи. Веднага поличава доброто познаване на Македония, голѣмата начетеность по македонския въпросъ, ревностьта, съ която Шапкаревъ проучва и изследва своята родина. Отъ тая преписка чи-

чательтъ ще узнае твърде много факти отъ печалната сѫдба на Македония.

Съ отбелязанитѣ особености съвсемъ не се изчерпва значението и богатото съдържание на Шапкаревитѣ писма. Въ тѣхъ намиратъ освѣтление и нѣкои други страни както отъ живота, дейностьта и духовнитѣ интереси на самия Шапкаревъ, така и на Маринъ Дриновъ. Бѫдещиятъ биографъ на последния ще използува съ благодарность тая преписка. Тя допринася не само за установяване голѣмата готовность на нашия историкъ да защищава въ трудни времена българската народность отъ чужди посегателства, да брани една нещастна и поробена страна съ рѣдко себеотрицание и упорита воля, но и неговата всѣкогашна склонность да покровителствува добритѣ начинания на своитѣ сънародници. Покрай неговата закрила и съчувствие къмъ дѣлото на дейци като Нешо Бончевъ, Атанасъ Шоповъ, В. Качановски, Димитъръ Матовъ, Василъ Кънчевъ и още толкова други (на колко мѣста е засвидетелствувалъ безкористна симпатия, къмъ колко лица е проявилъ съчувствие и най-приятелско покровителство, най-добре личи отъ неговата обширна кореспонденция), се прибавятъ и неговитѣ писмени сношения съ Кузманъ Шапкаревъ. Въ тѣхъ е отразена една истинска дружба на духоветѣ, едно благородно застѫпничество на по-силния за по-слабия. Покровителството на Дриновъ върху тоя ревностенъ и неуморимъ фолклористъ е рѣдъкъ примѣръ въ нашата културна история. То е образецъ на хубаво сътрудничество между спокоенъ ученъ и върховенъ романтикъ-самоукъ. По своя характеръ напомня знаменититѣ отношения между Копитара и Караджича.

Оригиналитѣ на публикуванитѣ тукъ 24 Шапкареви писма до М. Дриновъ се намиратъ въ папка № 141 отъ Дриновия архивъ, пазенъ въ архивния отдѣлъ на Народната библиотека въ София. Отъ тѣхъ, както и отъ обнародванитѣ въ Македонски прегледъ, г. I, кн. 3, с. 70—80, Дринови писма, личи, че доста Шапкареви писма сѫ изгубени. Така, Дриновъ съобщава, че презъ лѣтото и на 22 августъ 1885 г. е получилъ писма отъ Шапкаревъ, а първото по дата отъ 10 октомврий 1885 г. Сѫщото и при завършека на преписката: отъ Дриновото писмо отъ 5 януарий 1900 г. виждаме, че Шапкаревъ е писалъ на своя приятель последенъ пѫть на 22 октомврий 1899. Но не само това писмо, а и всички Шапкареви писма следъ 15 декемврий 1891 г. не се оказаха на лице.

Добавяме къмъ публикуванитѣ писма съвсемъ кратки бележки, които иматъ за цель да уяснятъ само най-необходимото.

I.

Високопочитаемий Господине!

Съ особно удоволствие получихъ уважаемото Ви писмо отъ 25-й м. м.[1] Отважното му съдържание произведе у мене найрадостнитѣ впечатлѣния. Ускърбихъ се само за болѣстьта, която Ви отнела спокойствието едно доволно врѣме, радвамь се впрочемъ, че сте се избавили вече отъ досаждението ѝ.[2]

Колкото за прѣдмѣтното мое дѣло желалъ бихъ пьрво да видѫ въ оригиналъ или въ прѣводъ, ако би било възможно, какво ли мислять Високоученитѣ Русси за издаденитѣ му вече начатки, та по това да се водѫ и да се съобразявамь за напрѣдъ, т. е., да вьрвѭ по пѫтя, който съмь зѣлъ прѣдъ себе, ако въззрѣнията на учений Слав. свѣтъ сѫ насьрдчителни за дѣлото ми, или да го прѣкратѭ, ако тѣ сѫ обезсьрчителни.[3] За възможностьта да възприеме вьрху си „Русската Академия Наукъ“ изданието на материалитѣ ми, пише ми и другъ единъ приятель, г. К. Гротъ, Варшавскій Професоръ, сега живущъ въ Прага, до когото тоже бѣхъ се отнесълъ съ молба да съдѣйствува на този въпросъ; нъ и Н. Милость сѫще прѣдсказва ми мѫчнотии, приблизителни на ония, които глѣдамь и въ Вашето писмо.[4] Материалътъ ми, Почитаемий Г-не, е отъ такова естество, щото не може по никакъвъ начинъ да позволи корегирането си никому другому, освѣнъ оному, който нагледно и лично го е събиралъ. Инакъ, изгубилъ би всекоя своя важность, всекое значение. Защото, ако при всичкий ми личенъ надзоръ въ издаденитѣ ми книжки, особито въ послѣднята[5], вмѫкнѫли сѫ се нѣкои нежелаеми погрѣшки, които въ друго врѣме длъженъ съмь да поправѭ, колко повече и поголѣми, сѫщеврѣменно и поважни погрѣшки и неправилности би станѫли при съвьршенното ми отсѫтствие и то на поважната часть отъ материала? Ето защо азъ прѣдпочталъ бихъ да не излѣзе никакъ на свѣтъ, нежели да излѣзе искривенъ и фалшивъ, както нѣкои други. Въ случай, че Ака-

[1] Това съобщение датува първото Дриново писмо до Шапкаревъ, за което Шишмановъ пише: „Това недатувано писмо ще е вѣроятно отъ началото на 1886 г. Вж. Македонски прегледъ, г. I. кн. 3, с. 70.

[2] Въ сѫщото писмо Дриновъ пише: „За жалость, налегна ме болесть, която ми побърка да извърша до сега тия си благи намѣрения“. Вж. пакъ тамъ, с. 70.

[3] Касае се за Шапаревата книга „Руссаллии. Древенъ и твьрдѣ интересенъ български обичай запазенъ и до днесъ въ Южна Македония... Пловдивъ 1834 г.“ и съобщението на Дриновъ, че за нея се е появилъ отзивъ отъ Веселовски въ „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ и ще се появи такъвъ отъ Брандтъ въ „Русскій Филологическій Вѣстникъ“. Пакъ тамъ, с. 70.

[4] Дриновъ: „Въ такъвъ случай сбиркитѣ Ви ще се печататъ далечъ отъ Васъ, та Вие не ще можете сами да нагледвате печатанъето и коректуритѣ“. Тамъ с. 70.

[5] Сборникъ отъ народни старини. Книжка III. Български Народни Приказки и Вѣрования. Пловдивъ 1885“.

демията би благоволила да положи нуждитѣ за изданието разноски готовъ бихъ билъ да придружѫ и самъ сбиркитѣ си въ С. Петербургъ, нъ икономическитѣ условия никакъ ми не позволявать да се нагърбявамъ съ огромнитѣ пѫтни и суточни разноски. Ако бѣха ми позволявали, то тога излишне би било да търсѫ помощи, и съ нихъ само щехъ да започнѫ дѣлото тукъ, а послѣ чрезъ абонаменти щехъ могѫ да го довьршѫ. Ето коя е причината, за дѣто и азъ желаѭ да се печати тукъ, а само се нуждаѭ отъ подкрѣплѣние и помощь, отъ кѫдѣто и да би била тя.

Колкото до несъчувствието, което Кн. Правителство и Книж. Дружество показаха къмъ дѣлото ми, позволѣте ми да Ви кажѫ че, когато се отнесохъ до пьрвото, получихъ отговоръ, че Министерството не може да ми отпусне никаква помощь, ако не види прѣдварително материала и го удобри. Това като прѣдвиждахъ, азъ прошението си до Министерството бѣхъ придружилъ съ едно подробно почти оглавлѣние на цѣлий материалъ, което обаче не се уважи, а ми се яви, че нуждно било да се представи самий материалъ. Ако бихъ могълъ да бѫдѫ увѣренъ, че слѣдъ удобрѣнието му Министерството щеше да вземе вьрху си всичкитѣ разноски на изданието, азъ не щехъ да се покажѫ равнодушенъ къмъ предложението Му; а за една ничтожна помощь, която едвали могла би да ми улесни започването на дѣлото, по никакъвъ начинъ не бихъ склонилъ да оставѭ 30-годишний си трудъ да се търкалѧ небрѣжно съ месеци, а може би, и съ години по министерскитѣ канцеларий и рафтове и да се гаврятъ съ него кои знае съ какви чувства личности. А пакъ Книжовното Дружество, до което се отнесохъ посрѣдственно чрезъ дѣловодителя му, г. Т. Пѣева, нито на нѣкакъвъ отговоръ ме удостои. Не знаѭ на какви причини да отдадѫ тѣзи хладнокръвни обноски на Попечителитѣ и управляющитѣ днесь народната ни книжнина. Не знаѭ дали могѫть да се отдадѫть тѣ на нѣкакви партизански тежнения, тъй като нито азъ лично нито дѣлото ми можемъ да принадлѣжимъ на партии. Азъ просто сьмь Българинъ, както и дѣлото ми и немогѫ да прѣдпочитамъ едни отъ братята си, а други да прѣзирамь. Тѣзи сѫ били, сѫ и ще бѫдать за винаги моитѣ начала. Ако това може да се счита за смьртенъ грѣхъ, горѣпоменутото хладнокръвие трѣба да сматрямь за заслуженото ми наказание...

Господине! Найглавната причина, за която въ сегашне врѣме наймного желаехъ да се издаде Сборникътъ ми, е тая, че появлѣнието му щеше да освѣтли учений Слав. свѣтъ поосязателно въ неоспоримостьта на правото ни, по отношение на народонаселението, вьрху оние Македонски страни, върху които наймного прѣтендирать съсѣднитѣ ни народности, Сьрбитѣ и Грьцитѣ[1], За жалость обаче, вижда се, че у насъ твьрдѣ малцина сѫ оние рѣдки личности, които да зимать въ съображение този мотивъ и така да подпомогнѫть на укрѣплѣнието правото ни вьрху самото ни бащино огнище. Други народи, мислѭ, не щадять лептата си за да създадѫть несѫществуеми подобни документи и обнародвать фалшиви, когато се касае до дьржавната имъ и народна полза, а ние готовитѣ и подлинни удостояваме ги съ непростимото ни прѣзрѣние!...

[1] Тая фраза е много важна, защото потвърждава изтъкнатия вече фактъ, че Шапкаревъ съ своя сборникъ гони преди всичко национално-патриотични цели.

Послѣднитѣ исторически събития[1] диктуватъ ми да останѫ тукъ за повече врѣме, прѣзъ което ще може да ме намѣри вторий и третий Вашъ отговоръ, ако разумѣва се, ме удостоите съ такъвъ.

Приемете, Почитаемий Г-не, увѣрѣния за отличнитѣ ми къмъ Васъ почитания, съ които остаямь за всегда

Самоковъ
10-й 8/врия
1885 г.

Вашь
Почитатель
К. А. Шапкаревъ

II

Високопочитаемий Господине!

Отъ послѣдне писмо на Г-на П. Сирку, отъ 6-й т. м., съ душевна скърбь заключавамь че писмото ми до Васъ отъ 10-й миналий 8/врия, въ отговоръ на Вашето отъ 25-й 7/врия, не сте го получили.

Това ми дава поводъ да повторѫ днесь въ кратцѣ изложението на работитѣ ми относително прѣдметний Сборникъ.

Високопочитаемий Г-не! Състоянието на поменуто ми дѣло стои си още на сѫщата оная точка, на която бѣше и когато бѣхъ Ви писалъ пьрвото си писмо отъ мѣс. Августа. Обстоятелствата въ отечеството ни не сѫ никакъ днесь благоприятни за цѣлта ми, отъ колко що бѣхѫ тога, (Друго щеше да бѫде, разбира се, ако на чело на тукашнитѣ работи стоеше родолюбиво лице, като Васъ), нито се виждатъ симптоми за ближенъ обратъ, слѣдователно принуденъ сьмь да обьрнѫ погледитѣ си пакъ къмъ сѣверь и единственната си надѣжда да възложѫ на Вашето родолюбие и на щедростьта на Русскитѣ мѫжи, като нѣмамь съмнѣние че найпослѣ надѣждитѣ ми ще бѫдѫть увѣнчани съ пълна сполука.

Въ поменутото писмо Г-нъ Сирку ми съобщава че имали сте добрината да удвоите старанията си и да ги съедините съ неговитѣ. На основание на тие свѣдѣния не слѣдъ много дни на намѣрѣние сьмь да започнѫ вече печатанието, за което и сьмь влѣзълъ вече въ прѣговори съ Пловдивскитѣ печатари, за кѫдѣто и ще трьгнѫ, щомь като получа нуждното количество.

Както Вие въ прѣжнето си писмо, така и г-нъ Сирку на послѣдне ми пише че работата ми вьрвѣла твьрдѣ добрѣ, като се усиновила, така да се каже, отъ поважнитѣ учени, нъ, за жалость, и до сега още не бидохъ честитъ да видѫ що ли чинѫть и какво мислятъ тѣзи високоучени личности за нея, особито като сѫ видѣли напечатанитѣ ми вече откъслеци отъ дѣлото ми[2]. Желалъ бихъ, ако би било възможно, да видѫ нѣкой журналъ, въ който се е писало подобно нѣщо

Пълнъ съ непоколебима надѣжда остаямь съ дълбочайшитѣ къмъ Васъ почитания, съ които имамь честь да сьмь за всегда

Самоковъ
24 — яннуарий
1886 г.

Вашь
вѣчно-признателствующъ
К. А. Шапкаревъ

---

[1] Съединението на Княжество България съ Източна Румелия (6 септемврий 1885 г.).

[2] Касае се за „Сборникъ отъ народни старини“. Вж. бележка 5 къмъ писмо I.

III.

Високопочитаемий Господине!

Съ радость получихъ почитаемото ми Ваше писмо отъ 15-й мин. мѣс. февр.. Безкрайно се зарадвахъ, като видѣхъ въ него какви старания се полагать отъ страна на оцѣняющитѣ народнитѣ ни старини, а особито отъ Васъ, неуморимий народний дѣйче, за улѣснѣнието на моето дѣло.[1] Нъ не помалко се задоволихъ и отъ свѣдѣнията, които ми давате по течението на надѣждитѣ ми по него, които ми давать удобнийтъ случай да се разясня поинтимно и поясно съ Васъ, като съ найближенъ между всичкитѣ заинтересувани Високи личности. Ще ми позволите, прочее, да се изразя искренно за всекое нѣщо и поподробно: и

1) Колкото за залиси и болѣсти[2] не питайте; Отъ тая страна азъ всекога почти, а сега напослѣдъкъ още повече, никакъ не сьмь билъ и не сьмь свободенъ и това именно е, което наймного ме смяща, че боя се да не би за скоро оставя този свѣтъ, толко повече че, освѣнъ що възрастьта ми е надминяла половината вѣкъ, ами и икономическитѣ ми условия не ми обѣщавать добри надѣжди, та съ душевно прискърбие бихъ се отдѣлилъ отъ този лъжовний свѣтъ, като си напомня че толкогодишнитѣ си трудове не ще могя да видя исцѣло обнародвани, а може би, недай Боже, и съвсѣмъ слѣдъ мене да се изгубять или поне една голѣма часть отъ важностьта имъ да изчезне, ако би слѣдъ мене да видять бѣлъ свѣтъ.

2) Колкото за радостьта, що показвали Русскитѣ учени на обнародванитѣ ми книжки,[3] азъ, естественно е, да скачамь отъ самооболщение, че не сьмь се трудилъ напразно. Жално е обаче, че радостьта имъ, до колкото се вижда поне, нѣма да подействува достатъчно за поскорошнето издание и на останялитѣ ми части. Желалъ бихъ, повтарямь Ви, да видя журналитѣ, въ който се е писало по нѣщо по той предметъ.[4] Нъ какво да се прави когато е невъзможно? Писалъ сьмь и Г-ну Сирку, нъ до сега и отъ тамъ нѣмамь нищо. Само брошурата на г. Т. Флоринский, отъ Киевъ видѣхъ и които другъ тука случи се да я види, зѣ да мисли поинако отъ както до сега е мислилъ по тие работи. Не би било злѣ, отъ нея поне да бихъ ималъ повече екземпляри.[5]

3) Колкото за желанието на мнозината, които искали да си купять отъ книжкитѣ ми, азъ отъ давна сьмь мислилъ да го удовлѣтворя;[6] нъ

---

[1] Дриновъ пише: „Русскитѣ специалисти много се радватъ на обнародванитѣ вече Ваши трудове, за които се появиха още нѣколко печатни известия и издирвания". Мак. прегледъ, г. I, кн. 3. с. 31.

[2] Дриновъ говори за „различни залиси и болести". Тамъ, с. 71.

[3] „Руссаллии" (вж. б. 3 къмъ п. I), „Сборникъ отъ народни старини" (вж. б. 5 къмъ п. I) и „Материали за животоописание-то на Братя Х. Миладинови Димитрия и Константина . . . Пловдивъ 1884".

[4] Ср. б. 3 къмъ п. I и б. 1 къмъ п. III

[5] За тая брошура вж. у Шапкарева „Сборникъ отъ Български народни умотворения. Часть третя. Отдѣлъ I и II. Български обичаи, обряди, суевѣрия и костюми. Книга VII. София 1891", с. V—XIII.

[6] Дриновъ: „Мнозина желаятъ да си купятъ Вашитѣ книжки, но за жалость, книжната търговия между Россия и България е много мячна работа". Мак. пр. III, кн. 1, с. 71.

какво да сторѫ, когато нѣмаме лѣснотия, при всичко че и незнаѫ въ що именно състоять мѫчнотиитѣ въ книжната между Россия и България търтовия. Ако да бихъималъ лѣснотията, то толко поизносно би било за мене и за дѣлото ми, че щехъ могѫ да се улѣснѫ въ продължението му.

4) Колкото поскоро Вие и да желаете да видите обнародвани другитѣ ми сбирки, азъ много повече отъ всекого желаѫ;[1] нъ що да се чини съ праздни рѫце? Благодарѫ, повтарямь, и Вамъ и на всички оние родолюбци, които показвать подобно съчувствие полагать толко и такви старания, като за собствена своя работа. Длъженъ сьмь обаче да се изясня и по този въпросъ искренно:

Господине! Спорѣдъ смѣтката, която ми излагате въ писмото си, излиза че азъ, както и да е, ще се снабдѫ съ 200 книж. рубли или около 500 франга, и че съ тѣхъ щелъ сьмь да могѫ да отпечатѫ пѣснитѣ си поне.[2] Нъ позволѣте ми да Ви кажѫ че тая смѣтка не е до тамъ точна. 200 кн. рубли уравнявать се съ около 20—23 тур. лири, а за всекоя печатна кола изисквать се не помалко отъ по четири (4) лири, така щото съ обѣщанитѣ помощи могли би едвай 5 или $5^1/_2$ коли да се отпечатять; а пакъ пѣснитѣ само ще фанать повече отъ 25 печатни коли на голѣма осмина.

За останѫлитѣ части казвате ми че, слѣдъ обнародването на първитѣ, надѣете се да могѫ лѣсно да намѣрѫ срѣдство. Нъ позволѣте ми, Г-не, и върху този въпросъ да искажѫ съмнѣнията си, основава-ки на необорими мѫчни и печални фактове, и вѣрвамь, скоро ще се съгласите съ мене, щомъ изложѫ състоянието си:

а) Тридесеть години учителствуваль сьмь непрѣкѫснѫто. Частни обаче и фамилиарни тѣгоби никакъ ми непозволили да могѫ да депозитирамь една малка поне часть отъ заплатата си и така съвсемъ скромна за да би ми се намѣрила въ подобна нужда. А пакъ ево сега двѣ години, поради извѣстната цѣль, сѣдѫ си безъ никаква служба. Отъ кѫдѣ прочее могълъ бихъ да чекамь срѣдства за постижение цѣлта си? По този въпросъ мислѫ, писалъ сьмь Ви и другожь. Не стига толко; ами и за печатанитѣ ми първи книжки[3] длъжѫ още 30 лири турски, които немогѫ още да исплатѫ, тъй като, книжкитѣ не сѫ се испродали, а, може би, поради политическото приключение,[4] една голѣма часть отъ нихъ и да се изгуби по книжарницитѣ, кѫдѣто бѣхъ ги раздалъ за продаванье. Ако тие поне бѣхѫ се продали и бѣхъ прибралъ стойността имъ, щехъ могѫ да располагамь на едно скромно количество, съ което не само отъ длъга

[1] Дриновъ: „Съ нетърпѣние очаквамъ да видя обнародвани и другитѣ Ви драгоцѣнни сбирки". Тамъ, с. 71.

[2] Дриновъ му съобщава за следнитѣ помощи: Славянско Благотв. общество въ Пб. — 50 рубли; Географското общество — 50 р.; К. Н. Станишевъ — 50 р.; Дриновъ — 50 р.; всичко — 200 р. Половината ще изпрати П. Сирку, а другата половина (250 франка) — Дриновъ чрезъ дѣловоди:еля на Книжовното д-во Т. Пѣевъ или брата си Найденъ. „Тие помощи употрѣбете за пó скорошно напечатванье на пѣснитѣ, слѣдъ обнародваньето на които Вие, надамся, лесно ще намѣритд срѣдство за напечатваньето и на другитѣ Ви материяли". Тамъ, с. 72.

[3] Вж. б. 3 къмъ п. III.

[4] Съединението и последвалата детронация на князъ Александъръ Батембергъ.

си щехъ да се освободя, нъ и за продължението на дѣлото ми щехъ бихъ до негдѣ поне улѣсненъ. Нъ сеги ? Ни едното ни другото!

б) Не дѣйте си мисли че спомоществователи поне ще имамь доволно събрани. До сега нищо и николко! За тѣхъ другъ пѫть повече могълъ бихъ да Ви пишѫ, а за сега ограничавамь се да Ви напомнѭ, че сѫщото полит. приключение побърка ми и тая работа; а отъ вънъ, догдѣто бѣхъ се отправилъ, отъ нигде почти нищо несполучихъ.

5) До сега получилъ сьмь само 50 книж. рубли направо отъ Петербургското Славянско Общество; отъ Г-на Сирку обаче нито писмо имамь още, освѣнъ ако днесь-утрѣ получѫ. Н. Милость въ попрѣжне едно писмо слѣдъ свиждането му съ Васъ, пишеше ми че щели да ми се проводять около 400 кн. рубли. Ако то негово съобщение излѣзе дѣйствителность, то тога могълъ бихъ пьрвата поне часть отъ пѣснитѣ да напечатѭ. Нъ да видимъ; до тога имаме още врѣме. Азъ желалъ бихъ часъ поскоро да пристѫпѭ къмъ дѣлото и споразумѣлъ сьмь се вече съ нѣкои печатари, които сега найлѣсно и найизносно за мене би могли да се нагърбять съ моята работа, стига само да ми е усигурена обѣщаната и нуждна помощь

6) Колкото за стотѣхъ рубли, за които мислите да ми проводите чрезъ г. Т. Пѣевъ или чрезъ брата Ви[1], които се намирать на сѫщитѣ си. мѣста, 250 франги, много подобрѣ, мислѭ, щехте направили, ако бихте благоволи да ми ги проводите въ книж. рубли чрезъ пощата, както що постѫпи Пет. Сл. Общество; Защото тукъ ще струватъ не 250 а 270 лева.

7) За важностьта на Сборника ми имамь честь да Ви заявѭ че непрѣтендирамь да бѫде подобъръ отъ Миладиновий,[1] а до колкото бихъ могълъ азъ да сѫдѭ, безъ всекое лично влияние, смѣѭ да се произнесѫ че той ще бѫде:

е) Въ историческо отношение, подоленъ отъ Миладиновий, тъй като, послѣдний повече и постари исторически пѣсни има.

б) По поетически размѣръ, като не сьмь поетъ, не могѫ го оцѣни, слѣд. и избѣгвамь отъ да се произнесѫ по този въпросъ.

в) Колкото се относи до достовѣрностьта на народний говоръ, бѫдѣте увѣренъ, че той никакъ не ще бѫде подоленъ отъ Миладиновий, безъ да се хвалѭ че може би и да го надминува.[3]

г) По разнообразностьта на материяла си, както и по обемъ, мойтъ Сборникъ ще надминува не само Миладиновия, но и всекой другъ Български отъ подобно естество, явенъ до сега. А въ обще вземенъ, азъ бихъ желалъ, ако не да надминува появенитѣ до днесь, да не бѫде поне много подоленъ отъ нихъ. Ако ли има нѣщо повече, то би било народна печалба, народна гърдость.

Найпослѣ длъженъ сьмь да Ви заявѭ че, като искренъ любитель на подлинните ни народни старини, твърдѣ много мразѭ калпавитѣ фалшификации, и всячески сьмь се старалъ да непропустнѫ нѣщо въ мате-

[1] Вж. б. 8 къмъ п. III.

[2] Дриновъ: „Не се съмнѣвамъ, че пѣснитѣ Ви сѫ записани вѣрно, както по размѣра си, така и по народното имъ изговарянье и че отъ къмъ тие страни Ваший Сборникъ ще излѣзе пó добъръ отъ Миладиновский. Не дѣйте забравя да забелѣжвате точно, на кое мѣсто и отъ кого Ви е казана или пѣяна всѣка пѣсень". М. пр., I, кн 3, с. 71.

[3] Вж. предходната бележка

риала си, което би дало и наймалкото съмнѣние и найничтожното подозрѣние въ подобна недобросъвѣстнось, като съмъ прѣдпочиталъ да бѫде дѣлото ми непълно, несъвършенно подобрѣ, нежели искустно, и заподозрѣно въ неподлинность. А това може да се потвърди и отъ обнародванитѣ ми вече книжки.

Като се надѣѫ че, както и да е, не ще бѫдѫ оставенъ срѣдъ пѫти, съ дълбочайше почитание остаямъ за всегда

Самоковъ (България)
4-й Марта 1886 г.

Вашь
всепокорний
К. А. Шапкаревъ

IV.

Високопочитаемий Господине!

Прѣди да се удостоѭ на отговора на послѣднето ми, смѣѭ да Ви досадѫ пакъ съ настоящето си, нъ не съ сѫщата цѣль, а съ съвсемъ друга. Искамъ да кажѫ нѣщо относително до самийтъ ми материалъ.

Г-не! Отъ давна съмъ размишлявалъ и разсѫждавалъ самъ съ себе, дали да удържѫ е р о в е т ѣ на край рѣчитѣ слѣдъ съгласна буква безъ никакво друго значение, а само що побърквать въ очитѣ на читателя или да ги съвсемъ изоставя, като ги задържа само кѫдѣто би били нуждни? И то не за цѣлия Сборникъ, а само за оригиналнитѣ произведения? Колебалъ съмъ се и още се колебаѭ между двѣтѣ тѣзи мнѣния, а никакъ не съмъ могълъ да си разрѣшѫ въпроса. Ето за какво искамъ Ваший съвѣтъ, който, навѣрно, ще натѣжи на оная страна, кѫдѣто се притури той.[1]

Надѣѭ се че ще имате добрината да ми отговорите непосрѣдственно, тъй като отъ съвѣта Ви имамъ въпиюща нужда, за да бихъ могълъ беспрѣпятственно да се заловѫ за печатанието. Нъ и този послѣдний въпросъ, за жалость, не е още достаточно разрѣшенъ. Отъ Г-на Сирку и до днесь още писмо никакво ни пълно ни праздно нѣмамъ нито отъ нѣкого другого, освѣнъ отъ Г-на Бранта, изъ Нѣжинъ, който тоже исказва благоприятно съчувствие. Що ли ще значи това толковрѣменно и необикновенно мълченье на Г-на Сирку?

Съ дълбочайше уважение остаямъ за всегда

Самоковъ 14-й Марта
1886. г.

Вашь
Всепокорний
К. А. Шапкаревъ

V.

Високопочитаемий Господине!

Почитаемото Ви отъ 14-й т. м. получихъ. За прѣвземаньето испратенитѣ Ви 250 лева отъ Г-на Пѣева[1] тѣзи дни ще опълномощѫ единъ приятель, който ще отиде въ София или брата ми Петра. Отъ сърдце и душа Ви благодарѭ за помощьта Ви, както и за неусипнитѣ Ваши старания, чрезъ които само трудното ми дѣло ще може да види бѣлъ свѣтъ.

[1] На тоя въпросъ Дриновъ отговаря въ писмото си отъ 14 мартъ 1864. Мак. пр. I, кн. 3, с. 73.

[2] Вж. б. 8 къмъ п. III.

Започването на печатанието не зависи, Почитаемий Г-не, отъ мене, а отъ пристиганьето на обѣщанитѣ помощи, които, за жальость, нѣма ги още на дѣло, освѣнъ 50-тѣ кн. рубли отъ П. Бл. Сл. Общество и Вашитѣ 250 лева. Отъ Г-на Сирку, за голѣмо мое учудванье, ето отъ 4-й Яннуария на самъ ни писмо ни извѣстие нѣкакво имамъ, а камо ли испълнението на обѣщанието му? Споредъ не обикновенността му, това извънредно негово мълчение трѣба да се отдаде на нѣкое непредвидено препятствие. Нито отъ Киевъ, кждѣто два пжти бѣхъ писалъ Г-ну Флоринскому, имамъ нѣкакво извѣстие. Жалното е особито дѣто тъй се губи едно скжпо благоврѣмие. Ако всичко, което ми се обѣща, бѣше пристигнжло на врѣме, нѣма съмнѣние че до сега пьрвата поне часть отъ пѣснитѣ щеше да е излѣзла на бѣлъ свѣтъ. Дано поскоро отъ сега поне се изпълнять обѣщанията, та следъ Въскресенскитѣ праздници да започнж.

Проваждамь желаемий Ви екземблярь отъ жизнеописанието на Братя Миладинови съ всяко благодарение.[1] Вьрху него въ XVI-та кн. на Периодическото Списание на Книж. Дружество видѣхъ една прибавка, която, споредъ Редакцията на Списанието, попълнявала ужъ моитѣ свѣдѣния.[2] Нъ тъй като, споредъ мене, не само не ги попълнява, а, може да се каже, на много мѣста тая прибавка искривява и потемнява истината, то за своя длъжность счетохъ да се отправж до поменутото Списание съ нѣкои поправителни вьрху нея забѣлѣжвания, като помолихъ почитаемата му Редакция да има добрината да ги вмѣсти въ единъ отъ послѣдующитѣ му броеве. Ще ли да се услиша молбата ми или ще се небрѣжно поглѣдне на нея, незнаж, тъй като до сега не съмьималъ честь още да видж новий брой на Списанието. Това за свѣдѣние.

Съ найдълбоко уважение остаямь за всегда

Вашь
вѣчнопризнателенъ
К. А. Шапкаревъ

Самоковъ
31-й Марта
1886. год.

Пр. п. Отъ като свьршихъ настоящето си, получихъ отъ Киевъ извѣстие че тамошнето Сл. Бл. Общество въ послѣднето си засѣдание благоволило да отпусне 100 рубли за подкрѣплѣние на прѣдприято ми дѣло. Благодарж му.

Сжщий

VI.

Високопочитаемий Г-не!

Повече отъ двѣ години изминжли сж отъ какъ, принуденъ отъ извънрѣднитѣ обстоятелства въ България,[3] прѣкжснжлъ съмь всекое пис-

[1] Въ писмото си отъ 14 мартъ 1886 г. Дриновъ пише: „Единъ приятель бѣше взелъ отъ мене за прочитъ Вашето Животоописание на братия Миладинови, та не ми го вече върна, защото го изгубилъ. Много ще ме задължите, ако можете ми испрати другъ екземпляръ".

[2] А. Теодоровъ, Миладиновскитѣ пѣсни и Штросмайеръ, Псп. кн. XVI, 1885, с. 82-17. Шапкаревиятъ отговоръ излиза подъ заглавие „По поводъ статията на А. Теодоровъ: Миладиновскитѣ пѣсни и Штросмайеръ", Псп. XXI-XXII, 1887, с. 561-571.

[3] Стамболовиятъ режимъ, при който дипломатическитѣ сношения между България и Русия бѣха прекжснати.

менно сношение както съ Васъ, така и съ всички ония родолюбиви личности въ Руссия, които имѣха добрината да покажатъ и дѣломъ благороднитѣ си съчувствия къмъ дѣлото ми.

Въ такъвъ случай, Високопоч. Г-не, всекой, който не би взелъ прѣдъ видъ тероръ̀тъ, що владѣе въ Княжеството отъ двѣ години на самъ, право би ималъ да ме заподозри въ нечестна спекулация и проч. . . Нъ не така лѣсно, вѣрвамъ, ще си допуснете да ме унеправдаете и Вие, който разбирате и подобрѣ можете да оцѣните трудното положение, въ което сме се намирали и се намираме. — Не само кореспонденции съ външни личности, особито въ Руссия живущи, не сме могли и не ни било позволено да водимъ, но нито дума за нашата покровителка да споменемъ сме могли безъ да навлѣчемъ върху себе подозрѣнията, слѣд. и гоненията отъ страна на Бълг. Правителство. Нѣщо повече, — цѣли двѣ години били сме подъ воленъ домашенъ арестъ.

Тази е единственната причина, за дѣто толко врѣме мълчалъ съмъ абсолютно, като да не съмъ билъ на този свѣтъ и между живитѣ и мисля че мълчението ми се оправдава повече отъ достатъчно, слѣд. Вие, вѣрвамъ, не само ще ме извините, нъ още и ще ме съжалите за незавидното положение, въ което незаслужно осѫденъ съмъ билъ да тлѣя цѣли години. Сега, като намѣрихъ случай да се смъкна изъ ржцѣтѣ на братята си (в)... и, по една собствена частна работа, да дойда тукъ, въ Турско, не изгубвамъ ни минута отъ да Ви се отзова, за да вдигна отъ върху си всеко малко или голѣмо заподозрѣние отъ страна на които трѣба.

Високопоч. Г-не! Дѣлото по сборника ми стои въ неподвижна застойчивость на онова сѫще положение, въ което го остави последнята ни взаимна кореспонденция при всичкитѣ ми опити прѣдъ Правителството и предъ други надарени съ срѣдства Дружества и личности.

При тѣзи несполуки утѣшавамъ се съ едно само, че въ поменутото двѣгодишно растояние ималъ съмъ счастието да увеличя материяла на сборника си още въ единъ голѣмъ размѣръ, — пѣснитѣ ми се числятъ около 1200 а прикаскитѣ повече отъ 200, гат. обич. и пр. И се лаская съ увѣрението че този ми трудъ немалко ще спомогне за нагледно и коренно опровьржение на всичкитѣ чуждебългарски прѣтенции на последие отъ знаменити личности се появиха.[1] Нъ какво ли ще стане съ изданието му? Кога и какъ ще бѫде издаденъ той, когато необходимитѣ срѣдства липсватъ? Ето въпросъ, рѣшението на който наймного ме смущава и ме туря въ единъ безисходенъ хаосъ! . . Срамъ ми е било, поч. Г-не, да си покажа главата прѣдъ ония лица, които съ родолюбивитѣ си къмъ дѣлото ми съчувствия туриха ме въ една неразрѣшима дилемма, — ангажираха ме, — да печатамъ сборника, нѣмамъ срѣдства; да се откажа, не могъ, — ангажиранъ съмъ . . . Молилъ бихъ Ви прочее, когато намѣрите благоврѣмие, да ме извините прѣдъ Нихъ по какъвто начинъ Вие намирате за умѣстно и вдигнете всекое случайно заподозрѣние. Азъ ще бѫда честитъ, ако бихъ могълъ да се удостоя на Ваший отговоръ, който би ми послужилъ за охладителна утѣха въ това ми анормално състояние.

[1] Шапкаревъ навѣрно има предвидъ книгата на руския консулъ въ Солунъ Ястребовъ „Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ. Спб. 1886“.

Гакъвъ ще могѫ, разбира се, да получѫ не другадѣ, освѣнъ пакъ тука, въ Солунъ, кѫдѣто наистина, не ми още извѣстно, до кога ще поживѣѫ, нъ кѫдѣто имамь човѣкъ на довѣрието ми, Г-на Александра М. Битраковъ, учитель въ българскитѣ тукашни училища. До него можете свободно да притворитѣ писмото си. Той ще ми го прѣдаде или ще ми го прѣпрати кѫдѣто и да се намирамь. Може слѣдъ нѣкое врѣме пакъ да се завьрнѫ въ България, за да продължѫ опититѣ си по извѣстната цѣль, дано до негдѣ поне сполучѫ.

Съ дълбочайше почитание остаямь за всегда

Вашь

Солунъ 30-й 9/вр. 1887. К. А. Шапкаревъ

Високопочитаамий Господине М. Дриновъ!

Съ особенна радость получихъ тука почитаемото ми писмо Ваше отъ 18-й Яннуария, толко повече, че двѣ цѣли години не бѣхъ ималъ честьта да видѫ таково, — бѣхъ лишенъ отъ назидателнитѣ Ваши многоцѣнни съвѣти и насьрдчения.

Колкото за пѫтемъ събранитѣ ми материяли подробно ще се научите отъ единъ членъ по пѫтуванието ми, който тѣзи дни готвамь да проводѫ до Период. Спис. на Книж. Дружество; незнаѫ само, дали ще бѫде той честитъ да се обнародва, и кога? Нѣколко сьмь провождалъ до сега, но едвай единъ само е виждалъ бѣлъ свѣтъ въ послѣднята XXII-а книжка;[1] и други още имамь готови, не щѫ обаче да ги проводѫ прѣди да видѫ обнародвани попрѣжнитѣ си. Незнаѫ сѫще и дали Вие получавате въ днешнитѣ врѣмена Период. Списание. Материяли отъ Солунско имахъ доста, а и сега присъбрахъ още.[2] — Носовитѣ гласове, за които споменвате въ писмото си, тѣ, бѫдѣте увѣрени, почесто се срѣщатъ въ Костурско, отъ колкото въ Солунско; тукъ прѣобладава другъ единъ архаизмъ. именно, произношението на бук. *ы* като *ѫ*, както сьмь писалъ и азъ нѣщо за нея въ Пер. Спис. книг. XX-а.[3]

За изданието на Сборника ми ево що сьмь правилъ до сега презъ тие $2^1/_2$ години: Отъ како прѣди двѣ години подадохъ двѣ едно по друго прошения до Бъл. Правителство, за да искамь помощь, като получихъ удовлетвориделенъ отговоръ, мълкнѫхъ си вече. Това бѣше прѣди бурнитѣ врѣмена. Прѣзъ Августа миналата година, когато работитѣ бѣхѫ се поуталожили божемъ, по побуждение на единъ приятель, Началникъ въ Мин. на Нар. Просвѣщение, подадохъ третьо заедно съ откъсльци отъ материяла и почти увѣренъ бѣхъ че ще сполучѫ, тъй като и Министрътъ,

[1] Вж. б. 3 къмъ п. V.

[2] Дриновъ: „Не се съмнѣвамъ, че ще се възползувате отъ сегашното си отиванье въ Солунъ за да съберете още нѣколко пѣсни, приказки и пр.“ М. пр. I, кн. 3, с. 73.

[3] Двѣ думи върху носовното произношение на *ѧ* и *ѫ* въ българското нарѣчие, Псп. XIX—XX, 1886, с. 257—258.

г. Чомаковъ, не ми бѣше отъ непознатитѣ. То рѣчи, бѣше се удобрило, оставаше да се прѣдстави само на Мин. Съвѣтъ. Внезапното паданье на Министра заедно съ началника-приятеля ми остави просбата ми „ни въ пѫть ни въ кѫтъ“. Нѣщо прѣди два мѣсеци прѣдставихъ се лично прѣдъ новия Министъръ, г. Живковъ, и го помолихъ да земе подъ внимание молбата ми, подадена прѣди шесть мѣсеци. Негово Прѣвъсходителство благоволи да ми поиска материяла за да го прѣглѣда, та така да се произнесе.[1] Подиръ една седмица испроводихъ му пакъ откѫсльци отъ него. Но, ето шесть седмици отъ тога сѫ минѫли, и още никакъвъ отговоръ нѣмамь. Азъ убѣденъ сьмь, рѣчи, че пакъ „секирата ми ударила е о камень“, и никакъ не могѫ да повѣрвамь че ще сполучѫ нѣкога, догдѣто незаеме този Министерски постъ лице, като Васъ, което да се живо интересува отъ подобни народни старини и да ги достойно оцѣнява. Инакъ, 30-годишнитѣ ми трудове отивать по вѣтра. Защото, не ще живѣѭ, разбира се, Матусалови години, за да исчекамь нѣкой благоприятенъ случай, какъвто ми, за утѣшение, загатвате.

Много бихъ се зарадвалъ, ако бихъималъ честьта да се сдобиѭ съ единъ екзембляръ отъ члена Ви, що сте обнародвали минѫлата година по Македонскитѣ говори, обичаи и пѣсни.[2] Ако бихте благоволили да ми направите тая честь, можете да се съобразите съ онова, що бѣхъ Ви показалъ и за писмата Ви, т. е., да проводите чрезъ Солунъ до г. Александра М. Битраковъ, учитель въ нар. Български училища. Тукъ за сега Русски журнали не се виждать вече „ни варени ни печени“, та отъ кѫдѣ другадѣ бихъ ималъ прилика да се опознаѭ съ тоя Ви трудъ? Сѫще желалъ бихъ да имамь по единъ екзембляръ и отъ всичкитѣ оние журнали, въ които се е обнародвало по нѣщо по моитѣ прѣжни книжки, както бѣхъ Ви писалъ и попрѣди, но, за жалость, и до сега не сьмь виждалъ нищо по тоя въпросъ обнародвано, освѣнъ брошурата на г. Флоренски, изъ Университетскитѣ извѣстия въ Киевъ, макаръ и да сьмь търсилъ нееднократно въ народ. библиотека у София.

Относително по-трайното ми прѣбивание и азъ самъ си нищо незнаѭ; — за сега сгмь пакъ въ сѫщето мѣсто, — Самоковъ. Но при все това, като прѣбиванието на приятеля ми въ Солунъ за сега е потрайно, поне до идущий Юния, тъй сѫще и братовото ми въ Самоковъ, то кѫдѣто и да ме духне вѣтрьтъ, они ще могѫть да ме намѣрять и да ми прѣпратять каквото би било на мой адресъ пратено.

Въ този случай да не забравиѭ да Ви кажѫ едно нѣщо небезинтересно. Прѣзъ миналий Яннуария видѣхъ въ Солунъ, обнародвано въ Протест. в. „Зорница“, едно книжовно извѣстие, подъ заглавие: „Двѣ библиографически бѣлѣжки“, съ което г. Драгановъ, бивший прѣподаватель на История въ Солунската бълг. Гимназия, обявява на българ. публика, че приготвилъ

[1] Тия факти подробно сѫ изложени отъ Ив. Д. Шишмановъ въ М. пр. г. I, кн. 3, с. 55 и сл.

[2] Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ, въ Извѣстія Слав. Благ. Общества за 1887 г., № 1, 4, 7—8; Съчинения, т. III, с. 366—424.

една Македонословенска Енциклопедия съ твьрдѣ интересенъ и разнообразенъ материялъ отъ македонски етнографически и язиковни старини, както се вижда оглавлѣнно изложенъ въ обявлѣнието му.

Нѣма съмнѣние че появението на поменутото извѣстие произвело въ душата на всекой любитель на нашата книжнина, а много повече у менѣ, като Македонецъ, пламенна радость и въсхищеиния, — Ех, рѣкохъ си; слава Богу, че лица специалисти почнѫха вече да се залявять сериозно за събираньето и изучванието на нашитѣ Македонобългарски старини, слѣдов. отъ сьрдце пожелахъ му пълна сполука. Но, отъ друга страна въ сѫщето врѣме, не ще ми се пише, мислѭ, за смьртенъ грѣхъ, ако си позволихъ и да се поусумнѭ въ строгата подлинность на готвящий се трудъ на г. Драганова, относително точното схващанье сѫществующитѣ тънкости на разнитѣ Македонски говори. Това послѣднето даде ми поводъ да поиспитамь въ Солунъ, какъ ли г. Драгановъ билъ честитъ да сполучи въ цѣлта си въ толкова кѫсо врѣме, да събере толкова огроменъ материялъ, когато други, непомалко отъ него специалисти, съ многогодишни трудове не могли да постигнѫть? Разрѣшението на задачата биде твьрдѣ лѣсно, — прѣдрѫчно; — Чрезъ ученицитѣ на Гимназията, отговориха ми, ги е събралъ; ни една пѣсень, ни една приказчица, ни една дума Н. Милость не е почьрпилъ, не е записалъ направо и непосрѣдственно отъ оригиналнитѣ пѣвци и приказвачи, а все посрѣдствомъ ученицитѣ, както се вижда и отъ обявлѣнието му, въ което се виждать изложени мѣстата, отъ кѫдѣто били му испровождани материялитѣ готови записани. Азъ пакъ отъ опитъ знаѭ до колко тъчно днешенъ български ученикъ, макаръ и VII-класенъ, може да схване тънкоститѣ на говора, и особито когато той работи безъ строгъ контролъ отъ страна на человѣкъ, познатъ съ мѣстний говоръ, което обаче г. Драгановъ далечь е билъ отъ да може да упражни подобенъ контролъ, като самъ той невѣщь въ разнитѣ поднарѣчия. При тѣзи мотиви азъ даже самъ, макаръ роденъ и остарелъ въ мѣстото, много пѫти, като си помислѭ, като прѫтъ треперя прѣдъ съвѣстьта си отъ страхъ, дали сьмь могълъ тъчно и безгрѣшно да извьршѫ задачата си, при всичко че повечето материялъ сьмь събиралъ самъ си непосрѣдственно и внимателно. а и самичькъ твьрдѣ основно сьмь запознатъ съ разнитѣ говори? Нѣколко само пѣснички и прикасчици имамь посрѣдственно събрани чрезъ 2—3-ма ученици изъ Леринско—Битолско, а нихъ считамь за найслабата часть въ Сборника си, и лично сьмь се двоумилъ дали да ги усвоя или отхвърлѭ, нито щехъ ги зачислѭ при другия си материялъ, ако бихъималъ други отъ тамъ непосрѣдственно записани или ако не бихъ билъ и азъ самъ запознатъ съ тамошний мѣстенъ говоръ.

Както и да е, „Господь хайрлия нека го сторитъ". Желалъ бихъ, щомъ излѣзе отъ печатъ предметната Енциклопедия, да се сдобиѭ съ единъ екзембляръ, за да могѫ незабавно да Ви съобщѫ впечатлѣнията си и колко би тя заслужавала, спорѣдъ моитѣ наблюдения, да се има за подлиненъ отзивъ на Македонскитѣ говори. Да видимъ. Може би, както слушамь, г. Драгановъ чрезъ доказателствата на Енциклопедията си да искара Македонцитѣ не за Българи, не Грьци нито Сьрби, а нѣщо като

смѣсъ — като Славено-Хървато-Руссо-Българо-Сърби . . . или и нѣкое друго, освѣнъ и още почудновато, рогато, чудовище! Нека прочее още отъ сега критицитѣ се приготвать на необикновенно нѣкое и ужасно появлѣние, посрѣщанието на което изисквало би геройско хлъднокръвие.[1]

г. Самоковъ, 18-й Марта, 1888 г.

Съ дълбоко почитание остаямь за всегда:
Вашь
всепокорний
К. А. Шапкаревъ.

VIII.

Високопочитаемий ми Господине!

Съ сърдечна радость получихъ двата екзембляра отъ книжката Ви по „Дебранскитѣ: язикъ, народни пѣсни и обичаи“, безъ писмо обаче, съ което непремѣнно трѣба да били тѣ съпроводени, нъ което, може би, сте пратили чрезъ Солунъ, та ще и позакжснѣе. Когато получж и него, незабавно ще Ви отговорѭ.

Съ особенно внимание и присърдце прочетохъ интересната Ви книжка и крайно се въсхитихъ отъ твьрдѣ основателнитѣ Ви доводи, съ които съвсемъ сполучливо събаряте възърѣнията на Г-нъ Ястребова и съмишленници-тѣ му.[2] Лъскаѭ се съ надѣжда-та, че мойтъ Сборникъ ще Ви снабди съ нови, попрѣсни и много поизобилни срѣдства въ това отношение; жалко само, че той и до сега още „търможитъ“. Надѣѭ се при това незадълго да излѣзе отъ апатичното си състояние, — да се яви на бѣлъ свѣтъ, ако тѣзи дни, както се говори и както имамь причини да вѣрвамь, Българското Правителство, до което повторително сьмь се отнесълъ, отпусне нѣкоя, каква-годѣ сумичка. Материялитѣ ми се прѣглѣдаха отъ нарочито за това официално, рѣчи, назначена коммисия, състояща отъ трима специални филолози, — г. г. Л. Милетича, А. Теодорова и Е. Каранова, а може би и други нѣкои, неизвѣстни менѣ лица. Тя, както се научавамь, като ги напълно удобрила, била се произнесла твьрдѣ благоприятно и щела даже да настои ужь прѣдъ Правителството да отпусне То нуждното парично количество, за изданието имъ. Ако ме сполети такво нечакано счастие, азъ, вѣрвайте ме, поч. Г-не, ще хвьркнж отъ радость, не толко че ще се отпусне количеството, колкото за това, че ще ми се даде възможность да прѣдставѭ трудоветѣ си на свѣта сега именно, когато сж найнуждни. Впрочемъ до сега още нѣмамь никакво положително извѣстие отъ страна на Министерството, нъ все се храняѭ съ надѣжди че скоро ще бидж честитъ да получа такво.

---

[1] Сжщитѣ опасения Шапкаревъ изказва и въ статията „Сръбскитѣ великоидейни напряжения и нашитѣ учени“, Псп. XXV—XXVI, 1888, с. 153-163. За съжаление, неговитѣ опасения се сбждватъ.

[2] Статията на Дринова за дебърскитѣ славяни е писана по поводъ на Ястребовия сборникъ.

Сборникътъ на Г. Ястребова, доколкото можехъ да узнаѫ отъ книжката Ви, когото обаче не съмъ ималъ случай до сега да видѫ, съдържа много още други слаби мѣста, прѣзъ които проницателний издирватель може да се въвре и да събори гнилитѣ основи на авторовитѣ му въззрѣния. При всичкитѣ си слаби сили, азъ бихъ се осмѣлилъ да подкопаѫ тѣзи основи, не посрѣдствомъ на научни издирвания и свидѣтелства отъ авторитетни списатели, (отъ които, но нѣманье извори, лишавамъ се съвършенно), както би постѫпилъ всекои великоученъ и както сте направили и Вие, а, като роденъ, отхраненъ и остарѣлъ, кажи, въ оние сѫщи мѣста, за които е думата, само съ силата и помощьта на непосрѣдственнитѣ си лични наблюдения. Това бихъ направилъ безъ да глѣдамъ на неуравнимата разлика между единъ исполинъ етнографъ, какъвто е авторътъ на прѣдметний сборникъ, и между единъ пигмей драскачь, като мене; прѣчка-та е само, че нѣмамъ на ржцѣ сборника му, а и незнаѫ какъ и отъ кѫдѣ да си доставѫ единъ екзембляръ отъ него. При все това, азъ съмъ започнѫлъ вече да начьртаѫ нѣщо по този въпросъ за въ нашето Период. Списание, като се отправямъ къмъ нашитѣ учени филолози-етнографи, каквито на име имаме ги болъ-болъ, нъ не и на дѣло, които така непростително съ скрьстени ржцѣ стоять равнодушни и хладнокръвно глѣдать гореньето на кѫщата си, когато противницитѣ ни ягко сѫ се запрѣгнѫли да я плѣнять. За тази цѣль за сега едно само ми недостига, именно, да знаѫ: дали Г-нъ Ястребовъ въ Сборника си споменва нѣщо или не, за Торбешитѣ, — едно немаловажно чистобългарско населѣние отъ Мохамед. религия, което населява доста обширна часть отъ Призрѣнското окржжие и говори чистъ български язикъ, почистъ даже и отъ много други извѣстни български населѣния? Споменава ли нѣщо за нихъ или не, молѫ Ви найбѣдително, имайте добрината да ми явите въ найкѫсо врѣме. Азъ имамъ възможность да направѫ нѣкои бѣлѣжки въ наша полза и въ самитѣ му даже Призрѣнски произведения; — Сегашната ми съпруга е родомъ Призрѣнка, та могълъ съмъ да издирѫ отъ нея много български тънкости, които и до днесь се съхранявать въ Призрѣнский говоръ и то такви, които и у самий български язикъ рѣдко се срѣщать, а у старитѣ наши ржкописи отъ X до XIV вѣкъ изобилувать, слѣдов. които сѫ найотличителната чърта на български древенъ язикъ.[1]

Въ послѣднитѣ тѣзи дни имахъ честьта да видѫ два броя отъ „Извѣстията“ на С. Петерсб. Словен. Благотв. Общество, — 11-й и 12-й №№ отъ 1887 г. 1-й № отъ 1888 год. Въ първата отъ нихъ срѣщнѫхъ пакъ единъ Вашь птговоръ къмъ г. Сретковича, твърдѣ сполучливо написанъ. Съврѣменно въ сѫщитѣ №-ра видѣхъ и двѣ статии отъ г. Драганова по етнографическото описание на Македония. Отъ тѣзи статии заключавамъ че младий нашь етнографъ, ще оправдае, за жальость, показанитѣ въ прѣдидущето до Васъ писмо подозрѣния и съмнѣния за повьрхностята му етнографическа работа, — вижда ми се че Господство му вмѣсто да напише вежди, а той ще извади очитѣ на българската ни

[1] Дриновъ му дава исканитѣ сведения въ писмото си отъ 17 май 1878 г.

народность. Отъ това и не могохъ да се стърпѫ, да се въздържѫ отъ да не напишѫ до г. В. Ламанский и, въ частното си до Него писмо да му изложѫ въ кратцѣ поглавнитѣ, спорѣдъ мене, неточности, които срѣщнѫхъ въ поменутитѣ статии на Г. Драганова. Вѣроятно, това ми писмо, макаръ и частно, да се обнародва въ „Извѣстията", кѫдѣто ще видите моитѣ поправки[1], а за сега приемѣте по единъ екземпляръ отъ издаденитѣ ми нѣкога Евангелски и Апостолски недѣлни чтения, за които г. Драгановъ въ послѣднята отъ статиитѣ си споменва нѣщо, за да се наглѣдно увѣрите въ една поне отъ безбройнитѣ му неточности, която не би му било мѫчно да я избѣгне.

На послѣдне и за напрѣдъ ще виждате въ нашето период. списание рѣдъ мои статийки, които, по поискването на редакционий му комитетъ, ималъ съмъ честьта да му доставѭ. Желалъ бихъ да се удостоѭ съ мѫдритѣ Ви примѣчания върху нихъ, ако не публично, а то поне частнимъ образомъ.

Съ дълбочайше уважение оставамъ за всегда

Вашь
всепокорний
К. А Шапкаревъ

Самоковъ
6-й мая 1888 г.

IX.

Високопитаемий Господине М. Дриновъ!

Въ Харковъ

Съ писмо отъ 6/5 Ви явихъ че наврѣме получихъ двата екзембляра отъ книжката Ви и за впечатлѣнията, които ми направи прочетването ѝ[2]. За сега нѣмамъ повече да Ви досаждамъ, освѣнъ да Ви приповторя молбата си, да ме снабдите съ поисканото ми свѣдѣние; дали се споменва нѣщо за Торбешитѣ Призрѣнски въ Ястребовия сборникъ[3].

Като отъ прѣди нѣколко дни дошьль съмъ тукъ по извѣстний Ви въпросъ на Сборника ми, (днесь-утрѣ пакъ се врьщамь)[4], имахъ честьта да видѭ едно Ваше писмо до г. В. Стоянова, въ което, при другитѣ, виждамъ че и за скромната ми личность споменвате нѣщо. Благодаря Ви прочее за добрината, що сте имале да ме прѣпоръчите и подбудите приятелитѣ си да се застѫпятъ за прѣдприятието ми.

Въ сѫщето писмо казвате че Българитѣ Македонски били научени отъ Сърбитѣ на наричать себе си Бугари вм. Българи, както попрѣди сѫ се наричали. Азъ за това нищо немогѫ да знаѭ освѣнъ по прѣдположение, знаѭ обаче че тѣ, Сърбитѣ, до скоро наричахѫ ни: „Цинцари", както Сѣвернитѣ Българи познавахѫ ни и ни наричахѫ; „Арнаути", прозв-

[1] Тия поправки и бележки сѫ напечатани въ МСб. кн. 2, с. 326—352. Часть отъ тѣхъ излиза и въ Извѣстія Слав. Благотв. Общества за 1883 г. кн. 6—7, с. 308.

[2] Ср. б. 5 към. п. VII.

[3] Вж. б. 2 къмъ п. VIII.

[4] Дошълъ въ София, връща се въ Самоковъ, кѫдето живѣе.

вище, което г. Драгановъ и днесь се стреми да ни отдаде и поднови, а само Тур. Правителство, посправедливо отъ вситѣ въ това отношение, въ списъцитѣ на официялнитѣ статистики нарича ни: „Болгаръ-милети. Нъ почудно е името: Македонци, което наскоро, едвай прѣди 10—15 години, ни натрапиха и то отъ вънъ, а не както нѣкои мислять отъ самата наша интелигенция. Найпрьво това народно ужь име дадоха ни Грьцитѣ, като прьва стжпка къмъ окжснелото вече погрьчвенье; а послѣ нашитѣ Софийски родолюбци (!) окачиха го на главитѣ ни официално вече, като ни нарекоха и ни наричать не: Македонски Българи, а просто: Македонци. Народътъ обаче въ Македония не знае нищо за това архайческо, а днесь, съ лукава цѣль отъ една страна, съ глупешка отъ друга, подновено прозвище; той си знае постарото: Бугари, макаръ и неправилно произнасяно, даже освоява си го като собственно и прѣимущественно свое, нежели на другитѣ Българи. За това ще видите и въ прѣдговора на испратенитѣ ми книжки. Той нарича Бугарски язикъ своето Македонобългарско нарѣчие, когато другитѣ български нарѣчия нарича: Шопски. Прочее що ни сж криви Сърбитѣ, ако тѣ днесь, макаръ кжсно събудени, посвестно отъ насъ постжпять, като пьрво испьрчили името ни, а сега и съвсѣмъ ни прѣкрьщавать на Старосърби, когато сами нашитѣ отричать на братята си собственото имъ народно име: Българи?

По въпроса за изданието Сборника ми, въ послѣднето ми писмо доволно, нъ, за жальость, прѣждеврѣменно, Ви зарадвахъ. Така поне бѣхъ слушалъ не отъ що-годѣ и койгодѣ лица. Нъ, като тѣзи дни имахъ случай да испитамь работата нопосрѣдственно и лично, увѣрихъ се че тя не била до тамъ за радванье. Истина, материялитѣ ми били дадени г. Л. Милетичу за прѣглѣждание, който, макаръ и да не довьршилъ още прѣглѣжданието имъ, тъй като напослѣдне добавихъ му и останжлитѣ още части отъ Сборника, изрази се прѣдъ мене твьрдѣ благоприятно, (надѣж се че, до колкото сьмьималъ случай да се увѣрж непосрѣдственно, никой отъ досегашнитѣ издадени сборници, не стои повисоко отъ моять поне по езиковно отношение, което и тукашнитѣ вече, речй, признавать) и ми се обѣща да настои прѣдъ Правителството да отпусне То нужднитѣ срѣдства за цѣлото му издание. Нъ именно тамъ е расковничето. Могж ли, при всичката благосклонность и на г. А. Теодорова, началника на отдѣл. по тази часть, да се надѣж за нѣкаква помощь отъ лица, които за други, помаловажни, прозби показаха ми гърба си? Една цѣла година става дѣто имъ се молж и самъ непосрѣдственно и чрезъ високи и важни личности да ми отстжпять една малка службичка, за да бихъ могълъ чрезъ нея сиромашки и съвсѣмъ скромничко да прѣхранвамь и себе и семейството си, та да бихъ се посветилъ побезгрижно на книжовното поприще, нъ нито смиренитѣ ми молби нито поземнитѣ ми кланяния и целивания краката имъ бидоха въ състояние да омегчать сьрцата имъ, макаръ че, спорѣдъ мѣстний законъ, азъ, като 30=годишенъ учитель, имамь право да получж и пенсия, която обаче още не сьмь поискалъ. Не знаж какво още недостига за допълнение на понижението ми прѣдъ силнитѣ на деня? Азъ днесь се нуждаж, въ пълната смисьль на рѣчьта, отъ найнеобходимитѣ за денежното си прѣпитание срѣдства; нъ човѣкъ,

освѣнъ известни нѣкои личности, не се намѣри тукъ да ме съжали ни наймалко! Ето вкратцѣ вѣрна картина на състоянието ми. Боѫ се даже, не толко за себе, колкото за невъзрастнитѣ си три дѣца, като Ангелчета, съ 80=годишната ми стара майка и жена, некадърни за себе, да не би това ми скуднѣйше положение ме надари и съ нѣкой последственъ паналонъ, съ нѣкоя умственна или тѣлесна загуба на здравето ми! Богъ да ми е на помощь. Нѣмамь вече кого другого да се надѣѭ, освѣнъ всемилостивому Богу! „Не надѣйте ся на князи, на сини человѣческия, въ имже нѣсть спасение", споредъ Св. Писание. Тази си горесть исповѣдвамь Ви, почит. Г-не, съ сълзи въ очитѣ си, които едва ли ще могѫ да прѣдпазѫ отъ да не капнѫтъ и на самото ми писмо!.

Съ дълбочайше почитание остаямь за всегда
Вашь
К. А. Шапкаревъ.

София 25=й Мая
1888. г.

(Ще се свърши).

МАКЕДОНСКАЯ ДИАЛЕКТОЛОГИЯ И СЕРБСКИЕ ЛИНГВИСТЫ[1]

Отъ А. М. Селищева.

А. Белич и его последователи

Проф. Белич, указывая северную границу македонских говоров, не включил въ их область говоров Дольнего Полога. Это не так: в своей книге „Полог и его болгарское население“ (1929, стр. 287—395 общая характеристика на стр. 396—405) я показал факти этих говоров, свидетельствующие о давней их принадлежности, как и говоров Горнего Полога, к типу македонских говоров. К тому же типу относится и говор местных жителей города Скопья и сёл к югу от него. Об этом см. во моей работе „Говоры области Скопья“ (Макед. Прегледъ, VII, кн. 1).

Теперь посмотрим, въ каких чертах представляет проф. Белич „староштокавскую“ основу македонских говоров (в статье „Штокавски дијалекат“).

1) „*ѣ* произносится в македонском староштокавском *е*“.

История македонских говоров показывает, что гласный *е* в этих говорах развился после XIII в. Памятники македонской письменности XII—XIII вв. не смешивают ѣ с ѥ: ѣ имел значение гласного 'ä или ᵉa͡. Так, о *ѣ* в языке писцов Охридского апостола исследователь этого памятника С. М. Кульбакин писал: „мы можем определить звуковой характер старого ѣ в языке писцов Охридского апостола как 'ä — звук более заднего ряда, чем рефлекс старого ѥ“.[2]) Один из проникновенных лингвистов-славистов Б. Н. Щепкин полагал: „показания Болонской псалтыри относительно ѣ. . . могут быть поняты в том смысле, что в первой половине XIII века Охридское ѣ находилось на переходной стадии: оно звучало как aᵉ или eᵃ с

[1]) См. Макед. Преглеъ г. IX, кн. 1, стр. 53—89.

[2]) С. М. Кульбакинъ, Охридская рукопись апостола конца XII века. София. 1907. Стр. C-CI.

умеренной мягкостью предыдущей согласной".[1]) С этим сопоставим греческую передачу XI—XIII вв. славянских слов (топографических имен), имевших *ѣ*: этот гласный передается посредсвом *α, εα : Πρίλαπος-Прилѣп, Λεσκοβίτση-Лѣсковица, Χτεατοβον-Хтѣтово, Στρεαζος-Стрѣз, Βεάλις-Бѣл* и др. Не подлежит сомнению, что македонское ѣ в XII—XIII вв. действительно имело звуковое значение гласного *'ä* или *$^{e}\widehat{a}$*. Такой тип гласного находится до сих пор в говорах юго-восточного угла Македонии (к сев.-востоке от Солуня) и далее на востоке, в Родопах, а также на северо-востока в Болгарии. В прочих восточных болгарских говорах развились при определенных условиях *е* и *'а*. Гласный *'ä* или *$^{e}\widehat{a}$* представляли и славянские говоры Греции, Эпира и Албании, как указано было выше.

Тип же давнего сербо-хорватского гласного *ѣ* был совсем иной: тип закрытого гласного *ê (ē)*. Так определяет его и проф. Белич.

2) „*ы* произносится в македонском староштокавском всегда как *и*",

Никакой специфической особенности в этом отношении говоры Македонии, как известно, не представляют. В говорах Македонии, как и в говорах соседних областей на востоке и на западе, был гласный *ы*. В XIII—XIV вв. в памятниках обнаруживается результат изменения этого гласного в Македонии и в Болгарии в *и*. Гласный *ы* имели и говоры Албании. Сравн, передачу славянских слов с *ы* у албанцев, — с гласным u: kaṙutë — „*корыто*", matukë — „*мотыка*", Puštericë (2 c) — „*Быстрица*". В Албании же славяне пережили обычный у славян процесс: *ы>и*. На это указывают более поздние албанские передачи славянских заимствованных слов и топографических названий: vidrë — „*видра < выдра*", mitë — „*мито*" < „*мыто*", Bistricë (6 c, 1 d), Bistrovicë (4 b), koritë (4 c, 4 d) и др.

3) „В македонском староштокавском ѧ произносится всегда как *е, ж* как *о* или *а*; в южномакедонском или свхраняется назализм как *ен* и *ъм (ън)* или *ж* дает *ъ*".

е, как замена гласного ѧ, является чертой, не выразительной для той или оной южнославянской группы: повсюду в южнославянских группах появлялся гласный *е* вм. ѧ. Но вот где

[1]) В. Н. Щепкинъ, Болонская псалтырь. СПб. 1906. Стр. 191).

существенная неточность в характеристике А. Белича: в слове „увек": „увек као *е*". Нет, не во всех сочетаниях македонские говоры представляют *е* вм. ѧ. Акад. Белич забыл о процессе среднеболгарской эпохи (XII—XIV вв.), — о процессе, характерном для болгирских групп: *о ж* вм. ѧ послѣ *j, ч, ж, ш, жд, щ*: ижзык вм. ѩзыкъ, чждо вм. чѧдо, шжтати вм. шѧтати и т. под. Македонские говоры представляют и в настоящее время результат этого процесса в отношении јж вм. староболг. јѧ, — результат в виде *јъ* или *ја* (*јо* в Дебре): *јъзик, јазик; јъчмен, јачмен; зајък, зајак.* Так в областях Ресенской, Битольской, Охридской, Дебрской (в Дебр. *јозик, зајок. . .*), Прилепской, Велесской, Скопьской, Штипской. Так и далее к востоку и северовостоку — в Кюстендильском, Горно-Джумайском, Банском краях и далее во Фракии и в Болгарии. Для Охридского говора отмечено также *чъдо* вместо среднеболгарского *чждо* < старобълг. чѧдо.

Кроме положения после j, ш, ж, ч и некоторых других согласных, в среднеболгарскую эпоху гласный ж вместо ѧ развивался в местоимениях мѧ, тѧ, сѧ: мж, тж, сж. Их безударност и слабость образования была причиной изменения ѧ<ж. Следы среднеболгарских мж, тж, сж находятся во многих говорах восточной и западной Болгарии, юго-восточной и южной Македонии: в районах Гевгели — Кукуша — Водена и далее к Костурскому краю (в восточно-костурском селе Мокрени отмечено *са*<сж<сѧ); *ма, та, са* находятся и несколько далее по направлению к району Преспы: да *ма* простиш; јас не можа[м] да не *та* остава[м] — в записи из села Д.-Дупени[1]); *са* качил на дрво; *са* опулил кон пâт — в записи со слов лица из города Ресена.[2]) Запись попа Николая из Скопьского села Винско, — запись, сделанная в начале XIV века, указывает на сж (съ) <сѧ и на севере Македонии: ѥмоу са писа.[3]).

Среднеболгарский процесс изменения ѧ (после j, ч, ж, ш. . ., а также в местоимениях мѧ, тѧ, сѧ) и результат этого процесса

---

[1]) Запись Г. Киселиновича; см. „Јужни Преглед", Скопље. 1927, № 5—6, стр. 228.

[2]) Запись Г. Киселиновича, см. сборник „Скопље и јужна Србија", Беогр. 1925. Стр. 79.

[3]) Селищев, Говоры области Скопья („Македон. Прегледъ", VII, кн. I, стр. 45).

показателен: он ярко характеризует традиционность болгарской основы македонских говоров.

При чем же тут штокавизм?

Не полно и не верно определено значение замен гласного *ѫ*. А Белич указывает *а* и *о* как замены этого гласного, в противоположность „назализму“ и *ъ* южномакедонских говоров.

В отдельных словах сочетания гласного с *н* или *м* вм. *ѫ* были и в западной Македонии, как указывает, напр., название одного пункта, занятого лесом в долине, *Лонк<Лонг<Лѫгъ*, у села Жужне в Горной Реке. Это слово в таком виде, как топографическое название, изолировалось от процессов и в отношении *ѫ*, переживавшихся в обыденной речи этой местности. Сочетания с *ьн, ъм, ан, он, ам, ен* были и у славян Албании, как отмечено выше. С другой стороны, в XIII-м веке сочетания с носовыми *ъ, е* или с *ън, ен* вм. *ѫ*, ѧ были и на востоке Болгарии, как об этом свидетельствует язык семиградских болгар, покинувших Болгарию в XIII-м веке —rance = гънce (ржцѣ), manka=mънka (мжка), bandi=bъndi (бжди), glenda (глѧда), measenc (мѣсѧц) и др.[1])

Разумеется, такой результат изменения ѫ, ѧ — результат несербской языковой системы.

Не верно, что говоры неюжной Македонии имеют „увек“ *а* или *о* вместо *ѫ*. Не только на юге, в говорах Корчи, Костура, Лерина находится *ъ* вм. *ѫ*, но и в говорах районов Ресена, Охрида, Струги и по говорам Горнего Полога. В особенности показательны говоры Г. Полога: они не примыкают непосредственно к районам Охрида и Струги. Они соседят на юге с говорами Дебрскими и Кичевскими. Таким образом, невозможно полагать, что слова с *ъ* вм. *ѫ* занесены в некоторые Горне-Положские пункты (напр., в село Горьяне) с далекого юга. А нужно попутно заметить, что проф. Белич, обычно без всякого основания, щедро разбрасывает оговорки: та или другая черта, не вкладывающаяся в его „староштокавскую“ схему, определяется, как занесенная с юга. В данномже случае, относительно *ъ* вм. *ѫ* на западе и северозападе Македонии, он просто не упоминает об этом. А он обязан упомянуть потому что это — факт выразительный для истории *ѫ* в Македонии.

---

[1]) Л. Милетичъ, Седмоградскитѣ българи и тѣхниятъ езикъ. София. 1926. Стр. 19—20 и тексты.

Проф. Белич, указывая на *ъ* вм. *ж* в южномакедонских говорах, отделяет их от „староштокавской основицы". То же самое он обязан был бы сделат и для говоров западной Македонии с *ъ* вм. *ж*.

Но что̀ представляют собою в историческом отношении *а* и *о* как замены *ж*? Проф. Белич видит в этих гласных непосредственную замену гласного *ж*. Не так это. Проф. Белич допустил элементарную ошибку, которая очевидна была для него в этом его утверждении. Ведь *а* и *о* в тех же самых говорах представляют собою замены также гласного *ъ*, — не давнего *ъ* в сильном положении *(сънъ > сон)*, а гласного *ъ* более позднего происхождения: *мъгла, лъжа, добър, вѣтър, ветър)*... С гласным *ъ* эти сочетания находятся там, где представлен *ъ* вм. *ж: ръка, път*... Но там, где вм. *ж* имеется *а* или *о*, — там те же гласные выступают вместо всякого *ъ* более позднего происхождения: *рака, пат; магла, лажа, добар, ветар*... Но *ъ* давнего происхождения тут, как и везде в Македонии и в юго-западной Болгарии, заменен в сильном положении посредством гласного *о: сон, вон, токмо*... (— процесе X—XI вв.). Обратим внимание на Дебрский край, с его заменою *о:* там этот гласный является не только вм. *ъ* в сочетаииях *могла, ложа, добор, осом,* но даже в замене tъrt<tr̥t: *ворба, Ворбен (село), Голобордо (местность), торн, корф*... (Дримкол, Голобрдо, Джупа или Жупа, Поле). В этих говорах и: *рока, пот*... Неужели может быть сомнение в том, что гласный *о* в этих случаях—явление позднейшее? Совсем ясно, что *а, о* представляют собою позднейшую замену гласного *ъ* во всех сочетаниях, где он находится в XII—XVI веках. Не следует забывать и таких двух явлений относительно гласного *о* в этих сочетаниях 1) Гласный *о* находится не только в Дебрском крае, но и на западе Костурского и Ресенского краев; тот же гласный в этих случаях имели и славянские говоры в некоторых районах восточной Албании. 2) Тот же гласный представляют и албанские говоры Дебрского края и соседних с ним местностей, — представляют вместо гласного ə (*ъ* с базой *е*) других албанских говоров (напр., говоров Эльбасанскаго района). Не подлежит сомнению, что дебрско-албанское *о* — явление позднейшее, представляя собою замену более раннего, общеалбанского гласного ə *(ъ)*. Славянское дебрское, костурское и ресенское *о* вместо *ъ* и албанское *о* вм. ə *(ъ)* находились в связи. Но при тех огра-

ниченных сведениях, которыми мы располагаем по отношению к албанским говорам, мы не можем пока определить, с чьей стороны шло воздействие в изменении гласного *ъ (ə)* в *о*. Во всяком случае ясно, что это *о* явление позднейшее вместо *ъ (ə)*.

Гласный же *ъ* вместо *ж* — результат процесса, общего для всех болгарских групп: *ржка* > *ръка* (через стадию с носовым *ъ)*. Никакого отношения ни к „старо-штокавской основе", ни к „штокавскому духу" этот процесс не имел. Штокавские говоры определенно указывают, что в давнее время они имели в своей основе говоры к таким *ж*, который представлял значительное лабиализованное образование, поведшее к замене его артикуляцией гласного *у*.

4) „Характер согласных, прежних мягких и прежних полумягких (перед мягкими гласными) такой же в македонском штоковском, как и в остальных сербохорватских говорах . . .; прежние мягкие согласные, также как *р'*, становятся твердыми в сербохорватском [македонском], даже *љ* делается полумягким, а *њ* твердим."

И этот пункт не точен, не полон и лишен того значения, которое приписал ему проф. Белич.

Ничего специфически штокавского нет в системе этих согласных, — в судьбе прежних мягких согласных и в судьбе согласных перед гласными переднего ряда (или по обветшавшей терминологии проф. Белича „перед мягкими гласными"). Ту же систему, те же результаты представляют и говоры юго-западной и восточной Болгарии. То же надо заметить и об отвердении *р'* и *н'*. Славянские говоры Албании в течение долгого времени, до окончательной албанизации, представляли *р'* перед гласным, при отвердевшем *р* в конце слова (см. выше). Поздно отверден *р'* и в Македонии (— сравн. время процесса отвердения *р'* в сербо-хорватских группах: — „очврснуло је у чакавском и штокавском од најстаријих времена", А. Белић, IV, 399). Относительно отвердения *н'* в говорах Македонии следует исправить утверждение проф. Белича: *н'* отвердел не во всех говорах и не во всех сочетаниях: — *кон', кон'от, кон'е, дејн'а* (Кичево, Скопье и др.); *копајн'е, до́лин'е, де́чин'а* (Прилеп). Подробнее об этом явлении говорится в моих Очерках, стр. 95. А относительно *л'* следует дополнить, что этот согласный перед гласным заднего ряда не только стал полумягким, но и твердим.

— *л'уто* > *луто, постел'а* > *постела*... Это отвердение произошло в недавнее время. Никакого отношения к судьбе *љ* в штокавских говорах македонское изменение *л'* не имело.

5) „В македонском штоковском мы имеем *ћ* и *ђ* (или *к'-г'*), а в южномакедонском *шт* и *жд* (или *шч* и *жџ*); здесь имеем *ш'ч'* и *ж'џ'* [вместо *stj, *skj, *zdj zgj...], а в южномакедонском *шт жд* (или также *ш'ч'* и *ж'џ'*)".

Проф. Белич умолчал о том, что и в западной и въ центральной Македонии имеются сочетания с *шч (шт)* — *ждж(жд)* вместо *tj—*dj. В одних говорах слова с *шч (шт)* — *ждж (жд)* представлены в большем количестве, в других — в меньшем. Сочетания с *шч (шт)* — *ждж (жд)* такого происхождения (вм. *tj—*dj) находятся в говорах Ресенского, Охридского, Стружского, Битольского, Дебрского, Прилепского районов. Наприм.: свешча, лешча, плешчи, врешча, сношчи, играешчем — межджа, вежджа, сажджи, заожджа... (в Охриде); свешта, одеешти: межда, вèжди, виждам (в Дримколе, Голобрде, Жупе, Поле); мошчеа, нишчи (Мала Река); машчеа, нишчи, сношчи, лешник мошне... (Прилеп).

В Македонии западной и центральной в ходу слова с иной заменой *tj-*dj, — с *к'-г'*. В отношении артикуляции этих согласных заметить следует, что она отлична от образования сербских *ћ-ђ*, — палатальных согласных с фрикацией: македонские *к'-г'* — заднепалатальные согласные без фрикации. Показателен состав слов с *к'-г'*, в соответствии местным с *шч* (*шт*) — *ждж* (*жд*): этот состав в говорах западной Македонии ясно обнаруживает не давнюю традиционность, а заимствованность этих слов. Среди слов с *к'-г'* найболее широко распространены в Македонии такие: *мег'у, кук'а, к'ерка, век'е, к'у, к'е* (в передаче будущего времени: *к'е умри*). По говорам в Македонии *к'е, век'е, к'ерка* произносятся с твердым *к*: *ке, веке, керка*. Как видно, среди этих слов имеются наречные слова (*мег'у, век'е*), — слова, которые чаще всего проникают из одного языка в другой при условиях культурно-общественных взаимоотношений. Обращаем внимание на распространение наречия *век'е*: оно оказалось далеко за пределами Македонии — в Родопах и на сев.-востоке Болгарии. Так же широко распространилась манера пользоваться при передаче будуш. времени сочетанием не с *ще*, а с *к'е* (*к'е носиш...*). Так передается буд. время не только в Македонии и юго-западной Болгарии, но и в области

восточных Родоп и по говорам сев.-восточной Болгарии. Часто ползуются заимствованными словами также при называниях членов семьи, для названия дома и частей его. Это мы видим и в Македонии. Слово *кук'а* также зашло далеко на восток. На заимствованность слова „*кук'а*" указывает и гласный в корне *у* вм. *ж*. На юго-востоке Македонии до сих пор сохраняется традиционное название для дома: *къшча (къшта)*.

По говорам Македонии вошли и входят в обиходную речь и другие слова с *к'-г'*. Процесс вытеснения сочетаний с *шч (шт)* — *ждж (жд)* посредством сочетаний с *к'-г'* был длителен и до сих пор не везде в Македонии закончился. Он идет с севера на юг. На юго-востоке и на юго-западе до сих пор находятся только отдельные слова с *к'-г'*. На западе, в Дебрском крае, представлены в значительном количестве слова с *к'-г'*. Но состав их неодинаков был до недавнего времени по разным селам. Этот разнобой также свидетельствует, что *к'-г'* не представляют собою здесь фонетических продолжателей *tj-*dj, а являются элементами пришлыми, усвоенными под влиянием иной речи или иных диалектов. Отдельные говоры усваивали слова с палатальными *к'-г'* независимо один от другого. По этому могло и не быть вполне тождественных результатов, хотя, разумеется, в ряде случаев и бывали совпадения[1]).

Слова с *к'-г'* один из результатов сербского воздействия в Македонии, происходившего в XIV – XVI веках при условиях общественной, культурной и экономической жизни того времени, — при общественно-политическом влиянии сербской власти, сербской администрации в XIV-м веке, и в особениости при воздействии сербскик церковно-книжных людей в XIV—XVI веках. Об этом воздействии подробно говорится в моей работе о македонских кодиках XVI—XVIII вв. В некоторых пунктах северной Македонии сербское воздействие могло исходить и от сербских переселенцев, водворенных тут сербскою властью в XIV-м веке.

Сочетания (слова) с *шч (шт) -ждж (жд)* — давнее, традиционное наследие в македонских говорах, давняя общая черта с другими болгарскими говорами. Памятники македонской письменности и топонимии Македонии утверждают это. В этой топонимии нет названий с *к'-г'*, которые восходили бы к *tj-*dj.

[1]) Селищев, Очерки по макед. діалект., 130.

Но названия с *шч* (*шт*) *-ждж (жд)* находятся во всех краях Македонии, — находятся издавна.

Славяне, приходившие из Албании в Македонию, имели в своей речи также *шч (шт) -ждж (жд)* вместо *tj-*dj, как показано было выше.

Итак, и пункт о *ћ-ђ (ќ-ѓ)* в македонских говорах несостоятелен в схеме проф. Белича.

Ошибочно и его разделение македонских говоров по замене *stj, *skj, *zdj, *zgj . . .: на юге *шт -жд* или *шч -ждж,* в прочей Македонии — *шч -ждж.* И этому различию придано большое значение в отношении диалектологической классификации. Классификация проф. Белича и в этом пункте не основательна: и в западной Македонии имеются говоры с *шт -жд.* Укажем на говоры Дебрских районов Поля, Жупи, Дримколи, Голобрда: там *шт -жд: пуштам, пишта, вештица.* В Малой Реке — *шч: гошчавам, пушчам, пишча . . .*

6) „В македонском староштокавском *чр* дает *цр,* в восточном южномакедонском *чр.*"

И это не так.

Как и в других пунктах, проф. Белич отверг разностороннюю показательность источников для диалектологии Македонии и пользуется немногим. Да и то, что взято им, он представляет в не точном виде, а в искаженном.

Вопрос о *цр (цреп, църни . . .)* в Македонии — вопрос интересный и вместе с тем сложный. Этот вопрос я изучаю в своей работе о македонских кодиках. Там я представил все относящиеся сюда данныя и их показательность.

Прежде всего, А. Белич не верно указывает на *чр* в Македонии, хотя бы и юговосточной: не *чр,* а *чер-,* — вот что есть и было не только в юго-восточной Македонии, но и в западной: *череп (череп), черни . . .* Сочетания *чере-* представляют говоры в Охридском, Преспанском и Костурском краях: *черево, -а, череп, черепка, черепна, черешна.* Тоже в Малой Реке (в Галичнике), как утверждал В. Облак. В Галичнике я сам слышал . . . *череша, черешна*".[1]) Указание на *чере-* в говорах Малой Реки находится и в сербских описаниях. Так, Т. Смиљанић указывает там „*черепна*".[2]) Те же сочетания представляет и

[1]) В. Облакъ, Приносъ къмъ българската граматика (Мсб. XI, 578)
[2]) Насеља и порекло становништва, књ. 20, Беогр. 1925. Стр. 41.

топонимия Македонии. — *Локочере[в]и* в Охридском крае, *Черепо[в]ска,* — местность у Мало-Реканского села Скудрине, *Черешново,* — в районе Велеса. Так было и в XVI-м веке и несомненно ранее. „лькоче‿“ в записи XVI в. в Слепченском помяннике (собр. Григоровича в Одессе, № 40). Укажем также личное имя, находящееся в этом памятнике: *Череп* — из села Издеглавье Охридского района и из Струги. Даже на севере Македонии, в районе Скопья, в XVI-м веке держалось название „*Черешнево*“ по отношению к селу к сев. востоку от Скопья. Так оно передано в записи XVI в помянника монастыря Матка (Соф. Народ. Б-ка, № 141). Позднее это село стало называться „*Црешово*“. Сочетание *чере-* < *черѣ-* представляли и славянские говоры в Албании. То же сочетание свойственно было издавна всем болгарским группам, — не только в Албании и Македонии, но и во Фракии и в Мизии и Дакии. В Болгарии до сих пор представлены эти сочетания — *черѣп, черѣва, черѣда, череша* — в обыденной речи; *Черепово, Черепиш, Черешово. . .* — в топонимии. На сочетание *черѣ-* указывает и „cireada“ в румынском языке: это слово заимствовано от славян болгарской группы.

Итак, процесс *чрѣ-* > *черѣ-* — ранний процесс, общий всем болгарским группам. В Македонии слова с *чере-* подверглись вытеснению словами с *цре-*, которые усвоены были под влиянием городской македонской среды. Здесь же, в городе, — это одна из черт воздействия сербского языка. Отметим один пример. В записи XVII в., находящейся в помяннике монастыря Матка, упомянуто „*цревле*“, которые пожертвовал один из представителей цехов в Скопье. Итак, в городской, цеховой среде в Скопье в XVII в. один из предметов цехового производства называли по сербски. Но такое название было не местного происхождения: ни в говорах Македонии, ни в говорах далее к северу не появлялся *л'* после губного согласного в таких сочетаниях как *сноnje, здравје, Скопје.* Во всех этих говорах, наоборот, и старое „l'-epenthet.“ давно было утрачено: *земл'а* > *земја.* Сочетание „цревл'е“ и другие проникли в городскую македонскую среду от лиц, владевших сербским языком или отдельными словами с чертами этого языка. Такие лица были в городах, а также и в богатых монастырях Македонии. Из этой среды сочетания с *цр-* стали распространяться и в местном, болгарском населении в городе и позднее в селе. И на

другой окраине Македонии есть след, — свежий след — вытеснения традиционных местных сочетаний с *чере-*. По говорам Костурского края находятся слова с *цере-*: *церево, церепна.* Эти сочетания (с *цере-)* ясно свидетельствуют не о фонетическом процессе *чрѣ-* > *цере-*, а о подстановке *ц* вместо *ч* в прежние сочетания *черево, черепне . . .*: гласний *е* развился фонетически для того, чтобы избежать непосредственого сочетания *чр-*; если же гласного не развивалось в этом сочетании, то происходило иное фонетическое изменение для избежания группы *чр-*: вместо *ч* перед *р* стали образовывать *ц*, как это пережито в сербских группах *(црѣп).* Процесс вытеснения местных македонских слов с *чере-* — процесс позднего времени и не охватил еще всех говоров на западе, как отмечено выше.

Такой же фонетической значимости процесс пережит и в сочетании *чр-* перед согласным: во всех болгарских группах развился гласный *е* между *ч-р*: *черни, червен . . .* Такие сочетания сохраняются в Болгарии до сих пор. Были они и в языке болгарского населения к северу от Дуная. Славянская топонимия Румынии и славянские заимствованные слова в румынском языке свидетельствуют об этом: — Cern (čern), Cerna, Cernet, Cernica, Cerna Vărf; černese, cernușca. Сочетания *чер-* были и в языке славян Албании, как указано выше. Как показывает звуковой вид некоторых из топографнческих названий с *чер-*, они перешли в албанскую среду не так давно, не раньше XVI-XVII в.: сравн. наличие группы rn, не перешедшей в r: Černe, Černika и др. Итак, славяне, шедшие из Албании в Македонию, имели в своем сочетания *чере-* и *чер-*: *череп, червен, черна,*

Очевидна несостоятельность тезиса проф. Белича об основных сочетаниях с *цр-* в Македонии.

Давними сочетаниями в говорах Македонии были сочетания с *чер-*: *червен . . .* При тех же общественно-языковых обстоятельствах, при которых происходило распространение в Македонии слов с *цре- (црево)* вместо местных слов с *чере- (черево),* утверждались тут и слова с *цр- (цър-*: *цървен),* — слова, пошедшие из сербской среды и от лиц, подражавшнх ей в своей речи. Смена местных слов с *чер-* проходила в Македонии более интенсивно, чем вытеснение слов с *чере-*. Но всё-же слова с *цр- [цър-)* утверждались тут в течение долгого времени. По записям Слепченского помянника XVI в., в западной Македонии

того времени держались еще прежние сочетания (*чер-*). В Охриде еще в начале XIX-го века были употребительны такие сочетания, и только во 2-ой половине прошлого столетия утвердились и тут *цървен, църни*; но *чере-* сохранилось: *церева, черепна.* Сохраняются сочетания с *чер-* (*червен)* и по говорам Костурского края. В топонимии до сих пор держатся названия с *чер-* не только в Костурском крае, но и в западной и центральной Македонии: — *Черновишта* (на севере Костурского края), *Черти-камен* — острый обрывистый берег у Преспы, недалеко от Стеньского хана, *Чернец* — местность в районе Тиквешского села Бегниште. Река Църна называется в некоторых Битольско-Прилепских селах „*Черна*".

7) „В македонском староштокавском происходит новая йотация („јотовање"), как и в других штокавских говорах *(љ-, њ-, тј-, дј-, стј, здј- = љ, њ, ћ* или *к', ђ* или *г', шћ-, жђ-* и т. под.)".

Прежде всего надо отметить, что этот пункт представлен значительно неполно и искаженно. Обозрение судьбы этих сочетаний дано в моих Очерках по макед. диалект., стр. 76—82.

В македонских говорах далеко не так схематично обстоит дело, как это отразилось в характеристике акад. Белича. Но я не буду останавливаться на этом пробеле, ограничившись лишьссылкой на указанные страницы своих Очерков и следующим замечанием. Проф. Белич не нашел возможным упомянуть сочетания — губной согласный + j-: *здравје, снопје* . . . Почему о них у м о л ч а л сербский академик ? Эти сочетания часто встречаются в обыденной речи. В Македонии эти сочетания имеют такой вид: *здравје, снопје, нивје* или *здрав'е, нив'е* . . . В штокавщинеже развился мягкий *л'* после губного: *здравље, снопље...* В Македонии же, как и в Болгарии, не только не появлялось нового *л'* после губного, но и давний *л'* не в начале слова был утрачен в X—XI в.: 1) *земја — зем'а,* 2) *здравје — здрав'е — здраве.* В сербских группах: 1) *земља,* 2) *здравље.*

Укажу в этом пункте еще на то, что А.Бел ич н е в е р н о представил замены *стј-, здј-* в македонских говорах: там н е т *шћ-, жђ* вместо этих сочетаний, а есть *ст, зд* (*листе, грозде), ск' (лиск'а* — в Лерин. крае) или *сј, зј (лисје, грозје — гројзје),* или *с'[е], з'[е] > јз[е] (лис'е, гројзе).*

А. Белич не имел никакого основания связывать процессов, пережитых всеми этими сочетаниями, с процессами штокавскими.

8) Относительно некоторых фонетических черт в македонских говорах проф. Белич выражает свое „недоумение": неизвестно, откуда взялись эти черты, — выражает при ясном свидетельстве данных исторических и современно-диалектологических. Повидимому, проф. Белич затруднился ввести эти черты в схему „старой штокавщины". „Есть звуковые явления, о которых трудно утверждать, из какого говора идут они". Такими явлениями проф. Белич считает следующие.

а) „Напр., переход *ъ* и *ь* в сильном положении в *о* и *е* и т. п.[?]".

Акад. Белич как будто забыл и свидетельство старославянских (староболгарских) памятников письменности XI в. и среднеболгарских XII—XIV вв. и современное состояние южнославянских языковых групп к востоку и к сев.-западу от Македонии и судьбу редуцированных *ъ*, *ь* в славянских говорах Эпира и Албании. Глаголические памятники XI века, писанные лицами из разных мест Македонии, представляют определенное указание: в языке этих писцов были гласные *о*, *е* вместо *ъ*, *ь* в сильном положении. Памятники последующих веков, писанные также лицами из разных мест Македонии, представляют то же указание Напомню указания писцов Охридского апостола и Болонской псалтыри для юго-западной Македонии в XII—XIII вв.: **дождѫ, сонъ, вонъ, сотѧникѫ, во снѣ, денъ, весь, шедѫ, вѣренъ, конецъ . . .** На севере в Скопье, в самом начале XIV в. священник Никола из Скопьского села Винско писал в своем послесловии к апостолу: **леко** (вм. **лькъко**) **пойте, грѣшень, конець.** Топонимия всех краев Македонии представляет те же замены *ъ*, *ь*: *о*, *е* (см. выше). Непрерывная традиция в судьбе сочетаний с *о*, *е* вм. *ъ*, *ь* продолжается в Македонии до наших дней. При всех этих определенных указаниях есть ли основание для колебания в определении, откуда пошли эти *о*, *е* в Македонии? Ведь очевидно, что эти гласные — результат процесса, обнаруживавшегося у славян Македонии в XI-м веке. С того времени (может быть и с конца X-го века) и передаются в Македонии из поколения в поколение слова с этими гласными. Такой же результат изменения *ъ*, *ь* в сильном положении был и у славян Албании, как отмечено выше. Одинакова судьба этих гласных была и в говорах юго-западной Болгарии. В восточной Болгарии — *ъ*, *е* вм. *ъ*, *ь* в сильном положении.

Итак, все болгарские группы представляют две артикуляции по отношению к редуцированным гласным. 1) Одна из них была артикуляцией заднего ряда, не одинаковая в болгарских группах: одна артикуляция была на востоке Болгарии (*ъ* > *ъ* в сильном положении), другая — на юго-западе нынешней Болгарии, в Македонии, в Греции, в Эпире, в Албании (*ъ* > *о* в сильном положении). 2) Другая артикуляция редуцированного гласного была артикуляцией переднего ряда, одинаковой во всех болгарских группах, позднѣе заменившаяся гласным *е*. В этом пункте, представляющем две разные артикуляции для *ъ* и *ь* (одна артикуляция для *ъ* и его замены, другая для *ь* и его замены) все болгарские группы отличаются издавна от сербохорватских и словинских групп, в звуковой системе которых в доисторическое время произошло объединение артикуляций для редуцированных гласнык в одной артикуляции, неодинаковой по группам. Об этих гласных А. Белич говорит и в статье „Српскохрватски језик". Там он заявляет, что можно думать, что штокавщина имела разные образования для редуцированных гласных. Основанием для такой мысли проф. Беличу служит то, что гласный, заменивший собою *ъ, ь* в сербо-хорватских говорах, не везде одинаков. Но эта мысль повидимому случайна Ведь очевидно, что это диалектическое различие в гласном, заменителе *ъ, ь,* не может указывать о разных образованиях *ъ, ь*. На это различие могли бы указывать исторические данныя и современные диалекты таким явлением: замена гласного *ь* отлична от замены гласного *ъ*. Такого различия проф. Белич не может указать ни в памятниках письменности, ни современных говорах.

в) „Вѣроятно, утрата эпентетического *л'* (вместо *земља* из старого *zemja — земја* или *зем'а)* пошло из южномакедонского".

А какая необходимость вызывает эту „вероятность?" Дело так ясно. Все области, где представлены языковые элементы болгарские, не имеют l'-epenth. (не в начале слова) — области восточной и западной Болгарии, Македонии и области к северу от Македонии. Об утрате этого l' свидетельствуют все староболгарские памятники письменности, переписчики которых отражали говоры Македонии, западной и восточной Болгарии. Итак, уже в XI-м веке говоры этих областей представляли сочетания с утраченным l'-epenth. Сербо-хорватские же группы

.акого процесса не переживали. Их фонетическая система была такова, что в ней не только сохранялись прежние сочетания губного согласного с мягким l′ (zeml′a), но еще развивался новый l′ после губного в результате более позднего процесса ассимиляции губного согласного с *j* (после утраты редуцированного гласного): kopîje > kopje > kopl′e и т. под. В Македонии и Болгарии нет и не было вторичного l′ после губного.

Таким образом, мы обязаны констатировать, что в XI в. и в более позднее время фонетическая система говоров Болгарии и Македонии по своей тенденции и по процессам по отношению к сочетаниям — губной согласный с l′ — (zeml′a) и к сочетаниям — губной согласный с j — (zdravje) была отлична от системы сербских языковых групп.

c) Отмечая утрату *x* в македонских говорах, проф. Белич ставит в связь этот процесс с албанскими и влашскими говорами. Т. е., указательного значения в отношении штокавщины этот процесс не представляет. Заметим, что он совсем позднего времени. Памятники македонской письменности XVI в. с несомненностью утверждают, что *x* в то время в говорах Македонии еще существовало. Хотя и я в своих очерках по макед. диалектол. (стр. 125—126) указывал на слабое съужение при образовании h и на утрату его в аромунском и албанском, но этими параллелями я не думал объяснять утрату x в македонско-болгарских говорах. Не указал и А. Белич оснований для такого объяснения.

d) Акцентную систему македонских говоров проф. Белич объясняет воздействием греческим и романским, — объясняет не указывая ни малейшего основания для этого объяснения. Акцентную систему македонских говоров нельзя брать изолированно от соседних болгарских групп, находящихся в юго-западной и в юго-восточной Болгарии: формирование разных акцентных систем Македонии можно понять только в связи с акцентными отношениями прочих болгарских групп. Я не имею возможности подробно остановиться на этом пункте, так как для этого потребовалось бы обширное изложение. Да нет и необходимости в этом: утверждение А. Белича — одно из его вещаний, вне обоснования.

Вот все фонетические явления, указанные проф. Беличем в характеристике „староштокавской" македонской группы. Много значительныих явлений не упомянуто. Напр.: tъrt— tъłt (toł t—tou͡t), v (f) вместо vъ, vь и др.

Я полно и точно представил все пункты проф. Белича. Ни в одном из них не отражается действительное состояние македонских говоров ни в настоящее время, ни в прошлом. Все утверждения проф. Белича, направленые к торжеству штокавизма, хотя бы и старого, настолько безосновательны, что тенденциозность их очевидна. Теми же свойствами отличается и дальнейший абзац, о некоторых (очень немногих) морфологических чертах македонских говоров. Я также полно изложу эти пункты.

1) „В этом говоре, напр., употребляется только местоимение *ја*, в то время как в южномакедонском употребляется *јас*."

Нет, не так. Местоимение *јас* представляют и говоры западной, центральной и сев.-восточной Македонии. В виде *јас (ја̨с)* это местоимение знают говоры Охридского, Стружского, Битольского, Прилепского, Велесского краев и далее к северо-востоку. По говорам на востоке местоимение *јаз* распространено гласным *е* или сочетанием *-ка, -ика: јазе, јаска, јазика*. В пограничной диалектической полосе на севере, где говоры македонского типа встречаются с говорами южноморавского типа, местоимения на *-зи, -зе, зека* в месте с другими македонскими чертами подчеркиваются, как именно особенности для македонских говоров. Так, жители Кумановской области насмехаются над говором своих соседей на юге, что они говорят: „јазека; тизека што ти работат дечин'а". Сравн. тут и такие черты македонских говоров: окончание *-ат* в форме 3 л. мн. наст. вр. *(работат)*, окончание *-ин'а* для множ. числа некоторых имен на *-е (дечин'а)*.

Форму местоимения 1 л. ед. на *з>с (аз, аз)*, распространение местоименних форм посредством *-зи, -зе, -ка* представляют также говоры Болгарии.

2) „Здесь в именительном множ. местоимений употребляется распространенное *ми: миje*, а в южномакедонском *ни -ниje*".

И это не верно. На юго-востоке, на востоке и сев.-востоке (Костур, Лерин, Кукуш, Дойран, Штип находится *ниja (ни̨а)*, с *-ја*, а в западной Македонии — *ниje (ни̨е)*, с *-је*. Так в Охридском, Стружском, Битольском, Прилепском, Кичевском, Велесском, Скопьском краях. Откуда взял А. Белич указание на *миje* в этих говорах, оставляем этот вопрос открытым.

Форму этого местоимения с *н-* представляют также говоры Болгарии. Процесс проникновения *н-* в эту форму отразился уже

в памятнике XIII-го века, в апостоле Историч. Музея в Москве : нин.[1])

Местоимение *мије* свойственно говорам в Дебрском крае и в Дольнем Пологе. У горожан Скопья также может встретиться не давнее приобретение *мије*, при традиционной форме *није*. В селах к югу от Скопья *није*. Обратим внимание и на то, что *мије* есть и на юго-востоке, в селе Киречкьой, к северу от Солуня.

И так в разных отношениях заявление проф. Белича о форме местоимения 1 л. мн. ч. не соответствует действительности.

3) А. Белич указывает для Македонии местоимения *тај, овај, онај*.

Не точно: нигде нет в Македонии местоимения *тај*, — с гласным *а;* повсюду *тој*, как и в других болгарских областях.

4) „В местоимении имеется окончание *го* вместо [!] *га*, что̀ распространились во всяком случае („свакако“) [!] по этим говорам из южномакедонских; об этих говорах можно думать, что они имели первоначально („првобитно“) *-га*“.

Полный произвол! Можно думать о всяких вещах; но в области науки зачем же допускать предположения, совершенно ничем не обусловленные, и пускать их в качестве тезисов? Нет никакого намека, который давал бы повод научной мысли предполагать в говорах Македонии местоимение с окончанием *-га*. И памятники македонской письменности XI—XIX вв. и современные говоры указывают на *-го*, т. е. на такой вид этой формы, которая издавна сохраняется в болгарских группах. Процесса, переижтого в весьма давнее время группами сербо-хорватскими и *словинскими*, — появление форм на *-га*, — говоры Македонии не знали.

5) „В глаголах в одной части этих говоров (в брсяцком) распространилось *-м* в первом лице единств. числа из более северных среднештоковских говоров“.

Нет. Форму без *-м* (на *-а*) знают говоры не только на юго-западе, но и на западе и северо-западе и в центре, — в говорах Охридского, Стружского, Битольского, Прилепского, Кичевского, Горне-Положского, Дебрского краев. По говорам этих районов употребляется иногда и форма на *-м* (на *-ам*). Даже на юге в Леринском и Костурском краях встречается

[1] В. Н. Щепкинъ, Болонская Псалтырь, стр. 216.

форма на *-ам,* при форме на *-а.* Нет никакой необходимости видет в этом *-м* элемент „более северных, среднештоковских говоров". Оно могло приобрести продуктивность внутри македонских говоров, — от форм с основою на *-а: имам, викам.*

На другое следовало бы обратить внимание в этой форме, — на окончание *-а* и на изменение основ в глаголах с основою на *-i:* на утрату давнего результата изменения согласного с *j:* **пѫщѭ, хождѫ, ношѫ**. . .; в среднеболгарский период для образования этой формы стала употребляться основа в таком же виде, в каком она была представлена в прочих формах: **носѫ, ход-ѫ** . . . Это — процесс, общий для формальной системи всех болгарских групп. Та же тенденция отразилась и в образовании формы причастия прош. вр. страдательного залога: **пѫщено, граждено**... заменилось новообразованиями *градено* . . . Это значительный процесс. Сербо-хорватским группам он чужд.

6) „В 3-м лице ед. ч. и множ. ч. наст. вр. эти говоры имеют от южномакедонского *-т,* но некоторые южномакедонские говоры и утрачивают это *-т,* что должно быть первоначально особенностью староштоковского говора".

Это, как и множе другие категорические утверждения сербского академика не обычны в науке по своим обоснованиям. Акад. Белич утверждат, что окончание *т* в форме 3 л. ед. и множ. ч. в говорах неюжной Македонии обусловено влиянием южномакедонским. Но в южномакедонских говорах отсутствует форма на *-т!* Нет *-т* ни в форме 3 л. ед. ч. ни форме 3 л. множ. в говорах Костурских. Отсутствует *-т* в форме 3 л. ед. ч. в говорах Леринского, Кайлярского, Воденского, Мегленского, Кукушского. Дойранскго, Гевгелийского райнов и далее на восток во Фракию, к Старой-планине. Они не могли вызвать форму 3 л. ед. ч. на *-т* в центральной и западной Македонии, — именно, в областях Ресена, Охрида, Струги, Битоли, Прилепа, Мариова, Дебра, Кичева, Поречья, Горнего Полога: *[х]одит, несит*. . . Это — давняя черта в образовании формы 3 л. ед. ч., — черта, которая утрачена в сербо-хорватских группах в глубокой давности, как это заявляет и проф. Белич. Следует обратить внимание, что в тех же западных и центральных македонских говорах членная форма муж. ед. ч. имеет окончание *-т (-от): волот* . . . В областях центральной Македонии, в Битольской, Прилепской, Мариовской, форма 3 л. ед. ч употребляется иногда без *-т.* Без *-т* в тех же говорах представлена

бывает иногда и членная форма: *воло,* при обычной форме на *-от: волот*. Утрата *-т* в этих формах — утрата фонетическая. Относится она к недавнему времени, как обнаруживает изучение памятников письменности XVII—XVIII вв., отражающих черты говоров западной Македонии. (См. в моей работе о македонских кодиках). Эта утрата отражается и на топонимии отмеченных районов. Вот сёла в Прилепском крае *Маргари* и *Лаго*. До недавнего времени их названия имели в конце согласный *-т: Маргарит, Лагот*. Срав. еще слово *„госпо“ < госпот < господь*.

Итак, в штоковских группах издавна *-т* отсутствует и в форме 3 л. ед. и в форме 3 л. множ. наст. вр. В говорах же Македонии 3 л. множ. ч. имеет *-т* так же, как и имеет этот элемент окончания все прочие болгарские группы. Только на небольшой диалектической полосе на крайнем юге, в Костуре, отсутствует *-т*. В форме 3 л. ед. числа говоры западной и центральной Македонии с глубокой давности имеют *-т*. Говоры юговосточной Македонии, как и соседних говоров западной и восточной Болгарии, в этой форме *-т* не имеют.

7) „В первом лице множ. числа наст. вр. эти говоры [зап. и центр. Македонии] имеют *-ме*, в то время как особенностью староштокавского говора было только *-м*, а особенностью прочих штокавских говоров *-мо*.“

И так, по этой черте сам А. Белич отделяет македонскую „староштокавщину“ от штокавщины. Только к его замечению нужно присоединить следующие фактические справки. Окончание *-мо* в форме 1 л. множ. числа идет издавна, от доисторического (праславянского) периода. От того же периода идут и окончания *-м*[ъ], *-ме*. Одни славянские группы усвоили формы с окончанием *-мо* (— группы, легшие в основу групп украинской, сербо-хорватской, словинской, другие — *-мъ, -ме* (—группы, легшие в основу других славянских групп, в том числе всех болгарских). Среднеболгарские паиятники XII—XIII вв. свидетельствуют о существовании форм на *-м* и на *-ме*. В течение времени по болгарским говорам происходило обобщение окончания *-ме*. Так в Македонии, так в югозападной Болгарии, так по говорам на востоке Болгарии.

8) „В повелительном наклонении одна часть староштокавкого имеет во множ. числе всегда *и*, как и остальные штокавские говоры (мияцкий говор), в то время как другие имеют

всегда *е* (брсяцкий), которое могло развиться или под влиянием среднештокавским или под влиянием южномакедонским."

На основании каких фактических данных формы с гласным *і* въ окончании повелит. наклонения признаются основными для говоров западной и центральной Македонии, соответствующими системе их? Для ответа на этот вопрос у проф. Белича нет данных. Вся Македония, кроме небольшого западного района, имеет окончание *-еме, -ете* в форме множ, числа повел. наклонения. Такого же образования формы, в числе других характерных черт в формах, распространены и к северу и к востоку от Македонии. В отдельных же говорах не только на западе Македонии, но и на востоке Болгарии, обобщилось когда-то окончание *-ите* (Дебрские-мияцкие в Македонии, некоторые восточно-болгарские в Родопах). Нет возможности усмотреть связи в образовании формы повел. наклонения с окончанием *-ите* в этих болгарских говорах с одной стороны и сербских — с другой.

9) „В этих говорах в аористе и имперфекте согласный *х* вошел во все окончания множ. числл (*-хме- -фме, -хте- -фте, -хж-а* или *-хе-е*)".

Ни о штокавизме, ни о влиянии со стороны на возникновение этих явлений проф. Белич не геворит. Не вспоминает он тут и о „прочих" штокавсих говорах. Но следует вспомнить о таких же окончаниях в формах аориста и имперфекта во всех говорах болгарских. Все болгарские группы пережили процесс обобщения окончания для форм аориста и им перфекта. Результат этого обобщения отразился уже в среднеболгарских памятниках XII—XIII веков.

И о другом не упомянул проф. Белич, говоря о формах имперфекта: об элементе *-ѣх-* в форме имперфекта для глаголов с основою на *-і* (*молѣх-*). Наличие *-ѣх-* в этих формах — также черта, свойственная всем болгарским группам, и обнаружилась она также в памятниках XII—XIII вв,

В следующем абзаце проф. Белич отмечает балканизмы в говорах Македонии и областей к северу и к востоку нее: особенности в системе склвнения (утрату ряда падежных форм, сочетания формы винит. пад. с. предлогами, передача родительного и дательного посредством сочетания „*на*" с формой винит. пад., передача творительного пад. посредством сочетания предлога „*съ*" или „*със*" с формой винит. пад.), удвоенные

местоимения (*мене ме . . .*), членные формы, сравнительную степень образованную посредством сочетания „*по*“ с основною формой, превосходною степень — „*наі*“ с основной формой утрату инфинитива и замену его посредством конъюнктива, передачу будущего врем. посредством вспомогательных форм от „хътѣти“ с формой наст. вр. Происхождение этих явлений проф. Белич ставит в связь с воздействием балканских неславянских языков, — романского, греческого, албанского. Я не отрицал и не отрицаю этой связи и с своей стороны указывал конкретные данныя, относящиеся к этой связи: сравн. разные отделы моих „Очерков по макед. диалектологии“ и статью „Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques“ (Revue des ét. slaves, V, 1—2). Но нельзя отмахиваться от следующих фактов, которые, при тенденции, давно уже проводимой А. Беличем (см. его книгу „Дијалекти источне и јужне Србије“, Београд. 1903), следует подчеркнуть: славянские группы в Македонии, в южном Поморавье, в Мизии и Фракии одинаково реагировали на иноязычное воздействие, одинаково пользовались иноязычными элементами, одинаково изменяли свой традиционный языковый фондъ, одинаково приспособляли его в новых сдвигах языковой системы, в отношениях семантических, морфологических и синтаксических. А эта одинаковость в процессе реагирования на иноязычное воздействие, одинаковость процесса изменения и приспособления своего прежнего, традиционного языкового материала к новым языковым потребностям, которая была также одинакова, — всё это ярко демонстрирует общность языковой системы, общность языковых тенденций и культурно-языковых центров и социальных отношений славянских групп в Македонии, в Поморавье, в Мизии, в Фракии, — групп давно известных под именем болгар.

Но проф. Белич не желает признать этой общности. Он заявляет: „Чужие влияния, которые в них (в названных славянских группах] развились, дают в каждой из нах иную [!] языковую картину, значит ясно, что влияние было тожественно или сходно, но его комбинация с упомянутыми славянскими говорами на каждом отделньем месте происходила самостоятельно.“

Еще раз я не могу не призвать внимание лингвистов к утверждению сербского академика. Нигде нет в говорах Болгарии и Македонии различий в новой системе склонения. По-

всюду одинаково передается сравнительная и превосходная степени. Повсюду одинаков способ передачи будущего времени. Везде одинаково образование и значение членных форм (*-ъ*[*т*], *-та* . . . — обычно; кроме них употребительны формы на *-ов* или *-ъс*, *-он-* *-ън*. . .). Одинаковы сочетания двойных местоимении и местоимений (*го*, *му* . .) с именем: мене ми *го* донесоа столот — в Прилепе, и ливо́рверо́ о́-са̀а̀т *гу* скри́л — на сев.-востоке Болгарии; дај *му* на брата *ми*; ли́це *му* на ца̀р'а̀то́го́ на́ сина́ *му* (последний пример с сев.-востока Болгарии). Одинакова замена инфинитива и др. Есть детали в западной Македонии и в юго-восточном углу и на западной окраине ее. Именно, в западной Македонии при сочетаниях с *на* употребляются и сочетания с *от* в определенных условиях: сочетания с *от* служат не только для выражения происхождения (genetivus originis), вещества (genet. materiae), но и для выражения принадлежности (genet. possess.): — човек от лоша фара, ветката от триандафилот, синот от Йончета, таја кук'а јет отъ брата ми. В двух первых значениях (genet. orig., genet. materiae) сочетания с *от* обичны и на востоке Болгарии: — човек от добър род (сравн. ст.-болг.: **чѣловѣкъ добра рода**), от една бука двѣ врѣтена и др. По говорам Солунском, Кркушском и Гевгелийском районах, а также на другой окраине — в Костуре сочетания с *на* употребляются и для винит. пад.: „закопа́ле на наймале́чката се́стра“ (Костурское село Бобища). Но эти детали не нарушают общности болгарской системы морфологической и синтаксической. Если бы действительно есть такие значительне местные особенности, если действительно существуют „разные языковые картины“ по разным областям в отношении балканизмов-болгаризмов, то почему же проф. Белич не указал хотя бы одну из них? Он не указал ни одной такой „картины“, потому что ее нет.

В последнем маленьком абзаце проф. Белич говорит о македонских диалектических группах. Он выделяет 2 группы: „мияцкую“ и „брсяцкую“. Из черт, характеризующих эти группы, он указывает только одну: *о* вместо *ж* в корне в „мияцкой“, *а* вместо *ж* во всех положениях в „брсяцкой“. Но на основании такой черты предложенная группировка несостоятельна. Выше мы указали, что гласный *о* вместо *ж* (собственно вместо *ъ* из *ж*) находится и за пределами „мияцких“ говоров в Дебрском крае, — находится в говорах западно-костурских и западно-ре-

сенских. Кроме того, не верно указание и относительно другой замены прежнего гласного *ѫ*: замена гласного *ѫ* в Охридско-Стружском районе и по говорам Горнего Полога представлена не в виде *а*, но в виде *ъ*: *път*. Есть еще четвертая замена прежнего гласного *ѫ*: *ä* (не после губных): *рäка*. Так в западно-охридских сёлах Радожда, Вефчани. Предложенная проф. Беличем группировка противоречит его же принципам. В основу диалектологической классификации он повсюду кладет судьбу *шч-ждж* (из *stj, *skj, *zdj, *zgj . . .): их сохранение в одной группе, и их изменение в *шт-жд* в другой. Между тем по отношению к „мияцким" говорам он отступил от этого принципа: он объединил в одну группу говоры с *шч-ждж* „мияцкие" в Малой Реке, и говоры с *шт-жд* в Поле, Жупе, Дримколе Голобрде.

Итак, предложенная проф. Беличем группировка безосновательна. Попытка представить диалектологическую классификацию македонских говоров, — попытка, основанная на учете всех доступных лингвистичоских, — предложена мною в „Очерках по макед. диалект.", стр. 265—277.

Вот всё, относящееся к говорам Македонии в статье А. Белича „Штокавски дијалекат". Нет ни одного пункта, который хотя бы отдаленными намеками оправдывал тезис проф. Белича о сербском штокавизме македонских говоров. Не верно его основние утверждение о сербизме славян в Албании. Не верно его основное утверждение о полной ассимилации прежнего славянского населения Македонии в массе пришлых славянских групп из Албании. Многочисленные ошибки испещряют пункты его лингвистических замечаний о говорах Македонии.

Македонских говоров касается проф. Белич также в своей статье „Српско-хрватски језик". Представляя краткий очерк истории сербо-хорватского языка, он пытается втиснуть в эту историю и некоторые явления македонских говоров. Но это объединение только внешнее: в сущности это-не объединение, а сопоставление данных сербо-хорватских говоров с данными македонских говоров. А это сопоставление обнаруживает совсем не то, что прокламирует проф. Белич, — обнаруживает, что македонские говоры и в давнее и в более позднее время не принадлежали к группам сербо-хорватским: и давние и более новые языковые процессы были совсем различны в маке-

донской группе по сравнению с группами сербо-хорватскими. Проф. Белич, констатируя те или иные языковые явления македонских говоров, не указывает, что многие из них, не имея ничего общею с сербо-хорватскими группами, свойственны говорам Болгарии.

Теперь просмотрим пункты названной статьи А. Белича.

1) Говорится о судьбе гласных *ъ*, *ь* в сербо-хорватском языке. Давняя черта этого языка — совпадение образования для этих гласных в одном гласном, не одинаковом по областям („добили смо један полугласник различне квалитете"). В одних группах это был редуцированный гласный ряда *а*, в других — редуцированный гласный ряда *е*. Но следов различия в одной и той же диалектической группе, — различия, которое указывало бы на более ранний гласный *ь* в одних словах и на гласный *ъ* — в других, не имеется ни в одном сербо-хорватском говоре. А в македонских говорах это различие представлено: *о* вместо *ъ* в сильном положении, *е* вм. *ь* в таком же положении. Так было в Македонии в XI-м в., так в XII—XIII вв., так и позднее, до наших дней. О связи в этом явлении с говорами Болгарии см. выше.

2) ѫ, ѧ. В сербо-хорватских говорах гласный ѫ изменился в *у*, гласный ѧ в *е*, в чакавщине — ѧ после *j*, *ч*, *ж*, *ш* изменился в *а*. Македонские же говоры по отношению к ѫ имеют совсем иную замену, указывающую на иное образование в давних славянских говорах, легших в основу македонских говоров. Проф. Белич так определяет эту замену: *о* в „мияцких" говорах, *а* в „брсяцких". Выше мы отметили неполноту и неточность этого указания проф. Белича. Там мы указали, что заменою гласного ѫ в западной Македонии является также *ъ* (в Охридско-Стружском крае, в Гор. Пологе). Показано было там же, что гласные *о* и *а* не представляют непосредственных заменителей гласного ѫ, а являются заменами гласного *ъ*. Гласный *ъ* — вот ранняя замена прежнего ѫ (носового *ъ*). Так было в Македонии, так и повсюду в Болгарии. Позднѣе гласный *ъ* переживал по говорам те или иные изменения (в *о*, *о*^{а}, *а* в Родопах, в *а* в Прибалканских говорах, в *а*, *о*, *о*^{а}, *а* — в Македонии). При чем же тут, как в пункте об *ъ*, *ь*, „старошткацина"?

Проф. Белич вспоминает, хотя и в скобках, об изменении ѧ в ѫ. Тут неполнота и несомненное замалчивание. Есть-ли эта

черта в сербо-хорватских говорах, проф. Белич? — Нет, ине было ее. Эта черта, а также ѧ вместо ѫ после мягких согласных — характерное фонетическое явление языка среднеболгарской эпохи, как свидетельствуют памятники, писанные в разных болгарских краях, в том числе и в македонских, в XII-XIV веках. И в том, что̀ сказано проф. Беличем о *ѫ* вместо ѧ, есть ошибка. Он заявляет: „у староштокавском ѧ прелази у таком положају у *ѫ* иза *j* у почетним слоговима". Не так: в македонских говорах ѧ > *ѫ* после *j* в начальном и в неначальном слоге: *јѣчмен* > *јачмен, јѣзик* > *јазик, заја̀к* > *зафак* . . . Результат того же процесса представляют говоры западной и восточной Болгарии (см. выше указания на области, где находится этот результат изменения ѧ в *ѫ*).

3) Переход *ы* в *и* (*i*) не представляет показательного значения. Так по свюду по южнославянским группам.

4) *ѣ*. „Гласный *ѣ* держится до конца XIII века (вероятно как закрытое *е*)". Отмечены затем дальнейшие его изменения по областям.

Мы так же определяем ранний гласный *ѣ* в сербо-хорватской группе, как гласный закрытый, напряженный (сравн, в „Изв. Отд. рус. яз. и слов. Р. Ак. Наук", XXXII, 1927, стр. 316-317). Но мы не имеем возможности полагать такой же гласный в македонских говорах: выше, в отделе анализа характеристики македонских говоров, были указаны данныя свидетельствующие, что в Македонии, в Албании, в Болгарии *ѣ* до XIII-го—XIV-го века представлял собою гласный иного типа, гласный откры того образования, — *'ä e͡a*. Сравн. указания, представленные выше.

5) Замена *л̥*. Говоры западной и центральной Македонии по замене *л̥* отличаются от фонетической системы разных сербско-штокавских говоров. Только в небольшом районе Малой Реки находится *ъ̆л̥ (въ̆л̥на)*. В других же „мияцких" говорах (в Дримколе, Голобрде, Поле, Жупе) — *ол* < *ъл: во́лна, до́лга*... Наиболее широко распространени такой результат измения *ъ̆л̥* в западной и центральной Македонии: *ол — оӱ (оу̯)*: *волк — воӱк*. В северной части Мариова, в Тиквеше, в Велесе находитя *ъ̆*: *вък, жът*. См. в „Очерках по макед. диалект.", 66-69. Тенденцией к развитию гласного при *л*, а также при *р (върба)* говоры Македонии объединяются с говорами Болгарии.

6) Измененiа v после утраты редуцированного гласного в начале слова (перед слогом с гласным полного образования):

„давало, уже в XII-м веке, в среднештокавском и во всех новоштокавских говорах *и (у)*". Как обстояло дело с vъ, vь в македонских говорах, проф. Белич не упоминает. Повидимому не так, как в штокавских говорах. Да, не так, не в "штокавском духе". В Македонии vъ, vь перед слогом с гласным полного образования изменялись так же, как и в Болгарии: vъ-, vь-> v: *vnuk, vdovica.* — Оставляем в стороне некоторые диалектические изменения.

7) Удлинение гласных перед *в, м, н, р, л* в тех случаях, когда за этими согласными утрачивался редуцированныи гласный: stārca вместо staгьca . . . — Нет следов такого удлинения в говорах Македонии и Болгарии.

8) „Новая сербо-хорватская йотация": ассимиляция с *j* после утраты редуцированного гласного: *нје > н'е (имаиће > иманје > иман'е . . .); стј > шћ, ждј [здј ?] > жђ* . . . „Так в староштокавском [в македонском], среднештокавском и в некоторых новоштокавских".

Прежде всего исправить: не *ждј*, а *здј (гроздје)*. А затем, как показано было выше, ссыика на македонские говоры ошибочна: там нет *шћ* вм. *стј, жђ* вм. *здј!* (см. выше).

9) „Замены *tj-*dj. „*ћ* и *ђ* и *шћ* и *жђ* [последние вместо давних праславянских *stj, *skj, *zdj, *zgj . . .] в старейших штокавских говорах, следы которых сохранились в староштокавском" [в македонских говорах].

Выше была показана несостоятельность этого утверждения проф. Белича по отношению к говорам Македонии и к славянским говорам Албании и Эпира: заменою *tj-*dj в этих говорах были *шч-ждж,* изманявшисся по говорам в течение времени в *шт'-жд'*. Ту же замену издавна представляли и славянские группы в Дакии, Мизии, во Фракии сир. в болгарских говорах.

Выше было указано также на то, что в говорах Македонии имеются сочетания не только с *шч-ждж* вместо таких же доисторических (праславянских) согласных, но с результатом их изменения в *шт'-жд'*. Так, напр., в говорах Дебрского края, — в Дримколе, Голобрде, Жупе, Поле. Такое же изменение их было представлено и по говорам славянских групп Албании. Таким образом, нельзя проводить принципиально-фонетическую границу между говорами центральной и западной Македонии и говорами юго-восточной Македонии, как это делает проф. Белич;

в первых будто-бы только *шч-ждж,* в других *шт'-жд,* но, добавляет и проф. Белич, также *шч-ждж.*

10) **ѕ** *(д͡з).* Его отвердение. Такой согласный „употребляется в некоторых среднештокавских диалектах". [в Поморавье, в Призренском крае].

Смутное определение. Между тем, факты, относящиеся к Македонии, Болгарии и Поморавью представляют определенные указания относительно сочетаний с *д͡з.* В одних говорах действовала тенденция к сохранению традиционных сочетаний с *д͡з,* — тенденция, нигде в сербо-хорватских говорах не существовавшая. Так в говорах юго-западной Македонии. Сравн. в Охридском говоре: *д͡звезда, врадз͡и, нод͡зе, бладз͡е* . . . Кроме давних сочетаний с *д͡з* в этих македонских говорах появились новые, вместо *з* в некоторых сочетаниях: *надз͡ат, д͡звер, д͡звоно, ед͡зеро* и др. Процесс развития вторичного *д͡з* вместо *з* в некоторых сочениях действовал широко по Македонии. Тот же процесс переживался и в Поморавье и в западной Болгарии и по говорам восточной Болгарии. Напр.: в Кюстендильском районе — *д͡звезда, нод͡зе, кофчед͡зи, д͡звер, надз͡ат* и др.; в Търнове — *д͡зв'ар, д͡звиздъ, д͡зäрнъ* (— „увидал") и др. Развитие *д͡з* вместо *з* отражается уже в памятнике XI в., — Ассеманиевом ев.: **прозѕвѣ.** Среднеболгарские памятники XII—XIII вв. представляют уже многочисленные примеры сочетании с новым **ѕ** — Болонская пс., Охрид. ап., Слепченский ап., Добрейшово ев., Битольская триодь и др. Сочетания с *д͡з* вместо *з* большею частью являются общими для среднеболгарских говоров, насколько последние отразились в памятниках письменности. В тех же словах *д͡з* представляют и современные говоры, преимущественно говоры Македонии и юго-западной Болгарии. Слова с *д͡з* воспринимаются в Македонии как слова, свойственные местной речи, в противоположность звуковому виду соответствующих слов в типе иной речи. Так, в городе Скопье на-ряду с местными, давними сочетаниями с *д͡з* употребляются некоторыми лицами и слова с *з* . Подобное колебание я наблюдал летом 1914 г. в речи сторожа при одной из церквей этого города: он говорил „д͡звона" и „звона". На мой вопрос, почему он произносит это слово то с *дз,* то с *з,* он отвечал: „*звона* викаат сърби; у нас — *д͡звона*".

11) Отвердение *л'* в говорах Македонии. В штокавских говорах соответствующего явления А. Белич не знает.

12) *х*. Его изменение: утрата или замена другим согласным: „*ф* в македонском, *г* или *к* в йекавском новоштокавском в Черной Горе и в Боке".

Итак, замена *х* в Македонии другим образованием совсем не та, какую представляют некоторые сербские штокавские говоры. Это различие в судьбе *х* обусловлено было не одинаковой артикуляцией более раннего *х* в македонских говорах с одной стороны и в сербско-штокавскис с другой. На близость *х* к *f* указывают и говоры юго-западной и восточной Болгарии. Имеется и ряд других явлений, выразительных для судьбы *х* в говорах Македонии. Сравн. об этом в мои Очерках, стр. 112—122.

13) Ударение. Оно принципиально различно в штокавских говорах и в македонских. Это признает и сам А. Белич. „В староштокавском [македонском] диалекте акцентуация развилась совсем по другим принципам, в единении (у заједници) с остальными македоскими говорами". — В дополнение к этому сравн. замечание, сделанное выше, в анализе характеристики македонских говоров.

14) Весьма значительны различия и в образовании именных форм в сербо-хорватских говорах с одной стороны и в Македонских — с другой. Так, „в еще ранее писанных памятников, т. е. раньше XI—XII в., мягкие основы стали переносить свои окончания на твердые основы . . . В староштокавском [македон.] диалекте, напротив, твердые основы переносят свои окончания на мягкие".

Следует продолжить: те же окончания, как и в говорах Македонии, представляют говоры Болгарии: *чаши*, с *-и*, как *жени, гори*. . .

15) „Один из самых важных языковых процессов во всех именах — это отношение окончаний прежнего множ. числа и прежнего двойственного числа".

В говорах Македонии такие отношения форм множ. и двойств. чисел не были пережиты. Следов этих отношений нет ни в памятниках македонской письменности ни в современных говорах.

16) Система склонения в Македонии совсем иная. Это признает и проф. Белич. Его попытка, не обоснованная никакими конкретными доводами, — попытка ослабить показательное

значение общности этой системы и ее проявления в говорах Македонии и Болгарии, была показана выше, в анализе его характеристики македонских говоров.

17) Система форм имен прилагательных различна в говорах сербско-штокавских и македонских, как отмечает это и проф. Белич. — К этому дополнить следует указание на утрату различия по родам во множ. числе, — утрату, пережитую всеми болгарскими группами (*добри* . . .).

18) „На всем просторе нашего языка местоименная система параллельно или почти идентично развилась". . . В отношении местоименных окончаний можно отметить („се обележити") единственное отступление в староштокавском македонском диалекте, который развил *-го* вместо *-га*, в единении с „прочими македоискими диалектами".

Нет, севсем не то представляет македонская местоименная система. Одно, будто-бы единственное, отступление отметил и проф. Белич: *-го*. Да, говоры Македонии представляют местоименную форму винит. ед. на *-го*: *го, него*. Но не верно, совершанно произвольно, как отмечено было выше, заявление А. Белича, что *-го* — явление вторичное: когда-то и в Македонии были формы на *-га*: ни на чем не основанный домысел.

Не только в этом пункте македонские говоры отличаются от системы местоименных форм в сербо-хорватских говорах, но и в ряде других пунктов. Очевидно, здесь проф. Белич умолчал об этих многочисленных и значительных различиях. Нельзя же допустить, чтобы главные факты македонских говоров не были известны ему. К тому же, в отделе библиографии о македонских говорах он отметил мои „Очерки", а там есть отдел о местоименных формах в Македонии, стр. 188—205. Обозрев эти формы, я констатировал: „во всех формах обнаруживается, общность в новообразованиях с говорами болгарскими." Далее следуют фактические справки. И эти справки хорошо известны всякому слависту. Проф. Белич, имея их в виду, сделал такое замечание в своей статье „Јужнословенски језици" (II, 190) по отношению к сербо-хорватской и словинской группе с одной стороны и к болгарской вместе со „старославянской" — с другой: „кроме этой особенности [замен *tj—*dj], . . . имеются и другие различия, в особенности в изменении местоимений и глаголов, которыми различаются эти две группы языков [сербо-хорв.-словин. и болгаро-старослав.].

19) В отделе о глаголе проф. Белич констатирует: „староштокавский [макед.] диалект развил такую особенность, что от каждой формы наст. времени перфективных глаголов, как от основы, может быть образована имперфективная (итеративная) основа (напр.: от „дойдеш“ — „дойдуваш“ и т. под.).“

Да, и этой чертой, образованием глагольных основ на *-ува-*, македонские говоры отличаются от сербско-штокавских. Но проф. Белич должен был бы не запамятовать, что такоео бразование — весьма продуктивно во всех болгарских группах, в том числе и в литературном языке. Но проф. Белич не дал такой справки: как будто эти глаголы на *-ува-* дальше Македонии не простираются.

20) Отмечая главные явления в окончаниях глагольных форм, проф. Белич указывает на весьма давнюю утрату *-т* в форме 3 л. ед. и множ. чисел в наст. вр., на окончание *-мо* в форме 1 л. множ. ч. и на *-м* в форме 1 л. ед. ч. И въ этих пунктах он должен был констатировать отличие македонских говоров от сербо-хорватских. Значение этих различий в окончании 1 л. множ. ч. и 3 л. ед. и мн. ч. проф. Белич думает ослабить заявлением о влиянии южномакедонских говоров на прочие. Но выше была показана несообразность и безосновательность этого заявления.

21) Отличаются говоры Македонии от сербско-штокавских и по окончанию формы повелит. наклонения во множественом числе, — окончанием с гласным *е* (из *ѣ*), не только в прежних основах на *-е*, но и на *i*: *несете! молете!* Указывает на это различие и проф. Белич. Дополнительные указания срав. выше.

22) Говоря о формах имперфекта и аориста, проф. Белич во всех отмечаемых явлениях констатирует отличие сербо-штокавских форм от македонских. Замечания об этих формах см. выше. И в указаниях А. Белича эти различия весьма существенны, хотя в одном пункте он дал и неверное сведение об окончании 1 л. множ. ч. в македонских говорах: *-хмо*. Такого окончания нет и не было в этих говорах. Пусть укажет сербский профессор, в каком македонском говоре есть форма аориста и имперфекта 1 л. множ. ч. на *-хмо* или в каком македонском памятнике письмеености с несомненными чертами местных говоров отражается форма с таким окончанием. —

Впрочем, такую просьбу приходится обращать к сербскому академику не только в этом случае, но и в ряде других.

22) Отмечая передачу будущего времени в сербо-хорватском языке посредством сочетания форм наст. вр. *хоћу* (*ћу*), *хоћеш* (*ћеш*) . . . с инфинитивом, проф. Белич не говорит об отличии в этом пункте, представляемом македонскими говорами: в Македонии, как и в Болгарии, передача будущего вр. представляет сочетание неизменяемой части (в Македонии *к'е, ке, к'i, к'а*) с формой наст. времени.

24) Говоря о причастиях в сербо-хорватском языке, проф Белич не упомянул о них в македонских говорах. А там значительные отличия не только в окончаниях, но и в образовании основы, — именно в причастиях прошедш. вр. страд. залога, как отмечено было выше: *роден, обесен, покърстен.* Такое новообразование основы для причастия прош. вр. страд. залога — черта, общая всем болгарским группам и чуждая сербо-хорватским.

Вот все те явления, о которых говорит проф. Белич в своем историческом очерке сербо-хорватского языка. (Мы не отметили только перечня групп согласных, указаний на образования некоторых из них, на формы числительных, так как ничего показательного эти явления не представляют). Сделав обозрение главнейших сербо-хорватских языковых явлений в историческом аспекте, проф. Белич предлагает следующий вывод. „Из этой общей картины развития звуков и форм в нашем языке явствует, какими многочисленными новыми связями связаны самые различные наши диалекты и в прошлом и в настоящем".

Этот вывод относителя к сербо-хорватским диалектам, — к штокавскому, чакавскому и кайкавскому. Но ни в одном пункте он не прилꙗжим к говорам македнским. Даже на „картине", представленной проф. Беличем, изображено, что македонские говоры не связаны ни в прошлом, ни в настоящем процессами ни давними, ни новыми с говорами сербо-харватскими. Отсутствие этой связи, своеобразие македонских говоров по отношению к сербо-штокавским говорам констатировал А. Белич в ряде пунктов. В некоторых пунктах он дал неточные и ошибочные сведения о македонских говорах. Много черт этих говоров совсем не отмечено им.

(Ще се свърши).

КРИТИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ НѢКОИ ОТЪ ВЕСТИТѢ ЗА БР. МИЛАДИНОВИ.

Отъ Ив. Хаджовъ.

За таенъ полицейски органъ, който донесълъ, че К. М. е стигналъ въ Цариградъ и искалъ „по какъвъ да е начинъ да се срещне съ брата си“ („... um wo möglich auf irgend eine Art mit seinem in Haft befindlichen Bruder zusammentreffen“), говори и турскиятъ министъръ въ вече многократно споменавания свой рапортъ отъ 27 ноем. 1861 г.[1] Всичко това агентътъ е могълъ да узнае, само когато е научилъ, че К. М. е отишелъ въ затвора или самъ го е видѣлъ да се интересува за брата си, искайки да го види „по какъвъ да е начинъ“.

И отъ руски източници се потвърждава вестьта за услуга, сторена на К. М. отъ католишка страна. Ал. В. Рачински, тъй близъкъ на двамата братя, пише: „Дошло до насъ извѣстіе, что К. М., въ сопровожденіи двухъ сестеръ милосердия, Лазаристокъ, два раза приходилъ къ брату; съ помощію ихъ успѣлъ съ нимъ видѣться...

Придя на третій разъ къ Заптіе, войдя въ тюрьму брата, К. М. изъ нея болѣе не вышелъ...“ [2]

Ето какъ представя тоя моментъ Кузманъ Шапкаровъ (споредъ писмо отъ юлий-авг. 1861 г. отъ Мих. Кецкаровъ, заможенъ охридянинъ-търговецъ въ Цариградъ): „... на 28-й юлия т. г. Константинъ отвезълъ се въ Турската столица, а утриньта, на 29-й, безъ да се обади никому и даже преди да се прѣдстави и на Австрийското посолство, за да се впише въ списъка на поданицитѣ му, като австрийски поданикъ, що бѣше станжлъ..., тръгналъ да търси брата си, Димитрия,... та се отправилъ на голѣмото заптие, безъ никакъ да се усъмни, да не би да се улови, тъй като той се осланялъ на чуждото си поданство... турската власть, прѣдизвѣстена прѣдварително за

[1] Юриничъ, 56.

[2] Ив. Хаджовъ, Ал. В. Рачински за бр. Миладинови, 117-118.

дохожданието му въ столицата и прѣдубѣдена противо му, щомъ се явилъ прѣдъ нея да търси и да пита за брата си, като се увѣрила отъ него самаго за тождеството му, задържала го и го затворила въ подобна съ братовата му отдѣлна тъмница, безъ да му дозволи да се види даже еднажъ поне съ него.[1]

Шапкарово-Кецкаровото твърдение, че турската полиция („власть“) била „прѣдизвѣстена“ за дохаждането на К. М. въ Цариградъ, ни изправя прѣдъ въпроса: кой е уведомилъ полицията за пристигането на К. М. въ този градъ. Защото знаемъ, че нито интелектуално, нито организационно турската полиция отъ онова време — па макаръ и столичната — е била подготвена и поставена така, че да можела да нареди такава съвършена разузнавателна служба, която да ѝ позволявала въ всѣки мигъ да знае кой простосмъртенъ е стигналъ въ Цариградъ. Но подслушвачи и съгледвачи отъ гръцка страна, които сж слѣдѣли всичко, що ставало всрѣдъ българитѣ въ Цариградъ, сж могли да ѝ бждатъ въ услуга противъ братята. Такава възможность допуща свидетелството на Манчева, което въ общи черти стои по-близу до това на Шапкарова-Кецкарова и което говори за „шпионитѣ отъ патриаршията“ въ самия затворъ.

Но К. М. самъ „се явилъ прѣдъ нея (полицията) да търси и да пита за брата си“, като преди това „тръгналъ да търси брата си . . . , та се отправилъ на голѣмото заптие“. — К. М. идва за пръвъ пжть въ Цариградъ, знаелъ колко тежко е билъ оклеветенъ братъ му и, колкото и да е билъ нетърпеливъ, не е могълъ така слѣпешката да се впустне самъ на своя глава да търси по затвори и полиция. Той е билъ живѣлъ толкова време въ Русия на паспортитѣ, цѣла година почти въ Австрия, та все ще е билъ научилъ какъ да постжпя въ подобни случаи. Толкова повече, че, както изтъкнахме, отъ Бѣлградъ Раковски не го е изпратилъ безъ указания и препоржки до близки свои люде. Независимо отъ това, К. М. не е могълъ да пренебрегне да се информира отъ водачеството на цариградскитѣ българи за брата си. Той е знаелъ много добре за връзкитѣ на брата си съ тѣхъ: той е знаелъ много добре, че братъ му е билъ натоваренъ отъ цариградскитѣ българи да събира въ Македония помощи за изграждане на българската черква въ Цариградъ.

[1] Материали за животоописанието на братя Х. Миладинови, Димитрия и Константина . . . Пловдивъ, 1884 г., с. 39, 40.

На австрийското си поданство той не е могълъ да се осланя, защото е нѣмалъ такова: К. М. не е станалъ австрийски поданикъ. Ако имаше такова нѣщо, туй щѣше да го знае Шросмайеръ; защото безъ негова помощь К. М. не е можелъ да го добие. Въ писмото си отъ 29 окт. 1861 г. до австрийския министъръ на външнитѣ работи и до австроунгарския посланикъ въ Цариградъ, съ което Щр. моли тѣхното застжпничество за К. М., никжде не се говори нито пъкъ се загатва за него като за австроунгарски поданикъ. Освенъ това авторътъ на дописката до руското сп. День, тъй добре осведоменъ върху много нѣща за братята, изрично подчертава, че въ руското посолство му били „казали", какво за него било „решительно невозможнымъ" да помогне, защото „они, Миладиновы, Турецкіе подданные"[1] (подч. Ив. Х.).

Следъ толкова свидетелства и отъ различни страни, не може да има съмнение, че въ Цариградъ отъ католишка страна сж се намѣсили по-дейно въ дѣлото на Д. М., призовани къмъ това отъ брата му. Отъ тая страна Константиновата молба е могла да бжде изслушана благосклонно и затова, че още докато Д. М. е билъ затворенъ въ Битоля, отъ страна на католицитѣ, както свидетелствува самъ, му е била предлагана помощь. Но той я билъ отказалъ.

Стигналъ въ Цариградъ съ опредѣлена цель — да помогне на брата си, да работи да бжде освободенъ, К. М. си създава нови връзки — съ католицитѣ тамъ. Това потвърждава и Фавериалъ, като казва, че, като се научилъ за запирането на брата си, „той (К. М.) поиска на всѣка цена да го види" (с. 751 — превода). Въ създаването и използуването на тия връзки можемъ да говоримъ за нетърпеливость у К. М. Когато последниятъ се е натъкналъ на боязънята на водачитѣ на цариградскитѣ българи, на далечната съобразителность, дипломатичность и свързаната съ това предпазливость и бавность въ действията, естествено е било да се засили нетърпеливостьта му и у него да се яви желанието да използува и други възможности за постигане на цельта си. Мисъльта за тия други възможности го е довела до връзки съ католицитѣ въ Цариградъ. Тия връзки сж се създали чрезъ българи, както бележи от. Фавериалъ (с. 751 — превода). К. М. е билъ вече психологически подгот-

[1] День № 22 отъ 10 мартъ 1862, с. 16, стлъб. 2.

венъ да приеме услуга отъ страна на католицитѣ. Той вече еималъ неоценимата услуга на Шросмайера, който на свои срѣдства издалъ най-скжпото за двамата братя — тѣхния сборникъ отъ „Бжлгарски народни пѣсни". А Шросмайеръ е католически епископъ и голѣмъ ревнитель и радетель за народното възраждане на южнитѣ славяни; това радетелство за българитѣ осезателно го е почувствувалъ самъ К. М. Срещу това у него въ душата му се е било загнѣздило известно о г о р ч е н и е отъ Русия, както за това може да се сжди отъ свидетелството и на Рачински: „Главнѣйшій предметъ его сѣтованій (= оплаквания, жалби) было невниманіе Русскихъ ученыхъ . . . къ его сборнику Македонскихъ пѣсенъ. . . ".[1] А въ връзка съ държането и отношението на официална Русия къмъ българската черковна борба, Вас. Чолаковъ, който много добре е познавалъ К. М., своя „другарь и сътрудникъ",[2] казва: „знамъ азъ, знаятъ и всички негови приятели, че той бѣше върлъ (ljuti) противникъ на Русия, като истински родолюбецъ (domorodac)"[3]. Сжщото за настроенията на българитѣ къмъ Русия потвърждава и Филаретовъ въ писмо отъ 18 ян. 1862 год.: „Българетѣ сж са много наострили противъ Россія, правіжтъ доста промахи, тапа и на насъ, що сме на Русска служба, гледатъ нѣкакъ подозрително . . . ".[4]

Въ връзка съ тия чувства и настроения на К. М. може да се уясни едно мѣсто отъ негово писмо — отъ 12 февр. 1861 отъ Загребъ — до Раковски, въ което стои: „Религиозни-отъ нашь вопросъ иматъ денеска голема тежина, и неизвестно али ке сѣ запритъ до кжде остана . . . но како Болгари-те не пжрви пжтъ сѣ лжжетъ, за това неке останатъ до кжде останаха. с т ж р н а - т а н а к о я к е с ѣ з а в ж р т е м е н е с ѣ п р е д в и д е т ь"[5] (п о д ч. м.). Нашиятъ черковенъ въпросъ тогава е билъ „остана"-лъ на това мѣсто: на 3 апр. 1860 г. — на връхъ Великдень — въ българската черква въ Цариградъ презъ време на литургията било изхвърлено името на патриарха и вмѣсто него поменато името на султана. И тогава страната, къмъ която

[1] Ал. В. Рачински за братя Миладинови, с. 116.

[2] Tužan glas . . . у Ю р и н и ч а, с. 57.

[3] П. т., с. 58.

[4] Изъ архивата на Найдена Геровъ, II, с. 596.

[5] И в. Х а д ж о в ъ, К. Миладиновъ и Г. С. Раковски. Мак. прегл., II, 4, с. 74.

българитѣ сѫ могли „да се завъртятъ“, е била или патриаршията, задъ която стоели официална Русия и влиятелни обществени кржгове въ нея, или Римъ, задъ който стоели мощни западни сили, къмъ които Турция била приятелски разположена. Най-после оставала третата посока за „завъртване“, означенувана съ поменатия актъ: да се върви изъ поетия пѫть. Тази посока, както личи отъ една бележка на Филаретова, е била гледана симпатично отъ самитѣ турци: „Българе-тѣ много чекатъ отъ обѣщания-та на агы-тѣ, тапа види-щемъ“.[1] Защото Портата всѣкакъ е искала да отстрани намѣсата и внушенията отъ руска страна въ разпрата между българитѣ и патриаршията.

Шапкаревъ—Кецкаровъ и Вас. Манчевъ казватъ, че К. М. е билъ заловенъ и затворенъ, безъ да може да се види съ брата си, а Рачински — че К. М. е билъ заловенъ и затворенъ, когато за трети пѫть отишелъ въ тъмницата при брата си. Споредъ Фавериала, веднага следъ първото свиждане съ брата си К. М. е билъ заловенъ и затворенъ.

Ние пò сме наклонни да приемемъ съобщението отъ руска страна и да отхвърлимъ съобщението, че К. М. е билъ заловенъ и затворенъ въ тъмница, безъ да се види съ брата си. Отиването на К. М. въ тъмницата и срещата му тамъ съ брата му тъкмо сѫ могли да дадатъ на полицията възможность да започне да го следи, за да може да турне върху него ржка, когато туй ѝ дотрѣбва. Заедно съ това да турне ржка и на неговия багажъ, който не е могълъ да не представя интересъ за полицията като багажъ на лице — братъ на опасния държавенъ престжпникъ Д. М., багажъ на единъ училъ 4 години въ Русия младъ човѣкъ, който за полицията не е могълъ да не бжде посветенъ въ плановетѣ на брата си. Толкова повече, че при обиска у Д. М. въ Струга на 16 февр. 1861 г. между другитѣ книжа била намѣрена кореспонденция съ Константина, отнасяща се до „пропагандаторскитѣ стремежи на Д. М. . . ., който прѣчелъ на българитѣ да минаватъ въ лоното на католишката черква и агитиралъ всрѣдъ тѣхъ да се изселватъ масово въ Кримъ“. Веднагашното запиране на К. М. е могло да отнеме на полицията тая възможность. Защото, ако приемемъ свидетелството на Фавериала, че К. М. е билъ запрѣнъ на моста, когато току-що се връщалъ отъ свиждането си (едничко!) съ брата си, това не ще ли е подскажело на неговитѣ покровители

[1] Изъ архивата на Найдена Геровъ, II, 596.

да се погрижатъ за багажа му и за евентуалното компромитираще въ него? Наопаки, наблюдението на полицията и нейното нагледъ бездействие сж могли да измамятъ повече К. М., подържайки у него погрѣшното убеждение, че и за нея той е невиновенъ, та това да го е подтиквало още по-настойчиво да действува за брата си. Само следъ 2—3 срещи противницитѣ сж получавали възможность да действуватъ срещу К. М. и да парализуватъ и неговитѣ усилия: да го наклеветятъ като братъ на опасния за държавата вече затворенъ Д. М., като престоялъ тъй дълго въ Русия и след. невъзможно е да не е билъ връзки съ „предателството“ на брата си. Толкова повече, че К. М., придружавайки католици, еималъ колко-годе на първо време тѣхната закрила. А католицитѣ не сж били гледани съ недовѣрие отъ турска страна.

Връзкитѣ на К. М. съ католици и застжпничеството на последнитѣ за двамата братя сж възбудили известно съмнение въ срѣдата на тѣхнитѣ приятели въ Русия. Изразъ на това съмнение дава Рачински, който пише: „ ... покровительство Лазаристокъ, для доступа его къ брату, позволяетъ подозрѣвать цѣну снисхожденія, и предметъ разговора между братьями“.[1] „Цената на снизхождението“ и „предметътъ на разговора между братята“, споредъ подозренията отъ руска страна сж били отмѣтането на братята къмъ страната на католицитѣ. Изглежда, последнитѣ, въпрѣки всичко, сж имали по-свободенъ достжпъ до братятя; това е дало възможность на Фавериала да узнае, четири месеца следъ запирането на К. М., че последниятъ билъ на умиране, та Фавериалъ да му изпрати единъ свещеникъ българинъ-католикъ, който изповѣдалъ и причестилъ К. М.[2] Това съобщение на Фавериала можемъ прие за отговаряще на действителностьта, защото отъ българска страна свещеникъ не е могълъ да допре до братята, а патриаршията се е държала тъй враждебно къмъ тѣхъ, за да засили мжката имъ и съ свои действия, които да имъ даватъ да разбератъ, че сж прокълнати отъ черквата. И когато предъ тѣхъ се изправя българинъ-свещеникъ, за братята се е явявала възможностьта да се изповѣдатъ и причестятъ. Това обстоятелство — изповѣдьта и причещаването отъ католика-българинъ — ще дава основание на Фавериала да твърди: „ ... тѣ бѣха мъртви, единиятъ

[1] Ал. В. Рачински за братя Миладинови, с. 118.

[2] Табаковъ, Вести . . . , 751.

и другиятъ въ обятията на католическата черква“[1]. Но то още не значи, че двамата братя сж умрѣли, следъ като вече били станали католици.

Тъкмо това обстоятелство дава основание на приятелитѣ на братята въ Русия да свързватъ смъртьта имъ съ вѣрностьта имъ къмъ вѣрата. Така, по поводъ съобщението на Рачински, че следъ третото Константиново посещение на Димитра въ тъмницата, никой отъ тогава не е виждалъ братята, редакцията на сп. День бележи подъ линия: „потому что остался (К. М.) вѣренъ православію. Въ противномъ случаѣ католики спасли бы его“.[2] Сжщото убеждение по-късно повтаря и Р. Жинзифовъ който пише: „Они могли бы быть спасены, еслибъ только они дали свое согласіе на предложеніе католиковъ, но они, какъ не измѣнили своей народности, такъ не измѣнили и вѣрѣ народа, и предпочли смерть“.[3]

6. Отъ какво сж починали двамата братя.

Въпросътъ за смъртьта на двамата братя е билъ разглежданъ най-много. Той е отмѣстилъ разглеждането на други моменти отъ живота на дветѣ жертви, моменти въ тѣхния животъ и дейность не по-малко важни. Особено оживено бѣше разглежданъ тоя въпросъ следъ 1912 год., когато въ връзка съ отпразднуването петдесетгодишнината отъ смъртьта на двамата братя покойниятъ проф. д-ръ Ив. Д. Шишмановъ излѣзе съ ново твърдение за тая смърть.

До 1912 година господствуваше необорно мнението, че двамата братя сж починали отъ насилствена смърть — отровени: споредъ едни — задушени съ недогорѣли дървени вжглища, споредъ други — съ отрова, поставена въ храната имъ? До речената година това мнение не бѣше оспорвано. Въ връзка съ поменатата петдесетгодишнина покойниятъ проф. Шишмановъ излѣзе да обори това убеждение. Споредъ него то съдържало нѣщо легендарно. Въ създаването на „легендата“ за отравянето на двамата братя проф. Ш. съглеждаше дори влияние отъ народни пѣсни, въ които се развива мотивътъ за миговата смърть на братя, открили се при трагични обстоятел-

[1] П. т., 752.

[2] Рачински за бр. Миладинови, 118.

[3] День № 48, с. 10.

ства.[1] Проф. Ш. се помѫчи да опредѣли и по-точно родината на легендата: тя е Македония.[2] Въ това си убеждение — че отравянето на братята е легенда и че тя е могла да се роди въ Македония — проф. Ш. се утвърди благодарение на своето откритие, че по времето, когато сѫ умрѣли двамата братя, въ цариградскитѣ болници е върлувала тифна редушка (епидемия). Отъ нея последвала смъртьта на двамата братя. Заключението на покойния професоръ бѣше, че двамата братя сѫ починали отъ естествена смърть — отъ тифъ, а не отъ насилствена — отъ отравяне.

Следъ като проф. Ш. оповести своята теза за тая смърть, обадиха се съ спомени съвременници и дейци отъ онова време (Марко Балабановъ[3] — предава репликата на Т. Бурмова за случая — въ в. „День“ № 2718 отъ 17 ян. 1912 г. — нѣколко дена следъ сказката-речь на проф. Ш., Харитонъ Генадиевъ — спомени по разказа на баща си отъ януарий и февр. 1879 год.), които потвърдиха тезата на проф. Ш. Потвърждение на своята теза сѫщиятъ съобщи, че е намѣрилъ и въ „записките“ на Васила Манчевъ отъ Свищовъ, съзатворникъ на Д. М. въ Битоля. Досѣжното мѣсто отъ тѣзи записки изнесе Ник. Табаковъ въ споменатата вече нѣколко пѫти негова статия (с. 761-763). Интересуващето ни мѣсто въ тия записки гласи: „Когато ме бѣха изпратили отъ Битоля за Цариградъ въ терсаханата (1866 год.), свещеникътъ папа Михаилъ Кар(а)манлия, който бѣше отреденъ отъ патриаршията да дохажда въ затвора, дохаждаше и при мене и се разговаряхме.

---

[1] Проф. Ив. Д. Шишмановъ, Значение и заслуги на братя Миладинови (речь). Сп. Б. ак. н., кн. III, с. 48.

[2] Това заключение на покойния професоръ изглежда толкова повече странно, като се има предвидъ, че той е знаелъ за известието отъ 20 януарий 1862 г. отъ Цариградъ, предадено у Рачински: „Миладиновы оба приказали долго жить. Одинъ умеръ 10-го, а другой — 12-го Января? Думаютъ, что ихъ отравили“.

Че покойниятъ проф. Ш. е знаелъ това известие заключаваме отъ обстоятелството, дето сѫщиятъ навежда въ преводъ (с. 66—67 на неговата статия) ласкавия отзивъ-характеристика на Рач. за Димитра Миладиновъ. Русинътъ, който му е услужилъ съ тия сведения, по молба и указания отъ самия покоенъ професоръ, не ще му е преписалъ само това мѣсто, а цѣлото „Извѣстіе“. Въ всѣки случай, не е могълъ да не му препише тъкмо тази интересна весть — най-ранна — за смъртьта на братята.

[3] Н. Табаковъ, Вести . . . , 760, 764—765.

Попитахъ го единъ день дали помни Миладинова, защото той е отъ дълго време тамъ. Той ми каза, че много добре го познава и ми разказа за него следното.

Той като дойде въ затвора, заболѣ и постоянно крѣеше затворенъ самичъкъ въ казематa. Боленъ го пренесоха въ болницата въ двора на затвора на голѣмото заптие.

Тамъ има 22 кревата за болни. Отъ вратата като почнешъ отъ дѣсна страна, единадесетиятъ бѣше на Миладинова (Димитра), а на дванадесетия на срещната лѣва страна да се случи неговъ братъ, когото бѣха довели наскоро и той боленъ.

— Както знаешъ, каза ми той, всѣки день съмъ длъженъ да заобикалямъ двора.

Повикаха ме да изповѣдамъ на № 11 единъ боленъ въ тамошната болница. Азъ отидохъ да го изповѣдамъ, и той почна да ми приказва — бѣше на последна минута — че съ тжга на сърдце ще умре, че не може да се срещне съ брата си Константина.

Попитахъ го, кой е братъ му и кжде.

— Той е... въ Загребъ... въ Австрия... и не знамъ дали знае нѣщо за мене... та да дойде да ме види...

Насреща въ № 12 се дигна болниятъ — той да билъ братъ му Константинъ, когото преди единъ день донесли тамъ — и извикалъ: братко Димитре, ти ли си? Азъ съмъ Константинъ!

Следъ това се прегърнали двамата и умрѣли“ (с. 763).

Потвърждение на проф. Шишмановата теза нейнитѣ подръжници търсятъ и намиратъ и въ съобщението на Фавериала, който пише: „Подиръ четири месеца узнахъ, че той (К. М.) се намира въ полицейската болница, заболѣлъ отъ тифусъ и на умиране: азъ побързахъ да му изпратя единъ свещеникъ българинъ — католикъ; той се причести, изповѣдà и умрѣ въ деня, въ който се извършваше светата служба на Исуса...

Но и Димитъръ сжщо бѣше засегнатъ (заболѣлъ) отъ тифусъ; пренесенъ въ болницата, тамъ той срещна брата си К. Но К. умираше, и той едва можа да го познае: осемь или десеть дни по-късно, тѣ бѣха мъртви...“[1]

Н. Табаковъ изцѣло стои на страната на проф. Ш. Като него, и той приема, че произходътъ на веститѣ за отравянето

[1] Табаковъ, Вести..., с. 751—2 (превода).

на братята е „вънъ отъ Цариградъ, сигурно въ Македония“ (с. 771), приемайки и обосновката на Ш. Но г. Т. отива и понататъкъ отъ проф. Ш.: той търси и родоначалника на разказа за отравянето на братята и го открива въ лицето на Стефана Верковичъ, „добре познатъ като отличенъ фантастъ и мистификаторъ съ сборника „Веда Словена“ (с. 753). Нѣщо повече: опредѣля по-точно и кога е фиксиранъ тоя разказъ: за пръвъ пѫть тая мълва е отбелязана въ 1867 год. (с. 771) въ Верковичевата книжка „Описание битътъ на македонскитѣ българе“, Москва, 1867 (с. 753). Следъ Верковича сѫщото приематъ и повтарятъ Л. Каравеловъ, Вазовъ, К. Иречекъ, чешкитѣ писатели Йос. Голечекъ и Сватоплукъ Чехъ, Кузм. Шапкаревъ, Наумъ Миладиновъ (братъ на Д. и К.), А. Теодоровъ—Баланъ, Гр. Пърличевъ, бащата на Евт. Спространовъ (с. с. 753—759). Въ тѣхната редица се врежда последенъ съ своитѣ спомени и д-ръ Хр. Стамболски (т. I, 136, 147, 159) (п. т., 765—767). Едни направо сѫ взели тая весть отъ Верковича; такива сѫ: Каравеловъ („сигурно четено, съобщено или научено отъ Верковича още въ Москва презъ 1867 г.“ — с. 753—4), Иречекъ („сигурно е ималъ на ржка съобщенията на Ст. Верковичъ и Йос. Голечекъ“ — (с. 756), Вазовъ (за своитѣ „Братя Миладинови“), следъ което вече Шапкаревъ съ своята книга „дойде да разпространи и утвърди разказа за отравянето на бр. Миладиновци, отбелязанъ най-напредъ у Верковича“ (с.756).

Госп. Табаковъ подѣля на две групи веститѣ за смъртьта на братя Миладинови. Първата група вести — за естествена смъртъ на братята — сѫ, споредъ него, неповлияни, самостойни, идватъ отъ люде авторитетни, съ тежесть — отъ „общественици, учители и писатели, които сѫ били утвърдени и предни дейци въ обществените борби по онова време и съвременници или очевидци (? Ив. Х.) на събитието, което разглеждатъ (като Филаретовъ, Чолаковъ, Бурмовъ, Фавериалъ, Жинзифовъ, Манчевъ и др.), а сѫщо и безименнитѣ дописки отъ годината на смъртьта имъ (въ „Световид“, „День“ и „Видовдан“). Друго, що повдига тѣхната цена и достоинство, е, „че изхождатъ все отъ Цариградъ (мѣстото на събитието), отъ времето около смъртьта имъ, повечето отразени въ периодичния печатъ (не цариградския — б. Ив. Х.) и все отъ лица близки на Миладиновци — горещи почитатели, приятели или съдеятели“ (с.770)?

Другата група вести — за отравяне на братята — сѫ повече или по-малко повлияни отъ настроения и чувства или пъкъ сѫ заети. Това сѫ съобщения „отъ близки роднини (брата имъ Наумъ и зетя имъ Шапкаревъ) и отъ поети и писатели (Верковичъ, Л. Каравеловъ, Й. Голчекъ, Пърличевъ, Вазовъ, Сватоплукъ Чехъ и др.) ... Характерното за тая група вести — произходътъ имъ е вънъ отъ Цариградъ, сигурно въ Македония, кѫдето пламенната народна любовь къмъ великитѣ мѫченици се обръща въ митъ-легенда, малцина, почти никой (? — Ив. Х.) отъ авторитѣ на тоя разказъ не познава (? и Каравеловъ? и Пърличевъ?) братя Миладинови ... Всички, които съобщаватъ за отравяне, сѫ гледали на мѫченическата смъртъ на братята съ палящата болка на страждущи близки или презъ призмата на поетическото видение и импровизация“ (с. 771).

Госп. Табаковъ заключава: „ ... истината безспорно е на страната на първата група вести. Братя Миладинови сѫ умрѣли отъ естествена смъртъ“ (с. с.).

Трѣбва да отбележимъ, че Чолаковъ и Жинзифовъ свидетелствуватъ за събитие, отъ мѣстото на което сѫ били много по-далече отъ нѣкои люде на втората група. Сѫщо така тѣ сѫ много близки съ двамата братя, такива темпераменти сѫ (особено Жинзифовъ), че за тѣхъ болката отъ смъртьта на двамата братя ще е била не по-малко „паляща“ отъ тая на брата и зетя.

Отъ кога сѫ записките на Васила Манчевъ не е известно. — Сѫщо така свидетелството на Бурмова е твърде късно и случайно и предадено не отъ самия него, а отъ другиго — отъ Марка Балабановъ — следъ сказката на проф. Шишманова. Преди това — презъ 1887 г. — е била отпразднувана не помалко тържествено 25-годишнината отъ смъртьта на двамата братя, когато и бива затвърдена версията за тѣхното отравяне: нито Манчевъ, нито Бурмовъ не сѫ се обадили тогава да я опровергаятъ. Свидетелствата, върху които проф. Шишмановъ изгражда своето заключение, къмъ което се присъединява и Табаковъ, съвсемъ не твърдятъ опредѣлено, че смъртьта на братята е последвала тъкмо отъ тифъ. Само Бурмовъ твърди категорично, че братята сѫ починали отъ тифъ; отъ останалитѣ — Фавериалъ ги дава заболѣли отъ тифъ; Манчевъ и дописникътъ на „День“ и „Видовдан“ ги даватъ само заболѣли; първиятъ отъ дописницитѣ казва: „оба захворали“, а другиятъ — „Наравно је да су због рђавог стања, у комъ су турске там-

нице обично налазе, морали се обоjици брзо разболети“[1]. Тѣ говорятъ за заболяване вследствие тежкитѣ страдания, що сж претеглили, и поради нехигиеничностьта (рђавогъ стања) на турскитѣ тъмници. А Манчевъ и това не казва. За попадането на Константина въ болницата изпърво сжщиятъ казва: „... когото (К.) бѣха довели наскоро...“, а нѣколко реда по-доле пише: „... когото преди единъ день бѣха донесли тамъ“ ...“ (разр. мое). Тѣ не споменуватъ за никакъвъ тифъ, още помалко загатватъ за тифна редушка (епидемия). Пъкъ и въ нашитѣ цариградски вестници отъ онова време никжде не се споменува за нѣкаква редушка (епидемия) въ Цариградъ, въ затворитѣ и болницитѣ.

Най-после изнесеното съобщение за смъртьта на двамата братя идва отъ Александра Викторовичъ Рачински толкова близъкъ и интименъ на двамата братя[2]. То гласи: „Цариградъ, Янв. 20. „Миладиновы оба приказали долго жить, Одинъ умеръ 10-го, а другой 12-го января. Думаютъ, что ихъ отравили“[3].

Следъ това съобщение падатъ твърденията, че „легендата“ за отравянето на братята е създадена въ Македония Шишм., с. 53; Таб., с. 771), че „мълвата (за отравянето на братята) е съчинена по-късно (Таб., 768), че неинъ „родоначалникъ“ е Верковичъ (Таб., 753). — Известието на Рачински изхожда отъ Цариградъ и е най-ранно: то е отъ 20 ян. 1862 г. — т. е. 10 и 8 дена отъ съобщенитѣ отъ него дати за смъртьта на двамата братя. Сжщо така трѣбва да се изтъкне, че въ Русия — въ срѣдитѣ на Московския славянски благотворителенъ комитетъ, първи люде отъ който сж били въ тѣсни връзки съ братята, сж знаели, че двамата братя сж починали отъ насилствена смърть. Така? въ „протокола за заседанието на славянското дружество или благотворителния комитетъ, февруарий 13 день 1862 г.“ четемъ следното: „Секретарь съобщилъ Обществу грустное извѣстіе е внезапной смерти, находившихся въ заключеніи въ Константинополѣ двухъ Болгаръ, братьевъ Миладиновыхъ. Общая молва приписываетъ смерть ихъ отровѣ (срѣдство

[1] Табаковъ, 749.

[2] Срв. Ив. Хаджовъ, Ал. В. Рачински за братя Миладинови. — Сп. Учил. прегл. № 1 отъ 1932 год., с. 107—119.

[3] П. т., 118.

нерѣдкому для Фанара“)[1]. По-късно Нилъ Поповъ, секретарь и историографъ на сѫщия комитетъ, пише: „...Миладиновъ (думата е за Константина — Ив. Х.), вмѣстѣ съ своимъ братомъ, погибъ въ Турціи насильственною смертью“[2] (разр. Ив. Х.). Сведенията си руситѣ сѫ имали отъ свои близки люде въ Цариградъ, или пъкъ отъ българска страна. И отъ люде интелигентни. Обстоятелството, че известительтъ у Рачински бърза да съобщи въ Русия за смъртьта на двамата братя, показва, какво самъ се е интересувалъ живо за тѣхната участь, може би и по поржка отъ самия Славянски благотворителенъ комитетъ. Нѣкои подадки позволяватъ да се приеме, че известительтъ въ Москва за смъртьта на Миладиновцитѣ е самъ авторътъ на дописката за тѣхъ, помѣстена въ следния брой 22 отъ 10 мартъ 1862 г. на сѫщото списание „День“. А той може да бѫде, както ще видимъ, Сава Филаретовъ, наскоро завърналъ се отъ Русия, като „исполняющій должность Секретаря и Драгомана при Адріанопольскомъ консульствѣ“, който, преди да замине за тамъ, отива въ Цариградъ и отсѣда въ руското посолство.

Въ съобщението на Рачински се казва: „Думаютъ (разр. Ив. Х.), что ихъ отравили“ (разр. у Рач.). Тъй редактираното съобщение издава „мисъльта“ — убеждение въ срѣдата на най-прѣко засегнатитѣ и заинтересованитѣ — на първо мѣсто на цариградскитѣ българи, които презъ априлъ—май 1860 г. сѫ натоварили Д. М. да обикаля Македония, за да събира помощи за изграждане българската черква въ Цариградъ, а по-рано — презъ 1859 г. — бѣха обнародвали въ своето издание „Български книжици“ Константинови стихотворения. Това съобщение сѫщо така може да изразява мисъльта и на онѣзи руски срѣди въ Цариградъ, съ които съобщительтъ е билъ въ връзки. А тѣзи срѣди сѫ били около руското посолство въ сѫщия градъ. Тая „мисъль“ — за отравянето на двамата братя — се е появила най-напредъ въ срѣдата на онѣзи цариградски българи, които сѫ съзнавали още тогава ценностьта и заслугитѣ на двамата братя и сѫ имали съзнание за голѣмината на понесената жертва. Т. е. въ ржководни срѣди

---

[1] День № 43 отъ 27 окт., 1862 г., с. 15. стълб. 1.

[2] Очерки религиозной и національной благотворительности на Востокѣ и среди Славянъ. Вып. I. Спб., 1871, с. 136.

на цариградскитѣ българи. Съобщителтъ у Рачински е стоялъ въ връзки най-първо съ тия срѣди и съ своето съобщение — „думаютъ“ — предава онова, което по времето на неговата весть е живѣело въ тѣхното убеждение. Въ тия срѣди, пъкъ и въ срѣдитѣ на руското посолство не сѫ могли да не знаятъ за върлуващия въ тъмничнитѣ болници тифъ. И ако въпрѣки това, когато узнаватъ за смъртьта на двамата братя, у тѣхъ се явява мисъльта за отравяне, то не ще е само, защото „сѫ гледали на мѫченическата смърть на братята съ палящата болка на страждущи близки“ (Таб.), нито пъкъ затуй само, че „въ случая възбудената фантазия на народа се е ползувала, за да си уясни една непроницаема тайна, съ единъ готовъ поетически образъ“ — образа на двама близки, които, като се виждатъ следъ дълга раздѣла, отъ радость живи се прегръщатъ, но мъртви ги раздѣлятъ (Шишм., 48). Всрѣдъ цариградскитѣ българи Миладиновцитѣ не сѫ имали роднини, та „палящата болка на страждущи близки“ да се яви творчески потикъ за създаване на красивия „митъ-легенда“ за отравяне на братята. Нѣщо повече: въ тѣхната срѣда тѣ не сѫ имали тъй близки другари, каквито сѫ Жинзифовъ, Чолаковъ — толкова интимни съ Константина, толкова възторжено настроени къмъ Димитра поради славната му борба въ Кукушъ, борба, въ която тѣ сѫ имали възможность да го наблюдаватъ известно време отблизу. Въ Цариградъ Д. М. има връзки — писмени — съ Александра Екзархъ, въ чийто „Цариградски вестникъ“ е обнародвалъ нѣколко дописки отъ Струга и Охридъ, съ търговцитѣ Петъръ А. Димзовъ, Дим. К. Паунчевъ, до които Д. М. въ писмото си отъ 20. VIII. 1852 г. отпраща Екзарха да се уведоми за „голѣмитѣ“ му „чувства и госпожа нѣмотията“, както и съ „Надзирателството на Народната Българска Цѫрква“. — Отъ друга страна, съобщението идва толкова рано, че фантазията не е разполагала съ време да прибѣгва до помощьта на народнопѣсенни образи, за да обясни смъртьта. За людетѣ отъ посоченитѣ срѣди мисъльта за отравянето на братята се е изградила върху опита: мрачната история на разправата на Фенеръ, както се бележи въ скоби въ известието на секретаря на Славянския комитетъ въ Москва, съ народнитѣ движения за освобождение отъ игото на цариградската гръцка патриаршия, както и лѣтописьта на вѫтрешнитѣ борби и интриги въ нея, е давала храна на убеждението за насилнишка смърть.

Както вече казахме, въ онѣзи срѣди, дето се е „мислѣло“, че двамата братя сѫ били отровени, не сѫ могли да не знаятъ за върлуващата изъ тъмничнитѣ болници тифна редушка. Тъкмо зещото е върлувала и ще е косѣла, тая болесть е могла да бѫде използувана твърде сгодно, за да се прикрие насилствената смърть: редушка, братята сѫ затворени отъ дълго, измѫчени, заболѣли, ослабнали, и, следователно, най-готови да бѫдатъ покосени отъ болестьта. Мисъльта да се използува тая сгода се е налагала още и отъ страха да не се изплъзнатъ жертвитѣ.[1] Истина е, че двамата братя сѫ били тежко оклеветени; вѣрно е, че въ висши държавни срѣди сѫ ги смѣтали за опасни държавни престѫпници, или поне сѫ давали такъвъ видъ. Но сѫщо така е вѣрно, че за освобождението на двамата братя сѫ заработили и силни застѫпничества, които сѫ имали немалка тежесть предъ Високата порта: официално австроунгарско, подтикнато и подържано отъ Щросмайера, французко, както туй стои въ цариградската дописка до „Видовдан“ № 67/14. VI. 1862 г. (срв. Таб., с. 749), които били подържани и подтиквани отъ католическата мисия въ Цариградъ. Благодарение на тия застѫпничества австро-унгарскиятъ пълномощенъ министъръ въ Цариградъ е могълъ да постигне „ускоряване (Beschleunigung) на следствието (Untersuchung) и обещание да го (=министра) държатъ въ течение на резултатитѣ отъ него“.[2] Понеже следствието, както на 27 ноем. 1861 г. донася на великия везиръ министърътъ на полицията, „се забавяло“ (verzögert worden) поради „необходимостьта да бѫдѣли преведени множество важни документи“. На реченатa дата, споредъ сѫщия документъ, следствието било вече близу къмъ своя край („Dieselbe — die Untersuchung — ist ihrem Ende nahe und nur

[1] Такива грижи спрямо своитѣ противници гръцкитѣ владици сѫ проявявали всѣкога; така напр., кюстендилскиятъ митрополитъ Дионисий пише собственоржчно на 18 авг. 1860 г. на софийския Гедеонъ между друго и следното: „Вчера я получилъ ваше братское письмо и съ удовольствіемъ узналъ, что вы въ добромъ здоровьѣ, но жалѣлъ и жалѣю, что держите еще тутъ учителя (Филаретова), который не перестаетъ сообщать свои ядовитыя стрѣлы находящимся здѣсь и въ окрестныхъ округахъ противъ насъ. Сдѣлайте новозможное возможнымъ чрезъ посредство превосходительнѣйшихъ пашей, что бы удалить его, что зло умножается“. — Арх. Найд. Геровъ — Документи, I, 227, забел.

[2] Съобщение отъ 22. XI. 1861 г. отъ австрийското външно министерство до Щросмайера — Юриничъ, 55.

durch die notwendig gewordene Übersetzung mehrerer wichtiger Dokumente bisher verzögert worden...").[1] Отъ всичко това не сж могли да губятъ смѣлость и българитѣ въ Цариградъ, използувайки и своитѣ лични връзки съ влиятелни турци и тежесть предъ властьта да продължатъ още по-упорито, макаръ и много внимателно и предпазливо, да залегнатъ и да настоятъ да използуватъ сравнително благоприятно слагащитѣ се обстоятелства. Толкова повече, че се очертавали изгледи и резултати, които сж могли само да крепятъ надеждата: „Теперь предъ праздниками (= коледнитѣ — б. Ив. Х.) Болгарскіе депутаты рѣшились еще разъ просить министра иностранныхъ дѣлъ Алипашу[2] выпустить Миладиновыхъ хоть на нѣсколько дней, какъ обыкновенно поступаютъ съ другими арестантами, по случаю праздниковъ. Паша обѣщалъ, но не изполнилъ" (разр Ив. Х.), съобщава въ „День" № 22/10. III. 1862 г., с. 16, стълб. 2 неговиятъ, по всичко изглежда, добре осведоменъ дописникъ отъ Цариградъ.[3] Естествено, Фенеръ и силнитѣ врагове на два-

[1] П. т., с. 56.

[2] Въ сжщото време и великъ везиръ — Арх. Найд. Геровъ Документи, I, с. 225, забележката.

[3] За ценностьта и достовѣрностьта на сведенията въ тая дописка може да се сжди отъ качествата на самия дописникъ. Кой ще е той?

Преди всичко той е българинъ. На редакцията на „День" той пише: „При вашемъ русскомъ посольствѣ (подч. Ив. Х.) мнѣ сказали..." Т. е. руското посолство не е национално негово. — Той е дошелъ въ Цариградъ и „първата" му „работа" е „да се осведоми за братя Миладинови и да се погрижи заедно съ другитѣ българи за тѣхното освобождение". Тая негова „първа работа" открива у дописника поржка отъ страна на онѣзи, на които съобщава. Т. е. отъ страна на московскитѣ славянофили, чийто органъ е било списанието „День". Той е въ връзка и съ българитѣ въ Цариградъ, близъкъ е и съ руското посолство. Благодарение на неговата българщина българитѣ въ Цариградъ сж могли по-безопасно за себе си да се сношаватъ съ него, да го приематъ въ своята срѣда, да промишляватъ заедно съ него за двамата братя. Дописникътъ е твърде обективенъ; но въ излагането на фактитѣ и на полаганитѣ отъ различни страни усилия да бждатъ облекчени и освободени братята личи ясно любовьта на дописника къмъ тѣхъ. — Изтъкнатитѣ белези на дописника твърде прилѣгатъ на Сава Филаретовъ, който туку що стигналъ въ Цариградъ, на 25 дек. 1861 год. се обажда отъ тамъ на Найдена Геровъ въ Пловдивъ. Преди това Филаретовъ отъ 1 май 1861 г. до края на окт. с. г. е билъ въ Петербургъ, на 4 ноем. с. г. се обажда отъ Виена, на 23 с. м. — отъ София, на 11 дек. с. г. — отъ Одринъ. — Презъ времето, докато е билъ въ Петербургъ, въ Русия сж се научили

мата братя сѫ следѣли усилията за тѣхното спасяване, осуетявали сѫ ги. Турски длъжностни лица сѫ бивали използувани да заплашватъ българитѣ,[1] които работѣли за освобождението на Д. и К.. И сѫ успѣли въ своитѣ усилия: „Что дѣлали съ нимъ во время праздниковъ, одинъ Богъ вѣсть: присмотръ за ними сдѣлался строже прежняго, все предвѣщало что-то недоброе!“ [2] Когато на следната недѣля българитѣ отишли при началника на затвора, съобщили имъ ужасната весть: още прежната недѣля братята умрѣли въ една отъ военнитѣ болници.

За естеството на тоя по-строгъ „присмотръ“ донѣкѫде представа дава дописката въ Видовдан: „... Неки њихови пријатељи... нудише се, да за њихъ јемче, па да се пренесу у болницу, доносили су имъ боље одело и нудили се да имъ бесплатно шаљу бољу храну, али све то би одбачено и закрачено, а и самъ Али-паша изда издричну заповесть да се то забрањуе ...“ (Таб., Вести ..., 749).

Нѣкои изнесени факти отъ тая ценна дописка спиратъ нашето внимание и будятъ известни въпроси. Тия факти сѫ след-

---

за запирането на Конст. М. въ Цариградъ. Така, по поводъ питането на Жинзифова: „Извѣстно ли Русскимъ, что Турецкое правительство явно гонитъ и запираетъ въ тюрьму Болгаръ, учившихся въ Россіи?“ редакцията поставя подъ линия следната бележка: „Одинъ изъ молодыхъ Болгаръ, учившихся въ Московскомъ университетѣ, Константинъ Миладиновъ, хорошо намъ знакомый, недавно, мѣсяца два или три тому назадъ, схваченъ былъ и пратенъ въ тюрьму Турками, какъ только пріѣхалъ въ Константинополь“ — „Письмо“ отъ Жинзифова. — День № 3 отъ 28 окт. 1861 г., с. 14. На Филаретово „попечительство“ и на Денкоглу въ Москва е билъ предоставенъ К. М. още отъ Одеса отъ Българското настоятелство тамъ, когато се обърналъ къмъ него за помощь – стипендия (Ив. Хаджовъ. Ал. В. Рачински ..., с. 111). Известно време, както личи отъ едно Филаретово писмо (на гръцки) отъ 12 апр. 1857 г., изпратено отъ Москва до архимандритъ Хрисанта въ Самоковъ, К. М. по това време е билъ съквартирантъ на Филаретова. Приятелитѣ на двамата братя въ Русия сѫ използували случая, за да дадатъ наставления Филаретову да поработи за тѣхното освобождение.

[1] „Здѣшніе Болгаре сокрушались и скорбѣли, тайкомъ подкупали сторожей тюрьмы, доставляли имъ провизію, денегъ, утѣшали ихъ? нѣсколько разъ открыто являлись передъ разными турецкими министрами просить правосудия надъ этими мучениками. Но, къ сожалѣнію, все единогласно и лаконически отвѣчали, что „лучше вамъ и не заговаривать о Миладиновыхъ: иначе и другіе изъ вашихъ попадутъ къ нимъ и пострадаютъ.“ — День № 22, с. 16. стълб. 2.

[2] П. т., с. 16.

нитѣ. Двамата братя „гаснатъ“ въ затвора: „заболѣли сѫ“, дори сѫ ги „изповѣдали и причестили“. (Кой е извършилъ това, дописникътъ, за жалость, не казва. Или пъкъ редакцията е изпустнала неговото неприятно може би за нея съобщение?). Али. паша обещалъ да ги пустне за нѣколко дена за коледнитѣ праздници[1], но не удържа обещанието си. При тия обстоятелства — едва ли братята не сѫ на смъртно легло — надзорътъ надъ тѣхъ става по-строгъ! — Защо? — Защото има обещание отъ Али паша; а тъкмо то плаши враговетѣ на братята и поддържа надеждата у тѣхнитѣ застѫпници. Ако мѫченицитѣ живѣятъ, тѣхнитѣ приятели и защитници ще удосеторятъ усилията си, за да ги спасятъ. А въ далечна Русия Райко Жинзифовъ има убеждението, че католицитѣ сѫ могли да спасятъ братята[2]. И ако успѣхътъ на тѣзи усилия не доведе направо до освобождаване, то поне води къмъ редовенъ сѫдъ. Пъкъ и българитѣ сѫ молѣли „правосѫдие“ за братята. А въ този редовенъ сѫдъ при режима на капитулациитѣ тогава въ Турция сѫ щѣли да присѫтствуватъ и представители на заинтересованитѣ вече посолства въ Цариградъ. — За болнитѣ затворници обикновено се полагатъ грижи да ги запазятъ. Особено тѣзи грижи сѫ се налагали, за да се запазятъ живи двамата тъй опасни държавни престѫпници, за каквито сѫ били представяни двамата братя. Защото живи, за своето самозапазване, тѣ можели да откриятъ тайни, които да отбиятъ надвисналата надъ държавата „опасность“. Щомъ тѣ сѫ били действително виновни присѫдата и на единъ сѫдъ не е можела да бѫде оспорвана. При това усѣщане на застрашеность, когато се мержделѣела възможността — колкото и малка да била тя — всички положени усилия, пръснати срѣдства да отидатъ напусто, постигнатото да почне да се руши, за да рухне може би напълно, чувството за замозапазване е налагало на противницитѣ да турятъ окончателно и сигурно край на всѣкаква възможность да се обърне работата. Тая възможность е била смъртьта, колкото се може по-скорошна. Още повече, че при нѣкои неблагоприятно слагащи се за противницитѣ обстоятел-

[1] Щомъ Али паша обещава да ги пустне за „нѣколко дни“ макаръ, то значи, че по времето, когато и за което се дава обещанието, здравето на братята-затворници не ще да е било такова, че да не имъ е позволявало да могатъ да напустнатъ затвора.

[2] День № 48 отъ 1. XII. 1862 г., с. 10.

ства, имало е други, които, както вече ги споменахме, сѫ благоприятствували много да се прикрие престѫплението. Отъ тука идватъ страхътъ и лошитѣ предчувствия на цариградскитѣ българи: „ . . . все предвѣщало что-то недоброе!“ възкликва добре осведомениятъ дописникъ на „День“. То се очаквало да настѫпи скоро, защото се взимали всички мѣрки, за да настанѣло безъ друго; мѣрки, противни на онуй, що изискквали здравето на братята и правосѫдието, що се молѣло за тѣхъ, но които сѫ били така нуждни на тѣхнитѣ врагове, за да постигнѣли своята цель.

Естествено, въ тоя случай единъ официаленъ актъ за смъртьта на двамата братя би далъ доста нѣщо, което да установи точно датата на тѣхната смърть, както и да разкрие нѣкои обстоятелства, при които е последвала. Но, ако обстоятелствата сѫ се сложили, както ги очертахме, при живия интересъ къмъ участьта на двамата братя, проявенъ отъ толкова страни, не може ли и актътъ за смъртьта да облѣче въ рухото на официалностьта една лъжа? Кой биималъ възможность да я провѣри, да я проконтролира? Тогава само аутопсия отъ вѣрни и вещи люде би установила най-сигурно истината за смъртьта на двамата братя. Но практикувало ли се е подобно нѣщо тогава и, ако да, кой е смѣелъ да го поиска, ако се е породило съмнение за причината на тѣхната смърть?

Само Т. Бурмовъ, както казахме, изрично твърди, че Д. и К. Миладинови сѫ починали отъ тифъ, а Вас. Манчевъ — презъ разказа на свещеника Мих. Караманлия — изкарва смъртьта имъ, последвала отъ голѣмата радость на ненадейното откритие. Faverial дава сѫщо два момента отъ живота на братята въ затвора: заболѣли отъ тифъ, и 8—10 дни следъ като се причестили, вече сѫ починали. Последното е узналъ Фавериалъ, безъ да се интересува отъ действителната причина на смъртьта, защото нито е изпитвалъ болката на цариградскитѣ българи, нито пъкъ е знаялъ за онѣзи обстоятелства, при наличностьта на които съобщението за смъртьта на братята е изненадало българитѣ и така дълбоко опечалило, както пише дописникътъ на „День“. Faverial предава какво сѫ казали на българитѣ, когато отишли при началника на тъмницата „да научатъ за здравето на Миладиновцитѣ“. Щомъ отъ цариградскитѣ българи отиватъ да питатъ за здравето на затворенитѣ, излиза, че, макаръ и заболѣли братята, българитѣ

сж знаели положението имъ за такова, че сж си позолявали да се надяватъ и на добро, дори и да го очакватъ. Изненадата отъ съобщението за смъртьта на двамата братя е намѣрила изразъ въ убеждението на цариградскитѣ българи, че въ смъртьта на братята има насилие. Това убеждение пъкъ е намѣрило своя изразъ въ съобщението отъ 20 ян. 1862 г., което предава Рачински: „Думаютъ, что ихъ отравили".

И тъй, въпросътъ за смъртьта на Д. и К. Миладинови се слага така. Двамата братя сж заболѣли въ затвора. Усилия голѣми се полагатъ да бждатъ спасени. Турцитѣ не желаятъ това. Всички успѣхи, грижи, харчове на противницитѣ сж заплашени да бждатъ унищожени. Затова трѣбва да се действува бърже — съ свършени факти: да се тури решително и окончателно край на желанията и усилията да бждатъ спасени братята. Срѣдството за това е тѣхната смърть. Заболяването на братята налагало грижи за тѣхното здраве. При тия грижи тежкиятъ тъмниченъ режимъ трѣбва да бжде смекченъ. Отъ това смекчаване може да последва закрепване и евентуално оздравяне на братята. А туй значи всичко да рухне. За да се тури еднажъ за всѣкога край на такава възможность, тѣ трѣбва да умратъ. Толкова повече, че има условия, които благоприятствуватъ да се потули престжплението: братята заболѣли, има тифна редушка. Нищо по-естествено да се приеме, щото тя да ги покоси. Подъ това було се извършва насилието: биватъ отровени.

7. Кога сж умрѣли двамата братя.

Веститѣ за дена, въ който сж умрѣли братята, се раздвояватъ. Едни отъ веститѣ — по-малко — твърдятъ, че двамата братя сж умрѣли въ единъ и сжщъ день. Най-рано тази весть даде Л. Каравеловъ, който въ едно „Напоминание" въ своя в. „Свобода", II (1871 г.) № 11, с. 88, казва: „На 25 Марта тие бѣха утровени въ една изъ цариградските темници". Каравеловъ е твърде далече отъ дена, когато сж умрѣли двамата братя. Изглежда, тая дата се е затвърдила въ знанието на емиграцията, та по-късно Ботевъ въ своя „Календарь за година 1875" на тоя день бележи: „Благовѣщение и братия К. и Д. Миладиновци родомъ изъ Струга".— Сжщото намираме и въ „Календаръ за 1877 година" — най-

ранния календаръ съ лика на Ботева, на който двата Ботеви календара сж послужили за образецъ.[1]

Следъ тѣхъ Наумъ Миладиновъ, братъ на двамата братя, свидетелствува, че смъртьта на Д. и К. настжпила „въ лѣто отъ Христа 1862, месецъ януарий 17 день".[2] И тая дата се опровергава отъ известното до днесъ най-ранно съобщение за тая смърть. То е отъ Сава Филаретовъ. Въ едно свое писмо отъ 18 ян. 1862 г. отъ Цариградъ до Найдена Геровъ въ Пловдивъ Филаретовъ му пише: „ . . . Братія Миладиновы и двоицата умрѣли тыя дни у тьмница-та..." (разр. Ив. Х.). Ако бѣше онова, що твърди Наумъ Мил., Филаретовъ щѣше да пише „вчера", а не „тыя дни". Като помага да се установи по-точно датата на смъртьта, тая кжса бележка не указва, дали братята сж умрѣли въ единъ день или въ различни дни.

Въ единъ день дава умрѣли двамата братя и разказътъ на свещеника папа Мих. Караманлия, предаденъ отъ Вас. Манчевъ: „Следъ това се прегърнали двамата и умрѣли".[3]

Всички — много повече — останали вести даватъ смъртьта на двамата братя въ два различни дни, повече или помалко раздалечени. Така, Рачински дава пръвъ два различни дни — 10 и 12 ян. 1862 г.— за смъртьта на братята, безъ да указва кой отъ двамата кога е умрѣлъ[4]. Сжщитѣ дати указва и Жинзифовъ въ сжщото сп. День № 48 отъ 1 дек. 1862 г., с. 10. Той ги е заелъ отъ Рачински, подобно на когото сжщо не указва кой отъ двата братя кога е починалъ[5]. Чрезъ Жинзифова тѣзи дати по-късно минаватъ у К. Иречекъ въ неговата „Исторія болгаръ", Одесса, 1875 г., с. 719.

Съ други дати излѣзе по-късно Кузманъ Шапкаровъ зетьтъ на Д. М.; той пише: „И така, по-старий, по-здравий и

---

[1] Ив. Хаджовъ, Най-ранниятъ календаръ съ лика на Ботйова — сп. Бълг. книга, I (1930), кн. 2, с. 187-190.

[2] Наумови „Записки" у А. Тодоровъ, Миладиновскитѣ пѣсни и Щросмайеръ — Псп., XVI, с. 90.

[3] Н. Табаковъ, Вести . . . , с. 763.

[4] Ал. В. Рачински за бр. Миладинови, с. 118.

[5] Въ своитѣ животописни бележки за двамата братя (День № 46 и 48) Жинзифовъ на нѣкои мѣста просто перефразира Рачински — особено сведенията за настроенията и заниманията на Константина въ началото на престояването му въ Русия.

по-ягкий Димитрий на 7-ий Януария, а по-младий, по-слабий и болничавий Константинъ на 11-ий сжщаго мѣсеца 1862 год. бидоха пренесени немилостива жьртва на Грьцка-та богиня: Немезись"!...[1] Сжщитѣ дати подържа той по-късно въ ржкописното готово второ издание на сжщитѣ „Материали", използувани отъ Климента Карагюлевъ за неговия очеркъ „Братия Миладинови", „притурка на научното списание „Минало", 1912 г., с. 11. Ценното въ съобщението на Шапк. е, че указва кой отъ братята кога е умрѣлъ. Едната отъ тѣзи дати — 7 януарий 1862 г. — потвърждава Фавериалъ, само че я установява за Константина. Въ своя докладъ той пише: „Подиръ четири месеца узнахъ, че той (= Конст.) се намира въ полицейската болница (à l'infirmerie de police), заболѣлъ отъ тифусъ и на умиране; азъ побързахъ да му изпратя единъ свещеникъ българинъ-католикъ; той се изповѣда, причести и умрѣ въ дена, въ който се извършваше светата служба на Исуса"[2] За Димитра не казва опредѣлено кога е починалъ; той пише: „Между това Д. е билъ сжщо засегнатъ (заболѣлъ) отъ тифусъ; пренесенъ въ болницата, тамъ той срѣща брата си Константина, за арестуването на когото не бѣше узналъ. Но Конст. умираше, и той едва можа да го познае; осемь или десеть дена по-късно тѣ бѣха мъртви".[3]

Свидетелството на Фавериала — тъй ясно и опредѣлено за дена, въ който е умрѣлъ Константинъ, се замъглява поради известно вжтрешно противоречие въ веститѣ за Д. М. Отъ края на цитуваното може да се заключи, че двамата братя сж умрѣли въ единъ и сжщъ день — 7 ян. 1862 г., както Фавериалъ го изрично установява за Константина. Последниятъ е на умиране, когато Димитъръ едва може да го познае; а когато К. е билъ на умиране, Фавериалъ му изпратилъ свещеникъ да го изповѣда и причести и на 7 ян. 1862 год. К. умира. За да може Димитъръ да познае брата си, който бере душа, трѣбва да не е билъ въ така безнадеждно положение, ма-

[1] Материали . . . , с. 42.

[2] Табаковъ, Вести . . . , с. 751. Госп. Таб. тукъ туря въ скоби следната обяснителна бележка: „Деньтъ, въ който католицитѣ честуватъ светата служба на Исуса, презъ 1862 год. се пада на 19 януарий 1862 г. или нашъ (старъ) стилъ 7 ян. 1862 г., защото между григорианския и юлианския календаръ презъ XIX в. е имало 12 дни разлика".

[3] П. т., 751-752.

каръ и заболѣлъ. Тогава той е починалъ по-късно — следъ брата си. И даннитѣ, що имаме за физиката на двамата братя и за тѣхното здраве, оправдаватъ подобно заключение. Ето що пише за това Шапкаровъ: „... Димитрий бѣше человѣкъ отъ срѣденъ, низичькъ и тьничькъ, нъ жилавъ ръстъ съ здраво и живостно тѣлосложение“ („Материали“, 44). — Анг. Спространовъ казва: „Помня даскала Митре много добре и сякашъ го виждамъ сега какъ го отвеждатъ вързанъ отъ Охридъ за Битоля. Той бѣше крупенъ мжжъ на 40—50 годишна възрасть“ (в. „День“ № 2731/1912 г.). Константинъ, напротивъ, е билъ съ нѣжно тѣлосложение. Нѣщо повече: въ Русия е билъ сериозно заболѣлъ, лежалъ цѣлата зима въ Екатеринската болница въ Москва и между другото напустналъ Русия и за да се прибере въ родината си, та да възстанови своето здраве. При тия условия, макаръ и по-дълго държанъ въ тъмницата, Д. М. еималъ повече сили да издържи: той е изживѣлъ смъртьта на брата си.

Стефанъ Верковичъ въ своето съчинение „Описание битътъ на македонскитѣ българе“ (превелъ отъ руски Г. И. Колушскій) пише: „Познатъ е по секаде случай на несчастни братия Миладиновци, Димитрия и Константина, отъ село Струга при Охридъ. Фенерци со Цинцаре заплатили су 10.000, велимъ десеть тисжщъ фунти стерлинга, на настойникъ надъ Цариградска тарсана — галера, Арифъ бей, за да неизлезатъ вейче на видело — бела дана; и наистина буду отровени во темница скоро во едно и исто време, сирѣчь Димитрия во четвортокъ, а Константинъ во петокъ!“[1].

Отъ оставащитѣ дати — 10, 11, 12 януарий 1862 г., споменати въ наведенитѣ известия, последната пада въ четвъртъкъ, като приемемъ, че Д. М. е починалъ следъ брата си. Тая дата 12 ян. като день на Димитровата смърть — може да се долови и тълкува и въ свидетелството на Рачински, което гласи: „Одинъ умеръ 10-го, а другой 12-го Января“. Ако приемемъ че „одинъ“ и „другой“ съответствуватъ на реда, по който се говори за двамата братя въ по-раншното изложение, тогава „другой“ ще бжде вториятъ — т. е. Д. М. И тогава за него ще се отнася датата 12 януарий 1862, която, както казахме, наистина пада въ четвъртъкъ.

[1] Отъ Шишманова, Значение и заслуги. . ., с. 50.

Изяснение на коренно *ъ* въ неврокопския говоръ

Отъ Кирилъ Мирчевъ.

Отличителна и важна черта на българския езикъ представятъ замѣнитѣ на така наречените ерови полувокали или редуцирани вокали *ъ* и *ь*, които, както е известно, или запазватъ своя първиченъ тъменъ гласежъ или пъкъ се изясняватъ, въ повечето случаи само частично, въ ясни вокали (*ъ* въ *о*, *ь* въ *е*). Както първиятъ, така и вториятъ процесъ, известенъ много добре още отъ старобългарскитѣ паметници, поставятъ рѣзка граница между българския и сърбо-хърватския езикъ, въ който развитието на тѣзи полувокали е вървѣло съвсемъ по други пѫтища. Най-голѣма прилика по отношение сѫдбата на *ъ* и *ь* българскиятъ езикъ има съ руския и отчасти съ словашкия езици, съ тази разлика, че въ първия отъ тѣхъ замѣната на *ъ* и *ь* съ *о* и *е* е прокарана съ много по-голѣма последователность.

Изяснението на полувокалитѣ въ българския езикъ споредъ резултатитѣ на досегашнитѣ диалектични изследвания, се разпредѣля доста неравномѣрно изъ различнитѣ говорни области. Така напр. изяснението на голѣмия еръ въ *о* въ коренни срички е особеность, характерна въ най-голѣма мѣра за западнитѣ наши говори. Отъ този процесъ се изключватъ говоритѣ въ крайния северенъ обсегъ на Македония и тия въ срѣдната и северна часть на Западна България. И за последнитѣ обаче изяснението на *ъ* въ суфиксни срички е обикновено явление (по-точно разграничение на областитѣ съ изяснено коренно *ъ* въ западнитѣ говори вж. у Селищева, Очерки по мак. диал. 23). На истокъ отъ ятовата граница, която раздѣля българския езикъ на две диалектни половини, изяснение на *ъ* се срѣща ограничено въ известни категории, напр. въ члена *-о(т)* (въ така наречения *о*-диалектъ) или въ суфикса *-ок*<*-ък*[1], при това само въ нѣкои

[1] А. М. Селищевъ мисли, че разпространението на суфиксъ *-ок* вм. *-ък* въ северозападнитѣ и североизточни говори, т. е. тамъ, гдето

отъ източнитѣ говори. Въ други източни говори, допиращи се съ западнитѣ, намираме изяснение на *ъ* и въ предлозитѣ и префикситѣ *съ, въ; съ-, въ-, въз-*. Таково е напр. положението въ тетевенския говоръ (вж. Кр. Стойчевъ, Тетевенскиятъ говоръ, СбНУ XXX 12) и въ орханийския говоръ (вж. Г. п. Ивановъ, Орханийскиятъ говоръ, СбНУ XXXVIII, № 2, стр. 16). Вѣроятно подъ влияние на западнитѣ говори въ материали отъ Сѣрско, което сжщо така е погранична източнобългарска область, се наблюдава изяснение на *ъ* въ предлога *съ* и въ нѣкои префикси (срв. Мак. пр. IV, 3, стр. 147—153; ib. IV 4, стр. 118—120; P. A. Lavrov a J. Polívka, Lidové povídky jihomakedonské. V Praze 1932, стр. 158). Твърдението обаче на Цонева (СбНУ XX 13-14), че „въ източнитѣ централни говори (Пирдопъ, Копривщица, Панагюрище и Разлогъ), както и по Мелнишко, Неврокопско, Демирхисарско и Солунско замѣната на *ъ* съ *о* е съвсемъ обикновена“ трѣбва да смѣтаме днесъ за доста неточно.[1] Отъ приведения оскжденъ материалъ у Цонева се вижда, че последниятъ не е разбиралъ друго изяснение на *ъ* освенъ въ суфикси и префикси. Като изключимъ нѣкои пунктове въ Солунско, за нито една отъ гореприведенитѣ говорни области не може да се каже, че притежава замѣната на *ъ* съ *о* като обикновено явление. Отношенията въ разложкия говоръ, следъ като се публикува работата на Н. Алексиевъ (вж. Разложкиятъ говоръ. Мак. пр. VI 3, стр. 91—124) се изясниха добре. Обикновена е за този говоръ вторичната вокализация на коренно *ъ* къмъ *а*

нѣмаме *ъ* > *о*, се дължало на аналогия съ форми, които сж имали изконенъ суфиксъ *-ок*, като напр. висок, широк, дълбок, слепок (ц. с. 24). Като имаше предъ видъ старобългарскитѣ форми plъzokъ, krěpokъ, krotokъ, pačętokъ полскиятъ ученъ Янъ Розвадовски много по-рано отъ Селищева (вж. Rocznik slawistyczny VII 16) прие, че при тѣхъ нѣмаме вокализация на *ъ* въ *о*, но че стоятъ въ свръзка съ glębokъ, žestokъ, vysokъ, чийто суфиксъ е билъ нормаленъ при имената отъ *о*-основи и се е редувалъ съ суфиксъ *-ъкъ*, характеренъ за имената отъ *у*-основи. И Ильинскій мисли, че източнобългарското добиок е могло да замѣни *ъ* съ *о* подъ влияние на имената съ суфиксъ *-окъ* (вж. Rocznik slawistyczny VII 16).

[1] Къмъ това твърдение на Цонева съ нуждната предпазливость се отнесе N. v. Wijk (Archiv f. sl. Phil. XXXIX 214), обаче то изцѣло е повторено у проф. Младеновъ (вж. Geschichte der bulg. Spr. 103). Тукъ е повторенъ и примѣрътъ *зол* отъ Разложко, който, както се изтъкна отъ Н. Алексиевъ (Разложкиятъ говоръ. Мак. пр. VI, 3, стр. 100) е погрѣшенъ.

Първично изяснение на коренно *ъ* имаме само въ следнитѣ случаи: зо́лва[1], звуне́ц, буко́л (срв. обаче известното отъ други говори букла), сон (Алексиевъ, ц. с. 100). Облакъ (Mac. St. 12) не можа̀ да посочи въ източнобългарския говоръ на с. Сухо случаи на изяснение на коренно *ъ*. Всички приведени отъ него примѣри засѣгатъ суфиксни срички и членната форма[2]. Въ кȗдà имаме вѣроятно старо *о*. Що се отнася до неврокопския говоръ личнитѣ ми проучвания ме натъкнаха само на два случая отъ изяснение на суфиксно *ъ*: десе́ток и пи́сок. Пълната тѣхна изолираность не ни позволява въ никой случай да допустнемъ, че имаме работа съ обикновенъ процесъ. Съ сѫщата предпазливость трѣбва да се приеме твърдението на Цонева и досежно Демиръ-Хисарско и Мелнишко. Изглежда, че единственитѣ гнѣзда всрѣдъ нашитѣ източни говори, гдето замѣната на коренно *ъ* съ *о* е обикновено явление представятъ нѣкои пунктове въ Солунско. Това сѫ говоритъ на с. Еркечъ-кьой (вж. M. Vukčević, Jezik u Kerečkom s udiljnim obzirom na opće maćedonizme, Rad 145, стр. 116-117) и говоритъ на с. Айватово. Веднага обаче трѣбва да се отбележи, че ако и въпроснитѣ солунски говори да сподѣлятъ по произношение на *ѣ* източната особеность, съ всички свои останали белези тѣ клонятъ къмъ западнитѣ говори. Особено говоритъ на Айватово показво типични долновардарски черти (вж. приказката на айватовски говоръ, печатана въ СбНУ IV 192). Споредъ M. Малецки (срв. O zróżnicowaniu gwar Bogdańska w pd.-wschodniej Macedonji. Lud

[1] Въ Богданско Йор. Ивановъ отбелязва форма бо̨лга́рин покрай редовнитѣ форми съ *ъл* (Revue des études slaves II 93). Сѫщата форма като изключение съмъ си отбелязалъ лично отъ много бѣжанци отъ Сѣрско и Драмско, въ чийто говоръ старото съчетание лъ, лѣ се замѣства редовно съ *ъл*. И въ Неврокопско се слуша често бо́лгаре. Сравни още Bułgarija̧ въ широколѫшкия говоръ (Miletič, Die Rhodopemundarten 188).

[2] N. v. Wijk погрѣшно се позовава върху цитуваното мѣсто у Облака, за да изтъкне, че въ солунскитѣ източнобългарски говори имаме случаи *сон, вол*. У Облака напротивъ сѫ посочени многобройни случаи на коренно *ъ* > *о* въ западнобългарския говоръ на северната солунска околность (Mac. St. 14). И думитѣ на проф. Йор. Ивановъ, че въ източнобългарския говоръ на Богданско (Revue des études slaves II 89) вокалътъ *ъ* пази старото си произношение или минава въ *о* споредъ случаитѣ, трѣбва да се разбиратъ въ смисълъ, че това изяснение засѣга само суфиксни срички и членната форма.

słowiański, tom III, zeszyt 1, dział A, стр. 96) и по отношение на *ѣ* айватовскиятъ говоръ представя преходна фаза, тъй като неговъ замѣстникъ тукъ се явява звукъ малко по-широкъ отъ етимологично *е*, но по-тѣсенъ отъ *ä*, неомекчаващъ при това предходния консонантъ. Важно е да се отбележи и интересниятъ фактъ, че въ Айватово суфиксно *ъ* остава неизяснено. Вижда се следователно, че изяснението на *ъ* е действително характерно за по-голѣмата часть отъ българскитѣ говори. Започналъ обаче доста рано, още отъ IX в., първоначално въ суфиксни срички и вѣроятно въ западно-българската говорна область, тоя процесъ е захваналъ да губи сила преди да обсегне навсѫде случаитѣ съ *ъ* въ силно положение. Всѣкакъ изяснението на коренно *ъ* остава характерна черта на западнитѣ говори, която може да се вземе за удобенъ дѣлидбенъ белегъ, както съ право се изтъкна отъ проф. Милетичъ (Das Ostbulgarische 38) и отъ N. v. Wijk (Zur Grenze zwischen dem Ost- und Westbulgarischen, Archiv. f. sl. Phil. XXXIX, 212—216).

Въ противоположность на изяснено коренно *ъ*, при разпредѣлбата на изяснено коренно *ь* въ българскитѣ наречия се наблюдава сравнително по-голѣма равномѣрность. Приемаше се обаче, че случаитѣ съ изяснено коренно *ь* сѫ далечъ по-многобройни въ ония наши западни говори, които редовно изясняватъ коренно *ъ* въ *о*. На една голѣма часть отъ българскитѣ говори, именно юго-източнитѣ или рупско-родопскитѣ, се приписваше минимало число случаи на изяснено коренно *ь*. Нѣщо повече. Откакъ покойниятъ Цоневъ въ увода на издаденото отъ него Добрѣйшово евангелие (вж. Български старини, книга I. София 1906, стр. 28—30) построи четиритѣ групи, на които споредъ него се разпредѣляли българскитѣ говори откъмъ *ъ* и *ь* (I Рупско-родопска група: *ъ*=*ъ*, *ь*='*ъ*; II Югозападна група: *ъ*=*о*, *ь*=*е*; III Североизточна група: *ъ*=*ъ*, *ь*=*ъ* и *е*; IV Северозападна група: *ъ*=*ъ*, *ь*=*ъ*) въ нашата, а още повече въ чуждата славистична литература започнаха да се ширятъ заблуди въ смисълъ, че рупско-родопскитѣ говори не познавали никакъ първичната вокализация на *ь*.[1] Действително въ цен-

[1] Нека посоча тукъ единъ отъ най-прѣснитѣ примѣри. Въ книгата на N. v. Wijk „Geschichte der altkirchenslavischen Sprache“ (Berlin 1931) на стр. 97 четемъ следното: Noch jetzt ist die doppelte Entwicklung *ь*>*е*, *ъ*>*о* im allgemeinen westbg. (mazedonisch), während in einem Teil des Ostbg. *ь* zwar zu *е* geworden, *ъ* aber, abgesehen von einigen speziellen Formkategorien,

тралнитѣ или сѫщински родопски говори, гдето имаме нѣколко различни въ вокалнитѣ си отсѣнки вторични изясняванія на ероветѣ, първичната вокализация на *ъ* е рѣдка. Не е такова обаче положението въ източнитѣ и западнитѣ рупски говори. Още въ съчинението си Das Ostbulgarische (Wien 1903, стр. 217), излѣзло три години преди Цоневото издание на Добрѣйшово евангелие, проф. Милетичъ изнесе случаи на първична вокализация на *ъ* въ източнорупскитѣ говори, които (случаитѣ) на брой бѣха поне толкова, колкото ги имаме на североизтокъ. Къмъ приведенитѣ тамъ примѣри, които сѫ изъ Странджа и Хасково, можемъ да прибавимъ още и следнитѣ: отъ с. Пишманъ-кьой, Одринско: лѐска, лѐскаф, лѐк, спѐна (но и спнà са), тѐнку, тѐмну, темнѝца (Родопски Напр. VII 198); отъ с. Голѣмъ-Дервентъ, Източни Родопи: тѐмну. тѐ^{a}мница, лен, пен, припена, лѐ^{a}скаф, шѐпте^{a} (ib, VI 117); отъ с. Дованъ-Хисаръ, Деде-агачко: тѐнку, тѐмну, те^{a}мнѝца, лен, лѐ^{a}сан (ib. V 92). Бачковскиятъ говоръ, който е развилъ вторична вокализация на еровия вокалъ въ посока къмъ *а*, показва силни следи и отъ първична вокализация на *ъ*, срв. тѐ^{a}нку, лѐ^{a}ку, зѐ^{a}мам, ле^{a}н, лѐ^{a}сну (ib. III 126).

Голѣма часть отъ западнорупскитѣ говори доскоро бѣха, а нѣкои и до днесъ оставатъ вънъ отъ предѣлитѣ на българската държава, та и провѣрка на самото мѣсто по въпроса, който тукъ ни интересува, бѣ невъзможна. Едно научно пжтуване до градъ Неврокопъ и близката му околность презъ лѣтнитѣ ваканции на 1932 и 1933 год. ми дадоха възможность да проуча този западнорупски говоръ по отношение замѣнитѣ на *ъ*. Оказа се, че първичната вокализация на *ъ* въ нашия говоръ е най-обикновена. Тя е обхванала и много случаи, при които въ нѣкои отъ западнитѣ говори *ъ* е останало неизяснено. Така напр. изяснено коренно *ъ* имаме не само въ думи, известни въ този си видъ и отъ други наши говори, като т′ѐнко, т′ѐмно, т′емнинà, т′емнѝца, л′ѐко, л′ѐсно, л′еснинà, д′ен̀, п′ес, л′ен′, ш′еф, но още и въ следнитѣ корени (знакътъ за мекость на съгласнитѣ предъ *е*<*ъ* означава полупалаталния

wo *o* vorliegt, unverändert geblieben ist (im allgemeinen no.-bg.), in einem anderen Teile (rupcische Maa.) aber die beiden Jers in einem *ъ*-Laut zusammengefallen sind, wobei das alte *ъ* Erweichung des vorhergehenden Konsonanten bewirkt hat, also: *ъ*:⁀*ъ* (lokaldialektisch daraus *o*:⁀*o* u. dgl.).

имъ характеръ. Живиятъ говоръ обаче сочи много често и пълното имъ затвърдяване въ сжщото положение, особено на устнитѣ съгласни):

лѣск-: л′ѐскѧм „блещя“, л′ѐскѧф „лъскавъ“, л′ескѐвец „блѣсъкъ“, л′ескавйцѧ „свѣткавица“. Всички отъ по-старо **блѣск-**.[1] Днешното по-обикновено въ нашитѣ говори блѣскамъ представя форма съ прегласъ на кореннata гласна (*ѣ* отъ инд. *oi*, вж. Berneker, Slav. etym. Wörtb. I 61). Непрегласенитѣ форми сж характерни за югоизточнитѣ ни говори. Сравни още **блѣскѣвица** „мълния“ и **блѣсъкъ** „блѣсъкъ“ въ Тихонравовия сборникъ (Лавровъ, Обзоръ 65).

пѣн-: стб. **пѣнь**, пен` (с. Гайтаниново), пенч′ўгѧ (с. Либяхово), „пънъ“, срв. рѧпч′угѧ въ централния родопски говоръ (Miletič, Die Rhodopemundarten 107). Въ много неврокопски села тази дума е изчезнала и е замѣнена съ турски думи.

пѣн-: отъ сегашната основа на стб. глаголъ **пѣнѫ пѣти**, оп′ѐвѧм „опъвамъ“, сѧп′ѐвѧм са „спъвамъ се“, оп′ѐнѧто „опънато“, нѧп′ѐвѧм, рѧсп′ѐвѧм, напр. оп′ѐнѧхѧ стъпицѧтѧ.

пѣш-: стб. **пѣшѫ** „stossen“, п′ѐшкам „пъшкамъ“. Сравни словенско samopah „Blasenbalgweile“ (отъ коренъ pȳch-pȳs-, Miklosich, EtymWörtb. 270).

пѣк-: стб. **пѣкѣлъ**, п′еклò. Изяснение на коренното *ѣ* въ тази дума имаме и въ много западни говори. Мазонъ (Contes slaves de la Macédoine sudoccidentale 13) като отбелязва формата пѐколо въ Югозападна Македония иска да съзре въ крайното *о* члена за мжжки родъ при все че думата е отъ срѣденъ родъ. За опора му служи обстоятелството, че въ югославянскитѣ езици въпросната форма е отъ мжжки родъ, срв. бълг. пъкъл, сърб.-хърв. pàkao, слов. pekel. Съ Мазона като че ли е съгласенъ и Младеновъ та съпоставя pèkolo на **пѣкѣлътъ** (Mladenov, Geschichte der bulg. Sprache 103). Догатката на френския ученъ е неприемлива. Аналогичното формално изравнение на нашата дума съ небо (Vondràk, Vergl. Gr.[2] 574), както е ста-

[1] Въ Неврокопския сборникъ, писанъ въ края на миналия вѣкъ съ гръцка азбука, четемъ на стр. 50 следното: „зà дà нѐ бй нъ блѐснали таквйте иштіàхе и тъквйте желàниа ф такъф гріах“. Известно е, че и въ основата на глагола блъскам лежи коренъ бльск-, както и въ блѣскам. Въ неврокопския говоръ имаме и дума лесканйца=плесница, която има другъ произходъ.

нало съ рус. пеклò, пол. piekło, чес. peklo, е било въ сила и за българския езикъ, за което свидетелствуватъ покрай западномакедонското пеколо не само неврокопската, ни и разложката (СбНУ III 86) и кюстендилската (Известия на сл. семинаръ VII 229) форми пеклò.

лѣх-: стб. ***лѣхнѫти**, л'èхвạ̀м „лъхвамъ", напр. л'èхнạ̀ в'àтẹ̀р.[1]

трѣс-: стб. **трѣсть**, трèстигạ̀ „тръстика".

слѣп-: стб. **о-слѣпнѫти**, сл'èпнạ̀, осл'èпнạ̀ „затварямъ очи, умирамъ". Формата е редовна въ този си фонетиченъ видъ въ нашия говоръ, поради което не може да се мисли за удължен коренъ **слѣк-**.

Въ неврокопския говоръ намираме и единъ случай отъ толкова характерната за българския езикъ лабиализация на изяснения рефлексъ на *ъ* следъ шушкави съгласни.[2] Това е глаголътъ ш'упт'ẹ̀ или ш'упòл'ẹ̀ = шепта (**шѣпътати**). Този процесъ стои въ съответствие съ лабиялизацията на *и* следъ казанитѣ, а по нѣкога и следъ други съгласни, която е много обикновена въ нашия говоръ (срав. напр. ж'уф, ж'ӳвина, ч'уфлйк, п'упèрка, с'урмàх, пихл'уванйн). Формата ичӳмен вѣроятно иде не отъ старо **ѫчѣмъ**, а отъ по-ново **ѫчимень**, следователно трѣбва да се причисли къмъ случаитѣ съ лабиализувано *и*. На подобна лабиализация е бивала, както

---

[1] Изяснение на *ъ* въ корена на тази дума като че ли имаме и въ други рупски говори, сравни напр. следния стихъ въ народна пѣсень отъ с. Бѣла-рѣка, Пашмаклийско: дуйни ми, лехни, бел вѣтър (СбНУ XXXIX, № 2, 145). Форма лèйни, която издава и характерния за нѣкои рупски говори преходъ на *х* въ *й*, намираме още въ пѣсни изъ селата Настанъ, Дьовленско, и Саръкъсъ, Егридеренско (вж. ib. № 2, 194, 282). Странни се явяватъ обаче прилагателнитѣ лèхен, льехни, които намираме пакъ въ пѣсни изъ родопскитѣ краища, срв. напр. дуйна ми льехни бьал веатер (отъ с. Чукуркьой, ib. № 2, 152), лèхен ми вятер дуеше (отъ с. Кестенджикъ, Дьовленско, ib. № 3, 21).

[2] Къмъ тѣзи случаи спада напр. жумѣ (жѫмѫ) отъ ловечкия говоръ (вж. Б. Цоневъ, За източно-бълг. вок. СбНУ III 318). Застжпникътъ на стб. ѫчѣмъ въ много наши говори сжщо така показва лабиализация на замѣстника на *ъ*, напр. въ Североизточна България ičumik, čumik (Miletič, Das Ostbulgarische 83), въ с. с. Сухо и Ново-село, Солунско, jičům en (Oblak, Mac. St. 12, 14), въ с. Айватово, Солунско чомѐн (СбНУ IV 192), въ Ениджевардарско чумен (P. A. Lavrov a J. Polivka, Lidové povídky jihomakedonské 571). Ако обаче за изходна точка на горнитѣ форми вземемъ ѫчѣмъ, а ѫчимень, която се срѣща въ нѣкои стари паметници (срв. Miklosich Lexicon paleo-slov.-graec.-lat. 1168), ще трѣбва да приемемъ, че имаме лабиализация не на рефлекса на *ъ*, а на *и*. Въ солунското село Киречъ-кьой имаме čъmèn (Rad, кн. 145, 146).

изглежда, подлагана и гласна *е*. Предъ видъ на факта, че въ югоизточнитѣ ни говори, въ това число и неврокопския, редукцията на неударенитѣ гласни не е така чувствителна, както на североизтокъ, не може да се приеме, че ш'упт'ѐ иде прѣко ш'ипт'ѐ, още повече че въ материали изъ неврокопското село Либяхово е отбелязана и форма жўтва (СбНУ XXXVI 24) вм. жѐтва, която никога не е имала ударение върху крайната гласна. Въ подкрепа на горното може да се приведатъ и формитѣ пѐшт'ура = пещера и пѐнж'ура = пенджера пакъ въ неврокопския говоръ. Промѣна на *о* въ *у* се забелязва въ много случаи въ всички източномакедонски говори. Тя се дължи, както е известно, на широката артикулация на *у*. По сжщата причина въ неврокопския сборникъ (вж. Мак. Пр. VIII 2, стр. 134) намираме шìòпновам вм. ш'упт'ѐ.[1]

Отъ приведенитѣ по-горе примѣри се вижда, колко широки размѣри е взело въ неврокопския говоръ изяснението на коренно *ь*. Сравнени съ подобни примѣри, които ни предлагатъ западнитѣ наши говори, неврокопскитѣ чувствително надхвърлятъ по брой. Една точна съпоставка обаче въ това отношение е затруднена, тъй като много отъ употрѣбяванитѣ въ Неврокопско думи сж вече непознати въ западнитѣ говори, както сж непознати въ неврокопския говоръ думитѣ тъща (замѣнена съ баба), пъхам, стъкло. Отъ глагола **пьнж** въ централнитѣ македонски говори се употрѣбява форма се сòпна, или итеративната форма се сòпинам съ правилно удълженъ корененъ вокалъ. И въ юго-западния говоръ на с. Неолани имаме sesopnua (Mazon, ц. с. 64). На неврокопската форма пен', пенч'ўгą отговаря срѣдномакедонското пѐјнушка. Прилепско-битолската форма танко обаче, чийто корененъ вокалъ се е подложилъ на изяснение тепърва когато е започнала да действува

[1] Лабиализация на изяснения рефлексъ на *ь* отъ глагола шьпътати намираме и въ други нѣкои рупски диалекти, напр. въ с. Пишманъ-кьой, Одринско, шопна, шупти (Родопски Напр. VII 198), въ с. Доманъ-Хисаръ, Дедеагачко, шуптѐ (ib. V. 92). Лабиализация на *е* следъ шушкави съгласни въ говори, които нѣматъ силна редукция, имаме и въ следнитѣ случаи: чушмà с. Орѣхово (ib. I, 154), чіурьаши, Станимашко (ib. I, 189), чурѐши, Демиръ-Хисарско (СбНУ VI, 60), чіумерйга Демиръ-Хисарско (ib. 104), пѐнджюра (с. Горно-Броди, Сѣрско. P. A. Lavrov a J. Polívka, Lidové povídky. 260). Въ формата чўму (отъ старо чѣмоу), която намираме въ много македонски говори, въпрѣки приликата ѝ съ горнитѣ форми, *у* се дължи на асимилация.

втората вокализация, говори за действително предимство на случаитѣ съ първично изяснено коренно *ъ* въ неврокопския говоръ спрямо срѣдномакедонскитѣ говори. Има и други западни говори, които положително стоятъ следъ неврокопския говоръ по броя на примѣритѣ, които тукъ ни интересуватъ. Така напр. въ Гевгелийско се казва л ъ с к а (Д. Ивановъ, Гевгелийскиятъ говоръ 72), въ Воденъ т ъ н у к, въ Горно-джумайско л ъ с к а ф, п ъ н а, п ъ н и ш (Хр. П. Стоиловъ, Горно-джумайскиятъ говоръ, СбНУ XX 4). Всички изброени думи въ Неврокопско се употрѣбяватъ съ изяснено коренно *ъ*.

Известно е, че днешното разнообразие въ рупско-родопскитѣ говори откъмъ застжпницитѣ на старобългарскитѣ вокали ѫ, ѧ, ъ, ь има за основа една епоха, когато всички казани вокали сж изгласяли подъ ударение тъмно ерово. Разликата се е заключавала въ това, че рефлексътъ на ѧ и ь е представялъ палаталенъ еровъ вокалъ, който силно е омекчавалъ и предходния консонантъ. Този именно силно палаталенъ характеръ на еровия вокалъ е билъ причина да се измѣсти артикулацията на гласната напредъ и да се достигне до днешното чисто *е* за ударени ѧ ь въ по-голѣмата часть отъ рупскитѣ говори. Нѣкои отъ тѣхъ, въ които не се е развила и вторична вокализация се показватъ доста консервативни, та и до днесъ пазятъ тъмния еровъ твърдъ или мекъ вокалъ. Въ буквара на Бусилинъ или Бушлинъ (вж. Цоневъ, Диалектни студии, СбНУ XX 79. заб.) печатанъ въ Москва 1844 год. написанъ на фонетиченъ правописъ и на баташко наречие редъ думи съ коренно *ъ*, които въ неврокопския говоръ се явяватъ съ изясненъ вокалъ, сж предадени съ палаталенъ еровъ вокалъ, срв. напр. л ьж к о, л ьж н, л ьж н и щ е, т ьж н к о, кога ся п р и п ьж н е, п ьж ш к а м, л ьж с н о, б л ьж с т я т, б л ьж с к а т е л н и д р е х и. Тази раздвоеность на географски близки и произлѣзли безъ съмнение отъ една диалектична основа говори, налага отъ само себе си въпроса за хронологията на изяснението на коренно *ъ* въ източнитѣ и западни рупски говори. Свидетелството на нѣкои старобългарски и срѣднобългарски паметници е въ полза на предположението, че това изяснение е доста старо поне за нѣкои отъ изтъкнатитѣ по-горе отъ насъ случаи (имамъ предъ видъ по-рѣдкитѣ, свойствени само на рупскитѣ говори). Така напр. въ Синайския молитвеникъ намираме покрай другитѣ и следнитѣ примѣри на изяснено *ь*: **ꙗ спѣнъı сѧ на рaспонѣ въ трет[ь]нı чѧсъ, дaетъ же**

съдравие 50 а; **пропѣнъшихъ себѣ житие** 101 а; **ослѣпъшемъ** 32 в; **і трестиѫ бишѧ и по главѣ** 50 а; **трестиѣ** 54 в (Geitler, Euchologium. Glagolski spomenik manastira Sinai brda. U Zagrebu 1882); въ Асемановото евангелие: **распѣньше** Mar. 15. 24. 27. 35 (Vondrák, Altkirchenslavische Gramm.[2] 206); въ Болонския псалтиръ: **запѣнъше** 20.$_4$, **прѣпѣнъше** 22.$_4$, **wслѣпъше** 94.$_4$, **пѣкломъ** 260 об. **запѣнъше** 181.$_2$, **распѣнъше** 151.$_4$, **съпѣнъї** 248.$_1$. (В. Н. Щепкинъ, Болонская псалтырь. Санкпетерсбургъ 1906); въ Григоровичевия парамейникъ; **запѣнъ** 57, **пѣкломъ** 98 (Лавровъ, Обзоръ звук. и форм. особ. болг. яз. 36).

Вънъ отъ всѣко съмнение е следователно, че изяснението на коренно *ъ* въ нѣкои рупски говори е било свършенъ фактъ още въ старобългарско време. Приведенитѣ горе примѣри изъ старобългарски и срѣднобългарски паметници прекрасно съответствуватъ съ подобни явления, които намираме *само* въ югоизточнитѣ ни говори. Това не значи обаче, че имаме работа съ завършилъ се още въ деветия вѣкъ звуковъ процесъ, както искатъ да вѣрватъ нѣкои. Условията за изясняване на *ъ*, именно палаталниятъ характеръ както на този ирационаленъ звукъ, така и на консонанта предъ него, сж сжществували, пъкъ и до днесъ продължаватъ да сжществуватъ въ голѣмата рупска говорна область. Онѣзи родопски говори (напр. говорътъ на Ропката, срв. Miletič, Die Rhodopemundarten 30), които сочатъ ту *ѐ*, ту *ѐ*, ту *ъ́* за ударени старобългарски **ѧ**, **ѣ** свидетелствуватъ за още незавършенъ процесъ въ полза на изяснението на тия гласни въ *е*. Въ материали изъ единъ съседенъ съ Неврокопско говоръ (с. Горно-Броди, Сѣрско) е отбелязана успоредна употрѣба на форми като з е л, д а з ѐ м я, д а з ъ м е, отъ което се вижда, че тукъ не е настжпило оеднаквяване дори въ единъ и сжщъ коренъ (P. A. Lavrov a J. Polivka, ц. с. 257). Ето защо струва ни се неточно категоричното твърдение на проф. Ст. Младеновъ: nach dem IX. Jahrh. hat sich die primäre Vokalisation nicht mehr verbreitet und hat kein einziges Wort mehr betroffen (Geschichte der bulgarischen Sprache. Berlin und Leipzig 1929. Стр. 102). Завършването процеса на първичното изяснение на ероветѣ Щепкинъ постави въ малко по-късно време: „Эти процессы закончились къ XII вѣку во всѣхъ діалектахъ, какъ видно изъ того, что съ начала средне-болгарской письменности мы, во первыхъ, не можемъ указать ни одной рукописи свободной отъ замѣны **ѣ** чрезъ **е**“ (Болонская псалтырь

87). Причинитѣ и условията за изяснение на *ь* сж били еднакви както въ рупскитѣ, така и въ западнитѣ наши говори. Разликата е тамъ, че тѣзи причини и условия продължаватъ да сжществуватъ въ рупскитѣ говори, докато въ западнитѣ тѣ сж изчезнали доста рано, може би още съ IX вѣкъ.

Колкото се отнася до суфиксно *ь*, въ неврокопския говоръ се забелязва известно раздвоение. На мѣста то се изяснява, на мѣста запазва тъмния си гласежъ. Последното се случва най-често въ онѣзи форми, предимно прилагателни имена, които окончаватъ на носова съгласна *н*. И така покрай изяснено суфиксно *ь* въ неврокопския говоръ намираме и такива форми като бо̀л'ън, гла̀д'ън, зла̀т'ън, т'а̀хън, вр'а̀д'ън, пълън, у̀о̀д'ън (воденъ), ра̀до̆ст'ън. Мнозина искаха да съзратъ въ окончанието на изброенитѣ форми резултатъ отъ редукция на получения отъ суфиксно *ь* вокалъ *е* къмъ *ъ*. Едно доказателство обаче, че въ тѣзи форми действително имаме зачуванъ тъменъ гласежъ на старо *ь*, представятъ формитѣ bòlun (=bolьnъ), gladun, zlatun въ говора на чепинското село Костандово (вж. L. Miletič, Die Rhodopemundarten 200). Въ този говоръ имаме *ò* resp. *'o* за ударени *ъ*, *ь* и *и* resp. *'и* за неударени *ъ*, *ь* (ib. 199—200), докато неударението *е* въ сжщия говоръ или не се редуцира, или се редуцира рѣдко въ *ĕ* (ib. стр. 202), отъ което следва да се заключи, че както въ костандовскитѣ форми bòlun, zlàtun, така и въ неврокопскитѣ форми бо̀л'ън, зла̀т'ън имаме зачуванъ тъменъ гласежъ на старо *ь*, а не редукция на вторично *е*.

Освенъ важнитѣ заключения, които всичко до тукъ изложено позволява да се направятъ, а именно, че въ разрѣзъ съ почти общоприетото погрѣшно мнение, въ областьта на рупскитѣ говори имаме много случаи на първично изяснение на *ь*, чиито заченки датуватъ положително още отъ старобългарско време, и че тия случаи надхвърлятъ по брой изясненията въ западнитѣ говори, не малко значение иматъ изнесенитѣ отъ насъ факти и при опититѣ за локализация на нѣкои старобългарски паметници. Имамъ предъ видъ тукъ първата часть на Супрасълския сборникъ, гдето е честа замѣната *ь* > *е*, а изяснение на *ъ* не срѣщаме. Обикновено тази особеность на паметника се смѣташе за североизточна българска диалектична черта. Въ сжщность югоизточниятъ говоренъ дѣлъ може да има напълно равни претенции въ това отношение. Освенъ това при

опититѣ за локализация на Супрасълския сборникъ, направени най-подробно отъ A. Margulies (вж. Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis, Heidelberg 1927. Стр. 227—241) не се взимаше предъ видъ една важна особеность на паметника, изтъкната въ последно време отъ проф. Милетичъ, а именно че тукъ намираме най-многобройни заченки отъ члена *-онъ*. Така напр. въ Марийнското евангелие имаме единъ единственъ примѣръ съ членъ -онъ: **лѣстецѣ-онъ**; въ Савината книга имаме два примѣра: **рабъ-онъ, подроугъ-онъ**, а въ Супрасълския сборникъ намираме шесть подобни форми, именно: **свѣтъ-онъ, лѣстецъ-онъ** (два пѫти), **величавыи-онъ, младъ-онъ, адское-оон** (вж. Л. Милетичъ, Къмъ историята на тройния членъ въ българския езикъ, Български прег. II 1, стр. 3). Известно е отъ българската диалектология, че тази особеность може да бѫде само южнобългарска.

Рецензии и книжовни вести.

Ernest Pezet, deputé du Morbihen et **St. Simondet,** professeur à l'Ecole des Sciences politiques, **La Yougoslavie en peril?** — Paris, Librairie Ploud et Gay, 1933, 287 стр.

Съ огледъ къмъ жизненитѣ въпроси, които не преставатъ да занимаватъ общественото мнение въ Югославия и България и отъ чието разрешение зависятъ бѫдещитѣ съседски отношения на двѣтѣ страни, означената по-горе книга на двамата французки автори, депутата Ернестъ Пезе и професора по политически науки Ст. Симонде, твърде заслужава да бѫде въ кратце разгледана на страницитѣ на нашето списание въ реда на отбелязанитѣ до сега французки книги отъ тоя родъ.

Както личи и отъ заглавието „Югославия въ опасность?", въпроса се касае до факти, които угрожаватъ бѫдещето на държавата и върху които авторитѣ, нейни доброжелатели, искатъ да обърнатъ вниманието на французитѣ па и на свѣта изобщо, за да се предотврати о време неминуемото споредъ тѣхъ разпадане на Югославия, което зле би засегнало преди всичко интереситѣ на Франция. Че авторитѣ съ книгата си преследватъ само тая задача въ пълна обективность, изключваща всѣка друга тенденция, се убеждава всѣки непредвзетъ читатель.

Изтъкнатитѣ отъ авторитѣ голѣми неджзи, които подяждатъ устоитѣ на югославянската държава, се коренятъ въ фаталната тенденция на сръбскитѣ ѝ управители да наложатъ на всѣка цена и въ скоро време изключително сръбско надмощие надъ другитѣ народности, влизащи въ състава на държавата, и то като ги асимилиратъ да станатъ „югославяни" — въ сѫщность сърби. По тази, много разисквана до сега тема и отъ други автори, французи и нефранцузи, книгата на Пезе и Симонде е интересно допълнение съ тая си особеность, че съдържа и много извадки отъ обнародвани изявления по сѫщия въпросъ отъ други автори. Особено е използувана книгата на Charles Rivet, En Yougoslavie (Paris 1919), въ която се изнасятъ основнитѣ, зародишни грѣшки, допуснати отъ Версайлския договоръ при създаването на новата държава на сърби, хървати и словенци. Както казватъ и самитѣ автори въ увода си, цельта имъ е лоялно и съвсемъ приятелски да изкаратъ на яве истината. Госп. Er. Pezet е предприелъ и едно лично осведомително пѫтуване по Югославия, Ромъния, България и др., така че книгата е плодъ и на собствени изучвания и провѣрки. Пезе е желаелъ преди всичко да знае истината, за да спомогне щото сѫщо така и французитѣ да я узнаятъ. Като цитува отъ предговора на Едуардъ Ерио къмъ книгата на H. Debraye, Au tour de la Yougoslavie (1931), (вж. моя рефератъ за това въ Макед.

прегледъ, г. VII, кн. 4, с. 117—120), гдето е изказана надежда, че Югославия негли скоро ще се съвземе и ще осѫществи своето държавно единство, Пезе намира, че за жалость това и досега далечъ не е постигнато, като между друго посочва и на факта, че Македония все си остава предметъ на раздоръ между България и Югославия. Нека отбележимъ тукъ, че Пезе е единъ отъ постояннитѣ докладчици по въпроситѣ относно централна Европа и Изтока въ комисията по външнитѣ работи въ Парижъ.

По-долу ще се спра върху по-интересни мѣста на книгата.

Въ прегледа на географията и историята на Югославия авторътъ е неточенъ, като казва, че тя наброява до 13 милиона жители, които представяли почти еднороденъ етниченъ съставъ, за което предимство можели да ѝ завиждатъ другитѣ новосъздадени въ 1919 година държави (стр. 19). Напротивъ, тъкмо въ значителната разнородность се крие зародишътъ на несъгласията, поради които не можа де се осѫществи държавното единство, както го искатъ управницитѣ въ Бѣлградъ. Сѫщо така не е точно, гдето авторътъ, слабо осведоменъ, казва, че споредъ нашия договоръ съ Сърбия отъ 1912 г., последната била задължена да участвува въ Балканската война съ 150 хиляди души, а пъаъ ужъ въ сѫщность изкарала на бойното поле 300 хиляди, когато напротивъ въ биткитѣ при Куманово и Битоля, за които авторътъ говори (с. 26) срещу слабата турска сила (до 40 хиляди души) сърбитѣ съвсемъ нѣмаха нужда да противопоставятъ толкова голѣма войска, независимо и отъ факта, че победата имъ при Куманово бѣше решително подпомогната и отъ една силна българска дивизия, угрожаваща десния флангъ на турцитѣ.

Относително хърватитѣ вѣрно е забелязано, че тѣ, избавяйки се отъ маджарската власть, попаднаха въ новата държава въ единение съ свои братя сърбитѣ, културно по-неразвити и по-малко модерни (moins modernes) отъ самитѣ тѣхъ (35). Цитува се и интересна характеристика на хърватитѣ въ този смисълъ отъ по-горе споменатата книга на Charles Rivet. Любопитни сѫ отъ сѫщия и цитатитѣ, съдържащи изявления на видни словенски държавници, за да покаже отъ една страна готовностьта на словенцитѣ да приематъ монархията въ новата държава, а отъ друга — федералистичнитѣ и републикански стремежи у хърватитѣ. За последното сѫ важни приведенитѣ изявления на хърватския водитель Радичъ, който между друго още въ самото начало на новообразуваната държава е твърдѣлъ, че Югославия само външно, но не и вѫтрешно представлява единъ народъ, когато въ сѫщность има три главни народности, различни по културното си равнище. Така у словенцитѣ има само 17% неграмотни, у хърватитѣ 46%, въ Босна 65%, въ Сърбия 80% и въ Черна Гора до 95%. И мненията на други хърватски общественици, които се цитуватъ, се схождатъ съ казаното. Нека отбележа, че не е точно, което казватъ авторитѣ, че словенскиятъ езикъ билъ единъ диялектъ на езика на сърбохърватитѣ, та последнитѣ лесно се разбирали съ словенцитѣ и обратно (с. 42), понеже сърбохърватитѣ съвсемъ нелесно могатъ разбра словенеца, когато той простонародно си говори. Твърде поучителни сѫ и приведенитѣ изявления на Ch. Rivet досежно историята на спогодбата между сърби и хървати презъ време на голѣмата война и по-

следвалото разочарование у подирнитѣ. Още Ch. Rivet констатира, че „сърбската войска посърбява всичко“ (le militaire serbe serbise ou qu'il soit) и че за нея Югославия не означава друго освенъ Велика Сърбия (49). Излагайки по-нататъкъ развитието на великосърбиянската политика на Югославия следъ войната, авторитѣ обвиняватъ Франция, която слѣпо е гледала на всичко това главно поради пълната ѝ неосведоменость относително народностнитѣ отношения въ тая страна, „за която французитѣ не сж знаяли друго освенъ Бѣлградъ, краль Петъръ, принцъ Александъръ и министъръ Пашичъ“ (53). А последниятъ, бѣше — казватъ авторитѣ — отявленъ представитель на пансърбизма. Той бѣше, който по столицитѣ на западна Европа презъ време на войната взимаше участие въ съветитѣ на съюзницитѣ и който даде отпечатъкъ на политиката на съюзницитѣ и на французката политика по отношение на Балканскитѣ славяни. Съвсемъ не му е било присърдае, че е билъ принуденъ да подпише въ Женева споразумѣние съ хърватитѣ съ федералистична тенденция споразумение, което той сетне се стараелъ всячески да осуети. Така и стана, защото Югославия, която биде създадена, въ сжщность бѣше Сърбия. Женевското споразумение, което предвиждаше абсолютно равенство на тритѣ народа — сърби, хървати и словенци, се счете въ Бѣлградъ за бѣла книга та полека-лека отъ „югославянския идеалъ“ не остана друго освенъ сърбската мегаломанска концепция. Това сж началата на сегашното положение.

Последващитѣ събития не оправдаха политиката на Бѣлградъ. Излага се историята на югославянската конституция, вотирана отъ скупщината въ 1921 год. съ едно слабо мнозинство отъ само 16 гласа, и то при отсжтствието на хърватскитѣ депутати на чело съ Радичъ. Между 93-тѣ души опозиция (отъ 211 д. гласували) сж били комуниститѣ, между които и депутати отъ Македония, словенскитѣ клерикали, социялиститѣ, мусулманскитѣ депутати отъ Македония, па и хърватинътъ, бившия бѣлградски министъръ Трумбичъ, делегатъ и на мирната конференция въ Парижъ. Цѣлата глава „Отъ конституцията до диктатурата“ съдържа много важни подробности.

Но още по-любопитни сж фактитѣ, разказани въ следната глава „Установяване на диктатурата и личната власть на Александъръ I“, гдето преди всичко се дава характеристика на кралската личность, която се осмѣли дв се наложи абсолютенъ господаръ на новата държава отъ 14 милиона население съ пространство, равно почти на три четвърти отъ Франция. Между друго се знаело, че той презира (méprise) всѣко конституционно ограничение на кралската власть и че проявява истинско отвращение къмъ парламента, че обича блѣсъка и военни упражнения, поради което постоянно носѣлъ военна униформа и пр. Отъ 1918 до 1929 г. е имало повече отъ 25 министерски кризи въ Бѣлградъ, отъ които само две сж били последица отъ вотъ на недовѣрие на скупщината. Кралътъ е заобиколенъ отъ една камарила, която не го оставя да влѣзе въ прямо съприкосновение съ народа. Но се разказватъ и факти, които го рисуватъ твърде самостоятеленъ и решителенъ, така че, споредъ авторитѣ, личностьта на Александъръ I се указва до негде загадъчна.

Понеже народното недоволство, насочено противъ самия него, постепенно се е засилвало главно поради неуспѣшнитѣ опити да се постигне държавно единство, на 5—6 януарий 1929 год. кралътъ се е решилъ да установи диктатура съ цель насила да обедини Югославия, и то „временно" споредъ него самия. Дадено е изцѣло и съдържанието на кралската прокламация до народа, съ която се отмѣнява конституцията отъ 1921 година, а така сѫщо се цитуватъ и досежнитѣ инструкции до министритѣ. Сѫщевременно е обнародванъ и единъ законъ за кралската власть, а управлението на държавата съсредоточава всичкитѣ власти въ ржцетѣ на краля. Единъ генералъ, командантъ на кралската гвардия — Петъръ Живковичъ биде поставенъ на чело на министритѣ. Цитува се интересна характеристика на генерала възъ основа на факти отъ миналото му изъ книгата на A. Boissard, Les trois rois du Danube (Revue Politique, 15, VII. 1931). Живковичъ е изрисуванъ, въ морално отношение, въ най-черни бои (92—95). Привеждатъ се доказателтва за пълния неуспѣхъ на диктатурата (глава V.). „За безпристрастния наблюдатель — казватъ авторитѣ — неуспѣхътъ на югославската диктатура е неотрицаемъ фактъ, явенъ до тамъ, че обективниятъ историкъ ще бѫде въ затрудиение, кое да избере отъ многото доказателства за отрицателното обществено мнение къмъ нея, за раздоритѣ, насилията, моралното и материялоо положение на страната въ всѣко отношение и действията на управляващитѣ. Цитуватъ се и противни, оптимистични доводи изъ печата отъ една статия на Ch. Loiseau, сѫщо и други хвалебни публикации, между които и на Шантичъ-Шанданъ (Cxantitch-Chandan, L'unité yougoslave et le roi Alexandre 1, Paris, 1931). Изброяватъ се и първитѣ декретирани отъ диктатурата закони (отъ 11 януарий до 10 декемврий 1929 г.), между които благоприятниятъ на новия режимъ печатъ особено изтъква 1) реформата на централното управление, 2) закона отъ 3 октомврий за новото административно дѣление на кралството подъ нови названия и 3) реформата и унификацията на фискалния режимъ. Върху последния законъ авторитѣ подробно се спиратъ. Съ закона отъ 3 октомврий се установяватъ новитѣ деветь „банства", съ които се цели да изчезнатъ предишнитѣ исторически граници. Касаело се е съ промѣната въ 1929 година — казватъ авторитѣ — да се убиятъ партикуларистичниятъ и федералистиченъ духъ и да се създаде на сила единъ „югославски" народенъ духъ. Границитѣ на „бановинитѣ" бидоха начертани и наложени, както и самитѣ банове и подбанове просто съ кралски указъ, а пъкъ съветътъ при всѣка бановина се назначава отъ министра на вѫтрешнитѣ работи и пр. И „подуправителитѣ" — на брой 328 за цѣлото кралство — сѫщо тъй се назначаватъ съ декретъ отъ краля. Кметоветѣ и общинскитѣ съветници се назначаватъ отъ досежния банъ. Възразявайки на Милутинъ Йовановичъ, който възхвалява новия режимъ въ съчиненията си „Абсолутистичниятъ режимъ на Югославия (Le régime absolu yougoslave, Paris, 1930) и „административната реформа въ Югославия" (Paris, 1932), авторитѣ изтъкватъ, че „аналогията", която новата организация съ бановинитѣ представя съ административната администрация на Франция, е само привидна, защото една такава децентрализация може да сѫществува само при една представителна (репрезентативна) система, при режимъ на свобода и демокрация у напълно единенъ народъ, както

е въ Франция, когато въ Югославия представителниятъ режимъ не сжществува, а общественото мнение нѣма никакви срѣдства да се изрази Всѣка воля, всѣка инициатива идва отъ горе, отъ диктаторския източникъ и отъ сърбско вдъхновение. Диктатурата, която замѣсти името „кралство на сърби, хървати и словенци" а съ името „Югославия" се създаде въ сжщность една „Велика Сърбия". Вмѣсто да се изцери злото, то, напротивъ, се увеличи (105). Самиятъ Ch. Loiseau въ една своя статия (1929, 25 II въ Correspondant) бѣше изтъкналъ, че отъ 150-тѣ генерали въ Югославия ни единъ не е отъ хърватско или словенско потекло и че по този начинъ сърбитѣ си запазили висшето ржководство въ армията. А споредъ югославски публицисти, чиито писания не сж опровергани официално, въ 1932 г. — сир. четирнайсетъ години следъ обединението въ армията на Югославия още имало 116 генерала, между които ни единъ не е хърватинъ или словенецъ; между 1508 ученика въ военното училище всички сж сърби освенъ 140 хървати и 50 словенци; на кралския дворъ отъ 31 чиновникъ 30 сж сърби; въ канцеларията на орденитѣ всичкитѣ 9 чиновника сж сърби; въ министерския съветъ всичкитѣ 13 чиновника сж сърби; въ министерството на вжтрешнитѣ работи отъ 127 чиновника 113 сж сърби; въ министерството на външнитѣ работи отъ 219 чиновника — 180 сж сърби; въ министерството на просвѣщението отъ 156 чиновника 150 сж сърби и пр. и пр. А пъкъ всичкитѣ сърби въ Югославия едва представляватъ нѣщо повече отъ една трета отъ населението! Възразявайки и на други доводи, авторитѣ твърдятъ, че ентузиязъмътъ за югославянско обединение е траялъ само отъ 1917 до 1920 година и че сърбскитѣ правителства не сж съумѣли да го използуватъ, а диктаторскиятъ режимъ още повече е влошилъ положението.

На 3. септември 1931 год. кралътъ декретира единъ новъ „избирателенъ" законъ, съ който на гледъ се дава възможность на страната свободно да изрази волята си. Така и въ в. Temps се представя този кралски актъ предъ французкото общество мнение. Авторитѣ критически възразяватъ давайки истинско освѣтление на тоя фактъ, като особено изтъкватъ чудовищнитѣ по криещета се въ тѣхъ реакционна тенденция параграфи 20, 21, 24, 26 въ закона. По поводъ на тоя избирателенъ законъ се видѣли принудени представители на опозицията: А. Станоевичъ, Д-ръ А. Корошецъ, I. М. Ивановичъ, Люба Давидовичъ, Д-ръ Спахо. Д-ръ Мачекъ и Светозаръ Прибичевичъ, да протестиратъ съ едно подписано отъ тѣхъ изявление (отъ 21.X. 1931 г.), озаглавено „До нашитѣ приятели", пълниятъ текстъ на което е даденъ на стр. 119. Съ тоя законъ бѣлградското правителство си осигурява пълно надмощие въ новата „скупщина" и въ „сената", за което се привеждатъ и числата на избирателитѣ въ страната — всичко 2,325,245 и сжщо и по отдѣлнитѣ банства. Твърденията на „Temps" напълно се опровергаватъ, казватъ авторитѣ, а отъ своя страна тѣ се виждатъ задължени да установятъ, че допитването до народа по новия избирателенъ законъ въ 1931 г. въ сжщность не е било допитване, а просто насилие, че опозицията не само не е заглушена отъ нѣкакво голѣмо движение за народно единение, а напротивъ че тя все повече и повече расте; че Югославия все повече и повече отслабва поради вжтрешно разлагане, което презъ 1932 година се проявява чрезъ

враждебни манифестации, атентати и др. подобни симптоми; че Югославия за голѣма жалость на своитѣ приятели, каквито сж и самитѣ автори на книгата, не се указва установенъ и умиротворенъ политически организъмъ въ югоизточна Европа (124). Дори и в. Temps най-сетнѣ се принудилъ по-вѣрно да освѣтли своитѣ читатели, като обнародва редъ статии, резултатъ на една относително обективна анкета върху работитѣ въ Югославия на своя сътрудникъ г. Marcel Dunan. Въ броя отъ 10 юний 1932 г. вѣстникътъ обнародва забележителнитѣ изявления, които Дюнанъ самъ е чулъ отъ хърватския вождъ Мачекъ: „Това, което подържа единството, то е военната сила. Ако биха се отстранили жандармитѣ и войницитѣ, то би означавало веднага край на държавното единство. Що се отнася до последнитѣ избори, тѣ бѣха една комедия: участието на избирателитѣ, ако и при официаленъ най-дивъ натискъ, не бѣше, въпрѣки противнитѣ правителствени статистики, по вече отъ 15%. Организацията на новата партия е една игра (farce). Освиркватъ ги министритѣ на обиколкитѣ имъ, когато напротивъ въ Сплитъ народътъ, не виждайки да пристига Д-ръ Мачекъ, повърнатъ въ Загребъ отъ жандармитѣ, крещи „Да живѣе Мачекъ да живѣе свободно Хърватско!"

И тъй положението не се е промѣнило, а се е влошило, както показва историята на годината 1932. Привежда се като доказателство за това между друго и неуспѣлото военно съзаклятие въ Мариборъ. А за всички бунтарски прояви диктаторското правителство се сили да представи като причина външни подстрекателства, отъ които идѣли и всички „лъжливи" слухове (131). Въ това отричане на влошеното положение бѣлградското правителство въ своя печатъ неотстжпно продължава, обаче въ чуждата преса постепенно проникватъ гласове, рисуващи истината, за доказателство на което въ книгата се привеждатъ цитати отъ различни чуждестранни журнали. Цитува се и известната знаменателна статия на прочутия Scotus Viator (Seton Watson) въ „Observer", подъ заглавие „Югославия въ опасность" (La Yougoslavie en danger), гдето се напада бѣлградското правителство, че върши крайно реакционерна и опасна централистична политика; обвинява се прямо и министърътъ Жика Лазичъ, че той самъ е вдъхновитель и авторъ на терористичната политика, която бѣснѣе въ Македония и Хърватско. Викътъ на очаяние отъ страна на този известенъ голѣмъ приятель на сърбитѣ е произвелъ сжщинска паника въ бѣлградскитѣ управляващи срѣди, и при все това не е предизвикалъ да се направятъ нѣкакви отстжпки на автономиститѣ. Цитуватъ се изявления на Delagarde въ в. Temps, на Ed. Pfeiffer въ в. République, на I. Humbert въ „Ordre" и др., отъ които надъ всѣко съмнение се доказватъ лошитѣ последствия на новата „Конституция" на краль Александъръ отъ 1931 г. Въ връзка съ това авторитѣ питатъ, да ли кралътъ не е искалъ чрезъ тѣзи привидни „избори" (par ce simulacre d'elections), да представи югославянската държава въ по-добро освѣтление предъ чужбина, а главно предъ Франция отъ която Югославия постоянно изтръгва нова финансова помощь? Това, споредъ авторитѣ, не е невъзможно. Както и да е, казватъ сжщитѣ, несъмненно е, че краль Александъръ ще да чувствува съжаление за всичко туй и известни опасения, що се касае до срѣдствата, за да се освободи (de „sortir") отъ

диктатурата (145). Споредъ авторитѣ, най-последни известия потвърдявали, че кралътъ е въ безпжтица (désorienté), че се чувствува обвързанъ да върви по единъ безизходенъ пжть и че налучква, отъ где би можелъ да се измъкне отъ тоя безизходъ. И действително, казватъ авторитѣ, ние го виждаме че прави внезапни жестове, които изглеждатъ и малко политични: той смѣнява правителствата, обявява нови децентралистични реформи, или пъкъ се залавя да изучва проекти за административна преправка (remaniement), произтичаща отъ опозицията, — проекти, които биха унищожили единъ отъ толкова възхваляванитѣ отъ диктаторския режимъ закони, именно споменатия законъ отъ 3. октомврий 1929. За пълна илюстрация на казаното неспокойно душевно състояние на краля се привеждатъ подробности относително мнимото влияние на генералъ Живковичъ върху него, разказва се историята на отстранението на Живковичъ отъ армията, подозренията, че той въ даденъ моментъ вмѣсто да спаси династията би билъ способенъ самъ да загради властьта и пр.

Особенно интересно е цитуваното отъ в. Temps (7.I. 1933) изявление на словенеца Корошецъ — бившъ югославянски министъръ председатель (1928 г.), шефъ на словенската народна партия, — въ което между друго той казва: 1) че словенскиятъ народъ иска да запази своята народна самобитность (индивидуалность), своето име, знамето си и своята племенна (етническа) сплотеность, свободно разполагане съ финансовитѣ си източници, като му се гарантира сжщо тъй и пълна политическа свобода и 2) че иска законодателство, което да му осигури жизненитѣ потрѣби и развитието на всички производителни сили на селянитѣ и работницитѣ. За тази цель, казва Корошецъ, ние искаме главно щото сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ да се споразумѣятъ за да изградятъ една югославянска държава, установена върху свободно изразена народна воля и върху демокрацията, — държава, съставена отъ равноправни цѣлости, отъ които една отъ тѣхъ е Словенско“ (149). Отбелязана е и една дописка отъ кореспондента на Temps отъ Бѣлградъ (7. I), който съобщава между друго, че новообразувалата се сърбска партия на радикалъ-социалисти искала да се свика велико народно събрание, избрано чрезъ общо, прямо и тайно гласуване, за да възстанови демократически парламентаренъ режимъ съ конституционна монархия, че сжщата партия по външната политика желаела тѣсно сътрудничество на Югославия съ България и възстановяване дипломатически сношения съ братския руски народъ. По поводъ на всичко туй авторитѣ казватъ, че когато човѣкъ пжтува по Югославия, има мжчителното чувство на една драма, която се играе, на едно трагично недоразумение, което се влошава, между единъ народъ и неговитѣ упривители и чиито край може да костува сжществуването на самата Югославия.

На дълго пакъ се разглежда въпросътъ „Единството на Югославия, е ли компромитирано?“ (152—189). Тукъ се изреждатъ изявления на видни личности и отъ печата, които доказватъ, че положението въ Югославия, каквото е сега, е неудържимо и че единственіятъ възможенъ изходъ за да не се резпадне държавата е една федеративна република. И други такива изявления водятъ все къмъ сжщото заключение: „Налага се ос ранението на династията, която е сръбска и която води политика на сръбска

хегемония"; „Ако югославянската демокрация, която е още колеблива, не успѣе скоро да събори диктатурата и монархията чрезъ една политическа революция, сигурно ще стане това, което още не е станало въ Испания, сир. политическа революция ще се последва отъ социялна революция" и пр. Важно е отъ друга страна, че и между запасното воинство владѣело сѫщо такова възбудено недоволство отъ режима. Последното се проявявало по разни начини, за което се привеждатъ изявления на бивши бойци офицери. На въпроса, какъвъ е моралътъ на югославянскати армия, авторитѣ, изброявайки народноститѣ, отъ които тя е съставена, сѫ пропустнали (?) да споменатъ македонскитѣ българи, а пъкъ споменаватъ покрай сърби, хървати, словенци и бошняци, още и далматинци и черногорци, чийто областни названия не означаватъ, че тѣ сѫ отъ нѣкоя друга народность. Обаче правилно е заключението, че армия, съставена отъ такива разнородни елементи, не е отъ естество да има единъ духъ, да се сплоти въ едно непоколебимо морално цѣло. Въ всички случаи, когато се проявява недоволство отъ режима дори и въ войската, официялнитѣ комуникета прикриватъ това, като изкарватъ виновни нѣкакви „комунисти" (161). Особено интересни сѫ даннитѣ въ книгата, които рисуватъ недоволството на хърватитѣ и словенцитѣ отъ наложения имъ сърбски режимъ. Цитуватъ се доссжни съобщения отъ Marcel Dunan съ заключения, че: Хърватско просто трепери отъ негодование противъ сърбизма; че сърбо-хърватскиятъ конфликтъ е отровилъ политическия животъ на Югославия; че хърватската опозиция, разяждана вече отъ десетина години раздоръ между Загребъ и Бѣлградъ, просто отива къмъ федерализъмъ, а у по лѣвитѣ и до сепаратизъмъ.

Споредъ изявления на Д-ръ Мачекъ предъ кореспондента на Temps, тъй нареч. сърбохърватско единство е фикция въпреки еднаквия езикъ, понеже само езикътъ не стига за това; поради общностьта на една друга култура у хърватитѣ се е създало особено, хърватско национално съзнание; „югославизмътъ" е само единъ прахъ въ очитѣ на чужденцитѣ „Ние не ще се биемъ, казалъ Мачекъ, освенъ за да запазимъ своята народностна и правно-политическа индивидуалность". Даватъ се сведения за политическитѣ групировки въ Югославия, които диктатурата не е можала освенъ нагледъ да задуши. Напразно сегашниятъ режимъ е повелъ люта борба и противъ католицизма на хърватитѣ и словенцитѣ. Тъкмо това враждебно поведение на сърбското правителство заостря до крайность междуособната омраза. Цитуватъ се и официални разпореждания, напр. че се запрещаватъ конфесионални, сир. католическитѣ училища. И спрямо католическото духовенство се постжпва явно враждебно. По този въпросъ, засѣгащъ религиозната организация на страната, въ книгата сѫ дадени подробни, твърде любопитни сведения. Противокатолическата дейнасть на диктатурата е засегнала дори и училищнитѣ учебници, въ които се прокарватъ и твърдения, обидни за католицитѣ.

Религиозната борба продължава, и съ право авторитѣ смѣтатъ, че религиозното потисничество повече отъ политическото сѣе духъ на бунтъ въ държавата. Поради това кралътъ тъй сѫщо е взелъ върху си тежка отговорность (185). А споредъ авторитѣ една искрена и решителна инициатива на краля все още би можела да спре разложението, да спаси

единството на държавата. Опасността се криела въ упоритостьта да се следва фаталниятъ пѫть на психологически, политически и административни блуждения, по който се е тръгнало и който е довелъ до сегашното положение.

Книгата завършва съ единъ принципияланъ прегледъ върху външната политика на Югославия, следъ което авторитѣ даватъ своитѣ общи заключения, гдето накратко се резюмиратъ по-рано изказани вече мисли. Следъ 13 години, откакъ се създаде Югославия, на която липсваше само желаното отъ всички „единство", последното и сега не е постигнато, макаръ че тъкмо за това единство бѣ наложена на 1 януарий 1929 г. сегашната диктатура. Тя напротивъ влоши положението, направи още по-мѫчно постижимо единството на тритѣ народа. Личността на краля е трѣбвало да бѫде символъ на това единение, а тя напротивъ сега е все повече и повече атакувана. Народътъ, зле третиранъ и надзираванъ, на сила понася диктатурата, впрочемъ не и безъ бунтове, която ненавижда. Наистина днесъ може да се държи единъ народъ подъ властьта на силата, но съ това срѣдство не може дълго да се злоупотрѣбява. Това е опасна игра, която играятъ сега краль Александъръ и неговитѣ съветници. Понеже народното единство парламентарниятъ режимъ, а следъ това диктатурата не можаха да постигнатъ, въ сѫщность сега нѣма „Югославия" — това е фактъ (il n'y a pas de Yougoslavie — voilà le fait 232).

Къмъ книгата сѫ прибавенияй осъмь документа, които я правятъ още по-интересна, а именно: писма на W. Steed и Seton Watson до г. Pezet; манифестъ до директора не „Manchester Guardian"; една речь на Bethlen въ Берлинъ и отзивъ отъ тая речь въ унгарския парламентъ; отношенията на Ватикана къмъ Югославия; наредба на изборната служба отъ единъ шефъ на полицията; докладъ до министра на просвещението въ Бѣлградъ отъ съвета на университета; секретна наредба до бановетѣ; програми и манифести, неотдавна обнародвани отъ главнитѣ югославянски партии.

Предъ заглавния листъ е помѣстена една малка карта (въ черно) на днешна Югославия, на която съ тлъсти букви сѫ означени названията на банствата, а съ гѫсти точки — тѣхнитѣ граници; съ коси черти е означена територията на бивша Сърбия. Има неточности: Македония като область е означена тепърва подъ Демиръ Капия (види се споредъ лъжеучението на Цвиичъ и Беличъ). Съ чернички букви личи нѣкаква „Tchernagora" между Морава и Тимокъ далечъ на северъ близу до Дунава! Въ лѣвия доленъ жгълъ съвсемъ излишна е мѫничката карта на „югославянски територии" въ „старо време".

Л. Милетичъ.

Aleksander Brückner, Cyrillo-Methodiana (печ. въ Kwartalnik historyczny, rocz. XLVII, t. I, стр. 529-552, Lwów 1931.

Известно е, че между най-важнитѣ въпроси, които изграждатъ основата на славянската филология, се счита и тоя за Кирилъ и Методий и тѣхното пълно съ значение за цѣлокупното славянство дѣло. Затова и обширната литература, посветена на тоя предметъ, е необходимость за всѣки славистъ и нейното издаване въ отдѣлна нова и пълна библиография, което сега се подготвя, ще бѫде оценено съ право като значително и полезно начинание. Почти всички видни слависти въ миналото сѫ се занимавали въ своитѣ трудове съ въпроси, които засѣгатъ разностранната дейность на бележититѣ солунски братя, и не е чудно, ако и тукъ, както при всички отъ извънредно значение проблеми, разногласията сѫ бивали чести, споровете разпалени, а резултатитѣ отъ многобройнитѣ научни издирвания въ доста случаи — съмнителни.

Ако оставимъ на страна множеството статии, предимно на руски слависти отъ края на миналото и началото на сегашното столѣтие, за да споменемъ имената на изследвачитѣ, които сѫ дали по-крупни трудове върху Кирило-Методиевия въпросъ, не бива да се забравятъ преди всичко Jagić (вж. неговата Entstehungsgeschichte der kirchen-slavischen Sprache², Berlin 1913 и др.), Pastrnek (срв. Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda s rozborem a otiskem hlavních pramenů, Praha 1902), Rački, Ламански, K. Potkański, I. Franko, Fr. Snopek, Murko, K. Jireček, V. Novotný, Vondrák, Schubert, Lapôtre, Голубинскій, Малышевскій, Leger, Ohienko и др. Между тѣхъ по-особено мѣсто заема познатиятъ полски ученъ Al. Brückner, защото на нѣколко пѫти вече изказва твърде оригинални, смѣли мнения, относно нѣкои факти изъ живота и дейностьта на Кирилъ и Методий, върху които обикновено не пада каквото и да било съмнение.

Така между друго въ Archiv für slav. Philologie, т. XXVIII, 186-229 и въ книгата си Die Wahrheit über die Slavenapostel, Tübingen 1913 той се опита да подрони съ свойствената си остра и на мѣста иронична критика дотогавашнитѣ схващания, които счете за недостатъчно убедителни и явно предразсѫдъчни. Както методично, така и по отношение на често изненадващитѣ заключения, до които достигна, Брюкнеръ, споредъ преценката на критиката, претърпѣ несполука. Своевременно справедливо бѣ изтъкнато, че даннитѣ на единственитѣ източници за живота и дѣлата на Кирилъ и Методий — легендитѣ Брюкнеръ използува дори повече отъ своитѣ предходници, своеволно си служи съ аргументи ex silentio. попада въ противоречия, преувеличава фактитѣ, като нарушава дори относителната научна правда. Но все пакъ единъ отъ неговитѣ рецензенти V. Novotný не безъ право забеляза, че дори и тамъ, гдето грѣши, Брюкнеръ подбужда къмъ нови изследвания и указва нови пѫтища (срв. Listy filologickè XLI 304-308, още Bidlo, Čas. Mat. Morav. XXXVIII 101-107, Lit. Zeit. 1914, 750, Nitsch, Rocz. slaw. VII 208).

Миналата година излѣзе книгата на ческия византологъ Fr. Dvorník подъ надсловъ Les légendes de Constantin et de Méthode, vues de Byzance, Prague 1933, 443 стр., която представя разширение на нѣкои части отъ по-стария трудъ на сѫщия авторъ съ заглавие Les slaves Byzance et

Rome au IX-e siècle, Paris 1926. Новото съчинение на Дворникъ, снабдено съ обширна библиография, прибавя много малко ново къмъ онова, което вече Пастрнекъ въ цитувания по горе трудъ даде, но то е полезно въ нѣколко отношения, а именно, че дава цариградския коментаръ къмъ двете биографии, че въ него се говори по-обширно за манастиритѣ въ Византия, за състоянието на университета въ Цариградъ, за сектата на иконоборцитѣ, за хазаритѣ и арабитѣ и пр.

Като взема поводъ отъ новото съчинение на Дворника и съ огледъ къмъ нѣкои мнения за състоянието на България въ 9 в., изказани отъ В. Н. Златарски въ неговата История на българската държава, София 1927 и отъ английския ученъ S. Runciman въ последно време, Брюкнеръ отново излиза въ Kw. histor. (срв. наслова) да защити нѣкои отъ старитѣ си схващания и да обори хипотезитѣ, за които се застѫпва Дворникъ. Съ известна невъздържаность въ езиковитѣ си похвати той още въ началото на своята статия вмѣнява въ недостатъкъ на Дворника онова, което съставя постоянна грѣшка въ работитѣ на самия него — явна неметодичность. Въ сѫщность критиката на Брюкнеръ цели да изтъкне, че въ тълкуването, което Дворникъ прави на разни мѣста отъ легендата за Константина, се съдържатъ невѣрни и преувеличени предположения. Обаче да се мисли, че въ методично отношение разясненията на Дворника се различаватъ отъ разбора на легендата, който извършва самиятъ Брюкнеръ, би значело да се обвинява несправедливо.

Брюкнеръ подлага на съмнение нѣкои подробности въ легендата, между които и тая за подбудитѣ, които сѫ накарали Ростиславъ да се обърне съ молба къмъ далечна Византия вмѣсто къмъ близкия и познатия Римъ. Той отрича всѣкакви теоложки познания на Ростислава, които биха били причина за подобно решение, като счита, че всички, които по примѣра на Дворника съзиратъ въ тая постѫпка политични домогвания, сѫ изпаднали въ пѫть на заблуждение. Знае се, че новитѣ археологически разкопки въ Моравия, при които се намѣриха множество византийски издѣлия, показватъ на търговски сношения въ 9—10 в. между моравяни отъ една страна и авари, гърци и българи отъ друга, и това е дало поводъ на Дворникъ да подозира, че е сѫществувалъ съюзъ между българи и нѣмци, който е заплашвалъ моравското княжество. Брюкнеръ обаче се позовава повече на историческитѣ сведения, въ които не се говори нищо за подобни съюзи нито за нѣкакви преговори между Византия и Моравско съ цель да се противопоставятъ тия две държави на предполагаеми опасности. Той счита, че търговцитѣ, които сѫ пренасяли византийскитѣ издѣлия, сѫ били евреи, а тѣ въ никой случай не сѫ могли да осведомяватъ религиозно и политически моравянитѣ. Брюкнеръ тукъ се надсмива надъ фантазията, която била подвела Дворника, а самъ забравя, че неговитѣ доводи съвсемъ не сѫ по-обосновани. Авторътъ намира, че пражкиятъ византологъ не винаги се отнася къмъ историческитѣ паметници съ нуждната критичность и сочи за примѣръ онова, което Дворникъ казва за отношенията между българи и франки въ Долна Мизия презъ 20-тѣ год. на 9 в. Именно Брюкнеръ счита, че предположението за нѣмско-българско съглашение насочено срещу Ростислава (което намира изразъ и у Златарски) почива на невѣрни сведения, смѣтани отъ нѣкои стари изследвачи за истинни и подържани и досега по традиция.

Споредъ него, грѣшка е да се мисли, че моравската мисия е имала каквато и да била политична цель. Самиятъ Ростиславъ нѣмалъ държавнически дарби, каквито обикновено му се приписватъ, защото иначе не би заслужилъ своята злочеста сѫдба — свидетелство за непредвидливость и за отсѫтствие на усѣтъ къмъ действителностьта.

Брюкнеръ разглежда и важния въпросъ за причинитѣ, които сѫ накарали Бориса да приеме християнството, като изтъква, че тукъ не се касае за внушение отъ страна на Людовикъ Нѣмски, както мисли Дворникъ, нито за военна принуда отъ гръцка страна, понеже никой изворъ не говори за това (съ изключение на нелогичнитѣ вести у Симеона Логофета и преписвача му Псевдо-Симеонъ), а още по-малко за духовно безъ военна сила принуждение, упражнено върху Бориса отъ страна на Византия. Обаче отхвърляйки тия възможности, авторътъ самъ не сочи, кой е истинскиятъ поводъ за това важно историческо събитие. Ако, както можемъ да се досѣщаме, той счита, че Борисъ самоволно е покръстилъ народа си, остава неясно, защо това покръстване става така внезапно, „неочаквано", както гласятъ сведенията, които намираме у патриарха Фотий.

За фантастични елементи въ тълкуванията на Дворника авторътъ намеква и когато разглежда причинитѣ и условията на хазарската мисия. И тукъ, както и при другитѣ предполагаеми пѫтувания на Кирилъ, цельта била чисто религиозна, а не и политична, по починъ на византийската власть, защото отъ текста на легендата личало, че хазаритѣ се отнасятъ съ пратеника като съ гостъ, проводенъ отъ Бога, но не и отъ царя. Брюкнеръ отхвърля твърдението на Дворника, че Кирилъ билъ придружаванъ отъ други високопоставени свѣтски лица, за каквито никѫде не се говори. За последното свидетелствуватъ, споредъ него, и самитѣ плачевни резултати отъ това полуофициално посещение — покръстени били не повече отъ 200 души хазари. Що се отнася до арабската мисия, авторътъ предполага, че въ случая е станало представяне на по-раншни събития като съвременни съ промѣна на участвуващитѣ лица, защото въ текста на легендитѣ се откриватъ хронологични несъобразности. Това предположение добива известна правдоподобность, като се иматъ предъ видъ познатитѣ похвати на агиографскитѣ писатели. Брюкнеръ не вѣрва на житията и относно мѣстото, въ което хазаритѣ сѫ представени като евреи, понеже нито гърцитѣ, нито руситѣ и Несторъ спомену̀ватъ нѣщо по това. Изобщо Дворникъ стои по-близо до разказа въ легендитѣ и е наклоненъ да съзира въ тѣхъ елементитѣ на искреность и точность, докато Брюкнеръ се съмнява въ всичко, като укорява ония, които вѣрватъ въ старото, ако и да е погрѣшно, а не вѣрватъ въ новото, колкото и да е истинно. По-нататъкъ той изтъква съ право нѣкои погрѣшни текстови тълкувания и неточности у Дворника, които довеждатъ до погрѣшни общи представи. Така напр. стб. дума врагъ Дворникъ превежда съ чес. vrah, което предизвиква крайно нежелателна промѣна въ смисъла; вмѣсто за авари у Дворника се говори за унгарци и др. под.

Въ легендитѣ не е обяснено, защо Методий е отишълъ преди смъртьта си въ Византия, вмѣсто въ близкия Римъ. Съответниятъ текстъ е тълкуванъ досега най-различно. Нѣкои мислѣха, че Методий е пѫтувалъ отъ носталгия, отъ желание да види пакъ родината си, други вслед-

ствие на гонения и умраза отъ страна на нѣмското духовенство и Светоплъкъ, трети, за да иска помощь отъ Византия, или за обяснение въ Цариградъ, гдето се създало неблагоприятно за него настроение поради интригитѣ, че билъ станалъ латинянинъ. Дворникъ и по тоя въпросъ е обвиненъ въ невѣрно тълкуване на легендата, именно, че Методий билъ дошълъ въ Цариградъ за да брани и срещу гърцитѣ своята панонска диецеза. Обаче Брюкнеръ изтъква, че следъ 873 г. подобна диецеза не е сѫществувала. Ето защо, споредъ него, Методий пѫтувалъ за Цариградъ по собственъ починъ, защото е трѣбвало и Византия да признае правовѣрностьта на християнскитѣ обреди. Това твърдение се доближава до мнението, че е сѫществувало въ Цариградъ нѣкакво подозрение относно дейностьта на Методия, и тъкмо последното би трѣбвало да се приеме, че е по-близко до истината Авторътъ е на мнение, че биографиитѣ, които се считаха за сѫщински агиографски паметници, писани наивно и искрено, сѫ тъкмо противното — обмислени, тенденциозни, предназначени да се запознае славянството съ новото вѣрско учение и да се оправдаятъ всички почини на двамата знаменити солунски братя. Схемата на житията е изисквала да се отнеме отъ тѣхъ всѣка лична проява, да се представятъ тѣ като агиографски лица. Брюкнеръ се осланя на своя краенъ безогледенъ критицизъмъ и едва ли не съ гордость говори, че както нѣкога, така и сега отхвърля цѣлата научна традиция, но все пакъ зачита и показанията на самитѣ жития, които сѫ и единственитѣ положителни източници. Не би могло обаче да се каже, че това е добра метода, щомъ като напълно произволно се отричатъ или приематъ сведенията, които даватъ легендитѣ. Споредъ автора, не трѣбва да се вѣрва, че папата повикалъ съ писмо двамата братя въ Римъ. Това мѣсто въ житията било предизвикано отъ традиционната схема на разказа. Сѫщо така не трѣбвало да се разбира буквално и това, че Лъвъ и Фотий били непосрѣдствени учители на Кирила. Тия имена били измислени, за да се придаде официална стойность на документа и да се усили впечатлението. Явно е, че Брюкнеръ цели да изтъкне личната предприемчивость на Кирилъ и Методий и да затвърди убеждението, че тѣ вършатъ всичко по свой начинъ, а не сѫ изпълнители на чужди внушения, желания и порядки. Наистина така значението на дѣлото имъ израства още повече.

Въ края на статията си Брюкнеръ повтаря нѣкои всеизвестни истини относно гениалния езиковъ усѣтъ и филологически дарби на Кирила, който не само практически е владѣелъ нѣколко езика, но и теоретично, по всичко личи, еималъ изненадващи за времето езиковедски познания. Авторьтъ е отдѣлилъ и нѣколко думи въ свръзка съ излѣзлата неотдавна книга на Jos. Vajs, Rukověť hlaholské paleografie, v Praze 1932 и на въпроса за произхода и устройството на глаголицата, която по негови думи съставя най-значителниятъ филологически паметникъ на 9 в. Той смѣта, че по тоя въпросъ теорията на Вондракъ, който се застѫпваше за семитския произходъ на нѣколско глагокски знакове е по-приемлива, отколкото Тайлоръ-Ягичевата хипотеза. Брюкнеръ се явява решителенъ противникъ на всѣкакви опити да се търсятъ образци за глаголски знакове въ коптската азбука или сасанидскитѣ писма. Той държи и за хронологичното първенство на глаголицата, която счита, че е съставена по подо-

бие на старата гръцка минускула. Важно и вѣрно е неговото твърдение, че изнамирането на азбуката е станало следъ дълговременень трудъ, а не набързо подъ натиска на нѣкаква поржка.

Изобщо, нѣкои отъ мислитѣ, които Брюкнеръ развива въ тая статия могатъ да се приематъ, но по-голѣма часть отъ неговитѣ предположения сж лишени отъ основание, понеже е трудно да бждатъ доказани. Въ всѣки случай значението на неговата статия се състои въ изтъкнатата вече мисъль, че всѣки новъ критиченъ прегледъ на даннитѣ върху Кирилъ и Методиевата история дава новъ потикъ за провѣрка на установенитѣ схващания, нѣкои отъ които сж безсъмнено погрѣшни.

Отъ всичко личи, че истината около Кирилъ и Методия съставя много сложенъ въпросъ, който още за дълго може да възбужда догадки, спорове и стремежи къмъ по-положителни открития.

Ив. Лековъ

Karl Kadlec, Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves, Paris, 1933, 8⁰, стр. 328 (издание на „Collection de manuels publiée par l'Institut d'études slaves", III).

Покойниятъ пражки професоръ Карлъ Кадлецъ, съ успѣхъ се бѣ посветилъ въ продължение на нѣколко десетки години да проучи „народното право" на славянскитѣ народи. Въ това направление Кадлецъ издаде нѣколко книги, и едва напоследъкъ направи опити за да даде нѣщо и въ областьта на държавната история на славянскитѣ народи. Ние имахме вече случай, на сжщото това мѣсто, да разгледаме една друга негова книга (вж. „Мак. Пр.", год. V, кн. 2, стр. 129).

Сега, на свой редъ, французки издатели на книгитѣ на Кадлецъ, на първо мѣсто — ржководителитѣ на Института за славянски проучвания въ Парижъ, публикуватъ гореозначения Кадлецовъ трудъ „Уводъ къмъ сравнителното проучване на историята на публичното право на славянскитѣ народи".

Разглеждайки този трудъ, длъжни сме още отначало да подчертаемъ, че Кадлецъ почти въ всичкитѣ си проучвания държи много за израза „общеславянско право", означаващъ правото на славянскитѣ народи, взети като цѣло; а френското издание на разглежданата книга, както се вижда отъ самото й заглавие, си служи на всѣкжде съ по-правилното означение „право на славянскитѣ народи", които сж често твърде различни помежду си въ областьта на правото и въ тия на културата, на религията и пр. Явно е, че съ нововъдената терминология въ книгитѣ на единъ старъ авторъ, издателитѣ на предлагания трудъ не сж искали да смѣсватъ недостатъчно опредѣленото понятия „славянско право" съ по-точно опредѣленото понятия „право на славянскитѣ народи". Това може да бжде изтъкнато като тѣхна заслуга.

Но по сж важни подробноститѣ, които следватъ.

Подети въ една тѣсно опредѣлена насока, изложенитѣ въ френската книга материали сж групирани съобразно съ проучванията, направени по отдѣлно за всѣка отъ славянскитѣ държави, като едно отъ първитѣ мѣста е дадено на българската срѣдно-вѣкова държава и на образуването на

българския народъ (срав. часть II, гл. III, стр. 53 до 80). Тѣзи материали, взети общо, сѫ дадени въ духа на една друга Кадлецова книга „Първобитното право на славянското право преди X вѣкъ". Не е безъ интересъ още да се каже между другото, че последната книга биде своевременно преведена отъ бѣлградския професоръ Теодоръ Парановски (Првобитно словенско право пре X вѣка, Бѣлградъ, 1924), и че споредъ нея, българската държава се е била явила най-късно на историческата сцена на славянскитѣ народи („Најдоцније су се између словенских народа издвојили Бугари т. ј. они Балкански Словени, који су у себе упили Туранске основаче Бугарске државе", стр. 6 отъ сѫщата книга). Изглежда, че въ френското издание сѫ нѣкакъ искали да поправятъ тенденциозното предаване за начина, по който се е образувала и за епохата на възникването на българската държава, като още въ първитѣ редове на въпросната глава III се казва, че въ сѫщность българската държава е най-стара отъ всички славянски държави — l'État bulgare est le plus ancien de tous les États slaves (срав. стр. 53). Къмъ тази поправка обаче въ новия френски текстъ се прибавя, че тази така образувана най-стара държава бърже изчезнала — „mais il (държавата) a été le premier à disparaître" (срав. сѫщо тамъ).

Трѣбва да се отбележи, че тѣзи сѫ началнитѣ изречения, съ които въ френската книга на покойния Кадлецъ се разглежда образуването и развитието на първата българска държава. Не сѫ дадени въ нея даже тия „пояснителни бележки", които Тарановски е далъ въ своя сръбски преводъ, и споредъ които „стари турско-татарски Бугари доста су се дуго одржали као један народ, јер су у таквом стању постојали чак до краја прве Бугарске државе, до 1018, ма да су се вероватно почели сливати са Словенима, после пошто је у Бугарској примљено хришћанство и словенски је језик био уведен као званичан и државни (стр. 6 отъ сръбс. изд.). Съ други думи, въ френския текстъ не сѫ поискали да означатъ дори и цитиранитѣ твърдения, споредъ които следъ покръстването имъ, първобългари и български славяни сѫ образували една държава и единъ народъ. Подробноститѣ, които следватъ сѫ още по-необясними.

Така, споредъ новото издание на Кадлецъ, първата българска държава е сѫществувала „само отъ 679 до 791 година." Следъ това е изчезнала, и пакъ се е появила, за да продължи „краткото си сѫществуване до 1018 година, презъ която година била напълно унищожена отъ византийцитѣ."

На първо мѣсто, относително предаденитѣ исторически събития за сѫществуването на предхристианска България, ясно е, че периодътъ на династическитѣ борби е смѣтнатъ като такъвъ, презъ който българската държава ужъ престава да сѫществува.

По-специално, за живота на българскитѣ славяни, които сѫ една действителна сила въ държавата още преди нейното покръстване, не се казва почти нищо. Тукъ-тамъ е само дадена слаба характеристика за отношенията между първобългари и български славяни, и то само за да се каже, че първобългаритѣ, които сѫ живѣли „съ разбиранията на многоженството", сѫ взимали жени славянки и „по този начинъ бавно, но сигурно е изчезнала българската националность" — (стр. 56). Явно е, че въ случая се подчертаватъ схващанията на сръбскитѣ автори, които често

пѫти въ миналото сѫ искали да представятъ, че изобщо българската народность изчезнала съ претопяването на малцинството първобългари всрѣдъ мнозинството български славяни. При това положение остава само да се приеме, че отъ VIII в. насетне не е имало вече първо-българи, а само славянски племена, „безъ опредѣлена националность" — твърдение, което само по себе си противоречи на горе подържаното отъ френското и сръбското издания твърдение, че първобългаритѣ сѫ се запазили до самото покръстване „като отдѣлна народность."

Съ противоречия отъ този родъ е изпълнено почти цѣлото изложение. Тъй напр., на стр. 57, като се говори за постепенното присъединение на българскитѣ славяни отъ Македония и Тракия къмъ първата българска държава, безъ всѣкаква аргументация сега пъкъ се подържа, че славянскитѣ племена отъ севѣрна България сѫ били претопени отъ първобългаритѣ. Не се опредѣля обаче, отнася ли се това до всички седемъ славянски племена, населяващи равнината между Дунава и Стара планина, или само до малки части, обитаващи Дунавския ѫгълъ, както недавна твърдеше и Шкорпилъ въ „Slavia". Въ стремежа да омаловажатъ значението на единъ отъ най-интереснитѣ моменти отъ развитието на българската история, а именно спояването на дветѣ групи, и тука въ тази насока авторитѣ на издадената на френски книга не сѫ дръзнали да използува сръбския паралелъ на Тарановски, споредъ който сливането на първобългаритѣ съ българскитѣ славяни съвсемъ не е приличало на сливането на норманскитѣ (неславяни) р у с и съ рускитѣ славянски племена. А за случая Тарановски е далъ дълги „обяснения", подходни разбира се за нуждитѣ на сръбския му преводъ, безъ да вземе предвидъ, че не само руситѣ и българитѣ, но и редъ още други европейски народи, като французкитѣ (франки съ гали), английскитѣ (келти съ англосакси) и пр., представятъ отъ себе си една непрекѫсната редица отъ народностни смѣсици — толкова естествени за условията, при които се развиватъ европейскитѣ народи. Вмѣсто да се погледне спокойно и отъ широко на единъ толкова голѣмъ въпросъ изъ културната и държавна история на българитѣ, иначе учени съ име сѫ се заели да се ровятъ и търсятъ другаде, вънъ отъ самия български народъ, „аргументи" за да раздѣлятъ, ако е възможно първобългари отъ български славяни, когато самата история ги е споила вече отъ преди повече отъ хиляда години.

И едното и другото издание на Кадлецъ не споменаватъ нито дума за твърде естествения процесъ при сближението на единъ земедѣлски народъ съ една воинствена орда, реализирано съ цель да се бранятъ заедно противъ Източната империя, нито се занимаватъ съ решаващето значение, което ориенталството има като отличенъ споителенъ елементъ, действуващъ дълго прели официалното, борисовото покръстване на България. Защото се знае, че българскитѣ славяни, които дълго преди образуването на българската държава сѫ живѣли въ земитѣ на югъ отъ Дунава, сѫ преминали постепенно къмъ християнството и чрезъ него сѫ привиквали съ единъ новъ животъ и съ нови схващания за общество и държава, които сѫ били сѫщо тъй отъ решаваще значение при образуването на новата държава.

Не по-малко интересно е, че въ френското издание не се говори нищо за тая епоха, която чрезъ България твори върховни културни блага за цѣлото славянство, и то тогава, когато не сѫ още на лице другитѣ славянски държави. Нито въ френското издание, нито въ сръбското издание на Тарановски, не е спомената една поне дума за тази епоха. Ние не знаемъ, има ли нужда да се запитаме, да ли това не е направено умишлено. А още презъ втората половина на IX вѣкъ Борисова България стои толкова високо и дава толкова много материалъ за проучване, че никой обективенъ проучвачъ, поставилъ си за цель да изложи държавната и правната история на една славянска държава като българската, не би могълъ да прескочи незабелѣзано този голѣмъ културенъ наследникъ. Напротивъ, дословно, цѣлата българска история отъ князъ Борисъ до Петъръ и Самуилъ е предадена въ напълно затъмненъ видъ, нѣщо, което не може да остане незабелѣзано. Премълчава се и дългия процесъ, започналъ още отъ Крума и Пресиама, на постепенно и трайно присъединение на българскитѣ славянски племена къмъ образуваната противовизантийска твърдина — българската държава.

Не е дадено почти нищо за България подъ византийското робство. Напротивъ, и тука събитията се предаватъ подъ друго освѣтление. Казва се, че следъ покоряването на България отъ византийцитѣ „македонскитѣ славяни използуваха войнитѣ между българи и руси, сетне между руси и гърци за да се отдѣлятъ отъ България“ — „les Slaves de Macédoine mirent à profit les guerres entre Bulgares et Russes, puis entre Russes et Grecs, pour se séparer de la Bulgarie (стр. 58). Така се е било образувало западнобългарското Самуилово царство. Следъ смъртьта на Иоанъ Цимиски, казва се въ френското кадлецово издание, значи къмъ 976 година, тъй наречените комитопули (*κομητοπολι*) въстанаха. Не се казва, обаче, противъ кого сѫ въстанаяи, види се за да се остави впечатлението за неосведомения читатель, че сѫ въстанали противъ българитѣ, когато се знае, че комитопулитѣ сѫ въстанали противъ Византия. И по-нататъкъ: комитопулитѣ сѫ освободили най-напредъ македонското си отечество, а „по-късно сѫ прострѣли владичеството си върху източна България“ — „puis étendirent leur domination sur la Bulgarie orientale“.

Съ това, противоречивитѣ положения продължаватъ непрекѫснато. Не много следъ горното твърдение, което е предадено така, че да не се разбере, дали Самуилъ освобождава или „покорява“ източна България, новото кадлецово издание не отрича, че самия царъ Самуилъ, най-младиятъ отъ комитопулитѣ, се е наричалъ българинъ, нито отрича. „че авторитѣ го назоваватъ западенъ българинъ“ — „les auteurs l'appellent bulgare occidentale“. Но ето какъ, веднага следъ това се умаловажава това признание. Македонската държава, се е отличавала отъ българската държава „поради етническия си съставъ“, тъй като въ сѫщность Самуиловата държава включила въ територията си всички сръбски племена, когато българитѣ сѫ били „присъединени“ само отчасти, и то само тѣзи отъ северна България. Засилването на западната българска държава значи и покоряването на сръбскитѣ племена, които сѫ влизали въ нейния съставъ и при Борисъ и при Симеонъ и Петъръ, а по-късно при Асенъ и Калоянъ, се взима

като поводъ, за да се оспори вмѣсто да се утвърди българскиятъ й характеръ. Съобщенията на византийцитѣ за тази западна българска държава не се взиматъ предвидъ. Самоуправителнитѣ права, които самъ Василий българоубиецъ дава на тия области, като часть отъ *παν Βουλγαρια*, сжщо нѣматъ значение за съставителитѣ на кадлецовото послесмъртно издание.

Едновременно съ всичко това въ новото издание се говори и за сръбската държава на срѣднитѣ вѣкове. Казва се, че тя, въ разлика отъ България, се е отличавала съ „по-голѣма хомогеность на населението и съ една щастлива стабилность на династията", като не се споменава, за коя епоха и до коя династия се отнася това. Подчертава се по-нататъкъ дебело, че презъ известно време България била подпаднала въ зависимость и отъ сърбитѣ (стр. 59), обаче не се опредѣля точно, че това се отнася до западнобългарскитѣ земи и то за единъ кратъкъ перидъ отъ време, а не до източна България, която сърбитѣ никога не сж владѣли. Това се прави сжщо така, за да се представятъ нѣщата въ желано отъ сърбитѣ освѣтление. Защото, ако въ действителность е думата само за сръбско в л и я н и е въ източна България, таково е имало презъ единъ кратъкъ периодъ отъ време на сродяване между княжески домове, но веднаге следъ съюза, сърбитѣ сж нападали България и българскитѣ земи. Ако ли пъкъ става дума за завладѣването на западнобългарскитѣ земи, то се е явило точно, когато българитѣ сж се показвали слаби и не сж били въ състояние да дадатъ опоръ на сръбскитѣ домогвания. Но въ такъвъ случай, нито сръбското временно влияние, нито сръбското временно владичество надъ западнобългарски земи не означава „зависимость на цѣла България", както се подържа на цитираното мѣсто въ разглежданото ново френско издание.

Останалитѣ паралели, теглени между българската и сръбската държави на срѣднитѣ вѣкове, за съжаление сж дадена въ видъ на не помалко чудновати, невѣрни или непълни освѣтления. Тъй напр., желае се установяването на Сърбия като „чисто славянска държава", а това на България, като държава потънала „напълно подъ византийско влияние." Оставено е недостатъчно пояснено твърдението, че както търновското източно-българско, тъй и охридското западно-българско царство напомняли, въ държавно, въ правно, обществено и изобщо оъ културно отношение, голѣмата съседна Империя. Премълчанъ е единъ установенъ въ науката фактъ, че не само християнска България, но и всички останали югоизточни славянски държави, образувани много по-късно отъ нея, включително и най-закъснѣлата отъ тѣхъ — сръбската държава на Нѣмановцитѣ, повече или по-малко сж държави, въ които както християнството и книжнината, тъй и администрацията и редъ други правни институти се проявяватъ като отражение на византийската ученость, на византийското християнство и на византийското право. Това важи еднакво наор. за Душановата държава, котто временно се е прострѣла на югъ върху български земи, и за Борисова България, която цѣли ч е т и р и вѣка и п о л о в и н а п р е д и т о в а е сжществувала като просвѣтена христиинска страна съ своя писменость, съ свой стегнатъ общественъ и държавенъ порядъкъ, послужилъ отсетне като образецъ за образуването на редъ други славянски държави, включително и на спомената дър-

жава на Нѣмановцитѣ и на Душана. Това се казва и отъ К. Иречекъ, който написа най-добрата до сега история на срѣдновѣкова Сърбия, не се отрича и отъ сегашния професоръ въ бѣлградския университетъ Александръ Соловьевъ (срав. отъ този последния неговитѣ проучвания на византийското право или балканскитѣ народи).

Човѣкъ би очаквалъ, че едно френско издание ще бѫде по-внимателно поне по отношение на единъ такъвъ основенъ културно-исторически въпросъ, какъвто е влиянието на християнството, на писменността и на ученостьта на една голѣма свѣтовна империя върху околнитѣ славянски народи, за да оставимъ на страна това, що България е дала на славянския свѣтъ, което преди това е култивирала въ себе си чрезъ Кирило-Методиевската школа.

Най-сетне, за лишенъ пѫть това френско издание приповтаря нѣща, които сме свикнали да четемъ само въ сръбскитѣ книги, а именно че изворитѣ, отъ които ние българитѣ черпимъ нашето минало, сѫ били твърде много ограничени. Забравя се обаче, че по правдивитѣ сръбохърватски автори, като напр. Богишичъ въ по-старо време, Новаковичъ въ по-ново време, не сѫ далече отъ подобни оплаквания и за сръбската старина. Тука не би било справедливо (както това прави въ една отъ своитѣ книги Соловьевъ) къмъ сръбскитѣ старинни актове да се прибавятъ и тѣзи на други южнославянски народи, като на хърватитѣ, на словенцитѣ и пр, тъй като повечето тѣхни исторически извори сѫ написани на латински, сѫ отъ „католически" произходъ, и иматъ за обектъ вѣковната национална история на тия южни славянски народи.

Новото Кадлецово издание е публикувано, безъ съмнение, съ особената цель да се чете на Западъ. И точно за това ще трѣбва още веднажъ да се каже, за съжаление, че то много зле излага както издателитѣ му, така и паметьта на единъ ученъ, който въ цѣлата си дълга научна дейность бѣ се показалъ безпристрастенъ изследователь въ областьта на културната и правна история на славянскитѣ народи, и който стои достатъчно високо, за да нѣма нужда сега отъ негово име да се затъмняватъ историческитѣ истини относно живота на тия славянски народи за съвсемъ мимолѣтни цѣли.

Владиславъ Алексиевъ

Мнимитѣ сърбизми въ езика на южномакедонскитѣ приказки издадени отъ проф. П. А. Лавровъ и проф. Й. Поливка

Въ 1932 год. излѣзе въ Прага като издание на Чешката академия на наукитѣ (Rozpravy české akademie věd a umění. Třida III, číslo 70) единъ обемистъ томъ отъ български народни приказки и нѣколко описания на народни обичаи, записани предимно въ Солунско, а отъ часть и въ Енидже-вардарско, Сѣрско и Неврокопско подъ заглавие: Lidové povídky jihomakedonské (V Praze, 1932 год., гол. 8⁰, 595 стр.). Изнесенитѣ тукъ материали сѫ били запазени въ архивата на Ст. Верковичъ, която се съхранява сега въ Ленинградъ, а отъ часть въ София. Съ обнародването и разработването именно на това Верковичево фолклорно наследство се бѣха заели двама известни славянски учени, рускиятъ фило-

логъ П. А. Лавровъ и чехътъ Й. Поливка, бележитъ изследвачъ въ областьта на славянския фолклоръ, и двамата вече покойници. За тѣхното издание на въпроснитѣ български приказки изъ Южна Македония, които сж отъ неоценима важность за българската езикова и фолклорна наука, се появи и специална обстойна рецензия отъ проф. Л. Милетичъ въ страницитѣ на Македонски прегледъ (год. VIII, кн. 3, стр. 129—137). Покойниятъ П. А. Лавровъ е счелъ за нуждно да прибави къмъ изданието на приказкитѣ и едно подробно „Описание говора лежащаго в основе сборника Верковича“ (ц. с., стр. 298—343), което за жалость въ много отношения се явява незадоволително. Независимо отъ факта, че авторътъ се е задоволилъ съ едно механично привеждане на материала безъ старание за неговото историческо и сравнително освѣтление, много важни особености на говора сж отбѣгнали отъ погледа му, а на мѣста сж допустнати и груби грѣшки. Така, напр. на стр. 307, привръшвайки прегледа на фонетичнитѣ особености въ езика на приказкитѣ, Лавровъ пише: „Сербская фонетика сказывается в таких примерах, как васа ош II 32, вазден I 18, вазиден III 80, секуням II 45 (клянусь), васа ность (всю ночь) ОВ; от две три година дана I 3, уздолу I 8“.

Въ сжщность горнитѣ твърдения на Лаврова сж отъ край до край погрѣшни. Нека вземемъ първитѣ нѣколко примѣра, които Лавровъ изтъква като сърбизми, именно мѣстоимението васа (ош), вазден. Заблуденъ отъ графичното изображение на тѣзи две форми Лавровъ е смѣталъ, че при тѣхъ имаме изяснение по сръбски образецъ на *ь* (отъ вьсь, вьса) въ *а*. Въпрѣки че се бѣ занимавалъ съ българска историческа граматика и бѣ боравѣлъ съ старо- и новобългарски ржкописи, Лавровъ е забравилъ въ случая, че неударениятъ еровъ вокалъ (отъ *ъ*, *ь*, *ж*) въ новобългарскитѣ наречия звучи по-отворено, като слабо-тъмно *а*, което почти редовно въ диалектично предадени текстове се бележи съ *а* отъ самитѣ говорители. Интересно е да се отбележи, че неразбиране на този процесъ Лавровъ показа още въ първото си съчинение, посветено на български езикъ, именно въ своя „Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарского языка“ (Москва 1893). На стр. 14 въ тази си книга Лавровъ твърдѣше, че промѣната въ коренната гласна на формитѣ джмб-данбò, зжмб-занбò, вжндзял-вандзелý и т. н. въ говора на с. Сухо се дължала на члена, безъ да се сѣти, че причината за това явление се крие изключително въ ударението. Следъ повече отъ тридесеть години Лавровъ е повторилъ сжщата грѣшка. Нѣма съмнение впрочемъ, че въ формитѣ васа, вазден *ь* отъ мѣстоимението вьсь, вьса е запазило стария си еровъ характеръ, само че, останало безъ ударение, то е било почувствувано и изобразено като *а* (васà‿ош, ваз‿дан). Че действително въ диалекта, който е отраженъ въ езика на приказкитѣ, *ь* тукъ е останалъ неуясненъ, както при редъ други случаи въ новобългарскитѣ наречия, имаме днесъ изрични и провѣрени доказателства. Така напр. още преди години Облакъ бѣ отбелязалъ форма vą̀zidèn въ говора на с. Сухо (Oblak, Mac. St. 12). Въ излѣзлата неотдавна статия на младия полски славистъ М. Малецки „O zróżnicowaniu gwar Bogdańska w pd.-wschodniej Macedonji“ (вж. Lud słowiański, t. III, zeszyt 1, A. 97) намираме примѣра wъsa-noš „cała noc“ въ говора на с. Бале-

вицъ. Необяснимо е само, защо Малецки привежда wъsa noš наредъ съ snъx̯a, wъška, blъxa, т. е. между примѣритѣ съ старо коренно *ъ* (но срав. старобълг. вьса и срѣдномакедонско вез ден). Изобщо въ много южномакедонски говори приемницитѣ на старитѣ мѣстоимения вьсь, вьса, вьсе се характеризуватъ съ запазенъ еровъ вокалъ. Но докато въ Солунско имаме, както видѣхме по-горе, въс, въса, въ Кукушко, Воденско, Леринско имаме форми сѣт, сѣта, сѣто, pl. сѣте, получени отъ вьсь-тъ > (вь) сь-тъ > сьт и по-нататъкъ вече по аналогия сѣта сѣто (вж. Д. Мирчевъ, Бѣлѣжки по кукушко-воденския говоръ, Сбну XVIII 462; A. Mazon, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale 40).

Що се отнася до глагола секуням, Лавровъ е допустналъ груба грѣшка. На посоченото отъ него мѣсто въ приказката четемъ следното: „...кȳни си тѝнака, я̀зе ки врѐвям, ста̀ни си тѝнака, я̀зе ки сѐднам!“. Очевидно Лавровъ не е разбралъ значението на глагола секуням и погрѣшно го тълкува като клянусь. Въ сѫщность нашиятъ глаголъ нѣма нищо общо съ глагола кълна, а значи мълча, спотайвам се. Горното изречение, следователно ще преведемъ на литературенъ езикъ по следния начинъ: „...ти мълчи, азъ ще говоря, ти стани, азъ ще седна!“ Нашиятъ глаголъ се срѣща и на много други мѣста въ приказкитѣ, гдето ясно личи значението му на мълча си, тая си срав. напр. куни си да не на чуи 52 č. 12; сиромахут са куниши, ча не знаиши да даде некой отговор 54 č. 13; гнусниот саде слуши отсряща и са куни 58 č. 14. Глаголътъ се явява въ сѫщность много интересенъ. До сега не е отбелязанъ въ нито единъ отъ нашитѣ речници. Произходътъ му е несъмнено общославянски, за което свидетелствуватъ руската диалектична форма кунять „nicken, schlummern“, малоруската kuńàty (и kujàty) „schläfrig, saumselig sein, hocken“, сърб.-хърв. kȗnjām, kúnjati „дрѣмя“ (вж. Berneker, Slav. etym. Wörtb. 646). И на Бернекера, който възстановява основна форма kuńają, kuńati, е била неизвестна българската форма, която съ значението си мълча, спотайвамъ се е близка до останалитѣ славянски форми, безъ да се покрива напълно съ тѣхъ.

Третиятъ посоченъ отъ Лаврова примѣръ на сърбизъмъ въ езика на южномакедонскитѣ приказки, именно фразата „от две три година дана“, почива чисто и просто на нѣкакво недоразумение. На посоченото мѣсто въ приказката (I 3) четемъ не горното, а „от две-три година време“. Не по-малко нещастенъ е и последниятъ примѣръ на Лаврова, наречието уздолу. Съвсемъ прибързано той е помислилъ, че въ случая имаме следа отъ известния сръбски префиксъ уз-, уза- (въз-). Въ действителность думата е имала видъ оздолу. Съвсемъ обикновено е това наречие въ срѣдномакедонскитѣ говори, като о̀здолу. То иде направо отъ от-с(ь)-долу. Началното *у* въ солунската форма е резултатъ отъ обикновена за тоя говоръ редукция на неударено *о*. Въ посоченото отъ Лаврова мѣсто наречието действително носи ударение върху втората си сричка: уздо̀лу.

На стр. 297 Поливка твърди, че тежка болесть е попрѣчила на Лаврова да подложи на нова ревизия своето „Описание“, каквото намѣрение

е ималъ рускиятъ ученъ. Не можемъ да знаемъ, дали при проектираната ревизия Лавровъ би изправилъ допустнатитѣ грѣшки съ предполагаемитѣ сърбизми въ езика на южномакедонскитѣ приказки. Въ всѣки случай разискванитѣ тукъ негови нѣколко твърдения сж свидетелство, както за не до тамъ здравата му ориентировка въ българската диалектология, така и за стремежа у мнозина съвременни слависти да откриватъ на всѣка цена сърбизми въ македонскитѣ говори.

К. Мирчевъ

P. Voujević, Parallèle entre les climats des bassins d'Ohrid et de Bitolj—Prilep (Étude de climat local), печ. въ Comptes rendus du Congrès international de Géographie, Paris, T. II., 1. fasc., Paris, 1933. стр. 319—332.

Къмъ твърде бедната литература върху климата на Македония отбелязаната статия е единъ добъръ приносъ. Въ него авторътъ му, Павле Вуйевичъ, професоръ по география въ Бѣлградския университетъ, се занимава главно съ разликата между климатичнитѣ условия въ северната часть на басейна на Одридското езеро и адриятическия брѣгъ около Дурацо и Елбасанъ, отъ една страна, и разликата между климатичнитѣ условия въ битолско-прилепското поле и бѣломорското крайбрѣжие въ околноститѣ на Солунъ.

Климатичната характеристика, която В. дава се основава на 5-годишни метеорологични наблюдения въ Струга и Прилепъ и $3^1/_2$-годишни — въ Битоля. Най-важнитѣ локални климатични белези на дветѣ котловини Охридска и Пелагонийска — сж обусловени отъ факта, че и дветѣ сж протегнати отъ северъ къмъ югъ, къмъ които две посоки сж и по-отворени, докато отъ западъ и истокъ сж оградени отъ всички планини. За охридската котловина е важно и обстоятелството, че охридската котловина е сравнително отворена къмъ Адриатическо море, пелагонийската — къмъ Бѣло море.

Охридската котловина има, спрямо Пелагония, по-лекъ климатъ, въ смисълъ, че разликата (амплитудата) между най-студения зименъ месецъ (февруарий: 0·4°C) и най-топлия лѣтенъ месецъ (августъ: 20·6°C) е само 20·2°C, докато тази разлика въ Пелагония е 23·5°C — въ Прилепъ, 23·7°C — въ Битоля. Тази разлика се дължи на обстоятелството, че лѣтно време вѣтърътъ, който духа следъ пладне отъ езерото къмъ гр. Струга охлажда значително нейния въздухъ. Ето защо презъ лѣтото въ Струга е съ 3°C по-хладно отколкото въ Прилепъ и Битоля. Затова и срѣдната годишна температура въ Струга е 10·8°C а въ Прилепъ — 11·5°, въ Битоля — 11·8. По-низката срѣдна годишна темп. въ Охр. котловина е обусловена до известна степень и отъ по-високото ѝ положение (Струга — 697 м.) спрямо Пелагония (Прилепъ — 661 м., Битоля — 584 м.). Зимно време Охридското езеро не може да упражни своето влияние на затоплитель въ северната часть на котловината, понеже по това време въ нея духа сев. източенъ вѣтъръ по долината на Сътеска. Този вѣтъръ само използува тази долина, а е предизвиканъ отъ общото барометрично състояние: минимумъ на югозападъ отъ Македония, максимумъ — на североистокъ. И въ охридската котловина и въ Пелагония есеньта е съ 2·3°C по-топла отъ пролѣтьта. И дветѣ области сж подъ влиянието на

Адриятическо море, гдето тази разлика е още по-голѣма въ Валона и Дурацо — 3·6°C.

При изследване влажностьта въ дветѣ котловини проличава влиянието на Охридското езеро, което прави Охридската котловина да има въ течение на годината по-умѣрена температура.

На пръвъ погледъ, при изследване облачностьта въ дветѣ котловини, не се забелязва влияние на езерото. И дветѣ сж подъ влиянието на бѣломорско-срѣдиземната область. Въ сжщность, понеже върху езерото презъ деня се образува единъ малъкъ барометриченъ максимумъ, въ Струга има повече напълно ясни дни отколкото въ Пелагония.

Съответно съ общото за Балканския полуостровъ увеличение на валежитѣ къмъ западъ, въ Струга вали най-много годишно 769·4 литри върху всѣки квадратенъ метъръ земя. Въ Битоля — 725·6 литри, въ Прилепъ — само 540·1 литри. По разпредѣлението на валежа по годишни времена и тритѣ мѣста трѣбва да се причислятъ къмъ срѣдиземноморската область. Презъ зимата падатъ най-много валежи, а месецъ юлий е сравнително много сухъ. Въ Струга, напр. падатъ 6·7 литри валежъ презъ този месецъ, а 122·6 литри — презъ декемврий.

По отношение на вѣтроветѣ тритѣ станции, въ които сж правени наблюденията, показватъ по-голѣми различия. Сравнително най-тихо е въ Струга, въ която зимно време духа отъ си. отъ къмъ Сътеска, а лѣтно време откъмъ езерото. Въ Битоля духатъ повече вѣтрове, но сж равномѣрно разпредѣлени. Най-много и то почти изключително отъ си. духа въ Прилепъ.

Общо отъ климатитескитѣ наблюдения, правени досега става явно, че Охридската котловина е подъ влиянието на Адриатическото море и самото нейно езеро; Битоля, сиречъ срѣдната часть на Пелагония, е подъ влиянието на Бѣло море, а Прилепъ по сухотата си и нѣкои други белези прилича много на Скопье.

Дим. Яръновъ.

Гласник географског друштва. Свеска XVII, Београд, 1931, in-4°, стр. IV+174; свеска XVIII, Београд, 1932, in-4°, 168 стр.

Както отбелязахъ въ рецензията за XVI-тата свезка на „Гласник"-а на бѣлградското географско дружество, почти всѣка книга на тѣзи „Известия" съдържа статии, които се отнасятъ специално за Македония или пъкъ я засѣгатъ отчасти. Така е и съ по-горе отбелязанитѣ последни две свезки. Ето защо ще ги разгледамъ и тѣхъ, като ще се спра само на тѣзи статии, които засѣгатъ Македония или пъкъ представятъ общъ теоретиченъ интересъ.

Първата статия на свезка 17-та е отъ професора по география въ Скопския университетъ Петар Јовановић, който разглежда единъ много важенъ за геоморфоложкия методъ въпросъ „О односу између образионих и речних тераса" (стр. 1-13). Той смѣта, че отношението между тѣзи два вида тераси се обуславя не само отъ величината на вертикалното премѣстване на морското (респ. езерно) ниво, но и отъ неговото хоризонтално премѣстване. Това влияние при притоцитѣ е нега-

тивно, при потоцитѣ — позитивно. Изследвания на Јовановић показватъ, че различната височина на тераситѣ въ рѣчнитѣ корита събиращи се въ единъ морски (респ. езеренъ) басейнъ, не могатъ да се вематъ за свидетелство, че въ този басейнъ сж станали епирогенетични движения. Не е безинтересно да се отбележи, че до споменатитѣ заключения проф. Јовановић е дошелъ като е изучвалъ старитѣ езерни басейни въ Северна Македония.

Бранислав Букуров на стр. 14-20 разглежда голѣмото село Ада въ долината на Тиса, основано отъ сръбски изселници на 1690 г.

Петар Сергијевски на стр. 21-28 излага единъ „Нов начин конструисања дијаграма за фреквенцију и брзину ветрова".

Јосип Роглић описва „Привреда и насеља Макарског приморја (стр. 29-37).

Анастасије Урошевић описва градъ „Гњиляне". Предп всичко разглежда положението му, като изтъква, че то е много сгодно, понеже градътъ може лесно да се сношава както съ Моравско така и съ Косово поле. Авторътъ обаче е преценилъ това положение, което дава възможность да се създаде единъ малъкъ транзитенъ пунктъ. Че е така, свидетелствува обстоятелството, че Гниляне е най-новиятъ градъ въ тази часть на Балканския Полуостровъ — сжществува едва отъ края на XVIII вѣкъ. Урошевичъ смѣта, че градъ не е могълъ да се създаде по-рано на това мѣсто, понеже наблизо е билъ гр. Ново Бърдо. Но защо не се е създало поне село, което да използува това сгодно положение? Отъ това, което Урошевичъ ни разказва за основаването и развоя на Гниляне, виждаме, че той е съвсемъ изкуствено създаденъ градъ по волята на мѣстенъ албански владетель. Упадането на Ново Бърдо, наистина, е допринесло за закрепването на Гниляне, но последното не е достигнало и нѣма да достигне значението на Ново Бърдо. Гниляне се явява като центъръ на една съвсемъ малка область по горното течение на Бълг. Морава. Джиничи, които сж основали града, сж направили това, което е щѣло да стане и безъ тѣхъ. Гниляне е могло да се развие до днешното си положение на голѣмо село и безъ сгодното положение, което Урошевичъ взима като важна предпоставка.

Населението на този новъ градъ е сбрано отъ разни мѣста. Има и отъ Косово поле и отъ Вранско, и нѣколко семейства отъ Прилепско и Велешко (с. Башино). Въпрѣки това Урошевић говори само за сърби. Той, обаче. не скрива, че има и много албанци, дошли отъ Косовско и Вранско, а сжщо и отъ Прокупченско, избѣгали на 1877 год., когато Сърбия окупира тави область. Изтъква, че турцитѣ, които съставятъ днесъ 27% отъ населението на града сж само потурчени албанци. Между тѣхъ само едно семейство е отъ чистъ турски произходъ.

Следва статията на проф. П. Вујеевић „О поднебљу Хвара" (стр. 52-98), шеста, но не и последна статия, часть отъ обширно замислена монография върху климата на Хваръ.

Х. Ренијер въ кратката си статия „Физичко-географске и културне основе насеља у Босни и Херцоговини" (стр. 99-104 започва съ твърдението, че „между многото фактори, които влияятъ върху селищата на една земя и върху разпредѣлението на населението въ нея, физикогео-

графскитѣ сж на първо мѣсто", а завършва статията съ следнитѣ три констатации, които не се съгласуватъ съ току що процитираното твърдение. Въ Босна: „1. Въ разпредѣлението на населението се констатира голѣма зависимость отъ аграрнитѣ отношения. 2. Зависимостьта спрямо хидрографскитѣ елементи е съвсемъ незначителна. 3. Старовлашкиятъ (сиречъ пръснатъ) типъ селища е последица отъ социалната структура (патриархаленъ животъ) и независимъ отъ землищата". Явно е, че или въ началото или въ края на статията има нѣщо, което трѣбва да се поправи. За съжаление тукъ нѣмамъ достатъчно мѣсто, за да разгледамъ подробно интереснитѣ въпроси, които тази статия повдига. Ще се ограничa само да отбележа. че въ източнитѣ предѣли на Белгия, гдето отдавна не сжществува патриархаленъ животъ въ смисъла на Ренијер, е разпространенъ типъ, подобенъ на сръбския старовлашки. (За типа на селищата въ Белгия вж. у M. Lefèvre, L'habitat rural en Belgique, Liège, 1926, карта I).

С. М. Милојевић пише „О некоординираној речној ерозији" (стр. 105-125), критикувайки твърде остро статията на П. С. Јовановић върху „Некоординирани водени токови, нихова ерозија и облици" печатана въ предходната, 16-та свезка на „Гласник"-а. Между другото подчертава, че така наричанитѣ „доља" сж фосилни земноповърхни форми и че, доколкото въ тѣхъ става ерозия, тя е напълно координирана. Нѣщо което и азъ отбелязахъ въ рецензията за тази свезка отъ „Гласник"-а. (Вж. Мак. прегледъ, год. VII, кн. 4, стр. 111). На стр. 126-128 Јовановић отговаря твърде нервно но неаргументирано Милојевићу.

Следватъ „Мали прилози", „Преглед географске литературе", „Географска хроника" и др.

Свезка 18-та на „Гласник"-а започва съ една обширна статия върху малкия херцеговински градецъ „Прозор" отъ Миленко С. Филиповић (стр. 1-16). Следва статия отъ Милан Велић ввърху „Главни временски типови у нашој земљи" (стр. 17-26), която засѣга цѣлия западенъ дѣлъ на Балк. п-въ, включително Македония. Подиръ това е напечатана статията на Ант. Лазић върху „Долина Требичњице" (стр. 27-35).

И. Синдик пише върху „Задатак и значај историјке картографије" (стр. 35-46). Заглавието не отговаря на съдържанието. Следъ единъ прегледъ на задачитѣ и значението на историческата картография, преписанъ изцѣло отъ M. Echert-овата „Die Kartenwissenschaft" (Bd. I, Berlin-Leipzig 1921) се говори за начина, по който трѣбва да бжде организирано изучването на старитѣ карти, засѣгащи Югославия.

На стр. 46-58 е напечатана статията „Кућа грчко-орјенталског типа у моравско-вардарској области" отъ архитекта Рихардъ Штаудингеръ. Статията е преведена отъ нѣмския ржкописъ на сръбски отъ Шпиро Селдо. Въ ржкописа тя изглежда да е била озаглавена по-иначе, едно защото даденото заглавие на сръбския преводъ не отговаря на съдържанието и друго, защото нѣмското резюме (Inhaltangabe) е озаглавено по-иначе: „Der historische Wohnbau in Serbien und seine geographischen Zusammenhänge".

Изглежда че архитектитѣ не само въ България иматъ голѣма склонность да се занимаватъ съ разнитѣ типове кжщи, съ тѣхния развой и тѣхното разпространение и произхождение. Това е работа чисто етно-

графска, въ много случаи специална историко-етнографска. Научни области, съ чиито принципи и методи архитектитѣ въ много рѣдки случаи сѫ запознати. Ето защо повечето тѣхни работи въ това отношение сѫ напълно дилетантски и поради това вмѣсто полза най-често допринасятъ за науката само вреда.

Щаудиигеръ пише на дълго и широко за „гръцко-медитерански типъ“ кѫща, който се простиралъ отъ Армения до Рейнъ и чийто развой отъ старата едноставна „гръцка“ кѫща можелъ да се проследи по даденитѣ 58 плана на кѫщи, представящи различни стадии отъ този развой. Щаудингеръ, изглежда, смѣта, че нигде другаде хората не сѫ могли да дойдатъ до мисъльта да си построятъ кѫща съ квадратна основа, която впоследствие да се развие тъй, както се е развила и „гръцката“ едноставна кѫща. Ако приемемъ неговата класификация, би трѣбвало да смѣтаме за „гръцко-ориенталски“ и кѫщитѣ на литовцитѣ (планъ № 33 по нищо не се отличава отъ фиг. № 21 въ книгата на Franz Tetzner: Die Slaven in Deutschland), на куритѣ (ср. планъ 26 на Щ. съ фиг. 34 въ цит. Die Slaven in Deutschland), на лужнчкитѣ сърби (ср. планъ 36 на Щ. съ фиг. 111 на Die Slaven iu Deutschland), на словинцитѣ (ср. фиг. 21 на Щ. съ фиг. 176 въ Die Slaven in Deutschland), въ Оазанъ въ френскитѣ Алпи (ср. фиг. 1-4 на Щ. съ фиг. 46, 3 у André Allix, L'Oisans. Etude géographique, стр. 446). Щ. обяснява разпространението на „гръцко-медитеранския типъ“ чакъ до Рейнъ съ търговскитѣ сношения, които презъ срѣднитѣ вѣкове били сѫществували между Леванта и Германия. Такива връзки, обаче, не сѫ сѫществували между Леванта и уединенитѣ високи планински области на Алпитѣ или гориститѣ области покрай Балтийско море. Кьошковетѣ били „отъ персийско потекло“, а гредитѣ, които се поставятъ въ зидарията „отъ келтско време“ и ги имало „свуда где су келти некада живли“. Понеже греди се поставятъ въ зидарията на кѫщитѣ почти навсѣкѫде, гдето се строятъ кѫщи отъ недѣлани рѣчни камъни, ще излѣзне, че келти сѫ живѣли по цѣлъ свѣтъ.

Въ статията сѫ дадени и четири образа на кѫщи отъ Велесъ, Нишъ, шумадийска кѫща и моравска кѫща. Тѣ по нищо не се отличаватъ отъ кѫщитѣ, които се виждатъ изъ ¡азнитѣ краища на Изт. България. И затова е мѫчно обяснимо, защо статията е озаглавена по посочения начинъ.

Војислав С. Радовановић разглежда „Гипсни рељеф Косовраста у долини Радике више Дебра“ (стр. 59-78). Рѣка Радика преди да излѣзне отъ тѣсния проломъ на Дебъръ пресича една 5 клм. широка ивица гипсъ, дебелъ около 400-500 м. Радовановић, възъ основа на видимитѣ стратиграфски отношения, дава пермо-триясна възрасть на този гипсъ и обяснява запазването му до днесъ съ обстоятелството, че долината на р. Радика е много млада, че рѣката отъ скоро пресича този значителенъ гипсовъ пластъ съ особени повърхни форми. Р. разглежда и акумулационнитѣ форми, главно брекции, пресечени отъ ивици гипсъ.

На стр. 79-104 продължава монографията на П. Вујевић „О подневљу Хвара“.

На стр. 105-118 е помѣстена статия върху „Принципа регионалне лимнологије отъ шведския лимнологъ Айнаръ Науманъ.

Следватъ „Мањи прилози“, „Преглед географске литературе“ и „Географска хроника“. Дим. Ярановъ

C. Kassner, Die Seespiegelschwankungen des Ostrovsees in Makedonien, печ. въ „Gerlands Beiträge zur Geophysik", Bd. 35, Heft $^3/_4$, 1932, стр. 357—369).

Островското езеро въ Южна Македония е обърнало отдавна вниманието на ученитѣ поради голѣмото колебание на водното му ниво. Проф. Каснеръ, единъ отъ най-добритѣ познавачи на българскитѣ земи между западноевропейскитѣ учени, е събралъ всички сведения, които се намиратъ въ старата и нова литература за състоянието на нивото на това езеро, та е успѣлъ да ни даде една много ясна картина за хода на колебанието на това ниво. Следъ туй той е изследвалъ въз основа на наличнитѣ метеорологични данни хода на температурата и валежитѣ въ Македония презъ последнитѣ 40 години. Съпоставяйки следъ това този ходъ съ хода на колебанието на езерното ниво, проф. Каснеръ установява, че най-сухиятъ периодъ не отговаря на най-низкото стоене на нивото, че колебанията на последното не могатъ да се отдадатъ на 35-годишния Brückner-овъ периодъ, а на непериодични запушвания на подводнитѣ оточни канали, тъй като езерото нѣма оттокъ на повърхностьта.

Дим. Яръновъ.

Хр. Силяновъ, Спомени отъ Странджа. (Бележки по Преображенското възстание въ Одринско, 1903 г.). София, 1934 г., стр. 148.

Следъ] като ни даде преди нѣколко месеца първия томъ на своя ценен исторически трудъ, „Освободителнитѣ борби на Македония", Силяновъ издава сега своитѣ „Спомени отъ Странджа".

Тѣзи спомени се отнасятъ къмъ периода отъ априлъ до срѣдата на септемврий 1903 год., когато въ Тракия се подготвя, избухва, разгаря, за да бѫде скоро потушено съ нечувана жестокость, тъй нареченото Преображенско въстание (6 августъ, 1903 г.). Тази революционна акция, организирана съвмѣстно съ илинденската въ Македония, преследваше общата цель, поставена отъ В. М. Р. О.: „Да се извоюва чрезъ революционни срѣдства автономия на Македония и на Одринско".

Хр. Силяновъ описва действията, въ които лично е участвувалъ като „секретарь" на чета. Да бѫдешъ секретарь на чета, това значи да поемешъ най-различни задължения: да водишъ протоколитѣ и преписката, да просвѣщавашъ населението въ революционенъ духъ, да давашъ мнението си по стратегични въпроси, при случай да замѣствашъ войводата и после, да понасяшъ умора и гладъ, да стреляшъ, да хвърляшъ бомби и, ако трѣбва, да умрешъ достойно, като най-простиятъ четникъ. Ако при това, секретарьтъ е роденъ поетъ, въ часа на умора и на отчаяние той ще импровизира бунтовна пѣсень, която ще възпламени сърдцата, а въ паметьта си той ще запази не само картинитѣ, които сѫ минали предъ очитѣ му, но и възторзитѣ и страданията на революционеръ — роденъ за духовно творчество. И ще имаме мемуари отъ вида на „Писма и изповѣди на единъ четникъ" и „Спомени отъ Странджа".

Тѣзи две книги, замислени или по-скоро изживѣни въ разстояние близу на две години, сѫ тѣсно свързани помежду си. И все пакъ, колко сѫ различни по тонъ тѣзи два автобиографични откѫслека: тъй юноше-

ски възторженъ е първиятъ, тъй зрѣлъ, улегналъ и скърбенъ вториятъ. „Писма и изповѣди на единъ четникъ“ е дневникътъ на съвсемъ младъ учитель, който прекратява революционната си проповѣдь, за да се хвърли въ нелегалната борба. Той влиза въ една чета и ние присѫтствуваме на трудното приспособяване на „интелигента“ къмъ тази своеобразна и сурова срѣда, докато въ разгара на борбата волята възтържествува надъ изнѣженото тѣло, изтънченитѣ нерви и главно надъ непримиримостьта на силната личность да се претопи въ колективитета. Толкова възторгъ и вѣра бликатъ отъ тия страници! Това е зората на единъ животъ, който се отдава напълно на едно велико дѣло.

„Спомени отъ Странджа“—това е пладнето на този животъ. Тѣзи спомени сѫ били обнародвани за пръвъ пѫть въ „Македоно-одрински прегледъ“ презъ 1905—1907 г., т. е. нѣколко години следъ жестокото потушаване на въстанието. На това ли се дължи тази обективность, това критично отношение къмъ събитията, това съзнание за отговорноститѣ, тия скрупули и гризения на съвестьта, елементи, които почти липсватъ въ първата книга на Силянова? Дали тѣзи спомени не сѫ били несъзнателно възпроизведени съ горчевината на сломенитѣ, когато страшнитѣ последици гнетѣха не само бѣжанцитѣ, но и всичкитѣ българи въ княжеството?.... Изглежда, обаче, че тѣзи спомени отразяватъ съ абсолютна вѣрностъ душевното състояние на младия революционеръ презъ трескавитѣ и драматични дни отъ августъ, 1903 г. Тѣзи страшни предчувствия или по-скоро предвиждания той ги еималъ още отъ първия часъ, защото е знаелъ, че одринскиятъ вилаетъ не е достатъчно организиранъ, несравнено по-слабо отъ македонскитѣ области; тѣзи съмнения и угризения той ги е изживявалъ мѫчително, защото сега вече той действува като вождъ, който носи отговорность.

Книгата започва, все пакъ, съ нѣколко сцени, въ които авторътъ дава изразъ на хумора си. Той ни описва лагера въ околностьта на Бургасъ, гдето отъ май до срѣдата на юний, 1903 г. се концентриратъ „всички ония, които сѫ готови да умратъ въ Тракия“. Има тамъ бивши четници, македонски революционери, бѣжанци отъ Тракия, у които копнежътъ по родния край е по-силенъ отъ страха предъ смъртьта, интелигенти, авантюристи, хора, които не знаятъ точно защо тръгватъ, и найсетне гимназисти, избѣгали отъ бащината кѫща — отъ 15 до 50 години. Тѣ пристигатъ, едни съ желѣзница, други пеша, отъ всички краища на княжеството. Какви интересни фигури!

Впрочемъ, единъ пѫть миналъ границата, Силяновъ е погълнатъ отъ суровата действителность. Само красотата на природата и страннитѣ народни обичаи го отвличатъ отъ тежкитѣ му мисли.

Конгресътъ на 28 юний, въ който се решава участието на Тракия въ въстанието, поражда силно раздвоение въ душата му: „Азъ подържахъ революционеритѣ, но въ душата си признавахъ, че еволюциониститѣ бѣха правитѣ“. Наскоро следъ това датата на въстанието е опредѣлена: нощьта срещу 6 августъ, т. е. 15 дни следъ Илиндень. Окончателниятъ планъ е установенъ. Не безъ разногласие. Въстаницитѣ разполагатъ само съ 1000 въоръжени хора, а трѣбва да действуватъ на една територия обхващаща 70—80 села, обиколена отъ военни центрове, граничеща съ

Черно-море, гдето всѣки моментъ има опасность отъ турски десантъ. Всѣки районенъ началникъ ще трѣбва въ уречената нощь да свика хората си и да провъзгласи въстанието; телеграфнитѣ жици ще бѫдатъ прерѣзани отъ селянитѣ; четитѣ ще нападнатъ гарнизонитѣ и ще станатъ господари на набелязанитѣ села и градове. По-нататъшнитѣ действия сѫ оставени на инициативата на войводитѣ. Тѣ ще трѣбва да извършатъ колкото се може повече смѣли акции. Поражда се споръ: трѣбва ли да се атакува Малко Търново? Да, казва капитанъ Икономовъ, който се страхува, че турцитѣ, безсилни въ селата, ще си отмъстятъ на населението на града. Освенъ това, казва Икономовъ, трѣбва да се изпрати на българска територия всичкото невъоржжено население, за да го предпазятъ отъ възможно клане. Но другитѣ — и Силяновъ е въ тѣхното число — отхвърлятъ тѣзи съвети. По-късно тѣ трѣбва да признаятъ, и съ какво угризение, че Икономовъ, човѣкъ съ здравъ смисълъ и освенъ това родомъ отъ тия мѣста, е билъ най-предвидливъ. Това угризение скоро хвърля трагична сѣнка върху заслужената гордость отъ първитѣ успѣхи.

Наистина, действията презъ първитѣ дни донасятъ неочаквани успѣхи: превземането на Василико, Граматиково, Ахтополъ и други селища, динамитажа на фара при Ениада, атентата при Кулели-Бургасъ и пр. Двадесеть дни въ градоветѣ и селата, напуснати отъ турскитѣ гарнизони, празнуватъ свободата. А между туй, въстаницитѣ, оттеглили се по височинитѣ на Странджа, наблюдаватъ морето, гдето руската ескадра кръстосва, въ знакъ на протестъ за убийството на руския консулъ въ Бистоля. Нощно време прожекторитѣ прорѣзватъ тъмнината и хвърлятъ фантастично освѣтление върху лагера на бунтовницитѣ. До това се свежда ролята на Русия. Колкото за България, тя остава напълно безучастна. А въ лагера бездействието разяжда енергиитѣ, убива ентусиазъма, поражда неспокойствие.

Скоро достигатъ тревожни слухове, турцитѣ концентриратъ силитѣ си. Селянитѣ, ужасени, бѣгатъ. Прибиратъ ги, задържатъ ги известно време въ лагери, подъ покровителството на четитѣ. Фатална грѣшка. Защото вече надъ българскитѣ села се издигатъ пламъци, турската кавалерия и артилерия напредватъ, приближаватъ се до българската граница, заплашватъ да пресѣкатъ последния пѫть за спасение. Трѣбва да се бѣга. Плачевна картина, описана отъ Силяновъ въ нѣколко покъртителни страници. А четитѣ се биятъ, колкото да осигурятъ минаването на бѣжанцитѣ до границата.

Силяновъ, говорейки само като очевидецъ, не ни описва страшнитѣ страдания на тѣзи, които не сѫ искали или не сѫ могли да напуснатъ огнищата си. Но това, което той ни описва съ поразителна откровеность, това е смущението, отчаянието на водачитѣ: „На 29 августъ настанихме се на едно равнище въ българска територия. Дълго стояхме умислени, безъ да се погледнемъ и безъ да промълвимъ дума. Ний се срамувахме сякашъ единъ отъ другъ. . . Ний се сърдѣхме единъ на другъ, гледахме въ лицето на другаря си виновникъ за общия погромъ.“

Тѣзи душевни терзания, изглежда, сѫ неизбѣжната дань на революционери — хора на мисълта, а не на дѣлото. Въ изпитанията душевнитѣ сили имъ даватъ издръжливость често пѫти по-голѣма отъ

тази на тѣхнитѣ другари. Обаче следъ разгромитѣ тѣ сж, които изпитватъ всичкитѣ мжки на съмнението, угризението, отчаянието.

Въ описанието на Странджанското въстание се очертава образътъ на българския селянинъ отъ Тракия и се опредѣля неговото отношение къмъ революционното движение. Такъвъ, какъвто ни го рисува Силяновъ, той е много кротъкъ по нравъ. Въ успѣха — двадесетѣхъ дни свобода — той дава изразъ на детска радость, трогателно довѣрие въ водачитѣ, безгранична, наивна надежда. Въ нещастието — удивително примирение предъ това, което счита за Божия воля. „Колко е трогателенъ този народъ въ своята простота и наивностъ, колко е достоенъ за всички жертви и себеотрицания. Следъ толкова изпитания и мжки, той не ни упрѣква, не ни мрази, не смѣе даже да ни критикува".

Силяновъ, както и Гирджиковъ[1]) сж могли да иматъ само една откжслечна представа за сжбитията, които се развиха въ Тракия презъ 1903 г., и само бѣгли представи за това население, така че желателно би било, заключенията, къмъ които довеждатъ тѣхнитѣ спомени, да бждатъ допълнени, а може би поправени, отъ тракийци. Впрочемъ, голѣмата заслуга на книги отъ този родъ е, да повдигнатъ спорове, да предизвикатъ стълкновение на мисли и чувства, което показва, че историята не е нѣщо мъртво, а животворенъ изворъ, отъ който народитѣ черпятъ поука и подкрепа въ тежкитѣ часове.

В. Ионова.

---

[1]) Вж. „Въ Македония и Одринско". Спомени на М. Гирджиковъ, съобщава Л. Милетичъ. (Печ. въ „Материяли за историята на македонското освободително движение", кн. IX, 1928 г. стр. 1-90).

Résumés des articles de la revue.

L. Milétitch, Apport à l'histoire de l'infinitif dans la langue bulgare.

La langue bulgare se distingue des autres langues slaves non seulement par la déclinaison analytique et l'article placé derrière le substantif, mais encore par l'absence de l'infinitif. C'est pourquoi la question de la disparition de l'infinitif occupe une place importante dans l'histoire de la langue bulgare. Cette disparition s'est faite peu à peu depuis l'époque du vieux bulgare jusqu'à nos jours; elle n'a pas été provoquée par des influences étrangères et n'est que la conséquence du processus syntactique dans le vieux bulgare qui tend à remplacer l'infinitif par une autre forme syntactique synonyme. Le flottement entre les deux formes, qui s'est achevé par la disparition de l'infinitif, suppose une lente évolution dont on peut suivre les traces dans les monuments de la langue bulgare depuis l'époque la plus reculée jusqu'à nos jours et encore dans les parlers populaires où sont demeurés des vestiges de l'infinitif. C'est précisément sur des vestiges de ce genre que M-r Milétitch parle dans la présente étude, en indiquant, à côté de ceux qui ont été déjà relevés, certains autres qu'il a découverts dans un parler bulgare des Rhodopes.

En partant du vieux bulgare, on peut déjà relever dans cette langue même les débuts du processus en question aux dépens de l'infinitif. En effet dans les textes vieux bulgares le verbe défini est souvent préféré à l'infinitif. M-r Milétitch donne à ce sujet de nombreux exemples. Aujourd'hui même dans la langue parlée on emploie fréquemment des formes infinitives incomplètes, sans la terminaison *mu*. De telles formes se rencontrent aussi dans la langue littéraire bulgare. Cependant des formes infinitives complètes avec la terminaison *mu* ne sont plus conservées dans les parlers populaires que comme de rares archaïsmes.

En dehors des archaïsmes dans le folklore bulgare, indiqués déjà auparavant par M-r Milétitch, on ne connaissait pas un seul parler populaire bulgare dans lequel fussent habituellement employés des infinitifs complets avec la terminaison *mu*. C'est pourquoi M-r Milétitch a été fort surpris en découvrant, il y a déjà quelques années et par hasard, un parler bulgare originaire des Rhodopes, dans lequel était ordinairement employé l'infinitif complet. C'était le parler des Bulgares de l'ancien village de Boulgark'oï de la région de Kéchan, village qui a été détruit par les Turcs après la guerre interalliée et dont le sort tragique a été décrit par M-r Milétitch dans son livre „La ruine des Bulgares de la Thrace en 1913".

M-r Milétitch avait entendu employer par les réfugiés de Boulgark'oï les infinitifs: давàти, игрáти, простѝти. Afin de compléter ses informations sur cette question, M-r Milétitch a visité ce printemps à nouveau les réfugiés de Boulgarkïou établis maintenant dans le village de Constantinovo près de Bourgas; il a pu y constater que l'infinitif complet existe encore dans la langue courante, par ex. прàвити, кàрати, гълчàти, отѝвати, etc.

L'automme dernier, M-r Milétitch a visité le village de Stoudéna (région de Svichtov) parce qu'il avait entendu dire qu'il y avait là aussi quelques familles de Boulgark'oï. Il ressortit cependant que dans le village de Stoudéna étaient établis des réfugiés du village de Ternovo, voisin de Boulgark'oï. Ici aussi M-r Milétitch a pu constater l'emploi de l'infinitif complet, par ex.: ходѝти, казàти. Le parler de ce village est du même type rhodopéen que celui de Boulgark'oï.

M-r Milétitch suppose que la population bulgare de la région de Kéchan, Ousounkuprïa et Malgara, d'où proviennent les réfugiés qui ont conservé dans leur parler l'infinitif complet, ont immigré là à une époque peu éloignée, à la suite de quelques événements tragiques survenus dans les Rhodopes. Il est probable que ce fut la colonisation turque du XVI-e siècle, au cours de laquelle les Rhodopes ont été peu à peu envahis par les iouroutzi ou konïari. Il fauté galement avoir en vue la conversion au mahométisme, forcée et en masse, de la population bulgare des Rhodopes à cette époque. Une partie a fui, en se partageant en groupes plus ou moins nombreux qui ont pris des directions différentes.

La forme infinitive disparaîtra bientôt définitivement. Les très vieilles gens l'emploient encore, mais sans la comprendre, confondant notamment la terminaison *mu* avec le pronom personnel au datif *mu* ou avec la terminaison *me* (prononcé comme *mu*, parce que sans accent) du verbe à la seconde personne du pluriel. Cette confusion de la forme infinitive avec la seconde personne du présent existe encore dans d'autres parlers voisins de ceux des Rhodopes du sud, par exemple dans ceux des régions de Névrokope, Serresse, Lagadino, etc. D'après les matériaux linguistiques de ces régions déjà publiés on voit que l'infinitif a continué à exister là jusqu'à tout récemment, et ses derniers vestiges peuvent encore se relever par-ci par-là. M-r Milétitch donne à ce sujet plusieurs exemples.

Professeur A. M. Sélichtchev, Le legs fait à la Première Justinienne.

Le professeur Sélichtchev communique le texte d'un recueil manuscrit, conservé à la bibliothèque du Musée Roumiantzovsky à Moscou sous le № 3670 et qui contient, entre autre, un „legs fait à l'Eglise d'Ohrida". Ce recueil a été traduit au XV-e siècle du grec en slave d'Église. La traduction du grec est peu satisfaisante, beaucoup de passages ne peuvent être compris. Le legs contient une traduction d'une charte donnée par l'empereur Michel Paléologue à l'archevêque d'Ohrida en 1272. Le nom de l'archevêque n'est pas mentionné. Dans la traduction slave ou ne mentionne également pas le nom de l'empereur — sa signature n'a pas été recopiée.

En outre, la date n'est pas la même que celle de l'original. L'empereur Michel Paléologue reconnaît par cette charte, sur l'intercession de l'archevêque d'Ohrida, tous les évêchés qui ont été mentionnés dans des chartes précédentes comme octroyées à l'archevêché d'Ohrida par l'empereur Basile le bulgaroctone. Au commencement de la charte de Michel Paléologue sont mentionnés les dons et privilèges que la Première Justinienne (c. à d. Ohrida, qu'on identifiait alors d'après une légende avec la „Première Justinienne") avait reçu de l'empereur Justinien. Après cela il est parlé des pertes subies ultérieurement, notamment que certaines régions de son diocèse aváunt été accaparées par des métropoles grecques, que d'autres ont complètement disparu, etc. L'empereur Basile rendit à l'archevêché d'Ohrida beaucoup des régions qu'il avait perdues. Cependant, avec le temps furent détachées des parties considérables du diocèse d'Ohrida, jusqu'à ce que l'empereur Michel Paléologue daignât de nouveau confirmer leur appartenance à la „Première Justinienne". Afin de montrer comment a été faite la traduction slave de la charte, M-r Sélichtchev donne un extrait de celle-ci accompagné de son fac-similé et ensuite le texte grec original.

D. Iaranov, Le nom de la ville de Iambol.

En examinant la géographie de l'Idrisi pour autant qu'elle se rapporte à la péninsule Balcanique W. Tomaschek mentionne en passant la ville de Iambol. Selon lui, la plus ancienne désignation de cette ville est Kabilé; au début du moyen âge elle s'est appelée Diospolis et plus tard Diampolis.

La même année, Jireček a traité plus en détail la question de l'ancien nom de Iambol et a émis l'opinion que Iambol ne serait mentionné que depuis le Xe—XIVe siècle quand on commence à rencontrer les noms Diampolis et Dampolis. Selon Jireček, Kabilé ne peut être identifié avec Iambol. De même Diospolis ne saurait être identifié avec Diampolis-Iambol.

Si l'opinion que Kabilé ne peut être identifié avec Iambol est tout à fait admissible, celle qui rejette l'identification de *Διόσπολις* avec *Διάμπολις* est difficile à soutenir. M-r Iaranov trouve plus vraisemblable celle de Tomachek selon laquelle *Διόσπολις* est l'ancien nom de *Διάμπολις*—Iambol et admet par conséquent, que Iambol a été déjà mentionné au début du VIe siècle.

Iambol a dû exister déjà avant le VIe siècle et cela comme une ville importante. M-r Iaranov arrête son attention sur le nom *Καρπουδαιμον*, qui n'est mentionné que par Ptolémée; personne n'a essayé jusqu'ici de fixer exactement la situation de cette ville. Selon Ptolémée, cette ville se trouvait près de *Τονζος*, ville nommée ainsi d'après le fleuve de la Toundja, et qui se trouvait quelque part sur son cours moyen et près de *Καβύλη*. Cette ville *Καρπούδαιμον* ne serait-elle pas *Διόσπολις* mentionné chez Hierocles, Malala et Theophanes? La plus juste réponse à cette question nous est fournie par le nom même *Καρπούδαιμον*. Il signifie exactement „le dieu du fruit, de la fertilité". Tel a été chez les Thraces et les Grecs le dieu Dionysos. C'est pourquoi nous pouvons supposer que *Καρπούδαιμον* est le nom figuratif donné à la ville de *Διονυσόπολις*. Il n'est pas exclu aussi que quelque ville de *Διονυσόπολις* en Thrace ait été désignée dans le *Γεωγραφική ὑφήγησις* de Ptolémée non pas comme „la ville de Dionysos" mais figura-

tivement comme „la ville du dieu de la fertilité", ou plus brièvement „dieu de la fertilité", „dieu du fruit" — *καρπουδαιμων*, dont les copistes ont fait *καρπούδαιμον*.

Il est donc fort probable que la ville de Iambol existait déjà à l'époque de l'empereur Marc-Aurèle (161—180 après J. Ch.), quand Ptolémée écrivit sa géographie et peut-être même plus tôt, et que'elle se nommait *Διοουσόπολις*. Plus tard, à l'époque du christianisme, par incompréhension de la signification de la première partie du nom et par suite de la tendance à abréger les mots, ce nom a acquis la forme *Διόσπολις*. Beaucoup plus tard, à la fin du XIe siècle et au début du XIIe siècle, le chroniqueur Cedrin mentionne de nouveau cette ville sous le nom de *Διάμπολις*. Il est cependant probable que la forme *Διὰμπολις* a été également employée parce qu' au cours de la première moitié du XIIe siècle l'historien Anne Comnène écrit tantôt *Διάμπολις*, tantôt *Διάμπολις*. Beaucoup plus tard, la ville en question est mentionnée chez l'historien Pahimer (fin du XIIIe siècle et début du XIVe) sous le nom encore plus abrégé *Υάμπολις*. Le vieux nom s'est pourtant maintenu encore un certain temps — il est mentionné au milieu et vers la fin du XIVe siècle. Après l'établissement des Turcs, la forme abrégée *Ιάμπολις* s'affermit et au XVIIe siècle Hadji-Kalfa écrit Iamboli. De cette forme turque provient le nom bulgare Iambol.

Le fait que chez Cedrin nous trouvons seulement *Διάμπολις* et chez Anne Comnène à côté de *Διάμπολις* aussi *Διάμπολις*, montre qu'au commencement du XIIe siècle ce nom a été habituellement employé. C'est justement du nom de Iambol sous cette forme que provient une variante bulgare—la première partie du mot, *Διαμπ*, ayant été identifiéé avec la mot bulgare дѫбъ (lire: дѫ̑бъ). Le reste du mot *ολιν* a été interprété comme la terminaison du nom et remplacé par i l i n, par analogie avec d'autres noms de localités: Plovd-ine (Plovdiv), Odrine, etc. De cette façon a été obtenue la forme Дѫбилин qu'on lit sur l'inscription découverte par les frères Schkorpil en 1885 dans le cimetière turc de la ville de Iambol et datée du XIVe siècle (1357).

Il ressort donc que le nom bulgare de la ville actuelle de Iambol a été Дъbiline et que les Turcs ont adopté le nom grec et non le nom bulgare de cette ville.

Peter Dinékov, Lettres de Cousman Chapkarev adressées au professeur Marine Drinov.

Cent ans se sont écoulés depuis la naissance et vingt cinq depuis la mort d'un des plus actifs pionniers de la Renaissance en Macédoine — Cousman Chapkarev, folkloriste et ethnographe inlassable. Issu d'un milieu qui ne pouvait lui donner aucune instruction supérieure, ayant seulement terminé une école grecque de trois classes, il a dû s'instruire lui-même et, ce qui est le plus important, prendre conscience de sa nationalité bulgare, apprendre à aimer sa langue maternelle et son pays natal. Et malgré toutes ces conditions défavorables, son sentiment national ne s'est pas émoussé, mais au contraire est devenu toujours plus fort et a fait enfin de Chapkarev un grand patriote, un infatiguable pionnier de la Renaissance en Macédoine, un militant ardent dans la lutte contre les tendances assimilatrices

du clergé grec. Il y avait dans son caractère quelque chose de la fermeté et de l'opiniâtreté des frères Miladinov. Il est lié à eux par l'époque où il a agi, et aussi par son œuvre. Car Chapkarev n'est pas seulement le contemporain des Miladinov, il est en outre leur collaborateur et leur proche ami, surtout celui de Dimitrï avec lequel il s'est d'ailleurs apparenté (Chapkarev a épousé la fille de ce dernier, Elisabeth). De sorte que quand on étudie l'œuvre de Cousman Chapkarev, on est amené à la relier à celle des deux frères dont elle a été, sous beaucoup de points, la continuation.

Après la libération de la Bulgarie, Chapkarev ne suspend pas son activité; il continue à travailler pour son malheureux pays, il le défend avec encore plus d'ardeur contre ses ennemis, il demeure le fils toujours fidèle de la Macédoine asservie. C'est ce que met en lumière les lettres adressées par lui au professeur Marine Drinov. Une partie de la correspondance entre ces deux Bulgares si éloignés au point de vue de l'instruction, de la situation sociale, des intérêts culturels, mais si proches par l'esprit, le sentiment national, le dévouement à la patrie commune, a été déjà publiée dans la Revue Macédonienne. M-r Dinékov publie aujourd'hui les lettres de Chapkarev au professeur Drinov.

On ne sait pas à quel moment Chapkarev et Drinov ont fait connaissance. Il est même probable qu'ils ne se sont connus que par correspondance. Cette correspondance commence en 1885 et se poursuit jusqu'en 1900. Nous ignorons si Drinov avait entendu parler de Chapkarev avant 1885. Quoi qu'il en soit, on peut l'admettre, parce que Chapkarev s'est fait connaître par ses écrits déjà à la fin des années soixante et au début des années soixante-dix. Un des frères de Chapkarev correspond avec Drinov en 1878. Peter A. Chapkarev envoie cette année-là à Drinov une lettre datée de Salonique. Cette lettre, qui a été découverte par M-r Dinékov dans les Archives de Drinov, se distingue par des particularités linguistiques-stylistiques et orthographiques qui rappellent celles de Cousman Chapkarev. Il ne serait pas étonnant que la lettre ait été écrite par Cousman lui-même sur la prière de son frère. En tout cas cela prouve que déjà en 1878 la personne de Drinov jouissait d'un grand prestige dans la famille de Chapkarev.

Le correspondance entre Drinov et Chapkarev commence en 1885, quand au cours de l'été, Chapkarev envoie au savant bulgare ses trois ouvrages. Le thème principal de cette correspondance sont deux questions: le sort du recueil folklorique de Chapkarev et les aspirations assimilatrices des Serbes en Macédoine; celles-ci étaient exprimées dans quelques livres russes et serbes où était niée l'appartenance nationale bulgare de la population de la Macédoine. Les lettres de Chapkarev à Drinov ici publiées jettent la lumière sur ces questions et complètent ce qu'avaient déjà établi les lettres de Drinov à Chapkarev.

Ce qui préoccupe le plus Chapkarev dans ses lettres à Drinov c'est son recueil. Chapkarev est un des folkloristes bulgares les plus typiques. Ardent défenseur du bulgarisme en Macédoine, il s'efforce dans son recueil de faire ressortir l'exacte plysionomie ethnographique de ce pays. C'est pourquoi il poursuit toute sa vie avec une énergie inlassable un seul but: faire paraître ses recueils de matériaux folkloriques. Ces efforts tenaces

pour faire imprimer son recueil et les luttes qu'il dut mener pour vaincre les innombrables obstacles, Chapkarev les a décrit avec beaucoup de détails dans ses lettres. M-r Dinékov fait ressoritr ce que ces lettres continnent de plus caractéristique et de plus intéressant, après quoi il donne le texte même des lettres du № 1 à 9. L'article de M-r Dinékov s'achèvera dans le prochains numéro de la revue.

Prof. A. M. Sélichtchev, La dialectologie macédonienne et les linguistes serbes.

Le professeur Sélichtchev continue dans ce numéro (voir le № 1 Année IX de la Revue Macédonienne) son étude critique sur les théories du professeur serbe A. Bélitch par rapport au caractère des parlers populaires macédoniens que ce dernier veut présenter comme serbes. Le professeur Sélichtchev examine d'abord la base „starochtokavska" des parlers macédoniens comme l'appelle M-r Bélitch et comme il l'expose dans son article ‚Dialectes chtokavski". Sélichtchev démontre point par point l'inanité de l'argumentation de Bélitch et en outre la mauvaise foi dont fait preuve le savant serbe.

Sélichtchev passe ensuite à la critique de l'article de Bélitch „La langue serbo-croate" où celui-ci traite également des parlers macédoniens. Sélichtchev démontre en se basant sur des faits scientifiquement démontrés que les parlers macédoniens dans le lointain passé aussi bien que dans les époques plus récentes n'ont jamais appartenu au groupe serbo-croate: les processus linguistiques dans les groupes macédoniens se sont toujours développés différemment que dans le groupe serbo-croate. A. Bélitch en constatant certaines particularités spécifiques des parlers macédoniens, se garde bien de dire que ces mêmes particularités caractérisent également les parlers de la Bulgarie. Sélichtchev examine point par point — précisément en 24 points — le contenu de l'article de Belitch. Il établit que les liens de parenté qui unissent les différents dialectes de la langue serbo-croate ne peuvent être découverts entre ceux-ci et les parlers macédoniens. Il est intéressnt de noter que même dans le schéma graphique présenté par Bélitch il est démontré que les parlers macédoniens ne sont pas et n'ont jamais été liés avec les parlers serbo-croates par des processus analogues de leur évolution. L'absence de pareils liens et l'originalité des parlers macédoniens par rapport aux parlers serbo-chtokavski a été reconnue par Bélitch lui-même dans beaucoup de points tandis que dans d'autres il donne des renseignement inexacts sur les parlers macédoniens et néglige, en outre, d'indiquer un grand nombre de leurs traits caractéristiques. L'article de M-r Sélichtchev s'achèvera dans le prochain numéro de la revue

Iv. Hadjov, Remarques critiques sur quelques informations relatives aux frères Miladinov.

Dans cet article, suite du précédent numéro de notre revue, M-r Hadjov fait l'examen critique des informations concernant les frères Miladinov afin d'établir comment a eu lieu la rencontre de Costantin Miladinov avec son frère dans la prison de Constantinople, dont ni l'un ni l'autre ne devaient sortir vivants.

Une fois arrivé à Constantinople, où l'avait amené un but précis — porter secours à son frère et travailler à sa libération — Constantin Miladinov se crée de nouvelles relations avec les catholiques de cette ville. C'est ce que confirme aussi Favérial qui dit que dès qu'il apprit l'arrestation de son frère, Constantin „désira à tout prix le voir" (p 751 de la traduction). La recherche de ces relations, la façon dont elles furent mises à contribution montrent l'impatience de Constantin. Il est naturel qu'après s'être heurté au manque de courage des chefs des Bulgares de Constantinople, à leurs ruses diplomatiques, à leur prudence et lenteur, Constantin eut la pensée de solliciter d'autres influences pour atteindre son but. C'est ce qui l'a amené à nouer des relations avec les catholiques de Constantinople. Ces relations on été nouées par l'entremise de Bulgares, comme le dit le Père Favérial (p. 751 de la traduction). Constantin avait déjà auparavant reçu un précieux service de Strosmayer; celui-ci avait publié à ses frais l'œuvre des deux frères — leur recueil de „chansons populaires bulgares". Or Strosmayer, évêque catholique, était un ardent militant pour la renaissance des slaves du sud. Constantin en avait personnellement reçu des preuves. D'autre part, il conservait dans son cœur une certaine amertume contre la Russie, comme le montre le témoignage de Ratchinsky: „Le principal motif de ses plaintes est l'indifférence des savants russes à l'égard de son recueil de chansons macédoniennes".[1]) Il est intéressant de rappeler que parlant de l'attitude de la Russie officielle en face de la lutte des Bulgares pour une Eglise nationale, Vassil Tcholacov, qui connaissait bien Constantin son „camarade et collaborateur", dit „Je sais, et tous ses amis le savent, qu'il était un adversaire ardent de la Russie, comme tout vrai patriote". Philarétov confirme également cet état d'esprit des Bulgares à l'égard de la Russie, dans sa lettre du 18 janvier 1862: „Les Bulgares sont très mal disposés envers la Russie, et ils nous considèrent, nous qui sommes au service de la Russie, avec une certaine méfiance".[2])

Si on prend eu considération ces sentiments et cet état d'âme de Constantin, on peut s'expliquer un des passages de sa lettre du 12 février 1861 adressée de Zagreb à Rakovsky où il dit: „Notre question religieuse a aujourd'hui une grande importance . . . mais comme les Bulgares se sont trompés plus d'une fois, il vaut mieux qu'ils restent là où ils en sont; on ne peut prévoir de quel côté nous nous tournerons". Notre question religieuse se trouvait alors dans cette phase: le 3 avril 1860, le jour de Pâques, dans l'église bulgare de Constantinople, au cours de la liturgie, le nom du patriarche avait été rejeté et à sa place avait été mentionné le nom du sultan. Les Bulgares pouvaient „se tourner" ou du côté du patriarcat, derrière lequel se trouvait la Russie officielle, ou du côté de Rome derrière laquelle se trouvaient des puissances occidentales qui avait la faveur de la Turqie. Il restait aux Bulgares une troisième possibilité: suivre la voie sur laquelle ils s'étaient déjà engagés.

En ce qui concerne l'arrestation de Constantin il y a trois versions: que Constantin Miladinov a été arrêté et emprisonné sans avoir pu voir son

---

[1]) Al. V. Ratchinsky, Les frères Miladinov p. 116.
[2]) Archive de Naïdène Guerov, II, p. 596.

frère; qu'il a été arrêté et emprisonné quand il est allé pour la troisième fois voir son frère; et enfin que Constantin a été arrête dés sa première entrevue avec son frère.

La question relative aux causes de la mort des frères Miladinov a été souvent débattue surtout en 1912 à l'occasion du cinquantenaire de cette mort. Jusqu'alors l'opinion que les frères avaient été empoisonnés ou asphyxiés n'avait pas été mise en doute. Cependant à l'occasion du dit centenaire, feu le professeur Chichmanov réfuta cette version. Selon lui, elle serait du domaine de la légende et cette légende aurait sa source en Macédoine. Les frères Miladinov seraient morts du typhus qui sévissait à ce moment là a Constantinople et non de quelque mort violente.

M-r Hadjov expose ensuite les opinions d'un grand nombre de contemporains sur ce sujet, dont les unes confirment la thèse du prof. Chichmanov, tandis que les autres y sont tout à fait opposées.

Un des proches amis des deux frères, Alexandre Victorovitch Ratchinsky, écrit de Constantinople le 20 janvier 1862 (l'année de leur mort): „La rumeur court que les Miladinov ont été empoisonnés; l'un est mort le 10 janvier, l'autre le 12". Cette lettre fait tomber l'affirmation que „la légende" de l'empoisonnement des Miladinov est née en Macédoine, que „cette rumeur" a été inventée plus tard, que son auteur est Verkovitch, etc. Il est à remarquer que l'information de Ratchinsky provient de Constantinople et qu'elle a été donnée 10 et 8 jours après les dates de la mort des Miladinov. De même il faut relever qu' en Russie, dans les milieux du Comité slave de Bienfaisance de Moscou, dont les membres les plus notables étaient en liens étroits avec les deux frères, on savait que ceux-ci avaient péri de mort violente. Les Russes avaient reçu ces informations de leurs proches de Constantinople ou de Bulgares en vue. Le fait que Ratchinsky se hâte d'annoncer en Russie la mort des Miladinov prouve qu'il s'intéressait vivement à leur sort, peut-être sur la recommandation du Comité slave de bienfaisance lui-même.

La phrase de Ratchinsky: „On dit qu'ils ont été empoisonnés" exprime la conviction soit des milieux bulgares de Constantinople qui étaient les plus touchés par la triste nouvelle, soit des milieux russes de cette ville avec lesquels Ratchinsky était en relations. Ces derniers milieux étaient ceux de la légation de Russie. Ni les uns ni les autres n'auraient pu ignorer que dans les dispensaires des prisons de Constantinople sévissait le typhus. Chez tous, le soupçon de l'empoisonnement reposait sur l'expérience du passé: le sombre histoire de la lutte du Phanar contre le mouvement national pour l'affranchissement du joug spirituel du patriarcat grec ne donnait que trop de motifs à ce soupçon.

Selon M-r Hadjov, la question de la mort des Miladinov doit être résolue de la manière suivante: Les deux frères tombent malades dans la prison. Leurs amis font de grands efforts pour leur libération. Les Turcs ne la désirent pas. Il faut agir rapidement, mettre fin aux efforts pour sauver les prisonniers. Ce sera par leur mort. La maladie des Miladinov impose des soins, un adoucissement du régime pénitentier. La guérison pourrait s'ensuivre. Ce serait leur salut, l'écroulement de tous les plans de leurs ennevris. Il faut donc qu'ils disparaissent. D'ailleurs les conditions sont favora-

bles à la dissimulation du crime: ils sont malades, il y a une épidémie de typhus. Quoi de plus naturel que d'admettre qu'ils y ont succombé. Sous ce voile le crime est consommé: les Miladinov sont empoisonnés.

Les informations au sujet de la date de la mort des Miladinov sont contradictoires. Selon certaines d'entre elles les deux frères sont morts le même jour. Selon d'autres — et c'est le plus grand nombre — à quelques jours de distance. Ratchinsky donne deux dates différentes — le 10 et le 12 janvier 1862 — sans indiquer lequel des deux frères est mort le premier. Jinzifov donne les mêmes dates. Cousman Chapkarev, beau fils de Dimitre Miladinov donne d'autres dates: „Et ainsi furent sacrifiés à la déesse grecque Némésis le 7 janvier 1862 Dimitre, le plus fort, le mieux portant des Miladinov, et le 11 janvier Constantin le plus jeune, le plus faible, le plus maladiv des deux frères." Ce qui est à retenir chez Chapkarev c'est qu'il précise la date de la mort de chacun de frères séparément.

K. Mirtchev, La vocalisation complete du ъ radical dans le parler de Névrokope.

Le trait distinctif de la vocalisation bulgare est que les semi voyelles ѣ et ъ ou bien retiennent leur prononciation vieux-bulgare ou bien sont remplacées par différentes voyelles claires. Ce dernier processus phonétique ne s'est pas accompli de la même manière dans les différents parlers populaires bulgares de sorte qu'on peut d'après lui grouper ces parlers entre eux. M-r Mirtchev, après avoir parlé en détail sur cette importante question de la dialectologie bulgare, s'arrête plus spécialement sur les parlers rhodopéens occidentaux de Névrokope qui sont étroitement apparentés aux parlers rhodopéens; il démontre que dans ce parler la vocalisation primitive du ъ radical en *е* est un phénomène habituel, même dans quelques cas, par ailleurs très rares, dont M-r Mirtchev donne des exemples tels que l'èskam (vieux-bulgare льск-), pen' (vieux-bulgare *рьп-*), p'èškam (пьш-), p'eklŏ (пьк-), l'èhvą̊m (льх-), tr'èstiga (трьс), sl'èpna (сльп-). M-r Mirtchev trouve qu'au point de vue de la substitution de l'ъ en *е* dans des exemples de ce genre, le parler de Névrokope dépasse les parlers bulgares de l'ouest, la vocalisation du ъ radical dans le premier s'étant faite dans de très larges mesures. En ce basant sur des exemples analogues empruntés à des monuments vieux-bulgare et bulgare moyen (il les cite), M-r Mirtchev arrive à la conclusion que la vocalisation en question du ъ radical dans certains parlers des Rhodopes était un fait accompli déjà à l'époque vieux-bulgare, c. à d. bien avant la fusion des deux voyelles ъ et ѣ avec la nasale ѧ dans une voyelle obscure. Selon M. Mirtchev les faits qu'il indique ici sont de grande importance pour établir le lieu d'origine de quelques monuments vieux-bulgares, par ex. celui de la première partie du Recueil de Souprasel, où on trouve fréquemment la substitution du ъ par *е*, tandis qu'au contraire on n'y rencontre pas celle de ѣ par *о*.

Comptes rendus et nouvelles littéraires

Ernest Pezet, député du Morbihan et **St. Simondet,** professeur à l'Ecole des Sciences politiques, **La Yougoslavie en péril ?** — Paris, Librairie Ploud et Gay, 1933, p. 287. — Compte rendu de L. Milétitch.

Le livre du député Ernest Pezet et du professeur S. Simondet, dit l'auteur du compte rendu, mérite d'être examiné dans les colonnes de la Revue Macédonienne, à côté des ouvrages français du même genre mentionnés jusqu'ici, parce qu'il traite de questions vitales qui ne cessent de préoccuper l'opinion publique en Yougoslavie et en Bulgarie — les relations futures des deux pays voisins dépendant uniquement de leur solution.

Comme l'indique le titre du livre „La Yougoslavie en péril?" il s'agit de faits qui menacent l'avenir de cet Etat et sur lesquels les auteurs, amis de la Yougoslavie, veulent attirer l'attention des Français et du monde civilisé en général, afin de conjurer, pendant qu'il en est encore temps, le démembrement du royaume, démembrement qui porterait préjudice avant tout aux intérêts de la France. Que les auteurs de ce livre ne poursuivent que ce but et cela en examinant la situation avec une impartialité rigoureuse et sans aucune tendance, chaque lecteur consciencieux en restera convaincu.

Ce qui, selon E. Pezet et S. Simondet, ruine les bases de l'Etat yougoslave c'est la fatale politique de ces dirigeants serbes qui veut imposer à tout prix et à bref délai la prééminence serbe sur toutes les autres nationalités composant cet Etat, et cela en les assimilant, en les obligeant à devenir des „Yougoslaves", en réalité des Serbes. Le livre a, entre autre, le mérite de contenir de nombreux extraits de déclarations d'autres écrivains sur ce thème si souvent discuté. Plus particulièrement a été mis à contribution l'ouvrage de Charles Rivet „En Yougoslavie" (Paris 1919) oú sont exposées les fautes fondamentales introduites dans le traité de Versailles au moment de la création du nouvel Etat des Serbes. Comme le disent les deux auteurs leur désir est loyal et amical — ils ne cherchent qu'à mettre en lumière la vérité. M-r E. Pezet a fait un voyage d'information personnelle en Yougoslavie, en Roumanie et en Bulgarie, de sorte que son livre est le fruit d'enquêtes et de vérifications personnelles.

Le livre s'achève par un coup d'œil jeté sur la politique de la Yougoslavie et une conclusion qui résume les pensées exposées dans l'ouvrage. Treize ans ont passé depuis la création de la Yougoslavie à laquelle ne manquait que „l'unité" souhaitée par tous; cette unité jusqu'aujourd'hui encore n'a pas été réalisée, quoique ce soit en son nom qu'a été imposée le 1 janvier 1929 la dictature actuelle. Celle-ci a n'a fait qu' empiré la situation, elle a rendu encore moins réalisable l'unité des trois peuples. La personne du roi aurait dû devenir le symbole de cette unité; elle est, au contraire, de plus en plus attaquée. Le peuple supporte avec peine la dictature qu'il déteste. On peut aujourd'hui maintenir un peuple par la force, mais on ne peut abuser longtemps de ce moyen. C'est un jeu dangereux celui qui jouent actuellement le roi Alexandre et ses conseillers. L'unité n'ayant pu être réalisée ni par le régime parlementaire, ni par la dictature, en fait „il n'y a pas de Yougoslavie" (p. 232).

Alexander Brückner, Cyrillo-Methodiana (Publié dans le Kwartalnik historyczny, rocz. XLVII, t. I, p. 529—552). Lwów, 1931. — Compte rendu d'Iv. Lekov.

Parmi les questions importantes qui constituent la base de la philologie slave on place la question relative à Cirille et Méthode et à leur œuvre si importante pour le monde slave dans tout son ensemble. Le nombre des savants qui ont écrit des ouvrages remarquables sur cette question est fort grand; l'un des plus en vue est le savant polonais bien connu Al. Brückner qui déjà plusieurs fois a émis des opinions originales et hardies au sujet de quelques faits de la vie et de l'œuvre de Cyrille et Méthode qui jusqu'alors n'avaient suscité aucune controverse.

Ainsi dans Archiv für slav. Philologie, t. XXVIII, 186-229 et dans son livre „Die Wahrheit über die Slavenapostol", Tübingen 1913, il avait essayé de réfuter avec l'esprit critique acéré et souvent mordant qui lui est particulier certaines opinions qu'il considérait comme reposant sur des légendes. L'année dernière a paru le livre du byzantologue tchèque Fr. Dvornik sous le titre: „Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance" (Prague 1933, 443 p., où sont traitées plus en détail quelques parties d'un ouvrage plus ancien du même auteur portant le titre: „Les Slaves, Byzansce et Rome au IX-e siècle" (Paris 1926). Prenant motif du nouveau livre de Dvornik et de quelques opinions sur la situation de la Bulgarie au IX-e siècle, Brückner vient de nouveau défendre dans le „Kwartalnik historyczny" quelques-unes de ses anciennes convictions et réfuter les hypothèses soutenues par Dvornik. En réalité, la critique de Brückner tend à prouver que les interprétations que Dvornik fait de certains passages de la légende de Constantin reposent sur des hypothèses sans fondement. Brückner met en doute quelques détails de la légende, entre autre ceux relatifs aux motifs qui ont poussé Rostislav vers la lointaine Byzance au lieu de Rome si proche et sibien connue. M-r Brückner dénie à Rotislav toute science théologique qui aurait pu motiver sa décision et soutient d'autre part, que tous ceux qui sur l'exemple de Dvornik supposent cette démarche dictée par des aspirations politiques sont tombés dans l'erreur. Dvornik croit qu'il existait entre les Bulgares et les Allemands une alliance qui menaçait la principauté de Moravie. Brückner, par contre, s'appuie sur les informations historiques où il n'est parlé ni d'alliances de ce genre ni de quelques pourparles que Byzance et la Moravie auraient eu entre elles pour s'assurer contre certains dangers. Selon Brückner les commerçants qui apportaient des marchandises de Byzance étaient des juifs qui en aucun cas ne pouvaient instruire les Moraviens sur des questions religieuses ou politiques; d'autre part, l'hypothèse d'une entente entre Allemands et Bulgares dirigée contre Rostislav reposerait (toujours selon Brückner) sur des informations inexactes considérées comme exactes par quelques anciens critiques et auxquelles jusqu'à présent il a été ajouté foi par tradition.

Il serait également erroné de croire qui la mission morave a eu quelque but politique. Rostislav n'aurait pas eu des qualités de chef politique, comme on l'admet généralement; dans ce cas il n'aurait pas subi un sort si triste — témoignage de son imprévoyance et de son manque de sens de la réalité.

Brückner examine également la question des causes qui ont amené

Boris à se convertir au christianisme. Il fait ressortir qu'il ne s'agit pas ici de suggestions de la part de Louis le Germain, comme le croit Dvornik, ni d'une contrainte militaire de la part des Grecs, étant donné qu'aucune source ne parle de cela (à l'exception des informations illogiques de Siméon Logotet et de son copiste pseudo-Siméon) et encore moins d'une contrainte morale, sans pression militaire, qui aurait été exercée par Byzance sur Boris. Cependant en rejetant ces possibilités, Brückner n'indique pas quel est selon lui, le vrai motif de cet important événement historique.

Il n'est pas expliqué dans les légendes pourquoi Méthode est allé quelque temps avant sa mort à Byzance et non pas à Rome qui était plus proche. Brückner rejette toute la tradition établie par la science. Selon lui, on ne doit pas croire que le pape a appelé par missive les deux frères à Rome. De même on ne doit pas prendre à la lettre l'information que Lev et Photius auraient été les maîtres directs de Cyrille. Il est clair que Brückner s'efforce de faire ressortir l'initiative personnelle de Cyrille et de Méthode et d'établir la conviction qu'ils n'agissaient pas d'après des suggestions, des désirs et des ordres étrangers, mais selon leurs propres vues.

L'auteur du compte rendu dit dans sa conclusion que quelques-unes des opinions soutenues par Brückner dans l'article en question peuvent être admises, mais que la plus grande partie de ses hypothèses sont dénuées de fondement.

Karl Kadlec, Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves. Paris, 1933, 8⁰, p. 328. Edition de la „Collection de Manuels publiée par l'Institut d'Etudes Slaves") — Compte rendu de Vl. Alexiev.

En examinant cet ouvrage, M-r Alexiev souligne tout d'abord que Kadlec dans presque toutes ses études tient à l'expression „le droit général slave" pris dans le sens de droit des peuples slaves considérés comme un ensemble; cependant l'édition française emploie partout la désignation plus exacte: „droit des peuples slaves". M-r Alexiev relève ensuite quelques inexactitudes et même quelques contradictions dans la traduction serbe d'un autre ouvrage de Kadlec „Le droit primitif du droit slave avant le X siècle", traduit en serbe par le professeur de Belgrade Théodor Paranovsky. M-r Alexiev réfute entre autre l'affirmation que l'Etat bulgare a été le dernier à paraître sur la scène historique des peuples slaves et fait remarquer que dans l'édition française c'est le contraire qui est affirmé, notamment: „L'Etat bulgare est le plus ancien de tous les Etats slaves" (p. 53). Cependant dans le nouveau texte français on ajoute que „cet Etat a été le premier à disparaître". Ce premier Etat bulgare n'aurait subsisté que de 679 à 791. Après quoi il aurait disparu pour apparaître de nouveau et vivre jusqu' en 1018, année qui marque son complet anéantissement par les Byzantins. M-r Alexiev réfute ces affirmations dénuées de tout fondement.

Dans aucune des éditions du livre de Kadlec il n'est parlé du processus fort naturel qui s'opéra lors du rapprochement du peuple agricole avec les hordes guerrières, rapprochement ayant pour but la résistance commune en face de l'empire d'Orient.

M-r Alexiev relève en outre que dans l'édition française il n'est pas parlé de l'époque glorieuse de la Bulgarie — le IX-e et le X-e siècle — quand celle-ci donne au monde slave le trésor de la culture littéraire.

Toute l'histoire bulgare depuis le prince Boris jusqu'à Peter et à Samouïl est rendue d'une façon obscure — ce qui ne peut passer inaperçu. De même est passé sous silence le long processus qui commence avec Kroum et Pressian et s'achève par la fusion des tribus des slaves bulgares dans le nouvel Etat bulgare — forteresse dressée contre les aspirations de Byzance.

K. Kadlec ne dit presque rien sur la Bulgarie sous le joug de Byzance. Ici aussi les événements sont présentés sous une nouvelle lumière. Selon Kadlec, après l'asservissement de la Bulgarie par Byzance „les slaves de Macédoine mirent à profit les guerres entre Bulgares et Russes, puis entre Russes et Grecs, pour se séparer de la Bulgarie" (p. 58). C'est ainsi que ce serait formé le royaume occidental de Samouïl. Dans l'édition française de Kadlec, il est dit qu'après la mort de Jean Tzimiscès, c. à d. vers l'an 976 les comitopouli se soulevèrent. L'auteur n'indique pas cependant contre qui ils se soulevèrent afin probablement de laisser au lecteur non informé l'impression que les comitopouli se sont soulevés contre les Bulgares alors qu'il est notoire que ce fut contre Byzance. On trouve plus loin: les comitopouli délivrèrent d'abord leur patrie macédonienne après quoi „ils étendirent leur domination sur la Bulgarie orientale".

Selon Kadlec, l'Etat macédonien de Samouïl se distinguait de l'Etat bulgare par sa composition ethnique, étant donné que l'Etat de Samouïl englobait dans son territoire toutes les tribus serbes, alors que les Bulgares n'avaient été annexés qu'en partie et d'ailleurs rien que ceux de la Bulgarre du nord. Or il est démontré qu'aucune tribu serbe n'a été comprise dans l'Etat de Samouïl, qui au point de vue ethnique était purement bulgare, ce qui a permis de donner à son conquérant Basile II le surnom de bulgaroctone.

Dans la nouvelle édition de Kadlec il est parlé, en outre, de l'Etat serbe au moyen âge. Kadlec dit que, à l'encontre de la Bulgarie, l'Etat serbe „se distinguait par une plus grande homogénité de la „population et par une heureuse stabilité de la dynastie" mais il ne précise pas de quelle époque et de quelle dynastie il s'agit ici. Plus loin, l'auteur souligne que durant une certaine période la Bulgarie se trouvait sous la dépendance des Serbes (p. 59), mais il ne précise pas qu'il s'agit des terres bulgares de l'ouest et d'une courte période, et non de la Bulgarie de l'est que les Serbes n'ont jamais eu sous leur domination. Tout ceci a pour tendance de représenter les événements sous le jour désiré par les Serbes.

La nouvelle édition de Kadlec a été publiée, sans aucun doute, pour être lue à l'étranger. Les faits historiques y sont tendancieusement faussés. De sorte que cette édition expose non seulement ses éditeurs mais jette une ombre sur la mémoire d'un savant qui durant toute sa longue carrière a montré une grande impartialité dans ses recherches sur l'histoire de la civilisation et du droit chez les peuples slaves.

Les prétendus serbismes dans la langue des contes de la Macédoine du sud publiés par le prof. P. A. Lavrov et le prof. I. Polívka. — Compte rendu de K. Mirtchev.

En 1932 a paru à Prague, comme édition de l'Académie tchèque des Sciences, un gros volume contenant des contes populaires bulgares et quelques descriptions de coutumes nationales, notés pour la plupart dans la région de Salonique et en partie dans les régions d'Enidjé-Vardar, de Serresse et de Névrokop.

Le prof. L. Milétitch a donné dans la Revue Macédonienne (A. VIII, № 3. p. 129—130) un compte rendu détaillé sur cette publication par le philogue russe Lavrov et le tchèque Polivka des contes bulgares de la Macédoine du Sud empruntés aux archives de St. Verkovitch, publication qui est un apport inestimable à la science linguistique et folklorique bulgare. Feu A. P. Lavrov a jugé utile d'ajouter à la publication des contes une „caractéristique des parlers qui se trouve à la base du recueil de Verkovitch". Malheureusement cette caractéristique est insuffisante sous beaucoup de rapports. Par exemple à la page 307 après avoir passé en revue les particularités phonétiques de la langue des contes, Lavrov écrit: „La phonétique serbe se manifeste dans les exemples du genre de васанош, вазден, вазиден, се куням, васаность, от две три година дана, уздолу. Que cette opinion de Lavrov est en tous points erronée, Mirtchev le démontre en relevant d'une part l'inexactitude de la graphique qui a amené Lavrov à découvrir dans les exemples cités quelques serbismes et de l'autre les faibles connaissances de Lavrov sur la dialectologie bulgare. Mirtchev attire d'autre part l'attention sur le fait que certains de slavistes contemporains s'efforcent de découvrir à tout prix des serbismes dans les parlers macédoniens.

P. Vujević, Parallèle entre les climats des bassins d'Ohrid et de Bitolj—Prilep. Etude du climat local publié dans les Comptes rendus du Congrès International de Géographie, Paris, t. II, 1. fasc. Paris, 1933, p. 319-322. — Compte rendu de D. Iaranov.

L'étude de P. Vujević „Parallèle entre les climats des bassins d'Ohrid et de Bitolj" est un précieux apport à la littérature climatologique sur la Macédoine. L'auteur, professeur de géographie à l'Université de Belgrade, expose dans cette étude la différence entre les conditions climatiques dans la partie nord du bassin du lac d'Ohrida et le littoral adriatique près de Douratzo et Elbassan d'une part et d'autre part la différence entre les conditions climatiques de la plaine de Bitolj—Prilep et le littoral de la mer Egée dans les environs de Salonique.

La caractéristique climatique que donne Vujević est fondée sur des observations météorologiques faites au cours de cinq années à Strouga et Prilèpe et de trois années et demi à Bitolé.

La vallée d'Ochrida, dit Vujević, a un climat plus doux que celui de la Pélagonie. Cette différence est due au fait qu'en été le vent qui souffle l'après-midi du lac sur la ville de Strouga est de 10·8° C, à Prilèpe — 11·5°, à Bitolé — 11·8°. Le fait que la température annuelle moyenne de la vallée

d'Ohrida est plus basse s'explique en outre par sa situation plus élevée (Strouga — 697 m.) par rapport à la Pélagonie (Prilèpe — 661 m., Bitolé — 584 m.)

L'étude hygrométrique des deux vallées montre l'influence du lac d'Ohrida qui adoucit pendant toute l'année la température de la vallée d'Ohrida.

En ce qui concerne les vents, les trois stations où ont été faites les observations montrent entre elles de plus grandes différences. Il vente relativement moins à Strouga, l'hiver le vent souffle du nord-est, de Seteska, l'été le vent souffle du lac. A Bitolé les vents sont plus nombreux mais ils plus régulièrement répartis. A Prilèpe il vente le plus et presque exclusivement du nord-est.

Il ressort des observations climatologiques faites jusqu'à présent que la vallée d'Ohrida est sous l'influence de la mer Adriatique et de son lac; Bitolé, c. à d. la partie centrale de la Pélagonie est sous l'influence de la mer Egée, tandis que Prilèpe par la sécheresse de son climat et quelques autres traits ressemble beaucoup à Skopié.

Communications de la Société de Géographie. XVII. Belgrade, 1931, in-4⁰, p. IV+174; XVIII, Belgrade, 1932, in-4⁰, p. 168. — Compte rendu de D. I a r a n o v.

Presque chaque numéro de ces „Communications" contient des qui se rapportent spécialement à la Macédoine ou touchent en passant à quelque question la concernant. M-r Iaranov examine les deux dernières publication en s'arrêtant seulement aux articles qui concernent la Macédoine ou présentent un intérêt théoritique général.

Anastassie Ourochévitch décrit la ville de Guiliané qui est la ville la moins ancienne dans cette partie de la péninsule Balcanique — elle n'existe que depuis la fin du XVIII-e siècle. D'après ce que raconte Ourochévitch au sujet de la fondation et du développement de Guiliané il ressort que cette ville a été créée tout à fait artificiellement sur le désir d'un seigneur albanais de la région. La population de cette ville provient de différents endroits. Il y a là, entre autres, des gens de la plaine de Kossovo et de la région de Vranïa et quelques familles de la région de Prilèpe et de Vélesse (du village de Bachino). Cependant Ourochévitch ne parle que de Serbes. Mais il ne cache pas qu'il y aussi beaucoup d'Albanais venus des régions de Kossovo et Vranïa, et aussi des Albanais qui se sont enfuis de la région de Prokouptchéno en 1877 quand les Serbes ont occupé cette région. L'auteur fait ressortir que les Turcs qui composent actuellement 27% de la population de la ville sont des Albanais turquisés. Une seule famille est de pure origine turque.

Aux pages 46—58 est publié un article traduit du manuscrit allemand de l'architecte Richard Schtaudinger et qui dans l'original porte le titre „Der historiche Wohnbau in Serbien und seine geographischen Zusammenhänge". M-r Iaranov critique l'article de Schtaudinger et démontre que celui-ci ne possède pas les connaisances fondamentales qu'exige ce traitement de cette question purement ethnographique. Par exemple, M-r Schtaudinger

s'étend sur le „type greco-méditerranéen" des habitations qui serait répandu de l'Arménie jusqu'au Rhin et dont l'évolution, avec pour point de départ l'ancienne „demeure grecque", pourrait être suivie pur les 58 plans de maison donnés qui représenteraient les différentes étapes de cette évolution. Il semble que Schtaudinger croit que nulle part ailleurs les gens ne peuvent arriver à la pensée de se bâtir des maisons à base quadrangulaire qui plus tard évolueraient comme a évoluè la „maison grecque".

Dans l'article en question sont donnés quatre modèles de maisons de Vélesse, Nich, de la Choumadïa et de la Moravie. Ces maisons ne se distinguent en rien de celles qu'on voit dans les différentes parties de la Bulg rie. C'est pourquoi on ne peut s'expliquer le titre de l'artice de M-r Schtaudinger.

Vojislav C. Radovanovitch examine les „Reliefs de gypse de Kossovrasta dans la vallée de la Radika au-dessus de Débra" (p. 59—78). La rivière de la Radika avant de sortir de l'étroit défilé de Débère coupe une bande de gypse de 5 klm de large et épaisse de 400 à 500 m. Radovanovitch en se basant sur les rapports stratigraphiques explique le maintient de ce gypse jusqu'aujourd'hui par le fait que la vallée de la Radika est de jeune formation et que la rivière traverse cette couche considérable de gypse depuis relativement peu de temps. Radovanovitch examine également les formes accumulatives coupées par des bandes de gypse.

C. Kassner, Die Seespiegelschwankungen des Ostrowsees in Makedonien, publié dans „Gerlands Beiträge zur Geophysik", Bd. 35, Heft 3/4, 1932 (p. 357—369) — Compte rendu de D. Iaranov.

Le lac d'Ostrovo dans la Macédoine du sud a depuis longtemps attiré l'attention des savants à cause des variations importantes du niveau de ses eaux. La professeur Kassner qui est un des meilleurs connaisseur des terres bulgares parmi les savants occidentaux a recueilli toutes les informations qui se trouvent dans la littérature ancienne et moderne au sujet de la situation du niveau de ce lac et a ainsi réussi à nous donner un tableau tout à fait clair des variations de ce niveau. Après quoi Kassner a étudié, en se basant sur les données météorologiques, le cours de la température et des pluies en Macédoine dans les dernières quarante années. En comparant ensuite ce cours avec celui des variations du niveau du lac, Kassner a établi que la période la plus sèche ne répond pas au niveau le plus bas, que les variations de ce dernier ne peuvent être attribueés à la période de 35 ans de Brückner, mais doivent être expliquées par des obstructions non périodiques des canaux d'écoulement sous les eaux étant donné que la lac n'a pas de voied'écoulement à la surface.

Christo Silianov, Souvenirs de la Strandja. (Notes sur l'Insurrection de la Transfiguration en 1903 dans le vilayet d'Andrinople), Sofia, 1934, 148 p. — Compte rendu de V. Ionova.

Après nous avoir donné il y a quelques mois le premier tome de son important ouvrage historique „Les luttes pour la libération de la Macédoine", écrit avec un grand soin de documentation exacte et un rare talent d'évo-

cation, Christo Silianov fait paraître maintenant les „Souvenirs de la Strandja".

Ces souvenirs se rapportent à la période d'avril à la mi-septembre 1903 où en Thrace se prépare, éclate, triomphe pour être bientôt réprimée avec une cruauté inouïe l'insurrection dite de la Transfiguration (5 août 1903). Ce soulèvement organisée conjointement avec celui de la Saint-Elie en Macédoine poursuivait le but commun défini par l'ORIM: „acquérir par les moyens révolutionnaires l'autonomie de la Macédoine et du vilayet d'Andrinople".

„Les Souvenirs de la Strandja" ont été publiés pour la première fois dans la „Revue de Macédoine et d'Andrinople" au cours de 1905—1907, c. à d. quelques années après la terrible répression de l'insurrection en Macédoine et en Thrace.

Le livre débute par quelques scènes où l'auteur donne libre cours à son humour. Il nous décrit le camp aux environs de Bourgas où du mois de mai au 15 juin 1903 se concentrent tous ceux „qui sont prêts à mourir en Thrace". Il y a là d'anciens comitadjis, des révolutionnaires macédoniens, des réfugiés de la Thrace chez qui le mal du pays est plus fort que la grainte de la mort, des intellectuels, des aventuriers, des gens „qui ne savent pas exactement pourquoi ils partent" et puis des lycéens échappés à la maison familiale. De 15 à 50 ans. Ils arrivent, les uns par chemin de fer, les autres à pieds de tous les points du royaume.

Une fois la frontière passée, Silianov ne s'abandonne plus aux fantaisies de son esprit. Seuls la beauté de la nature et les curieuses mœurs des villageois le distrayent parfois de ses graves pensées.

Le congres du 23 juin, où se décide la participation de la Thrace dans le soulèvement absorbe toute son attention et suscite un véritable déchirement dans son âme: „Je soutenais les révolutionnaires, mais dans mon cœur je reconnaissais que c'étaient les évolutionnistes qui avaient raison". Peu après, la date de l'insurrection est fixée: la nuit du 5 au 6 août, c.-à-d. quinze jours après la Saint-Elie. Le plan définitif est établi. Non sans discussions. Les insurgés ne disposent que de 1000 hommes armés, alors qu'ils doivent agir sur un territoire comprenant de 70 à 80 villages, entourés de centres militaires et touchant à la mer Noire où à tout instant une des cente turque est à redouter. Chaque chef de rayon devra la mit du 5 au 6 rassembler les hommes armés et proclamer l'insurrection; les fils télégraphiques seront coupés par les paysans; les tchétas attaqueront les garnisons et se rendront maîtresses des villages et petites villes désignés. Le reste est laissé à l'initiative des voïvodes. Ils devront accomplir le plus grand nombre possible d'actions capables de produire le plus d'effet possible.

Les actions des premiers jours sont des succès inattendus: la prise de Vassiliko où se distingue Silianov, celle de Gramatikovo, Ahtopol et autres localités, le dynamitage du phare de l'Eniade, l'attentat de Kouléli-Bourgas, etc. Vingt jours durant dans les villes et villages abandonnés par les garnisons turques on fête la liberté. Cependant, retirés sur les hauteurs de la Strandja, les insurgés observent la mer où l'escadre russe évolue en signe de protestation contre l'assassinat par les Turcs du consul russe de Bitolia. La nuit, les projecteurs rayent les ténèbres, font danser des lueurs fantastiques sur le camp des insurgés. A cela se réduit le rôle de la Russie.

Quant à la Bulgarie, elle ne bouge pas. Et dans le camp, l'inaction ronge les énergies, tue l'enthousiasme, fait naître l'angoisse.

Bientôt les nouvelles alarmantes parviennent. Les Turcs concentreut leurs forces. Les villageois affolés fuient. On les recueille, on les retient un certain temps dans des camps sous la protection des tchétas. Erreur fatale. Car déjà sur l'emplacement des villages bulgares les flammes s'élèvent, la cavalerie et l'artillerie de montagne des Turcs avancent, se rapprochent de la frontière bulgare, menacent de couper le dernier chemin du salut. Il faut fuir au plus vite. Exode lamentable décrit par Silianov en quelques pages qui sont les plus émouvantes de son livre. Les tchétas, elles, protègent la marche des fuyards et guerroyent pour leur assurer un passage jusqu'à la fronlière.

Silianov, ne parlant ici qu'en témoin occulaire, ne nous fait pas le récit des atroces souffrances que subirent ceux qui ne voulurent ou ne purent pas quitter leurs foyers. Mais ce qu'il nous dévoile avec une sincérité déchirante c'est le désarroi, le morne désespoir des chefs, „Arrivés en territoire bulgare, nous restâmes longtemps immobiles, sans oser nous regarder ni prononcer un seul mot. Nous avions honte l'un de l'autre; nous nous accusions mutuellement; chacun voyait dans son camarade un des coupables de la débâcle".

. . . A travers le récit de l'insurrection de la Strandja se dégage la physionomie du paysan bulgare de la Thrace et se précise son attitude en face du mouvement révolutionnaire. Tel que nous le peint Silianov, il est d'une grande douceur de mœurs. Dans le succès — les vingt jours de liberté — il montre une joie puérile, une confiance touchante dans les chefs, un immense et naïf espoir. Dans le malheur, une résignation admirable, un abandon tout chrétien à ce qu'il juge être la volonté de Dieu. „Que ce malheureux peuple est émouvant dans sa simplicité et sa naïveté, combien il est digne de tous les sacrifices, de toutes les abnégations. Après tant d'épreuves et de souffrances, il ne nous accuse pas, il ne nous hait pas, il n'ose même pas critiquer nos fautes".

Cependant, Silianov aussi bien que Guerdjikov[1] n'ont pu avoir qu'une vision fragmentaire des événements qui en 1903 se déroulèrent en Thrace et que des impressions fugitives sur sa population. Aussi les interprétations auxquelles se prêtent leurs souvenirs gagneraient à être disculées, peut-être corrigées par des natifs de cette région. D'ailleurs, le grand mérite des livres de ce genre c'est de soulever des objections, de provoquer un remous de pensées et de sentiments qui prouve que le passé n'est pas une chose morte, mais une source vivifiante où les peuples cherchent un enseignement et un réconfort aux heures sombres de leur histoire.

V. Ionova.

---

[1] Souvenirs de Guerdjikov communiqués par le prof. Miletich.

Книга IV. Къмъ борбитѣ на югозападна Македония (Кичевско. Битолско, Леринско, Преспанско, Дебърско). По спомени на Лука Джеровъ, Георги Попъ Христовъ, Ангелъ Андреевъ, Георги Папанчевъ и Лазаръ Димитровъ. 1925, стр. XIV+146, ц. 30 л,

Книга V. Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Ив. Гарвановъ, 1927, стр. XII+136, ц. 30 л.

Книга VI. Солунскиятъ атентатъ и заточеницитѣ въ Фезанъ По спомени на Павелъ П. Шатевъ, 1927, стр. 155, ц. 30 л.

Книга VII. Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховиститѣ. По спомени на Яне Сандански, Черньо Пѣевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслевъ, Ив. Анастасовъ Гърчето, Петъръ Хр. Юруковъ и Никола Пушкаровъ, 1927, стр. 193, ц. 35 л.

Книга VIII. Спомени на Гьорчо Петровъ, 1927, стр. 208, ц. 35 л.

Книга IX. I. Въ Македония и Одринско. Спомени на Михаилъ Герджиковъ — II. Първиятъ Централенъ комитетъ на ВМРО. Спомени на Д-ръ Христо Татарчевъ, 1928, стр. 198, ц. 25 л.

Книга X. Ст. Аврамовъ, Революционни борби въ Азотъ (Велешко) и Порѣчието. 1929, стр. 201, ц. 30 л.

Книга XI. Революционната дейность въ Демирхисаръ (Битолско) По спомени на Алексо Стефановъ съобщава Боянъ Мирчевъ. 1931 стр. 107, цена 20 лева.

III. „МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА".

№ 1. Македония и македонскитѣ българи. Културноисторически погледъ. Отъ Л. Милетичъ. III изд. 1925, 64 стр. ц. 5 л.

№ 2. Македонскиятъ въпросъ вчера и днесъ. Отъ Г. Баждаровъ. 1925, 96 стр., ц. 8 л.

№ 3. Днешното положение въ Македония подъ сръбска и гръцка власть и Обществото на народитѣ. Отъ Ив. Ал. Георговъ. 1925 стр. 88 цена 8 л.

№ 4. България и македонскиятъ въпросъ. Причинитѣ на балканскитѣ войни. Отъ полковникъ К. Соларовъ, 1925 год., стр. 180, ц. 15 л.

№ 5. Балканскиятъ съюзъ и освободителнитѣ войни презъ 1912 и 1913 г. Отъ полковникъ К. Соларовъ, 1926 г., стр. 258, ц. 15 л.

№ 6. Изъ македонската земя (Впечатления и бележки). Отъ Г. Баждаровъ. 1926, 175 стр., ц. 15 л.

№ 7, 8 и 9. Македония и българското възраждане въ XIX в. Отъ С. Радевъ, Часть I. 177 стр., ц. 15 л.; часть II, 177—208 стр., ц. 15 л.; часть III, стр. 209—525, ц. 20 л.

№ 10. Отъ ранно детство. Спомени. Отъ Йорд. Бадевъ, стр. 144 цена 15 лева.

№ 11. Моитѣ стари съседи. Битови разкази отъ П. Завоевъ, 1929. стр. 160. Цена 15 лева.

№ 12 и 13. Победени и победители. Отъ Чезаре Спеланцонъ (Преводъ отъ италянски). 1930, стр. 448, ц. 30 л.

№ 14. Въ гръцки пленъ. Отъ Георги Савчевъ. 1931, стр. 111, цена 10 лева.

№ 15. Бѣгли спомени. Отъ А. Тошевъ. 1931, стр. 193, цена 15 лева.

№ 16. Нѣкога въ Македония (1885 г. — 1912 г.). Отъ Василъ Узуновъ. 1931, стр. 295, цена 20 лева.

Всички поржчки се адресаратъ до „Македонския научен институтъ", София, ул. Ангелъ Кънчевъ № 7.

Отваря се подписка за ДЕВЕТАТА годишнина на списанието.

Годишнината на списанието състои отъ четири книги, всѣка една отъ 10—12 печатни коли. Обикновениятъ годишенъ абонаментъ е 200 лева; за странство — 300 лева; за Америка — 4 долара.

Абонаментната стойность, както и други суми се изпращатъ до Македонския научен институтъ, София, ул. Ангелъ Кънчевъ № 7.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IX, КН. 3 и 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IX, FASC. 3 et 4.

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1935

ИЗДАНИЯ

НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

I. ОТДѢЛНИ КНИГИ.

Зора Здравева, Съчинения на Р. Жинзифовъ. 1927, стр. 133 ц. 50 л.

Хр. Силяновъ, Писма и изповѣди на единъ четникъ. 1927, стр. 211, цена 50 лева.

Л. Милетичъ, Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 г., 293 стр. 1929. Цена 100 лева.

L. Milétitch, Documents relatifs aux actions antibulgares des pouvoirs serbes et grecs en Macédoine au cours de l'année 1912—1913, p. 300. 1929. Prix 130 leva.

Проф. А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии (С этнографическою картой Полога). 1929, стр. 439. Цена 150 лева.

Мария Милетичъ-Букурещлиева, Македония въ българската поезия. 1929, стр. 227, ц. 60 лева.

Г. Ст. Кандиларовъ, Българскитѣ гимназии и основни училища въ Солунъ. 1930, стр. 200+VIII. Цена 60 лева.

D. Iaranoff, La Macédoine Économique. Avec une carte. p. 211. Prix 100 leva.

Проф. А. М. Селищев, Славянское население в Албании (С илюстрациями в тексте и с картою Албании). 1931, стр. 352, ц. 120 лв.

Добри Христовъ, 66 народни пѣсни на македонскитѣ българи. Събрани и разработени съ съпроводъ на пияно. — (Dobri Christov, 66 chansons populaires des Bulgares macédoniens. Recueillies et transcrits avec accompagnement de piano). — 1931, стр. 172, цена 150 лева.

Димитъръ Ивановъ, Гевгелийскиятъ говоръ. 1932, стр. 132, цена 60 лева.

Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия (отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение). 1932, стр. 615, цена 250 лева.

Дим. Ярановъ, Карта на Македония въ географскитѣ ѝ граници въ мѣрка 1:300,000. Изработена и печатана подъ ржководството на Капитанъ Д-ръ Д. Стояновъ. Съ 10 факсимилета въ текста. 1933, fol. 43+6 листа отъ картата, цена 300 лева (французко издание на сжщата карта — 20 francs suisses).

Сборникъ въ честь на Проф. Л. Милетичъ. За седъмдесетгодишнината отъ рождението му (1863—1933). стр. XXX+687, цена 500 лева (20 francs suisses).

Проф. А. М. Селищев, Македонские кодики XVI—XVIII веков. Очерки по исторической этнографии и диалектологии Македонии. 1933, стр. 256, цена 100 лева.

II. „МАТЕРИЯЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ".

Кн. I—IX. Съобщава Л. Милетичъ:

Книга I. Въстаническото движение въ югозападна Македония По спомени на Славейко Арсовъ, 1925, стр. 136, цена 20 лева.

Книга II. Освободителната борба въ Костурско. По спомени на Пандо Кляшевъ, 1925, стр. 136, ц. 25 л.

Книга III. Борбата въ Костурско и Охридско (до 1904 г.). По спомени на Иванъ Поповъ, Смиле Войдановъ, Деянъ Димитровъ и Никола Митревъ, 1925, стр. 155, ц. 30 л.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IX, КН. 3 и 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IX, FASC. 3 et 4.

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1935

Съдържание.

Ив. Снѣгаровъ, Исторически погледъ върху духовния животъ въ Солунъ до XIX в. 1
А. М. Селищев, Македонская діялектологія и сербские лингвисты 21
Ст. Романски, Имената на нѣкои македонски градове. 7. Щипъ 55
Л. Милетичъ, Къмъ историята на българското аналитично склонение 59
Ст. Романски, Българско население около Каракалъ въ Ромъния 77
П. Динековъ, Писма отъ К. Шапкаревъ до проф. М. Дриновъ 93
Д. Уста-Генчевъ, Втората редакция на „Политическа програма на българския народъ“ отъ 1876 г. 119
Ст. Романски, Италиянци въ Добруджа 129
А. М. Селищев, Хаджи Йоаким и язык его книг. 133
Кирилъ Мирчевъ, Мнимъ генетиченъ дуализъмъ въ македонскитѣ говори 156
Георги Христовъ, Народописни материали по говоритѣ въ Кукушко и Дойранско 167

Рецензии и книжовни вести.

Mieczysław Malecki, O zróżnicowaniu gwar Bogdańska w pd.-wschodnej Macedonji. Kraków, 1933 40 с.
— Dwie gwary macedońskie. Suche i Wysoka w Soluńskiem. Cześć I. Texty. Kraków, 1934, 90 с. — Рец. отъ Л. Милетичъ. 177
арлъ Шкорпилъ, Материали къмъ въпроса за сждбата на прабългаритѣ и на северитѣ, и къмъ въпроса за произхода на днешнитѣ българи. Отпеч. отъ „Byzantinoslavica“, V. Praha, 1933, стр. 21. — Рец. отъ Л. Милетичъ 185
Іван-Огієнко, Член в українській мові. Історично-порівняльний нарис. Варшава 1934, 16 с. — Рец. отъ Л. Милетичъ. . . 194
Павелъ П. Шатевъ, Македония подъ робство. Солунското съзаклятие (1903 г.). София, 1934., 352 с. — Рец. отъ Л. Милетичъ 201
Т. Геровъ, При Шаръ. Исторически бележки и спомени за Тетовско. София, 1934, 70 с. — Рец. отъ Л. Милетичъ 205
Кирилъ Искровъ, Василъ Левски-Дяконътъ. София, 1934, 88 с. — Рец. отъ Л. М.. 208
Къмъ въпроса за произхода на името Охридъ. Отъ Л. М.. . . 209
Jan Czekanowski, Zur Rassenkunde der Serbokroaten „Sl. Rundschau“, VI. 1934. № 6, 393—404. — Рец. отъ Ив. Лековъ. . 210
Josef Páta „Kde domov můj“ v slovanských překladech a obměnách. Praha, 1934. — Рец. отъ Ив. Лековъ 212
Стефан Јаковљевић, Преспанско езеро (печ. въ Гласник геогр. друштва. Бѣлградъ, св. XIX, 1933). — Рец. отъ Д. Ярановъ 214
В. С. Радовановић, Велика језера Јужне Србије (Охридско-Преспанско и Дојранско). Бѣлградъ, 1934. — Рец. отъ Д. Я. 215
Тома Смиљанић, Сточарство на Бистри, Стогову, Крвину и Корабу. Бѣлградъ, 1932, 54 с. — Рец. отъ Д. Я. 216
H. Renier, Die Niederschlagsverteilungen in Südosteuropa. Бѣлградъ 1933, 67 с. — Рец. отъ Д. Я. 216
Vlad. K. Petković, Sur le Sénonien de la vallée supérieure de la Pčinja. Бѣлградъ, 1933. Рец. отъ Д. Я. 217
Скопска Котлина. I. Природа. (Гласникъ скопског научног друштва, кн. X. 1931, VIII+282 стр. — Рец. отъ Д. Ярановъ 217
Th. Capidan, Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic. Bucareşti 1932, 575. — Рец отъ Ст. Романски 229
Ст. Романски, Н. П. Кондаковъ въ България (по случай на 10-годишнината отъ смъртьта му — 17.II. 1925) 231
Л. Милетичъ, Несбѫднало се предсмъртно желание на Н. П. Кондаковъ да се завърне въ България. 234
Французко резюме на съдържанието на книгата . . . . 239—263

Table des matières.

Ivan Snégarov, Aperçu historique sur la vie intellectuelle à Salonique jusqu'au XIX siècle 1
A. M. Sélichtchev, La dialectologie macédonienne et les linguistes serbes 21
St. Romansky, Les noms de quelques villes macédoniennes. 7. Štip 55
L. Milétitch, Apport à l'histoire de la declinaison analytique dans la langue bulgare. 59
St. Romansky, La population bulgare des environs de la ville de Karakal en Roumanie 77
P. Dinékov, Lettres de K. Chapkarev adressées au prof. M. Drinov 93
D. Ousta-Gentchev, La seconde rédaction du „Programme politique du peuple bulgare" de 1876. 119
St. Romansky, Les Italiens dans la Dobroudja 129
A. M. Sélichtchev, Hadji Ioakim et la langue de ses ouvrages . 133
K. Mirtchev, L'inexistant dualisme génétique dans les parlers macédoniens. 156
Guéorgui Hristov, Matériaux folkloriques de Koukouch et Doïran 167

Comptes-rendus.

Mieczysław Małecki, Sur la difference des parlers dans la région de Bogdan dans la Macédoine du sud-est. Kraków. 1933, 40 p. — **Deux parlers macédoniens — de Souho et de Yissoka dans la région de Salonique. I. Partie. Textes.** Kraków, 1934, c. 90. — Compte rendu de L. Milétitch 177
Karl Chkorpil, Matériaux relatifs à la question du sort des Protobulgares et des Sévères et à la question de l'origine des Bulgares actuels. Praha, 1933, 21 p. — C.r. de L. Milétitch. 185
Ivan Ogienko, L'article dans la langue oukrainienne. Varsovie, 1934, 16 p. — C. r. de L. Milétitch 194
Pavel Chatev, En Macédoine sous le joug turc. Le complot de Saloniqne (1903). Sofia, 1934, p. 352. — C r. de L. M. 201
Th. Guérov, Près du Char. Notes hrstoriques. et souvenires de Tétovo. Sofia, 1934, 70 p. — C. r. de L. M. 205
K. Iskrov, Le diacre Vassil Levsky. Sofia, 1934, p. 88. — C. r. de L. M. 208
Sur la question de l'origine du nom „Ohrid". — L. M. 209
Jan Czekanowski, Zur Rassenkunde der Serbo-Kroaten. („Slavische Rundschau", VI. № 6. p. 393—304). — C. r. de Iv. Lékov . . 210
Iosef Páta, „Kde domov můj" dans les traductions et variantes slaves. Prague, 1934. — C. r. de Iv. Lékov 212
Stefan I. Iakovlyević, Le lac de Prespa. Belgrade, 1933. — C. r. de D. Iaranov. 214
V. S. Radovanović, Les grands fleuves dans la Serbie du Sud. (Région d'Ohrida, de Prespa et de Doïran). Belgrade, 1934 — C. r. de D. I. 215
Toma Smilyanić, L'élevage du bétail à Bistra, Stogovo, Krvin et Korab. Belgrade, 1932, p. 34. — C. r. de D. I. 216
H. Renier, Die Niederschagsverteilung in Südosteuropa. Belgrade, 1933, 67 p. — C. r. de D. I. 216
Vlad. K. Petković, Sur le Sénonien de la vallée supérieure de la Pčinja. Belgrade, 1933. — C. r. be D. I. 217
La vallée de Skopié. I. La nature. Publié dans le „Glasnik" de la Société de savantes de Skopié. T. X. — C. r. de D. Iaranov 217
T. Capidan, Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic. Bucureşti. 1932, 575 p. — C. r. de St. Romansky. 229
St. Romansky, N. P. Kondakov en Bulgarie (A l'occasion du dixième anniversaire de sa mort — 17. II. 1925) 231
L. Milétitch, Le suprème désir non réalisé de N. P. Kondakov de retourner en Bulgarie 234
Resumé des articles de la Revue en français . . . . . 239—263

ИСТОРИЧЕСКИ ПОГЛЕДЪ ВЪРХУ ДУХОВНИЯ ЖИВОТЪ ВЪ СОЛУНЪ ДО XIX В.

Отъ Ив. Снѣгаровъ

Една отъ най-голѣмитѣ ценности, които е създала славната македонска държава, е гр. Солунъ, дивна красавица и незамѣнимо пристанище на Балканския полуостровъ. Около 315 година македонскиятъ царь Касандъръ е основалъ тоя градъ близо до старата гръцка колония *Θερμὴ*[1] и го нарекълъ *Θεσσαλονίκη* по името на своята жена, дъщеря на македонския царь Филипъ II.[2] Ако и да не е билъ столица на македонското царство, Солунъ за винаги се е свързалъ съ областьта Македония, станалъ е нейно олицетворение и изворъ на духовната ѝ мощь. Когато апостолъ Павелъ отъ малоазийския градъ Троада е решилъ да отиде въ Европа, за да разпространява християнството, той се е устремилъ къмъ Солунъ съ намѣрение да основе тукъ една твърдина, отдето новата вѣра да може да нанася победи на гръцкото езичество.[3] И, наистина, той не се е излъгалъ: въ Солунъ е засиялъ единъ фаръ, чиито лжчи се пръснали навжтре въ разни кжтове на полуострова. Християнската община въ Солунъ тъй ревностно е служила на Христовото дѣло, че, както самъ нейниятъ основатель ап. Павелъ свидетелствува, тя е станала „образецъ за всички вѣрващи (християни) въ Македония и Ахаия“ (Гърция), центъръ, отдето „проехтѣ словото Господне не само въ Македоаия и Ахаия, но и навредъ се пронесе славата“ на нейната „вѣра въ Бога“ (1 Сол. 1, 7—8). Солунскитѣ християни сж

[1] Тая колония е добила това име поради топлитѣ (термални) извори 8 клм. южно отъ Солунъ. Вж. Th. Tafel, De Thessalonica, Berolini 1839, p. V—VI.

[2] Вж. ibid., p. VIII, XI, XXIII.

[3] Срв. Деян. 16, 6—11; 17, 1—15.

били „подражатели“ на християнитѣ въ Иудея и на своя пръвъ учитель ап. Павелъ, който, възторженъ отъ тѣхната взаимна любовь (2 Сол. 1, 3), се хвалилъ съ тѣхъ предъ другитѣ християни заради тѣхното „търпение и вѣра при всички гонения и скърби“ (2 Сол. 1, 4), смѣталъ ги за своя „слава и радость“, за „вѣнецъ на своитѣ трудове“ (1 Сол. 2, 19—20). Грижливо кърмена отъ ап. Павла и неговитѣ най-близки помощници Силуанъ и Тимотей, Солунската християнска община е дала нѣколко нови сътрудници, които, придружавайки ап. Павла, сж облекчавали тежестьта на неговия апостолски подвигъ и сжщевременно сж възприемали дълбоко неговия възвишенъ духъ. Такива сж били Аристархъ,[1] Секундъ, Ясонъ,[2] Димасъ. Частно Аристархъ и Димасъ сж придружавали ап. Павла дори въ Римъ, гдето той билъ затворенъ. Сигурно тѣзи апостолски ученици сж подготвили свои добри приемници, които сж разнасяли евангелската свѣтлина въ вжтрешностьта на Балк. полуостровъ между гърци, латинци, траки и илирийци. Солунската църква е устояла на всички люти гонения на езическото общество и римската власть. Тя е запечатила вѣрата си въ Иисуса Христа съ кръвьта на много мжченици, особено при импер. Диоклетианъ (286—305) и Галерий († 311). Св. Димитъръ Солунски, солунски проконсулъ, († около 306 г.) е единъ отъ най-голѣмитѣ християнски мжченици. Неговиятъ високъ култъ, който се развилъ между старитѣ народи на Балк. полуостровъ, е преминалъ после у българитѣ, които чрезъ това се свързали и духовно съ Солунъ. Частно между градоветѣ Тивериополъ (после Струмица) и Солунъ се създала връзка и чрезъ подвига на 15-тѣ Тивериополски мжченици.[3]

---

[1] По църковно предание той билъ пърviятъ солунски епископъ и при импер. Нерона е претърпѣлъ мжченическа смърть.

[2] Въ неговия домъ е живѣелъ ап. Павелъ заедно съ Тимотея и Силуана (Деян. 17, 6).

[3] Въ тѣхното житие, написано на гръцки отъ охридския архиепископъ Теофилактъ, се казва, че гонението на импер. Юлианъ Отстжпникъ (361—363) четирма отъ тѣхъ — Тимотей, Комасий, Евсевий и Теодоръ — се преселили отъ гр. Никея (М. Азия) въ Солунъ, и следъ известно време отъ Солунъ въ Тивериополъ, гдето сж спечелили 11 души сътрудници: пресвитеритѣ Петъръ, Иоанъ, Сергий, Теодоръ и Никифоръ, дяконитѣ Василий и Тома и монаситѣ Иеротей, Даниилъ, Харитонъ и Сократъ. По заповѣдь на дошлитѣ отъ

Поради тѣзи нравствени качества, Солунската църква е придобивала ржководно влияние надъ християнскитѣ общини или църкви въ градоветѣ на римскитѣ провинции Първа Македония, чийто главенъ градъ билъ Солунъ, Втора Македония, Епиръ и др. За това е благоприятелствувало и развитието на Солунъ като търговски и гражданско-административенъ центъръ, поради което той билъ наричанъ „майка на цѣла Македония", „митрополия на Македония", пръвъ градъ на македонцитѣ. При импер. Диоклетиана Солунъ е станалъ главенъ градъ на Македонския диоцезъ",[1] седалище на диоцезния управитель, титулуванъ spectabilis vicarius („виденъ намѣстникъ") на римския императоръ; а отъ 379 год., когато Римската империя се раздѣлила на източна и западна, Солунъ е билъ столица на Илирийската префектура или на Източния Илирикъ,[2] който е обхващалъ два диоцеза — Македонски и Дакийски[3] или почти цѣлата западна половина на Балк. полуостровъ. Като седалище на префектъ, който билъ императорски намѣстникъ съ широки пълномощия, Солунъ е засѣнчилъ всичкитѣ други голѣми градове въ Източния Илирикъ (Стоби, Скупи, Сердика, Наисусъ, Дирахиумъ, Никополъ на ионийския брѣгъ) и въ очитѣ на жителитѣ отъ Балк. полуостровъ по обаяние се доближавалъ до Константинополъ (Цариградъ).

Тоя градъ постепенно е ставалъ и църковенъ центъръ на голѣмъ дѣлъ отъ полуострова. Първиятъ вселенски съборъ (325) е натоварилъ солунския епископъ Александъръ да съобщи неговитѣ решения на епископитѣ въ Македонския диоцезъ. Въ 335 год. македонскитѣ епископи сж изпратили въ

Солунъ Юлианови органи Валентъ и Филипъ, тѣ всички сж били посѣчени, понеже не сж склонили да принесатъ езическа жертва. Една жена, слѣпа отъ рождение, е прибрала отсѣчената глава на мжченика Петъръ. Внезапно прогледнала, тя е занесла ржката въ Солунъ и я поставила въ храма „Св. мжченица Анастасия" (вж. бълг. преводъ на житието у митр. Симеонъ, Писмата на Теофилакта Охридски, въ Сборникъ на Бълг. акад. на наукитѣ, кн. XXVII, София 1931, стр. 249—255).

[1] Въ него сж влизали провинциитѣ Първа Македония, Втора Македония, Стари Епиръ, Нови Епиръ, Тесалия, Ахаия, о. Критъ.

[2] До тогава столица на Илир. префектура билъ Сирмиумъ въ Панония (днешна Митровица въ Срѣмъ).

[3] Тоя диоцезъ се е състоялъ отъ провинциитѣ Превалитания, Дардания, Горна Мизия, Срѣдиземна Дакия и Прибрѣжна Дакия или е обхващалъ северозападната часть на Балк. полуостровъ.

Иерусалимъ солунския епископъ Александъръ да участвува като тѣхенъ представитель въ тържественото освещаване на построения отъ Константина Велики храмъ „Възкресение Христово". Въ сердикския църковенъ съборъ (343) солунскиятъ епископъ Аеций се оплакалъ, че въ Солунъ се стичали много духовни лица отъ други епархии. Следъ като билъ издигнатъ за столица на Източния Илирикъ, Солунъ е станалъ още по-притегателенъ центъръ за духовнитѣ лица отъ провинциитѣ на тая префектура, защото тѣ сж били принудени да отиватъ тамъ, за да търсятъ сжда на префекта по разни граждански дѣла и заедно съ това, разбири се, и застжпничеството на солунския епископъ като висшъ клирикъ и най-близъкъ до префекта. По тази причина солунскиятъ епископъ е придобивалъ положението на естественъ посрѣдникъ между провинциалнитѣ епископи и централната гражданска власть въ Източния Илирикъ. Презъ последната четвърть на IV в., когато Изтокъ билъ смущаванъ отъ арияни, македоняни и др. сродни тѣмъ еретици, солунскиятъ епископъ Асхолий, високопросвѣтенъ и добродетеленъ мжжъ, се е ползувалъ съ голѣмъ авторитетъ и билъ действителниятъ ржководитель на църковния животъ въ цѣлия Илирикъ — почти такъвъ, каквито сж били екзарситѣ ираклийски за Тракийския диоцезъ, ефески за Азийския и кесарийски за Понтския, ако и да не носѣлъ тѣхната титла. Той е покръстилъ въ Солунъ болния импер. Теодосий Велики. Неговиятъ приемникъ (отъ 383 год.) Анисий е нѣмалъ качествата му, но, обладанъ отъ стремежъ да играе сжщата роля, той е поискалъ съдействието на римския епископъ Сирикий, който го призналъ за зависимъ отъ римския престолъ началникъ на епископитѣ въ Източния Илирикъ. Въ 415 год. папа Инокентий I е провъзгласилъ солунския епископъ Руфъ за викарий (намѣстникъ) на римския епископъ въ цѣлия източенъ Илирикъ. Така отъ цѣлата префектура юридически била образувана една църковна область съ главна епископска катедра въ Солунъ. Презъ време на т. н. Акакиевъ смутъ[1] (484—519), когато е настанала схизма между Цариградската църква и Римската, солунскиятъ викариятъ се разпадналъ, тъй като солунскитѣ епископи Андрей и Доротей сж били акакиянци, а отъ останалитѣ илирийски епископи едни сж били акакиянци

[1] По името на царигр. патриархъ Акакий — монофизитъ (471—489).

други противъ Акакия, а трети се държали неопредѣлено. Солунскиятъ епископъ билъ лишенъ отъ правото на папски викарий, което му било възстановено следъ помирението между Римъ и Цариградъ (519), навѣрно, отъ папа Агапитъ. Къмъ 535 год. солунскиятъ епископъ пакъ се явява като папски викарий, но не вече върху цѣлия Източенъ Илирикъ, защото Първоюстиниянската архиепископия,[1] основана въ тая година отъ импер. Юстинияна Велики, му отнела северната половина на Източния Илирикъ (провинциитѣ Горна Мизия, Прибрѣжна Дакия, Срѣдиземна Дакия, Дардания, Превалитания). Презъ половината пъкъ на VI в. солунскиятъ викарий е изгубилъ предишната си власть върху Стария Епиръ и Ахаия, понеже митрополититѣ на главнитѣ имъ градове Никополъ и Коринтъ сж били възведени въ папски легати. Когато къмъ 732 год. византийскиятъ императоръ Лъвъ Исавриецъ е отнелъ отъ папата цѣлия Източенъ Илирикъ и го подчинилъ на царигр. патриархъ, Солунската църква била превърната въ една обикновена митрополия на Царигр. патриаршия съ нѣколко подведомствени епископии въ южна Македония и северна Тесалия. Въ църковнитѣ събори и епархийскитѣ списъци на Царигр. патриаршия солунскиятъ митрополитъ е заемалъ по-долно мѣсто отъ много други митрополити въ Царигр. диоцезъ, но все пакъ по-горно (следъ ираклийския) отъ митрополититѣ въ останалитѣ градове на Балк. полуостровъ[2] и по-късно той е употрѣбявалъ

[1] Не се знае точното мѣстоположение на гр. Първа Юстинияна, но вѣроятно, той се намиралъ между Скопие и Кюстендилъ.

[2] Въ списъка на епархиитѣ отъ времето на импер. Лъвъ Мждри (888—911) Солунъ е поставенъ на 16 мѣсто (следъ митрополийскитѣ центрове Кесария, Ефесъ, Ираклия въ Тракия, Анкира, Кизикъ, Сарди, Никомидия, Никея, Халкидонъ, Сида, Севастия, Амасия, Сицилия, Тини, Гангра) съ 5 епископии: Китроска, Верийска, Драговитска (ὁ Δρουγουβιτίας), Сервийска и Касандрийска (H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veröffentlicthe Texte der Notitiae Episcopatuum, München 1901, S. 550, 554). Сжщото мѣсто има солунскиятъ митрополитъ и въ епарх. списъкъ отъ времето на импер. Иванъ Цимиски (969—976), като областьта му е наречена тесалийска (ἐπαρχίας Θετταλίας) (ibid., S. 569); обаче импер. Андроникъ Палеологъ Стари е въздигналъ Солунъ на 11 мѣсто (следъ първитѣ 9 отъ гореспоменатитѣ митрополийски градове, а предъ Одринъ, Сида, Севастия, Мелитинъ, Тиани, Гангра и др. митрополии въ Балк. п-въ) (ibid., S. 597). При импер. Андроникъ III Палеологъ солунскиятъ престолъ билъ поставенъ на 4. мѣсто, станалъ е равенъ съ анкирския (ibid., S. 607) и следъ ираклийския е заемалъ първо мѣсто между митрополиитѣ въ

величествената титла *ὑπέρτιμος καὶ ἐξαρχος πάσης Θετταλίας.*[1] Понижението на солунската катедра презъ IX и X в. се дължало на обстоятелството, че границитѣ на нейната епархия значително се стѣснили, и подчиненитѣ ѝ епископии сж намалѣли поради разширението на българската държава въ Македония презъ това време (при бълг. владѣтели Борисъ, Симеонъ, Петъръ и Самуилъ).

Въпрѣки тѣзи външни несгоди, Солунската църква винаги

Балк. п-въ. Въ епархийския списъкъ отъ турско време (споредъ Гелцеръ, отъ II-та половина на XV в.) солунскиятъ митрополитъ стои на 10. мѣсто (следъ кесар., ефеския, иракл., анкирския, кизичкия, филаделф., никомид., никейския и халкидонския), но пакъ е държалъ първо мѣсто (следъ ираклийския) между подведомственитѣ на Царигр. п-шия балкански митрополии съ 10 епископии Китроска (първопрестолна), Касандрийска, Сервийска, Кампанийска [или Кастренска (*Καστρου*), Петърска (*τοῦ Πέτρας*). Еркулийска или Ардамерийска (*τοῦ Ἐρκουλίων ἤτοι Ἀρδαμέρεως*), Иериско-Светогорска, Литско-Рентинска (*τοῦ Λιτῆς [καὶ Ρεντίνης*), Полянско-Вардариотска (*τοῦ Πολεάνης καὶ Βαρδαριωτῶν* и Платамонско-Ликостомска *τοῦ Πλαταμῶνος καὶ Λυκοστόμου*) (ibid., S. 614, 633—634). Къмъ половината на XVII в. солунскиятъ митрополитъ е ималъ 8 подведомствени епископи (Сношенія Россіи съ Востокомъ по дѣламъ церкви, II, стр. 338, съобщение на солунския митрополитъ Атанасий въ писмото му отъ 26. II. 1645 год. до руския царь: „а подъ нашею областью восемь Епископовъ имѣемъ"). Въ турско време солунскиятъ митрополитъ е ималъ и мѣстото на анкирския митрополитъ (Gelzer, op. cit., S. 636), а споредъ повечето преписи на сжщия документъ — дори мѣстото на кесарийския (*ἔχει δὲ νῦν καὶ τὸν τόπον Καισαρείας.*) (p. cit.). Александрийскиятъ патриархъ Мелетий Пигасъ нарича солунския престолъ всесветейши: *Τῷ παναγιωτάτῳ θρόνῳ τῆς Θεσσαλονίκης* (негово писмо до царигр. п-хъ (въ 1596 г.) Гавриилъ, бившъ солунски митрополитъ у *Μ. Γεδεών, Πατρ. πίνακες*, стр. 538 и 543); солунскиятъ митрополитъ Атанасий — прехваленъ (негово писмо отъ 24. VIII. 1643 г. до руския царь, въ Сношенія Россіи съ Востокомъ, II, стр. 248); молдавскиятъ свещеникъ Гавриилъ — светъ и великъ, превисокъ (негово писмо до руския царь за Солунската митрополия, п. съч., стр. 251). — Въ епархийския списъкъ отъ 1855 год. солунскиятъ митрополитъ е поставенъ на 9. мѣсто съ 8 епископии: Кипроска, Кампанийска, Платамонска, Сервийско-Кожанска, Полянско-Вардариотска, Петърска, Ардамерийска и Иериска (*Ράλλη καὶ Πότλη, Σύνταγμα τῶν κανόνων*, V, стр. 514).

[1] Gelzer, op. cit., S. 636. Сжщо и въ епарх. списъкъ отъ 1855 год. (п. стр.). Рали и Потли бележатъ че солунскиятъ митрополитъ е наричанъ въ епархията си *Παναγιώτατος*, както царигр. патриархъ, а вънъ отъ епархията си — *πανιερώτατος*, както другитѣ митрополити (с. стр., забел.). За Солунската църква вж. повече у Е. Лепорскій, Исторія Ѳессалоникскаго экзархата, Спб. 1901.

е оставала вѣрна на мисията си, която й възложилъ нейниятъ великъ основатель. Както презъ първитѣ вѣкове сл. Хр. тя усърдно е разпространявала християнството между езичницитѣ гърци, траки и илирийци, тъй и отъ VI-IX в. тя е правѣла това между новитѣ жители на Македония — българскитѣ славяни. За съжаление, този периодъ, презъ който нашитѣ прадѣди постепенно се присаждали къмъ лозата на духовния животъ, е твърде тъменъ, нѣма известия за отдѣлнитѣ мисионерски действия на солунскитѣ иерарси. Не можемъ обаче да се съмняваме, че тѣ сж вършели такива предприятия, ако не отъ съзнание на своя апостолски дългъ, то поради църковно-държавни интереси: чрезъ покръстване на македонскитѣ славяни да увеличатъ своето паство и да ги приобщатъ съ византската култура. Особено това е било необходимо, когато Солунъ и околностьта му сж били масово заселени отъ буднитѣ, войствени и предприемчиви славянски племена драговити и сагудати. Презъ VII в. тѣзи славяни често сж нападали Солунъ, но не сж успѣвали да го подчинятъ. При все това чрезъ мирно заселване въ Солунъ тѣ сж измѣнили етничния му обликъ и презъ IX в. той билъ по-скоро славянски градъ, отколкото гръцки: между неговото население е господствувалъ славянскиятъ езикъ, както ясно е посочено въ панонската легенда на св. Методия Солунски[1]. Въ Солунската область пакъ се въдворило езичеството, макаръ и по-просто по форма отъ гръцко-римската религия. Християнската църква, естествено, трѣбвало да поведе борба, за да го срази. Не е известно, колко време се е водила борбата за похристиянчването на солунскитѣ славяни, но се знае, че презъ IX в. копнежътъ за родна просвѣта е билъ по-силенъ у тѣхъ, отколкото у другитѣ имъ съплеменници. Вѣроятно, най-вече между тѣхъ билъ разпространенъ навикътъ да пишатъ на своя речь съ гръцко писмо. Тѣзи племена, които сж били доста изобретателни въ военното изкуство, ще да сж правѣли и книжовни опити (преводи и компиляции) съ гръцко писмо, както въ ново време наши дѣди и бащи сж пишели. Заедно съ това не е била изключена

[1] Когато визант. императоръ Михаилъ III е поканилъ Константина (Кирила), да отиде съ брата си Методия въ Моравия за християнско учителство, той се мотивиралъ така: къі ко їеста селоуѧнѣнина, да селоуѧѣе вѣси чисто словѣнскъі веседоуютъ (Житие на св. Методия, у Теодоровъ-Баланъ, Кирилъ и Методи, I, София 1920, стр. 88).

възможностьта, нѣкои грамотни славяни отъ Солунъ или околностьта, подъ въздействие на гръцката образованость, да сж се мжчели да създадатъ особено славянско писмо. Само съ подобна духовна дейность солунскитѣ славяни сж могли да станатъ благоприятна срѣда, изъ която се явили даровити творци на сжщинска славянска писменость. Чрезъ неизвестнитѣ за сега книжовни опити на солунски славяни тѣхното наречие е придобило по-голѣма гъвкавость и изразителность, и благодарение на тѣзи качества, засилени отъ св. Солунски братя и тѣхнитѣ ученици, то е успѣло да стане общославянски книжовенъ езикъ.

Още не е установено положително, но повече доводи има въ науката мнението, че Кирилъ и Методий сж били славяни.

Чрезъ тия двама свои дивни синове Солунъ е станалъ духовенъ свѣтилникъ, който е оживотворилъ всичкитѣ славянски племена и ги устремилъ къмъ високъ идеалъ — да си създадатъ славянска култура, равностойна съ византийската и романогерманската. Безъ това солунско откровение развоятъ на пространната българска държава би спрѣлъ, защото християнската вѣра, приета отъ князъ Бориса (865) и наложено отъ него на своя народъ, не би била онароднена, не би било възможно да се устрои въ България народна църква и да се развие народна култура, която единствена е можела да съедини и слѣе тюркобългари и славяни въ една творческа нация — българска.

Не само стратегичното положение на Солунъ, но и неговото духовно културно значение за славянския свѣтъ е потикнало бълг. владѣтель Симеонъ да завладѣе тоя градъ и да го засели съ „българи“[1] следъ опустошението му отъ арабитѣ презъ юлий-августъ 904 год.[2] Той сега е счелъ за нуждно да отложи осжществението на тая си цель, но само следъ като е успѣлъ чрезъ миренъ договоръ съ визант. императоръ Лъвъ VI Мждри, българската държава да се разшири къмъ Бѣло море и да се надвеси надъ Солунъ[1]. Очевидно, той е възнамѣрявалъ

[1] Лъвъ Магистъръ, който съобщава това, разбира подъ тая дума изобщо жители отъ бълг. държава.

[2] За това явно свидетелствуватъ гръцкитѣ надписи върху каменни стълбове при селото Наръшъ, 22 клм. на северъ отъ Солунъ (вж. у Йорд. Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, II изд., стр. 18-20).

да превземе тоя градъ безъ много жертви при другъ удобенъ случай. По сѫщитѣ подбуди и царь Самуилъ, следъ като превзелъ Драчъ, билъ решенъ на всѣка цена да включи и Солунъ въ предѣлитѣ на своята държава[1]. Въ 1040 год. 40,000 бълг. възстаници начело съ Петъръ Делянъ се явили предъ Солунъ, гдето се билъ укрепилъ визант. императоръ Михаилъ IV. Възстановителитѣ на българското царство Петъръ и Асѣнъ сѫ подирили мистична основа за своето освободително дѣло въ солунския покровитель св. Димитъръ. Тѣ сѫ построили въ негова честь църква въ Търново (подъ Трапезица) и пръснали легендата, че тоя великъ християнски светия се преселилъ въ новата българска столица. Царь Калоянъ е смѣталъ, че неговата борба за обединение на Македония съ България ще бѫде незавършена, ако не завладѣе Солунъ. Затова два пѫти (въ 1204-1205 и 1207 год.) българитѣ сѫ предприели стремителни походи срещу тоя чаровенъ градъ, предъ чиито стени въ 1207 г. царь Калоянъ е падналъ отъ меча на измѣнникъ.

Солунъ не е билъ присъединенъ къмъ бълг. държава, обаче той е останалъ свързанъ съ своя хинтерландъ, бълг. земи, въпрѣки политическитѣ промѣни, които е претърпявалъ. Богомилската църква въ Македония била наричана драговитска, очевидно, защото тя била организирана най-напредъ между българитѣ отъ племето драговити и между тѣхъ е имала най-здрави привърженици. Солунъ билъ една отъ главнитѣ станции на търговцитѣ отъ Охридъ, Скопие и други западнобългарски градове. Тукъ сѫщо сѫ престоявали и български архиепископи на пѫть отъ Охридъ за Цариградъ и обратно.[2] Архиеп. Теофиликтъ еималъ приятелски връзски съ солунския митрополитъ Теодулъ[3], той се лѣкувалъ въ Солунъ[4] и, вѣроятно, се установилъ тамъ, следъ като напустналъ Охридъ. Презъ половината на XII в. солунски митрополитъ билъ Василий Калосъ отъ Охридъ. Въ 1155 год. той билъ опълномощенъ отъ византийския императоръ Мануилъ Комнинъ

---

[1] За Симеона и Самуила срв. В. Н. Златарски, История на бълг. държава I, стр. 325-339. 679, 681, 685, 695-696, 699.

[2] Вж. писмото на архиеп. Теофилакта № 65 у митр. Симеона, п. сб., стр. 164.

[3] С. сб., № 11.

[4] С. сб., №№ 55, 56, 58.

да води преговори съ пратеницитѣ на папа Андриана IV. Въ цариградския църковенъ съборъ отъ 1156 г. той е направилъ изложение за възгледа на охридския архиепископъ Лъвъ относно латинския богослужебенъ обичай за опрѣсноцитѣ[1]. Солунскиятъ митрополитъ Евстатий (1175-1194), бележитъ византийски писатель, е дигналъ гласъ срещу алчностьта на южномакедонското монашество, което е угнетявало селското (=българското) население, както и срещу лицемѣрието на гръцкото общество.[2] Той е осждилъ визант. императоръ Мануилъ Комнинъ, който искалъ да се изхвърли анатемата къмъ мухамеданския Богъ изъ чина за покръстване на мохамедани. Духътъ на тоя ревнитель за християнството сигурно, е предпазвалъ отъ еретически уклони българ. население въ епархията му и отвждъ нея.

Българскиятъ атонски монастиръ Зографъ сжщо така е подържалъ оживени сношения съ солунското население. Отзвукъ на това е преправената презъ XVI в. зографска грамота, приписана на българския царь Калимана, за когото тамъ се казва, че е подарилъ на Зографския монастиръ три махали въ Солунъ (на клирика Дука, Скерлетова и киръ Константинова) съ по деветь дюкяни[3]. И Хилендаръ е ималъ връзки съ Солунъ. Презъ 1219 год., връщайки се отъ Никея въ Сърбия, първиятъ сръбски архиепископъ Сава, дотогава игуменъ на тая обитель, е престоялъ доста време въ Солунъ, въ манастира Филокали, и тукъ е преписалъ номоканона и други църковноправни книги, потрѣбни за новата независима сръбска църква. Тоя фактъ показва, че въ Солунъ, главно отъ атонскитѣ манастири, била разпространявана славянска книжнина (въ срѣднобългарска и сръбска редакция)[4]. Савиниятъ преписъ на номоканона се разпространилъ въ Сърбия въ много екземпляри

[1] Срв. моята „История на Охридската архиепископия", I, София 1929, стр. 196, забел. 1.

[2] С. съч., стр. 79, 229.

[3] Ивановъ, с. сб., стр. 607.

[4] и тѕ — казва житиеписецътъ Доментианъ — прѣкыкъ нѣлко хотѣ, и книгы многы прѣписа законные о исправлении вѣръ, ихъже трѣковаше съкорѣнаа цркъкви (Даничић, Живот светога Симеуна и светога Саве, написао Доментијан Бѣлградъ 1865 г., стр. 227). Не може да се приеме мнението на Голубински, че Сава е поржчалъ да му препишатъ гръцкия оригиналъ, който после е превелъ въ Сърбия (Краткій очеркъ исторіи правосл. церквей и пр., стр. 556): житиеписецътъ ясно казва, че Сава е преписалъ, а не превелъ.

(преди всичко по единъ за всѣки епископъ)[1]. Тоя преписъ е миналъ въ България и оттукъ въ Русия, гдето деспотъ Светославъ го изпратилъ на митрополита Кирилъ II. Текстътъ е влѣзълъ въ кормчията, следъ като църковниятъ съборъ отъ 1274 г. въ гр. Владимиръ (Русия) го обявилъ за общозадължителенъ законникъ[1]. Така презъ XIII в. Солунъ е послужилъ за проводникъ на църковноправно съзнание въ православния славянски свѣтъ.

Презъ XIII в. сж станали събития, които, ако и да сж придавали на Солунъ официаленъ гръцки видъ, въ действителность сж поставяли неговия пулсъ въ зависимость отъ волята на двата тогавашни български центрове Охридъ и Търново. Епирскиятъ деспотъ Теодоръ Комнинъ, следъ като разширилъ владенията си на северъ и на истокъ, е насочилъ войскитѣ си срещу Солунъ и въ 1223 год. го отнелъ отъ латинцитѣ, та съ това окончателно е унищожилъ латинското владичество въ Македония. Тукъ той се провъзгласилъ за византийски царь (βασιλεύ)ς, като поканилъ солунския митрополитъ Константинъ Месопотамитъ да го короняса, но последниятъ е отказалъ да стори това, понеже е смѣталъ, че само никейскиятъ императоръ е законенъ и че само царигр. патриархъ има право да коронясва царе. Митр. Константинъ билъ лишенъ отъ катедрата си.[3] Тодоръ Комнинъ се обърналъ къмъ началника на автокефалната българска църква въ Охридъ, архиеп. Димитъръ Хоматианъ. Основавайки се на правото си да помазва царе и съгласно съ решението на събора отъ епирскитѣ архиереи въ гр. Арта, на държавния синклитъ и воинството на епирската държава, охридскиятъ архиепископъ е коронясалъ за царь Теодора Комнина, може би, въ новата му столица Солунъ. Поради тоя важенъ актъ на архиеп. Димитъръ Хоматианъ и понеже той билъ вещъ канонистъ, въ Солунъ високо се ценѣла неговата сждебна компетенция не само

[1] С. жит., стр. 233; и прѣдавъ имъ (на епископитѣ) коемужго книгы законныѣ. . .

[2] Срв. Голубинскій, п. стр.; Јевс. Поповић, Опћа црквена историја, II, стр. 60, 164; К. Јиречек, Историја срба, III, стр. 144.

[3] Споредъ керкирския (=корфуския) митрополитъ Георгий Вардани Конст. Месопотамитъ доброволно е напустналъ Солунъ, а споредъ Георгия Акрополитъ, Теодоръ Комнинъ го подложилъ на изтезания и го принудилъ да приеме монашество (срв. у мене, п. съч., стр. 111).

при царуването на Теодора Комнина (1230), но и при приемника му деспотъ Мануилъ.[1]

Въ 1230 год., следъ Клокотнишката битка, бълг. царь Иванъ Асенъ II е покорилъ цѣлото епирско царство заедно съ Солунъ, като оставилъ зетя си Мануилъ, братъ на Теодора Епирски, да управлява Солунъ и Епиръ като неговъ васалъ съ титла деспотъ. Съ особена грамота той е давалъ на дубровнишкитѣ търговци право за свободна търговия и въ Солунъ.[2] Анкирскиятъ митрополитъ, когото презъ августъ 1232 год. никейскиятъ патриархъ Германъ е изпратилъ въ епирското деспотство за свой екзархъ (=пълномощникъ), отъ Солунъ е следѣлъ църковната политика на царь Иванъ Асенъ II и се стараелъ да го отклони отъ намѣрението му да провъзгласи Търновската църква за независима отъ никейския патриархъ[3] и да я въздигне въ патриаршия, като го увещавалъ, избраниятъ за архиепископъ на овдовѣлия търновски престолъ да бѫде изпратенъ за ржкоположение или въ Никея, или въ Солунъ при него.[4]

Солунъ отново е падналъ подъ византийска власть (1246), а границата на българската държава твърде се отдалечила на северъ, обаче връзкитѣ му съ българската народность не се скѫсали, ако и да е станалъ пакъ единъ значителенъ центъръ на гръцката образованость. Може да е намалѣло неговото българско население, но вѫтрешностьта, чиято врата за Бѣло море билъ той, е оставала етнично българска. Солунъ е живѣелъ съ стопанскитѣ сокове главно на Македония, която и тогава заедно съ него е представяла една стопанска цѣлость. Макаръ и да е била Македония политически раздѣлена презъ втората половина на XIV в.[5], Солунъ

[1] Срв. п. мое съч., стр. 142-143.

[2] . . . или к Солѹнъ : иджтъ (у Ивановъ, п. сб., стр. 578).

[3] По силата на договора отъ 1232 год. между Иванъ Асенъ II и никейския императоръ Ватацъ, Търновската църква (архиепископия) била зависима отъ Никейската (=Царигр.) патриаршия.

[4] Срв. п. мое съч., стр. 145, 209.

[5] Вълкашинъ и крали Марко въ Скопие, Прилепъ, Битоля, Прѣспа; Андрей Гропа (следъ смъртьта на Вълкашина въ 1371 год.) въ Охридъ; Хлапенъ въ Воденъ, Костуръ и Беръ; Иванъ Углешъ въ Сѣръ и Драма; Богданъ между Солунъ, Струмица и Сѣръ; Иванъ Драгашъ и Константинъ въ Струмица, Щипъ, Жеглигово (до днешно Куманово), Кратово и Велбѫждъ (дн. Кюстендилъ).

е продължавалъ да бѫде главно стоварище на нейния износъ (жито, добитъкъ и др.)[1] Благодарение на това, че държавицитѣ въ Македония сѫ били еднородни (българско население и сродили се съ него властелини отъ сръбски произходъ), Солунъ и сега е разпространявалъ въ тѣхъ своето духовно и културно влияние; обаче сѫщо така и той не е могълъ да избѣгне влиянието на тѣхната етничка стихия, която е бушувала при самитѣ му стени, именно прилива на българско население. Това е било неизбѣжно особено поради близкитѣ отношения между македонскитѣ властелини и Византия, еднакво застрашени отъ турцитѣ.[2] Въздействието на бълг. народность върху Солунъ могло да бѫде и дѹховно чрезъ многото светогорски монаси, които отъ време на време сѫ посещавали тоя градъ. Най-голѣмиятъ атонски монастирь, лаврата на Св. Атанасия, презъ XIV в. билъ и български книжовенъ центъръ: тукъ сѫ работили българитѣ Иоанъ Старецъ, Иосифъ, Теофанъ, Козма, иеромонахъ Методий, монахъ Ефтимий (сетне търновски патриархъ) и др.[3] Теодосий Търновски отъ Атонъ е посетилъ Солунъ презъ време на подвижничеството си въ Атонъ (лаврата и Зографъ). Сѫщо и Ефтимий Търновски ще да е влизалъ въ допиръ съ солунското гражданство. Около половината на XIV в. монахиня Ирина, тайна богомилка въ Солунъ, е привличала съ лекото си поведение атонски монаси, заразявала ги съ ересьта и чрезъ тѣхъ я разпространявала въ Атонъ. Отъ тоя родъ сѫ били, споредъ житието на св. Теодосия Търновски, монаситѣ Кирилъ Босота и Лазаръ които, изгонени изъ Атонъ, сѫ отишли въ бълг. столица Търново, гдето единиятъ е проповѣдвалъ явно богомилство, а другиятъ — адамитство. Солунскиятъ митрополитъ Симеонъ (1410—1429) дава да се разбере, че и въ негово време богомили (подъ име кудругери) сѫ смущавали Солунско.[4] Солунъ е оказ-

[1] К. Јиречек, Историја Срба, I, стр. 322.

[2] За възможностьта на такъвъ приливъ говори и фактътъ, че въ Солунъ сѫ живѣли повече или по-малко време разни сръбски голѣмци, напр., бившиятъ логотетъ на сръбския царь Стефанъ Душанъ, Георгий Повичъ, който тамъ и умрѣлъ (1367) въ присѫтствието на двамата си братя Радославъ и челникъ Милошъ и на други сръбски боляри. К. Иречекъ допуска, че и Душановиятъ синъ царь Урошъ IV е прекаралъ въ Солунъ отъ 1367—1368 год. (п. съч., I, стр. 320).

[3] Вж. у Ивановъ, п. сб., стр. 275.

[4] Срв. Ивановъ, Богомилски книги и легенди, София 1925, стр. 34.

валъ влияние върху духовния животъ на бълг.земи още съ това, че билъ единъ отъ центроветѣ на религиозната борба, водена отъ исихасти срещу варлаамити и акиндинити. Голѣми защитници на първото движение сж били солунскитѣ митрополити Григорий Палама (1347—1360),[1] чиито съчинения сж били превеждани на славянски,[2] Нилъ Кавасила († 1361) племенникътъ му Николай Кавасила († 1371) и Симеонъ, а противници — Григорий Акиндинъ (между 1341 и 1351 год.), родомъ отъ Прилепъ и солунски възпитаникъ, и Константинъ Арменопулъ († около 1380), солунски сждия и бележитъ канонистъ.[3] Съратникъ на Григория Палама билъ и цариградски патриархъ Исидоръ I (1347—1350), който се родилъ и училъ въ Солунъ.[4] Солунецъ билъ знаменитиятъ канонистъ иером. Матей Властаръ, който въ своята гръцка азбучна синтагма отъ 1335 год. е далъ канонично оправдание на идеята за тъждественостьта на Охридската архиепископия и Първоиянската. Съ тоя си трудъ, скоро преведенъ на славянски и често преписванъ, той е станалъ мѣродавенъ авторитетъ за българската, сръбската, молдавската и унгровлашката църкви. Въ края на XIV в. солунски митрополитъ билъ Исидоръ Глава (*τοῦ Γλαβᾶ*), чийто прѣкоръ като че ли сочи на неговия български произходъ. И той билъ добъръ канонистъ. Това личи отъ обяснителната му записка, която написалъ, вѣроятно, по поржка на царигр. патриархъ Антоний IV и съ която е доказвалъ, че е незаконно искането на унгровлашкия митрополитъ Антимъ да

[1] Въ 1368 год. Григорий Палама билъ канонизиранъ за светия.

[2] Въ Софийската народна библиотека се пази сборникъ отъ негови трактати ср. ред. отъ XVI в. (срещу латинитѣ, Варлаама и Акиндина, изложение на правосл. вѣра). Ржкописътъ е доставенъ отъ Македония (Б. Цоневъ, Описъ на ржкописитѣ и старопечатнитѣ книги въ Соф. народна библиотека, София 1910, стр. 258-259, № 311). Въ заглавието на статиитѣ Григорий Палама е нареченъ Йже къ стѣ ѿца нашего и нѡваго богослова ⷯр҃хїепископа солоуѭнскаго (или солѹнскаго).

[3] Срв. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, стр. XLV; Јевс. Поповић, п. съч., II, стр. 148-149. Нѣма сведения, дали нѣкакъ се отразилъ въ бълг. земи богословскиятъ споръ между солунскитѣ монаси акапиоти и неамонити, разгледанъ въ 1394 год. отъ царигр. църковенъ съборъ, въ който е участвувалъ и молдавскиятъ митрополитъ (*Αρχιμ. Κ. Δελικάνη, Πατρ. ἔγγραφα ἐν Κωνσταντινουπόλει* 1905, III, стр. 663).

[4] *Μ. Γεδεών, Πατρ. πίνακες*, стр. 417.

запази архиерейския си чинъ и следъ като е приелъ велика схима (въ 1389 год.).[1] Бранейки правата на своята катедра, митр. Исидоръ не се побоялъ съ писмо отъ юлий 1382 г. да укори царигр. патриархъ Нилъ, че се вмѣсвалъ въ работитѣ на епархията му.[2] А пъкъ преди 11 години, презъ пролѣтьта 1371 г., солунци, останали безъ митрополитъ, сж престанали да споменаватъ името на царигр. патриархъ Филотей, който се принудилъ да изпрати въ Солунъ дикеофилакса дяконъ Георгий Пердикъ и монаха Моисей Факраси[3] да ги отклонятъ отъ увлѣчението къмъ църковна самостойность.

Въ съзнанието на бълг. книжовници Солунъ се явявалъ като български градъ. Съставителтъ на солунската легенда за св. Кирила представя, че Солунъ е врата на българската земя, че на солунския пазаръ се говори български.[4] Св. Кирилъ, споредъ краткото му житие, билъ ρώδος Βλάχορινъ отъ родители богати и първенци въ Солунъ.[5] Подобно схващане за Солунъ е сжществувало и въ турско време. То ще да е насърдчило охридския архиепископъ Матей (въ нача лото на XV в.) да настоява предъ визант. императоръ Мануилъ Палеологъ да признае съ хрисовулъ, че диоцезътъ на автокефалната българска църква въ Охридъ се простира до самия Солунъ.[6] Споредъ стружкия книжовникъ монахъ Викторъ (той е преписалъ славянския преводъ на Властаровата синтагма), охридскиятъ, сир. българскиятъ престолъ

---

[1] *Δελικάνη*, п. сб. III, стр. 660-661.

[2] *Γεδεών*, п. съч., стр. 444.

[3] С. съч., стр. 437.

[4] Следъ като Кирилъ е чулъ въ Александрия Божи призивъ да отиде да просвѣти българитѣ, той твърде се наскърбилъ, понеже — казва той — не знѣа камо іе земліа Блъгарѣска. Дошълъ въ о. Кипъръ и не е чулъ нѣщо за българската земя (и не іехъ гласъ о земли Бѫгарской). Поради това той искалъ да се върне, но се уплашилъ да не би да бѫде като пророкъ Иона и заминалъ за о. Критъ, за да дири българската земя. Тукъ му казали да отиде въ Солунъ (и тоу мнѣ рѣша: сѣнйди къ Солоуню градѣ). Кирилъ се явилъ предъ солунския митрополитъ (гръкъ) Иоанъ, който го нарекълъ безуменъ старецъ, когато е узналъ, че е дошълъ да учи българитѣ на християнската вѣра, понеже Блъгаре соуть чл҃коа҃ци и тебѣ хотеть извести. Кирилъ е излѣзълъ на пазара и тукъ чулъ българи да говорятъ (Изидо҃ша тръгъ и чоуХъ Блъгарь говорѣщи (у Ивановъ, п. сб. стр. 282).

[5] С. сб., стр. 284.

[6] Срв. моята История на Охридската архиепископия - патриаршия (II т.), стр. 5.

(ѡ Охридскѣмъ прѣстолѣ иже и блъгарскыи нарицаетсѧ) има подъ своя власть между друго и земитѣ ѿ Дѵнава до Солѹна, иже глаголет сѧ Македонїа[1] Въ зографския поменикъ Солунъ е поставенъ въ българската земя.[2] Сръбски лѣтописци сж отбелязвали падането на Солунъ подъ турцитѣ (29. III. 1430 год.) като важно събитие,[3] сигурно, защото съзнавали неговото голѣмо значение за балканскитѣ славяни, особено при факта, че тоя търговски и културенъ центъръ, съ падането си подъ турска власть, е влизалъ вече въ свободни сношения съ завладѣнитѣ преди около 40 години отъ турцитѣ български и сръбски области, та съ това той е станалъ тѣхенъ нормаленъ дихателенъ органъ.[4] Нѣма сведения за количеството на бълг. население въ Солунъ презъ XV—XVIII в., но, при оживенитѣ му търговски сношения съ вжтрешностьта, постоянно ще да е имало въ него по-силенъ или по-слабъ притокъ на българи изъ околностьта и други мѣста.[5] Българитѣ се губѣли въ обятията на гръцката църква, но отъ друга страна тѣ сж били укрепителна сила за солунското православно общество, което иначе, при другородното мнозинство — турско и еврейско (отъ края на XV в.) съвсемъ би намалѣло.[6]

И въ турско време Зографскиятъ и Хилендарскиятъ монастири сж продължавали да поддържатъ връзки съ Солунъ,[7]

---

[1] Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, I, № 812.

[2] Ивановъ, п. сб., стр. 496.

[3] Вж. у Стојановић, п. сб., №№ 5166 и 9953.

[4] Въ една бележка отъ 1571 год. се говори, че гр. Ново бърдо (Ст. Сърбия) е внасялъ соль отъ Солунъ (с. сб., № 6362).

[5] Рускиятъ пжтешественикъ Василий Григоровичъ Барски, който на пжть за Св. Гора въ 1725 год. е престоялъ единъ день въ Солунъ, е намѣрилъ тукъ българи, които сж го гощавали и изпроводили (Странствованія по святымъ мѣстамъ Востока съ 1723 до 1747 г., изданіе Правосл. Палест. обществомъ, Спб. 1885-1887, ч. I, стр. 218). Българинъ билъ Стоянъ Петровъ отъ Солунъ, който презъ 1760 се заселилъ въ Нѣжинъ (Русия), ако и да го е записала руската гражданска власть въ гръцката колония.

[6] Споредъ мемоара на солунския френски консулъ Belley отъ 1768 год., въ Солунъ тогава е имало 8,000 православни „гърци“ срещу 35,000 турци и 26-27,000 евреи, сир. около $^1/_8$ отъ цѣлото население, което броело около 70,000 д. (Димитриевъ, Солунъ въ миналото си, Период. списание, кн. 45, стр. 396).

[7] Въ една лѣтописна бележка отъ XV в. се казва, че Хилендаръ е подарилъ единъ панигирикъ за м. октомврий на солунската съ-

разпространявайки чрезъ това своето влияние върху мѣстното бълг. население. Носители на идеята за църковностроителна правоспособность на бълг. народъ, тѣзи монастири сж пречупвали гръцкото културно влияние[1] и ще да сж внушавали на солунското гръцко духовенство да се приспособи къмъ своето другородно паство, за да подигне неговото религиозно съзнание. Сигурно, съ тази цель презъ XVI в. солунскиятъ иподяконъ Дамаскинъ Студитъ е почналъ да пише проповѣди на простонароденъ гръцки езикъ, който, както говоримиятъ турски езикъ, билъ разбиранъ отъ мѣстнитѣ българи-занаятчии, търговци и др., които сж имали търговски и др. връзки съ гърцитѣ отъ Солунъ и др. близки мѣста. Ако и да не е писалъ на български, Дамаскинъ Студитъ, може да се каже, се оказалъ не по-малко ценен и за българитѣ: той имъ открилъ, че тайната на народния напредъкъ е просвѣта на народенъ езикъ, и е тласналъ по-буднитѣ българи да вървятъ по тоя пѫть. Съ тази заслуга Дамаскинъ Студитъ се явява неволенъ творецъ на новобългарскитѣ народни будители, и поради това ще трѣбва да смѣтаме града Солунъ за първо огнище на българското възраждане. Българитѣ ревностно сж започнали да превеждатъ яснитѣ и увлѣкателни

борна църква следъ нейното разграбване (отъ турцитѣ) (Љ. Стојановић, п. сб., № 4612); а въ единъ зографски ржкописъ е записано, че въ Солунъ е дошълъ везиръ, комуто жителитѣ сж дали много подаръци (с. сб., № 6953), вѣроятно, за да го отклонятъ отъ буйства. Въ зографския поменикъ между дарителитѣ се споменаватъ Яни Хаджи отъ Солунъ (у Ивановъ, п. сб., стр. 496) и петима отъ солунското село Герикарци (четири имена сж български: Нѣда, Кàлѫ, Недѣлко, Стóйка) (с. сб. стр. 497).

[1] Покойната Цар. Миладинова-Алексиева съобщава, че най-старитѣ отъ голѣмото бълг. семейство Кузманови въ Солунъ сж разправяли, че нѣкои светогорски монастири сж имали метоси въ Солунъ на „Ясиолъ“ (площадъ южно отъ чаршията и Траяновата арка), гдето българитѣ се събирали да се учатъ на ст.-българско писмо и да говорятъ по църковни и народни работи (Изъ галериитѣ на миналото. в. „Миръ“, София, № 9812, стр. 4, кол. 6). Въ преправената Калиманова грамота се говори за зографски метохъ въ Солунъ (Ивановъ, п. сб., стр. 607). Знае се, че презъ време на църковната борба въ Солунъ е имало зографски метохъ. Ако допустнемъ, че презъ предишнитѣ вѣкове той не е билъ откритъ, то Зографъ, Хилендаръ и др. бълг. монастири поне ще да сж изпращали въ Солунъ таксидиоти, каквито е имала и Иерусалимската патриаршия (въ една бележка отъ 1784 год. се споменава про(т о)сингелъ во Солѹнѣ Їерѹсалимецъ. Љ. Стојановић, п. сб., № 10362).

слова на Дамаскина Студитъ отначало на църковенъ славянски езикъ (напр. пелагонийскиятъ епископъ Григорий въ края на XVI в.), после на смѣсенъ (църковенъ и говоримъ) и на чистъ простонароденъ езикъ, като сж наричали своитѣ преводи дамаскини по името на своя първовдъхновитель. Тия преводи, пръскани изъ бълг. земи въ много преписи и преработки, сж поставили основата на новобългарската книжнина, тоя будителенъ и пжтеводенъ свѣтилникъ на цѣлокупния български народъ.[1]

Солунъ косвено е участвувалъ и въ духовнокултурното дѣло на Охридската патриаршия. Въ моментъ на вжтрешни борби (отъ 1685—1694 г.) неинъ ржководитель се явилъ образованиятъ бившъ китийски (въ о. Кипъръ) митрополитъ Козма, чийто баща Димитъръ билъ отъ Солунъ.[2] Сжщиятъ като драчки митрополитъ, е прославилъ на гръцки св. Ивана Владимира като български и албански светецъ съ стихове и похвални жития, съ които той е затвърдилъ култа къмъ тоя охридски мжченикъ и споменитѣ за бълг. царе Симеонъ, Самуилъ и Иванъ Владиславъ.

Отъ Солунъ сж излизали църковни живописци които, както колегитѣ имъ отъ други иконописни школи, сж работѣли и въ вжтрешностьта на Балк. полуостровъ: патриаршеската църква въ Ипекъ била преживописана въ 1722 год отъ единъ монахъ българинъ и единъ мирянинъ гръкъ, които сж дошли изъ Солуна.[3] Солунскитѣ гръцки училища сж привличали и българчета. Тѣхенъ възпитаникъ билъ цариградскиятъ патриархъ Хрисантъ (1824—1826 г.), българинъ отъ кайляр ското с. Граматиково.[4]

Отъ Солунъ, както отъ други бълг. градове, българи се преселвали между свободнитѣ славянски народи (Русия Австрия)[5], за да избѣгатъ отъ турския гнетъ и за по-добъръ

[1] Вж. позече за дамаскинитѣ у Б. Цоневъ, История на бълг. езикъ стр. 274 сл.

[2] Срв. моята История на Охр. архиеп.-патр., (II т.), стр. 224.

[3] Писмо на ипекския архиепископъ Моисей до карловичкия митрополитъ Викентий Павловичъ (Споменик, LI, стр. 127).

[4] Въ 1799 г. той билъ избранъ за верийски митрополитъ, въ 1811 г. — сѣрски митрополитъ, на 9. VII. 1824 — царигр. патриархъ, на 24.IX. 1826 г. следъ свалянето му отъ царигр. престолъ — кесарийски митрополигъ, на 10. IX. 1834 г. е умрѣлъ (*Γεδεών, Πατρ. πίνακες*, стр. 687—688).

[5] Вж. тукъ, стр. 16 за Стоянъ Петровъ. И по-рано негови съотечественици, заселени въ Нѣжинъ. сж били записани въ гръцката колония:

поминъкъ, като сж разнасяли идеята за освобождение на своето отечество. Въ 1629 г., поради голѣмитѣ дългове на Солунската митрополия, е избѣгалъ въ Русия, гдето и умрѣлъ, солунскиятъ митрополитъ Паисий, който подобно на верийския митрополитъ Аверкий, еималъ влияние предъ руския царь и московския патриархъ.[1] По сжщата причина неговиятъ приемникъ Атанасий, бившъ цариградски патриархъ, е напустналъ епархията си и отъ Молдавия, гдѣто се спрѣлъ, въ 1643 и 1645 г. се обръщалъ за милостиня до руския царь Михаилъ Теодоровичъ, когото увѣрявалъ, че неговото име и това на неговия престолонаследникъ Алексий и царицата Евдокия „гласно" се споменавали въ цѣлата Солунска епархия.[2] Атонски монаси и други духовни лица сж носѣли въ Москва миро на св. Димитъръ Солунски.[3] Презъ 1641 г. солунскиятъ митрополитъ Атанасий, изпращайки на руския царь миро на сжщия солунски светецъ, му предлагалъ да пренесе мощитѣ на св. Григория Палама,[4] като изплати дълга на митрополията му.[5] Солунскиятъ монастирь „Св. Анастасия" еималъ въ Влашко метоси,[6] чрезъ които, както и други македонски манастири, е подържалъ духовнитѣ връзки на тая държава съ Македония.

Презъ XVIII и началото на XIX в, Солунъ билъ оросенъ съ кръвьта на нѣколко християнски мжченици (гърци

въ 1740 г. Семенъ Ѳедоровъ отъ Охридъ, въ 1745 г. Иванъ Димитриевъ Сталевски отъ Скопие, въ 1757 г. Нако Божикъ отъ Струмица. Въ списъка на колонията тѣ сж наречени българи (вж. у Ивановъ, Българитѣ въ Македония, I изд. №№ 67, 68, 73). Това показва, че рускитѣ власти сж разбирали подъ „гръцка колония" групата преселенци православни отъ Турция. Народностьта на Стоянъ Петровъ не е посочена, но името му е българско.—Преселенецъ въ Австрия ще да е билъ Теодоръ Грѣхъ отъ Солунъ: споредъ една бележка отъ 1788 г., той е построилъ църквата „Св. Архангелъ" въ земунския котроманцъ за вѣченъ споменъ свой и на родителитѣ си въ времето на австр. императоръ Иосифъ II (Љ. Стојановић, п. сб., № 10373).

[1] Сношенія Россіи съ Востокомъ, II, стр. 65—66, 99, 104—105, 166, 226.

[2] С. съч., стр. 248—249, 338—340.

[3] С. съч., стр. 226: въ 1642 г. архим. Паисий заедно съ монаси отъ зографския м-ръ; стр. 238: въ 1643 г. архим. Германъ отъ кременецкия м-ръ „Успение Богородично" въ Костурско; стр. 260—261: въ 1644 год. архим. Галактионъ отъ солунския м-ръ „Св. Анастасия."

[4] Срв. тукъ, стр. 14, забел. 1.

[5] Сношенія Россіи съ Востокомъ, II, стр. 230—231.

[6] Срв. *Δελικάνη*, п. сб., III, № 309.

и българи): Кирана въ 1751 г., Атанасий въ 1774 г., Христодулъ отъ Касандра въ 1777 г., Александъръ отъ Солунъ въ 1794 г. Анастасий отъ Радовишъ въ с. г., Нако (или Иоанъ) отъ Солунъ въ 1802 г., Аргиръ отъ Солунъ въ 1806 г.[1] Чрезъ тѣхния ореолъ се усилвала духовната лжчезарность на Солунъ, тая стара крепость на християнството,[2] и още повече се привързвало къмъ тоя градъ християнското население отъ Македония. Все по това време гръцки духовни писатели сж възхвалявали св. Кирила и Методия, а заради тѣхъ и самия Солунъ,[3] който съ това се издигалъ предъ очитѣ на македонския българинъ като спасителна народна светиня.

---

[1] *Νικοδείμου Ἁγιορίτου, Συναξαριστής* ..., I, стр. 488; II, стр. 27, 170, 174, 355, 445.

[2] Макаръ и джамия, църквата „Св. Димитъръ" въ Солунъ била още тачена. Въ 1704 г. иером, Иеротей Рачански, сърбинъ, на пжть за Иерусалимъ е миналъ презъ Солунъ и видѣлъ, че поклонници се мажели съ миро, което е текло отъ единъ стълпъ до вратата на тая църква. Подъ стълпа била гробницата на великомжченика (Ст. Новаковић, Прилози к историји српске књижевности, Гласник српског ученог друштва, XXXI, стр. 301). Въ едно новобългарско житие на св. Димитъръ Солунски отъ първата половина на XVIII в. — плодъ на високия култъ у българитѣ къмъ светеца — се казва, че „се събираше много свѣтъ, отъ сичкы страни, и отъ дрѹгїи градове: на всака година, и чинѣха празникъ ѿтомѹ Димитрїо къ Солѹнь. Като и до днесь" (съчинения на М. С. Дриновъ, II, стр. 275).

[3] Иеромонахъ Атанасий Пароски отъ берския манастирь „Св. Предтеча" съ стихове въ книгата си «*Οὐρανοῦ κρίσις*, написана въ 1795 г. и напечатана въ 1805 г. въ Лайпцигъ. Сжщиятъ е превелъ на новогръцки издаденото въ 1784 год. пространно житие на св. Климента Охридски, гдето се прославятъ и св. Солунски братя. Въ второто му издание (Атина 1850 г.) е помѣстена ода за Солунъ, „който е далъ богоноснитѣ и равноапостолни проповѣдници на България Кирила и Методия". Възпѣва се като най-щастливъ отъ старо време (*ὀλβιώτάτη πάλαι*) градъ, че е отечество на новитѣ апостоли (*τῶν νέων ἀποστόλων*). Съ това той е надминалъ всички други градове, стоящи иначе високо, и е спечелилъ заради своя Кирилъ благодарностьта на всички български племени (*πάντων Βουλγάρων ἔθνη*) (у Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, II изд., стр. 186).

Популяризаторъ на паметьта на св. Солунски братя билъ и Никодимъ Агиоритъ съ краткитѣ си разкази за тѣхъ и ученицитѣ имъ Климента и Наума въ своя сборникъ *Συναξαριστής*. Такъво значение еималъ и култътъ на св. Климента Охридски въ берския манастиръ „Св. Предтеча", гдето се пазѣлъ черепътъ на тоя светецъ.

МАКЕДОНСКАЯ ДИАЛЕКТОЛОГИЯ И СЕРБСКИЕ ЛИНГВИСТЫ [1]

Отъ А. М. Селищева.

Проф. Белич, как не раз приходилось замечать, умалчивает об областях распространения и о времени возникновения того или иного языкового явления. А без этого сообщения язиковая характеристика совсем неполна, фрагментарна, невыразительна. При учете времени возникновения и прохождения языковых процессов, переживавшихся говорами Македонии, при учете областей распространения этих процессов следует неизбежный вывод: и в давнее и в более поздне время говоры Македонии в длинном ряде процессов были связаны с говорами Болгарии. Замечания об условиях и о значении этой связи были сделаны выше, Проф. Белич не только в этих своих статьях, но и в университетских лекциях обходит молчанием это необходимое требование в каждом диалектологическом изучении, илиже, вместо надлежащего представления об области распространения того или иного языкового явления он предлагает несоответствующее действительности сообщение, как об этом можено судить по его литографированным курсам сербского языка. Мы не будем останавливаться на этом издании как на издании литографированном, хотя заметим, что в сербских печатных работах ссылски на это издание имеются. Мы ограничимся общим замечанием: эти курсы представляют те же особенности приёма проф. Белича в отношении македонских говоров, какие свойственны и его печатным работам. Он стремится втиснуть кое-что из македонских говоров в разные отделы своих курсов, иногда в виде дополнительных сведений. Области распространения македонских языковых черт не определяются. Напр.: „этот [македонский диалект] имеет и свои особенности,

[1]) См. Макед. Прегледъ, г. IX, кн. II.

которые приводят его в связь со всеми остальными македонскими говорами". В качестве примеров таких македонских „особеностей" проф. Белич указывает на окончания для формы множе числа — и для жен. рода: (*жени, чаши*), *-ишта, -овци, -ин'а* (часть III, стр. 113). Действительно, *-ин'а* прддставляет собою особенность в македонских говорах (см. в моих Очерках, стр. 176—178). Но если западно-македонские формы множ. числа на *-ишта, -овци* „приводят в связь" („доводе у везу") эти говоры с прочими македонскими говорами, то почему же отрицать эту связь с языковыми группами, непрерывно следующими далее на восток и на северовосток? Неужели белградские студенты-лингвисты, слушатели проф. Белича, не знают из элементарного курса болгарского языка форм множ. числа на *и, -ишта,* и на *-овци* — форм, находящихся не только во всех народных говорах, но и въ литературномъ языке (*жени, чаши, долишта, гробишта, пжтишта, дворишта, плачковци, чичовци, нехрани-майковци, вари-клечковци, Стояновци, Драгановци, Миладиновци* и др.). Имена на *-овци* весьма широко распространены и в топонимии Болгаррии и Македонии, — распространены издавна, как свидетельствуют исторические документы. Какое основание у проф. Белича ставить грань между македонскими говорими и соседними с ними на востоке и сев.-востоке (Болгарии), если по этой черте и по роду других он же сам не находит возможным изолировать западно-македонские говоры от южно-восточных македонскых? Очевидно, взятый заранее ярлык сербского штокавизма диктуетъ тенденцию к этой изоляции.

Проф. Белич не может упрекнуть меня в невнимательном отношении к его статьям, разобранном выше: я полно, пункт за пунктом, изложил его учение о македонских говорах. Иначе относится проф. Белич к работам других лиц, о которых он делает отзывы. Не указывая оснований, фактических данных, он имеет обыкновение заявлять с высокомерным авторитетом, ничего не доказывающим: „я не согласен". Так обычно о работах других лиц относительно Македонии а также и по другим вопросам. Например: „С његовим аргументима о македонским говорима ја се не могу сложити", — в отзыве о статье А. Mazuglіés'a: „Históriscbe Grundlagen der südslavischen Sprachgliederung" (Arch. f. sl. Phil., XL; рацензия А. Белича в „Ужнослов. Филолог", VII, 2—3, стр. 281). „Има недовољног изношења факата,

тврђења, са којим се ја не могу сложити. Питање у којем се данас, после нових и самосталних студија, не могу са њим сложити — јесте о македонском диалекту". Так отзывается проф. Белич о статье проф. N. van Wajk'a. „O stosunkach pokreweństwa między językami południowosłowiańskiemi (Prace Filolog., XI; отзыв А. Белича в „Уужносл. Филолог.", VII, 2—3, 272). „И ако има и тачних напомена (вчином познатих) у овоме чланку, не могу се сложити са приписивањем оваквог значаја Кашићеву утицају" — из отзыва о статье проф. Мурка: „Početak jedinstvenega književnega jezika hrvatov in srbov" (в сборн. в чест И. А. Бодуэна де Куртенэ; отзив в „Уужнослов. Филол.", VII, 2—3, 275). Того же характера и значения отзыв проф. Белича и о моих „Очерках по македонской диалектологии" (I, 1918): „са чијим [т. е. с моими] се погледима на македонске говоре ја не слажем". Так он заявил в „Нар. Енциклоп. С.-Х.-Слов.", IV, 1077. В другом месте, в журнале „Lud słowiański" (II, 2, стр. 240—250) он пишет о той же моей работе: „Назову «Очерки по макед. діалектологіии». А. Селищева, в которых автор исходит от памятника 2-ой половины XVIII-го века (писанного в Мосхополе учителем начальной школы хаджи Даниилом в западной части южномакедонскаго диалекта) и пытается представить обозрение всех македонских говоров. Кроме того что автор исходит из готового тезиса о македонских говорах, и материал, которым он располагает, недостаточен для токой большой задачи, какую он поставил себе; но в отдельных пунктах имеются хорошие наблюдения . . ."

Заявление проф. Белича о материале, которым я пользовался, и о „готовом тезисе" — тенденциозное заявление, не соответствующее действительности.

Хотя »*Βουλγάρικα*» тетраглоссария хаджи Даниила представляет и богатый материал для суждения о говорах югозападной Македонии во 2-ой полавине XVIII-го века, я не ограничился одним этим материалом[1]. Я исхожу не только из этого источника, но и из большого, тщательно собранного и критически проанализированного мною диалектологического мате-

[1] Определенная нота проф. Белича, желающего уменьшить значение изученных мною материалов, звучит даже по отношению к хаджи Даниилу, „к почтеннейшему и словеснейшему даскалу, иконому иерокирику", — как назван он в заглавии составленной им „Дидаскалии". Мосхополь в то время славился своими школами и своими образованными людьми. Такими были Аназт. Каваллиоти и несомненно хаджи Даниил.

риала, относящегося к разным районам Македонии. Пусть конкретно укажет проф. Белич, что те или иные данныя, которые я представляю в своих Очерках, не соответствуют действительности. Я уверен, что этого проф. Белич сделать не может. Записи сербов в последнее время подтверждают правильную показательность моих материалов. Пробелы имеются не в качестве самого материала, который обработан мною, а в отсутствии диалектологических данных по отношению к ряду пунктов (сёл). Я это ясно сознавал и поэтому непредставил определенные пограничные линии отдельных диалектических групп в Македонии. По отношению к некоторым явлениям и это я смог сделать. Но черты представленных групп верны.

Не соответствует действительности и заявление проф. Белича: „автор исходит из готового тезиса". Едва ли кто сомневается, что именно проф. Белич подходит к македонским говорам с готовым тезисом. Его тенденциозность так резко обнаруживается в статьях и книгах, в разное время написанных и изданных им в Белграде, в Петрограде, в Париже. Ничем не отличаются по характеру своего содержания и направления и статьи, разобранные мною выше. Кто знает мои „Очерки" и другие работы по изучению Македонии, тому будет ясна и тенденциозность заявления проф. Белича о моей книге. У меня не было готового тезиса по отношению к говорам Македонии ранее их всестороннего изучения. Собрать весь доступный материал, посильно проанализировать его — вот основная задача, какую я поставил себе много лет тому назад. „Глубокого интереса полна для исследователя славянская языковая область восточных Балкан и в особенности Македонии: богатство языковых процессов, в том числе и таких, какие чужды другим славянским языковым группам, многообразное скрещивание разных диалектических черт, ряд любопытнейших параллелей с соседними балканскими неславянскими языками заманчиво влекут к себе внимание слависта", — писал я на первой странице своего введения к работе. И далее: „славянские говоры Македонии в течение последних 50 лет были объектом политических споров и кровавых распрей, но не были в полном их объеме предметом научного исследования". Указав на недостаточную удовлетворительность имеющегося диалектологического материала, я утверждал: „всё же, несмотря на указанные недостатки, на основании имеющихся записей вполне воз-

можно представить главные особенности македонских диалектических групп“ ... Мои непосредственные наблюдения касаются говоров северо-западной Македонии, Дольнего Полога“. „Собранный мною материал, относящийся к современным македонским говорам, рассматривается в связи с данными, характеризующими македонские говоры второй половины XVIII-го и первой половины XIX-го века“ (стр. I-III). Вот, в чем мои интересы и задачи по отношению к говорам Македонии. Кажется, нигде в тексте своей книги я не называл македонских говоров болгарскими. И только, выполнив большую работу по анализу собранного диалектологического македонского материала, я должен был осветить его исторически, в связи с соседними языковыми группами, с какими находились македонские славяне в общественно-языковой связи в разные периоды своей жизни. Я не забывал соседей и связей с греками, влахами, албанцами, турками. Из немакедонских славянских групп я учитывал в аспекте исторических и лингвистических отношений и данныя говоров сербских и данныя говоров в юго-западной и восточной Болгарии. А этот необходимый учет приводил меня, свободного от каких-бы то ни было ненаучных тенденций, к констатированию: македонские говори по своей системе, лежащей в основе их, по процессам давним, доисторическим (до IX-го века) и по процессам XI-XIX веков, представляют собою одну из групп болгарских, переживших длинный ряд общих явлений. Не мог же я отказаться от выводов, диктуемых лингвистическими фактами! А что эти выводы не соответствовали сербизму теории проф. Белича, это меня мало смущало. Мои выводы не могли быть иными.

Такими же свойствами отличается отзыв проф. Белича и о моей книге „Полог и его болгарское население“ (1929), отзыв, напечатанный в польском журнале „Lud słowiański“, II, 2.

В этом отзыве он делает такое замечание: „Я [!] считаю что говоры Полога не дают возможности представить их как одно целое (jako jedna całość“) (у Селищева стр. 281—437), так как Горний Полог, которым одним концом прилегает к диалекту галичкому, а другим к кичевскому, имеет с ними общие черты и принадлежит в связи с этим к типу староштокавскому а Дольний Полог со своим центром Тетовом — к среднештокавском“ (стр. 252).

Возражение проф. Белича, касающееся неодинаковости говоров Пологa неуместно, излишне. Я не представляю их как говоры с одинаковыми чертами во всех пунктах. В конце отдела, как результат изучения отдельных явлений, дана общая характеристика этих говоров. Там говорится между прочим следующее: „Всеми диалектическими чертами объединяется Горный Полог с соседним районом западной Македонии. И Дольный Полог многими явлениями объединялься с Горным и с другими соседними районами Македонии (Скопье—Поречье—Кичево)“ (стр. 396). В дальнейшем сгруппированы фактические указания на эти диалектические связи... „Различия в бытовом и языковом отношениях некогда, повидимому, существовали у населения Г. Пологa по сравнению с населением Д. Пологa... Но какие были давние различия в речи между горными и дольными положанами, мы не знаем: они сгладились в течение времени. Горноположане, сохраняя западно-македонскую диалектическую основу, в течение времени не порывали связей со своими соседями на юге и юго-востоке, — с населением дебрской Реки, главным образом Горной Реки (в XVIII-XIX веках обалбанившейся) и Кичева“. Следуют указания на языковые явления (339—340). Что касается говоров Д. Пологa, то в них отмечены кроме черт, свойственных македонским говорам, и черты, появившиеся на этей северо-западной окраине Македонии „в результате взаимных связей населения Д. Пологa с населением в Призренском крае, на Косовом Поле и по южной Мораве, а также в результате связей с теми сербскими группами, которые водворились в Д. Пологе“. Следуют фактические указания (404).

Можно ли при таком преставлении мною говоров Пологa упрекать меня в томъ, что я изображаю их „как одно целое“? А проф. Белич все-таки решился в печати свое мнение („я считаю. . .“) о связи говоров г. Пологa с Мало-Реканскими и Кичевскими противопоставить мнению Селищева, будто-бы не увидевшего этой связи!

Одно только вещание, а не научное определение, основанное на конкретниых фактах, представляет вторая часть заявления проф. Белича, — о принадлежности говоров Долн. Пологa к типу „среднештокавскому“, т. е. южноморавскому. Факты, представленные в моей работе, не дают возможности отрывать говоров этого края от говоров прочей Македонии, преимущественно западной. Но я отличал и черты не македонские в этих

говорах, — черты, проникшие сюда с севера и сев.-запада. Обозрев языковые явления в говорах Г. и Д. Пологов, я пришел к следующему выводу: „Итак, в основе говоров Г. и Д. Пологов лежат говоры общемакедонского типа, въ частности западних краев ее [Македонии]. Различия между Г. и Д. Пологами, представляемые положскими говорами в н а ш е время, неисконного происхождения. Одни из этих различий, наиболее значительные, вызваны были тем, что население Д. Полога испытало воздействие со стороны группы немакедонской, а северной, зашарпланинской, как отмечалосъ выше . . . Другие (немногие) различия развились внутри самих дольно-положских говоров, без воздействия со стороны“ (402).

Как видно, я далек был от какой-бы то ни было односторонности в своем изучении диалектологических данных.

В связи с тем содержанием и направлением работ проф. Белича по македонской диалектологии, которое достаточно полно обнаружилось в предшествующем изложении, находятся и следующие его замечания о моих положских изучениях: „. . . У Селищева не видно подлинного состояния этих говоров во первых потому, что он не имея достаточно материала, во вторых потому, что основная неточная („nieścisła“) концепция по отношению к этим говорам постоянно его толкает к представлению языковых процессов в некотором определенном виде“.

Пробелы в количестве материала имеются. Я сам отметил это на первой же странице своей книге, в предисловни к ней. Указав на свою поездку в Полог в 1914 году, я писал: „до сих пор обстоятельства не позволяют мне пополнить мои сведения непосредственными наблюдениями наместе, обойти в с е села Полога“. Но тем не менее основные черты этих говоров мною представлены въ соответствии действительности. Проф. Белич забыл отметить или обратить свое внимание на то, что мною тщательно изучен болшой материал, извлеченний из писаний Кирилла Пейчиновича, родом из Д.-Положского села Теарце, и его земляков, — из писаний на „препростейшемъ“ и не книжномъ языке болгарском Дольной Мизии скопьск ом и тетовском“. Так определял свой язык Кирилл Пейчинович. Мои непосредственные наблюдения, записи других лиц, въ томъ числе и сербов, писания на „препростейшем“ местном языке, относящиеся к концу XVIII-го века и к первой пловине XIX-го — всё это дало мне возможность представить мною диалектологических

черт, охарактеризовать много процессов, пережитых говорами Г. и Д. Пологов.

Во всех моих работих каждый вывод сделан после всестороннего, посильного для меня, анализа ф а к т о в. Нет ни одного утверждения, которое я предлагал бы в качестве пустой гипотезы, изолированной от фактов, не базирующейся на результатах изучения данных современных и исторических. Таких пустых предположений нет у меня. Обозревая же статьи проф. Белича, мы видели, как много там таких утверждений. Указывая на это свойство его работ, я не ограничивался одним общим заявлением, а каждый раз представлял конкретные данния, вопиющие против категорического утверждения — гипотезы проф. Белича. Проф. Белич с своей стороныы обязан был также отметить на конкретных фактах мои погрешности. Разумеется, погрешности в моих работах имеются. Но они не запятнаны каким-нибудь предвзятым мнением, далеким от цели научниых стремлений — искания истины. Нет у меня таких оков. Мои погрешности обичного свойства в научной работе: методологические недосмотры в некоторих пунктах и недостатачное количество материала. Я с глубокой благодарностью пользуюсь теми указаниями на методологические недосмотры и сообщениями дополнительного материала, которые делаются научною критикой. Такихъ указаний проф. Белич не делает по отношению к македонской диалектологии. Обвиняя меня в какой-то предвзятой концепции, проф. Белич поступил более чем неосторожено, не обосновав ни малейшим образом это тяжкое обвинение. Для выяснения этого обвинения большое значение представило бы опубликование в печати работ проф. Белича по конкретному изучению фактов македонских говоров, в частности, напр., говоров Тетова, где он был в 1914 году, как я отметил это в начале своего обзора (см. Мак. Прегл. IX, 1 стр. 53). Я представлю тогда на суд славистики свое отношение к наблюдениям проф. Белича и к тем условиям, в которых производились они. А пока заявляю, что заявление проф. Белича о непоказательности собранного мною диалектологического материала и особенно о моем предвзятома освещении этого материала—п у с т о е з а я в л е н и е.

Что же касается моего личного отношения к македонскому вопросу в общественно-политическом отношении, то я далек от сочувствия тенденциям политического империализма, с какой-бы стороны они ни исходили.

В качестве дополнительных и надежных сведений о говорах северо-западной Македонии проф. Белич рекомендует статью М. Павловича „Принцип корелативности у еволуцији језика и некорелативност диалекатских црта горњег Повардарја“ (Годишњак Скопског Философског Факултета, I. 1930). Из недостатков этой статьи проф. Белич заметил только „trochę nieodpowiedni tytuł“ (252). Но нетолько в заглавии, мало соответствующем содржанию, заключается недостаток статьи г. Павловича. Рекумендуемая проф. Беличем работа неудовлетворительна во многих отношениях. Я уже сделал критическия замечания о ней (См. „Македонски прегледъ“, VII, кн. 1, 1931 г., стр. 77—82). В качестве общего замечания об этой статье я должен сделать следующее. Автор ее не изучил надлежащим образом в полном составе говоры Македонии. Съобщеные им примеры весьма немногочисленны и не отражают всех сторон фонетической и морфологической системы говоров в упоминаемых пунктах, — не отражают в отношении трактуемых вопросов. Единичные примеры даны без указаныя, свойственны ли они всему населению или отдельным группам в том или ином селе. Обойдены молчанием взаимоотношения разных групп населения и результаты этих взаимоотношений, отражающихся в языке — именно взаимоотношения местного населения с колонистами-сербами, переселившимися сюда в последние годы. Напр., из села Горно Лисиче, в Скопьском Каршияке, даны такие единичные примеры: дь^{а}нес, тако се шегав (с-*ав* в окончании формы 3 л. множ. ч. наст. вр.). М. Павлович обязан был сообщить, с чьих уст записаны эти примеры с чертами немакедонских говоров (*ь*^{а}, — *ав*), — с уст местного жителя или переселенца. Ведь в этом селе в последние годы водворились пришельцы с севера и сев.-запада. Не произведено исторического анализа по отношению к лингвистическим данным, напр. к. взаимноотношениям сочетаний с *чер* — (*черна, черен*), и *цр* в говорах Македонии. Брать ету черту, не отдавая отчета о времени возникновения ее, и делать заключение на основании ее о давней связи говоров северной Македонии с говорами сербоштокавскими, — большая методологическая ошибка. Единичные примеры в статье М. Павловича грешат и против необходимого требования, предъявляемаго к описательно-лингвастической группировке материала. М. Павлович поместил в одну категорию все слова с заменами *ъ, ь*: тут и обыденно-бытовые слова и

слова с названием праздника (Спасòв-дь[а]н) и слова-знаки приветствия (дьбь[а]р—да[ь]н). Так нельзя поступать при изучении языковой системы: указанные примеры относятся к разным общественно-лингвистическим категориям, представляют не одинаковою лингвистическую значимость. При анализе лингвистических данных следует учитывать общественно-бытовую значимость этих данных. Тогда для нас могут быть ясны элементы изучаемого говора в их динамике. Невнимание к диалектологическим данным и к фонетическим процессам обнаружил М. Павлович и в квалификации замен *ѣ* в говорах северной Македонии (См. в моих критических замечаниях). — Такие работы, как отмеченная статья Н. Павловича, не помогут дальнейшему, более глубокому изучению говоров Македонии[1].

Проф. Белич нередко в качестве аргумента к своему голословному заявлению „не слажем се“ или „не могу се сложити“ присоединяет: „ускоро ће изаћи моја студија о једном западномакедонском диалекту“; в ней показал будет во всей полноте сербизм македонских говоров. Такое обещание мы находим в 1928—1929 г. и позднѣе. В „Нар. Енциклоп. С.-Х.-Слов.“ (IV) названо даже то издание, в котором появится исследование проф. Белича: -IV-я книга „Диалектол. Зборника“. Увы! IV книга„ Диал. Зборника“ вышла (в 1932 г.), но заполнена она не монографией проф.Белича,а „Речником Косовско-Метохијског дијалекта“ Глиши Елезовича. Мы давно ждем обещанный труд А. Белича. Мы так же внимательно отнесемся к нему, как и к небольшим его статьям по македонской диалектологии. Мы с благодарностью воспользуемся новым фактическим материалом этой работы (— в предшествующих работах не было сообщено ни одного факта его непосредственных наблюдений); но мы отбросим всё, что будет не соответствовать македонской действительности в лингвистическом отношении, и обнаружим основу этого несоотвествия.

[1] Проф. Белич невнимателен не только к содержанию книг и статей, но и к фамилиям авторов. Так, Еремию М. Павловича, автора книги „Малешево и малешевци“ (Беогр. 1929) проф. Белич представляет читателям журнала „Lud słowiański“ под фамилией „Поповић“ (стр. 251).

Б. Ученики и последователи проф. А. Белича

Проф. А. Белич имеет учеников и последователей, усвоивших его приемы в отношении к македонским говорам. Эти последователи представляют еще ярче особенности произведений своего учителя. Таковы известные мне 2 статьи Миливоя Павловича, доцента философского факультета в Скопье. Об одной из этих статей замечания сделаны выше. Другая его статья касается моей книги о Пологе, лингвистической главы ее: „О тетовском говору поводом књиге А. Селишчева: Полог и его болгарское население. . .“ (Гласник Скопског Научног Друштва, књ. XI. 1932. Стр. 169-178).

Трудно охарактеризовать принципы г. М. Павловича: они совершенно не обычны в науке. Он не представляет полного указания на содержание лингвистической части моей книги, он бегло коснулся только немногих пунктов; но его прикосновение, облеченное в претенциозную форму лингвистической фразеологии, по своему содержанию прямо-таки ужасно. Можно сгоряча не понять текста критикуемой работы, можно по недосмотру приписать представленному материалу не свойственное ему значение, можно ошибиться в истолковании фактов, но невозможно так топтать самые элементарные принципы научной критики, как это беззастенчиво делает г. М. Павлович в своей статье.

М. Павлович отмечает, что материал, представленный в моей книге, хотя и не обильный, но хороший („његов материјал . . . је у главном добар, инако не обилат“, 169). Но я грешу в следующем: я провожу определенный, заранее взятый тезис; я намеренно затемняю показательность материала; я замалчиваю факты, которые находятся въ приложении к моей книге, — факты „значительные“ („значајни“, 170), я не оглядываюсь на другие говоры, в особенности на говоры Скопьской Черной Горы, Кратова и др.

М. Павлович должен понимать всю тяжесть предъявленных мне обвинений. Он обязан с достаточной полнотой обосновать их. Но, если таких оснований не представлено, если одни из обвинений, формулированных М. Павловичем, ни в какой степени не обоснованы, другие мотивируются фактами, не относящимися к моей работе, а придуманными г. „обвинителем“, то как следует квалифицировать поступок г. Павловича?

Все „обвинения“, отмеченные выше, — плод фантазии

г. Павловича, — фантазии, основа которой не исходит из области научных исканий.

В лингвистической части своей книги я представил анализ материала по отношению к говорам Горнего и Дольнего Пологов. Этот материал я собрал летом 1914 г. в Пологе, а также извлек из печатных изданий, в том числе и сербских. Кроме того, много весьма существенных указаний представляют писания Кирилла Пейчиновича и его земляков-положан. Из этих писаний „на языке препростейшем" извлекаются факты, относящиеся к говорам в конце XVIII-го века и в первой половине XIX-го. К изучению этих писаний я приступил давно. Они-то и побудили меня поехать в Полог летом 1914 г. М. Павлович находит, что мои материалы не вызывают возражения в качественном отношении.

Кроме материала диалектологического и исторического (извлеченного из писаний положан), я пользуюсь и показаниями топонимии Полога и соседних с ним местностей. При топографическом названии в его современном виде я везде, где есть возможность, указываю свидетельство документально — и историческое, извлекаемое из документов.

Как я пользуюсь всем этим материалом?

Я прошу читателя заглянуть в лингвистический отдел моей книги. Мой прием изучения собранного материала одинаков во всех моих работах: пристальный, всесторонний анализ его, рассмотрение его в связи или только в аспекте соответствующих процессов других славянских языковых групп. Постоянно, в каждом пункте, отмечаются соответствующие явления в говорах Македонии и в областях Призренской и Южноморавской. Насколько важное значение я придаю говорам соседних областей на северозападе, видно по тому, что я не только пользуюсь справками с этими говорами в отдельных пунктах о Д. Пологе, но я постарался дать и общую характеристику говоров Призренской Горы и жуп Средской и Сириницкой. Из других говоров на севере я постоянно делаю ссылки на говоры Скопьской Черной Горы, Кумановского и северно-кратовского районов. Еще раз прошу просмотреть отдельные пункты моей работы.

Я извлек всё, что̀ можно было взять из текстов, приложенных к моей работе. Я, по мере своих сил и умения, произвел анализ всего собранного материала. Я стремился не упустить из виду ни одного факта. Может быть, где-нибудь я и просмо-

трел тот или иной пример; но фактов, имеющих важное значение я не пропустил. Я стремился вскрыть основу говоров Горн. и Долн. Полога и судьбу ее различных элементов в течение времени. Главные положения, касающиеся основы этих говоров, я сообщил выше, в разборе отзыва А. Белича. По отношению к более раннему времени передо мною вскрывалась во всех значительных явлениях основа, общая с прочими говорами Македонии и Болгарии. Эта общность демонстрировалась в фонетической, в морфологической и в синтактической системе. В течение времени эта основа переживала изменения, общие с прочими македонскими говорами, преимущественно с западномакедонскими. Говоры Дольн. Полога в отличие от говоров Горн. Полога, в разные периоды восприняли черты говоров немакедонских групп, — говоров, находившихся в Призренском крае и в Скопьской Черной Горе. Среди черт, введенных в язык населения Д. Полога под воздействием речи населения на сев.-западе, есть такие, которые свойственны языковой группе сербской. Об этом я подробно говорю. Ни от какого вывода я не закрываю глаз, не отмахиваюсь от него, твердя пустое „несомненно", „очевидно", — словечек, так обильно и безоглядно разбросанных в статьях А. Белича.

Вот в общем направление моей работы о говорах Г. и Д Полога. Ссылаясь на нее, я заявляю:

Отношение М. Павловича к критикуемой работе и к научному материалу — явление произвола и искажения.

Перехожу к обозрению отдельных высказываний г. Павловича.

1) „В обсуждении отдельных важных диалектических вопросов не всегда употреблены многие примеры, и при том значительные, но которые находятся в текстах, приложенных в отделе работы о языке, — как это будет показано в дальнейшем изложении" (170).

Я уже сказал, что все примеры, не только из текстов, приложенных к отделу о языке, но и из других материалов, которые я перечислил на стр. 281-287. М. Павлович обещает обнаружить этот пробел. Но, прочитав и перечитав его статью, я не нашел тех примеров, которые он обязан был указать. Только в двух местах можно понять, что дело касается таких примеров. Именно, на стр. 173, о заменах *tj-*dj, г. Павлович

пишет: „ ... како му је изгледало по акустичком утиску $m'^{к'}$: $к'^{т'}$ и сл., и као што је бележио у једном малом тексту из села Теарце". На стр. 175-176 он пишет: „Само у неким речима у корену и уопште у наставцима он [Селищев] констатује замену [гласных *ь, ъ*] са *е*... или са *о*: ... *о́вен, о́вес*...; али и у своме материјалу г. Селишчев има прииере: *до́бър, подобър, ве́тър, ве́пър*".

Только в этих двух пунктах можно усмотреть „дополнение" к примерам, анализированным мною: сравн. ссылку на текст в приложении ($m'^{к'}$: $к'^{т'}$) и слова „или у своме материјалу..." Если в этих двух недостаточно ясных указаниях надо видеть указания на пропуск примеров в моем анализе, то в действительности это — неоснование для обобщенного упрека меня в изгнании „многих" и „значительных" данных. Эти два „дополнения" представляют тенденциозную выдумку г. Павловича: указания на образования $m'^{к'}$-$к'^{т'}$ в говоре села Теарце и на примеры *добър, ветър, вепър* имеются в сооветствующих местах моего лингвистического анализа.

На стр. 291, в описании артикуляции $к'^{т'}$-$г'^{д'}$, я писал между прочим следующее. „В некоторых селах в северной части Д. Полога затвор происходит в зоне передне-палаталъных $т'$, $д'$, но близках к *к-г*: $m'^{к'}$, $д'^{г'}$. Так в с. Теарце — сва́нот$'^{к}$, бра́к$'^{т'}$а и бра́т$'^{к'}$а". Такое же указание сделано мною и на стр. 326, в отделе земен *tj-*dj.

Примеры *до́бър* и др. даны мною в отделе о судьбе -*trъ, -*tlъ, -*tl̥, — на стр. 306. Там я писал: „Вместо -*trъ в конце слова говоры Полога представляют -тър: *до́бър, по́добър, ве́тър, ве́пър*". Итак, я извлек эти примеры из своих материалов и представил их в соответвующем пункте своего лингвиистического анализа. Далее в моем тексте следует обзор замен сочетания -*tlъ: nesłъ>nesł>nesъł — nesoł (nesou). Не виноват же я в том, что г. Павлович плохо представляет судьбу этих сочетаний в славянских языках, а потому делает элементарную ошибку, указывая на гласный *ъ* в сочетаниях *добър*... и отожествляя его с заменой давнего *ъ* в сильном положении. Судьбу *-trъ нельзя рассмитривать излированно от судьбы -*tłъ, -*l̥ь (*nesłъ, *myslь) и других сочетаний с сонорными согласными, с -m, -n после согласного в конце слова (*jesmь, *osmь, *odnь...). Судьбав всех этих сочетаний языка была в об-

щем такова. С ослаблением и с утратой конечных *ъ, ь* после согласного (dobrъ, nesłъ, osmь...) чутье слога с r, l, m, n в течение некоторого времени удерживалось — dobrъ > dobr̥. Но затем слоговое свойство конечных сонорных по славянским языковым группам утрачивалось. Эта утрата проходила в двух направлениях. 1) Развивался вторичный гласный перед сонориым (перед r, l, m, n). Многие славянскые группы указывают, что был вначале редуцированный гласный. Позднѣе он заменялся такими гласными по славянским диалектом: *ъ* (в болгарских группах, *ъ-ə* в словинских говорах и в некоторых сербо-лужицких), e, i, y (ы), a, o, u (в чешских и лужицких говорах), *о, е* (в русских). Гласные лабиализованные o, u, (y) развивались в говорах Чехии, Моравии, в области лужичан и в Македонии под воздействием лабиализующего воздействие конечного согласного m *(м)*. Лабиализующее воздействие оказывал в говорах западной и центральной Македонии конечный согласный -ł. Итак: словин. dóbər, mókər, vihər, rekəl, mîsəl, jaz səm, ógəń (позднѣе, в результате обобщения основы прочих форм появились и для мужского рода ед. числа сочетания с сонорным после согласного: dobr, как и dobr-a...; конечный сонорным, оказавшись после согласного, стал слоговым: dobr̥...); чеш. (диалект.): vityr, nesyl, mysel, stébal, vědár, jsem-sim-som-su[m], osum-vosum в литературном чешском vitr̥, brat̥r, nesl̥, mysl̥, osm̥, blázn̥, но -jsem, ohen); лужиц. sem-sym-som-sum, bobər-bober, македоно-болг.: добър, вѣтър, [х]итъръ Петър, рекъл; но в западной и центральной Македонии — добър, рекол-рекоў...

На вторичного гласного, развившегося перед конечным сонорным согласным r, l, m, n, мог оказывать воздействие гласный в предшествующем слоге. Так, по говорам Македонии и юго-западной Болгарии находится -ter в сочетании veter (**вѣтръ**) при dobъr. Также и на востоке славянства: *вѣтер*. У восточных славян на артикуляции вторичного гласного влияла в некоторых сочетаниях также мягкость или твердость соседних согласных — журавéл′, бобóр (рус.), вепер′ (украин.).

2) Слоговое значение конечных r, l, m, n утрачивалось иначе: под влиянием форм, в которых после r, l, m, n находился гласный (nesł-a, dobr-a) стали произносить с неслоговыми сонорными и формы мужского рода ед. числа. Но в таких сочетаниях конечные ł, r стали после согласного безголосыми и подвергались в течение времени утрате; — nesl̥ > nes рус.

нёс, пёк, мог, нояп'<ноябрь, руп'<рубль..., чеш. (диал.) nes.

Вот краткие напоминания из сравнительной грамматики славянских языков, которые я должен сделать: в их свете я рассматриваю, как это требуется, процессы по славянским языковым группам, в частности в говорах Македонии; эти справки ясно указывают, что сочетания с ъг, ъl, er, or, ol, ъm, om, um... не возможно сопоставлять с первичною заменою гласных **ъ, *ь* в сильном положении. Ведь кроме всего прочего, обратите внимание на судьбу этих гласных в говорах Македонии: они заменены там гласными *о, е:* son, den. Этой замены никто не отрицает. Не отрицают ее ни А. Белич, ни М. Павлович. Но там же -dobъr, vetъr или veter и др. См. соответствующий отдел в моих Очерках по макед. диалектологии, стр. 55-62.

Также ясно и то, что в этих сочетаниях -ъг, -ъl, -ol, -um не являются „наставцима", не ощущаются как суффиксы, подобно суффиксам *-ец, ок.* Нигде не видно следов их продуктивности.

Вот какого свойства основание нашел г. Павлович для того, чтобы направить по моему адресу упрек в моем невнимании ко „многим" и „значительным" фактам (примерам). В этом упреке обнаруживается не только слабая его осведомленность в славянских языках, но главное, — обнаруживается его беззастенчивость в формулировании обвинения, для которого он не мог сообщить ни одного факта: отмеченные им примеры мною били показаны, — (оставляем в стороне его ошибочное объяснение *ъr* в dobъr...).

2) Того же значения и такое обвинение, направленное г. Павловичем по моему адресу. „Следуя за своим тезисом, который он желает доказать, г. Селищев цитирует топографические названия такие как *Глобочица,* ставя в связь с Глъбочица, и забывает рядом с этим упомянуть название места *Зубовци,* которое впрочем в другом месте он сам упоминает" (174).

Не правда. Я не забыл в соответствующем месте отметить и название „Зубовци". А именно, в пункте о судьбе гласного *ж,* — в пункте, где отмечено название „Глобочица", — там я посвятил полстраницы (316) и названию „Зубовци", указывая на отражение сербского элемента в этом имени. Итак, где-же тут моя односторонность, да еще такого свойства односторонность, которая связана с стремлением к утверждению определенного тезиса? Я не забавал о названии села Зубовци

и позднѣе, продумывал это имя в связи с другими топографическими названиями и личными именами, в связи с фактами, извлеченными из исторических документов. Результаты своего дополнительного изучения названия „Зубовци" я представил в статье „Диалектологическое значение Макадонской топонимии" (Сборник в честь проф. Милетича). Я не могу не обратить внимания читателя и на следующий поступок М. Павловича, достойный всякого осуждения. Он заявляет что упоминание о селе Зубовци у меня есть, — на стр. 280. Но на этой странице я только отмечаю Зубовци, как один из пунктов, откуда имеются записи. Такое же, не лингвистическое, упоминание об этом селе находится и на стр. 25. Но М. Павлович, пишущий о лингвистическом отделе моей книги, прошел мимо стр. 316, на которой говорится о происхождении названия „Зубовци". Вслед за „Зубовци" я говорю о названиях „Вруток", „Полог", „Глобочица", стр. 316-318! Нет никакой возможности считать заявление г. Павловича недосмотром.

Вот к каким недопустимым приемам находят возможным прибегать молодые сербские лингвисты из школы проф. Белича в их стремлении не только обесценить, но и скомпрометтировать работы с выводами, далекими от их тезисов сербизма.

3) М. Павлович заявляет, что у меня „нет в достаточной степени обзора других родственных говоров ни сравнения с ними. В особенности замечается, что не употреблены параллели с говорами Скопьской Черной Горы, Куманова и Кратова" (175).

Я прошу читателя просмотреть лингвистический отдел моей книги о Пологе. Вы увидите, как часто, говоря о тех или иных явлениях в говорах Д. Полога, я обращаюсь к говорам Призренского края, Скопьской Черной Горы, Кумановского и северной части Кратовского района. См., напр., стр. 301, 303, 308, 314 и т. д. Что же касается справок с другими македонскими говорами, то они находятся на каждой странице.

Как же мог посметь г. Павлович сделать мне упрек в игнорировании мною данных других говоров, в частности говоров Скопьской Ч. Горы и Кратова?

4) М. Павлович допускает искажения и не соответствующие действительности сообщения и в других пунктах. Так, говоря о замене гласнаго ǫ (ѫ) в охридско-ресенских говорах, он указывает *а* и *о*, ссылаясь на сведения Г. Киселиновича, на его сборничек песен, изданный в Битоле в 1926 году: „Охридско-

Преспанска лира", стр. 4-5. По заявлению М. Павловича, такие же гласные вм. ѫ находятся и в других македонских говорах. Цитирую: „у говорима појаса од Криве Паланке и Кратова преко Скопља до Тетова основни рефлекс је *у*, док је јужно, ка Кичеву и Дебру — *а* односно *о* као и у охридско-преспанском говору" (ссылка на сборничек Г. Киселиновича) (173). Я покажу ниже, что это замечание М. Павловича о заменах гласного ѫ в говорах Скопья и на юго-западе Македонии не соответствует действительности. А теперь я обращаю внимание читателя на замены гласного ѫ в охридско-ресенских говорах и на то, как пользуется г. Павлович диалектологическим источником. Мы на основе более ранних данных знали, что в Охридском и Ресенском районох заменою гласного ѫ служит в корне гласный ъ: *рѫка, пѫт*... То же подтверждает и Г. Киселинович. На стран. 4-5, на которые ссылается М. Павлович, мы читаем: „ст.-слов. јус велики даје: 1) â: дâп, зâп, рâка; 2) а: стана, падна, понада; 3) у: суд, судија, кућа". Итак, Г. Киселинович отличает гласный â от гласнаго *а*. Гласный â — это гласный, передаваемый нами знаком ъ. О такомъ значении знака â определенно свидетельствует и г. Киселинович: в Вуковой азбуке „недостаје облик само за један звук, којег у књижевнем језику нема, али који се налази у неким нашим говорима. То је веома низак самогласник задњега реда, који ја обележавам са â" (стр. 1). А г. Павлович заявляет, что в Охридско-ресенских говорах заменою ѫ служит *а* и ссылается при этом на указание Киселиновича! Вот как относится к диалектологическим материалам и указаниям г. доцент Филлософского факультета в Скопье М. Павлович!

Также искаженно цитирует он и указание г. Киселиновича о *цр-* и *чере-* в охридско-ресенских говорах. Г. Киселинович указывает два ряда примеров, с *цр-* (црква, црн, црвен, црви) и с *чере-* (черева, черен, черешна), — указывает без всякого территориального разграничения по говорам (стр. 6). Так оно и есть в действительности: прежние слова с *чер-* вм. *чр-* перед согласным *(червен...)* заменились новыми словами с *цр- (црвен)*, но слова с *чере-* вмѣсто *чрѣ- (череп...)* не вытеснены на юго-западе Македонии новыми словами с *цре- (цреп...)*. А г. Павлович пишет: „он [Киселиновић] помиње као појединачне примере из искључиво градског изговора: *черева, череп, черешње*, поред: *црква, црн, црвен, црви*". — Нет у Г. Киселиновича упо-

минания о том, что сочетания с *чере-* свойственны „исключительно городскому говору."

Такие искаженные и неуместные ссылки не одинаки у г. Павловича.

Желая представить некоторую видимость обоснования для своего тезиса, что *ћ-ђ* вместо *tj-*dj, *у* вм. *ѣ*, *ъ* вм. *ъ, ь* в говорах Д. Полога — черты давние, основные, а отклонения от них —черты, привнесенные позднѣе с юга, М. Павлович утверждает: *ћ-ђ, у, ъ* находились в говорах Д. Полога ранее водворения здесь переселенцев из Призренского края, — переселенцев недавнего времени и совсем малочисленных; изменение в языковую основу долне-положского населения внесли не они, а переселенцы более ранние и более многочисленные, шедшие с юга... „Относительно более старое население, — более старое, чем призренская незначительная струя и в значительно бо̀льшей степени крепкое, — это то, которое остановилось в Пологе при движениях дебрско-мияцкой и кичевской струи, и что эта струя, „дебрская", даже охватила и самый Призренский край, как это видно по данным антропогеографических изучений, а также и по историческим исследованиям" (171). Какие же это данныя антропогеографические и исторические? М. Павлович, не указывая конкретно этих данных, сделал общие ссылки на работы Т. Смиљанића „Мијаци, Горња Река и Мавровско Поље" (Насеља и порекло становништва, књ. 20, Беогр. 1925), стр. 44, и „Anciennes tribus serbes. Les Mijaks, les Brsjaks et leur voisins dans lo Serbie Méridionale", Skoplje. 1930 (страница ?). Здесь можно, по ссылке г. Павловича, почерпнуть антропогеографические сведения но тезису о раннем водворении мияков и брсяков в Пологе и в Призренском крае. Для исторических же данных по этому вопросу М. Павлович ссылается на статью М. Костића „Устанак Срба и Арбанаса у Ст. Србији против Турака 1737—1739 и сеоба у Угарску" (Гласник Скоп. Научн. Друштва, VII—VIII, 1930), стр. 203—235.

Предшествующие справки лишают читателя статьи г. Павловича возможности верить его ссылкам. Следует проверить их. Оказывается, и в данном случае — это пустые сноски для дутого обоснования.

Откройте 44-ю страницу работы Т. Смилянича. Там Вы читаете: „Мијаци су се исељавали, као што видесмо, и раније, и онда су допирали на Исток до Тиквеша, а на Север до Бео-

града. Вој. С. Радовановић их налази у Тиквешу и Рајцу [ссылка на работу В. Радовановича], а Сима Тројановић, према усменом саопштењу, у Ресави и испод Медведника. Један део породице Брадиновци из Тресонча пресељени су у Лесковац. Од Ђиноваца из Галичника има одсељеника у Подгорици и Црној Гори, где су врло виђени. И данас се одсељавају Мијаци: у Тетово, Гостивар, Кичево, Скопље, Велес, Прилеп, Битољ, Куманово, Гњилане, Јагодину, Београд и у Банат" ... В начале же этого абзаца, на стр. 43-ей, Т. Смиљанич пишет: „Четврто је доба [в движении мияков] најновије и почиње крајем прошлог [XIX-го] века... Видели смо померање Мијака још у почетку XVIII в., али оно се вршило у виду пресељавања читавих села и породица у друга места... Међутим сад имало појединачне селидбе"... Указывая на более раннее движение мияков, М. Павлович ссылается на работу В. С. Радовановича „Тиквеш и Рајец" (насеља и порекло, књ. 17, 1924 г.). В этой же работе время появления мияков в Тиквеше определяется концом XVIII-го века... „У овом времену има у Тиквешу и Рајцу досељеника од Мијака и од Кичева. Тако су крајем XVIII века доспели Мијаковци у Бегниште, Мијаковци у Топлику, Кичевци на Борински Рад више старе Желиште... Долазили су као сточари на зимска пасишта, али због арнаутских зулума нису се враћали у своје крајеве" (208). Что же касается устного сообщения С. Трояновича, то оно не определенно и повидимому не точно. Нет указания на время переселения отдельных жителей Дебрского края на Ресаву. Кроме того, это сообщение не подтверждается обширным описанием Ресавы и сёл ее, составленным Ст. М. Миятовичем и изданным въ 1930 году, в 46-ой книге „Етнограф. Зборника" (Београд): тут нет сведений о мияках и о следах их на Ресаве. Не относилось ли это устное сообщение к селу Медвежью (Медвеђе)? Если же это село имел в виду г. С. Трояновић, то там мияков нет, а есть фамилия Миятовичей, предки которых к миякам не принадлежали. И вообще, движение на Ресаву с юга происходило преимущественно из Косовской области, — происходило в XVIII —XIX веках. На Ресаве отмечено 68 фамилий, предки которых вышли с Косова. А из Македонии пришли на Ресаву родоначальники только 4 фамилий: 1 из них пришел из Прилепского района, 1 из Гопеша и 2 неизестно, из какой македонской местности (см. у Ст. Мијатовића, стр. 163—164, 186, 192, 210).

Если обратиться к другим периодам в передвижении мияков, как это представляет Т. Смилянич, то не найдем указаний на водворение их в Пологе и в Призренском крае. Значительное передвижение этого населения происходило в конце XVIII-го в. — в начале XIX-го. Но не известно, переселялись ли в это время мияки в Полог. Если и шли сюда отдельные семьи мияков, то они не могли сразу же изменить предполагаемую г. Павловичем южноморавскую основу говоров Д. Полога: писания К. Пейчиновича и его земляков документально свидетельствуют, что языковые черты в Д. Пологе в конце XVIII-го века — в начале XIX-го были такие же, какие находятся там и во 2-ой половине XIX-го века и в начале XX-го. И еще важное указание можно извлечь из этого источника: тогда, в конце XVIII-го в. — в начале XIX-го, черт общемакедонских в говорах Д. Полога было больше, чем во 2-ой половине XIX-го в. — в начале XX-го. См. в разных пунктах моих изучений языка К. Пейчиновича. Некоторые общемакедонские черты вышли из употребления в этом крае совсем в недавнее время, — после 1-ой половины XIX-го века.

Г. Павлович ссылается на передвижение мияков в Полог. Как обнаруживает источник его сведений, Т. Смилянич, это передвижение происходило со 2-ой половины XIX-го века. Это были отдельные семьи и отдельные лица. На изменение языковой основы в Д. Пологе они не могли оказать влияния. Такого влияния не оказывали и более ранние поселенцы -мияки, XVII-го в., если таковые были тут. Где же указания на „более старое“ и „более крепкое“ мияцкое население в Д. Пологе и Призренском крае? Г. Павлович сделал ссылку на антропогеографические данныя, но эта ссылка оказалась совсем не подходящей.

На более старую колонизацию жителей Дебрского и Кичевского краев указывают будто-бы и „исторические исследования“. Из таких исследований названа статья М. Костича, — названа без указания определенного места (страницы), где говорится об этой колонизации. Наученные горьким опытом, мы снова прочитали указанную статью М. Костича. Работа солидная; в ней тщательно собран документальный материал, относящийся к австро-турецкой войне 1737—1739 гг. и к восстанию сербов в старой Сербии и албанцев в северо-западной Албании. Но в этой статье нет указаний на передвижение мияков и ки-

чевцев. Даже общей ссылки на это передвижение мы не нашли в этой статье.

Итак, одна ссылка г. Павловича совсем не обосновывает его тезиса, противоречит этому тезису, указывая на позднейшее переселение в Полог немногих семей и лиц из Дебрского края. Другая ссылка вовсе пустая.

Г. Павлович, не останавливающийся пред искажением цитат и свидетельств и перед пустыми, дутыми ссылками, упрекает меня в отсутствии исторического подхода к изучаемым явлениям, идет мимо, умалчивает об основном моем мотиве — о моем стремлении к историчности. Он умалчивает о тех показаниях исторических документов, которые я представил в своей работе, — о звуковом виде топонимии, находящейся в исторических документах. Г. Павлович заявляет, что названия с *шт, жд* в Пологе *(Пешт, Доброште)* не принадлежали давнему, основному славянскому населению тут, и упрекает меня, что я упустил из виду „иную возможность объяснения: часто переселенцы переносят с собою и названия пунктов" (170—171). Я не отрицал этой возможности. Но в данных случаях не было необходимости обращаться к ней. Г. Павлович не недосмотрел, а отмахнулся от документальных указаний, находящихся в той же части моей работы: топографические названия с *шт, жд* вместо *tj (*kt') *-dj, с *о, е* вместо *ъ, ь* находящиеся не только в Пологе, но и в Призренском крае, идут издавна: некоторые из них засвидетельствованы историческими документами XIII—XIV веков, грамотами, и XV века, турецкими вакуфами, Эти документальные справки сообщены и, разумеется, учтены в моей работе. См. стр. 115—117 (данныя из турецких вакуфов XV в.), 295—297, 302—303, 312, 329—330 (из современной и из исторической топонимии). К топографическим названиям с *шт -жд* извлеченным из исторических документов, следует присоединить еще одно, по недосмотру пропущенное мною: из грамоты Константина Асеня Вирпинскому монастырю у Скопья (до 1277 г.). В этой грамоте упомянут **Ѡграж҃ѥникь**, находившийся недалеко от Палчишской речки (в районе дольне-положских сёл Горно и Долно Палчиште): **Ѡграж҃ѥникь прѣз брѣдо на изворь Пал'чишкж рѣкж...**

Г. Павлович, вопреки всем этим представленным мною указаниям, заявляет: названия с *шт* могли быть принесены с

юга (-о названиях с *о, е* вм. *ъ, ь* он совсем и не упоминает). Когда? — Ответ г. Павловича был отмечен выше, — не раньше XVIII-го века. А документы свидетельствуют о топографических названиях с *шт -жд,* с *о, е* вм. *ъ, ь* в Пологе и в Призренском крае в XIII—XV веках!

5) Как известно, в сербской печати изгоняется термин „Македония", „македонский". Он заменяется посредством „Јужна Србија" и других. Это обнаруживается и в статье М. Павловича. Следуя за А. Беличем, он пользуется по отношению к македонским говорам термином „староштокавски (дијалекат)", а если приходится употребить слово „македонский", то оно дается в таком виде: „так называемые македонские" (говоры): „између такозваних македонских дијалеката", „у говорима т. зв. северне и сев.-западне Македоније" (173). Почему „так называемые", а не подлинно-македонские? — Какая-то боязнь перед „македонским", какие-то враждебные сербскому штокавизму ассоциации заставляют проф. Белича и его последователей прибегать к таким терминам, которые заглушили бы собою термины реального, подлинного значения: „Македония", „македонский". При этом, боязнь македонизма проявляется по отношению не ко всей Македонии, а только по отношению к той части ее, которая находится в составе Югославии. По отношению к южной Македонии, находящейся под властью Греции, проф. Белич свободно располагает терминами „македонский", „южномакедонский" (см. выше).

Отмеченные предосудительные приёмы в работе г. Павловича отражаются и в трактовании им конкретных языковых явлений македонских говоров. К тому же дело ухудшается еще тем, что он в недостаточной, повидимому, степени владеет македонским диалектологическим материалом. В своей статье г. Павлович касается немногих явлений: замен *tj-*dj, *ǫ, *ъ, *ь, tr̥t, tl̥t, čr, ł, окончания именит. пад. множ. числа, местоимения вин. ед. муж. рода. Но во всех его замечаниях, довольно туманных, хотя и представленных в модерных лингвистических терминах, отражаются указанные выше отрицательные свойства его приёмов.

1) Знамены *tj-*dj. Г. Павлович утверждает, что „рефлексом" указанных праславянских сочетаний в Пологе были „африкаты ћ-ђ" (170 и др.). К моему описанию артикуляции согласных,

которые он по сербскому обыкновению передает посредством ћ-ђ, он ничего существенного не мог добавить. Я утверждал, что эти согласные — не аффрикаты. В Тетове это — согласные задне — палатальные *к'-г'*. В селе Теарце я отметил более передний затвор: $m'^{\widehat{\kappa}}$-$\partial'^{\widehat{\imath}}$, но и $\kappa'^{\widehat{\tau}}$-$г'^{\widehat{\partial}'}$. Фрикация обычно отсутствует. Изредка бывала представлена и фрикация, весьма слабая (слабость фрикации признает и М. Павлович). Но такое образование бывало редко; обычно отсутствовала и слабой степени фрикация. Я ссылался на речь лица, хорошо известного сербам, — на о. архимандрита Савву Протича, человека преклонных лет, принадлежавшего к сторонникам сербской политической ориентации. Он — уроженец города Тетова. Он не получил порядочного образования. Сербским литературным языком он не владел в достаточной степени. В его речи были *к'-г'*. Укажу еще на одно лицо, на учителя г. Јована Ћирића, тоже уроженца городи Тетова. Он владеет и сербским литературным языком, владеет и артикуляцией сербских согласных *ћ-ђ*. Но он владеет и артикуляцией местных согласных — *к'-г'*. Он сам ясно сознаёт отличие тетовских *к'-г'* от сербских *ћ-ђ*. — Невозможно отожествлять те и другие согласные.

Поставив вопрос о давнем состоянии говоров Полога в отношении замен *tj-*dj, я на основании представленных данных, извлеченных из современных говоров и из топонимии в ее современном состоянии и в отражении в исторических документах, полагал, что в более раннее время, при водворении славянских групп в Пологе, в языке этих групп были сочетания с *шч-ждж*. Такие же группы находились и далее на северо-западе. В т е х ж е областях находятся топографические названия и с другими чертами, свойственными языковым группам с *шч-ждж* вместд *tj-*dj: названия с *о, е* вместе *ъ, ь* в сильном положении. Подробнее о македонской топонимии и сочетаниях с *к'-г'* я говорил выше, в разборе статей проф. Белича. Напомню только, что в Македонии, в северной, в центральной, в югозападной, нет ни одного топонимического названия с *к'-г'* вместе *tj-*dj. Это отсутствие достаточно выразительно.

О дутых библиографических ссылках г. Павловича относительно движения населения с юга на север в Полог и далее было только что сказано.

Не верны его сведения и в фактических деталях. Так говоря о письменной передаче *к'-г'* у Кирилла Пейчиновича, он

заявляет: „интересантно је напоменути, на пример, да је Кирило Пејчиновић, Тетовац, у својој књизи Огледало употребљавао знак h за гласове *h* и *ĥ*, а тако и у књизи Оутѣшенїе... (172). — Не верно: в той и в другой книге имеются написания не только с h как это было принято у македонских книжников, но и с к, г (хотя и редко): кѕ́кѫта (напр. в Утешении, 13) сравн. и в рукописях: кѕкїѧ, кѕ́кѫта (Житие Лазаря, помянник), рѣгѫ го ѧдѧ (Огледало 105).

2) ǫ (ж). М. Павлович заявляет, что в говорах Д. Полога старой, основной заменой гласного ж был *у*, как и в говорах Криво-Речной Паланки, Кратова и Скопья („преко Скопље до Тетова". 173). Гласный *а*, находящийся в окончаниях, занесен с юга. Указан „принцип, да се елементи у корену боље чувају, отпорнији су: значи да су досељеници с југа, који су у свом говору имали *а* место ǫ, успели да своју особину наметну само у наставцима, а да је у корену остао ранији рефлекс". Оттуда, с юга, принесены и отдельные слова с *а*, *ъ* (вместо ж, 174). В Г. Пологе заменою ж был такой же гласный, как и в говорах, находящихся далее на юге, — в Кичевском, Дебрском, Ресенском краях, — гласные *а, о*. Если же в Г. Пологе встречается *ъ* (*ръка, път*), то такая замена, *ъ*, вторична: этот гласный получился в результате редукции гласного *а*, — „закључан који принципски [!] једино могућан" — Вот и всё.

Всё это мог написать человек, не располагающий в достаточной степени сведениями о македонских говорах и считающий возможным искажать засвидетельствованные в печати факты, относящиеся к вопросу об ж в этих говорах.

a) Мы уже выше указали на искажение, которое совершил г. Павлович с свидетельством Г. Киселиновича о замене гласного ж в охридско-росенских говорах в виде â (ъ).

b) Не верно, что в Скопье, давнею заменою гласного ж является *у*. В городе Скопье имеются слова не только с *у* вместо ж, но и с *ъ*, *а*. В селах к югу от Скопья заменою этого гласного служит *а*. С тем же гласным представлены и топографические названия. Как в селах, так и в городе, представлены и слова с среднеболгарской заменой гласного ѧ после j посредством ж: ѩзик вместо ѩзыкъ и др: *јазик, јачмен, јатрва, зајак*. Следует обратить также внимание на запись в апостоле, писанном в Скопье в начале XIV-го века; там находится сѧ вместо среднеболгарского сѫ<сѧ: юмоу сѧ писа. Написание с а

в „са“ указывает на такую замену гласного ѫ, которая была близка с гласному *а* (ъ^{а}). Об всем этом см. в моей статье „Говоры области Скопья“ (Македонски прегледъ, VII, кн. 1, стр. 43-45, 67-68).

с) „Заключение“ которое единственно принципиально возможно по отношению к ъ вместо ѫ в Горнем Пологе *(път, ръка . . .)* — такое, по мнению М. Павловича: это ъ появилось в результате редукции гласного *а*. Но это „заключение“, несмотря на объединение его с „единственной“, да к тому же „принципиальной“ возможностью — невозможно. В говорах Гор. Полога результат редукции *а* не отмечен. Это явление непоследовательно и в весьма слабой степени представлено в говорах города Тетова. В дольне-положских селах я совсем не мог заметит результата такого изменения *а*. Вероятно, для этого „единственного“ „принципиально возможного заключения г. Павлович изменил знак *â* в записи Г. Киселиновича в *а*. Но мы напомним, что области с ъ вместо ѫ занимают районы Струги, Охрида, Ресена, Лерина, Костура, Водена, Меглена, Кукуша, Дойрана, Гевгели, Солуна. Гласный ъ вм. ѫ находится не только вне ударения, но обычно под ударением (в корне). С процессом изменения безударного *а* в ъ гласный ъ < ѫ не связан в этих говорах.

Кроме этих диалектических указаний, г. Павлович отбросил (— тоже „принципски“?) и показание исторического документа, находящееся на 116, 312 страницах моей книги о Пологе: название местности *Лъжан[е]*, около села Галаты. Такое название находится в турецком вакуфе XV-го века. Это же название представляет замену более раннего слова „Лжжане“, серб. *Лужани* (другие этимологические соответствия см. на стр. 116).

М. Павлович, следуя за проф. Беличем, избегает встречи с ъ, как с заменителем гласного ѫ: ведь, эта замена — общая с прочими болгарскими группами!

d) Опираясь на принцип, что в корне звуковые элементы более упорны, а в суффиксе они изменчивы, г. Павлович, если бы не отбрасывал иного, более важного принципа — не искажать текста, фактов, не отбрасывать тех из них, которые не согласуются с его тезисами —, он обязан был бы остановиться на той параллели, которую я указывал из области кайкавских говоров. Именно, я писал на стр. 315-316 по этому вопросу следующее. „Сочетания разных диалектических элементов в

отношении замен ǫ представлены также по говорам кайкавщины... Так, в некоторых местностях Подравины употребляются в речи сочетания с *о* (местного происхождения) и с *у* (инодиалектического). Слова с *о* считаются „простяцкими": так говорят „najprosteši". „По-господски" („gospocki") — слова с u roka-ruka... В некоторых говорах „простяцкие" элементы представлены в суффиксе -по- [!]: povrnǒti, povr̂nol. В корне u: ruka. Так, напр., вселе Калиновец". (Сделана ссылка на работу F. Fanceva в Arch. f. slav. Phil., XXIX, 323).

Итак, не в корне сохраняются в указанных формах местностные элементы, а в суффиксах. Эта параллель близка по своему содержанию к дольне-положским явлениями. В говорах Д. Полога суфиксальные элементы являются общими с прочими говорами Македонии; общи в том числе и суффиксы с заменой прежнего гласного *ѫ*: a) в форме „общего" (винит.) падежа жен. р. на *-а*: *на гора, на планина*; b) в форме местоимения вин. ед. жен. рода: *ја* или *га* (*ѭ*), *неја* или *нега*; c) в глагольном суффиксе *-на-* (-нѫ-): *дигнале*; d) в окончании формы 3 л. множ. числа наст. вр.: *несат*; e) в окончании формы 3 л. множ. числа имперфекта-аориста: *пита[х]а*. Весь морфологический строй в говорах Д. Полога является таким же, каким его представляют издавна прочие македонские группы, а также группы юго-западной и восточной Болгарии. Имеются в Д. Пологе отдельные слова с *ъ*, *а* вм. *ѫ* в корне. Всё это дало мне основание полагать, что давней заменой гласного *ѫ* в Д. Пологе был такой же гласный какой до сих пор сохраняется в говорах Г. Полога *-ъ*. В течение времени в Д. Пологе вошел в обиходъ ряд слов из иной диалектической среды, — слов с *у* в корне вместо *ѫ*. Эти слова, с сохранением корня с гласным *у*, введены были в обычную, традиционную формальную систему местной, Положской среды. В этих случаях происходила не подстановка отдельного звука в слово, как это утверждает М. Павлович, слишком механически понимая „прииципе" устойчивости звуков в корне, а применялась основа и суффиксы в том или ином звуковом виде. Обратите, напр., внимание на слова „кук'а": и там в Македонии, где в других словах находится *ъ* или *а* вместо *ѫ*, а вместо *tj представлено *шч*, это слово, если оно зашло сюда, имеет *у* и *к'*: *кук'а*, но нигде не отмечено *куща* или *кък'а*, с подстановкой одного только звука в корень: *у* или *к'*.

3) *ъ, ь*. М. Павлович утверждает, что основной заменой этих гласных в говорах Д. Пологa был *ьа*. Что же касается суффиксов *-ок, -ец, -ен*, то это — „нанос с юга“. До к тому же, в окончании *е, о* проведены „не абсолютно последовательно“ (175). Примеры этой непоследовательности не указаны. Но вероятно такими примерими надо считать те, которые он указывает, как будто-бы опущенные мною, — указывает вместе с примерами с гласными *е, о* в суффиксах: *о́вен, о́вес, мр'тоец, во́сок — до́бър, ветър, вепър* (175). А потому следует вывод по отношению ко мне: „Г. Селишчев овде упада у исту методолошку грешку као и код рефлексâ назалâ тако и код рефлексâ полугласникâ (175).

От ошибок я не свободен; но все отмеченные выше указания на мои ошибки — указания сделанные г. Павловичем, совсем лишены основания, и с ними считаться нет возможности. Я нигде не ограничиваюсь пустою схемой. Я предварительно анализирую в с е доступные мне данныя и только после этого я делаю посильный вывод. Я проанализуровал весь материал, относящийся к говорам Г. и Д. Пологa в отношении замен *ъ, ь* в сильном положении. В Г. Пологе представлены гласные *о, е* вм. *ъ, ь* и в корне и в суффиксе. Этого не оспарывает и М. Павлович. Но в Д. Пологе в конце XVIII-го в., в XIX-м и в начале XX го в. состояние в отношении слов с заменами гласных *ъ, ь* является иное: в корне многие слова представляют *ъ (сън, дън)*, в суффиксе — *о, е: пре́вързок, пе́ток, по́дарок, сладок*; членная форма на *-от: сва́тот, си́нот, поста́риот син*, предлог *со*, редко *с*; ве́нец, бра́тец, ста́рецот ми, „Кѵриллъ Ретоецъ“, а́рен, стра́шен, си́тен, о́вен, іеден и др.

Отметим, что *е* находится и в непродуктивном суффиксе *-ес: о́вес*.

Обратим внимание на слово „*поводен*“ (рус. „паводок“, „по́водень“. родит. „по́водня“). Это — бытовое слово м е с т н о г о обихода, применявшееся к названию горного паводка, разрушительно действовавшего по селам Пэлога.

В немногих б ы т о в ы х словах в Д. Пологе имеется *о, е* в корне слов: *бочва, дош*. Также в наречни *токмо*. В писаниях К. Пейчиновича и его земляков имеются несомненные указания на те же слова с *о*, а также на слова с *е*, — на слова бытового значения: *тест, лен*. С гласным *е* представлены ими и такие слова: *лесно, леснота*, корень *темч-: темнина*, да се

стемниш и другие образования. В изучении этих писаний приходится наблюдать еще следующее: в то время в конце XVIII-го века — в первой половине XIX-го употреблялось слово *ден* и производные: денешнїй день, денѣ, денеска, разденишъ: да се стемнишъ й да се разденишъ и др. Позднѣе в Д. Пологе утверждается в общий обиход слово *дън*.

Я не забыл и указаний Положской топонимии в ее современном состоянии и в отражении в исторических документах XIII—XV вв. О ней совсем умолчал М. Павлович. Топонимия Д. Полога свидетельствует об *о, е*, как заменах гласных *ъ, ь* в корне и в суффиксах (в сильном положежении): Бозовец или Бозовци (*боз-*<*бъз-*), Добърце (*добр-*<*дъбр-*: Дъбр-ьце), Бродец, Лисец, Родец, Самовилец, Жеден и др. Такой звуковой вид указанных названий ндет издавна. В турецких вакуфах XV века упоминаются Радовец, Топлишнец. С *-ец* географические названия этой местности были известны и в XIII-м в.: Пьсець краище Лисеч'ко, отмечены в грамоте Константина Асеня. Село Бозовец или Бозовци имеется и в Призренском крае. В виде „Бозовци" оно отмечено и в XIV-м в., — в хрисовуле Стефана Душана архангельскому монастырю у Призрена.

Вот направление работы, выполнявшейся мною по материалам, относящимся к заменам гласных *ъ, ь* в говорах Д. Полога. Я не мог сделать заключения, что давней, основной заменой этих гласных был гласный *ъ*: *сън, дън, старъц, овън, овъс, подарък, петък*. Такое заключение запрещают и современные языковые факты и показания топономии в документах XII—XV веков. Я мог сделать только следующий вывод: основные замены гласных *ъ, ь* в сильном положении в говорах Д. Полога были такие же, как и в других говорах Македонии, а также в говорах юго-западной Болгарии — *о, е*.

У М. Павловича — голая схема в отношении судьбы *ъ, ь* в Д. Пологе, а не результаты анализа языкового материала, относящегося к этому вопросу. Ошибочность его представления о *-ър* в сочетаниях *добър, ветър*... была отмечена выше: не возможно ставить в связь гласный *ъ* в этих сочетаниях, — гласный вторичного происхождения, с судьбой *ъ, ь* в сильном положении.

4) t|t. М. Павлович упрекает меня в том, что я не поставил в связь замен | с соответствующими заменами в говорах Скопьской Черной Горы, Куманова и Кратова. Г. Павлович утверждает, конечно, с „несомненностью“, об основной связи говоров Д. Пологa с говорами Скоп. Ч. Горы. Он пишет: „У доњеполошком говорном типу: *л̥>у*, *л̥>ль*^{а} показују несумњиву везу са говором Скопске Црне Горе, с тим да се у Тетову изгубило *лу*, основно у Скопској Црној Гори *(слунце, слуза)*“. Сочетания же с *ол (оў) (воўк)* принесены в Д. Полог с юга (176).

Итак, в Д. Пологе нет теперь, не было и в конце XVIII-го века сочетаний с *лу*. характерных для Скопьской Черной Горы. Объяснение легкое: если нет теперь, то было раньше, а затем утратилось. А сочетания с *оў* принесени с юга:

Грубая, лишенная разностороннего анализа механистическая схема.

М. Павлович, упрекая меня в невнимании к гововам Скопьской Ч. Горы, Куманова и Кратова, прошол по обыкновению мимо того, на что̀ должен был бы обратить внимание, а не спешить с указанием недостатка в моей работе. Читая пункт о t|t, t|t во моей книге о Пологе, он должен был бы остановиться на той ссылке, какую я сделал на стр. 309: „Замечания о физиологических процессах, в результате которых получились эти сочетания [замены t|t в говорах Македонии], сделаны мною в Очерках по македонской диалектологии, 66—72“. Я не находил нужным приводить всех данных и объяснять их в работе о Пологе. Но для понимания положских замен t|t я просил обратиться кмоим Очеркам. М. Павлович обязан был заглянуть в эти Очерки, если он пожелал выступить с критикой этого пункта в моей книге о Пологе. Этого он не сделал, а поспешил упрекнуть меня в том, что я не принял во внимание замен t|t в говорах Скоп. Ч. Горы, Куманово и Кратово.

Не правда. На тех страницах Очерков, на которые я ссылался в „Пологе“, представлены данныя и говоров Скоп. Ч. Горы, Куманова и их отношение к говорам северной части Кратовского края (а не Кратовского края вообще: южно-кратовские говоры принадлежат к иной, македонской группе). Я писал там, между прочим так. „По замене | сев.-кратовские говоры находятся в тесной связи с говорами Кумановской области. . . . [следуют данныя и их объяснение]. Кумановские говоры, кроме

овчепольских, стоящих ближе к велесско-скопским говорам, имеют замены l̨, общие с ближайшими к ним говорами скопско-черногорскими и прешевскими [следуют фактические справки и их объяснение; указаны и сочетания с lu и области их распространения] (стр. 72). Как видно, диалектологические данныя приводили меня к выводу о связи Скопьско-Черногорских, Кумановских и северно-кратовских говоров в замене tl̨t. Но этой связи я не мог усмотреть по отношению к говорам Д. Пологa. М. Павлович ссылается на привиденные мною примеры с *лъ*: *длъг-, слъза, слънце*. (Пример „*длъбок*“ надо исключить: он не показателен, как отметил я на стр. 310: *ъ* в этом слове мог заменить собою гласный *ж*: сравн. в Костурском крае „*глъмбока*“, „*длъмбока*“). По отношению к *длъг* я обращал внимание, что в таком виде это сочетание представлено во многих говорах на северо-востоке Македонии. В Очерках я писал: „развитие гласного *ъ* после *l* в сочетании dlъg- . . . . могло произойти внутри самого того или иного говора, находясь в зависимости от зубного *d*“ (71). В работе о Пологе я обращал внимание на ту же фонетическую обусловленность нахождения *ъ* позади *л* в сочетания *дл*, а также *сл*, имея в виду то же фонетическое явление в других славянских языковых группах, — в чешском, польском, нижне-лужицком (dlu-, slu-) (см. стр. 310). Утверждать только по одному звуковому виду *длъг* связь дольне-положских говоров с скопьско-черногорскими я не имел возможности. Подтверждением этой невозможности служило для меня также отсутствие в Д. Пологе сочетаний с *-лу- (слузе, слунце, слуба)*. Г. Павловичу следовало бы по-внимательнее отнестись ко всем указанным данным, а не спешить с таким шаблоном, применяемом почти в каждом пункте — применяемом по образцу, указанному проф. Беличем: если та или иная черта напоминает южно-моравское явление, — считай ее для македонских говоров давнею, основною, а черты, общие с другими македонскими говорами и чуждые южно-моравским группам, — считай наносными, „с юга“; если нет каких-нибудь значительных южно-моравских черт (*-лу-* в *слунце, слузе, га* — вин. ед. муж. р,), надо заявить; эти черты были, но пропали (— хотя и отсутствуют исторические указания на эти черты).

Да, я далек от такой схемы в работе.

5) čr-. Сочетания с *цр-* М. Павлович считает, разумеется, основными для говоров Пологa как и для прочей Македонии (171).

Мы выше отметили его искажение сообщения о *цр-* и *чере-* в говорах охридских и ресенских. Г. Павлович не разобрался в том, что необходимо различать два ряда сочетаний: čr- перед согласным (črn-) и čr- перед ě (ѣ) (črěp-). Раньше чем определять давнюю основу тех или иных македонских говоров, надо принять все меры к тому, чтобы воспользоваться историческими указаниями. Об этих указаниях г. Павлович, как и проф. Белич, совсем не безпокоятся. А между тем, эти указания, извлекаемые из памятников письменности и из македонской топонимии, свидетельствуют, что сочетания, свойственные говорам Македонии, имели *чер-* (čer-): *черна, червен, черѣп[ъ]* < *череп* . . ., — с результатом процесса, пережитого всеми болгарскими группами, с гласными *е,* развившимся между č и r. Об этом процессе говорилось выше, в разборе соответствующего пункта в статьях А. Белича.

6) М. Павлович придает большое значение результату изменения ł в u в Д. Пологе: stcu̯. Это явление, по словам М. Павловича, „указывает на несомненную более старую связь тетовского типа говора с говорами пояса Скопье-Куманово-Кратово, и на различие по отношению к говору Г. Полога (176).

В своих Очерках по македон. диалект. я указал подобное изменение ł не только в Кратове, но и в Криво-Речной Паланке (стр. 152). Но вот еще что я имел в виду. Положение, в котором изменился ł, неодинаково в Тетове и на востоке Македонии: в Тетове ł>u̯ перед согласным (— на это не обратил внимание г. Павлович) и в конце слова имен и причастий. — аўбатнице, расоў- месо, стоў, дóшоў, пиў . . . (Полог, стр. 331). В Кратове же и в Криво-Р. Паланке ł > u̯ только в причастии: зачуў, пофалиў (Очерки, 152). Это различие в условиях, в которых происходило образование особого лабио-велярного ł и его изменение в u̯(w) не представляет несомненного указания на связь, о какой категорически заявляет г. Павлович. Кроме того, не одинакова и артиктляция того звука, который заменил ł в Кратове с одной стороны и в Тетове — с другой. Образование особого лабио-велярного ł и его изменение в u̯ в определенных условиях, в замене t͡ł t (> toł t > to u̯t), а также в замене наречных сочетаний tołku, kołku (> to u̯ки, ко u̯ки), преъставляют и говоры западной и цеитральной Македонии. См. в Очерках, стр. 153.

7) Наконец о формах. В отношении форм и М. Павлович констатирует общность говоров Д. Полога с Горным Пологом.

Как показано в моем обзоре этих говоров, они представляют все главные морфологические черты македонских говоров. Имеется ряд общих явлений и в отношении фонетическом. В прошлом же говоры Г. и Д. Полога пережили ряд общих или одинаковых процессов с прочими македонскими группами, — процессов не только морфологических, но и фонетических.

М. Павлович и в крошечную свою заметку о формах привнес особенность своего приема: он указывает, что в Д. Пологе в форму множ. числа муж. рода „наставак *-ове* потпуно је продро *-дýбое, волое* . . ., а исто тако преовлађује *го* место *га*“ (176-177).

Не правда. И тут г. Павлович исказил факты самым беззастенчивым образом.

1) Все записи, в том числе и сербские, и наблюдения свидетельствуют, что в говорах Д. Полога окончанием формы множ. числа муж. рода является *-ови* > *ои* > *оі*, как в прочих западных и центральных говорах Македонии, а не *-ове*, как на сев.-востоке (в Кратове, Штипе, Кочани). -сва́тоі. друмоі. попои... Эти формы на -оі -оі по записям других лиц и по личным наблюдениям я представил в соответствующем пункте своей работе о Пологе, на стр. 338. Только на это окончание *(-ови)* указывают и писания К. Пейчиновича и его земляков-дольнеположан. И эти справки даны в моей работе. А г. Павлович, доказывающий связь говоров Д. Полога с кратовскими, не сообщая всех этих фактов, не отрицая представленного мною материала, утверждает с безудержным произволом: в Д. Пологе, форма множ. ч. имеет окончание *-ове (ое) : во́лое*.

2) И другое искажение представлено в том же абзаце; оно касается местоимения винит. пад. един. числа муж. рода. Оказывается: в Д. Пологе „преобладает“ *го*, но есть следовательно и форма *га*, употребляющаяся ренее: „преобладает“ *го*.

И это — не правда. В говорах Д. Полога, как повсюду в Македонии, для формы вин. ед. ч. муж. рода служит *го, него*. Об этом также свидетельствуют записи разных лиц, в том числе и сербов, мои непосредственные наблюдения и писания положан на „препростейшем языке болгарском“, как они называли свой „тетовский“ язык.

Вот таково содержание статьи М. Павловича, таково его „испитванье непристрасно, научно основано“. Я кончил разбор этого произведения доцента Философского факультета в Скопье.

Я ничего не замолчал, не изменил. Как и в разборе статей проф. Белича, я старался полно передать содержание разбираемого произведения. Статья г. Павловича написана в том направлении, какое определено по отношению к македонским говорам проф. Беличем. Но у М. Павловича это направление представлено в крайне резкой форме. Разбор отдельных высказываний, утверждений, попыток обосновать догматические тезисы обнаруживает ужасающую наготу его произведения: оно основано на произволе, на неправильном сообщении сведений, на искажении фактов и свидетельств, на отсутствии достаточной осведомленности в македонском лингвистическом материале, на отсутствии необходимого лингвистического анализа. Другие черты — замалчивание имени „македонский", произвольная поспешность обвинить в предвзятом отношении к македонским говорам, в пристрастии, — обвинить лиц, не могущих усмотреть сербо-штокавской основы в Македонии, — лиц, далеких от балканских империалистических тенденций и исповедующих принцип свободной Македонии.

Для какой же цели предназначены такие произведения в роде статьи М. Павловича? Нельзя же полагать, чтобы славист, читая это произведение, мог отнестись с слепой доверчивостью к утверждениям, сообщениям и обоснованиям г. Павловича и ему подобных авторов. Первая же справка обнаруживает грубые ошибки и произвол этих произведений. Не для славистики, как науки, предназначены эти работы. Попытки же авторов подобных работ облечь свои произведения в наукообразные формы, должны быть разоблачены: следует показать подлинное их содержание, для науки вредоносное.

ИМЕНАТА НА НѢКОИ МАКЕДОНСКИ ГРАДОВЕ

7. Щипъ[1]

Отъ Ст. Романски

Градътъ Щипъ, въ срѣдна Македония, на р. Брѣгалница, лежи въ мѣсто, гдето се събиратъ двата най-важни пжтя отъ срѣдни Вардаръ за долината на Струма, при Горна-Джумая. Единиятъ свръзва Щипъ на западъ съ Велесъ, а другиятъ тръгва низъ Брѣгалница и сетне върви право на югъ къмъ Вардаръ, за да стигне подъ Велесъ главния пжть, който покрай Вардаръ свръзва северна съ южна Македония, Скопие съ Солунъ. Отъ Щипъ отива на югъ и други пжть презъ Радовишко за долината на р. Струмица и по-нататъкъ, презъ Рупелското ущелие, за Сѣрското поле на долна Струма, а на северъ отъ него се простира Овче-поле съ познатитѣ отъ края на срѣднитѣ вѣкове и отъ времето на турското робство градове, като Злетово и Кратово, задъ него.

Въ древностьта тукъ е минавалъ пжтьтъ отъ града Stobi на Вардаръ, при устието на р. Черна, до Градско, за Serdica (Срѣдецъ, София), и тукъ е било срѣдището на тракийското племе пеони, които помазвали своитѣ царе съ вода отъ р. *Ἀστιβός*, сегашната Брѣгалница. Тѣхната главна крепость на тая рѣка е носила сжщото име *Ἀστιβός*, въ старитѣ пжтеуказатели *Astibo*, днесъ *Щипъ* (вж. Thomaschek, Die alten Thraker I, 18; Г. И. Кацаровъ, Пеония, приносъ къмъ старата етнография и история на Македония, София 1921, стр. 5). Именуването на единъ градъ или крепость по името на рѣката, на която лежи, е било нѣщо обикновено и на Балканския полуостровъ. Това се вижда напр. при имената на нѣкои долнодунавски градове като *Ломъ*, градъ и рѣка, старо *Almus*; *Цибъръ*, на едно-

[1] Вж. Макед. прегледъ год. V, кн. 2, стр. 78-84 (1. Солунъ); год. V, кн. 3, стр. 71-76 (2. Охридъ); год. V, кн. 4, стр. 63-74 (3. Битоля); год. VI, кн. 2, стр. 1-6 (4. Скопие); год. VII, кн. 1, стр. 1-6 (5. Велесъ); год. VII, кн. 4, стр. 1-10 (6. Тетово и Пологъ).

именна рѣка, нѣкога *Ciabrus;* старият̀ градъ *Oescus* при Гигенъ е носилъ името на рѣката *Oescus,* днесъ *Искъръ,* при чието устие е лежалъ, и т. н. Дори името на македонския градъ *Велесъ,* както се вижда, отразява най-старото име на р. Вардаръ, видоизмѣнено сетне у славянитѣ въ *Велика* (вж. у мене, Македон. прегледъ год. VII, кн. 1, стр. 1 и сл.). Любопитно е, че докато славянитѣ при дохаждането си на Балканския полуостровъ сж̀ преименували рѣката Ἀστιβός по своя езикъ въ *Брѣгалница,* на града тѣ сж̀ оставили старото име, като само сж̀ го видоизмѣнили. Защото нѣма никакво съмнение, че днешното име *Щипъ* почива върху старото Ἀστιβός или *Astibus.*

Това българско име *Щипъ* (изг. *Štip*) е засвидетелствувано, до колкото се знае, отъ 13 стол. насетне. Така въ дарителната грамота на Стефанъ Урошъ за Хилендарския манастиръ отъ 1293-1302 г. се споменува и името *Щипъ:* вь Щипоу градоу, оу Щипоу градоу, и прил. *штипьскъи:* ѡть подь градиѫ щипьскаго, трьгь щипьски (Miklosich, Mon. serb. 62, 63). Сетне въ единъ надписъ отъ 1341 год. за възобновението на църквата въ Лесновския манастиръ Св. Гавриилъ отъ великия воевода Иванъ Оливеръ: ѿ Щипѣ (срв. сега у Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония², София 1931, стр. 157). Въ другъ надписъ отъ сжщия манастиръ отъ 1635 г. се чете: ѿ гра̑ Щипа (ibid. 160). А въ една приписка къмъ ржкописъ, писанъ въ Щипъ, сега въ Хилендарския манастиръ, се казва: вь градѣ Щипоу вь лѣто 7023 (= 1515) (срв Sava Chilandarec, Rukopisy a starotisky chilandarské, Praha 1896 49, сжщо Йорд. Ивановъ, ц. с. 172). И въ Зографския поменикъ отъ 1527—1728 г., обнародванъ въ сжщата сбирка на Йорд. Ивановъ, се отбелязва: Гра́дь Щи́пь (вж. стр. 507). И така до день днешенъ.

Какъ е могло отъ името Ἀστιβός, *Astibus* да се получи *Щипъ,* сир. *Štip?* По законитѣ на славянската фонетика това име би трѣбвало да стане *Ostibъ.* Промѣната на неударено *а* въ чужди (гръцки, латински, германски) думи въ славянски въ *о* е напълно редовна: срв. стб. *олътарь* < лат. *altare, поганинъ* < лат. *paganus,* стб. сотона < гр. σατανᾶς (формата *сатана* е книжовна), стб. *сжбота* и *собота* < гр. σαμπατά мн. ч., отъ ед. ч. σαμπατόν=σαββατόν и т. н.

По-нататъшната промѣна на предполагаемото законно *Ostib* въ *Štip* (стб. *Штипъ*) би могла най-лесно да се обясни,

ако се приеме, че това име е било свързано народноетимологически отъ българскитѣ славяни въ тѣхния езикъ съ глагола *оштипати оштипл'ѫ* „evellere“. Тогава и отдѣлянето на началното *о-* като представка накъмъ глагола *штипати штипл'ѫ* „vellicare“, срв. бълг. сѫществ. *щипка* „Zange; Klammer; Bisschen“, *щипецъ* „Gründel“, *щипци* (мн. ч.) „Znage, Pinzette“, диал. *щипокъ* (видъ риба) и под., и промѣната на *-s-* > *-š-* и на *-b-* > *-p-* биха могли най-добре да се обяснятъ. Голѣма трудность за такова едно свръзване представя обаче значението на глагола, което и въ старобългарски мѫчно може да има оправдание при името на единъ градъ.

Потърсимъ ли друго нѣкое обяснение, ще трѣбва да признаемъ, че все пакъ не е трудно да се обясни изчезването на началното *о-* и чрезъ „декомпозиция“, сиречь откѫсване на представка *о-*, каквато биде изтъкната за славянски изобщо отъ проф. Илински, който по този начинъ обясни и формата на името *Битоль (Битоля)* отъ *Обитоль* (Grzegorz Ilinskij, W sprawie „dekompozycji“ prefiksów w jęz. słow. Prace filolog. XI, 1927, 190). По този начинъ се тълкуватъ още нѣкои български мѣстни имена, като името на крайдунавския градъ *Рѣхово, Рахово* отъ *Орѣхово,* сетне *Рѣховица* вм. *Орѣховица* и др. т. (вж. у мене Мак. прегл. год. V, кн. 4, стр. 69).

По-трудно е да се обясни, какъ една получена по тоя начинъ форма **Стибъ* е минала въ *Щипъ,* сиречь какъ началното *с- (s-)* е минало в *ш- (š-), ст- (st-)* е дало *шт- (št-)*, и по-натътъкъ крайното *-б(ъ)* е минало въ *-п,* което редовно се задържа. Относително първото би могло да се припомни, че и въ българското *щерна,* както и въ словенското *štęrna* се съдържа такова *št-* <*st-,* получено следъ обездвоението на една посрѣдническа форма *(ši)šterna,* произлѣзла отъ лат. *cisterna* (вж. St. Romansky, Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen, въ Weigand's Jb. XV, 129—130). Въ всѣки случай не бива да се забравя, че тоя градъ лежи въ область, гдето по-нови изследвачи, като Weigand, Jokl и др. поставятъ произхода на албанцитѣ, образували своя езикъ въ съседство съ ромънитѣ, преди разселянето на последнитѣ на северъ презъ Дунава, на югозападъ къмъ Епиръ и на северозападъ до Истрия, и че нѣкои важни мѣстни имена намиратъ обяснение отъ днешния албански езикъ: старото областно име *Dardania* напр. се тълкува въ свръзка съ алб. *dardhë* „круша“, *Малешово* — алб. *mal* „планина“,

malësi „планинска мѣстность“ и други. Въ тоя случай не е невъзможно промѣната на *st-* въ *št-* да се дължи на албански, ако се допустне, че албанско население е останало тукъ и следъ изселянето на албанцитѣ на западъ къмъ предѣлитѣ на днешна Албания, защото процесътъ на промѣната на начално *s-* въ *š-* въ албански е сравнително късенъ, вследствие на което е засегналъ и нѣкои думи отъ славянски произходъ (вж. Jokl IF 36, 1916, 151-152 Anm., Сборникъ Милетичъ 1933, 143-144). Така и името на града *Скопие* днесъ у албанцитѣ се явява като *Shkup* (изговорено *Škup*, отъ *Scupi*, вж. у мене, Мак. прегледъ год. VI, кн. 2, стр. 2 и сл.), само че у славянитѣ тукъ старият изговоръ на това име съ *sk-* както е било възприето името отъ по-старото мѣстно население, се е задържалъ поради това, че, когато е настжпила реченатa промѣна въ албански, тукъ е нѣмало вече никакво албанско население, въ случай че и Скопската область е спадала въ обсега на албанската прародина.

За обяснение на появата на беззвучната избушна съгласна *p* вм. звучната *b* би могло да се приеме, че още въ старобългарския езикъ, следъ като ероветѣ въ края на думитѣ не сж били вече изговаряни, краесловното *-b* въ *Štib* е било загубило вече своята звучность и е било изговаряно като *-p (Štip)*, което сетне е проникнало и въ производни като *штипл'анинъ* и под., още повече, понеже и въ случаи като прилагателното **штибьскъи* > *штипски* се е появило *-p-* вм. *-b-* вследствие на регресивна асимилация. — Обратно явление имаме въ случаи като бълг. диал. *оцедът*, членна форма отъ *оцет* (стб. *оцьтъ*), *оцедов, оцедар* и пр.

Колкото се отнася до турската форма на името *Ištip* вм. *Štip*, съ предпоставено *i*, тя се дължи на познатия фактъ, че въ турския езикъ думи, които започватъ съ група съгласни *st* или *št, sl, sk* и под., се изговарятъ съ *i-* или *ü-* въ началото, предъ тия съгласни, въ съзвучие съ вокала въ корена на думата: така турски се казва *Islimné* вм. *Sliven, Istefan* вм. *Stefan, Üsk'üb* (Скопие) и пр.

КЪМЪ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКОТО АНАЛИТИЧНО СКЛОНЕНИЕ

Отъ Л. Милетичъ.

Необоримо е, че обединяващиятъ духъ на една народность безъ съмнение силно се проявява въ народния езикъ, въпрѣки нѣкои рѣдки противни примѣри, които могатъ послужи за доказателство, че и при еднакъвъ езикъ може да съществува раздвоено, сир. потъмнѣло народностно съзнание, каквото виждаме напр. у нашитѣ помаци, които себе си не считатъ българи, или у ония българи-гъркомани, които силно се гърчеятъ. Такива частични отклонения отъ правилото се дължатъ на извънредни исторически причини, между които като най-силенъ факторъ обикновено се указва чуздо религиозно влияние при първоначално слабо развита култура. Обаче тъкмо фактътъ, че въпрѣки всичко и въ този родъ изключения все пакъ зжбътъ на една злочеста история рѣдко успѣва да затрие най-важния продуктъ на народната култура — езика, показва, до колко езикътъ наистина е особено силенъ националенъ културенъ белегъ, най-яръкъ носитель и пазитель на многовѣковни исторически преживявания, презъ които е преминалъ единъ народъ. Когато обаче и езикътъ напълно се забрави, съ това вече и асимилацията на дадена народность съ друга може да се смѣта напълно завършена.

Органическата, тъй да се каже, непрекъсната духовна връзка между езикъ и народъ е причина, че всичко по-важно, що изживява народътъ, се отразява по особенъ начинъ и върху езика му, та досежното междуособно единство, взето въ главни черти, не се нарушава, въпрѣки сжществуването на наречия (диалекти) въ срѣдата на единъ и сжщъ народенъ езикъ. Върху тази тема азъ още въ студията си „Старото склонение въ днешнитѣ български нарѣчия“ (печ. въ Мин. Сборникъ, кн. II., 226—269, 1890 год.) посочихъ съ примѣри отъ всички български говори, какъ, въпрѣки голѣмата промѣна, станала презъ течение на вѣ-

ковετѣ въ българския езикъ досежно старобългарското склонение, и до сега равномѣрно се спазили въ тѣхъ и остатъци отъ послѣдното, така че и откъмъ тая страна старото единство на езика не е и до сега съвсемъ затъмнено. Въ връзка съ тази мисъль е и студията ми „Единството на българския езикъ въ неговитѣ наречия“ (печ. 1929 год. въ сп. „Български прегледъ“, изд. отъ проф. Ст. Романски, год. I, кн. 1, стр. 1—21).

Сега искамъ да обясня по-обстойно, какъ единството въ развоя на ново-българския езикъ се е прокарало и при образуването на новобългарското склонение, когато службата на падежнитѣ форми постепенно се е замѣнявала отъ единъ общъ падежъ (casus generalis), придруженъ отъ даденъ предлогъ. Нѣма тукъ да се впускамъ върху обширния въпросъ относително процеса, който доведе до тъй нареченото разпадане на старобългарското склонение, понеже върху това по-рано доста подробно съмъ писалъ съ огледъ и къмъ изказвани по него въпросъ други мнения на чужди и наши езиковеди, а ще се спра главно върху развитието на предлозитѣ — особено на предлога *на* покрай общия падежъ, развитие, което наредъ съ задпоставения членъ е най-важната характеристична черта на българския езикъ и неговото непрекжснато единство и откъмъ тая, своеобразна синтактична еволюция по всичкитѣ български наречия отъ край до край.[1]

[1] По въпроса за причинитѣ на пропадането на старата именна флексия въ българския езикъ вж. освенъ поменатата моя студия въ Мин. Сбор. II, 226—269, 1890 год., още въ съчиненията ми Дако-ромънитѣ и тѣхната славянска писменость (Мин. Сбор. IX. 1893 год., стр. 161—390, главно отъ 286 нат); Нови влахо-български грамоти отъ Брашовъ (Мин. Сбор. XIII, 1896, 3—152); Къмъ грамотитѣ отъ Брашовската сбирка (Мин. Сбор. XXV, 1909); Коприщенски дамаскинъ (печ. въ Български старини, кн. II. 1908 год.); Свищовски дамаскинъ (Българ. старини, кн. VIII, г. 1923); Седмоградскитѣ българи и тѣхниятъ езикъ (Спис. на Българ. акад. на наукитѣ, кн. XXIII, стр. 1—180, год. 1926) и др.

По поводъ на книгата на K. H. Meyer, Der Untergang der Deklination im Bulgarischen (Heidelberg, 1920 год.), въ подробната си критика върху това съчинение по-обстойно се изказахъ по въпроса за пропадането на старото склонение въ българ. езикъ (вж. у мене „Zur Geschichte der bulgarischen Nominalflexion“, печ. въ Archiv für slav. Philologie, кн. 39, год. 1925, стр. 267—276). К. Майеръ възприема, че българскиятъ езикъ е еволуиралъ и по отношение на склонението не по нѣкое чуждо влияние, а самостоятелно. На такъво мнение е и проф. П. Лавровъ въ съч. си „Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка“

Нека преди всичко да изтъкна, че тезата си, както и относително развоя на члена, по въпроса за потеклото на аналитичното българско склонение и сега напълно подържамъ въ смисълъ, че то е плодъ на самостойно развитие, чиито начала засѣгатъ старо-българския периодъ и че дори тѣ се коренятъ въ още по-отдалечената му история, когато българскитѣ и рускитѣ славяни сж си били близки съседи въ славянската прародина. Стоя следователно на становището, че въ единъ езикъ, който не е билъ основно повлиянъ отъ чуждъ етниченъ елементъ, както е случаятъ съ българския езикъ, всички важни промѣни въ него сж можели да станатъ само по еволюционенъ, предимно синтактиченъ пжть. Затова трѣбва следитѣ на първитѣ зачатъци на тая еволюция да се дирятъ, колкото се може, въ по-далечното минало. Знае се вече, какъ по тоя пжть постепенно се разкри старинското начало на члена въ българския езикъ, поникналъ въ генетична връзка и съ подобния задпостовенъ членъ въ руския езикъ па дори и съ праславиянския членъ у прилагателнитѣ имена.[1] Предположението, че особеното развитие на българското склонение се дължало на влияние на заварения отъ българскитѣ славяни на Балканския полуостровъ трако илирийски елементъ, бѣ неприемливо и просто поради факта, че тогава, когато започва да се разстройва именната флексия въ езика ни, този чуждъ елементъ е билъ вече на пълно изчезване, а пъкъ когато той е билъ най-живъ, сир.

(Москва, 1893 год.), макаръ че Лавровъ по сжществения въпросъ, защо сж се изгубили падежнитѣ форми въ бълг. езикъ, нищо не казва. Сжщо тъй не е обясненъ този въпросъ и въ съч. на Dr A. Kalina, Studya nad historyją języka bułgarskiego. (Krakow, 1891); Вж. и върху дветѣ тѣзи съчинения — на Лавровъ и Калина, моята критика „Два труда по историята на българския езикъ“ (печ. въ Мин. Сбор., кн. X, 1894 г. Рец. 3—62).

Сравнително по-правилно е поставенъ въпросътъ за развоя на аналитичното склонение въ бълг. езикъ въ статията на проф. Б. Цоневъ „Отъ историята на българския езикъ. Морфологични и синтактични бележки“, печ. въ Български прегледъ, год. I, кн. III (1893 г., стр. 76—93). Вж. и статиитѣ на моитѣ бивши студенти П. А. Миховъ, „За новобългарското изказване на дателенъ падежъ“ (печ. въ Известия на семинара по слав. филология, кн. III, стр. 301-326, год. 1911) и Екатерина Атанасова „Изрази за притежание въ българския езикъ“ (пакъ тамъ, стр. 327-356)

[1] Вж. моитѣ изследвания „Членътъ въ българския и руския езикъ“ (1901); „Къмъ историята на тройния членъ въ българския езикъ“ (Български прегледъ, 1933, II, кн. I. 1—16); „Прилагателни членни форми въ старобълг. езикъ“ (Македонски прегледъ, VIII, 21—8).

непосрѣдствено следъ първитѣ 2—3 вѣка отъ заселението на българскитѣ славяни на Полуострова, напротивъ той не е никакъ успѣлъ да засегне старинния обликъ на старобългарския езикъ, който, донесенъ отъ славянската прародина, и въ IX вѣкъ, по времето на Кирила и Методия, още се указва много малко отдалечилъ се отъ праславянския езикъ, особено що се отнася до морфологията и синтаксиса. Живи остатъци отъ старата именна флексия въ голѣмъ размѣръ се употрѣбяватъ и въ новобългарския езикъ, особено презъ XV—XVII столѣтие, па дори и сега, както вече се каза, още падежни преживѣлици живѣятъ по всички български наречия. И тъй, еволюцията, която тукъ ни занимава, ще да е взела аналитична посока досущъ тъй самостойно, както е станало и въ други европейски езици не само на Балканския полуостровъ.

I

Успоредно съ развитието на общия падежъ (casus generalis) презъ срѣднобългарския периодъ се засилва и употрѣбата на предлозитѣ. Наистина, и дветѣ езикови явления сж въ междуособна връзка, но не може да се приеме, че падежнитѣ окончания се губятъ, само защото предлозитѣ, отъ край-време често придружаващи падежнитѣ форми, сж правили тѣзи подирнитѣ излишни, поемайки върху си тѣхната функция. Въ критиката си върху цитуваното по-горе съчинение на К. Майеръ обяснихъ, мисля, достатъчно, че общиятъ падежъ въ българския езикъ е резултатъ преди всичко на частично фонетично изравнение на по-главнитѣ косвени падежи, което сетне се е умножило и поради синтактично изравнение по аналогия, така че тепърва следъ това и употрѣбата на предлозитѣ, която още въ старобългарския езикъ е била доста обикновена, е получила новъ потикъ да се развъди още повече и да се затвърди досущъ тъй, както е станало, напр., въ романскитѣ езици, въ английския езикъ и др. Че самитѣ предлози, още докато падежитѣ сж били въ пълна сила, често доста плеонастично се употрѣбявали, това на пръвъ погледъ се вижда въ езика на старобългарскитѣ писмени паметници, фактъ, върху който умѣстно се бѣ обърнало внимание и въ споменатата книга на К. Майеръ. Особено следъ известни глаголи, имащи обектъ въ дателенъ падежъ, като напр. следъ глагол. рещи и др. постоянно се повтаря обектътъ ту безъ ту съ предлогъ, па дори случаитѣ съ предлогъ се

указватъ по-чести, като напр.: „рече ему“ и „рече *къ* н'ему,“ „глагола има“ и „глагола *къ* н'има“, „глагола *къ* народомъ“, „вѣроваша богу“, и „вѣроваша *къ* богу“; „поклонѩ сѧ *къ* цръкъви“, поклони сѧ богу; оукланѩше сѧ ѥи“ и „уклонити сѧ *отъ* кумирослужения“; „бѣгаи блѫдьница сласти“ (Супр. пам. 351); „бѣжаша *отъ* гроба“; „поиметъ его силоѭ“ и „аште както поиметъ тѧ *по* силѣ“ (Зогр. ев. 4).

Но освенъ въ такива, повтарящи се замѣни на падежъ безъ или съ предлогъ, се прибѣгва и въ много други случаи къмъ предлози, вмѣсто да се употрѣби простъ падежъ, което явно показва стремежъ да се прехвърли функцията на флексивния формансъ върху известенъ предлогъ. Срав. напр.: тъгда прѣдадатъ вы *въ* скръбь (Ас. 60); ицѣла въсѣкъ недѫгъ и всѣкѫ ѩзѫ *въ* людехъ (Зогр. 2, 11; Сав. 19; Асем. 44, 50); бѫди мнѣ *въ* бога заштитителѣ (Син. Псалт. 86); дѣло бо добро съдѣла *въ* мнѣ (Сав. 81); да вьсѣкъ вѣроуѩи *во*-нь не погыбнетъ (Мар. 323); не вы ли паче лоучьши ихъ есте? кто же *отъ* васъ пекы сѧ можетъ . . . ѣко единъ *отъ* сихъ (Зогр. 6); не оубоѭ сѧ *отъ* тьмы людеи (Син. пс. 3); оуклони сѧ *отъ* зъла (С. пс.); штоуждъ ѥсмъ *отъ* н'ихъ (Супр. 261); не надѣите сѧ избѣжати ржкоу моею (Супр. 7); да ник'то же възможетъ избавити сѧ *отъ* ржкоу моею (Супр. 12).

И предлогътъ *на*, който обикновено се срѣща въ вин. падежъ следъ глаголи, означаващи движение, а сѫщо и въ мѣст. п., означаващи състояние, често се употрѣбява и съ значение на предлозитѣ *за, къмъ, върху* и др., що показва, че предлогътъ *на* рано е почналъ синкретистично да замѣстя и други предложни падежи, срав.: егда приближѩтъ сѧ *на* мѧ зъла боуѭштеи (Син. пс. 31); оуготова *на* сѫдъ прѣстолъ свои (Син. пс. 8); наоучаѩ ржцѣ мои *на* брань (ib. 20); не пьцѣте сѧ оубо *на* оутрѣи (Мор. ев. 18); се естъ кръвь моѧ, ѭже прѣдалъ еси *на* трехъ десѧтехъ сьребрьницѣхъ (Клозъ 70); овъ бо прода ѧ *на* трехъ десѧтехь динарии (Супр. 419); *на* трехъ десѧтехъ сьребрьницѣхъ продаѥши (Супр. 425); чесо ради хризмаси не продана бъıстъ *на* трьхъ сътѣхъ пѣнязъ (Зогр. 159); владъıкѫ *на* сребрѣ продастъ (Болон. пс., изд. Ягичъ 30); *на* благочьстива разбойника приведемъ слово (Супр. 426); отъ чоудесь *къ* чоудесемь господн'емъ ходимъ, братиѧ, и доидѣмъ акъı отъ силъı *на* силѫ (Супр. 318); приближи сѧ *на* въı цѣсарьствие божие (Ас. 128);

на се бо придъ (Ас. 90); *на* Исоуса же пришъдъше не пребиша емоу голѣнию (Сав. кн. 124; Ас. 124); и пришъдъше *на* жидъı разгнѣва сѧ доухомь (Супр. 315); прогнѣва сѧ ꙗрость твоꙗ *на* овьцѧ (Син. пс. 92); кѫѭ речь приносите *на* человѣка сего (Мар. ев. 390); трьпѣливъıи, тъштивъıи *на* милость, а поздьнь *на* гнѣвъ (Супр. 330); протѧгъша рѫцѣ *на* небо; кѫѭ вънѫ обращемъ *на* ѹпогоубьꙗние ѥго? (Супр. 215); и тъ възведъ очи свои *на* оученикъı своꙗ глаголааше (Мар. 216); и простеръ рѫкѫ *на* оученикъı своꙗ рече (Мар. 92); възложимъ *на* тѧ мѫкъı жестокъı (Супр. 255); а жидове отъ зависти *на* оубийство притворѣахѫ сѧ (Супр. 387); се ѥстъ крьвь моꙗ, ꙗже за многъı проливꙗема *на* оставльꙗние грѣхъ (Супр. 419); азъ *на* се родихъ сѧ и *на* се придъ въ весь миръ (Ас. 116); ꙗко левъ готовъ *на* ловъ (Син. пс. 17); вьси пришедъши *на* позорьсь бижште прьси своꙗ възвращаахѫ сѧ (Мар. 307); направити ногъı наша *на* пѫть мирьнъı (Мар. 196); тъı же имъı вражда *на* братъ свои (Клоц. 74); колико отъ нашихъ воинъ *на* рати падша (Супр. 91); а тебѣ ѥстъ *на* добро (Супр. 336); отвѣщаша: кръвь его *на* насъ и *на* чадѣхъ нашихъ (Сав. 110, Зогр. 43); оубо постиже *на* васъ цѣсарьствье божье (Зогр. 106); приде *на* море галилейско (Ас. 92); просвьти лице твое *на* раба твоего (Син. пс. 36); придѫтъ вьсѣ си *на* родось (Мар. 86); възвѣаша вѣтри и нападѫ *на* храминѫтѫ (Мар. 21); любовь являꙗ, ѭже имѣаше *на* немь (Клоц, 52) и пр.

II

Понеже засилването на падежното значение съ предлози се е почнало още въ праславянско време, затова го има, ако и не въ такъвъ голѣмъ размѣръ, както въ старобългарския езикъ, и въ всички други славянски езици. При все това обаче предложната употрѣба на падежитѣ въ последнитѣ не е довела до разпадане на склонението, защото, както по-горе се изтъкна, не е имало за това у тѣхъ онѣзи особени фонетични условия, както въ българския, главно въ срѣднобългарския езикъ. Въ последния, когато се е създавалъ общъ падежъ, успоредно съ него се е засилвалъ и падежниятъ синкретизъмъ съ помощьта на предлози. По-горе се каза, че покрай другитѣ предлози особено много се е размножила употрѣбата на предлога *на*, и то главно съ значение на дателенъ падежъ, било въ функцията му

на приглаголенъ (адвербаленъ) обектъ, било въ по-новата му функция на приименен (адноминаленъ) обектъ съ притежателно значение, замѣстващъ и по-стария адноминаленъ родителенъ падежъ. Трѣбва да се изтъкне тукъ, че въ последната функция на предлога *на,* изразяваща притежание, се явява, особено въ западнитѣ български говори, като силенъ съперникъ предлогътъ *отъ,* размножилъ се по аналогия на частичния (партитивния) родителенъ падежъ, който се придружава отъ предлога *отъ.* Срав. напр. подобни примѣри и отъ езика на новоб. дамаскини: бу́лката моя от зла чловѣка дъщеря́ е́ти; ни зна́имь от кьква́ ро́да е́ти и др. (Свищовски дамаскинъ). И въ народнитѣ ни говори по всички краища така се чува предл. *от* съ частично притежателно знач. напр.: тъзи глъвъ е *ут* умрялиъ увен (Мсб. XII. 174), но́с'ъл еднъ ръкъ ут умря́лу (Мсб. XI. 103); се́днъл на еди́н край от трапе́зата (Мсб. VI. 150); тя примамевала млякото от животни и от жени (Мсб. IV. 139); си разби върхот от дървото (вж. Lavrov-Polívka, Lidove povidky jihomakedonské 7); от юнака ро́ка, от юнака глава (Смилев. гов., Мак. Пр. VI. 4 кн. стр. 82) и др. И въ книжовния ни езикъ доста чести сж подобни примѣри, срав.: четѣше слово от Софрония (П. Р. Славейковъ); гледаше сцена от първобитния селски живот (Вазовъ, Подъ игото), блѣскавъ примѣръ от турското правосждие (Ботевъ); блѣсъкъ от свещитѣ; любовьта и надеждитѣ от всички хижи, от всички измжчени души (Йовковъ) и пр. и пр. Въ югозападнитѣ български говори, напр. въ Охридския до тамъ се е обобщила употрѣбата на предл. *от* съ притежателно значение, че почти съвсемъ не се употрѣбява съ това значение предл. *на,* срв.; и а́ко чи́ниш пра́зник от све́тец (го́сти); да и че́стиш празни́ците от сата го́дина; и размешваш кейфойите от сна́гата; и и́мает кни́гите от проро́ците; канди́лата от ве́коф све́теет како виделото от сънцето; зафашча́нево от о́вой збор; мъката от мъчни́ците; бо́лята и мъките от о́ваа жи́вот; си́те па́рчиня о́пшчо от снъгата; на си́те стърни отъ снъгата; го́ренето от о́гнот и пр. и пр. (вж. Ив. Снѣгаровъ, Книжовни опити на охридско наречие, Мак. Прегл. год. I, кн., 71—74).

Това развитие на предл. *от* съ притежателно значение може да се следи и по влахобългарскитѣ грамоти, гдето се срѣщатъ вмѣсто притежателенъ родителенъ примѣри като

пишет слугам от Джбовицѫ; човѣкъ от землѫ господства ми; с бродове от воденице; дават господство ми митрополии от Тръговище; калугери от Сватаа монастир и пр..

За да се предпочете при засилването на предлозитѣ покрай отдѣлнитѣ падежи въ българския езикъ тъкмо предлогътъ *на*, несъмненно трѣбва да е имало за това благоприятна почва още въ старобългарския синтаксисъ. При подобни условия се е развъдилъ и предлогътъ *a, ad* въ романскитѣ езици, и of (отъ auf=на) въ английския езикъ. Следователно налага се да търсимъ въ синтактичната функция на предлога *на* още въ староб. езикъ началата за пренасянето му отъ мѣстенъ и винителенъ падежъ и къмъ дателенъ и родителенъ, а по-сетне, въ по-голѣмъ размѣръ, къмъ общия падежъ. Особено е благоприятствувалъ на тоя синтактиченъ процесъ единъ другъ, завършилъ се въ срѣднобългарския периодъ синкретистиченъ падеженъ процесъ, а именно постепенното замѣстване на притежателния родителенъ съ дателенъ пад.. Известно е, че началата и на тази замѣна датуватъ отъ общославянско време та затова притежателниятъ дателенъ е свойственъ и на другитѣ славянски езици[1], ако и да се срѣща не толкова често както въ старобългарския, а особено въ срѣднобългарския, въ който притежателниятъ родителенъ почти съвсемъ отстѫпва на дателенъ пад. За това на проф. В. Ягичъ, изследвайки езика на единъ срѣднобългарски Златоустъ отъ 13—14 вѣкъ, бѣ направило особєно впечатление почти редовното предпочитане на дателенъ та въ това той съзрѣ указание за реда (Reihenfolge), по който ще да е вървѣло изчезването на падежитѣ въ българския езикъ (вж. Bericht über einen mittelbulgarischen Zlatoust des 14—14 Jahrhundert, 1898, стр. 60). Преобладаването на дателенъ падежъ се срѣща твърде често и въ езика на по-старитѣ влахобългарски грамоти, като напр.: Дръстру граду владалец; укравши кони влашкой земи; да ест у знание вашей милости; губернаторство земи Въгръскои; азъ съмъ слуга господину ми; за работа овому сиромаху; даите въ ржцѣ моим човѣком; да ест вѣра и душа болѣром господства ми и пр..

---

[1] Още Dobrovsky въ своитѣ „Institutiones“ (стр. 630) бѣ обърналъ внимание върху това: „Dativo utuntur frequentissime Slavi veteres pro Genitivo: царь всей земли; единому мѫжу жена“.

До колко съвсемъ е преобладавала въпросната употрѣба на дателенъ падежъ въ началото на новобългарския периодъ на езика, добре се вижда отъ множеството примѣри съ притежателенъ дателенъ въ езика на нашитѣ дамаскини, ако и покрай това вече да е била силно развита и употрѣбата на предл. *на* при общъ падежъ съ притежателно значение. Срав. напр.: благочьстивы царь трьновски, синь стариму бльгарскыму цару Асѣню (Коприщ. дамаскинъ); образъ Ѳому апостолу; бѣше зеть цару Диоклетіану; тако ми силата Козму и Дамїану; расте душа чловѣку като и тѣло чловѣку отъ хлѣбъ; да вида силата истинному богу и пр. и пр. (вж. въ издаденитѣ отъ мене дамаскини — Коприщенски и Свищовски, печ. въ „Бълг. Старини", кн. II, 1908 и кн. VII, 1923; „Два български ржкописа съ гръцко писмо", печ. въ Бълг. Старини кн. VI, 1920 г. и др.

Касателно честата употрѣба на предлога *на* и съ значение дателно, трѣбва да се изтъкне, че за тази промѣна на първоначалното му значение не малко е способствувало, че въ българския езикъ рано е потъмнѣло различаването състояние отъ движение на глаголното действие при даденъ обектъ. По тая причина мѣстенъ падежъ често е можелъ да се смѣсва съ винителенъ и дателенъ, а още по-лесно винителенъ съ дателенъ. Въ нѣкои наши югозападни (македонски) говори по аналогия се е отишло много по-далечъ, та предлога *на* се явява и предъ винителенъ въ функция на прямъ обектъ, напр. *на* татко ти го сакам; *на* Кольо го вика; ти сакаш да ме загинеш *на* мене; ясѝго ви́до(х) *на* Ването (Костур. говоръ); го викна *на* сиромахот; га пита *на* бабата; го послуша *на* детето; фати да гу моли *на* детето; кани са да го тера *на* него и пр. (Долновардарско).

Постепенното завладяване на дателния падежъ чрезъ *на* съ общъ падежъ е оставило следи въ нѣкои, сега вече рѣдки изречения, гдето по контиминация следъ *на* още се е запазило окончанието на стария дателенъ падежъ, напр. поклони се злому, като *на* светому; *на* никому да не давате; *на* намъ остава мжката; Го́сподю, *на* ко́му по́-малко да́ваш, *на* кому по́-мло́го, а пък *на* мъ́н'ä хи́ч (Шуменъ, вж. у мене „Das Ostbulgarische" 124). Това преходно състояние се е отразило въ нашитѣ дамаскини, гдето има примѣри съ още запазенъ дателенъ падежъ безъ предлогъ, а често и съ предлогъ *на*, напр.: онзи воинъ, что идѣше отъ Солунъ *на* ономузи чло-

веку; и продума онзи воинь *на* ономузи чловеку; и светы отиде *на* приставнику цареву Евлавию; и *на* хытрим майсторям майсторíята имъ забоварѣ; защо е мéне предаль мьжь мои *на* светим врачове Козму и Дамïану; и дето е съдïа на жúвим и намртвим; *на* избраному чловеку на домат му и пр. (вж. въ цитуванитѣ дамаскини).

III.

За особеното разпространение на предлога *на* въ новобългарския езикъ, както вече се каза, трѣбва преди всичко да търсимъ по-стара опора въ старобългарския езикъ, въ който сигурно ще да сѫ били обиходни изречения, съдържащи предлогъ *на* предъ известенъ обектъ съ дателно значение. И действително въ главнитѣ старобългарски паметници покрай многото обикновени примѣри съ предл. *на*, съ мѣстно значение или означаващъ обектъ въ винит. пад., каквито посочихъ по-горе (стр. 63-64), намираме още и по-необикновени примѣри, въ които може да съзираме типични начала, станали сетне продуктивни, за употрѣбата на предлога *на* и съ чисто дателно респ. родително (притежателно) значение. Въ много случаи предл. *на* явно замѣства предлозитѣ *къ* или *за*. Сѫщо тъй и предл. *въ* често се срѣща синонименъ на *къ, за*. Смѣсването на дателтнъ съ родителенъ притежателенъ вече е било въ процесъ на пълно изравнение, което се характеризува съ синонимни изрази, въ които едно следъ друго следватъ дат. или род. пад. въ единъ и сѫщъ паметникъ, напр. кръщение въ оставление грѣховъ (Ассем. ев. 154) и: проповѣдаѩ кръщение въ оставление грѣхомъ (ib. 154). Въ подбора на предлозитѣ предъ обекта на даденъ глаголъ сѫществува още голѣмо колебание, което най-добре може да се види напр. въ многобройни случаи следъ глагола коснѫти, коснѫти сѧ: плинѫвъ коснѫ *въ* ѩзыкъ его (Ас. 92); прибѣже къ бан'и и прикоснѫ сѧ *къ* топлотѣ — (Супр. 76); коснѫ сѧ *въ* одръ (Ас. 65); риваахѫ дроугъ дроуга к'то пръвоѥ прикоснетъ сѧ *къ* н'ему (Супр. 18).

При обичьта къмъ предложно засилване именната флексия, въпрѣки че последната по предание още добре се държи, виждаме, че въ старобългарския езикъ въ много случаи се дава предпочтение на предл. *на*. По-долу ще посоча нѣкои отъ тоя родъ примѣри, които, както се каза,

могатъ да се считатъ за типични предшественици на новобългарската употрѣба на предлога *на*[1]:

При глагола надѣꙗти сѧ (новобълг. надѣвамъ се нѣкому: „ние ви се надѣваме“ — въ смисълъ: ние ви очакваме да ни посетите, да ни дойдете, но сѫщо и: *на* васъ се надѣваме): *на* кровъ крилоу твоею надѣѭтъ сѧ (Син. пс. 45); до селѣ прѣльштаах сѧ надѣꙗ сѧ *на* капишта и *на* звѣри сиꙗ (Супр. 230); надѣюеши сѧ *на* капишта и *на* бѣсы (Супр. 63); срв. още: *на* милости твоѭ (вм. твоеи) надѣахъ сѧ (Болон. пс., изд. Ягичъ 50); сѫщото изречение въ Погодинския псалтиръ гласи: азъ же милости твоеи надѣяхъ сѧ);

При глаголъ възѧти (новоб. взимамъ нѣкому, или — на нѣкого): онъ съвѣты творѣаше и *на* кръви владꙑчъни цѣнѫ възимааше (Клоц. 65).

При гл. гнѣвати сѧ (новоб. гневя се, сърдя се нѣкому, — на нѣкого): да не гнѣваемъ сѧ *на* врагы нъ милоуемъ ѧ (Супр. 406); оуне бы сице гнѣвати сѧ *на* тѣхъ, иже пласцемъ събирание пишѫтъ (Супр. 403); гнѣваѭи сѧ *на* брата своего (Зогр. 3).

съдѣѭати (новоб. правя, сторя нѣкому или на нѣкого нѣщо): нъ и еще грѣхъ, егоже съдѣа *на* оучителѣ, сниде на главѫ емоу (Бол. пс. 30);

съгрѣшити: отъче, съгрѣшихъ *на* небо и предъ тобоѭ (Зогр. 115, Мар. 269, Ас. 85, Сав. 53); срав. още: пророкъ рече о съгрѣшъшихъ *на* господа (Бол. пс. 281).

Срав. съ предл. *къ*: аще же съгрѣшитъ *къ* тебѣ братъ твои (Мар. 63); простъ бѫдеши ѥже *къ* владꙑцѣ съгрѣши; съгрѣшитъ чловѣкъ *къ* чловѣкоу; аште ли *къ* богоу съгрѣшитъ (Супр. 407);

приближити сѧ: приближи сѧ *на* въı цѣсарьствие божие (Мар. 241, Зогр. 103).

вѣровати: вьсѣкъ вѣроуѭи *на*-нь не погꙑбнетъ; но и: вѣроуѭи *въ*-нь не бѫдетъ осѫжденъ (Мар. 323); ни аште кто рече то, что *на* дроуга вѣровати (Супр. 305) — Срав. още: ѭко ѥже скоро вѣровати глаголюемꙑимъ се;

[1] Цифритѣ, означаващи страници въ цитуванитѣ паметници въ тази ми статия, се отнасятъ: къмъ изданията на Ягичъ за Зографското и Мариинското евангелие; за Асемановото евангелие — изданието на Crnčić; за Синайския псалтиръ — изданието на С. Северяновъ; за Клоцовия пам. — изд. на Вондракъ; за Супрасълския пам. — изд. на Северяновъ; за Савиното евангелие — изд. на Щепкинъ.

(Супр. 305); вѣрова господоу (Супр. 18); и воєводинъı слоугъı вѣроваша *къ* господоу (ib. 18); вѣроуа *къ* богоу (ib. 20);

оуклонити сѧ: *на* сьребролюбьствие оуклони сѧ (Супр. 413);

благоизволити: се отрокъ, *на*-нь же благоизволи доуша моа (Ас. 146).

прѣдати: прѣданъ бждетъ *на* пропатие (Мар. 97); прѣдадатъ бо вы *на* съньмъı (Зогр. 12); прѣдаетъ же братръ братра *на* съмрьть (Мар. 31)

сждити: не сждите *на* лица, нъ правьдьнъı сждъ сждите (Зогр. 149; Ас. 21); не *на* лица бо сждитъ богъ (Бол. пс. 35).

дати: мѣрж добронатъканж... дадатъ *на* лоно ваше (Мар. 218); да ємоу отьць нашь Сава клѣти *на* мльчание (Супр. 285); богъ *на* работж тъ огнь дастъ намъ чловѣкомъ (ib. 262);

творити: видѣахж знамениа, ѩже творѣаше *на* неджжьнъıихъ (Ас. 13; Мар. 335).

тръпѣти: тръпить *на* нихъ (Ас. 82).

приѧти: мъıта *на* неповъıньнъıихъ не приѧтъ (Син. пс. 14);

имати: оуто иматъ миръ *на* людехъ своихъ и *на* прѣподобьнъıихъ си и *на* обращтаѭштиихъ срьдьца кь н'ему (Супр. 318).

рещти: *на* мжченичьскъıа страсти рече (Супр. 54).

постигнжти: оубо постиже *на* васъ цѣсарьствие божие (Мар. 39).

хвалити сѧ: диаволъ рече да не хвалитъ сѧ *на* ма (Бол. пс. 50).

оупъıвати: Моси, *на* негоже въı оупьваете (Ас. 13).

творити: иже аште поуститъ женж своѭ и оженитъ сѧ иноѭ прелюбъı творитъ *на* ноѭ (Мар. 154).

Подиръ гл. ѥсмь: болъзнь-си нѣстъ *на* съмрьть нъ *на* славж божиѭ (Супр. 313); срав. и: — нъ *за* славж божиѭ (ib. 313); Отьче Іѡане, тъı иже (ѥстъ) *на* тебѣ даръ съкръı отъ мене, господь же мои обяви (Супр. 287).

Начала на адноминаленъ дативъ-генетивъ може да съзремъ и въ следнитѣ примѣри: прахъ отъ ногъ вашихъ отътръсѣте въ съвѣдѣние *на* н'ѧ (вм. — имъ) Зогр. 99; ѥгда видѣ толико прилежение *на* оучители (Клоц. 54); господьне есть спасенье а *на* людехъ твоихъ благословещвенье твое (Син.

пс. 3); срав. още: *на* людехъ благословение твое (Болон. пс. 18); дрѣво бѣ запрѣштение иеже *на* адамѣ сьмрьть (Супр, 489); что бо дастъ человѣкъ измѣнѫ *на* доуши своеи (Сав. 64, Ас. 92, Мар. 147); мыро се *на* тѣло мое на погребение ма створи (Ас. 103); отъдасть иемоу вьсе-то село да бѫдетъ властиѫ иемоу *на* манастиръ (Супр. 207); срав.: дастъ емоу власть всацѣи плъти (Сав. 2); и бысть ужасъ *на* вьсѣхъ (Мар. 209, Ас. 82); събъраша зълъ съборъ не *на* любове, нъ *на* сваръ (Супр. 385); благословьенъ градъи въ има господьн'е — истовъи *на* льжааго, съпасъ *на* сѫпрокоудьника, миротворьцъ *на* сѫпротивьника, человѣколюбьць *на* ненавистьника человѣкомъ (Супр. 329); дрѫзы *на* зло, а *на* добро лѣнивъи (Бол. пс. 311): *на* всѣкого человѣка страшна (естъ) сьмрьть (ib. стр. 264).

Нека тукъ още да отбележимъ изъ съчинението на Черноризеца Храбръ: и якоже са языци размѣсиша, тако и нрави и обычаи и оустави и закони и хытрости на языкъ.

Отъ това състояние на старобългарския падеженъ синтаксисъ, каквото се очертава въ приведенитѣ по-горе примѣри съ предлогъ *на,* до новобългарската употрѣба на сѫщия — преходътъ е твърде понятенъ. По-нататъшното размножаване на изречения отъ типа на посоченитѣ съ предл. *на* презъ следващия периодъ – отъ XII-XVII стол. може да се следи по срѣднобългарскитѣ и по-старитѣ ново-български паметници, особено по дамаскинитѣ, въ които предл. *на* съ дателно и притежателно значение е твърде обикновена конструкция. Срав. напр.: ще да си остави срдцето бащата сину си, а синь му ще да си остави срдцето *на* людіетѣ и *на* съседѣте и *на* роднината своя (Коприщ. дамаскинъ 301); закри се да не глéда *на* дѣтето сьмрьт' му; и тогази се помоли *на* село да го сторятъ пждарь *на* лóзïе; по-много любовь имаме *на* твоето царство; да ми каже нѣкой *на* онази планина пьть и пр. Има още изречения, въ които притеж. родителенъ е изразенъ чрезъ общъ падежъ, но още безъ предлогъ *на*: потъна *на* дъно морето; бѣше врѣме жътва (ib,) Въ влахобълг. грамоти отъ часть следъ предл. *на* още се запазватъ и падежни окончания: щж възет *на* ваших людех; този вьсе бог да ищет *на* ваших душах; бог да възищет *на* тогози человѣка; знаете, че ест прѣложил господин кесар *на* мен да чювам сиж краинж; жаль *на* вас, нъ ми се мнит оти щет вам жаль

бити; му съмъ дал *на* слуга ми Мартин; съмъ оставил *на* жупань Алекси да платит; е имал марху (=добитъкъ) тука у варош, поставена *на* един човѣк да стои; он ест оставил душъ *на* мене и *на* зет му Андрѣ да служим *на* поганих; платил ест *на* Александру воевода и пр.

И въ езика на седмоградскитѣ българи (XVI ст.) се явява *на* съ притеж. значение: da bande *na* mui-tui smrti pomen; fto glenda gresite bašten-tem (i) *na* dedite; šte bi *na* vaš-tem [gre'sim proštenie; da si posočil *na* moie (i) duši lečina; da znaie *na* togovi duši lečina; *na* niakomu deten-to; *na* kotrumu rodenie angele se hant veseli (Вж. у мене „Седмоградскитѣ българи и тѣхниятъ езикъ", печ. въ Спис. на Бълг. Ак. на Наукитѣ XXIII (18) год. 1926, стр. 58-59).

IV.

Интересно ще да е тукъ да посочимъ отъ руския и други славянски езици подобни примѣри съ предлогъ *на*, за да се види, че възъ основа на праславянска употрѣба на тоя предлогъ е щѣло може би самостойно да се развие и въ тия езици подобно значение на предлога *на* — дателно и притежателно, както и въ българския езикъ, ако и въ тѣхъ да бѣ се достигнало до общъ падежъ и до широко разпространение на сжщия предлогъ, както поради споменатитѣ специфични причини се е случило въ българския езикъ.

1. Причина да се избѣгне идентично съ българското развитие на именното склонеие съ помощьта на предлози въ руския езикъ е фактътъ, че склонението е можало да се запази релативно ненакърнено. Сжщата причина е довела до обратенъ процесъ въ флексията на члена въ руския езикъ, който, първоначално напълно склоняванъ, както и въ българския езикъ, постепенно е губилъ въ съединение съ членуваната именна падежна форма падежнитѣ си окончания, като излишни, та се е атрофиралъ въ форма на несклоняема частица *то* (по подобие на новобълг. то въ: кои-то, коя-то, кое-то, кого-то, кому-то, какъв-то, каквито и пр.). При все това има и сега даже и въ руския книжовенъ езикъ многобройни, още живи остатъци отъ нѣкогашното склонение на члена въ руския езикъ (вж. за това по-вече у мене „Членътъ въ българския и руския езикъ, въ Сб. на Акад. XVIII 1901; вж. още и въ рецензията ми върху статията на проф. Ив.

Огиенко „Член в українській мови“, въ — тази, 3—4 книга на „Македонски прегледъ“).

Поради консерватизъма на руската именна флексия стига за моята задача тукъ да посоча примѣри отъ синтаксиса на предлога *на*, които ни занимаватъ, само отъ днешния руски книжовенъ езикъ. За това си отбележихъ такива примѣри изъ нѣкои отъ съчиненията на виднитѣ руски писатели: А. Чеховъ, М. Горкий и Л. Толстой. Извадихъ и по нѣколко примѣра отъ езика на дневния печатъ. Главното, въ което съзирамъ подобие съ цитуванитѣ по-горѣ старобългарски изрази съ предл. *на*, и разбира се още повече съ съответни новобългарски фрази, състои въ функционното значение на предлога, като типично, отъ което е можело при даденитѣ условия самостойно да се дойде до новобългарската му синтактична служба. И въ цитуванитѣ подолу руски примѣри личи, че не се прави твърде разлика между мѣстенъ и винителенъ падежъ съ *на*, сир. между състояние и движение, поради което постепенно и въ руския езикъ е преобладалъ винителенъ падежъ, напр.: теперь этотъ адвокатъ извѣстенъ на всю Россію“ (Чеховъ); срав. въ малоруски: „будеш паном на всю Украиночку (ще бѫдешъ господарь на цѣла Украина); ти най-красша дівчина *на* всю Русь. (вж. Miklosich, Vergl, Syntax, 415). И когато следъ *на* е запазенъ мѣстенъ падежъ, често той се схваща и като притежателенъ или като дателенъ, напр.: „На всѣхъ не угодишь“ (така е озаглавена една притча на А. Сумароковъ); „ваша супруга въ понедѣлникъ *на* прошлой недѣлѣ такое выпалила, что я по томь дня два только руками разводилъ“ (А. Чеховъ, „Юбилей“).[1] И следнитѣ примѣри сж такива:

„Я не обязанъ *на* васъ работать“ (Чеховъ, „Художество“); „Нестану я больше работатъ *ни* васъ, крикнула она; (Ч., „Въ оврагѣ“, глава VII); „я работалъ *на* него какъ волъ“ (Ч. Дядя Ваня); „*на* нее работаютъ другіе“ (ib.), „стану я *на* васъ, иродовъ, работать! — проворчала Варвара“ (Ч., „Бабы“). Срав. малерус. „*на* мельника вода робит“ (посл.); всякъ на себя хлѣбъ добиваетъ (Miklosich, Syntax, 416).

„Теперь, ежели шить *на* господъ гофмайстеровъ... Помню это, шили мы *на* гофмайстора графа Андрея Семенича;

[1] Ползувахъ се отъ изданието на съчиненията на А. Чеховъ отъ книгоиздателство „Слово“, Берлинъ.

шили мы *на* господъ военнихъ да *на* особъ первыхъ четырехъ классовъ; шили мы разъ *на* персийского консула; не желáю я *на* хамовъ шить; въ Петербургѣ я самолично *на* барона Шпуцеля и *на* господъ офицеровъ шилъ"! (Ч., „Капитанскій мундиръ").

„Разумѣется, что при такой скупости *на* движенія Савка былъ голъ какъ соколъ" (Ч., „Агафья").

„Насосались нашей крови, ироды, нѣть *на* васъ погибели" (Ч. „Въ оврагѣ"); нѣтъ *на* тебя погибели!" (Ч. „Мужики").

„На кого ты покинулъ свою бѣдную Оленьку?!" (Ч. „Душечка").

„Записалъ бы ты *на* него, *на* мальчишку-то хоть землю — Бутёкино-то это". (Ч. „На оврагѣ").

„У насъ въ Майкопѣ бунтъ былъ по случаю чумы *на* скотѣ" (Макс. Горкій, „Исповѣдь").

„А тогда, значитъ, былъ другой, не похожъ *на* тебя" (ib.).

„Человѣкъ еще не усталъ надѣяться *на* лучшее" (М. Горькій, „Афоризмы").

„Когда по улицѣ проходитъ нѣкъто, чѣмъ либо не похожь *на* людей" (Горькій, „Mob").

„Всѣ равно *на* Бога работаютъ"; „разказывалъ мнѣ Гриша, что какъ ни много работаютъ мужики *на* монастыръ, а долги ихъ все растутъ и растутъ" (Г., „Исповѣдь", 35); „мужики работаютъ не *на* себя, а *на* Титова" (ib. 26).

„Ты, говоритъ, рыжій, думаешъ я *на* тебя работаю. Я, говоритъ, *на* царя работаю, *на* всю Россію мать" (Горькій, Матвѣй Кожемякинъ", 68).

Срав. и: „Она же работала *на* сестру день и ночь" (Достоевскій, „Приступленіе и наказание", изд. 1891, стр. 61).

„Бабы *на* селѣ смѣялись за этой надомной"; „а ежели не перестанете баловаться, то я каждый разъ буду обличать дѣла ваши *на* селѣ" (Г., „Исповѣдь", 31, 27).

„Они чужіе *на* землѣ" (Г., „Исповѣдь").

„*На* всѣхъ допросахъ Петръ Лабазовъ постоянно отпирался во всемъ" (Л. Толстой, „Декабристы", 31)[1].

„Вѣдь только *на* насъ слава!" (Л. Толстой, „Два гусара", гл. I).

---

[1] Ползувахъ се съ издадието на съчиненията на Л. Толстой отъ книгоиздателство „Слово", Берлинъ, 1921 г.

„*На* всѣхъ жертвую — сказалъ онъ“ (Л. Толстой, „Казаки“, т. II, 242).

„Продолжалъ радоваться *на* лошадь Никита“ (Л. Толстой, Хозяинъ и работникъ“, 316).

„Ты *на* свое воротишъ, а Богъ, значитъ, *на* свое поворотить“ (Толстой, „Власть тьмы“).

„Не дадуть ей *на* себя зетя принять“ (ib.).

„Можно ли, я говорю, войти *на* вдову эту въ дворъ чужому мужику?“ (ib.).

„Отвѣчала не *на* слова своего собесѣдника, а *на* тѣ слова, которыя она думала“ (Толстой, „Крайцерова соната“).

„Горкинъ радуется *на* травки, *на* деревца“ (въ подлистникъ на в. Россія и славянство, 7. VI. 1930).

Твърде обикновени сж фразитѣ, съдържащи *на* съ винит. падежъ съ адноминално — притежателно значение, като напр. „защита авторскаго права *на* литературныя произведенія“ и подобни. Сжщо така често дателенъ се замѣнява съ *на* и винит. падежъ, напр.: „этотъ отвѣтъ намъ дань“ или „это отвѣтъ *на* нашъ вопросъ“ и др.

2. И въ полския езикъ синтаксисътъ на предлога *на* има подобни на горе приведенитѣ руски примѣри. Обикновени сж и въ полския езикъ съкратени фрази като „targ *na* kwiaty“, „ceny *na* mydla znacznie sniżone“ и пр. Срав. и „chlop *na* pana robi“ (Miklosich, Syntax. 416).

3. И сърбохърватскиятъ езикъ често си служи съ *на* предъ мѣстенъ и винит. падежъ съ значение дателно и притежателно. Ще приведа такива примѣри отъ нѣкои писатели и отъ дневния печатъ, за да се види още по-добре, както се каза по-горе, общата синтактична почва, отъ която новобългарската употрѣба на предлога *на*, която тукъ ни интересува, е само една по-силна издънка. И тукъ ще изтъкна, че най-обикновени сж случаитѣ, гдето мѣстното значение се схваща като дателно, срав. напр. известнитѣ изрази въ епическитѣ пѣсни: „Мили боже *на* свему ти хвала“; *на* њему е царство остануло; нека дође на Косово равно | да он каже *на* коме је царство; знати ће се, *на* коме је царство У Karl I. Erben, Sto prostonárodních pohádek a pověstí, на 244 стр. намираме подобна типична фраза: „Остављам све своје добро *на* вама и *на* Богу“. Срав. още изъ Душановия законникъ (чл. 99): „те глобе да се узимаю *на* црьковныхъ

людехь". И сега въ книжовния езикъ не сж рѣдки такива изрази. Забележително е, че дори въ по-раншния стилъ и на пок. професоръ В. Ягичъ се срѣща винителенъ съ *на*, означаващъ обектъ съ дателно значение: U XIII vieku — od godine 1248 imade dozvola (позволение) pape Inocencja IV *na* biskupa senjskoga, a od 1252 — *na* biskupa krčkoga" (вж. Tisućnica и пр. стр. 35). Въ езика на ежедневния печатъ четемъ: „ . . . и у место да му отвори врата *на* затвору, она му отвара врата *на* парлменту". (вж. въ сръб. в. „Политика", Београд 1924, бр. 21 въ уводната статия); „Svi komentiraju text od govora *na* američki memorandum" (в. Obzor, Zagreb, 18. II. 1927); veliča se rad M. Reliča *na* jugoslovenstvu" (ib.); da se ukine porez *na* poslovni promet („Novosti" (15. II. 1927); učiteljica *na* višoj djevojačkoj školi (ib.); oskudica *na* ljudih и пр.

Особено въ езика на черногорцитѣ и околнитѣ области твърде обикновено е да се употрѣбява *на* съ винителенъ въ замѣна на мѣстенъ падежъ. Ще цитувамъ нѣколко примѣри изъ съч. на Mićun Popović, Crnogorci u pričama i anegdotima (II izd. Zagreb, 1929): „nije uspjela kod nas, pošla bi i pokušala *na* druga mjesta" (24); „bio sam ja i *na* teža mjesta"; „ja sam zato da vidiš, kako se *na* tudje mjesto pase" (26) и др. Сжщиятъ писатель доста често употрѣбява *на* съ винителенъ падежъ въ смисълъ на дателенъ пад., а не рѣдко, дори едно следъ друго си служи и съ двата изразни способа, напр.: niesu ti ovo ona djeca *na* Obilića, Poljani, da se njima mlatiš, kako hoćeš (ib. 70); ali njie plaćao *na* tu zemlju nikakovu arendu (ib. 27); odredjeni su bili komandiri i podkomandiri da dijele osvojeno zemljište *na* crnogorske vojnike (ib.). Вмѣсто предлога *на*, сжщиятъ авторъ въ еднородна фраза следъ това си служи съ предлогъ medju (между): „tu zemlju ne bi je morao dijeliti medju crnogorskim vojnicima" (ib. 55); Vukić Popov je *na* ovog neobično ličio (приличалъ) ib. 70 и пр.; na Nova i Tomu pošalje pismo (ib. 23) и пр.

БЪЛГАРСКО НАСЕЛЕНИЕ ОКОЛО ГРАДА КАРАКАЛЪ, РОМЪНИЯ

Отъ Ст. Романски

Отъ ромънска страна постоянно се пише и говори за ромънско население отсамъ Дунава въ България, въ крайдунавското прибрѣжие на Видинско, отчасть въ Орѣховско и Никополско, безъ да се споменува, че отвждъ въ Ромъния има много по-многобройно българско население, което населя цѣли села и градски махали въ обсега на нѣкогашнитѣ княжества Влашко и Молдова, независимо отъ Бесарабия, чието многолюдно българско население е добре известно. Тия български селища се намиратъ главно въ областьта между Дунава и Карпатитѣ, по цѣлото протежение на севернодунавската равнина отъ Калафатъ, срещу Видинъ, до Браила, срещу Мачинъ. Характерътъ на тѣхнитѣ жители е тѣсно свързанъ съ характера на населението на отсамнитѣ български области, защото — това се установява не само отъ исторически документи, отъ споменитѣ на стари люде, но и отъ езика, облѣклото и битовитѣ черти на населението — съ изключение на преселницитѣ отъ Тракия и други области южно отъ Стара-планина, заседнали главно въ околностьта на Букурещъ, въ Плоещъ и въ Браила, тѣ сж собствено преселници отъ най-близкитѣ български области южно отъ Дунава. Преселение на българско население, не само на единични лица, е имало презъ всичкото време на турското владичество, особено по време на войнитѣ на християнски владѣтели съ поробителитѣ на балканскитѣ християни, при въстания и размирици, — за това има и исторически свидетелства, — но днешнитѣ българи, до колкото сж се одържали днесъ предъ странната способность на ромънитѣ да асимилиратъ онова население, на което се падне да живѣе въ близость съ тѣхъ, се оказватъ все потомци на българско население, което се е преселило най-рано въ края на XVIII и първитѣ три десетилѣтия на XIX в. Всички по-рано преселени

българи, калкото и многочислени и да сѫ били, отдавна сѫ загубили своя езикъ и народность; най-старитѣ сѫ изчезнали едновременно съ изчезването на старото славяно-българско население въ Влашко, чиито следи сѫществуватъ до къмъ XVII в. Но дори отъ голѣмото преселение на българи, не само католици, но и православно население отъ Западна България, вследствие на бѣгство по време на Чипровското въстание отъ 1688 г., следи днесъ мѫчно могатъ да се доловятъ: католицитѣ българи, часть отъ които спрѣли въ Крайова, преминали сетне въ Унгария (това е населението на гр. Винга и с. Бешеновъ, днесъ въ новоприсъединения къмъ Ромъния Банатъ), а православнитѣ скоро претърпѣли общата сѫдба на българитѣ отвѫдъ Дунава. И така въ обсега на нѣкогашна Мала Влахия, западно отъ р. Олтъ, чието срѣдище е градътъ Крайова, трѣбваше да имаме безспорни дири отъ тѣхъ.

Оказа се обаче при моитѣ пѫтувания въ Ромъния, на нѣколко пѫти преди войнитѣ и презъ лѣтото на 1918 г., по време на окупацията на Ромъния, при които можахъ да пребродя надлъжъ и наширъ цѣлата Влашка равнина и южна Молдова, съ цель да издиря българското население въ тия мѣста, че и въ Мала Влахия специално, гдето българското население, събрано въ повечето случаи въ чисто български или предимно български села, се състои отъ преселници отъ областьта между Искъръ и Тимокъ, Дунавъ и Стара-планина, главно отъ Орѣховско, Врачанско, Ломско, Фердинандско и Видинско. Тѣ сѫ се преселили все въ края на XVIII и началото на XIX в. и въ това отношение не могатъ да се отдѣлятъ отъ българското население отъ другитѣ ромънски покрайнини (вж. въ моитѣ Браилски историйки 1841-1843. I. Българската въстаническа чета отъ 1841 год. Сборн. на Бълг. ак. на наукитѣ, кн. III, стр. 24 и след.).

Най-голѣмата часть отъ това население тукъ се е преселило несъмнено вследствие на върлуването на кърджалиитѣ въ тоя край и произволитѣ надъ него по време на Пазвантоглу въ Видинъ (починалъ 1807 г.). Тогава е билъ изгоренъ и градътъ Тетевенъ (1801 г.), чието население се разпръснало въ други български градове, като Ловечъ, Плѣвенъ и Враца, но голѣма часть минало и въ Влашко, особено въ Крайова, Каракалъ, Питещъ и другаде. Въ първия градъ и до днесъ има спомени отъ нѣкогашнитѣ махали на кожари и абаджии отъ

Тетевенъ. За такива изселвания свидетелствува и Софроний Врачански, който въ своето „Житие“, писано въ 1803 г., казва: „епархіата сѧ разсыпа, села не останаха, изгориха ги карџалійте и пазванските хайдути, человѣци разбѣгоха по Влашко и по дрꙋгій страны“ (Софроний Врачански, Автобиография, изд. П. Орѣшковъ, София 1914, стр. 74). Нѣкои сѫ се изселили и непосрѣдствено подиръ това, презъ руско-турската война 1806-1812 г., а сѫщо и вследствие на войната отъ 1828-1829 г. Това се потвърждава и отъ преданията у населението, което все още помни дори и имената на селата, отъ които сѫ дошли неговитѣ родоначалници.

Специално въ Мала Влахия, область западно отъ р. Олтъ и затова наречена днесъ отъ ромънитѣ Олтения, българскитѣ села се намиратъ главно въ краището между Крайова и Калафатъ, гдето сѫ и две отъ най-голѣмитѣ български селища въ Ромъния, Баилещъ и Пояна маре, и въ околностьта на гр. Каракалъ, въ Романацкия окрѫгъ, по дѣсния брѣгъ на р. Олтъ.

I

Преселници отъ Орѣховско

Корлатещъ

Българското село Корлатещъ (Corlăteşti: съ 93 сем. или 440 д. ж. въ 1912 г.) посетихъ първи пѫть на 4 априлъ 1908 г. Отъ Каракалъ въ северозападна посока излиза шосе, което по-нататъкъ достига рѣката Теслуй, притокъ на Олтъ, и свръзва съ окрѫжния центъръ селата, които сѫ разположени по брѣговетѣ на горното ѝ течение. Преди да стигне до рѣката, това шосе върви презъ безкрайна равнина, цѣла обработена. Топлото априлско слънце бѣше изкарало на работа всички селяни, мѫже и жени, плъзнали по полето като мравунякъ. Мѫжетѣ съ плугове, теглени най-вече отъ коне, оратъ, женитѣ садятъ кукурузъ. Обезлюденитѣ околни села се виждатъ въ прозрачната сутринна мъгла като островчета околовръстъ безбрѣжното зелено море. На деветия километъръ отъ Каракалъ отъ шосето се отдѣля пѫть, който води до близкото влашко село Чезиенъ (Cezieni), съ хубавъ дворецъ на починалия притежатель на тая богата мошия, Димитъръ Чезиану (Dimitrie Cezianu), чието име носи и самото село. Въ тая мошия, голѣма 9035 погона (4017,5 хектара), спада българското село

Корлатещъ (Corlăteşti, наричано официално сѫщо Cezieni-Sîrbi), разположено по̀ на северъ отъ влашкото (Cezieni-Romîni), сѫщо така на страна отъ шосето къмъ брѣга на рѣката Теслуй. Трудолюбието на българитѣ, излѣзли почти всички, старо и младо, въ тоя день на полето, не бѣше ги избавило отъ общото бедствие, толкова обикновено тъкмо въ тоя най-богатъ окржгъ на Ромъния. Тѣ бѣха почти безимотни. Земята, която можеха да получатъ отъ мошията да работятъ за себе си при тежкитѣ условия, подъ които имъ се отстѫпва, е недостатъчна да ги изхрани до новата реколта и храната имъ обикновено се привръшва къмъ началото на пролѣтьта. Между това чокоинътъ успѣва да продаде всичкитѣ зърнени храни, та не може да даде на селянитѣ, които вследствие на това сѫ изложени на сѫщински гладъ презъ цѣлата пролѣть. Въ деня, когато бѣхъ тукъ, мнозина селяни се бѣха събрали още отъ рани зори предъ чокойския дворъ (curte) — чокойскитѣ складове, — за да се молятъ „дòдуша на болерина“, както казваше една българка отъ селото, да имъ даде кукурузъ, който ще му върнатъ наесень отъ новата беритба, но безъ надежда, тъй като той си билъ оставилъ само толкова кукурузъ, колкото да му стигне да изхрани слугитѣ.

При такива условия естествено е, че тукашнитѣ българи ако и да работятъ — както и всички околни селяни — „като едни ро̀бове“, не могатъ да държатъ никакви „гадѝни“ — домашни животни — за млѣко и за клане, защото нѣма съ какво да ги хранятъ. Иматъ само по два коня или по „два воловѐ, и тия паднàле“, които имъ трѣбватъ за работа. Безъ тѣхъ не би могли да получатъ работна земя отъ мошията. „Не е свинѝ, не е кокòшка, не е кỳрка (=пуйка), не е гъска“, а още порѣдко се намира крава за млѣко и масло. Затова обикновено храната имъ се състои най-вече отъ „качамàк и леп“ съ чушки или пиперъ („па и пипѐр нѐма кадѐ да го сàдим“). На нивата отиватъ обикновено съ „сух качамàчец у торбàта.“ „Лѐбец“ обаче нѣкои рѣдко виждатъ.

Това бедно селце спазва и до днесъ чисто българския си характеръ. Всички жители сѫ българи, съ изключение на двама мѫже ромъни, приведени зетьове, които естествено сѫ се научили да си служатъ съ езика на селянитѣ — български — и се подчиняватъ на обичаитѣ имъ. Корлатещани помнятъ все още доста добре мѣстата, отъ гдето сѫ дошли дѣдитѣ имъ и основали отдѣлно село въ тая богата мошия на брѣга на р. Теслуй.

Тѣ смѣтатъ себе си „долненцй, откъдѐ Орѐовското“, и се дѣлятъ отъ българитѣ въ Боанта, които сж горненѐ — откжде Видинъ. По-старитѣ ми разправяха и повтаряха, когато наново следъ десеть години минахъ презъ селото (29. IV. 1918), че „нàй-дрътите дошлѐ откаде Орѐово“ (Орѣхово). Единъ отъ тѣхъ, мошъ (=дѣдо) Иванъ Симньоновъ (80 год.), опредѣля по-точно, че били най-вече „от Селàновица (=Селановци), отвъд Орѐовото, от Бȕк'овци, отъ Лескòвец“, сиречь все отъ села непосрѣдствено до града Орѣхово: „и не е далѐко от Орѐово; нѐма кòлко от нàзе до Карàкал“. Други единъ, неговъ връстникъ, роденъ все въ селото Корлатещъ, Георги Тончевъ, знае сжщо, че баща му е роденъ „у Тȕрско..., у Селàница“, сир. въ Селановци. Изобщо най-многото сж били отъ Селановци, но имало и отъ други по-близки или по-далечни села отъ тоя край, напр. отъ Островъ и Вадинъ, сега влашки села на истокъ отъ Орѣхово, па дори и отъ Тишевица, Врачанско. Като основатели и най-стари жители на селото се помнятъ: Тòнчо Гайдàра, Симньòнъ Стефан[овъ], Грòздо Бàнчовъ, мошъ Петъръ Пуцерѐнина, Пѐтъръ Глȕиа (=Глухия), нѣкой си Цѐко и др. Така въ Корлатещъ заседнали първоначално „до трйесе къщи“; „що са наспòриле, сѐ тук остàнале, сѐ на товà мѐсто сйте остàнале“. Тѣ се дигнали да се изселятъ въ Влашко не въ време на война, но вследствие на турско потисничество: „разбѐл (=война) не е билò; не траяле (=живѣли) блъгарете с тȕрците, не можлѐ завалйите да трàят с турчòрете; билѐ са блйзо там“.

Българи отъ Корлатещъ има и въ ромънкото село отъ сжщата община Чезиенъ (Cezieni-Români), едно семейство се бѣ премѣстило въ друго близко село Бондря (Bondrea), трето пъкъ въ основаното на 1893 г. отъ пришелци отъ околността село Траянъ, близу до Полски Фрасинецъ, южно отъ Каракалъ. Тамъ сж се били заселили и десетина кжщи българи отъ това последното село.

Облѣклото на женитѣ въ Корлатещъ е било, па се спазва отчасть и до день днешенъ, лѣте единъ „влъненик“ отзадъ и една „престйлка“ отпредъ, все „пъстри, червѐни, отъ влъна“ върху „рйзи клъчйшни, шйти и късани (=везани, ром. cusute), късани такà с ярнйч, с елишòр“. На вълненика туряли „тѐл“, за да стои щръкналъ. Зиме българ-

китѣ обличали „сукмàне, шàрени такà с червѐн гайтàн, със жлът, с мòрав, съ кафенйов, съ гайтàне черни и син'й"; тѣ били работени дома „от влъна" — „ама нѐмаме òвци съгъ". Отгоре обличали „дрѐи белй — късàчета, сѐ шàрени, шйти със свилъ", сжщо и „кужўче (=кожухче, ром. cojoc) шарено. блъгарско", а на главата — „забрàтки така шйти", па и „венѐц са носилѐ, нàнис, па и рўбици". — „Правйло са е некога, ама нѐма вѐк'е".

Мжжетѣ пъкъ носѣли и зиме и лѣте „потўре черней, ширòки, копчалйи, тѐсни под коленѐте, от вабъ" (аба), та затова власитѣ имъ думали на подигравка: vine Bulgaru cu noapte în cur (иде българинътъ съ нощь на д...). Отгоре обличатъ „дрѐи белй", съ ржкави до лактитѣ", „съ червѐни (или съ „черни и син'и") гайтàне", а сжщо и „касàци", но имало и „дрѐа длъга с ръкàве". Носѣли сжщо „шàпки отъ вабъ, па направени червѐни", а зиме съ „калпàци". Сега по едни „беневрѐци", „кужўци" и „к'ептàре" (антерия за гърдитѣ, ром. pieptar). На краката си обували „дйзове" (калцуни безъ стжпала)

Горски Фрасинецъ

Горски Фрасинецъ или Фрасинетъ (Frăsinetu-de-pădure) — е малко дълго селце въ окржга Романацъ, 4 клм. на северъ отъ окржжния градъ Каракалъ. По-преди то е било населено съ повече българи, но неотколе, следъ като се продала мошията, която е принадлежала на князъ Бранковяну, тѣ сж се разнесли. Нѣкои сж се преселили въ Каракалъ, други въ близкото българско село Корлатещъ, мнозина сж се изповлашили вследствие на женене за ромъни и ромънки, та до войната бѣха останали българи само седемь кжщи (9 семейства, 46 души). Тукашнитѣ българи сж „шопе" — така ги наричатъ македонцитѣ майстори въ Ромъния за разлика отъ българитѣ въ селата на югъ отъ Каракалъ. По говоръ и по едновремешното си облѣкло (престилки и вълнеици лѣте и сукмани зиме) тѣ се схождатъ съ корлатещане, стоянещане и девеселци (вж. по-долу), докато въ Владила сж други — „марàчане". По произходъ тѣ сж отъ отсрещнитѣ села въ Орѣховско, отгдето сж се преселили дѣдитѣ и бащитѣ имъ, но имало и малко „горненѐ" откжде Видинъ, преселени все къмъ началото на миналия вѣкъ. Седемдесетгодишниятъ дѣдо Лило Ценйка ми разправяше, когато на 29 априлъ 1918 год. бѣхъ въ това село, че баща му Маринъ билъ сжщо роденъ въ Фра-

синецъ. Старитѣ обаче, преди да се установятъ тукъ, ходили презъ Олтъ въ Кръндженъ (при Рошиоръ-де-Веде) други къмъ Гратя (въ окржга Влашка), а сетне се прибрали и спрѣли въ Фрасинецъ. Тогава дошелъ мошъ (дѣдо) Цено, отъ чийто родъ има сега две кжщи въ селото, а сжщо и другъ единъ Цено, единъ синъ на когото се преселилъ въ Каракалъ. Все тогава дошли: нѣкой си мошъ Иванъ, мошъ Петко (отъ него имаше 3 к.), дѣдо на общинския съветникъ (consiliu) отъ селото, Стефанъ Никола Петко[въ], сетне Павелъ Вълко[въ] (2 к.) и др. Селото е много бедно. Повечето отъ жилищата сж вкопани въ земята бордели, едни съ измазани предни стени, а други си стоятъ съ голи тухли отъ бѣла глина.

Девеселъ

Българитѣ въ село Девеселъ (Deveselu: 62 к. бълг. и 55 к. ром.), което лежи южно отъ Каракалъ, на 6 клм. разстояние отъ него, край шосето за Корабия, сж „шопе", еднородни, еднакви по езикъ и носия съ българското население въ Корлатещъ, Фрасинецъ и Стоянещъ, само че сж се преселили не отъ непосрѣдствената околность на града Орѣхово, както жителитѣ на тия села, а отъ мѣста по-вжтрешни — „от под планинѣта", именно отъ по-северитѣ врачански села. Тѣ сж заседнали тука най-късно презъ второто десетилѣтие на 19 вѣкъ. Най-стариятъ българинъ въ селото, 81-годишниятъ Димитъръ Ст. Ценовъ, разправяше въ 1918 г., че не само той, но и баща му билъ роденъ въ това село. Дѣдо му, когато миналъ презъ Дунава, се спрѣлъ „у Кральòво, у сред орàша" (=града), а че сетне се премѣстилъ въ Девеселъ: „къдѐ щѐ'а са мѐсте'а òрата, нѐма'а земн'ъ — къдѐ йдеше, тàм седѐше". Тогава въ Девеселъ имало „нѐкои двàесе къщи блъгаре": мошъ Илия Лаловъ съ сина си Стефанъ, мошъ Цело Недовъ съ брата си Стефанъ, мошъ Тончо и братъ му Гане, мошъ Стоилъ, мошъ Първанъ, мошъ Константинъ и др. Тѣ образували още тогава цѣла „блъгарска маалъ", отъ черквата надолу, отдѣлна отъ влашката. Ромънитѣ девеселци и „сигй" казватъ „ла сърб" (=la Sîrbi, у българитѣ), когато искатъ да означатъ, че отиватъ въ тая махала. Селото лежи въ голѣма и богата мошия отъ 6 хиляди погона (3,000 ха), съ хубавъ болярски дворецъ всрѣдъ селото, но селянитѣ си иматъ по малко земя, раздадена тѣмъ въ времето на кн. Куза (1864 г.).

Стоянещъ

То е най-голѣмото и най-добре запазеното българско село въ Романацкия окржгъ (Stoeneşti: 281 сем. българи, 54 сем. ромъни). Разположено е на дѣсния брѣгъ на р. Олтъ при моста, по който минава шосето отъ Каракалъ (11 км.) за Рошиоръ-де-Веде и Александрия въ богата мошия на Бранковянската болница въ Букурещъ, дадена подъ аренда по 30 леи на погонъ (половина хектаръ) годишно.

Българитѣ тукъ сж „шòпе“ отъ Орѣховско, като тия въ Корлатещъ, Девеселъ и Горски Фрасинецъ, само че произхождатъ отъ по-източни села, като Бѣла Слатина и Крушовене на долни Искъръ, па и отъ презъ Искъра отъ Долни Джбникъ („Дъмнѝк“), чиито жители тукъ сжщо минаватъ за „шопе“. Споредъ разказа отъ 1908 г. на стареца Симньонъ Наковъ, тогава 77 годишенъ, койтоималъ единъ дѣдо „от Плѐвен, кяр (ром. chiar ‘тъкмо’) от орàша“ (ром. oraş ‘градъ’), и другъ Цоло отъ Луковитъ, дѣдитѣ на тия българи, бѣгайки отъ турцитѣ, които „ги крàле, ги бѝле, правѝле им лòше“, „със стòка, със сѐ минàле от тàа стрàн“ ведно съ рускитѣ войски по време на войната отъ 1810 г. Най-напредъ тѣ заседнали „на Фантанеле (Fântânele), долното село“, което и днесъ стои на брѣга на р. Олтъ, единъ часъ южно отъ Стоянещъ. Тамъ е имало единъ гръкъ, който ги увещалъ да останатъ, но „във врѐмето на Тудурѝн — Тодоръ Владимиреску, който вдигналъ въстание презъ гръцката завѣра на Ипсиланти въ 1821 г., — нѐго го заклàле, па бегàле сѝте от тàа стран“, именно въ Стоянещъ, гдето още тогава е имало малко влашко селце съ сжщото име. То стои и днесъ като отдѣлна малка махала отъ северъ край селото, тъкмо срещу моста. По-късно, подиръ руско-турската война отъ 1828—1829 г., пришли и други българи „отодвъде“, напримѣръ родителитѣ на Пене Матеевъ (68 год. въ 1918 г.), чиято „мàйк’а е от Крушовѐне покрàй Искъра — децà дошлѐ, децà дрѐбни дошлѐ от тамъ, тук са женѝле“.

Въ Стоянещъ има и нѣколко кжщи „марачане“, българи отъ селата Брѣстъ и Славовица, между долни Искъръ и Витъ, а споменува се и селото Староселци като родина на нѣкои изселници. Тукашнитѣ брѣстовчани сж внуци и правнуци на нѣкой си дѣдо Тодоръ, баща на стареца Андрея Тодоровъ. Дѣдо Тодоръ билъ момче на три години, когато къмъ 1811 г. повечето

отъ жителитѣ на това село се задигнали подиръ рускитѣ войски да се изселятъ въ Влашко. Той билъ „с баща̀ си и с бра̀йк'ята си“. Най-напредъ тѣ спрѣли въ селцето Крушовъ (Cruşovu), между Корабия и Каракалъ, навѣрно съ други свои съселяни, а тепърва по-сетне се премѣстили въ Стоянещъ при тукашнитѣ българи. На 1908 г. тукъ още живѣеше единъ дѣдо Върбанъ, 80 годишенъ, роденъ въ с. Славовица, който билъ „на три го̀дин, кога̀ мина̀л от Тъ̀рско“. Било по време на „размѝрица“, именно вследствие на руско-турската война отъ 1828-1829 год., „кога̀ са седѐле моско̀вците седѐм го̀дин във̀в Вла̀шко“. Отъ турчина бѣгали, защото „до̀де па ти зѐме кон'ѐте; зѐме чѐргата от децà̀та, па си овѝе а̀та тъ̀рчина; царвъ̀лете му разва̀ждале на тъ̀рчина тогѝва“... Дѣдо Върбанъ билъ „на три го̀дин“, когато го „пренѐла“ майка му презъ Дунава. Ималъ попъ чича, който умрѣлъ, а „ма̀йк'а“ му бѣгала въ Влашко ведно съ другитѣ българи отъ това село, които „запрѐле на Фрасанѐт“ (Frăsinet de câmp, полски Фрасинецъ, или Vladila), гдето останали братята му, които вече измрѣли.

Като най-стари колонисти въ Стоянещъ се споменуватъ: единъ мошъ (дѣдо) Дильо съ сина си Вълко; другъ мошъ Вълчинко; Йованъ Цоневъ; Никола Нановъ; мошъ Трифунъ съ сина си Йованъ, баща на мошъ Николай, единъ отъ най-старитѣ още живи българи въ селото (80 г. въ 1908 г.) и мн. др. „Харѐсала им е земн'ѣта тъ̀ка, че ѝма чушмѝ, во̀да; та̀ка са са улъ̀чиле та са са запрѐле тогѝва тъ̀ка“. Именно подъ брѣга, на който е разположено селото, извира вода, която се събира въ чешми. Такива чешми има нѣколко подъ брѣга. Тукъ именно първитѣ заселници построили своитѣ 'бордѐле' (bordei), жилища въ земята, и такива до преди 30—40 години били всички жилища на стоянещани, но отъ тѣхъ до войната бѣха останали само нѣколко.

Гостòвецъ

Гостòвецъ (Gostavăţi) е малко село (84 к. българи и 166 к. ромъни) и лежи на самия дѣсенъ брѣгъ на р. Олтъ, 6 км. южно отъ Стоянещъ. Българитѣ сж отчасть „шопе“ като въ последното село, отчасть „марачане“ като въ Корабийско. Тѣ сж почти третина отъ всичкото население, мѣсятъ се съ ромънитѣ и затова не се държатъ тъй добре, както въ Стоянещъ.

Дабуленъ

Голѣмо село (Dăbuleni: 20 к. българи при 1330 к. ромъни) на Дунава, въ крайния югозападенъ кжтъ на Романацкия окржгъ. Имало е нѣкога много българи. 'Има и сигѝка десетѝна-дваесе къщи, ама са поциганчѝле и тѝа кото ниа', сир. почнали да се мѣсятъ съ власитѣ, разправяше една жена отъ селото Градини, чиято 'мàйк'а' била отъ Дабуленъ. Тѣ се отличаватъ отъ българското население на останалитѣ южни села въ тоя окржгъ, тъй като произхождатъ отъ по-западни краища южно отъ Дунава. Тѣ говорятъ: р ỳ г л и ц а, т ỳ р и, п р и с т ѝ л к а, по ч е т ѝ р е бѝволе на колàта и пр. Нѣкои българи отъ Градини сж взели жени българки отъ Дабуленъ.

II

Преселници отъ Ломско

Пятра

Българското село Пятра (Piatra-Olt: 120 к. българи, 186 к. ромъни) е разположено, като Пояна-Маре въ Мехединския окржгъ между Крайова и Калафатъ, и като Херещъ, въ Илфовския окржгъ южно отъ Букурещъ, въ едно отъ именията на нѣкогашния сръбски князъ Милошъ Обреновичъ. Край него минава главната желѣзопжтна линия, която свръзва Букурещъ съ Крайова, и се пресича тукъ отъ линията, която иде отъ Корабия на Дунава презъ Каракалъ за Ръмникъ-Вълча и по-нататъкъ презъ живописния проломъ на рѣката Олтъ въ Карпатитѣ за Сибинъ (Херманщадтъ) въ Седмиградско, като образува по такъвъ начинъ важенъ желѣзопжтенъ вжзелъ.

Когато българитѣ заседнали въ това плодородно мѣсто на дѣсния низъкъ брѣгъ на Олта, тукъ вече сжществувало малко влашко селце. Тѣ дошли отъ мѣста на западъ отъ рѣката Огоста: помнятъ се селата 'Лѐфчево' (Лехчево) въ Ферди-нандско и 'Глòжен' (Гложене), все на лѣвия брѣгъ на р. Огоста, като родни мѣста на нѣкои отъ дѣдитѣ на днешнитѣ жители. Тѣ минали презъ Дунава въ разни времена отъ турско тегло — 'бегàле отъ тỳрците, не у бòй, кòй как можàл да утечѐ'—и преди да се прибератъ тукъ, седѣли много време въ българското село Баилещъ, между Крайова и Калафатъ, а сжщо и 'две-три гòдин през Олта, па тогàва дошлѐ

тȕка на Пятра'. Между първитѣ българи, които сж се заселили тукъ, се помни Моно Скутеника, сжщо Младеника (дѣдо на Никола Ивановъ Младениковски, единъ отъ старитѣ българи въ Пятра), нѣкой си дѣдо Торньо, чийто родъ носи неговото име, Торньовци, и др. По-късно дошла съ баща си Тото 'мȁк'ата' (майката) на дѣдо Никола, която била родена въ с. Гложене. Тя била четири годишна, та помнѣла, кога баща ѝ я пренесълъ съ сестритѣ ѝ презъ Дунава при с. Недея срещу Козлодуй и се прибралъ съ децата си въ Пятра при другитѣ българи. Така набрȁлитѣ се българи скоро надминали по брой ромънитѣ, които сетне се засилили числено благодарение на смѣсенитѣ женитби, които били винаги въ вреда на българската народность, особено напоследъкъ, откато ромънскиятъ езикъ почналъ да бжде налаганъ отгоре, а българскиятъ преследванъ съ укоръ и присмѣхъ. Затова презъ последнитѣ нѣколко години децата и отъ чисто българскитѣ семейства вече не искатъ да приказватъ български, особено откато тръгнатъ на училище. При все това българитѣ и до днесъ съставятъ значителенъ дѣлъ, повече отъ една третина, отъ населението на с. Пятра.

Въ с. Пятра се помни още българското народно облѣкло, а нѣкои части отъ него се носятъ и до днесъ, особено отъ постаритѣ жени. Женитѣ носѣли 'рȉза' шарена съ 'шубȁче тȕка на огрълѓето', а на ржкавитѣ съ 'рȁмца спȕщена до дȍле', все червени. Надъ ризата лѣте опасвали отзадъ 'влъненик', а отпредъ 'престȉлка червѐна'. Вълненикътъ билъ кжсъ, наравно съ престилката, и 'набръчен'. За украшение носѣли 'гръдѐ от сȉтни парȉ', а на косата — 'покȍснȁк' и 'плетȕрка', която се спускала до долу. Отъ дветѣ страни надъ ушитѣ висѣли 'рехȕлки' отъ пари, а надъ челото като 'венѐц' поставяли 'мѐднаѓк'. На ушитѣ, вмѣсто обици, носѣли 'цвȁнци', а на ржцетѣ 'грȉвни', обикновено медни. Краката си обували съ 'чорȁпе шȁрени' и съ 'опȉнки с връфчȁнки отгȍре', а главитѣ си булкитѣ забраждали съ 'кръпи белȉ', до като момитѣ не носѣли кърпи: 'ȍдеа голȍглави, та ги горѐше сȉчкото лѐто слънцето'. Когато мома се пристанѣла, носѣла 'пȍяс червѐн на главȁта'. Когато застудѣе, отгоре се обличало 'глуфчѐ' — отъ дебелъ вълненъ платъ — 'белȍ, 'с гайтȁне червѐни', 'длъго до оздȍл колѓѐно', 'без ръкȁве'. Глуфчето било шарено 'с чохȁ'. Връхъ това, все отъ такъвъ платъ, 'късȁче с ржкȁве до лȁкъта'. Зимно

време, вмѣсто вълненикъ, подъ глуфчето носѣли ‘сукмàн чрън, с гайтàнци червѐни’.

Сжщо така и мжжетѣ носѣли ‘рѝзи шѝти’ — и до сега има отъ тѣхъ — по огърлето, ржкавитѣ и пазвата. Носѣли сжщо ‘бръновѐци тѐсни, белѝ, с гайтàне червѐни’, но не такива, каквито сега носятъ подъ влияние на облѣклото на околното влашко население. На краката си обували кожени ‘опѝнки’ по ‘чорàпе шàрени, на петѝте и на пръстите червѐни’, като завивали ‘нъўща белѝ’ съ ‘грѝвна’ презъ глезенитѣ. На главитѣ си носѣли ‘кàпи чрънѝ’, а децата ‘шàпки червѐни’. Мжжетѣ сжщо така обличали ‘глуфчѐ’ дълго безъ ржкави и ‘дрѐа с ръкàве’. ‘Дрѐи’ носѣли и женитѣ, ‘с завràтени ръкàве и нашàрени с чохà’. Мжжетѣ сжщо носѣли ‘късàчета’, които били пренесени и станали мода въ селото по-късно: дошли нѣкои си — ‘Чòнтоловци им дўмаа — онѝа ги бѐа донѐсле от Тўрско, онѝа си ги крòеа, онѝа си ги шѝеа’. Мжжетѣ и до днесъ се опасватъ, по старовремски, съ червени ‘пòяси’, а отъ българитѣ тая мода минала въ околнитѣ села и у власитѣ, които сжщо носятъ пояси.

При какви условия работятъ селянитѣ въ мошията.

Ја зѐмем шес погòне,[1] рабòтим ги и шестѐ илѝ с кукурўс илѝ със жѝто, свѐ једнò је — једнà н'ѐгова, једнà мòја. Прѐднио пъ̀т је билò сѐм'ето половѝн н'ѐгово и половѝн мòјо, съгъ нѐче вѐк'е — нàшо сѐм'е! На два погòне кукурўс жънеме једѝн н'ѐгово жѝто. Сàл за кукурўс жънеме, за жѝто н'е. Ни са плàшта със дѐвет фрàнка, дар облигàц[2] да го жънеме; на орàн'ето — погòн пет лѐва несѐјано. Ако дѝим[3] с колàта на жътва или му направàвим денѐ с колà, плàшта с чѐтири лѐва у жътва, пòкъсно три лева. Па че јѐсте?[4] С ръцѐте у жътва в рабòтно врѐм'е по два лѐва, па по-подѝр'ата по једѝн, по једѝн и трѝесет. . . .

(Недѐлк'о Младѐнов, 64 годишенъ, с. Пятра-Олтъ, окр. Романацъ, 28.IV. 1918).

Крива

Едно малко селце до селото Пятра, съ което образува една община и носи българското име Крива (Criva: 66 к. българи и 35 к. ромъни). Българитѣ сж дошли отъ едни и сжщи

[1] Единъ погонъ се смѣта обикновено половина хектаръ.
[2] Ром. dar obligaţi = но задължени.
[3] Да идемъ.
[4] Ром. ce este = що е?

краища и едновременно съ българското население на селото Пятра — отъ Ломско. Затова имали 'све тàа ор'тà, све тòа пòрт като к'ѐтрене'.[1] Първитѣ български заселници сж били петь семейства, чиито имена се знаятъ: Начо, Паско, Иванъ, Джурко и други единъ Иванъ Владовъ. Но къмъ тѣхъ се присъединили сщо 'двȕйца-трȕйца отъ Срѣбия', именно отъ къмъ Тимокъ, които съ време се слѣли съ другитѣ българи, та останалъ само споменътъ за тѣхния произходъ отъ позападни български краища. Когато българитѣ се заселили въ Крива, сварили само три-четири кщи ромъни. Сетне тия ромъни постепенно се намножили за смѣтка на пришлитѣ българи, съ които почнали да се мѣсятъ.

Българи и ромъни отъ Крива по-късно — 'в клàката бѐше' — избѣгали презъ Олтъ въ близкия градъ Слатина, гдето се заселили въ една южна махала на града, на пжтя за българското село Котяна.

Боанта

Жителитѣ на това село (Boanta) сж българи (74 кщи съ 382 д. ж. въ 1918 г.), преселници отъ Ломпаланско, еднородни съ българитѣ отъ Пятра и Баилещъ, съ които и до днесъ „държатъ", считайки стоянещани, както и българитѣ отъ Фрасинетъ и Корлатещъ, отъ „другинямъ" (ром. neam „родъ"). То е сщо въ окржга Романацъ, далечъ 16 клм. на северозападъ отъ града Каракалъ. Тия българи когато 'бегàле из Тȕрско' именно 'из Лòмпаланка', и 'дошлѐ тȕка у Влàшка', първомъ 'дошлѐ у Джорòка' (Giorocu-Mare, 35 клм. югоизточно отъ Крайова, недалечъ отъ р. Жиу), гдето 'седѐле еднà годи̇на', па тогава се премѣстили та основали днешното си село. Бащата на стареца Матей Йончо[въ], 84 годишенъ, самъ роденъ въ с. Боанта, ми разправяше, когато на 1918 г. разпитвахъ за историята на селото, че баща му 'бил мàлък, на сѝса бил кот' дошлѐ'. 'Тук на Боанта не е имàло селò, тѝа го засѐлиле. Имàло е вòда тȕка — Тезлȕя — да тȕрат градѝни, зѐл'е, пипѐр; па са имàле и бѝволе — сѐ по Тезлȕя'. Одобрили тѣ това мѣсто край рѣкичката Тезлуй (Tesluiu), притокъ на Олтъ, заседнали тукъ, и то на лѣвия и̇ брѣгъ, и отъ тогава до днесъ 'сал онѝ, блъгарете билѐ' въ това село — власи не е имало и нѣма. Последнитѣ

[1] Ром. диалектично k'etreni (pietreni) „пятранчани" — отъ K'atra (=Piatra).

живѣятъ 'у кумѝната' (ром. comuna „община") — въ с. Пряжба (Preajba-de-Pădure), гдето е общинското управление. 'През бàрата Тезлѝя имàло влàшко село Мѐлко', гдето живѣли сѫщо власи — 'вѐта рàбота'. Българитѣ ги сварили. И до днесъ сѫществува това селце презъ рѣката на югъ отъ Боанта. По-нагоре ('озгòре') има и друго влашко селце ('катѝн') Кошеренъ (Coşereni). Въ ново време („преди 26 години") е основано на 1 клм. югоизточно на шосето за Каракалъ ново село — 'Сàту-нòу' (Satul-nou), населено отъ ромъни, придошли отъ различни страни и получили по 5 ха. земя. Въ него се е премѣстилъ тогава единъ българинъ отъ Боанта, а сѫщо така се е заселилъ и другъ единъ отъ Македония.

Въ такова именно мѣсто, заобиколени отвредъ отъ близки ромънски селца, се е основало българското село Боанта първоначално отъ седемь-осемь кѫщи българи: нѣкой си мошъ Никола съ детето си Йѫнчо (дѣдото на бащата на дѣдо Матея); 'мош Рѝсто' (Христо); мошъ Мано; мошъ Тодоръ, чиито синъ Русинъ билъ роденъ въ Боанта, а внукъ му Димитъръ на 1918 г. бѣше на 54 години; мошъ Тодоръ Шапкалията, който, преди да се пресели, билъ по-заможенъ — 'имàл воденѝца у Тѝрско — у Лòмпаланка'; мошъ Кръсто, мошъ Данъ и мошъ Божинъ. 'Онѝ бегàле из Тѝрско, че траѝле (живѣли) зле съ тѝрчина.' Тѣхнитѣ челяди сетне се намножили и образували значително село, което днесъ, подобно на Корлашещъ, още пази националната си самобитность. Така тукашнитѣ българи добре държатъ нѣкои отъ народнитѣ си обичаи и до день днешенъ, напримѣръ 'на Лàзарица', когато момичетата 'òдат да събѝрат яйца'. Други обаче сѫ изоставени. Така до преди 20—30 години ходѣли 'мяучàре', които — 'м'àу-м'àу' — ходѣли отъ кѫща на кѫща, като носѣли 'еднà прѝтка от дѝд (черница) за месо'. Едновременото облѣкло — у женитѣ лѣте 'престѝлка' съ 'влъченик' и 'късàче', 'глухчѐ без ръкàве', зиме 'сукмàне', а у мѫжетѣ 'потѝре чръни' съ червѐни гайтàне' и 'дрèа белà с червѐн гайтàн', — не се вече държатъ.

Това село не е въ мошия. Въпрѣки това, селянитѣ икономически не сѫ добре, защото земята, която имъ е била раздадена на 1864 г., е сега недостатъчна, та сѫ принудени да взематъ земя за работа отъ околнитѣ мошии, напр. отъ мошията Пряжба на д-ръ Вайсъ. Отъ нея тѣ вематъ на изполица, като за допълнителната работа въ мошията получавали по 3-4 лева

на погонъ (полухектаръ) за угарь и толкова за сѣяне, докато по време на военната окупация (1916-1918 г.) имъ се плащало вече по 8 лева.

Приказка отъ с. Боанта.

Имàл идѝн идѝн вол, па пошèл с нèго на пазàр да го продадè. Там му излèл идѝн човèк напрèде. Питàл го: „Вол кото мòа на пазàрă зѝма ли го нèкой — вòлă к'òрав от еднò око?“[1] — „Бè, кàе, извадѝ му и онòва дрýгото око, че онѝа са дѝрат там!“ Он тръгнàл. Па излèл сè òн'а напрèде. „Бе волòве кото мòа на пазàр глèдат ли са?“ кàе. — „Бе, кàе, извадѝ му и рогѝте да вѝдиш ка се глèдат!“ Па он му извàди и рогѝте, па тръгнàл па напрèде. „Бе вере,[2] волòве кото мòа дѝрат ли са там?“ — „Бе вèре[2], кае, отрежѝ му и ушѝте да вѝдиш ка се глèдат там!“ Пà тръгнàл напрèде. Сè òн'а му излèл напрèде. „Бе брàте, волòве кото мòа без рòги, без òчи, без ýши там глèдат ли се?“ — Абе, кае, кото твòа сал чàфките го купýват“.

Тръгнàл па нàпрèде, стигнàл до идѝн кръст и вързàл вòла за кръста. „Бе кръсто, я че ти дадèм тèбе тòа вол. Когà че ми дадèш парѝте?“ — „Да дò'иш зàитри“, си ор'тувàл сам. Дошъл зàитри, па си ор'тувàл сам: „Брàте, да дò'иш зàитри“ (вòла го изèле влъцѝте). Трѝ пъти такà. Когѝ дошъл па зàитри, зел мънàрата[3] да посечè кръстъ. Кръстъ, кото лемн,[4] не можàл да ор'тýва. Турнàл мънàрата на н'èго: „Дай парѝте, кръсто!“ — „Нèмам, брàте“. Кръстъ паднàл дòле, кото го посèкъл. Кото паднàл кръстъ дòле, под н'èго казàн парѝ. „Нà, кръсто, насрà[5] парѝте от стрà“? Зел парѝте, па си тръгнàл домà си. Когѝ дом (sic), зàпрàти брат си да сàка идѝн шѝник на пòпа да мèрат парѝте. Иде он да зèме шѝника, па го пѝта пòпа: „Абе Пакàла,[6] каквò че прàвите със шѝника?“ — Кае: „пòпе, да мèриме парѝте, дèка ги зēме[7] от кръста за вòла“. Тръгнàл си дом, дошèл си дом (sic) със шѝника. Пòпа ѝде па кàже на тýрчина, че намèрил Пакàла парѝ. Питàл го брат му Дръндàла[8] (такà го викàле брат му) пе[9] Пакàла: „Абе Пакàла, как казà ти на пòпа?“ — „Па я му казà[10] да мèриме парѝте“. — „Што му казà, кàе, Пакàла? Че кàже на тýрчина, че дò'е тýрчина да ни зèме парѝте“. Он имàл еднà избà. „Бе Пакàла, кàе, влèс у тàа избà, че ѝде идѝн óблак одгòре, одозгòре, па е със грàт — че те

[1] Ром. boul chior de un ochiu.
[2] Брате, отъ ром. văr 'братовчедъ'.
[3] Ром. mănară 'сѣкира'.
[4] Ром. lemn 'дърво'.
[5] Изсра ли.
[6] Păcală, ромънски приказенъ герой.
[7] Зехме.
[8] Drăndală, име на герой въ ромънскитѣ приказки.
[9] Ром. pe — предъ вин. падежъ за одушевенъ предметъ.
[10] Казахъ.

убйе градъ“. Когѝ Пакàла улѐзне у бàпката (грòпата), Дрънда̀ла фрѣли еднà рогòшка през грòпата,[1] па му речѐ: „Стòй, брàте, тўка, че бйе градъ. Когѝ он фрѣли зрѣна от кукурўс на рогòшката, до когѝ кокòшките обрàа зрѣната от рогòшката, Дрънда̀ла скри парйте. Додѐ пòпа с тўрчина. Викàа пе Пакàла на примарйата.[2] Тўрчина к'òрав от еднò око пйта пе Пакàла: „Когѝ намѐри парйте?“ — „Когѝ би градъ, àго, голѐмиа град, та ти извàди окòто та остàна к'òрав.“

(Димитъръ Русин[овъ], 54 годишенъ).

Рунку

Селото Рунку (Runcu: 95 к. съ 430 д. българи, 35 к. ромъни въ 1918 г.), е най-северното българско село край р. Олтъ и изобщо най-северното село въ окржга Романацъ, 53 км. далечъ отъ окржжния центъръ Каракалъ на шосето за Ръмникъ-Вълча. Тукашнитѣ българи се родѣятъ съ българитѣ отъ Пятра и Боанта, северно отъ Каракалъ, и сжщо произхождатъ все отъ Ломпаланско. Мнозина отъ тѣхъ презъ първитѣ години подиръ заселянето си сж се задигали да се върнатъ въ роднитѣ си мѣста, но пжтемъ се прибрали при своитѣ сънародници въ горнитѣ села. Тѣ съставятъ тритѣ четвъртини отъ всичкото население на селцето, но въпрѣки това, откжснати отъ останалитѣ български села между компактно влашко население, сж на пжть да се повлашатъ. Старитѣ жени все още носятъ народното си облѣкло — сукманъ и престилка.

*

Въ южната часть на сжщия Романацки окржгъ, накъмъ Дунава, между града Корабия и р. Олтъ, има сжщо група български села, чието население произхожда отъ область източно отъ Искъръ, въ Плѣвенско, и които минаватъ тукъ въ Влашко подъ името „марà чане“ (у ромънитѣ: mărăcineni). Отъ тѣхъ има, както се каза, и въ поменатитѣ по-горе села Стоянещъ и Гостòвецъ. Името си водятъ отъ името на Марашката область, Марашлъка, въ Плѣвенско.[3]

---

[1] Ром. groapă ‘дупка въ земята’.

[2] Ром. primărie „общинско управление“.

[3] За селата въ Плѣвенско, които минаватъ подъ име марашки, вж. сега Ю. Трифоновъ въ новия Български прегледъ год. I, кн. 2, София, 1929, стр. 288 и след.

ПИСМА НА КУЗМАНЪ ШАПКАРЕВЪ ДО ПРОФ. МАРИНЪ ДРИНОВЪ.

Съобщава Петъръ Динековъ.[1]

X.

Високопочитаемий Господине М. Дриновъ!

Въ Харьковъ.

Съ радость получихъ почитаемото ми писмо Ваше отъ 17-й минжлий м. Мая, на което бързамь да Ви отговоржж. Нъ прѣди това, да не забравж да Ви напомнж че, щомъ прѣди 2—3 сѐдмици дойдохъ тукъ[2] и видѣхъ едно Ваше писмо до г-на В. Стоянова, непропуснжхъ случая да Ви явя впечатлѣния-та си и състоянието ми чрезъ писмо отъ 25-й мая което до сега трѣба да сте получили.

За адреса ми, кждѣто и да бждж азъ, Вие нетрѣба да се колебаете, тъй като, както и попрѣди Ви сьмь писалъ, можете да отправяте писмата си въ Самоковъ до брата ми до тога, до когато Ви явя че сьмь се прѣмѣстилъ нѣкждѣ другадѣ, ако бихъ могълъ да сполучж въ необходимо-то си желание, да ми се даде нѣкоя скромна работичка, съ която да прѣпитавамь себе и семейството си. Нъ такво нѣщо, както виждате и въ попрѣжне-то ми писмо, е толко мжчно, за да не кажж невъзможно, щото полесно би било да се прѣдположи че Вие за скоро ще се прѣселите въ България, нежели менѣ да се даде искомата слу́жбичка, отъ коя-то отъ части ще зависи и възможностьта за изданието на Сборника ми.

Въ писмото Ви невиждамь да споминате нѣщо за двѣтѣ ми книжки, съ които имахъ честь да съпроводж писмого ми отъ 6-й мая, на което ми отговоряте; получихте ли ги или не? незнаж.[3]

Отъ Ваша-та книжка[4], както и отъ други статии въ Русски-тѣ журнали, виждамь че напослѣдне противъ нашата народность се е образувала страшна коалиция, която „многовидно и многообразно" дѣйствува за погребването на Македонскитѣ Българи, и това именно ме подбутнж да започнж и, съ слабото си перо, да подканж съотечественницитѣ си дано прибързать въ отбраната на опасающе-то се бащино ни огнище. Този членъ ще видите едвай слѣдъ два мѣсеца въ книж. XXV на нашето Период. списание, която прѣзъ юния ужь ще започне да се печата.[5] Не е чудно, Високопочит. г-не, нито дивно, че Сьрбитѣ енергично дѣйствувать за постижението цѣльта си; нь чудна и непростителна е немарлизостьта и нахалностьта на нашитѣ учени въ този загрозаю цъ народностьта ни слу-

[1] Вж. Македонски прегледъ, г. IX, кн. 2.

[2] Въ София.

[3] Евангелски и Апостолски Недѣлни Чтения, издадени презъ 1869—1870 г. въ Цариградъ. Ср. у В. Погорелов, Опис на старите печатани бжлгарски книги, София 1923, № 1073 и № 1166.

[4] Ср. б. 5 къмъ п. VII.

[5] „Сръбскитѣ великоидейни напряжения и нашитѣ учени".

чай, а още понепростителна и пóгнѫсна е рольта на Драгановци и тѣмъ подобни издайници. Цѣлта на послѣдний азъ подушихъ още прѣзъ минѫлата зима въ Солунъ отъ статията му въ в. „Зорница", както и незабавно Ви писахъ; и ето че прѣдположения-та ми зѣха да се обистинвать. Н. Милость, по всекоѧ вѣроятность, е подкупенъ въ Солунъ отъ.... Нъ колкото за него, не му се боѭ, — имаме си го въ торба-та и, надѣѭ се, съ първо-то ми писмо до г. Ламанский[1], ако то се обнародва, неговий каленъ подвигъ ще прѣтърпи пърдий смъртоносенъ ударъ; а за напрѣдъ ще го послѣдвать и други. Стига да имамь наржцѣ вси-тѣ негови произведения. За да бихте се увѣрили въ мърснитѣ му лъжи, освѣнъ поменуто ми до г. Ламанский писмо, позволѣте ми да Ви приведѫ и тукъ нѣколко само точки отъ нихъ: 1) Че г. Драгановъ билъ $2^1/_2$ год. директоръ въ Солунската Бъл. гимназия, не е истинно, тъй като прѣзъ това врѣме, именно отъ 1883—1884 уч. год. до 1887—1888 год. Ян. 1-й директоръ бѣше Академистътъ г. Геор. Кандиларовъ, родомъ отъ Котелъ. Господство му въ тая гимназия биде прѣзъ двѣ учебни години обикновенъ, както и другитѣ му събратя, прѣподаватель, чини ми се, на историята и филологията. 2) Че, ако той изучавалъ и изучилъ язика и обичаитѣ на Македонцитѣ така, както е изучилъ двѣгодишний си колега Гр. Пърличева, прѣводителя на Омировата Илияда и Ставри и (!), автора на Грьц. поема: „*ὁ ἁρματολὸς*" та немогълъ да разбере че двамата тѣзи Охридски книжовници сѫ една и сѫща-та личность, — извѣстний Ви по идиотропията Григоръ Пърличевъ, то тѣжко и горко на такви-тѣ негови лични наблюдения и двѣгодишни изучвания! А още потѣжко на наивнитѣ му читатели, които би повѣрвали ни дѣтинскитѣ му статии! 3) Че, Н. Милость правилъ етнографическитѣ си наблюдения въ земя-та на Македонцитѣ, не е тоже истинно а рогата лъжа; истинното е, че той отъ вѫтрѣ въ Солунско-то кале глѣдалъ чрезъ увеличително стъкло на Солунското Вавилонско народонаселѣние, та така произвелъ ония чудовищни резултати за Македония, които виждаме въ смѣшнитѣ му статии, отъ които всекой малу много свѣстенъ и опознатъ съ описуема-та отъ него страна, отвърталъ би си лице-то съ презрѣние къмъ автора имъ.

Твърдѣ добрѣ сте намислили да извадите на явѣ шарлатаниитѣ му.[2] Не е достаточно да се остави тая работа само на мене. Азъ мислѭ че подобре и поуспѣшно би било, да се заловимъ за нея и двамата, — Вие научнимъ пѫтемъ, а азъ, по непосрѣдственнитѣ си наблюдения, та да го загащимъ отъ всекѫдѣ, да не знае на кѫдѣ да се вдене и стръмноглаво да се строполи въ бездната на прѣзрѣнието заедно съ безстиднитѣ си лѫжи. Имамь тукъ единъ приятель и другаръ, твърдѣ вѣщъ въ Источ. часть на Македония, а азъ за западната и срѣднята, ще можемъ да го съборимъ равно съ земята, да знае кога е сьркалъ Македонска попара съ лъжица, която не е за устата му.

Нашето Кн. Дружество съ готовность приима мои-тѣ слаби трудове, лоше-то е само че, незнаѭ по кои причини, книжкитѣ му излизать твърдѣ

[1] Вж. б. 3 къмъ п. VIII.

[2] Дриновъ: „Азъ бѣхъ намислилъ.... да взема и да извадя на яве неговитѣ шарлатании, но ако се запретнете Вие за тая работа, то ще бѫде много пó добрѣ". М. пр. I, кн. 3, с. 74.

кѫсно и бавно; Види се, такъвъ трѣба да е уставътъ или срѣдствата му. А нашата нужда изисква статиитѣ по дневний ни въпросъ да излизать, колко-то би било възможно, побързо. Ето г. Драгановъ и патронитѣ му, незадоволни отъ единъ само журналъ, явявать се въ всекое почти научно списание, а ние имаме на расположение само единъ органъ, и той „на мрави или на желъки вяха", спорѣдъ пословицата. Вторий ми членъ скоро ще се види въ XX III/IV кн., която излѣзе вече отъ печатъ съ 25 коли и днесь-утрѣ ще се раздаде на публиката.[1] Той членъ, както ще видите, се занимава съ народни умотворения; въ него на края, въ пр. п. уловилъ сьмь и г. В. Качановский[2], та Драганова ли не ще могѫ? Послѣдующитѣ ми членове сѫ отъ различни видове; тѣхъ ще видите прѣзъ идущата есень, зима, а може би и пролѣть.... Въ прѣдидущето си писмо Ви явихъ че издебнѫлъ сьмь важни нѣкои ржкописи въ нашитѣ мѣста и че предложихъ на тукашнитѣ услуги-тѣ си; нъ, както ми се види, тѣзи патриоти едва ли ще се сетять за круша-та тога, когато другъ може да ги прѣдвари и я чукни, — ще потърсять завивката отъ като измине зима-та.

Както Ви писахъ и въ попрѣжнето си, радостьта ни за скорошното излизанье Сборника ми, биде прѣждеврѣменна, ако не и съвсѣмъ суетна. Участьта му найрано слѣдъ три мѣсеци може да се обясни. А до тога какви ли нечекани и непрѣдвидени случаи може да ни се изпрѣчять? Утѣшителното е само това, че материяла ми ще бѫде за скоро снабденъ съ една удобрителна рецензия отъ страна на рецензатора г. Милетича, та за повече — ала́хъ-керимъ.

Крайно Ви благодарѭ за дѣто сте имале добрината да прибързате съ извѣстието за Торбешитѣ.[3] Тукъ ще уловѫ както единия, така и другий, за носа имъ. За това българско колѣно се надѣѭ да Ви освѣтлѭ доволно, но за сега немогѫ да Ви дамь всичкитѣ изискуеми подробности, отъ които макаръ и да имамь доста, нъ не и до толко, колкото би ми трѣбали за точното обяснѣние на въпроса. Тѣхъ ще могѫ да съберѫ едвай слѣдъ нѣколку мѣсеци, не порано отъ м. 8/вия, когато Торбешитѣ дохождать тукъ за работа. По настоящемъ бихте се задоволили, мислѭ съ нѣколко само кратки извѣстия за нихъ:

1) Че Торбеши-тѣ се дѣлятъ на двѣ, — на Призрѣнски и на Скопски Торбеши. Пьрвитѣ, около 40, а може и повече, села и съ по 100—150 кѫщи всекое, обитавать две-тѣ поли на Шаръ планина, между Призрѣнъ и Тетово; Вторитѣ, обитаващи въ 30 села, имената на които повечето ги имамь, впадать въ Скопско. 2) Както еднитѣ, тъй и другитѣ, исповѣдвать мухамеданството, а тукъ тамѣ въ нѣкои само отъ села-та намира се и по нѣкое християнско семейство. 3) Всички-тѣ, безъ исключение, говорать по кѫщи-тѣ си чистъ български язикъ, подробности на който ще могѫ да Ви доставѭ другошь, а може би, и нѣкоя пѣсень или и прикаска. Когато попървитѣ имъ селяни дохождать на пазаръ и се сношавать съ

[1] За народнитѣ ни умотворения, особно за пѣснитѣ. Псп. XXIII—XXIV 1888, с. 864—880.

[2] Руски ученъ, авторъ на сборника „Памятники болгарскаго народнаго творчества. Выпускъ 1-й: Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсенъ словаремъ". Спб. 1882.

[3] Вж. б. 2 къмъ п. VIII.

градскитѣ Турци, правителственни чиновници, и п., или и други, искать ужь да говорать по турски; нъ, като незнаѫть, правать единъ смѣшенъ турско-български смѣсъ. 4) Казаното отъ Драгановци за слава-та на Торбешитѣ е съвсѣмъ смѣшно и безобразно даже. Мохамеданцитѣ Торбеши не празднувать християнски праздници, та да ги наричать слава и незнамь що; а колкото има християнски семейства между нихъ не служать исключително само Св. Николая, а кой единъ, кой, другого отъ светии-тѣ. Нъ тие, Торбеши-тѣ, празднуването на който и да е светия не наричать слава, а служба. 5) Служба се нарича и по цѣла Македония, а не слава, а въ Охридъ вечерьта спроти службата, прѣдпразненството, наричать го: заслѫгъ; ние въ кѫщата си служили сме св. Николовия праздникъ; азъ самъ въ дѣтинството си канелъ сьмь роднинитѣ на праздника; когато канехъ гоститѣ за прѣдпраздненството, отправяхъ се къмъ роднинитѣ съ слѣдующитѣ думи: „Ви се пóклони тáтко ми, да пó'ймете вéчер нá заслѫгъ“. Така канехѫ и канѫть и всички други, слѣдователно нигдѣ въ Македония освѣнъ вѫтрѣ въ гр. Призрѣнъ и у никоя народность названието слава не се слуша, а всѣкѫдѣ служба, както се вижда и въ пѣснитѣ: „Служба служитъ Марко кралевикье и пр., а само въ една пословица намираме тая рѣчь, ето въ коя: „во кýкьа слáва, нáд кукъа слáма“. Като дойде дума-та за Призрѣнска-та слава, не би било излишне, мислѫ, да Ви споменѫ едно доста интересно явлѣние въ нея, което на послѣдне сьмь научилъ. Въ Призрѣнъ, когато пиять вино и благославять въ време на славата, казвать: „слава, слава, за Никифорова глава“. До колко е то вѣрно немогѫ да гарантирамь, нъ казалъ ми го човѣкъ, който много врѣме е живѣлъ тамъ.

Отъ казаното до тукъ, както и отъ много още казани и които ще се кажать за напрѣдъ, явно се види че Вашитѣ бѣлѣжки въ стр. 29 на книжката Ви по този въпросъ частно, както и вситѣ други въ обще сѫ съвършенно справедливи и вѣрни, макаръ и да не сте били очевидци, въпрѣки мнимитѣ очевидци наблюдатели, Ястребовци и Драгановци, които явно и съ задня мисьль искривявать истината. По прѣдмета на славата ще имамь случай да поговорѫ нѣщо и азъ въ Сборника си; нъ тъй като изданието му, както се види, може пакъ да позакѫснѣе, а отъ друга страна нуждата на раздрънканитѣ днесь въпроси изисква поскорошно изяснѣние, то принуденъ ще бѫдѫ да направя нѣкои извлѣчения отъ него за въ Пер. списание, което впрочемъ и то непóвече отъ Сборника ми бърза.

Казвате ми че т ѣбало да се прѣселѫ въ София.[1] Да, право имете. Но съ що и какъ да живѣѫ тукъ? Ето двѣ-три седмици отъ какъ сьмь дошьлъ и живѣѫ въ единъ найскромничькъ хотелъ, кѫдѣто легло-то се плаща не съ повече отъ ½ франкъ, а дневната прѣхрана съ помалко отъ единъ; нъ чудѫ се, какъ и съ що ще могѫ да заплатѫ и това найничтожно количество, та поскоро да си вървѫ въ Самоковъ, кѫдѣто, благодарение на братовото ми, истинско братско, великодушие, ето три години не се грижѫ за собствена-та си поне прехрана, — нагости сьмь у

[1] Дриновъ: „Азъ мисля, че Вие ще напечатате Сборника си въ София, кѫдѣто, види се, ще и трѣбва да се преселите въ скоро време“ (писмо отъ 17 май 1888).

него; — а семейство-то ми у дома, въ рожденото ми мѣсто?... нека гладува, или нека на длъгове живѣе! При все това, принесената ми до сега помощь за Сборника отъ Васъ и отъ двѣ-тѣ Славянски благотворителни Общества пазѫ непокѫтнѫта като свещенъ залогъ.

Ахъ! Почит. Господине! Старъ съмь съ години, постаръ даже съ 3—4 години и отъ покойний Д. Миладиновъ, когато погина, а и не толко отъ здравитѣ тѣлосложения, (въ противоположность, на видомъ много помладъ, като на 35 год.), нъ духомъ не се давамь и за наймлади-тѣ. Неукъ съмь, едвай III-й класъ въ грьцко училище съмь минѫлъ, а, ако днесь притѣжавамь нѣщичко, което да важи, то се длъжи пьрво на здравитѣ основи, които е положилъ въ мене тоже забравенний мой старъ, нъ още живъ, учитель, Янак. Стрезовъ, и второ, на моитѣ собствени трудове. При все това, по отношение на ревностьта за народното ни прѣуспѣвание, не ми се ще да отстѫпѫ и не ще отстѫпѫ прѣдъ велерѣчиво титулирвани нáши нѣкои поплювковци Университанти, Академисти и Доктори даже, които като се налапали съ прахътъ на Европейскитѣ учебни заведения и се натовирили съ паяжината отъ Европейскитѣ кьошета, дошли тука да събличать само народа си подъ видъ на разни шарлатанлъци, а за отечество, народность и пр. не щѫть и да чуѫтъ![1] Такъвъ съмь билъ отъ начало, такъвъ мислѫ да останѫ и до край. Пьрвъ пѫть въвелъ съмь бълг. яз. въ Стружкото училище на 1857 год., а на 1860 въ Охридъ; зималъ съмь найенергично участие въ църков. движение въ Охр., като дѣсна ржка на пок. Д. Милад. прѣзъ 1859 год.; събужданието на Прилѣпъ прѣзъ 1861—1865 год. е мое чадо: развитието на Българ. училище. въ Кукушь презъ 1865—1872 и основанието на Бълг. гимназия въ Солунъ сѫ мои дѣла, — както и описанието на много мѣстности въ Макед. и пр. и пр. Имамь тоже огромни материяли по българското възраждане на отечеството ми, не така повьрхностни и невѣрни, както Шоповитѣ въ Пер. списание,[2] а точни и вѣрни. Имамь сѫще описания за градове и мѣстности. А всичко това чека само срѣдства. Нъ, за жальость, забравенъ съмь отъ всекого. Подобни забравени народни дѣйци, за които единъ день мислѫ да поговорѫ нѣщо, знаѫ нѣколко отъ нашитѣ Македонски Българи, нъ тѣ поне, остарѣли тѣломъ, остарѣли сѫ и духомъ, та могѫть да търпять мълчешкомъ. Разлика-та между нихъ и мене е тая, че азъ немогѫ да се стърпѫ и да мълчѫ, — иска ми се да работѫ до когато у грьдитѣ ми душа [къ]лка, а особито въ тѣзи дни и по тѣзи въпроси, когато и по които се касае за мило-то ни отечество и за мила-та ни народность, за които повече отъ 35-годишенъ животъ съмь изнурилъ! Тромфеитѣ на Миладинови, на Караджича, на Кухача[3] и на други тѣмъ подобни дѣйци не ме оставать да спѫ! Ако би да поживѣѫ нѣколко още години и ако бихъималъ срѣдства да извадѫ на свѣтъ произведенията си, както казваше Архимедъ: „дадѣте ми дѣ да опрѫ лоста си, та да ви помьрднѫ цѣлата земя“, ще дойдѫ до убѣждението,

[1] Сѫщитѣ мисли сѫ развити въ статията „Сръбскитѣ великоидейни напряжения и нашитѣ учени.“

[2] А. Шоповъ, Материяли за българското възраждане въ Македония, Псп. кн. XVIII, 1885. с. 430—450.

[3] Хърватски фолклористъ и музикологъ (1834—1911).

че могѫ единъ день да викнѫ велегласно на горнитѣ: „Стойте! Стигнѫхъ ви! Ако ли прѣждеврѣменно ме покрие цьрната земя, тя отъ жальбата ми не ще и да ме приима, че не съмь извьршилъ което съмь сьрдечно желалъ и не съмь стигнѫлъ гореспоменѫтитѣ народни дѣйци! Какво прочее да правѫ, когато „и азъ могѫ и конь може, а Господь не поможе"? Ахъ! майко! Защо не се родихъ въ нѣкой малу-много имотенъ домъ, та за прѣхраната си поне да се не стѣснявахъ толко? Защо да нѣмамь единъ какъвъ годѣ наслѣденъ имотъ, та да го продадехъ и чрезъ стойностьта му да можехъ да свьртѫ което ми душа желае?...

Нь като слушате тѣзи ми интимни исповѣдания, молѭ Ви, недѣйте ме причисли при самохвалцитѣ; то правѭ азъ не отъ друго, а отъ горесть само и стѣснение, което день ще изкърти и душата ми. „Ревностьта за домътъ твой ще ме изеде и погуби" казваше И. Христосъ.

Ето поч. Г-не, въ кратцѣ автобиографията ми, която, навѣрно ще си припомните, когато мене ще нѣма на този бѣлъ свѣтъ и между живитѣ.

Съ дълбочайше почитание оставямь за всегда.

Вашь

София 1-й Юния 1888 г.

пожизненъ почитатель К. А. Шапкаревъ

XI.

Високопочитаемий ми Господине М. Дриновъ!

Въ Харковъ

На длъжкото ми и, може би, досадително, писмо отъ 1-й минѫлий м. Юний т. г. отговоръ не съмь получилъ при все това, като намѣрихъ згоденъ случай, не искамъ да го пропуснѫ безъ да Ви начьртаѭ двѣтри думички.

Слава Богу, найпослѣ угрѣ и за мене една слънчева заричка; — подиръ много прозби и колѣнопрѣклонни молби и слѣдъ многократни приятелски посрѣдствования, даде ми се една скромна службичка, — „Нотариусъ при Сливенский Окрѫженъ Сѫдъ", колкото за собственото ми и на семейството ми пестовно прѣпитание, — и на това берикятъ версинь. И ето отъ 23-й мин. м. Юний азъ вече съмь тукъ у прочутий г. Сливенъ на службата си.

А дѣлото на сборника ми?... То още кисне и незнаѭ до кога още има да кисне!... Ето какъ стои днесь за днесь този въпросъ:

Писалъ съмь Ви че още миналата година бѣхъ подалъ на Министерството прошение, за да искамь помощь за изданието на материяла ми. Въ отговоръ на прозбата поиска ми се материяла да се прѣглѣда. Прѣглѣда се още лани, нь никакъвъ резултатъ не излѣзе. Минѫлий февруарий подновихъ молбата си. Въ отговоръ, пакъ ми се поиска материяла за прѣглѣждане. Прѣглѣда се отъ Милетича и се удобри напълно. Поискахъ прѣписъ отъ рецензията, нъ ми се отказа, само че ми се съобщи писменно и официално че Министерството готово е да ми спомогне. Догдѣто чакахъ да получѫ извѣстие за официалното опредѣление на помощната сумма, ето че пристига ми второ писмо, съ което ми се поиска да опрѣдѣлѭ точно числото на печатнитѣ коли, които ще обѣма Сборникътъ ми, и количеството на паричната помощь, която бихъ поискалъ за отпечатването имъ. При всичко че подобно нѣщо бѣше май невъзможно,

азъ се потрудихъ да удовлетворѫ желанието на Министерството и прѣброихъ стихъ по стихъ цѣлийтъ огроменъ материялъ, прѣсмѣтнѫхъ и опредѣлихъ Му до колкото ми бѣше възможно точно както числото на печатнитѣ коли, така и количеството на нуждната ми парична помощь за отпечатването имъ въ 1000 екзамбляра. Споредъ моето прѣсмѣтванье излѣзе че цѣлий сборникъ ще състои около 125 печатни коли на голѣма осмина, слѣдователно за отпечатването му изисква се парична сума не помалко отъ 9375 лева въ злато най-малко. Желанието на Министерството испълнихъ, като съ писмо отъ 10-й мин. м. юлий съобщихъ му резултата на прѣброението на материяла си. Нъ, догдѣто съ нетърпѣние отъ день на день чекахъ благовѣстие, за жалость, като гръмъ падна върху главата ми послѣднето Министерско писмо отъ 4-й того, което вчера получихъ. Въ него ми се съобщава че Министерството не можело да ми спомогне, (а готово бѣше попрѣди), по причина на огромната искома помощь! А, за да бихъ се улѣснилъ въ изданието на Сборника си, То, Министерството прави трудътъ да ме посъвѣтва, че трѣбало да разпрѣдѣлѭ материяла си на 10—15 части, т. е., на брошурки, разбира се, и слѣдъ отпечатването на всекоя, Министерството щѣло да ми отпусне извѣстна, (нъ за мене не извѣстна) помощь!! Споредъ мене, този гръмъ не е нищо друго, освѣнъ адвукатско отказване!...

Ето какъ у насъ се цѣнятъ литературнитѣ трудове и какъ се подкрѣпватъ народнитѣ дѣйци!.. Азъ още отъ попрѣди, отъ сѫщитѣ съображения водимъ, раздѣлилъ съмъ материяла на три части, всекоя съ по двѣ книги, така щото да излѣзе въ 6 томове, а за на дребни частички не ми е никакъ възможно да го раздѣлямъ, тъй като не мислѭ да станѫ авторъ и издатель на либели и брошуркички, а желаѭ да снабдѫ народа си съ нѣщо цѣло, крупничко литературно дѣло. Второ; макаръ и да бихъ послушалъ този благъ съвѣтъ, нъ я кажете ми, кой отъ печатаритѣ биималъ тази добрина, да ме повѣрва и да ми печати на юначка вересия, макаръ и една кола, догдѣто людьето на Министерството благоволятъ да ми отпуснѫтъ една извѣстна (но за мене и за печатаря неизвѣстна) помощь? А пакъ, ако бихъималъ възможность да печатѫ труда си на свои разноски, то никога не бихъ се унижилъ до тамъ, чтото като най ничтожний просякъ, да хлопамъ на чуждитѣ врати и да искамъ помощь!... Ето, Почитаемий Господине, поради които и пакъ ще бѫдѫ принуденъ да отложѫ за въ друго врѣме печатаньето на Сборника си! Не знаѭ само дали ще доживѣѭ до него врѣме!... Учѣте ме прочее, какъ да правѫ! Ахъ, да бѣше възможно, една часть поне, пѣснитѣ, 1200 на брой да излѣзела за сега, та за другото алахъ керимъ. Нъ и това не е възможно! Не оставихъ врата, на която да съмъ не похлопалъ; нъ всѣкѫдѣ отказъ ме посрѣща.... Да имахъ само около 5 хил. лева за сега, щехъ да издамъ вѫтрѣ въ 4—5 мѣсеци тази първа часть. Нъ камо ги и тѣхъ?....

Послѣднята 23—24 книж. на Пер. спис. едвай тѣзи дни се осчастливихме да видимъ. То така ще си върви и за напрѣдъ, — твърдѣ мудно.

Проваждамъ Ви два екзембляра отъ една брошура: „Сърбската пропаганда", издадена прѣди двѣ години отъ 2—3-ма наши Охридчани, между които фигурира и извѣстний Ви по отстѫпничеството и по под-

лостьта К. Групчевъ, человѣкъ ничтоженъ, подълъ и прѣзрителенъ. Самийтъ авторъ, т. е., изворътъ на свѣдѣнията, е человѣкъ честенъ и постояненъ на идеитѣ си; той и днесь живѣе въ София. Нъ, като малуграмотенъ и не въ състояние да съчини нѣщо за прѣдъ свѣта, помогнаха му двама съотечественици, — нѣкой си Тенко Поповъ, (синъ на Д. Миладиновия прѣдатель) и К. Групчевъ. Днесь и двамата тѣзи гложданъ кокалитѣ на Сърбското въ Ц/градъ Посолство, което го лъжатъ че ще обърнѫтъ Македонскитѣ Българи на старосърби. — Бошь лафъ. Чудно само че нашитѣ занемарили сѫ този въпросъ. Както бѣхъ Ви писалъ и попрѣди, азъ приготвихъ една статийка, която още отъ давна далъ съмъ я на Пер. Списание. Нъ кога тя ще излѣзе? на Куковъ день!

Съ надѣжда че ще имамъ честь да получѫ отговора Ви оставямъ съ найдълбоко потитание.

Вашь
потитатель
К. А. Шапкаревъ.

Сливенъ
10 Августь 1888 г.

XII.

Високопочитаемий Господине!

Въ Харковъ

Уважаемото ми Ваше писмо отъ 28-й мин. м. Августъ получихъ съ радость. Ще ми позволите, надѣѫ се, да Ви отговорѫ съ настояще-то си.

За 23—24 кн. отъ Пер. списание, бѣхъ Ви писалъ че щеше да бѫде раздадена слѣдъ 2—3 дни. Така ми казвахѫ тога въ Редакцията му, а и азъ самъ още прѣзъ м. Юний виждахъ я отпечатана цѣла освѣнъ послѣднята статия на г. В. Стоянова, която тога се пишеше и съврѣменно се печаташе. Тя е и самата виновница за закѫснѣваньето на книжката.

Благодарѫ Ви за съчувствия-та на моето горѣ-долу икономическо поправлѣние;[1] жалното е само че, като заплатата ми е малка, а поминъка тукъ доста скѫпъ, едва ли щогѫ да се прѣхранѫ фамилиарно тазъ година, а камо ли да проплатѫ нѣщо отъ дълговетѣ си, толко повече че далъ ми е Богь и три чеда, които съмъ длъженъ да възпитамъ, та не ще ми бѫде възможно да спестѫ нѣкоя парица, която да употрѣбѫ въ полза на изданието Сборника ми.

Колко-то за Ястребовски-тѣ и Драгановскитѣ агитации писахъ Ви, а и въ с. Пер. Спис. още нѣщо ще видите. Нъ кота? — Добъръ е Господь! Ако не тазъ година, може идуща-та!...

Писмото до г. Ламанский е още отъ пролѣтоска;[2] но защо ли до сега не се обнародвало? А и когато се обнародва, азъ едва ли ще могѫ да го видѫ, тъй като неполучавамъ „Извѣстията“, а надали и другъ нѣкой ги получава тукъ рѣдовно. Желалъ бихъ да имамъ всичкитѣ броеве, въ които би се споменвало нѣщо по извѣстний ни въпросъ.

Казвате че статията ми „за народнитѣ умотворения“ и пр., по край частний си интересъ, имала била и едно важно обще значение и пр....[3]

[1] Дриновъ: „Душевно се радвамъ, че най-послѣ Вие сте се сдобили съ служба, макаръ и скромна“ (писмо отъ 28 авг. 1888).

[2] Вж. б. 3 къмъ п. VIII.

[3] Дриновъ: „Бѣлѣжкитѣ Ви за Кузманъ-Капидановата пѣсень, по край частний си интересъ, иматъ и едно доста важно общо значение, показващи нагледно, какви бъркотии ставатъ съ народната поезия“ (сѫщото писмо).

Нъ така ли казвать и други-тѣ учени, — наши-тѣ? Виждали ли сте 180-й бр. на в. „Свобода“ отъ 23-й Юлий, въ третя-та ѝ страница, у подлистника, що ни пѣжть? „Само при обнародването имъ, т. е., на нар. умотворения, казва подлистникописецътъ Б. Г., да ги не смесва съ такива разисквания, каквото е напримѣръ заглавие-то ѝ; третиранье-то подобни въпроси, изисква, продължава той, повечко трудецъ“. Съ други думи казано, не удобрява Г-ство му статията ми, за обнородването на която, виждате вече самъ, какво нѣщо ме е подбудило.

За други-тѣ ми статии, казахъ погорѣ, не трѣба толко скоро да ги очекваме. Имамь писмо отъ Г. В. Стоянова, който ми казва че и идущата книжка на списанието щѣла да позакжснѣе по причина че ужь немало въ печатницата хартия за Списанието; а самъ той замина за Влашко или и Виена, отъ кждѣто слѣдъ 1—2 мѣсеца щелъ да се завжрне. Замѣстява го помощникътъ му, г. Каролевъ, бивший Министъръ на Просвѣщението. Каква роль се играе въ Дружеството относително до Списанието, незнаж; нъ всички почти отъ вжнъ негодувать за нерѣдовното му излизание, та и число-то на абонатитѣ му, тукурѣчи доволно е спаднало. Казваше се въ Редакция-та му че въ послѣднитѣ броеве на Списанието щелъ да бжде обнароденъ прѣводъ отъ Ваша-та статия за „Дебрянитѣ“, нъ ето че не го виждаме. Незнаж дали ще бжде обнародванъ въ идущитѣ му броеве. Нуждно е да се обнародвать въ него повече подобни членове по сжщий въпросъ, тъй като наша-та интелигенция нищо, речи, не знае по него въпросъ, макаръ и по Европейско Славянската журналистика става толкова врява за него. Азъ мислж, че не бихте сторили злѣ, ако да бихте се потрудили да ги доставите всичкитѣ по този въпросъ статий за Списанието въ прѣводъ, защото нашитѣ редактори, види се нѣмать врѣме да се занимавать съ прѣводи на таквизъ членове, които, може би, малко ги интересувать.

Другаръ-тъ на К. Групчева не е Охридчанинъ, а Стружанинъ, съгражданинъ, т. е., на пок. Бр. Миладинови, на име Наумъ Евровъ.[1] Знаж го твьрдѣ добрѣ още отъ пелени. На дѣтинството си билъ е за 1—2 години мой ученикъ въ г. Струга. Послѣ отиде да се просвѣщава (!) въ Сьрбия. Виждахъ го на 1878 год. праздноскитающъ се низъ Бѣлградскитѣ улици и хранящъ се у една баба, богата вдовица. Виждахъ го, тоже праздноскитающъ се, прѣзъ послѣдни-тѣ 2—3 год. и по Софийскитѣ. Хранѣше го за Бога, за душа фотографътъ Карастояновъ, безъ да му вьрши никаква работа; (а и за каква работа е способенъ този глупецъ? за никаква!) Като не може да сполучи нѣкоя служба, (каквато и неможе да испълнява), послѣдва Групчева, а слѣдъ него и други единъ изродъ, Темко Поповъ, синъ на единъ Охридски незаконороденъ Грьковладички синъ, Стеф. Владиковъ, бивший прѣдатель на пок. Д. Миладинова. Дѣйствително тие хубостници немогжть да направять нищо, тъй като нѣмать никакъвъ афторитетъ прѣдъ народа въ Македония, нъ и не трѣба пъкъ да ги оставимъ свободни да си въвирать муцуната тамъ, дѣто не имъ прилѣга. Подозрѣнията отъ тѣхнитѣ агитации, види се, накарали Екзар-

[1] Дриновъ: „За подлоститѣ на Групчева имамъ свѣдѣния и отъ друго мѣсто, отъ кждѣто зная, че, освѣнъ него. и другъ единъ Охридчаничъ, нѣкой си Евровъ, се е продалъ на сърбитѣ“ (пакъ тамъ).

хия-та да се завземе посериозно за гр. Охридъ, когото прѣзъ минжлитѣ години бѣше занемарила, та за идущата години отваря се у него четвероклассно училище. Колкото за изобличението имъ, повтарямь, писалъ съмь въ Пер. списание, а готовъ съмь и пакъ да пишж и другадѣ; нъ кждѣ именно, ако не въ едничкото ни посериозно списание? Прѣди малко Редакторитѣ му пишехж ми, а и устно ми сж казвали, че занапрѣдъ Редакционний му комитетъ се рѣшилъ да го издава рѣдовно на всѣки два мѣсеца; А на послѣдне, г. В. Стояновъ, казахъ Ви погорѣ, що ми пише. Тукъ има единъ найближенъ сродникъ на Групчевъ, братовъ му синъ поручикъ Групчевъ, твърдѣ ревностенъ родолюбецъ; ще го подбудж да напише отъ своя страна едно остро изобличение на стрика си, та, ако сполучж, ще го проводж Вамъ да го обнародвате въ „Славянскитѣ извѣстия", отъ като, разумѣва се, го преводите.

Г. Ламанский, казвате ми, напечаталъ обявлѣние-то ми, нъ, притуряте, отъ него не трѣба да очаквамь голѣма облага и пр....[1] Нъ цѣлта на това ми обявлѣние въ едно малко „вѣстниче", не бѣше за облага нѣкаква, а просто, да се обадж прѣдъ учений свѣтъ, че не съмь прѣстанжлъ отъ да продължавамь грижата си за изданието Сборника; б. Да се извинж прѣдъ оние родолюбиви личности, които имаха доблѣсть та да ми подпомогнжть съ усърднитѣ си помощи; и в. Да ангажирамь обѣщанието на Министерството. Слѣдователно, ако нѣкоя облага отъ това обявлѣние не придойде, но и щета нѣкаква отъ него нѣма да произлѣзе.

Благодарж Ви за съвѣтитѣ, що ми давате, да пристанж на послѣднето Министерско прѣдложение; нъ азъ прѣди това да ми кажете, пристанжхъ на пълно на него, съ тази само модификация, че го помолихъ, какватж помощь мисли да ми отпусне прѣди отпечатването и, тъй като инакъ, по нѣманье свои срѣдства, не ми е възможно да предприемж печатанието нито да влизамъ въ прѣговори съ печатари, които отъ друга страна не пристаять да ми печатать ни кола една на вера и на почекъ. И то не поискахъ 1500 лева изеднжжь, а по 7—800 лева прѣдплатени. Нъ, знаете ли, поч. Господине, какъвъ биде отговорътъ?... Не ще ме повѣрвате, ако Ви кажж! — абсолютенъ, но адвокатски отказъ. Ето и цѣлото писмо буквално:

„До Г-на К. А. Шапкаревъ. Въ Сливенъ.

„Въ отговоръ на прошението Ви отъ 15-й того съобщавамь Ви, г-не, че помощь може да Ви се отпусне само с л ѣ д ъ о т п е ч а т в а н е т о на книги-тѣ".

(печатъ) подп. . . . . .

подп. . . . . "

Като сравнимъ това писмо съ двѣ-три други попрѣжни, ще намѣримъ, че тукъ трѣба да се е вмжкнжла нѣкоя клѣвета, която да повлияла на промѣнението на Министерското мнѣние и рѣшение. И дѣйствително, едно ново извѣстие, което тѣзи дни получихъ отъ Охридъ, дохожда да ме увѣри въ това ми прѣдположение. И знаете ли отъ кжде? Можете ли да

[1] Дриновъ: „Въ книга 4—5 на Славянскитѣ Извѣстия — Ламанскій е напечаталъ Вашето „объявление". Но Вие не дѣйте очаква отъ това голѣма облага, защото русский свѣтъ не е навикнжлъ на такъви спомоществования" (тамъ).

се догадите? — Отъ тамъ, отъ кѫдѣто никога не бихте се осъмнили! Отъ дѣто трѣбало би да се очаква найголѣмо-то насърдчение, найревностната нъравственна, ако не и материялна подпоркѫ! Отъ Светейшата Ексархия!... Ето това извѣстие: Д. Матовъ изъ г. Велесъ, Вамъ лично познатъ, като студентъ на Вашия Университетъ, прѣди малко билъ е въ Охридъ. Тамъ Н. Милость увѣрявалъ нѣкои наши приятели че, като на връщанието си отъ Русия минѫлъ прѣзъ Ц/градъ и се отбилъ въ Ексархията, която го назначи за прѣподаватель въ Солунската Гимназия, чулъ въ самата тази Ексархия, за която положилъ съмъ всичко драгоцѣнно, трудъ, старания и самия си животъ даже не съмъ щадилъ прѣдъ видъ на нейнитѣ интереси, въ тази Ексархия, казвамъ, на интереситѣ на която съмъ способствувалъ повече отъ всички бивши и бѫдѫщи дѣйци по Македония, отъ устата, повтарямъ, на самитѣ управляющи тази Ексархия, че менъ не трѣбало да се помогне, тъй като азъ съмъ билъ ужь, споредъ тѣхъ, богаташъ, търговецъ, който съмъ търгувалъ въ Солунъ!... Ако нѣщо се съмнѣвате въ вѣрностьта на извѣстието, можете лѣсно да го провѣрите чрезъ самия Д. Матовъ въ Солунь; а азъ, като имамъ причина да го вѣрвамъ изъ цѣло, ще се задоволѫ само да имъ дамъ слѣдующата бабешка благословия: „Колко богатъ съмъ азъ, толко богати да бѫдатъ они и чадата имъ до вѣка!"... Разбирайте сега родолюбие!... А знаете ли, поч. Г-не, на какво основание скроена е тази легенда на търговщината ми? — Отъ зимошното ми въ Солунъ пѫтувание, което прѣдприехъ съ съвсѣмъ друга, нежели търговска мисия, цѣль, прикрита обаче, както отъ минѫлитѣ ни писма Ви е извѣстно, подъ търговско було.... Това тѣзи Господа твърдѣ добрѣ знаѭтъ, нъ нарочито искривяватъ истината и съ задна цѣль скроили и разпръснали тази легенда, за да прѣдварятъ изданието на мойтъ сборникъ съ своя идеаленъ и въ много отношения фалшивъ, подобенъ на Драгановския, като и той собиранъ исключително чрезъ ученици, за който, обаче Св. Ексархия нещади лептата си, както за моя само молитвитѣ си!! Виждате ли души благородни? Виждали ли сте сърдца породолюбиви? Ако не сте видѣли, ето сега видѣте ги!... Пишѫ съ душевна горесть, съ каквато вѣрвамъ, и Вие ще прочетете тѣзи ми редове.[1]

Отъ до тукъ изложеното дохождамъ до заключение че тѣзи б л а г о р о д н и и р о д о л ю б и в и (!) господиновци трѣба да сѫ подбутнѫли и на Министерскитѣ врати, послѣднитѣ отговори на което сѫ съвсѣмъ различни отъ попрѣжнитѣ Му. И ето всичката задача на мои тѣ мѫчнотии, така щото, ако не сѫ намѣри нѣкоя Божа душа да ме подкрѣпи поне колкото за първата часть само, състояща отъ 65—70 печатни коли, дѣлото ми пакъ ще остане мьртво до неизвѣстно и неопредѣлено врѣме. Казалъ съмъ Ви че нѣмамъ какво да продамъ, за да прѣнебрѣгнѫ и прѣскокнѫ прѣпятствията. А въ това разстояние противницитѣ ни ще могѫтъ да си оплетѫтъ кошничка та!

Казвате ми още че съ 1500 лев., които да ми отпусне Министерството, да издамъ първия томъ; добрѣ; нъ, освѣнъ що, както погорѣ ви-

[1] За Матова и за отношението на екзархията къмъ Шапкарева Дриновъ говори въ следващето си писмо отъ 3 януарий 1889 г.

дѣхме, То отказа ми всека прѣдварителна помощь, ами и ако би отпуснѫло 1500 л. то не би достигнѫли, тъй като пьрвий томъ, който съдьржа повече отъ 500 пѣсни, Цьрковни-тѣ, Самовилскитѣ, жальовнитѣ и юначкитѣ съ нѣколко исторически прѣдания и съ прѣдговора, ще състои повече отъ 36 — до 40 печатни коли, за отпечатването на които, (разумѣва се на добра и съ добъръ печатъ), нуждни сѫ нѣщо повече 3500—4000 лева. Нека тѣзи послѣдни-тѣ имахъ готови, та щехъ да се впуснѫ въ изданието на цѣлата пьрва часть, състояща отъ около 70 коли, а послѣ, и на други тѣ още двѣ части. У мене обаче не се намират не левове 4000, а нито стотинки толко.

Въ такво положение като се намирамь, учѣте ме, молѭ Ви, поч. Г-не, другъ нѣкой умъ; покажете ми друго нѣкое срѣдство. Менѣ недостигать вече умственнитѣ сили за друго, освѣнъ още за едно, което и ще употрѣбѫ при всичко че още отъ сега прѣдвиждамь, че пакъ о канара ще удри опитътъ ми. А то е да се отнесѫ до Народното Събрание. Щомъ и отъ тамъ ме посрѣщне отказъ, както не се съмнѣвамь, исчьрпани сѫ вече всичкитѣ срѣдства до едно; тога отчаянието ми е найпълно и менѣ неостава друго, освѣнъ, като намокрено куче, да си завиѭ опашката и да се скриѭ цодъ стрѣха, та да си мълчѫ като виновенъ! Що ми трѣбало да се занимавамь и да си цѣпамь главата съ работи, които изискѫть срѣдства, що ги нѣмамь? Тази работа е на богаташитѣ!

Ще чекамь послѣдний съвѣтъ и съ най-дълбоко почитание остаямь за всегда.

Вашь почитатель
Сливень 10-й 7/ври 1888. К. А. Шапкаревъ

пр. п. Подканихъ Поручика Групчева да напише нуждното изобличение на стрика си, нъ той, при всичко че удобрява прѣдложението ми, по причина на военния законъ, не може, каза ми, да го удовлѣтвори самъ непосрѣдствено; позволи ми обаче да напишѫ по този въпросъ каквото считамь за нуждно.

XIII.

Високопочитаемий ми Господине
М. Дриновъ!

Въ Харковъ

Отъ давна писмо Ваше не сьмь получилъ, та и не знаѭ, получили ли сте послѣдното мое писмо?

Прѣди малко приехъ 6—7 №-ръ отъ „Извѣстията". Въ отговоръ на бѣлѣжката на г. Ламански, както и върху продължението „Етнографический Очеркъ" на г. Драганова, който твърдѣ наивно и даже злобно пише, не слѣдъ много ще видите въ „Извѣстията" второ мое писмо, малко подлъжко и поостро. Желалъ бихъ да знаѭ какво впечатлѣние ще Ви направи.

Азъ отъ утрѣ на тамъ прѣместенъ сьмь въ Стара-Загора, и утрѣ-задутрѣ тьргвамь. Тамъ ще чакамь и отговора Ви.

Позволѣте ми да прѣкѫснѫ письмьцето си, тъй като, по извѣстнѫта ви причина, не ми остава врѣме да го продължавамь.

Съ дълбоко почитание остаямь за всегда.

Сливенъ
10-й 10/вр. 1888. Вашь
К. А. Шапкаревъ

XIV.

Високопочитаемий ми Господине М. Дриновъ!

Въ Харковъ

Вчера, догдѣто да приемѫ почитаемото ми Ваше писмо отъ 3 т. м., сѫщеврѣменно и съвсѣмъ ненадѣйно получихъ телеграмма, съ която ме премѣстяватъ въ г. Враца за мировий сѫдия. Радвамь се отъ една страна че ме повишавать, нъ въ сѫщето врѣме и не помалко скърбѭ за гдѣто съ новата служба отнима ми се доволно драгоцѣнно врѣме за слѣдване любимитѣ ми занятия по етнографический и литературний въпроси. Слѣдъ нѣколко дни тьргвамь за назначеното ми мѣсто.

Колкото за г. Матовскитѣ извѣстия далечь сьмь отъ да обвинявамь г. Матова, когото сѫще уважавамь; не могѫ обаче да гарантирамь и за хората, намиращитѣ се при Ексархията, които познавамь лично, толко повече че имамь и други вѣрни данни, отъ които могѫ да се увѣрѫ въ попрѣди казаното ми. Нъ Вие недѣйте вѣрва на онова, що Ви казвать отъ тамъ, — „не всекому духу вѣрвайте“ и: ненадѣйте сѫ на князи, на сины человѣческія, въ еже нѣсть спасение.“ Знаѭ си стоката твьрдѣ добрѣ, та не Ви казвамь празни прикаски, — бабини деветини. За подробноститѣ може другошь да се повьрнемъ.[1]

Ето приключвамь въ настоящето си и други още нѣколко бѣлѣжки върху г. Драгановитѣ блядословия. Оставямь ги нарочно незапечатани, за да ги прочетете и послѣ да ги прѣпратитѣ по принадлѣжность съ ходатайството Ви да се обнародвать часъ поскоро, а мене да съобщите впечатлѣнията си които ще Ви направять.[2] При това, ще Ви помолѭ да походатайствувате, ако Ви е възможно, да ми се испратять всичкитѣ №-ра отъ 1887 и 1888 год. на „Извѣстията“, а да слѣдвать и за текущата. Защото, споредъ №-ръ 9-й отъ мин. год. който на нога видѣхъ въ Сливенъ, виждамь че г. Драгановъ още много-много има да се плеска. Нъ какво да правя, когато те лишавать отъ №-рата, отъ които могълъ бихъ да земѫ поводъ и материялъ за плесници.

Колкото за нашето Пер. спис., то Богъ да го наспори... На редакционний му комитетъ още минѫлата год., както Ви е извѣстно, далъ сьмь сума статии. Нъ гдѣ сѫ тѣ? И гдѣ сѫ книжкитѣ му? Заклѣлъ сьмь се да не му дамь втори пѫть нищо, макаръ и счупена пара да не струватъ моитѣ скромни трудове. Нека Сп. „Известия“ благоволятъ да обнародвать произведенията ми по̀-съ врѣме и азъ ще обьрнѫ тамъ всичкото си внимание. Желалъ бихъ да видѫ послѣднитѣ двѣ сьрбски брошури, за да бихъ, ако ми иде отъ ржка, спомогнѫлъ и азъ малко съ слабитѣ си трудове.[3]

Колкото за Сборника ми имамь нещастието да Ви явѭ че той ни крачка напрѣдъ не е направилъ отъ колкото Ви е извѣстно. Приготвихъ прошение до Н. Събрание и го пратихъ до една отважна личность въ

[1] Вж. б. 6 къмъ п. XII.

[2] Тия бележки не сѫ напечатани въ Извѣстія-та, по-късно излиМсб. кн. II, с. 326—352.

[3] Въ писмото си отъ 3 януарий 1889 г. Дриновъ съобщава за две нови сръбски брошури по македонския въпросъ.

София, съврѣменно и искренъ мой доброжелатель. Н. Милость, слѣдъ прѣдварително споразумѣние съ нѣкои отъ влиятелнитѣ тамъ лица, съобщи ми че всичко, което Н. Съарание може въ това отношение да направи,[1] е да прѣпрати прошението ми до надлѣжното Министерство, което, докачено отъ постжпката ми къмъ погорня инстанция, непрѣмѣнно ще го остави безъ послѣдствие и даже безъ понататашна надѣжда. Заради това съвѣтва ме да се отнесж още веднжжь за послѣдень пжть до М-ството, въ което единъ отъ поглавни-тѣ му чиновници, като любитель на материяли отъ подобно естество, обѣщалъ му се да подѣйствува дѣто трѣбва съ всичкитѣ си сили за постижението на цѣлта ми. Азъ послушахъ и прѣди 2—3 седмици отправихъ се до М-стра съ молба да ми се отпуснжть само 2800 лева, колкото за изданието на I-й томъ, съдьржающъ 425 пѣсни въ 36 печ. коли. Нъ и до днесь нѣмамь още никакво извѣстие. Слѣдъ нѣколко дни като заминж презъ столицата, ще се научж може би какво се е рѣшило и немедленно ще Ви явж. Дано да е х а и р л и я.

Съ дълбочайше почитание остаямь за всегда

Стара Загора
15-й Януарий
1889. год.

Вашь
Високоуважающий Ви почитатель
К. А. Шапкаревъ.

XV.

Високопочитаемий Г-не М. Дриновъ!

Въ Х а р к о в ъ

Почитаемото ми писмо Ваше отъ 6-й мин. мѣс. заедно съ притворенитѣ въ него ржкописи получихъ на врѣме.[2] Нъ ще ме извините за дѣто, както и сами сте прѣдвидѣли, не сьмь могълъ да Ви отговорж порано. То така и ще си бжде поне за нѣколко мѣсеци още, додѣто се поопознаж мало-много съ новата си служба и я усвоя до негдѣ. Нъ при всичко това, азъ пакъ не ще могж за си позволж никога да не се обадж на почитаемитѣ си приятели сегисъ-тогисъ поне като нѣкоя комета.

Колкото за повръщанието ржкописитѣ ми благодарж Ви сърдечно че не сте ги отпуснжли на неизвѣстната имъ сждба, а сте се погрижили да ги прѣдпазите отъ възможна погибель. Аслж за това бѣхъ ги и пратилъ чрезъ Васъ. Азъ ще ги дьржж у себе догдѣто ми пишете повторително и ме упжтите какъ да постжпя съ нихъ, та да Ви ги пратж съ това само примѣчание че не ще могж за сега нито да ги разгърнж, а камо ли и да поправямь нѣщо, споредъ както споменжхъ и погорѣ. Това ще бжде посетнешна работа.

Нѣколко пжти заявилъ сьмь желание, особито Г-ну Ламанскому, за всичкитѣ броеве на „Извѣстия", а повече за ония, които съдьржать по нѣщо относително за нашата нещастна Македония, за да бихъ могълъ и азъ, като нейно подлинно чадо, да издигнж по нѣкога слабийтъ си гласецъ за нейното прѣдпазванье отъ чужджитѣ похищения. Но до сега това ми желание не можé да се удовлѣтвори и азъ оставамь въ скърбь за дѣто не сьмь могълъ да зема живо участие въ разиграваний днесь въ-

[1] Въ оригинала погрѣшно — н а п р и.

[2] Дриново писмо отъ тая дата Шишмановъ не обнародва. Вѣроятно е загубено. Спомѣнаванитѣ ржкописи трѣбва да сж изпратенитѣ Шапкареви бележки за обнародване въ И вѣстія-та.

просъ за споменжтата часть отъ общето ни отечество, та, ако не били „Извѣстията“ и Комаровци[1], свьршиха ли се другитѣ учебни журнали? Азъ готовъ бихъ билъ да повѣржа слабитѣ си трудове на който било посоченъ отъ васъ безпристрастенъ журналъ. Нъ тъй като въ „Извѣстия“ има помѣстени доволно вече статии по прѣдмѣтний въпросъ, то молж Ви, имайте добрината Вие поне да ме снабдите съ вси-тѣ №ра отъ рѣчений журналъ отъ 1887, 1888 и за 1889 г.. Стойностьта имъ ще Ви бжде внесена съ пьрво улеснѣние.

Незнаж дали сте видѣли новия Българский вѣстникъ; „Македония“, издаванъ отъ прѣди 3—4 мѣсеци на самъ въ Русе. Той, спорѣдъ мене, е твърдѣ интересенъ, занимающъ се исключително съ Македонскитѣ работи. До сега появили сж се 14—15 броеве.

Оставамь съ дълбоко почитание за всегда

Вашь

К. А. Шапкаревъ.

Вратца
20-ий Мартъ
1889 г.

XVI.

Високопочитаемий Господине М. Дриновъ

Въ Харковъ

На 20-й т. м. отговорихъ на послѣднето Ви отъ 6-й минжлий мѣсецъ Тукъ нѣма да Ви прибавямь друго. Въ него бѣхъ Ви молилъ да се постараете да ме снабдите съ тригодишното течение на „Извѣстия“ С. П. Бла[го]т. Общества“. Нъ тъй като на послѣдне обнародва се въ „Държав. вѣстникъ“ обявлѣние отъ Правителството, съ което се извѣстява на публиката че на този журналъ, както и на други нѣкои външни вѣстници влизането въ България е запретено, то бързамь да Ви прѣдупрѣдж да отложите поржчката ми до второ извѣстие, догдѣто поменутото обявлѣние се отмѣни.

Вслѣдствие на тази нова Правител. заповѣдь прѣкжсва се и кореспондирането съ редакцията на запрѣтений журналъ, та, волею неволею нуждно ще бжде да се търси другъ журналъ за обнародването готовитѣ ми поне материяли. Добрѣ бѣше да се дадеха за обнародване на нашето Пер. списание. Нъ, както Ви е извѣстно, твьрлѣ медленно вьрви, у него има нѣколко мои статии, които, още прѣди година дадени, немогжть още и до сега да видятъ бѣлъ свѣтъ.

Съ почитание

Вашь,

К. А. Шапкаревъ

Вратца
27-й Марта 1889 г.

XVII

Високопочитаемий Господине!

Има нѣколко врѣме отъ какъ не сьмь Ви писалъ нито пакъ Ваше писмо сьмь получилъ, та да Ви отговоржа и да Ви обяснж нѣщо отъ моитѣ главоболия. Слѣдъ нови душевни притеснѣния, за да не кажж, истѣзания, происходящи отъ несполуката на извѣстната Вамъ цѣль, зѣхъ пакъ пе-

[1] Комаровъ — редакторъ на Извѣстія-та следъ Ламански. Ср. писмото на Дриновъ отъ 3 януарий 1889 г.

рото, за да Ви ги исповѣдѫ, като си мислѫ че съ това отдѫхвамь си малко и като да ми олегква на душата.

Уважаемий ми Господине! До колкото могохъ да узнаѫ отъ досегашнитѣ испитни, съставилъ съмь си неприяното убѣждение че за мене не ще се намѣри таква благородна душа, такво милостиво сърдце, които да ме подкрѣпять въ постижението на цѣльта, освѣнъ, ако провидѣнието благоволи да ми прати такви отъ ненадѣйно. Ето защо, прѣди два мѣсеца, когато бѣхъ въ София сѣ по сѫщата цѣль, като чухъ отъ Г. В. Стоянова, че Вий сте били поканети въ Българската столица да заиемете Професорска длъжность, се зарадвахъ до висша степень, и не само азъ, а вситѣ здравомислящи и искренни любители на отечеството ни. Нъ, като този слухъ не се потвърдилъ и до сега още съ дѣло, види се, пакъ ще бѫдемъ осѫдени на праздни надѣжди.

А, за да бихте могли да си съставите пълно понятие за моето полажение относително до предметний въпросъ, позволѣте ми да Ви изложѫ въ кратцѣ какво съмь правилъ прѣзъ тѣзи 6-7 мѣсеци.

Слѣдъ несполуката на първитѣ ми молби и съвършеното отказване на прѣжнитѣ писменни обѣщания, като не щехъ още да се отчаѫ, слѣдователно и като непрѣстанвехъ отъ да чукамь по вратитѣ на силнитѣ, а като Евангелската вдовица досаждахъ на сѫдията, найпослѣ сполучихъ да истъргнѫ още едно обѣщание; ето кое:

Трѣба да Ви е извѣстно че Министерството на просвѣщението се залови съ изданието на единъ литературенъ сборникъ, въ родѣ на периодическо списание, който ще съдържа ислючително или прѣимущественно етнографически сбирки и народни умотворения[1]. За въ него ми се прѣдложи да дамь своитѣ готови материяли, отъ които всекой ужь мѣсецъ щели да се отпечатвать по 10 коли, така щото въ разстояние на 15—20 месеца да може цѣлий ми сборникъ да излѣзе на бѣлъ свѣтъ. Азъ, разбира се, безъ никакво колебание склонихъ, а само едно условие предложихъ, — да ми се допусне да корегирамъ самъ си своитѣ произведения, за да не би да се вмѫкнѫть погрѣшки, толко повече че правописанието имъ е съвсѣмъ не отъ обикновенитѣ. На това условие божемъ и тѣ склониха. Нъ послѣ произлезе друга прѣчка, именно, като съмь азъ на служба, и служба таква, която не ми позволява ни минута да се позанимаѫ съ друго занятие, освѣнъ съ нейнитѣ, то помолихъ да ми се намѣри въ столицата друга нѣкоя, полегка, която да може да ми отстѫпва толкозъ само врѣменце, колкото да могѫ да испълнявамь коректурната длъжность на моитѣ мѣсечно отпечатвани коли. Нъ вижте, че такъва служба за мене ни може да се намѣри между толкозъ служби, често заняти отъ лица, които едва ли ги заслужавать. Като видѣхъ че и това ми прѣдложение пропада и се увѣрихъ че и отъ него нѣма да ме угрѣе сълнце, дойдохъ и до крайното, т. е. прѣдложихъ въпросъ, дали да поискамь заслужената спорѣдъ нови законъ и доказанитѣ ми заслуги пенсия. И това ми устно прѣдложение се прие ужь по принципъ, та самитѣ компетентни лица поканиха ме да подамь подобно прошение. Нъ отъ послѣ,

[1] Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Първата книга излиза презъ 1889 г., подъ редакцията на Ив. Д. Шишмановъ.

като влегохъ въ подробности съ сжщитѣ лица, научихъ се че, ако би и да се удобри и удовлѣтвори прозбата ми, то, пенсията като на учитель ще бжде толкозъ ничтожна, щото не ще ми бжде възможно да се пропитавамь съ нея нито въ едно селце, а камо ли въ столиченъ градъ. Оставаше още за допълнение да ми се прибави до нея и още една часть пенсия като на скроменъ литераторъ. Нъ тази послѣднята часть може спорѣдъ закона да се допусне само по удобрѣнието на Народното събрание. А като въ състава му не притѣжавамь ни единъ, на подкрѣпленията на когото да се осланямь, то напълно сьмь увѣренъ че тамъ непрѣменно ще пропадне прозбата ми. Ето защо сьмь на двоумие и не се рѣшавамь да подамь прошение за пенсия, като се съмнявамь, да не би, спорѣдъ закона, като ми се опрѣдѣли една ничтожна учителска пенсия, а пропадне пробавочната ѝ часть, да изгубж денешната горѣдолу удовлетворителна плата, съ която могж да се прѣпитавамь. Защото на пенсионеринъ не се позволява никаква вече друга, каквато и да е, дьржавна служба; а само съ учителската пенсиичка не ще може да се прѣпитавамь. Както и да е, азъ дьржамь още службата си, отъ която, ако не друго, а то поне се прѣпитавамъ и, кажи, живѣя „като волътъ за сламата“ безъ да могж да вьршж друго нѣщо поблагоприятно, поидеално.

Нъ чуйте сега и друго: сега пакъ искатъ ми се за въ поменжтий Министерски сборникъ не вече всичкитѣ ми матѣрияли, както бѣше ми се казало попрѣди, а отборъ само отъ нихъ, тукъ-тамѣ по нѣкоя отъ поважнитѣ пѣсни и прикаски, съ което да осаката сборника си и да го направж на пачаржж и парцали. А на това азъ не могж да склонж никакъ[1].

Отъ изложеното до тукъ разбирате каква е вече работата, на какво благоволѣние на силнитѣ се радвамь и на какво положение се намирамь относително до извѣстната Вамъ цѣль! Друго, съвсѣмъ друго щеше да бжде разбира се, ако да бихъ ималъ единъ поне подпоръ като Васъ. Нъ сждбата ми все таква е и нещастията ме прѣслѣдвать всекждѣ и едно подиръ другото!

Писали бѣхте Г-ну В. Стоянову да ми поиска етнографическитѣ бѣлѣжки противъ Драгановата статия, за да ги помѣсти въ Периодич. списание. Н. Милость прѣди малко ми ги поиска, нъ тѣ бѣхж вече дадени за въ поменатий литературенъ сборникъ на Министерството, и то съ цѣль дано съ това да се привлече симпатията имъ, да се придобие благоволѣнието имъ, та да се умилостивять къмъ 30 годишнитѣ ми трудове[1]. Нъ дѣ симпатия? дѣ благоволение и умилистивение? — Намъ всичко до сега излѣзе суетно? Не ще ли се намѣри нѣкоя небесна сила, която да измѣни отказванието имъ въ благоволѣние и коравостьта въ милость?! Дай Боже, но не ми се вѣрва!

Желателно би било да се узнаеше, дали не бихте склонили на повикването, за което споменжхме погорѣ. Въ такъвъ случай азъ съ бла-

[1] Все пакъ Шапкаревъ дава части отъ своя сборникъ. Такива сж напечатани въ кн. 2 (с. 107, 110-114, 126, 168, 185-187, 201, 203, 213-215) и кн. 3 (с. 180, 217). По-късно той обнародва приказки, пѣсни и обичаи въ книгитѣ 4, 13 и 15.

[1] Нѣколко думи върху статиитѣ на П. Драгановъ въ „Извѣстія Санъ-Петерб. Слав. благотвор. общества“, Мсб. кн. 2, с. 326.

городно търпѣние бихъ почекалъ до тога, като пълна и непоколебима надѣжда че Вашето само присѫтствие достаточно ще бѫде да направи коренненъ обратъ въ сърдцата и душитѣ на силнитѣ относително нашата цѣль.

Найпослѣ, като просѫ извинение за досажданията, които Ви правѭ съ честитѣ ми расправии, съ найдълбоко почитание оставямь за всегда

Вашь

Вратца 25 IX 89 г. найдълбокий почитатель

К. А. Шапкаревъ

XVIII.

Високоуважаемий Господине М. Дриновъ!

Въ Харковъ

Съ радость получихъ послѣднето Ви отъ 14-й миналий мѣсецъ Октомврий писмо заедно съ книжката Ви „за пьрва-та Българска въ Солунъ типография“,[1] и съ особено внимание прочетохъ както едно-то, така и друга-та.

Позволѣте ми да Ви отговорѭ въ кратцѣ.

Колкото за бѣлѣжкитѣ ми и мене тоже е жално, че не можехъ да ги дамъ на Книжев. Дружество да се печатять. Нъ азъ и попрѣди сьмь Ви писалъ защо именно не толко бързамъ да натоварвамь Редакцията на Периодическото му Списание съ моитѣ слаби трудове, отъ които нѣкои отъ прѣди двѣ години дадени, още стоять мьртфи, та, отъ боязнь, да не би рѣченитѣ бѣлѣжки пострадѫть сѫщето, дадохъ ги за въ Министерский Сборникъ, отъ кѫдѣто изрично ми се поискаха, и то съ надѣжда спорѣдъ Българ. пословица, като е Списанието на Министерството: „ново сито на ключой“, ще прибьрза да ги обнародва по скоро и въ попьрвитѣ книжки, както и ми се обѣщаха.

Много повече ми е жално че и до сега още неможехъ да успѣѭ за да пристѫпѭ къмъ изданието на Сборника ми. Нъ, кажѣте, за Бога, при направеното ми до сега за постижение на тая цѣль, какво още друго ми остава не сторено? Молихъ, просихъ, плакахъ, до земи коленичихъ, нъ никакъ не биде възможно да се отскубне нито цьрвена асприца! Е, що да правѭ! Не знаѭ коя ли ще бѫде причината на моята несполука: моето ли лично недостойнство или несъстоятелностьта на материялитѣ ми или пакъ небрѣжностьта и хладнокръвието къмъ подобни нѣща отъ страна на компетентнитѣ лица? Спорѣдъ мене, ни една отъ горнитѣ причини не може да бѫде. Защото, ако се забѣлѣзва недостойнство въ моята личность, то азъ не искамь нѣщо за себе си, а за постижение на една скѫпоцѣнна и свята народна цѣль. Нито пакъ второто може да бѫде дѣйствителна причина; защото, слѣдъ рецензирането на материялитѣ ми отъ самото Министерство, никой вече не може де се двоеуми въ важностьта имъ, толко повече че самото Министерство ги е удобрило, освѣнъ ако хората днесь мѣржть съ два аршина. А пакъ нито може да се каже че днешнитѣ сѫ небрѣжни къмъ подобни нѣща, когато глѣдаме, че съ усьр-

[1] М. Дриновъ, Първата българска типография въ Солунъ и нѣкои отъ напечатанитѣ въ нея книги. Псп. кн. XXXI. 1889, с. 1—23; Съчинения, т. II, с. 425—450.

дие сѫ се заловили за събиранието на етнографически материяли и особно Период. Списание ще издавать съ тая цѣль. Що е прочее, което прѣпятствува? — Нищо друго, освѣнъ моето нещастие и нещастието на още понещастното ни частно отечество, Македония, при разчленението на която хладнокръвни зрители, като не ни се дава възможность да употрѣбимъ за защитата ѝ готовото си всеоръжие противъ нечестивитѣ посѣгатели. Тѣзи послѣднитѣ, при всичката си икономическа несъстоятелность, нищо не щадятъ за издаванье разни лъжливи доказателства, а ние, при несравненно подоброто наше икономическо положение, щадимъ и найничтожнитѣ разноски и ни асприца жьртвуваме за издаването на подлиниитѣ наши документи! Прн такво положение на работата по Сборника ми, и при крайното ми отчаяние, като прѣнебрѣгнѫхъ всичко друго, прѣди малко испратихъ въ министерството откѫслеци отъ I-та часть на Сборника, за обнародване въ Мин-ското списание; а приготвувамь сега подобни и отъ другитѣ му две чисти[1]. Нъ при все това, отъ попрѣжни данни наклоненъ съмь да се съмнѣвамь дали ще бѫдѫтъ приети и обнародвани, макаръ че ми се поискахѫ. Да не би въ това разстояние, „заякъ да е минѫлъ презъ пѫтя имъ?"

Книжката Ви „за пьрвата Българска въ Солунъ типография" ми направи твьрдѣ радостно впечатлѣние; тя е прѣвъсходенъ трудъ и азъ нѣмамь да прибавѭ за сега друго, освѣнъ да Ви увѣрѭ че, споменваний авторъ на тая типография, х. попъ Теодосия, за когото съ предпазване нѣкакъ потвьрдявате че билъ Македонецъ, не само е Македонецъ, нъ още родомь отъ гр. Дойранъ, 12 часа на Сѣвероистокъ отъ г. Солунъ; чини ми се даже че негови роднини и до сега живѣѭтъ въ сѫщий градъ. Нъ, както за това послѣднето, и за фамилиярното му име, така и за други подробности по сѫщата типография, които за сега нѣмамь на ржка, надѣѭ се да си доставѭ чрезъ свои приятели, живущи въ Дойранъ и Солунъ. Въ този послѣдний градъ живъ е още К и р я к ъ Дьржиловичь, братъ на К. Динка, сѫщий български типографъ съ гръцки букви, у типографията на когото презъ 1859 год. е било печатано Българското Евангелие на іеромонаха Павла Божигробский протосингелъ. Ще се отправѫ прочее до този сѫщий Кирякъ Дьржиловичь, Атински възпитаникъ, нъ сериозенъ български патриотъ, единъ отъ многозаслужившитѣ нъ забравени патриоти, блаженъ приятель, както на покойний Д. Миладиновъ и на всичкитѣ кукушани, така и мой отъ прѣди 35 години на самъ, и надѣѭ се много нѣщо да извлѣкѫ отъ него, Несъмнѣнно у сѫщий ще да се намира нѣкой екзембляръ отъ поменѫтото Евангелие, а може би и други нѣкои отъ подобна важность книги, въ сѫщата или въ попьрвата българ. печатница печатани.

Като дойде думата за іеромонаха Павла Божигробский, автора на българското съ грьцки букви печатано Евангелие, не би било злѣ, мислѭ, да Ви кажѫ двѣ думи и за него, който ми е билъ лично познатъ.

Прочее този послѣдний, родомъ отъ Воденското село Кониково, бѣше високъ ржстомъ и около 70 годишенъ, когато го видѣхъ за пьрви пѫть въ Воденъ презъ 1871-1872 год. като Председатель на българската

[1] Вж. б. 2 къмъ п. XVII.

община. Повече за него немогѫ да знаѫ, тъй като само единъ пѫть съмь го виждалъ въ Воденъ и то вървеещемъ за Солунъ. Той бѣше се прибралъ въ родното си мѣсто на стари години; а попрѣди кѫдѣ е билъ и що правилъ не знаѫ. Той умрѣ въ Битоля на 1874 год., когато бѣхъ и азъ тамъ като български учитель. Битолската Цьрковна Община трѣбва да знае кой наслѣди неговитѣ нѣща, между които може би да сѫ се намирали и нѣкои книги, — печатани или въ ржкописъ, — негови трудове. Това може да се узнае само чрезъ Българската Екзархия. Подобни Евангелски откѫслеци и разни поучителни слова, съчинявани или превождани отъ грьцки на българско македонско нарѣчие и съ грьцки букви писани, намирать се доволно въ Охридъ у нѣкои отъ свещеницитѣ и поученичкитѣ постари хора. Ако би имали нѣкоя важность, и трѣба да имать, въ язиково поне отношение, могълъ бихъ да си доставѫ нѣколко.[1]

Екзембляръть на Еврейското сдружение, напечатано въ предметната Солунска типография, когото споменва г. В. Стояновъ, се намира въ народната ми библиотека или въ библиотеката на Книжов. дружество въ София. Азъ го виждахъ въ ржцетѣ на г. В. Стояновъ въ самата Нар. библиотека. Други два екзембляра азъ съмь виждалъ единъ въ Прилѣпъ прѣзъ 1864-1865 год.. а другий, въ Кукушь прѣзъ 1868-1870 год. Нъ както единий, тъй и другий, едва ли днесь да сѫществувать.

Ако бихъ билъ въ свободно икономическо положение, могълъ бихъ да издирѫ въ Македония не само тѣзи, нови, кажи наши старини, ами и други, много постари и отъ по голѣма важность. Нъ дѣ това положение? Принуденъ съмь деня и нощя да си гаврѫ очитѣ съ нищо и никакви канцеларски формалности и дребулии, за да наситѫ своето и още шесть други зияющи гърла. Молихъ, кланяхъ се, убѣждавахъ да ми се даде подобна възможность, нъ всичко биде на праздно, та пакъ си останѫхъ да хабѫ перото си въ канцеларскитѣ дѣла....

Нъ нека пакъ не губимъ надѣжда! Живъ е Богъ.

Съ дълбочайше почитание остаямь за всегда.

Вратца — Вашь почитатель
1-й Ноември — К. А. Шапкаревъ
1889 год.

XIX.

Високопочитаемий Г-не М. Дриновъ!

Въ Харковъ.

Много врѣме се минѫло отъ какъ не съмь Ви писалъ. Причината е била че срамъ ме е било да се явявамь предъ Васъ, макаръ и писменно, когато не съмь могълъ да испълнѫ задълженията си, като предъ Васъ, така и предъ други родолюбиви, които сте имали добрината да ме подкрѣпите въ цѣлта ми предварително и въ обще предъ всички любители на народната ни книжнина. Сега вече честитъ съмь че съ благородната и щедра Ваша помощь, както и на извѣстнитѣ Вамъ родолюбци, и още и на свой рискъ, сполучихъ да издамь една книжка отъ Сборника си, два екзембляра отъ която пращамь Ви за свѣдение, както и на други два,

[1] Ср. Ив. Снѣгаровъ, Книжовни опити на охридско наречие съ гръцко писмо. Македонски прегледъ, г. I, кн. IV, с. 67-84.

пакъ чрезъ Васъ, за Г. Станишева, комуто, молѫ, поблагодарѣте отъ моя страна, както съмь длъженъ и Вамъ да благодарѫ най-много.

Въ предговора на Сборника си подобно нѣщо не споменѫхъ и много ми е жаль че не можехъ, за което и търсѫ извинение, нѣмаше какво да се прави. Причините можете сами да отгатнете.

Надѣѫ се и другитѣ, поважнитѣ, книжки на Сборника да послѣдвать, ако разбира се, успѣѫ съ настоящата първа. Нъ, при всичкитѣ ми залягания, при всичкитѣ ми молби и поземни поклони, едва ли може да се мисли за сполука, освѣнъ ако стане нѣкое осмо чудо. Интелигенцията ни, ако имаме такава, знаемъ си я; Любителитѣ на народната ни книжнина у насъ, тоже сѫ ни извѣстни. На кого ще надѣемъ? Нъ при всичко това, пакъ не съмь изгубилъ още надѣждитѣ съвършенно. Да видимъ. До нѣколко дни ще се разбере.

Орхание
2-й Мартъ
1891 год.

Съ отлично почитание
за всегда оставамь
Вашь
К. А. Шапкаревъ

XX.

Високопочитаемий Господине Дриновъ!

Въ Харковъ

Като Ви испращамь днесь четири екзембляра (въ две вьрски) отъ скороизлѣзлата отъ печатъ книга отъ Сборника ми, молѫ Ви убѣдително да ми явите за получаването както на тѣзи послѣднитѣ, тъй и на попрѣди испратенитѣ равночислени екзембляра отъ I-та книга на сѫщия Сборникъ. Както отъ едни[illegible]ѣ, така и отъ другитѣ, ще имаме добрината да прѣпратите по г[illegible]ну К. Станишеву, понеже азъ не знаѫ точно адреса му, за да бихъ могълъ да ги пратѫ направо отъ тукъ.

Непосрѣдственно туря се подъ печатъ и трета книжка, която, надѣѫ се, слѣдъ 2—3 мѣсеца ще бѫде готова.

За впечатлението, което издаденитѣ ми книжки ще направятъ у ученитѣ увѣренъ съмь, ще имамь честь та да се научѫ отъ Ваше писмо.

Съ дълбочайше почитание оставямь за всегда

23/V 91 год.
Г. София
хотелъ „Русский царь“ № 3-о.

Вашь
К. А. Шапкаревъ

XXI.

Високопочитаемий Господине М. Дриновъ!

Въ Харковъ
или
въ Кавкасъ

Съ дълбочайше уважение приехъ послѣднето Ви писмо. Душевно се наскърбихъ за домашнитѣ Ви болестни безпокойствия, отъ каквито и азъ не съмь дотамъ освободенъ. Такъвъ е този лѫжовенъ свѣтъ.

Крайно Ви благодарѫ за съчувствията, които сте показали не еднѫжъ словомъ и дѣломъ и непреставате да показвате кьмь моето скромно нъ трудно и надмѣнно дѣло.

Отъ издаденитѣ ми вече двѣ книжки ще можете, вѣрвамь, да си съставите вѣрно понятие и за цѣлий ми материялъ. Слѣдъ 10 дни излиза и III а, а подиръ единъ мѣсецъ и IV а книга. Двѣтѣ послѣдни ще съдьржать повече отъ 200 пѣсни изъ политический животъ. Потемъ нихъ ще послѣдвать V и VIa кн. съ съдьржание повече отъ 700 пѣсни изъ личний, семейний и обществений животъ. Съ нихъ се свьршва I-а часть отъ Сборника. До 15-й Октомврий надѣюсь се да излезжть отъ печать, останжлитѣ още двѣ части или 5—6 книги ще останжть за посетне, когато, разумѣва се, Богъ се умилостиви нѣкакъ, та да вджхне нѣкому добъръ духъ и истиннонародни чувства, които би го приклонили да ме подкрѣпи!

Питате ме, на какво положение и кждѣ се намирамь?[1] Позволѣте ми да Ви отговорюсь: На никакво или подобрѣ, на найотчаяно. А кждѣ се намирамь, и азъ самъ незнаюсь. Слѣдъ 2-годишне служение като Мир. сждия въ Вратца и въ Орхание, служба, която едвай следъ коленопреклонни молби бѣхъ испросилъ като милостиня, намѣриха се добри хора, та, безъ никаква причина ми я отнеха и лишиха както мене, така и семейството ми отъ най-необходимитѣ срѣдства за препитание. Види се, завидоха на голѣмата ми плата. И така, отъ 25-й януар. т. г. на самъ т. е. отъ като излѣзе I-та книжка на Сборника ми, като за възнаграждение за труда ми, азъ сьмь безъ служба, слѣдователно и безъ срѣдства за живенье. Помолихъ Министерството на просвѣщението за една малка службица въ самото Министерство при редакционний комитетъ на Мин-ский Сборникъ, за да бихъ могълъ да се препитавамь поне сиромашки, а сжщеврѣменно да могж да продължавамь започнжтото вече издание на Сборника си. За жальость, молбитѣ ми не се никакъ уважиха и искомата служба ми се отказа. При всичко това, азъ на голѣмъ свой рискъ и съ надѣжда, дано падне нѣкоя ненадѣйна помощь отъ небеси, продължавамь изданието и ще го продължавамь догдето I-та часть поне се свьрши. Нъ съ що и какъ? Потьрпѣте, молюсь, да Ви раскажж, ако имате охота да чуете сьрдцераздирателни сцени.

На основание извѣстнитѣ Вамъ пожертвования (около 700 лева) и съ надѣжди че Мин-ството, както и да е, ще ми подпомогне, както толко пжти писменно ми се обѣщавало, азъ предприехъ изданието и издадохъ I-а книжка, която доплатихъ съ още нѣколко пари (300 лева), които бѣхъ спестиль въ разстояние на двегодишнето си слугување, безъ ни счупена пара да ми отпусне М-ството или друго нѣкое частно лице или обществено учреждение. За вторатл (VII) книга М-ството ми отпуснж едвай 500 лева, съ които платихъ едната трета часть отъ печатарскитѣ за нея разноски, а останжлитѣ още двѣ трети стоять още неисплатени нито имамь съ какво да ги платж. Нашата мнима интелигенция и ученитѣ, божемъ, останаха съвсѣмъ глухи на многократнитѣ ми молби и покани, та да бихъ се надѣялъ на абонати поне. За III-та кн. подалъ сьмь пакъ прозба до Министерството, но до колко тя ще бжде услишана, не е извѣстно. До сега има просто надѣжди само и нищо друго повече. Благодарение на печатаря, който, като глѣда жаркото ми желание да видж

[1] Дриновъ: „Кога ми напишете, явѣте ми, какво положение занимавате сега и дека Ви е постоянното жилище, та да зная, кжде да Ви адресувамъ писмата си.“ (Писмо отъ 1891 г.).

трудоветѣ си часъ по-скоро на бѣлъ свѣтъ, направилъ ми и ми прави толѣми отстжпки, ако не въ друго, а то поне въ исплатителнитѣ срокове; —На послѣдне ми се обѣща да ми не иска нито пара, догдѣто не излѣзе всѣкоя книга. Ето една отъ причинитѣ, които ме заставиха да издавамъ Сборника си на малки книжки. Нъ и тѣзи отстжпки ще си имжть своитѣ граници. Още десеть дни ще излѣзе III-та книга и необходимо е да се исплати исцѣло, а азъ не съмъ успѣлъ нито II-та още да доисплатж. Тога какво ще стане? Ами IV-та? Ами V-та, VI-та? Боиж се най-послѣ да не би да я патиме, каквото тѣзи дни ще стане съ други нѣкои отпечатани въ сжщата печатница книги, които ще се продавать на търгъ! Тога, кждѣ сме, и що сме за народъ?!.. Отъ друге страна, ето четири мѣсеци живѣиж на хотелъ и се хранiж „на юначка вересия“, а семейството оставилъ съмъ го въ Орхание безъ скършена половница. А пакъ слѣдъ нѣкой день мислiж да си отидж; нъ съдьржателя на хотела едвай ли ще рачи да ме пусне догдѣто не му се исплатж. Отъ нигдѣ петь пари приходецъ нѣкакъвъ нѣмамъ нито пакъ имамъ отъ кждѣ да се надѣиж!.. Ето състоянието ми, окаяно и плачевно...

Презъ минжлитѣ години г. Сирку пишеше ми отъ Петербургъ че били ужь готови за сборника ми събрани 400 рубли. Нъ кждѣ сж тѣ? До сега азъ не съмъ получилъ други освѣнъ извѣстнитѣВамъ 250 рубли, които употрѣбихъ за пьрвата книга. Писалъ съмъ два пжти Г-ну Сирку нъ ни гласъ ни услишание. Ако не бихъ билъ ангажиранъ съ горнитѣ 250 рубли, азъ никакъ нито бихъ посмѣялъ да се нагърбж съ такво едно исполинско предприятие, което надминува всячески материалнитѣ ми сили. Писалъ съмъ тоже и до г. Ламанский, като до прѣдседатель на Географическото Общество, за какъвто чулъ съмъ че е станалъ, дано отъ тамо нѣщо капне. Нъ до сега нито на каковъгоде отговоръ поне не съмъ се удостоилъ! Надѣиж се че Вие ще можете, както знаете вече, да съдѣйствувате по тази цѣль.

Азъ отъ 5-й Мартъ и до сега намирамъ се тукъ и ще посѣдж до 10-й идущий м. Юлий, а сетне[1] ще заминж въ Орхание при боледующото ми семейство, кждѣто мислiж да останж до 15-й м. Августъ, та послѣ пакъ да се върнж тукъ, за да продължж дѣлото. Нъ съ що и какъ? И азъ самъ се чудiж и се мая! Вие можете да адресирате писмата си, ако благоволите да ми пишете, въ Орхание до 15-й Августъ, а сетне, тукъ въ хотелъ: „Руский царь.“

Ще ме извините, вѣрвзмь, за дѣто безъ Ваше позволение одьрзостихъ се да обнародвамь въ II-та (VII) книга двѣ Ваши до мене писма, макаръ и безъ подписа Ви, когото не смѣяхъ да турнж догдѣто не Ви попитамь.

Едно друго още позволѣте ми да Ви помолiж: Ако се явять въ тамошнитѣ журнали нѣкакви рецензии или критики върху издаванитѣ ми материяли, имайте добрината да ме увѣдомите на врѣмето и, ако би било възможно, да ме снабдите съ преписъ отъ тѣхъ или поне съ по единъ екзембляръ отъ журнала, въ който би се появило подобно нѣщо.

Сърадвамъ Ви че сте били задълженъ да се произнесете по при-

[1] Въ оригинала седне.

готвенитѣ за Македония етнографически съчинения вслѣдствие Гилфердинговата премия.[1] Въпросътъ за етнографическо-типографическо описание на Македония е колко важенъ толкозъ и труденъ. Незнаж дали авторитѣ на предмѣтнитѣ съчинения имали на ржка достатъчни извори, нъ все азъ се съмнѣвамь, тъй като, до колкото могж да знаж, много нѣща по тозъ въпросъ оставать несъбрани и не обнародвани. И самий трудъ на г. С. Верковича по етнографическото описание на Македония [2] не може да се похвали съ абсолютна вѣрность и строга точность, която да може да устои срѣщу една неумолима критика, каквато би изисквала една премия. Незнаж дали ще бждж честитъ да видж нѣкога онова поне съчинение, което ще добие премията.

Съ найдълбоко почитание остаямь за всегда

Вашь
найсмиренъ почитатель
К. А. Шапкаревъ

г. София
23-й Юний 1891 г.

XXII.

Високопочитаемий Господине М. Дриновъ!

Въ Харковъ

Честь имамь да Ви пратж заедно съ настоящето ми по единъ екзембляръ и отъ послѣдне излѣзлитѣ три книги отъ Сборника ми, именно IV, V и VI-а. Съ послѣднята се свьршва пьрвата часть, подиръ която трѣбва да слѣдватъ другитѣ още двѣ части, състоящи и тѣ отъ по 2—3 книги всѣкоя. Но скудостьта отъ парични срѣдства прѣчи ми на продължението дѣлото. Даже досегашнитѣ не сж исплатени, и за това именно не можехъ да освободж отъ печатницата повече екзембляри, та да Ви пратж поне още по единъ. Длъжж огромно количество за напечатанитѣ до сега шесть книги, и кога ли и отъ кждe да се надѣиж и азъ се чудж. Длъжимото количество състои отъ 4,000 лева, до исплащането на които не може да се помисли за туранье подъ печать други книги. Отъ кждѣто се надѣяхъ, тамь „вжглене излѣзоха вмѣсто злато“. Едвай преди два три дни получихъ отъ Пет. Сл. Общество 50 рубли; а и г. Флоренски ми се обѣща да помогне и тамошното Общество още съ нѣщо, може съ 100 други рубли, та всичко ще станжтъ 150 рубли или 375 лева наши. Нъ каква е разностьта между тѣзи и между длъжимото количество? Виждате. А кждe и съ що се уравни? Остава тая задача неразрѣшима. Ето защо книгитѣ, макаръ и да се отпечатаха, нъ тѣ ще стоять конфискувани въ печатницата до исплащанието имъ или и може на търгъ да се продаджтъ за пощо защо, както Ви писахъ и въ попрѣжното си писмо. А за останалитѣ не може вече ни дума да става. Учѣте ме прочее и съвѣтвай те ме какво да правж и отъ кои поголѣми каменьи да си удрж главата, за да излѣзж отъ този лабиринтъ, въ който отъ излишна ревность тъй необмисленно се втурнжхъ. Отъ друго мѣсто нито отъ тукъ не могж да се надѣиж. Оставамь исцѣло въ безисходна пропасть. Апелирамъ къмъ любителитѣ на народната ни книжнина. Нъ ще ли има нѣкой да ме

[1] Това обстоятелство Дриновъ съобщава на Шапкарева въ сжщото писмо.

[2] С. И. Верковичъ, Топографическо-этнографическій очеркъ Македоніи — Спб. 1889.

чуе? Досега поне не е имало, освѣнъ Васъ, който сте показали най-осязателни за това доказателства.

Сбъркалъ съмъ се съвършенно, та и везнаѫ какво повече да Ви пишѫ. Ще ме извините.

Съ дълбочайше почитание остаямъ за всегда

15-й Октомврий 1891. Вашь

г. София, хотелъ „Русский царь". К. А. Шапкаровъ

XIII.

Високопочитаемий Господине М. Дриновъ!

Въ Харковъ

Тъкмо прѣди два мѣсеца отъ днесь пратихъ Ви и послѣднитѣ три книжки отъ „Сборника" ми заедно съ едно письмце отъ сѫща дата. До сега още не бидохъ честитъ да получѫ какво да е извѣстие за сигурното имъ вржчванье Вамъ, надѣѫ се обаче и день за день чакамъ да получѫ.

Относително до продължението и свьршването до край започнѫтото ми дѣло, като Ви писахъ вече въ поменутото ми писмо, излишне считамъ да Ви приповтарямъ догдѣто неполучѫ поисканитѣ отъ Васъ съвѣти.

Съ надѣжда че за скоро ще бѫдѫ зарадванъ съ отговора Ви, съ истинно почитание остаямъ за всегда

Орхание Вашь

15-й Декемвр. почитатель

1891 год. К. А. Шапкаревъ

XXIV.[1]

Пр. п. Период. списание на послѣдне снабдихъ съ нѣколко още статийки; незнаѫ само кога ще бѫдѫтъ тѣ обнародвани, тъй като, споредъ свѣдѣния, получени тѣзи дни, Дружеството лишавало се ужь отъ нуждитѣ срѣдства. Послѣднята XXIII и XXIV книжка излиза вече днесь утре. Въ нея ще видите една моя статийка,[1] нъ, за жалость, съ много и важни печатни грѣшки. Както за нея, така и за бившитѣ и бѫдѫщитѣ

[1] Тоя кѫсъ отъ писмо не е датуванъ. Оригиналътъ му стои самостойно и отдѣлно срѣдъ другитѣ писма. Могатъ да се направятъ известни предположения, както върху неговата дата, така и върху принадлежностьта къмъ нѣкое отъ другитѣ публикувани тукъ писма. Така, отъ фразата „Последнята XXIII и XXIV книжка [на Периодическо списание] излиза вече днесь утрѣ" личи, че писмото е отъ 1888 г., когато именно се появява споменатата книжка. Тоя откѫслекъ, който е въ сѫщность послеписъ, може да се отнесе къмъ писмото отъ 25 май 1888 поради фразата, която откриваме въ следващето веднага следъ него писмо: „Въ прѣдидущето си писмо Ви явихъ че издебнѫлъ съмъ важни нѣкои ржкописи въ нашитѣ мѣста и че прѣдложихъ на тукашнитѣ услугитѣ си." Но понеже горното не може да се установи съ положителность, предпочетохме тоя откѫслекъ да го поставимъ на края следъ пълнитѣ и цѣли писма.

[1] „За народнитѣ ни умотворения, особно пѣснитѣ".

желалъ бихъ да имамь Вашитѣ оцѣнения или каквито намирате за нуждни примѣчения, за да бихъ могълъ постепенно да поправямъ произведенията на трудоветѣ си.

На бързо Сжщий

Пр. б. Тѣзи дни се научвамь че въ Струга, мѣсторождението на Миладинови, между многото старобългарски църковни книги, каквито се намират и въ Охридъ, съхранилъ се единъ миней отъ голѣма важность, именно отъ м. Ноември. съ службата и житието на св. Климентъ и на св. седмочисленницитѣ, съчинени отъ Григория, Архиепископа на I Юстинияна. Една отъ важноститѣ въ него е и тая че като цѣлата аколутия (?) е оригиналътъ на Високополската, въ тази послѣднята била измѣнена само славата, тъй като въ оригинала е съвсемъ инаква. Въ него се казвало не: радуйте се вие славянски племена и пр., както е въ Високополската, а изрично: Вие Мизийски Българи, Тракийски Българи и Македонски Българи. До колкото е истинно и точно, не могж да гарантирамь, но лицето, отъ което се научихъ, не е да не познава тия работи, та могж до висша степень да се повѣрж на него. Ако е истинно, мислж, че това откритие ще бжде отъ голѣма важность. Сжщето лице каза ми че и въ житието имало голѣми разлики отъ вситѣ появени до сега жития на св. Кир. Мет. Климентъ, и въ обще на седмочисленницитѣ. Такви драгоценности се намират още въ Македония; нъ ще ли нѣкой да се загрижи за прибиранъето имъ? Като казахъ г. Стоянову, Н. Милость отъ душа и сърдце се възхити. Нъ ще ли може да извлѣче нуждитѣ срѣдства за постижението цельта или не, то е другъ, тьменъ въпросъ. — Въ сжщото мѣсто имало е прѣди нѣколко години и единъ другъ важенъ ржкописъ-требникъ, на края на който били прибавени около 50 листа, пълни съ исторически забѣлѣжки по турското завоевание на страната отъ начало до край. Но неговата участь и запазване била посъмнителна, тъй като не се знаело у кого е останалъ, когато за пьрвий се знае.

пакъ сжщий

ВТОРАТА РЕДАКЦИЯ НА „ПОЛИТИЧЕСКАТА ПРОГРАМА НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ“ ОТЪ 1876 ГОДИНА.[1]

Отъ Д. Уста-Генчевъ.

Както се знае, на 20 юний 1876 г. едновременно Сърбия и Черна гора обявиха война на Турция, т. е. впуснаха се въ една авантюра, която съвсемъ не е била по силитѣ и срѣдствата имъ. Самото руско правителство не е погледнало съ добро око на тая война, защото е предвиждало, че ще има опасни последици за дветѣ малки славянски държави. Увѣряватъ, че порано рускиятъ посланикъ въ Цариградъ, графъ Николай П. Игнатиевъ, е подстрекавалъ войнствено настроенитѣ правителствени кржгове въ Бѣлградъ и Цетина. Що се отнася до Ромъния, като васално княжество, тя се е задоволила да пази строгъ неутралитетъ; взетитѣ отъ нея мѣрки сж отишли до тамъ, че не позволявали да премине отсамъ Дунава нито единъ въоржженъ българинъ.

Тъкмо тогава нашата, раздѣлена на две партии емиграция въ Ромъния е възобновила „Българския централенъ комитетъ“, който бѣ престаналъ да сжществува следъ разбиването на четата на Хр. Ботевъ. Понеже сжщата емиграция е имала предъ видъ, че ромънското правителство ше спъва работата на подобенъ комитетъ, тя е намѣрила за добре да му даде съвсемъ друго име. Вмѣсто него на 10 юлий се образувало „Българско централно благотворително общество въ Букурещъ“. Въ сжщность това е било чисто политическо дружество и е трѣбало да действува скритомъ отъ ромънскитѣ власти. Самитѣ членове на това дружество сж внимавали много да не имъ се създаде ни най-малка неприятность, т. е. да не ги злопоставятъ предъ турското правителство. И така въ Букурещъ е било основано едно дружество по подобие на Славянскитѣ благотворителни комитети въ Петроградъ, Москва,

[1] Вж, К. А. Цанковъ, Една народна политическа програма отъ 1876 г. (Периодическо списание LXIV, стр. 260).

Киевъ и Одеса. Трѣбва да признаемъ, че това дружество е било въ най-тѣсни връзки съ последнитѣ и че е получило не малка парична подкрепа отъ тѣхъ. Изпращани сж били отъ Русия парични помощи не само за пострадали войници въ Сърбия и Черна гора, а и за българскитѣ бѣжанци, — жертва на Априлското въстание.

Отъ началото до края председатель на Българското централно благотворително общество е билъ Кириякъ А. Цанквъ —единъ отъ водачитѣ на младата партия. Той се е отличавалъ не само съ високи качества и голѣмо родолюбие, но е минавалъ и за приятель на тогавашния пръвъ министъръ Иванъ Братияну, който е вървѣлъ по водата на руската дипломация. На Българското цен. благотв. общество сж дали подкрепата си и всички наши общини въ Влашко, Молдова и Бесарабия; тѣ съставили негови клонове, изпращали му помощи въ пари и вещи, изпълнявали му всички нареждания и пр. Може да се каже, че то е започнало да играе роля на заграничо представителство на поробения български народъ. Неговитѣ членове сж следѣли дейностьта на народнитѣ делегати Драганъ Цанковъ и Марко Д. Балабановъ, които тогава обикаляха столицитѣ на великитѣ сили и имъ поднасяха известния „Мемоаръ“. Тѣ сжщевременно сж следѣли и неприятелскитѣ действия въ Сърбия и Черна гора, които се развивали съ промѣнливъ успѣхъ, макаръ и турцитѣ да имали числено превъзходство. Но съвсемъ неочаквано турцитѣ се насочили срѣдъ долината на Морава, гдето сърбитѣ действували почти съ цѣлата си армия, подпомагана отъ хиляди руски и български доброволци. Когато Д. Цанковъ и М. Д. Балабановъ се намирали въ Лондонъ, прочели въ печата новиннта, че на 17 октомврий сръбската армия претърпѣла погромъ при Джунисъ.[1] Наскоро следъ това, връщайки се отъ Ливадия, Александъръ II се отбилъ въ Москва, гдето на 29 октомврий приелъ въ Кремлинския дворецъ дворянството и висшето общество. Тукъ той произнесълъ своята знаменателна речь, въ която между другото бѣ изтъкналъ, че по дипломатически редъ принудилъ Турция да спре неприятелскитѣ действия и да сключи двомесечно примирие съ дветѣ славянски страни. Съ тая си речь императорътъ преди всичко целилъ да даде тонъ на рускитѣ искания въ Цариградската конференция,

[1] Вж. М. Д. Балабановъ, Страница отъ политическето ни възраждане. София, 1904, стр. 267.

чието свикване е било опредѣлено за презъ декември с. г.. Възхитено отъ сжщата речь, на 2 ноември Българското централно благотворително общество поздравило телеграфически Александъръ II, като изтъкнало, че отъ неговата мощна ржка зависи освобождението на България[1]. Още на втория или третия день К. А. Цанковъ и другаритѣ му изпратили окржжно писмо до всичкитѣ клонове въ провинцията, да пристжпятъ къмъ записване на доброволци за българското опълчение, като действуватъ пакъ тайно отъ ромънскитѣ власти, защото неутралитетътъ щѣлъ да се пази отъ тѣхъ и презъ двомесечното примирие. Наскоро следъ сключването му князъ Миланъ Обреновичъ смѣнилъ своя воененъ министъръ полковникъ Пеша Николичъ, а на негово мѣсто назначилъ подполковникъ Сава Груичъ. Българското центр. благотв. общество помолило писмено последния да не разпуща руско-българската доброволческа бригада, понеже се има предъ видъ, че тя ще послужи за допълване на българското опълчение. Дори К. А. Цанковъ и другаритѣ му изпращали суми за прехраната на бригадата, защото въ Сърбия тогава държавната хазна е била съвсемъ изтощена.

Тогава Българското центр. благотв. общество, намирайки мемоара на Д. Цанковъ и М. Д. Балабановъ за недостатъченъ, взело решение да го замѣсти съ другъ подъ името „Политическа програма“. Подиръ дълго обмисляне, членоветѣ му останали съгласни, щото тая „програма“ да обема изобщо законнитѣ искания на поробенитѣ българи, но като предварително се разгледа и приеме отъ единъ народенъ съборъ, въ който да участвуватъ български делегати и отсамъ Дунава. Когато съставялъ политическата програма на български и френски, К. А. Цанковъ взелъ предъ видъ, че тя първо трѣбва да се изпрати до правителствата на великитѣ сили и още до тѣхнитѣ пълномощници въ цариградската конференция. Споредъ него, тая програма не трѣбва да прилича на едно преповторение на „мемоара“, а да обема: изложение върху предѣлитѣ на бждещата българска държава, формата на нейното върховно управление, основния ѝ законъ и пр. К. А. Цанковъ приготвилъ още и черновката на окржжното писмо до всичкитѣ клонове въ провинцията относно свикването на народния съборъ на 18

[1] Вж. Н. Чехларовъ, Документи по българското възраждане. Извадки изъ копирната книга на Централния революционенъ комитетъ въ Букурещъ. (Сбну. кн. XXII и XXIII, I дѣлъ, стр. 25).

ноември въ Букурещъ. Съ това писмо отъ клоноветѣ се е искало да избератъ по единъ делегатъ измежду своята срѣда, облѣченъ съ всички права и снабденъ съ нуждното пълномощие.

Презъ сжщото време на чело на българската колония въ Гюргево е стоялъ Иванъ Стояновъ, който се казвалъ още и Стояновичъ, търговецъ на соль. Макаръ и претоваренъ съ частна работа, той намиралъ време да ржководи тамкашния клонъ на Българското центр. благотв. общество и да се сношава тайно съ сродници и приятели отсамъ Дунава. Понеже е ималъ добро състояние, той е подпомагалъ парично българската община въ Гюргево, училището ѝ, подъ управлението на Добри П. Войниковъ, и многобройнитѣ бѣжанци, останали безъ всѣкакви средства. Натоварени съ соль лодки, които Ив. Стояновъ е отправялъ съ свои хора въ Русе, тайно пренасяли и писма, вестници, брошури и др. А тукъ тия лодки сж бивали пречаквани отъ известната баба Тона Обретенова или отъ дветѣ ѝ дъщери, чрезъ които бързо и безпрепятствено комитетската поща отивала по принадлежность. По настоятелната молба на Българското центр. благотв. общество, чрезъ свои добри клиенти Ив. Стояновъ е сполучилъ да обедини тайнитѣ комитети на северъ отъ Балкана, които давали признаци за животъ. Благодарение на него, до К. А. Цанковъ е стигнало известие, че е съставенъ „Български централенъ комитетъ“ въ Русе — — тъй както това се искало отъ младата партия въ Букурещъ. Заслугитѣ на народното дѣло на Ив. Стояновъ сж били справедливо оценени отъ водачитѣ на сжщата партия.[1] Въ едно заседание Българското центр. благотв. общество го провъзгласило за свой почетенъ членъ и му изпратило за това дипломъ.[2]

До колкото се знае, на чело на Българския центр. комитетъ въ Русе е стоялъ голѣмиятъ търговецъ Иванъ Петковичъ. Той е успѣлъ да привлѣче въ кантората си нѣколцина свои съграждани, а сжщо и мнозина събудени свищовци. Всичкитѣ държали тайно своитѣ събрания, защото имали предъ видъ участьта на повечето съзаклетници въ Априлското въстание. По нарочно изпратенъ човѣкъ К. А. Цанковъ получилъ писмо съ дата 9 ноември, безъ никакви подписи; но отъ сжщия човѣкъ той научилъ най-подробно, кой е авторъ на писмото, ка-

[1] Вж. пакъ тамъ, стр. 26.

[2] Този дипломъ и сега се пази у нсговитѣ, достигнали завидно положение въ Русе и София.

кво вършатъ той и другаритѣ му русенци и свищовци. Когато това писмо било разгледано отъ Българското центр. благотв. общество, веднага се взели важни решения въ връзка съ него. Но, поканенъ да изпрати свой делегатъ въ народния съборъ, Българския централенъ комитетъ въ Русе не посмѣлъ да стори това. Само отъ негова страна К. А. Цанковъ получилъ пълномощие, че отсамъ Дунава той е единодушно избранъ за делегатъ въ сѫщия съборъ.

Напраздно Българското центр. благот. общество е очаквало Ив. Петковича или нѣкое довѣрено нему лице та лично да му даде своитѣ нареждания. На русенци и свищовци е трѣбвало да се дадатъ упѫтвания въ Букурещъ, какво се иска отъ тѣхъ, когато настѫпи критическиятъ часъ. Съ писмо отъ 10 ноември най-първо К. Я. Цанковъ имъ благодарилъ, че сѫ запълнили една сѫществена празднота като сѫ съставили български централенъ комитетъ въ предѣлитѣ на потиснатия нашъ народъ. По-нататъкъ сѫщото писмо гласи, че извършеното отъ Д. Цанковъ и М. Д. Балабановъ е недостатъчно, та въ допълнение на него се пригатвя една „политическа програма“.[1] Българското центр. благот. общество решило да изпрати тая програма по нароченъ човѣкъ въ Русе, който да обясни на Ив. Петковичъ, какво се иска отъ него и другитѣ. Освенъ това то е решило, въ видъ на писмо съ сѫщата дата да имъ изложи горе-долу съдържанието на програмата, която ще може да претърпи нѣкои измѣнения и допълнения.

Първоначалниятъ проектъ на политическата програма обема следния уводъ: „За да може да се въдвори мира въ Възтокъ, за да се прекратятъ постояннитѣ свирепства ни турцитѣ, които не уважаватъ никое человѣческо право, и да се изпълнятъ приведенитѣ желания на българския народъ, Европа е длъжна да способствува за осѫществението на следующата програма: 1) Да се възобнови отъ България, Тракия и Македония българската държава, гдето главния и навредъ преобладающия елементъ въ тия мѣстности е българския“.[2] По-нататъкъ въ програмата сѫ посочени въ бѣгли черти границитѣ, които трѣбва да обема българската държава, а именно: на изтокъ отъ делтата на Дунава до Мидия, на югъ отъ устието на Марица къмъ Солунъ, на юго-западъ отъ Джума-Кастория до Бератъ, на

[1] Вж. Н. Чехларовъ, лит. съч. стр. 33—34.

[2] Вж. пакъ тамъ, стр. 35—36.

западъ презъ Дебъръ-Вълчи-Трънъ до Нишъ, на северо-изтокъ отъ р. Тимокъ до Видинъ. Следъ точкитѣ 2), 3), 4) и 5) писмото съдържа една прибавка, като продължение на програмата, относно замѣстването на турската администрация съ българска. Най-подиръ се засѣге управлението на градскитѣ и селскн общини, а сжщо на областитѣ, окржзитѣ, околиитѣ и пр. Българскиятъ централенъ комитетъ въ Русе прочелъ внимателно дветѣ писма и следъ това изслушалъ пратеника, който ги донесълъ. Последниятъ разправилъ на Ив. Петковичъ и друго всичко, каквото му сж поржчали въ Букурещъ. Било съобщено, че тукъ сж дори на мнение да се изпрати отсамъ Дунава политическата програма въ завършенъ видъ, та да я подпише въ пълния си съставъ и Българскиятъ централенъ комитетъ въ Русе. Съобщено било още, че програмата трѣбва да отиде навреме до самата Цариградска конференция, подписана и отъ българи, които живѣятъ въ предѣлитѣ на Турция. Разбира се, такива българи не е можело да се намѣрятъ, защотъ преследванията отъ турска страна били голѣми.

Въ народния съборъ, открит̀ъ на 18 октомврий въ Букурещъ, главна роля сж имали: К. А. Цанковъ, Олимпий Пановъ, Петъръ Енчевъ, Димитъръ х. П. Ивановъ, Павелъ Хр. Висковски, Иванъ Кавалджиевъ, Стефанъ Н. Стамболовъ и Иванъ Вазовъ. Като прибавимъ делегатитѣ на нѣкои по-главни български общини въ Ромъния, числото на участвувалитѣ въ събора не надминава повече отъ 17 души. Въ редоветѣ имъ билъ приетъ и Антонъ Т. Теохаровъ, изпратенъ съ мисия отъ обществото „Сине-красный крестъ“ въ Москва, който представлявалъ и тамкашната българска учеща се младежь. Народниятъ съборъ билъ открит̀ъ отъ К. А. Цанковъ на опредѣлената дата, но на другия день пристжпилъ къмъ работа, като се е разглеждала и приемала „политическата програма“. Споредъ взето решение, тая програма трѣбва да се изпрати до великитѣ сили чрезъ тѣхнитѣ дипломатически представители въ Букурещъ и до самата Цариградска конференция, но като отъ българи, пълноправни турски граждаии. По тоя въпросъ, въ качеството си на председатель, К. А. Цанковъ е билъ натоваренъ отъ събора да действува, както намѣри за добре. При закриването на събора въ българската църква „Св. Кирилъ и Методий“ е била отслужена тържествена панахида за загиналитѣ въ Април-

ското въстание, а сѫщо и на бойното поле въ Сърбия и Черна-гора.

Тъкмо тогава въ Букурещъ е живѣялъ учительтъ Димитъръ В. Храновъ, който е държалъ печатница въ съдружие съ Любенъ Каравеловъ и се стараелъ да му бѫде полезенъ въ всѣко отношение. За изненада на Българското центр. благотв. общество, тоя отличенъ учитель и голѣмъ родолюбецъ се решилъ да извърши една доста опасна работа: той заявилъ комуто трѣбва, че е въ състояние да занесе политическата програма, ако не въ Цариградската конференция, то поне на самия графъ Н. П. Игнатиевъ. Въ връзка съ тая работа два пѫти Д. В. Храновъ отивалъ тайно отъ Букурещъ до Българския централенъ комитетъ въ Русе. Носейски политичечската програма въ завършенъ видъ, той предумалъ членовете да му издадатъ само едно пълномощие, че е натоваренъ да я даде по принадлежность.[1]) Ив. Петковичъ и други не посмѣели да си турятъ подписитѣ подъ програмата, насочена противъ Султана и неговото правителство. Д. В. Храновъ намѣрилъ съдействие отъ страна на чиновници въ руското посолство въ Цариградъ. Такива сѫ били нашитѣ сънародници Теодоръ С. Бурмовъ и д-ръ Василъ К. Каракановски.

Съгласно съ решението на Народния съборъ, политическата програма въ първата ѝ редакция, съ дата 1/13 декемврий 1876 год., била връчена отъ Българското центр. благотв. общество на казанитѣ по-горе дипломатически представители въ Букурещъ. Споредъ К. А. Цанковъ, най-добре било да се даде гласность въ печата на оня екземпляръ отъ програмата, който е билъ поднесенъ на французкия генераленъ консулъ въ Букурещъ, Д. Ф. Дебенъ. Въ такъвъ видъ програмата отишла още тогава до правителствата на Русия, Англия, Германия, Италия и Франция.[2] Че нейниятъ текстъ до всичкитѣ не е билъ напълно еднакъвъ, а е съдържалъ незначителни измѣнения, това го казва самъ К. А. Цанковъ. А деньтъ, въ който е била връчена по принадлежность, съвпада съ нейната дата.

Що се отнася до политическата програма въ втората ѝ редакция, тя е била приготвена само въ единъ екземпляръ — сѫщиятъ тоя, който е отишълъ до самия графъ Н.

[1] Вж. пакъ тамъ стр. 40—41.

[2] Вж. К. А. Цанковъ, една народна политическа програма отъ 1876 год., стр. 263.

П. Игнатиевъ чрезъ Българския центр. комитетъ въ Русе. Трѣбва да забележимъ, че К. А. Цанковъ и тогава и по-сетне не е счелъ за нуждно да посочи, каква е сѫществената разлика между първата и втората редакция на програмата.[1] Още презъ първата половина на декемврий между българската емиграция въ Букурещъ се говорѣло, че програмата вече отишла въ ржцетѣ на руското правителство.

Втората редакция е била публикувана на 15 декемврий 1876 год. Понеже нейното съдържание е сега много малко известно и мжчно достжпно за читателитѣ, тукъ го предаваме изцѣло и точно споредъ както е обнародвано въ вестникъ „Стара-планина", г. I. 1876, бр. 15.

„Програма на българскитѣ искания".

(Испратена изъ срѣдъ България до Конференцията).

1). Пълна политическа автономия съ едно национално правителство, гарантирано отъ великитѣ сили. Тая автономия да се простре надъ тритѣ български области: България, Тракия и Македония, дѣто главния и навредъ преобладающия (язикъ) елементъ е български. Границитѣ на автономна България да сѫ:

а) На северъ: Дунавъ отъ устието Килийско до устието на р. Тимокъ.

б) На западъ: р. Тимокъ и пограничния сърбско-български плетъ до р. Ибаръ; р. Ибаръ до градеца Митровица; р. Ситница — притокъ на р. Ибаръ; р. Лепенецъ (до Шаръ-планина) — притокъ на р. Вардаръ; Шаръ-планина, отъ Качанишкия проходъ до главното ѝ разклонение, сир. до върха Корабъ; р. Лума — притокъ на р. Бѣли Дринъ, която извира отъ върха Корабъ; Черния Дринъ до градеца Струга; плета, който ще се направи отъ Струга до езерото Маликъ на р. Дѣволъ; планината Пиндъ, съ сѣверния си край, тъй нареченъ Грамосъ, отъ Зангонския проходъ до Гревенската рѣка, която е притокъ на р. Бистрица — (Индже-Кара-су);

в) На югъ: Гревенската рѣка и р. Бистрица до устието ѝ въ Солунския заливъ; Солунския заливъ — Ятанския полуостровъ, като захванемъ отъ Равана до Румели-боазѫ-ханѫ, на Орфанския заливъ; брѣговетѣ на Егейското море до пресичанѣето имъ съ джадето Едрине-Цариградско; джадето отъ р. Ер-

[1] Вж. Н. Чехларовъ, лит. съч., стр. 44.

гене до Анастасиевата стѣна (Мараконъ Тихосъ) и Анастасиевата стѣна.

г) На истокъ: Черното море отъ Анастасиевата стена до Килия.

2) Българската Държава да носи название „Българско княжество".

3) Глава на Българското княжество да бѫде единъ князъ, избранъ отъ народа изъ нѣкоя отъ европейскитѣ династии, който ще бѫде васаленъ на Султана.

4) Българската Държава да има конституционно управление. Народнитѣ представители, избрани отъ народа и чрезъ народа, да изработятъ наредбата по закона на конституцията.

5) Основното начало на българската конституция ще бѫде: съвършенно равенство на всичкитѣ жители въ Българската Държава, безъ разлика на вѣра и народность. „Права еднакви и длъжности еднакви" ще бѫде лозинката на бѫдѫщето българско самоуправление.

6) Официялния езикъ на Българската Държава ще бѫде българския.

7) Въ българската администрация ще могатъ да постѫпватъ всички мѣстни и способни людие, безъ разлика на вѣра и народность.

Администрацията ще има за основа „общинската наредба" и ще се избира отъ народа, а потвърдява отъ българското правителство.

8) Въ камарата, която ще бѫде една, ще зематъ участие всички представители, избрани отъ народа, безъ разлика на вѣра и народность.

9) Въ мѣстата, населени само съ Турци, управители могатъ да бѫдатъ, безразлично, Българи или Турци, споредъ волята и избора на населението. Това сѫщо ще бѫде и съ другонароднитѣ мѣстности.

10) Организацията на войската и полицията ще бѫде поставена върху началото на съвършенното равенство между разнороднитѣ елементи. Войската ще носи име „Българска".

11) Додето се избере български князъ, привременното българско правителство да управлява съ помощьта на европейска комисия и да засѣдава въ нѣкой български градъ.

12) За да се тури въ действие тъзи програма и да се

предвари вторично кръвопролитие, нуждна е чужда военна окупация, при която ще бжде и привременното правителство."

Както виждаме, втората редакция на политическата програма обема въ точка 1) а), б), в) и 2) етническитѣ предѣли на България, за които нѣма подробности въ първата редакция.[1] Друга сжществена разлика между двѣтѣ редакции е следнята: споредъ точка 2) на първата редакция, българската държава ще се управлява самостойно и независимо, по една конституция, изработена отъ учредително народно събрание, докато споредъ точка 3) на втората редакция, избраниятъ отъ такова събрание държавенъ глава на Българското княжество да бжде васалъ на султана.

Както се знае, щомъ новиятъ великъ везиръ Митхадъ паша, известниятъ реформаторъ, обявилъ на всеслушание, че въ Турция се въвело конституционно управление, Цариградската конференция продължила заседанията си въ руското посолство, подъ председателството на самия графъ Н. П. Игнатиевъ, авторъ на реформитѣ въ християнскитѣ области въ Турция. Но когато той започналъ да ги докладва, английскиятъ делегатъ се противопоставилъ, разбира се, отъ името на своето правителство, на чело на което стоялъ лордъ Биконсфилдъ Дизраели. Споредъ сжщото правителство, ако исканитѣ реформи се въведатъ, безъ друго въ казанитѣ области руското влияние ще добие надмощие. И така, по внушение на Англия, Високата порта отхвърлила тия реформи и по сжшата причина Цариградската конференция не извършила нищо.

Излиза, че графъ Н. П. Игнатиевъ е използувалъ „политическата програма", която е достигнала до него. Като вникнемъ особено въ нейната точка 1), ние ще видимъ, че по-сетне тя е послужила за основа и на най-важния членъ на Санъ-Стефанския предварителенъ миренъ договоръ.

---

[1] Въ тия предѣли влиза Битолския виляетъ безъ две кази.

[1] Първоначално двѣтѣ редакции били написани на французки, а въ преводъ се появили въ нѣкои български и ромънски вестници.

ИТАЛИАНЦИ ВЪ ДОБРУДЖА[1]

Отъ Ст. Романски

Крайниятъ североизточенъ кжтъ на българската земя, между Дунавъ и Черно-море, известенъ отъ турско време насамъ подъ име Добруджа (по името на последния български владѣтель на тоя край Добротица), поради особеното си положение при устията на голѣмата рѣка и на пжтя на народностнитѣ движения отъ южна Русия къмъ Балканския полуостровъ и обратно, се оказва следъ премахването на турското владичество въ етнично отношение твърде много пъстръ. Покрай българи, турци и гагаузи като по-старо мѣстно население, тукъ се намѣриха и дошли отъ презъ Дунава ромъни, руси (великоруски сектанти и малоруси), татари и нѣмци, а покрай това въ по-малъкъ брой и гърци, евреи, арменци и цигани, и тази народностна картина остана и следъ присъединението на северна Добруджа къмъ Ромъния въ 1878 год., въпрѣки намножението на ромънския елементъ чрезъ системна колонизация (вж. Ст. Романски, Народностенъ характеръ на Добруджа, въ сборника Добруджа, изд. на Съюза на бълг. учени, писатели и художници, София 1917, стр. 235-280).

Тая народностна пъстрота на Добруджа се е увеличила презъ ромънско време съ още единъ елементъ, дотогава непознатъ въ нея — италианци. Действително въ 14 и 15 стол. венециански и генуезки кораби сж спирали въ черноморскитѣ и дунавски пристанища въ Добруджа, италиански търговци сж ходили да разнасятъ стокитѣ на своитѣ богати градове и да събиратъ сурови материали, каквито намирали тукъ въ изобилие — за тази цель е билъ сключенъ на 1387 г. и специаленъ договоръ на генуезцитѣ съ последния добруджански владетель Иванко, — но при все това, освенъ нѣкои сринати крепостни стени, другъ споменъ отъ италианцитѣ тукъ отъ онова време почти не е останалъ. Днешното италианско население въ Добруджа се състои отъ съвсемъ нови колонисти, дошли съвсемъ случайно въ тая область, мнозина дори безъ семейства, но вече много отъ тѣхъ се установяватъ тука съ изгледъ да останатъ на постоянно мѣстожителство. За тази цель нѣкои

[1] Тая статия почива върху материали, събрани отъ автора по време на едно научно пжтуване въ северна Добруджа презъ май и юний 1917 г.

дори бѣха приели още преди войната ромънско поданство, съ надежда да получатъ работна земя.

По време и по мѣсто на заселянето, а сжщо и по характера на своитѣ занятия, различаватъ се две групи италиански колонисти въ Добруджа, едната отъ които е заседнала въ областьта на Мачинъ, а другата — въ околностьта на Тулча.

I

Италианци въ Мачинско

Италианцитѣ, които населятъ околностьта на Мачинъ, сж все каменодѣлци. Тѣ сж дошли тукъ отъ 1883 г. насамъ. Тогава е била открита кариера въ гранитния масивъ, нареченъ отъ власитѣ Якобдялъ или Munte lui Iacob (336 м.), който се издига южно отъ Мачинъ при с. Туркоя високо надъ дунавския брѣгъ, и затова били повикани работници отъ Италия. Веднага дошли 70 души, едни сами, други съ семействата си, и кариерата, известна по името на покойния ромънски краль „Carol I“ (нѣкои наричаха напоследъкъ цѣлата планина съ това име), заработила. Работницитѣ, които произхождатъ отъ различни мѣста на Италия, именно отъ околностьта на Удине, отъ Тиролъ, Ломбардия и другаде, си построили кжщи за живѣене при кариерата — на югоизточния склонъ на планината, гдето настанили и семействата си. Много отъ неженените се изженили тука за италианки, ромънки и пр. По такъвъ начинъ се образувало цѣло италианско село Якобдялъ съ повече отъ 80 к. (въ 1910 г. това село имало 448 д. италианци), въ което следъ време се заселили и нѣкои ромъни, дошли сжщо да работятъ въ кариерата. Нѣкои италианци, работници въ сжщата кариера, останали пъкъ да живѣятъ въ близкото ромънско село Туркоя (въ 1910 г. въ него имало 80 д. италианци). Въ тая кариера тѣ работили камъни за стълби, паметници, бордюри, а най-вече плочи за постилане улицитѣ на ромънскитѣ градове. Ромънската столица Букурещъ си доставяла всичкия материалъ за паважъ отъ кариерата „Каролъ I“. Изработенитѣ предмети се плащали отъ предприемача или на парче, какъвто е случаятъ съ плочкитѣ за постилане, или на кубикъ (паметницитѣ и др.).

По-късно се отворила такава кариера и въ гранитната планина североизточно отъ с. Гречъ, югоизточно отъ Мачинъ, и това станало причина за привличане нови италиански колонисти, които сж се заселили въ това село, построили си кжщи и

мнозина станали ромънски поданици за да могатъ получатъ и работна земя (въ 1910 г. тукъ имало 111 д. италианци). Построили сж си и черква, но свещеникъ до войната още нѣмаха. Отъ време на време ги спохаждалъ католишкиятъ свещеникъ отъ Браила. Въ Якобдялъ обаче италианцитѣ сж имали доскоро свой свещеникъ.

Най-сетне и трета подобна кариера въ източния склонъ на гранитния връхъ, нареченъ отъ ромънитѣ Пятра Рошие (Червенъ камъкъ), югоизточно отъ Якобдялъ, е привлѣкла италианци (въ 1910 г. били 38 д.) да се заселятъ на това мѣсто, а покрай тѣхъ — и ромъни. Въ тая последната кариера работѣли сжщо много българи отъ близкото село Черна, което не може да се похвали съ добра работна земя.

II

Италианци въ Тулчанско

Въ Тулчанско италианцитѣ сж земедѣлци и сж се заселили въ едно едничко село, Каталой, което и вънъ отъ това представя въ умаленъ видъ народностно състояние на Добруджа: българи, ромъни, руси и нѣмци живѣятъ тука едни до други, групирани въ махали. Нѣма само турци — имало е но сж изселили още презъ Кримската война, — и татари, за да бжде картината съвсемъ пълна. Италианцитѣ сж се заселили отъ северната страна на селото въ отдѣлна махала, която представя собствено една дълга улица, отъ дветѣ страни съ кжщи — 72 на брой, — построени все по сжщия типъ, както всички по-нови кжщи въ добруджанскитѣ села. Между тѣхъ е, отъ лѣво, и малката имъ католишка черквица, въ двора на която има дълга сграда, въ една часть отъ която живѣе свещеникътъ, сжщо италианецъ, а останалата служи за училище, издържано частно отъ тѣхъ. За учитель до войната имали единъ маджаринъ, роденъ въ гр. Романъ, Молдова, който се е училъ въ католическата семинария въ Яшъ, отгдето знаелъ да преподава на децата по италиански, извънъ задължителнитѣ 8 часа, които преподавалъ по ромънски. Въ това отношение тѣ не сж били ограничавани отъ ромънскитѣ власти, тъй като всички сж били още италиански поданици.

Тѣ произхождатъ отъ италианската провинция Ровиго въ Венецианската область, най-вече отъ с. Тречента и близкитѣ села отъ сжщата община, отъ Сариано и Барукела, и сж дошли

въ Добруджа тепърва въ 1889 г. Тѣ сж се вдигнали обаче отъ отечеството си десеть години по-рано. Именно въ 1879 г. единъ ромънски земевладѣлецъ, Димитру Ангелъ, като желаелъ да произвежда оризъ въ мошията си Мирослава въ Молдова, повикалъ посрѣдствомъ своя администраторъ — единъ италиански инженеръ отъ Болоня, на име Иноченцо Серацанети (Inocenzo Serazzanetti),— 40 семейства италианци отъ родната область на последния за въвеждане оризената култура въ Молдова. Но мѣстото и климатътъ се оказали несгодни за подобна култура. Въпрѣки това, веднажъ дошли, тѣ останали, и въ продължение на десеть години работѣли земя отъ мошията на изполица. Притежателътъ на мошията обаче умрѣлъ, а наследницитѣ я продали другиму, именно на нѣкой си Маврокордатъ, който почналъ да я обработва самъ и изпждилъ италианцитѣ. Останали на пжтя, последнитѣ се отнесли до италианския консулъ въ Галацъ, който посрѣдствомъ тогавашния тулчански префектъ Статеску можалъ да издействува да имъ се даде да обработватъ държавната мошия въ с. Каталой отъ 1080 хектара. Тогава дошли въ Каталой 72 семейства италианци, които си построили кжщи на селища, взети подъ наемъ. Презъ първитѣ три години тѣ не плащали никакъвъ наемъ за държавната земя, която имъ била отстжпена за работа. То било нѣкогашна гора, изсѣчена, но не изтрѣбена. Италианцитѣ на първо време копаели дънеритѣ и коренитѣ на дърветата, карали ги въ Тулча та ги продавали като дърва и отъ това живѣли. На третата година въ така разкопаната земя се открила лобра работна почва. Държавата тогава сключила съ тѣхъ договоръ за петь години, споредъ който тѣ трѣбвало да плащатъ наемъ по 5 леи на хектаръ. Сетне този договоръ билъ продълженъ още за петь години. На десетата година билъ сключенъ новъ договоръ за наемъ по 10 леи на хектаръ. Споредъ последния договоръ до войната сключенъ за 15 години (единадесеть били вече изтекли), наемътъ е 15 леи на хектаръ годишно. Вследствие на това италианцитѣ въ Каталой, въ противоположность на останалитѣ народности въ това село, се чувствували все още като чужденци и подържали връзки съ отечеството си.

Инакъ италианци въ Добруджа се срѣщатъ само по градоветѣ, особенно въ Черна-вода, гдето сж работници въ фабриката за цименъ.

ХАДЖИ ИОАКИМ И ЯЗЫК ЕГО КНИГ

Отъ А. М. Селищева

Болгарские тексты первых печатных изданий весьма ценны для изучения состояния тех говоровъ, которые отразились в этих текстах. Тут зафиксировано много явлений и в фонетике и в морфологии и в лексике. Эти ценные данныя относятся ко 2-ой половине XVIII-го века — к началу XIX-го. В особенности важны указания печатных текстов на языке македонских болгар. Таково значение болгарской параллели (*Βουλγάρικα*) в четыреязычном словаре хаджи Даниила мосхопольца, — параллели, обследованной в моих „Очерках по македонской диалектологии“ (I). Таковоже значение и книг даскала хаджи Иоакима и Кирилла Пейчиновича. В моей книге о Пологе, в главе о говорах этого края, показано, как полно передавал Кирилл Пейчинович свою родную речь Дольнего Полога. Только в немногих словах его книги „Огледало“ (1816), написанной им в Марковом монастире, в годы игуменствования в этом монастыре, при общении с лицами из церковной среды, владевшими сербским языком или отдельными словами с чертами этого языка, заметно подражание этим лицам. Позднѣе, когда Кирилл Пейчинович вернулся в свой родной Полог, он больше не пользовался такими словами. По крайней мере, их нет ни в языке его книги „Утешение грешным“ (ни в рукописном оригинале, ни в печатном издании), ни в других его писаниях этого времени (1818—1845 гг.).

Ценны также для македонской диалектологии писания старшего современника Кирилла Пейчиновича — книги даскала х. Иоакима. В период 1814—1819 гг. в Будапеште было напечатано 5 книг его.

1) Сло́во | йска́заное зарадѝ | Оу̑мира́нїе. | Въ Бѣ́динѣ Гра́дѣ, | Писмены Кра́л: Всеѫчи́лища Оу̑нга́рскагѡ (1814).

Имени составителя или редактора этого „Слова“ не указано. Но правописание и язык этой книжки указывают на х.

Иоакима. Отривок из „Слово“ намечен в книге В. Погорелова „Опис на старите печатани бѫлгарски книги“. София. 1923. Стр. 7—8.

2) Повѣсть ра́ди | стра́шнаго и второ́го | пришéствїѧ Хрїсто́ва, | со́бранная ѿ разли́чныхъ ст҃ы́хъ пи | са́нїѧхъ, и̑ преведéнна на простѣ́йшїй ꙗ҆зы́къ | Болга́рскїй, по́лзованїѧ ра́ди простѣ́йшыхъ | чл҃вѣ́кѡвъ и̑ некни́жнихъ: | Спи́санна ѧ҆ | ѿ | хаджи І҃ѡакі́ма да́скала, | и҃ преведе́сѧ на т҃и́пъ Потща́нїмъ | Господа́ра | К҃ра́ хаджи́ Пе́ца ѿ Щи́пъ, | и̑ | К҃ра́ хаджи́ Ста́нко ѿ Кра́тово, | и̑ К҃ра́ Дими́трїй Фїлїпповичъ | ѿ Е҆гри́ Дере́ Пала́нка | за дш҃е́вное и̑хъ спасе́нїе | Настоѧ́тель бы́сть | Дими́трїй І҃ѡа́нновичъ | зз҃ра ѿ Се́чища | Въ Бд҃инѣ Гра́дѣ, | Писмены Кра́лев: Всеч҃и́лища Оу҆нга́рскаго | 1814.

3) Сїѧ кни́га | глаголемаа | Мытарства | Преведе́се трд҃о́мъ Благоговѣ́йнагѡ въ | мона́сѣхъ Пречестѣ́йшагѡ | Г. І҃ѡакїма Да́скала | Крчо́вскагѡ, | И҆ждиве́нїемъ же правосла́вныхъ хрї | стїанъ | Шти́пскихъ и̑ про́чихъ гра́дѡвъ Болга́рскихъ, | за дш҃е́вное и̑хъ спасе́нїе напеча́тасѧ | Настоѧ́нїемъ | Благопочтеннородныхъ господарѡзъ | Дими́трїа Фїлі́пповича | Жи́телѧ и̑ К҃пца Кра́товскагѡ. ро́домъ и̑зъ | Е҆гри́дере—Пала́нка, | и̑ | Дими́трїа Зз҃ра | Сечищѧ́нина | Въ Бд҃инѣ гра́дѣ, | Печа́тано писмены̀ крал: Оу҆ни̑версїтета Пещ. | 1817. |

4) Ч҃удеса | прес҃ты̀ѧ Б҃городицы | преведе́ни ѿ книга А҆мартоло́нъ Сотирїа | на Болга́рскїй ꙗ҆зы́къ ра́ди по́лзы | и̑ пожч҃е́нїѧ, и̑ спасе́нїѧ ро́да хрїстїа́нскагѡ; | трд҃о́мъ и̑ настоѧ́нїемъ | благопочтенноро́дныхъ господа́рѡвъ | и̑ К҃пцевъ | Дими́трїа Фїлі́пповича, | Жи́телѧ Кра́товскагѡ, ро́домъ и̑зъ Е҆гридере-Пала́нка, | и̑ Дими́трїа Зз҃ра | Сечищѧ́нина. | Въ Бд҃инѣ Гра́дѣ | Печа́тана писмены̀ Кра́л: Оу҆ни̑версїте́та Пещѧ́нскагѡ | 1817.

На стр. 3 отмечено имя Иоакима, как автора этого перевода: „Сїѧ здѣ соверши́шасѧ А҆рхїере́емъ Г҃ди́номъ, Г҃ди́номъ А҆ѵ҃ξе́нтїемъ Кюстенди́лскимъ, трд҃о́мъ же І҃ѡаки́ма въ мона́сѣхъ многогрѣ́шнаго...“ Затем следуют имена лиц, пожертвовавших на издание этой книги.

5) Разли́чна | Пожчителна наставленїѧ | сочине́нна ѧ҆ і҆еромона́хомъ | І҃ѡаки́момъ ха́ци | настоѧ́нїемъ же | почтенороднагѡ господа́ра | Нешы Ма́рковича | ро́домъ ѿ Кра́това. | Въ Бд҃инѣ Гра́дѣ, | печатано при Кралёвскомъ Оу҆ни̑версїте́тѣ писмены Славено-Сербскїѧ | печатни. 1819.

Эти книги находили себе отклик в среде македонского населения, преимущественно населения городов северо-восточной Македонии. Так, книжка „Мытарства“ была издана „їждивéнїемъ“ жителей „Штúпскихъ и прóчихъ грáдѡвъ Болгáрскихъ“. На титульних листах всех книгах х. Иоакима, кроме первой небольшой книжки „Слóво їсказáнное зарадѝ оу҃мирáнїе“, отмечены имена тех вспомоществователей, содействие которых было в особенности существенно в издании: они не только давали значительные средства на печатание, но некоторые из них отправлялись в Будапешт и там устраивали издание книг Иоакима. В особенности много сделали „благопочтенные господари“ купцы Димитрий Филиппович, житель Кратовской, родом Криво-Речнои Паланки, и Димитрий Зузура сечищанин (из села Сечища на сев.-востоке Дольнего Полога). В заглавиях книг „Мытарства“ и „Чудеса“ эти два лица названи „настоятелями“. В „Повестн“ „настоятелем“ показан один Димитрий Зузура. „Настоятелем“ же в издании „Поучительних наставлений“ был Неша Маркович из Кратова. Но год раньше он настоятельствовал в издании „Коледаря“ Цветка х. Георгова („1818. въ Бѣдиме“). Название „настоятель“ указывало на непосредственное участие этих лиц в издании книг. Мы располагаем таким указанием. В бытность свою в Кюстендиле (за поисками книг Иоакима) я нашел у почтенного чича Коцѐ х. Трачова рукописный акафист Пр. Богородице, переписанный по преданию Иоакимом. Коце Трачов — правнук „другаря“ Иоакима и вспомоществователя в издании его книг — попа Симóна. На чистом листе имеются записи, относящиеся к событиям семейной и мировой жизни: тогда-то родился новый член семейства, тогда-то земля тряслась; отмечено и такое с о б ы т и е: „Знатúсѧ кога їдохь азъ Димúшко оу҃ пеща ѿ кратово на 1817 маиа 23 де[нь]. Сосъ Нешоте марковъ и̑ Димúтриѧ ѿ Сечища. тога беше кал'агасѝ мортеза бекь али бегово синь тогаѧ се изанъ поша [щампоша] Б҃ци сло[во] грешникомь спасение 1817 маиа 23 день. Сиѧ книга акатись богорóдицѝ кой го чат[и] катадень зарань и вечеръ сось ѕсердие онъ може омитѝ свои̑ паметь сось ноина помощь. азъ много грешѝ димúтриѧ филиповикь ѿ егри дере паланка родом а после ѕ кратов[е] ѡбретаемсе кѕпихь сиѧ книга за 5 грош[а] зáди [заради] полза“. Эта запись ясно указывает на значение титула „настоятель“ по отношению к изданию книг х. Иоакима.

В книгах „Чудеса“ и „Наставления“ отмечены имена вспомо-

ществователей, жертвовавших гроши на издание этих книг. В числе жертвователей, был и такой богатый человек из Пловдива. гра́дъ Филибе́, Г°дръ Вл'ко. он записал 600 грошей. Крупную суму подписали саобща и жители Нова-Села у Штипа: 500 грошей. Крометого, были и отдельные лица из этого пригородного села, сделавшие взнос на издание, в 35, 10, 5 грошей. Прочие взносы выражались в 50, 25, 14, 10, 5 грошей. Всего по предварительной подписке на книгу „Поучит. Наставления" набралось 2264 гроша. Жертвователи были из Кратова, из Кратовского села Шлегово, из Штипа, из Ново-Село у Штипа, из Штипских сёл Балван, Варсаково, Нема́ницы, Стануловцы, Доляни, из Радовища, из Струмицы (гра́дъ Стр҃мница), из Самокова, из Самоковских сёл Шипочан, Говедарцы, Доспей махала, из Дупницы, из Овчепольских сёл Сопот и Довезекцы, из Джумаи, из Пловдива (господарь Вълко и Анастасъ терзия), из Велеса, из Скопья, из Дебрских сёл Галичник, Тресанче, Лазоровополе, Гари, из Гостивара, из Ниша, из Лесковца. Больше всего жертвователей было из Штипа, Н. Села, Кратова, Самокова. Ряд подписчиков из Самокова свидетельствует о связи этого с северо-восточной Македонией, с Кратовом. По своей социальной принадлежности подписчикя были преимущественно из торговой и цехевои среды. Было несколько лиц и из церковной среды.

Заглавные (титульные) листы определенно указывают на этнический облик славянского населения Македонии и соседних с него местностей. Книжка „Мытарства" издана „и҃ждиве́нїемъ правосла́вныхъ хрїстїа́нъ Шти́пскихъ и҃ про́чихъ гра́довъ Болга́рскихъ". Язык книг определяется как „Болга́рскїй ѧзы́къ" (Чудеса), „простѣ́йшїй ѧзы́къ Болга́рскїй" (Повесть).

Содержание книг х. Иоакима, как и книг К. Пейчиновича, было церковно-поучительное. Оно соответствовало содержанию болгарских дамаскинов, так популярных у болгар в XVII—XVIII веках и в первой половине XIX-го в. Европейское „просветительное" веяние времени, отразившееся на патриотическом труде Паисия и на некоторых сборников Софрония Врачанского, предназначавшихся не только на „душевную", но и на „внешною пользу" прочитающим, не коснулось македонских книжников. Они составляли свои книги в духе прежних идеалов „жития праведного".

1) „Сло́во йска́заное зарадѝ оу́мира́нїе“ представляет собою извлечение из повествования о мытарствах, пройденных Феодорой, что̀ подробнее изложено в книге, изданной на 3 года позднѣе, в „Мытарствах“.

2) „По́вѣсть“. Содержание этой книжечки составляют 2 „слова“: 1) „Сло́во за ради стра́шенъ сѧдъ божїй...“ (стр. 3-24) и 2) „Слово второ́е сѧтагѡ проро́ка Данїйла“ (стр. 25—46). Х. Даниил близко воспользовался такими же „словами“, находившимися во многих рукописях. Из какой именно рукописи он извлек эти слова и представил их на „простейшем языке болгарском“, указать затруднительно. Отметим 3 рукописи с этими „словами“, находившиеся в связи с книжкой х. Иоакима: рукопись № 829 в Белградской Народной библиотеке,[1] № 695 (117 а) и № 724 (35) в Софийской Народной библиотеке (см. Опис II, проф, Б. Цонева). Но эти рукописи не были источником для книжки х. Иоакима. Наоборот, книжка кратовскога даскала послужила оригиналом для этих слов в указанных рукописях. Белградская рукопись представляет точную копию „Повести“ Иоакима. Несомненно, списаны с книжки х. Иоакима и слова в рукописи Софийской Народной библиотеки: не только содержание их, но и орфография и черты языка свидетельствуют еб этом. В таком же отношении к книжке х. Иоакима находится и рукопись № 724 (35). Проф. Б. Цонев относил ее по письму к XVIII-му веку. Но так писали и в начале XIX-го в. Сравнение текста этой рукописи с печатным изданием обнаруживает следующее: переписчик свободно пользовался текстом в отношении звуков, форм, а иногда и лексики, заменяя их соответствующими чертами своей речи, — речи восточно-болгарского типа. Так, вместо „кѣда“ в передаче будущего времени он пишет „ще да:“ „ка́кѡ кѣда̀ бі̀де“ (Пов. 26) — „ка́кваще да̀ бъде“ (рукоп., 7 об.) и др.; вместо „се“ он употребляет „са:“ „мѧсѐ поклони́ле“ (Пов. 26) — „мѧса̀ покло̀ниле“ (рукоп. 7 об.); „грѣхъ“ (Пов.) — „гра̀хъ“ (ѧ=ѣа, рукоп. 7 об.); „него́ва дѧша̀“ (Пов. 27) — „негѧва дѧша̀“ (рукоп. 8), вместо „о̑во́й вѣкъ“ (Пов.) — „о̑во́й свѣтъ“ (рук.) и др. Сообщим отрывок того и другого текста.

[1] Описание этой рукописи и извлечения из нее я получил от г. G. Aucouturier. Прошу глубоко уважаемого коллегу принять мою сердечную благодарность.

Пóвѣсть (печ. изд.)

...и̂ потечѐ рѣкà о̃гненна, тáѧ рѣкà врíе стрàшно, и̂ клокóти таѧ кѣдà завлечѐ грѣшнитѣ оу̂ вѣчна мѫ́ка; дасѐ мѫ́чатъ сóсъ дїáволы; и̂ тóи с҃тый пр҃орóкъ Данúлъ о̃това видѣнїе мнóгѡ сѐ оу̂плáшилъ, за що̀ ви́дѣлъ, кáкѡ кѣдà бы́де стрáшенъ сѫ́дъ б҃жїй, и̂ мнóгѡ и̂малъ страхъ, и̂ плáкалъ о̃ това̀ стрáшно видѣнїе; и̂мáло това̀ време цáрь невѣренъ: тóй цáрь нéщо мѝ завúдѣлъ о̃ гáрасъ на того̀ с҃таго пр҃орóка Данїúла, и̂ го фръли́лъ на а̂рслани: жúвъ дагò и̂зéдатъ: ѡле чѫ́до дúвно, и̂ мнóгѡ голéмо! тáковїи сúлни, и̂ стрáшни а̂рслáни, и̂ о̃ трѝ днѝ глáдни негò и̂зéле, а̂мѝ мѫ́сѐ поклонúле. и̂ нóги мѝ лизáле... (25—26).

рукоп. № 724 (35).

...и̂ потéче рекà ồгненà таѧ рекà врїѐ стрà̀шно, и̂ клокóти щѐ завлече грéшните оу̂ вéчна мѫ́кà дáса мъчъ мѫ́чàтъ сò̀съ дїавò̀ли и̂ тоѝ с҃тый пр҃рокъ Дà̀нилъ о̃ товà видѐне многѡ са ѭплà̀шилъ, зà що̀ видѐлъ кà̀квощѐ дà̀ бъ̀де страшѐнъ сѫ́дъ б҃жїы́ и̂ мнò̀го и̂ мà̀лъ [и̂малъ] стрà̀хъ, и̂ плà̀чълъ о̃ тò̀ва страшно вѝденїѐ: и̂мà̀ло товà време ц҃ръ невѐрѧнъ тозѝ цáръ нещò мѫ́ зà̀виделъ о̃ гáрасъ нà̀ того̀ с҃таго пророкà Данúлà и̂ го фърлúлъ на рà̀слани жúвъ даго и̂зѧ́датъ о̂лѐ чѫ́дò дúвно и̂ много голѐмо таквúзи сúлнѝ и̂ стрà̀шни расслà̀ни и̂ о̃ трѝ днѝ гладнѝ ни гò и̂зелé а̂мѝ мѫ́сà поклò̀ниле и̂ кракà̀тамѫ блúзале... (21—22).

Как видно совпадение в отношении текста полное. Только в очень немногих случаях есть разхождения: замена одних слов другими. В одном случае отмечено добавачное слово в рукописном тексте: „тезѝ юздѝ що̀ вае [ва е] зѐюздúлъ диàволъ; д а ѝ д ѝ т ѐ и̂ вà влачѐ оу̂ вечнà мѫ́кà“ (8); — тúе оу̀здꙑ, що̀ вꙑ̀ завздúлъ дїáволъ; и̂ вꙑ̀ влечѐ оу̂ вѣчна мѫ́ка (Пов., 27). Ясно что „да идите“ представляет собою вставку: списсывавший хотел иначе сказать, чем в тексте, но, написав от себя „да идите“ продолжал копировать печатный текст. Ясно также обнаруживается зависимость рукописного текста от печатного и в таком случае. На стр. 8 находится следующее путанное выражение: „сигà чò̀вѐци кáтѧ слепѝ на сà̀ко слò̀ тичà̀тъ кà̀кò т и н à синцúрѝ с е т ѝ г ѝ вúкатъ дагѝ вържатъ“. — „сегà човѐцы кà̀кѡ слѐпи на сѐко слò̀ трѣчатъ, кáкѡ тѝ на сиджúри п с и т е, г ѝ | вúкатъ, дагѝ врѣзатъ“ (Пов. 27—28). Переписчик по недосмотру слова „псúте, гѝ“, заканчизающие собою последную строчку на стр. 27, прочитал как местоимение „сите ги“ и передил так, как

он обычно передавал первое из этих местоимений: „сети“ и обиединил с „ги“. Наконец, еще одно указание. В начале 2-го „слова“ читается в рукописи: „дàса мъчъ мѫчàтъ сòсъ дїавòли“ (7), — „дасѐ мѫчатъ сóсъ дїáволы“ (Пов. 25). Переписчик хотел было написать по своему обычному произношению „мъчътъ“, но, недописав слова, вернулся к оригиналу: „мѫчатъ“.

С печатного текста х. Иоакима списано, повидимому и „слóво зарадѝ стрáшенъ сѫ́дъ б҃ жїй“, находящееся в рукописи № 330 (483) Софийской Народ. библиотеки (Б. Цоневъ, Описъ, I, стр. 330).

3) „Мытарства“. Рукопись № 745 (285) Софийской Нар. библиотеки представляет полное совпадение с печатным текстам „Мытарств“, — совпадение и по языку и по правописанию. Но эта рукопись представляет не автограф, а позднюю копию внимательного переписчика. Укажем еще на рукопись № 13 Болгарской Академии наук. Это — тоже список с печатной книги х. Иоакима. В правописаниии и в некоторых формах и в немногих словах находятся отклонения. Так, вместо *ѣ* и *ы* часто пишется *е, и*; пропускается *х* перед гласным и в конце слова (стрá, ѝма...). На то, что рукопись № 13 представляет собою копию книжки х. Иоакима, указывают такие случаи пропуска текста, которые обычно возникают при переписывании: пропускается текст между двух одинаковых слов: переписчик, написав первое из этих слов, по недосмотру стал продолжать текст, находящийся после второго из этих слов. Так на л. 13 об.: пропущена одна из двух строчек печатного оригинала, кончающихся одинаковым словом: „пїéнѣ“. — нóсеха чáшы и̂ грѣ̀нцы сосъ пїѐнѣ; | сѐ товà, щò се ѡ̂пївáле, и̂ товà пїѐнѣ: | кàкѡ гнóй смрѣ́денъ... (Пов., 26); — „нóсеха чáши и̂ грѣнци сосъ пиéнѣ, се кáко гнóй смрѣденъ“ (№ 13). Такой же пропускъ сделан на л. 15 об.: пропущена строчка, начинающаяся с глагола „не рабóтатъ;“ предшествующая строчка начинается с глагола „рабóтатъ“: — а̂ сáми нéкѧтъ, да | рабóтатъ: и̂ кóи зематъ хàкъ. и̂ | не рабóтатъ, кóлкѫ мóжат... (Пов. 30); — „а̂ сáми нéкѧтъ да рабóтатъ кóлкѫ мóжатъ“ (№ 13).

На то, что рукопись списывалась с книжки х. Иокима, указывают и такие написания. 1) срéтоха сега + резлúви дїáволи 20 об. Переписчик написал „сега“ потому, что в печатном тексте окончивалась строчка таким образом: [срѣ́тоха] се га- | . На следуюещей строчке: разлúвїн дїáволи (Пав. 51). Переписчик с

начала не понял текста, а затем, заметив ошибку, написал знак -ѣ-, который должен соединить слог „га“ с частью „резли́ви“ [гарезли́ви]. 2) Ошибки и изменения в перадаче текста: а) ...затован“ нисѣвать„ 2; начальное *н* во втором слоге исправлено на *п*. В печатном тексте: „за това̀ пи | [конец строки]сѣватъ“ 5. Переписчик прочитал *пи-* в конце строки как местоимение *ни*, но затем исправил свою ошибку; b) „ко́й дрѣгїй потъ ѣдатъ“ (15 об.); *-р-* в слоге „дрѣгїй“ зачеркнуто. Переписчик не понял печатного текста, где находилось слово „тѣгїй„ („чужой“): „ко́и тѣгїй по́тъ ѣдатъ, а̂ сами не́катъ да рабо́татъ (30); с) „ре́чи, гла́сни“ 11, — в печ. изд. „ре́чи гнасни“ 22 и др. Точно воспроизведена опечатка на стр. 11 „Повести“: ...са ра́й (=„сарай“), в рукописи на л. 5.

Итак, и эти рукописи не представляют ни оригиналов, ни автографа, а являются копиями печатного издания. Непосредственный источник, которым пользовался х. Иоким при составлении „Мытарств“, найти не удалось мне.

4) „Чѣдеса“. Содержание этой обширной книги составляют переводные рассказы из книги афонского монаха Агапия »*Βιβλίων ὠφελιμώτατον καλούμενον Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία*« (первое издание вышло в Венеции в 1641 г.). Славянские переводы этых рассказов были распространены среди болгарских и сербских книжных людей. Ранний перевод относится ко 2-ой половине XVII в. Он принадлежал „русину“ Самуилу Бакачичу и выполнен был на Афоне[1]. Переводом Бакачича ползувались затем сербские и болгарские книжнини. В 1808 г. в Венеции вышел сербский перевод сборника Агапия, сделанный Вик. Ракичем. Были и другие переводы рассказов из этого сборника, Обозрение славянских переводов (некоторых сделано было П. Поповичем (не полно и неопределенно) в его книге „Приповетка о девоjци без руку“ (Беогр. 1905, стр. 26-36) и А. И. Яцимирским в „Известиях Отд. рус. яз. и слов. Акад. Наук“. т. XVI. кн. 3, стр. 329-360. х. Иоаким пользовался одним из славянских переводов сборника Агапия. Многочисленные русско-церковнославянизмы, находящиеся в этой книге Иоакима, указывают, что ее оригинал был в списке, сделаном сербом: не многие сербизмы, чуждые языку х. Иоакима, находятся кое-где в тексте книги кратовскаго даскала. Спнски перевода Бакачича имелись на сев.-востоке Македонии и в юго-западной Болгарии.

[1] С. Бакачич перевел также „Сокровище“ Дамаскина.

Такие списки были и в Рилском монастире и в районе Самокова. Из Самокова поступили списки „Чудес“ в Софийскую Народ. библиотеку, № 740 (168) и в Пловдивскую Народ. б-ку, № 110 (232). В Софийской и Пловдивской библиотеках находятся списки „Чудес“, № 739 (130) в Софии, № 122 (73) в Пловдиве — списки, точно совпадающие с текстом книги х. Иоакима. Орфография и язык этих списков свидетельствуют, что это — копии с печатного издания.

х. Иоаким пользовался, может быть, и греческим текстом сборника Агапия. Эта книга, в издании 1793 г., могла быть у него. Ефрем Каранов в 70-х гг. XIX века видел ее в Кратове, у потомков х. Иоакима. На переплете книги сделана в начале XIX-го века греческая запись, указывающая на принадлежность этого сборника свещеннику Георгию, сыну Иоакима[1].

5) „Разли́чна по҃чителна наставленїѧ“. Этот обширный сборник поучительных слов и указаний составленъ по разным сборникам, русско-церковнославянским и болгарским. Разные источники отразились и на языке этой книги х. Иоакима. Русско-церковнославянизмы тут весьма значительны; целые страницы иногда заняты церковпославянским текстом, списанным из какой-нибудь русской-церковнославянской книги. Находятся в „Наставлениях“ и следы рукописей с чертами восточно-болгарским или тех западно-болгарских, которые непосредственно и примыкают к восточным.

Биографические сведения о х. Иоакиме весьма скудны. Ни год рождения, ни год смерти его неизвестны. На титульном листе книжки „Мытарства“ составитель ее назван так: „преведе́се тр҃домъ Благоговѣ́йнагѡ въ | мона́сѣхъ Пречестнѣишагѡ | г. їѡакїма да́скала | Крчовскагѡ | . Обращаем внимание на определение „Крчовский“. Это определение связывают с именем македонского города „Крчево“ (Кичево) и полагают, что из Кичева или из его района был родом Иоаким. На такое происхождение, „из Кърчева, близу от Дебър“, передавал мне в Кюстендиле также Коцѐ х. Трачов, родственник Иоакимова приятеля попа Симона из Дебра. Следует подчеркнуть, что „Крчовский“ относится к личному имени Иоаким, а не к названию „даскал“. На титульном листе „Повести“ составитель ее назван

[1] Е. Карановъ, По етнографията на Македония. Сб. за нар. умотв., кн. IV, стр. 295.

так: „ѿ хаджи Іѡакіма да́скала“. Как видно, на титульном листе „Мытарств“ к имени составителя „Иоаким даскал“ присоединена отдельная строчка с указанием его прозвища: „Крчовский“. Если Кичево или одно ис сёл его было родиной Иоакима, то когда он покинул ее? Определенных указаний на это не имеется. По преданию, записанному Ефр. Карановим[1], Иоаким покинул родной край вместе со своим отцом. В языке книг х. Иоакима отражаются черты восточно-македонские. Поэтому следует полагать, что в восточной Македонии Иоаким жил с ранних своих лет. Тут он усвоил черты местной речи. Недовно один из жителей Самокова, Г. Ив. Ников сообщил предание, по которому Иоаким в бытовом обиходе, по-просту, прозывался „Кърчо̀“[2]. В таком случае книжная форма этоги прозвища „Крчовский“ может и не указывать на местопроисхождение Иоакима из Крчева (Кичева).

В течение многих лет Иоаким жил в Криво-речной Паланке. Тут он жил со своей семьей, священствовал в селах района этого города. До последнего времени у потомков х Иоакима сохранялась грамота о возведении его во священство, выданная Скопьским митрополитом Захарией в 1787 г. Если Иоакиму в 1787 г. были 25-30 лет, то год его рождения относился к 50-м или началу 60-х гг. В бытность свою в Кюстендиле летом 1914 г. я нашел у Колѐ х. Трачова рукописный акафист Пр. Богородице. О записи Димитрия Филиповича, сделанной в 1817 г. на одном из чистых листов этой рукописи говорилось выше. Вместе с акафистом переплетена книга „ѻписа́нїе ст҃а́гѡ б҃жїа̀ гра́да І҃ерⷭсали́ма“, напечатанная в Вене в 1781 г. На стр. 5 находится запись с упоминанием х. Иоакима: Занѝмавался х. Йѡакимъ Исповеднѝкъ. въ градъ Кратово. 1781 годйна“. По моему указанию эту запись недавно печатил г. Йор. Иванов во 2-м изд. своего сборника „Бълг. старини из Македония, стр. 650[1]. Г. Ивановъ полагает несомненным, что это запись представляет собою автограф х. Иоакима. Против принадлежности этой записи х. Иоакиму свидетелствуют и язык и письма и дата. Нигде в своих писаниях х. Иокимъ не употребляет местоимения „*сѧ*“: везде оно представлено в виде „*се*“ В записи же — „*ся*“: „занѝмавался“. Во всех книгах имя

[1] Сборн. за народ. умотв., IV, стр. 295.

[2] Йорд. Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, 2 изд. София 1931, стр. 654.

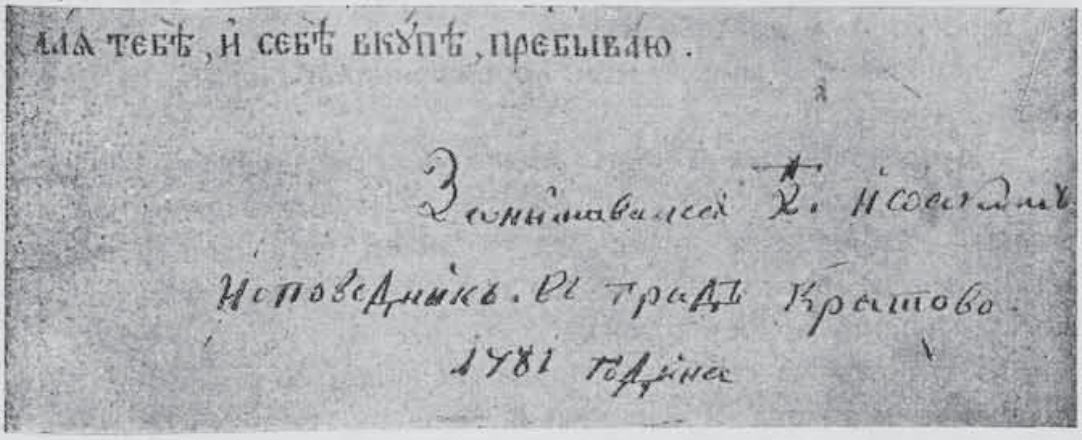

Иоакима не пишется так, как в записи, а передается с начальным Î и с і после к: Îωакíма. Так было написано и имя одного из вспомоществователей издания „Чудее“: Îωакíмъ Мазáкъ“. Против принадлежности этой записи х. Иоакиму свидетельствует и написание слова „Исповедни́къ“- х. Иоаким правильно пользовался применением буквы ѣ в написаниях церковных слов. Обычно у него „исповѣд-“ пишется с ѣ. Несомненно с ѣ он написал бы и слово „исповѣдникъ“. х. Иоаким также правильно ставил знаки ударения в книжных словах. В записи и в этом отношении отступление: „исповедни́къ“. Сомнительно передан и предлог „въ“: х. Иоаким обычно передает этот предлог посредством „оу“. Да и самый почерк записи относится повидимому к более позднему времени. Несообразна и дата записы: 1781 г. В этом году Иоаким был не только хаджи, но и исповедником. Обычно же исповедниками бывали иеромонахи. Если допустить, что исповедником был и мирской священник, то он был не в молодых годах. А сингелия свидетельствует, что Иоаким стал священником только в 1787 году! Таким образом, указанная выше запись не принадлежит х. Иоакиму, составителю поучительных книг. Мои поиски письма х. Иоакима не увенчались успехом. В экземпляре „Митарствъ“ в собрании В. И. Григоровича в Москве, № 2192, имеются записи с упоминанием имени Иоакима. Но повидимому эти записи не принадлежат х. Иоакиму: 1) сие писмо податисе во село мавровo ѵ рѫке ап... иваноски (63); 2) сие книга ꙗ҃имова. сие писмо датисе во село мавровo ѵ рѫке апое иваноски. многѫ поздравление ѿ мене мацо и ѿ мене гега до тебе татко, ако пращате за вам...

многѫ поздравление ѿ мене ѭнима до тебе дааеице [?] до тебе косто и до тебе лазета.

доно. змеико. ѭане. максим. ѥорѥиа. милош: филипъ. силѭанъ. иванъ. дѫко (65).

И правописание и черты языка не принадлежить х. Иоакиму. Еще резче это отличие от языка х. Иоакима представляет запись, находящаяся ниже: „да се знает, кога падна градот по 15 драма зрното 1828 месеца иѫниосъ Г: дена на сахатотъ десетъ и полъ во четвартокъ".

Пв указанию сингелии, Иоаким в конце 80-х г. г. был священником в районе Криво-речной Паланки. В этом городе он жил. Тут имел он свою семью. Имя жены его было „Достана". У Иоакима было трое сыновией. Один из них Давид, был священником в Паланке. В 1807 г. скончалась его мать. На одной книге он записал: „да се знае кога умре майка ми Достана, на 1807 г. Давидъ йерей". Он был одним из вспомоществователей издания книг своего отца. На издание „Чудес" он пожертвовал 10 грошей: „Давíдъ ῾Ιερéй 10". В 1844 Давид скончался. Запись на его могиле гласит: † 1844 † Помени Господи дѫшь рабь своихъ Давитъ ιер[е]и ікономъ хаџи попъ Ιѡакимовичъ родомъ ѿ Паланка...[1]) Имя другого сына Иоакима было Георгий. Он был священником в городе Кочани, а затем переселился в Кратово. У него находился греческий сборник Агапия, о котором говорилось выше. На переплете этой книги сделана была в начале XIX в. греческая запись: „из книг попа Георгия, родом из Паланки, — священник Кочанский, добрый служитель евангелия, по происхождению из болгар *(τῶν βουλγάρων)*.[2]) Эта запись указывает что свящ. Георгий был родом из Паланки, по национальности — болгарин. Бывал он и в Самокове. Там он купил в 1805 г. Кормчую книгу в издании 1787 г. На переплете он записал: „Сїѧ светаѧ книга, глаголемаѧ Кормчиѧ, си естъ номоканонъ, мнѣ есть грѣшномѫ попа Георгїю, хаџи попъ Ιоакимовичъ, отъ Егри-дере Паланка, кѫпилъ еѧ прочитанїѧ ради и ползн духовниѧ. Въ лѣто отъ рождества по плоти Бога ,ѧѱѳ, мѣсецъ мартъ у градъ Самоковъ".[3]) И эта запись утверждает, что Паланка была местом происхождения Георгия. Кроме того, она свидетельсвует, что он был сын х. Иоакима. Форму своего отчества

[1]) Й. Ивановъ, Бълг. старини, 2 изд., стр. 123, 143.

[2]) Сб. за нар. умотв., IV, 295.

[3]) Там же, IV, 296.

поп Георгий представляет на сербский образец, с окончанием *-ич*. Так это было принято в церковной и городской среде того времени: такие формы считались более высокими по стилю, чем бытовые, местно-народные формы на *-ов*. Ясное указание на бытовое значение отечеств на *-ов* может представлять такой пример. Димитрий Филиппович, „настоятель" в издании книг х. Иоакима, в своей простой по стилю записи, называет себя „Дамишко", а своего спутника „Нешо Марков": „сосъ Нешоте Марковъ". На титульном же листе „Наставлений" и „Вечного календаря" х. Георгова отчество этого последнего лица представлено в виде „Маркович".[1]) Имя третьего сына х. Иоакима точно неизвестно. По преданию (недостаточно определенному), сообщенному самоковцем Ив. Никовым, имя этого сына х. Иоакима было Иван[2]). Устная традиция сообщает, что он переселился в Самоков. С этим городом и с селами его района у х. Иоакима и его сына Георгия были связи. Из Самокова и из сёл его было много подписчиков на книгу „Поучит. Наставления". Запись попа Георгия в Кормчей свидетельствует о том, что он бывал в Самокове. Несомненно, бывал тут и х. Иоаким.

На титульных листах „Повести" и „Мытарств" х. Иоаким назван „даскалом". Он был даскалом в Кратове, как определенно сообщает об этом устная традиция. Тут он обучал мальчиков и девочек. Нам известна одна из учениц его — Безцена, дочь попа Симона в Кратове. Имя ее значится в числе „подкрепителей издания книги „Чудеса". О том, что Бесцена поп Симонова была ученицей х. Иоакима, она рассказывала сама, как сообщали мне старики-кюстендильци, помнившие эту женщину. (— Рассказывала она и о некоторых бытовых деталях, о которым мы умалчиваем здесь).

В „Повести" (1814 г.) Иоаким назван „хаджи" в „Чудесах" (1817) — „монахом", в „Поучительных Наставлениях" (1819) — „иеромонахом". Итак, Иоаким в 1814—1817 г. г. был даскалом (вероятно, даскалом он был и в более ранние годы и позднѣе 1817 года), побывал до этого времени в Иерусалиме, стал монахом (к 1817 г.).

Итак, по имеющимся указаниям, следует полагать, что свою

[1]) Подробнее об отчествах на *-ич (-ик')* в Македонии, о среде, в которой применялись такие формы, см. „Полог", стр. 389—395 и „Македонские кодики", стр. .

[2]) Й. Ивановъ, Бълг. старини, 2 изд., стр. 654.

жизнь, если не всю, то бо́льшую часть ее, с молодых лет и до смерти, х. Иоаким провел в северовосточной Македонии, в Криворечной Паланке и в Кратове. Бывал он и в других пунктах Македонии и юго-западной Болгарии. Эти указания на область, где проходила деятельность х. Иоакима, будут учены при анализе языка книг его.

Язык своих книг. х. Иоаким называет „простейшим языком болгарским". Определение „простой" или „простейший" применялось нередко болгарскими книжными людьми в XVII—XIX веках по отношению к языку своих писаний, — применялось в противоположность литературному греческому или церковнославянскому языку. Такое противопоставление было вызвано воздействием произведений (слов) Дамаскина Студита: подобно тому как этот популярный греческий церковный писатель обратился в своих поучительных словах и „общей", „простой" народной речи (*κοινῇ γλώττῃ, λεξῇ φράσει, ἰδιωτικῇ φράσει*), так по его примеру и болгарские книжники стали пользоваться для письменности живой болгарской речью, сначала в переводах слов Дамаскина, а затем и в других наставительных поучениях и сказаниях, называя эту речь „простой" или „простейшей". Но без элементов церковнославянского языка книжные люди не обходились в своих писаниях: по мере своих сил они стремились повысить стиль своих писаний, — повысить посредством введения церковнославянизмов.[1] Некоторые же церковнославянизмы вошли в общее книжное пользование. Напр., слово „земля" — „земла". С *л* это слово представлено и в таких рукописях, которые в других отношениях последовательно передают черты живых болгарских говоров. Так, напр., в великолепных по языку дамаскине XVII в. в собрании Тихонравова, № 702, и в сборничке конца XVI-го в. или начале XVII-го в собрании Григоровича в Одессе, № 63. В том и другом памятнике полно и ярко отражаются черты говоров восточно-болгарских, прибалканских. Среди немногих книжных элементов представлено в этих рукописях последовательно „земля". Разными церковнославянскими элементами пользовались и болгарские книжники в Македонии. Укажем на писания Кирилла Пейчиновича, на „простом языке болгарском Дольной Мизии, Скопь-

[1] Селищев, Полог, стр. 130-131, 166-168.

ском и Тетовском", как он сам определяет язык своих произведении. Церковнославянизмами он пользовался, но в слабой степени, пользовался как самоучка-начетчик, не имевший систематического представления об орфографических правилах церковнославянских книг. В писаниях К. Пейчиновича элементи народной речи заглушают собою церковнославянизмы. В иной степени представленны церковнославянские элементи в писаниях х. Иоакима. Это был „даскал", „грамматик", усвоивший многие элементы словарные, формальные, орфографические и церковнославянских книг. В своих писаниях он часто пользуется всеми этими элементами.

Из орфографических черт отметим следующие:

1) Формы имен прилагательных с окончаниями -ый, -ïй -аѧ, -ыи, -ïи, -аго, ъıѧ и др.: сúлный ѻгинь Пов. 6, конáкъ дïáволскïи Пов. 42, бóлесть смéртнаѧ Мыт. 12, срáмнаѧ своѧ рабóта Мыт. 42, вѣтровы дѫхатъ стѫдéныи ѝ тóплыи Пов. 4, грѣшнïи Пов. 16, создáлъ пéрваго человѣка Пов. 4, разсрѣди дх҃хáвнаго своегѡ сы́на Мыт. 10, ѿ мѫки вѣчнïѧ Пов. 18 и др.

2) ер, ор, ре, ро, ле между согласных: смéрть (обычно), пéрвый Мыт. 6, держѝ Пов. 32, 33; комбинаторное написание: теръпѝ Мыт. 17; ѡскóрби Мыт. 10, крóвъ Пов. 42, когдà сѐ крести́ле Пов. 29, со мнóгѫ слéзи Пов. 22.

3) -ол- между согласных: — вóл'ци Мыт. 13, дóлжни (обычно).

4) -лъ, -нь, -мь после согласного в конце слова: рéклъ Пов.. Мыт, ѻгнь Мыт. 12 (в Повести обычно — ѻгинь), сéдмь Пов. 13.

Из церковнославянских форм: формы с падежными окончаниями. — ѝ сѐ оу҃чини́ле пѫсты́нниками Пов. 34, ѿ оу҃тѣшéнïѧ бж҃ïѧ Пов. 33.

Из лексики: мѫченïе Мыт. 16, стрáшенъ сѫдъ Пов. Мыт., сéдмь трѫбы Пов. 13, прекрáсный [сарáй] Мыт. 11, помышлéнïе и др.

В особенности значителъны церковнославянизмъı в „Чудесах" и в „Наставлениях". Но в этих книгах многочисленные церковнославянские цитаты и тексты были списаны с оригиналов. Некоторые из церковнославянских форм и слова были устной речи х. Иоакима.

Найбольшее значение в языке книг х. Иоакима принадлежало элементам „простейшего языка болгарского". Это были

лементы говоров северовосточной Македонии, — района Кр.-Р. Паланки, Кратова, Кочани, Штипа. Первые книжки х. Иоакима „Слово", „Повесть", „Мытарства" однообразны по диалектическим чертам, отразившися в них. Но в „Чудесах" и „Наставлениях" много отклонений от типа северовосточных македонских говоров. Тут находятся языковые черты разных болгарских говоров, не только македонских и западно-болгарских, но и восточно-болгарских. Наличие разных диалектических черт могло быть вызвано такими обстоятелствами. Оно обязано оригиналам, которыми пользовался х. Иоаким: по чертам языка они относились к разным диалектическим областям, в том числе и к восточным или близким к ним западным. Иногда х. Иоаким намеренно вводил диалектические особенности, зная о них вследствие своего посещения разных местностей восточной Македонии и юго-западной Болгарии. Такое значение могли представлять варианты *се* и *са* в значение „сѫтъ". Повидимому, инодиалектическую черту представляло и слово „каща", „кащи" находящееся в „Повести" и в „Мытарствах". Но это слово в таком звуковом виде не было чуждо языку х. Иоакима: он ставит это слово на-ряду с книжным „дом", соединяя то и другое слово посредством союза „и", как часто он делает для синонимовъ: да влéзе оу̑ кáща и̂ оу̑ дóмъ б҃жїй Пов. 42; башкà башкá кáщи и̂ дóмовы, сéка кáща и̂ дóмъ Мыт. 56; прекрáсны кáщи и̂ дóмѡве Мыт. 55; дóмовы и кащы б҃жїй Пов 42. В бытовом обиходе он говорил „кѝка", кѝки". Вероятно инодиалектическим было и слово „прáща" (3 ед.) при местнам „прака", Мыт. 37.

Важно отметит такие дублети: они обнаруживают тенденцию в формировании болгарскаго литературного языка, — тенденцию к введению элементов восточноболгарских в языковый тип западноболгарский, македонский. Х. Иоаким находит лучшим пояснить „дом", сарайски или божий, не местным словом „кѝка", а словом „каща", как говорили на юго-востоке Македонии, в юго-западной Болгарии (в Самокове, Дупнице) м далее к востоку.

Значение изучения языка книг х. Иоакима важно 1) для истории болгарского литературного языка и 2) главное — для болгарской диалектологии. Мы остановимся на анализе языка этих книг, имея в виду диалектологическую показательность его. Этот документалпный источник утверждает многозначитель-

ных языковых черт северовосточной Македонии в конце XVIII-го — в начале XIX-го века. По бо̀льшей части, это — те же черты, которые находятся там и в настоящее время. Но некоторые черты этих говоров в течение XIX-го века вышли из употребления (см. в конце работы).

Наблюдения над языком книг х. Иоакима приводят к заключению, что этот язык представляет элементы нынешних говоров к югу от Кратова и отличается от говора города Кратова, как он известен в 2-ой половине XIX-го века — в начале XX-го: въ кратовском говоре, как и в криво-речно-паланском, на-ряду с чертами македонско-болгарскими представлено много элементов диалектической группы не македонской, а южно-моравской.[1] Эти южно-моравские диалектические черты отсутствуют в языке книг х. Иоакима. Он пользовался речью не нынешнего городского кратовского или криво-речно-паланского типа, а речью с элементами говоров, находящихся к югу от Кратова к югу от Злетовской реки. Х. Иоаким провел много лет в городе Кратове и Кр.-Р.-Паланке. Но черт южно-моравского языкового типа он не о т р а з и л в своих писаниях. Эти черты в речи жителей Кр.-Р.-Паланки и Кратова х. Иоаким считал повидимому провинциализмами и не вводил их в письменное оформление речи.

Вот некоторые общие наблюдения над языком книг кратовского даскала. Представим в сжатом виде резултьтаты этого по отдѢльным пунктам.[2]

Мы сделали обозрение главных языковых черт, отразившихся в тексте книг х. Иоакима, главным образом в Повести и Мытарствах. Из Слова заради оу̀мира̀нїе мы привели немногие данныя, так как не располагали полным экземпляром этой книжки. Чудеса и Наставления важны не столько для определения фонетических и морфологических черт языка х. Иоакима, сколько для словаря того времени. В тексте этих книг, в особенности в Наставлениях, находится много таких слов, преимущественно турецких, которые позднѐе хотя и не совсем вышли из обихода в народной среде, но в значительной степени утратили свою актуальность. Ограниченный объем статьи не позволяет нам

[1] С е л и щ е в, Очерки по македонской діалектологіи, стр. 273-274.

[2] Разборътъ на езика, който тукъ следва, поради обширното му изложение ще се обнародва въ отдѢлна статия, а тукъ се дава само заключението на автора. Л. М

сообщить словарные данныя, извлеченныя из этих текстов. Любопытны также синонимы и словотолкования, находящиеся в книгах х. Иоакима, главным образом в Наставлениях.

Х. Иоаким иногда снабжал то или иное слово или сочетание слов пояснительным словом или сочетанием. Пояснений в особенности много в Наставлениях с их многочисленными церковноеславянизмами и с разнодиалектическими элементами. В Чудесах пояснительние слова встречаются редко. В Слове, в Повести и в Мытарствах пояснения сделаню совсем в немногих случаях (3 раза в Повести, 5 раз в Мытарствах). Пояснения вводились в таком виде. 1) Пояснителное слово ставилось рядом с поясняемым: лѣ́ствица слъ́ба чуд. 74, безъ бро́й, безъ че́тъ чуд. 95, бл҃гоꙋха́нїе мы́ризма чуд. 61, сна́га тѣ́ло Наст. 245 поко́й раха́тъ Наст. 85. 2) Пояснительное слово соединялось с поясняемым посредством союза „и“ — поко́й и̂ раха́тъ Наст. 162, о҃цъ и̂ баща̀ Наст. 204,218, ре́чи и̂ збо́рови Слово 19, Пов. 27, лю́батъ и̂ ѡбы́чатъ Слово 20, оу̂ ка́ща и̂ оу̂ до́мъ б҃жїй, до́мовы и̂ кащы б҃жїи Пов. 42, ка́ща и̂ до́мъ Мыт. 56, ка́щи и̂ до́мове Мыт. 55, ны̀ ви́ка и̂ ны̀ зовѐ Мыт. 3. 3) Пояснительное слово или сочетание соединяется с поясняемым словом посредством наречий „санки“, „си́рѣчь“. — то́й ми́ръ санки́ то́й вѣ́къ Наст. 225. Во всех текстах х. Иоакима находится сочетание „той вѣкь“, „о̂ной (о̂най) вѣ́къ“, „о̂вой (о̂вай) вѣ́къ“, — со́съ тѣ́ло, си́рѣчь со снага́та Наст. 225; ко́злища, си́рѣчь ꙗрцыте Чуд. 100; кабахатлїж си́рѣчь кри́ва Мыт. 33. 4) Пояснение вводится посредством слов: „що̀ се҃ каз҃е“, „това̀ ка́же“. — кри́нъ що̀ се каз҃е зъмбакъ Чуд. 68; безкро́вныж, това̀ ка́же безкръ́въ Наст. 280.

Приведенные примеры представляют пояснения к словам церковнославянским. Изредка в Наставлениях встречаются рядом и болгарские диалектические варианты: щеда̀ ба́де бы̀де 228 (в языке х. Иоакима было — би́де); тѧ́хъ ни́хъ 226, ни́хна тѧ́хна 226, за тѧ́хното за ни́хното 186 (в языке х. Иоакима были местоимения — них, нихна).

Объяснение вызывает не только не ясный корень слова, но и форма его, — помина́етъ помѝна ги Наст. 127, оу̂гаси́ти, санки́ да го оу̂га̀симе Наст. 197, и̂сповѣда́ти да се́ и̂сповѣдашъ Наст. 281.

Порядок расположения обяснительных слов не одинаков во всех случаях. Чаще всего объяснительное слово следует за

объясняемым. Но иногда объяснительное слово находится впереди объясняемого: снáга тѣло Наст. 245, кáща и̂ дóмъ Пов. 42, нь̀ вúка и̂ нь̀ зовѐ Мыт. 3, калабалъкъ матéжъ Наст. 47, скрúшница сокрóвище Наст. 185, да чѧваме караѧлъ и̂ бде'нїе Наст. 195, нíхна тѫхна Наст. 226 и др.

Повидимому некоторые объяснения перенесены были х. Иоакимом в текст его Наставлений из более ранних болгарских рукописных оригиналов. На это может указывать то обстоятельство, что в объяснительных словах находятся языковые элементы, несвойственные речи х. Иоакима. Напр.: *ще* в передаче буд. вр., *самъ* < ѥсмь — щедá воскрéснатъ щедà о̂живеатъ Наст. 228; прⷭнѡ пребы̀вáю сéкогашсамъ Наст. 142.

Представим еще несколько примеров с объяснительными словами из Наставлений.

бывáетъ станѧе 4
вúдѣлъ глéдалъ 24
вовѣки докáт' е жúвъ 196
возглашáетъ вúка 250
на воздѧхъ на хавáта горѣ 85
вóзрасть бóй 68
восхищéнїе, сúрѣчь бирдéнъ щедасѐ дúгнатъ нагорѣ висóко 23
врáчь и̂ лѣ'карь 200
говóри бѣсѣди и̂ дѧма 304; да говорáтъ да дѧматъ 231
кои нѝ гóни и̂ кóй ни пáди насъ 283
тíа ще [вм. „що"] сѐ грѝжатъ ѩматъ кáхръ 171
оў градúната, санкѝ оў бахчáта 206
ѩматъ дáскала оўчúтелѧ 304
ѿ дѣвúческихъ кровéй, санкѝ ѿ момúната нéйна крѣвь 224
дѣло рàбота 212
добрà рáбота сирѣчь хайре 109
е̂ствò человѣческое, и̂нсáнъ к'смы 118
жезлы̀ сúрѣчь тоѧги 196
оў нѧжда оў саклéтъ 230
ѻ̑бщое, санкѝ сúчките на веднàшъ 228
ѻ̑даро постúлкѧта 145; на ѻ̑дръ на постéлѧ 163
о̂троча дéте 207
пéсъ кѧче 308
печáтъ и̂ мѧхѧръ 66
не покаѧнъ не и̂споведанъ 278
прáтенъ провóденъ 4
птúцы, сúрѣчь пилúща 72
рáвное сóсъ злóто, санкѝ барабáръ 204
ры̀за дрéха 110
свúше ѿ горѣ 241
двà свѣтúлника кандúла 123
сúчкѡ вѣ'къ вéсь мíръ 298
словесà рéчовы 212
срамный же оўдъ е̂гѡ сúрѣчь срамотáта мѧ 112
сторѧватъ чúнатъ 173
сѣ'ть сокрѧшúсѧ..., сúрѣчь прúмката сѐ строшѝ 193
оў тишинà, безъ шаматà светóвна 84
не тѧжéте не жалѣ'те 53

заплáта воздаѧнїе 3
рабъ заплененъ зарóбенъ 196
крѫгомъ ѡколо 25
цѣлбы̀ и̂ лѣ́ковы 191
ходàтай рицаци́а 224
молвà шаматà 94
молчáтъ чáкатъ 27
мрéжи и̂ прúмки 200
во оу̂глѣ оу̂ нéкое кюшѐ, бѫчáкъ 85
оу̂лицы сокáцы 192
оу̂ оу̂трóбы санкú оу̂ женà 200
вѣрѫю безшѫбѐ, не сѫмнятельно, халúсъ бéз' никоѐ шѫбѐ 228
ѩвно ѐсть âшикарѐ 120—121.

Как видно из представленного списка слово толкований, в качестве объяснительных слов очень частослужат слова турецкие. В силу общественных условий язык господствовшего этнического элемента — турецкого был широко распространен среди населения на Балканском полуострове, в том числе среди болгар, главным образом среди населения городского. По селах не мало было лиц, знавших турецкий язык. От лиц, пользовавшихся турецким языком, отдельные турецкие слова входили в общее употребление. Эти слова не имели никакой специфической нциональной окраски. По этому некоторые из турецких слов служили у болгар в качестве личных имен (personalia)[1]). Турецкими словами пользовались и в религиозной сфере. Напр., в текстах х. Иоакима мы находили такие выражения: дошéлъ сѝ на дива́нъ Б҃жїй Наст. 212; с҃тíм âгг҃ми дéнь и̂ нóщь стоѧтъ Б҃гѫ дива́нъ Мыт. 59; кахѣръ ѿделѧва човéка ѿ Б҃га Наст. 72 и др. Подобным применением турецких слов пользовался и Кирилл Пейчинович. Напр., в Утешении грешным он пишет: „самы Хр҃тóсъ... рече ѐй: ... ѩ Ц҃ръ âты̀ Сѫлтана, сиречъ царица н҃бна“ (стр. 12). Так было в отношении турецких слов и в конце XVI-го — в XVII-м в. В отличном по языку сборничке собрания В. И. Григоровича в Одессе, № 63, турецкие слова находятся не только в отношении к общественно-бытовой жизни, но и в таком применении: Слово „кадїа“ заменило собою русско-церковнославянское „судия“ по отношению к вышнему судии, к Богу: — праве҃ни кадїа л. 171 об., кога и̂з'лѣзи ст҃ашéнь кадїе л. 236; нал. 169 об. сохранен книжный церковнославянизм: — и̂ тогива са расрьди нà неѩ праве҃ни сѫдїа. Еще два примера из этой рукописи: — мнóго пѣти и̂ м҃цать и̂ звѣздите дѫмать кь б҃ѫ: г҃и б҃е щото сич'ко дрьжишь... дáи на҃ тестирь... дà са затриѧть ѿ землѧта за ѐдинь ча҃...

[1]) Селищев, Македонские кодики, стр.

(л. 141—141 об.); вьзлюблѣнї е бг҃ъ пáвель ôти мъ дадинъ тестиР да вйди сички мьки (л. 211).

Обозревая фонетические и морфологические элементы языка книг х. Иоакима, мы констатируем следующее:

1) Эти элементы принадлежат болгкрской языковой группе, именно болгаро-македонской.

2) В ближайшей связи языковые элементы книг х. Иоакима находятся с говорами северо-востока Македонии и юго-запада Болгарии. На эту связь указывают следующие явления: а) членная форма муж. рода ед. числа на *-о*, b) форма множ. числа имен муж. рода на *-ове* (-хотя и редко употребительная в языке х. Иоакима; обичной была у него форма на *-ови*); с) форма 3 л. множ. числа наст. времени на *-ат* (*-имат викат*, в центральной Македонии *-имаат*); d) предлог *сос*; е) предлог *у* в значении „в"; f) система ударения. На северо-восток Македонии и на близкие районы юго-западной Болгарии указывает *у* вместо *л* после губного согласного.

3) Но в конце XVIII-го — в начале XIX-го века в том восточно-македонском говоре, который лежал в основе языка х. Иоакима, были и некоторы элементы говоров центральной Македонии: а) *сум*, с *у*, а не с *ъ*, как на востоке *(съм)*; в южно-кратовском говоре до сих пор имеется *су<сум* (с. Лесново); b) *-ол* вместо *-лъ* в конце слова после согласного: *нéсол, рекол*; с) *се* — 3 л. множ. ч. *они се питани*; d) форма множ. числа имен муж. рода на *-ови*; е) редкий вариант предлога в виде *со*.

4) В XIX-и веке на сев.-востоке Македонии эти черты говоров центральной и западной Македонии вышли из употребления. Но следы некоторых из этих черт существовали на северо-востоке до последнего времени: в южно-кратовском селе Леснове отмечено *су<сум;* в записях из Кр.-р. Паланки указаны формы множ. числа муж. рода на *-ови* (при формах на *-ове*).

5) Повидимому в недавнее время обобщились в говорах сев.-востока Македонии окончания для форм 2 л. и 3 л. ед. числа наст. времени с гласным *е (-еш, -е)* в основах на *-е* и на *-и: несеш, молеш;* до сих пор в кратовском селе Леснове окончание *-еш* для основ на *-и* не проведено последовательно.

В течение XIX-го века утрачен союз *да* в передаче будущ. времени: *к'е застанам, к'е борч'ўвам.*

6) Весьма важны языковые указания текстов х. Иоакима по отношению к говорам городов Кратова, Кр.-р. Паланки и сёл в их район (к северу от Кратова). Те черты говоров южноморавской группы, которые находятся тут, не отразились в языке книг х. Иоакима. Нет основания полагать, что эти южноморавские черты не существовали тогда, в конце XVIII-го — в начале XIX-го века, в Кратове и в Паланке. Х. Иоаким, пользовавшийся типом речи южно-кратовской, кочанской, штипской местностей, не считал этих черт, южноморавизмов, нормальными для того языка, каким он владел и клал в основу своих писаний, — „языка болгарского", как он епределял его.

7) Зная болгарскую речь разных местностей Македонии и юго-западной Болгарии, х. Иоаким пользовался иногда разнодиалектическими вариантами. Некоторым словам с звуковыми элементами юго-западной (и восточной) Болгарии он придавал повышенное значение сравнительно с местными словами. Таково, напр., значение в его текстах слова „каща" по сравнению с местным македонским словом „кук'а".

Образецъ языка изъ сочинения „Мытáрства".

Мытáрство ѿа. Тàмѡ йстрàжѫватъ грѣхови и збóрови прáзднїи; и тóй чáсъ нꙑ запрéха. йзвадúха мнóгѫ тéфтери; оу́ нúхъ бéше напúсани моúте sлѝ грѣшнїи збóрови и рéчи гнáсни на шакà и на маскврà, щò бéхъ чинúла оу́ моѧ млáдость, и смéхъ щò бéхъ чинúла, да се смéѧтъ дрѫгїи: и глéдахѣ тáмѡ напúсани сúте моѝ лѫ́ди и гнáснїи лакръдíи, и пéсни грѣшни светскїи, сѐ до ёдна рéчь, щò ё лòша, тꙑѧ діáволи сосъ товà мѐ оу́корúха и се препирáха и мѝ показѫ́ваха, дéка шò бéхъ зборúла: и сос когò сѧ́мь се залагѫ́вала сосъ прáздны лакръдíи, и разсръдúхъ Бг҃а; товà ѿ҃ не мꙑслихъ, да ё грѣхъ, и не гò йсповѣ́дахъ, ни се [22 стр.] покáѧхъ за тꙑе грѣхови; товà какѡ вúдохъ, и молчéхъ какó нѣма, немàхъ щò да ѿговóримъ на лѫкáвїте дїàволи; защò тáка на йстина бéхъ чинúла, и се чѫ́дехъ какѡ ôни тóлкѫ годúни не заборáвиле; â ѿ҃ ѿ дáвна бéхъ заборáвила: â ôнѝ сѐ товà, какѡ денéска збóрено ёднò по ёднò мѝ показѫ́ваха, ѿ҃ се засрáмихъ и се потресóхъ ѿ стрáхъ: тогáй с҃тꙑи ѿг҃гли, щò мѐ водеха, тѫ́риха ѿ моúте дóбри рабѡ́ты на терезíѧ, и щò не достúга, тѫ́риха ѿ товà, щò мѝ хариза̀ с҃тꙑй

Василїа мóй д҃хóвникъ: и оу҃кѵпи́хаме [оу҃кѵпиха ме] и҆дойдóхме ѿ та́мѡ понавысóкѡ, и҆ прибли́жихме дрⷭго мыта́рство [23 стр.].

Мыта́рство ҃д. Щò се ви́ка Чревоѵгóдїе; и҆ нꙑ сре҆́тоха бирде́нъ и҆ чкрⷴтаха со зⷭбꙑ на на́съ: и҆ се рàдѵеха, ка́кѡ да се на́шле голе́мъ кѣлепуръ: и҆ ви́дѣхъ на тꙑ́а дїа́воли ли́ца гна́сни и҆ грⷭбы, не мóже да се и҆ска́же: и҆ показѵеха ма́нчи и҆ пїе́нѣ, а҆́кѡ бе́хъ се сгоди́ла сосъ не́кои чове́цы, щò ѡдмⷭеха не́ [26 стр.] кого ѿ нема́ренѣ; а҆ а҆́ си́ помꙑслѵехѣ на мóй оу҃мъ тꙑ́а гре҆́шнїи лакръдíи; пакъ тóй ча́съ си҆ ѿврака́хъ о҆у҃мъ да не мꙑсла́мъ, а҆ тíа стра́шнїи дїа́воли и҆ това̀ ми бро́еха и҆ мѝ тⷭраха предъ мене́ клевета̀ и҆ ѿсѵжде́нїе: и҆ ви́дѣхъ ма́нчи иа тíа, щò мнóгѵ се преадⷭвале, и҆ носеха̀ калени́цы и҆ ко́тли сосъ ма́нчи; а҆ е҆дни́и но́сеха ча́шы и҆ грⷴнцы сосъ пїе́нѣ: сѐ това̀, щò се ѡтпїва́ле, и҆ това̀ пїе́нѣ, ка́кѡ гно́й смрⷴденъ и҆ ка́кѡ гна́сна блювети́на: и҆ се гле́даха тíа дїа́воли, ка́ко да се преа́ле и҆ ка́кѡ да се пїа́ни: и҆ ска́каха и҆ и҆́граха ка́кѡ механчíи, когà сѐ пїа́ни и҆ збо́ратъ гна́сни ре́чи и҆ збо́рови: та́кѡ тíа дїа́воли чи́неха и҆ оукора́ваха дⷭшы гре҆́шнїи на това̀ мыта́рства; тíа дїа́воли нꙑ ѻбколи́ха, ка́кѡ псѝ, [27 стр.] и҆ нꙑ запре́ха, и҆ оу҃ то́й ча́съ донесóха предъ мене́ мно́гѵ ѿденѣ . . . и҆ пїа́нство мѝ показѵеха, и҆ мѝ пока́заха тꙑ́а са́дови, щò бе́хъ пи́ла ѿ нихъ; и҆ ви́каха: то́лкѵ и҆ то́лкѵ си҆ и҆спи́ла на зїафе́тъ сосъ тíа чове́цы... [28 стр.]

МНИМЪ ГЕНЕТИЧЕНЪ ДУАЛИЗЪМЪ ВЪ МАКЕДОНСКИТѢ ГОВОРИ

отъ Кирилъ Мирчевъ

Между нѣколкото научни доклади, които засѣгаха отблизо българския езикъ, на втория международенъ конгресъ на славиститѣ, състоялъ се въ Варшава отъ 23 до 30 септември миналата година, личеше и докладътъ на хърватския славистъ Г. Ружичичъ подъ заглавие „Genetički dualizam macédonskich govora". По неизвестни причини авторътъ не се яви да прочете обявения си докладъ, обаче отъ напечатаното предварително извлѣчение на най-сѫщественото и важното въ неговитѣ изводи (вж. Księga referatów. Sekcja I — językoznanstwo. Стр. 105-107) може да се получи пълна представа за всичко онова, което той еималъ да съобщи малко по-обширно непосрѣдствено на своитѣ слушатели. Доколкото ми е известно, Ружичичъ е новъ работникъ въ областьта на македонската диалектология. Обаче въпрѣки радостьта ни, че интересътъ къмъ македонскитѣ говори се засиля всрѣдъ съвременнитѣ слависти, не можемъ предварително още да не подчертаемъ, че опитътъ на автора да установи нѣкакъвъ генетиченъ дуализъмъ въ македонскитѣ говори, или, да се изразимъ съ неговитѣ думи, въ ония южнославянски говори въ югозападния кѫтъ на Балканския полуостровъ, които вмѣсто праславянскитѣ полугласни *ь* и *ъ* иматъ пълни гласни *е* и *о*, е обреченъ на неуспѣхъ. За да изтъкна именно това, ще подложа на кратъкъ разборъ схващанията на автора.

Основната мисъль на Ружичича е, че въ днешнитѣ македонски говори можемъ да различимъ два дѣла, които иматъ различенъ генетиченъ произходъ, но дошли веднажъ на Балканския полуостровъ въ непосрѣдственъ допиръ и живѣли вѣкове наредъ общъ животъ, се характеризуватъ днесъ съ много общи особености, които имъ даватъ външенъ изгледъ на хомогенность. Първиятъ дѣлъ говори, споредъ общото опредѣ-

ление на Ружичича, се простира главно по горното и срѣдно течение на Вардаръ, до вододѣла на Дринъ на западъ и до Воденъ на югъ. Вториятъ дѣлъ представя споредъ автора малко или много тѣсенъ поясъ, който се простира отъ Дебъръ прѣко Охридъ, Ресенъ, Костуръ, Кайляри до околностьта на Солунъ на истокъ, като обхваща областитѣ на западъ, югъ и истокъ отъ първия дѣлъ. За основно мѣрило на това си разпредѣление Ружичичъ взима замѣната на праславянскитѣ групи *tj dj*, която действително представя най-добрата черта за групиране на славянскитѣ езици. Първата група говори споредъ Ружичича има ясно изразена и общо прокарана замѣна *к' г'* на въпроснитѣ праславянски съчетания,[1] докато за говоритѣ отъ втората група като ясно изразена особеность се явява замѣна *шт жд*. Върху това именно обстоятелство авторътъ слага най-голѣма тежесть и мисли, че то му дава право да тегли заключение, че между първата и втората група има генетично различие, въпрѣки останалитѣ имъ общи особености, на които, въ сравнение съ замѣнитѣ на *tj dj*, може да се приписва само второстепенно значение. Съ раздвоението си на македонскитѣ говори възъ основа на замѣнитѣ на *tj dj* Ружичичъ иска да се срещупостави на дветѣ схващания, които се изтъкваха до сега въ славистиката досежно тоя въпросъ, именно отъ една страна на схващането, че за македонскитѣ говори, взети като цѣлость, характерни и исконни се явяватъ *шт жд*<*tj dj*, докато *к' г'*, доколкото ги имаме въ южни и северни македонски краища, сж странично влияние (Облакъ, Милетичъ, Цоневъ, Младеновъ, Селищевъ и др.) и отъ друга страна на схващането, че замѣни *к' г'* вследствие на редовната имъ поява въ срѣдни и северни македонски краища трѣбва да се смѣтатъ за първична тѣхна особеность, а честата поява на *шт жд* въ южни и югозападни македонски говори трѣбва да се обясни като влияние на говоритѣ изъ околностьта на Солунъ (Новаковичъ, Мазингъ и др.). Новото у Ружичича както се вижда е, че той не отива до крайность да отрича първичностьта на *шт жд* въ южнитѣ и югозападни македонски говори, въ замѣна на това обаче той упорито защищава първичностьта на *к' г'* въ посочения по-горе

[1] Ружичичъ пише винаги t^v d^v, съ което вѣроятно иска да подчертае съгласието си съ онѣзи изследвачи, които приематъ, че въ македонскитѣ *к' г'* имаме фрикативенъ елементъ.

неговъ първи дѣлъ отъ македонскитѣ говори. До това си убеждение авторътъ споредъ твърдението си е достигналъ чрезъ по-близко проучване на нѣкои до сега доста малко познати мѣстни говори и чрезъ критиченъ прегледъ на публикувания до сега материалъ. За жалость въ извлѣчението не е посочено, кои сж тия малко известни македонски говори, които авторътъ е проучилъ (лично?) и които сж го накарали да изказва толкова решителни схващания относно първичностьта на *к' г'*. Въ всѣки случай, за да подкрепи тезата си, Ружичичъ изтъква на първо мѣсто следното лингвистично съображение: ако *к' г'* действително сж внесени изъ сръбскохърватски говори, би трѣбвало въ първия дѣлъ македонски говори да имаме известно смѣсване на замѣнитѣ *шт жд* и *к' г'* както въ втория дѣлъ. Като примѣръ авторътъ привежда обстоятелството, че въ първия дѣлъ говори покрай редовната замѣна *а* (*о*, *ъ*)<ж имаме много случаи съ *у*, които безъ съмнение се дължатъ на влияние отъ страна на сръбскохърватскитѣ северни говори. По-нататъкъ авторътъ се запитва, какъ е възможно, ако замѣна *к' г'* е била дошла отъ северъ да изтика *напълно* (к. м.) старата замѣна *шт жд* и защо напр. замѣна *у* не е измѣстила първоначални *а* (*о*, *ъ*)?

Въ горнитѣ твърдения на Ружичича сж се вмъкнали очевидни недоразумения. При така установени положения и така зададени въпроси за насъ остава непонятно твърдението на автора, че своитѣ схващания гради покрай другото и върху критично проучване на изнесения до сега материалъ. Странно се явява решителното заявление на автора, че въ първия неговъ дѣлъ отъ македонски говори нѣма смѣсване на замѣни *шт жд* съ *к' г'*, още повече като се има предъ видъ, че Ружичичъ включва въ този дѣлъ не само срѣднитѣ македонски говори съ ж>*а*, но и говори съ ж>*о*, *ъ* т. е. такива, които сж разположени вече доста на западъ. Противъ твърдението на Ружичича говори цѣлиятъ познатъ до сега говоренъ материалъ изъ срѣдни и западни македонски диалекти, който, въ това можемъ да бждемъ напълно сигурни, не ще загуби значението си и следъ като бжде изнесенъ новиятъ материалъ изъ нѣкои съвсемъ малко известни македонски диалекти, за който загатва Ружичичъ. За да не бжда голословенъ, ще противопоставя на твърденията на Ружичича нѣколко факти.

За да докаже първичностьта на замѣни *к' г'* въ срѣднитѣ

македонски говори, авторътъ срещупоставя, както се каза погоре, състоянието на замѣна *у* вм. *ѫ* въ сѫщитѣ говори, наблѣгайки именно върху обстоятелството, че тази замѣна не е могла да изтика напълно стари *а* (*о*, *ъ*) като редовни замѣстници на *ѫ*. Авторътъ е съвсемъ правъ като твърди, че замѣна *у* е влияние отъ севернитѣ сръбскохърватски говори. Би могло само да се прибави, че известно влияние тукъ е ималъ и черковниятъ езикъ, което нѣщо въ нѣкои случаи се вижда нагледно.[1] За да се изтъкне обаче още по-добре външния характеръ на замѣна *у*<*ѫ* добре е да се подчертаятъ ония случаи, гдето тази замѣна не е могла да се настани въ всички думи отъ единъ и сѫщъ коренъ, съдържащъ старо *ѫ*. Така напр. въ прилепския говоръ покрай прѝнудиф имаме пò-нада, покрай му̀дар имаме наречие мà̀дро (стòi мà̀дро! =стой мирно, прилично), покрай кус (кѫсъ) имаме да кà̀снам (кѫс-ати). Има и другъ единъ случай, при който още по-ясно се вижда сръбското влияние, по-точно казано влиянието на сръбския канцеларски езикъ въ Македония презъ срѣднитѣ вѣкове. Най-разпространени примѣри съ *у* почти въ всички македонски говори се явяватъ сѫществителното сут и глаголътъ су̀дам, които безъ съмнение сѫ били най-обикновени изрази въ речника на сръбската администрация. Покрай тѣхъ обаче имаме напр. въ прилепския говоръ сà̀доi и неотбелязаната въ нито единъ български речникъ дума пò̀сатка = покѫщнина, срв. срб. посуђе, рус. посуда.

Ако се съгласимъ съ Илински, че бу̀брек' стои въ свръзка съ праславянско *bǫbьrěti (срв. ческо bubrěti), което, както и bǫbati, е образувано отъ коренъ *b(h)omb- „нади-

[1] Не мога да не отбележа тукъ, че не върху всички случаи съ *у*<*ѫ*, изброени напр. въ статията на Д. Мирчевъ за прилепския говоръ (СбНУ XX 7), трѣбва да се слага еднаква тежесть. Форми като у̀троба, лу́каф, прѝнудиф, йзругаф, тру̀дна, чу̀брица, ску̀ден сѫ толкова обикновени по всички български говори до най-крайния изтокъ. При това лу̀каф и изру̀гаф сѫ много съмнителни като народни думи. Що се отнася до бу̀брек' въ този си видъ тази дума може да се срещне въ родопскитѣ говори, лично я записахъ въ типични източнобългарски говори по Неврокопско. Относно нейната етимология срв. Berneker, SlEtWb. 96, Dr Karl Lokotsch, Etymologisches Wörtb. der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. Heidelberg 1927, стр. 28; St. Mladenov, Geschichte der bulg. Spr.
Rocznik slawistyczny X 166-167.

гамъ се", можемъ да срещупоставимъ прилепскитѣ форми бàпка, бàбуле=каквато и да е подутость въ човѣшкото тѣло. Сравни още глагола се набàбарил=облѣкълъ се прѣкомѣрно много, та изглежда като подутъ, отъ тамъ и названието бàбари=кукери.

Като съответствие на горнитѣ факти въ срѣдномакедонскитѣ говори могатъ да се посочатъ думи отъ единъ и сжщъ коренъ, които показватъ ту *к'* ту *шт (шч)*. При все че замѣни *к'г* сж успѣли тукъ да завоюватъ несравнено по-голѣмо мѣсто, та днесъ правятъ впечатление на почти редовни наследници на *tj dj*, въ прилепския говоръ напр. покрай обикновеното нок' имаме редовно снòшчи, а покрай к'èрка имаме редовно пàшчерка = заварена дъщеря (срв. пàсинок = заваренъ синъ). Първото отъ тѣхъ като стара вкаменѣла падежна форма, напълно чужда днесъ на македонскитѣ говори, както на цѣлия български езикъ, а втората като изобщо по-рѣдка дума отъ к'èрка, показватъ доста ясно съ тѣзи си качества, коя е била причината, за да останатъ незасегнати отъ влиянието на новопридошлитѣ *к' г'*. Особено мѣсто въ тѣзи редувания заематъ случаитѣ плèшка покрай плèк'и и сфèшник покрай сфèк'а. Тѣ сж важни, защото подчертаватъ архаичностьта на замѣни *шт жд*. Съвсемъ естествено е, че наставкитѣ *-ка* и *-ник* сж причина за изпадането на втория съставенъ елементъ отъ тия съчетания (сравни наречието мошне, въ което се оглежда сжщиятъ процесъ), поради което новополученитѣ форми плèшка и сфèшник сж били защитени отъ влиянието на новопридошлитѣ замѣни *к' г'*. Действително на пръвъ погледъ не е сжществувала прѣчка, за да не се запази и множествената форма плешк'и. Д. Мирчезъ дори привежда за прилепския говоръ подобна форма (вж. Сбну XX, № 2, 15), но моитѣ сведения гласятъ, че тя вече не сжществува, измѣстена очевидно отъ силното аналогично влияние на форми като гàк'и, сфè'ки и пр. Та нима би било редно да се оставятъ безъ всѣкакво внимание още и типичнитѣ прилепски форми пòмош (посочената у Новаковича прилепска форма ромоć е погрѣшна), немошен (=боленъ), нàдеш, màшчеа (<*mat'eха), мошне, за да се твърди, както това прави Ружичичъ, че въ срѣдномакедонскитѣ говори нѣмаме смѣшение на замѣни *к'г'* съ *шт жд*? При това всѣки би забелязалъ, че наречието мошне (<моштьнѣ) въ прилепския говоръ има стремежъ да се

ограничи въ типични изречения (при изказване на недовѣрие и неодобрение), което нѣщо свидетелствува за неговата архаичность. Има срѣдномакедонски говори, които много по-нагледно отъ прилепския говоръ показватъ смѣшение на *к' г'* съ *шт жд* и въ които последниятъ видъ замѣна е много по-честа, отколкото въ прилепския говоръ. Така напр. въ Balkan-Archiv т. IV покойниятъ проф. Вайгандъ изнесе доста интересни данни изъ ненапечатаната дисертация на Tassilo Schultheiss върху говора на битолското село Сърпци, разположено на тринадесеть километра северозападно отъ града. Говоръть на това село е именно типиченъ срѣдномакедонски съ *ꙗ а* вм. *ж* (сꙗбота, пат, патишта, мака) и следователно ще трѣбва да бѫде причисленъ къмъ втората група на Ружичича. Забележителна се явява за този говоръ борбата между стари и нови форми. Така напр. тукъ наблюдаваме смѣсена употрѣба на санок', нок'еска покрай ош, соношти, виг'ан'е покрай виждане, туг'и покрай чужди. Натрапената чужда форма личи най-добре въ успоредната употрѣба на кук'а и къшта. Самъ Ружичичъ признава, че замѣна *у*<*ж* е чуждо влияние въ срѣдномакедонскитѣ говори. Тогава, ако приемемъ неговото твърдение за исконностьта на замѣни *к' г'* въ македонскитѣ говори, какъ ще си обяснимъ обстоятелството, че нито въ говора на с. Сърпци, нито пъкъ въ който и да било другъ македонски говоръ нѣмаме нормални форми къък'а или кàк'а, а винаги кȕк'а и не е ли това доказателство за чуждия характеръ на тази заемка, заета наготово съ нейнитѣ най-типични фонетични особености? Покрай горнитѣ форми въ говора на с. Сърпци имаме още срешната кук'а (въ Прилепъ срѐк'а), сажда (въ Пр. сàг'а), прежда (въ Пр. прѐг'а), свеш (въ Пр. свѐк'а), жажда, нужда. Сѫщото смѣсване, сѫщата неустановеность въ употрѣбата на *к' г'* и *шч жд* се забелязва и пò на западъ, напр. въ Дебърско (вж. Oblak, Mac. St. 67; Селищевъ, Очерки 130).

Това сѫ само нѣколко факти изъ съвременното състояние на срѣднитѣ македонски говори, които ни учатъ най-убедително че смѣсване на замѣни *к' г'* и *шт жд* тукъ е най-обикновено явление. Още по-убедителни въ тая посока сѫ историческитѣ езикови данни, които не бива да се пренебрѣгватъ, особено когато се касае да се опредѣли генетическиятъ произходъ на известни говори. Дори строго погледнато при разрешаване на въпроси отъ такъвъ характеръ върху историческитѣ свидетелства

се слага най-голѣма тежесть. Самъ Ружичичъ едва ли би намѣрилъ други опорни точки въ днешното състояние на македонскитѣ говори, за да подкрепи своята теза за различния тѣхенъ генетиченъ произходъ, освенъ въ раздвоението на замѣнитѣ за праслав. *tj dj*, защото и за него едва ли е тайна, че това сж говори отъ общъ типъ. Прочее известно е, че въ цѣлата редица отъ важни старо- и срѣднобългарски паметници, чийто македонски произходъ е вънъ отъ всѣко съмнение, нѣмаме ни следа отъ замѣни *к' г'*. Действително ний не можемъ да се похвалимъ, че всички по-късни паметници изъ македонскитѣ краища, доколкото ги имаме, сж достатъчно добре проучени, особено досежно въпроса, който тукъ ни интересува. Всѣкакъ съ даннитѣ, съ които днесъ разполагаме, може да се опредѣли, че замѣни *к' г'* въ северна Македония се явяватъ въ XV в., а въ срѣдна Македония такива замѣни имаме едва отъ XVII в. (вж. Селищевъ, Очерки 139). Покрай свидетелствата на писменитѣ паметници не бива да се пренебрѣгватъ и свидетелствата на топонимията. И отъ последната работа върху тая тема (вж. А. Селищев, Диалектологическое значение македонской топонимии. Сборникъ Л. Милетичъ 1933. Стр. 29—46) се установява, че замѣни *к' г'* не сж оставили никаква следа въ македонската топонимия и че, напр. въ срѣдна Македоня, въ говоритѣ на който Ружичичъ отрича, че сжществува смѣшение на *к' г'* и *шт жд* имаме мѣстни названия, като: Граждане, Радовеща (Дебърско), Бърждани (Кичевско), Драгош (Битолско), Кривогашчани, Пешчани, Саждово (Прилепско). Въ края на извлѣчението си Ружичичъ твърди, че е мжчно да се установи, где е била нѣкогашната граница между двата дѣла македонски говори. Ето защо можемъ да очакваме опити отъ негова страна да се обезсили значението на гореприведенитѣ мѣстни имена съ предположения, че нѣкогашната граница на *шт жд* — говори е минавала малко по̀ на северъ, но всичко това би значило да се борави съ много неизвестни величини. При това не бива да се забравя, че мѣстни названия съ *шт жд* имаме доста на северъ въ Македония, въ Пологъ, Скопско, Кочанско и другаде (вж. Селищев, Диалектолог. значение 37—38). Даннитѣ на историческитѣ паметници и на топонимията говорятъ убедително, че ония случаи въ срѣднитѣ македонски говори, които показватъ замѣна *шт (шч) жд* сж въ сжщность архаични преживѣлици, а не се дължатъ на влияния отъ югъ.

Второто лингвистично съображение, което Ружичичъ привежда, като доказателство за исконностьта на *к' г'* гласи така: ако *к' г'* въ първия дѣлъ говори сж заемка отъ севернитѣ сръбско-хърватски говори, би трѣбвало да се очаква, че тѣ ще измѣстятъ не само *шт жд* отъ *tj dj*, но и *шт жд* отъ *skj zdj sk' zg'*, т. е. бихме имали поне единъ случай отъ „хипердиалектизъмъ". И въ това твърдение на автора азъ виждамъ недоразумение, за да не кажа пресилено старание. Преди всичко проявитѣ на така наречената „неправилна регресия" или „хипердиалектизъмъ" (поляцитѣ сж обикнали терминъ hipergprawność) по диалектитѣ не сж безусловни. Тѣ спадатъ къмъ спорадичнитѣ езикови явления. Ето защо твърдението на Ружичича не може да притежава нѣкаква доказателна сила.

Неубедително е и последното лингвистично съображение на Ружичича. Тукъ авторътъ се сили да подкрепи тезата си съ следното доказателство: ако *к' г'* въ първия дѣлъ сж внесени изъ севернитѣ сръбско-хърватски говори, би трѣбвало да имаме поне въ нѣкои случаи контаминация отъ дветѣ замѣни *k'*×*št*>*šk'*, *g'*×*žd*>*žg'*. При това такива случаи въ първия дѣлъ отъ македонскитѣ говори нѣмаме, освенъ въ онѣзи говори, които лежатъ на границата между двата дѣла. Така, напр. въ гевгелийския говоръ, въ който имаме смѣсване на замѣни *к' г'* съ *шт, жд* срѣщаме плашк'ум, испрашк'ум, фашк'ум, гашк'и рожг'ум, наожг'ум, заожг'е. Недоразумението, на което е станалъ жертва авторътъ, очевидно се дължи на недостатъчното му запознанство съ българскитѣ диалекти. Инъкъ той би знаелъ, че случаи, като гореприведенитѣ изъ гевгелийския говоръ, намираме и въ други български говори, при това въ такива, които сж пространствено доста отдалечени отъ македонскитѣ. Пълната еднаквость на явленията прави най-вѣроятно предположението, че въ сжщность гевгелийско *шк'* е прѣко развитие отъ *шт*. Причината за подобна промѣна на *шт* и *жд* очевидно се дължи на нѣкогашния палаталенъ характеръ на тѣзи групи, за което имаме неопровержими исторически доказателства и който продължава да трае било въ по-малка било въ по-голѣма мѣра въ редъ източнобългарски говори. Отвърдяването на *шт жд* въ гевгелийския говоръ, което впрочемъ се нуждае отъ по-нагледни доказателства, както и въ други нѣкои западнобългарски говори, е по-късно явление. Но по всичко изглежда, че въпроснитѣ групи сж запазвали за по-дълго време

старата си палаталность въ известни положения, напр. предъ окончанието *-ум* на глаголитѣ за 1. л. ед. ч., или пъкъ сж имали стремежъ да развиватъ въ тия случаи вторична палаталность, каквато наблюдаваме въ разложката и самоковска форма гувежг'о вм. говеждо. Разбира се не е изключена възможността *шк'* да се е получило най-рано въ формитѣ за второ и трето лице ед. ч., които въ гевгелийския говоръ окончаватъ на *-еш -е, -иш -и* и после да е пренесено въ формата за първо лице, защото подобна промѣна на *шт жд* въ българскитѣ говори имаме предимно предъ меки гласни, срв. гевгелийско гàшк'и. Тия случаи стоятъ въ пълно съответствие съ толкова изтъкнатата особеность на цѣла редица български говори, западни и източни, да омекчаватъ предъ йотувани и предноезични гласни денталитѣ *т, д*, срв. напр. специално за гевгелийския говоръ свàк'а, цвèк'е, кòск'и, л'уг'е, прèг'и' пък'е, распък'е, брàк'ата, трèк'ето (Д. Ивановъ, Гевгелийскиятъ говоръ 76). Ружичичъ твърди, че въ гевгелийскитѣ форми плашк'ум, рòжг'ум не сме имали меки *шт жд*, защото тия съчетания, като наследство отъ старитѣ *stj sk' zg'* днесъ въ сжщия говоръ били твърди. Обаче редица западнобългарски говори иматъ не по-малко твърди *шт жд* отъ гевгелийскитѣ, но при все това ни даватъ примѣри вънъ отъ гореприведеното гувежг'о още инушк'à, вäшк'и вм. вäжд'и (вж. Алексиевъ, Разложкиятъ говоръ. Мак. Пр. VI, 3, стр. 107), ношк'à, нòшк'а (Софийско и Самоковско Сбну VI 18) ношк'ем Враца (вж Цв. Тодоровъ, Съчетания *šč,žd̄ž* и *št,žd* въ българския езикъ. Сборникъ Л. Милетичъ 1933. Стр. 51), премежг'и (с. Конаре, Бѣлославинско, вж. Цв. Тодоровъ ц. м.) Че действително при всички тѣзи случаи нѣмаме работа съ контаминация, а съ органично развитие било отъ меки или омекчени *шт жд* говори фактътъ, че въ всички горни диалекти замѣни *к' г'* вм. *tj dj* било съвсемъ липсватъ, или ги имаме въ крайно ограниченъ брой. Още по-нагледно като типично самостоятелно явление изпжква промѣната *шт<шк'* отъ даннитѣ изъ нѣкои източнобългарски говори. Между тѣзи говори има единъ, който особено чувствително омекчава денталитѣ предъ предноезични гласни. Това е Широколжшкиятъ говоръ. И ето че за този говоръ съвсемъ обикновени се явяватъ форми като: шк'е шк'еш<ште штеш, шк'ä'ą<штѣха (вж. L. Miletič, Die Rhodopemundarten 188).

Една значителна непълнота въ работата на Д. Ивановъ за гевгелийския говоръ представя обстоятелството, че не е означенъ по-точно характерътъ на съчетанието *шт*, т. е. явява ли се тукъ точно подобно съчетание или имаме известното отъ други македонски говори *шч*. Авторътъ си служи съ обикнатия въ българската азбука знакъ *щ*, който може условно да означава и едното и другото. (срв. Д. Ивановъ, Гевгелийскиятъ говоръ. София 1932. Стр. 76). Изтъкнатитѣ обаче по-горе особености ни принуждаватъ да приемемъ, че за гевгелийския говоръ е свойствено само съчетание *шт*, отъ което единствено, както казахъ вече, е възможно развитие къмъ *шк'*. Въ това ни убеждаватъ и даннитѣ изъ ония говори, които съ цѣлия си морфологиченъ и фонетиченъ строй стоятъ най-близко до гевгелийския. Известно е, че последниятъ спада къмъ групата на така наречените долновардарски говори, които включватъ въ себе си кукушкитѣ, воденскитѣ и солунскитѣ говори. Въ кукушкия говоръ имаме редовно *шт*, въ воденския говоръ се срѣщатъ покрай сжщото и спорадични следи отъ *к'* и *шч* (вж. Д. Мирчевъ, Бѣлѣжки по кукушко-воденския говоръ, СбНУ. XVIII, 453). Последователна е замѣна *шт* въ солунскитѣ говори (вж. M. Małecki, O zróżnicowaniu gwar Bogdańska w pd. — wschodniej Macedonij. Lud słowiański, tom III, zeszyt 1, dział A, стр. 100).

Известни аналогични на промѣната *шт*>*шк'* явления се наблюдаватъ и въ нѣкои македонски говори при вторични *tj dj*. Споменавамъ тукъ за тѣхъ само дотолкова, доколкото би могло да се приведе като примѣръ, че форма bràtk'e изъ говора на солунското село Сухо (Oblak, Mac. St. 56) не трѣбва да се смѣта като контаминационна спроти форма брак'а. Защото докато въ по-голѣма часть отъ българскитѣ говори *т* подъ влияние на *j* минава направо въ *к'* (между източнобългарскитѣ говори освенъ широколжшкия най-видно мѣсто въ това отношение заематъ котленскиятъ, еленскиятъ и дрѣновскиятъ, вж. Miletić, Das Ostb. 169—172), въ други говори *j* минава въ *г* (въ нашия случай t+j>tg'>tk'), срв., наприм. охридската форма cvetk'e или формитѣ prѣtk'i, palatk'i, glъbg'i (<gъlъbji) изъ солунското село Айватово (вж. Oblak, ц. с., гдето сж приведени аналогични примѣри изъ нѣкои словенски диалекти). Преходъ на *j* въ *г* намираме и въ гевгелийския говоръ (срв. вгянум, вгяна — Ст. Романски, Долновардарскиятъ говоръ. Мак. Пр.

год. VIII, кн. 1, стр. 129). Намираме сжщото и въ нѣкои северномакедонски говори. При това положение отъ само себе си се налага въпросътъ, дали не е играло известна роля при образуването на гевгелийскитѣ форми плàшк'ум, фàшк'ум нѣкакво *j*. При липсата на по-надеждень материалъ, принудени сме да оставимъ за сега този въпросъ открить. Важно за насъ е, че отъ всичко гореизложено ясно личи, че горнитѣ форми не сж плодъ на контаминация, а се дължатъ на органично развитие.

Българскитѣ диалектолози, които днесъ сж затруднени въ желанието си да се запознаятъ по-отблизо съ нѣкои неизследвани по-основно македонски говори, съ нетърпение ще очакватъ новия материалъ на Ружичича. Обещания за изнасяне на новъ материалъ изъ македонскитѣ говори до сега сж давани не еднократно и отъ други езиковеди, които работятъ въ днешна Югославия. Но, както се вижда отъ всичко изложено до тукъ, новиятъ материалъ не ще може да обезсили значението на до сега известнитѣ езикови данни и да ни накара да повѣрваме, че действително замѣни *к' г'* сж исконна особеность на голѣма часть отъ македонскитѣ говори. Тезата на Ружичича за различния генетиченъ произходъ на ония македонски говори, които замѣнятъ днесъ стари *tj dj* съ *к' г'* е лишена отъ лоздрави основания.

НАРОДОПИСНИ МАТЕРИАЛИ ПО ГОВОРА ВЪ КУКУШКО И ДОЙРАНСКО

Съобщава Георги Христовъ.

1. Хороводни пѣсни.

1. — Мóре яс си и́мум кóйна аджами́я,
Аджами́я бóг'ме кайматли́я.
Мóре яс гу нóсум нъ студéна вóда,
Он ме нóсе в девóйчини двóри.
Мóре джан девóйка нъ двóр вечéраше,
Ка ме ви́де, стáна в кѫ́щи влезе.
— Я излéз, шчéрко, не излéзла,
Ти дъ ви́диш, кáкво дóбро дóшло.
Мури́ дéка стóе, лéтно слѫ́нце грéе,
Ка сбóруве, дрéбън би́сер бли́ове;
Мури́ ка се смéе, жѫ́лто злáто лéе.
Ка сум стáра, аши́к му се чини́х.
Мури́ дъ бéхъ млáда, бéхъ гу залю́била,
— Пу́кни, мáле, пу́кни унимѐла,
Унимéла, мáле, óшче услипéла,
Ка гу ли́обум врéме три гуди́ни!
Ни́кой, мáле, мéне не ме пузнá,
Сáлде знáе чи́на, пу́ста чи́на.
И óна, мáле, скѫ́по уткýпена
Нъ гуди́на пу еднá фурли́на,
А нъ Вили́кдень пу еднó рýдо áгне.

(Отъ гр. Дойранъ)

2. — Триста ми стáпа юдри́ха,
Триста ми гróша юзéха —
Па не се, Нéдо, па не се,
Па не се глóба дупла́ще.
Прудадéх, Нéдо, прудадéх
Дзивгáр вулóве ут рáло —
Па не се, Нéдо, па не се,
Па не се глóба дупла́ще.
Прудадéх, Нéдо, прудадéх
Есенна ни́ва с пчени́ца —
Па не се, Нéдо, па не се,

Па не се глóба дупла́ще.
Прудадéх, Нéдо, прудадéх
Чúфта пищóле ут пóйсо —
Па не се, Нéдо, па не се,
Па не се глóба дупла́ще.
Прудадéх, Нéдо, прудадéх
Тéнкана пýшка ут рамо —
Па не се, Нéдо, па не се,
Па не се глóба дупла́ще.
Прудадéх, Нéдо, прудадéх
Свúтиниют минта́н ут гъ́рбо —
Тугáй си, Нéдо, тугáй си,
Тугáй си глóба дупла́тих.

(Отъ с. Мораpци, Кукушко)

Сватбарски пѣсни.

1. — Ах, лéлим легна́х, лéлим, та заспа́х.
Ти бéше лéлим нъ сóн душлá
Нъ ръ́чица лéлим нъ дéсница.
Ах, Бог дъ бúе пъдáрчето,
Пъдáрчето лéлим калинóвско,
Що си фъ́рли лéлим тéнка пýшка
И та не нáзи джáнум раздéли,
Ка си бéхме джáнум рáмо с рáмо,
Ка си бéхме джáнум крúло с крúло.
Ахъ, ти си пáдна пуд бéла лóза,
Ясъ си пáднах пуд цъ́рвен трендáфил.

2. — Кýмо ле, кýмо, Марúе,
Шáрен ти кýлан дунсéхме
Дъ вéнчиш, кýмо, дъ кръ́стиш,
Дъ кръ́стиш, дъ се въсéлиш
Сусъ твóйта тáйфа кумóва.

3. — Сáке Манóл, мале, дъ се жéне.
Мóма не гу, мале,[1] арéсуве.
Арéса гу бендúса гу
Джан Сóфия Аджúева.
Пýшчи стройник дъ я сáке.
Они не му'а дъдéха,
Тýку му се рóд къжáа:
Пъ́рви, втóри братýвчеде
Нъ Вáнгельо пубрáтиме.

[1] Повтаря се въ всѣки стихъ.

Народни пѣсни любовни.

1. — Ти се мо́люм, гуспуди́не,
Дъ не ми зе́миш ду́шата,
Оти са́кум дъ си о́дум
Аф е́дна кѣ́ща висо́ка.
Там си и́ма е́дин гѣ́лъб
С' е́дна сна́га а́нгилска.
И нъ пѣ́то ме пресре́те,
Пресе́че ми гу сѣ́рдцето
И ми рече: „Не́миш фа́йда,
Убли́жай си убра́зчето".

2. — Бог дъ би́е, цѣ́рна Стефа́но,
Бо́г дъ би́е тво́йта ма́йка,
Що те ро́ди мо́ре нишанли́я:
С ле́тно слѣ́нце нъ че́лото,
С мисичи́на нъ гѣ́рлото,
Та те да́де нъ дъле́ко,
Нъ дълѐко уф Не́мечко.

3. — Шо съ бе́ли и църве́ни
До́йранските мо́ми!
Ви́но пи́ят, пи́пер зо́бът,
За то́ва съ бе́ли.
Ко́га мѣ́же нъ ура́не,
Они нъ пусте́ле.
— Ей, бре мѣ́жо, ми́ли мѣ́жо,
Мо́шне се ръзбуле́х,
Те́кнало ми е пуну́дище,
Пуну́дище куко́шкичка.

4. — Ва́ш'то се́ло, Те́но, гуле́мо,
Има ли мо́ми у́бави?
— Сюлюма́н а́го я́заджи,
Де́к се е чу́ло, ви́дело
Тѣ́рло без о́вци дъ би́де
И на́ш'то се́ло без мо́ми.

5. — Ей уфча́рче, ти чуба́нче,
Шо си та́ка ръзвъсе́л'ън?
Ръзвъсе́л'ън и ръзше́нън?
— Ей а́нгил, Бо́жи а́нгиле,
Как дъ не сум ръзвисе́л'ън,
Мѣ́жко де́те ми се ро́ди,
Ста́дото ми се нъпло́ди,
Тѣ́рлото ми се нъпѣ́лни.

— Ей увчáрче, ей чубáнче,
Мен ме пýшчи дéдо Гóспо
Дъ ти зéмум твóйта дýша.
— Ей áнгил, Бóжи áнгиле,
Бъ̀ре дàй ми три дни мúфлет
Дъ си óдум дóри дóма,
Дъ си вúдум мъ̀шко дéте,
Дъ си сбéрум верéсии,
Дъ си плàтум бóрчув'то.

— Легнáла мóма заспáла,
Юф éдна мáла градúна,
Пуд éдно дъ̀рво маслúна.
Пудýна ю́го ут мóре,
Уткъ̀рши грáнка маслúна,
Удáри Султáна по лúце,
Тугáй се óна ръзбýди,
Ръзбýди и се ръзсóни.
Ут Бóга нáшел дъ нáйдиш,
Шо тúхо бех си заспáла,
Шо дóбър сон бих сóнила
До трúма лýди дъ млáди:
Пъ̀рвию кúтка дáвише,
Втóрию пръ̀стън мéнише,
Трéти лúце целýвише.
Тóо, шо кúтка дáвише,
Като кúтка дъ вéхне;
Тóо, шо ми пръ̀стън мéнише —
Низ пръ̀стън дъ гу пумúнът;
Тóо, шо лúце целýвише —
Дай ми гу, Бóже нъ я́ве,
Двáмата дъ се зéмиме
С нéго век дъ векýваме.

(гр. Дойранъ)

Дувúца.

Úм'ше адна́ дувúца сус адно́ мъ̀жко де́те. Та́а гу учú зе́неет. Нúщо зе́неет не фáти — сáмо рибáр. Кýпи му мáйка му три въ̀дици. То утúде нъ ре́къта рúба дъ ло́ве. Фáти си адна́ рúбичка. Тръ̀гна нъ пазáро дъ óде, срещна́а гу евре́йто. Пúтат гу:

— Ко́лко, мóмче, рúбъта?

Адúн дáва дéсет гро́ша, дрýги — петнáйсе, нъдкáчве до сто. Дéт'то се зъръдýва мно́го, кýпи си брáшно, кýпи си со́ль и устáнълите пари ги утнéсе дóма. Причéка гу мáйка му рáдусно, пúта гу:

— Що излýви, сúнко?

Дéт'то кажá:

— Рúбичка фатúх, скъ́по га прудадéх. Брáшно купúх, мáмо, соль купúх и устáнълите пáри ги дун'сéх.

Утре зáстра, ка ки óдиш, áко излóвиш дрýга рúбичка, по-скъ́по дъ га прудáдиш.

Дрýгиют дéн дéт'то, ка стáна, пак утúде нъ рéкъта. И фъ́рли си въ́дичката, си фатú дрýга рúба. Утúде па нъ пъзáрут, причикáа гу еврéйто пак. И гу пúтат еврéйто:

— Вчéра нъ мен га прудадé рúбичкъта за сто грóша, дай га па нъ мéн зъ двéста.

Дрýги дáват петстóтин грóша, и излéзе рúбъта му илядо грóша.

И дéт'то рáдусно с'утúде дóма.

— Мáле, вчéра прудадéх рúбъта за сто грóша, купúх си брáшно, купúх си соль, а вáа дън га прудадéх за илядо грóша. Утре, майко, áку излóвум аднá рúбичка, ки га вáриме за нас.

Сýтринта стáна дéт'то утидé нъ рéкъта, фърлú въ́дичкъта, фатú си пак дрýга рúба. И дуйдé дóма, пригутвú рúбъта, истъргá га, ръстърбушú га. Нъйдé вътре аднá чéша. И дéт'то, ка видé чéшката, зачудú се:

— Брéй... рúбъта чéша изгъ́лтала!

Зéме дéт'то дъ га измúе чéшкъта и тáа се нъпълнú сус злáто. Изтýрве гу злáт'то уф кисéто и тýрве га уф пáзвъта. Нъпълнуве га пак вóда, пак стáнъла злáто. И вúке: — Мáле, уфчéра и нéкни прудадéх рúбичкъта, áма с̀ що излéзе ут нъ́тре!

И къжá дéт'то нъ майка му:

— Е́ска, вúке, мáмо, ки излéзум уф срáнсво.

Нъ майка му ѝ устáви нóго злáто, и тръ́гна дъ пътýве.

— Сбóгум, мáмо!

Удé уф адúн град гулéм, цáрски. И там сиднáл уф адúн сирумáшки ан. А́нут бил срéщу цáрскию кунáк. Анджúята кугá си кýпе соль, кугá си кýпе брáшно — сирумáх. Ка сидná дéт'то уф нéговию ан, и нъ анджúята нъпридна рáбот'та. А́ко рéче на дéт'то пет грóша — дáва дéсет грóша. Анджúята гу глéде нóго, нъ ръ́це гу дъ́рже. И днес тъкá — ýтре тъкá, днес тъкá ýтре тъкá и анджúята пуправе си áнут, пуправе си стáи, купýве си пъйтóн и дéт'то сус пъйтóну си шéте из грáдут.

Дънéска шéте, ýтре шéте, и сус цáрскъта мóма се ръзгувáрът. Днес се ръзгувáрът, ýтре се ръзгувáрът и флúзът уф аднá гръдúна, дéка нéма нóго нарóд и сéднът нъ аднá мáса, си пуприкàжвът зъ любóв. И се арéсът двâмата. Адúн ден се излъ́жуве мóм'та нъ него и пак си кáрът любóв ду нéкуй ден.

Гу пúте мóм'та нъ дéт'то:

— Ут къ́де те й тóо бугáсво?

Вúке дéт'то:

— Не сáке дъ знáйш ти.

Мóм'та кáзве:

— Джáнум сéга жéна сум нъ тéбе, как дъ не ми кáйш?

И дéт'то се излъ́жуве, изкáрве чéшкъта ут пáзвъта, нъпъ́лне га вóда — се нъпъ́лнуве сус злáто. Е, той е мóйто бугáсво. Анджúята ут тувá нъпридné. Аку я́дум, вúке, пет гróша, плáщум петнáйсе. Мóм'та вúке:

— Дай дъ тýрум и éска вóда, дá ли е вéрно.

Дéт'то га дáде чéшкъта. Удрúла му адúн шъмáр, зéла му чéшкъта — не си зъ мéн! Бéге си дéт'то уттáм, стрáх мó й да н' гу залóвът, ако вúкне. И мóм'та си пудé дóма, дéт'то уф áнут. Приспáл си тáа вéчер и сабáйлината сбóгум нъ анджúята. Анджúята гу спúре.

— Сéди, вúке, тук, дéте, éс ут тéбе бугáсво сдубúх. Ес нéмах соль дъ си кýпум нъ дéцъта, нéмах брáшно дъ си кýпум, ут ти ка дóйде, бугáт стънáх, нъпръвúх си áнут, убличéх си дéцъта, пъйтóн си кýпих, дъ сигá как дъ бéгиш?

Дéт'то тръгнá нъ гурбéт. Ут ден нъ ден мóм'та се усéще. Слугúните вúкът:

— Цáрскъта мóма — тéжка.

Ут чувéк нъ чувéк нъ бъщá й се чу. Цáрут вúке аднá бáба дъ га приглéде. — Аку й тéжка, вúке цáрут, ки а зъкóлюм.

Бáбъта приглéжде — тéжка мóм'та!

И цáрут вúке:

— Как? Мóйта мóмá вóнка не излéзе и тувá дъ стáне! И вúкът два джúнлята, къчýва га уф пъйтóнут дъ га уткáрът тáму, дéк не пéът пéтли, úм'то дъ не й чýът. И зúмът га тия, уткáрвът ду аднó мéсто. Она им дáве пу аднá стúска пърú и се връ́щът они. Мóм'та тръгнá мéсто дъ тéре. Утидé сигá нóго нъ дълéко, нъ аднá ръскръ́сница: дъ кáжиме такá дъ óде нъ къд Сóлун път, дет' нъ слъ́нце изгрéве нъ слъ́нце заóжде-път. Удубрé гу мéст'то. И викнá тилúл ф тáа укóлнус:

— Кой úма кóли, кой има кóйне дъ нóсът кáмине, вáр, пéсук, ки се плáще скъ́по, прéскъпо. Мáстуре вúка нóго — адин ден, що ки е нъзъ́д, два нъпрéд нек е. Нъбráа се óра. Тáа се нъпръвú нъ мъ́ж — истрижá си кóс'та. И пúте чувéците, кой къквó дъ нóсе. Тáа къжá:

Аку сте сто кòли, дъ се чúнът пéстутини, илúдо, кóлку мóже; мáйстур'то, ако сж дéсет дýши, нéка бъ́дът петнáйсе, двáйсе, сто дýши. И зъпóчнувът ан дъ прáвът мéжду чéтири пъ́та. И áнут се нъпráуве. Зъпóчнувът чéшма дъ се прáве. Направи се чéшмата. Кáжа нъ мáйстур'то дъ устáвът еднá къмáра (дулапче без вратичка). И мóм'та имáла си пуртрéт, още кáа е бúла мóма уф бáщината къ́ща — сж́що кутý кáа е бúла. Týрът гу путрéтут фуф къмáр'та и пúше нъ чéшмата: кой ки дóйде мищурúя, ки пúе, ки я́де, кòйне ки зóбе, пáри нéма дъ се зéме — сàмо пу аднà прúкъзка ки кáже". И зъпóчнувът мищурúи дъ въ́рвът. Týре двáма стражáре нъ чéшмата, кой ки рéчи: „ах!"

И вѣрвът си хóра нъ гóре нъ дóле, пúът, я̀ът, не плáщът, сáмо прúкъзки нъ чурбаджúята му къжýвът.

Чурбаджúята не й нъ тизгя̀ут. То сé утдéлно, уф дрýга стáа. И рудúло се мъ̀жко дéте, без дъ не знáа нúкой.

Дéт'то пурасна́ло — две, три гудúни, защóто тáму врéме вървéло. Адúн ден чул нéйнут любóвник, óти, знáйш, ут пътувáли нъ гóре нъ дóле, къжýвали:

— Абе, нъ едикой-си ан я̀дине, пúйне безъ пáри — сáмо зъ ъднá прúкъзка. Мóже дъ сáке чувéк дъ сéде два-три мéс'ци — пáри не му сáкът úч. Ка чулъ нéйниют любóвник, рéкъл:

— Брей, зъ мéне мéсто! А́ма ка угулéл пък! Ка удрипувéл! Брáда пýщил, не се знáа, óти он бил. И вѣрве, вѣрве си пу пъ̀тут; óде, óде, нъмúра гу á̀нут. Сéдне ду чéшмата дъ се издýше и зúме дъ се нъпúе вóда и дъ се измúе. И мúйки се, пуглиднýве нъ гóре, вúжде путрéтут, тикнáло му, виждайки, изáхнал: „Ах!“

И стражáр'то фа̀щът гу. Им къжýве:

— Дек ки мъ нос'те?

Стражáр'то вúкат:

— Не бой се, при чурбаджúята ки те нóсиме.

Нóсут гу при чорбаджúта. Щом гу видé, тáа услубóжда ги, нъ стражáр'то имъ къжýве:

— Нéма дъ чýвите нъ чéшмата, свъ̀рши се,

И тóзи страх му е дъ сéдне, се бóе, вúке тáа:

— Не бой се, не бой се, — мáа му су ръ̀къта — услубóди се мáлко. Сáкум дъ ми кáжиш аднá прúкъзка, — á̀ма тáа гу познá. Тóо не мóже дъ се сéте, óти нéгув'та любóвница е, и му кáзве:

— А́йде сигá зъпóчни прúкъзката. Тóо къжá:

— Ес не знам прúкъзки, но що сум изтéглял — тувá к си кáжум. Тóо си зафáти ут пъ̀рво:

— Ес бих нъ мáйка еднó дéте, си лóвъх рúби, прудávах ги. Нъ трéтию път рúба излóвих, зúмаме дъ га извáр'ме. Ръстърбýшейки, н'óждум една чéша. И му вúке мóм'та:

— А́ма що хýбава прúкъзка ми гувóриш, ес тóлку гудúни живéм тук, тъква прúкъзка не бих чул, пръдължýви, пръдължýви!

— Тугáй дéт'то къжá:

Ка га нъйдех тàа чéша, зимàх дъ га измúум — нъпълнú се злáто. И тръ̀гнах нъ гурбéт, за да ýчум свéтут.

Удéх уф едúн гулéм град — цáрски. Сиднéх уф адúн анджúя сирумàх. Убугатé чувéкут á̀рно, ес лýда глáва, се зъсъкáх сус цáрската мóма.

Мом'та вике:

— Их, á̀ма хýбава прúкъзка-а-а-а...! Чак нъ съ̀рц'то ми дупрé!

— И мóмчето вúке:

— Ка́ се зъса́ках су ца́рската мо́ма и се дубли́жиме. И ес прийде́х при не́я. А́рно а́ма, та́а излъжа́ ме, зима́ ми че́шкъта, удари́ ми ади́н шама́р, ес бех мно́го бага́т, стана́х сига́ сирума́х, ка́ту ка мъ гле́йш. — Къжа́ му мо́м'та:

— Тъква́ при́къзка не бих чул ду сига́.

Се́тне пи́та гу:

— Пи́е те се не́що — ръки́я или ви́но?

— Е, гуспуди́не, що ки ми да́йте, тува́ ки пи́а.

Чукну́ве нъ вра́тата чурбаджи́ята, изтъ́рчувът слу́гите.

— Що ви́каш, чурбаджи́?

— Дунсе́йте му пу'а́пка.

Нъпи́л си чуве́кут, апна́л си, и пи́та гу мо́м'та:

— Е, сеа ти се спие, дъ си пуле́гниш ма́лко.

— Е, ми се спие, чурбаджи́ я!

Чукна́л пак нъ връта́та чурбаджи́ята. Дутъ́рчуват пак слу́гите:

— Що пи́таш пак чурбаджи́?

— Двама бирбе́ре дъ до́йдът, дъ гу избри́чът, нъ шива́чут дъ му ка́ж'те дъ нъпра́ви ади́н кат бе́ли дре́хи и убуща.

Дуйде́ли бирбе́р'то, избри́чели гу, изтрижа́ли, изкъ́пват гу уба́во, дунесът му дре́хите, убли́ча се, пристегна́ се уба́во.

Утво́рът му адна́ ста́я утде́лно.

Уф тува́ вре́ме ца́рут и́мал мано́вра, аске́рут дъ си гу у́че низ по́л'то. Дигна́л се като ут Со́лун, зъмину́ва уде́ка Лъгъди́на, мине зъ До́йран и тъ́рсе место зъ куна́к зъ аске́рут. Се пугожде нъ бли́зу то́зи ан. Пущи́л два́ма или три́ма аске́ре дъ те́рът куна́к. И до́йранчане ви́кът:

— Не ки се нъме́ре тук куна́к, нъ дъ ка́жиме нъ анджи́ята, уф не́го и́ма ме́сто: илядо фле́вът, илядо изле́вът, то не зи́ме па́ри ни зъ ни́що. Пригувури́ли съ та́м и о́дът, кажу́вът му нъ анджи́ята:

— Чурбаджи́, дуйде́а тру́йце аске́ре уф на́шиют гра́д, но куту ка зна́йш бе́дни, сирума́си, не́ма ме́сто, но́го аске́р и́дел.

Пи́те анджи́ята:

— Ко́лко но́го мо́ж' дъ и́ма? Ти́я къжа́ли:

— Ду три́йсе илята — по́виче мо́ж' дъ и́ма, а по-ма́лко не. Сус ко́ли, сус ко́йне, сувъри́и, пиша́к, дъ дуйде́ме, да́ли има ме́сто дъ на́йдим. Анджи́ята къжа́:

— Еди́н аске́р дъ не вле́зе фъф гра́дут.

И си къжу́ве нъ гра́ждан'то анджи́ята:

— Учиме́н, се́но, ако чи́не пет па́ри, ес ки пла́тум два́йсе па́ри ука́та, и дъ до́йдът чуве́ци дъ рабо́тът, ки им пла́тум ско́по, пре́скъпо, кий ра́нум, колку мо́же дъ я́дат; ахчи́и, що и́ма, дъ до́йдът дъ ва́рът ма́нджа нъ аске́рут — дiméк си́чко, що трибу́ве дъ да́йте нъ ахчи́и, ръбутни́ци ут къкво́ тръбу́ве, си́чко дъ до́нсите.

И, къжаа́ гръжда́н'то нъ си́чките. Кой но́се учиме́н, кой но́се се́но, ахчи́ии утиде́а́, ръбутни́ци утиде́а, а́ма не без па́ри,

ти́я скѫ́по ки имъ се плате, нъ си́те. Пръгутви́я си́чко: ма́нджа, ле́гла, чадъ́ре за сто́ката и за аскéрут. И ца́рут въ́рве фъфъ До́йран сус не́гув'та о́рдия и гра́ждан'те зи́мът гу, ка́рът нъ а́нут. Ца́рут о́де там, причéкуве гу анджи́ята, за уфицéре айри́ ле́гло, за аскéрут айри́ ле́гло. И я́дът, пи́ат три де́на и три но́ща. И ви́ке ца́рут:

— Е, . . . чурбаджи́, ста́на три де́на и три но́ща, как пучи́ве аскéрут, ние ке по́диме. Си́га дъ ти пла́тум и дъ ви́диме сме́тка.

— А . . . благуда́рум, ца́ро! Не́йкюм дъ ми пла̀тиш.

— А мо́же ли тува́? Утре ки бъ́ркът сме́тка мака́р дъ сум царь.

— Не, не, мо́люм ти се ца́ро! Уф ме́не въ́рвът нъ ден иля́да ду́ши, а две иля́да дъ вли́зът и ни́как не им зи́мум. Я́дът, пи́ът и ста́нът, си въ́рвът.

— А как джа́нум не мо́жиш дъ зе́миш па́ри? Ес, ца́рь биде́йки, не мо́жум дъ дусто́юм!

— Не мо́же, ца́ро, дъ зе́мум, и то́о, що и́мум, ки гу изгу́бум.

— Не мо́же, чурбаджи́! Ич о́лмасе, пулуви́н'та дъ ги пла́тум, що сѫ яде́ли и мъстра́в пръви́ли аскéрут.

— Не мо́жум дъ ти зе́мум ни́то па́ра.

Царут пувтури́л:

— Не ки зе́миш, а́ма буга́свуту ки си ка́йш. Ес ади́н цар сум, пак не мо́жум да дусто́юм.

— Е, ца́ро, щом пи́таш, ки ти ка́жум. А по-пъ́рво изви́куве нъ слуги́те дъ гу убле́чът нъ то́а, що е уф ста́ата уф ве́тките дре́и.

— Е, щом пи́таш, ца́ро, дъ ти ка́жум.

Два́мата се́дът нъ адно́, ни́кой не́ма дъ й слу́ше, ка́ко ки ка́жът. Иска́руве мо́м'та че́ш'та ут па́звъта, нъпълну́ве га во́да, ста́не зла́то. Ца́рут, как га ви́де нъ че́ш'та, си фа́ти бра́дата, ви́ке:

— Ама́н, чурбаджи́, та́а че́ша, са́ки, що ки са́киш, дъ ми га да́диш.

— Не мо́же, ца́ро, иля́да фле́вът уф мо́йто а́нче, иля́да изли́зът, ни́кък па́ри не зи́мум. Но́го сирума́си живе́ят, скъ́по им пла́щум, а па̀ри не́мум дъ им зе́мум ни́кък; дъ ме сла́вът и гувóрът и пу зе́мня и пу не́бе, за́що ни́кък па́ра не зи́мум.

— Не, не, чурбаджи́, ца́рут къжа́, пулуви́н'та ца́рсву ти гу дам, че́шкъта да́й ми а. Не мо́же, це́луту ца́рсву ки ти гу да́дум, че́шката да́й ми а.

— Е, царо, ти си ца́рь, а́ма буга́сву не́миш, ес сум анджи́я, по буга́т сум ут те́бе.

Ца́рут се нълюти́л:

— Ка́жи, що ки ка́жиш, или че́шката ки ти а зе́мъ.

Е, ца́ро, а́ко са́киш тъка́: сус ка́ул сум га зима́л, сус ка́ул ки а да́м. Любо́в сус любо́в сум га зима́л — любо́в сус любо́в ки га дам.

Цáрут пумислúл се, ръзглидáл гóре и дóле, сéтне къжýве:

— Ес сум стар, не мóжум да лю̀бум и стрáмно е за мен. . . . ., но сáмо за чéшката се залю̀бувум.

— Е, цáро, ти кату цáрь се излъ́жувиш пу чéш'та нъ усъмдесé гудúшен чувéк, а не кътó твóйта мóма нъ усъмнáйсе гудúни дъ не се излъ́же!

Цáрут га глéде уф óчите. И цáрут кату трéснът стóе.

— Е, вúке мóм'та, цáро, мой тáтко, ти усъмдесé гудúшен за нúщо се излъ́жуваш, сáмо за злáтна чéшка, а ес, на усъмнайсе гудúни дъ не си излъ́жум?! А дъ ти пусóчум той, що мъ излъ́жá?

Цáрут пучудúл се. Чýкнуве нъ врáт'та мóм'та. Изтъ́рчувът слýгите.

— Вúкнайте го!

Ка го викнáа, флúзе уф стáата. Ка гу вúде цáрут, зачудú се. Дигнá се мóм'та, флизé уф дрýгъта стáа. Зúме нейно три годúшно дéте.

— Е, тáтко. вúке, тоз дéте е ут тóо мъ́ж, ей, тáа чéшка, вúке, е ут тóо мъ́ж, áма тóо е ýбуф, не мóже дъ бúде пóвиче. Тóо шитáл глáдин, бóс, гóл, дъ душéл нъ тóо ред.

И цáрут пригъ́рнуве щéрка си и нýчето и зéтут си. Ублúчът гу зéтут, и кáчът се нъ пъйтóнут и тръгнýвът. Ду сúга бише анджúя, а сигá си утúде нъ бáщинъта си къ́ща.

Цàрут слéзе, фнýкут тýрът нъ стóла.

(гр. Кукушъ).

Рецензии и книжовни вести

Mieczysław Małecki, O zróżnicowaniu gwar Bogdańska w pd.-wschodnej Macedonji (Върху различието на говоритѣ въ Богданско въ югоизточна Македония), печат. въ Lud Słowiański, Kraków, 193 т. III, 1, стр. 90-130.

Mieczysław Małecki, Dwie gwary Macedońskie. Suche i Wysoka w Soluńskiem. Część I: Teksty (Два македонски говора — въ Сухо и Висока въ Солунско. Часть I: Текстове), печат. въ „Bibljoteka ludu słowiańskiego", № 2, Kraków, 1934, стр. 90.

Отдавна въ славистиката бѣ обърнато особено внимание върху македонскитѣ говори около Солунъ и Костуръ, въ които сж запазени живи следи отъ старобългарскитѣ носовки. По-голѣмо значение се отдава на говорната група въ областьта на Богданско, представлявана главно отъ говора въ селата Сухо, Зарово и Висока, най-вече защото сж близу до Солунъ, родния градъ на Кирила и Методия, наречени и въ тѣхнитѣ жители „солуняне". Следъ като отъ българска страна още преди 80-тина години бѣ открито сжществуването на речената важна старинска черта въ говора на Висока и сетне на Сухо[1] и Зарово. И безъ това интересътъ за македонскитѣ говори още отъ началото на славистичната наука, — отъ Добровски и Копитаръ, бѣше голѣмъ, а следъ казаната новость тоя интересъ още се повиши, та покойниятъ даровитъ ученикъ на проф. В. Ягичъ, словенецътъ В. Облакъ, въодушевенъ да намѣри въ солунскитѣ български говори посилни доказателства по въпроса за родината на „старословенския" (старобългарския) езикъ, лично прекара нѣколко месеца къмъ края на 1891 и началото на 1892 год. въ града Солунъ и околностьта. Тукъ на Облакъ се удаде да изучи между друго, изпитвайки единъ момъкъ, родомъ отъ Сухо, родния му говоръ. Резултатитѣ отъ изучванията на Облака бидоха обнародвани (посмъртно) въ съч. „Macedonische Studien" (1896 г.), гдето на първо мѣсто личи характеристика на „Dialect von Suho".

Следъ Облака последваха и отъ наша страна нови приноси и обяс-

[1] Въ цариградския в. „Съвѣтникъ" год. 1857, бр. 29 бѣ обнародвана дописка отъ село Висока (Солунско), писана на мѣстното наречие, съ думи, съдържащи носовки (гленда, чендата, ензикъ, пънт, мънчеше и др.). Професоръ Хатала (Прага), узналъ за тая дописка и се сдобилъ съ досежния брой отъ в. „Съветникъ", я препечати въ студията си „Върху носовитѣ гласни въ българския езикъ" (O nosnih samoglasih u bugarštini u obće i napose u novoj), печ. въ хърв. списание „Književnik", год. 1865, г. II, стр. 415-421, 461-476. Съобщението на Хатала направи силно впечатление, и отъ тогава датува голѣмиятъ интересъ въ науката къмъ говора на споменатитѣ села въ Солунско.

нения касателно сѫщата говорна група около селата Сухо, Висока и Зарово (сега, отъ 1913 г. Зарово не сѫществува — изгорѣло), споходени за съвсемъ кѫсо време отъ наши учени (А. П. Стоиловъ[1] и проф. Йорд. Ивановъ. Обаче по-обстойно изучване отъ български специалисти не бѣ възможно поради голѣмата подозрителность на властитѣ спрямо всѣки българинъ, който би се задържалъ тамъ по-дълго, общувайки съ селянитѣ. Затова главно на чужденци, покровителствувани отъ своитѣ правителства, бѣше възможно да услужатъ на науката съ нови подробни изучвания на самото мѣсто. Така има сега много да благодаримъ и на проф. А. Мазонъ (Парижъ) за твърде резултатнитѣ му изследвания на българскитѣ говори въ Костурско (с. Бобощица и др., вж. за това моята бележка въ Македонски прегледъ, год. IX, кн. 1, стр. 30), а не по-малко и на полския професоръ М. Малецки, автора на гореозначенитѣ съчинения, който посвети много мѫчителенъ трудъ лично да престои въ селата Сухо и Висока (сега подъ Гърция), за да изучи по-основателно говоритѣ въ тѣзи села, а тъй сѫщо и говоритѣ на близкитѣ български села въ тъй нареч. Багданско, а именно селата Негованъ, северно отъ Сухо и Висока, и селата Балевицъ (Балевецъ) и Илинецъ (Клисели), южно отъ тѣхъ, близу до езерата Лагадинско и Бешикъ. Възъ основа на събрания богатъ диалектоложки материалъ Малецки е замислилъ да даде подробна характеристика главно на говора на Сухо и Висока, като покрай това не щѣлъ да пренебрегне да отбелязва нѣкои второстепенни белези и въ говора на другитѣ села. Въ обнародваното предварително съобщение въ „Lud Słowiański“ Малецки на кѫсо посочва различията между двѣтѣ групи заедно съ една малка карта (Mapka „Bogdańska“), спира се (подъ заглавие „Drobiazgi z Macedonii“) върху спорни въпроси, засѣгащи характерни белези на говора въ Сухо и Висока, и най-сетне прилага и говорни материали — текстове, записани отъ него по говоритѣ въ Богданско (Teksty gwarowe z Bogdańska) — името по говора въ Сухо, Негованъ, Висока, Баливецъ. По предварителното съобщение на Малецки може вече да се сѫди за важностьта на постигнатитѣ резултати отъ автора. Скоро последва и означеното по-горе второ съчинение на Малецки „Два македонски говора — Сухо и Висока“, съдържащи, като първа часть, текстове, следъ което ще се даде като втора часть, подробенъ словарь и най-сетне, въ трета часть, граматиченъ разборъ на двата говора. На текстоветѣ предхожда уводъ, въ който авторътъ дава любопитни сведения главно за днешното състояние на българското население въ Сухо и Висока, изложени на силно гръцко културно влияния, което особено чрезъ младото нарастващо поколение, както ще видимъ по-долу, ще засегне и старинския имъ говоръ, спазващъ се още доста чистъ у старото поколение въпрѣки факта, че и то е станало напълно гъркоманско.

Отъ уводнитѣ бележки къмъ текстоветѣ узнаваме, че и Малецки е използувалъ за своето изучване на говора въ Сухо главно едно и сѫщо лице — нѣкого си Апостолъ Папучйю (42 годишенъ), известенъ въ селото си като

[1] Вж. А. П. Стоиловъ, На гости въ Зарово и Висока, 1900 год. печ. въ Бълг. сбирка, год. VII, кн 10; Остатъци отъ назализъма въ солунскитѣ села Зарово и Висока (печ. въ Пер. спис. LXI. Отд. отп. стр. 10 г. 1901).

добъръ разказвачъ, чиято автобиография съставлява първия отъ даденитѣ образци на говора въ Сухо. Като се вземе предъ видъ много кжсото време, което Облакъ бѣ употрѣбилъ за да разпита оня младъ работникъ отъ Сухо, чудно е, че все пакъ е успѣлъ да схване доста добре главнитѣ особености на говора. На Малецки е помогнало, разбира се, обстоятелството, че той е престоялъ много по-дълго въ самото мѣсто, ако и по негово признание да е можелъ да изучава говора само отъ речения свой почти единственъ информаторъ — Апостолъ Папучию, защото това, що е записалъ отъ дъщеря му и жена му, както самъ казва, е малко и не до тамъ сполучливо.

Благодарение на по-добритѣ условия за своята работа, Малецки е можалъ да допълни Облака въ нѣколко незабелязани отъ последния особености на говора въ Сухо. Именно Малецки е установилъ една особеность въ ударението, че то, когато има да се падне върху четвърта сричка отъ края ва думата, се отмѣта като второ ударение върху предпоследната сричка, та по този начинъ се образува двойно ударение, срв. напримѣръ я́блъка — я́блъки́тѫ и пр. Що се отнася до това вторично ударение, което е открилъ г. Малецк въ говора на Сухо, ще кажа, че то не е за насъ съвсемъ ново, обаче потвърдява известни отъ тоя родъ факти, останали, може би, неизвестни на г. Малецки, а именно че и въ близкитѣ говори по Неврокопско сжществува такова двойно ударение. Въ единъ ржкописенъ сборникъ по говора въ село Тешово, за който К. Мирчевъ даде подробни сведения (вж. „Единъ неврокопски български сборникъ съ гръцко писмо отъ края на миналия вѣкъ", печ. въ „Македонски прегледъ", год. VII, кн. 2-3, 1931 г. стр. 149-186), говорейки за ударението въ Тешовския говоръ възъ основа на казания сборникъ, г. Мирчевъ (стр. 166) обръща внимание върху развито въ него вторично ударение (Nabenakzent). То споредъ Мирчева не е слабо, а доста силно, и се указва еднакво съ известното вторично ударение въ говора на други села въ Неврокопско — Либяхово, Гайтаниново, Бѣлотинци, Кременъ и Зърново, което се вижда и по обнародванитѣ въ Сборникъ за народни умотворения, т. XXXVI пѣсни изъ тѣзи села. Мирчевъ съ право отбелязва, че и въ говора на с. Търлисъ, на който е писано издаденото отъ мене „Търлиско евангелие" писано съ гръцко писмо (печ. като книга VI на „Бълг. старини"), гдето се срѣщатъ примѣри като ра́таéто, калéсани́те и др., досущъ еднакви съ примѣритѣ, приведени изъ Тешовския сборникъ у Мирчева: о́колни́те, не́гово́то, кли́у́чуве́то, кѣ́штатѣ́ си. Но въпросното вторично ударение е разпространено и по-насеверъ — има го и въ Разложко, за което подробно сме осведомени още преди 30 години отъ статията на Д. Молеровъ „Вторично ударение въ разложкия говоръ" (печ. въ Известия на семинара по слав. филология, кн. I. стр. 173-183, София,, 1905 г.). Молеровъ обяснява че, всѣка четиричсрична дума, чието обикновено ударение пада върху първата сричка, има две ударения, напр. ка́тери́ца, я́реби́ца, ку́чета́, ма́йчини́те и пр. и пр. Молеровъ дава и други любопитни примѣри съ вторично ударение (вж. стр. 180-181). Молеровъ смѣта, че и въ Горноджумайския говоръ ще да има сжщо таково вторично ударение, ако и да не е отбелязано това въ стат. на А. П. Стоиловъ „Ударението въ Горно-джумайския говоръ (печ. въ сжщата I кн. на Изв. на слав. Семинаръ, 183-217), когато самъ Стоиловъ, като

неговъ учитель въ Солунъ, е говорѣлъ съ вторично ударение, повлиянъ отъ родния си говоръ (вж. у Молеровъ, ц. с. стр· 179, бележ.), Молеровъ загатва (ib.), че и по неврокопскитѣ села Обидимъ, Кременъ (изгорѣли презъ въстанието 1903 г.), Осеново и Гостýнъ, а тъй сжщо и въ Мелнишко се говори съ вторично ударение, което сега се потвърдява и отъ изследванията на К. Мирчевъ. Последниятъ казва, че причинитѣ и условията за появата на вторичното ударение щѣлъ да обясни на друго мѣсто. Малецки, както се посочи по-горе, тълкува това съ раздвояване на ударението, когато то стои на 4-та сричка отъ края, въ две ударения, като развива второстепенно ударение на предпоследната сричка. Това фактически е така. Молеровъ смѣта за причина благозвучието, та следъ ударението се търпѣла само една сричка неударена. Споредъ това въ Разложко се говори: кýчетó е тýка; кýчетáта мý са бóлни; калýгерцúитѐ са дошлú; кýкувúчинó е гнездóто; мéчкитé го фанáли (ib. 132). Азъ мисля, че вторичното ударение е реакция, при силно експираторното ударение, противъ пълната елизия (редукция) на сонанта следъ втората сричка подиръ ударението, поради което се развили форми като кýч'тата (дори и кýш'тата), водéнц'та и пр. — редукция, която е твърде характерна въ говоритѣ по Долноаардарско, а сжщо и въ източно-българскитѣ говори. Забележително е, че вторично ударение може да се установи и въ говора на нѣкои сѣрски села, чиито говоръ се покрива съ говора на неврокопскитѣ мърваци, за което вж. у Ст. Романски, Български приказки изъ архивата на Верковичъ, печ. въ Мак. прегледъ, год. III, кн. 4.

Облакъ, споредъ Малецки, неточно е отбелязълъ и думи съ носовки; не е изтъкналъ отношението на акцентувано ѣ спрямо неакцентуваното; неточно и необстоятелно е схваналъ важната особеность, обща на говоритѣ въ Богданско — вокалната редукция. Изъ областьта на консонантизма М. приговаря на О., че у него не е ясно изтъкната палатализацията на съгласнитѣ, особено не била изтъкната въ това отношение разликата между говора на Сухо и другитѣ македонски говори; сжщо тъй непълна е представена морфологията, а съвсемъ липсватъ особености на словарьтъ. Свръхъ всичко Облакъ съвсемъ не се е запозналъ съ говора въ Висока, за което не е ималъ възможность. За нѣкои различия между Облака и Малецки последниятъ допуска, че има значение и растоянието отъ 40-тина години между тѣхнитѣ респективни изучвания, презъ което време може и много нѣщо да се е измѣнило въ говора, що се касае до нѣкои вокални тънкости, напр. на безакцентно *е* и др. Въ обещаната отъ Малецки трета часть на последното му съчинение ще можемъ негли да се освѣтлимъ по-добре върху новитѣ придобивки на автора по реченитѣ граматични точки. За сега специалистътъ и безъ това по дветѣ публикации на Малецки може да си състави добро понятие за днешното състояеие на говора въ Сухо и Висока.

Въ предварителното си съобщение (въ спис. Lud Słowiański), както се спомена, Малецки главно се занимава съ различията на говоритѣ въ Богданско съ огледъ и къмъ нѣкои досежни спорни въпроси въ науката, на които струва тукъ да се поспремъ.

Малецки твърди, че редукцията на гласнитѣ безъ ударение, обща на говоритѣ въ Богданско, се указвала най-силно развита въ го-

вора на Висока, а особено въ Неговань и Сухо, докато значително по-слаба била въ Баливецъ и още по-слаба въ Айватово и Илинецъ. Трѣбва тукъ да се отбележи, че до сега имахме образецъ отъ говора на сжщото село Баливецъ въ издадения отъ проф. Лавровъ и Поливка сборникъ приказки, отъ които първитѣ петь сж означени, че били записани „спроти кáк говóрат на Солýнска каазá на сéло Бáливиц. Това село, се намира край Логандйнску пóли, сряща Васйлско ézера" (вж. Petr A. Lavrov a Jiří Polívka, Lidové povídky jihomakedonské. Z rukopisů St. Verkovičových vydali — Praha, 1933, 129-135). Сега можемъ да сравнимъ текста на петь-тѣ приказки отъ Баливецъ, обнародвани въ гореказания сборникъ (стр. 1-26), съ приказката отъ сжщото село, записана отъ Малецки и обнародвана въ статията му печ. въ Lud Słowiański, подъ № 7. Благодарение на фонетично предадения тукъ говоръ на Баливецъ, виждатъ се неточноститѣ на графиката въ текста на приказкитѣ у Лаврова - Поливка. Особено въ последнитѣ не е предадено произношението на *ѣ* като *ä*, а сжщо и редукцията на гласнитѣ. Инакъ говоритъ и въ двете издания въ главни черти се схожда. Самиятъ Малецки твърди, че неговиятъ информаторъ отъ с. Баливецъ не е предавалъ съвсемъ чистъ родния си говоръ, но други, присжтствуващи селяни отъ селото, го оправяли, когато разказвалъ. При все това нѣкои фонетични непоследователности на разказвача щѣлъ Малецки да изправи въ последствие.

Що се отнася до редукцията на гласнитѣ въ говоритѣ въ Богданско, за която Малецки казва, че била най-силна въ говора на Висока, Неговань и Сухо, ще забележа, че тя се указва до крайность развита въ единъ другъ говоръ въ с. Лехово, близу до Търлисъ, като е засегнала замѣнитѣ и на стб. гласни *ѣ*, *ѣ*, *ѧ*, така че заедно съ замѣнитѣ на стр. *ъ* и *ѫ*, и петьтѣ тѣзи гласни се явяватъ замѣнени отъ гл. *ъ*. Изобщо изглежда, че редукцията на гласнитѣ поради неударение (безакцентность) покрай казаната замѣна на носовкитѣ чрезъ *ъ* въ речената область е взела широки размѣри и се явява дори като unicum въ нашата диалектология (вж. приказкитѣ отъ Лехово отъ № 124-128 въ цитув. Сборникъ на Лаврова, отъ № 125 и № 124, отъ които дадохъ малъкъ образецъ и въ своята досежна рецензия). Нека спомена тукъ, че въ сжщия Сборникъ има приказки, записани и отъ Висока. Разбира се, че обнародванитѣ отъ Малецки текстове и по говора на Висока ще спомогнатъ по-точно да се схване живата фонетика и на тоя говоръ, особено що се отнася до смѣсения вокалъ *ä*, който въ Верковичевитѣ текстове обикновено е предаденъ просто чрезъ *я*, а сжщо и до тънкоститѣ на често колебливата вокална редукция.

Ще забележа само, че и у Малецки изглежда не винаги безакцентниятъ *ъ* да е точно схванатъ; предаденъ е и като *а*, вмѣсто като слаботъмно а сир. *ą*. Наистина и въ други говори често пжти произношението се колебае между *ą* и *а*, така че по-неопитно ухо може по-скоро да схване, че чува *а* вм. *ą*. Сжщото важи и за *ą* като замѣна на неударено *а*. Относително палатализацията на съгласнитѣ въ говоритѣ на Богданско, която изтъква Малецки (ц. с., печ. въ Lud Sł. A. 99), тя намира пълно съответствие и въ близкия неврокопски говоръ въ цитув. статия на К. Мирчевъ. Елизията на интервокалнитѣ съгласни се указва обща на южнитѣ македонски говори, къмъ които принадлежатъ и любопитнитѣ

примѣри у Малецки по говора на Неговань: сéда — сé'иш; к'и га вá'ат ас ó да; са ч'уда, са чу'ш; ям, я̀ди, я̀иш, я̀ат; преда — пré'иш и др. Сжщо тъй сж интересни и примѣритѣ съ *ж'дж'* вм жд: рѣж'дж'а; сáж'дж'а, жéна рóж'дж'а. Мисля, че и тукъ африкатното произношение ж'дж' е по-ново, както и въ много подобни случаи по нашитѣ говори. И чрезъ съгл. група *стр* вм. *ср* (страм вм. срам; са страмуум) се характеризува единството на говоритѣ по Богданско съ долновардарскитѣ говори. Изключението въ Айватовския говоръ, гдето обратно е преобладало *ср* вм. *стр* (срико, сесра, срах), е рѣдко въ тия говори, но го има и въ други наши западни и източни говори.

Въ предварителното си съобщение (ц. ст. Lud Sł. A. 106 нат.) Малецки засѣга нѣколко спорни въпроса. Най-напредъ по-вече се спира върху подигнатия отъ Йорд. Ивановъ въпросъ за мнимо запазенъ *ъ* въ края на нѣкои думи въ говора на Сухо и Висока като напр. сѝлнъ аскéр, éндръ грат (вж. Iordan Ivanov, Un parler bulgare archaique, печ. въ Revue des etudes slaves, год. II, (1922) стр. 86-103), и последвалата критика отъ моя страна (вж. въ Макед. Прегледъ год. I, кн. 3, (1925), стр. 119-121). Въ своя киртиченъ отзивъ азъ първо схванахъ, че за тоя еровъ вокалъ произнасянъ въ края на думитѣ, причината е, че стб. *ъі* въ сжщия говоръ и въ края на думитѣ се произнася редуциранъ въ *ъ*, та допуснахъ, че може по аналогия да се е спазилъ въ края на думитѣ и стб. *ъ*. Обаче после се убедихъ, че въ всички случаи тоя на гледъ запазилъ се краенъ *ъ* не е нищо друго освенъ по-старо *ъі* та подържамъ мнението на Романски, изнесено въ статията му „Мними остатъци отъ краесловенъ еръ въ единъ български говоръ въ Македония" (Макед. Прегледъ, год. III, кн. 1, (1927), стр. 23-35). Смѣтамъ за това неприемлива цѣлата аргументация на Малецки (ц. сич. стр. A. 106-112), който и ссга подържа противното, сир. се изказва въ подкрепа на мнението на Йорданъ Ивановъ. Всичкитѣ приведени примѣри съ прилагателни имена като čésta uvés, drébna fasúl и пр. не сж нищо друго освенъ сложни прилегателни имена съ редуцирано *ъі* въ края, размножили се и по аналогия. Съмнявамъ се при това, че писаното у Малецки *а* въ края е чисто *а*. По-вѣроятно е, че това *а* замѣстя *ъ* (стб. *ъі*), изяснилъ се до *ą*. Дали това изяснение сега е достигнало до чисто *а*?

Въ връзка съ този въпросъ е въпросътъ за съвпадежа на окончанието за именит. падежъ жен. родъ и им. пад. множ. число въ говора на с. Висока, който Малецки подига (вж. „O nie rozróżnianiu 1. poj. i mn. we wsi Wysoka", ц. с. A. 112—114). Поводъ взема М. отъ даденитѣ у мене примѣри, съобщени отъ бившия учитель въ село Зарово, Арнаудовъ: спържих 2—3 риба; на гробищата има многу жена; имаме 2—3 коза, 5—6 овца; имаме многу мъшка (вж. въ моитѣ забележки къмъ Облаковото съчинение „Bamerkungen zu Oblaks Macedonischen Studien", печ. въ Archiv. f. slav. Philologie, год. XX, (1898 г. стр. 587). Въпросътъ напълно е разясненъ тамъ отъ мене, само че сега ще прибавя, че смѣтамъ и примѣритѣ на Арнаудова, предадени както сж били записани отъ него, сж неточни що се отнася до окончанието *а* (въ замѣна на стб. ъı). Увѣренъ съмъ че и въ случая имаме слаботъмно *а* сир. *ą*, защото, гдето ударението въ подобни примѣри пада върху въпросния рефлексъ на *ъі*, ясно се чувало *ѣ*, както е и предадено у мене: паръ-т'ä, метлѣ-т'ä; турска-т'ä паръ н'ä сą кату ту-

кашна-т'ä и пр. (ц. с. 587). Споредъ това и предаденитѣ съ *а* неударени окончания отъ Арнаудова означаватъ по-право ѧ, следователно: жéнѧт'ä, (а не жéна-т'ä), кóзѧт'ä, крáвѧ-т'ä и пр. Примѣрътъ овцá-т'ä напротивъ трѣбва да се оправи съ ѣ вм. á сир. овцѣ-т'ä. Това се потвърдява и отъ даденитѣ тамъ примѣри, записани отъ А. П. Стоиловъ по говора въ село Висока: тр'äбовът пъръ-т'ä. Стоиловъ предава ъı, когато е и безъ ударение, пакъ съ ъ вмѣсто съ ѧ: жéнъ-т'ä; рѝбъ-т'ä. Поради липса на ударение може и това ъ (вм. ъı) да се чува и като ѧ — зависи много отъ човека, който приказва. Следователно фактъ е, че поради редукцията на безакц. *а* въ ѧ и изяснението на безакцентно ъ (=ъı) въ ѧ отъ една страна, и отъ друга поради смѣсването при а-основи на общия падежъ (aceus. sg.) съ общия пад. мн. ч. (accus. pl.) разликата между единствено и множествено число често се е заличила. Има изключения, когато въ единств. число подъ ударение оконч. -*а* на именит. падежъ е преобладало, така че меже да се чува ед. ч. напр. касабá, бахчá а множ. ч. касабѣ, бахчѣ, ед. укá (окá), въ мн. ч. укѣ, ед. ч. брáдѧ (неточно предадено у Малецки брáда, брадáта), но мн. ч. брадѣ-т'ä (стб. брадъı-тѣ); глáва — главáта, мн. ч. гкавѣ-т'ä и пр. И въ източнобългарскитѣ говори по нѣкога се е спазила въ ограничени случаи разлика между именителенъ и винителенъ ед. ч., нпр. въ единъ говоръ се казва (в)ъ̀дà, ъ̀сцà, мѣ̀тлà, а въ съседния говоръ: (в)ъ̀дъ, усцъ̀, метлъ̀ и пр.; удá-та (е) хýбѧ; т'áу дà (вода) ъ̀д'ениц'-т'ä кáра; но: тѧ зарѧд у д ъ т ъ сѧ кáрѧт; ут тúјъ у д ъ йштът дѧ утд'ел'ęт (вж. по-подробно по тоя въпросъ въ моето съч. „Das Ostbulgarische", стр. 105—106). Следователно тъй трѣбва да се разбере и въпросътъ у Малецки относно различаването и неразличаването на единствено и множествено число при имена отъ ж. родъ а-основи, примѣритѣ за които безъ ударение въ края неточно сж предадени съ *а* въ ѧ, както се обясни по-горе.

Известна е елизията на интервокално *в* въ българскитѣ говори и специално въ македонскитѣ, напр. 'ода, тóпо'и, вóло'и, гó'едо, ласто'ица, нéго'а и пр. Малецки по поводъ на едно особено мнение по въпроса за изчезването на това (билабиално) *в* отъ М. Ивковиh (въ стат. „La chute du *v* dans les parlers de la Macédoine occidentale" въ Revue des études slaves, II, (1922), 80—85), е отдѣлилъ, споредъ мене, излишно много мѣсто за да оборва несъстоятелната аргументация на Ивковиh (вж. у Малецки стр. А. 114—119).

Трѣбва пакъ да благодаримъ на г. Малецки за записанитѣ отъ него говорни материали, които следватъ (120—131). Щастлива е била идеята му да даде единъ гръцки текстъ, взетъ отъ гръцки учебникъ за II класъ, и паралелно съ гърцкия текстъ да даде и преводъ, направенъ отъ мѣстни хора по говора въ Неговань, Сухо и Висока. Въ Неговань и Висока се е превеждало задружно въ една кръчма, а въ Сухо е превеждалъ зетьтъ на разказвача Апостолъ.

Издадената първа часть „Dwie gwary Macedonskie", както се каза вече, съдържа главно текстове по говора на Сухо и Висока, а въ увода (I—XV) се даватъ любопитни обяснения главно относително жителитѣ българи въ дветѣ села, следъ като Малецки прави споменатото сравнение между постигнатото отъ него и отъ пок. Облакъ.

Малецки тукъ съобщава по-нови данни за селата Сухо и Висока. Въ Сухо, което се намира въ планинска область, та е мжчно достжпно по липса на

добри пѫтища, сега имало до 4000 жители. Отъ 1924 година гърцкото влияние много се е засилило поради придошлитѣ гърци бежанци отъ Мала Азия вмѣсто турскитѣ жители, които пъкъ се изселили сѫщо тъй въ Анадолъ. Новитѣ гърци заселенци били настанени задъ селото въ новопостроени кѫщи, та не сѫ до сега много повлияли върху българщината въ селото, защото и не били по-вече отъ $^1/_5$ отъ цѣлото население. Гърцизъмътъ напредвалъ при все това главно по причина, че Сухо постепенно се преобразува въ паланка, гдето се завъжда мѣстна гръцка интелигенция. За това и всрѣдъ селото „на пазаря" може да се срещнатъ по-стари селяни, които по-добре владѣятъ гърцкия езикъ отколко своя български. Но въ другата часть на селото обратно по-старитѣ у дома си говорятъ изключително български, а гръцкиятъ езикъ имъ служелъ за разговоръ на пазаря и въ добре обзаведенитѣ „кафенета". Инакъ по-старото поколѣние изобщо успѣвало криво-лѣво да сполучи по нѣкоя гръцка дума. Що се отнася до децата — най-младото поколѣние знае само гърцки, което учи въ училището. Имало и деца, които още разбиратъ и българския езикъ, обаче у деца надъ 10 години българскиятъ езикъ обратно взема върхъ и тѣ редовно си говорятъ на майчиния си езикъ.

Въ Висока — село съ 2000 жители, положението било малко по-инакво. Тукъ нѣмало още гърцка интелигенция, а освенъ гърцкитѣ нови колонисти нѣмало хора, които по-добре да говорятъ гръцки отколкото български. А особено по-старитѣ жени се отличаввтъ съ пълно незнание на гърцкия езинъ. Пришелцитѣ отъ Мала Азия, които се настанили срѣдъ селото и съставяватъ $^1/_3$ отъ мѣстнитѣ жители, почватъ по-бърже да влияятъ въ полза на гърцизъма, особено поради по-тѣснитѣ сношения съ българитѣ, съ които нерѣдко сключватъ и смѣсени женидби. До свѣтовната война се учелъ въ училището книжовниятъ гърцки езикъ, т. нареч. катаревуси (*γλῶσσα καθαρευουσα*), различенъ отъ говоримия гърцки езикъ, но следъ войната последниятъ билъ въведенъ въ училищата, което много спомага за пълното погърчване и откъмъ езика, защото и безъ това българитѣ и въ дветѣ села отъ по-рано се гърчеятъ — сѫ гъркомани, като отричатъ да сѫ отъ българска народность, макаръ че знаятъ и сами казватъ че говорятъ „български". И ако ги запита човѣкъ, казва М., дали тѣхниятъ езикъ е „сърбски" или „славянски", всички еднакво отричатъ това наричайки своя езикъ само „български".

Въ увода къмъ текстоветѣ авторътъ дава биографични сведения за своя разказвачъ Апостолъ Папучию. И той се считалъ гъркъ. Разказанитѣ отъ него приказки е научилъ като дете отъ баща си, а нѣкои знаелъ отъ гръцки книжки, знаелъ малко и турски езикъ.

Въ Висока Малецки е използувалъ като резказвачъ кѣкой съ Петри Мешку, 40-годишенъ, който прекаралъ детинството си въ Зарово па билъ до две години и въ България, та езикътъ му тукъ таме, ако и да сѫ го оправяли присѫтствуващи височани, може и да не е съвсемъ точенъ.

Голѣма цена, разбира се, за насъ иматъ българскитѣ текстове които, съ особени заглавия на брой 34 отъ Сухо и 10 отъ Висока, изпълватъ книгата. Това е първата по-пълна сбирка езиковъ материалъ отъ Сухо и Висока, записанъ напълно фонетично, та много ще услужи на българската диялектология.

X. 1934 г. Л. Милетичъ.

Карлъ Шкорпилъ, Материали къмъ въпроса за сждбата на прабългаритѣ и на северитѣ и къмъ въпроса за произхода на днешнитѣ българи. Отд. отпечатъкъ изъ спис. Byzantinoslavica V. Praha, 1933. Стр. 21. (Съ една цвѣтна етнографска карта на източната половина на Балканския полуостровъ).

Отдавна К. Шкорпила занимава въпросътъ, какво е станало съ прабългаритѣ сир. съ аспаруховитѣ турски българи, които първи основаха българската държава, нѣлолко вѣка заемаха въ нея първенствуваще мѣсто като боенъ и държавнически елементъ и сетне изчезнаха като народъ. Понеже Шкорпилъ, живѣейки въ Варна, най-много отъ своитѣ археоложки изследвания е правилъ въ североизточна България (отъ часть заедно съ пок. си братъ Херменгилдъ), ималъ е много пѫти възможность да изучава Дели-ормана, Тузлука, Герловско и пр. Често му се е спирало вниманието върху етничнитѣ особености на делиорманскитѣ турци — тъй наречените „гаджали“ — и тѣхнитѣ предания, споредъ които тѣ се считатъ за отдѣлно племе отъ тузлучанитѣ-турци и вѣрватъ, че не сѫ дошли отъ Мала Азия, както последнитѣ, а сѫ старовремски жители на страната. Ако и по специалность да не е историкъ, Шкорпилъ неволно е трѣбвало да се занимава и съ въпроси отъ най-старата българска история, особено съ въпроса, който е предметъ на разглежданата тукъ негова студия.

Понеже този въпросъ и до сега стои откритъ, а отъ друга страна етнографскиятъ образъ на североизточна България бърже се мѣни, та въ скоро време ще изчезнатъ и запазилитѣ се въ Делиормана важни за науката краниоложки, етнографски и езикови материали, Шкорпилъ иска да потъкне тѣхното запазване и изучване, като посочва и тѣхното значение възъ основа на значителна собствена сбирка материяли, събирани на самото мѣсто отъ 1887 година насамъ. Заключителното мнение сега, както и по-рано, на Шкорпила по въпроса за сждбата на прабългаритѣ е, че гаджалитѣ, а сѫщо така и гагаузитѣ сѫ отъ единъ и сѫщи произходъ, различаващи се само по вѣра, и че еднитѣ и другитѣ сѫ остатъци отъ прабългаритѣ, дошли на Балк. полуостровъ въ началото на втората половина на VII вѣкъ. Отъ часть това си мнение Шкорпилъ изказа още на 1896 год. (въ „Паметници на гр. Одессосъ-Варна“, въ Отчетъ на Варненската гимназия за 1896 г.).

Като изучвахъ старото българско население и неговия говоръ въ североизточна България (вж. моето съчинение подъ това заглавие, София, 1902 г., малка 8⁰, 224 стр. изд. на Бълг. Книжовно дружество), гдето се указаха само слаби остатъци отъ това население, заинтересува ме и въпросътъ, какво е станало съ него въ тѣзи области, че така съ време е оредѣло. Отъ друга страна правятъ впечатление плътното тукъ турско население, за чието заселване много малко се знае, и гагаузитѣ, заседнали въ североизточната крайморска область. Въпросътъ и за потурченото въ по-старо време българско население се налагаше, а въ връзка съ това и въпросътъ за произхода на гагаузитѣ. Тогава ми се видѣ и мнението на Шкорпила, ако и недоказано, заслужващо внимание въ науката. Въ споменатото си съчинение (стр. 7, 20) съмъ отбелязълъ, че господа авторитѣ — братя Шкорпилови — обещаватъ да подкрепятъ своята хипотеза съ подробни

данни, „които се очакватъ съ голѣмо любопитство". Следъ толкова години сега г. К. Шкорпилъ въ гореозаглавената статия се връща къмъ сжщия въпросъ, изнасяйки още веднажъ всички свои доводи въ полза на старото си мнение за произхода на делиорманскитѣ турци и на гагаузитѣ.

Шкорпилъ преди всичко се основава върху следнитѣ съображения отъ историческо естество. Позовавайки се на статията си „Мадаро-могилското плато" (печ. въ Byzantinoslavica, IV, 1) върху народитѣ въ източната часть на Балканския полуостровъ до идването на славянитѣ и прабългаритѣ, Шкорпилъ приема, че северно отъ Балкана тогава е живѣло тракийското племе Гети, а южно — племето Асти.[1] Гръцкиятъ елементъ въ крайбрѣжнитѣ черноморски търговски колонии и въ римскитѣ легиони въ крайграничнитѣ стратегични области на империята сж упражнявали силно културно влияние върху мѣстния тракийски елементъ, та особено по градоветѣ тракийцитѣ, главно между Дунава и Балкана, постепенно

[1] Шкорпилъ казва, че тракийцитѣ почти не сж имали писменость. Не се знае, отъ какъвъ произходъ сж едни отъ особенъ видъ, до сега необяснени надписи, които рѣдко се срѣщатъ върху скални стени и прости камъни. Въ Варненския музей се е получилъ преписъ на единъ такъвъ надписъ върху една скала до с. Куртъ-Бунаръ (Чирпанско), отъ който той дава факсимиле, което тукъ възпроизвеждамъ отъ часть, защото и азъ притежавамъ единъ преписъ отъ единъ кратъкъ подобенъ надписъ върху каменна плоча, намѣрена въ с. Желѣзница въ Горно-Джумайска околия. За сравнение тукъ давамъ този надписъ тъй сжщо възпроизведенъ. Другъ надписъ отъ тоя родъ билъ намѣренъ въ областьта на Сакарскитѣ долмени до с. Главанъ (вж. и К. Шкорпилъ „Мегалитни паметници и могилища", стр. 55, обр. 48). Наистина сж загатни знацитѣ въ тоя особенъ видъ надписи та не може още нищо вѣроятно да се каже за тѣхъ.

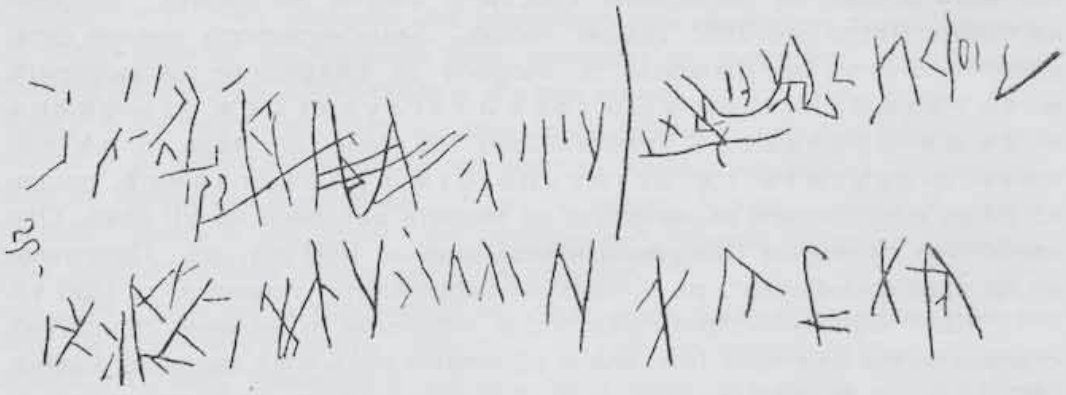

Часть етъ надписа отъ село Куртъ-Бунаръ, обнародванъ отъ Шкорпилъ.

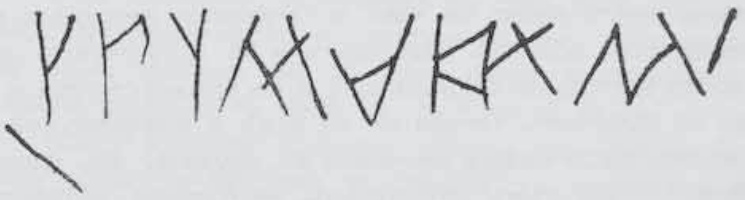

Надписътъ отъ с. Желѣзница (Горно-джумайско).

се погърчвали, докато покрай самия Дунавъ населението се е подавало на римско влияние и въ езиково отношение. Идватъ славянитѣ, чието заселване е траяло отъ края на V в. до половината на VII в., — следователно около 150 години. Не се знае, какво е станало съ тракийцитѣ, размѣсили се съ славянитѣ, а относно аспаруховскитѣ прабългари, нахлули къмъ 679 г., до сега историцитѣ приематъ, че тѣ постепенно и съвършено се послaвянчили. Шкорпилъ смѣта възъ основа на многото запазени следи отъ прабългарски лагери въ североизточния кжтъ, че числото имъ не е било тъй незначително, както обикновенно се взема. Прабългаритѣ сж заели мѣстата въ днешния Делиорманъ и Добруджа; южната имъ граница вѣроятно ще да е била по долното течение на р. Тича (Камчия). Прабългаритѣ сж държали цѣлото Шуменско поле отъ дветѣ страни на Шуменската планина. Следователно отъ голѣмата територия, заета отъ прабългаритѣ — казва Ш. — се вижда, че тѣхното число не ще да е било малко. Следъ дълготрайно търкане на двата етнически елемента — славяни и прабългари — за надмощие въ държавата, найсетне първитѣ напълно наддѣляватъ. Въ борбитѣ между прабългари и славяни голѣма роля ще да е играло и вѣрското различие. Християнството е било едно отъ най-силнитѣ оржжия въ полза на славянитѣ. Споредъ Ш. прабългаритѣ, „особенно западнитѣ въ Делиормана, сж били много упорити противъ християнството, което при все това се е ширило и между дворцовата прабългарска аристокрация. Обаче простиятъ народъ остава вѣренъ на своята езическа вѣра и традиционни обичаи. Че въ самия български дворецъ християнството си е пробило пжть, между друго за това свидетелствуватъ надписи отъ времето на Омортага, три отъ които сж на стълбове, съ кръстове въ видъ на простъ монограмъ на Христа, едновремешни съ самитѣ надписи. Между прабългаритѣ едни — източната часть — сж били подъ влиянието на крайбрѣжния християнски елементъ, — бившитѣ гръцки колонии, у които християнството се е закрепило въ първия вѣкъ сл. Хр., а други — въ западната часть, подпаднали подъ влиянието на исляма, който и инакъ е билъ по-близъкъ на тѣхната езическа вѣра. Знае се, че часть отъ прабългаритѣ, останали при р. Волга, сж приели мохамеданството още въ VIII в., затвърдило се по-силно у тѣхъ въ X в. Знае се сжщо, че при насилственото обръщане на прабългаритѣ въ християнство, особено въ западната имъ часть (10-тѣхъ комитата) се е повдигналъ бунтъ противъ Бориса. Тепърва при царь Симеона славянитѣ напълно сж наддѣлели въ държавата. Поради това столицата отъ „Плиска“ (Абоба) — въ територията на прабългаритѣ — царь Симеонъ премѣстилъ я въ Преславъ, крепость, построена отъ Омортага (821 г. сл. Хр.), на границата на най-мощното славянско племе северитѣ. Насилственото покръстване на прабългаритѣ е довело до значително влошаване на добритѣ отношения межлу прабългари и славяни. Наскоро — презъ 927 г. източна България, а въ 1018 г. и западната Самуилова държава подпадатъ подъ Византия, съ което и борбитѣ поради казания антагонизъмъ между двата народностни елемента въ България заглъхватъ. Следователно — казва Ш. — отъ славянизацията на държавата (споредъ В. Златарски) до 972 г. се изминали до 120 години — съвсемъ недостатъчно време за пълното сливане на два съвсемъ различни народа — прабългаритѣ и славянитѣ. Се-

веритѣ заели територията подъ севернитѣ склонове на източния Бакаанъ съ удобни за живѣене мѣста — котловинитѣ по горното течение на Камчията, „Герлово“ и по рѣка Байрямъ-дере — Ришката. Столица на северитѣ е било Върбишкото градище, което се споменува при похода на импер. Константинъ Копронимъ (768 г.) подъ името Цика (Чика). Споредъ Шкорпилъ днешното турско население въ източния Балканъ е остатъкъ отъ племето севери, което подъ силното влияние на съседитѣ прабългари езиково се е потурчило, а по-сетне, въ турско време, се е помухамеданчило. И тъй, не славянскиятъ елементъ е погълналъ (асимилиралъ) прабългарски, а последниятъ преобърналъ часть отъ славянския елементъ въ турски.

За предполаганото отъ мнозина учени изчезване на прабългаритѣ, като се смѣсили съ славянитѣ, споредъ Шкорпилъ, нѣма исторически данни. Такъвъ кръвно смѣшение споредъ Ш. е и невъзможно: единъ културенъ народъ като прабългаритѣ, който почти двеста години е управлявалъ сждбинитѣ на една силна държава, не може да изчезне безъ следа. Не е възможно пълното му унищожение и пълното му смѣсване съ славянския елементъ, безъ да е оставилъ поне следи въ славянския елементъ. Възможно е, прабългарскиятъ елементъ да не е останалъ чистъ и покъсно да е билъ повлиянъ отъ придошлитѣ на Полуострова турски племена печенеги, кумани и др., особено въ крайбрѣжнитѣ области. Шкорпилъ се позовава на К. Иречекъ, който смѣта гагаузитѣ за потомци на куманитѣ (вж. въ „Ueber die Ueberreste der Petschenegen und Kumanen“ въ Sitzungsberichte, Prag 1889, Arch.-epigr. Mitteilungen X. 130) а В. Мошковъ ги счита за потомци на други тюркски племена[1]. Шкорпилъ за доказателство, колко мжчно се сливатъ два народа, посочва за примѣръ, че дори и тракийски и македонски българи, живѣейки до 150 години въ две махали на едно и сжщо село, не сж се изравнили помежду си и до сега.

Това е ядката на Шкорпиловитѣ доказателства, взети изъ историята. Отъ етнографскитѣ му доводи най-важенъ е, разбира се, че въ североизточна България до освобождението ни па и до сега още преобладава ма-

---

[1] Върху изследванията на руския етнографъ В. А. Мошковъ, — „Гагаузы Бендерскаго уѣзда“ 1900—1903 г.; „Нарѣчія Бессарабскихъ гагаузовъ. Тексты собраны и переведены“, (1904 г. ; — „Турецкия племена на Балканскомъ полуостровѣ“ (1904 г.). — азъ обнародвахъ подъ общо заглавие „Най-нови изследвания по етнографията на гагаузитѣ“ обширна рецензия (печ. въ Пер. списание, кн. LXVI 1905 г.). Тукъ е засегнатъ подробно и въпросътъ за произхода на гагаузитѣ, съ огледъ къмъ мнението на Шкорпилъ. За да си обясни по-добре етнографската връзка на бесарабскитѣ гагаузи съ гагаузитѣ въ България и съ тъй наречените сурчучи въ Одринско и съ другитѣ турски племена на Балканския полуостровъ — караманлиитѣ, къзълбашитѣ и турцитѣ въ североизточна България, — Мошковъ предпрне въ 1903 г. и една обиколка по източна България и по Турция. Въ рецензията си азъ говоря за своитѣ издирвания относно гагаузитѣ въ сев.-изт. България, за тѣхнитѣ селища и пр., следъ което минавамъ къмъ изследванията на Мошковъ, главно за преселенитѣ гагаузи отъ България въ Бесарабия. Мошковъ не намира никакви различия въ езика на гагаузитѣ изобщо. Тѣ, споредъ Мошковъ, говорятъ наречие, най-сродно съ наречието на делиорманскитѣ турци, за което цитувамъ отъ него примѣри. Отъ гагаузки приказки у Мо-ш-

совъ турски елементъ, какъвто не се срѣща на друго мѣсто на Полуострова. Тгва е неоспоримъ фактъ, върху който Шкорпилъ особено набляга, като се основава и на по-старитѣ географични карти, картата на Лежанъ, на англичанкитѣ Makenzie и Irby и др., въ които вѣрно е отбелязана компактната турска маса въ Делиорманъ, Добруджа. Тукъ живѣе най-мощната турска етнична група „гаджало-гагаузката". Друга турска група е заселнала по Камчията и въ Герловско, по р. Байрамдере Луда рѣка (Луда Камчия) и пр., и трета — на западъ между Османъ-Пазаръ и Търново сир. въ Тузлука и около с. Кесарово, гдето живѣятъ т. нар. тузлучани. Гагаузитѣ, пръснати по Варненско и Провадийско до Силистра и къмъ устието на Дунава, ги нѣма южно отъ долината на Девненскитѣ езера. Следъ руско-турската война 1828—29 г. голѣма часть отъ тѣхъ се изселили въ Бесарабия и южна Русия. При преброяването на населението следъ освобождението на България гагаузитѣ сами се означавали като „стари българи", а пъкъ въ Бесарабия тѣ смѣтали себе си за „истински българи." Турцитѣ отъ втората група, заселнали въ областьта на старото славянско племе северитѣ, споредъ Ш. представляватъ особенъ турски типъ, който се отличава отъ гаджалитѣ и гагаузитѣ. По Герловско има следи отъ развалини на църкви, а има още мѣстни названия славянски или преименувани въ турско време на турски. Населението, особено въ Герлово, е било християнско и едва преди 200 години е потурчено. Тузлушкитѣ турци сж и споредъ Иречека отъ по-нова дата, а и сами тѣ смѣтатъ себе си за чисти турци, дошли отъ Мала Азия.

Най-сетне Шкорпилъ привежда и доводи отъ предания у делиорманскитѣ гаджали. У тѣхъ имало предание, че прадѣдитѣ имъ дошли отъ страни отвъдъ Дунава — че тѣ превзели най-напредъ Добруджа, а после Делиорманъ и Шуменското поле. Говорѣло се още, че една часть отъ тѣхъ минала презъ Балкана въ Мала Азия. Пакъ по предание гаджалитѣ се иматъ за най-стари жители въ страната, дори за по-стари отъ сегашнитѣ българи. Особеио любопитни намира Ш. преданията на делиорманци за основаването на дветѣ старобългарски столици и за водопровода въ

кова, записани отъ бесарабски гагаузи, се вижда, че тѣ сж заели отъ българския езикъ много собствени и черковни названия и други културни думи.

Мошковъ не приема хипотезата за куманско потекло на гагаузитѣ. Ако би се доказала хипотезата, че срѣдовѣковнитѣ у з и или у г у з и сж били кумани (както приемаше Иречекъ), тогава би могла да се приеме тая хипотеза. Имало е въ Монголия „тюркско" племе, което само се наричало „т ю р к - о г у з". Това племе се е различавало отъ племето кумани („половци"), което инакъ е било сродно и съ печенегитѣ. На 1055 г. сл. Хр. узо-тюркитѣ, гонени отъ куманитѣ, за първъ пжть нападнали руското Переяславско княжество. Относително името гагаузи, академикътъ Радловъ го изкарва отъ „гаг" и „ауз", а „ауз" — можело да е съкращение отъ „агуз" или „огуз", а пъкъ „гаг" можело да е преправка отъ „гäк-гök-гок", — нѣкакво прилагателно име, дадено на едно отъ родоветѣ на племето „о г у з и". По-нататъкъ (вж. и въ рецензията ми) Мошковъ се простира и върху названието „с у р г у ч и", прави сравнение между куманси фрази и гагаузки и не намира езиково сродство. Напротивъ гагаузитѣ и сургучитѣ М. изкарва сродни по езикъ. М. предполага, че гагаузитѣ може още въ Русия да сж приели православието въ 11 или 12 вѣкъ.

Абоба. Единъ тѣхенъ царь, който дошелъ отвждъ Дунава и завладѣлъ тѣзи страни, построилъ столицата Абоба и следъ това довелъ майка си отъ старото царство отвъдъ Дунава и като я попиталъ, какъ й се харесва новата столица, тя отговорила, че мѣстото било хубаво за биволи, но и за тѣхъ тука нѣмало вода. Затова тя съветвала да докаратъ вода отъ Крива рѣка (Ири-Дере). Най-сетне това царьтъ направилъ и вървѣлъ по водата на водопровода; но когато се обърналъ къмъ водата и рекълъ, че ще върви като куче по него, тя се върнала назалъ въ коритото на Крива рѣка. Подобно предание съобщава Ш. и за построяването на новата столица Преславъ. Майката, запитана, где да се построи столицата, казала, да се построи, „гдето черната змия се преплита съ бѣлата" сир. дето се съединяватъ Дветѣ камчии. За прекарване на водопровода има свидетелства въ единъ надписъ отъ Маламира. Разказва се и за едно предание за двама братя отъ разни вѣри; отъ тѣхъ единиятъ се потурчилъ и затова билъ убитъ отъ другия и пр. Относително населението въ Герлово, по предание то ще да е мѣстно, отъ преди да дойдатъ турцитѣ въ България — още отъ времето, когато Преславъ е билъ столица, а само малка часть отъ жителитѣ въ Герлово ще да е дошла отъ Мала Азия, когато се е заселилъ султанъ въ Върбоца, така ча голѣма часть отъ населението сега тукъ сж стари, потурчени български славяни. За това има нѣкои предания у самото турско население въ Герлово, а сжщо и за заселването на турцитѣ въ Тузлука.

Възъ основа на приведенитѣ доводи Шкорпилъ въ заключение подържа мнението си, че гаджалитѣ и гагаузитѣ сж отъ единъ произходъ — остатъци отъ прабългаритѣ, че балканското турско население, особено въ Герловско, произхожда отъ потурчени остатъци отъ слав. племе севери, че тузлучанитѣ турци сж по-новъ елементъ, дошелъ отъ Мала Азия, че славянитѣ не сж погълнали прабългаритѣ, а обратно, че последнитѣ сж погълнали часть отъ славянския елементъ и най-сетне — че сегашнитѣ българи сж смѣсь отъ славяни и тракийци, та нѣматъ нищо общо съ прабългаритѣ.

* * *

Повлиянъ донегде отъ Шкорпила, както вече казахъ, още когато изследвахъ презъ 1902 година остатъцитѣ отъ най-старото българско население въ североизточна България, бѣхъ наклоненъ да възприема мнението му, но все пакъ оставахъ скептиченъ, колкото и да се смѣтахъ недостатъчно компетентенъ по въпроса за произхода на делиорманскитѣ турци и на гагаузитѣ; той оставаше слабо освѣтленъ поради сжщнитѣ исторически данни. Трѣбваше въ случая езикознанието да каже своята дума, защото не можеше да се допусне, че дошлитѣ покъсно отъ Мала Азия турци въ Тузлука и въ други мѣста по България, да сж били по езикъ, сир. по своя турски диалектъ досущъ еднакви съ аспаруховскитѣ туранци, дошли отъ северъ. Знае се напр. отъ известния списъкъ на имената на първитѣ прабългарски владѣтеликанове и даденитѣ въ списъка прабългарски цифрени названия (споредъ прабългарското леточисление, за което въ последнитѣ десетолѣтия се дадоха задоволителни обяснения), че езикътъ на аспаруховци не се покрива съ езика на делиорманскитѣ турци и на гагаузитѣ. За това едно срав-

нително изучване на говора на тузлушкитѣ турци и на делиорманскитѣ а тъй сѫщо и на гагаузитѣ би имало решаващо значение по въпроса. Мошковъ се занима и съ тая тема и въ заключение намира наистина, че между говора на гаджалитѣ и гагаузитѣ нѣма сѫществени различия, но отъ друга страна не намира разлика и по отношение на говора на тузлушкитѣ турци. Една нова провѣрка се налагаше. Пок. проф. В. Ягичъ въ Виена, членъ на Виенската академия на наукитѣ, съ когото сподѣлихъ мисли по този въпросъ, издействува отъ академията една малка субсидия за да го изучи на самото мѣсто препоржчаниятъ отъ мене г. Гаджановъ, лекторъ по турски езикъ въ нашия университетъ. Следъ като г. Гаджановъ успѣшно завърши задачата си, въ заключение дойде до убеждение, че между тритѣ вида турско население въ България въ езиково отношение нѣма сѫществена разлика, за което даде писменъ мотивиранъ докладъ до Виенската академия, напечатанъ сетне отъ последната.[1] Къмъ казаното ще прибавя и още едно, много по-късно последвало подобно отрицателно мнение на единъ другъ специалистъ, а именно на известния полски туркологъ, г. Тодеушъ Ковалски, професоръ въ Краковския университетъ, който на 1932 год. дойде да изучава турскитѣ диалекти въ България и особено въ североизточна България.[2] Ковалски обърна внимание и върху въпроса, който ни занимава, и изказа мнение, че говоритѣ на делиорманцитѣ и гагаузитѣ въ основата си е единъ и сѫщъ турски диалектъ съ незначителни, известни и на други турски говори въ Полуострова диялектични оттенъци. Колкото и да еволуиратъ съ време езицитѣ, не може при самостойно развитие, какъвто е случаятъ, който ни интересува, да се дойде до въпросната езикова еднаквость, каквато се установява отъ казанитѣ две последни анкети отъ специялисти турколози.

Заинтригуванъ отъ съобщението на Шкорпилъ, че имало два вида гагаузи, както се каза по-горе, азъ тогава, въ 1902 година, се наехъ да се осведомя и лично, до колко това различие е основателно. Резултатитѣ отъ това изучване изложихъ подробно въ цитуваната си книга „Старото българско население въ североизточна България“ (на стр. 15-20). Подъ общо име гагаузи народътъ у насъ разбира християни, чийто майчинъ езикъ е турски. Наистина се прави разлика у народа отъ една страна между гагаузи, които считатъ себе си българи, женятъ се за българки пѣятъ български пѣсни и изцѣло въ домашния си животъ, въ роднинскитѣ си отношения, въ лични названия и др. иматъ доста общо съ българитѣ, и отъ друга между т. нар. „сѫщински гагаузи“ (хасълъ гагаузи) или още наричани „приморски гагаузи“, които сами се наричатъ съ това име, и сѫ се държали донегде на страна отъ българитѣ. Бѣше важно да намѣря нѣкои по-стари хора отъ „сѫщинскитѣ“ гагаузи. Узнахъ, че такива може да намѣря въ Новопазарско, гдето напр. въ с. Войвода-кьой се указаха останали 5-6 гагаузки кѫщи отъ 20-тина кѫщи отъ преди 40-тина години

[1] Вж. въ Vorläufiger Bericht der Balkan-Comission über die Dialectforschungen auf der Balkanhalbinsel въ Anzeiger d. Ak. d. Wiss. (Wien, 1911) № V.

[2] Tadeusz Kowałski, Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du nord-est. Krakow. 1933, 28 стр. (Polska akademja umiejętności. Prace Komisji orientalistycznej № 16).

(сир. къмъ 1860 г.). Нѣма да повтарямъ тукъ, което съмъ изложилъ въ книгата си, между друго и за срещитѣ си съ стария 92-годишенъ гагаузинъ Калчо Тончоолу и неговитѣ спомени, и пр. и пр. Отъ всичко, което узнахъ за гагаузитѣ тогава, не се потвърди реченото дѣление на два вида гагаузи, а се установи само, че еднитѣ сж повече повлияни отъ българския елементъ, а другитѣ — сравнително по-малко, та въ заключение казахъ, че въпросътъ остава откритъ да се реши тъй или инакъ по-късно (ц. с. 20). Че гагаузитѣ сж отъ турско потекло, това и сега е несъмнено.

Като изследвахъ (презъ 1897 и 1898 год.) българскитѣ говори въ северо-източна България, на два пжти ми се падна случай да минавамъ презъ Г е р л о в о и презъ нѣколко отъ прибалканскитѣ села по Камчията. Заинтересуванъ отъ Иречека, който споменува за предания досежно потурчвания на българския елементъ въ източна България и по долното течение на р. Камчия и въ Герловско (вж. въ Мин. Сбор. V, 505, 507; — Cesty po Bulharsku, и въ българ. преводъ), поразпитвахъ, да узная нѣщо повече отъ миналото на турското население въ тия области. Намѣрихъ (вж. по-подробно въ цит. мое съч. Старото българ. нас. и пр. стр. 9-18), че герловскитѣ турци, които населяватъ около трийсетъ села, не се отличаватъ по нѣкой външенъ етнографски белегъ отъ тузлушкитѣ турци. Що се отнася до езика, за който азъ не бѣхъ компетентенъ да сждя, видѣхме, че надлежни специалисти не установяватъ нѣкои основни различия. И у герловскитѣ турци, както изобщо у турцитѣ, по-старото минало не се помни, па изобщо турцитѣ не обичатъ да имъ се загатва за българско потекло и за потурчване. Оставаше за потвърждение на преданието относно сравнително късното потурчване на българитѣ въ Герлово да се подирятъ нѣкои нови доказателства въ мѣстнитѣ названия и въ запазени български културни думи, въ лични названия, каквито обикновенно дълго време се спазватъ и следъ като известенъ народъ се асимилира съ другъ народъ. Знае се, че по-старото име на Герлово е било Герилово, и че жительтъ тукъ се е казвалъ „герилец“ (вж. у Иречека, Cesty 650). Потурчването ще да е станало въ половината на XVIII в., Мѣстнитѣ предания сжщо тъй сочатъ то да е станало „отъ преди 150 год.“ (сир. отъ сега преди 185 год.). А пъкъ заселението на Тузлука съ турци може да е започнало къмъ края на XVI в., та следъ това да е дошелъ редъ да се потурчи „Герилово“, както го нарича пжтешественикътъ Джорджичъ. И други сведения, събрани относително времето на потурчването (вж. ц. ми съч. стр. 10-12), се съгласяватъ съ казаното (вж. и у Иречека, Cesty 634). Собственитѣ имена у герловскитѣ турци сега сж турски, но до неотколѣ нпр. въ с. Търновца е живѣлъ нѣкой си Костоолу ага, а такива имена (Костоолу, Стояноолу), по казването на по-стари герловчани турци е имало по-преди доста много. Въ с. Ямла има единъ турски родъ „мюсулманолларъ“; споредъ едно мнение на турци, този родъ билъ по потекло не отъ Мала Азия, а отъ старитѣ жители на селото, но нареченъ билъ така, когато приелъ „правата вѣра“. По-голѣма цена имаха за мене мѣстнитѣ български названия, спазени въ говора на герловскитѣ турци като Зайчи-баиръ, Ливада-чаирла, Брудъ (=бродъ), Папаз-ейдинде (Поповъ долъ), и др. Различни мѣстности се казватъ „селище“ или „градище“, една чешма въ гората се нарича „Каконунъ-чешмеси“ сир. „Какината чешма),

кѫсата брадва която българитѣ въ с. Вардунъ наричатъ „крива брадва", — герловскитѣ турци я казватъ „кривѣца"; българитѣ вардунчани вмѣсто бълг. ритли (заградки на колата), казватъ по турски „ангѣчъ", а напротивъ тѣхнитѣ съседи, герловскитѣ турци, ги казватъ „рикли", а „ангъчъ" тѣ наричатъ само сѣненитѣ ритли; въ с. Ямла съ думата „процепъ" означаватъ една часть отъ колата, докато самитѣ българи си служатъ съ турската дума „аръжъ"; на колата „колебарнитѣ", и то основитѣ горе и долу нѣкои стари герловски турци наричатъ „сабици", докато българитѣ въ Вардунъ сега ги казватъ по турски „канати"; въ Новопазарско „сабици" казватъ на ритлитѣ (вж. ц. с. у мене 18 стр.). Важенъ приносъ къмъ тѣзи данни представяватъ изследванията на Д. Гаджановъ, изложени въ статията му „Герлово, кратки етнографски бележки" (печ. въ Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ по случай на 25-годишната му книжовна дѣйность. София, 1912 стр. 104—118). Тукъ Гаджановъ дава много нови доказателства за станалото потурчвзне на българското население въ Герлово, подкрепени съ български думи и български мѣстни названия, запазени у турцитѣ тукъ, а сѫщо и съ особености на турската фонетика, повлияна отъ българския езикъ, именно редукцията на неударенитѣ гласни. Гаджановъ дава примѣри и отъ запазени български народни обичаи и обреди у герловскитѣ турци. Г. установява, че северно и южно Герлово сѫ били потурчени въ разни времена и че потурчването на южната часть е станало по-рано. Въ южната часть се указва преобладаващъ анадолски елементъ и че следитѣ отъ нѣкогашното българско население тукъ сѫ по-малки, отколкото въ северната часть. Възъ основа на това Г. приема, че преди потурчването тукъ трѣбва да е имало силно заселване на турски преселенци — сѫщитѣ, които се срѣщатъ и въ Делиормана, въ Пловдивско и въ Карнобатския балканъ. Тогава трѣбва да е станало и частично изселване на българското население отъ южно Герлово.

Тѣзи езикови данни смѣтамъ за важно доказателство, че въ Герлово е имало потурчване, така че и Шкорпиловото мнение относително Герловско е приемливо, разбира се съ резерва що се касае до мнението му, че тукъ сѫ били потурчени „остатъци отъ слав. племе севери". Относително произхода на делиорманскитѣ турци, видѣхме, че изнесенитѣ до сега научни доказателства не потвърдяватъ достатъчно хипотезата на Шкорпилъ. Наистина съображението му, че не е вѣроятно така съвсемъ да изчезне единъ числено значителенъ и сравнително доста културенъ народъ, какъвто е билъ прабългарскиятъ, безъ да остави значителни следи въ езика и бита на българскитѣ славяни, които, споредъ обиходното схващане до сега въ науката, сѫ го погълнали, не е за пренебрѣгване, и затова въпросътъ остава още откритъ. Би могло за сега, при липса на по-сигурни данни, да се възрази пакъ, че въпросното безследно изчезване може да се обясни съ това, че прабългарскиятъ елементъ много се е разредилъ съ славяни, като е билъ пръснатъ по твърде уголѣмилата се българска държава като войнственъ елементъ; че славянкитѣ жени въ семействата на прабългаритѣ, принудени да се женятъ съ тѣхъ, много сѫ повлияли въ полза на славянския езикъ и бигъ; че не е доказано, доколко многочислени сѫ били дошлитѣ аспаруховски прабългари; най-сетне може да се предположи, че ако и да е останало въ сев.-изт.

жгълъ известно количество прабългари до идването на турцитѣ, то тѣзи отъ тѣхъ, размѣсени съ последнитѣ, много лесно сж можели да бждатъ асимилирани и по отношение на езика. И произходътъ на гагаузитѣ, до колкото е обясненъ въ изследванията на Радловъ, Мошковъ и др., не ще да има първоначална общность съ прабългаритѣ. Що се отнася пъкъ до християнската вѣра на гагаузитѣ, приемливо е, че тѣ отъ южна Русия сж дошли вече покръстени, вѣроятно презъ XI или XII вѣкъ, споредъ мнението на Мошковъ въ цитув. му съчинение.

Л. Милетичъ.

Іван Огіенко, Член в українській мові. Історично-порівняльний нарис. (Членъ въ украинския езикъ. Исторично-сравнителенъ очеркъ). Варшава 16, стр. Отд. отпеч. отъ „Рідна Мова" (Родна речь), бр. 9-10, г. 1934.

Когато за пръвъ пжть изтъкнахъ (въ 1887 г.) незабелѣзания въ науката фактъ, че членъ, и то напълно склоняванъ, сжществува въ старобългарския езикъ (Пер. Спис. XXI-XXII, 305; O clanu i bug. jeziku, 1889), и че по този характеристиченъ белегъ историческата връзка на новобългарския езикъ съ старобългарския се указва непрекжсната, въпросътъ за по-старитѣ, предисторични начала на члена сжщо така не бѣше уясненъ. Наистина въ синтаксиса на слав. езици на Миклошичъ бѣ отбелязано, че и въ руския народенъ езикъ често се употрѣбява мѣстоим. *тъ* по начинъ, който, ако и да не е сжщински членъ („wenn es nicht ganz und gar der artikel ist"), все пакъ е близъкъ на българския съ тая разлика, че се срѣща, и то рѣдко, най-вече въ именителенъ-винителенъ падежъ, и че срѣд. родъ *то* може да се употрѣби и вмѣсто мжжки и женски родъ. Въ заключение Миклошичъ пакъ твърди, че тая употрѣба на мѣстоимението *тъ*, свързано съ края на думата, която се срѣща въ старословенския и въ староруския езикъ, нѣма значение на членъ („im altslovenischen und im altrussischen hat das nachgesetzte *ъ* nicht die Bedeutung des artikels" ц. с. 128). Обаче въ последвалитѣ мои изучвания по въпроса се доказа, че напротивъ между руския и българсиия езикъ по отношение на члена сжществува идентичность що се касае до произхода и първоначалното му развитие (вж. съч. „Членътъ въ българския и руския езикъ", 1901 г.). Този фактъ постепенно спечели надлежното признание въ науката и остана открить само въпросътъ, има ли и доколко основателни доказателства, че и въ малоруското (украинско) наречие е сжществувалъ, както въ великоруското, склоняванъ задпоставенъ членъ. Понеже изнесенитѣ въ науката примѣри отъ тоя родъ се отнасяха до великоруското наречие, бѣ се образувало мнение, че задпоставенъ членъ открай време не е билъ свойственъ на малоруското наречие. Затова бѣ отъ немалко значение фактътъ, съобщенъ неотколе отъ проф. В. Погорѣловъ, че въ писмени паметници отъ XI и XII в., по произходъ отъ Киевска Русия, се указвалъ чести примѣри съ задпоставенъ членъ *тъ, та, то*, а сжщо така и съ чл. *сь, си, се* (вж. В. Погорѣловъ, Употрѣбленіе грамматическаго члена въ говорѣ Кіевской Руси домонголскаго періода" — печат. въ „Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ", 1933, стр. 169—180; вж. отзивъ за това въ моята статия „Едно писмо отъ Бобошчица до Екзарха Антимъ I", печ. въ „Мак. прегледъ", г. IX, кн. 4, стр.

27 нат.). Въ връзка съ неразяснения още въпросъ за старото руско населиние въ Поднепровието презъ дотатарския периодъ, Погорѣловъ приема, че сѫществуването на члена въ реченитѣ паметници може да се вземе за доказателство въ полза на хипотезата, споредъ която презъ време на татарското нашествие старото великорусko население отъ тази область, доколкото не е било унищожено, ще да се е отдръпнало на северъ къмъ Москва и че по-късно малоруси се заселили въ Киевската область, дошли откъмъ Волынь и Галичь.

На това заключение на проф. Погорѣловъ сега се противопоставя проф. Огиенко въ гореозначената статия, въ която най-напредъ се засѣга изобщо историята на члена въ индоевропейскитѣ езици, а специално — въ българския и руския езикъ, като се изтъква, че сѫществува членъ и въ малоруското наречие обаче „не съвсемъ такъвъ, какъвто е въ българския езикъ". Предъ видъ на важността на въпроса, който засѣга българския езикъ въ неговата цѣлокупность, критически ще се спра по-подробно върху досежнитѣ съображения на автора.

Въ уводната часть на статията си г. Огиенко на кѫсо излага, какъ въ индоевропейскитѣ езици се развилъ членъ отъ показателнитѣ мѣстоимения. Ако и да сѫ му известни моитѣ изследвания относно члена въ българския езикъ и дори най-новата ми студия „Къмъ историята на тройния членъ въ българския езикъ" (печ. въ „Български прегледъ", год. 1933, год. II, кн. 1, стр. 1—16), гдето е разясненъ въпросътъ за относителната показателность на члена въ българския езикъ, при все това г. Огиенко и сега още не схваща добре, че въ граматичния членъ може и да не е еднакво ослабнало показателното значение на мѣстоимението и че тъкмо въ това се крие функционното различие на тритѣ члена въ българския езикъ, всѣки отъ които е по-вече или по-малко показателенъ. Както се вижда отъ синтаксиса на тритѣ члена въ новобългарскитѣ наречия, тѣ иматъ три различни значения, напр. жена-*са* или жена-*ва*, жена-*на*, жена-*та*. И въ старобългарския езикъ сѫществуватъ тѣзи членни форми, които сѫщо така се различаватъ споредъ показателното си значение, което може да бѫде или просто показателно (демонстративно), напр. образо-сь, или относително показателно, напр. образо-тъ. Началата и на третия членъ, образуванъ отъ мѣстоим. *онъ*, ги намираме въ староб. паметници, напр. льстецъ-онъ, свѣтъ-онъ (вж. въ цитуваната ми статия „Къмъ историята на тройния членъ въ стб. езикъ"). Напразно г-нъ Огиенко се заплита въ противоречие, като излиза отъ неоснователната теза, че за да се образува членъ мѣстоимението трѣбвало да изгуби показателното си значение, и за това ту признава, че известни старобълг. форми съдържатъ членъ, ту пъкъ не признава[1]. Въ различнитѣ славянски езици показателната сила на мѣстоим. *тъ, та, то* — казва О. — различно е ослабнала, а най-много въ българския езикъ, поради което се развилъ сѫщински членъ (правдивий член).

---

[1] „Алє прикладів чисто членного вживання *тъ, та, то, сь, си, се* в давніх старо-слав. памятках зовсім мало, бо звичайно ці займенники ще мают свою вказівну силу, або анафоричні, и вважати їх за чистий членъ ніяк не можна" (ц. с. 3).

Тъкмо обратното е вѣрно, защото въ българския езикъ само въ члена *ът, та, то* сравнително е ослабнало показателно значение, докато членоветѣ *ъс, са, со*, респект. *ов, ва, во* и *он, на, но* тъкмо съ това се отличаватъ, че сж спазили относително показателно значение. Въ съч. си „Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache" съмъ опредѣлилъ значението на тройния членъ, подкрепено съ многобройни примѣри (стр. 46, 132—135). Както чл. *ъс* въ родопскитѣ говори, сжщо тъй и чл. *ов* въ македонскитѣ и въ единъ северозападенъ бълг. говоръ посочва предметъ, който се намира близко до говорителя, членътъ *ън (он)* въ вчички говори, имащи троенъ членъ, е показателенъ за предмети, намиращи се относително подалечъ отъ говорителя. И въ цитув. ми статия „Къмъ историята на тройния членъ" сж дадени достатъчно примѣри за обяснение по този въпросъ.

Въ руския езикъ, споредъ О., има граматиченъ членъ *-от, -та, -то*, но само по южнитѣ и югозападнитѣ народни говори, докато въ литературния езикъ ужъ членътъ билъ съвсѣмъ непознатъ (літературна мова не знае його зовсім). И това не е вѣрно, както ще се види по-долу.

Съвсемъ голословно О. отрича и старинността на члена въ българския езикъ. „Българскиятъ ученъ Л. Милетичъ, казва О., образуването на члена въ българския езикъ отнася до праславянския периодъ. Но за това нѣмаме никакво доказателство". При това О. приема, че развитието на члена въ руския езикъ се отнася най-рано къмъ XI в. Изобщо, споредъ О., членъ въ индоевропейскитѣ езици се е развилъ тепърва въ историческия периодъ, ако и да било приемливо, че ослабването на показателната сила на мѣстоименията може да е почнало и по-рано. Споредъ това, и относително българския членъ О. не е съгласенъ съ мене по въпроса за произхода на българския членъ. Но и това си отрицателно мнение О. не подкрепя съ доказателства. Защото не стига само просто да се отрича значение на членъ на изнесенитѣ отъ мене множество примѣри изъ староб. паметници (вж. „Къмъ историята на тройния членъ" и др.) както постжпва О. Споредъ него това били все обикновени примѣри съ постпозитивно употрѣбени показателни мѣстоимения, които нищо не доказвали относно въпроса за члена; напротивъ тѣзи примѣри въ грамадното си мнозинство дори не принадлежали къмъ моята тема, поради което моитѣ досежни работи много губѣли отъ своята научна стойность. Тази категоричность, съ която О. се противопоставя на моитѣ доводи, и смѣлостьта на изразитѣ, съ които си служи, се дължатъ на изтъкнатото узко семазиологично гледище на О. относително условията за да се образува членъ. При това О. не схваща въ случая органичната връзка между форма и значение, именно не отдава значение на постпозитивното (задпоставено) положение на показ. мѣстоимение, което още въ праславянско време е довело до съединение съ прилагателното име (compositum), напр. добръ-и, а по-сетне въ синтезата добрыи, въ която показ. мѣстоимение вече напълно се е обърнало въ членъ. Освенъ това твърде учудва, че О. не може да съгледа генетична връзка между приведенитѣ у мене старобългарски форми съ троенъ членъ и днесъ сжществуващитѣ досущъ такива членни форми въ нашитѣ български наречия, — родопски и западно-български resp. македонски. Наистина по-рано и други славянски учени, между които и нѣкои отъ най-виднитѣ, не бѣха ясно съзрѣли споменатата връзка

между старобългарски и новобългарски, обаче голѣмо кжсогледство показва едно таково отрицателно гледище по въпроса, каквото има О. и сега още, следъ даденитѣ толкова явни и неопровържими доказателства, които се изнесоха въ цѣлъ редъ изследвания, посветени на историята на члена въ българския езикъ. Казахъ вече, че О. не може да схване точно, що е членъ и що не е членъ въ дадена сложна именна форма, съдържаща показателно мѣстоимение, а това е последица у О. на старата лингвистична школа, която не отдаваше нуждното значение на формалната страна въ синтаксиса. О. самъ признава, че въ стб. езикъ има членъ, но той съглежда членъ взирайки се само въ значението на мѣстоимението, до колкото му се вижда че е показателно или слабопоказателно, та му се чини, че въ стб. езикъ имало членъ само въ много малко примѣри: „Старословянські памятки правдивих членів подають дуже мало. Крім того Мілетич свої приклади так скорочуе, що з них зовсім не видно, що ми власне маемо — чи то дійсно член, чи просто вказівний або анафоричний займенник“ (стр. 5). Що се касае до приговора, че примѣритѣ сж дадени у мене твърде съкратени, и това е неоснователно, защото у мене всжду е посочена страницата на изданието, отъ гдето е взетъ всѣки примѣръ, така че г. О. винаги е можелъ да се справи въ надлежния контекстъ. А че съ рѣзка (-) свързвамъ члена съ името, това правя, защото считамъ мѣстоимението нераздѣлно отъ последното, образувайки заедно съ него членната форма, която съ време може да еволуира и формално и семасиологично, както доказватъ различнитѣ членни форми въ днешнитѣ български наречия. Затова считамъ напълно излишенъ съвета, който дава О.: „J вже зовсім непотрібно такі займенники Мілетич приеднуе до йменника рискою (-) —це ж не члени“ (6). Доколко О. не разбира въпроса за развитието на члена изобщо, показватъ наредитѣ у него цитати изъ съчинения за членъ въ разни индоевропейски езици. Тукъ обаче струва да се отбележатъ нѣкои твърдения на О., съ които иска да докаже, че членътъ въ руския езикъ късно се е развилъ. Посочва, че въ езика на най-старитѣ Новгородски паметници отъ XI—XII в, както и въ най-старитѣ московски отъ XIV—XV в., имало членъ. Отъ друга страна въ „старо-украинскитѣ“ (малоруситѣ) паметници отъ XI—XII в., а особено отъ началото на XII нпр. въ съч. на Черниговеца Данила — казва О. — имало добри примѣри съ членно употрѣбление на мѣстоимението. Но тъкмо това доказва, че въ известни руски паметници дори отъ XI в. има доказателства за сжществуване на членни форми. Въпросъ е, доколко тѣзи доказателства важатъ само за Украина, а още по-голѣмъ въпросъ е, защо тъкмо у малоруситѣ липсва членъ. Разбира се, въ старата руска писменость не е можело да се отрази състоянието на члена въ всички съвременни народни говори, обаче важно е все пакъ, че въ нѣкои паметници членната форма е засвидетелствувана, и то отъ сжщия формаленъ типъ, каквато е и българската членна форма, за което вж. и у Погорѣлова (цитув. съч.) примѣри изъ първонач. лѣтописъ по Лаврентиевския преписъ, сравнени съ паралели изъ Ипатиевския и др. преписи: приду въ градось (въ Ипат.: городъ свои); заложи градъ Бѣлгородъ... бѣ бо любѧ градьсь (городосъ И., градъ сеи — въ преписъ Радзивилски и Академически); возлюбиша съвѣтось (свѣтось И., свѣтъ

сеи Р., А.); и пристояху совѣту сему; възлюби мѣсто се... утверди мѧ въ мѣстѣ семь; за не перея славу отрокотъ; да би ни далъ гору-ту... вда имъ гору-ту и въ горѣтои просѣчено оконце; и въ горах тѣх кличь великъ и пр. пр. Като се вземе въ внимание още и общославянската сложна прилагателна форма, която има членно значение, ясно е, че първитѣ начала на тая форма засѣгатъ дори праславянския периодъ. За случаенъ съвпадежъ относно посочената формална еднаквость между руския и българския членъ не може да става и дума. Затова О. съвсемъ неоснователно се противи да се отъждествява българския членъ съ „южноруския" членъ („Утожнювати член болгарський із північно-російським, як то роблять Л. Мілегич і інни, ніяк не можна, бо вони в істоти своїй не однакові"). Приведениятъ при туй цитатъ изъ Шахматова (Синтаксис, § 578), който показва, че на Ш. въпросътъ за члена тъй сѫщо е неясенъ, не е никакъ въ полза на и безъ това забърканата аргументация на Огиенко.

* * *

Всичкото умуване на Огиенко, на което до тукъ се спрѣхъ, му служи за подготовка къмъ отговора на главния въпросъ, къмъ който пристѫпя въ втората часть на темата си, а именно „Има ли малоруското (украинското) наречие членъ?" (Чи має українська мова члена?). Въпрѣки отрицателното мнение по този въпросъ, установено въ науката, Огиенко се мѫчи да докаже, че още отъ най-старо време малоруситѣ сѫ си служили въ езика си съ членъ, който билъ подобенъ на члена въ великоруското наречие, но сѫщевременно билъ и нѣкакъ си особенъ, различенъ отъ него, — членъ, който нѣмалъ „такова значение като българския членъ", понеже билъ непоследователенъ, непостояненъ, плеонастиченъ и пр.— съ една дума билъ особенъ типъ въ развоя на слав. членъ и пр.: „Український член не має такого значення, як член болгарський або й російський, — він не послідовний, несталий, але він зовсім такий, яким його бачимо в наших памятках X-XII ст. Цебто — поступового, значного розвитку членних функций у *той, та, то* не було, хоч вказівна сила займенника часом так сильно втрачуетьса, що він стае плеонастичним і може бути легко опущений. Це особливий тип у розвої словянського члена" (15 стр.). А въ какво се състои този „особенъ типъ", който ужъ представлявалъ членътъ въ малоруското наречие? Отъ приведенитѣ у О. доказателства за това съвсемъ не се вижда, че има такова нѣщо, защото тѣ потвърждаватъ обикновеното и въ други славянски езици колебание между препозиционна и поетпозиционна употрѣба на показателнитѣ мѣстоимения, върху което и азъ се спирамъ подробно въ статията „Членътъ въ българския и руския езикъ" (стр. 7-8). Може въ много случаи показателното мѣстоимение да се указва плеонастично употрѣбено, сир. по смисълъ да е подобно на членъ, но това още не е установена членна форма, каквато се има предъ видъ, когато е дума за членъ въ руския и българския езикъ — не е сложна именна форма, която и сложно се е скланяла, досущъ по подобие на сложното склонение на прилагателнитѣ. Многочислени следи отъ това сложно склонение на члена въ руския и въ българския езикъ сѫ установени както

съ примѣри отъ старата руска и българска писменость, така и отъ живитѣ днешни руски и български народни говори (вж. за това въ мои и въ посоченитѣ тамъ руски съчинение). Нищо ново и нищо особено не е доказалъ г. Огиенко, като изнася изъ малоруски източници примѣри съ показателни мѣстоимения въ препозиция или постпозиция като напр.: той борщ кислий; ту ю дитину охристити; ту кінву; у тій конівці и др.; переліч той, огонь той; пішла у Назарет той; молодий той; Дніпр той: як те море біле; тая мати молодия, як тая лілія цвіло; як цвіт той; як муха та; як та гадюка; чого тая мати так сердита; тая дитина; у тім місті преславному; сховав заповіт той; огонь небесний той погас; як той лист и пр. и пр. Никой не оспорва, че въ тоя родъ примѣри показателното значение на мѣстоимението може донегде да е и ослабнало, обаче не „съвсемъ", както О. схваща („У більшості цих прикладів слова *той, та, те* зовсім утратили свій вказівний займенниковий характер"). Но съ такива примѣри не може да се обори фактътъ, че въ малоруското наречие не се е развила сжщинска членна форма, нито твърдението въ този смисълъ на Халанский, цитувано отъ О. И. Халански решително твърди, че „украинската речь не познава членъ". А тъкмо заради това примѣритѣ съ множество членни форми въ паметници отъ XI-XII ст., писани въ Киевската область преди татарското нашествие, цитувани у Погорѣлова, даватъ основателенъ поводъ за хипотетичното заключение, че въ тая епоха, — XI и XII ст., въ Киевската область е живѣело великоруско племе. Тази мисъль, както сега и О. изтъква, наистина не е за пръвъ пжть изказана отъ проф. Погорѣловъ, защото по-рано и Халански е дошелъ до такъво предположение: „Фактъ согласія памятниковъ языка Руси сѣверо-восточной и Руси южной въ употрѣбленіи члена. — Казва Х. — мнѣ кажется не можетъ не быть принятъ въ соображеніе при рѣшеніи давнишняго вопроса объ отношеніяхъ говоровъ старо-кіевскаго и сѣверянскаго къ нынѣшному малорускому нарѣчію". Толкова по-умѣстно сега сжщата мисъль проф. Погорѣловъ, подбуденъ отъ моитѣ изследвания относно члена въ българския и руския езикъ, сериозно я подйема, изнасяйки подобни примѣри изъ реченитѣ старо-киевски паметници като многозначителни въ казания смисълъ, именно като паралели къмъ българскитѣ членни форми, образувани съ мѣстоименията *тъ* и *съ*, за да дойде и той до заключение, че „членьтъ въ говора на дотатарска Киевска Русия свързва този говоръ съ великоруситѣ и българскитѣ говори, а сжщевременно го отдѣля отъ малоруситѣ говори, които нѣматъ членъ. Инакъ казано, съ това се потвърдава отдавна изказаното мнение за по-голѣма близость на старо-киевското наречие къмъ великоруситѣ говори, отколкото къмъ малоруситѣ". Отъ своя страна пъкъ Огиенко счита това заключение на Погорѣлова съвсемъ неоснователно и, както по-горе изложихъ, се сили да докаже, че въ малоруската речь имало членъ, изразяванъ съ показателно мѣстоимение въ положение предъ и следъ името, както въ примѣритѣ, които по-горе цитувахъ. Но не вижда ли г. Огиенко, че аргументира противъ себе си? Той съ това пакъ доказва, че за него не е важна формалната страна на члена, което и самъ си го казва: „Займенник той, та, те в своїм „членнім" значенні може бути в українській мові в усіх відмінках як і вдавнину; постпозиційні форми мало чим різняться від форм

препозиційних. Займенник цей, ця, це (сей, ся, се) рідко втрачае свою вказівну силу, але в західніх говорах часто маемо сей, замість східнього *той*". Това сж конфузнитѣ, отрицателни аргументи на О.

По-горе отбележихъ неоснователното твърдение на О., че въ руския литературенъ езикъ съвсемъ не се употрѣбявалъ членъ. Почти е излишно да се опровергава това, понеже се знае, че и въ книжовния руски езикъ отъ столѣтия насамъ по-вече или по-малко се е отразила и тая особеность на народната речь — членътъ, и че и сега общо безъ изключение у всички писатели се употрѣбява последниятъ остатъкъ отъ нѣкога склоняемия членъ — именно онази частица *то*, която сега се счита сѣкашъ плеонастична прибавка къмъ всички видове форми на езика, а най-главно къмъ именнитѣ форми, като, напр. у А. Чеховъ: записалъ бы ты на него, на мальчишку-*то* хоть землю — Бутёкино-*то* это; мальчикъ-*то* хорошенькій (изъ разказа „Въ оврагѣ"); рубли-*то* заправду фальшивье (ib.) и пр. и пр. Но покрай тая, сега обща „частица" *то*, въ книжовния езикъ срѣщаме, ако и много рѣдко, и други преживѣлици отъ члена, главно членъ *от* за мжж. родъ, ед. ч. и *те (=тѣ)* за множ. число. Да вземемъ, за примѣръ следнитѣ примѣри, които си отбележихъ у М. Горький и Л. Толстой: не на этомъ-ли тебѣ глаз-*отъ* вышибло? (М. Горький, „Городокъ Окуровъ"); муж-*отъ* у нея въ Воргородъ ушелъ (М. Г., „Матвей Кожемякинъ"); обмыла бы хоть тѣло-*то* ему (ib.); плохо дѣло-*то* (ib.); здѣсь больной — хозяин-*отъ*; да мой-*отъ* (мужъ) не любитъ (ib.); Гривенникъ? Понимаешъ ли ты слово-*то* гривенникъ а? (ib.); а грѣхи-*те* не пущаютъ насъ (ib.); душа-*то*, чай, у всѣхъ одной величины (М. Г. „Исповѣдъ"); а гдѣ у тебя шапка-*то* (ib.); а село-*то* бѣдное (ib.); а горе-*то* легче будетъ тебѣ (ib.); Господь-*отъ* нашъ добренкій до всѣхъ справедливъ (ib.); Главное-*то* твое-душо-*то* не отпишутъ (ib.); а тамъ оглушили меня — ударилъ ротный по уху- не слышу на правое-*то* (ib.); не отъ жалости я и зубомъ скрипѣлъ, а отъ великой-*той* обиды (ib.); ты монахом-*то* неговори; они завистливи монахи-*то* (ib.); Савелъ Иваничъ, помой руку-*то* (М. Г., „Матвей Кожемякинъ"); больно болитъ рука-*то* (ib); гдѣ хмѣль-*отъ*? (ib.); экой у тебя кулак-*от*; цвѣток-*отъ* въ курникѣ воткнутъ былъ; всѣмъ вѣодомо, что невѣста-*то* не дѣвушка; сорванъ уж давно цвѣточик-*отъ*; дважды поджечь хотѣли: один-*отъ* разъ и занялось было; вотъ я те обобью ихъ уши-*те*; на кладбище-*то*, чай не пустятъ его; вотъ и мнѣ тоже чекотно, какъ про старое-*то* вспомню; а теперь старый-*то* Масловъ золотую медаль носитъ (ib.); иди родной, ждетъ вѣдь народ-*отъ*; какъ же племянникъ? — моему хозяину-*то* жених-*отъ* (Л. Толстой, „Власть тьмы"); ну что старик-*отъ*? — Аль помиратъ хочетъ? (ib.); а съ достаткомъ мужик-*отъ*?; Самовар-*то* поспѣлъ, что-ль? Выдумали новое. А чтоже новое-*то*? выходитъ, что дѣло-*то* все только въ этомъ; вѣдь название-*то*, однако, какое подлое! вот это-*то* и удивительное (Л. Т. „Крайцерова соната"); видал коня-*то* новаго у Лукашкій (Л. Т. „Казаки") и пр. и пр.[1]) Въ по-рѣдки случаи у рускитѣ писатели се срѣщатъ и членни

[1]) До колко често се е употрѣбявалъ членъ въ руския езикъ, може да се види напр. отъ следната извадка изъ единъ подлистникъ „Троицынъ день" въ

форми за женски родъ, ед. ч. *та*, напр. рыба-*та*, *ту* — за вин. пад. ж. р., и др. за което и въ надлежата литаратура сж дадени примѣри (вж. у мене „Членътъ въ бълг. и рус. ез.").

Съ казанитѣ последни остатъци отъ члена въ руския езикъ напълно се съгласяватъ и многочислени примѣри въ по-старитѣ руски писменни паметници, даже и въ тѣзи, които произхождатъ отъ Киевска Русия, та споредъ мене сега и относително члена умѣстно се поставя реченията въпросъ за отношението на малоруското спрямо великоруското наречие.

Соф. XII. 1934. Л. Милетичъ.

Павелъ П. Шатевъ, Въ Македония подъ робство. Солунското съзаклитие (1903 г.). Подготовка и изпълнение, София, 1934, 8° 325 стр. Цена 80 лева.

Авторътъ на книгата „Въ Македония подъ робство", г-нъ Павелъ Шатевъ, е самъ участникъ въ трагичната борба, която завързаха нѣколко буйни младежи, увлѣчени до фанатизъмъ отъ идеята за освобождение на Македония отъ турското иго презъ 1903 г. (16—18 априлъ), когато избухна взривътъ подъ Отоманската банка въ Солунъ и биде запаленъ френскиятъ корабъ „Гвадалквивиръ". Последвалата обща паника въ града завърши съ масово арестуване и избиване на множество българи, между които на първо мѣсто платиха съ живота си и самитѣ съзаклетници съ изключение на четирима, останали живи, между които и нашиятъ авторъ. Шатевъ е единъ отъ участницитѣ и при прокопаването на канала подъ Отоманската банка въ Цариградъ, а следъ това — и на канала подъ Отоманската банка въ Солунъ. Свърхъ това Шатевъ е извършителтъ на атентата противъ французкия корабъ „Гвадалквивиръ". За тѣзи свои деяния, ако и останалъ живъ до сега, Шатевъ скжпо заплати: осжденъ на смърть и, следъ тригодишно очакване въ затвора да се изпълни присждата, ненадейно помилванъ отъ султанъ Хамида (23. IV. 1906 г.) на доживотно заточение въ Африка — въ града Мурзукъ на областьта Фазанъ (до 900 километра южно отъ гр. Триполи), — Шатевъ за чудо е можалъ да предолѣе страшнитѣ мжки въ затвора и заточението, докато най-сетне следъ две години, благодарение на една втора султанска амнистия (21 юлий 1908 год.), живъ се завърна въ родината си, стигналъ въ Солунъ на 3. X. с. г.. На 6. XI. с. г., за първъ пжть се запознахъ съ Шатева въ София. Лубопитствувахъ

в. „Россія и Славянство" (Изд. въ Парижъ, 7. VI. 1930), гдето единъ отъ народа възхитено си спомня за Москва и черквитѣ. Наистина той сега употрѣбява само атрофирания членъ *то*, обаче синтактично редовно замѣнява бившия склоняванъ членъ: „Вонъ Казанская наша, башенька-*то* зеленая! А вонъ, возля-то ее, бѣлая-*то*! Донской монастырь нашъ, а то — Данаиловъ въ рощѣ-*то*. А позады-то колокольня-*то* высоченная... А Иванъ-то Великой, а Кремь-*то* нашъа? А вонъ-те Сухаравая Башня. А орлы-*те*, орлы на башенькахъ! А Москварика-*то* наша а? А подъ наш-*то* за лужкомъ бѣлый, красный — Кока колокольня-*то* съ узорами, съ кудерьками а! Дѣвичій монастырь это. Кока Москва-*то* наша! Гляди, Матушка — Москвато наша! Да гдѣ-же земля-*то*? Внизъ-то, въ провалъ глядижь она гдѣ, Москва-*то*! Пойдетъ заватра Господъ по всей землѣ. Радост-*то* кока а? Господь-*то* чего казалъ?

да узная подробности по солунската афера. Тогава Шатевъ бѣше на 26 години. Той се съгласи да ми разкаже споменитѣ си, като разбра, че имамъ намѣрение да ги запиша за да се запазятъ за историята на македонското освободително движение. Тогава узнахъ отъ Шатева, че той си държалъ въ Мурзукъ подробни бележки и за преживѣното отъ него следъ солунския атентатъ до освобождението му отъ заточение. Насърдчихъ го и всѣкакъ му съдействувахъ да стъкми тия свои спомени за печатъ, като бѣхъ увѣренъ, следъ като вкратце се запознахъ съ живота му въ Фазанъ, че споменитѣ му ще бждатъ съ голѣмъ интересъ четени. Шатевъ сериозно се залови за тая работа и така въ 1910 година се яви книгата му „Заточението въ Сахара-Фезанъ" (София, 8⁰ 250 стр.). Обнародването на моитѣ записки, съдържащи споменитѣ на Шатева по Солунското съзаклетие и прелюдията му въ Цариградъ, можахъ да напечатамъ много по късно — презъ 1927 год., като VI книга отъ „Материяли за историята на македонското освободително движение" (издание на Македон. Научень Институтъ). Къмъ тази книга прибавихъ съ известни съкращения особено интересната първа часть отъ книгата на Шатевъ „Заточението въ Фезанъ". Споредъ това на това си издание дадохъ заглавие „Солунскиятъ атентатъ и заточеницитѣ въ Фезанъ по спомени на Павелъ П. Шатевъ". Въ своя предговоръ тукъ (1—17 стр.) давамъ обща преценка на съдържанието като исторически материалъ, а сжщо давамъ и характеристика на лицата, взели участие въ тая кървава трагедия, като използувахъ за цельта отъ часть и брошурата на Ст. Симеоновъ „Солунското съзаклятие", (печатана въ 1921 год., София 8⁰, 24 стр.), а именно авторовата характеристика на солунскитѣ съзаклетници въ връзка съ общия вървежъ на освободителното дѣло въ Македония, срѣдъ което неминуемо се обособяваха и кржоци отъ недоволници по известни принципиални съображения.

Всичко, което до тукъ разказахъ, е по поводъ на гореотбелязаната нова книга на П. Шатевъ, въ която той излага историята на Солунското съзаклетие — именно неговата подготовка и изпълнение съ голѣми подробности и въ връзка съ своя личенъ животъ, почващъ отъ ранна юношеска възрасть, както и съ постояненъ огледъ къмъ постепенно развиващето се македонско освободително дѣло — отъ самия му зародишъ. Шатевъ обаче съвсемъ е премълчалъ да спомене, че сж издадени отъ мене, казанитѣ Спомени. Тази книга, съдържаща и прибавката за заточението въ Фезанъ, бѣше посрещната много добре и въ чужбина, и тя широко популяризува името на автора му. Ако това важно опущение отъ страна на Шатева съзнателно е сторено, може би, отъ боязьнь, да не би новата му книга да се вземе отъ публиката като единъ видъ второ издание, напраздно така се е помислило, защото новото съчинение е действително нова книга съ преинтересно и твърде ценно историческо съдържание, което ще осигури на книгата трайна стойность и въ бждеще. Свърхъ това книгата представя увлѣкателно четиво, годно твърде да заинтересува и читатели отъ по-широката публика. Докато въ моето издание фактитѣ сж на кжсо предадени, сега Шатевъ ги е допълнилъ и съживилъ съ подробни пояснения и много епизодични прибавки, та книгата му е получила забавенъ повествователенъ характеръ. Мжчно е да се

предаде дори и приблизително по-важното отъ книгата — толкова много интересни факти се нижатъ едно следъ друго отъ край до край. Все пакъ ше се помжча да изтъкна нѣкои по-интересни моменти.

Интересенъ въпросъ е, какъ при оная строга мнителность на турскитѣ аласти спрямо българитѣ е можала идеята за освобождението на Македония чрезъ революция така потайно да обхване духоветѣ на почти цѣлата интелигентна младежь и да я настрои за борба на животъ и смъртъ въпрѣки очевидното и непреодолимо надмощие на противника. Този въпросъ най-напредъ задавахъ на всички, чиито спомени по тѣхни разказвания записвахъ и сетне обнародвахъ въ деветьтѣ книги „Материали за историята на македонското освободително движение“, и всѣкога отговоритѣ посочваха за първопричина главно влиянието на известни български и чуждестранни книги, съдържащи истории на въстанически и изобщо на революционни движения, между които не липсватъ „Подъ игото“ на Вазова и „Запискитѣ“ на Захария Стояновъ, а покрай това и влиянието на учителскитѣ и ученически срѣди по цѣла Македония, специално въ Солунъ и пр. Въ новата книга на Шатевъ сега на този въпросъ много по-обстойно е даденъ отговоръ, който може да се вземе за типиченъ, съ общо значение за всички македонски дейци. Шатевъ, роденъ и отрасълъ въ Кратово, откровено си разказва, какъ още въ детинството му се зародила мисъль за борба противъ турцитѣ, особено ненавиждани поради обноскитѣ на кратовскитѣ бейове, притежатели на цѣли села, чиито български жители сж били тѣхни безпрекословни ратаи. Тази мисъль постепенно е расла въ главата на буйния младежь, за което умѣло е разказано у него подъ заглавия „Юношески волности“, „Въ Скопие въ пансиона“, „Първитѣ бунтовници комити“, „Солунската гимназия“, „Ученически бунтъ“, „Ученическа ревность и любезнателность“, „Мисли, идеи и действителность“ и пр. За съживяването на народния свободолюбивъ духъ сж имали влияние и посещенията, които ученици, главно презъ време на ваканция правѣли на българскитѣ по-важни манастири. Шатевъ разказва за посещенията въ манастиритѣ Св. Иоакимъ Осоговски и Св. Гаврилъ Лесковски, кждето младежьта отивала на поклонение и гдето покрай това се е срѣщала съ маса народъ и отъ по-далечни краища, та се е приказвало и критикувало по новото раздвижване на духоветѣ противъ турската власть. Така надъхани и ученицитѣ въ гимназията лесно се сплотявали въ съзаклетнически сдружения. Шатевъ разказва за първия такъвъ ученически кржжокъ въ Солунъ, въ който билъ членъ, и за единъ „отдѣленъ терористически кржжокъ“ въ Солунъ, на който сжщо станалъ членъ. Фанатизиранитѣ младежи, влѣзли въ сношение и съ Борисъ Сарафовъ, замисляли какви ли не смѣли грозни акции само и само да се предизвика вниманието на „европейскитѣ сили“ върху нетърпимия животъ въ Македония (вж. стр. 43 нат.). Тогава е възникнала и мисъльта съ сжщата цель да се минира и разруши Отомансзата банка въ Цариградъ, съ което чувствително да се засегнатъ европейскитѣ капитали. Въ издаденитѣ отъ мене Спомени на П. Шатевъ, изпълнението на тоя планъ, по случайно издайство недоизкарано до край, е описано твърде драматично, а въ новата книга и съ много любопитни допълнителни подробности. Паралелно е била започната такава акция и противъ Солунската отоманска банка, подробно

описана и въ първитѣ Спомени на Шатевъ. По цариградската акция, която преждевременно се разкри, и последвалото арестуване на дейцитѣ, между които е и Шатевъ, въ книгата има любопитни епизоди, а сжщо така и по подкопаването на банката въ Солунъ, гдето Шатевъ, освободенъ, тъй сжщо взима участие. Читателтъ остава учуденъ отъ патриотичния делириумъ, който при солунската акция достига своя върхъ та възбужда младитѣ съзаклетници до нечуто — рѣдко въ историята себеотрицание, при което далечъ загазилитѣ младежи не сж можели трѣзвено да водятъ смѣтка за печалнитѣ последици на тѣхния героизъмъ, които ще се струпатъ върху главитѣ преди всичко на невиннитѣ солунски българи, както и стана.

Покрай описанитѣ събития въ Солунъ въ книгата сж вмъкнати характеристики на мнозина отъ първитѣ македонски дейци, които тогава водѣха освободителното движение по други пжтища, неодобрявани отъ солунскитѣ своеглави т. нареч. „гемиджии“, къмъ които се е числилъ и Шатевъ. Въ разговори, ставали въ лични срещи съ реченитѣ дейци и при разни други случаи и обстановки, характеристиката на освободителното движение изобщо и особено въ психологично отношение тукъ се допълва съ ценни страници. Авторътъ се старае обективно да изрисува различнитѣ бунтовнически методи на действие, безъ видима тенденция да оправдае своето и на другаритѣ си становище. Интересни сж даденитѣ подробности за борбата, която покойниятъ Гарвановъ е водилъ противъ солунскитѣ съзаклетници, както и за поведението тогава на други видни дейци по движеиието — Дѣлчевъ, Сарафовъ и др. спрямо тѣхъ. Авторътъ е прибавилъ и нѣколко интерестни страници за борбитѣ между централисти и върховисти презъ 1902 год., за опититѣ да се помирятъ двата лагера, за Джумайското въстание (6-16 октомври 1902 г.), за идването на графъ Ламсдорфъ въ София и за последвалитѣ грѣшки и разочарования, които особено сж засилили у нетърпеливитѣ „гемиджии“ убеждението имъ, че трѣбва да се действува чрезъ изолирани насилнически акции, а не чрезъ масово участие на народа — чрезъ общо въстание — главниятъ поводъ на разногласие. И реченото убеждение така дълбоко е било заседнало въ умоветѣ на „гемиджиитѣ“, че и следъ кърваво завършилата се солуиска акция, въ която и тѣ изгинаха, пакъ случайно останалитѣ четирима се държатъ предъ солунския извънреденъ сждъ, който ги осжди на смърть, така хладнокръвно и непреклонно, че и сждътъ и чуждестраннитѣ представители, присжтствували тамъ, сж се чудили на това изумително тѣхно геройство. И наистина, колкото сж необикновено смѣли действията на атентаторитѣ срѣдъ „суматохата“, настанала въ Солунъ по време на атентата, не по-малко поразява и последвалото неустрашимо държане на останалитѣ отъ тѣхъ живи — Шатевъ, Георги Богдановъ, Миланъ Арсовъ и Марко ив. Бошнаковъ въ продължителния — тригодишенъ затворъ въ „Еди Куле“ въ Солунъ до помилването имъ на доживотно заточение въ Африка. Затворническиятъ животъ въ Солунъ е описанъ и съ огледъ къмъ патилата въ него на множество други затворени българи, между които сж били и д-ръ Петъръ Кушевъ отъ Велесъ, сега живъ въ София, и пок. Тодоръ Лазаровъ отъ Щипъ, тъй сжщо осждени и сетне изпратени на заточение въ Мала Азия, всички оковани въ желѣза. Въ

голѣмата група отъ 156 души, осждени на заточение въ Африка, е билъ заедно съ споменатитѣ трима уцѣлѣли „гемиджии" и П. Шатевъ. Извънредниятъ сждъ е заседавалъ и въ Велесъ, отъ гдето сж родомъ повечето солунски атентатори, и тамъ е произнесълъ тежки присжди. Между затворенитѣ е билъ и Ив. Гарвановъ, който, както се каза, напраздно е правилъ голѣми усилия да предотврати скроения солунски атентатъ. И Гарвановъ тогава отиде на заточение въ Мала Азия.

Книгата на Шатевъ става още по-интересна и поради многото образи на мѣстности, сгради и лица, съ които е изпъстрена. Дадени сж образитѣ на Йосифъ Даскаловъ, Траянъ Китановъ, Влад. Карамфиловъ, Петъръ Манджуковъ, П. Мерджановъ, Гоце Дѣлчевъ, Я. Сандански, К. Арсовъ, Т. Александровъ, Б. Сарафовъ, Д. Груевъ, Георги Богдановъ, Миланъ Арсовъ, Марко Ив. Бошнаковъ, Хасанъ Фехми-паша, заседанието на извънредия сждъ въ Солунъ заедно съ обвиняемитѣ, изправени предъ сжда, Конст. Ив. Кирковъ, Илия Тричковъ, Гоце Чаневъ, Мицо Ковачевъ, Христо Зулфовъ, Ив. Гарвановъ, Кочо Арабовъ, Кочо Шатровъ, д-ръ Петъръ Кушевъ и Тодоръ Лазаровъ. Образитѣ сж въ връзка съ разказани епизоди и лични характеристики.

XI. 1934 г. Л Милетичъ.

Тодоръ Геровъ, При Шаръ. Исторически бележки за Северна Македония отъ преди хиляда години и спомени отъ Тетовско. София, 1934 год., 70 стр.

Отъ предговора на автора узнаваме, че е написалъ книжката си по молба на единъ свой съотечественикъ въ Америка, да му изпратѣлъ „нѣщо писано" за родното имъ мѣсто, види се, Тетовско. Идеята, разбира се, е похвална, и тъкмо за това е струвало, щото авторътъ да се потруди да стъкми книга съ съдържание, което наистина би задоволило, както самъ казва, „любознателностьта и вкуса на нашенцитѣ, които живѣятъ съ спомени за бащинъ край и търсятъ разтуха въ минути на носталгия". Но и при най-добро желание авторътъ не е постигналъ цельта си, защото не ще да се е постаралъ, бидейки самъ несведущъ по тая материя, да узнае, какво е писано до сега за Тетовско, да избере най-интересното и подходеще за читателитѣ си, та да принесе ползата, която го е подтикнала да се залови за писателство. А можело е да се постигне това сравнително не много мжчно, защото литературата за Тетовско не е голѣма. А че и тя не е използувана, това личи отъ съдържанието, ако и авторътъ да следва лошия навикъ на известни писатели съвсемъ да премълчаватъ книгитѣ, отъ които заимствуватъ. Най-сетне и това би се простило въ случая, стига авторътъ да е съумѣлъ да подбере материала и да го систематизува, както подобава за една популярна книга, та да излѣзе отъ изложеното нѣщо цѣло, ясно и интересно. Но, за жалость, и това не виждаме въ книгата, която инакъ е хубаво отпечатана, съ нѣколко добре възпроизведени снимки. Отъ нѣкои мѣста въ нея, гдето се споменува името на проф. А. Селищевъ и книгата му „Пологъ", се вижда, че авторътъ е ималъ на ржка съчинението „Пологъ и его болгарское население" (София, 1929, 439 стр.). Ако бѣше умѣялъ г. Геровъ сериозно да си

послужи макаръ само съ този източникъ, книгата му би съдържала най-потрѣбното и най-интересното. Защото у Селищева систематически и подробно е описанъ Пологъ (Тетовско и Гостиварско) географично и етнографично, съ много хубави снимки отъ природата, градоветѣ Тетевенъ и Гостиваръ, нѣкои села и населението въ народнитѣ му носии. У Селищева се говори и за развалини, крепости, кули, черкви и манастири; даватъ се сведения отъ най-старата история на Полога до 16 в. Особена заслуга на Селищева е, че е препечатилъ (57-72 стр.) важнитѣ бележки на известния народенъ учитель Андрей Стояновъ, обнародвани презъ 1891-1892 год. въ българския цариградски в. „Новини" подъ заглавие „Бележки по пжтуването ми изъ Тетовско". Стояновъ, родомъ отъ Габрово, е учителствувалъ въ Тетово отъ 1866 до 1894 год. (поминалъ се въ 1894 г.). Нашиятъ авторъ, Геровъ, направо е заимствувалъ отъ тия Бележки на Стояновъ (очевидно, по изданието на Селищевъ), но, разбира се, безъ да посочи ясно източника си, свърхъ това твърде откжслечно и нескопосно, както постжпва и съ всички други сведения, които пълнятъ книгата му. У Стоянова редомъ сж дадени любопитни сведения за Тетово, за селата и манастиритѣ, за праздници и народни обичаи и пр. У Селищева пъкъ сж изброени по отдѣлно всичкитѣ села въ Полога — въ Тетовско и Гостиварско, докато Геровъ ги е събралъ на купъ и споменалъ безразборно само имената имъ.

Отъ друга страна Геровъ се е прострѣлъ на много мѣста въ книгата си върху исторически и етимологически въпроси, колкото безинтересни за широката публика, толкова неясни и дори недостжпни за слабата подготовка на автора да ги разбира както трѣбва. Вмѣсто да спомене напр. просто, че има два Полога — Горни (Гостиварско) и Долни (Тетовско), Г. се увлича да разсжждава върху етимологията на думата „Пологъ", за погрѣшното у нѣкои селяни смѣсване значението й съ името Тетово и пр. Слабостьта си да етимологизува тукъ авторътъ издава, като изказва разни, твърде наивни предположения: че Горни и Долни Пологъ можело да означава, като се гледатъ градътъ Тетово отъ високо и прострѣлата се предъ него равнина, „положението (посоката) на селата на горе и на долу", „а може би — прибавя Г. — думата Пологъ въ мѣстното с т а р о с л а в я н с к о (?) н а р е ч и е да изразява положение?" Понеже Н. Суринъ (въ ст. „Тиквешъ-Морихово") споменува за единъ „Положки манастиръ" въ Морихово, Г. прави нови продположения, напр. че „съ думата Пологъ старитѣ славяно-българи сж означавали долина, заградена отъ всичкитѣ страни съ височини", което не би било чудно, казва Г., защото ако „лог" е една к а п р и з н а (!) вариация на „лжга", „лонга" или „лжг", което значило гориста падина, то „пологъ„ изцѣло може да е означавало „погорие", по подобие на „загорие". При това Г. посочва и едно подобно наивно мнение на споменатия А. Стояновъ, споредъ което Тетово произхождало отъ „тетиво", защото и Тетовското поле приличало на „нѣщо обтегнато". Следъ това Г. вади ново тълкувание за Пологъ: понеже допуска, че онзи „Положки" манастиръ въ Морихово да е билъ съграденъ отъ калугери, дошли отъ Тетовско, припомня, че споредъ Суринъ той билъ построенъ въ 1197 од., „което време се съвпада горе-долу съ завладѣването на Положката

долина отъ латинеца Боемунда, та като се има предъ видъ преданието, че „по-голѣмъ грѣхъ е да седимъ на една трапеза съ католикъ, отколкото съ турчинъ“, по-допустимо било, щото калугеритѣ отъ тетовскитѣ манастири да сж емигрирали на югъ къмъ р. Черна въ началото на това католическо владичество и да сж основали поменатия въ Морихово манастиръ. Тукъ авторътъ, види се, самъ се е сѣтилъ, че много далечъ е загазилъ въ своитѣ много невежествени умувания, та се извинява: „Нашата цель не е да убедимъ читателя въ една истина, а — да запознаемъ любознателния съ нѣколко начина на догаждане върху произхода Пологъ“. Но и съ това не се свършва въпросътъ, ами Г. се впуска пакъ да търси нови обяснения на думата Пологъ, съ които изпълва още цѣла страница. Изглежеа, че особено му харесва, каквото е казалъ по въпроса лѣтописецътъ Пахимеръ (цитуванъ у Селищева), та приема, че въпросната дума състои отъ по и лог, отъ които първата можела да означава Богъ, а втората гора, сир. „Божя гора“, а то било сжщо, ако се каже „Рай-божи“; или пъкъ думата произлиза отъ „Бо-лог“, което значело „Божя-ложа“ сир. че областьта „достойно е била избрана отъ славянския богъ за свой тронъ“. И този богъ трѣбва да се наричалъ Любовь“, за да носи името Люботронъ, оня вѣчно снѣженъ върхъ, който се издига надъ нея“ и пр. Въ забележка Г. казва че това негово тълкуване му се вижда по вѣроятно отколкото „разни други фантастични тълкувания“, като нпр. „на единъ немецъ, споредъ когото Люботрънъ означавалъ „Люба — име на жена — и трънъ — бодилъ“. — Приведохъ горнитѣ безсмислици на автора, за да се освободя да цитувамъ много други подобни негови мнения, съ които той обича да гощава любознателнитѣ си читатели. Безъ такива излишни сами по-себе си екскурси, книгата му доста би спечелила въпрѣки многото си недостатъци, за които се спомена. Жално е, като помисли човѣкъ, че преди 34 години се обнародва едно друго, прекрасно описание на Пологa отъ скромния, но инакъ трѣзвенъ и положителенъ писатель Л. Серафимовъ подъ заглавие „Тетовско и дейцитѣ по възраждането му“ (Съ портретитѣ на Кирилъ Пейчиновичъ и Андрей Стояновъ). Пловдивъ, печ. Хр. Г. Дановъ, 1900 год. 8⁰ 136 стр. Цѣна 10 гр. Като препрочитамъ сега книгата на Серафимовъ, я намирамъ толкова съдържателна и добре написана, че наистина съжалявамъ, че у Г. тя никакъ не се споменува, а можела е да бжде много полезно използувана. Тя състои отъ две части. Въ първата е дадено хубаво очертание на Тетово и Тетотската кааза, което Г. е можелъ свободно изцѣло да заеме, та книгата му би се чела съ по-вечко интересъ и съ полза. Докато Геровъ съвсемъ слабо описва самия градъ Тетово, напротивъ у Серафимовъ той е живо представенъ въ всѣко отношение та и сега съ увлѣчение би го челъ всѣки тетовецъ, а особено ония откжснати далечъ — въ Америка. С. говори за църквитѣ и училищата, за чаршията, за поминъка, за природата, за бързата рѣка Пена, която протича презъ града, и построенитѣ — по отбититѣ отъ нея язове — воденици, чаркове и фабрики за гайтанъ, говори за тетовската крепость и пр. и то не разхвърлено и откжслечно, както е у Г., а системно и нагледно. Подробни сж статистичнитѣ данни за българскитѣ училища и учители въ града и по селата, а сжщо така и за Гостиваръ. Вмѣсто да се дадатъ такива сведения, които можеха да бждатъ допълнени отъ по-новата

литература, Геровъ дава нпр. една таблица „за хронологията на владѣтелитѣ отъ разни народности, въ чиито владѣния е влизалъ Пологъ", — съставиль я „ползувайки се отъ безпристрастни източници", разбира се, безъ да ги казва, кои сж. Въ тая никаква таблица личатъ по лѣточисление отъ 836—1003: „Отъ Пресияна до Самуила 167 год.; Българ. катепани(!) подъ византийска власть (1003—1018) — 15 год.; Сръбски жупанъ Вълканъ 1 год.; „следъ отстжпл. на Волкана" — 3 год.; Петръ Алифиски Боемундъ — 3 год., Стефанъ Неманъ(!) — 1 год., Добромиръ Хрозъ(!) — 2 год.; Калоянъ — 6 год. и пр." Авторътъ, който заявява, че „визира владетели, а не държави", въ забележка прибавя, че сведенията му въ таблицата се отнасяли не до цѣла Македония, а само до тетовския край. Всички отъ тоя родъ забъркани откжслечни данни, даже и да бѣха точни, не могатъ да ползуватъ обикновени читатели, за които е по-важно да узнаятъ нѣщо по-близко до сърдцето имъ и по разбираемо, което се касае до сегашното и най-близкото минало на родния имъ край. За това много по-добре е разбралъ тази задача на времето си споменатиятъ Серафимовъ, който строго се придържа о тия рамки. Той хубаво описва народното възраждане въ Тетовско (гл. VI. 37—56) и подробно характеризува първия народенъ дѣецъ Кирила Пейчиновичъ, като го изтъква и като основатель на Лешочкия манастирь. Дава се и поимененъ списъкъ на тетовскитѣ учители отъ 1832 до 1833 г., статистика на тетовската каза съ числото на кжщитѣ — на българското и мухамеданското население, а сжщо и за гостиварската каза (65—73) .Първата часть на книгата се завършва съ интересни „Народни пѣсни и поговорки изъ Тетово и Тетовско" (74—88 стр.). У Герова пъкъ сж дадени на 3 страници 7 народни пѣсни, недобре подбрани (има 3 пѣснички подъ заглавие „Еротика"!).

На Андрей Стояновъ (род. на 8. VI. 1865, поминалъ се на 14. IX. 1898), който има голѣми заслуги за Тетовско, Серафимовъ е посветилъ втората часть на книгата си съ подробна, много интересна биография, като сж отпечатани и негови съчинения (освенъ споменатитѣ „Бележки", обнародвани въ в. „Новини"). И Стояновъ заслужаваше да се каже за него повече и по-сериозно, отколкото това е сторено, твърде бѣгло и неточно, въ книгата на Герова.

Спрѣхъ се повече върху книгата на Г. отъ желание да наблегна, че сега нашето по-напреднало въ просвѣтно отношение време налага да пишемъ подобни книги, предназначени за народа, не повръхностно и некритично, а сериозно, съ нуждното уважение къмъ читателитѣ, които искаме да поучимъ, особено пъкъ, когато имъ поднасяме патриотично четиво.

Л. М.

Кирилъ Искровъ, Василъ Левски-Дяконътъ. Животъ — Апостолство — Смъртъ. № 1 отъ библиотека „Национална мисъль", София, 8⁰, 88 стр.

Съ готовность отбелязвамъ тукъ означената по-горе книга, съдържаща грижливо стъкмено издание върху прославения български апостолъ Левски, чийто образъ личи на цвѣтната корица (при скжсана желѣзна верига и лавровъ вѣнецъ подъ една бѣсилка) съ надписъ: „Примѣръть на

тоя, който вървѣше съ народа". На бѣлата корица личатъ думи на Левски, като мото: „Ако спечеля съ дѣлото, печеля за цѣлъ народъ, ако изгубя, губя само себе си. . ."

Авторътъ въ края на книгата отбелязва литературата върху Левски, отъ която се е ползувалъ, а отъ цѣлото изложение се вижда, че критически я използувалъ, та е могълъ да поднесе, главно на младежьта полезно, народолюбиво четиво, отъ каквото наистина сега се нуждае младото поколение, което искаме да се възпитава въ духа на обичь къмъ родината. Образитѣ, които представляватъ живота на апостола отъ детинството му до трагичната му смърть, сж много умѣстни и повишаватъ интереса къмъ съдържанието; тѣ, види се, сж рисувани отъ добъръ художникъ. Обаче нѣкои отъ фотографскитѣ репродукции, съ малки изключения, не сж добре извадени. Особено е за съжаление, че фотографиитѣ отъ юношеството на Левски — като юнкеръ въ бѣлградското военно училище заедно съ брата му и групата юнкери, снета въ 1867/1868 год., въ която освенъ Левски личатъ Ангелъ Кжнчевъ и Кириякъ Цанковъ сжщо така не сж добре излѣзли; може това да се дължи и на лоши, избледнѣли фотографии. Инакъ печатътъ и книгата на това сравнително евтино издание сж безукорни. Животътъ на Левски, пъленъ съ драматизъмъ, е разказанъ съ правиленъ езикъ и лекъ стилъ, тъкмо подходещи за младитѣ читатели, за които книжката е предназначена. Желая новата библиотека „Национална мисъль" все тъй сполучливо да продължи, както е почнала.

Л. М.

Къмь въпроса за произхода на името Охридъ.

Въ „Макед. прегледъ", год. II, кн. 2, стр. 142-146, дадохъ нови доводи, че името Охридъ съдържа въ себе си предлога *о* и сжществителното х р и д ъ, което означава хълмъ, възвишеность, и че следователно названието Охридъ нѣма и не може да има нищо общо съ по-старото име на града Лихнидосъ, както се опита, възъ основа на една догадка, изказана отъ В. Томашекъ, да го разтълкува и г. Йорд. Ивановъ (вж. въ Сборникъ въ честь на В. Златарски, 1925, стр. 56). Въ допълнение на изнесеното въ реченатa ми статия нека тукъ да се прибави, че името хридъ е било обикновено въ Охридско и близкитѣ области, защото и въ единъ старъ записъ отъ гр. Конюхъ (Елбасанъ) се среща сжщата дума „. . . на с(ве)таго Анастасиа н а х р и д о т ь въ лозето имать л маслици" (вж. у А. Селищевъ, Макед. кодики XVI—XVIII веков, стр. 88). Следователно, името о-хридъ (сир. около хрида) намира пълно съответствие и въ едно друго мѣстно название въ срѣдъ Родопитѣ, именно спомену̀ваното у гръцки писатели А х р и д о с ъ (*Ἀχρίδος*), върху което азъ обърнахъ внимание въ критиката си „По въпроса за произхода на името Охридъ". Подъ това име споредъ Иречека се е разбирала область съ скалисто градище въ долината на срѣдна и долна Арда, наречена по-сетне Морра (*Μόρρα*) (вж. въ ц. с.).

Л. М.

Jan Czekanowski, Zur Rassenkunde der Serbokroaten. (Печ. въ Slavische Rundschau, VI, 1934, № 6, стр. 393—404).

Славистичнитѣ изучвания въ последно време се развиватъ и задълбочаватъ въ най-различни посоки, и почти нѣма область, останала вънъ отъ вниманието на изследвачитѣ. Така стои и въпросътъ съ славянската антропологична етнография и етнология, които могатъ ни да образа на нѣкогашни и днешни расови отношения и съ това да се принесе услуга на другитѣ науки, за които славянството въ известни страни отъ неговия цѣлокупенъ животъ съставя главенъ предметъ на изследване. Има дори проблеми отъ езиковедско естество, които биха могли да се доосвѣтлятъ едновременно съ използуването на данни отъ сродни науки, между които сж етнографията и етнологията, и обратно, често пжти езикознанието е добъръ помощникъ на наукитѣ, въ които изобщо преобладава исторически и дори археологически материалъ. Добъръ примѣръ за осжществено сътрудничество между праистория, етнография, етнология, езикознание и пр. даватъ нѣкои отъ трудоветѣ на известния полски ученъ, професоръ отъ Лъвовския университетъ J. Czekanowski[1], ако и въ тѣхъ да не бѣха избѣгнати преувеличенитѣ и често смѣли заключения и изводи. Главната специалность на автора е антропологическата етнография, и не е безъ значение, следъ като мнозина знаятъ вече студията на сжщия за антропологическата структура на България (вж. Сборникъ въ честь на професоръ Л. Милетичъ, София 1933, стр. 622—625 и къмъ нея — Ярановъ, Македонски прегледъ IX, 1 кн., 31 сл.), да се спремъ накратко върху неговата последна статия, чийто насловъ е даденъ по-горе.

Поводъ да бжде тя написана изглежда е било общоприетото мнение, че Балканскиятъ полуостровъ принадлежи къмъ най-слабо изученитѣ въ антроположко отношение части на Европа. Съ помощьта на наличнитѣ материали и съ модерни статистични методи Чекановски мисли, че може да даде картина на сжществуващитѣ на Балканския полуостровъ расови отношения.

Трѣбва да се има предъ видъ, че повечето отъ съчиненията отъ по-ново време, въ които се разглеждатъ тия отношения сж напълно синтетични работи. Върху тѣхъ Чекановски се спира бѣгло, изтъквайки слабитѣ имъ страни. Налага се следователно убеждението, че всички досегашни опити въ тая область сж прибързани, понеже не се основаватъ на достатъчни по брой и достойнства аналитични монографии.

Понеже неотдавна полскиятъ ученъ M. Cwirko-Godycki въ своитѣ книги Les slaves Méridionaux (Revue Anthropologique 1930, XL 338—357; 1931, XLI 5—30, 105—120); Słowianie południowi (Poznańskie T-wo przyjaciół Nauk 1931) направи прегледъ на антропологическитѣ отношения на Балканския полуостровъ чрезъ антропометрически картирания на тѣлата и посрѣдствомъ други данни отъ сжщия характеръ (използуване индекса на главата и процентния брой на тъмнитѣ кожи и очи), като събра цѣлата литература и разгледа досегашнитѣ опити, Чекановски, преди да мине

[1] Вж. неговитѣ Wstęp do historji słowian, Lwowska bibl. slawistyczna Lwów 1927, Zarys antropologji Polski, Lwów 1930.

къмъ своята сѫщинска цель, намира за нуждно да подчертае, че и тая книга нѣма необходимитѣ за една синтетична работа предпоставки, и че въ нея безосновно е избѣгнато острото противопоставяне между „динарския" западъ и срѣдиземноморския изтокъ. Отъ по-рано бѣ известно, че споредъ Чекановски динарскиятъ типъ е смѣсь отъ арменоидни и северни расови елементи. Численитѣ данни показвали две рѣзко противоположни антропологични области на Балканския полуостровъ. Българскиятъ западъ заемалъ срѣда между албанския западъ и срѣдиземноморското крайбрѣжие. Въ него имало примѣсь и отъ палеоазиатския типъ. Тази архаична часть на България антропологически се врежда не между сърби и гърци, а между албанци и гърци, и това, споредъ автора, не бива да ни очудва, защото албанцитѣ като наследници на старитѣ илирийци образуватъ по-стариненъ пластъ отъ население, отколкото сърбитѣ. Албанцитѣ по тия си качества могли да се сравнятъ съ населението на североизточния Кавказъ. По-голѣмата часть отъ Югославия, споредъ Чекановски, показва надмощие на арменоидни расови елементи и малочисленость откъмъ лапоноидни расови качества. Останалитѣ съставни единици играятъ незначителна роля. Обаче отъ значение за общия антроположки характеръ на Югославия билъ така наречения северенъ елементъ, който се примѣсва въ областьта около Бѣлградъ, увеличава се при албанцитѣ отъ стара Сърбия и се засилва въ южна посока при македонцитѣ. Тая примѣсь, наблюдавана по линията Морава—Вардаръ, е по-млада и съвпадала съ славянското разширение на югъ. Наистина, неочаквано е твърдението, че областьта на най-силното северно влияние обема не само Словенско съ части отъ Далмация, но и северна Македония, и че македонцитѣ въ това отношение се доближаватъ до словенцитѣ, а не до сърбитѣ, както погрѣшно бѣха наклонни да смѣтатъ нѣкои отъ ученицитѣ на Чекановски. Причината трѣбвало, споредъ автора, да се търси въ една заселищна вълна, дошла отъ Срѣдна Европа, която достигнала до брѣговетѣ на Срѣдиземно и Егейско море.

Днешнитѣ изследвания показвали, че североизточнитѣ сърби отъ Краина сѫ подобни на западнитѣ българи. Авторътъ не се страхува да навлѣзе и въ предисторични епохи, но срѣща затруднение въ опита си да очертае антропологичната разлика между класическитѣ елини и раноисторическитѣ славяни.

Брахикефализирането на славянитѣ, споредъ Чекановски, не бива да се отдава на чужда примѣсь, а трѣбва да се мисли като едно непосрѣдно измѣнение въ формата на главата. Заключенията на автора въ тая негова статия сѫ: въ антропологично отношение западната часть на Балканския полуостровъ, заета отъ сърбохървати, стои въ най-тѣсна връзка съ Кавказъ. И въ Албания населенията показватъ пълно антропологическо съвпадение съ североизточния Кавказъ. Вследствие на северната примѣсь изпъква въпросътъ за динарския типъ, който е една съставна форма отъ северни и арменоидни расови елементи. Севернитѣ елементи се промъкнали далечъ на югъ, а увеличението имъ въ северния кѫтъ на Балканския полуостровъ, въ Словенско, може да се дължи на германизация, както и на влияние отъ италиянска страна. Срѣдиземноморското влияние било най-силно при словенци и източни сърби. Подо-

бието на македонци и словенци, както се каза, се дължело на срѣдноевропейска заселищна вълна. Почти сѫщитѣ мисли въ по-друга връзка изказа Чекановски и въ Сб. въ честь на проф. Л. Милетичъ, София 1933, стр. 624 сл. Д. Ярановъ въ Мак. Прегледъ IX, 1 стр. 31 сл. направи критика на тия схващания, като ги намѣри за прибързани по следнитѣ причини: Балканскиятъ полуостровъ е мѣнилъ непрестанно своя етниченъ образъ, размѣствания и разселвания на расови единици сѫ заличили напълно нѣкогашнитѣ отношения; северната примѣсь, за която говори Чекановски, както по-рано, така и сега, не може да бѫде по численость тъй голѣма, защото не е стара следа отъ гръцко население, а остатъкъ отъ неотдавнашни преселвания на нѣмци-рудари отъ 12—13 в. Отъ друга страна, понеже е известно, че прабългаритѣ сѫ били отъ централноазиатския типъ, близки на финитѣ, Ярановъ смѣта, че тѣ именно сѫ донесли тоя типъ отъ прародината си. Въ западна България, споредъ него, има остатъкъ отъ срѣдноазиатски кумански типъ, така че много отъ предположенията на Чекановски и на нѣкои отъ неговитѣ последователи се оказватъ неприемливи, а причината за това е между друго и неприложимостьта на численитѣ методи, съ които тѣ си служатъ.

Чекановски признава, че подобно очертание на въпроса е доста схематично, а следъ всичко казано и азъ бихъ добавилъ, че то е недостатъчно и прибързано, но новитѣ бѫдещи изследвания, изглежда, ще допринесатъ за изяснението на така мѫчнитѣ проблеми въ тая научна область. Остава да се чака съ предположение, че много отъ загадкитѣ, които се изпрѣчватъ по пѫтя на другитѣ клонове на славянознанието, ще бѫдатъ освѣтлени чрезъ откритията, които може да осѫществи антропологичната етнография. Ив. Лековъ.

Josef Páta, „Kde domov můj" v slovanských překladech a obměnách. K stému výročí české národní hymny. V Praze 1934. Отдѣленъ отпечатъкъ отъ Časopis pro mod. filologii r. XXI, č. 1, 1-19.

Неотдавна въ Чехословашко биде отпразднувана по тържественъ начинъ стогодишнината отъ създаването на чехословашкия народенъ химнъ „Kde domov můj". По тоя поводъ известниятъ чешки славистъ проф. J. Páta еималъ сполучливата идея да представи накратко въ една брошура историята на тая пѣсень въ другитѣ славянски страни, като посочи по редъ, кога и где за пръвъ пѫть се явяватъ нейнитѣ преводи или варианти, и кои сѫ били преводачитѣ или авторитѣ.

Известно е, че Til-овата пѣсень съ съдържанието си, което изразява чувства, вълнували по това време душата на всички славяни, а особено на ония отъ поробенитѣ славянски земи, е била бързо и възторжено възприемана и нашироко разпространявана. Тя едновременно е утешавала разочарованитѣ отъ лошата народностна сѫдба и възбуждала надежди и увѣреность въ близкия изгрѣвъ на свободата.

Още по случай на 50 год. отъ издаването на тоя химнъ започва да се говори за историята му и за различнитѣ негови моравски, силезийски и словашки допълнения и преправки, па дори се загатва за разпространението на пѣсеньта и у другитѣ славяни. Най-напредъ тя прониква у южнитѣ славяни и бива преведена на хърватски отъ St. Moyses, словакъ по народность, професоръ въ Загребъ, още въ 1839 г., т. е. петь години

следъ нейното издаване на чешки, обаче напечатването ѝ става едва въ 1842 г. Авторътъ на студията J. Páta съвсемъ накратко очертава разликитѣ между оригинала и превода, като посочва наличностьта на нови мѣстни елементи въ превода, вмъкнати съ цель да бѫде той приспособенъ къмъ стремежитѣ и проявитѣ на хърватския народенъ духъ.

По сѫщото време пѣсеньта се появява и у словенцитѣ, само че преводътъ тукъ придобива повече Коларовска окраска; той е освенъ това по-свободенъ, но и по-претрупанъ откъмъ изразни срѣдства. Сръбскитѣ варианти получили политическа багра, докато българскиятъ свободенъ преводъ на Теодосий Икономовъ е много близъкъ, поне по съдържание, ако не и по художественость, до оригинала. За историята на пѣсеньта въ България J. Páta не дава достатъчно сведения, той споменава само, че е мѫчно да се установи, кога се явява за пръвъ пѫть тя, при все че смѣта Т. Икономова и В. Д. Стоянова за автори на българското стихотворение „Дѣ е родътъ ми“. Páta привежда покрай първоначалния още два български текста отъ 1892 г. и 1897 г. (въ пѣснопойкитѣ на Ст. Н. Вардевъ и Ив. К. Божиновъ), отъ които се вижда, че нашитѣ пѣвци възпѣватъ красивия роденъ край, сребробистрия Дунавъ, сребропѣнната Марица и бързия Вардаръ, Балкана, природнитѣ богатства и хубости, всрѣдъ които се намира единъ пламененъ юнашки народъ — българския, които живѣе съ честь и правда и се отличава съ ясна мисъль и високи духовни качества.

Що се отнася до разпространението на тая чешка пѣсень въ България, най-пъленъ образъ даде неотдавна проф. Б. Йоцовъ въ последната книга на сп. Българска мисъль (г. X, 1, 1935, стр. 1-24), гдето по-обширно се говори не само за първата ѝ поява въ 1868 г. и за предполагаемото сътрудничество, оказано отъ Й. Груевъ на Т. Икономовъ при съставянето на българския вариантъ, но още и за влиянието, което тя е оказала на наши по-късни поети, между които е билъ и Вазовъ.

Къмъ 40-тѣ год. на миналото столѣтие химнътъ прониква у поляцитѣ, гдето добива нѣколко преправки, и у лужичанитѣ. На руситѣ той става известенъ доста по-късно. За характеристика на всички преводи и варианти авторътъ на статията отдѣля по нѣколко думи. Той признава накрая, че хронологичниятъ редъ, въ който поставя тия 15 различни преводи и преправки (1. хърватски, 2. полски, 3. горно-лужишки и словенски, 4. сръбски, 5. български, 6. украйнски и други полски, 7. руски и пр.). може да се измѣни, ако се установи по-точно времето на възникването на пѣсеньта, или ако бѫдатъ открити нови варианти. Авторътъ засѣга бѣгло и въпроса, има ли въ произведенията на славянскитѣ литератури нѣкакви загатвания за тоя химнъ, като се спира на нѣколко подобни примѣри въ лужишката и руска литература. Освенъ това той припомня, че славянскиятъ химнъ „Hej slované“ е възникналъ почти едновременно съ разглежданата пѣсень и че той той сѫщо заслужава едно подобно изследване, за каквото вече има добри условия следъ статията на Al. Pražák по тоя въпросъ въ Slov. Přehl. XXVI (1934), 149 сл.

Студията на J. Páta разкрива, какво голѣмо значение е имала пѣсеньта „Kde domov můj“ за укрепване националнитѣ чувства и съзнание на славянитѣ изобщо и колко силно е било чешко-словашкото културно влияние по време, когато е изгрѣвала зората на освобождението на нѣкои отъ поробенитѣ славянски народи. Ив. Лековъ

Стефан J. Јаковљевић, Преспанско језеро. (печ. въ Гласник географског друштва въ Бѣлградъ, свеска XIX, 1933 (изд. въ 1934), стр. 76—94).

Въ книга втора на IX год. на „Македонски прегледъ" (стр. 149) имахъ случай да отбележа една интересна статия отъ проф. Kassner върху Островското езеро. А сега идва още по-интересната статия на Јаковљевић върху Преспанското езеро. Ще предамъ накратко съдържанието ѝ, като ще си позволя тукъ-тамъ нѣкои забележки.

Езерото обхваща, споредъ даннитѣ на бѣлградския военно-географски институтъ, 275.4 кв. км. (вкл. Малка Преспа) и има 853 м. надморска височина. Най-голѣмата му дълбочина е 54.5 м. Обемътъ на голѣмото езеро е 5,348,134,000 куб. м., а този на малкото — 180,075,000 куб. м. Дължината на брѣга на двѣтѣ езера е 101.75 км., тази на малкото езеро — 44 км. Дължината на брѣга на островитѣ въ двѣтѣ езера е 3.85 км., а дължината на брѣга на острова въ Мала Преспа — 6.15 км. (Отъ последната цифра е явно, че предпоследната е сбъркана въ печатницата, тъй като тя включва въ себе си и последната).

Тѣзи цифри, така както сж дадени съ десетични числа, подкупватъ читателя и го каратъ да мисли, че има работа съ много прецизни измѣрвания. Въ случая може и да е така, но въпрѣки това даденитѣ цифри нѣматъ никаква цена, защото не е казано, кога сж правени измѣрванията и, главно, при какво състояние на водното ниво сж правени. Последното се колебае извънредно много, та често и езерото има въ различно време различна повърхнина, надморска височина (респ. дълбочина), обемъ и дължина на брѣговетѣ. Даннитѣ сигурно не се отнасятъ за едно срѣдно състояние, тъй като още не е имало достатъчно време за да се установи срѣдното ниво на езерото.

За колебанията на нивото на езерото до къмъ 1910 год. имаме доста сведения въ работитѣ на Цвиичъ и въ българската популярна географска литература. Разглежданата статия допълва тѣзи сведения до 1933 г. Отъ 1900 год. нивото се е повдигало постоянно до 1918 г., за това време то се издигнало съ 5 м. и потопило селата Стенье, Наколецъ и Перово. Отъ 1918 год. езерото отново се отдръпнало и било съ постоянно ниво до къмъ 1930 г., когато то за 5 месеца се издигнало съ 1.60 м. Отъ 1931 година до 1933 г. езерото спаднало отново съ 1.55 м.

Авторътъ на статията не дава никакво обяснение за тѣзи колебания. Нему е останала неизвестна и статията на Kassner, за която споменахъ въ началото на тази рецензия. А едно паралелизиране на даннитѣ за колебанията на двѣтѣ езера е щѣло да го доведе до заключения, отличаващи се отъ заключенията на Kassner. Ето защо ще си позволя азъ самъ да ги извлѣка.

Колебанията на нивата на двѣтѣ езера — Преспанско и Островско — показватъ единъ, макаръ и не пъленъ, но все пакъ очебиещъ, паралелизъмъ. Следователно тѣзи колебания не могатъ да се отдаватъ изключително на запушване на подводния оттокъ на езерата отъ време на време, както смѣта Kassner (вж. Die Seespiegelschwankungen der Ostrowsees in Macedonien, въ Gerlands Beiträge zur Geophysik, Bd. 35. 1832, стр. 369). Ще трѣбва да се приеме, че колебанията се дължатъ на непе-

риодични климатични промѣни. Споредъ Kassner, противъ това обяснение говори фактътъ, че максималното стоение на нивото не отговаря на годинитѣ съ най-силни валежи. Явно е, че той не е взелъ предъ видъ, че върху водното количество на езерата упражняватъ влияние не само валежитѣ, но и много други климатични фактори, напр. облачность, температура, вѣтрове и главно влажность, които вкупомъ обуславятъ по-силно или по-слабо изпарение.

Јаковљевић дава по-нататъкъ единъ съвсемъ кратъкъ прегледъ на прибрѣжния рельефъ, а следъ това и на дъното на езерото, което е срѣдно 18—20 м. дълбоко и представя потопено карстово поле. Въ това отношение авторътъ не казва нѣщо ново, пъкъ и неговата цель не е тази. Стойностьта на статията му се състои въ многобройнитѣ и извънредно прецизни измѣрвания на температурата на езерната вода. Преди това авторътъ дава нѣкои метеороложки данни, основаващи се на едногодишни наблюдения презъ 1931 год. Поради тѣхната кратковременность, тѣ не сж въ състояние да дадатъ нито приблизителна представа за климата на котловината. Дадената срѣдна годишна действителна (нередуцирана) температура 12.2° се явява извънредно висока за тази планинска котловина. Тя ще да е около 10°, каквато е най-високата температура, до която се нагрѣватъ водитѣ на езерото подъ 20 м.

Езерната вода показва презъ зимата, пролѣтьта и есеньта пълна хомотермия: температурата отъ повърхностьта до дъното е еднаква (4.2°, 7° и 9°). Презъ лѣтото, напротивъ, се констатиратъ два рѣзко отдѣлени слоя: горенъ, съ 20°—24° температура и доленъ съ срѣдно 10°. Скокътъ настава между 16 и 20 м. Съ тази констатация Јаковљевић поправя по-старитѣ твърдения на Цвиичъ.

Всички тѣзи изучвания биха могли да иматъ въ бждеще и практическо приложение при едно рационално риболовство.

Дим. Ярановъ.

В. С. Радовановић, Велика језера Јужне Србије (Охридско, Преспанско и Дојранско). Свезка 12 на „Атлас Географског Друштва", Бѣлградъ, 1934. Фолио, 29 снимки съ обяснителенъ текстъ.

Презъ 1934 г. се състоя въ Бѣлградъ седмиятъ международенъ лимноложки конгресъ, въ време на който станаха екскурзии до голѣмитѣ македонски езера. Именно по този случай географското дружество е издало отбелязания сборникъ отъ снимки, който излиза, като св. 12 на „Атласа" на това дружество (отъ сжщия „Атласъ" св. 3 е посветена на рельефа на Македония подъ сръбска власть, а св. 4 — на селата въ сжщия дѣлъ на Македония).

Красивата природа на езерата, особено на първото, сж позволили да бждатъ направени извънредно художествени снимки, които сж и хубаво репродуцирани върху хромова хартия, та сбирката има извънредно представителенъ видъ.

Измежду 29-тѣ снимки заслужаватъ особено отбелязване следнитѣ: Снимка 1 представя охридския ридъ съ града. Снимка 5 представя брѣга на езерото северно отъ с. Тарпезица. На снимка 18 личи манаст. Св. Наумъ.

Снимка 19 въ художествено отношение не е толкова сполучлива, но въпрѣки това е много интересна, понеже показва ясно брѣга на езерото, когато то е било 25 м. по-високо отколкото днесъ. Сѫщото личи добре и на снимка 21.

Снимки 25 и 26 показватъ картинно трагедията на тѣзи отъ природата щедро надарени съ хубости и богатства земи. Първата показва Дойранското езеро съ разрушения Дойранъ. Отъ китния нѣкога градецъ не е останалъ камъкъ върху камъкъ. Втората снимка показва Нови Дойранъ, построенъ около 5 км. по̀ на северъ. Жалкиятъ изгледъ на двадесетината рибарски колиби, отъ които се състои днешния „градъ", е неописуемъ.

Дим. Ярановъ.

Тома Смиљанић, Сточарство на Бистри, Стогову, Крвину и Корабу, печатано въ „Прилози за познавање сточарства на нашим високим планинама" (св. 12 на „Посебна Издања Географског Друштва", Бѣлградъ, 1932), стр. 5—34.

За „изучванията" на Смиљанић върху мияцитѣ въ Дебърско често е ставало дума въ „Македонски прегледъ". Сега сѫщиятъ „ученъ" ни поднася една обширна статия върху единъ отъ най-важнитѣ поминъци на сѫщитѣ миаци — скотовъдството.

Работата не дава нѣщо много повече отъ това, което е известно отъ по-старата литература. Все пакъ интересни сѫ сведенията за начина, по който е била уредена собствеността на пасищата по Бистра, Стогово, Кървинъ и Корабъ следъ 1913 г. Предприета е била „провѣрка" на собствеността, вследствие на което държавата успѣла да се сдобие съ обширни пасища. Отнети били „излишнитѣ" пасища. Сиречъ това, което ромънитѣ направиха официално въ Южна Добруджа, е било направено негласно въ Дебърско. Какъ се е отразила тази „провѣрка" и това присвояване на „излишнитѣ" пасища, авторътъ не ни казва, но лесно е да се досетимъ. А като прибавимъ и затварянето на достѫпа до зимовищата въ Бѣломорска Македония, става ясно, какъ цѣлъ единъ край на Македония е билъ съсипанъ стопански, за да бѫде сломенъ впоследствие и духовно. Система, която се упражнява не само въ тоя край на Македония.

Дим. Ярановъ.

H. Renier, Die Niederschlagsverteilung in Südosteuropa. In-8°, 67 стр., съ една голѣма карта за разпредѣлението на валежитѣ на Балканския Полуостровъ и много скици извънъ текста. (Volume I отъ Mémoires de la Société de géographie de Beograd), Beograd, 1933.

Тази книга заслужава да се спомене и въ страницитѣ на „Македонски прегледъ", поради приложената голѣма карта, на която за първи пѫть е представено подробно разпредѣлението на валежитѣ и въ Македония.

За съжаление авторътъ не е използувалъ най-сигунния материалъ за валежи въ Солунъ: наблюденията на метеорологическата станция при бившата Солунска българска гимназия, печатани въ Сб. за нар. умотворения, наука и книжнина. Renier, обаче, ще трѣбва да бѫде извиненъ до

нѣкжде съ това, че въ Берлинъ и въ Бѣлградъ, гдето той е работилъ, не се намиратъ всички томове на този сборникъ.

Дим. Ярановъ.

Vlad. K. Petković, Sur le Sénonien de la vallée supérieure de la Pčinja, въ Bulletin de l'Académie des sciences mathématiques et naturelles. B. Sciences naturelles. № 1. Belgrade, 1933. Стр. 1—15. Карта, профили и снимки извънъ текста.

Областьта по срѣдното и горното течение на р. Пчиня се състои главно отъ метаморфни скали съ посока на простиране северозападъ-югоизтокъ. Срѣдъ тѣзи стари скали единственитѣ по-млади скали сж една ивица (15 км. широка и 25 дълга) отъ сенонски наслаги съ госавски фациесъ. И сенонътъ, подобно на по-старитѣ скали, има сз-юи. простиране. Застжпенъ е сантонския етажъ. (Намѣрени сж били: Glauconia Renauxiana d'Orb., G. Coquandi, d'Orb. var. carinaba, G. n. sp., Perinea Pailletiana d'Orb., Inoceranus regularis d'Orb., I. Lamarcki Park. var. Cuvieri Saw., I. balticus Böhm., Gandryceras mite v. Haner, Pachydiscus Brandti Redtenbacher sp., Scaphites sp.). Най-младитѣ пластове ще да принадлежатъ къмъ по-горния, кампински етажъ. Всички наслаги сж съ литораленъ фациесъ. При сенонската трансгресия въ тази часть на родопската маса се е образувалъ единъ заливъ, доста дълбокъ къмъ северозападъ (именно тукъ се намиратъ наслаги съ Inoceranus и главоноги), въ която посока е билъ въ връзка съ моравската долина.

Този комплексъ отъ сенонски наслаги е билъ дислокиранъ не само въ вертикална посока (по разседи съ сз-юи. посока — единъ отъ тѣхъ изглежда да е обусловилъ течението на Козедолската рѣка и на Пч н при с. Търговище), но и въ хоризонтална. Най-югоизточния дѣлъ на сея нонскитѣ наслаги е билъ влаченъ заедно съ своята по-стара подлога отъ метаморфни скали къмъ североизтокъ на 5 клм. Поради това, смѣта Петковичъ, този дѣлъ на родопската маса, на Македония, ще трѣбва да се смѣта за часть отъ Балканидитѣ. Съ това заключение статията добива голѣмо значение изобщо за тектониката на Македония.

Дим. Ярановъ.

Скопска котлина, I. Природа, (печ. въ Гласник научног друштва, књига X, одељење природних наука, 4. Скопље, 1931, VIII+282 стр.).

Десетата книга на „Известия" на скопското научно дружество е посветена изключително на Скопската котловина, и то на природнилѣ отношения въ нея, като, споредъ предговора, се предвижда една отъ следнитѣ книги на известията да бжде посветена на населението и културата на котловината. Въ този предговоръ редакторътъ на известията, професоръть по география Петъръ С. Йованозичъ, дава доста интересни сведения за причинитѣ, поради които било предприето издаването на сборника и начина, по който билъ издаденъ.

Изучването на отдѣлнитѣ дѣлове на Югославия представяло голѣма национална потрѣба, защото за нѣкои отъ тѣхъ владѣели съвсемъ пре-

вратни понятия. Това важело особено за южнитѣ краищи (т. е. Македония), за които сѫществували много противоречиви мнения, въпрѣки голѣмата работа на Йован Цвийић (Думата е за неговитѣ прословути „Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије", три тома изд. въ Бѣлградъ на 1906-1911 г., преведени и издадени на нѣмски като приложение на известното географско списание „Pettermanns Mitteilungen"). Ето защо Йовановичъ решава да покани най-виднитѣ специалисти по разнитѣ клонове на науката въ днешна Югославия да се заематъ съ изучването преди всичко на скопската котловина, като самъ се е заелъ съ нейното геоморфоложко изучване. Всѣки единъ отъ изследвачитѣ билъ снабденъ предварително богато съ потрѣбнитѣ парични срѣдства, за набавянето на които Йовановичъ не видѣлъ особени затруднения. Най-първо получилъ помощь отъ Хигиеничния институтъ въ Скопье (би рекълъ човѣкъ, че този институтъ е свършилъ вече работата си и сега раздава срѣдствата си за задоволяване на „национални потрѣби"). После получилъ 100,000 динара отъ бюджета на скопската область (още не бѣше въведено по това време дѣлението на „бановини"). Най-после за печатането били отпуснати отъ бюджета на бановината 40,000 динара „благодарение на високото културно схващане на бана г. Живоинъ Лазичъ". Много лесно е да се правятъ благодѣяния съ срѣдства, събрани отъ едно обеднѣло и претрупано съ данъци население, или, както казва нашиятъ народъ, съ чужда пита поменъ да се прави.

Самиятъ сборникъ започва съ една съвсемъ кратка уводна статия върху областьта като цѣло отъ редактора Йовановичъ (стр. 1-3). Показани сж границитѣ на котловината въ най-общи черти, връзката ѝ съ съседнитѣ земи, и разпредѣлението ѝ на по-малки области.

Първата статия е отъ М. Т. Луковић и разглежда „Геоложки састав и тектоника Скопске котлине и њеног обода". Въ увода Луковић разглежда развоя на геоложкото изучване на котловината, като изтъква, че тя е добре изучена, изучването е започнало още презъ 40-тѣхъ години на миналия вѣкъ отъ Boué и Viquesnel и е било най-основно проведено презъ последната война отъ работещитѣ въ Скопско нѣмски геолози. Изброени сж и най-дребнитѣ работи, засегащи геологията, палеонтологията и петрографията на котловината. Не е спомената само обемистата работа на проф. Г. Бончевъ „Петрографско-минерални изучвания въ Македония" (кн. XIII на СбАН., 1920), въ която между другото подробно сж разгледани Скопската котловина и ограднитѣ ѝ планини. Дали Луковић не е знаелъ за сѫществуването на тази работа, или пъкъ не я споменалъ, поради нежелание да се цитиратъ и български работи, не мога да кажа съ положителность, но второто е по-вѣроятно, защото трудътъ на проф. Бончевъ е цитиранъ отъ Kossmat, Geologie der zentralen Balkanhalbinsel, която книга обилно е използувана отъ Луковић.

Статията започва съ единъ стратиграфски прегледъ на разнитѣ геоложки формации и то поотдѣлно въ тритѣ съвсемъ различни тектонски елементи, които се намиратъ въ котловината и нейната ограда. Западната часть отъ последната се образува отъ западно-македонската кристалинна маса. Останалата часть отъ оградата е образувана отъ вардарската зона, а като трети тектонски елементъ изпъква самата скопска котловина изпълнена съ неогенски седименти.

Въ състава на западно-македонската кристалинна маса, доколкото тя взима участие въ оградата на котловината, влизатъ преди всичко една серия отъ метаморфни скали, предимно гнайси и слюденици, опредѣлени като първа група, най-стари вѣроятно отъ алгонкийска възрасть. Заематъ мѣстностьта Торбешия и Горни-села, на югъ отъ Маркова рѣка. По-млади, палеозойски метаморфни скали образуватъ планинитѣ Осой съ Водно, отдѣлящи скопското поле отъ басейна на Маркова рѣка. Голѣма часть отъ западната ограда на котловината е образувана отъ кристалинни варовици. И тѣ, споредъ Луковић, могли да се раздѣлятъ на две групи: първа група, алгонски, образуващи Караджица и продължението ѝ на с. между рѣка Треска и Маркова рѣка. Тѣ образували, споредъ него, единъ единенъ комплексъ съ метаморфнитѣ скали отъ първа група, докато споредъ Kossmat сж много по-млади триаски. Кристалиннитѣ варовици, образуващи Жеденъ, били палеозойски и образували съ метаморфнитѣ скали отъ Осой и Водно единъ другъ по-младъ комплексъ.

Много по-разнообразенъ е съставътъ на вардарската зона, въ която влизатъ и старопалеозойски метаморфни скали, образуващи Черна-гора, отдѣляща котловината отъ басейна на Биначка Морава и нѣколко уединени възвишения при влива на р. Пчиня въ Вардаръ. Трѣбва да се отбележи, че Луковић, който подраздѣля метаморфнитѣ скали въ оградата на котловината на алгонски и палеозойски и то по подобие на Kossmat, не указва на нито единъ сигуренъ белегъ. Въ „палеозойскитѣ" скали не е намѣрена нито една вкаменелость. Ето защо цѣлото това раздѣление трѣбва да се приеме съ голѣма резерва. Освенъ тѣзи предполагаеми старопалеозойски метаморфни скали палеозоикумътъ е застжпенъ и съ пермски пѣсъци и конгломерати, излизащи на повърхностьта при с. Кожле при влива на р. Пчиня въ Вардаръ. По въпроса за триаса, както споменахъ по-горе, Луковић влиза въ споръ съ Kossmat, който опредѣля като триаски седиментитѣ въ вардарската зона, опредѣлени отъ Kossmat за юрски, а триаскитѣ варовици на последния въ порѣчието на р. Треска приема за алгонски. Въпросътъ тепърва има да се разрешава, защото палеонтоложки нито едно отъ находищата не е изучено. Тъй че, споредъ Луковић, юра нѣма нито въ самата котловина, нито въ планинитѣ, която я ограждатъ. Кредата се явява въ два съвсемъ различни фациеса: като флишъ, който заема билото на Черна-гора и долината на Вардаръ на югъ отъ с. Пакошево и като варовикъ на западъ отъ р. Лепенецъ. Kossmat презъ войната за първи пжть установява присжтствието на морски олигоценъ въ периферията на скопската котловина. Той го опредѣля като срѣденъ и доленъ олигоценъ. Луковић, възъ основа на нови работи, между другото възъ основа на работитѣ на П. Гочевъ, публикувани въ нѣмскитѣ списания и списанието на бълг. геоложко д-во (заглавието му е дадено отъ Луковић на нѣмски, вѣроятно отъ страхъ предъ ъ-ътъ), го опредѣля като горенъ еоценъ-приабониенъ и доленъ олигоценъ.

Самата скопска котловина е изпълнена съ езерни и рѣчни седименти отъ неогена, дилувиума и алувиума. Неогенътъ е представенъ отъ горномиоценски езерни наслаги, чиято дебелина е достигала до 500 м., което личи отъ остатълитѣ на 800 м. височина и отъ обстоятелството, че сондажи правени около Скопье на 200 м. дълбочина падали все на нео-

генни глини и фини пѣсъци. Запазилъ е хоризонталното си положение само въ срѣдата на котловината, а въ периферията е денивелиранъ, издигнатъ къмъ ограднитѣ планини и накѫсанъ отъ разседи. Дилувиумътъ е застѫпенъ не само съ рѣчни чакъли и пѣсъци, но и отъ бигоръ.

Еруптивнитѣ скали сѫ доста разпространени. Въ състава на западно-македонската кристалинна маса, доколкото тя засѣга скопската котловина, влизатъ гранити, които образуватъ възвишението Китка, между Кадина р. и Маркова рѣка. Вмъкнатъ при нагъването на масива презъ херкинската планинообразувателна фаза, този гранитъ е отъ късно карбонско време, най-късно отъ началото на перма, защото п.рмскитѣ наслаги не сѫ засегнати отъ него.

По-разпространени сѫ еруптивнитѣ скали въ обсега на Вардарската зона. Отличаватъ се отъ тѣзи въ кристалинния масивъ по по-младата си възрасть — мезозойска и кенозойска. Най-важно мѣсто заематъ скалитѣ отъ така наричаната офиолитна серия. Отъ тѣхъ най-много е застѫпенъ серпентинътъ и придружаващиятъ го перидотитъ. Тѣ образуватъ голѣмъ комплексъ по източния, лѣвъ брѣгъ, на р. Вардаръ надъ слива й съ р. Лепенецъ. Въ този серпентинъ се намиратъ голѣми залежи отъ хромитъ, една много необходима за металургията руда, която въ Европа се намира много рѣдко. Поради това презъ войната нѣмцитѣ организираха експлоатацията й въ широкъ размѣръ, който отчасти се е запазилъ и до несъ Въ сравнение съ хромита, друга една руда, която се намира въ този серпентинъ — магнезитъ, не се използува, понеже е въ тънки и неправилни пластове. Споредъ Kossmat, геоложката възрасть на тѣзи офиолитни скали е юрска, а споредъ Луковић била долно и срѣдно триаска, и то защото варовицитѣ, които Kossmat смѣта за титонски, споредъ Луковић, били триаски. Скопската котловина, макаръ и слабо, е била засегната и отъ ерупциитѣ станали въ кратовско-злетовската зона презъ терциера.

Право изтъква авторътъ, че тектониката и геоложката история на скопската котловина сѫ така тѣсно свързани съ тази на пелагонийския масивъ и вардарската зона, че за да ги разберемъ, би трѣбвало да се разгледатъ последнитѣ изцѣло. Луковић отхвърля Цвијѣ-евото твърдение, че Родопската маса, къмъ която се причислява и Пелагонийския масивъ, е била нагъната за последенъ пѫть въ херкинско време и че после била изложена изключително на радиални тектонични движения: издигания и спускания надлъжъ по разседи, а приема възгледа на Kossmat, споредъ когото окончателното нагъване, поради тангенциаленъ натискъ, е станало едва въ началото на терциера. Мнението на Kossmat за периферитѣ дѣлове на рилородопския масивъ се потвърдява отъ много факти. Въ централната часть на масива, обаче, не може да се установи нито следа отъ тангенциално тектонично движение, което да е станало следъ херкинското. За тази часть на масива, особено за малешевската, разложката и неврокопската котловина и малешевскитѣ планини, Пиринъ, Доспатъ и Южна Рила не се потвърдява и Цвијѣ-евото твърдение за голѣми радиални постхеркински тектонски движения презъ терциера надлъжъ по голѣми разседи. Повечето отъ разседитѣ, които той е начерталъ въ тектонската карта, приложена въ неговия „Геоложки атлас Македоније и Старе Србије“, не сѫществуватъ. Напротивъ, твърдението му, че послед-

ното нагъване е стачало при херкинското планинообразуване, за тази срѣдна часть на масива се потвърдява. Явно е отъ казаното, че фактитѣ, които се наблюдаватъ въ една часть на масива, не бива да се обобщаватъ за цѣлия масивъ, както е постжпилъ Луковић.

Вардарската зона презъ мезозоикума бива нагъната още единъ пжть, следъ което настжпва интензивенъ ерозионенъ периодъ. Презъ кредата цѣлата зона се спуска и отъ югъ трансгредира кредно море, което презъ скопското поле е достигало и прехвърляло Скопската Черна Гора. Презъ еоцена тази зона още единъ пжть се нагъва, но настжпилиятъ ерозионенъ периодъ не е могълъ да продължи много, защото настжпва ново потъване и еоценско-олигоценска трансгресия, която достигнала до скопското поле, което представяло единъ добре закржгленъ заливъ. Следъ изсушаването му, презъ миоцена, настжпватъ силни тектонски движения, при които става потъване на скопското поле, което получава приблизително днешния си видъ. При това потъване то е било запълнено съ вода — образувало се скопското неогенно езеро, съ чието разглеждане се занимава втората статия отъ сборника.

Петар С. Јовановић, Рељеф скопске котлине (стр. 63-121). Следъ като дава въ единъ доста пространенъ уводъ развоя на геоморфоложкото изучване на котловината и нейната ограда, Јовановић изтъква съ общи думи основния обликъ на котловината: висока ограда и нисъкъ срѣдищенъ дѣлъ, резултатъ на тектонски движения презъ неогена и ерозионна дейность презъ време на последния и следъ него. Резултатъ отъ тѣзи два различни процеса сж днешнитѣ доста заплетени морфоложки елементи въ рельефа на котловината. Јовановић си билъ поставилъ за задача да ги разплете. Както ще видимъ, не винаги сполучило, и то, защото, противно на Луковић, гради работата си изключително възъ основа на по-раншнитѣ работи на Цвијић, като не обръща внимание на това, че нѣкои факти, констатирани отъ самия Јовановић, подронватъ съвсемъ основата на изграденото.

Преди всичко сж разгледани старитѣ елементи въ днешния рельефъ, образувани още преди потъването на полето, преди образуването на скопския „грабенъ“, (поради което тѣзи елементи сж наречени „предграбенски“). За такива стари форми Јовановић приема долиновиднитѣ форми, срещащи се на нѣколко мѣста по западната ограда на котловината, между другото — Богазъ-Дервентския проходъ, нѣколко такива форми между Вардаръ и Лепенецъ, както и на западъ отъ голѣмия завой на Маркова рѣка. Преди образуването на грабена тѣзи долинообразни форми сж били сжщински рѣчни долини, презъ които сж текли рѣки отъ запапъ къмъ изтокъ.

По-късно отъ абразионната дейность на нѣкогашното скопско езеро се образували и абразионни елементи въ рельефа на котловината. Тѣ се състояли, споредъ Јовановић, въ цѣла редица тераси, за чието описание, класиране и датиране той е отдѣлилъ 27 — половината отъ страницитѣ на студията си. Първото преуформяване на тектонично уформената котловина дошло отъ страна на езерото, което презъ неогена се образувало въ нея, и което — както това вече билъ доказалъ Цвијић — било часть отъ голѣмото егейско езеро. Но наистина ли Цвијић е „доказалъ

нѣкогашното сѫществуване на това езеро? Съвсемъ никаква стойность ли нѣматъ отрицателнитѣ критики на Kossmat[1], Louis[2] и Добрининъ?[3] За тѣхъ Йовановић не казва нито дума, отминава ги като че ли не сѫществуватъ. Ако не е ималъ възможность да прочете, преди да се печати работата му, последнитѣ две студии, книгата на Kossmat му била добре известна. Изглежда, че този „методъ" да се отминава безъ внимание критиката, е часть отъ научния методъ на Йовановић (за което той е далъ до сега доста примѣри).

По всички оградни планини на 900 м. височина Йовановић намѣрилъ заравнености, които представяли остатъци отъ най-старото и най-високо първоначално ниво на скопското, респективно егейско езеро, което споредъ Цвијић достигало само до 770—760 м. По-късно, при оттеглянето си, то се задържало дълго време на отдѣлни нива, при което се образували тераси. Съ детайлни изучвания Йовановић установилъ тераси на следнитѣ нива: 780 м., 690, 600—620, 500, 510, 400, 340, 280-290 и 245-250 м. Всички тѣ били хоризонтални, успоредни помежду си и спрямо най-старата тераса на 900 м. Тя, по една долна бивна отъ Mastodon augustidens Cuv. var., намерена отъ Йовановић въ базалния конгломератъ на неогенната седиментна серия, може да се опредѣли като горно-миоценска. Какво е ставало следъ образуването на най-горната тераса? Споредъ автора „Са овог највишег нивоа скопско неогено језеро се почело повлачити ритмично. Узрок овом повлачењу не сумњиво су тектонски покрети ван скопске котлине. Али морало е бити поремећаја и саме ове котлине. То доказује поремећај језерских слојева у котлини, који су запазили сви ранији испитивачи. По ободу овај је поремећај знатан, местимице, као изнад нереског лигнитског рудника, слојеви су скоро вертикални. На другим местима, уз обод код села Бразде као и на северној страни Водњанске Планине, они су чак и благо убрани. На источном ободу скопске котлине слојеви су нарочито интензивно поремећени" (Стр. 95). Всичко това е вѣрно, и Йовановић, както самъ отбелязва, не го пише за първи пѫть. Отъ всичко това, отъ друга страна, личи, че той поставя тѣзи тектонски движения следъ образуването на най-горнитѣ тераси и преди образуването на последнитѣ. Въ този случай, обаче, остава съвсемъ необяснимо, какъ. въпрѣки тѣзи тектонски процеси, всички тераси, отъ най-старата до най-младата, сѫ останали успоредни една спрямо друга, на едно и сѫщо ниво една спрямо друга? Какъ тъй пластоветѣ, въ които сѫ били изработени по-старитѣ тераси, били издигнати вертикално, даже нагънати, а повърхнинитѣ, изработени въ тѣхъ преди това издигане и нагъване, останали хоризонтални? Авторътъ едва ли би могълъ да ни обясни това очебиещо противоречие. Но какъ да си го обяснимъ ние? Ус-

[1] E. Kossmat, Geologie der zentralen Balkanhalbinsel, H. 12 на Die Kriegsschauplätze 1914-1918 geologisch dargestellt, Berlin, 1924, стр. 159.

[2] H. Louis, Morphologische Studien in Südwest-Bulgarien, Stuttgart, 1930, стр. 54.

[3] Б. Ф. Добринин, О террасах Восточног Средиземья, въ Землеведение, стр. 34, вып. 3-4, 1932.

пореднитѣ тераси на 9 различни нива сж несъвмѣстими съ изтъкнатитѣ неогенски тектонски движения. И тъй като последнитѣ сж доказани отъ всички изследвачи на котловината, следва, че успореднитѣ 9 тераси сжществуватъ само въ въображението на проф. Йовановић, който, по всичко личи, се е полъгалъ по запазени тукъ-таме повърхнини отъ различенъ произходъ и различна възрасть, а вѣроятно и по Ecktreppen[1] (заравности по склоноветѣ, нѣмащи нищо общо съ езерни тераси), по които и Wilhelmy се полъга, та намери въ Искърския проломъ ни по-вече ни по-малко отъ 16 „тераси"![2]

Разглеждайки най-младитѣ две тераси, които, изглежда, наистина сжществуватъ, и то въ най-низката часть на скопската котловина, въ Блатия, Йовановић се спира на последната и противно на досегашния възгледъ, че е дѣло на ерозионната дейность на Вардаръ, смѣта, че и тя е резултатъ на абразионната дейность на нѣкогашното езеро. Доводитѣ на Йовановић сж два: 1) Вардаръ днесъ тече на страна отъ Блатия и акумулира, а не еродира, за да смѣтаме, че на неговата ерозионна дейность се дължи и Блатия. 2) Блатия се вдава въ видъ на заливи на Северо-западъ къмъ с. Асанъ-Бегово и на юго-истокъ при с. Ръженичано. Тѣзи заливовидни вдавания не могли да се обяснатъ съ меандрирания на р. Вардаръ. И двата довода сж много несигурни. Ако Вардаръ днесъ акумулира, това не значи, че е акумулиралъ и по-рано. Таорската клисура, презъ която рѣката минава, следъ като напусне скопската котловина, показва, поради своята епигенетичность и бързеи, неизравнени и до днесъ, че се е издигнала отъ скоро, при което издигане несъмнено сж настанали промѣни и въ течението на Вардаръ надъ клисурата. Наклонътъ му е станалъ по-малъкъ, поради което е започналъ да акумулира, при което е издигналъ леглото си надъ равнището на Блатия. Йовановић не е трѣбвало да изхожда само отъ днешното положение! Още по-лесно е да се обясни произхода на заливитѣ, които споредъ Йовановић сж езерни. Този при с. Ръженичано се дължи на съвсемъ млади тектонски движения по разседи образувани успоредно на катлановскитѣ разседи. Нѣщо, което се изтъква на сжщата 97-ма страница отъ самия Йовановић! А пъкъ заливътъ при Асанъ-бегово наистина не ще да е образуванъ отъ Вардаръ чрезъ меандриране, но не е ли могълъ да бжде образуванъ отъ р. Лепенецъ, която по-рано тъкмо тукъ се е вливала, споредъ Йовановић, въ Вардаръ?

Следъ като е разгледалъ всички езерни елементи въ рельефа на котловината, авторътъ пристжпва къмъ разглеждане на формитѣ, образувани отъ рѣчната ерозия. Споредъ него на най-горната езерна тераса 900 м. отговаряла денудационна повърхнина въ южната ограда на котловината на 1000-1200 м., въ която се засичала по-низко друга повърхнина, съответстуваща на терасата на 780 м. Понеже цѣлата система отъ те-

[1] За тѣхъ вж. у Johann Sölch, Eine Frage der Talbildung, въ Penck-Festband, Stuttgart, 1818, стр. 66—92.

[2] Herbert Wilhelmy. Die Oberflächenformen des Iskargebietes. Eine Morphogenese Westbulgariens, въ Wissenschaftliche Veröffentl. d. Museums für Landeskunde in Leipzig, N. F. 1, 1932.

раси, която Јовановић установява, е изложена на много съмнителни основи, и датирането на тѣзи две повърхнини е доста съмнително.

Тѣзи рѣчни и езерни земноповърхни форми сж били разрушени въ най-високитѣ дѣлове на южната ограда отъ ледници, слизащи отъ Якупица, а въ варовититѣ дѣлове на оградата — отъ карстови форми. На ледниковитѣ и карстовитѣ явления въ обсега на котловината Јовановић не се спира. Нѣколко реда само сж отдѣлени и за дребнитѣ денудационни форми.

Тази, на пръвъ погледъ много хубаво изработена, студия се основава изцѣло на предполагаеми 9 тераси, въ чието сжществуване, поради по-горе изтъкнатитѣ причини, смѣтамъ, съ право можемъ да се съмняваме Следователно цѣлата работа е изгредена на много съмнителна основа.

Павле Вујевић, О поднебљу скопске котлине (стр. 122-202, резюме на френски, стр. 202-213). Тази работа на познатия бѣлградски климатологъ прави, въ сравнение съ работата на Јовановић, отлично впечатление. Макаръ да се основава на съвсемъ кратки метеорологожки наблюдения, извършвани презъ периода 1891—1899 год. въ австрийското консулство и презъ 1925—1929 въ метеорологическата станция при скопския аеродрумъ, студията е много ценень приносъ къмъ климатологията на Македония. Нейната цена е още по-голѣма, понеже се отнася до една мѣстность, разположена съвсемъ въ периферията на срѣдиземноморската климатична область, поради което тукъ климатичнитѣ явления сж много по-уплетени.

По своето географско положение — на географска ширина съ Римъ и Скутари и по своята не голѣма отдалеченость отъ Адриатическо и Егейско море — 155 и 195 клм., Скопье би трѣбвало да има мекъ медитерански климатъ. Случаятъ, обаче, не е такъвъ. Зимата въ него е 6° по-студена, лѣтото — 1—2° по-студено, а годишната амплитуда съ 4°—5° по-голѣма. При срѣдна годишна температура отъ 12·1°, януарската е — 0·9, а юлската 24°, разликата е извънредно голѣма — 24·9°. Извънредно голѣма е и разликата между абсолютната максимална температура, която веднажъ е стигнала до 40·7° и абсолютната минимална, която достигнала до — 25·8°. Явно е отъ това, че мразоветѣ въ Скопската котловина сж обикновено явление. Често настжпватъ още въ началото на октомврий и траятъ до априлъ. Сжщевременно, обаче, не сж рѣдкость силни и дълготрайни жеги.

Относителната влажность е най-голѣма презъ м. декемврий — 88·6%, а е най-малка презъ м. августъ — 51·2%. Това голѣмо годишно колебание е особеность на егейската срѣдиземноморска область въ противоположность на адриатическата область. Въ Скопье разликата въ относителната влажность между двата екстремни месеци е 37·4%, въ Атина 30.6%, докато въ Хваръ въ адриатическата область сжщата тази разлика е само 9%, въ Пола въ (Истрия) — 10·5%. Влиянието на географската ширина сжщо се чувствува въ влажностьта, която е съ 3.4% по-малка отъ тази въ Бѣлградъ и съ 4.5% по-голѣма отъ тази въ Солунъ. Споредъ Вујевић, като се сжди по годишната амплитуда на влажностьта, Скопье трѣбва да се причисли къмъ егейската срѣдиземноморска климатична область, защото тази амплитуда въ Бѣлградъ е само 21%. Отъ физиологична гледна

точка голѣмо значение има обстоятелството, че и въ дневния ходъ на относителната влажность въ Скопье се наблюдаватъ голѣми колебания.

Облачностьта е значителна, срѣдно 5.3 и показва голѣми различия въ течение на годината. Презъ декември е най-голѣма — 7·6, а презъ августъ само 3.0. Въ Скопье облачностьта е по-малка отколкото въ Бѣлградъ (5.5) и по-голѣма отколкото е въ Солунъ (4.6). По отношение на Бѣлградъ, въ Скопье небето е по-ясно презъ лѣтото и есеньта, а по-заоблачено презъ останалитѣ два сезона. Изобщо, и този важенъ климатиченъ елементъ се отличава много отъ облачностьта въ Бѣлградъ, особено презъ четиритѣ най-топли месеци, и показва тенденция къмъ срѣдиземноморска яснота на небето. Ако тя не е пълна, то е защото скопската котловина е заградена отъ високи планини. Сжщо тъй Скопье се приближава до климатическитѣ условия на егейската срѣдиземноморска область и по голѣмитѣ годишни колебания на влажностьта (4.6), които сж характерни напр. и за Солунъ (4.6), Атина (4.7) и особено Наисосъ (6 4).

Въ връзка съ облачностьта сж изложени главнитѣ данни върху продължителностьта на слънчевото огрѣване презъ различнитѣ месеци.

Валежитѣ сж твърде слаби — само 453 литри годишно на единъ квадратенъ метъръ. Най-много вали презъ май — 53.4 литри, а най-малко презъ февруарий — 21 литъръ. Вториятъ максимумъ е презъ м. октомврий който получава само 2.8 литри валежъ по-малко отколкото м. май. Друга особеность на климата на Скопье се състои въ твърде неравномѣрното количество валежъ, което различнитѣ месеци получаватъ презъ различнитѣ години. Изобщо плувиометричниятъ режимъ на този градъ е подобенъ на този, който характеризира цѣлата вардарска долина, приближаваща се много до южно-адриатическата и егейската валежна область по годишната амплитуда и максимумитѣ презъ ноември и декември. Следователно по отношение на валежитѣ Скопье заема срѣдно положение между две различни климатични области. За да бжде по-добре опредѣленъ, валежниятъ режимъ на Скопье е сравненъ съ този на Бѣлградъ, Враня и Солунъ и то по месеци и сезони. По терминологията на Theobald Fischer, Скопье и Солунъ спадатъ въ зоната на равноденственитѣ дъждове, а Враня и Бѣлградъ — въ зоната на лѣтнитѣ дъждове. Въ тази часть на Балканския полуостровъ границата между тѣзи две зони следва приблизително вододѣла между Вардаръ и Южна (т. е. българска) Морава.

Като се има на умъ общото разпредѣление на атмосферното налѣгане, въ Скопье би трѣбвало да духатъ предимно северни вѣтрове. Въ сжщность, поради Скопска Черна-гора, която огражда отъ северъ котловината, тѣ духатъ отъ къмъ северо-западъ, по посока на Вардарската долина. Презъ зимата затишията и западнитѣ и северо-западни вѣтрове сж по-чести. Презъ пролѣтьта е най-честъ югоизточниятъ вѣтъръ. По скорость на първо мѣсто стои така нареченият „вардарецъ“.

На край авторътъ дава кратка характеристика на четиритѣ годишни времена. Доста остра зима (предизвикана отъ азиятския антициклонъ, който въ видъ на клинъ достига чакъ до скопската котловина) преминава рѣзко въ пролѣтьта, което проличава особено добре като се пресмѣтне срѣдната температура не на отдѣлни месеци, а на декади. Втората декада на мартъ има 5.0°, а третата — 9.7°. Почти двойно по-голѣма, съ 5° по-

висока! Напротивъ, топлото и сухо лѣто преминава съвсемъ незабелязано въ есень. За истинска есень може да се говори едва отъ началото на октомврий.

Отъ работата на проф. Вуjевић става явно, колко правилно още преди 14 години покойниятъ вече проф. Ж. Радевъ, безъ да има метеорологическитѣ данни, съ които е разполагалъ Вуjевић, е опредѣлилъ мѣстото на Скопье въ македонската климатична область.[1] И въ климатично отношение, както и въ всѣко друго отношение, Скопье е македонски градъ, въпрѣки усилията на сръбскитѣ географи да го причислятъ къмъ „Стара Сърбия".

Станко Караман, Зоолошке прилике скопске котлине (стр. 214—271). Представителитѣ на фауната на скопската котловина иматъ двоенъ произходъ. Едни по-стари, произхождатъ отъ Срѣдна Европа, други по-нови, сж присжщи на срѣдиземноморската фауна, специялно на тази, която се среща около Солунъ. Тя е дошла въ Скопско по долината на Вардаръ, а може би и по долината на Струма, презъ Радовишъ и Овче Поле. Днесъ въ Скопската котловина тя заема най-низката зона. Преди идването на срѣдиземноморскитѣ видове е владѣлъ по-студенъ климатъ, подобенъ на днешния въ Срѣдна Европа. Тогава и срѣдноевропейскитѣ сж заемали и дъното на котловината. Когато климатътъ на срѣдната часть на Полуострова станалъ по-топълъ, много срѣдноевропейски видове напускатъ дъното на котловината, тъй като тъкмо тукъ увеличената температура и намалената атмосферна влажность се почувствувала най-силно. Новодошлитѣ срѣдиземноморски видове заели низката часть на котловината, а срѣдноевропейскитѣ се отеглили постепенно по̀ на високо, та въ края на краищата много отъ тѣхъ станали изключително планински видове. Напускайки равнината, тѣзи видове загубили връзката съ своитѣ подобни на северъ, та днесъ представляватъ изолирани оазиси.

Д. Б. Тодоровић, Педолошка проучавања у скопскоj котлини (стр. 242—282). Идеята на редактора на разглеждания сборникъ, да завърши първия дѣлъ съ една студия върху почвитѣ въ котловината, е отлична. Защото, когато въ втория дѣлъ на читателя ще се говори за стопанството, добре е той предварително да познава неговата природна основа. И г-нъ Тодоровић, комуто е било повѣрено написването на този дѣлъ, е схваналъ задачата си правилно и я е изпълнилъ много добре. Не е излишно да се напомни, че тази е първата педоложка студия върху единъ дѣлъ отъ Македония.[2])

Разглеждайки предварително педоложкия субстратъ на почвитѣ въ Скопската котловина, Тодоровић изтъква, че е главно отъ езеренъ произходъ. Нѣкогашното скопско езеро, при оттеглянето си, е оставяло го-

---

[1] Вж. Ж. Радевъ, Геоморфологични белези на българскитѣ земи и тѣхното значение за температурнитѣ и валежни отношения въ страната, въ сп. „Естествознание и География", год. III, 1920, стр. 118.

[2]) Предварителнитѣ резултати отъ издирванията си Тодоровић публикува преди 5 години. Вж. D. B. Todorović, Conditions que la nature offre à la production des plantes cultivées en Serbie méridionale, въ C.-R. de la XIV-ème Ses. Intern. d'Agliculture, 1929, Bucarest.

лѣмо количество тиня, отъ която после се образувала почвата. Първоначално образуваната почва отъ такава езерна тиня е обикновено единъ типъ, наподобяващъ така наречените глинести подзолисти почви. Мѣстното население, споредъ Тодоровић, я наричало с м о н и ц а (вѣроятно с м о л н и ц а?). Смоница покрива въ котловината различни повърхнини, като се почне отъ най-низкия дѣлъ, Блатия, та чакъ до 700—800 метра височина, следователно почти до тази граница, до която нѣкога е достигало най-горното ниво на езерото. Освенъ това, обаче, всичкиятъ еродиранъ материялъ е билъ свличанъ въ низината, въ която е стигалъ измѣсенъ. Поради това, мжчно е при такъвъ делувий да се установи, дали произхожда само отъ нѣкогашна езерна тиня, или съдържа и частици отъ стари землища. Най-после добре развитата рѣчна мрежа на котловината е донесла трети, алувияленъ педоложки субстратъ. Следователно педоложкиятъ субстратъ на скопската котловина е отъ троякъ произходъ: езеренъ, делувияленъ и алувияленъ. Само образуването на езеренъ субстратъ е завършено, и то още отъ отдавна, докато образуването на делувияленъ и алувияленъ субстратъ трае и до днесъ.

Върху този троякъ субстратъ сж се развили шесть вида почви: смоница, червеница, кафявица, слатина, алувий и скелетна почва.

Смоница се намира на най-различни височини. Има я и въ Блатия и главно върху широкото равно гърбище, което отдѣля скопската котливина отъ кумановското поле. Обикновено при тази почва най-горнитѣ 15 см. (хоризонтъ Ai) представятъ акумулативенъ хумусенъ хоризонтъ съ доста черенъ цвѣтъ. Следнитѣ 35 см. сж по-свѣтли и съ призматична, понѣкога и сферична структура. И двата хоризонта даватъ неутрална реакция. Следнитѣ 30 см. сж още по-свѣтли, понеже съдържатъ доста калциевъ карбонатъ излуженъ отъ горнитѣ два хоризонта. Още по-дълбоко идва варовитъ пѣсъкъ.

Червеница или червенопръстица въ Скопската котловина се намира въ Скопска Черна Гора и то само по най-високитѣ дѣлове на нейнитѣ купести ридове, и на Кършияка. Съ огледъ на дефиницията на Рапфенбергъ за условията, при които може да се образува подобенъ родъ почва, червеницата въ Скопската котловина, ще да се е образувала отдавна и при климатични условия, които несъмнено сж отговаряли на днешния чисто медитерански климатъ, срещащъ се много на югъ отъ котловината. Поради това Тодоровић смѣта, че съ право може да постави скопската червеница въ категорията на чисто реликтнитѣ почви. Той, обаче, отбелязва факта, че скопската червеница има 15 см. дебелъ акумулативенъ хумусенъ хоризонтъ, какъвто липсва при сжщинскитѣ червенопръстици. Този фактъ е изразъ на промѣна въ климатическитѣ условия на котловината. Тя е станала малко по-влажна и по-студена. Това е позволило натрупването на хумусъ въ най-горния хоризонтъ на червеницата. Въпросната промѣна на червенопростицата я превръща въ края на краищата въ кафявица. Тази промѣна става особено на по-равнитѣ и по-низки мѣста, така че преходътъ отъ червеницата по по-високитѣ и стръмни мѣста къмъ кафявицата е съвсемъ постепененъ. Отъ това е явно, че последната се намира главно изъ заравненитѣ мѣста на Скопска Черна гора.

Обстоятелството, че скопската кафявица се образува изключително

на делувиумъ отъ реликтни почви: червеница и смоница, а сжщо тъй и на алувий, е доказателство, че е рецентна почва и че, следователно, е резултатъ на рецентенъ климатъ. Педоложката характеристика на такъвъ климатъ е известна умѣрена влага, която прѣчи, както за силно изпаряване, така и за низходящи течения въ самата почва. Съ други думи, такъвъ климатъ не е удобенъ нито за оподзолване, нито за образуване на червеница. Поради това намирането на кафявица въ Скопската котливина отъ педоложко гледище е достатъчно доказателство, че климатътъ, при който тя се образува, е и по-влаженъ и по-хладенъ отъ този, при който нѣкога се образувала червеницата.

Слатина се нарича на български и сръбски тази почва, която, поради високото стоене на подпочвеното водно ниво, е богата на соли. Поради това този видъ почва се образува по най-низкитѣ мѣста на полетата и рѣчнитѣ долини. И въ Скопската котловина тя заема най-низкитѣ части — Блатия и то само отъ лѣвата страна на Вардаръ. Слатината и до день днешенъ продължава да разширява своя ареалъ, като се образува за смѣтка на по-старитѣ почви чрезъ осоляването имъ.

Алувиялна почва се намира отъ дветѣ страни на Вардаръ. Тодоровић я описва като почва, но по-строго погледнато тя представя само алувияленъ субстратъ за бждеща почва, защото глината, която го образува, не е претърпѣла никаква почвообразувателна промѣна, въ нея не може да се различи никакъвъ особенъ хоризонтъ. Въ повечето случаи тя не се използува стопански.

Такава още не напълно оформена почва се среща и по високитѣ ерозионни повърхнини надъ най-високото ниво на нѣкогашното скопско езеро. Тя се състои отъ още недостатъчно извѣтрѣла основна скала, поради което е извънредно груба, камениста, типична скелетна почва.

Това е, накратко предаденъ, резултатътъ отъ педоложкото изучване на Скопската котловина, извършено отъ Тодоровић. Ако хвърлимъ общъ погледъ върху цѣлия сборникъ, работата на Тодоровић е несъмнено най-добрата и най-интересната и отъ чисто практично-стопанско и отъ чисто теоретическо географско гледище. Толкова много оспореното застудяване и овлажняване на климата въ Европа следъ последното максимално затопляне, настжпило следъ последното вюрмско заледяване, намира още една подкрепа. Въ подкрепа на тѣзи, които приематъ подобна промѣна и въ подкрепа на Тодоровић, който доказва, че тя е настжпила и въ нашия Полуостровъ, идватъ и находкитѣ отъ Equus cabalus fossilis, намѣрени въ пещеритѣ въ северна България, въ мѣста които днесъ спадатъ изцѣло въ гористия поясъ, но които преди време, както може да се заключава тъкмо по тѣзи находки, сж спадали въ пояса на степитѣ, сж имали, следователно, по-топълъ и главно по-сухъ климатъ. Окончателното потвърдяване на тази промѣна ще има голѣмо значение за развоя на балканската предистория и палеоетнология, защото предисторичниятъ човѣкъ е билъ несъмнено много повече подъ прѣкото влияние на климата, отколкото модерния човѣкъ.

Освенъ статията на Тодоровић, въ разглеждания сборникъ е отъ значение и статията на проф. Вујевић. Лошото е, че се основава на много малко метеорологични данни. Статиитѣ на Луковић и Караман да-

ватъ доста новъ материялъ, а статията на Йовановић, на пръвъ погледъ най-интересна, въ сжщность едва ли ще бжде отъ полза за общото геоморфоложко изучване на Македония.

Изобщо първата книга на сборника „Скопска котлина" прави добро впечатление. Дали и втората книга ще бжде на сжщата висота? Твърде съмнително е, защото въ нея ще бждатъ засегнати и нѣкои твърде щекотливи въпроси, по които сръбскитѣ учени отъ нѣколко десетолѣтия насамъ съ упорство прокарватъ съвсемъ превратни идеи.

София 1933 год. Дим. Ярановъ.

Th. Capidan, Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic. Bucureşti 1932. 8⁰, 575 (Academia Română. Studii şi cercetări XX)

Професоръть отъ университета въ Клужъ (въ Седмиградско, Ромъния), по рождение аромънинъ отъ Прилепъ, си е спечелилъ вече име на усърденъ изследвачъ на южнитѣ ромънски диалекти и на отношенията на ромънския езикъ къмъ съседнитѣ езици, особено албаноромънскитѣ отношения. Къмъ едно негово съчинение върху мегленскитѣ власи, въ две книги, една отъ които е посветена на историята и езика имъ (Meglenoromânii I, Isioria şi graiul lor), а другата на народното имъ творчество (Literatura populară la Meglenoromâni), издание на Ромънската академия въ редицата „Студии и изследвания" (Studii şi cercetări VII, 1928), сега се прибавя и друго въ сжщата редица, посветено на аромънитѣ („Аромъни. Аромънскиятъ диалектъ, езикословна студия"), които сж предметъ и на нѣкои по-раншни негови по-голѣми работи: „Ромънитѣ номади" (Românii nomazi, studiu din viaţa Românilor Peninsulei Balcanice, въ Dacoromania IV, 1926) и „Фаршероти" (Fărşeroţii, studiu lingvistic asupra Românilor din Albania. Dacor. VI, 1929—1930), върху последното вж. рецензията ми въ Мак. прегл. г. VII, кн. 2—3, стр. 209—220.

Новото съчинение на проф. Капиданъ представя собствено синтеза на всички негови изучвания върху аромънитѣ изобщо: не само на това, което се намира въ посоченитѣ две негови студии върху аромънитѣ, но и на всичко онова, което е обнародвалъ вече или пъкъ е изследвалъ сега специално по историята на своя народъ, неговия езикъ и отношенията му къмъ околнитѣ езици. То е следователно цѣлостенъ трудъ върху аромънитѣ, написанъ отъ единъ тѣхенъ сънародникъ, въодушевенъ отъ идеята не само да даде едно научно изследване върху своя народъ, но и да го възхвали, възвеличи като първи по интелектуални и морални качества между всички други народи на Балканския полуостровъ. „Това, пише той въ увода, което отличава единъ аромънинъ, селянинъ или гражданинъ, отъ единъ гръкъ, албанецъ или българинъ, е на първо мѣсто оная лична енергия, която го прави, гдето и въ каквито обстоятелства и да се намира, способенъ да си пробие най-скоро пжть въ живота съ успѣхъ въ стопанско-обществената и въ културната область, малко обикновенъ при другитѣ балкански народи" (ceace deosebeşte pe un Aromân ţăran sau orăşan de un Grec, Albanez sau Bulgar, este, în primul rând, acea energie proprie, care, oriunde şi or în ce împrejurări s'ar găsi el, îl face capabil sa-şi croiască mai repede un drum în viaţă cu o ascesiune în do-

meniul economicosocial şi cultural puţin obicinuită la celealte popoare balcanice). Въ сжщия духъ говори той за тѣхната работоспособность, трезвость, способность и интелигентность изброява видни личности изъ тѣхната срѣда, изтъква сжщо политическата, културната, обществената и стопанска имъ роля въ различнитѣ страни, все качества, които сж имъ спомогнали, щото тѣ, ако и по-малобройни отъ околнитѣ народи, да се наложатъ винаги и всжде „като желанъ факторъ въ стопанско-обществения животъ на Балканитѣ“ (ca un factor hotărâtor în viaţă economicosocială şi culturală în Balcani — стр. 21), и пр. и пр. Изобщо, благодарение на тия свои отбрани качества и на заниманието си съ търговия, тѣ достигнали до цъвтеще материално положение, съ което превъзхождатъ всички околни народи. И, „въодушевени отъ голѣмъ устремъ (avânt) къмъ всичко, което може да възвиси ума и да облагороди духа“, тѣ сж съумѣли да използуватъ плодоветѣ на една по-висока култура — разбира се — гръцката. Така сж се създали познатитѣ гръцки висши училища въ Мецово, Янина, Москополе и др., съ учители почти все аромъни, които разпространявали гръцката култура и между другитѣ балкански народи. При всичката си почить къмъ гръцката култура, аромънитѣ сж се смѣтали, че стоятъ по-горе отъ гърцитѣ въ морално, икономическо и расово отношение, презирали сж ги (pe cari îi despreţuiau) и отбѣгвали родствени връзки (contactul prin alianţă) съ тѣхъ.

На етнолозитѣ изобщо — и на познавачитѣ на Балканския полуостровъ специално — е добре известно, че планинското население, каквото е и аромънското, и емигрантското специално, безъ погледъ на „раса“, превъзхожда свареното мѣстно население по своята предприемчивость и интелигентность изобщо. Достатъчно е да си припомни човѣкъ положението, до което гърци, българи и албанци до неотколе успѣваха да достигнатъ въ материално и културно отношение въ земитѣ на днешна Ромъния — въ Влашко, Молдова и Бесарабия, — за да може правилно да прецени думитѣ на проф. Капиданъ по отношение на „расовитѣ“ качества на неговитѣ сънародници, съ които тѣ превъзходствували своитѣ съседи.

Все въ увода къмъ своята книга, гдето дава такава една характеристика на аромънитѣ, проф. Капиданъ посочва и тѣхния брой, който изкарва до 300-350,000 д., отъ които 150.000 въ Гърция, 100,000 въ Югославия, 40,000 въ България и 65,000 въ Албания (стр. 32). Че тия цифри — тъкмо въ духа на казаното отъ него за „расовитѣ“ качества на аромънитѣ — сж преувеличени, въ това нѣма никакво съмнение. Така преголѣма е цифрата 40,000 д. аромъни (цинцари, куцозласи) въ България, гдето никога не е имало такъвъ брой аромъни, а още по-малко сега, следъ като жителитѣ отъ нѣколкото аромънски селища, които имаше край Рила и въ Родопитѣ, се изселиха презъ последнитѣ години въ по-голѣмата си часть въ Добруджа. Сжщото важи и за Югославия, гдето аромъни, като се изключи незначителниятъ брой въ нѣкои градове, има въ известнитѣ селища въ Битолско, отгдето мнозина се изселиха въ Ромъния, та населението тамъ сега е съвсемъ намалѣло. За тѣхния брой въ Македония по време на войната вж. статията ми „Македонскитѣ ромъни“ въ Македон. прегледъ г. I, кн. 5—6, стр. 63—97, а сега то

е още по-малко. Има и малко аромъни въ Босна, но при все това общиятъ брой на аромънитѣ въ Югославия не надминава половината отъ цифрата, която е дадена отъ автора.

Все тамъ говори той и за произхода на аромънитѣ въ южнитѣ части на Балканския полуостровъ, като излага първомъ мненията на разнитѣ учени и поддържа, въз основа на „старитѣ отношения, които сж имали праромънитѣ съ останалитѣ балкански народи", северния произходъ на аромънитѣ и то, че тѣ сж били дошли тукъ отъ дунавскитѣ земи, отгдето тръгнали около VIII—IX в. Това мнение на ромънския ученъ, ако и недостатъчно прецизирано, заслужава специално внимание поради особенитѣ тенденции, които се криятъ задъ него по отношение на значението на ромънския елементъ въ етническата история на Балканския полуостровъ, добре позната вече отъ друга една негова работа: „Ромънитѣ на Балканския полуостровъ" (Românii din Peninsula Balcanică, печат. въ Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj 1923, 92-117).

Въ сжществената часть на своето съчинение авторътъ разглежда на първо мѣсто „първитѣ книжовни произведения (scrieri) на аромънски езикъ", националистическото движение у аромънитѣ и литературата върху аромънския диалектъ (ч. I), сетне — граматическитѣ особености (фонологични, морфологични и синтактични), специфични за аромънския диалектъ, които опредѣлятъ мѣстото му въ ромънския езикъ, словарнитѣ особености, и то не само латинския елементъ, но и чуждитѣ елементи, като започва съ влиянието на старогръцкия (?) езикъ (което било по-слабо въ аромънски, отколкото въ ромънски, защото въ първия нѣкои старогръцки думи били замѣнени съ новогръцки), на албанския (стари албански думи има повече въ ромънски), славянския, турския и италиянския езикъ, следъ което въ специална глава говори и за аромънското влияние върху балканскитѣ езици (гръцки, албански, български и сръбски).

Специално граматическата часть, раздѣлена на фонология, морфология, словопроизводство и синтаксисъ, обема най-голѣмата часть на книгата (стр. 199-555) и почива върху материали, събрани изъ живия говоръ, или почерпени отъ записанитѣ фолклорни текстове, произведенията на старитѣ аромънски писатели — отъ XVIII в., — както и отъ най-новата аромънска литература, и затова е най-ценната като цѣлостенъ трудъ върху единъ дѣлъ отъ ромънския езикъ, направени отъ най-добрия му познавачъ.

Нѣкои чудновати мнения, застжпяни отъ новитѣ ромънски учени и които намиратъ отражение и въ тоя трудъ, ще бждатъ разгледани по-подробно другаде.

Ст. Романски

Н. П. Кондаковъ въ България.

(По случай на десетгодишнината отъ смъртьта му)

Отъ Ст. Романски.

Грозната катастрофа, постигнала Русия подиръ свѣтовната война, пръсна по цѣлъ свѣтъ руската интелигенция, която подъ една или друга форма се чувствуваше свързана съ стария общественъ строй или не можеше да се помири съ новия редъ на нѣщата въ своето отечество. Малката и съсипана отъ войнитѣ България можа да даде гостоприемство на часть отъ тия представители на руския интелектуаленъ свѣтъ, които на-

мѣриха приложение на своитѣ знания и на своята опитность въ много отрасли на културния ни животъ. Рано е още да се преценява значението на тая неволна руска емиграция за културния подемъ на България изобщо, но може още сега да се изтъкне, че Софийскиятъ университетъ, който отвори широко вратата си за прокудените ратници въ науката на единъ близъкъ и разбранъ намъ по езикъ народъ, спечели твърде много отъ нещастието, постигнало рускитѣ университети: новооткритиятъ медицински факултетъ намѣри веднага между тия бѣжанци отлични специалисти по нѣкои основни дисциплини, които инакъ можеха да бждатъ повѣрени на лица съвсемъ случайни или да останатъ дълго време незастжпени.

Историко-филологическиятъ факултетъ пъкъ бѣше честитъ да брои въ продължение на две години между своитѣ членове руския академикъ Н. П. Кондаковъ. Една отъ най-младитѣ катедри въ факултета, катедрата по археология и история на изкуството, бѣше удостоена да приеме за свой преподаватель едного отъ най-голѣмитѣ учени въ ново време — създателя на дисциплината по история на византийското изкуство.

То една чудна игра на сждбата Кондаковъ бива изхвърленъ, ведно съ множество съотечественици, въ края на зимата 1920 на брѣговетѣ на Босфора, въ Цариградъ, най-грандиозния паметникъ на изследваното отъ него изкуство. Носейки съ себе си, освенъ дрехитѣ на гърба, ржкописитѣ на дветѣ си най-нови, непечатани съчинения и фотографски снимки за тѣхното илюстриране, едничкия имотъ, който е могълъ да спаси, Никодимъ Павловичъ попада въ София, безъ да знае самъ на пжть за кжде.

Въ мъглата на неизвестността поканата на Университета да заеме професорско мѣсто по специалността си се явява за него като спасителенъ лжчъ. Проникнатъ обаче дълбоко отъ чувство на отговорность и на дългъ, Н. П., преди да склони, дълго размисля дали тая покана не се дължи единствено на желанието да се даде изразъ на признателность за справедливитѣ и безпристрастни мнения, изказани отъ него съ такъвъ голѣмъ авторитетъ по въпроси, свързани съ българската национална проблема. Колкото и заслуженъ да би се видѣлъ единъ подобенъ изразъ на благодарность въ най-тежкитѣ минути отъ живота му, той сигурно не би се съгласилъ, ако да не се надѣваше, че тукъ въ България, осѣяна не по-малко отъ самата Византия съ паметници на византийското изкуство, той ще намѣри особено голѣмъ интересъ къмъ науката, на която бѣ посвѣтилъ цѣлия си животъ. Стариятъ академикъ, който отъ десетилѣтия насамъ не бѣше челъ лекции, се залавя съ младежка енергия да преподава своя предметъ.

Професоръ Кондаковъ си поставя за задача да изложи предъ своитѣ слушатели въ единъ обширенъ курсъ историята на византийското изкуство, като започва съ старохристиянското изкуство, елементитѣ на което излага, и посочва следитѣ отъ езическата древность и влиянията отъ разни страни, особено отъ изтокъ. Въ продължение на четири полугодия, отъ лѣтното полугодие 1920 до зимното 1921/1922, по 6 часа седмично (два отъ които демонстрации и упражнения), той прослежда развоя на старохристиянското и византийско изкуство не само въ сжщинска Византия, но и въ всички околни страни. Земитѣ по брѣговетѣ на източно Срѣдиземно-море, Бѣло-море, Черно и Адриатическо; Италия, Египетъ, Сирия, Кавказъ и южна

Русия; Равена, Антиохия и Йерусалимъ заематъ съ своитѣ паметници на изкуството въ неговия обширенъ курсъ сѫщото мѣсто, каквото и тия отъ Цариградъ и гръцкитѣ градове на Балканския полуостровъ и Мала-Азия. Паметницитѣ на изкуството въ България, както и тия на българитѣ въ частность, намиратъ въ неговитѣ лекции подробна и заслужена оценка: въ тѣхъ се говори обстойно и за намѣренитѣ въ София старохристиянски паметници, за находката въ Нагь-Сенъ-Миклошъ, за Патлейна и за фрескитѣ на Боянската черква, за старобългарския орнаментъ и пр. и пр., а при това се излага особено подробно, въ свръзка съ произхода на животинския стилъ, изкуството на номадскитѣ народи отъ срѣдна Азия.

Лекциитѣ на Кондакова по старохристиянското и византийско изкуство бѣха обаче нѣщо много повече отъ единъ специаленъ курсъ по история на изкуството. Тогава 76-годишниятъ старецъ, който бѣше посветилъ три четвърти отъ своя животъ на изучването на Византия, имаше за цель да представи цѣлата ѝ култура, тъй както тя се е отразила въ паметницитѣ на изкуството или пъкъ е влияла върху характера на последното. Не е чудно тогава, че иконоборството, монашеството и други подобни явления въ културния и социаленъ животъ на Византия сѫ предметъ на най-основателно разглеждане. Дори дворцовиятъ животъ, въ всичкитѣ негови прояви, се излага така, както е разправенъ напр. въ съчинението на Константина Багрянородни „За церемониитѣ", което се подлага на най-подробенъ анализъ. Изобщо, това бѣше курсъ по историята на източноевропейската култура, изложена съ изисканъ езикъ отъ най-добрия ѝ познавачъ.

За жалость, преподаванията на професоръ Кондаковъ, вършени съ голѣма любовь, ако и при най-голѣми неудобства, не възбудиха онзи интересъ, на който се разчиташе и който действително заслужаваха. Отъ начало и до край той имаше малко слушатели и, измежду тѣхъ, още по-малко студенти. Единъ руски колега, говорейки за Кондакова, казваше: „онъ ужасается большой аудиторіи". Вѣрно е, че като голѣмъ учитель той би искалъ да има малко, но добри ученици. Не веднажъ и не предъ едного той казваше, че много би желалъ да остави ученици у насъ. Това желание обаче се оказа тогава, поради печалния упадъкъ въ подготовката и интереса на нашето студентство, неизпълнимо. Никодимъ Павловичъ почна вследствие на това да се чувствува не само незадоволенъ морално, но и потиснатъ духомъ, като се смѣташе безполезенъ у насъ, така че, въпрѣки уговарянията на колеги и приятели, не можа да устои на съблазнението да последва една отъ поканитѣ, които му се отправяха едновременно отъ две културни столици — Парижъ и Прага, — и то не само затова, че тамъ би могълъ да разчита на желана аудитория, но особено да уреди въпроса за изданието на донесенитѣ въ ржкописъ съчинения.

Презъ време на престоянето си въ България рускиятъ академикъ взема участие и въ живота на Българската академия на наукитѣ, въ която докладва за два свои труда: единъ подъ насловъ Миѳическая сума съ земною тягою (напечатанъ въ Списанието ѝ, кн. XXII, 1921, стр. 53-66) и други върху историята и развоя на руската иконография. На 1922 г. той биде прогласенъ за неинъ почетенъ членъ.

Още отъ първитѣ дни на своето идване въ България Н. П. прояви живъ интересъ къмъ културния животъ на страната. При изучването на старинитѣ въ България той бѣше винаги отзивчивъ и въ услуга съ съвѣтитѣ и познанията си на младитѣ наши археолози, най-вече при опрѣдѣляне старината на намѣренитѣ художествени паметници. Особено искаше да се запознае и лично съ новитѣ наши художници: произведенията на нѣкои отъ тѣхъ, като Стефанъ Ивановъ, К. Щъркеловъ и Ал. Божиновъ, бѣха ценени отъ него много високо. Последния той смѣташе за единъ отъ най-голѣмитѣ карикатуристи въ Европа и съжаляваше твърде много за голѣмата му продуктивность, толкова опасна да доведе художника до шаблонъ. У Щъркелова ценѣше особено високо чувството за багра и казваше, че би могълъ своитѣ акварели да продава въ Лондонъ. Който знае, колко бѣ строгъ Кондаковъ въ своитѣ оценки и колко бѣ скжпъ на похвали, може да разбере действителната стойность на тия гуми. Като изхождаше отъ убеждението, че единствено съ акварели могатъ да бждатъ възпроизведени най-точно стари фрески, той се постара да възбуди у Щъркелова интересъ къмъ фрескитѣ въ Боянската черква, но, както се вижда, безполезно.

Н. П. Кондаковъ напусна България съ тжга и съ искрено желание да се върне следъ изтичането на двогодишния контрактъ въ Прага пакъ въ нея. Дете на руския югъ, той замина съ вѣра, че ще може да прекара старинитѣ си въ България, като мечтаеше за кжщичка съ градинка въ приятния климатъ на Ст.-Загора или Варна. Нѣкои задължения въ Прага, главно по печатането на съчиненията му, не му позволиха да последва веднага поканата да се върне въ Софийския университетъ, отправена по решение на Академическия съветъ, и да поживѣе въ малката кжщичка въ Искърското ущелие при гара Церово, която, за голѣма негова радость, бѣше му оставена за пожизнено ползуване отъ Македонския научень институтъ. Внезапната смърть въ Прага — на 17 февруарий 1925 г. — му попрѣчи обаче да преживѣе последнитѣ си години въ България, както желаеше.

Несбжднало се предсмъртно желание на Н. П. Кондаковь да се върне въ България.

Отъ Л. Милетичъ.

„Великъ ученъ, рѣдъкъ човѣкъ и горещъ славянинъ, Н. П. Кондаковъ съ свойствената на мждрецитѣ скромность безшумно проживѣ две години въ нашата академична срѣда и си отиде незабелѣзано, тъкмо въ разгара на университетската криза, въ края на мартъ 1922 год., за да продължи въ родствената Прага своята тиха, но плодотворна научна дейность. Колкото и да бѣ кратковременно пребиването на Никодима Павловича у насъ, то пакъ остави дълбоки следи въ нашата наука, а тъй сжщо у всички, които неговиятъ просвѣтенъ умъ и свѣтла душа въ близко, лично общение благодатно озариха.“ Съ тѣзи уводни думи почва моята статия, четена на 30.IX. 1924 год. въ тържествено засѣдание на историко-филологическия клонъ на Българската академия на наукитѣ, въ честь на Н. П. Кондаковъ по случай на неговата 80-годишнина.[1]

[1] Тя е печатана въ Македон. Прегледъ год. I кн. 3, стр. 1—16: „Никодимъ Павловичъ Кондаковъ за Македония.“

Бѣхъ единъ отъ малцината, които приятелски се сближиха съ Кондаковъ, докато бѣше у насъ; моята дружба съ него презъ следнитѣ три години се подържаше чрезъ писменно общение съ тоя бележитъ голѣмъ приятель на България и особено на Македония. Известно е, че името на Кондаковъ най-напредъ се разнесе срѣдъ българската интелигенция, когато се яви неговото крупно съчинение „Македония. Археологическое путешествіе", издадено отъ руската академия на наукитѣ (1909 г.). Силно бѣ впечатлението у насъ поради дълбоката основателность, съ която въ него се обясняватъ засегнатитѣ отъ автора въпроси, и то съ една необикновена прямота, съ която безпощадно се разкриватъ и всѣкакви конвенционални фалшивости и замъглявания на научната истина (вж. у мене ц. с.). За голѣмитѣ си научни заслуги за Македония Кондаковъ биде избранъ за почетенъ членъ на Македонския научен институтъ, а сѫщо тъй и за почетенъ членъ на Българската академия на наукитѣ.

За по-добро освѣтление относно желанието на Кондаковъ да се върне въ България и окончателно да се настани въ едно близко до София село, за което въ края на предшествуващата тукъ статия на проф. Романски се загатва и което не можа поради скоро настѫпилата смъртъ на Кондакова да се осѫществи, намирамъ за умѣстно да приведа тукъ изцѣло последното му, предсмъртно писмо до мене, въ което главно се говори по този въпросъ. Не ще да е обаче безинтересно преди това да съобща и нѣкои данни изъ писмата му до мене, отъ които се вижда, какъ той се е чувствувалъ въ Прага, какъ е живѣлъ и работилъ тамъ и защо толкова е теготѣялъ да се върне въ България. Въ писмо отъ 27. VIII. 1922 г. Кондаковъ пише: „Повѣрьте, что я останусь до конца жизни истинно и искренно благодаренъ Вамъ всѣмъ, которые меня въ Софіи пріютили". Още въ първитѣ си писма отъ Прага Кондаковъ вече се оплаква отъ климата и отъ голѣмата скѫпотия на живота и пакъ съжалява, че напустналъ България: „Лично я ежедневно жалѣю, что долженъ былъ покинуть югъ и Болгарію. Если будетъ можно, я готовъ вернуться, чтобы хотя умереть въ теплѣ и на югѣ. Всегда не любилъ я сѣвера". Инакъ, що се отнася до работата му въ пражския чески университетъ, отначало той е доволенъ; „Я очень доволенъ своею аудиторіею: болѣе 20 русскихъ студентовъ, десятокъ чешскихъ; изъ отбраныхъ слушателей — проф. Вернадский, Сергѣй Маковский и др., всего отъ 30—40 чел. Читаю общія лекціи и демонстрирую съ электрическимъ фонаромъ въ особомъ залѣ. Діапозитивы и изданія нашелъ въ разныхъ кабинетахъ, пользуюсь любезностью профессоровъ, и все идетъ съ той стороны хорошо" . . . Отначало, настанилъ се въ частна квартира на четвърти катъ, много тежко му било ежедневно по нѣколко пѫти да изкачва до 80 стѫпала. Узналъ за това негово тежко положение извѣстниятъ богатъ американецъ, българофилъ, Мистеръ Кренъ (Crane), отстѫпва му две стаи безплатно въ I. катъ на купения отъ него бивши палатъ на графоветѣ Шенборнъ, та откъмъ тая страна Кондаковъ се успокоява. Съ писмо отъ 2.XI. 1922, радостенъ по тоя поводъ, ми съобщава новия си адресъ и описва новото си жилище, което намира, главно, хигиенично, съ голѣма градина, далечъ отъ центра на града. Между туй бѣше му се писало отъ страна на факултета, че университетътъ ни

следъ завършилата се криза пакъ е открить и че неговиятъ контрактъ си остава валиденъ, стига да пожелае да се завърне, което би ни било драго, Кондаковъ по поводъ на това пише въ писмо до мене отъ 16 XII. 1922 да предамъ голѣмата му благодарность на факултета и академическия съветъ и моли да се отложи връщането му за нѣкое време: „Вмѣстѣ съ тѣмъ, разъ это возможно, я просилъ бы отложить исполненіе контракта т. е. переѣздъ въ Софію или до осени 1923 г., или до того времени, когда мнѣ можно будетъ отсюда выѣхать. Я самъ напишу о томъ Вамъ. Дѣло въ томъ, что я уже образовалъ здѣсь нетолько аудиторію, и то не только изъ русскихъ — около 60 чел., но изъ чеховъ, карпаторусовъ, даже сербовъ, и между ними есть уже формирующіеся спеціалисты по византійской и славянской археологии. Къ нимъ примыкаютъ нѣсколько здѣшныхъ молодыхъ историковъ искуства; два професора чешскаго и нѣмецкаго университета въ Прагѣ, и три готовящіеся къ профессурѣ, которымъ я читаю на французкомъ языкѣ. На семинаріи идутъ рефераты русскихъ, и т. д. Словомъ средневѣковый курсъ мой здѣсь такъ разширился, что я весь семестръ читалъ только о культурѣ и искуствѣ Скиѳіи — Европеской и Азіатской, и за 2 семестра дошелъ только до 5-го вѣка. Я не могу покинуть аудиторію ранѣе того, какъ сообщу ей что нибудь цѣльное и систематическое. Курсъ по культурѣ и древностямъ кочевниковъ Европеской и Азіатской исторіи вышелъ столь интереснымъ, что меня просятъ читать private префессорамъ русскимъ.“ Следъ като пакъ се оплаква отъ скжпотията, казва: „Тяжело здѣсь жить и еще тяжелѣе служить, какъ ни былъ бы человѣкъ ревностенъ. Я не пропускаю ни одной лекции, имѣю уже 5 часовъ чтеній и ежедневно хожу въ университетъ, при чемъ приходиться лазить по лѣстницамъ — 80 и б. ступеней. Ни съ кѣмъ изъ чешскихъ профессоровъ, однако, не знакомъ, и бываемъ мы только и русскихъ. Но и сами чешскіе профессора не бываютъ никогда другъ у друга, и когда въ Апрѣлѣ проф. исторіи искуства звалъ насъ на ужинъ, то позвалъ Поливку и Нидерле, и Нидерле не пришелъ. И Нидерле я не вижу. По своимъ работамъ обращаются ко мнѣ молодые чехи и нѣмцы изъ чеховъ и только. . . . . На климатъ здѣсь жалуются очень всѣ, масса заболѣвающихъ легочными болѣзнями“.

Презъ есеньта 1923 година можахъ и лично да се видя съ Кондакова въ неговата квартира, отстжпена отъ Крена. Тя ми се видѣ толкова неудобна (две стаи една въ друга, — нѣкога стаи за слуги — достжпни само презъ една работна стая на америк. легация, и толкова сиромашки наредена, че дълбоко съжалихъ великия човѣкъ, изпадналъ въ такава мизерия. Преди това (12. IV. 1923) Кондаковъ ми пише, че Руската академия на наукитѣ, като узнала за курса, който той е челъ по историята на Източна Европа, му предложила немедлено да напечата въ Петроградъ този курсъ: „Курсъ противъ того, — казва К. — что я читалъ в Софіи, выросъ такъ, что я еще и теперь читаю V. вѣкъ“. Говорейки въ друго писмо (27. VII. 1923) за своитѣ лекции, казва, че успѣлъ да си дотъкми нужднитѣ фотографии: „Я уже выписалъ себѣ изъ Италіи 300 фотографии съ памятниковъ искуства и еще выпишу 300 и буду имѣть, стало быть, орудія своего ремесла въ рукахъ. У меня уже есть около 2000, и я еще приложу 1000, а это много в моемъ положеніи професора, гастролирующаго по

Европѣ". Въ сѫщото писмо К. съобщава, че следъ осъмь месеца контрактътъ му изтича, та ще трѣба да обсѫди, где и какъ ще може после да се устрои. Оплаква се, че готовитѣ му съчинения още стоятъ необнародвани поради различни спънки. Пакъ е недоволенъ отъ климата въ Прага — имали сѫ лѣто само две недѣли; презъ цѣлия юний валѣли дъждове по 3—4 пѫти на день, а и половината юлий била дъждовна. Тази тема и въ следнитѣ му писма редовно се повтаря все така. Между туй контрактътъ на К. се продължава и той остава въ Прага още за две години.

Къмъ края на 1924 г. приятелитѣ на Кондаковъ въ София, главно изъ срѣдата на Македонския научень институтъ, имайки предъ видъ, че здравьето му се влошава и че той наистина се нуждае, за да се посъвземе, отъ по-спокоенъ животъ при по-добри климатични условия, замислиха да олеснятъ толкова желаното му връщане въ България, като му осигурятъ преди всичко безплатно жилище въ околностьта въ София. Яви се сгоденъ случай за това, че пок. Н. Митаковъ, който дълго боледуваше и бѣше изказалъ желание предъ членове на Института, да му завещае съ благотворителна цель имението си — каменна кариера и кѫща съ голѣма градина покрай рѣката Искъръ въ с. Церово близу до София. Реши се, съ съгласието на Митакова, отъ името на Института да предложа на Кондакова, ако желае, да се настани да живѣе въ тая кѫща въ с. Церово, което се намира въ Искърската долина, на желѣзно-пѫтна станция, гдето би ималъ всички условия и за лесни сношения съ столицата. Въ този смисълъ азъ писахъ Кондакову най-напредъ съ общи изрази, за да го сондирамъ, били той приелъ да дойде при възможность да му се намѣри на сгодни условия удобна квартира. Кондаковъ отговори, че е съгласенъ: „Если у вась найдется что либо порядочное, а не дорого, и близко къ городу и съ садомъ или огородомъ, то я не прочь устроиться на время у Васъ". При това прибавя: „Здѣшний климатъ не по мнѣ. Почти не выхожу изъ дому". Тогава азъ, съ писмо отъ 21. I. 1925 г. открито му направихъ казаното наше предложение. Кондаковъ го посрещна съ голѣма готовность и отговори съ следното писмо отъ 25. I. 1925 г., което тукъ давамъ изцѣло, защото го намирамъ за интересенъ приносъ къмъ биографията му, като свидетелство, че Кондаковъ предъ смъртьта си (17. II. 1925), която се бѣ вече надвесила надъ него, сериозно си е правилъ планове, какъ идилично да се устрои за по-дълго време въ с. Церово, та още и лекции да чете въ нашия университетъ, да пише и пр.:

Praha, III. Mala Strana. Palác Schönborn.
25. I. 1925.

Дорогой и глубокоуважаемый Любомиръ Георгіевичъ,

Письмо Ваше заказное отъ 21. I. я вчера получилъ и не знаю, какъ, прежде всего, Васъ благодарить и какъ выразить Вамъ мое сердечное ощущеніе Вашего дружескаго вниманія къ моему положенію. Я получилъ и 1-е Ваше письмо и отвѣчалъ Вамъ 18 января открыткою. Писалъ Вамъ кратко, чувствувалъ себя очень плохо, и доктора запретили мнѣ даже много читать. 30 января у меня, отъ мозгового переутомленія былъ обморочный припадокъ, после которого болѣе 2 недѣль голова была постоянно тяжелою, и я немогъ заниматься. Въ тоже время у меня были хлопоты по изготовленію копій на машинкѣ текста объ Мадонѣ въ италіянскомъ изкуствѣ. Сочиненіе это пріобрѣлъ у меня папа Пій XI., мнѣ надо было подобрать 325 фотографій и присмотрѣть 450 листовъ со-

чиненія. Все же кончено и я получилъ гонораръ. Наряду съ тѣмъ я получилъ извѣщеніе отъ итальянскаго посланника, что король Италіи пожаловалъ мнѣ орденъ Итальянской Короны. И я долженъ былъ сообщить, что постараюсь представить Королю лично свою благодарность. Я пересталъ на январъ читать лекціи и заявилъ, что по указанію докторовъ долженъ на 2—3 мѣсяца поѣхать на отдыхъ въ Италію.

Переходя теперь къ Вашему плану, скажу кратко, что принимаю съ благодарностью предложеніе Македонскаго Научнаго Института поселиться въ домъ г. Митакова въ Церовѣ и считаю, что такая удача выпала мнѣ на долю какъ разъ во время. Я рѣшилъ было во время поѣздки искать въ Италіи себѣ уголъ, на последніе сроки моей жизни, но теперь могу сократить тѣ сбереженія, которыя назначилъ на покупку, и пустить ихъ на расходы по жизни. Правда, покупка обезпечила бы болѣе моихъ двухъ компаньоновъ[1] въ томъ смыслѣ, что остался бы у нихъ свой уголъ. Но за то въ Италіи мнѣ надобно было бы искать заработка, тогда какъ въ этомъ имѣніи о томъ придется думать не тотчасъ. Возможно, что я попрошусь читать въ Софіи впослѣдствіи въ лѣтномъ семестрѣ, но это будетъ видно послѣ. Пока я могу въ Болгаріи писать свое сочиненіе по исторіи культуры Восточной Европы.

Правда, затѣмъ, что въ своемъ углу я могъ бы имѣть доходъ или хотя бы своихъ куръ, своихъ овощи, свою корову и ограничить тѣмъ свои расходы по пропитанію. Я же и нуждаюсь именно въ пропитаній насъ троихъ, такъ какъ самъ себѣ собственно ничего не покупаю по одеждѣ и все ношу старое, а мои спутники промошляютъ о себѣ сами. Но, конечно, если бы мнѣ разрѣшили въ имѣніи имѣть хотя свой огородокъ и держать гдѣ либо своихъ куръ, меня это очень облегчило бы.

Помѣщеніе отъ 2 комнатъ и кухни для насъ достаточно, особенно если можно одну комнату раздѣлить на двѣ. Но прочее видимо, отвѣчаетъ вполнѣ дачному комфорту. Вы, вѣроятно, будете столь любезенъ увѣдомить затѣмъ насъ насчетъ того, какая мебель должна будетъ нами пріобрѣтена передъ занятіемъ этой квартиры или что по мебели уже есть въ ней, быть можетъ. Если возможно имѣть свой огородъ, то, конечно, понадобиться намъ и уголъ въ какомъ либо сараѣ для склада. Равно я желалъ-бы увидать на легкомъ очеркѣ, гдѣ помѣщаются эти комнаты и какъ далеко отстоятъ отъ хозяйскихъ покоевъ. Конечно, все же ради того, что бы заранѣе понять, не помѣшаемъ ли мы своимъ присутствіемъ кому либо, или даже хозяину. Въ качествѣ бѣжанцевъ мы стали очень осмотрительны и на этотъ счетъ. Равно желалъ бы знать, какъ далеко расположены отъ имѣнія станція и базаръ. Первое особо существено знать, такъ какъ я немогу ходить далеко пѣшкомъ, а врядъ ли въ мѣстечкѣ Церово есть извощики.

Наконецъ сообщу Вамъ, что по выше писанному мнѣ дѣйствительно нужно поѣхать и на отдыхъ и по дѣламъ въ Италію, а к стати запастись фотографіями и стеклами для чтеній. Если сейчасъ еще нельзя, быть можеть, получить отвѣтъ на всѣ мои вопроси, то хотя бы мнѣ получить ихъ по возвращеніи. Равно мнѣ хотѣлось бы знать, на какой срокъ можетъ быть предоставлено мнѣ это помѣщеніе, такъ какъ мнѣ уже трудно стало переѣзжать, и я именно по этому началъ искать себѣ уголъ. На возвращеніе въ Россію вовсе не расчитываю.

Не взыщаете за этотъ рядъ вопросовъ. Но именно потому, что Ваше предложеніе за насъ троихъ даетъ опредѣленый выходъ изъ смутнаго и тяжелаго положенія, я и предлагаю всѣ эти вопросы.

Въ общемъ мои дѣла здѣсь хороши, но климатъ здѣшний для меня убийственъ. Вотъ уже три дня сижу дома, а на дворѣ —2°, но леденый вѣтръ.

Низкий поклонъ супругѣ и Вашимъ,

Вашь преданный и благодарный
Н. Кондаковъ.

---

[1] Кондаковъ тукъ загатва за сина си и една племянница, които живѣеха съ него въ Прага.

Résumés des articles de la revue.

Ivan Snégarov, Aperçu historique sur la vie intellectuelle à Salonique jusqu'au XIXe siècle.

Une des plus magnifiques réalisations du glorieux Etat macédonien l'est la ville de Salonique, l'incomparable port de la péninsule balkanique. Quoiqu' elle n'ait jamais été la capitale du royaume de Macédoine, Salonique est pourtant indissolublement liée à la terre de Macédoine, elle est devenue son symbole et le foyer de sa puissance culturelle.

L'Eglise chrétienne de Salonique instituée dans cette ville par l'apôtre Paul prit très vite une influence prépondérante sur les communes religieuses et sur les églises dans les provinces de l'empire romain. Le développement de Salonique comme centre commercial et administratif, qui lui valut les titres de „mère de toute la Macédoine" et de „métropole de la Macédoine", y contribua puissamment. Sous l'empereur Dioclétien, Salonique devint la ville principale du diocèse macédonien. Avec le temps elle s'affirma comme centre ecclésiastique de la plus grande partie de la Péninsule. Après avoir été promue au rang de capitale de l'Illyrie de l'Est, Salonique devint un centre d'attraction encore plus puissant pour les membres du clergé des provinces de cette préfecture, car ils étaient obligés d'aller là chercher justice auprès du préfet à l'occasion de toutes sortes de procès civils et en même temps de solliciter l'intercession de l'évêque de Salonique qui de par sa haute dignité se trouvait être en relations étroites avec le préfet. De telle sorte que l'évêque de Salonique devint l'intermédiaire habituel entre les évêques de province et le prouvoir central en Illyrie orientale. En 415, le pape Innocent I nomma l'évêque de Salonique, Rouf, vicaire de l'évêque de Rome pour toute l'Illyrie orientale. De sorte que toute la préfecture fut constituée en domaine ecclésiastique dont la principale chaire épiscopale se trouvait à Salonique. Au VIe siècle, le vicaire de Salonique perdit son pouvoir sur l'ancien Epire et l'Achaïe, les métropolitains de leurs villes principales, Nicopole et Corinthe, ayant été promus légats apostoliques. Quand en 732 l'empereur de Byzance Léon III l'Isaurien enleva au pape toute l'Illyrie orientale et soumit cette région au patriarcat de Byzance, l'Eglise de Salonique fut réduite à une simple métropolie de ce patriarcat ayant sous sa juridiction quelques évêchés dans la Macédoine du Sud et la Thessalie du Nord. L'affaiblissement du prestige de la chaire de Salonique pendant le IX-e et le X-e siècle serait dû au fait que les frontières de son éparchie avaient été considérablement retrécies et que les évêchés placés sous sa juridiction étaient devenus plus petits par suite de l'extension de l'Etat bulgare en Macédoine à cette époque (sous le règne de Boris, Siméon, Pierre et Samouïl).

En dépit de ces vicissitudes, l'Eglise de Salonique demeura toujours fidèle à la mission que lui avait confiée son glorieux fondateur. De même qu'aux premiers siècles avant J-Ch, elle avait ardemment répandu le christianisme parmi les infidèles — Juifs, Thraces et Illyriens — de même du VI-e au IX-e siècle elle évangélisa les nouveaux habitants de la Macédoine, les slaves bulgares. Ceci devint une tâche particulièrement méritoire quand à Salonique et dans ses environs commencèrent à s'établiren masse les Dragovitis et les Sagoudatis, tribus slaves belliqueuses et entreprenantes. Au cours du VII-e siècle, ces tribus assaillirent à plusieurs reprises Salonique, mais ne réussirent pas à l'assujettir. Cependant, en s'établissant plus tard pacifiquement à Salonique, elles arrivèrent à changer la physionomie ethniqne de cette ville à tel point qu'au IX-e siècle elle était plutôt ville slave que grecque. On ignore combien de temps dura la christianisation des slaves de Salonique; on sait seulement que chez eux les aspirations à une culture intellectuelle originale ont été plus marquantes que chez leurs frères de même race. Il est probable que c'est surtout parmi eux que se répandit l'habitude d'écrire dans leur langue avec des caractères grecs. Les slaves de Salonique, formèrent le milieu favorable où devaient éclore les inventeurs de l'écriture slave.

Quoiqu'on n'ait pu encore établir avec certitude si les frères Cyrille et Méthode ont été des slaves, cette hypothèse, étayée d'arguments probants, prévaut parmi les savants. Grâce à ses deux glorieux fils, Salonique devint un foyer ardent dont les rayons éveillèrent à la vie spirituelle toutes les tribus slaves qui dès lors dirigèrent leurs aspirations vers un grand idéal — la création d'une civilisation slave égale en valeurs à la civilisation byzantine et à la civilisation romano-germanique. Sans cette révélation des frères de Salonique, l'Etat bulgare aurait été arrêté dans son développement, parce que sans elle la religion chrétienne adoptée par le roi Boris (865) et imposée par lui à son peuple n'aurait pu être assimilée par ce peuple; l'institution en Bulgarie d'une Eglise nationale n'eut pas été possible, ni l'essor d'une culture nationale qui allait unir les turco-bulgares et les slaves en une seule nation, riche de forces créatrices — la nation bulgare.

Non seulement par sa situation stratégique, mais surtout par son grand prestige comme centre intellectuel du monde slave, Salonique a été l'objet des aspirations des souverains bulgares: Siméon, Samouïl, Kaloyan. Ce dernier entreprit à deux reprises des expéditions pour la conquête de cette ville; en 1207, il tomba sous ses murs, frappé par la main d'un traître.

Salonique ne fut pas annexée à l'Etat bulgare; cependant, malgré tous les changements politiques, elle resta liée à son hinterland formé de terres bulgares. Elle devint un des plus importants centres où passaient les commerçants d'Ohrida, de Skopié et des autres villes de la Bulgarie occidentale. C'est ici aussi que s'arrêtaient les évêques bulgares voyageant d'Ohrida à Constantinople et de retour. Le monastère bulgare du mont Athos, Zograf, entrenait lui aussi des relations étroites avec la population de Salonique.

Au XIII-e siècle survinrent des évenements qui, tout en donnant à Salonique une physionomie extérieure grecque, la placèrent en réalité sous la dépendance des centres bulgares Ohrida et Ternovo. Le despote d'Epire, Théodor Comnène, enleva en 1223 Salonique aux Latins et mit ainsi fin à

la domination de ces derniers en Macédoine. C'est à Salonique qu'il se fit proclamer empereur de Byzance (*Βασιλεύς*).

En 1230, après la bataille de Klokotniza, le tzar bulgare Ivan Assène II soumit tout le royaume d'Epire, avec Salonique elle-même.

En 1246, Salonique tomba de nouveau sous la domination de Byzance et les frontières du royaume bulgare se reculèrent vers le nord. Cependant, les liens entre la nation bulgare et Salonique ne se rompirent pas, même quand celle-ci fut devenue un centre important de la culture grecque. La population bulgare de la ville put diminuer, mais son hinterland, dont elle était le débouché sur la mer Egée, resta ethniquement bulgare Salonique au point de vue commercial vivait de la Macédoine, car elle formait avec cette région, déjà alors, une unité économique. Quoique dans la second moitié du XIV-e siècle la Macédoine fut divisée politiquement, Salonique ne cessa d'être l'entrepôt principal de tout son export (céréales, bétail, etc.).

L'influence de l'esprit bulgare sur Salonique s'exerçait aussi par l'intermédiaire des nombreux moines du mont Athos qui de temps en temps allaient visiter la ville. Le plus grand monastère du mont Athos au XIV-e siècle, Saint—Athanassïa, était un des foyers de la littérature bulgare.

On ne possède pas de données précises sur le chiffre de la population bulgare à Salonique du XV au XVII-e siècle; il est probable que par suite de l'animation commerciale de cette ville il y a eu continuellement une affluence plus ou moins grande de Bulgares venus de ses environs et d'ailleurs.

A l'époque turque, les monastères de Zograf et de Hilendar ont continué à entretenir des relations avec Salonique, et à répandre de cette façon leur influence sur la population bulgare locale.

Salonique a participé indirectement à l'œuvre culturelle du patriarcat d'Ohrida. Durant une période de luttes intestines (1685—1695), un de ses dirigeants fut l'ancien métropolite de l'île de Chypre, Kosma, homme fort instruit, dont le père, Dimiter, était orginaire de Salonique. Il a écrit une vie de St Ivan Vladimir et des vers dans lesquels il glorifie le martyr d'Ohrida — honneur du peuple bulgare et du peuple albanais — et ressuscite le souvenir des tzars bulgares Siméon, Samouïl et Ivan Vladislav.

De Salonique sont originaires des iconographes qui, de même que leurs confrères des autres écoles iconographiques bulgares, se sont répandus dans toute la péninsule balcanique: l'église patriarcale d'Ipek a été repeinte en 1722 par un moine bulgare et un laïc grec qui „étaient venus de Salonique"

De Salonique, comme des autres villes bulgares, émigrèrent des Bulgares qui allèrent s'établir parmi les populations slaves jouissant de la liberté (en Russie et en Autriche) afin de pouvoir échapper au joug turc et s'assurer une vie matérielle plus prospère. En même temps, ils répandaient dans les terres étrangères l'idée de la lutte pour la libération de leur patrie.

Au XVIII-e siècle et au début du XIX-e siècle, Salonique fut sanctifiée par le sang de martyrs chrétiens (Grecs et Bulgares). Leur auréole accrût. le rayonnement spirituel de Salonique, cette ancienne forteresse du christianisme, et la population chrétienne de la Macédoine s'attacha avec encore plus de ferveur à cette ville. A la même époque des écrivains religieux grecs glorifièrent l'œuvre des saints frères Cyrille et Méthode et, par suite, Salonique elle-même, qui pour les Bulgares macédonies devint une sorte de sanctuaire national d'où ils attendaient le salut.

Prof. A. M. Sélichtchev, La dialectologie macédonienne et les linguistes serbes.

Dans cette étude où il achève d'examiner les travaux des linguistes serbes sur la dialectologie macédonienne, M-r Sélichtchev se prononce plus particulièrement sur les œuvres du prof. A. Bélitch, dont il déclare l'argumentation et les conclusions tendancieuses et au-dessous de toute critique. En même temps, Sélichtchev rappelle ses propres travaux dépréciés pas Bélitch, parce que là, en toute impartialité et en s'appuyant sur des données scientifiques, il a caractérisé les parlers macédoniens comme des parlers bulgares de par les traits principaux de leur structure grammaticale qui les relient organiquement aux dialectes bulgares en général. Ces parlers macédoniens ont subi dans le passé les mêmes modifications que les parlers bulgares, car ils avaient la même origine — la langue vieux slave, la langue de Cyrille et Méthode. Le prof. Bélitch, non seulement dans ses ouvrages imprimés mais aussi dans ses cours lithographiés pour l'Université de Belgrade passe sous silence cette unité irréfutable des parlers macédoniens et des parlers bulgares de la Thrace et de la Bulgarie du Nord, et en émettant son absurde théorie d'une communauté entre les parlers macédoniens et un certain dialecte starochtokovski, inventé par lui-même, veut ignorer la réalité de faits reconnus depuis longtemps par le monde savant.

Afin de convaincre Bélitch de partialité, le prof. Sélichtchev dans deux de ses études précédentes a soumis à une analyse détaillée les articles et les livres du professeur serbe publiés à différentes époques à Belgrade, Saint-Pétersburg et Paris, analyse qui l'a amené à une conclusion diamétralement opposée à la théorie inspirée à Bélitch par son serbisme. Sélichtchev établit notamment que „les parlers macédoniens, de par le système qui se trouve à leur base, de par les processus préhistoriques qu'ils ont subi (jusqu'au IX-e siècle) et les processus du IX-e au XIX-e siècle, représentent un groupe des parlers bulgares qui tous ont subi une série de modifications communes". A plusieurs (1928, 1929, 1932) reprises, le prof. Bélitch a ajouté à son inconsistant argument habituel „Je ne suis pas d'accord" ou „Je ne puis pas y souligner" la promesse: „Bientôt paraîtra mon étude sur un dialecte macédonien de l'Ouest". Il disait qu'il allait y démontrer le caractère serbe des parlers macédoniens; cependant jusqu'aujourd'hui même dans aucun de ses ouvrages il n'a fait ressortir quelque fait étayant cette thèse.

Dans le chapitre „Les disciples et les partisans de Bélitch" (p. 31), Sélichtchev critique les disciples de Bélitch qui ont adopté les mêmes méthodes pour l'étude des parlers macédoniens et qui ont même dépassé leur maître. L'un d'eux, Milivoï Pavlovitch, doyen de la faculté de philosophie à Skopié, dans son article sur le parler de Tetovo, critique A. Sélichtchev à propos de son livre „Le Polog et sa population bulgare" (1932). Pavlovitch se sert d'arguments inadmissibles au point de vue scientifique. Cependant Sélichtchev répond en détail à Pavlovitch et conclut que „les opinions émises par Pavlovitch en ce qui concerne l'ouvrage et les matériaux linguistiques qu'il critique reposent sur l'arbitraire et une dénaturation volontaire des faits", et que tout ce que Pavlovitch écrit est l'œuvre d'un homme qui ne dispose pas de données suffisantes sur les parlers macédoniens et qui

a jugé qu'il serait possible de falsifier des faits confirmés depuis longtemps par la science. L'article de Pavlovitch est écrit dans l'esprit indiqué par Bélitch, esprit qui peut être défini en quelques mots: arbitraire, inexactitude des informations, dénaturation des faits et des témoignages, suppression du mot „macédonien" etc. On ne peut admettre que de pareils ouvrages aient été écrits à l'usage de slavistes, car dès le premier coup d'œil ceux-ci en reconnaîtront les erreurs et les partis pris. Ces thèses sont donc destinées aux profanes auxquels pourrait imposer la forme superficiellement scientifique adoptée par l'auteur. Cependant, dit M-r Sélichtchev, il est nécessaire de dévoiler leur véritable caractère, car des œuvres de ce genre portent préjudice à la science.

St. Romansky, Les noms de quelques villes macédoniennes. 7. Štip

La ville de Štip, dans la Macédoine du Centre, sur le fleuve Brégalnitza, est située au point de jonctions des deux voies les plus importantes qui mènent du Vardar moyen à la vallée de la Strouma près de Gorna-Djoumaïa De Štip se dirige au sud une troisième route qui par la vallé de la Stroumitza parvient à la vallée de Séresse. Dans l'antiquité, ici passait la route qui reliait la ville de Stobi sur le Vardar, à l'embouchure de la Tcherna, près de Gradsko, à Serdica (Srédetz, Sofia), et ici aussi était le centre de la tribu thrace, les Péons, qui sacraient leur souverains en les aspergeant avec l'eau de fleuve Ἀστιβός, la Brégalnitza actuelle. Leur principale forteresse sur ce fleuve portait le même nom Ἀστιβός, dans les anciens itinéraires Astribo, aujourd'hui Štip. La désignation d'une ville ou d'une forteresse d'après le nom du fleuve sur lequel elle était située, était chose habituelle dans la pnéinsule balkanique. Il est à remarquer que les slaves à leur arrivée dans la Péninsule remplacèrent le nom du fleuve Ἀστιβός par le nom slave Brégalnitza, mais conservèrent pour la ville l'ancien nom, en le modifiant seulement. Car il est indubitable que le nom actuel Štip provient de l'ancien nom Ἀστιβός ou Astibus.

Ce nom bulgare Štip est mentionné, à ce qu'on sait, à partir du XIII-e siècle.

Comment ce nom Ἀστιβός, Astibus a-t-il pu donner Štip? D'après les lois de la phonétique slave, ce nom a dû se modifier en Ostibъ. Une modification ultérieure du nom Ostib en Štip pourrait facilement s'expliquer, si on admet que ce nom a été relié par les slaves bulgares étymologiquement dans leur langue avec le verbe ошшипати, ошшипл'ѫ „evellere". Dans ce cas, la séparation de l'o initial comme préfixe du verbe шшипати, шшипл'ѫ „vellicare", substantif щипка et la modification de l'-*s*- en -*š*- et de -*b*- en *p* s'expliqueraient aisément.

Si nous cherchons quelque autre explication, nous devrons reconnaître qu'il n'est pas difficile d'expliquer la disparition de l'*o* initial également par la „décomposition", c. à d. le détachement du préfixe *o*, comme cela aurait eu lieu pour la forme du nom Битоль (Битоля) de Obitolь. De cette façon s'interprètent encore quelques autres noms locaux, tels que celui de la ville danubienne Рѣхово, Рахово de Орѣхово, plus tard Рѣховица au lieu de Орѣховица, etc.

Il est plus difficile d'expliquer comment s'est transformée la forme Štib en Štip. On pourrait attribuer cette modification de *št-* en *št-* à l'influence albanaise, si l'on admet qu'un certain nombre d'Albanais serait demeuré à Stip après l'émigration des Albanais à l'ouest, vers les confins de l'Albanie actuelle. C'est ainsi que le nom de la ville de Skopié est aujourd'hui prononcé par les Albanais comme Škup de l'ancien Scupi.

L'apparition de *p* au lieu de *b* pourrait s'expliquer par le fait que déjà dans la langue vieux bulgare la finale -b dans Štib avait perdu de sa sonorité et se prononçait comme un *p* (Štip) qui plus tard pénétra dans les dérivées telles que штипл'анинъ etc.

Quant à la forme turque du mot Ištip au lieu de Štip, avec un *i* prépositif, elle est due au fait bien connu que dans la langue turque les mots qui commencent par un groupe de consonnes *st*, *sl*, *sk* etc. se prononcent avec *i-* ou *ü-* au commencement devant ces consonnes. Ainsi en turc on dit Islimné au lieu de Sliven, Istefan au lieu de Stefan, Üsk'üb (Skopié) etc.

L. Milétitch, Apport à l'histoire de la déclinaison analytique dans la langue bulgare.

Dans le présent article, M-r le prof. Milétitch explique comment l'unité dans le développement de la langue moderne bulgare a été maintenue même dans la formation de la déclinaison du bulgare moderne, alors que la fonction des formes déclinatives était peu à peu remplacée par un cas général (casus generalis), accompagné d'une certaine préposition.

L'auteur soutient que l'origine de la déclinaison analytique bulgare, de même que le développement de l'article, est le fruit d'une évolution originale dont les éléments se trouvent dans la période vieux-bulgare et ont même leurs racines dans une période encore plus ancienne, quand Bulgares et Russes slaves étaient proches voisins dans la mère-patrie slave. C'est pourqoui les traces des premières origines de cette évolution doivent être recherchées dans le plus lointain passé. L'hypothèse que le développement particulier de la déclinaison bulgare est dû à l'influence de l'élément thraco-illyrien trouvé par les Bulgares slaves dans la péninsule balcanique est inadmissible et cela de par le simple fait qu'au moment où dans la langue bulgare la flexion du nom commençait à subir des perturbations, cet élément étranger disparaissait déjà, tandis qu'au moment où il était le plus vivant, c. à d. dans les deux trois premiers siècles après l'établissement des Bulgares slaves dans la Péninsule, il ne réussit pas à modifier l'ancienne physionomie du vieux-bulgare qui, apporté de la mère partie slave, demeure jusq'au IX-e siècle, encore à l'époque de Cyrille et Méfhode, très peu éloigné du vieux-slave, surtout par rapport à la morphologie et à la syntaxe. Des vestiges de l'ancienne flexion du nom sont employés fréquemment dans le bulgare moderne, surtout au XV-e, XVI-e et XVII siècles et on en trouve maintenant encore dans tous les dialectes bulgares. Il ressort que l'évolution en question a dû s'engager dans une voie analytique de façon absolument indépendante, comme cela a eu lieu pour les autres langues européennes, en dehors même de la péninsule balkanique.

Parallèlement au développement du cas général, durant la période bulgare moyenne se renforce l'emploi des prépositions. Quoique ces deux phénomènes linguistiques soient en connexion, on ne peut pourtant admettre que les terminaisons déclinatives ont disparu uniquement parce que les prépositions ont rendu superflus les suffixes déclinatifs en adoptant leur fonction. Le cas général dans la langue bulgare est avant tout le résultat d'une unification phonétique partielle des principaux cas indirects qui plus tard s'est multipliée par suite aussi d'une unification syntactique par analogie, de sorte que ce n'est qu'après ce processus que l'emploi des prépositions, déjà assez fréquent dans la langue vieux-bulgare, s'est affermi, de la même manière que cela a eu lieu dans les langues romanes, dans la langue anglaise, etc. Que les prépositions elles-mêmes ont été employées pléonastiquement quand les cas étaient encore en pleine vigueur, on le remarque de suite dans la langue des manuscrits vieux bulgares. L'auteur donne à ce sujet des exemples concluants. La préposition *na* a commencé très tôt à remplacer par syncrétisme les autres prépositions, comme le montrent de nombreux exemples.

Le renforcement de la signification des cas par des prépositions ayant commencé déjà à l'époque protoslave il est naturel qu'il existe également, quoique dans de moindres proportions que dans le vieux bulgare, dans toutes les autres langues slaves. Cependant, cet emploi prépositif des cas n'a pas amené dans ces dernières la disparition de la déclinaison, parce que dans ces langues n'existaient pas ces conditions phonétiques particulières qui se trouvent dans la langue bulgare, principalement dans la langue bulgare moyenne. Dans cette dernière, en même temps que se créait le cas général, parallèlement se renforçait le syncrétisme déclinatif à l'aide des prépositions. A côté des autres prépositions, l'emploi de la préposition *na* est devenu particulièrement fréquent et cela principalement dans le sens du cas datif, soit dans la fonction adverbale, soit dans la fonction adnominale avec une signification possessive, remplaçant l'ancien cas adnominal génitif. Il faut faire ressortir ici qu dans le dernière fonction, la préposition *na*, exprimant la possession, trouve une rivale dans la préposition *ot* qui s'est multiplié par analogie avec le cas partitif génitif, accompagné de la préposition *ot* (cela surtout dans les parlers bulgares de l'Ouest).

Pour que dans la langue bulgare la préférence soit donnée à la préposition *na* dans le renforcement des prépositions à coté des cas distincts, il a fallu qu'un terrain favorable existât déjà dans la syntaxe vieux-bulgare. C'est dans des conditions analogues que se sont développées les prépositions *a*, ad dans les langues romanes et *of* (de *auf)* dans la langue anglaise. Par conséquent, nous devons chercher dans la fonction syntactique de la préposition *na* dans ie vieux-bulgare les origines de son passage des cas locatif et accusatif aux cas datif et génitif et plus tard, dans une plus grande mesure, au cas général. Le processus syntactique a été particulièrement favorisé par un autre processus syncrétique des cas qui s'est achevé dans la période bulgare moyenne, notamment le remplacement progressif du cas génitif possessif par le datif.

En ce qui concerne l'emploi fréquent de la prépositiôn *na* avec la signification génitive, il est à remarquer que cette modification de la signi-

fication originale a été favorisée par le fait que dans la langue bulgare la distinction entre l'état et le mouvement de l'action du verbe est devenue trè tôt moins claire. C'est pourquoi le cas locatif a pu souvent être confondu avec les cas accusatif et datif et encore plus fréquemment l'accusatif avec le datif.

Dans les monuments vieux bulgares, on trouve beaucoup d'exemples où l'on peut découvrir les origines typiques de l'emploi de la préposition *na* dans un sens purement datif, respectivement génitif (possessif). Dans beaucoup de cas, la préposition *na* remplace évidemment les prépositions *къ* ou *za*. La confusion entre le datif et le génitif possessif était déjà dans le processus d'une complète unification qui se caractérise par des expressions synonymes, dans lesquelles se suivent l'un après l'autre les cas datifs et génitif et cela dans un même monument. Dans le choix des prépositions devant le sujet d'un verbe donné existe encore beaucoup d'indécision, ce qui apparaît par exemple dans de nombreux cas après le verbe коснѫти, коснѫти сѧ. Quoique la flexlon du nom se conserve encore par tradition, nous voyons que dans la langue vieux bulgare on donne fréquemment la préférence à la préposition *na*. L'auteur donne beacoup d'exemples extraits des monuments vieux bulgares.

Le passage de l'état syntactique vieux bulgare du cas à l'emploi bulgare moderne de celui-ci est très clair. La multiplication des phrases avec la préposition *na* pendant la période suivante, du XII-e au XVII-e siècle peut être suivie dans les monuments en bulgare moyen et en bulgare moderne plus anciens où la préposition *na* avec une signification dative ou possessive est une construction très fréquente.

Afin de montrer l'ancienneté de la base syntactique de cet emploi de la préposition *na* dans la langue bulgare, l'auteur donne des exemples empruntés à la langue russe et aux autres langues slaves. Si dans la langue russe un développement de la déclinaison du nom à l'aide de prépositions identique au développement bulgare a été évité, c'est que là la déclinaison a pu être conservée presque intacte.

Etant donné le conservatisme de la flexion du nom dans la langue russe, l'auteure juge suffisant de donner des exemples de la syntaxe de la préposition *na* empruntés à la langue littéraire russe contemporaine, notamment aux œuvres d'écrivains célèbres: A. Tchéhov, M. Gorki et L. Tolstoï. Ces exemples de la langue russe, analogues aux exemples pris dans la langue bulgare moderne, contiennent la préposition *na* avec la fonction dative et possessive et prouvent que là non plus il n'y a pas de distinction précise entre le cas locatif et le cas accusatif avec *na*, c. à d. entre l'état et le mouvement, par suite de quoi dans la langue russe aussi le cas accusatif a pris peu à peu la prépondérance.

Dans la langue polonaise aussi, on trouve des exemples de la syntaxe de la préposition *na* analogues aux exemples russes en question.

La langue serbo-croate se sert fréquemment de la préposition *na* devant le locatif et l'accusatif avec la signification dative ou possessive. L'auteur donne des exemples extraits d'écrivains contemporains et de la presse afin de montrer la base syntactique commune dont l'emploi bulgare moderne

de *na* n'est qu'une pousse plus vivace. Ici aussi les cas les plus fréuqents sont ceux où le sens locatif est pris pour le sens datif.

Dans le dialecte du Monténégro et des régions environnantes, l'emploi de *na* avec l'accusatif à la place du locatif est fort habituel. On se sert souvent de *na* avec l'accusatif dans le sens du datif et il arrive qu'un écrivain emploie l'un après l'autre les deux moyens d'expression.

St. Romansky, La population bulgare des environs de la ville de Karakal en Roumanie.

Il existe en Roumanie une nombreuse population bulgare formant des villages entiers et des faubourgs urbains dans la région qui constituait autrefois les principautés de la Valachie et de la Moldavie, sans parler de la Bessarabie, dont l'élément bulgare est, comme on le sait, très important. Ces noyaux bulgares se trouvent principalement dans la région entre le Danube et les Carpathes dans toute la plaine au nord du Danube, de Kalafat, en face de Vidine jusqu'à Braïla, en face de Matchine. Ces Bulgares sont des émigrants des contrées voisines du sud du Danube. Tout au long de la domination turque les Bulgares ont émigré séparément ou en groupes; mais les Bulgares actuels de la Roumanie sont les descendants de la population bulgare qui s'y est établie à la fin du XVIII-e et pendant ies trente premières années du XIX-e siècle. Tous les Bulgares qui ont émigré là avant cette époque, aussi nombreux qu'ils aient été, ont perdu depuis longtemps leur langue et leur nationalité; les plus anciens ont disparu en même temps que disparaissait en Valachie l'ancienne population slave-bulgare dont des vestiges ont existé jusqu'au XVII-e siècle.

S. Romansky a pu constater au cours des voyages qu'il a faits en Roumanie avant les guerres et durant l'été 1918 que dans la Petite Valachie aussi, les colons bulgares, qui y sont groupés dans des villages purement ou en grande partie bulgares, sont des émigrés de la contrée entre l'Iskar et le Timok, le Danube et le Balkan, et principalement des régions d'Oréhovo, de Vratza, Lom, Ferdinand et Vidine. Ils se sont tous établis en Roumanie à la fin du XVIII-e et au commencement du XIX-e siècle. La plus grande partie de cette population a sans aucun doute immigré ici chassée par les atrocités et dévastations commises par les Kerdjalis dans la région de Vidine à l'époque de Pasvantoglou (mort en 1807). C'est alors que fut brûlée la ville de Tétévène (1861), dont la population se réfugia dans d'autres villes bulgares; cependant un grand nombre passa en Valachie et s'établit là, principalement à Kraïova, Karakal, Pitecht. A Kraïova jusqu'aujourd'hui encore persiste le souvenir des deux faubourgs de tanneurs et de drapiers de Tétévène. Quelques familles ont immigré pendant la guerre russo-turque 1806—1812 et d'autres pendant celle de 1828—1829. Ceci est confirmé par les traditions qui ont conservé jusqu'au souvenir des villages d'où sont issus les ancêtres.

Dans la Petite Valachie, contrée située à l'ouest de la rivière Olit (et pour cela appelée Olténia), les villages bulgares se trouvent pour la plupart dans la région entre Kraïova et Kalafat, (avec deux des plus grands villages bulgares de la Roumanie: Baïlecht et Poïana maré) et dans les

environs de la ville de Karakal, dans le département de Romanatz, sur la rive droite de l'Olt.

Plus loin, M-r Romansky parle des colons bulgares des villages de Korlatecht, Gorski Frasinetz, Dévessel, Stoyanecht, Gostovetz — qui sont tous des émigrants de la région d'Oréhovo (Bulgarie) — et de Piatra, Kriva-Boanta, Runka — émigrants de la région de Lom. M-r Romansky donne des détails sur le nombre des habitants dans chaque village, leurs ressources, etc.

Péter Dinékov, Lettres de Kousman Chapkarev adressées au professeur Marine Drinov.

M-r Dinékov achève la publication des lettres adressées par K. Chapkarev à M. Drinov (lettres X—XXIV). Dans ces lettres, Chapkarev se plaint de ce qu'il ne peut trouver l'aide pécuniaire nécessaire pour la publication de son recueil folklorique de chansons et contes populaires de la Macédoine. Les faibles appointements qu'il reçoit du gouvernement suffisent à peine à son entretien et ce n'est que grâce aux subsides minimes envoyés par la Russie qu'il a osé commencer à publier, partie par partie, son recueil. Dans ses lettres, Chapkarev touche souvent à la question de l'ethnographie de la Macédoine et s'indigne particulièrement des fausses données publiées par Draganov, Iastrébov et autres, et aussi de la propagande serbe en Macédoine. Chapkarev donne souvent à Drinov des renseignements ethnographiques, par ex. sur les Torbéchis de la région de Prizrène et de Skopié, réfute Draganov qui avait affirmé qu'en Macédoine se célébrait la fête familiale serbe „la slava" et montre que chez les Macédoniens est célébrée la „sloujba" qui est également fêtée dans toute la Bulgarie. Chapkarev informe régulièrement Drinov au sujet de tous ses articles se rapportant au folklore publiés dans la Revue Périodique et ailleurs.

D. Ousta-Guentchev, La seconde rédaction du „Programme politique du peuple bulgare" de 1876.

En 1876, quand la Serbie et le Monténégro déclarèrent la guerre à la Turquie (20 juin), l'émigration bulgare en Roumanie, divisée en deux partis, reconstitua „Le Comité central bulgare" sous un nouveau nom „Societé bulgare centrale de bienfaisance, à Bucarest". En réalité c'était une organisation exclusivement politique qui devait dissimuler son action devant les autorités roumaines. Les membres de cette organisation avaient soin d'éviter tout incident qui les compromettrait aux yeux du gouvernement. C'est ainsi qu'à Bucarest put être constituée une société sur le modèle des comités de bienfaisance de Petersbourg, Moscou, Kiev et Odessa. La société de Bucarest était d'ailleurs dans rapports les plus étroits avec ces dernières et en recevait même des subsides.

Du commencement jusqu'à la fin, le président de la Société bulgare de bienfaisance fut Kiriak A. Tzankov — un des chefs du jeune parti. Il se distinguait par de grandes qualités et passait pour être l'ami du ministre président de Roumanie, Ivan Bratianu, qui voguait dans les eaux de la politique russe. La Société bulgare de bienfaisance avait l'appui de toutes les communes bulgares de la Valachie, de la Moldavie et de la Bessarabie;

elles formaient des comités, envoyaient de l'argent et des vêtements, exécutaient tous ses ordres, etc. On peut dire que la dite société commençait à jouer le rôle de représentante à l'extérieur du peuple bulgare assujetti.

Les membres suivaient de près l'action des délégués bulgares, Dragan Tzankov et Marco D. Balabanov, qui à ce moment visitaient les capitales des grandes puissances et leur présentaient le fameux „Mémoire". Trouvant ce mémoire insuffisant, la société décida de le remplacer par un autre, portant le titre de „Programme politique". Après de longues discussions, il fut décidé que ce programme engloberait toutes les revendications des Bulgares sous la domination turque et comprendrait un exposé sur les futures frontières de l'Etat bulgare, la forme du gouvernement suprême, la législature, etc.

Dans l'introduction du premier projet pour le programme politique, il est dit: „Afin de rétablir la paix en Orient, de mettre fin aux atrocités commises par les Turcs et de satisfaire les justes aspirations du peuple bulgare, l'Europe doit contribuer à la reconstitution d'un Etat bulgare comprenant la Bulgarie, la Thrace et la Macédoine, dont l'élément principal et prépondérant est l'élément bulgare". Plus loin sont indiquées à grands traits les futures frontières de l'Etat bulgare. Cette première rédaction du programme politique, datée du 1/13 décembre 1876, fut remise par la Société bulgare de Bienfaisance aux représentants des grandes puissances à Bucarest, c. à d. aux ministres plénipotentiaires de Russie, d'Angleterre, d'Allemagne, d'Italie et de France.

Mais, à côté de cette rédaction, fut élaborée une seconde rédaction dont l'unique exemplaire fut remis au comte N. P. Ignatiev à Constantinople par le Comité Central bulgare de Roustchouc. Cette seconde rédaction a été publiée le 15 décembre 1876. Son texte étant fort peu connu et difficilement accessible aux lecteurs, M-r Ousta-Guentchev le reproduit ici en entier et tel qu'il a été publié dans le journal „Stara-planina" A. I, 1876, № 15.

St. Romansky, Les Italiens dans la Dobroudja.

Au cours d'un de ses voyages d'étude en mai et juin 1917, M-r Romansky a eu l'occasion de constater l'hétérogénéité éthnique de la Dobroudja, particularité qui est due à sa situation à l'embouchure du grand fleuve du Danube et sur la voie des migrations des peuples de la Russie méridionale vers la péninsule balkanique et inversement. A côté des Bulgares, des Turcs et des Gagaouses, on trouve ici des Roumains, des Russes (des sectaires Grands-Russiens et des Petits-Russiens), des Tatares et des Allemands, et en plus petit nombre des Grecs, des Juifs, des Arméniens et des Tziganes.

Cette hétérogénéité a été encore accrue, après l'occupation roumaine, par un autre élément jusque là inconnu — les Italiens. Il est vrai qu'au XIV-e et au XV-e siècle les bateaux des Vénitiens et Gênois ont porté des marchandises dans la Dobroudja et emporté des matériaux bruts, mais il n'est resté de cette époque aucun souvenir, sauf quelques ruines de forteresses. La population italienne actuelle de la Dobroudja est formée de nouveaux colons qui sont venus tout à fait par hasard dans ce pays, beaucoup mêmes sans leur famille.

On distingue deux groupes de colons italiens en Dobroudja: l'un s'est établi dans la région de Malchine, l'autre dans les environs de Toultcha.

Les Italiens de la région de Matchine sont tous des tailleurs de pierre. Ils sont arrivés ici à partir de 1883. C'est à cette époque que fut mise en exploitation une carrière dans le massif de granit, appelé par les Roumains Iakobdel ou Munte lui Iacob (336 m.), qui s'élève au sud de Matchin près du village de Tourkoï, très haut au-dessus de la rive du Danube. De suite arrivèrent 70 ouvriers italiens, les uns seuls, les autres avec leur famille; ils provenaient de différentes parties de l'Italie, des environs d'Oudiné, du Tirol, de la Lombardie et d'ailleurs. Beaucoup se marièrent ici avec des Italiennes, des Roumaines, etc. C'est ainsi que se forma tout un village italien, Iakobdel, comptant plus de 80 maisons et 448 Italiens (en 1910). Plus tard s'y établirent aussi un petit nombre de Roumains, venus travailler dans la carrière.

Une seconde carrière fut ouverte par la suite dans le massif granitique au nord-est du village de Gretch et au sud-est de Matchin, ce qui attira de nouveaux émigrants italiens. Ils s'établirent à Gretch et beaucoup d'entre eux prirent la sujétion roumaine pour obtenir des terres. En 1910 il y avait ici 111 Italiens.

Enfin une troisième carrière, sur la pente orientale du mont granitique appelé par les Roumains Piatra Rochié (la Pierre Rouge), au sud-est de Iakobdel, attira des Italiens dans cette région (en 1910 ils étaient au nombre de 38).

Dans la région de Toultcha, les Italiens sont des agriculteurs qui se sont installés dans un seul village, Kataloï. Ce village est habité en outre par des Bulgares, des Roumains, des Russes et des Allemands qui y vivent les uns à côté des autres, groupés par faubourgs. Le quartier des Italiens occupe la partie nord du village et représente une longue rue bordée de 72 maisons; au milieu se trouve une petite église catholique, dans la cour de laquelle s'élève un long bâtiment où vit le prêtre, également italien, et où est installée une école entretenue par la colonie. Ces Italiens proviennent de la province itallienne Rovigo dans la région vénitienne, principalement du village de Tretchenta et des villages voisins, de Saraïano et Baroukela. Ces Italiens (au nombre de 40 familles) ont quitté leur patrie en 1879, appelés en Moldavie par un propriétaire roumain, Dimitrou Anguel, qui voulait cultiver le riz dans son domaine de Miroslava. Mais le sol et le climat s'avérèrent défavorables à cette culture. Les Italiens demeurèrent cependant là pendant 10 ans. En 1889, l'Etat roumain leur donna des terres à cultiver (1080 hectares) dans ses domaines près du village de Kataloï. Soixante-douze familles italiennes s'établirent alors dans ce village et s'y construisirent des maisons. Les trois premières années ils ne payaient rien à l'Etat pour la terre qu'ils cultivaient. C'était une ancienne forêt qui avait été abattue, mais non déracinée. La troisième année, la terre comença à donner des récoltes et à partir de ce moment l'Etat conclut avec les Italiens des contrats qu'il renouvela à plusieurs reprises.

Les autres Italiens établis en Dobroudja se trouvent exclusivement dans les villes, surtout à Tcherna-Voda, où ils travaillent dans la fabrique de ciment.

A. M. Sélichtchev, Hadji Ioakim et la langue de ses ouvrages.

A. Sélichtchev, dans son ouvrage „Le Polog", fait ressortir, entre autre, le rôle important au point de vue culturel national qu'a joué l'instituteur et écrivain bulgare Hadji Ioakim, contemporain de l'écrivain Cyrille Peïtchinovitch (de la région de Tétovo et bien connu comme pionnier du bulgarisme). Dans ce dernier article, A. Sélichtchev analyse les œuvres de Hadji Ioakim et montre la grande influence qu'elles ont eu sur la population bulgare en Macédoine.

Les ouvrages de Hadji Ioakim, de même que les livres de Peïtchinovitch, sont de caractère religieux-didactique. Ils sont du même genre que les populaires „Enseignements de l'Eglise" connus chez les Bulgares sous le nom de „Damaskini" au cours des XVIIe—XVIIIe siècles et de la première moitié du XIXe. A. Sélichtchev examine les ouvrages de H. Ioakim aussi au point de vue des sources où il a puisé. Les données biographiques sur cet auteur étant rares, Sélichtchev a tenté de reconstituer sa vie en rapprochant les informations fragmentaires dont on dispose et en interrogeant aussi quelques personnes capables de le renseigner, par exemple Kotzé Traïtchov de Kustendil, parent d'un ami intime de Hadji Ioakim.

La langue de Hadji Ioakim est à base populaire, mais émaillée plus que celle de Peïtchinovich d'éléments empruntés au slave liturgique. H. Ioakim, qui était instituteur, s'est servi d'élément lexicologiques, morphologiques et orthographiques empruntés aux livres ecclésiastiques slaves. Bien entendu, ce qui présente aujourd'hui le plus d'intérêt dans la langue de H. Ioakim ce sont les éléments du bulgare populaire, éléments que Sélichtchev fait ressortir. L'étude de la langue de H. Ioakim est importante pour l'histoire de la langue littéraire bulgare et encore plus pour la dialectologie bulgare. Cette étude a amené Sélichtchev à la conclusion que la langue de H. Ioakim reflète les parlers populaires actuels au sud de Kratovo, à certaines exceptions près. D'un intérêt tout spécial sont les explications lexicologiques de beaucoup de mots littéraires (la plupart du slave liturgique), données à l'aide de mots populaires correspondants, explications publiées par Hadji Ioakim dans son ouvrage „Conseils instructifs". Sélichtchev cite des exemples de ces commentaires lexicologiques. H. Ioakim se sert souvent ici de mots turcs employés par le peuple.

A la fin de l'article, Sélichtchev donne deux extraits de l'ouvrage de H. Ioakim „Mitarstvo".

Kyrille Mirtchev, L'inexistant dualisme génétique dans les parles macédoniens.

Au „Congrès international des Slavistes" à Varsovie (du 23 au 30 septembre 1934), le slaviste croate G. Ružičić a parlé sur „Le dualisme génétique dans les parlers macédoniens". L'idée fondamentale de Ružičić était que dans les parlers macédoniens actuels on peut distinguer deux zones qui ont une origine génétique différente, mais qui, étant entrées en contact direct dans la péninsule balkanique et ayant vécu en commun pendant des siècles, ont reçu beaucoup de particularités communes qui leur donnent un aspect extérieur d'homogénéité. La première zone de parlers s'étend, selon Ružičić,

principalement sur le cours supérieur et le cours moyen du Vardar jusqu'à la ligne de partage des eaux du Drin à l'ouest et à la ville de Vodène au sud. La seconde zone est représentée par une bande étroite qui s'étend de Débère, à travers Ohrida, Ressène, Kostour, Kaïlaré, jusqu'aux environs de Salonique à l'est et comprend les régions situées à l'ouest, au sud et à l'est de la première zone. Ružičić, se base pour faire cette répartition, sur le remplacement phonétique des groupes de consonnes *dj*, *tj* protoslaves. Dans la première zone apparaissent les remplaçantes *k*, *g'*, dans la seconde — žd, št. Ružičić attache la plus grande importance à cette différence et croit qu'elle permet de conclure qu'entre le premier et le second groupe existe une différence génétique, nonobstant les nombreux traits communs qu'il y a dans les deux groupes et en comparaison desquels la différence entre les reflexes de *dj*, *tj*, n'a qu'une importance secondaire. R. ne nie pas que les reflexes *žd*, *št* sont les reflexes primitifs dans les parlers macédonies du sud et du sud-ouest, mais il soutient que les reflexes *k'*, *g'* sont eux aussi les reflexes primitifs dans les parlers de la première zone.

L'article de M-r Mirtchev a pour but de démontrer le manque de fondement de l'hypothèse de Ružičić. En s'appuyant sur sa parfaite connaissance de la dialectologie macédonienne et des travaux scientifiques relatifs à cette différence phonétique, Mirtchev prouve que tous les parlers macédoniens ont eu une base phonétique primitive commune, telle que nous la voyons dans le vieux-bulgare et il explique l'origine secondaire des substitutions; celle-ci ont atteint, entre autre, les reflexes plus anciens *žd*, *št* qui ont été en partie remplacés par les plus modernes *k'*, *g'*, sans pourtant réussir à s'imposer dans aucun parler macédonien, car partout se sont également conservés, plus ou moins, les reflexes primitifs *žd*, *št*.

Mirtchev réfute encore quelques autres opinions de R. relatives à la phonétique et se sert pour son argumentation de matériaux empruntés à la toponymie locale.

Guéorgui Hristov, Matériaux folkloriques. Quelques chansons et un conte dans le parler de Koukouch et Doïran.

M-r G. Hristov publie des chansons et un conte populaire notés phonétiquement par lui dans le parler des régions de Koukouch et Doïran en Macédoine. Ce sont des chansons pour le horo, pour les cérémonies du mariage et des chansons d'amour. Le conte (de Koukouch), sous le titre „La Veuve", est intéressant comme matériel folklorique, mais encore plus au point de vue de la dialectologie bulgare, étant donné que jusqu'à présent nous n'avons que peu de matériaux du parler de Koukouch notés phonétiquement

Résumés des comptes-rendus

Mieczysław Małecki, Sur la différence des parlers dans la région de Bogdan dans la Macédoine du sud-est (Publié à Lud Slowiański, Kraków, 1933, T. III, 1, p. 90—130).

— Deux parlers macédoniens — de Souho et de Vissoka dans la région de Salonique. I Partie Textes. Publiés dans la „Bibljoteka ludu slowiańskiego" № 2, Kraków, 1934, p. 90. — Compte rendu de L. Milétitch.

L'attention des slavistes s'est souvent arrêtée sur les parlers macédoniens des environs de Kostour et Salonique parce que ceux-ci ont conservé des vestiges vivaces des nasales vieux-bulgares. On donne une plus grande importance au groupe des parlers de la région de Bogdan, représenté principalement par le parler des villages Souho, Zarovo et Vissoka, parce qu'ils sont près de Salonique, la ville natale de Cyrille et Méthode. Feu V. Oblak, inspiré par le désir de trouver dans les parlers des Bulgares de Salonique des arguments relatifs au lieu d'origine de la langue vieux-bulgare, séjourna plusieurs mois à Salonique vers la fin de 1891 et au commeocement de 1892. Oblak eut ici l'occasion, en interrogeant un jeune homme originaire de Souho, d'étudier le parler de ce village. Les résultats de cette étude furent publiés (après sa mort) dans l'ouvrage„ Macedonische Studien" (1896) où en premier lieu se trouve la caractéristique du „Dialect von Souho".

Après Oblak, du côté bulgare aussi furent faites de nouvelles études sur ce même groupe linguistique des villages de Souho, Vissoka et Zarovo (depuis 1913, Zarovo n'existe plus — il a été brûlé) qui ont été visités par nos savants (A. P. Stoïlov et le prof. Iordan Ivanov). Cependant les spécialistes bulgares ne purent faire des investigations plus minutieuses à cause de la méfiance des autorités à l'égard de tout Bulgare qui s'attarde plus longtemps dans le pays et entre en relations avec les paysans. L'année dernière, un professeur polonais, M. Małecki, auteur des ouvrages plus haut cités, passa quelque temps dans les villages de Souho et Vissoka (actuellement sous domination grecque) afin d'étudier les parlers de ces villages et aussi ceux des villages voisins de la région de Bogdansko, notamment le village de Négovan, au nord de Souho et Vissoka, et les villages de Balevitz et Ilinetz (Klisseli), au sud de ceux-ci, près des lacs de Lagadino et Bechik. En se basant sur le riche matériel dialectologique qu'il a recueilli, Małetcki se propose de donner une caractéristique détaillée des parlers de Souho et Vissoka, et de relever, en outre, quelques particularités secondaires du parler des autres villages. Dans la communication préléminaire, publiée dans le „Lud Slowianski", Małecki indique la différence entre les deux groupes et annexe une petite carte, s'arrête à quelques questions litigieuses relatives aux traits caractéristiques du parler de Souho et Vissoka, et reproduit quelques textes notés par lui dans le parler de Bogdan (Souho, Negovan, Vissoka, Balèvetz). D'après la communication préléminaire de Małetcki, on peut juger de l'importance des résultats obtenus par l'auteur. Peu de temps après parut le second ouvrage de Małecki „Deux parlers macédoniens — de Souho et de Vissoka" qui contient comme pre-

mière partie des textes notés par l'auteur; la seconde partie donne un vocabulaire détaillé et la troisième une analyse grammaticale des deux parlers. Les textes sont précédés d'une introduction avec des informations intéressantes sur la situation actuelle de la population bulgare à Souho et Vissoka; cette population est exposée à une forte influence culturelle grecque qui portera atteinte, surtout par l'intermédiaire de la nouvelle génération, à l'antique parler, assez bien conservé jusqu'ici dans la vieille génération, quoique celle-ci aussi soit devenue grécomane.

Grâce à de meilleurs conditions de travail, Mełecki a pu compléter Oblak en découvrant quelques particularités du parler de Souho que ce dernier n'avait pas remarquées. Entre autre, Małecki a établi une particularité dans l'accent, notamment que quand il doit tomber sur la quatrième syllable à la fin du mot, il se déplace comme second accent sur l'avant dernière syllable, et de cette façon il se forme un second accent. L'auteur du compte rendu complète les informations de Małecki, en indiquant des données communiquées par différents investigateurs qui prouvent l'existence d'un double accent aussi dans d'autres parlers bulgares.

Małecki s'occupe plus particulièrement des différence dans les parlers de Bogdan en connexion avec quelques questions litigieuses au sujet de ces parlers. L'auteur du compte rendu s'arrête à quelques-unes d'entre elles, notamment: la réduction des voyelles non accentuées dans les parlers examinés, la conservation supposée de la voyelle obscure vieux-bulgare ъ à la fin des mots, l'unification des formes du singulier et du pluriel dans ces parlers, etc.

Un des grands mérites de Małecki c'est la notation de matériaux linguistiques. Il a eu l'heureuse idée de donner un texte grec, extrait d'un manuel grec pour la seconde division de l'école primaire, et parallèlement la traduction de ce texte faite par des gens du pays dans le parler de Négovan, Souho et Vissoka. A Négovan et Vissoka la traduction a été faite en collaboration dans un cabaret, à Souho elle a été faite par le beau-fils de conteur Apostol.

Małecki donne des informations intéressantes sur les habitants bulgares des deux villages Souho et Vissoka. A Souho qui se trouve dans une région montagneuse et peu accessible il y a actuellement 4000 habitants. Depuis 1924, l'influence grecque s'est beaucoup renforcée par suite de l'immigration des réfugiés grecs de l'Asie Mineure qui ont remplacé les Turcs qui, eux, ont émigré en Anatolie. Les émigrés grecs se sont installés derrière le village dans des maisons nouvellement construites; jusqu'à présent ils n'ont pu avoir une grande influence sur les Bulgares du village d'autant plus qu'ils ne représentent que $^1/_5$ de toute la population. A Vissoka — village de 2000 habitants, la situation est un peu différente. Ici il n'y a pas encore de Grecs instruits, ni, en dehors des nouveaux colons grecs, des personnes qui parlent le grec mieux que le bulgare. Les vieilles femmes, elles, ne comprennent absolument pas le grec. Les émigrants grecs de l'Asie Mineure commencent à exercer leur influence sur les Bulgares avec lesquels ils sont en relations et concluent souvent des mariages mixtes

L'auteur du compte rendu conclut en disant que les textes bulgares, au nombre de 34 pour Souho et 10 pour Vissoka, sont de grande valeur

pour la dialectologie bulgare parce qu'ils représentent le premier recueil plus complet de matériaux linguistiques de ces villages, notés phonétiquement.

Karl Chkorpil, Matériaux relatifs à la question du sort des Protobulgares et des Sévères et à la question de l'orgine des Bulgares actuels. Publié dans „Byzantino-slavica" V. Praha, 1933. p. 21. (Avec une carte ethnographique de la partie orientale de la péninsule balkanique). — Compte rendu de L. Milétitch.

K. Chkorpil s'occupe depuis longtemps de la question des Protobulgares, c. à d. des Bulgares d'Asparouh qui les premiers fondèrent un Etat bulgare, y occupèrent pendant quelques siècles une place prépondérante comme élément guerrier et administratif, et puis disparurent en tant que peuple distinct. Chkorpil a fait la plupart de ses investigations archéologiques dans la Bulgarie du nord-est et il a eu à maintes reprises l'occasion d'étudier le Déliorman, la région de Touslouk, Guerlovo, etc. Il a souvent arrêté son attention sur les particularités ethniques des Turcs du Déliorman — les Gadjales" — et sur les traditions selon lesquelles ils se considèrent comme une tribu distincte des Turcs du Touslouk et croient qu'ils ne sont pas venus de l'Asie-Mineure, comme ces derniers, mais qu'ils sont les anciens habitants de cette contrée.

Cette question n'étant pas encore résolue, et, d'autre part, la physionomie ethnique de la Bulgarie du nord-est subissant de rapides transformations, (de telle sorte que d'ici peu disparaîtront les importants matériaux craniologiques, ethnographiques et linguistiques conservés jusqu'ici dans le Déliorman), Chkorpil a voulu contribuer à leur conservation et à leur étude en publiant les matériaux recueillis par lui-même de 1887 jusqu'aujourd'hui.

La conclusion de Chkorpil sur le sort des Protobulgares est que les Gadjales et les Gagaouses ont une seule et même origine, qu'ils diffèrent seulement par la religion et que les uns et les autres sont les descendants des Protobulgares venus dans le péninsule balkanique au commencement de la seconde moitié du VII-e siècle. Chkorpil avait déjà émis en partie cette opinion en 1896 („Monuments de la ville Odessos—Varna" dans le Rapport du lycée de Varna 1896). En outre, Chkorpil soutient que la population turque dans les Balkans, et surtout dans la région de Guerlovo, descend des vestiges turquisés de la tribu slave des Sévères, que les Turcs de Touslouk sont un élément plus nouveau, venu de l'Asie Mineure, que les Slaves n'ont pas assimilé les Protobulgares mais qu'au contraire ce sont ces derniers qu ont assimilé une partie de l'élément slave et enfin que les Bulgares actules sont un mélange de Slaves et de Thraces qui n'ont rien de commun avec les Protobulgares.

L'auteur du compte rendu, après avoir exposé tous les arguments présentés par Chkorpil en faveur de sa thèse, fait des objections et montre que la question n'est pas close. Il est d'accord que dans la région du Guerlovo il y a eu une turqisation en masse des Bulgares, mais il oppose à l'hypothèse de Chkorpil des arguments d'ordre principalement linguistique et rappelle les résultats des études sur la langue des Gagaouses et des Gadjales faites par les turcologues.

Ivan Ogienko, L'article dans la langue oukrainienne. Aperçu d'histoire comparée. Varsovie, 1934, 16 pages. — Compte rendu de L. Milétitch.

Les preuves établissant l'existence de l'article postpositif dans la langue russe, dont il n'est resté aujourd'hui que peu d'exemples, se rapportaient jusqu'à présent uniquement au dialecte grand-russien et il était, par conséquent, établi que le dialecte petit-russien (l'ukrainien) ne possédait pas d'article. Ivan Ogienko cherche à démontrer dans l'étude ci-dessus citée qu'au contraire dans les plus anciens monuments petit-russiens (du XI-e et du XII-e siècle) il y a des exemples avec l'article; cependant, d'après lui, cet article n'était pas identique à l'article bulgare et à celui du grand-russien du sud, mais représentait un type spécial avec une position indécise — prépositive et postpositive du pronom démonstratif — et, en général, avec une fonction instable et pléonastique.

M-r Milétitch n'adopte pas le point de vue de M-r Ogienko et soutient au contraire que tandis que l'existence de l'article postpositif dans la langue bulgare et le dialecte grand;russien sont des faits établis, le dialecte petit-russien n'a pas d'article de ce genre. M-r Milétitch partage l'opinion soutenue il n'y a pas longtemps par le prof. Pogorélov et déjà auparavant par le prof. Halanski que les exemples avec l'article postpositif relevés dans les anciens monuments écrits de la période précédant l'invasion tatare et provenant de la région de Kiev ne témoignent pas en faveur de la thèse d'Ogienko, mais pourraient plutôt servir d'argument qu'à cette époque la population de la dite région était grand-russienne. Cette interprétation renforcerait la thèse, encore très discutée, que la population grand-russienne de la région de Kiev, sous la poussée de l'invasion tatare, sa serait retirée au nord vers Moscou et que plus tard les Petits-Russiens, venus de Galitch et de Volyn, se seraient établis là. M-r Milétitch appuie sa critique en exposant toute l'histoire de la question litigieuse et démontre que, contrairement à l'opinion d'Ogienko, il n'est pas nécessaire pour que l'article se forme que le pronom qui entre dans la composition de la forme avec l'article perde complètement sa signification démonstrative. L'exsitence de trois articles dans certains dialectes bulgares avec trois différentes significations démonstratives est la meilleure réfutation de la thèse d'Ogienko. Selon Mr Milétitch, le côté faible de l'argumentation de M-r Ogienko est qu'il ne fait pas de différence entre la forme et la signification dans la syntaxe en ce qui concerne l'article. L'histoire de l'article comme compositum avec la position postpositive du composant pronominal est ancienne — elle touche même à l'époque protoslave, quand s'est formé l'article postpositif dans les adjectifs du type de d o b r ъ + i = d o b r y i, propre à toutes les langues slaves; ce n'est donc pas une formation nouvelle, comme le suppose Ogienko. Pour réfuter l'affirmation d'Ogienko que dans la littérature russe moderne n'existent pas des traces de cet article postpositif qu'on trouve dans le vieux-russe, M-r Milétitch donne des exemples extraits des œuvres de Maxime Gorki et L. Tolstoï et également de la presse quotidienne, exemples qui prouvent que, tout au contraire, de pareilles traces subsistent chez tous les écrivains russes, même chez les meilleurs. Et ainsi la particule t o, si

souvent employée pospositivement dans la langue russe n'est que le dernier vestige de l'article dans la langue russe, qui primitivement se déclinait entièrement, comme cela avait lieu dans la langue bulgare, mais qui par la suite s'est peu à peu complètement atrophié.

Pavel P. Chatev, En Macédoine sous le joug turc. Le complot de Salonique. (1903). **Sa préparation et son exécution.** Sofia, 1934, 8°, 352 p. — Compte rendu de L. Milétitch.

Le livre de L. Milétitch publié en 1927 sous le titre „L'attentat de Salonique et les déportés de Fezzan", d'après les souvenirs de Pavel Chatev, est aujourd'hui complété par le nouveau livre de P. Chatev (portant le titre ci-dessus) sur le complot de Salonique 1903. Tandis que dans les „Souvenirs" les faits sont brièvement relatés, Chatev fait ici le récit des épisodes dramatiques qu'il a vécus et dépeint quelques grandes figures du mouvement révolutionnaire macédonien. Les détails sur la vie personnelle de l'auteur sont d'une importance générale pour l'histoire de la période initiale de ce mouvement à l'époque turque, car ils dévoilent les causes qui firent germer au sein de la jeunesse macédonienne l'idée de la libération du joug séculaire, cette idée qui, en peu de temps, allait se répandre dans toute la Macédoine, enflammer tous les milieux sociaux et révolutionner petits et grands en dépit de la vigilence des pouvoirs turcs et des terribles sanctions contre les conjurés. Elle fut embrassée avec le plus d'ardeur par la jeunesse des écoles dont le centre était Salonique. Après que se fut constituée l'Organisation Révolutionnaire, toute puissante à ce moment, il se forma de petits comités de jeunes gens impétueux et, entre autres, celui auquel appartenait l'auteur lui-même. Ses amis et lui décidèrent d'agir à leur tête en exécutant d'audacieuses actions terroristes, principalement contre les représentants des capitaux européens, afin de provoquer l'intervention des grandes puissances européennes en faveur de la libération de la Macédoine. Ce fut en vain que les membres de l'Organisation Révolutionaire s'efforcèrent de détourner ces jeunes gens de leur dangereux projets. Garvanov, le président du Comité Révolutionnaire, qui se trouvait alors à Salonique, ne put, lui non plus, conjurer l'attentat contre la Banque Ottomane et fut par suite déporté en Asie Mineure avec beaucoup d'autres. Chatev donne des détails intéressants sur l'état d'esprit des Macédoniens bulgares avant et immédiatement après l'action terroriste et termine son livre par le récit du jugement du tribunal militaire extraordinaire devant lequel comparurent quatre conjurés seulement; les autres avaient volontairement trouvé la mort au cours des attentats. Chatev et ses compagnons furent condamnés à la peine capitale; celle-ci fut commuée en celle de la déportation à perpétuité à Fezzan (Afrique).

Théodor Guérov, Près du Char. Notes historiques sur la Macédoine du Nord et souvenirs de la région de Tétovo. Sofia, 1934, 70 p. — Compte rendu de L. Milétitch.

L'auteur de ces „Notes" les a écrites à l'intention de ses compatriotes de Tétovo, actuellement émigrants en Amérique. Ce livre étant donc un livre de vulgarisation, M-r Milétitch croit devoir s'y arrêter pour indiquer les défauts qui le rendent impropre à servir utilement les lecteurs. L'auteur, mal informé sur son thème et incapable de se servir de la bibliographie respective, se lance dans toutes sortes d'explications étymologiques qui exigeraient la compétence d'un spécialiste. Il s'arrête, entre autre, longuement à l'étymologie du mot „Polog", nom sous lequel on désigne la région autour des villes de Gostivar et Tetovo. M-r Milétitch regrette que l'auteur n'ait pas consulté l'excellent ouvrage populaire de L. Sérafimov „La région de Tétovo" (1900). Il est surtout impardonnable que M-r Guérov n'ait pas réussi à mettre à profit d'une façon satisfaisante les précieux matériaux pour la région de Tétovo contenus dans l'ouvrage de M-r Sélichtchev „Le Polog et sa population bulgare" (Sofia 1929).

Kyrille Iskrov, Le diacre Vassil Levsky. Sa vie. Son apostolat. Sa mort. Sofia, 88 p. — Compte rendu de L. Milétitch.

L'auteur du compte rendu se prononce très favorablement sur cette nouvelle biographie du plus populaire des apôtres de la libération du peuple bulgare, le diacre Vassil Levsky. K. Iskrov a judicieusement puisé dans la bibliographie relative à la vie et à l'œuvre du grand révolutionnaire et a composé un excellent livre destiné à instruire la jeunesse et à enflammer son amour pour la patrie.

Sur la question de l'origine du nom „Ohrid" — L. Milétitch.

L'étymologie du nom „Ohrid" donnée par L. Milétitch (Voir la „Revue Macédonienne". A. II, № 2, p. 142—146) trouve aujourd'hui une confirmation dans un ancien écrit de la ville d'Elbassan, où se rencontre la forme „hridot" contenant le substantif „hrid", qui veut dire hauteur (éminence), uni avec l'article postpositif ot, c. à d. le même mot hrid qui avec le préfixe *o* compose le nom de la ville „Ohrid". M-r Milétitch rappelle à ce sujet le nom *Ἀχρίδος*, désignation toponomique dans les Rhodopes, qui au point de vue de la signification et de l'étymologie est identique au nom d'Ohrid.

Jan Czekanowski, Zur Rassenkunde der Serbo-Kroaten (Publié dans le „Slavische Rundschau", VI, 1934, № 6, p. 393—304). — Compte rendu de I. Lékov.

Le motif qui a poussé J. Czekanowski a écrire l'article ci-dessus cité est l'opinion universellement partagée que la péninsule balkanique est une des parties de l'Europe les moins connues au point de vue anthropologique. A l'aide des matériaux dont on dispose et des méthodes statistiques modernes, Mr Czekanovski, professeur polonais à l'Université de Lvov,

a tenté de décrire les rapports de race dans les Balkans. On peut dire que tous les essais faits jusqu'à présent dans ce domaine ont été hâtifs et basés sur des données insuffisantes. L'auteur du compte rendu donne un résumé de l'article de Mr Czekanovski, qui, dans sa conclusion, admet qu'au point de vue anthropologique la partie occidentale de la péninsule balkanique, occupée par les Serbo-Croates, est en rapport étroit avec le Caucase. En Albanie aussi, selon lui, les populations révèlent une parfaite identité avec le Caucase du nord-est. Czekanowski admet aussi un alliage nordique, auquel serait dû la formation du type dynarique, qui est une forme complexe d'éléments nordiques et arménoïdes. Les éléments nordiques ont pénétré très loin au sud; quant à leur accroissement dans la partie nord de la Péninsule et en Slovénie elle pourrait être due à une germanisation et aussi à une influence italienne. L'influence méditerranienne serait la plus forte chez les Slovènes et les Serbes de l'Est. Les analogies entre les Macédoniens et les Slovènes seraient dues à une vague colonisatrice de l'Europe centrale. Mr Lékov oppose à cette hypothèse de Mr Czekanowski l'opinion de D. Iaranov (publiée dans la Revue Macédonienne, A. IX, № 1), selon laquelle beaucoup des conclusions de Czekanowski ne peuvent être adoptées, entre autre, parce que les méthodes numériques qu'il emploie ne sont pas applicables.

Ioseph Páta, „Kde domov můj" dans les traductions et variantes slaves. A l'occasion du centenaire de l'hymne national tchèque. Prague, 1934 (publié dans le Časopis pro mod. filologii, A. XXI № 1, p. 1—19) — Compte rendu de Ivan Lékov.

A l'occasion du centenaire de l'hymne national tchèque. „Kde domov můj" (Où est ma patrie) le slaviste de Prague, I. Páta a écrit l'histoire de ce chant dans les autres pays slaves en indiquant quand et où ont apparu des traductions et variantes et en donnant le noms des traducteurs et des auteurs. Ce chant a d'abord pénétré chez les slaves du sud et a été traduit en croate (1839); à cette époque il est apparu aussi chez les Slovènes dans une traduction plus libre. La traduction bulgare „Gdé e rodъt mi" est libre et cependant plus près de l'original. Le prof. Páta considère comme auteurs de la traduction feu T. Iconomov et V. D. Stoyanov. A côté de la traduction, Páta cite encore deux textes bulgares de 1892 et 1897. Mr Lékov ajoute que le prof. B. Iotzov a donné récemment des informations détaillées sur la diffusion de ce chant. (Voir Blgarski Missl, A. X, № 1, 1935, p. 1—24). Vers les années quarante du siècle passé, l'hymne tchèque a pénétré chez les Polonais, qui y ont introduit quelques modifications, et ensuite chez les Serbes de Lausitz. Les Russes n'en prirent connaissance que beaucoup plus tard. Mr Páta rapporte que presque simultanément avec l'hymne „Kde domov můj" est né l'hymne „Hej slované" (O Slaves).

Stefan I. Iakovlyević, Le lac de Prespa (En serbe). Publié dans le „Glasnik" de la Société de Géographie, Belgrade, XIX, 2933, p. 76-94). — Compte rendu de D. Iaranov.

L'auteur donne des informations intéressantes sur le lac de Prespa son volume, sa profondeur, la longeur de ses rives. M-r Iaranov objecte que les chiffres donnés ne peuvent être tout à fait exacts, parce que des mesurages aussi précis du lac n'ont pas été faits jusqu'à présent et que, d'autre part, le volume de ce lac par rapport à la profondeur est très variable. En ce qui concerne ces variations, Iaranov rappelle les ouvrages sur ce sujet de feu Tzviitch. L'auteur semble ignorer l'étude du prof. Kassner qui donne une explication des variations des eaux. D. Iaranov présente de son côté son opinion sur ce phénomène; selon lui, la cause de ces variations doit être recherchée principalement dans les changements climatiques périodiques.

V. S. Radovanović, Les grands fleuves dans la Serbie du Sud (Région d'Ohrida, de Prespa et de Doïran). Fascicule № 12 de „l'Atlas de la Société de Géographie" à Belgrade, 1934. Avec 29 reproductions photographiques et texte explicatif. (En serbe). — Compte rendu de D. Iaranov.

La beauté des lacs de la Macédoine, celle surtout du lac d'Ohrida, est rendue dans 29 reproductions photographiques très artistiques. Les reproductions 25 et 26 éveillent de tristes sentiments: l'une représente les ruines de la ville autrefois si florissante de Doïran, l'autre la nouvelle ville de Doïran — une vingtaine de cabanes de pêcheurs construites à cinq kilomètres de l'ancienne ville.

Toma Smilianić, L'élevage du bétail à Bistra, Stogovo, Kraïna et Korab. (Fascicule 12 des „Editions de la Société de Géographie"), Belgrade, 1932, p. 3-34. — Compte rendu de D. Iaranov.

Ce qui présente pour nous de l'intérêt dans cette étude de T. Smilianić, où sont rapportés beaucoup de faits bien connus, ce sont les informations qu'il donne sur la façon dont a été réglé le droit de propriété sur les pacages dans les endroits ci-dessus cités de la région de Doïran après 1913. Une „enquête" sur la propriété a été entreprise, après quoi l'Etat s'est approprié de vastes paturages. D'autre part, l'hivernage des troupeaux en Macédoine sur les bords de la mer Egée étant devenu impossible par suite de la fermeture de la frontière, les conséquences de la confiscation des paturages ont été désastreuses pour la vie économique de la population. Cependant M-r T. Smilianić n'en parle même pas.

H. Renier, Die Niederschalgsverteilung in Südosteuropa Belgrade, 1933, p. 67, avec une grande carte des pluies de la péninsule balkanique. — Compte rendu de D. Iaranov.

Dans cet ouvrage, pour la première fois est représentée en détail la répartition des pluies en Macédoine. D. Iaranov exprime le regret que

l'auteur de cet ouvrage n'ait pas mis à contribution les observations de la station météorologique auprès de l'ancien lycée bulgare de Salonique, publiées dans le „Recueil du Ministère" à Sofia. Il est possible, dit M-r Iaranov, que ce recueil ne se trouve pas dans les bibliothèques de Berlin et de Belgrade.

La vallée de Skopié. I. Sa Nature. (En serbe). Publié dans le „Glasnik" de la Société de Savants de Skopié. T. X, Skopié, 1931, VIII+282 p. — Compte rendu de D. I a r a n o v.

D. Iaranov passe en revue les articles du tome X de la Société des Savants de Skopié, qui est entièrement consacré à l'étude de la nature de la vallée de Skopié. Dans l'introduction, le rédacteur P. Jovanović, professeur de géographie, dit que la publication de ce recueil est d'une grande importance au point de vue national, parce qu'en ce qui concerne la Serbie du Sud (c. à d. la Macédoine) les opinions des savants sont très partagées, en dépit de l'ouvrage bien connu du prof. Tzviich: „Bases de la géographie et de la géologie en Macédoine et en Vieille Serbie" (trois tomes, Belgrade, 1906—1911). C'est pourquoi les spécialistes yougoslaves les plus en vue ont été invités à s'occuper de l'étude de la vallée de Skopié. Les résultats de ces études, facilitées par de riches subsides, sont exposés dans le présent recueil.

D. Iaranov fait un compte rendu, accompagné de notes critiques, des articles suivants: M. T. Louković, La formation géologique et la techtonique de la vallée de Skopié; Petar S. Jovanović, Le relief de la vallée de Skopié; Pavel Vouiević, Le ciel de la vallée de Skopié; Stanka Karaman, La faune de la vallée de Skopié; D. B. Todorović, Etudes du sous-sol de la vallée de Skopié.

Selon D. Iaranov, ce livre fait une bonne impression. Toujours selon lui, la meilleure étude est celle de Todorović, qui d'ailleurs est la plus intéressante au point de vue de la géographie théoritique. Importante est aussi l'étude de Vouiović, dont le côté faible est qu'elle est basée sur des données météorologiques insuffisantes. Selon Iaranov, il est douteux que l'article de Jovanović, au premier coup d'oeil le plus intéressant, puisse être d'une grande utilité pour l'étude géomorphologique de la Macédoine. A M-r Loukovič Iaranov reproche d'avoir passé sous silence l'ouvrage du professeur bulgare Gueorgui Bontchev „Etudes pétrographo-minéralogiques en Macédoine" (1920, T. XIII du Recueil de l'Académie des Sciences bulgare), qui est cité dans le livre de Kossmat „Geologie der Zentralen Balkanhalbinsel" que M-r Louković a consulté avec profit. D. Iaranov fait de sérieuses objections à M-r Jovanović a propos de son opinion sur les neuf terrasses parallèles. Selon Iaranov, ces terrasses n'existent que dans l'imagination du prof. Jovanović.

T. Capidan, Aromânii. Dialectul aromân. Studiu linguistic. Bucureşti, 1932, 8, 575 (Academie Română Studie şi cercetări XX). — Comple rendu de St. Romansky.

Ce dernier ouvrage du professeur T. Capidan est une synthèse de toutes ses études sur les Aroumains en général. M-r Capidain qui est lui-même Aroumain (originaire de Prilèpe) est inspiré par le désir de faire ressortir les qualités caractéristiques de ses compatriotes. Il loue surtout l'extraordinaire énergie qui, selon lui, distingue l'Aroumain du Grec, de l'Albanais et du Bulgare, et qui lui permet de se frayer un chemin dans quelque condition qu'il se trouve. L'auteur parle ensuite de leur capacité de travail et de leur intelligence, cite quelques-uns de leurs représentants en vue, etc. Grâce à ces qualités et à leurs dispositions pour le commerce, dit M-r Capidain, ils se sont élevés au-dessus de leurs concitoyens aussi matériellement; ils ont, d'autre part, donné des maîtres qui ont répandu la culture grecque dans des écoles supérieures, par ex. à Janina, Moscopol, etc. M-r Romansky objecte que d'après les succès matériels et moraux obtenus par les colons bulgares, albanais et grecs, en Valachie, en Moldavie et en Bessarabie, on peut juger de cette „supériorité de race" des Aroumains sur leurs voisins que cherche à prouver M-r Capidan.

M-r Romansky trouve que le nombre des Aroumains indiqué par l'auteur — de 300 à 350,000 (150,000 en Grèce, 100,000 en Yougoslavie, 65,000 en Albanie, 40 000 en Bulgarie) est très exagéré. Où donc, dit Romansky, a-t-il pu trouver en Bulgarie jusqu'à 40,000 Aroumains (Tzintzares, Koutzovlaques)?

Selon Romansky, ce n'est pas sans tendance que M-r Capidan ici aussi soutient sa théorie de l'origine „nordique" des Aroumains dans la péninsule balkanique — ils seraient venus ici des terres danubiennes qu'ils auraient quittées vers le VIIIe et le IXe siècles.

Dans la partie philologique de son ouvrage, M-r Capidan expose les origines de la littérature aroumaine, parle du mouvement nationaliste chez les Aroumains et des études sur les dialectes aroumains, leurs particularités grammaticales, les emprunts étrangers et enfin l'influence aroumaine sur les langues balkaniques. M-r Capidan donne à côté de la partie grammaticale des exemples de la langue moderne et des textes folkloriques plus anciens (p. 199—555).

St. Romansky, N. P. Kondakov en Bulgarie (A l'occasion du dixième anniversaire de sa mort — 17. II. 1925).

A l'occasion du dixième anniversaire de la mort de l'éminent savant N. P. Kondakov, membre honoraire de l'Académie Bulgare des Sciences et de l'Institut Scientifique Macédonien, le prof. S. Romansky rappelle les tristes conditions dans lesquelles a émigré en Bulgarie le groupe de savants russes qui comptait dans son nombre le grand savant N. P. Kondakov. S. Romansky parle de l'activité de celui-ci comme professeur d'histoire de l'art à l'Université de Sofia. La profondeur et l'originalité de son enseignement éveillait un ardent intérêt parmi ses auditeurs. Kondakov pénétra bientôt dans les milieux savants et artistiques bulgares dont il appréciait particulièrement quelques représentants. Après deux années de séjour à Sofia (1920—

1922) Kondakov fut appelé à Prague comme professeur à l'Université tchèque. C'est là qu'il s'éteignit. Le contrat de deux années qui le liait à cette Université n'avait pas encore expiré.

L. Milétitch, Le suprême désir non réalisé de N. P. Kondakov de retourner en Bulgarie.

A l'occasion du dixième anniversaire de la mort du grand savant russe l'académicien N. P. Kondakov (mort le 17.II. 1925), M-r Milétitch rapporte le désir exprimé par Kondakov en 1925, quand il était professeur à l'Université de Prague, de retourner à Sofia et de s'installer définitivement à Tzérovo, village voisin, dans une maison que l'Institut Scientifique Macédonien mettait à sa disposition. Milétitch fait connaître, par certaines lettres que Kondakov lui a envoyées après son installation à Prague, des détails intéressants sur sa vie là-bas et les raisons qui poussaient le savant russe à vouloir retourner en Bulgarie. Quand Kondakov reçut la dite proposition de Sofia, il était déjà gravement malade, mais il ne s'en doutait pas, car il accepta avec joie cette proposition, comme le montre la lettre adressée à Milétitch le 25 janvier 1925. Dans cette lettre, il demande des détails sur cette maison de Tzérovo où il habiterait, fait des projets pour une installation de plus longue durée et exprime l'espoir qu'il pourra faire des cours à l'Université de Sofia et continuer à écrire. Avant de partir pour la Bulgarie Kondakov voulait aller faire un court séjour en Italie. Cette lettte écrite par Kondakov à la veille de sa mort est d'un grand intérêt comme apport biographique, C'est pourquoi M-r Milétitch la publie textuellement en russe d'après l'original.

Книга IV. Къмъ борбитѣ на югозападна Македония (Кичевско. Битолско, Леринско, Преспанско, Дебърско). По спомени на Лука Джеровъ, Георги Попъ Христовъ, Ангелъ Андреевъ, Георги Папанчевъ и Лазаръ Димитровъ. 1926, стр. XIV+146, ц. 30 л,

Книга V. Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Ив. Гарвановъ, 1927, стр. XII+136, ц. 30 л.

Книга VI. Солунскиятъ атентатъ и заточеницитѣ въ Фезанъ По спомени на Павелъ П. Шатевъ, 1927, стр. 155, ц. 30 л.

Книга VII. Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховиститѣ. По спомени на Яне Сандански, Черньо Пѣевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслевъ, Ив. Анастасовъ Гърчето, Петъръ Хр. Юруковъ и Никола Пушкаровъ, 1927, стр. 193, ц. 35 л.

Книга VIII. Спомени на Гьорчо Петровъ, 1927, стр. 208, ц. 35 л.

Книга IX. I. Въ Македония и Одринско. Спомени на Михаилъ Герджиковъ. — II. Първиятъ Централенъ комитетъ на ВМРО. Спомени на Д-ръ Христо Татарчевъ, 1928, стр. 198, ц. 25 л.

Книга X. Ст. Аврамовъ, Революционни борби въ Азотъ (Велешко) и Порѣчието. 1929, стр. 201, ц. 30 л.

Книга XI. Революционната дейность въ Демирхисаръ (Битолско) По спомени на Алексо Стефановъ съобщава Боянъ Мирчевъ. 1931 стр. 107, цена 20 лева.

III. „МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА".

№ 1. Македония и македонскитѣ българи. Културноисторически погледъ. Отъ Л. Милетичъ. III изд. 1925, 64 стр. ц. 5 л.

№ 2. Македонскиятъ въпросъ вчера и днесъ. Отъ Г. Баждаровъ. 1925, 96 стр., ц. 8 л.

№ 3. Днешното положение въ Македония подъ сръбска и гръцка власть и Обществото на народитѣ. Отъ Ив. Ал. Георговъ. 1925 стр. 88 цена 8 л.

№ 4. България и македонскиятъ въпросъ. Причинитѣ на балканскитѣ войни. Отъ полковникъ К. Соларовъ, 1925 год., стр. 180, ц. 15 л.

№ 5. Балканскиятъ съюзъ и освободителнитѣ войни презъ 1912 и 1913 г. Отъ полковникъ К. Соларовъ, 1926 г., стр. 258, ц. 15 л.

№ 6. Изъ македонската земя (Впечатления и бележки). Отъ Г. Баждаровъ. 1926, 175 стр., ц. 15 л.

№ 7, 8 и 9. Македония и българското възраждане въ XIX в. Отъ С. Радевъ, Часть I. 177 стр., ц. 15 л.; часть II, 177—208 стр., ц. 15 л.; часть III, стр. 209—525, ц. 20 л.

№ 10. Отъ ранно детство. Спомени. Отъ Йорд. Бадевъ, стр. 144 цена 15 лева.

№ 11. Моитѣ стари съседи. Битови разкази отъ П. Завоевъ, 1929. стр. 160. Цена 15 лева.

№ 12 и 13. Победени и победители. Отъ Чезаре Спеланцонъ (Преводъ отъ италянски). 1930, стр. 448, ц. 30 л.

№ 14. Въ гръцки пленъ. Отъ Георги Савчевъ. 1931, стр. 111, цена 10 лева.

№ 15. Бѣгли спомени. Отъ А. Тошевъ. 1931, стр. 193, цена 15 лева.

№ 16. Нѣкога въ Македония (1886 г. — 1912 г.). Отъ Василъ Узуновъ. 1931, стр. 295, цена 20 лева.

Всички поржчки се адресаратъ до „Македонския научен институтъ", София, ул. Пиротска № 5 (Македонски домъ).

Отваря се подписка за ДЕСЕТАТА годишнина на списанието.

Годишнината на списанието състои отъ четири книги, всѣка една отъ 10—12 печатни коли. Обикновениятъ годишенъ абонаментъ е 200 лева; за странство — 300 лева; за Америка — 4 долара.
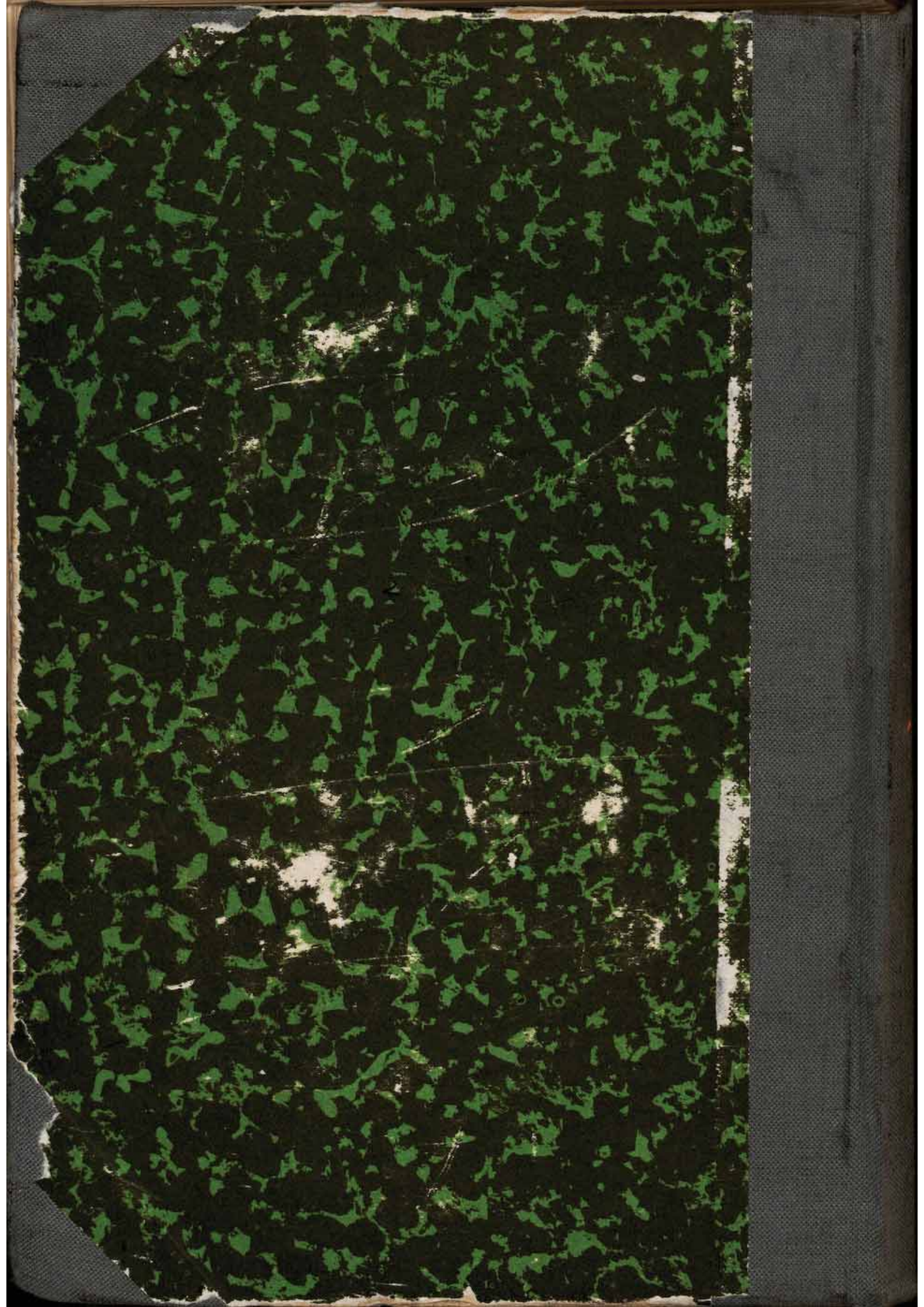
Абонаментната стойность, както и други суми се изпращатъ до Македонския научен институтъ, София, ул. Пиротска № 5 (Македонски домъ).